355.40(430)

Nemačka obaveštajna služba IV

NEMAČKA OBAVEŠTAJNA SLUŽBA

DRŽAVNI SEKRETARIJAT
ZA UNUTRAŠNJE POSLOVE FNRJ

UPRAVA DRŽAVNE BEZBEONOSTI

III odeljenje

NEMAČKA OBAVEŠTAJNA SLUŽBA

IV

B E O G R A D
1 9 5 9

IV

NEMAČKA OBAVEŠTAJNA SLUŽBA U OKUPIRANOJ JUGOSLAVIJI

SRBIJA
MAKEDONIJA
CRNA GORA

U V O D

Treći Reich je, razbivši staru Jugoslaviju, stavio užu Srbiju pod specijalni vojni okupacioni režim. Granice Srbije, koja se nalazila od aprila 1941 do jeseni 1944 pog nemačkom okupacijom, nisu obuhvatale, ustvari, ni etnički ni istoriski srpske krajeve Jugoslavije. Područje pod nemačkim Vojnim zapovednikom odgovaralo je otprilike prostranstvu pretkumanovske Kraljevine Srbije, umanjene za krajeve oko Vranja, a uvećane za Kosovsku oblast. Ovoj upravno-okupacionoj tvorevini dodat je Banat u kome je vlast vršila nemačka nacionalna manjina.

Na teritoriji ovako omeđene Srbije vršio je vrhovnu vlast u ime Trećeg Recih-a pretstavnik Wehrmacht-a. Pored njega je, međutim, opredeljivao i uobličavao političko stanje u većoj ili manjoj meri još i niz drugih ustanova, ogranaka ili pretstavništava raznih ustanova i vlasti Hitler-ove Nemačke.

U neposrednom upravljanju okupiranom teritorijom služile su se nemačke okupacione vlasti domaćim kvislinškim aparatom koji im, je buržoazija pokorene Srbije spremno stavila na raspoloženje. Ovaj je aparat u svome vrhu imao politički, u svojim granama i ustanovama administrativni, a u svojim oružanim formacijama vojni lik.

Odnosi medu pojedinim činiocima okupacije, često vrlo zapleteni zbog međusobnih suprotnosti, specijalna situacija koja se iščaurila iz postojanja kvislinškog aparata i, najzad, otsustvo određene političke direktive u pogledu tretiranja i budućnosti okupirane srpske teritorije — pretstavljali su plodnu podlogu na kojoj se razvijalo izukrštano politiziranje kao izraz raznolikih shvatanja i težnji. Rukovodstvo Trećeg Reich-a je u pogledu srpske tertiorije imalo prvenstveno i strategiskih interesa. Sto se stanovništva tiče, u Srbiji nije moglo biti govora o asimilovanju ili germanizovanju kao npr. u Sloveniji. Tu su nastojanja okupatora bila usmerena na to,

da porobljeni narod bude pokoran i da njegove snage budu usmerene onako, kako će to biti korsino za nemačku ratnu privredu. Kolaboracija sa kvislinškim buržoaskim i reakcionarnim elementima, s jedne, a »kaznene ekspedicije«, masovna streljanja i ostale mere terora, s druge strane, pretstavljaju dva vida u kojima se ispoljavala ova osnovna težnja okupacionoga režima.

Na narodni ustanak, koji je buknuo već u prvim mesecima okupacije i postao direktna opasnost za okupacioni režim i njegove pomagače u Srbiji, okupator je odgovorio nizom brutalnih krvavih represalija. No, nije mu pošlo za rukom da zatre Narodnooslobodilački pokret, koji je, pod voćstvom KPJ, zai sve vreme okupacije pretstavljao za Nemce nesavladivog protivnika. Svi pokušaji i nastojanja okupatora i s njim povezane domaće buržoazije bili su isuviše slabi da spreče stalni, sigurni porast snage NOP-a. Pokazalo se da, mnogobrojne mere i akcije vojnih formacija, velikog upravnog i policiskog aparata okupatora i njegovih domaćih pomagača svih vrsta, preduzimane za sve vreme okupacije, — i pored mestimičnih i povremenih uspeha — nisu bile u stanju da uguše slobodarsku borbu porobljenih masa.

U ovome sklopu je obaveštajna služba okupatora igrala veoma značajnu ulogu. Oslanjajući se na kvislinški aparat i na elemente srpske reakcije, obaveštajna služba Trećeg Reich-a je obavljala za okupacioni režim vanredno važne zadatke. Naročito se istakao nemački bezbednosno-policiski aparat svojim razgranatim sistemom doušništva i političke špijunaže, skopčane sa egzekutivnom službom. Uporedo sa njim, vrlo aktivna je bila vojna obaveštajna služba, naročito u vezi sa sve većim porastom vojne snage NOP-a.

I u svom političkom, i u svom vojnom vidu oslanjao se okupator u najvećoj meri na rad obaveštajnih organizacija i ustanova. Ove su upotrebljavane svestrano i za bezbednosne i vojne, a i za čisto političke zadatke. Prikaz obaveštajnog rada okupacionog režima u Srbiji, prema tome, pretstavlja u isto vreme i prikaz jednog od najvažnijih činilaca okupacije. Za puno uočavanje i razumevanje teškog istoriskog iskušenja, kroz koje je srpski narod prošao u periodu od sloma stare Jugoslavije do Oslobođenja, neophodno je potrebno da se upozna i obaveštajna delatnost svih oblika kojom se okupator bio služioi u svojoj borbi protiv podjarmljenog naroda.

I

OKUPACIONI REŽIM I MESTO I ULOGA OBAVEŠTAJNE DELATNOSTI

1. Princip »kažnjavanja Srba«

Po završetku ratnoga pohoda na Balkan, koji je okončan kapitulacijom i okupacijom Jugoslavije i Grčke, Hitler je održao veliki govor u kome je dao neku vrstu političkog i vojnog izveštaja 01 obavljenim operacijama. Kao svi njegovi veliki govori iz toga vremena, i ovaj govor prenošen je sistemom stalnih i pokretnih razglasnih stanica i preko celokupne radio'fonske mreže Trećeg Reich-a i okupiranih oblasti. Desetine milionai Evropljana mogle su tada osetiti bes koji je još podrhtavao u Hitler-ovom glasu kada je govorio o Jugoslaviji. Po njegovoj formulaciji, Jugoslavija je bila verolomnik, ona je htela da zada Nemačkom Reich-u udar nožem u leđa. Uz to, Jugoslavija je bila veštačka tvorevina, u kojoj je jedna grupa balkanskih zaverenika, Srba, putem nasilja vladala drugim narodima. Hitler je u tom govoru, jasno podvukao razliku između Srbije i Srba, s jedne, i ostalih delova i naroda Jugoslavije, s druge strane.

Srbi su bili, prema njegovim rečima, ti koji su izvršili, šovinistički i podmuklo, »verolomstvo« od 27 marta. Oni pretstavljaju stalni element nemira i nesigurnosti na Balkanu. Oni su 1914 izazvali Prvi svetski rat. Taj je zavereničkі centar, produžavajući svoju razornu delatnost, ponovo pokušao da udari Nemački Reich s leđa. Srbi su, dakle, odgovorni i zato oni treba da iskuse posledice.

Tim govorom, je sa najvišeg mesta Trećeg Reich-a, proklamO'Van principi kažnjavanja Srba. Hitler lično proglasio je to načelo za temelj svog stava prema srpskom delu podjarmljene i raskomadane Jugoslavije i prema srpskom narodu. Pri rasmatranju okupacione politike u Srbiji, pri ocenjivanju političkih uslova i okvira u kojima su delovale vojne i civilne ustanove okupacionog režima treba uvek imati u vidu taj osnovni, načelni stav. Princip kažnjavanja Srba je uveliko određivao politiku okupacionih vlasti u Srbiji. On je odredio i držanje organa nemačke obaveštaijne službe koja u Srbiji nastupa dobrim delom snabdevena egzekutivnim ovlašćenjima i kao pratilac egzekutivnih zadataka.

Već je pomenuta bujica svih mogućih antijugoslovenskih publikacija, koja je tada preplavila Nemačku. Nije samo nemačkoi javno- mnenje bilo izloženo' dejstvu ove svestrane koncentrične propagandne paljbe (o kojoj je govorio i Hans Fritzsehe na nuernberškom procesu glavnim ratnim zločincima). Osnovna teza te propagandne linije prodrla je i u krugove visokih i najviših rukovodilaca Trećeg Reich-a. A ta je teza bila, da se prema Srbiji i Srbima mora postupati na najenergičniji način da, se prema njima moraju upotrebljavati najdrastičnije mere, jer oni pretstavljaju stalni element nemira, jer njihove urođene sklonosti ka terorizmu, zaverama i rušenju mira i reda mogu se suzbijati samo »gvozdenom pesnicom«.

Hitler-ov protivjugoslovenski bes, u čijoj su se žiži nalazili Srbija i Srbi, bio je merodavan za rukovodstvo Trećeg Reich-a. Počev od 27 marta vršena je ne samo vojna već i politička mobilizacija koja je imala za cilj razbijanje i uništenje Jugoslavije, a bila uperena specijalno prema Srbiji. Taj politički smer pothranjivali su razni uticaji, koji su dolazili iz revizionističkih zemalja i pokreta. Svi takvi uticaji, koje je do 27 marta sputavala linija politike Berlina prema Jugoslaviji, dobili su prekonoć mogućnosti za pun zamah.

Kao što je to uvek bilo u Hitler-ovoj okolini, njegovi najbliži doglavnici utrkivali su se u tome ko će se pokazati revnosnijim u podržavanju onoga što se smatralo njegovim raspoloženjem i njegovim shvatanjem o pitanjima u vezi sa Jugoslavijom, njenom daljom sudbinom i Srbijom koju treba kazniti. Pojavljivali su se čak ideje i predloži o »poloniziranju« Srbije, o raseljavanju srpskoga življa, o naseljavanju

.KAŽNJAVANJE SRBA"

„Za celu Srbiju ima se stvoriti zastrašujući primer koji mora najteže da pogodi celokupno stanovništvo. .. Svako ko blago postupa greši o živote svojih drugova. On će biti pozvan na odgovornost, bez obzira na ličnost, i stavljen pod ratni sud" (iz dnevne zapovesti generala Boehme-a od 25 septembra 1941)

nemačkih kolonista u Posavinu, Podunavlje i Pomoravlje, o najradikalnijim merama za istrebljenje Srba, vinovnika Hitler-ovog besa,.

U razgovora, koji je von Ribbentrop 21 aprila 1941, u Beču vodio' sa italijanskim ministrom spoljnih poslova, Ciano-om, to raspoloženje jasno dolazi do izraza u svojoj diplomatskoj formi. Ribbentrop je tom prilikom obavestio svog italijanskog kolegu o nameri nemačke vlade da se »Srbija svede na minimalne granice, kako bi se sprečilo da se ona ponovo pretvori u aktivni centar zavera i intriga. U tome cilju će biti, više ili manje, prihvaćeni, na štetu Srbije, teritorijalni zahtevi Bugara, Rumuna, Mađara i Hrvata«[1]).

A kada je, svega nekoliko meseci posle uvođenja okupacionog režima u Srbiji, buknuo narodni ustanak protiv okupacije obeležene mržnjom i neprijateljstvom prema okupiranoj teritoriji i njenom narodu, dao je general Boehrne, kome je bilo povereno suzbijanje ustanka, najjasnijeg izraza tom raspoloženju — i političkoj liniji Trećeg Reich-a — u svojoj naredbi od 25 septembra 1941 gde se kaže:

> »Srbija je u martu ove godine sramno pogazila ugovor o prijateljstvu s Nemačkom, da bi s leđa napala nemačke trupe koje su se prikupljale protiv Grčke'. Kao oluja prohujala je zemljom nemačka odmazda. Mi smo se svim svojim snagama morali okrenuti novim, krupnijim ciljevima.
>
> To je bio za Srbiju znak za nov ustanak. Kao žrtva tog ustanka palo je već stotinama nemačkih vojnika. Ako ovde ne postupimo svim sredstvima i najvećom bezobzirnošću, naši će gubici rasti u nedogled. Vaš je zadatak da prokrstarite zemljom u kojoj se 1914 potocima lila nemačka krv zbog podmuklosti Srba, ljudi i žena.
>
> Vi ste osvetnici tih mrtvih.
>
> Za ćelu Srbiju ima se svtoriti zastrašujući primer koji mora najteže pogoditi celokupno stanovništvo.
>
> Svako ko- blago postupa, ogrešuje se o živote svojih drugova. On će bez obzira na ličnost, biti pozvat na odgovornost i stavljen pod ratni sud«.

') Ciano-ovi diplomatski dokumenti — L'Europa verso la catastrofe, Milano 1948, str. 654.

Istina, ova je naredba izdata na početku »kaznene ekspedicije« protiv narodnog ustanka, te je trebalo da posluži kao direktiva za nemilosrdno razračunavanje u toku same akcije. U njoj, međutim, ne treba gledati samo brutalni izliv razularenog generala Hitler-ovog Wehrmacht-a, koji je u nečuvenim razmerama; prekardašio sve propise i običaje ratnog prava. Formulacija u naredbi generala Boehme-a sadržala je sve elemente koji su predstavljali osnovnu notu načelnog stava nemačkog rukovodstva prema Srbiji i Srbima. Tu se pojavljuje netačno tvrđenje o tobožnjem jugoslovenskom napadu na Nemačku u martu 1941 godine. T'u je i ona stalna formula o »podmuklosti«, koja se ponavlja u svim mogućim varijantama, počev od prve nemačke reakcije na, događaje od 27 marta. Tu se pominje i 1914 godina, dakle, godina u koijoj su, tobože, Srbi, zahvaljujući toj svojoj »podmuklosti«, izazvali svetski rat. Tu se, najzad, ustanici, protiv kojih je general Boehme kremro svoje jedinice, ne odvajaju od naroda. Čitav srpski, narod treba da oseti »osvetu«, čitavo stanovništvo Srbije treba da bude »kaznenom ekspedicijom« najteže pogođenoi.

Srbija, svedena na najuže granice i istrgnuta iz sastava jugoslovenskih zemalja, svrstana je u onu kategoriju porobljenih zemalja u kojoj su se nalazili Poljska i okupirani delovi SSSR-a. Istina, pošto' je Srbija bila znatno manja i pošto je igrala, manju ulogu u nemačkom planiranju, Hitler je na nju obraćao manje pažnje, nego> Poljskoj, ili ruskim, teritorijama, ili Čehoslovačkoj. No', sa izvesnim modifikacijama, može se uzeti da je njegov stav prema Srbiji — a on je bio jedina merodavan — bio identičan sa stavom prema Poljskoj o> kome su sačuvane i zabeležene njegove reći. Govoreći o svojoj politici u Poljskoj, Hitler je, pred svojim najbližim saradnicima, istakao da su Poljaci rođeni za teški rad. Ne mon že biti ni govora o nekom poboljšanju uslova za njih, naprotiv, u Poljskoj treba održavati nizak životni standard. Poljaci moraju imati samo jednog gospodara, — Nemce. Zato treba istrebiti sve pretstavnike poljske inteligencije[1]).

Istina, u Srbiji do takvog potpunog istrebljivanja nije došlo, još nije bila dometa, nikakva konačna odluka o njoj,.

>) A. Bullock: Hitler, str. 611.

njenoj budućoj sudbini i njenom položaju u budućoj Evropi, Evropi pod nemačkom dominacijom. Pitanje Srbije bio je manji problem u poređenju sa džinovskim problemima rata koji su apsorbovali Hitler-ovu pažnju. Zbog toga i nisu izdate konačne i čvrste direktive u pogledu Srbije. Zato se, za sve vreme okupacije u Srbiji, ustvari, eksperimentisalo, prema trenutnoj situaciji, a često i prema mišljenju i raspoloženju kakvog lokalnog okupacionog faktora. Kasnije, kad se rat počeo pretvarati u katastrofu za Hitler-ov Reich, radikalni opšti planovi se više nisu mogli konkretizovati i cela nemačka politika —• pa i ona u Srbiji — svela se na grčevitu odbranu pred nadmoćnim pritiskom, pred neminovnim slomom.

U vezi sa ranije pomenutim gledištem Hitler-a O' poljskoj inteligenciji, treba pomenuti izvesne pripremne mere koje je Gestapo preduzeo protiv srpskih intelektualaca. Istina, to još nisu bile mere određenog istrebljivačkog karaktera. Međutim, one su nesumnjivo pretstavljale pripremu za svaku eventualnost, pa i za najgoru. Uprava IV RSHA, pošto je 5 aprila 1941 (dakle, uoči napada na Jugoslaviju) izdala preventivnu naredbu, naredila je 12 aprila iste godine svim svojim područnim ustanovama u Reich-u i u okupiranim zemljama da odmah uhapse sve srpske studente, sva lica »koja treba ubrajati u takozvanu srpsku inteligenciju« ili koja su se »inače istakla u rukovodećem ili aktivističkom pogledu«. Sva ovakva lica trebalo je istovremeno prijaviti i Upravi IV u Berlinu. Naredbu je potpisao lično šef Gestapo-a Heinrich Mueller. Pada u oči da se datum izdavanja naredbe poklapa sa donošenjem Hitler-ove odluke o podeli Jugoslavije, To nije slučajna koincidencija, već »bezbednosno-policiski« zaključci koje Gestapo iz te odluke izvlači. Mueller-oiva naredba od 12 aprila pretstavlja, dakle, logični početak sprovođenja u delo one politike koja je proklamovana u Hitler-ovoj odluci od istog dana, i to na jednom specijalnom i politički veoma važnom sektoru.

Ubrzo zatim, u Srbiji je bila stvorena kvislinška komesarska uprava. Vojni okupacioni činioci davali su i izvesne blagonaklone izjave i izgledalo je, pri površnom posmatranju, da okupacioni režim neće biti onako brutalan, kakoi bi se moglo očekivati na osnovu oštrine prvih merodavnih izjava. Međutim, u isto vreme, 23 maja, Heinrich Mueller izdaje svim svojim organima novu naredbu, koja pokazuje da Gestapo sprovodi svoju liniju, bez obzira na taktiziranje oku-

pacionih rukovodilaca. Mueller koji zna šta radi i šta se hoće naređuje da se Srbi, uhapšeni po njegovim ranijim naredbama, sprovedu u koncentracione logore. Pri tom, nije potrebno pridržavati se propisanih formalnosti za upućivanje u logore, tj. slati odgovarajući individualni preglog u Berlin i donositi fodmalnu odluku. Ali, ova nova naredba predviđa i izuzetke. Ako< se među uhapšenim licima nalaze takva, koja se, posle temeljitog proveravanja, mogu smatrati germanofilima, ona se mogu pustiti na slobodu, pošto se prethodno pismeno obavežu. O takvim licima treba izvesiti Upravu IV iscrpnim izveštajem, koji mora između ostalog sadržati podatke o dotadašnjoj njihovoj delatnosti i njihovom boravištu. Izveštaju treba priložiti i fotografije ovih lica.

Ali nova naredba još nije pretstavljala konačnu odluku o uhapšenim licima. Za Gestapo je bilo važno da stavi ruku na sve pripadnike srpske inteligencije i na Srbe koji su se ma u kakvom pogledu istakli, a nisu živeli na okupiranoj teritoriji. Na toj teritoriji mesni eksponenti bezbednosnoi-policiskog aparata imali su da dejstvuju u skladu sa okupacionom politikom, koja još nije bila fiksirana u pogledu pojedinosti. Iz naredbe se vidi da su praktično svi Srbi na teritorijama pod nemačkom kontrolom bili obuhvaćeni preventivnom meroim. Naredba je jasna i u pogledu lica koja su mogla biti izuzeta od načelne odluke o upućivanju u koncentracioni logor.

Najzad, 30 oktobra 1941 godine izdaje se još jedna naredba iz te serije. U njoj se konstatuje da su naredbe od 5 i 12 aprila i 23 maja 1941 dovele do otpuštanja izvesnog broja proverenih germanofila, uz prethodnu pismenu obavezu, dok su ostala upućena u koncentracione logore. Ali, pored toga, većem broju lica određen je prinudni boravak u određenim mestima pošto, između ostalog, »nije nedvosmisleno razjašnjena njihova narodna pripadnost«. S obzirom na nastalu situaciju (završetak operacija na Jugoistoku i smirivanje), naredba zahteva da se ispita lojalnost lica kojima je određen prinudni boravak i da se, po potrebi, ukine zabrana njihovog kretanja van određenog mesta.

Ovim je, dakle, raščišćeno pitanje Srba koji su živeli u Reich-u ili okupiranim zemljama (van Srbije), a pripadali navedenim kategorijama. Ukoliko su bili pouzdani germanofili, oni su pismeno obvezani i pušteni. Ukoliko su kvalifikovani kao protivnici Reich-a, upućeni su u koncentracione logore.

GESTAPO P'ROTIV SRPSKE INTELIGENCIJE

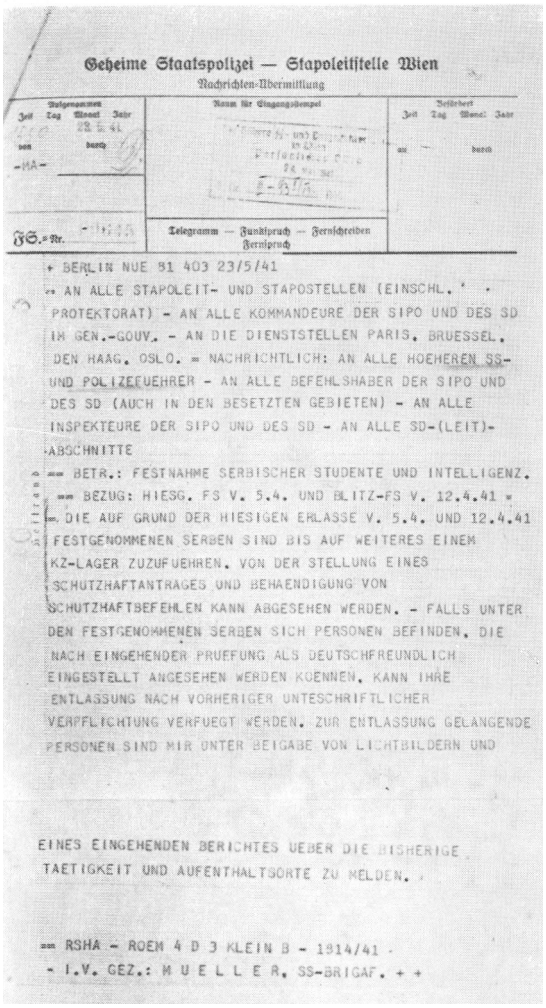

Geheime Staatspolizei — Stapoleitstelle Wien
Nachrichten-Übermittlung

Aufgenommen Jetzt Tag Monat Jahr 23. 5. 41
von -HA-
durch

Raum für Eingangsstempel

Befördert Jetzt Tag Monat Jahr
an
durch

FS.-Nr.

Telegramm — Funkspruch — Fernschreiben
Fernspruch

+ BERLIN NUE 81 403 23/5/41

++ AN ALLE STAPOLEIT- UND STAPOSTELLEN (EINSCHL. ' .
PROTEKTORAT) - AN ALLE KOMMANDEURE DER SIPO UND DES SD
IM GEN.-GOUV. - AN DIE DIENSTSTELLEN PARIS, BRUESSEL,
DEN HAAG, OSLO. = NACHRICHTLICH: AN ALLE HOEHEREN SS-
UND POLIZEIFUEHRER - AN ALLE BEFEHLSHABER DER SIPO UND
DES SD (AUCH IN DEN BESETZTEN GEBIETEN) - AN ALLE
INSPEKTEURE DER SIPO UND DES SD - AN ALLE SD-(LEIT)-
-ABSCHNITTE

== BETR.: FESTNAHME SERBISCHER STUDENTE UND INTELLIGENZ.

== BEZUG: HIESG. FS V. 5.4. UND BLITZ-FS V. 12.4.41 =

=. DIE AUF GRUND DER HIESIGEN ERLASSE V. 5.4. UND 12.4.41
FESTGENOMMENEN SERBEN SIND BIS AUF WEITERES EINEM
KZ-LAGER ZUZUFUEHREN. VON DER STELLUNG EINES
SCHUTZHAFTANTRAGES UND BEHAENDIGUNG VON
SCHUTZHAFTBEFEHLEN KANN ABGESEHEN WERDEN. - FALLS UNTER
DEN FESTGENOMMENEN SERBEN SICH PERSONEN BEFINDEN, DIE
NACH EINGEHENDER PRUEFUNG ALS DEUTSCHFREUNDLICH
EINGESTELLT ANGESEHEN WERDEN KOENNEN, KANN IHRE
ENTLASSUNG NACH VORHERIGER UNTERSCHRIFTLICHER
VERPFLICHTUNG VERFUEGT WERDEN. ZUR ENTLASSUNG GELANGENDE
PERSONEN SIND MIR UNTER BEIGABE VON LICHTBILDERN UND

EINES EINGEHENDEN BERICHTES UEBER DIE BISHERIGE
TAETIGKEIT UND AUFENTHALTSORTE ZU MELDEN. .

== RSHA - ROEM 4 D 3 KLEIN B - 1914/41 -
- I.V. GEZ.: M U E L L E R, SS-BRIGAF. + +

Nalog Heinrich-a Mueller-a za upućivanje u koncentracioni logor Srba studenata, pripadnika srpske inteligencije i drugih istaknutih Srba uhapšenih na teritoriji Reich-a po otpočinjanju rata sa Jugoslavijom

A pošto naredbe od 12 aprila i 23 maja 1941 za sva lica navedenih kategorija predviđaju hapšenje i upućivanje u logor, to praktično znači da su ona sva, sem proverenih germanofila okvalifikovana kao neprijatelji Reich-a i, prema tome, bila otpremljena u koncentracione logore. Najzad, lica kojima je ograničeno kretanje — a koja nisu pripadala kategoriji iz naredbe od 12 aprila 1941, pošto je ova izrečno obuhvatala sva lica iz kategorija na koju se odnosila — proverena su u pogledu lojalnosti. To znači da su, u neku ruku, izjednačena sa »proverenim germamofilima« iz ovih naredbi.

Praktičan rezultat ovakvog postupka sa srpskom inteligencijom na koju je Gestapo' stavio ruku izvan Srbije bio je da su mnoga lica iz tih krugova — sem proverenih izuzetaka — dospela prilikom okupacije u koncentracione logore. Time je u pogledu srpske inteligencije izvan Srbije stvorena, po shvatanjima Gestapo-a, čista situacija. Što se tiče njene mase, koja je bila u samoj Srbiji, sa njom je imao da se nosi aparat Sipo i SD-a na okupiranoj srpskoj teritoriji. Tu je bila merodavna opšta okupaciona politika, u čijem je realizovanju i taj aparat imao udela.

Faktori okupacione uprave došli su u Srbiju ispunjeni nepoverenjem prema stanovništvu i raspoloženjem koje je rezultiralo iz napred objašnjenog načelnog stava. Međutim, tu, na terenu, u svakodnevnom dodiru sa potrebama i zbivanjima okupirane teritorije kojom su imali da upravljaju, ti faktori su se našli pred dilemom: da li da sprovede politiku »bezobzirnog kažnjavanja«, ili da na prvo mesto stave obezbeđenje interesa, strategiskih i privrednih, Trećeg Reich-a. Ove dve koncepcije nisu se mogle sprovoditi u život jednovremeno. Radi održavanja mira i reda bilo je potrebno' sarađivati sa onim elementima koji su, iz bilo koga razloga, bili spremni da sarađuju sa okupacionim, vlastima, Trebalo je omogućiti funkcion,isa,nje upravnog aparata, od ministarstava do opštinskih uprava. Trebalo je formirati i održavati javne službe. Trebalo je stimulirati privredu, a naročito' proizvodnju onih dobara koji su bili potrebni Trećem Reich-u i održavanju stanovništva na okupiranoj teritoriji,, koje je, opet bilo potrebno Trećem Reich-u zbog svoje privredne delatnosti. Neko' je morao da radi u rudnicima i fabrikama, neko je morao da obrađuje njive i polja, da seče šume, da održava transportni sistem itd.

I mada je, dugo vremena ostala na snazi u osnovi okupacione politike, ideja o »kažnjavanju Srba«, ona se u svojoj praktičnoj primeni donekle modifikovala, izmenila, izgubila svoju prvobitnu oštrinu. Potrebe održavanja okupacionog režima, iziskivale su izvesne kompromise. Međutim, u postupanju prema licima koja je bezbednosno-policiski i vojni aparat okupatora hapsio- i zatvarao, pa i u samom tom masovnom ili individualnom hapšenju i u tobožnjim razlozima za njega načelo o »kažnjavanju« dolazilo je do izraza sve do kraja okupacije. Lakoća sa kojom su, parafom nažvrljanim olovkom, slate pod puščane cevi egzekucionih odreda hiljade i hiljade ljudi bez obzira na pol i uzrast, pa čak i bez onog prividnog minimalnog razloga koji su okupacione vlasti bile odredile kao kriterij za ubijanje, do poslednjih dana nemačke vladavine u Srbiji izraz su iste mržnje i prezira kojim su 1941 godine bile nadahnute prve naredbe Hitler-a i njegovih organa.

Čak ni onda kada su već svi srpski krajevi bili oslobođeni i kada su prikupljani ostaci raznih kvislinških formacija da pod nemačkom komandom izvrše poslednju, očajničku akciju, vrhovno rukovodstvo Trećeg Reich-a na umoru nije se moglo odreći svoje koncepcije o »kažnjavanju« Srba i o njihovom tretiranju kao elementa niže vrednosti i bez prava. Politički pretstavnik Nemačke koji je vodio i sprovodio njenu politiku prema izbeglim kvislinškim elementima, ing. Hermann Neubacher, žalio se kako im ne može staviti u izgled nikakvo — ma i fiktivno — političko obećanje, povoljno za Srbe i Srbiju, mada bi takvo obećanje bilo neophodno radi dizanja morala i oživljavanja borbenosti tih nemačkih pomoćnih trupa.

Iako je u okupacionoj politici, naročito posle 1943, dolazilo do takvih faza i obrta kada je izgledalo kao da se stav Trećeg Reich-a prema Srbiji i Srbima ublažava, ipak su to bili samo izvesni praktični kompromisi, praktična skretanja sa osnovne linije, diktirana neposrednim potrebama okupacione situacije. Osnovni smer se nije menjao. On je mogao biti, u konkretnom taktiziranju okupatora manje naglašavan ili čak potpuno zakamufliran. Ali je konstantno ostajao u osnovi celokupne politike okupacionih vlasti u Srbiji. Pa ni činjenica što je u nizu slučajeva ovaj ili onaj faktor nemačkih okupacionih vlasti uzimao Srbe u zaštitu od ustaških

progona nije dokaz za drukčije načelno shvatanje. Kod pojedinca su mogla biti u pitanju ljudska osećanja, kod ustanove je to bilo sprovođenje oportunističke politike koja je smatrala da se iz postupka sa srpskim življem u NDH rađaju posledice koje, zbog izazivanja i održavanja nemira, idu na uštrb interesa Trećeg Reich-a.

2. Formiranje okupacionog režima

a. Glavni činioci okupacionog poretka

Hitler-ovom odlukom Srbija je stavljena pod vojnu upravu. To je značilo da je vrhovna vlast na okupiranoj teritoriji bila u rukama vojnog aparata. Wehrmacht je imao da formira upravu i da upravlja smanjenom teritorijom Srbije.

Ova činjenica već jasno pokazuje privremenost rešenja o upravi Srbijom. Srbija nije dobila nemački političko-upravni aparat, kakav je naprimer, obrazovan u Poljskoj. Njena okupacija pre donekle hči na situaciju koja je u to doba bila u okupiranom delu Francuske. Međutim, samo su opšte, spoljne šeme okupacione uprave u Srbiji bile slične onima u okupiranoj Francuskoj, dok su unutrašnji duh te uprave, njeni postupci i njen stav prema stanovništvu bili neuporedivo oštriji i brutalniji.

Realizirajući okupacionu upravnu šemu na čelu režima okupacije postavljen je jedan nemački general. On je imao svoj štab za vojne zadatke, a pored njega posebni štab za izvršenje upravnih zadataka. Teritorija Srbije bila je podeljena na okruge, u kojima su postojale podređene vojno-upravne ustanove.

Vojni činioci okupacije pretrpeli su tokom 1941—1944 godine, razne izmene, o kojima će u pojedinostima biti reči u daljem izlaganju. Ali bez obzira na te organizacione promene, na vrhu okupacione uprave u Srbiji nalazio se stalno nemački general sa svojim štabom. U početku okupacije postojao je paralelizam između teritorijalnih nemačkih vojnih ustanova i operativnih nemačkih jedinica u okupiranoj Srbiji, odnosno između njihovih komandnih štabova. Kasnije je ovo

Vojna okupaciona uprava, mada je bila ustanova Wehrmacht-a i, prema tome, pretstavljala vojnu komandu sa svima karakteristikama koje su tome svojstvu odgovarale, nije bila jedinstven, ujednačen i homogen činilac. Bilo je u njenome krilu podvojenosti, naročito s obzirom na činjenicu da je ona za upravne zadatke imala i pomenuti upravni štab. Na čelu tog štaba nalazila se ličnost koja je imala vojno-službeničko zvanje, istina, izjednačeno po rangu sa oficirskim odnosno generalskim, ali koja je ipak u suštini, bila, civilno lice u uniformi. Između nje dakle, između šefa upravnoga štaba Vojnoga zapovednika i čisto vojnog aparata postojala su razna razmimoilaženja, o kojima će još biti reči. Na ovom mestu dovoljno je ukazati na to dvojstvo, jer je ovde cilj da se, u glavnim linijama prikažu opšte karakteristike vojne uprave u Sribiji i njenih činilaca, dok će o pojedinostima biti reči kasnije, prilikom prikazivanja raznih faktora okupacionog režima.

Formalno, štabu generala — zapovednika okupacione uprave — bio je pridodat Generalni opunomoćenik za privredu u Sribiji, čiji je zadatak bio da upravlja privrednim životom okupirane teritorije. Faktički je, međutim, taj Generalni opunomoćenik bio manje više autonoman u svom, radu. On je bio neposredni pretstavnik Četvorogodišnjeg plana, vrhovnog privrednog nadleštva Trećeg Reich-a, opštio je neposredno sa njegovim centralnim privrednim ustanovama i upravljao, na privrednom sektoru, samostalno i bez faktične podređenosti Vojnom zapovedniku Srbije. Ovome je, međutim, bio podređen posebni privredni oficir, koji je nosio službeni nazih »Wehrwirtschaftsoffizier Serbien«. Zadaci tog. oficira •— koji je imao i svoj štab i sarađivao sa Generalnim opunomoćenikom za privredu — bili su svedeni na obrađivanje pitanja ratne privrede, u svojstvu podređenog organa privredne uprave Vrhovne komande Wehrmacht-a (Wirtschafts — und Ruestungsamt des OKW). U disciplinskom pogledu podređen Vojnom zapovedniku Srbije (kasnije Vojnom zapovedniku za Jugoistočnu Evropu), u svom radu nezavisan od Generalnog opunomoćenika za privredu, ovaj oficir je sa svojim nadleštvom u svom delovanju bio neposredno podređen šefu privredne uprave OKW-a, generalu Thomas-u.

Privrednim, pitanjima bavila se i tzv. Nadzorna ustanova Jugoistok (Ueberwachungsstelle Suedost). Njen je zadatak bio

STVARA SE OKUPACIONI REŽIM

Foerster

Schroeter

Dankelmann

Bader

U Beogradu je uspostavljen režim vojne okupacije sa vojnim zapovednikom na čelu. Na tome se položaju izredalo u toku okupacije nekoliko generala Wehrmacht-a. Na fotografijama su generali: Foerster, Schroeter, Dankelmann i Bader

da u zemljama jugoistočne Evrope nabavlja robu u kojoj je u Nemačkoj vladala oskudica i da tu robu prebaci u Reich. Prvenstveno se tu radilo, naravno, o industriskim sirovinama. Ova je ustanova bila pridružena Generalnom opunomoćeniku za privredu u Srbiji i pretstavljala ogranak Četvonogodišnjeg plana, ali je bila neposredno podređena Ministarstvu privrede Reich-a.

Dalja ustanova u okviru okupacione uprave bio je ogranak Sipo i SD-a. U početku, posle ulaska nemačkih trupa u Srbiju, u Beogradu je funkcionisala Einsatzgruppe (»delatna« odnosno operativna grupa) Sipo i SD. Delokrug akcije te grupe bila je cela jugoslovenska teritorija. Njoj su bile podređene Einsatzkommande u Beogradu, Zagrebu i drugim mestima Jugoslavije. Uskoro je Einsatzkommando u Beogradu spojen sa Einsatzgruppomi, a komande u mestima van Srbije su ukinute, odnosno pretvorene u druge ustanove Sipo i SD-a. Kasnije je za teritoriju okupirane Srbije postavljen Viši vođa SS i policije, a uz njega, na čelu aparata bezbednosti, Zapovednik Sipo i SD, sa razgranatim nadleštvom.

Nadležnosti ovog aparata bile su, u prvome redu, određene samim karakterom ustanova, obuhvaćenih organizmom Sipo i SD. U prvom redu, to je bila služba bezbednosti u okupiranoj Srbiji. Uporedo sa njom rasprostranjena i u vezi sa njenom delatnošću, formirana je i unutrašnja obaveštajna služba na teritoriji koja je bila pod komandom Vojnog zapovednika Srbije, ali i van te teritorije, naročito ako se radilo o kompleksima koji su za nju bili važni. Pod Višim vođom SS i policije stajao- je i Zapovednik policije poretka (Ordnungspolizei — skraćeno ORPO), sa aparatom nemačke policije poretka na okupiranoj teritoriji.

Izvesne nemačke administrativne ustanove formirane u Srbiji, imale su svoje pretstavnike pri Vojnom zapovedniku. Naprimer, pogranična carinska straža (Zollgrenzschutz) koja je vršila službu na granicama okupacione teritorije i bila teritorijalno-disciplinski podređena Vojnom zapovedniku, pretstavljala je, u pogledu svoje delatnosti, ogranak Zollgrenzschutz-a Reich-a i kao takva primala je od viših ustanova naredbe i uputstva.

Ministarstvo spoljnih poslova Reich-a uputilo je u okupiranu Srbiju svog pretstavnika. On je imao rang opunomoćenog ministra odnosno poslanika, a bio je dodeljen Vojnom

zapovedniku. Njegovo službeno zvanje bilo je Bevollmaechtigter des Auswaertigen Amts beim Militaerbefehlshaber Serbien (Opunomoćenik Ministarstva spoljnih poslova pri Vojnom zapovedniku Srbije), a formalni zadatak da na toj teritoriji sprovodi politiku Ministarstva spoljnih poslova, da po pitanjima koja spadaju u domen toga ministarstva savetuje Vojnog zapovednika i da u okupiranoj Srbiji ostvaruje nemačku spolnju politiku. Godine 1943 ta funkcija je zamenjena funkcijom Opunomoćenika Ministarstva spoljnih poslova za Jugoistok, sa nadležnostima proširenim i na Grčku, Albaniju i Crnu Goru.

Na ovaj način, u Sribiji, na maloj i zbijenoj teritoriji, stvoren je niz raznih nadležnosti i nadleštava, od kojih je svako imalo neposredne veze sa svojim višim ustanovama van okupirane Srbije i sprovodilo njihovu politiku i stavove u život. Ti su stavovi često bili međusobno suprotni.

Uz ovo, stvoren je i domaći administrativni aparat, podređen, s jedne strane, kvislinškoj upravi koja je formirana u Srbiji — prvo na čelu sa Milanom Aćimovićem, a zatim sa Milanom Nedićemi — as druge strane svim mogućim nemačkim okupacionim vlastima. Taj je aparat takođe imao svoju policisko-egzekutivnu službu koja je, sa svoje strane, bila podređena nemačkoj egzekutivi.

Čitava ova komplikovana i izukrštana konstrukcija imala je, kao prirodnu posledicu stanja u samome Reich-u i odnosa među visokim nemačkim rukovodiocima, čitav niz sukoba nadležnosti, unutrašnjih protivrečnosti u okupacionoj upravi, potajnih ili čak otvorenih ratova među raznim činiocima okupacije i, u krajnjoj liniji, nekonsolidovano i nejasno stanje u upravi okupirane Srbije i u upravljanju tom teritorijom.

b. *Osnovni elementi okupacione politike*

Kao što je gore izloženo na formiranje okupacione politike u okupiranoj Srbiji imale su uticaja sledeče ustanove:

1. Vojni zapovednik Srbije, a pod njim, s jedne strane, njegov vojni aparat u užem smislu, a s druge njegov vojnoupravni aparat. Mišljenja ta dva aparata odnosno njihovih šefova (načelnika generalštaba i šefa upravnog štaba) dosta često se nisu slagala.

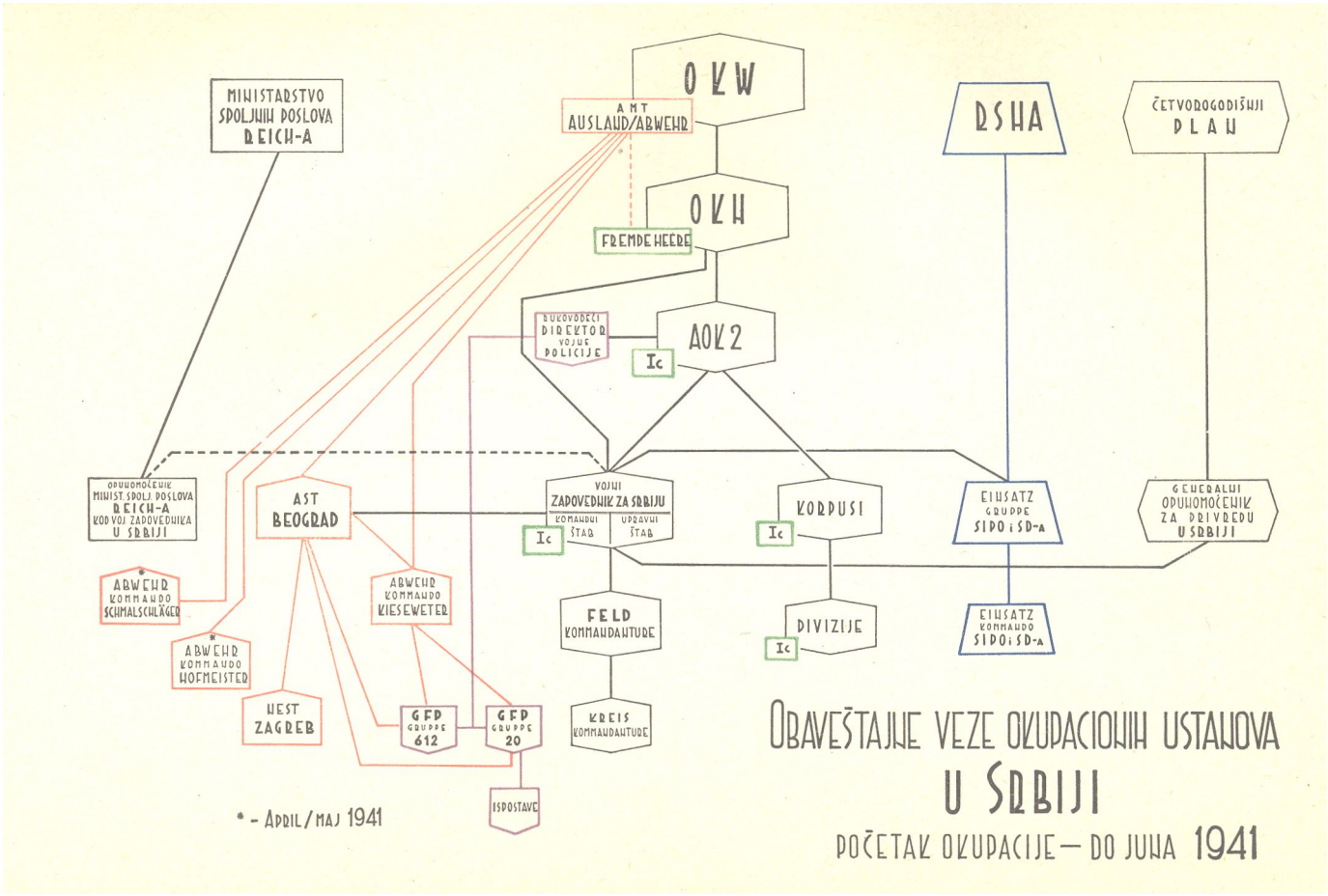
OKW
AMT AUSLAND/ABWEHR
OKH
FREMDE HEERE
MINISTARSTVO SPOLJNIH POSLOVA REICH-A
RSHA
ČETVOROGODIŠNJI PLAN
BUDUĆI DIREKTOR VOJNE POLICIJE
AOK 2
Ic
OPUNOMOĆENIK MINIST. SPOLJ. POSLOVA REICH-A KOD VOJ. ZAPOVEDNIKA U SRBIJI
AST BEOGRAD
VOJNI ZAPOVEDNIK ZA SRBIJU
KOMANDNI ŠTAB
UPRAVNI ŠTAB
KORPUSI
EINSATZ GRUPPE SIPO i SD-a
GENERALNI OPUNOMOĆENIK ZA PRIVREDU U SRBIJI
ABWEHR KOMMANDO SCHMALSCHLÄGER
ABWEHR KOMMANDO HOFMEISTER
ABWEHR KOMMANDO KIESEWETER
FELD KOMMANDANTURE
DIVIZIJE
EINSATZ KOMMANDO SIPO i SD-a
WEST ZAGREB
GFP GRUPPE 612
GFP GRUPPE 20
KREIS KOMMANDANTURE
ISPOSTAVE
* - APRIL/MAJ 1941
OBAVEŠTAJNE VEZE OKUPACIONIH USTANOVA
U SRBIJI
POČETAK OKUPACIJE — DO JUNA 1941

2. Aparat SS-a i eksponenti RSHA, dakle, prvo šefovi Einsatzgruppe odnosno Einsatzkommande, a zatim Viši vođa SS i policije i Zapovednik Sipo i SD.

3. Generalni opunomoćenik za privredu u Srbiji, i

4. Opunomoćenik Ministarstva spoljnih poslova pri Vojnom zapovedniku.

O' konkretnim razmimoilaženjima, neslaganjima i načelnim i ličnim sukobima između ovih pretstavnika raznih nemačkih ustanova i tela biće govora kasnije. Ali treba već sada podvući da su ti sukobi pretstavljali jednu od karakteristika okupacione politike na teritoriji Srbije. Ta se politika može rastaviti na dve osnovne komponente: komponentu koju su formirali mišljenja i osnovni stavovi koji su kod svih faktora, čije je dejstvo određivalo okupacionu politiku, bili potpuno ili bar u glavnim linijama identični; i komponentu koju su dale međusobne razmirice faktora okupacije. Onaj deo politike koji je bio zasnovan na postavkama koje su svi prihvatili pretstavljao je stabilni i nepromenljiv deo i davao osnovnu notu okupacionom režimu. Razlike u mišljenjima i sporovi među okupacionim faktorima davali su onaj stalno promen-Ijiv lik, pun iznenadnih obrta, koji je okupaciona politika pružala površnom posmatraču.

Pre svega, osnovna nota okupacione politike koja se kao crvena nit provlači, vidno ili kamuflirano, kroz držanje i praksu svih činilaca okupacije, prikazana je opširno izloženom postavkom o »kažnjavanju Srba«. I u svojoj saradnji sa kolaboracionistima i kvislinzima, nijedna od nemačkih merodavnih okupacionih ustanova, u osnovi, nije otstupala od te linije. Kvislinška uprava i njeni rukovodeći ljudi smatrali su da će politikom apsolutne poslušnosti prema nemačkim okupacionim vlastima uspeti da stekne njihovo poverenje, da postepeno dobiju veću autonomiju i da od okupirane Srbije stvore nekakvu satelitsku oblast, sličnu Češko-Moravskom protektoratu ili čak Slovačkoj. A svoje angažovanje u borbi protiv NOP-a srpska građanska kolaboracija smatrala je nekom vrstom savezništva sa okupatorom i polagala pravo i nade na njegovo priznanje i zahvalnost, iz kojih će uslediti i politički rezultati (vodeći računa da ti rezultati obezbede samo njene usko klasne eksploatatorske interese, a ne osvrćući se na minimalne životne potrebe srpskog naroda, izloženog nemilosrdnoj nemačkoj okupaciji).

Okupacione vlasti su ovu iluziju kvislinških političara čak i pothranjivale, u vreme kada im je njihova saradnja u suzbijanju NOP-a bila potrebna. Međutim, one nikada o kolaboracionistima u Srbiji nisu mislile nikako drukčije nego kao 0 poslušnim urođenicima koji treba da rade za okupatora i koji za to dobijaju izvesne lične nagrade (titule ministara, automobile, bolje snabdevanje, novčana sredstva, izvesno staranje o njihovim ličnostima i njihovim porodicama). Ali to ne povlači nikakve političke konsekvencije, a najmanje u vezi sa pravnim statusom okupirane Srbije.

Ovo se naročito jasno vidi iz razvoja odnosa između istaknutih pretsitavnika kvislinške uprave i okupacionih vlasti. Karakteristična je u tom smislu pretstavka koju je Milan Nedić 12 avgusta 1942 godine uputio Vojnom zapovedniku Srbije, generalu Bader-u i u kojoj ističe da je, u trenutku formiranja svoje kvislinške vlade, on bio jedan od malobrojnih Srba koji su verovali da se situacija, bezizlazna zbog narodnog ustanka kojim je rukovodio NOP, može još spasti. Njegovom saradnjom, kao i saradnjom kvislinškog aparata koji je on izgradio, ponovo je uspostavljen »mir i red u zemlji« ali se ipak ponovo »polako i tajanstveno ti Srbiji . . . formira onaj teški položaj«, koji u širokim narodnim masama izaziva nezadovoljstvo i nemir, a i strah od posledica koje bi mogle nastupiti ako bi se mir i red ponovo poremetili. Uprkos njene verne i odane saradnje, ističe Nedić, »srpska vlada — iz nepoznatih razloga — nije imala čast i mogućnost da pred srpskim narodom manifestuje ma i jednu jedinu povoljnu odluku u smislu obećanja koja je (Nediću) izrečno dao .. . general Dankelmann«. Među ova pitanja koja okupacione vlasti ne rešavaju povoljno, Nedić ubraja dolazak bugarskih trupa na okupiranu teritoriju, pitanje ishrane gradova, pitanje prinudnog otkupa celokupne poljoprivredne proizvodnje, pitanje politike prema organizaciji Draže Mihailovića kojoj okupacione vlasti kako Nedić veli, pridaju preteran značaj.

Ali, na kraju ove svoje predstavke, Nedić podvlači da će ipak i nadalje najlojalnije izlaziti ususret svim zahtevima Vojnog zapovednika i da će »uprkos svega što je gore rečeno, 1 nadalje vršiti svoju tešku dužnost« jer bi smatrao nelojalnim da u trenutku kad nemački narod bije najveću bitku sveta, »izrazi makakve zahteve ili želje«.

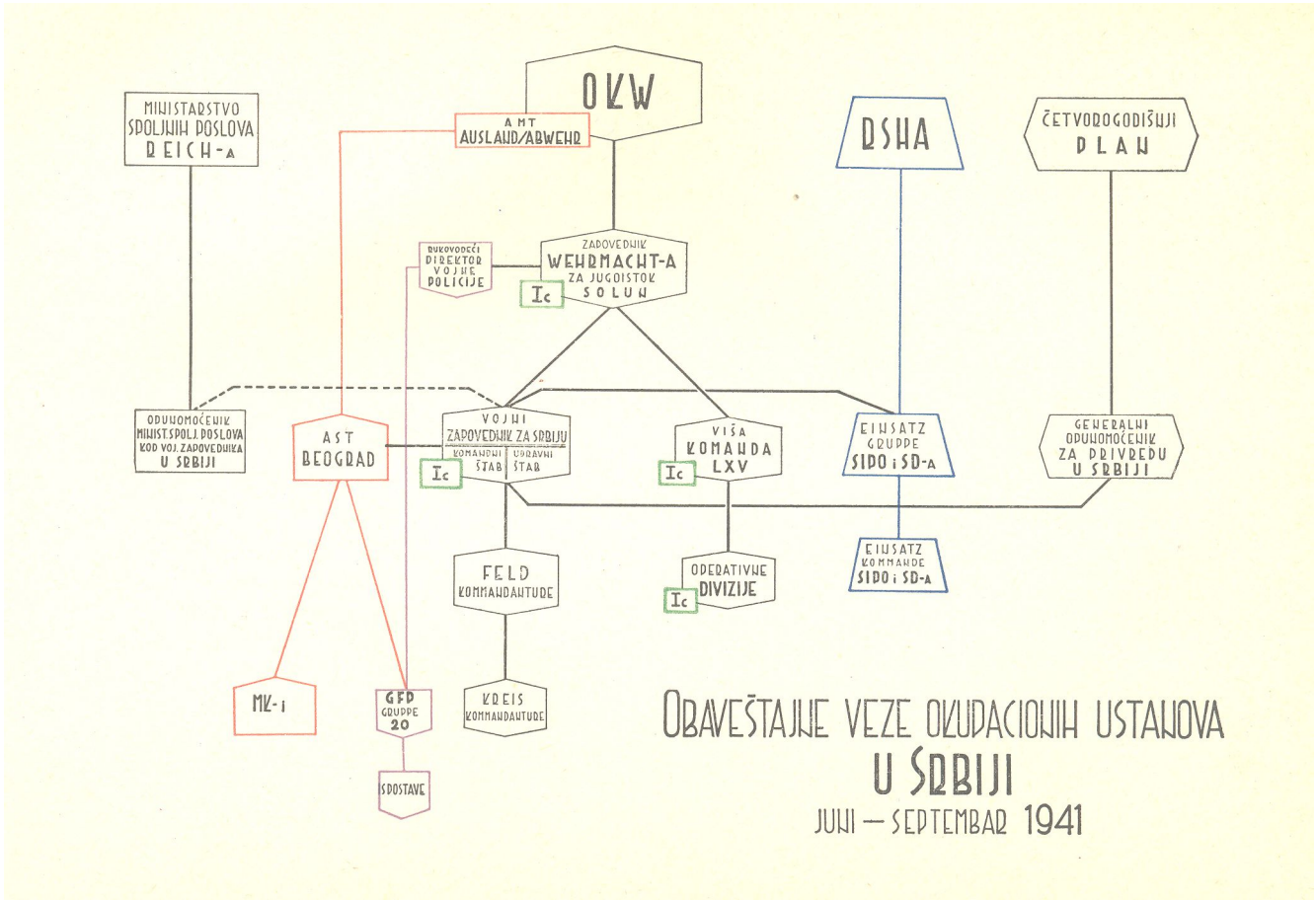

OBAVEŠTAJNE VEZE OKUPACIONIH USTANOVA U SRBIJI

JUNI — SEPTEMBAR 1941

Još pre Nedića razočarenje je doživeo i njegov prethodnik Milan Aćimović. Prema jednom izveštaju Ast-a Beograd od septembra 1942, pristalice Aćimovića pred narodom tvrde da su za nedostatke bezbednosti i ishrane odgovorni Nemci, čije su naredbe Aćimović i ostali izvršavali.

Među ove razočarane spadao je i Tasa Dinić, jedan od favorita nemačke vojne uprave u Srbiji, a naročito pretstavnika RSHA. On je dugo bombardovao razne nemačke ustanove — u prvom redu Zapovednika Sipo i SD — raznim pretstavkama u kojima je tražio da mu se omoguće izvesne reforme. Ukoliko su te mere bile u skladu sa osnovnim zahtevima okupacione politike, dakle sa neposrednim proganjanjem elemenata koji su za okupaciju bili neposredno opasni, one su odobravane. Međutim, okupacione vlasti su ćutke prelazile preko predloga mera koje bi mogle da pojačaju kvislinški aparat, da stvore neku vrstu autonomije ili bar da doprinesu većoj samostalnosti kvislinške uprave, bar delomično da promene njen položaj apsolutno pokornog roba. Kada se Dinić zbog toga, a i predviđajući pretstojeći nemački slom, od 1943 počeo povlačiti oni isti organi koji su ga kao- svoga pomagača hvalili na sva usta, koji su ga, protiv Nedićeve volje, doveli na položaj ministra unutrašnjih poslova, počeli su ga se odricati, optuživati za učmalost, za neverstvo itd.

I svi ostali građanski političari koji su se prihvatili kolaboracije sa nemačkom okupacionom upravom i pristali da joj se stave na uslugu i postanu njeni pomagači prošli su kao i ova tri prva istaknuta pretstavnika kvislinške uprave. Jedan deo tih političara gajio je neke iluzije u pogledu svog ličnog tretmana i mogućeg uticaja na okupacionu politiku. Ovi su od samog početka prevideli bitnu stvar iako' je vrhovi Reich-a nisu mnogo krili, a to je da ih Nemci prihvataju kao saradnike samo kao slepe i verne izvršioce okupacione politike, bezobzira kakve oni usluge Nemcima činili. Jednom reči, okupator nije bio spreman da vodi računa ni o kakvim interesima svojih saradnika, ukoliko se ovi nisu najneposrednije poklapali sa njegovim. Izrazi simpatija ponekad od nemačkh pretstavnika u Srbiji, koji su najčešće imali da budu potstrek kolaboracionistima na još revnosniji rad za okupatora bezmerno su precenjivani. Ako je koji od eksponenata Trećeg Reich-a lično i bio drukčijeg mišljenja i ne bi se slagao sa onim opštim radikalno negativnim stavom koji je

pretstavljao osnovu nemačke politike prema Srbiji, on ili nije imao dovoljno uticaja da promeni tok stvari ili se nije usuđivao da svoje odvojeno mišljenje iznese na onim mestima u Reich-u gde bi se mogli postići kakvi pozitivni rezultati.

Uporedo sa ovom politikom išlo je i duboko i stalno nepoverenje prema saradnicima iz srpskog građanskog tabora koji su se nemačkoj okupacionoj vlasti bili stavili na uslugu. Pri tome su, bez ikakvih razloga, kršena sva moguća obećanja koja su kolaboracionistima davana. Tako, naprimer, Nedić je u maju 1942 podneo Vojnom zapovedniku pretstavku u kojoj se žali da su prekršena obećanja koja mu je dao i zapovednikov zamenik i šef upravnog štaba u pogledu onih četnika koji su sarađivali sa Nedićevom vladom i sa okupacionim vlastima od samog početka okupacije. Nedić je hteo da od tih četničkih grupa formira udarne jedinice koje bi se borile protiv pripadnika NOP-a. Prvo je dobio saglasnost merodavnih nemačkih faktora, ali je kasnije to odbijeno. Razlog takvom postupku bio je, s jedne strane, uverenje okupacionih vlasti da za njih u Srbiji u to vreme nije bilo takve opasnosti koja je iziskivala stvaranje snažnijih kvislinških formacija. Međutim, s druge strane po sredi je bilo i stalno nepoverenje okupacione uprave prema svim saradnicima iz srpskih građanskih krugova, pa i iz same vlade. Za ilustraciju nepoverenja i bojazni okupacione vlasti mogu poslužiti razni primeri. Tako, naprimer, Ast Beograd u avgustu 1942 javlja da postoje izveštaji o korespondenciji između Nedića, i Aćimovića, s jedne, i Draže Mihailovića, s druge strane. Nedićevo pismo upućeno Ljotićevom i svom eksponentu u Berlinu, d-r Niki Marinkoviću, zadržano je i bilo je predmet istrage.

Nepoverenje je raslo sa pogoršanjem situacije na frontovima, kada je došla do izražaja kolebljivost u taboru kolaboracije i kada se u tom taboru počelo misliti na posledice saradnje sa okupatorom u slučaju da Nemačka izgubi rat. Nemci su tada svuda tragali za kontaktima kolaboracije sa protivničkom stranom i često videli opasnost i tamo gde je nije bilo. Tajna vojna policija u Nišu izvestila je vrhovne organe okupacione uprave da Nedić i još neki od glavnih pretstavnika kolaboracije sarađuju sa Dražom Mihailovićem u cilju naoružavanja što većeg broja ljudi, koji bi, u datom trenutku, udarili na nemačke trupe. Sam Nedić se, u februaru 1943, žali da razne nemačke ustanove nameštaju u njegovom apa-

ratu mnogobrojne činovnike koji su njemu nepoželjni i u koje on nema poverenje. Nemačke okupacione ustanove beleže kao karakterističnu činjenicu da je Konstantin Fotić, eksponent jugoslovenske emigrantske vlade, održao u New Yorku govor preko radia (oktobra 1943), u kome je istakao da Nedića ne treba smatrati izdajicom, jer on radi za »dobro i spas srpskog naroda«.

Razne nemačke okupacione ustanove a naročito one koje su bile nadležne za službu bezbednosti, primale su neprekidno ovakve i slične izvestaje i zabeleške koji izražavaju stalno i hronično nepoverenje okupacionih vlasti prema svojim najbližim kvislinškim saradnicima. Zbog toga nepoverenja je, uostalom, nemačka cenzura izbacivala iz Nedićevih govora — koji su kipteli izjavama lojalnosti prema Trećem Reich-u — čitave pasuse, nalazeći u njima prikrivene aluzije, na koje Nedić možda nije ni pomišljao. U Nedićevom kabinetu, a isto tako i u neposrednoj okolini njegovih najbližih saradnika — koji su takođe bili informatori nemačkih bezbednosnih i obaveštajnih ustanova — organizovana je najbrižljivija kontrola preko zavrbovanih V-Mann-a. Telefonski razgovori su prisluškivani i u njima su tražene indikacije o sumnjivim izjavama ili akcijama.

Ovom nepoverenju je, između ostalog, bio razlog i nečuveni sistem uzajamnog denunciranja koji se razvio među okupatorovim saradnicima. Sa svih mogućih strana, najrazličitijim kanalima, doturani su raznim nemačkim okupacionim vlastima, a naročito bezbednosnim i obaveštajnim, izveštaji o pojedinim ličnostima iz tabora kolaboracionista, u kojima su iznošene najfantastičnije optužbe. U pozadini ovakvog izveštaja obično bi bio neko koji je želeo da se naročitom lojainošću i revnošću preporuči okupatoru. U redovima kolaboracionista ličnosti i grupe vodile su između sebe ogorčene borbe o prevlast, pri čemu im je glavno oružje bilo uzajamno optuživanje kod okupacionih faktora. Najaktivnija od svih bila je grupa oko Ljotića. »Zbor« je čak imao i sopstvenu obaveštajnu službu, koja je svoje informacije davala nemačkim obaveštajnim ustanovama. Prema njima, stajala je grupa bivših saradnika d-r Milana Stojađinovića, nekadašnjeg pretsednika jugoslovenske vlade. Ta se grupa, s jedne strane, oslanjala na simpatije Trećeg Reich-a prema d-r Stojadinoviću, koga su za vreme rata Britanci držali u internaciji na ostrvu Sv.

Mavrikija u Indiskom Okeanu. S druge strane grupa je koristila veze koje je njen najistaknutiji pretstavnik, Milan Aćimović održavao još od pre rata sa najvišim policiskim funkcionerima Trećeg Reich-a. Treću grupu pretstavljao je Dragomir Jovanović, najistaknutiji policiski eksponent okupacionih vlasti među srpskim kolaboracionistima, sa svojim prijateljima. Manje su grupice bile okupljene oko Tase Dinića, Velibora Jonića i drugih okupatorovih saradnika. Posebna grupa je postojala i oko samog Nedića, a bilo je i raznih pojedinaca koji su na položajima kvislinške uprave sarađivali sa okupacionim vlastima, a nisu pripadali nijednoj od ovih grupa.

Sve te grupe i pojedinci jagmili su se o poverenje okupacionih vlasti, a najvažnije oruđe u tome bilo im je, pored ponavljanja izjava o svojoj lojalnosti, denunciranje ostalih grupa i pojedinaca. Aćimović je denuncirao Jovanovića, Ljotić Aćimovića, Dinić svoje konkurente idt.

Ova poplava uzajamnih dostava i denuncijacija mogla je, neosporno, da zbuni okupacione vlasti. Prvo kod njih je postojao veoma pogodan teren za ovakvo međusobno tužakanje, zbog apriornog nepoverenja prema srpskom življu. Drugo, sem retkih izuzetaka, funkcioneri okupacionih vlasti nisu poznavali ni prilike, ni mentalitet, ni ljude na okupiranoj teritoriji. Zbog toga su te vlasti često i nasedale međusobnim denuncijacijama svojih saradnika. To je izazvalo nesigurnost među kvislinzima, ali i nesigurnost u samom okupacionom režimu, među nemačkim činiocima okupacije, koji su u ovakvoj situaciji umeli da izađu na kraj jedino putem bezobzirnosti i brutalnosti. Najzad, da bi slika bila potpuna treba imati na umu i nehomogenost i unutrašnji nesklad između pojedinih nemačkih faktora u okupiranoj Srbiji. Svaki od njih imao je svoje kvislinge, koje je protežirao, goneći pri tome kvislinge svog nemačkog konkurenta, ili bar odbijajući da im pokloni poverenje.

Ovakva situacija davala je rezultate koji su, u velikoj meri, bili štetni i po nemačku okupacionu vlast u Srbiji. Nedić je sam, u svom aktu koji je februara 1943 uputio Vojnom zapovedniku, istakao da je »javna bezbednost u najvećoj meri ugrožena«; da u stanovništu postoji vrenje, »u sledstvu inostrane a naročito komunističke propagande i zbog oslabljenog položaja srpske vlade«; da se uloga »srpske vlade« svela

na bespomoćnog posmatrača, itd. Uzroke ovakvog stanja Nedić vidi u nepoverenju okupacione uprave prema njemu i njegovim saradnicima. Kao posledicu tog nepoverenja, on pominje činjenicu da je Srpska državna straža (kvislinška naoružana egzekutiva) naoružana starim i slabim puškama, sa svega 60 metaka po pušci i nedovoljnim brojem bombi, da je bez konja i komore, da 3.500 ljudi nema ni uniforme ni cipela, da više od 4.000 ljudi nema ćebe, a više od polovine ni rublja ni posteljine.

Pred okupacionu upravu se, od samog početka, postavilo načelno pitanje sistema njenog rada. S jedne strane bilo je mišljenja da treba administraciju u okupiranoj Srbiji prepustiti »domorocima«, s tim da nemački okupacioni činioci zadrže nad njom vrhovni nadzor, ne mešajući se u pojedinosti. Ovakvo je mišljenje zastupao, naprimer, šef upravnoga štaba Vojnog zapovednika, državni savetnik Harald Turner. Nasuprot ovom, bilo je mišljenja, da se u domorodačku upravu ne može imati poverenja. Njene kompetencije treba ograničiti na tehničko otpravljanje poslova, a pri tom kontrolisati je do, u poslednju pojedinost. Najradikalnije je bilo mišljenje, da srpski administrativni aparat treba upotrebiti jedino pod neposrednim rukovodstvom nemačkih okupacionih funkcionera, sve do najniže administrativne funkcije. Glavni nosilac ovih radikalnih shvatanja bio je Viši vođa SS i policije, August Meyszner.

O ovim razmimoilaženjima biće još reči na drugom mestu. Ovde je važno konstatovati, u vezi sa onim što je napred rečeno o formiranju okupacione politike, da su ove razlike u shvatanjima, koja su njihovi protagonisti i primenjivali u svojoj praksi, doprinosile opštoj nesigurnosti i čestim protivrečnostima u radu okupacionoga režima. Uglavnom je, ipak, prevagnulo, gledište o stalnom i neprekidnom mešanju funkcionera nemačke okupacione vlasti u poslove administracije odozgo do dole. Ovakvo obeležje okupacionoga režima rezultat je dva osnovna elementa u formiranju okupacione politike: načela »kažnjavanja« i načela nepoverenja.

Kao dalja posledica ovakvog stanja došla je do izražaja, u sprovođenju okupacione politike, neverovatna prepotentnost pojedinih eksponenata okupacionih vlasti, a i okupacione vlasti u celini. Prirodno je bilo, s obzirom na raspoložive kadrove, da su mlađi i niži vojni službenici, a naročito' oficiri i pri-

padnici SS-a, u okupiranoj Srbiji dobili moć i nadležnost koja je bila ogromno veća nego što su je imali pre rata ili u okviru samog Trećeg Reich-a. Otuda je tu došlo do ispoljavanja njihovih želja za komandovanjem i vladanjem,. A kod mnogih je, uporedo sa ovim, bilo ukorenjeno i uverenje da se nemačka okupacija i svaki njen pretstavnik nalaze pred nižom rasom koja stoji daleko ispod germanske. Mada se to Srbima u okupiranoj Srbiji nije reklo, ipak, je intimno mišljenje svih faktora okupacije — koje proizlazi iz njihovog držanja i koje je često i izražavano u njihovim međusobnim dodirima — bilo identično sa stavom koji je komesar Reich-a u okupiranoj Ukrajini, Gauleiter Erich Koch, u jednom govoru 1943 godine ovako izrazio: »Mi smo- gospodarska rasa, koja mora imati na umu da je najniži nemački radnik u rasnom i biološkom pogledu hiljadu puta vredniji od ovdašnjeg stanovništva«.

Prepotentnost i nadmenost, udružene mahom sa vrlo niskim intelektualnim i kulturnim nivoom, jeste ono što naročito karakteriše eksponente Sipo i SD-a. Ti sitni policiski činovnici, postavši prekonoć neograničenim gospodarima nad životom i smrću stanovnika okupirane Srbije osećali su i ispoIjavali isti prezir i nipodaštavanje prema svima pripadnicima ovoga naroda, pa i prema najvišim pretstavnicima kvislinške uprave. Kada je pretsednik kolaboracionističke vlade, Milan Nedić, onemogućio, preko srpske kvislinške policije, da se pojavi jedan pamflet koji je protiv njegove politike napisao neki bivši službenik njegovog aparata, jedan referent SD-a stavlja na izveštaj o tome zabelešku: »Drskost!... želi li (Nedić) da iskuša nemačko strpljenje? Ovde je apsolutno potreban oštar ukor...« A drugom prilikom, kada Nedić traži od Neuhausen-a, nemačkog Generalnog opunomoćenika za privredu u Srbiji, da, radi pravilnog rada u vezi sa predajom žitarica spreči neke nepravilnosti firmi koje su vršile nakup i moli pokornim tonom da ga Neuhausen izvesti o preduzetim merama, jedan potčinjeni službenik SS-ovskog aparata na to Nedićevo pismo stavlja takođe zabelešku: »Drskost!«, i pitanje: »Zar generalni opunomoćenik za privredu dopušta (Nediću) ovakve drskosti?«

Ovaj prepotentni stav okupacionih faktora pothranjivala je i snishodljivost i servilnost kvislinga koji su se okupatoru stavili na raspoloženje. Članovi Nedićeve vlade, koji su no-

•sili titulu ministara i stajali na čelu jedne grane administracije, skoro bez izuzetka, ispoljavali su uličku snisbodljivost i pred najpodređenijim pripadnicima, nemačke okupacione sile. Interesantno je da je lično Nedić, prilikom svog sastanka sa Hitier-om, ujesen 1943 godine, na ovog ostavio negativan utisak zbog svoje velike servilnosti. Hitler je taj svoj utisak i saopštio svojoj okolini, ali su se neki potrudili da mu objasne kako se tu radi o patrijarhalnom »orijentalskom«, »balkanskom« mentalitetu, koji na takav način dolazi do izražaja. Kao što je Nedić svojom preteranom poniznošću i snishodljivošću na Hitler-a učinio utisak upravo obrnut onome, koji je želeo da učini, tako je i kod njegovih saradnika bilo identičnih slučajeva u njihovom opštenju sia organima okupacionih vlasti na teritoriji Srbije. Ukoliko su saradnici okupatora bili snishodljiviji i ponizniji, utoliko je kod okupacionih faktora prezir prem'a njima, koji je inače već postojao iz ranije pomenutih razloga, sve više rastao.

Sliku odnosa između faktora okupacije i. kvislinških elemenata — koja je veoma važna i za ocenu delatnosti obaveštajne službe koja se u tim uslovima vršila u okupiranoj Srbiji — dopunjuje činjenica da su ponekad pojedini pripadnici Nedićeve administracije, koji su za svoj posao bili stručnjaci odgovarajućeg nivoa, našli prema potpuno neiskusnim eksponentima nemačkih okupacionih vlasti. Pošto je u upravnom štabu Vojnog zapovednika bilo funkcionera za svaku od pojedinih grana državne administracije, to je, praktično, svako ministarstvo Nedićeve uprave imalo nad sobom jednog nemačkog eksponenta koji je za njega pretstavljao najvišu vlast, krajnju instancu. Ti su nemački funkcioneri mahom bili niži službenici te grane, a našli su se pred mogućnošću da izdaju naređenja čitavim ministarstvima —• zadatak kome nikako nisu bili dorasli. Naprimer, kao vrhovni naredbodavac za Nedićevo Ministarstvo finansija fungirao je jedan nemački finansiski službenik, odeven u uniformu vojnog činovnika, koji bi, u najboljem slučaju, po svojoj spremi i po svom znanju, mogao da vodi kakav manji otsek u okviru jedne direkcije ili jednog odeljenja ministarstva. A on je izdavao obavezne direkvite visokim finansiskim službenicima kvislinške administracije, koji su, po znanju, iskustvu i spremi, najvećim delom stajali na neuporedivo višem nivou, nivou koji je odgovarao onome viših pretpostavljenih tog nemačkog službenika

u Reich-u. Slična situacija bila je i u drugim, resorima, izuzev u resoru pravde, gde je na čelu nadležnog otseka vojne uprave stajao jedan od najistaknutijih nemačkih pravnika, stručnjak međunarodnog glasa.

Posledice ovakve situacije bile su tačno takve, kakve su morale biti. Nestručna i nedorasla uputstva faktora okupacionih vlasti doprinosila su, u krajnjoj liniji, paralisanju i one minimalne volje za rad, i aktivnost koja je postojala u Nedićevom upravnom aparatu. A prilike u okupiranoj Srbiji bile su iz dana u dan sve teže, problemi nisu rešavani, i sve se svodilo na policiski režim, koji je upravljao putem brutalnosti, nasilja i koji je kršio sva obećanja.

Brutalnost u metodama nije se ispoljila samo za vreme tzv. »kaznene ekspedicije«, koja je u Srbiji sprovedena ujesen 1941 godine sa ciljem da se uguši narodni ustanak, nije se izražavala samo u masovnim streljanjima i odmazdama koje su poslovno[1] i hladnokrvno, vršene sve do pred kraj okupacije. Brutalnost je za čitavo vreme pretstavljala karakteristiku celokupnog opštenja okupacionih vlasti sa srpskim stanovništvom. Ovu činjenicu nikako nisu mogli promeniti pojedini pripadnici okupacionih snaga, koji su, iz kakvog motiva lične kulture, zbog šireg horizonta ili obzira ponekad zauzimali prema stanovništvu drukčiji stav. A isto tako ni relativno — ali samo relativno i —bolje postupanje sa istaknutim pretstavnicima kolaboracije niukoliko ne menja opštu sliku. Ta je brutalnost bila utoliko gora po svojim, posledicama, što je bila skopčana sa već pomenutim neznanjem i nepoznavanjem prilika, mentaliteta i ljudi.

Tako, naprimer, šef upravnog štaba Vojnog zapovednika, Turner — koji se, inače, smatrao jednim od razumnijih rukovodilaca okupacione uprave — predlaže, na početku »kaznene ekspedicije« iz 1941 godine, da se tom akcijom ne ograniči samo na muško stanovništvo oblasti kroz koje je Wehrmacht trebalo da prođe, već da se s »krajnom bezobzirnošću« postupa i prema ženama i deci. U istom predlogu (od 21 septembra 1941), Turner traži da se bezobzirno pozatvaraju i »u datom momentu likvidiraju« pretstavnici srpske inteligencije koji su »u svakom pogledu nepouzdani«. Tu on nabraja, pored slobodnih zidara, viših stepena, još i »članove Rusko-srpskog, Englesko-srpskog i Francusko-srpskog društva, Srpskog kulturnog kluba, one koji su novčano pomagali komunističke

organizacije, huškačke elemente s univerziteta i članove srpske inženjerske organizacije«. Praktično, ove kategorije, striktno primenjene, obuhvataju, veći deo građanske i, naročito, napredne srpske inteligencije. Tu se u punoj meri ispoljio onaj mentalitet koji je milio,ne podjarmljenih Evropljana bacio na žrtvenik nacističkog ludila, —i to kod čoveka koji se, u odnosu na druge faktore okupacionog režima, smatrao umerenim. Šta je, posle ovog, ostalo za radikalne krugove okupacionih vlasti nije potrebno naročito naglašavati. U toku daljnjeg izlaganja sretaćemo se češće sa primerima ove za normalni mozak neshvatljive brutalnosti, mada ovoj studiji nije cilj da se bavi okupacionim terorom i ona se na njemu zadržava samo toliko koliko[1] je potrebno za upoznavanje okvira i atmosfere u kojima se odvijao rad obaveštajne i policisko-bezbednosne službe Trećeg Reich-a u Srbiji. A te okvire i tu opštu atmosferu treba poznavati, bar u opštim crtama, jer se ovaj rad inače ne može pravilno razumeti i oceniti.

Sličnu brutalnost ispoljavao je, u drugoj sferi, Generalni opunomoćenik za privredu, Franz Neuhausen. Ovaj eminentni pretstavnik Trećeg Reich-a, pored svojih ostalih funkcija, bio je i »opunomoćenik za metalne rude na Jugoistoku«, a Goering, njegov šef i zaštitnik, bio mu je dao partiski generalski čin u Nacionalsocijalističkoj vazduhoplovnoj organizaciji (NSFliegerkorps). Bankroter poznato prljave poslovne prošlosti, Neuhausen je kao diktator vladao srpskom privredom i svim sredstvima •— pa i upotrebom oružanih snaga — izvlačio iz izmrcvarene zemlje sve što se moglo izvući. Njegove metode drastično prikazuje, slučaj sa žetvom 1942 godine. U proleće te godine on je kvislinškoj vladi saopštio[1] da uzima za Nemačku celokupni žetveni prinos Banata, a da će prinos uže Srbije ostati u zemlji, s tim da se za potrebe okupacione vojske stavi na raspoloženje posle žetve, određena količina. Nedić je, na osnovu ovog razvio sa svojim saradnicima svestranu propagandu za zasejavanje svih obradivih površina, upotrebljavajući stalno kao argument tvrđenje da će žetveni prinosi ostati u Srbiji. U toj kampanji učestovali su i neki okupacioni funkcioneri, napirimer, Turner.

Međutim, pred samu žetvu održan je kod Goering-a sastanak svih glavnih privrednih funkcionera nemačkih okupacionih uprava u podjarmljenim zemljama. Tu je Neuhausen, da bi pred svojim zaštitnikom istakao svoju revnost,

ponudio da ih Srbije izveze u Reich još 100.000 tona žita. Po tom pitanju došlo je do spora između njega, i Turner-a, koji je bio- založio[1] i svoj autoritet na liniji Nedićeve propagande. Neuhausen je u sporu, razume se, pobedio. Žito je prikupljano uz asistenciju oružanih okupacionih i kvislinških snaga. Bilo je, naravno, reakcije prevarenog naroda, čije su posledice bili hapšenja, streljanja, progoni itd. Ista se stvar, u potpunosti, ponovila i prilikom prikupljanja žetve kukuruza 1943 godine. Tada su mobilisane sve policiske i oružane formacije, uključujući kvislinške jedinice i nemačke i bugarske okupacione trupe. Akcijia za prikupljanje kukuruza bila je[1] sprovedena kao policisko-vojni poduhvat, sa svim posledicama koje su odatle proistekle. Tako je, naprimer, naređeno najoštrije postupanje prema seljacima, po potrebi batinanje, uzimanje talaca, odvođenje u koncentracione logore itd.

Neuhausen se na svom položaju održavao sve do 1944 godine zahvaljujući ne samo svojoj dokazanoj brutalnosti i Goering-ovoj zaštiti, već i činjenici da je on poklonima bio obavezao veliki broj uticajnih lica koja su se nalazila na onim mestima u Reich-u gde se moglo odlučivati o njemu i njegovom) položaju. On i njegova okolina postali su ubrzo- glavnim nosiocima korupcije u okupacionom aparatu. Treba, istaći da je uopšte vrlo veliki broj funkcionera nemačkih okupacionih vlasti smatrao svoj položaj u okupiranoj Srbiji pogodnom mogućnošću za brzo i nekontrolisano bogaćenje. Po pitanju korupcije stvorila se, više no u makojoj drugoj oblasti, prisna saradnja između raznih domaćih i okupacionih faktora. Mali broj korupcionih afera, kojih je u nemačkom okupacionom aparatu bilo na svakom koraku, je zvanično otkriven i gonjen. Najveća od njih bila je afera u Feldkommandanturi 599 u Beogradu, dakle, u vojno-upravnom teritorijalnom; nadleštvu za beogradsku oblast. Šef upravne grupe te komandanture, d-r Ranze, njegov saradnik Model, a takođe i jedan od Neuhausem-ovih saradnika, funkcioner »Nadzorne ustanove za Jugoistok«, Dost, bili su najzad, pošto su dugo vremena sa još nekim licima vršili niz nepravilnosti, uhapšeni. Model i Dost su izvedeni pred sud i streljani. Istraga protiv Ranze-a odužila se do kraja rata. Međutim, afere Ranze-a i Dost-a nisu bile ni jedine ni najveće. Ne samo privredni okupacioni aparat — u kome je u korupciji velikog stila prednjačio- lično- njegov šef, generalni opunomoćenik Neuhausen — već i druge

ustanove sve je više obuzimala psihoza brzog bogaćenja, bilo kakvim, sredstvima. Ova, psihoza uzela je još veće razmere kada se konačno počeo da sagledava nemački poraz. Tada su visoki funkcioneri okupacionih vlasti, u mnogim slučajevima, prešli na otvorenu pljačku, šaljući svojim porodicama u Reich sanducima, pa čak i čitavim vagonima i šlepovima razne predmete, nameštaj, ćilime i druge prisvojene stvari.

Ova korupcija dovela je do toga da je čitav niz vrlo sumnjivih ličnosti iz srpskih građanskih krugova uspeo da stvori odlične veze sa raznim faktorima okupacije. Pružajući im mogućnost da se bogate, ti su se elementi i sami uz njih bogatili i iskorišćavali doba najteže nacionalne nesreće za sticanje materijalnih vrednosti.

Okupaciona vlast je uopšte često za saradnike birala — pored kvislinga i kolaboratera koji su iz ličnih, klasnih ili drugih razloga pristali da igraju tu ulogu i da se vežu za okupatora — lica najgorih kvaliteta, pa i kriminalce. Da u tom pogledu nije bilo iluzija pokazuje, između ostalog, jedna zabeleška Abwehr-a, koja se odnosi na ličnost Dragomira Jovanovića, jednog od najvernijih i najpouzdanijih okupatorovih saradnika. Beleška sadržava — aludirajući na njega — jedan citat iz Hitler-ovog »Mein Kampf-a«. Citat glasi: »Vremena sloma jednog naroda dominantno opredeljuje delovanje njegovih najgorih elemenata«. Pisac te zabeleške dodaje: » ... a ovde su baš ovi elementi još uvek na merodavnim položajima«. Abwehr je, od sampg početka, imao negativan stav prema Jovanoviću. Otuda i ta zabeleška. Nju treba korigovati samo utoliko, što se ovde radilo ne o slomu jednog naroda, već o slomu — u prvome redu — jednog društvenog stroja i jedne klase: srpske buržoazije.

Rečenica o »najgorim elementima« se može odlično primeniti bezmalo na čitav kadar glavnih saradnika okupacionih vlasti, a naročito njihovog bezbednosnog i policiskog aparata. Ovaj je, naprimer, štitio i koristio lica koja su vršila obični kriminal, pa i ubistva, ako bi im ona mogla poslužiti. Tako je nemačka policiska okružna komanda (Polizeikreisstelle) u Kruševcu štitila i koristila nekoga Milosavljevića, koji je bezrazložno bio ubioi četiri čoveka. On je prvoi bio zbog toga uhapšen, ali je ubrzo pušten i upotrebljen kao informator. Ovamo spada i formiranje tzv. »Srpskog Gestapo-a«, o kome će kasnije biti posebno reči. Pod tim nazivom podrazumevala se

jedna kvinslinška formacija u službi nemačkih organa bezbednosti, kojoj su na čelu stajala kriminalno opterećena lica. Pojedine nemačke okupacione ustanove štitile su i pomagale i razne varalice, kao, naprimer, beloemigranta kneza Avalova, koji. je putem prevare uzimao od raznih lica veće sume novca da bi im srodnike iz NDH prebacio u Srbiju.

Šta su, međutim, o svojim agentima mislili najviši rukovodioci okupacionog bezbednosno-policiskog aparata, rečito pokazuje pismo koje je 17 septembra 1942 uputio lično Zapovednik Sipo i SD-a u Beogradu, d-r Emanuel Sehaefer, Upravnom štabu Zapovednika Srbije u vezi sa žalbom vojnih vlasti protiv jednog njegovog agenta, četničkog »vojvode« Raše Arsenijevića. U tom svom pismu Sehaefer doslovce[1] konstatuje:

»Od vajkada je poznata činjenica da pri upotrebi agenata protiv njihovog sopstvenog naroda ne dolazi do* korišćenja moralno bezprekornih krugova, već baš takvih lica kakav je Arsenijević«.

I uprkos nizu kriminalnih prestupa, Sipo je podržavao svoga ovako okvalifikovanog agenta sve dok ga nije ubio sam narod, kome je on bio dozlogrdio.

Dosada već nekoliko puta dotaknuto' pitanje četnika pretstavlja, posle centralnog problema okupatora, borbe protiv NOP-a, najvažnije pitanje kojim su se bavile sve okupacione vlasti. O tome će pitanju biti posebno i opširno govora. Činjenica da je jedan deo četnika sarađivao sa Nedićem i otvoreno sitao u službu okupatora, a drugi deo- siarađivao' sa okupatorom, mahom, do pred kraj okupacije, krišom ili prećutno, bila je izvor niza raznih, često međusobno suprotnih i protivrečnih akcija nemačkih okupacionih ustanova. Naročito okolnost da se između ta dva četnička tabora vršila stalna fluktuacija, putem tzv. »legalizovanja« i odmetanja četničkih odreda, činila je ovu situaciju za nemačke vlasti potpuno zamršenom. Rešavale su je, najčešće, onako kako su i u drugim oblastima rešavane situacije kojima su vlasti okupacionog aparata bile nedorasle: naprimer, često protivrečnim potezima, koji su još više komplikovali postojeću situaciju. Baš po ovom pitanju bilo je stalno politiziranja i raznih pokušaja da se u što većoj meri četničke formacije iskoriste za borbu protiv NOP-a. To je okupatoru i uspevalo, a završavalo bi se u nekim slučajevima likvidacijom pojedinih odreda, kada njihova saradnja nije više izgledala potrebna. Međutim, uprkos nesigurne i ne-

konzekventne politike Nemaca u odnosu na četnike, treba napomenuti da je to stalno* koketiranje okupacionih vlasti sa raznim četničkim grupama najzad dovelo do ozvaničene saradnje sa njima, o čemu će kasnije biti opširno reči.

Iz stanja koje je ovde ukratko prikazano proistekla je još jedna činjenica karakteristična za opštu sliku okupacione politike u Srbiji: sve — ili bezmalo sve — glavne ustanove nemačkih okupacionih vlasti u Srbiji najaktivnije su se bavile politiziranjem u pogledu na srpski prostor. Njihovo- se politiziranje nije ograničavalo samo na oblast koja je neposredno bila pod upravom Vojnog zapovednika u Srbiji, već se širilo i na susedne teritorije, nastanjene srpskim življem.

U osnovi, za politička pitanja bio je nadležan, po samoj strukturi okupacione uprave, Vojni zapovednik sa svojim upravnim štabom, uz saradnju Opunomoćenika Ministarstva spoljnih poslova. Faktički su, međutim, najaktivnije politizirali najrazličitiji faktori, i to ne samo centralne okupacione ustanove i njihovi rukovodioci, već su i podređeni faktori i organi vrlo često zauzimali neke svoje posebne političke stavove po manje značajnim ili krupnijim, ličnim ili opštim pitanjima.

Tipično je, naprimer, držanje Generalnog opunomoćenika za privredu, Neuhausen-a, u prvom periodu okupacije. On je, došavši odmah iza okupacionih trupa, jednostavno zauzeo zgradu komande vazduhoplovstva u Zemunu, odredivši je za sedište svog nadleštva. Na taj način, formalno njegovo sedište bilo je u odnosu na okupacionu oblast Srbije u »inostranstvu«. Zastupajući tezu da istočni Srem privredno gravitira Beogradu, nemački vojni zapovednik, general Foerster je, ličnim sporazumom sa Antom Pavelićem još u početku okupacije, dobio izvestan uticaj na ovo područje, s tim da se ne dovodi u pitanje »državni suverenitet NDH«. Tek je 1942 godine Pavelić uspeo preko nemačkog poslanika Kasche-a, da to pitanje reši u smislu potiskivanja vojne uprave za Srbiju sa ovog područja, Neuhausen je, međutim, ostao i dalje u Zemunu i zadržao sebi pravo da njegovo nadleštvo izdaje propusnice za prelak iz Beograda u Zemun, uz isključenje pogranično — policiske i carinske nadležnosti organa NDH. Najzad je i Neuhausen premestio svoje sedište u Beograd. Ustvari tek januara 1943 godine Pavelić je, preko nemačkog poslanika u Zagrebu, Kasche-a, uspeo da to pitanje reši i da prinudi Neu-

hausen-a na preseljenje preko- Save u Beograd, a da teritoriju istočnoga Srema uključi u potpunosti u svoju državu.

Ličnost, koja je pored vojnog zapovednika, bila najpozvanija da se bavi politikom na okupiranoj teritoriji Srbije, bio je Opunomoćenik Ministarstva spoljnih poslova. Do jeseni 1943 godine tu funkciju je vršio profesionalni diplomata d-r Benzler. Kao civilno lice bio je često u vrlo teškom položaju u odnosu na okupacionu upravu, u kojoj je svako nosio neku uniformu i imao- neki vojni rang (pa bio- to i rang partiskog generala, kao što je slučaj sa Neuhausen-om). On ovom položaju, uostalom nije bio dorastao, ni po svojim osobinama ni po mogućnostima koje mu je pružao njegov pravni i stvarni status. On se interesovao za sve, pokušavao da se meša u sve, ali su važne odluke donošene vrlo često mimo njega. Njegov uticaj na zbivanja u Srbiji bio je relativno neznatan. Najzad, ne treba zaboraviti da je Ribbentrop, dajući mu instrukcije za rad u Srbiji, za njegov glavni zadatak označio staranje da se što više Srba pohapsi.

Sasvim je druga situacija nastala kad je Benzler-a zamenio ing. Hermann Neubacher. Pre svega, Neubacher je na položaj opunomoćenika Ministarstva spoljnih poslova Reich-a u Beogradu došao u vreme kada je na okupiranom Jugoistoku Evrope, posle italijanske kapitulacije sprovedena i vojna reorganizacija, kada su vojnički objedinjeni dotada rascepkani sektori i kada je formirana, pored jedinstvene operativne, jedinstvena vojno-teritorijalna komanda za Jugoistok, sa centrom u Beogradu. Neubacher zato nije bio više opunomoćenik pri vojnom zapovedniku Srbije, već su njegova ovlašćenja obuhvatala sem Srbije još i Grčku, Albaniju i Crnu Goru. Drugo, u to doba je — zbog opšte situacije u tom prostoru, a specijalno zbog prerastanja NOP-a u najvažniji vojni i politički faktor u iscepkanim oblastima Jugoslavije — Berlin došao do saznanja da dotadašnjim metodima vojno-policiskoga terora nisu kadri da se ponesu sa elementarnom; snagom probuđenih naroda. Zato- je tim metodima trebalo pridružiti političke metode, političko rešavanje problema — ili bar pokušaj takvoga rešavanja, i upotrebu terora uskladiti sa političkom strategijom. Otuda je Neubacher u odnosu na vojne i bezbednosno-policiske faktore bio u neuporedivo jačem položaju nego njegov skučeni i neautoritativni prethodnik. Najzad, za razliku od ovoga, Neubacher nije bio profesionalni diplomata

— kategorija koju je Treći Reich sve manje cenio — već partiski čovek. Bio je u ličnim prisnim i prijateljskim odnosima sa nizom; najvažnijih faktora u vrhovima hijćrarhiske piramide nacističke partije i Trećeg Reich-a. Za sobom je imao nekoliko uspešno obavljenih političkih i ekonomskih misija i uživao glas spremnog i sposobnog čoveka. Taj glas je svesno podržavao veštim isticanjem svoje ličnosti i svojih veza i priličnom dozom nametljivog bleferstva — jednim od najsigurnijih načina da se stekne poštovanje u Trećem Reich-u.

Takav čovek u takvoj situaciji brzo je stvorio sebi snažan uticaj u okupiranim jugoistočnim! zemljama, a specijalno i u Srbiji. Taj uticaj se osetio u celokupnoj okupacionoj politici. Njegovim dolaskom u Beograd nastaje, temeljito pomeranje odnosa snaga među činioocima okupacione politike. Svojim ličnim vezama i svojim veštim manevrisanjem, Neubacher je ubrzo potisnuo sve nevojne okupacione faktore, a na vojne je — u pogledu formiranja, i sprovođenja okupacione politike — vršio merodavni uticaj. O Benzler-ovom mišljenju se mahom slabo vodilo računa u vrhovima okupacionog režima. Neubacher se nije mogao* ni bagatelišati ni mimoići. Naprotiv, njegova ličnost udarila je pečat politici Nemačke u okupiranim zemljama na koje su se protezala njegova ovlašćenja, pa i van njihovih užih granica. Tome je, između ostalog, doprineo i odnos ličnog prijateljstva sa šefom RSHA, Kaltenbrunner-om, koji je datirao još iz doba ilegalne političke borbe u Austriji, pre Anschluss-a, u kojoj su obojica učestvovali. Ta veza, kao i lična veza sa Himmler-om, dala mu je mogućnost uticaja na bezbednosno-policiski aparat okupatora, na koji dotle niko od okupacionih činilaca nije mogao da utiče.

O Neubacher-u, a naročito, O' njegovoj ideji mobilisanja četnika i organizacije DM. za borbu protiv NOP-a, na strani Trećeg Reich-a, koja se nalazila, u centru, svih njegovih političkih nastojanja — biće još opširno govora. Ovo naročito! zato što je njegova politika, vršila znatan uticaj i na, pravac delatnosti obaveštajne službe, kojom se uveliko* služila.

Politička uloga šefa upravnoga štaba pri Vojnom zapovedniku bila je od uticaja. i interesa, dok se na tom, položaju nalazio Harald Turner. Ustvari, Turner je bio određen i pozvan da okupacionu politiku sprovodi u život. On je u početku okupacije zaista i vršio snažan uticaj na zbivanja, pokušavajući da praktično primeni svoja politička shvatanja. Međutim, drugi

faktori okupacionog režima su sve više ograničavali i potiskivali Turner-a i, najzad, ga skršili. On se, istina, politike — a ona je spadala u njegov službeni delokrug, — nije ostavio sve dok nije napustio Beograd, ali se zato i upleo u niz sukoba sa drugim ustanovama koje su takođe politizirale, iako im to nije bila službena funkcija. Posle njegovog odlaska iz Srbije, 1943 godine, položaj šefa upravnog štaba — koji je kasnije dobio- naziv šefa vojne uprave — nije više bio politički uticajan.

Sve do dolaska Neubacher-a u Beograd politiziranjem su se bavile sve: moguće okupacione vlasti, i to tom periodu okupacije daje karakteristično obeležje. To se politiziranje nije odnosilo samo na Srbiju, već i na druge teritorije kao, naprimer, na probleme Bosne, NDH, Makedonije itd. Jedna od teritorija na kojoj je naročito jasno 1dolazila do izražaja ova opšta težnja za vođenjem politike, bilo- je Kosovo, sa svojim složenim narodnosnim problemima. Od problema sa kojima se okupaciona uprava u Srbiji susretala predmetom politiziranja bila je, pre svega, struktura i nadležnost kvislinške administracije, zatim problem četnika, pitanje Volksdeutscher-a u Banatu, problem pravoslavne crkve, beloemigrantskih saradnika itd.

Oko ovih drugih problema okupacione uprave bilo je svestranoga politiziranja, ali je, međutim nedostajalo politike u pravom smislu. Radilo se na parče i na dan, a baš to je u periodu 1941—1943 sprečavalo- formiranje prave i jasne političke linije.

Ovakvo stanje je išlo na štetu, u prvom redu baš interesima nemačkog okupacionog režima u Srbiji. Kada su počeli jenjavati nemački vojni uspesi na frontovima i kada je i u Srbiji — kao u drugim oblastima rasparčane Jugoslaslavije — iz dana u dan rasla snaga narodnoga ustanka, ovo je pitanje postalo- za okupatora naročito bolnim. I na Srbiju se mogu primeniti Goebbels-ove reči ubeležene u njegov dnevnik 1943 godine: »Mi radimo isuviše mnogo na vojničkoj, a suviše malo- na političkoj strani rata. U ovom trenutku, kada naši uspesi nisu više tako veliki, bilo- bi dobro kada bismo znah kako da bolje upotrebimo svoj politički instrument. U tome smo pogledu bih toliko veliki i dovitljivi za

vreme borbe o* vlast; zašta sada ne bismoi postigli stepen majstora u ovoj umetnosti?«[1]).

Sličnu misao izražava i ustanova Abwehr-a u Beogradu u jednom svom izveštaju od septembra 1942, citirajući reči jednog svog saradnika iz kvislinških redova: »Bilo bi bolje pridobiti Srbe politički, no savlađivati ih samo oružjem«. A i sve Nedićeve pretstavke i pretstavke drugih istaknutih kolaboracionista koje su upućivane vrhovnim faktorima okupacionih vlasti, stalno pokazuju istu želju: da se za okupiranu Srbiju odredi jedna jasna politika. Nedostatkom politike, a sveopštim politiziranjem, Nemci su okupiranim oblastima naneli velike štete. Rezultat tog politiziranja, iako je u prvom redu išao na štetu njih samih, pogađao je uvek i civilno stanovništvo Srbije, čije su žrtve bile iz dana u dan sve veće i dostizale nečuvene razmere. Kada je Neubacher pokušao, u poslednjim mesecima okupacije, da sprovede određenu političku liniju, to je već bilo za Nemačku kasno. Ni najsmišljenija politika okupatora ne bi mogla izmeniti tok događaja u okupiranoj Srbiji i čitavom jugoslovenskom prostoru. Pod sigurnim voćtvom KP, probuđeni narod se nikakvom politikom nije mogao obuzdati i privoleti da mirno podnosi okupaciju. Ovo nespretno politiziranje je — pored toga što je umnogostručilo žrtve —doprinelo stvaranju sve jačeg otpora stanovništva.

Politiziranje na terenu, u Srbiji, bik» je omogućeno, pre svega, samom strukturom okupacione vlasti, čije su razne linije bile neusklađene, a od kojih je svaka bila dovoljno jaka da, spreči druge da je potisnu. Dalje, tu je odigrao[1] izvesnu ulogu i sam karakter okupacionih organa, od vrha do dole, koji su vršili eksperimentisanja sa teritorijem i ljudima nad kojima su dobili neograničenu vlast. Najzad, ne treba smetnuti s uma da su se vrhovne ustanove u Reich-u, čiji su razni eksponenti pretstavljali vrhovne faktore okupacije u Srbiji, vrlo* malo interesovale za pojedinosti okupacije i okupacione politike. Hitler se bavio samo ratom i onim najkrupnijim političkim pitanjima koja su direktno ulazila u njegovu vojnu strategiju. Problematika Jugoslavije koja je za njene narode bila od životne važnosti, za Berlin je pret-

') A. Bullock, op. cit., str. 610.

stavljala stvar sekundarnog značaja sem problema suzbijanja NOP-a. Visoki faktori Trećeg Reich-a su, mahom, bili zainteresovani jedino time da prostor Jugoslavije drže pod vojnom kontrolom i da ekonomski iz njega što više izvuku. Ulaženje u pojedinačne njegove probleme izgledalo im je isuviše komplikovano, a i nepotrebno.

Odličnu ilustraciju nezainteresovanosti vrhova Trećeg Reich-a za političku situaciju i političke probleme okupirane Srbije pruža, prepiska koja se razvila između šefa Uprave IV RSHA, Heinrich-a Mueller-a, i Zapovednika Sipo i SD u Beogradu po pitanju Tase Dinića, Decembra 1942 godine, dakle pošto je Dinić, kao jedan od stubova kvislinške uprave, već godinu i po dana držao niz najvažnijih položaja — o čemu su iz Beograda revnosno obaveštavani vrhovni faktori Reich-a — Mueller šalje d-r Schaefer-u, Zapovedniku Sipo i SD, poverijiv ličnL teletip, u kome mu nalaže, po naređenju Himmler-a, da se »major Tasa Dinić« odmah uhapsi i odmah najdetaljnije sasluša po pitanju svog obaveštajnog rada protiv Bugarske, u vremenu 1923 do 1932 godine, kao- i o njegovom boravku u Čehoslovačkoj, posle 1936 godine. U tom telegramu se kaže da je Dinić vršio u Bugarskoj snažnu jugoslo'vensku propagandu, ubacivao jugoslavenske »bande« preko bugarske granice, pripremao atentate na kralja Borisa, (koji je pred njim opominja,o i pretsednika jugoslovenske vlade Stojadinovića), kako je kasnije sarađivao' u pripremanju atentata na Stojadinovića, a zatim, izbegavši u Prag, uspostavio' prisne veze sa krugovima oko d-r Beneša, koji su imali veze i sa atentatom na »protektora Reich-a:< Heydrich-a 1942 godine u Pragu.

Iz ovog teletipa se jasno vidi da Himmler nije imao pojma kakvu ulogu igra Dinić u Srbiji i da čak ni šef Gesta,po-a, Mueller, uopšte nije pratio mnogobrojne izveštaje svojih organa o prošlosti ovog kolaboratera te je on, kao' naročito poverljivo lice Gestapo-a u Srbiji, postavljen na razne odgovorne položaje.

Drugo, ovaj teletip pretstavlja jedan dokaz više o uticaju Bugarske kod važnih faktora Trećeg Reich-a, 0[1] uticaju sa kojim se još stara Jugoslavija morala sukobljavati u svojoj spoljnoj politici.

U odgovor na ovaj teletip, Schaefer je poslao u Berlin opširnu informaciju o* Diniću, navodeći u njoj mahom ene podatke koije je već ranije bio uputio RSHA-u, pa i podatke o njegovoj prošlosti. Na kraju je naglasio da neće postupiti po nalogu za hapšenje dok na ovo svoje objašnjenje ne dobije odgovor. Mueller je na to odgovorio[1] da će o; Dinićevoj stvari ponovo razgovarati sa Himmler-om, a nešto kasnije, da će Himmler još jednom razgovarati sa Hitler-om i da je naredio da se ne postupa po njegovom nalogu za hapšenje.

Ovu zanimljivu prepisku između Zapovednika Sipo i SD u Beogradu i njegovih pretpostavljenih u Berlinu dopunjuje pismo* koje je Schaefer u isto vreme dobio od šefa Tajne vojne policije za Jugoistok, čije je sedište bilo u Solunu. Ovaj saopštava Schaefer-u da ga načelnik generalštaba Vojnog zapovednika za Jugoistok, generalmajor Foertseh, moli za dejstvo po jednoj stvari »koja mu mnogo leži na srcu«. Prilikom jednog razgovora sa generalom Foertsch-om, bugarski kralj Boris je izrazio svoju uznemirenost zbog toga što je Dinić postavljen za ministra unutrašnjih poslova Nedićeve vlade. Boris je naglasio da je Dinić, u političkom pogledu, »apsolutno- nepouzdan« i da za Nemce »p-retstavlja opasnost«. U istom pismu se pominje i Dinićeva veza sa pripremama atentata na Borisa i dodaje da je general Foertsch već naložio- načelniku štaba pri Vojnom zap-ovedniku Srbije da se Dinić u zgodnoj prilici ima izbaciti iz kvislinške vlade. Fo-ertsch moli da- Zapovednik Sipo i SD naredi nadzor nad Dinićem i da se eventualno- dogovori o- daljim koracima, ukoliko bi se pojavio kakav sumnjivi materijal. Iz ovo-g pisma se očigledno vidi da je intervencija iz Berlina, rezultat Borisovih koraka, p-ro-tiv Dinića kod najviših nemačkih faktora, odnosno kod Hitler-a lično.

Zainteresovan za delovanje okupacionih vlasti u Srbiji samo utoliko- ukoliko- se ono odnosilo- neposredno- na vojno-strategiska pitanja i na ekonomske interese, vrh Trećeg Reich-a je stupao u akciju samo* povremeno, i to- najčešće iz motiva i sa logikom koji nisu imali nikakve veze sa samim delovanjem -okupacionih vlasti i sa njihovom konkretnom političkom linijom na terenu — kao* što je, naprimer, bilo u ovom slučaju sa Dinićem. Vodeći kolaboracionisti, koji su pretpostavljali da se njihove želje i zahtevi saop-šteni ruko-

vodiocima nemačkih okupacionih vlasti prenose merodavnim vrhovnim ustanovama Trećeg Reich-a i koji su pridavali izjavama i obećavanjima raznih nemačkih okupacionih faktora karakter zvaničnih izjava i obaveza nemačkog državnog i političkog rukovodstva, bili su često u čudu, kada bi se našli pred iznenadnim premenama držanja tih istih ljudi i pred neizvršenjem ili poricanjem datih obećanja. Oni su u najvećoj meri precenjivali svoj značaj za rukovodstvo' Trećeg Reich-a, koje, ustvari, nije o njima uopšte vodilo računa. Razni problemi okupirane Srbije, po kojima su faktori nedićevskog aparata podnosili opširne memorandume i isticali njihovu naročitu važnost, mahom nisu išli dalje od lokalnih okupacionih ustanova. Učešće Reich-a se svodilo na povremeno davanje direktiva u najopštijim crtama i po najvažnijim pitanjima, ili na iznenadne intervencije -— obično neumesne. U svem ostalom, a u okviru tih ne tako čestih opštih direktiva, delatnost okupacionih činilaca bila je, uglavnom, autonomna. Otuda je dolazilo i do politiziranja, kao opšte pojave, sve dok Neubacher nije uklonio, pred kraj okupacije Srbije, ostale lokalne uticaje — istina, ne u potpunosti — i počeo sam da vrši snažno dejstvo na politiku okupacionoga režima.

Okupaciona politika je, prema tome, sadržala dve osnovne komponente: jednu opštu, čiji su koreni bili u direktivama sa višeg mesta, van Srbije, koje su se, mahom, zadržavale samo na opštim linijama; i jednu lokalnu koja se formirala na samom terenu i imala za osnovu stavove i međusobne odnose raznih okupacionih činilaca. Odnosi među ovim činiocima bih su za formiranje konkretne okupacione politike od najvećeg značaja. Među raznim faktorima okupacije uspostavljena je izvesna ravnoteža, na osnovu njihove važnosti i značaja koji su oni sami umeli sebi da daju. Međutim, ta ravnoteža nije bila naročito stabilna, a svako njeno' pomeranje dovodilo je do' iznenadnog skretanja linije okupacione politike. Zbog toga je važno upoznati se sa međuodnosima okupacionih faktora, kao sa bitnim elementom formiranja konkretne okupacione politike, koja je, sa svoje strane, značajan faktor za upoznavanje i razumevanje delatnosti nemačkog obaveštajnog aparata u Srbiji.

c. *Odnosi između faktora okupacije*

Okupaciona uprava u Srbiji formirana je po četiri osnovne linije: vojnoj, policisko-bezbednosnoj, privrednoj i diplomatskoj. Pri tome je vojnoj data velika prevaga nad ostalim s obzirom na činjenicu da se Srbija nalazila pod vojnom okupaicjom i da je na čelu čitave okupacione uprave stajao pretstavnik Wehrmacht-a sa svojim štabom,. Formalne odnose među ovim faktorima, određivao' je sam njihov karakter. Vojna uprava je imala ulogu vrhovne vlasti i kontrole nad okupiranom teritorijom i životom na njoj. Zadatak aparata policije i službe bezbednosti bioi je da se stara, o bezbednosti, na, okupiranoj teritoriji i da sa, svojom, obaveštajnom i egzekutivnom službom bude pomoćnik vojne uprave. Privredna uprava okupacije imala je da sprovodi pod kontrolom vojne uprave ekonomsku politiku na okupiranoj teritoriji. Najzad, diplomatski pretstavnik trebalo je da sarađuje sa vojnom upravom u domenu uobličavanja političkih odnosa.

Međutim, stvarni odnosi među pojedinim faktorima okupacije i stvarne prilike na terenu nisu se poklapali sa ovom teoretski postavljenom šemom. Pre svega, po stvarnoj strukturi okupacione uprave, njen vrh — Vojni zapovednik — nije u odnosu na ostale faktore okupacije bio šef koji pod sobom ima referente za tri ostale glavne grane uprave. Okupaciona uprava je formirana ad hoc i na osnovu dejstva i uticaja raznih faktora u samoj Nemačkoj. Ekonomske i policisko-bezbednosne vlasti u Srbiji, a tako isto i diplomatski pretstavnik, bili su eksponenti svojih pretpostavljenih ustanova u Reich-u, a ne podređeni organi vojne uprave. Oni su zavisili u prvom redu, od svojih matičnih ustanova, izvršavali njihova, uputstva i sprovodili ono što su smatrali njihovom političkom linijom. Ulogu saradnika vojne uprave oni su igrali tek u drugom planu.

Ovakva situacija davala je okupacionom režimu specijalni karakter i omogućavala politiziranje raznih okupacionih faktora, koje je vrlo često išlo u raskorak i stvaralo konfuziju.

Svaki od četiri osnovna faktora okupacije bio je podređen svojoj centralnoj ustanovi čije je sedište bilo van teritorije Srbije. Vojni zapovednik i njegov štab —• kako general-

štab tako i upravni — bili su do druge polovine 1943 godine podređeni Zapovedniku Wehrmacht-a za Jugoistok., čije je sedište bilo u Solunu. Oni, prema tome, nisu mogli opštiti neposredno sa Berlinom, odnosno sa vrhovnim nemačkim vojnim ustanovama, već su svoje izveštaje morali slati u Solun i odatle dobijati naloge. Solun je opštio sa vrhovnim vojnim ustanovama, pa i po pitanjima koja su se ticala jedino i isključivo čisto lokalnih problema okupirane Srbije. Tek posle reorganizacije komandnog sistema i vojnih snaga Trećeg Reich-a na Balkanu tada postavljeni Vojni zapovjednik za Jugoistok, sa sedištem u Beogradu, podređen je neposredno vrhovnim vojnim ustanovama, u Berlinu.

Policisko-bezbednosne ustanove, formalno- pridodate Vojnom zapovedniku kao njegov pomoćni organ, pretstavljale su eksponenta vrhovnog rukovodstva nemačke policije i SS-a, tj. Heinrich-a Himmler-a, i Glavne uprave bezbednosti Reich-a (RSHA) na, čelu sa Heydrich-om, a koja je takođe bila podređena Himmler-u. S obzirom na moć i snagu aparata Himmler—Heydrich u strukturi Nemačkog Reich-a, položaj njegovih eksponenata u okupiranoj Srbiji bio je takođe mnogo- jači od položaja i uticaja pomoćnog organa Vojnog zapovednika. Za razliku od Vojnog zapovednika, p-retstavnici policije i SS-a imali su od samog početka okupacije direktnu vezu sa vrhovnim ustanovama aparata policije i bezbednosti u Nemačkoj. Na taj način stvorena je paradoksalna situacija, koja se zadržala sve doi pred kraj leta 1943, da je Vojni zapovednik — koji je formalno bio- najviši faktor vojne uprave u Srbiji i kome su bezbednosno-policiske ustanove bile, u lokalno-upravnom pogledu, podređene — imao između sebe i svojih vrhovnih pretpostavljenih u Berlinu još jednu instancu, dok je taj po-licisko-bezbednosni aparat opštio neposredno sa svojim vrhovnim ustanovama u Reich-u. Već sama ta činjenica pretstavljala je nešto više nego administrativnu formu. Ona je bila spoljni izraz i unutrašnji činilac one samostalnosti koju je policisko-bezbednosni aparat u okupiranoj Srbiji uživao u odnosu na šefa okupacionih vlasti, — Vojnog zapovednika. Ta samostalnost se održala i posle p-omenute reorganizacije, sve do kraja okupacije.

Slična — i možda još naglašenija — situacija bila je od prvog dana -okupacije na ekonomskom sektoru. Dok. je u drugim okupiranim zemljama šef ekonomske grane okupaci-

one uprave bio član štaba vojnog zapovednika, dotle je u Srbiji, formiranjem ustanove Generalnog opunomoćenika za privredu stvorena posebna organizaciona situacija. Ta ustanova je skrojena prema konkretnoj personalnoj situaciji, a nije bila rezultat makakve stvarne potrebe ili kakvih stvanih razloga, Goering je od pre rata imao u Jugoslaviji svog ličnog eksponenta na privrednom području svoje delatnosti, Franz-a Neuhausen-a, koji je bio- pretstavnik njegovog Četvorogodišnjeg plana, vrhovnog privrednog nadleštva Trećeg Reich-a. Njemu, je Goering, silom svoga ličnog uticaja, kao drugi čovek Nemačke, stvorio posebnu poziciju i u okupiranoj Srbiji. Oslonjen na Goering-a, opšteći neposredno sa njim, odnosno sa njegovim privrednim nadleštvom u Reich-u, Neuhausen je u odnosu na Vojnog zapovednika uživao veoma veliku nezavisnost. Formalno njemu podređen, on je po ekonomskim pitanjima bio, ustvari, potpuno- nezavisan, radeći prema uputstvima Goering-ovog privrednog aparata, i na osnovu pogleda i motiva koji su proisticali iz njegovog pripadništva tom aparatu. Tek od kasne jeseni 1943 godine taj se položaj Neuhausen-a izmenio, ali samo utoliko što je on podređen neposredno Vojnom zapovedniku kao- njegov organ, u svojstvu šefa vojne uprave (Chef der Militaerverwaltung). Tad je njegov ugled i uticaj u nemačkom aparatu bio već u znatnom opadanju, mada je po privrednim pitanjima zadržao neposrednu vezu sa Četvorogodišnjim planom.

Pretstavnik Ministarstva spoljnih poslova u Srbiji, poslanik d-r Benzler, po- samoj prirodi svoje funkcije nije bio Vojnom zapovedniku potčinjen, već pridružen. On je, s jedne strane, imao zadatak da Vojnog zapovednika savetuje po političkim pitanjima, a s druge strane da sprovodi politiku Ministarstva spoljnih poslova Trećeg Reich-a na okupiranoj teritoriji i vodi računa o interesima svog ministarstva. I 011 je neposredno opštio sa svojom najvišom pretpostavljenom ustanovom, Ministarstvom u Berlinu i radio na osnovu uputstava koja je iz Berlina neposredno dobijao. Tako- je on, i formalno- i stvarno[1], bio- u odnosu na Vojnog zapovednika, nezavisan. Istina, on, zbog ličnih i drugih momenata, nije bio mnogo- uticajan, pa se ta nezavisnost nije izražavala u mogućnosti samostalnog dejstvovanja na konkretne okupacione prilike.

Situacija je se iz osnova promenila sa dolaskom na položaj pretstavnika Ministarstva, inostranih poslova Neubacher-a. Ako se uticaj Benzler-a nije mnogo osećao u okupacionim poslovima, Neubacher-ov je u mnogim pravcima bio dominantan. To je učinilo da je po izvesnim pitanjima političke prirode, Vojni zapovednik došao gotovo u odnos zavisnosti prema opunomoćeniku Ministarstva inostranih poslova.

Ovakva struktura okupacione uprave omogućila je da se među okupacionim faktorima razviju oni neskladni odnosi, o kojima je napred bilo reči. Mada je između njih postojala službena saradnja, u smislu opšte formalne šeme po kojoj je okupacioni poredak bio organizovan, ipak se, ispod toga, među pojedinim faktorima vodila žilava i neprekidna borba za uticaj, kako- uopšte, tako i po pojedinim konkretnim pitanjima. U toj borbi i međusobnim trvenjima često su dolazili do izražaja sukobi i međusobne surevnjivosti matičnih ustanova čiji su eksponenti bili faktori okupacionog režima. Ali, najčešće se radilo o čisto lokalnim težnjama pojedinih činilaca okupacije da u formiranju okupacione politike i njenom sprovodenju u život ostvari svoje stavove i steknu što više uticaja.

O ovoj situaciji u Srbiji, koja je bila slična situaciji u svim okupiranim, područjima, ah verovatno nigde tako' zaoštrena, piše Walter Goerlitz[1]), nemački istoričar Drugog svetskog rata sledeče:

»Uprkos činjenice da je Hitler objavio »načelo vođe« (Fuehrerprinzip), vladalo je među raznim rukovodiocima suparništvo, zapažena je borba za vlast u državnom, partiskom i vojnom rukovodstvu ... Usled svega toga radilo se i u okupiranim područjima raznim kolosecima .. . Vojni ko,-mandanti našli su prema sebi razna vanredna nadleštva SS-a, ratne privrede i Ministarstva spoljnih poslova. Sa zaoštravanjem položaja na sektoru partizanskog ratovanja, postavljani su svugde više vođe SS i policije koji su, u najboljem slučaju, lično bili podređeni vojnim komandantima, ali nikada stvarno i po ustrojstvu svojih nadleštava. Oni su primali uputstva od Reichsfuehrer-a SS-a i šefa nemačke policije. Njima

[1]) Walter Goerlitz: Der zweite Weltkrieg 1939—1945, Bd. II, Stuttgart, 1951.

TRI VAŽNA FUNKCIONERA OKUPACIONE UPRAVE

Kiessei

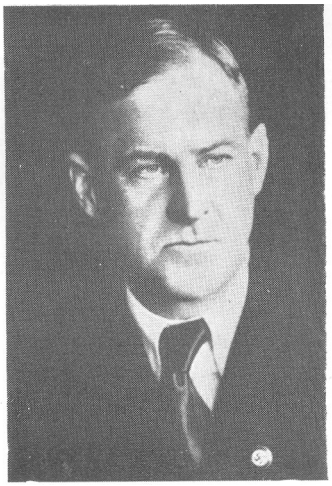

Neubacher

Neuhausen

Za pomoćnika šefa upravnog štaba Vojnog zapovednika došao' je u Beograd, u samom početku okupacije, d-r Georg Kiessel. On je najaktivnije učestvovao u formiranju okupacione i kvisiinške uprave, ali je zajedno' sa svojim, šefom, d-rom Turner-om, došao u sukob sa Višim vođom SS i policije, Meyszner-iom, zbog čega su. on i Turner krajem 1942 godine bili smenjeni. Inž. Hermann Neubacher došao je u jesen 1943 godine u Beograd na položaj Izvanrednog opunomoćenika ministarstva inostranih poslova Reich-a za Jugoistok, sa nadležnošću za Srbiju, Grčku, Albaniju i Crnu Goru i širokim političkim ovlašćenjima. Franz Neuhausen, predratni trgovački zastupnik, osuđivani bankroter i, najzad pred rat nemački generalni konzul u Beogadu, bio je Generalni opunomoćenik za privredu u Srbiji, a smenjen je zbog korupcije na nekoliko meseci pred slom okupacionoga režima

su dodeljeni zapovednici Sipo i SD-a koji su dobijali uputstva od šefa Glavne uprave državne bezbednosti koji je, kao vrhovni rukovodilac Tajne državne policije, raspolagao ogromnim ovlašćenjima i koji je često išao svojim sopstvenim pravcem, U ovoj zbrci međusobno isprepletenih i suprotnih nadležnosti često je učestvovao i sam Hitler neposrednim naredbama ...

... Državni savetnik Turner pokazivao je sklonost za samostalno delovanje. . . Kada se situacija sve više zaoštravala postavljen je... za, Srbiju Viši vođa SS i policije, SS-general Meyszner, koji je, sa svoje strane, bio- podređen Reichsfuehrer-u SS. Zapovednik Wehrmacht-a za Jugoistok bio je podređen OKW-u, dok je vojna uprava u početku bila podređena Generalquartiermeister-u u OKH-u.

U shvatanjima o< metodama suzbijanja bandi, o- načelnoj političkoj liniji, o pružanju ili nepružanju podrške Srbima .. veoma su se razilazila razna nadleštva Wehrmacht-a, SS-a i predstavnika diplomatskih i privrednih ustanova, Vođa SS i policije za Srbiju bio- je, naprimer, odlučan protivnik Srba, a u štabu Vojnog zapovednika Srbije računalo- se sa mogućnošću da se srpska narodna svest pridobije za nemačku stvar ... «

Ova uopštena izlaganja nemačkog posleratnog istoričara naročito ističu, u završnom pasusu gornjeg citata, razmimoilaženja okupacionih faktora u pogledu politike koju treba sprovoditi na okupiranoj srpskoj teritoriji, a specijalno- u pogledu pridobijanja i angažovanja kvislinga i kolaboratera za borbu protiv NOP-a. Goerlitz naravno, ne pominje, da je u po-zadini svake o-d o-vih politika prema Srbiji stajalo- načelo »kažnjavanja Srba«. Međutim, i on ističe ka-oi naročito važan onaj spor koji se vodio- između T'urner-a, s jedne, i Meyszner-a i SS-o-vskog bezbednosno-policiskog aparata, s druge strane. Turner je zaista želeo da pridobije za kolaboraciju što veći broj kvislinških elemenata, i to ne samo radi administriranja, već naročito radi oružane borbe protiv NOP-a i protivnika okupacionih vlasti. Me-yszner, naprotiv, ortodoksno se držeći u svom stavu prema Srbiji i Srbima osnovne linije Trećeg Reich-a i nacizma, gledao je i u kolaboraterima sumnjive i neprijateljske elemente- i išao na, formiranje potpuno policiskog režima SS-ovskog i oružanog te-

ro-ra. O tom sukobu, koji karakteriše prvi period okupacije i koji se završio- potpunom Meyszner-ovom pobedom, biće opširnije govora u daljem izlaganju. Taj se spor — u čijoj se pozadini nalazila lična borba za uticaj na uobličenje okupacione politike — zaoštrio- u toj meri da je Meyszner naredio svom kabinetu da uopšte ne prima Turner-ove pretstavnike. Turner-ovo i Meyszner-o-vo- nadleštvo-, koja su po prirodi bila upućena na saradnju, nisu posle ovog imali više nikakvog dcdira.

Ove odnose veoma jasno ilustruje primer postupka raznih okupacionih faktora u slučaju četničkog »vojvode« Bogdana Gordića, koji je toliko rečit, da može zameniti duga objašnjenja o situaciji u okupacionom režimu.

Go-rdić je pripadao grupi tzv. »lojalnih« ili »legalizovanih« četnika koji su, pod voćstvom Koste Pećanca, počev od leta 1941 godine tesno- sarađivali sa okupacionim vlastima i Nedićevom upravom. Treba napomenuti da je granica između ovih četničkih grupa i onih koje su stajale pod komandom Draže Mihailo-vića i koje su u početku smatrane neprijateljima okupacionog režima bila vrlo neodređena i nestalna o- čemu će — s obzirom na istaknutu ulogu oibave-štajne službe u vezi stim — biti opširno reči na drugom, me-stu. Gordić, koji se sa svojom grupom smestio na planini Goč kod Vrnjaca, održavao je vrlo- bliske odnose sa lokalnim ustanovama i funkcionerima okupacionih vlasti i kvislinške uprave i borio se protiv NOP-a. Jula 1942, prilikom Turner-ove posete Vrnjačkoj banji, održan je pred njim defile Gordićevih četničkih jedinica. U pratnji Turner-a su se tada nalazili njegov pomoćnik, vojno-upravni savetnik d-r Georg Kiessel, zatim teritorijalno nadležni nemački Feldkommadant (dakle starešina nadležne nemačke vojno-upravne komande), pretstavnik Opunomoćenika Ministarstva spoljnih poslova Reich-a pri Vojnom zapovedniku Srbije, d-r Gerd Feine, kao i pretstavnik Sip-o- i SD, SS-o-vski kapetan Hausding. Turner je pred svima njima predao Gordiću kao poklon mašinski pištolj, a prisutni Feldkommandant odgovarajuću dozvolu za nošenje oružja, U ovom trenutku je, dakle, postojala puna saglasnost i saradnja među pretstavnicima raznih faktora nemačkih okupacionih vlasti u pogledu odnosa prema Gordiću i njegovim četnicima.

Međutim, harmonični odnoisi nisu dugo potrajali, Uskoro posle ovog događaja nemačka okružna policistka uprava u Kruševcu, koja se nalazila u sastavu komande nemačke policije poretka, oduzela je Gordiću i mašinski pištolj i dozvolu za njegovo nošenje. Kada se ovaj tom prilikom pozvao na činjenicu da mu je pištolj poklonio lično šef upravnog štaba Vojnog zapovednika, dobio je odgovor da se Turner ništa ne tiče policiske ustanove u Kruševcu. Sipo i SD, čiji je pretstavnik i sam u punoj saglasnosti sa Turner-om prisustvovao četničkom defileu kod Vrnjaca, brižljivo je prikupljao materijal koji bi Gordića teretio za saradnju sa Dražom Mihailovičem, Viši vođa SS i policije u Beogradu, SS-ovski general Meyszner, intervenisao je u istom smislu kod vojnog zapovednika, generala Bader-a, koji je oštro p-rekoreo- Turner-a što jednog »bandita i razbojničkog poglavicu« snabdeva ne-, mačkim oružjem.

Ali, uprkos ovoj kampanji koja je protiv Gordića vođena od strane SS-oviskih funkcionera, upravni štab na čelu sa Turner-om i dalje je zadržao prijateljski stav prema ovom četničkom, vojvodi, a kvislinška uprava, sa svoje strane, oslanjajući se na ovaj blagonakloni odnos prema Gordiću, nosila se mišlju da ga postavi za okružnog načelnika.

Međutim, zbog Gordića je, pored razmimoilaženja između SS-a i upravnog štaba, uskoro došlo do sukoba i između vojno-upravnih i vojno-generalštabnih vlasti u okviru samog štaba Vojnog zapovednika. Kada je Sipo i SD Gordića uhapsio, svega dva meseca posle pomenutog defilea, predao je Ic-O'ficir Vojnog zapovednika (dakle pripadnik vojnog štaba Vojnog zapovednika) Zapovedniku Sipo- i SD-a potrebni optužbeni materijal.

Interesantan je i karakterističan sam način na koji je izvršeno- Gordićevo- hapšenje. On je bio- došao u Beograd, da se odbrani od optužbi koje su protiv njega iznošene. U Beogradu se obratio- Turner-ovom pomoćniku, d-r Kiessel-u, koji je pratio Turner-a prilikom sastanka u Vmjcima. Kiessel je Go-rdića up-utio Zapo-vedniku Sipo i SD, d-r Schaefer-u, da mu lično- da objašnjenja, U isto vreme- je Kiessel Schaefer-u uputio pismo kojim ga izveštava da je obaveštajno- de-zainteresovan za Gordića. Sehaefer je Gordića p-o^ ziiavao lično, jer je još u martu te, tj. 1942 godine, sa njim održao prijateljski sastanak u Beogradu. Međutim, ovom pri-

likom ga je odmah uhapsio. Postavljalo se čak pitanje Go-r-dićevog streljanja i Turner je imao muke da mu spase glavu. Najzad predali su ga Wehrmacht-u radi upućivanja u Nemačku, u zarobljenički logor.

U ovoj stvari nije važno da li su bile tačne optužbe Turner-ovih protivnika da je Gordić u dosluhu sa četnicima DM radio protiv okupacionih vlasti. Bitno je apsolutno razmimoilaženje raznih okupacionih činilaca, i to ne samo među pojedinim nadleštvima nemačke okupacije, nego i u okviru jednog te istog nadleštva. Bitan je i brutalni metod Sipo i SD-a i policije poretka — dakle, aparata koji je podređen Meyszner-u —- kojim kao da se namerno ide na bagatelisanje Turner-a i na rušenje njegovog ugleda.

Na kraju treba pomenuti još jedan detalj, karakterističan za čitav ovaj slučaj. Još pre nego- što- je Gordić upućen iz Beograda u zarobljenički logor u Nemačkoj, beogradska ustanova Abwehr-a zatražila je od Zapovednika Sipo* i SD-a podatke o njemu, sa namerom da Gordića upotrebi kao agenta među oficirima u zarobljeničkom logoru. Na to je odgovoreno da se Gordić može upotrebiti kao agent, ali samo na liniji »protiv komunizma«, ali ne i »protiv nacionalne srpske delatnosti«.

Turner je dolazio u sukobe i sa nizom drugih faktora okupacione uprave. Tako je jednom prilikom ustanova Abwehr-a u Beogradu podnela opširan izveštaj sa materijalom koji je istaknutog pripadnika kvislinške uprave, Milana Aćimovića, optuživao zbog neiskrenosti prema okupatoru i rada protiv njega. Tim se izveštajem osetio tangiran i Türner, koji je uvek Aćimovića isticao- kao- čo-veka svog ličnog poverenja. Reagirajući vrlo oštro* na ovaj izveštaj, Turner se naročito oštro okomio na Ljo-tića, koji je stalno pokušavao, da u nemačkim, krugovima, diskredituje Aćimovića, a i samog; Turner-a, smatrajući ga glavnom preprekom za formiranje »nacionalso-eijalističko-g režima« u Srbiji. Ocenivši da je Ljotić isuviše tvrdoglav i isključiv i da ima malo pristalica, Turner je uporno odbijao- sugestije da mu se poveri kvislinška uprava. Zato je on protiv Turn.er-a, i intrigirao;, gde-god mu je to bilo moguće, a naročito- kod organa Zapovednika Sipo i SD-a, gde je imao vrlo- jakih veza.

Jedan od glavnih pokrovitelja Dimitrija Ljotića bio- je i bivši austriski generalni konzul, a zatim direktor tran-

sportno-g p<reduzeća Jugoslavensko Schenker a. d. u Beogradu, Robert Kronholz, inače agent Abwehr-a. Preko njega je Ljotić, po svoj prilici, i doturio Abwehr-u pomenuti materijal protiv Aćimovića, Zato je Turner, na kraju svog oštrog odgovora u kome, tačku po tačku, opovrgava optužbe protiv Aćimovića, zapretio da će zatražiti od Himmler-a preduzimanje oštrih mera protiv »toga Reichsdeutscher-a koji je već postao upadljiv radi svog stalnog mešanja u ovdašnje političke prilike, što je uslovljeno njegovim prijateljstvom sa Ljotićem«. Istovremeno on oštro prekorova i ustanovu Abwehr-a, podvlačeći da »najsumnjivije izgleda mešanje Abwehr-ovog referenta« koji tvrdi da se optužbe iznete protiv Aćimovića slažu sa njegovim ličnim zapažanjima. »Nažalost to pokazuje da se ovaj referent po svojim shvatanjima nalazi potpuno u rukama Ljotićevih ljudi«, završava Turner.

Turner, jednim potezom pokazuje ovde svoj negativni stav i prema Ljotiću i prema Ab.wehr-u i prema Zapovedniku Sipo i SD-a, Ovo poslednje zbog toga što je Ljotić bio sa ovom nemačkom ustanovom naročito- povezan i što jei ona u razračunavanjima među raznim kvislinškim strujama držala redovno i odlučno njegovu stranu.

Već je napre-d pomenuto- da je Turner, avgusta 1942 godine, došao- u sukob sa Neuhausen-om po- pitanju naknadnog zahteva za isporuku 100.000 tona žita iz Srbije. Turner, koji se bio lično angažovao-, putujući po Srbiji u društvu glavnih pretstavnika kvislinške uprave i održavajući sastanke sa pretse-dnicima opština, smatrao je održavanje obećanja da se iz Srbije neće izvoziti žito- u Nemačku kao- stvar svog ličnog prestiža. Neuhausen se- po- svo-m običaju, pozvao- na Goeiring-a i naročito je istakao da naknadni zahtev od 100.000 tona lično Hitler-ovo naređenje — »Fue-hrerbefe-1«. Turne-r je, na sednici glavnih rukovodilaca okupacionog režima, odgovorio da je Hitler bio očigledno- lažno informisan, optužujući, dakle, javno- Neuhausen-a da laže najviše pretstavnike Reich-a. Ovaj sukob je, najzad, bio neposredni formalni povod da Turner bude smenjen sa svoga položaja. U to-m smenjivanju Neuhausen, je, pored Meyszner-a,, igrao-, zakulisnim intrigama u Berlinu, glavnu ulogu.

Bilo bi pogrešno pretpostaviti da su samo Turner i njegov up-ravni štab dolazili u sukob sa raznim vrhovnim faktorima okupacionog režima. Svaki od tih faktora je, ustvari,

neprekidno vodio manje ili veće borbe sa ostalima, nastojeći da prevagne njegovo mišljenje ili njegova koncepcija, njegovi posebni interesi, ili čak samo njegova lična ambicija. Ponekad su se čak, po konkretnim pitanjima, da bi se postigli određeni ciljevi ili da bi se neka od značajnijih ličnosti onemogućila i uklonila, dva-tri okupaciona faktora udružila, stvarala neku vrstu koalicije, kao što je udruženim snagama Meyszner-a i Neuhausen-a potkopan položaj Turner-a u Reich-u — i to u takvoj meri da je on, zajedno sa svojim pomoćnikom d-r Kiessel-om pao u nemilost —• tako- je, kasnije, zajedničkim radom Neubacher-a, komandnog štaba Vojnog zapovednika i Zapovednika Sipo i SD-a politički likvidiran i oteran u zatvor Neuhausen. O toj situaciji, koja je naročito zbunjivala okupatorove saradnike iz srpskih građanskih krugova, veli, u jednoj svojoj posleratnoj izjavi, pretsednik kvilinške vlade, Milan Nedić:

»Kod Nemaca u Srbiji nije bila usredsređena sva vlast u jednoj ruci, na jednom mestu, već je bilo oko- pet raznih koloseka koji su bili samostalni i često dolazili do oštrog sukoba u svojim, zahtevima. Otuda je sa njima bilo teško raditi«.

Neuhausen je naročito bio objektom napada ostalih faktora okupacije. Neprijateljstvo prema njemu rezultiralo je iz činjenice da se, s obzirom na njegovu samostalnost, privredni sektor potpuna odvojio od nadležnosti Vojnog zapovednika. Drugi, isto tako važni — ako ne i najvažniji —• razlog bilo je bahato istupanje Neuhausen-a u svim mogućim prilikama, njegovo stalno podvlačenje da radi po nalozima »Reichsmarschall-a« (tj. Goering-a), a po potrebi i pozivanje na stvarne ili fiktivne Hitler-ove naredbe. Mada se Neuhausen čuvao mešanja u osetljiva pitanja čisto političke prirode, ipak je njegovo politiziranje u oblasti privrede okupirane Srbije bilo predmetom i razlogom čestih sudara sa drugim okupacionim faktorima.

S obzirom na mnoštvo njegovih protivnika, Neuhausenov položaj je zavisio, jedino i isključivo, od Goering-ove blagonaklonosti. Ukoliko je Goering lično u vrhovima Trećeg Reich-a gubio od svoga uticaja i ugleda, utoliko se to odražavalo i na Neuhausen-ov položaj u Srbiji. Kada je, još krajem 1941 godine, Sipo i SD otpočeo prvu konkretnu ofanzivu protiv Neuhausen-a, uhapsivši njegovog poverljivog pravnog savetnika, advokata Radoja Vukčevića, njegov položaj bio

je još toliko čvrst da je Vukčević morao[1] biti pušten već posle nekoliko dana. Otada je Gestapo prividno ostavio na miru Neuhausen-ovu delatnost, ali je prikupljao materijal o njemu. Neuhausen je to znao i bio je svestan da mu od strane SS-a preti najveća opasnost. Pošto sa Sipo- i SD-om nije uspeo da stvori dobre odnose, on se potrudio da uspostavi prijateljske veze bar sa komandantom SS-divizije »Prinz Eugen«, formirane: od banatskih Volksdeutscher-a. Kada se ovaj SS-ovski general, Phleps, požalio Neuhausen-u zbog administrativno potpuno pravilnog, ali po njegovoj oceni nedovoljno snishodljivog držanja nekog fnukcionera nadleštva Generalnog opunomoćenika za privredu, Neuhausen se nije samo izvinio, već je tog svog službenika odmah uklonio iz nadleštva, Neuhausen je, uostalom, nastojao- da stekne naklon most Meyszner-a takođe i time, što se identifikovao sa njegovim metodama represalija i na svom privrednom sektoru. U svrhu uterivamja žetve sklopio je sa Meysizne-r-o-m sporazum, po kome su policiske ustanove bile upućene da u saradnji sa vojnom, žandarmerijom silom oduzimaju plodove žetve, što' je dovelo- do krvavih sukob-a i vršenja oštrih mera odmazde.

Već je pomenutoi, da je Neuhausen raznim poklonima — naročito namirnicama i cigaretama u kojima se osećala oskudica u ratnim prilikama Trećeg Reich-a — nastojao da stekne naklonost onih ličnosti koje su mu mogle biti od koristi. Treba naglasiti da je poklone činio i lično- Goering-u. Tako mu je, za rođendan, lično doneo na poklon kocku od kilograma zlata, proizvedenog u Boru. Drugom prilikom mu je poslao 150 litara četrdesetogodišnje šljivovice.

Među ličnostima koje je snabdevao ovakvim i sličnim poklonima i koje su bile brižljivo odabrane, nalazio- se i funkcioner OKH-a nadležan za vojno-upravnu struku, pa prema tome u vojnom pogledu i za njega, kao organa vojne uprave u Srbiji. On je imao običaj da svoje poklone naplati, kako bi formalno umirio eventualno preosetljive savesti daroprimalaca, a, kako- mu neki neprijatelj ne bi mogao- pre-biciti ovakvo podmićivanje, ali je poklonima određivao smešno male cene. Ova mu se taktika isplatila naročito krajem 1943, kada je postavljen za šefa vo-jne uprave u Srbiji, čime je u njegovoj ličnosti spojena funkcija Generalnog opunomoćenika za privredu sa ranijom Turner-ovom funkcijom. Ali, mada se

tako lično održao, on je ovim bio čvršće podređen Vojnom zapovedniku za Jugoistok, a istovremeno mu je iz OKH određen kontrolor u vidu stalnog zamenika i šefa upravnog odeljenja u njegovom štabu.

Energična o-fanziva protiv Neuhausen-a otpočela je, u Beogradu, u rano leto 1943 godine, i to od strane Vojnog zapovednika koji je izneo zamerke zbog nepravilne ekonomske politike i pogrešne proeene žetve. Pol dolasku Neubacher-a, koji je od prvog trenutka svoje delatnosti u Srbiji nastojao da ukloni Goering-ovog štićenika, napadi na Neuhausen-a su postali odlučniji, Tako je, prvih dana oktobra, Neubacher sazvao okružne načelnike kvislinške uprave i zatražio- od njih da mu otvoreno iznesu žalbe protiv upravnih i privrednih mera okupacionih vlasti. Naglašavajući da kvislinške funkcionere koji su mu, na njegov zahtev, podneli svoje žalbe, uzima pod svoju ličnu zaštitu, Neubacher je po tim žalbama tražio izjašnjenje od nemačkih ustanova, a naročito- od Neuhausen-a, na čiju su adresu one velikim, delo-m i bile upućene. Među ovim žalbama naročito je karakteristična jedna, koja podvlači da kvislinškim nadleštvima stalno dolaze od raznih nemačkih ustanova međusobno protivrečna naređenja, a da im od izvesnih organa okupacionih vlasti pristižu i pretnje zbog opšte-nja sa drugim organima tih istih vlasti,

Napad na Neuhausen-a došao je i od strane- komandnog štaba Vojnog zapovednika. Krajem novembra 1943 godine, na sastanku funkcionera raznih vojnih okupacionih ustanova, posvećenom pitanju politike Generalnog opunomoćenika za privredu, pretstavnici komandnoga štaba Vojnog zapovednika izneli su protiv Neuhausen-a niz optužbi. Istaknuto je da, uglavnom, Neuhausen snosi krivicu za slabu snabdevenost kvislinških oružanih formacija odećom, obućom i hranom, zbog čega nisu sposobne za akciju. Hiljade metara vunene tkanine i velike količine kože koji su izvezeni za Nemačku, trebalo je ponovno- uvesti u Srbiju, jer se nije vodilo- računa o neophodnim potrebama okupirane teritorije. I namirnice su izvučene iz Srbije u mnogo većim količinama, nego- što je to dopuštalo obe-zbeđenje najpotrebnijeg snabdevanja nemačkih trupa i srpskog stanovništva, čime su vojne intendanture i transportna sredstva strahovito preopterećeni. Aludirajući na stalna Neuhausen-ova paradiranja sa »Reichsmarschall-om«, generalštabni pukovnik Munckel, pomoćnik šefa generalštaba

Vojnog zapovednika, izjavio je da mu nije jasno u kolikoj se meri prilikom ovakvih postupaka Neuhausen može pozivati na Goering-ova naređenja i koliko- je bio; u mogućnosti da se suprotstavi zapovestima iz Berlina. Vojno rukovodstvo u Srbiji je, svakako, ovakvim postupkom Neuhausen-a, dovedeno u vrlo- nezgodnu situaciju. Kada je jadan od učesnika konferencije, inače pripadnik Neuhausen-ovog štaba, pokušao da brani postupke svoga šefa i da odbije zamerke, Mimckel je odgovorio- da se tu ne radi ni o kakvim zamerkama već o utvrđenim: činjenicama. Njegov štab — tj. komandni štab Vojnog zapovednika, —• saglasan je sa štabom Višeg v-ođe SS i policije Meyszner-a u konstataciji da se iz Srbije izvlače isuviše velike količine namirnica i prerađevina. Objašnjavanja nisu o-vde- potrebna. To se isto može reći, nastavio- je Munckel, za, odvlačenje radne snage u Nemačku, zbog čega ona nedostaje u Srbiji. Na završetku izveštaja koji je- o- ovoj konferenciji Neuhausen-u podneo njegov pretstavnik na njoj ko-nstatuje se da je rasprava vođena u veoma oštro-m tonu i da pukovnik: Munckel »nije bio- pristupačan iznetim, pro-tivrazlozima«.

Protiv Neuhausen-a je- stvoren jedinstveni front svih okupacionih faktora. U političkom pogledu, borbu protiv njega vodio je Neubacher, komandni štab Vojnog zapovednika se okomio- na njegovo upravljanje privredom, a Zapovednik Sipo i SD-a, oslonjen i na Meyszner-ov stav, ponovo je oštro pokrenuo pitanje Neuhausen-ove korupcije. Sade-jstvom svih ovih faktora došlo- je, u leto 1944 godine-, do- akcije Sipo-a. Zapovednik Sipo- i SD-a, d-r Emanuel Sehaefer, lično je izvršio Neuhausen-ovo' hapšenje, posle čega je ovaj sproveden u Nemačku i tamo- stavljen p-o-d istragu Gestap-o-a.

Uloga pretstavnika Ministarstva spoljnih poslova Reich-a je, u svima ovim odmeravanjima snaga, međusobnim intrigama i borbama okupacionih faktora bila prilično- skromna, sve- dok se na t-o-m položaju nalazio- d-r Benzler. Kada je, međutim, njega zamenio, sa proširenim o-vlašćenjima, Neubacher, situacaja se znatno izmenila. Pre svega, Neubacher je i formalno- imao- p-otpuno drukčiji p-o-ložaj o-d svog prethodnika, To-, naprimer, jasno ilustruje naredba Vrhovnog zapovednika za Jugoistok i komandanta Vojne grupe F od 22 decembra 1943 godine, koja se o-dnogi na pitanje odmazdi. U uvodnom delu te naredbe ovaj najviši komandant Wehr-

macht-a na Balkanu konstatuje da je Hitler naredio »jedinstvenu protivakciju protiv komunističke opasnosti na Jugoistoku«, a da je njeno »političko rukovodstvo povereno poslaniku Neubacher-u«.

Odnos Neubacher-a prema vojnim, vlastima ilustruje i konstatacija oficira za vezu između Zapovednika Sipo i SD-a i Vojnog zapovednika, stavljena na predlog za streljanje nekih pripadnika, organizacije DM u cilju odmazde, aprila 1944 godine. U toj se konstataciji ističe da treba voditi računa o napred citiranoj naredbi o odmazdama, pošto inače treba »očekivati neprijatnosti sa strane poslanika Neubacher-a«, na čiju je inicijativu pomenuta naredba i izdata.

Međutim, Neubacher-ova nadležnost je daleko prelazila okvir odmazdi i politike prema četnicima i NOP-u, Zbog svojih već pomenutih veza u Reich-u, on je i prema aparatu Sipo i SD-a uživao specijalan položaj. Dobio je od ovog poseban odred za svoju ličnu zaštitu, a isto tako i specijalnog oficira za vezu. Pozivao je često samog Zapovednika, Sipo i SD na refer!sanje i uopšte je vršio i na tu granu okupacione vlasti — inače nezavisnu prema ostalim okupacionim faktorima — znatan i neposredan uticaj.

Posebno poglavlje u međusobnim odnosima okupacionih faktora pretstavlja stav Sipo i SD-a i raznih njegovih pretstavnika u Srbiji prema ostalim ustanovama okupacionog režima. S obzirom na specifičnost tih odnosa, koji su se velikim delom formirali u okviru obaveštajne delatnosti ustanova nemačkog bezbednosno-policiskog aparata u Srbiji, biće o njima opširno reči na drugome mestu. Isto će tako i međusobni odnosi raznih obaveštajnih organizacija odnosno grana obaveštajne službe Trećeg Reich-a u okupiranoj Srbiji biti posebno* prikazani. Najzad, političko,-obaveštajna delatnost Neubacher-a, naročito u vezi sa četničkim pitanjem, naći će u toku kasnijeg izlaganja svoje određeno mesto.

Razmimoilaženje u gledištima raznih okupacionih činilaca dolazilo je do izraza i u odnosu pojedinih ustanova okupacionog režima prema srpskim kolaboracionistima,. Dok je naprimer, Nedićev ministar prosvete, Velibor Jonić, uživao puno poverenje upravnog štaba, dotle su organi Sipo i SD-a, preko niza agenata, prikupljali materijal koji bi Jonića mogao da kompromituje. Za sagledavanje stava tih organa interesatna je zabeleška koju je jedan od njih stavio na neku

optužbu protiv Jo-nića: »Jonić je persona grata u upravnom štabu. Materijal protiv njega nije dovoljan za otstrel«. Upotrebljavajući ovaj lovački izraz, nadležni referent SD-a slikovito je njime izrazio odnos prema Joniću, koji treba da mu dođe pod pušku da bi ga u datom momentu oborio.

Međutim, ni u okviru pojedinih okupacionih ustanova nije uvek bilo saglasnosti između raznih odeljenja i referenata. Doi razmimoilaženja je često dolazilo-, naprimer, po pitanju ocene hčnosti kolaboracionista, sa kojima su pojedine nemačke ustanove radile. Tako- je upravni štab sa vojnoupravnim aparatom podržavao Nedićevog okružnog načelnika u Užicu, Manojla Korača, koji je istovremeno bio- i vojvoda tamošnjih »legalizo-vanih« četnika, rukovodeći se time što je Korać na svom: području uspešno vodio- borbu protiv NOP-a i sprečio prebacivanje partizanskih jedinica preko- Drine. Naročito su ga smatrali korisnim zbog toga što je obezbe-dio antimonski rudnik Lisa, između Užičke Požege i Ivanjice, koji je za nemačku vojnu privredu bio vrlo- važan. Nasuprot upravnom štabu, generalštab Vo-jnog zap-ovednika smatrao- je Korača politički nepouzdanim i pristalico-m DM. Ovo drugo gledište je, uz pomoć organa nemačke službe bezbednosti, nemačke policije poretka i Abwehr-a, konačno prevagnulo[1], te je Ko-rać sa čita-vim svojim štabo-m uhapšen.

I među odeljenjima nadleštva. Sipo- i SD u Beogradu nije bilo jedinstva u ocenjivanju saradnika iz srpskih krugova. To-, naprimer, pokazuje slučaj novinara Milutina Dimitrijevića, ko-ga je kulturni ataše pri Opunomoćeniku Ministarstva spoljnih poslova Reich-a u Beogradu, Fritz Mitterhammer, bio postavio za upravnika beogradskog humorističkog po-zo-rišta »Centrala za humor«. Protiv Dimitrijevića, koji je još p-re okupacije, kao- agent, sarađivao- sa p-retstavnicima RSHA u Jugoslaviji, bila je podnesena prijava u ko-jo-j se tereti da je sabotirao objavljivanje jednog antisemitskog članka u kvislinško-j štampi. Referent SD-a, nadležan za pitanja štampe, ko-nstatovao je u službenoj zabeleški samo- da je Dimitrijević bio- izdavač jedne zbirke pro-jevrejskih članaka, koja je objavljena 1940 godine. Ovaj referent kao- da nije znao da je Dimitrijević, značajni saradnik kvislinške štampe i pozo-rišta, bio stari poverenik- obaveštajne službe RSHA. Uostalom, možda je iz kakvog drugog razloga dao prednje mišljenje koje je, ustvari, pretstavljalo jednu od

najtežih optužbi od strane jednog SS-ovca. Uprkos tome, drugi funkcioneri Sipo i SD-a podržavali su Dimitrijevića i on je nesmetano produžio svoj rad u štampi i pozorištu.

Opšti prikaz 01 odnosima između faktora okupacije najbolje će zaokružiti dva primera koja veoma ilustrativno pokazuju i ove odnose-, i odraz takvog stanja u vrhovima okupacione uprave na živalj okupirane teritorije. Jedan od ta dva primera odnosi se na slučaj četničkog komandanta, bivšeg majora Jezdimira Dangića, koji se odigrao 1941/42, a drugi na p-osetu švedskog novinara Christera Jaederlund-a Beogradu, u toku zime 1943/44 godine. Dangić, žandarmerijski major, bio je 1941 godine u istočnoj Bosni organizovao izvesne četničke grupe. U vreme kada je Draža Mihailo-vić, po izbijanju narodnog ustanka pod voćstvom KP, prividno sklopio[1] sa vrhovnim partizanskim štabom sporazum o< saradnji, i Dangić je išao- linijom DM. Štaviše, on je primio* i izvesne količine oružja iz radionica u Užicu, na oslobođenoj teritoriji. Međutim), kada je Draža Mihailović pogazio- sporazum i kada su njegovi četnici počeli da učestvuju u akciji okupacionih i nedićevskih formacija protiv NOP-a, i Dangić se okrenuo otvoreno protiv partizana. On je uspeo da stavi pod svoju kontrolu prilično- veliku teritoriju u krajevima oko Vlase-nice, Zvornika i Do-bo-ja, i zatražio je pomoć od nemačkih vlasti.

Izgleda da je do kontakta- između Dangića i Nemaca u okupiranoj Srbiji došlo prvo po liniji nemačkih privrednih interesa. Na teritoriji na kojoj je o-perisao Dangić, vodeći naizmenično akcije protiv vlasti i formacija NDH i protiv NOP-a, a ponajviše ubijajući nenaoružano stanovništvo-, postojali su razni rudarski o-b-jekti za koje je Generalni opunomoćenik za privredu u Srbiji, Neuhausen bio- zainteresovan. Dangićeva ideja je bila da se teritorija istočne Bosne- i, formalno' izdvoji iz NDH i da se tamo uspostavi posebna vlast pad nemačkom okupacijom, pri čemu b-i on imao da igra vodeću ulogu. Ne-uhausen, koji nije bio- razpoložen prema NDH, jer mu je status te satelitske države- bio skučio nadležnost na užu Srbiju, gledao je na ovu zamisao sa simpatijom, ali je- bio- dovoljno oprezan da se po tom pitanju isuviše ne eksponira. Da li po- njegovom migu ili nezavisno od njega, tek, sa Dangićem je stupio u vezu Abwehr, preko pripadnika svoje ustanove u Beogradu — kapetana Mati-a, koji

je prvi izvestio: vojne okupacione vlasti u Beogradu da Dangić traži oslonac i nudi sporazum.

Imajući u vidu tešku situaciju u kojoj su se nalazile, nemačke okupacione vlasti zbog rasplamsavanja narodnog ustanka okupacioni faktori u Beogradu bili su skloni da se Dangićem naprave izvestan aranžman. Sklapanje sporazuma sa njim prihvatile su se vojne okupacione vlasti, i to ne šef upravnog: šatba Turner, već šef vojnog štaba, Vojnog zapovednika, pukovnik Kewisch. Turner je pretpostavljao' da bi sporazumevanje sa Dangićem moglo imati nezgodnih političkih posledica, s obzirom na to da se njime diralo u poredak stvoren odlukom o podeli, Jugoslavije i formiranju NDH. Kewisch, međutim, smatrao je to vrlo' pogodnom mogućnošću za upotrebu četničkih snaga protiv' NOP-a, On. je lično otišao- kod Dangića, na Drinu, i poveo sa. njim razgovore. U ovu stvar se upleo' i Nedić, pa je Dangić dolazio i u Beograd, gde je otse-o- kod Kewisch-a, i nastavio pregovore. Turner je i dalje bio- protiv ove akcije, pošto- je smatrao da Ministarstvo' spoljnih poslova i OKW neće pristati na promenu suvereniteta u Bosni. Zbog toga. prvi razgovori, sa Dangićem i nisu doveli ni do- kakvog rezultata, ali je veza sa njim i dalje održavana preko- Abwehr-a.

Wehrmacht je u zimu 1941/42 sproveo' u istočnoj Bosni akciju protiv NOP-a, uz saradnju domobranskih i ustaških formacija. Protiv NOP-a, se borio i Dangić sa svojim četnicima, ali je bio poražen i prebačen preko Drine u Srbiju. Dangić, za koga su, se zauzimali i Nedić i Ljotić, p-ojavio- se ponovo u Beogradu, tražeći nemačku pomoć za nastavljanje borbe. Tom prilikom ga je primio vojni zapoveđnik, general Bader, a i Turner je bio- donekle promenio mišljenje, pa se izrazio u korist rešenja, sa izdvajanjem istočne Bosne iz NDH i formiranja posebne oblasti pod nemačkom vojnom upravom:. Međutim,, on je, ipak, smatrao da po toj stvari ne treba da se angažuje nemačka okupaciona vlast, već da je treba prepustiti Nediću, koji bi imao da održava veze sa Dangićem.

Kada je Dangić po drugi put došao u Beograd, krajem marta 1942 godine, general Bader je već bio primio- naređenje od svog pretpostavljenog, Zap-ovednika Wehrma,cht-a za Jugoistok, kojim se zabranjuju dalje veze sa Dangićem. Razgovori su, ipak, nastavljeni, naročito preko Kewisch-a.

Turner-a, koji je neko vreme bio otsutan, delom je u razgovorima zamenjivao njegov saradnik d-r Kiessel. Usred ovih razgovora stiglo- je iz; Soluna, od Zapovednika Wehrmacht-a za Jugoistok, pitanje koja je nemačka vojna ustanova pozvala Dangića u Beograd. Solun je očigledno bio s neke druge strane obavešten o zbivanjima u Beogradu. Kewisch-a je ovaj upit, doveo u vrlo* nezgodan položaj, jer je on bio glavni inicijator sporazumevanja sa Dangićem, uprkos zabrani pretpostavljene komande u Solunu. Mislio je da će se iz te situacije izvući na taj način što je formalno naredio da se Dangić uhapsi, i o tome odmah izvestio Nedića,, uveren da će ovaj Dangića obavestiti i time mu dati mogućnost da se blagovremeno skloni. Dangić je, međutim, ne svršivš-i konkretno niš|ta, u tom trenutku već bio na putu za Bosnu. U Šapcu ga je, pri prolazu, tamošnji šef ispostave Sipo i SD? — kako je sam saopštio svom pretpostavljenom zapovedniku u Beogradu — »mogao blagovremeno obavestiti« o tome da je izdata naredba za njegovo hapšenje.

U tome se među okupacionim činiocima u Srbiji digla velika uzbuna. Kiessel je otputovao u Solun i tamo je izvestio Zapovednika Wehrmacht-a za Jugoistok o ponovnom Dangićevom boravku u Beogradu. Istovremeno' on mu je podneo i jedan Turner-ov izveštaj od novembra 1941 godine, sa predlogom da, se Nedićevoj vladi dadu šira ovlašee-nja, da se okupacione vlasti ograniče na njenu kontrolu, da se u Bosni formira nemačka vojna uprava podređena Vojnom zapovedniku Srbije, koja treba da se zadrži sve dok tamo budu operisale nemačke trupe. U Beogradu su sve vlasti, a pogotovu Sipo i SD i Abwehr, očekivale katastrofalne posledice po red i mir u Srbiji, ako- se sazna za hapšenje Dangića koga je Nedićeva propaganda, po- odobrenuju i uz saradnju nemačkih organa, bila načinila nekom- vrstom, nacionalnog he^roja. Beogradska ustanova Abwehr-a -osećala, se naročito pogođenom, pošto je ona naročito podupirala Dangića, pa mu čak isporučivala, i oružje. Zato je predlagala da se Neuhausen, kao lice zainteres-ovano za istočnu Bosnu iz razloga nemačke vojne privrede u toj stvari angažuje i krene- akciju za opozivanje naredbe o Dangićevom hapšenju. Očigledno u nameri da bi opravdao svoje ranije propuste, Zapovednik, Sipo i SD-a, d-r Schaefer, izvestio je dalekopisačem šefa Gestapo-a, He-inrich-a Mueller-a, da je cela situacija postala kritična, pošto

Dangićevo hapšenje ne samo da neće sprečiti »pacifikaciju Srbije«, već će dovesti u njoj do haosa, U tom izveštaju, d-r Sehaefer naziva Dangića nacionalnim herojem i tvrdi da je on »potpuno potisnuo Mihailovića«. Perući ruke od eventualnih posledica, on podvlači da su celu stvar sa Dangićem obrađivale isključivo ustanove Wehrmacht-a, da su se one brižljivo starale da. iz tih poslova isključe Sipo*, »koji bi, ustvari, tu bio nadležan«. Najzad, ističući da zbog Dangićevog predviđenog hapšenja očekuje povlačenje Nedićeve vlade i opšti ustanak u Srbiji, d-r Sehaefer izveštava Mueller-a da će otići avionom za Solun, kako- bi o toj stvari lično razgovarao: sa Zapovednikom Wehrmacht-a za Jugoistok.

Kewisch, kome je ponajviše bilo stalo do toga da se to pitanje nekakoi uredi, stavio je Schaefer-u na raspoloženje svoj avion. U Solunu je održana konferencija, na kojoj su učestvovali Zapoveđnik Wehrmacht-a za Jugoistok, načelnik njegovog štaba, njegov Ia-oficir, d-r Sehaefer i jedan od njegovih referenata, Sehaefer je izneo da će Dangićevoi hapšenje izazvati niz najtežih posledica, da će verovatno Nedić podneti ostavku svoje vlade, da će Dangićevi i ostali četnici biti gurnuti »u naručje partizanima i Draži Mihailo-viću« i da će u Srbiji doći do sabotaža i pasivnog otpora.

Zapoveđnik Wehrmacht-a, general Kuntze, stao je na gledište da se naredba za hapšenje, koju je izdao pukovnik Kewisch, više ne može povući, a saglasio se s tim da je celu stvar sa Dangićem trebalo da vode Gestapoi i SD, »kao pozvane organizacije«, a u kontaktu sa Vojnim zapovednikom Srbije. U razgovorima u Solunu je, kako je to navedeno u jednom aktu Zapovednika Sipo i SD, utvrđeno da su vojne ustanove u slučaju Dangić »apsolutno zabrazdile«, jer su u toj stvari brižljivo isključile druge nemačke ustanove, — tj. Sipo i SD. »Sada« — nastavlja ta zabeleška — »kada su se kola, krivicom nemačkih vojnih ustanova potpuno zaglibila, pristupilo se bližem posvećivanju Zapovednika Sipo i SD, u nadi da će ovaj biti u mogućnosti da stvar opet uredi«.

Odluke koje je Zapoveđnik Wehrmacht-a za Jugoistok doneo po ovoj stvari, bile su sledeće: Naredba za. hapšenje Dangića se ne može povući, ali, pošto je Nedić, svakako, uspeo da ga o tome blagovremeno obavesti, postoji verovatnoća da hapšenje neće biti moguće. Vojni zapoveđnik i pukovnik Kewisch dobijaju naređenje da se ne smeju voditi nikakvi

pregovori ni sa kakvom »protivničkom srpskom stranom«. D-r Schaefer je dobio nalog da pukovniku Kewisch-u skrene pažnju da stvar Dangića, treba potpuno izbaciti iz glave i po njoj ništa više ne preduzimati. Ubuduće će stvari ovakve prirode obavljati Viši vođa SS i policije, Meyszner, preko Sipo i SD-a, a u dogovoru sa Vojnim zapovednikom Srbije.

U vezi sa ovim došloi je doi teškog sudara između načelnika štaba Vojnog zapovednika za Jugoistok, generalmajora, Foertsch-a, i njegovog Ia-oficira, potpukovnika Macher-a, s jedne, i Turoer-a sa Kiessel-om, s druge strane. Foertsch je prebacivao[1] Turner-u — povodom njegovog stava po pitanju istočne Bosne — da se izuviše upliće u politiku, a Macher d-r Kiessel-u da, dostavlja, zastarele izveštaje i, verovatno, pogrešno informiše štab u Solunu, a da je, sem, toga, bezgranično- častoljubiv. Turner, sa svoje strane, isticao je da se Wehrmacht zaleće sa raznim nepotrebnim odlukama i stvara, na taj način, najteže političke ko-nsekvencije-, sa, kojima mora onda on, Turner, da se nosi.

Nada svih učesnika ove afere, uključujući tu i Vojnog zapovednika za Jugoistok, da, će se Dangić pre hapšenja izgubiti u nepristupačnim krajevima Bosne, pokazala se uzaludnom. Dangić je uhapšen i doveden u Beograd, a Schaefer je odmah zatražio- od Kewisch-a da mu se zarobljenik preda. Pošto je Schaefer izvestio Berlin, izgleda da je- u generalštabu čak postojala namera da se Dangić strelja, — valjda zato da bi nestalo- jednog nemilog svedoka politiziranja i kršenja datih reči.

Na kraju, da p-omene-mo još dve interesantne činjenice u vezi sa Dangićevom aferom. Prva je, da je Himmler naredio da se sa Dangićem postupa »najpristojnije i sa počastima«. Druga, da je- u Berlinu šef Gestapo-a, Mueller, p-o- pitanju Dangića razgovarao sa državnim sekretarom u Ministarstvu spoljnih poslova, Weizsaecker-om, koji je Sipo i SD-u u Beogradu preporučio da se po mogućnosti ne- meša u stvar Dangića, pošto se- tu radi o »naročito vrućem gvožđu«, a pre svega o jednoj čisto političkoj stvari, po kojoj konačnu odluku treba da donese Ministarstvo spoljnih poslova.

Do Himmler-ove intervencije došlo je, po svoj prilici, na taj način što je Dangić stupio, drugim putem, u neposrednu vezu sa SS-ovskim generalom Berger-om iz vrhovnog rukovodstva SS-a i ovome dostavio pismo- za Himmler-a. Be-rger

je čak poslao u Srbiju s-vog posebnog agenta, koji je došao u vezu sa Dangićem,, i to mimo lokalnih okupacionih nemačkih vlasti. Tog agenta — nekog Drusehkowitz-a, koji se češće pojavljuje u raznim obaveštajnim misijama u Srbiji •— Sipa i SD u Beogradu je bio uhapsio, zbog neovlašćenog mešanja u stvar Dangića, ali ga je morao pustiti kada je saznao po' čijem je nalogu došao i pregovara sa Dangićem.. Berger je, preko Druschkawitz-a, između ostalog, hteo da dođe do[1] bosanskih brdskih konja za Waffen-SS, koje je imaoda nabavi Dangić.

Što se tiče intervencije Weizsaecker-a, do nje je došlo, kako izgleda, na osnovu izveštaja koje su podneli Benzler iz Beograda, Ka,sehe iz Zagreba, (sa protestima zbog nemačke saradnje sa Dangićem), a, i Druschkowitz, koji je vršio agentske poslove i za Ministarstvo spoljnih poslova u Berlinu. Po političkim implikacijama, koje su se iz te afere razvile, bilo je još i daljih rasprava u Berlinu, između Himmler-a i Ribbentrop-a, a cela se stvar okretala oko statusa istočne Bosne pri čemu je SS, izgleda, bio sklon rešenju sa izdvajanjem te oblasti iz NDH ili stvaranjem posebne nemačke vojne uprave u njoj. Ministarstvo spoljnih poslova, međutim, odlučno je zastupalo interese NDH i branilo integritet njene teritorije i njen suverenitet sve do Drine.

Slučaj Dangića iznet je ovde opširnije, zato što su se u njemu, kao- u retko kome od pojedinačnih kompleksa kojima su se bavili različiti faktori okupacije u Srbiji i njihove pretpostavljene ustanove van nje, ispoljile sve one surevnjivosti i težnje za, dominacijom u formulisanju okupacione politike, koje su postojale između Wehrmacht-a, SS-a i diplomatije.

Drugi primer, slučaj sa Christer-om Jaederlund-om, je kasnijeg datuma i užeg značaja.. Međutim, on usput osvetljava i veoma karakteristične poglede nekih centralnih političkih ustanova Trećeg Reich-a na Dražu Mihailovića.

Od jeseni 1943 godine, od trenutka kada je izbila kriza u odnosima između Draže Mihailovića i Londona, nemačka politika je nastojala da taj razdor produbi i iskoristi za svoje ciljeve. Ovo naročito s obzirom na sve snažniju akciju NOP-a, za čije su suzbijanje važni nemački faktori hteli da maksimalno koriste Mihailovićeve četnike. Na polju štampe i informacija, ovo se nastojanje izrazilo na taj način, što> su nemački direktivni faktori u listove zemalja, pod nemačkom kon-

trolom i neutralnih država plasirali napise, informacije, članke, reportaže itd., u kojima, je vršena neka vrsta propagande za ličnost i organizaciju Draže Mihailovića. Tu se o njemu više nije govorilo kao o »banditu«, već kao o nacionalnom ustaniku, kao o nekoj romantičnoj ličnosti koja. se zbog patriotizma latila oružja, ali je odbila da posluži kao lutka Velikoj Britaniji —• ukratko, kao o nekoj vrsti »viteškog protivnika«. U isto vreme u tim napisima je podvlačena: razlika između DM i NOP-a, pri čemu je ovaj poslednji prikazivan kao »banditska« akcija, kao sovjetska agentura, kao: Staljinovo oružje protiv srpskih patriota itd. Od Finske do Turske, od Belgije do Slovačke, svugde su u novinama i časopisima plasirane takve vesti i reportaže sa prikazima koji. su za Dražu Mihailovića bili, u suštini, pozitivni.

U okviru te kampanje, koja je nastavljana i u toku zime 1943/44 i u proleće 1944 godine, pojavila se u Ministarstvu inostranih poslova u Berlinu ideja da se za ove svrhe iskoristi Christer Jaederlund, tadašnji dopisnik »Stockholms Tidningen-a« u Nemačkoj, zbog njegovog prividnog negativnog stava i evropskog glasa, koji je bio u prisnim ličnim odnosima sa načelnikom odeljenja za štampu Ministarstva spoljnih poslova Reich-a, d-r Paul-om Schmidt-om, i uživao poverenje krugova, oko Ribbentrop-ovog nadleštva,

Jaeđerlund-u je Schmidt predložio da ode u Srbiju i da tamo prikupi materijal za niz reportaža u švedskoj štampi, u kojima bi, situaciju prikazao, prema liniji tadašnje nemačke politike prema DM-u. Vrhunac tih reportaža trebalo je da, bude intervju sa Dražom Mihailovićem. S druge strane, nemački činioci su računali da bi objavljivanje ovakvog intervjua pokazalo: svetu da, između Trećeg Reich-a i DM-a postoje odnosi, koji su omogućili ostvarenje ovakvog novinarskog podviga. A javno kompromitovanje DM-a bi, između ostalog, još više produbilo! jaz između njega i NOP-a. i sprečilo pojavu bilo kakve saradnje među njima, čega se nedovoljno obavešteno i sumnjičavo nemačko rukovodstvo' u to doba priboj a,valb. Jaederlund je Schmidt-ov predlog prihvatio[1], s obzirom da. bi ovakav intervju u to vreme, zaista pretstavljao' prvorazrednu novinarsku senzaciju.

Schmidt-ov neposredni potčinjeni u Beogradu, Otto Mitterhammer, ataše za štampu pri Opunomoćeniku Ministarstva inostranih poslova, dobio je nalog da taj intervju omogući.

Pravi Jaeđerlund-ov zadatak trebalo je držati u diskreciji, naročito pred organima SS-a, koji u ćelu tu igru nisu bili posvećeni.

Međutim, Jaederlund-ova misija završila se neuspehom. Sipo i SD u Beogradu ipak je saznao za nameravani intervju. Verovatno je ovo- obelodanjivanje pravih namera Jaederlund-a delo Ljotićevaea, koji su tada bili ogorčeni protivnici DM-a i eventualne tešnje nemačke saradnje sa njim. Sipo i SD[1] se umešao, a Jaederlund-u je, posle nekoliko dana boravka u Beogradu, saopšleno da je u Srbiji nepoželjan. Njegove veze sa Ministarstvom spoljnih poslova i odgovarajuće intervencije nemačkih diplomatskih pretstavnika, u Srbiji nisu pomogle. Štaviše, Sipo i SD je uhapsio i Mitterhammer-ovog poverenika Miodraga Inđića, beogradskog novinara, koji je bio od Mitterhammer-a dobio zadatak da organizuje Jaederlund-ov sastanak sa Dražom Mihailovićem. Za ovo je iskorištena jedna akcija hapšenja pristalica DM, koju je organizovao Sipo i SD. Inđić je ubrzo streljan, pri čemu je Sipoi i SD prešao preko svih odgovarajućih direktiva koje su se odnosile na streljanja za odmazdu.

d. Kvislinška uprava

Političku fizionomiju okupacije u Srbiji određivala je, pored faktora nemačkog okupacionog režima, i kvislinška uprava koju je okupator formirao u cilju lakšeg upravljanja zemljom. Kvislinška uprava, ljudi i struje koji su je sačinjavali, njeni odnosi i veze sa faktorima nemačkih okupacionih vlasti i njena politička stremljenja pretstavljaju temu koja je od naročitog interesa baš u vezi sa delatnošću nemačke obaveštajne službe. Pod tim uglom će ona ovde i biti posmatrana.

Za nemačku obaveštajnu službu u okupiranoj Srbiji kvislinška uprava je vezana samim svojim postankom, izborom ličnosti koji je okupator za nju odredio, utieajem koji je obaveštajna služba vršila na njihovu delatnost, saradnjom tih lica sa raznim ograncima i eksponentima obaveštajnih ustanova, ali i stalnom kontrolom i nadzorom koji je obaveštajna služba vršila nad celokupnim aparatom, kvislinške uprave. Kvislinška uprava se, dakle, prema nemačkoj obaveštajnoj

službi pojavljuje kao- činilac višestrukoga značaja. S jedne strane, to je, dobrim delom, tvorevina nemačkih obaveštajnih ustanova i njihovih eksponenata. Dalje, to je saradnik tih ustanova, njihov pomagač, rezervoar iz koga su se crpla obaveštenja i sprevodnik naloga i uputstava. Najzad, to je i objekt čijem je ispitivanju nemačka obaveštajna služba u Srbiji posvećivala znatan deo svoje delatnosti.

Kad su aprila 1941 godine stigli u Srbiju ni Vojni zapovednik ni šef njegovog upravnog štaba, nisu imali nikakvih instrukcija u pogledu svoje delatnosti. Već je u više mahova ukazivano[1], da je Hitler jedino doneo odluku o vojnoj strani razbijanja Jugoslavije, dopunivši to opštim nalogom za njenu podelu. Nikakve političke direktive, međutim, nije dao. Ni ostali faktori vrhovnog rukovodstva Reich-a s obzirom na ovakvu neodređenu situaciju, nisu dali nikakve smernice za politički rad u Srbiji.

D-r Harald Turner, kao šef vojne uprave, imao je o tome izvesne koncepcije opšteg karaktera koje su se oslanjale na propise o ustrojstvu vojne uprave u okupiranim oblastima, u čijoj je izradi učestvovao. On je smatrao svojim prvim zadatkom da oživi i uspostavi administraciju koja je, posle 6 aprila, bila potpuno zamrla, a sa nemačkom okupacijom se praktično rasturila. Taj je zadatak, međutim, bio- otežan tim što ni on ni drugi vrhovni funkcioneri koji su imali da uspostave upravu u Srbiji i da joj odrede smernice i delokrug rada, mahom nisu poznavali ni ljude ni prilike.

Svega četvorica od važnijih faktora okupacionog aparata, koji se počev od druge polovine aprila 1941 godine prikupljao u Beogradu, poznavali su u većoj ili manjoj meri, teritoriju koja je bila stavljena pod nadležnost Vojnog zapovednika: Neuhausen, savetnik nemačkog poslanstva Feine, Kraus i Helm. Od ove četvorice Neuhausen — određen da rukovodi privredom — od samog početka okupacije smatrao je da njegova uloga nije da vodi opštu politiku, politiku koja nije u okvirima privrednog domena, a ni ostali faktori okupacije nisu bili skloni da mu priznaju ingerenciju van privrednog sektora i da mu dozvole mešanje u politiku formiranja ili uspostavljanja upravnog aparata, Izvesnim izolovanjem, koje je naglašeno- i činjenicom da je svoje nadleštvo smestio u Zemunu, Neuhausen je želeo da istakne izdvojenost svoje funkcije i svoju samostalnost u odnosu na ostale činioce oku-

pacionog režima, a i da spreči svaku eventualnu pomisao na mešanje u delokrug njegovog rada. Feine, bez uputstava iz Berlina, nije se usudio da se politički angažuje. Kraus i Helm, naprotiv, bili su živo- zainteresovani i angažovali su se, ne toliko u samom stavljanju u pokret zastale mašinerije upravnog aparata u Srbiji, koliko u izboru među Srbima ličnosti koje bi imale u tom aparatu da učestvuju.

Treba potsetiti da su i jedan i drugi pre rata proveli izvestan broj godina u Jugoslaviji, Hans Helm u svojstvu nemačkog policiskog atašea, odnosno oficira za vezu u Beogradu, a Karl Kraus kao glavni opunomoćenik Uprave VI RSHA za Jugoslaviju. Helm-ova uloga je tada bila da, kao funkcioner Gestapo-a, održava veze sa jugoslovenskom policijom, naročito po pitanjima suzbijanja komunizma. Naravno da je on, ka-oi što je poznato, razvio i razgranatu obaveštajnu delatnost, pri čemu su mu uveliko- pomagale veze koje je javno- i službeno- uspostavijao- sa zvaničnim jugoslovenskim ustanovama i -organima. Kraus, naprotiv, zakamufliran i konspirativan, bio- je organizovao tajnu obaveštajnu mrežu koja se granala po čitavoj predratnoj Jugoslaviji. Sarađujući i pre rata, Helm i Kraus su zaista mogli dobro poznavati ljude i prilike u Jugoslaviji, a naročito u Beogradu, gde je obojici bilo- sedište-.

Ovo- njihovo- poznavanje stvari bilo- je-, međutim, u izvesnoj me-ri jednostrano i usmereno u određenom pravcu. Helm, već po svojoj službenoj funkciji, dolazio je u dodir, uglavnom, sa krugovima jugoslovenske policije. Kraus, zakamufliran u skromnom položaju, imao je- ličnog kontakta ponajviše — ukoliko- se to ticalo- Jugoslo-vena — sa agentima i sa ljudima do kojih je na osnovu onakvog svog položaja mogao dospeti. Značajnije ličnosti političkog i uopšte javnog života buržoaskog Beograda on, mahom, lično nije poznavao, a podatke k-o-je je o njima revnosno godinama prikupljao crpeo je iz izveštaja svoje agenture, koja je često — ili čak obično — unosila u njih svoja lična shvatanja ili zasnivala ih na s-vo-jim ličnim interesima. Pored to-ga su i Kraus i Helm, već po svo-jo-j profesiji, posmatrali prilike i ljude pod određenim uglom, tj. manje pod političkim, a mnogo- više pod bezbednosno-policiskim. Ali čak i ovako nepotpuno i jednostrano- poznavanje ljudi i prilika u Srbiji dalo im je, u od-

nosu na ostale činioce okupacionog režima, ogromna preimućstva,

U okupiranoj Srbiji Kraus i Helm su se pojavili u sastavu Einsatzgruppe za Jugoslaviju, na čijem se čelu nalazio SS-ovski pukovnik Fuchs. Prvi kao rukovodilac Einsatzkommande Beograd, podređene Einsatzgruppi, a drugi kao šef odeljenja IV (Gestapo-a) Einsatzgruppe.

Turner, kao- šef upravnoga štaba Vojnog zapovednika, bio je nadležan za formiranje upravnog aparata. U lokalnim razmerama bili su to komandanti vojno-upravnih teritorijalnih ustanova Wehrmacht-a, dakle komandantura raznih stepena, formiranih na okupiranoj teritoriji. Uloga aparata Sipo i SD-a je, formalno-, u -ovome poslu bila da ispita, sa bezbednosno-poli|ci,sfcog gledišta, ličnosti koje bi došle u obzir za pojedine funkcije u upravnom, aparatu. Činjenica da su He-lm i Kraus koliko toliko poznavali teren, spojena sa ličnom inicijativnošću i preduzimljivošću, kojom se naročito- Kraus odlikovao-, kao i sa opštom tendencijom RSHA i njegovih organa da se upliću u sva pitanja, učinila je da je u formiranju kvislinške uprave udeo ove dvojice bio neuporedivo- veći od ostalih. Polazeći sa svojih pozicija i sa svojim kriterijem i shvatanjima, oni su nadležnim nemačkim faktorima predlagali saradnike iz redova srpske buržoazije.

Prvo postavljenje, u okupiranoj Srbiji, izvršio je Fe-ldkommandant u Beogradu, pukovnik von Kaysenberg, po-stavivši, 21 aprila 1941 godine policisko-g funkcionera Drago-mira Jo-vanovića za, izvanrednog komesara za grad Beograd. Ta je funkcija obuhvatala i nadležnosti pretsednika beogradske opštine i delokrug upravnika grada Beograda.

Do ovog postavljenja došlo je inicijativom Helm-a i Kra-us-a, Jovanović je sa prvim od njih imao- prisne veze još mnogo' pire rata. Te veze- su, svakako-, bile proširene i na Kraus-a, jer je Jovanović bio neposredno povezan, i sa RSHA-om. Jovanović je već prvih dana okupacije došao u vezu sa Helm-om i stavio mu se na raspoloženje. Kraus ga je pretstavio- Ka,ysenberg-u, posle čega je došlo do- postavljenja.

Treba napomenuti da su slom Jugoslavije i brzina kojom su se odigrali događaji u aprilskim danima 1941 u najvišem stepenu obezglavili i ošamutili begradske građanske političke krugove. Potpuna neizvesnost o samim zbivanjima, o namerama okupatora, o politici prema osvojenoj Jugoslaviji itd.,

KVISLINZI

Jovanović

Aćimović

I u Srbiji je okupator našao saradnike među pretstavnicima buržoazije. Piva dva postavljenja u kvislinškom aparatu preduzeta su već u prvim nedeljama okupacije. Za šefa kvislinške komesarske uprave postavljen je Milan Aćimović, predratni upravnik grada Beograda i ministar, a za pretsednika beogradske opštine i upravnika grada Beograda Dragomir Jovanović, predratni viši funkcioner jugoslovenske policije. Obojica su od ranije bili povezani sa nemačkom obaveštajnom službom, čiji su pretstavnici u okupacionom režimu i predložili vojnim vlastima njihovo postavljenje

učinili su da je buržoaski politički Beograd, mahom nastrojen izrazito anglofilski, bio potpuno dezorijentisan i razbijen. U ovoj situaciji jedino- ljudi, koji su još od pre rata bili povezani sa eksponentima RSHA u Beogradu, razvili su aktivnost, i nastojali da oko sebe prikupe izvesne grupe sa kojima će se pojaviti na političkoj pozornici. To su bili, u prvom redu, Dragomir Jovanović, Milan Aćimović i Tanasije Dinić. Oni su bili unapred spremni da se potpuno- stave na raspoloženje okupatoru. Jovanović je već od prvog trenutka nasto-jaoi da razvije i zamašnu političku delatnost na liniji Trećeg Reich-a. Pre- ne-go- što je postavljen na svoj novi položaj, Jovanović je izradio opsežni i detaljni nacrt nekakvog »Protektorata Serbien«, nalik na tzv. Češko-Moravski protektorat, Pri tome nije- krio- uverenje da će, pod jednim nemačkim guvernerom, on biti taj koji će Srbiju pretvoriti u protektorat Trećeg Reich-a. Razume se da od ovog njegovog plana nije bilo- ništa, jer je nemačka politika prema Srbiji išla potpuno drugim pravcem. Ipak je ova pojedinost karakteristična za ličnost Jovanovića i za njegov o-dno-s prema \okupatoru, kome je ostao neizmenjeno i beskompro-misno lojalan do poslednjeg trenutka.

Pored Jovanovića, Aćimovića i Dinića stupili su ubrzo u akciju, stavljajući se na raspoloženje svojim predratnim vezama, i druge grupe i ličnosti, među njima žurnalisti Đorđe Perić i d-r Danilo Gregorić. Odmah se pojavio- Ljo-tićev »Zbor«, čije je internirane članove general S-imo-vić odmah posle- 27 marta 1941 bio pustio- na slobodu, a zatim, i nekoliko- agenata nemačke obaveštajne- službe, kao: već pomenuti d-r Danilo, Gregorić, d-r Lazar Prokle, Stevo- Kluić i slični. Svi, o-ni su grozničavo radili na sastavljanju lista funkcionera koji bi trebalo da vode kvislinški režim. Te liste su predavali Kraus-u.

Grupa Jovanović—Aćimović—Dinić bila je jezgro prvog kvislinškog aparata, tzv. komesarske uprave. I ta uprava, mada je nju Vojnom zapovedniku, predložio Turner, bila je, u osnovi, proizvod predratnih veza RSHA u Beogradu. Pripremne razgovore za formiranje komesarske uprave vodio je Kraus. Pošto je Jovanović bio određen za Beograd, to su se dalji razgovori odvijali bez njega. Predloge ličnosti, koje bi došle u obzir za rukovodeće položaje kvislinške uprave, Kraus je zatražio, u prvom redu od Tase Dinića, ali i od Dorđa Perića, ranijeg direktora službene novinske agencije Ava-

la, koji je još pre rata bio sa njim u vezi. Ipak, glavna ličnost, na koju je Kraus računao, bio je Milan Aćimović, raniji upravnik grada Beograda koji je u vladi Milana Stojadinovića bio nekoliko nedelja ministar unutrašnjih poslova. Ovaj je, kao i Jovanović, uživao lično poverenje šefa RSHA Reinhard-a Heydrich-a i šefa Gestapoi-a Heinrich-a Mueller-a, sa kojim se dobro poznavao.

Turner-ova zamisao bila je da se formira jedna privremena komesarska uprava, sa zadatkom da stavi u dejstvo državnu administraciju i da njome upravlja po direktivama nemačkih okupacionih vlasti. Zato je Turner tražio da mu se pronađu lica koja bi mogla za to da posluže. To su mogli da učine jedino oni nemački funkcioneri koji su poznavali takve ljude, tj. Kraus i Helm, a takcđe i otpravnik poslova nemačkog poslanstva, savetnik d-r Gerd Feine, koji je bio- ostao u Beogradu za vreme kratkotrajnih ratnih operacija. Međutim, Feine nije imao nikakvih posebnih ili određenih instrukcija od svog ministarstva, a kao što je poznato, diplomati Ribbentro'p-ovog aparata nisu voleli da uzimaju na sebe odgovornost za lične inicijative, jer bi ih to- neminovno dovelo u sukob sa njihovim svojeglavim i nadmenim ministrom. Helm-u a naročito Kraus-u, agilnom i ambicioznom, bilo je stalo od samog početka okupacije da obezbedi sebi, odnosno Sipo i SD-u, uticaj na razvoj događaja i na oformljenje okupacione politike. U tome je i uspeo.

Turner je smatrao da okupaciona vlast treba da formira kvislinšku administraciju čiji bi se nosioci regrutovali među pogodnim licima iz svih političkih stranaka i grupa, izuzev Komunističke partije. U tom cilju on je zatražio od Kraus-a da ga dovede u vezu sa licima koja bi došla u obzir za sproveden]e ovih zadataka. Kraus je, međutim, lansirao ljude sa kojima je pre rata u Jugoslaviji sarađivao, koji su se još tada bili sa njim povezali ili koji su, čak, bili njegovi agenti.

Tu se pojavio, ustvari, sukob dve koncepcije: jedne, Turner-cve, po kojoj je kvislinšku administraciju trebalo poveriti pretstavnicima bivših političkih stranaka koji su lično pretstavljali političke autoritete u stranačkom okviru i preko njega; druga, Kraus-ova, po kojoj je u prvi red trebalo staviti lica koja su sa bezbednosno-policiske tačke gledišta bila najpouzdanija. Turner vercivatno nije bio ni svestan toga da je Kraus, od samog početka, pobedio sa svojom koncepcijom

i razvodnio prvobitnu zamisao šefa upravnog štaba. Među ljudima komešarske uprave, koja je nikla iz pregovora Turner-a sa licima, koja, mu je Kraus servirao, bilo je vrlo malo politički istaknutijih lica, koja su ranije, u građanskim strankama, igrala makakvu značajniju ulogu. A ono[1] nešto malo pripadnika starih građanskih političkih stranaka koji su u komesarsku upravu ušli nisu u njoj došli do- snažnijeg izražaja. Obeležje komesarskoj upravi davao je Milan Aćimović, koji u Jugoslaviji, pa ni u Srbiji, nije u političkom pogledu pretstavljao nikakav autoritet. Ali, je Aćimović zato bio hce koje je uživalo poverenje nemačkog policiskog aparata. Tek činjenica da mu je povereno vodeće mesto u, komesarskoj upravi, stvorila je od njega važnu političku, ličnost među malobrojnim ličnim prijateljima i pristalicama nekadašnjeg pretsednika vlade d-r Stojadinovića. Oni su ga prihvatili kao pripadnika svoje labavo povezane grupe pa mu, čak, s obzirom na položaj koji su mu Nemci dali, u neku ruku priznali funkciju svoga šefa — bar pred nemačkim okupacionim vlastima.

Aćimović, određen da stane na čelo- komesarske uprave, dobio je od Turner-a nalog da mu predloži spisak lica, sa kojima bi mogao da sarađuje i koji bi sa njim formirali savet komesara, odnosno koji bi došli na čelo pojedinih resora. On je nato sazvao grupu Stojadinovićevih prijatelja koji su prihvatili da preuzmu kvislinšku ulogu, ali pod uslovom da se tako kompromituju i pretstavnici drugih političkih grupa stare Jugoslavije. Pošto su glavni pretstavnici srpskih građanskih stranaka bili najvećim delom emigrirali sa vladom generala Simovića, a oni koji su ostali u zemlji povukli se, to su došle u obzir samo drugorazredne i trećerazredne ličnosti, što, svakako, nije odgovaralo Tumer-ovoj zamisli. Međutim, delom nepoznavanje prilika, a delom činjenica da istaknutijih političkih ličnosti nije bilo, prihvaćena je lista koju je Aćimović podneo. Tako su u kvislinšku komesarsku upravu, pored Aćimovića, ušli još Stojadinovićev poslovni advokat Momčilo Janković i bivši stručni ministar finansija Dušan Letica, kao pripadnici grupe Stojadinovićevih prijatelja; Jevrem Protić, nekadašnji pomoćnik ministra i prijatelj pretsednika šestojanuarske vlade, Petra Živkovića, kao pretstavnik JNS; profesor univerziteta d-r Laza Kostić, kao pretstavnik Radikalne stranke; Rista Jojić, član glavnog odbora

Demokratske stranke, kao njen pretstavnik; dva Ljotićeva pretstavnika: Milosav Vasiljević, inženjer, i d-r Stevan Ivanić, lekar; i bivši ministar pošta, inače predratni agent nemačke obaveštajne službe, Dušan Pantić.

Prema tome, u komeša,rskoj upravi bile su formalno zastupljene sve građanske političke stranke, sem zemljoradničke, koja je bila poznata kao britanska agentura,. Međutim, ni stranke koje su, na ovaj način, bile tobože okupljene, nisu pretstavljale posle okupacije Jugoslavije nikakve političke faktore, pogotovu što su im glavni rukovodioci bili u emigraciji, a, ljudi, koji su, u njihovom odsustvu fungirali. kao predstavnici tih nepostojećih političkih snaga bili su slabi, neautoritativni i usamljeni. Važno je, međutim,, primetiti da, je, uza sve to, srpska buržoazija, čim je okupator zatražio, našla ljude koji, su bili spremni da posluže kao kvislinzi i da je preko njih i sama, stupila u kolaboraciju sa okupatorom.

Pada naročito u oči da u komesarsku upravu nisu ušli ni Dragiša Cvetković, ni Aleksandar Cincar-Marković, pretsednik odnosno' ministar inostranih poslova, vlade koja je potpisala dokument o pristupanju Jugoslavije Trojnom paktu, ni ma i jedan član te vlade, sem Dušana Pantića. Do toga je došloi iz, dva razloga,: s jedne strane Cincar-Marković je bio nezadovoljan koncepcijom o kvislinškoj upravi, a, s druge strane su Kraust i Helm svim snagama nastojavali da u svojim izveštajima lokalnim, nemačkim. rukovodiocima i centralnim ustanovama u Berlinu — pa i Heydrich-u lično — što više kompromituju Cvetkovića kao korumpiranu, neiskrenu, problematičnu ličnost. Između, ostalog, ovakvo držanje organa RSHA prema Cvetkoviću objašnjava se i optužbama koje je protiv njega podigao tadašnji favorit okupacionog režima, Milan Aćimović. On je ultimativno izjavio da ni on, niti ko od ostalih pripadnika grupe Stojadinovićevih prijatelja neće učestvovati u komesarskoj upravi, ako okupacioni režim bude sarađivao sa Cvetkovićem,

Formiranje komesarske uprave odmah je dovelo do- zategnutih odnosa između upravnog štaba i Ljotićevog »Zbora«. Ljctić, se, zbog svoga ideološkog stava, smatrao- pozvanim da utiče na kvislinšku upravu i da ima u, njoj poseban položaj. Međutim, ovakvim Ljotićevim aspiracijama suprotstavio se Turner, koji je, istina, prihvatio i njegove predstavnike kao- komesare za dva resora, ali koji nije bio nimalo

sklon da mu prizna neko političko- prvenstvo-, verujući da je svojo-m kolaboracionističkom kombinacijom uspeo da svtori onu »koncentraciju političkih s-naga« koja je bila potrebna.

Kraus je uspeo ne sam-o da Turner-u — a time i vojnom zapovedniku, generalu Foerster-u — poturi svog kandidata za glavnog nosioca kvislinške uprave, već je i na drugi po važnosti po-ložaj, na po-lo-žaj Aćimo-vićevog zamenika u ministarstvu unutrašnjih poslova, doveo svog starog agenta, Tanasija Dinića, čija je uloga u čitavoj proceduri o-ko- formiranja komesarske uprave bila vrlo značajna. Kao ličnost ko-ja uživa naročito poverenje, Dinić je, pored ove funkcije, dobio u zadatak da -organizuje kvislinške oružane snage za borbu protiv naroda- koji je ustao- u o-dbranu svoje slobode. U tome svojstvu dobio je titulu »komandanta javne sile Srbije«. Imao je dužnost da objedini žandarmeriju, policiske straže i policiske agente, a specijalno da reorganizuje žandarmerisku službu i da je osposobi za akciju. Karakteristično- je da je taj zadatak po-veren Diniću sutradan posle nemačkoga napada na SSSR, tj. 23 juna 1941 godine.

No- Dinić je dobio i dalje funkcije, koje- dokazuju da se naročito policisko-bezbednosna služba okupatora u velikoj meri oslanjala na njega u velikom domenu svoje delatnosti. Tako je- Dinić do-bio zadatak da ispita, u korist i u duhu političkog stava nemačke okupacione uprave, celi administrativni aparat i da ga očisti o-d lica sumnjivih kao komunisti, masoni, neprijatelji Nemačke i od onih koji su bili teško kompromitovani zbog korupcije. Oslanjajući se na poverenje Sipo i SD-a — koji ga je i doveo- na ovaj položaj — Dinić je počeo- svoj zadatak, da sprovodi sa- takvom oštrinom, da je, na zapomaganje ko-mesara koji su vodili pojedine resore, na kraju moralo- doći do Turner-ove intervencije, posle koje je Dinić svoj rad praktično- mo-rao da obustavi. U ovom konkretnom slučaju razmimiciilaženja između Turner-a i Sipo- i SD-a završila su se, dakle u korist Turner-a.

Dinić je najzad, postavljen i za pretsednika komisije ko-ja je imala da ispita predistoriju udara generala Simo-vića od 27 marta 1941 godine i odgovornost političkih ličnosti iz građanskih stranaka, vojske itd. u vezi s-a tim događajem.

Ako je po pitanju Dinićeve delatno-sti na personalnim pitanjima prevagnulo' Turner-ovo gledište, u razmimoilaženjima oko položaja Dragog Jovanovića pobedio je Kraus. Sa

stvaranjem komesarske uprave, u maju 1941, ukinut je položaj specijalnog komesara za Beograd. Međutim, Jovanović je zadržao obe funkcije koje je taj položaj obuhvatao: funkciju upravnika grada i funkciju pretsednika opštine. Turner je želeo da te dve funkcije odvoji i da Jovanović zadrži svega jednu od njih. Protiv Jovanovića je, denuncijacijama i intrigama, započeo borbu i Aćimović, koji je bio stekao specijalno poverenje upravnog štaba. Aćimović je pismeno upozorio Sipo- i SD da Jovanovićevo germanofilstvo nije iskreno i da bi on, ako bi to koristilo njegovim ličnim interesima, mogao čak i preći u tabor protivnika Nemačke. Dalje, da je Jovanović, posle pada vlade Milana Stojadinovića, u februaru 1939, doveo- do internacije Aćimovića, optužujući ga da je primao novac od Nemaca i održavao veze između Stojadinovića i Neuhausen-a. Ukratko, Aćimović je pred okupacionim faktorima okrivio svog kolegu Jovanovića, nastojeći da ga onemogući ili bar umanji njegov uticaj i kompetencije.

Aćimović je svojim denuncijacijama uspeo da poljulja poverenje Sipo i SD-a u Jovanovića, mada je i Turner bio za to da se njegove funkcije reduciraju, a, on stavi, po službenoj liniji, pod Aćimovićevu kontrolu. U julu 1941 Jovanoviću je oduzeta opština. Međutim, ostale nemačke vlasti — a naročito Feldkommandantura u Beogradu — vršile su takav pritisak i sabotirale rukovodioce beogradske opštinske uprave, da je već u septembru iste godine Jovanović ponovo vraćen na položaj pretsednika opštine. Pored obe ove svoje funkcije — pretsednika opštine i upravnika grada Beograda —• Jovanović je kasnije dobio i položaj šefa državne bezbednosti, sa ministarskim rangom, tako da mu je bila podređena celokupna kvislinška služba bezbednosti i sav njen aparat.

U toku jula 1941 godine, narodni ustanak, pod rukovodstvom KPJ, proširio se Srbijom neslućenom brzinom i zamahom. Nemački okupacioni faktori, koji su u Srbiji bili zadržali relativno slabe garnizone Wehrmacht-a, nisu bili u stanju da se s uspehom suprotstave snagama narodnog oslobođenja.

U vezi s tim događajima kvislinška komesarska uprava izgubila je i ono- malo autoriteta što ga je imala, a koji se zasnivao isključivo na poverenju nemačkih okupacionih činilaca.

Oslobodilački pokret je, za kratko vreme, delimično izašao iz faze gerilskoga ratovanja i stvorio oslobođene teritorije. Iz Užica nemačka Feldkommandantura morala je da pobegne pod okolnostima koje nisu nikako bile slavne i to još zahvaljujući pomoći četnika. Nemačke jedinice bile su opkoljene u svojim, garnizonima, van kojih se, praktično, nisu mogle kretati. Egzekutiva, kojom je komesarska uprava raspolagala, bila je slabo naoružana, malo raspoložena za borbu, a omrznuta od masa. Ona je uskoro bila gotovo- potpuno razbijena, a celokupna administracija komesarske uprave onesposobljena i paralizovana. Sve se to odigralo nezadrživo i velikom brzinom. Aćimović je zatražio da bude razrešen dužnosti, zajedno sa svojom »komesarskom vladom«.

General Dankelmann, koji je u ovom, za nemačku upravu kritičnom trenutku bio vojni zapovednik Srbije, bezuspešno je traižo da se nemačke vojne efektive u Srbiji pojačaju. Položaj nemačkih vlasti postajao je čak i u samom Beogradu sve nesigurnijim. Pokušaj sa Aćimovićem, zamišljen kao koncentracija kolaboracionističkih političkih snaga, neuspeo je od samog početka i pokazao se nedoraslim da prikupi snage reakcije i kolaboracije koje bi bile voljne da se suprotstave narodnom ustanku. A te su snage, svesne da je ustanak masa uperen isto toliko- protiv njih kolikoi i protiv vojnoga okupatora, u panici i same tražile neki izlaz. Srpska buržoazija je dotle bila podeljena, iako nedovoljno jasno određeno. Podela je, ustvari, bila polarizacija oko dve tačke. Jedna od tih tačaka bio je Aćimović, koga su Nemci, kao svog poverenika, servirali buržoaziji, a ova ga prihvatila za posrednika po nuždi. Preko- njega i drugih eksponenata kolaboracije, buržoazija je održavala kontakt sa okupacionim vlastima. Drugu tačku prets-tavljao je Draža Mihailović, kome je autoritet stvarala emigrantska vlada i — preko- nje, a i neposredno — podrška zapadnih saveznika odnosno Velike Britanije. Komesarska vlada i Mihailović — koji ni u jednom trenutku nisu do-šli u neposredni sukob — p-retstavljali su dva krila srp-ske buržoazije kao- celine. To je bilo- njeno- obezbeđenje na dve razne strane, — pa koja pobedi.

Ova se situacija iz osnova izmenila sa početkom ustanka i razvojem NOP-a. Pojavio se treći faktor, koji je ugrozio' i jednog i drugog od prva dva, ugrozio buržoaziju kao- celinu. Osiguranjem putem nemačke marionete Aćimovića nije više

bilo- dovoljno-, a na, drugom krilu fronta buržoaskih interesa Draža Mihailović, sa, svojim naduvanim ugledom, bio je potpuno[1] potisnut talasom, narodne borbe.

Tako su se strele dve tendencije, s jedne strane želja nemačke okupacione uprave da stvori jače pozicije kolaboracionistima i da ih u, većoj i potpunijoj meri angažuje u borbi, za koju su bili podjednako vezani i interesi okupacije i interesi srpske buržoazije. S druge strane sama, ta buržoazija, želela je i osećala potrebu da traži pomoć, za sebe i za održavanje svog socijalnog (a s njim i ekonomskog: i političkog:) položaja, od onoga koji joj tu pomoć, u konkretnim uslovima, jedino mogao pružiti: od nemačkog okupatora, Rezultat ovih dveju težnji koje su se srele, bila je Nedićeva vlada. Dakle, koirene dovođenja Milana Nedića na čelo kvislinške uprave treba tražiti u uslovima, tog trenutka i u zakonitim i prirodnim, težnjama društvenih snaga i činilaca.

Smatrajući da je odbijanje Vojnog zapovednika za Jugoistok, da mu pošalje pojačanja, konačno i nepromenjivo, Dankelmann je pokušavao da nađe neko političko rešenje, neku lokalnu političku mogućnost za stvarnu mobilizaciju u korist okupatora i njegove vlasti, svih snaga, kolaboracije i reakcije, teško ugroženih razvojem događaja. Aćimović, osećajući da mu je situacija potpuno izmakla iz ruku nudio je svoju ostavku, tražeći da mu se nađe naslednik. T'a ponuda u početku nije prihvat,an,a. D-r Kiessel, pomoćnik otsutnog šefa upravnog štaba, pretstavljao je u tim razgovorima ovlašćenu i nadležnu ličnost okupacionog režima, ali je Aćimović u istom smislu razgovarao i sa Kraus-om, pa i sa Helm-om, S druge strane, a nezavisno od Aćimovića (sa kojim je bio u zavadi) i od Kiessel-a (u koga nije imao poverenje kao- u, čoveka Turner-ove linije, koju je smatrao pogrešnom i štetnom), razvio je političku, akciju i Ljotić, uz pomoć svoga prijatelja Roberta Kronholz-a, koji je napred već pomenut. Konkretno, radilo se o čoveku koga je trebalo naći i koji bi mogao da pretstavlja centralnu ličnost, da okupi sve ugrožene snage kolaboracije i reakcije. Aćimovićev — ali i Ljotićev — predlog takve ličnosti bio- je Milan Nedić, bivši ministar vojske.

Pitanjem reorganizacije kvislinške uprave bavile su se — ne samo- Vojni zapovednik i njegov upravni štab već i razne nemačke okupacione ustanove — još od sredine jula 1941. Štaviše, ima indikacija da je Sipo i SD politički raču-

nao sa Nedićem još u junu te godine. To- bi se moglo- zaključiti na osno-vu toga što je početkom juna, posle velike eksplozije u Smederevu, u kojoj je nastradao i Nedićev sin sa svojom ženom, Kraus, po- sopstvenoj inicijativi, naredio da se leš mladog Nedića sahrani odvojenoi (a ne u skupnoj grobnici žrtava eksplozije), da je o tome izvestio Nedića posebnim pismom, da mu je tom prilikom uz izraz saučešća, dostavio i sinovljeva lična dokumenta, nađena kraj le-ša i ponudio mu da ga nemačkim službenim automobilom odveze u Smederevoi na sahranu. Ove izuzetne ljubaznosti svakako nisu bile samo posledica toga što je Kraus, preko< Ljotića, još pre rata imao- prilike da se upozna sa Nedićem. Sentimentalni razlozi kod funkcionera RSHA nisu igrali nikakvu ulogu.

Sam Nedić je tada sebe smatrao stavljenim u kućni pri-vo-r. Zaista je komanda Abwehr-a, koja je sa nemačkim trupama. ušla u Beograd pod rukovodstvom kapetana Kiesewetter-a, izvršila izvesno saslušanje Nedića, koji se nalazio- na listi posebnih poternica za Jugoslaviju (Sonderfahndungsliste) RSHA, posle čega mu je naređeno da ne napušta kuću. Mada je ta komanda ubrzo- otišla iz Beograda, Nedić je- i dalje ostao u svom stanu. Kuću nije napustio čak ni o-nda kada mu je- Kraus bio- stavio na raspoloženje nemački vojni auto radi odlaska u Smederevo na sahranu sina, mada, je OKH bio odlučio- da se Nedić ostavi na slobodi, pod nadzorom, stim da mu se oduzme mogućno-st telefoniranja. Šef komandnog štaba Vojnog zapovednika, major Gravenhorst, zatražio je od Sipo i SD-a pismom od 20 maja, obaveštavajući ga o- ovoj odluci OKH, da preduzme 'odgovarajuće mere policiskog nadzora. Ovo saopštenje je Gravenhorst ponovio po-četkom- juna, naredivši Kreiskommandanturi u Beogradu da Nediću izda uverenje da se nalazi na. slobodi, o čemu je izvestio- ponovo Sipo i SD, kao- i ustanovu Abwehr-a u Beogradu.

Ličnošću Nedića, u vezi sa planovima oko reorganizovanja kvislinške uprave, bavio se i opunomoćenik Ministarstva spoljnih poslova, d-r Benzler, već polo-vino-m jula 1941 godine. On se tada bavio- mišlju. — kojom se bavio čitav vrh okupacione uprave u Beogradu — da se mesto- poslovne komesarske uprave formira neka vrsta »srpske vlade«. Od ličnosti, koje su došle u obzir Benzler-ovu kombinovanju, najvažnija je b-ila Nedić, a zatim bivši načelnik generalštaba

jugoslovenske vojske, general Petar Košić, kao i Dragiša Cvetković. Međutim,, Benzler, koji bi bio nadležan da učestvuje u važnoj političkoj odluci oko formiranja kvislinške vlade, libio se da u tom smislu podnese predlog svom ministru. Svoje kombinacije smatrao je više kao lična razmišljanja o mogućnostima, nego kao konkretne planove za čije bi se sprovođenje založio. Štaviše, znajući stav svog ministra, von Ribbentrop-a, prema Srbiji i Srbima, Benzler je u razgovoru sa nemačkim funkcionerima izjavio da ne može izići pred von Ribbentrop-a sa predlogom o jednom »srpskom armiskom generalu«.

U razgovorima i zakulisnim zbivanjima, koja su se u Beogradu odigravala u vezi sa formiranjem Nedićeve vlade, učestvovale su, na ovaj ili onaj način, gotovo sve vodeće ustanove okupacionog režima, izuzev Neuhausen-a. On se držao prilično po strani, pošto se osramotio izveštajem koji je povodom Nedićevog smenjivanja s položaja ministra vojske jugoslovenske vlade, ujesen 1940 godine, bio uputio- u Berlin. »Veliki poznavalac jugoslovenskih prilika«, Neuhausen naseo je službenoj verziji o uzrocima tog smenjivanja, koju je propaganda Cvetkovićeve vlade tada »u poverenju« širila.

Nedić je, ustvari, bio smenjen s položaja ministra vojske zbog svog memoranduma o jugoslovenskom strategiskom položaju, kojim je pledirao za naslon na Nemačku, a i zbog svojih veza sa Ljotićem. Tadašnji vlastodršci, knez Pavle i Cvetković, smatrali su da je politika, pa i vezivanje za Nemačku, njihova stvar, a ne stvar ministra vojske, naročito takvog ministra vojske koji održava vrlo sumnjive veze sa političkom grupom čiji šef (Ljotić) bio u otvorenoj zavadi i sa knezom i sa pretsednikom vlade. Da bi pred Nemcima prikrili ovu pozadinu, vlada Cvetkovića i njeni organi proturili su informaciju, kako je Nedić smenjen jer je predlagao vladi da Jugoslavija uđe u rat na strani zapadnih demokratija. Ovaj je potez tako uspeo, da su se u britanskoj štampi pojavili napisi o Nediću, žrtvi svog pro-britanskog uverenja. A nemačka štampa je donela, tim istim povodom, ogorčene napade na ličnost smenjenog ministra.

Neuhausen, koji se u Berlinu uvek hvalisao svojim izvanrednim vezama sa jugoslovenskim vladajućim krugovima, izvestio je Berlin sasvim u smislu verzije koju je stvorila

Cvetkovićeva propaganda. Kada je, po ulasku nemačkih trupa, nađen originalni i svojeručno napisan Nedićev memorandum, videlo se da je istina o stavu s-menjenog ministra vojske bila dijametralno suprotna obaveštenjima koja su, zbog tobožnjih indiskrecija jugoslovenskih političkih ličnosti, bila dospela u inostranstvo. I Neuhausen-ov izveštaj po toj stvari bio je, prema tome, potpuno netačan. No, pored ovoga razloga, za Neuhausen-ovo nemešanje u kombinacije sa Nedićem, postojao je još jedan: njegova želja da se drži po strani od političkih odluka koje mogu imati nezgodnih posledica. Uostalom, i ostali okupacioni faktori su sa retkom jednodušnošću nastojavali da spreče Neuhausen-ovo mešanje u politiku.

Pitanja su se, dakle, kondenzovala uglavnom kod Vojnog zapovednika, njegovog upravnog štaba i Einsatzkommande Sipo i SD. Međutim, Ljotić je, preko Kronholz-a išao još i drugim putovima.

Kiessel-u je ideju o Nediću servirao- Aćimović, pretstavivši ga kao- podesnog čo-veka za obrazovanje kvislinške vlade. Kraus je, sa svoje strane, Nedića poznavao lično- i nesumnjivo bio za njega. Ali je istovremeno- i od Ljotića — koji je sa Nedićem bio- u prisnim srodničkim i prijateljskim odnosima — isto tako dobio- niz potsticaja za rešenje sa Nedićem. A poznato je, kako- su bliske bile Lj-otićeve veze sa Sipo i SD'-om.

Prema tome, po pitanju podesnosti Nedićeve ličnosti, uglavnom, nije bilo razmimoilaženja. Jedino pitanje koje se u Beogradu, među okupacionim faktorima postavljalo bilo je kako dobiti za tu kombinaciju saglasnost od Berlina. I tu je došao do izraza strah podređenih organa od pretpostavljenih, karakterističan za ce-lu upravu Trećeg Reich-a, u kojoj niko nije smeo ni želeo da preuzme odgovornost na sebe, već je nasto-javao da je prenese na svoju višu instancu. Na taj su način više instance zatrpavane stvarima koje su mogle da se reše i na nižem nivou. Ukoliko je stepen u hijerarhiji bio viši, utoliko je pretrpanost bila veća. A oni, koji su donosili konačne odluke — jer iznad njih nije bilo nikog na koga bi mogli p-reneti odgovornost — fizički nisu bili u mogućnosti da se bave svim tim problemima, koji su im pristizali iz nižih instanca. Oni su se mahom ograničavali na davanje opštih direktiva, ili su se bavili pojedinim problemima na-

sumce, kako bi koji od njih svojom naročitom akutnošću privukao njihovu pažnju.

Tako je bilo i sa pitanjem o Nediću, Tu se pojavilo, kao faktor o kome su rukovodioci nemačke okupacione uprave morali voditi računa, još i Hitler-ovo neraspoloženje prema Srbiji i Srbima, koje narodni ustanak nesumnjivo nije mogao da ublaži. Zato je i Dankelmann, spreman da podnese službenim putem OKW-U predlog o formiranju kvislinške vlade na čelu sa Nedićem, od toga opet odustao, naročito pod nagovorom Kiessel-a.

Situacija u Srbiji se, u međuvremenu, sve više zaoštravala. Aćimović je pritiskivao na Kiessel-a, Ljotić na Kraus-a, a svi su, zajedno sa ćelom nemačkom okupacionom upravom, stajali pod pritiskom razvoja NOP-a koji je, bezmalo-, Beograd pretvorio' u opsednuti grad.

Cela pozadina Nedićevog postavljenja iznosi se ovde opširnije zbog toga, što je u njoj nemačka obaveštajna služba raznih linija igrala izvanredno važnu ulogu. Ako je odluka bila političkog karaktera, u njenom pripremanju i u njenom donošenju obaveštajna služba je učestvovala, ka,0' najmerodavnija. Pored neposredne obaveštajne delatnosti upravnoga štaba,, tu se pojavljuje i služba Sipo i SD, a i obaveštajna služba Ministarstva spoljnih poslova, u licu Edmund-a Veesenma.yer-a.

Pojava Veesenmayer-a u Beogradu, u danimai kada se rešavalo pitanje kvislinškog režima sa Nedićem na čelu, nije u potpunosti razjašnjena,. Neće se pogrešiti ako> se njegov dolazak dovede u vezu sa Ljotićevom akcijom preko- Kronholz-a, koji je sa Ve-esenmayer-om bio prisno povezan po obaveštajnoj liniji još pre okupacije. Veesenmayer je bio neka vrsta »letećeg ambasadora« ili, tačnije, »letećeg o-baveštajca« ministra spoljnih poslova, von Ribbeintrcp-a. On je igrao krupnu ulogu u obaveštajnoj pripremi nemačkog napada na Poljsku, kada je imao posebnu misiju u Danzig-u. Igrao je, u lokalnom pogledu, još krupniju ulogu u Zagrebu, aprila 1941, u vezi sa formiranjem NDH i sa uspostavljanjem nemačke kontrole nad ustaškom državom. Kasnije se često pojavljivao poi raznim problemima politike na jugoistoku Evrope, dok konačno nije svoju karijeru krunisao- položajem Opunomoćenika Reich-a za Mađarsku, u poslednjoj fazi Drugog svetskog rata.

Veesenmayer je, svakako, takođe odmah prihvatio soluciju sa Nedićem. Benzler, sa svoje strane, osećao se sigurnijim zbog Veesenmayer-ovog stava i pristao je da se drži pasivno, štoi je[1] značilo prećutno odobravanje čitavog plana.

Tako su se, dakle, u toku prve tri nedelje avgusta 1941 godine, uglavnom svi faktori saglasili da Nedić pretstavlja »izlaz iz krize«. Čak je i Neuhausen, na Kiessel-ovo pitanje, odgovorio- da lično- nema ništa protiv Ne-dića. Do razmimoilaženja je došlo jedino po pitanju sprovođenja te kombinacije u delo i u p-o-gledu garniture kojom bi trebalo- Nedića okružiti. Aćimović, koiji je- uvideo da se već teško komp-romitovao pred narodom zbog svoje dotadašnje s-aradnje sa okupatorom i bio razočaran nemačkim o-kupacio-nim metodama, nastojao je da se izvuče iz o-ve veze. No-, grupa pristalica Milana Stojadinovića čiji je on p-restavnik bio-, a isto tako i Turner nastojali su da u kombinaciji sa Nedićem zadrži poziciju ministra unutrašnjih poslova, a time i glavni uticaj na unutrašnju upravu. Njegova tesna povezanost sa upravnim štabom dovela je do toga da je lično Turner u tome smislu postavio- Nediću određen zahtev. Ljotić je po- liniji Sipo- i SD, preko- Kraus-a, gledao- da vlada ispadne prema njegovim željama. Neka Nedić bude na čelu vlade, ali sastav te vlade i kvislinške uprave treba da bude takav, da pravi uticaj na stvari ima on, Ljotić. Kronho-lz je Veesenmayer-a doveo- u ličnu vezu i sa Ljo-tićem. Mada je njiho-v kontakt ispao na obostrano zadovoljstvo, ipak Veesenmayer nije potporno- prihvatio- Ljotićeve stavove, već se zadržao, uglavnom, na samoj Nediće-voj ličnosti, smatrajući da je pitanje garniture o-ko- Nedića drugostep-enog značaja i da ga treba lokalno resiti. Uostalom, on je tu imao Kronholz-a koji je, u daljem razvoju, mogao da igra određenu ulogu. Izgleda po svemu da je Veesenmayer došao- u ličnu vezu i sa Nedićem.

U toku ovih priprema održan je niz konferencija. Kiessel je neposredno razgovarao sa Nedićem, a isto- tako i Kraus. Do Kie-ssel-ovog prvog sastanka sa Nedićem došlo je posredovanjem bivšeg ministra Milana Ulmanskog, koji je bio u vezi sa kapetano-m Kalmar-om, pripadnikom Ic-odeljenja u štabu Vojnog zapovednika. To-me su sastanku, pored Kiessel-a, prisustvovala i ova dvojica. Već tada — u prvoj polovini avgusta — Nedić je dao saglasnost da se angažuje u kvislinškoj upravi, ali je u kasnijim razgovorima postajao

sve uzdržljiviji. Smatrao je da je situacija, usled burnog i pobeđonosno-g rasplamsavanja narodno-oslobodilaeke borbe, postala za okupatora i kolaboraciju tolikoi kritičnom, da je on više ne bi mogao savladati.

U međuvremenu se u redovima kolaboratera igrala intrigantska igra oko budućeg uticaja. Aćimović je nastojao da sa grupom političkih prijatelja Milana Stojadinovića dobije u kombinaciji sa Nedićem dominantni uticaj i da se prema Nediću postavi kao čovek koji ga je doveo na čelo vlade. Ljotić se trudio da fizionomija Nedićevog kvislinškog režima bude određena dominantnim uticajem »Zbora« i da se on prema Nediću postavi kao čovek koji ga je doveo na čelo kvislinške vlade. Ljotić nije želeo da se lično angažuje u toj vladi. Njegov plan je bio da ostane u pozadini i da odatle usmerava Nedićevu delatnost, a kad se Nedić »na vlasti istroši« u nesimpatičnoj ulo-zi nosioca kvislinškog režima, da u datcm momentu, kada budu pogodne prilike, taj režim prihvati u svoje ruke.

Ukratko-, i Ljotić i Aćimović hteli su da se posluže Nedićem, a njihovi nemački protektori su se sa tim saglašavali. Nemačke obaveštajne službe, koje su se umešale u čitavu ovu stvar, želele su da Nedića dovedu na čelo- kvislinške uprave, s tim što je Kraus naginjao Ljotićev-oj varijanti, a Kiessel Aćimovićevoj, dajući mu uputstva da izvrši organizacione i propagandne pripreme. Veesenmayer se nije upuštao u varijante, već se ograničio na to da napiše izveštaj za von Ribbentrop-a, u kome je izneo situaciju i tražio »političko rešenje«, pominjući i ličnost Nedića i nesposobnost vojnih faktora da vojnim sredstvima zavedu red.

Krajem avgusta, Dankelmann je zapovedniku Wehrmacht-a za Jugoistok, feldmaršalu List-u, prilikom njegovog prolaska kroz Beograd, izneo situaciju u Srbiji. List mu je sao-pštio da neće uputiti pojačanja u Srbiju, već da situaciju treba savladati raspoloživim snagama. Sa List-om su razgovarali i načelnik generalštaba Vojnog zaopvednika, Gravenhorst, a i Kiessel, u ime upravnog štaba. Kiessel je List-u pomenuo i kombinaciju sa Nedićem, ali List po- toj stvari nije zauzeo nikakav određen stav.

Sutradan po L-ist-ovo-j poseti, svi su se o-baveštajni činioci udružili da. situaciju konačno reše. Neposredni povod za to bila je vest da s-u kod Gornjeg Milanovca partizani uni-

štili jedan nemački bataljon[1]). Kiessel je nastojao da prelomi Dankelmann-a za Nedićevo postavljenje na čelo kvislinške vlade, bez odobrenja vojnih pretpostavljenih. To svoje traženje potkrepljivao je činjenicom da se List nije usprotivio kombinaciji sa Nedićem. Dankelmann je usvojio ovo Kiesselovo objašnjenje, a usto je računao i sa podrškom linije Ministarstva sp,oljnih poslova, jer je iz razgovora sa Veesenmayer-om zaključio da će ovaj dobiti saglasmost Berlina za soluciju sa Nedićem. Isto tako je Dankelmann znao da je i treći faktor, Sipo i SD, odlučno za to rešenje.

Međutim, u momentu kada je Dankelmann bio spreman da bez direktne saglasnosti viših nemačkih ustanova formira novu kvislinšku vladu sa Milanom Nedićem na čelu i kada se u Beogradu pojavio i Turner, koji je prihvatio sve što je Kiessel dotle uradio, došlo je do nove situacije: Nedić je izjavio da ne može da prihvati ponuđeni položaj, jer smatra da nebi bio u stanju da savlada nastalu situaciju u Srbiji.

Nemci su, međutim, insistirali na kombinaciji sa Nedićem i pretili da će inače teritorija Srbije biti stavljena pod okupaciju Mađara, Bugara i ustaških snaga, stim da će se Nemci ograničiti samo na obezbeđenje ključnih položaja i transportnih puteva. Najzad su Kiessel i Aćimović, sporazumno organizovali sastanak najuglednijih pretstavnika srpske buržoazije, kome su, između ostalih, prisustvovali pretsednici privrednih komora — Vlada Ilić i Vasa U. Jovanović u ime Inaustriske, Aca Jovanović Trgovinske, Milan Stojanović Zanatske, Dušan Glišić Inženjerske — pretstavnici advokatske, lekarske i apotekarske komore, rektor i profesori univerziteta — Miloš Trivunac, Ilija Pržić, Laza Kostić, Mirko Košić i dr. —, pretsednik Akademije nauka d-r Aleksandar Belić, izvesne istaknute političke ličnosti, kao Košta Kumanudi, Laza Marković, Đuro Kotur, Rista Jojić i drugi, i nekoliko generala. Ovaj skup je, na osnovu izvršenih priprema, formalno zamolio Nedića da se primi ponuđene funkcije pretsednika kvislinške vlade, u cilju »spasavanja srpstva«.

Nedićevo postavljenje izvršeno je, dakle, kolaboracijom okupacionih faktora i obaveštajnih službi, a naročito aktivnošću ovih poslednjih. Od strane viših ustanova postojala je

Ustvari se tu radilo o jednoj četi Wehrmacht-a koju su partizani opkolili i uništili.

samo prećutna saglasnost List-a, vojnog zapovednika za Jugoistok, koja je bila više pretpostavljena nego- stvarna. Postojalo[1] je, dalje, zauzimanje Veesenmayer-a, koje nije bilo bez ovlašćenja von Ribbentrop-a, mada ne konkretnih i ne u smislu donetog rešenja. Sigurnosti radi, Veesenmayer je sprečio Benzler-a da zvanično izvesti von Ribbentrop-a o toku razgovora oko- formiranja Nedićeve vlade pre nego- što su ti razgovori bili okončani. Usto-, o-be-ćao- je da će se kod Ribbentrop-a odlučno- založiti da usvoji o-vo- rešenje. Faktori RSHA, na osnovu izveštaja koje su primili -od svoje ekspoziture u Beogradu, tako-đe- su se saglasili sa rešenjem o postavljenju Nedića. Interesantno je, na kraju, da su kasnije i Ljotić i Aćimović govorili, i to svako od njih za sebe, da su doveli Nedića na položaj pretsednika. Pri tome je Ljotić objašnjavao da je Aćimović na toj stvari radio preko- volje, pod nemačkim pritiskom, i da je u poslednjem trenutku hteo sve da izigra. Aćimović je, opet, pričao- kako je jedino on svojom akcijom sp-rečio Ljotića da potpuno prigrabi vlast.

Bez obzira na razne zakulisne momente u držanju pojedinih kvislinga, a i nemačkih faktora u čitavoj ovo-j akciji oko formiranja Nedićeve vlade, — ostaje nepobitno- činjenica da je ta vlada obrazovana isključivo- zbog pretpostavke da će to pomoći borbi okupatora protiv narodnog ustanka i da su oni, čija je ona ideja bila i koji su je- formirali činili to sa jednim jedinim ciljem da se njome posluže kao- sredstvom svoje borbe protiv NOP-a. Bez obzira na sve ostale momente, borba protiv naro-dno-oslobo-dilačkog vala koji je zahvatio Srbiju, bila je jedini zadatak koji je okupator namenio kvislinško-j vladi, a i Nedić sa svojim saradnicima smatrao je taj zadatak svojom prvom i najvažnijom dužnošću.

Nedića-va vlada je primila dužnost 29 avgusta 1941 godine. Međutim, prilike u Srbiji se zbog toga niukoliko nisu izmenile. Istina, Ljotića-vom pomoći formirana je jedinica »srpskih dobrovoljaca«, koju s-u sačinjavali u prvom redu mlađe fanatične pristalice »Zbora«. Ubrzo je iz ove prve jedinice izraslo još nekoliko odreda, koji su, zajedno- sa okupatorovim snagama i nedićevskom egzekutivom, pokušali da se suprotstave talasu narodnog ustanka. Ipak, stanje je i dalje izazivalo najveću zabrinutost nemačkih okupacionih vlasti.

NESUĐENI SRPSKI „FIRER"

Jedna od najmračnijih figura kvislinške garniture bio je Dimitrije Ljotić, advokat iz Smedereva, predratni ministar pravde, koji je osnovao- i vodio fašistički pokret „Zbor". On je- stajao dugo vreme- u pozadini mnogih političkih intriga, očekujući vreme da se, uz nemačku podršku, proglasi srpskim „firerom". Njegove pristalice dale su okupatoru najpouzdanije borce protiv Narodnooslobodilačkog pokreta. Na fotografiji: Ljotić (u sredini) polaže venac na grobove poginulih nemačkih vojnika

Iz Soluna su stizala naređenja za najoštriju i bezobzirnu akciju, za smenjivanje nesposobnih komandanata itd. Naređen je i jači pritisak na stanovništvo, primena terorističkih metoda protiv pripadnika porodica onih lica koja učestvuju u ustanku (vešanje, paljenje naselja, povećanje broja talaca, deportiranje rodbine u koncentracione logore itd.). List je zahtevao i strog nadzor nad nedićevskom žandarmerijom i pojačanu upotrebu V-Mann-a »radi utvrđivanja kolovođa, huškača i ustaničkih gnezda«. On je tražioi i »puno iskorišćavanje uticaja srpske[1] vlade koju, uz odgovornost, treba privući na aktivnu saradnju«[1]).

Jedinice nemačke vojske u Srbiji postupale su po ovim nalozima, ali uspeha, ipak, nije bilo. Zato se List, 13 septembra, 1941 godine, telegramom obratio OKW-u i OKH-u, ističući da »uznemiravajući razvoj opšte situacije u Srbiji zahteva energične mere«. U istom telegramu se podvlači da, prema izveštaju Vojnog zapovednika Srbije, »ni nova srpska vlada ne zadovoljava«, a da je »srpska žandarmerija« u sve većoj meri nepouzdana. Na osnovu ovakve situacije, List je predložio konkretne mere, o kojima će u daljem toku izlaganja biti reči.

Mada su, posle Nedićevog postavljenja, svi glavni faktori u Reich-u prihvatili ovo rešenje, vojni zapovednik Dankelmann je, ipak, ubrzo smenjen. U okupacionoj upravi Srbijom nastala je nova faza.

Dok je komesarska uprava bila, bar teoretski, sastavljena od predstavnika starih građanskih stranaka, dotle je Nedić svoju vladu sastavio prema svome ličnom nahođenju. Pri tome je jedino bio vezan željom Turner-a, da prihvati za ministra unutrašnjih poslova Milana Aćimovića. Kao pretstavnici određene političke grupe učestvovali su u Nedićevoj vladi samoi pripadnici Ljotićevog »Zbora« — d-r Čedomir Marjanović (pravda) i Mihailo Olćan (trgovina i industrija). Inače u vladu su ušla tri generala: Dura Dokić (saobraćaj), Josif Kostić (p.t.t.) i Panta Draškić (rad). Izvesta,n politički profil imali su članovi vlade Ognjen Kuzmanović (građevine) i d-r Jovan Mijušković (socijalna politika i narodnoi zdravlje). Ostali Nedićevi ministri bili su stručnjaci koji se u političkom

Naredba feldmaršala List-a od 5.IX.1941.

pogledu ranije nisu bili isticali, i to d-r Ljubiša Mikić (finansije), d-r Miloš Radosavljević (narodna ishrana i poljoprivreda) 1 d-r Miloš Trivunac (prosveta). Ovaj poslednji je, kaoi kulturni radnik i profesor germanistike beogradskoga univerziteta bio pre rata pretsednik jugoslovensko-nemačkog društva. Najzad član vlade je bio još i Momčilo Janković, eksponent grupe Stojadinovićevih prijatelja.

Već u svojim prvim izjavama, naprimer u deklaraciji od 2 septembra 1941 godine, Nedićeva vlada je jasno istakla da svojom prvom dužnošću smatra borbu protiv NOP-a i suzbijanje narodnog ustanka. Zatim su se redali mnogobrojni Nedićevi proglasi, u kojima je pozivao svoje pristalice na tu borbu. 15 septembra Neidić je svojom naredbom zaveo preke sudove, tako da su oružani nedićevski odredi odmah na licu mesta mogli vršiti likvidaciju zarobljenika i hapšenika. Istovremeno pokrenuta je i akcija za formiranje dobrovoljačkih odreda, kojom su uglavnom rukovodili ljotićevci. Ljotićeve pristalice dale su i izvesne kadrove mladih fanatika, oko kojih su se izgrađivale ove tzv. dobrovaljačke formacije. Isto tako, Nedić je uzeo pod kontrolu i akciju četnika Koste Pećanca, koji su se još ranije bili stavili okupatoru na raspoloženje za borbu protiv NOP-a.

Iz obimnog materijala koji ilustruje politiku Nedićeve vlade prema okupatoru i sopstvenom narodu dovoljno je uzeti samo govor ministra trgovine i industrije, Mihaila Olćana, na jednom zboru u Kruševeu, novembra 1941 godine. Sručivši bujicu pogrda na NOP, Olćan je izjavio da Nemci u zemlju nisu došli kao neprijatelji i da saosećaju sa srpskim narodom. Zatim, iznevši tezu da sve ono do čega je došlo u okupiranoj Srbiji pretstavlja rezultat rada nesrpskih elemenata, koji su sa strane ubačeni na srpsku teritoriju i koji su izazvali oštre mere okupatora, Olćan je završio svoj govor pozivom: »Moramo dati sve što se traži od nas, pa i najveće žrtve«.

Od prve deklaracije Nedićeve vlade, pa do njene poslednje izjave, pre nego što je zajedno sa okupatorom pobe^ gla iz zemlje, ova ista linija provlači se kao osnovna koncepcija celokupne Nedićeve politike: izvršavanje okupatorovih zahteva, »svega što se od nas traži«, i, s druge strane, najodlučnije istupanje protiv NOP-a. Tako u svojoj naredbi od 29 oktobra 1941 godine, Nedić naređuje svim kvislinškim or-

ganima da »svi saboteri, njihovi potstrekači, pomagači, jataci, ubeđeni komunisti aktivisti .... i uopšte svi oni koji su delom, ili rečju, aktivnošću ili pasivnošću doprineli do sadašnje narodne nesreće« moraju biti »egzemplarno' i bez ikakve milosti kažnjeni«. U tome ne sme biti nikakve »deplasirane sentimentalnosti«. A o svemu »treba izveštavati mesne nemačke vlasti i sa njima u svemu sarađivati«.

Ovu trajnu akciju Nedićeva uprava je poduprla i svestranim policiskim špijuniranjem čitavog naroda. Obaveštavajući ih da će »komunisti .... za vreme zime težiti da članovi njihovih bandi u što većem miru i što udobnije provedu zimu«, a da bi se »sprečilo zimovanje u naseljenim mestima«, Nedić, svojom naredbom od 19 novembra 1941 godine, naređuje svojim vlastima da najšire organizuju obaveštajnu službu po selima i da za istu koriste sva sredstva koja im stoje na raspoloženju. Naročito se ističe i potreba kontrole kretanja seoskog stanovništva. Isto to' važi i za gradove. Bez obzira na razne promene koje su se odigravale u toku okupacije, to je bio osnovni smer politike kvislinške vlade, protiv sopstvenog naroda.

Pojedinosti u radu Nedićeve vlade ne piretstavljaju predmet ove studije. Međutim, da bi se bolje sagledali okviri u kojima se kretala delatnost nemačke obaveštajne službe u Srbiji, a i da bi se mogla bolje razumeti sama ta delatnost, treba se osvrnuti na odnose između raznih ustanova okupacionog režima i kvislinškog aparata. Tu treba poći od memoranduma koji je Nedić podneo> generalu Dankelmann-u još pre nego* što je formiranje njegove vlade zvanično objavljeno. U tom memorandumu Nedić je tražio da njegova vlada dobije administrativnu autonomiju, a da okupacione vlasti vrše samo nadzor nad njom. Dalje, tražio je da se omogući stvaranje oružanih formacija koje bi bile pod vladinom komandom, stim da ih okupator snabdeva oružjem. Zahtevao je da se tačno odrede kvote davanja Srbije Nemačkoj, u novcu i naturi, stim da ta davanja prikuplja kvislinški aparat. Pored toga, bilo je i drugih zahteva, koji su se odnosili na progone Srba u NDH, na izbeglice iz srpskih krajeva van teritorije Vojnog zapovednika, na ratne zarobljenike itd.

Po ovoj stvari je od samog početka došlo do nesporazuma između nemačke uprave i Nedića. Dok je Nedić smatraoi da su svi ovi njegovi zahtevi usvojeni, okupaciona vlast

stajala je na gledištu da vojni zapovednik Dankelmann nije mogao prihvatiti ovakva načela traženja, već jedino Nediću obećati svoje zalaganje kod rukovodećih ustanova Reich-a da se ti zahtevi usvoje. Međutim, on je premešten iz Srbije pre nego što je mašta u tom pogledu urađeno. Ovo je bio povod čestih Nedićevih žalbi, jer se režim u Srbiji u potpunosti razlikavao[1] od onog kakvim ga je Nedić, na osnovu svog memoranduma zamišljao*. Međutim, iako je smatrao — s pravom ili nei, što je ovde sasvim irelevantno — da je prevaren i da nisu održana obećanja koja su mu data, on je ipak ostao- na čelu kvislinške uprave.

Rad pojedinih resora kvislinške uprave kontrolisao je, u prvom redu, upravni štab Vojnog zapovednika. Taj štab je neposredno' dirigovao- delatnošću ministarstava unutrašnjih poslova, prosvete, socijalne politike, finansija, građevina i pravde. Izuzev nedićevskih oružanih formacija, upravni štab je i u odnosu na, druge resore imao određene kontrolne i direktivne funkcije, ali je tu bilo mešanja i drugih nemačkih ustanova. Tako* je Generalni opunomoćenik za privredu kontrolisao privredna ministarstva, vojno-saobraćajno nadleštvo vršilo nadzor nad delatnošću Ministarstva saobraćaja, a vojna komanda za vezu — Ministarstva p.t.t. U svakom od ovih nemačkih nadleštava postojaoi je posebni referent koji je držao vezu sa odgovarajućim ministarstvom, vršio kontrolu njegovog rada i bio, sem toga, naredbodavna vlast za njegovog ministra. U svom teritorijalnom delokrugu nemačke komandanture su na isti način ostvarivale kontrolnu i direktivnu vlast nad lokalnim ustanovama kvislinškog upravnog aparata.

Treba napomenuti da je sistem nemačke kontrole nad ministarstvima kvislinške vlade bio organizovan i preko* po^-sebnih cenzora koji su bili određeni za svako ministarstvo i kroz čije je ruke morala proći sva pošta tog resora. Isto tako, kontrolisan je i prisluškivan celokupni telegrafski i telefonski saobraćaj kvislinške uprave sa njenim lokalnim ustanovama i organima.

I pored izvesnih formalnih obzira Upravnog štaba prema Nediću, kojima se htelo sačuvati njegova iluzija o samostalnosti u izboru saradnika i u radu ministarstava, odnos upravnog štaba prema svakom pojedinom članu Nedićeve vlade bio je odnos naredbodavca prema podređenom organu. Jedan

SA SVOJIM GOSP'ODARIMA

Kvislinzi su, ratujući međusobno za naklonost odgovornih faktora okupacionoga režima, nastojali da sa njima održavaju što bolje lične i službene veze. Pošto je uticaj rukovodilaca SS-a i policije u Srbiji bivao sve snažniji, eksponenti nemačkog bezbednosno-pollciskog aparata među kolaboraterima trudili su se da preko ovih svojih pokrovitelja osiguraju sopstvene pozicije. Na fotografiji: grupa kvislinga sa rukovodiocima policiskih vlasti u Srbiji. Sleva: Viši vođa SS i policije August Meyszner, zapovednik Sipo i SD-a d-r Emanuel Schaefer,, Dragomir Jovanović, Tanasije Dinić. Sasvim desno, u civilu pod šeširom, ministar Nedićeve vlade Josip Kostić, bivši general

jedini primer dovoljan je da ovo stanje prikaže. Viši vojno-upravni savetnik Sauerwein, član upravnog: štaba, zatražio je, aprila 1943 godine, od Sipo i SD-a materijal o ministru socijalne politike i narodnog zdravlja Stojimiru Dobrosavljeviću, pošto je Dobrosavljević, prema nekim informacijama, politički nepouzdan, »što se moglo utvrditi i u radu njegovog ministarstva i među činovnicima koji rade u tom ministarstvu«. Sauerwein je naglasio da pomišlja na uklanjanje Dobrosavljevića sa ministarskog položaja »zbog nesposobnosti« i eventualno ukidanje tog ministarstva uopšte. Konačnu odluku o- tome on još nije doneo, pošto mu za opravdanje tih mera, nedostaje neki materijal, ali se nada da će mu ga u najkraćem vremenu pružiti sam Dobrosavljevićev rad.

Od naročite važnosti za odnose između nemačkih okupacionih vlasti i Nedićeve vlade bila je delatnost Sipo- i SD-a, koji je svojim mnogobrojnim agentima u pojedinostima kontrolisao celokupnu vladinu delatnost, a naročito sve važnije pretstavnike kvislinške uprave, počev od samog Nedića. O tome se, s obzirom na činjenicu da je kontrola nad kvislinškom vladom i njenim aparatom pretstavljala važni deo> delatnosti obaveštajne službe nemačkog bezbednosnog aparata u Srbiji, biti kasnije opširno govora. Ovde, međutim, treba naglasiti da je praktično svaki kandidat za neki viši položaj u kvislinškoj upravi pre postavljenja — koje je iziskivalo saglasnost kontrolnog organa upravnog štaba ili druge ustanove nadležne za to ministarstvo — prethodno bio proveren od strane Sipo i SD-a.

Ministri, počev od samog Nedića, bili su pod stalnom kontrolom nemačkih bezbednosno-policiskih organa i njihove agenture. Sem toga, i, neki od najviših funkcionera Nedićeve uprave bili su oprobani agenti, dok je većina na razne načine obaveštajnot pomagala rad ili upravnoga štaba ili Sipo i SD-a. Tako* je, naprimer, pomoćnik ministra unutrašnjih poslova Cvetan-Ceka Đorđević 1943 godine krišom predao jedan memorandum koji je Nedić namenio novopostavljenom vojnom zapovedniku, a koji nije bio predao[1] na insistiranje svojih saradnika. U tome memorandumu nalaze se razni teški prigovori okupacionom režimu, žalba na neispunjena obećanja i, najzad, ostavka samog Nedića. Dok je Đorđević tim svojim informatorskim radom za razne nemačke ustanove hteo da postigne neke svoje političke ciljeve, dotle je u najneposred-

nijoj blizini Nedića bilo nekoliko kvalifikovanih agenata nemačke bezbednosno-policiske službe, među kojima je naročito važan savetnik Ministarstva unutrašnjih poslova Sarapa, koji je uživao veliko Nedićevo poverenje i bio- njegov funkcioner za vezu sa Zapovednikom Sipo i SD-a.

I ostali važni funkcioneri kvislinške uprave bili su okruženi mrežom genata, neprekidno držani pod nadzorom i, ustvari, sa retkim izuzecima, stalno sumnjičeni, najčešće zbog eventualnih veza sa Dražom Mihailovićem. Određenim agentima Sipo i SD-a stavljeno je u zadatak da se približe pojedinim rukovodiocima Nedićeve uprave, da ih posmatraju i provociraju. Neki od tih rukovodilaca očigledno su prozreli namere ovih agenata i davali im izjave koje su imale da pokažu njihovu naročitu revnost u službi okupatora i naročito vatreno zalaganje za interese Nemačke. Jedan od takvih bio je Tasa Dinić, koji je, na pritisak Nemaca, 1942 godine postavljen, za ministra unutrašnjih poslova, na mesto Milana Aćimovića. Po svojoj prirodi i svojoj prošlosti, punoj iskustava, obaveštajac i obaveštajni agent, Dinić je bolje no ijedan drugi član vlade umeo da se i tim putem okupacionom režimu pretstavi kao verni i odani saradmk. Uostalom, om nije prezao ni od toga da se i sam bavi sitnim denuncijacijama protiv svojih protivnika, kao što se služio krupnim intrigama tamo gde je mislio da su one potrebne za učvršćenje svog položaja.

Metod uzajamnih tužakanja i denuncijacija bio je u čitavom kvislinškom aparatu neobično raširen, ali su u ovim denuncijacijama i podmetanjima nesumnjivo[1] sve ostale pretekli ljotićevci i ruski beloemigranti. Ta situacija često je dovodila nemačke okupacione vlasti u nemogućnost da se snađu u personalnim pitanjima. Interesantno je, naprimer, pismo koje je Opunomoćenik Ministarstva inostranih poslova uputio Abwehr-u i Zapovedniku Sipo i SD-a, kao i odeljenju Ic Vojnog zapovednika, po pitanju jedne denuncijacije protiv Velibora Jonića, ministra prosvete (koji je vrlo brzo bio nasledio na tome položaju profesora Miloša Trivunca), i šefa Nedićeve »Državne propagande«, Đorđa Perića. Ta denuncijacija potekla je od poznatog predratnog radikalskog političara, d-r Lazara Markovića i u njoj se tvrdilo* da su ova dvojica masoni. U pomenutom pismu Opunomoćenik Ministarstva spoljnih poslova, primećuje da se, po* njegovom mi-

šljenju, tu, svakako, radi »o jednoj od mnogobrojnih neosnovanih denuncijacija, kakve su u Srbiji uobičajene«.

Ove denuncijacije, spojene sa bezobzirnošću i brutalnošću okupacionih metoda i sa nadmenošeu i prezirom okupacionog režima prema srpskome narodu, bile su čest uzrok hapšenja raznih funkcionera Nedićevog aparata, pa i rukovodilaca kvislinških oružanih snaga. Ova su hapšenja mahom vršena na osnovu običnih dostava, bez prethodnog detaljnog proveravanja. Tako je, naprimer, uhapšen sreski načelnik u Sopotu, Atanasije Janaćković, na osnovu jedne dostave nekog od agenata nemačke obaveštajne službe, mada je on smatran jednim od najsposobnijih i za okupatora najpouzdanijih pripadnika kvislinškog upravnog aparata, a bio se i lično odlikovao u borbama protiv partizanskih odreda i nekih četničkih bandi. Isto tako su jednom prilikom, 1943 godine, na osnovu neproverene dostave uhapšena tri važna saradnika šefa kvislinške policije Dragomira Jovanovića, starešine triju beogradskih kvartova.

Dok su u ovim, primera radi pomenutim slučajevima, posle sprovedene istrage uhapšena lica puštena na slobodu, dotle je hapšenje Nedićevog okružnog načelnika u Užicu, Manojla Korača sa većom grupom oficira i pripadnika Nedićevih oružanih formacija imalo težih posledica: najveći deo uhapšenih streljan je u okviru odmazde, a Korać je poslat u Nemačku, u zarobljeništvo. Ovde nije važno pitanje jesu li i u kolikoj meri bile opravdane optužbe, da je Korać sa svojim saradnicima bio u vezi sa Dražom Mihailovićem, zbog čega je hapšenje i izvršeno. Važna je, za ocenu odnosa okupacionih vlasti prema Nedićevoj vladi, činjenica da je hapšenje izvršeno pre nego što su sprovedena izviđanja i provere, da su uhapšeni istaknuti i od Nedića pohvaljivani i isticani funkcioneri Nedićevog aparata i da on o tome nije prethodno bio čak ni obavešten, a kamoli zapitan za mišljenje. Okolnost da je okupator na ovaj način ubijao u pripadnicima kvislinškog aparata i ono malo volje za rad i zalaganje i da je rušio i ono malo autoriteta što ga je ovaj imao, nije niukoliko smetalo nemačkoj bezbedno-policiskoj službi da se tim metodima služi sve do* kraja okupacije.

Za odnose Nedićeve uprave prema Neuhausen-u i njegovom nadleštvu dovoljno je karakterističan već pomenuti događaj sa naknadnim zahtevom za isporuku žita iz Srbije, ko-

jim je Neuhausen pogazio obećanje dato ne samo Nediću nego i šefu upravnog štaba Vojnog zapovednika,. Praktično-, Neuhausen je ekonomski eksploatisao Srbiju i određivao nasilno- oduzimanje namirnica i druge robe, bez konsultovanja, pa čak i bez obaveštavanja Nedićeve vlade.

Kako je Neuhausen u praksi postupao-, prelazeći preko Nedićevo-g aparata, rečito pokazuje naredba za prikupljanje kukuruza, koju je sa potpiso-m Vo-jno-g zapovednika izdao marta 1943 godine. U uvodu te naredbe konstatuje se da je prikupljanje kukuruza u organizaciji Nedićeve vlade potpuno podbacilo, pošto je do dana izdavanja naredbe moglo biti izvezeno svega 1.500 tona. U interesu Reich-a i ishrane nemačkog naroda, kao i preduzeća i ustanova u Srbiji važnih za rat, nastavlja naredba, neophodno- je potrebno' da se prikupi količina o-d 130.000 tona. Zato se nalaže nemačkim Feld- i Kreisko-mmandanturama da sprovedu prikupljanje kukuruza, za šta su zaduženi poljoprivredni referenti Generalnog opunomoćenika za privredu pri tim komandanturama, odnosno posebno određeni oficiri. Prikupljanje se ima vršiti uz angažovanje posebnih odreda, uz upotrebu nemačke vojne žandarmerije, policiskih službenika ili vojske, a i kvislinških lokalnih vlasti i formacija, Najzad, naređuje- se primerna najstrožijih mera protiv lica koja budu pokušala da izbegnu obavezu predaje kukuruza, a isto- tako- kolektivnih kazni prema opštinama u kojima je prikupljanje kukuruza naročito podbacilo.

Ne treba posebno naglašavati da je izvlačenje iz Srbije industriskih sirovina, a naročito- ruda i metala, zatim kože, vune itd. vršeno bez ikakve ingerencije Nedićevih privrednih ministarstava. Što se tiče uticaja Neuhausen-a na ta ministarstva — o čijem radu inače nije vodio- mnogo' računa, jer je donosio odluke i preduzimao- mere- jednostavno mimo njih — treba pomenuti da je on već pri sastavljanju prve Nedićeve vlade- protestovao- što- nije pretho-dno konsulto-van u pogledu ličnosti određenih za privredne resore. Dopune radi može se navesti da je 1943 godine proglasio- tadašnjeg Nedićevog ministra finansija, Dušana Đorđevića, saboterom i da se postavilo' pitanje da ovaj eventualno bude i smenjen, pošto je Neuhausen nezadovoljan njime. Bila je potrebna Nedićeva pokorna intervencija da se Neuhausen-ova ljutnja — čiji je razlog svakako bio- nemogućnost Đorđevića da iscedi sve ono

PRIVREDNI DIKTATOR" NA POSLU

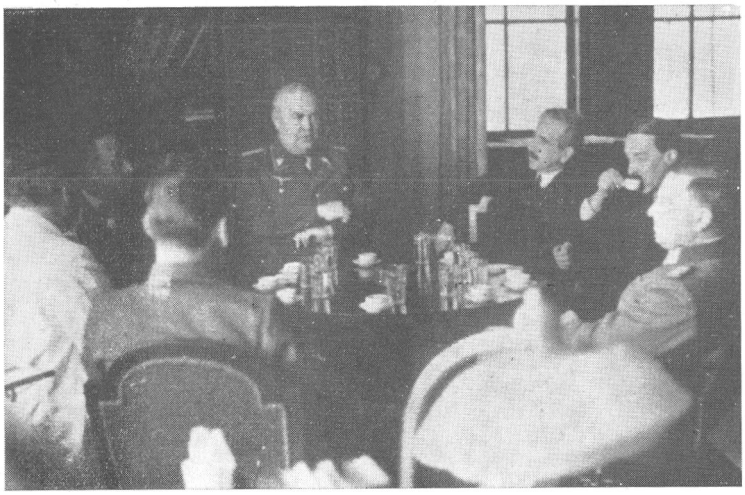

Neuhausen je, zahvaljujući ličnim vezama sa Hermann-om Goering-om, uživao u okupacionom režimu izuzetan i samostalan položaj. Pod njegovom upravom privreda područja koje mu je bilo povereno bila je izvrgnuta bezobzirnoj eksploataciji. Na fotografiji: Neuhausen (u uniformi) konferiše sa pretstavnicima Srpske narodne banke

što je Neuhausen tražio — donekle ublaži i da se Borđeviću spase položaj, a možda i glava. Neuhausen je čak veoma zamerao Nediću što se on po privrednim pitanjima obraća neposredno Vojnom zapovedniku, i skretao mu oštro pažnju da je jedino- on, kao- Generalni opunomoćenik za privredu u Srbiji, odgovoran za, rukovođenje privredom na, tom, području. Uostalom, Nedićeve molbe i žalbe, makom bile upućene, praktično su bile uzaludne.

Karakterističan prilog za upoznavanje metoda nasilja kojima se Neuhausen služio pretstavlja slučaj na konferenciji u Centrali za žito održanoj u Beogradu, januara 1942 godine. Neuhause-n-ov pretstavnik tražio je izvesne prerogative i specijalna prava za nemačku firmu »Uljarica a. d.«, koja je monop-olistički organizovala setvu uljanih plodova i njihov izvoz iz Srbije u Reich. Kada je tadašnji pretsednik Glavnog saveza srpskih zemljoradničkih zadruga, Voja Đorđević, zahtevao da se posao »Uljarice a. d.« obavlja preko zemljoradničkih zadruga, a ne samovoljno, po nahođenju te firme, Neuhausen-ov pretstavnik je zatražio od SD-a, da se ova stvar preda u nadležnost Gestapo-u, tj. da se Đorđević zbog ovog protivljenja uhapsi. Isto tako je neposredno zapretio i načelniku Ministarstva poljoprivrede koji je rukovodio tom konferencijom da će biti uhapšen ukoliko ne sprovode, bez obzira na jednodušno suprotno mišljenje stručnjaka Nedićeve vlade, njegove naredbe po pitanju rada »Uljarice a. d.«.

Na kraju ovog letimičnog pogleda na odnose nemačkih okupacionih vlasti prema Nedićevoj vladi ostaje još da se pomene odnos Opunomoćenika Ministarstva spoljnih poslova Reich-a. Treba, kao što je već rečeno-, jasno- razlikovati dva perioda u razvoju ovog nadleštva. Dok je na, tom položaju bio Benzler — dakle do jeseni 1943 godine — njegova se uloga svodila na praćenje i posmatranje događaja i nije biio nikakvih izgleda na mogućnost da on na te događaje u većoj meri neposredno utiče. Razlog tome treba tražiti — sem u subjektivnim osobinama samog Benzler-a — naročito- u tome što je Ministarstvo- spoljnih poslova Reich-a vodik» o- Srbiji vrlo malo računa i nije se mnogo trudilo da daje konkretne instrukcije ili podršku svo-m pretstavniku u Beogradu. Međutim, kada je na taj položaj došao Neubache-r, situacija se iz osnova promenila i glavnom političkom ličnošću u odnosi-

ma sa kvislinškom vladom postao je pretstavnik Ministarstva spoljnih poslova Reich-a.

Do koje su mere išla nastojanja lokalnih okupacionih faktora, počev od Vojnog zapovednika lično, da se spreči Benzler-O'V uticaj na kvislinšku vladu, pokazuje akt Vojnog zapovednika od 29 avgusta 1941 godine, kojim ovaj izveštava Benzler-a o obrazovanju Nedićeve vlade. U tom aktu se doslovce kaže sledeće: »Naročito je naređeno da se ministri ne ometaju u svom teškom i odgovornom poslu dugačkim pregovorima. Molim da me u svima slučajevima, u kojima nadleštvo Opunomoćenika Ministarstva inostranih poslova iz političkih razloga smatra potrebnim da neko pitanje pretrese sa jednim članom srpske vlade, prethodno obavestite o razlozima, jer se dosada pokazalo da se veliki deo tih pitanja mogao resiti bez odlaganja preko vojne uprave, a u okviru njene nadležnosti«.

O promeni nastaloj Neubacher-ovim dolaskom već je bilo reči. Neubacher-ova politika u odnosu na Nedića, koju je on nametnuo i čitavom okupacionom aparatu, išla je, za tim da ovom štoi više podigne autoritet, kako- bi okupatoru bio koristan saveznik u borbi protiv NOP-a. Ova Neubacher-ova tendencija i njene posledice na držanje ostalih okupacionih faktora najbolje će se ilustrovati jednim od mnogobrojnih primera. Posle italijanske kapitulacije, pojavili su se, februara 1944, u Ljubljani neki jugoslovenski generali koji su bili u italijanskom zarobljeništvu, a izrazili želju da se vrate u Srbiju. Bezbednosno-policiske vlasti Trećeg Reich-a u Italiji odnosno u Ljubljani zadržale su ove generale u Sloveniji i upitale Zapovednika Sipo i SD-a u Beogradu, slaže li se sa njihovim povratkom u Beograd. U Benzler-ovo vreme funkcioner nemačke poilicisko-bezbednosne službe u Beogradu nesumnjivo' bi dao- odgovor bez daljeg konsultovanja. Međutim, Neubacher je uspeo da i u tom pogledu izmeni praksu u okupacionom režimu, te je Zapovednik Sipo i SD'-a prvo zatražio njegovo mišljenje. Neubacher je, sa svoje strane, naredio pretstavniku Sipo i SD-a da ode lično kod Nedića i da odluku zatraži od njega. Nediću je taj pretstavnik ovom prilikom. izjavio da egzekutivna delatnost Sipo i SD-a u Srbiji niukoliko nije upravljena protiv »lojalne politike pretsednika vlade«, već da delom služi baš tome da se pretsedniku vlade hapšenjem uklone s puta opasni politički protivnici. Zanimlji-

vo je da je Nedić odlučio da od četiri generala samo* jedan bude pušten u Srbiju, dok je ostalu trojicu smatrao[1] nepoželjnim, te su upućeni u nemačko zarobljeništvo. Zapovednik Sipo i SD-a u Beogradu je usto javio ispostavi Sipo- i SD-a u Ljubljani da »iz, političkih razloga trojici generala ne treba saopštiti da ih je Nedić odbio«.

Međutim, treba podvući da je, uprkos te linije podržavanja Nedića koju je Neubacher forsirao, Sipo i SD u nizu slučajeva, nastavio* sa svojom dotadašnjom politikom.

U samoj Nedićevoj vladi odnosi između pojedinih članova i struja koje su oni zastupali, često su dovodili do razmimoilaženja i zategnutosti. Ustvari je, Nedićeva vlada, u prvome periodu svoga postojanja, obuhvatala četiri grupe. Pre svega, tu je bio sam Nedić i uz njega generali koje je on doveo u vladu. Isto tako su se i nekoliko politički bezbojnih članova vlade vezali za njenoga pretsednika. Drugu grupu sačinjavali su Aćimović i Momčilo Janković, pret,stavnici »Stojadinovićevih prijatelja«. U trećoj grupi bili su ljotićevci. Četvrtu grupu činih su oni koji nisu pripadali ni jednoj od prve tri, tj. pojedinci koji su lično i neposredno uživali poverenje okupatora. To* su, konkretno, bili Velibor Jonić i Tasa Dinić. Dinić, međutim, sve do kraja 1942 godine nije bio član vlade, već je imao funkciju »Vanrednog komesara za personalna pitanja« sa zadatkom da politički pročisti upravni aparat.

Glavni sukob u okviru kodaboracionističke ekipe vodio se dugo vremena — a sa izvesnim promenama i sve do* kraja okupacije, pa čak i do* kapitulacije Trećeg Reich-a — između Ljotića i Aćimovića. Za razliku od ostalih političkih ličnosti u grupi kvislinga, Ljotić je imao svoju organizaciju, veoma čvrsto povezanu i disciplinovanu, a fanatizovano privrženu njegovoj ličnosti i njegovim idejama. To* mu je davalo izvestan posebni položaj, iako formalno* nije imao drugih funkcija, sem, funkcije komesara za obnovu eksplozijom razorenog Smedereva. Međutim, Ljotić je, sem svoje političke organizacije raspolagao i oružanim odredima, tzv. »Srpskim dobrovoljačkim korpusom«, koji, je skoro imao karakter neke njegove privatne vojske. Zahvaljujući ovom on je faktički bio drugi po važnosti čovek kvislinške uprave. Sem toga, on je bio sa Nedićem u srodničkim i prijateljskim vezama, a vršio je na njega i znatan politički uticaj koji je datirao još iz vre-

mena stare Jugoslavije. Ljotić je Nedića smatrao potrebnim u uslovima okupacije. Bio je svestan da nije popularan i da kod faktora okupacije nema onu podršku, koja bi bila potrebna da bi u kvislinškom režimu mogao dobiti vodeću ulogu. Smatrao je da lično i zvanično ne može učestvovati u Nedićevoj vladi, jer bi to umanjilo njegov ugled »vođe« a i šanse da kasnije preuzme ili prigrabi vlast u Srbiji. Bio je u izvesnoj meri i razočaran u nemački okupacioni režim, ali ne zbog njegove oštrine, već zbog Turner-ove politike koja nije htela da prihvati njegovo uverenje o potrebi formaranja »nacionalsocijalističke vlasti« u Srbiji. Njegovi ideološki stavovi, sasvim prirodno«, doveli su ga u vezu sa radikalnim pretstavnicima nacizma u okupacionom aparatu, sa ustanovama policisko-bezbednosne službe Trećeg Reich-a.

Aćimović, koji je uživao veliko poverenje Sipo i SD-a i koji je kao takav i »napravio karijeru«, postao šefom komesarske uprave i čovekom koga je okupacioni režim u početku smatrao svojim sigurnim osloncem, postepeno se udaljavao od te prvobitne veze. Karakteristično' je, naprimer, da je već u avgustu 1941 godine, Turner, a ne Kraus, bio taj koji je tražio[1] od Nedića da Aćimovića primi u svoju vladu, kao ministra unutrašnjih poslova. Aćimović se dakle, počeo, udaljavati od policiskog i približavati političkom faktoru okupacionog režima, Tumer-u i njegovom pomoćniku d-r Kiessel-u. Odnosi između njega i Sipo i SD-a postepeno su hladili.

Dok je, tako, Aćimović sve više gubio simpatije lokalnoga aparata Sipo i SD-a u Srbiji — zadržavajući, međutim, prijateljstvo šefa Gestapo-a, Heinrich-a Mueller-a — dotle je Ljotić sa svojim eksponentima sticao u nemačkom bezbednosno-policiskom aparatu sve više uticaja i poverenja. Jedno od bitnih pitanja koje se nalazilo u pozadini ovog razračunavanja, pretstavljao je Aćimovićev odnosno Ljotićev stav prema Draži Mihailoviću i četničkom kompleksu. Ljotić je bio odlučni protivnik kako Mihailovića tako i svih oistalih varijanti četništva. Aćimović je polazio sa šire osnove. On je tačno uočio da interesi srpske buržoazije, najteže ugrožene pojavom NOP-a, pretstavljaju jedinstvenu celinu i da borba između kvislinškog aparata i organizacije DM nanosi štete celokupnoj buržoaziji, bez obzira na njene političke nijanse. Ljotić, naprotiv, gledao je na probleme sa ideološkog stanovišta, kao fašista, a pri tome je bio nadahnut željom za

vlašću, isto toliko koliko izvesnim mističnim, fanatičnim mesijanstvom. Aćimović je imao pred očima, u krajnjoj liniji, spasavanje srpske buržoazije kao celine i korišćenje saradnje okupatora u suzbijanju zajedničkog protivnika. Ljotić je, međutim, u saradnji sa okupatorom video, pre svega, način da u Srbiji uništi ne samo NOP, koji je pretstavljao najtežu prepreku za ostvarenje svojih ciljeva, već i sve druge organizovane elemente koji bi mogli da se suprotstave stvaranju njegovog fašističkog režima. Aćimović je na vreme uvideo da razvoj rata vodi ka nemačkom porazu i počinje da računa na pobedu zapadnih saveznika. On je hteo da do očekivanog sloma Nemačke provede srpsku buržoaziju kroz sve opasnosti i peripetije što manje oštećenu, a da kolaboraciju sa okupatorom iskoristi za pružanje toj buržoaziji mogućnosti da posle nemačkog sloma produži tamo gde je 1941 godine bila stala. Ljotić, naprotiv, dugoi je verovao u krajnu nemačku pobedu, a kada je pod pritiskom događaja i tu veru izgubio, računao je sa sigurnošću da će u poslednjoj fazi rata zapadni saveznici sprečiti potpuni slom Nemačke, kako se njime ne bi koristio Sovjetski Savez, odnosno »međunarodni komunizam«. Zato je njegov krajnji cilj bio da, bilo pod protektoratom jedne oslabljene Nemačke, bilo- u vezi s njom ili u nekoj drugoj formi, dočeka kraj rata sa što jačom političkom i vojnom organizacijom, kako bi tada mogao preuzeti stvarnu i punu vlast. Zato je on i na Dražu Mihailovića gledao kao na protivnika.

Iz te osnovne razlike u planovima ova dva eminentna pretstavnika srpske kolaboracije proistekli su, u osnovi, svi sukobi koji su se, u toku okupacije, pojavljivali između njih i koji su imali svojih reperkusija u Nedićevoj vladi i kvislinškoj upravi. Rezultat tih sukoba bio je da su se iz vlade povukli i Aćimović sa Momcilom Jankovićem i Ljotićevi eksponenti, i da je ona popunjena drugim licima, mahom bez političke fizionomije.

Ljotić, sa svojom političkom i vojnom organizacijom, pretstavljaoi je u okviru kvislinškog režima neku vrstu države u državi. Formalno-, pri tome, njegov »Zbor« nije postojao, jer se nije pojavljivao nigde kao kompaktna organizacija, mada je bio- disciplinovana celina. Ni tzv. »Srpski dobrovoljački korpus« nije formalno bio u Ljotićevim rukama, već podređen Nedićevoj komandi. Ali, komandni položaji bili su

pretežno, a celokupno ideološko i političko vaspitavanje pripadnika ove oružane formacije potpuno u rukama istaknutih ljotićevskih eksponenata. Tako je, formalno, Ljotić bio manje-više privatno lice, koje se službeno- bavilo jedinoi pitanjem ponovne izgradnje porušenog Smedereva. Ustvari, međutim, on je pretstavljao skoro najveću političku snagu u okviru srpske kolaboracije, pri čemu je od naročite važnosti bio njegov jaki uticaj na Sipo i SD.

Aćimović je, pošto je napustio položaj u Nedićevoj vladi, neko vreme proveo- u Nemačkoj, kao- gost šefa Gestapo-a, Mueller-a, a zatim se vratio u Srbiju i tu ubrzo ponovo postao važnim političkim faktorom, u vezi sa izmenjenom politikom koju je Hermann Neubacher poveo prema Draži Mihailoviću i četnicima. O politiziranju sa četnicima biće posebno reči, naročito s obzirom na obaveštajne aspekte tog problema. Ovde treba, međutim, istaći da je Neubacher-ova koncepcija bila — naravno s nemačkog gledišta i uz zastupanje nemačkih interesa, — veoma slična Aćimovićevoj. Aćimović je težio- ostvarenju saradnje svih tabora srpske buržoazije u cilju zajedničke odbrane, uz pomoć okupatora, njenih pozicija pred pokretom narodnog oslobođenja. Neubacher je takođe išao za koordinacijom i objedinjavanjem srpske buržoazije u borbi protiv NOP-a, ali ne zbog njenih nego nemačkih interesa. Pri tome je nastojao da što više podigne Nedićev autoratet i da ojača mostove između nemačkog okupacionog režima i Nedića, s jedne, i četnika s druge strane.

Treća značajna ličnost srpske građanske kolaboracije bio je Tasa Dinić. Još od prvog trenutka prisno povezan sa Sipo i SD-om, Dinić je u tim odnosima ostao i pošto je komesarska uprava zamenjena Nedićevom vladom. U ovu vladu on, u prvi mah, nije ušao jer je Nedić osećao prema njemu izrazito nepoverenje i antipatiju. Međutim i od strane Helm-aM od strane Kraus-a vršen je neprekidno pritisak da se Diniću poveri odgovoran položaj u kvislinškoj upravi, s tim da bi bila najpoželjnija funkcija koja bi imala veze sa već započetim poslom oko političkog proveravanja i raščišćavanja upravnog aparata. Najzad je angažovan i Turner koji je, sa svoje strane zatražio od Nedića da primi Dinića u svoju kvislinšku garnituru. Nedić se tome opirao, tako da je Turner imao dosta muke dok ga je privoleo da prihvati, Dinića kao »vanrednog komesara za personalna pitanja«. Javljajući da

je u tome uspeo, Turner je izvestio Helm-a da Nedić Dinića smatra špijunom i da zbog toga nije bilo* moguće veće zalaganje za Dinića, tj. da se od Nedića zatraži za njega neki viši položaj.

Mada je pretrpeo neuspeh u sprovođenju prvobitnog zadatka, primljenog još pri formiranju komesarske uprave, tj. da organizuje žanđarmernju i »javnu silu«, Dinić je sačuvao apsolutno poverenje Sipo i SD-a. On se, još 25 aprila 1941 godine, bio preporučio Kraus-u i Helm-u opširnim memorandumom, u kome je analizirao slom stare Jugoslavije na način koji je bio potpuno u duhu najradikalnijeg nacističkog shvatanja. Otada je stalno podnosio odgovornim nemačkim ustanovama, a u prvom redu Sipo i SD-u, razne izveštaje, predloge, memorandume itd., u kojima je ispoljavao najodlučniji i najbesko-mpromisniji stav na liniji okupatorove politike. Bezbroj puta je u tim svojim aktima predlagao najoštrije mere protiv protivnika okupatora i kvislinške uprave. Tražio je da se politički nepouzdani činovnici upućuju u koncentracione logore, zahtevao je radikalni postupak protiv članova porodica i imovine srpskih građanskih političara koji su emigrirali sa Simiovćem, itd. Zalio se Sipo i SD-u i protiv mera i personalne politike drugih faktora okupacije, smatrajući ih nedovoljno- odlučnim i suviše popustljivim. To je, prirodno, izazivalo zadovoljstvo rukovodilaca nemačkog bezbednosno-policiskog aparata koji su se u svakoj mogućoj prilici, u izveštajima svojim pretpostavljenim najpohvalnije izražavali o Dinićevom radu i držanju.

Kada je došlo- do Aćimo-vićevog povlačenja iz Nedićeve vlade, sa položaja ministra unutrašnjih poslova, nasledio ga je Dinić. Tom prilikom je, uostalom, bilo došlo do konačnog razmimoilaženja između Turner-a i Ljotića, koji je hteo da iskoristi Aćimovićevo povlačenje i da preko svojih eksponenata uzme pod kontrolu čitavu vladu, pri čemu bi Nedić ostao na čelu kaoi figura. Turner je to smatrao opasnošću za, okupacioni režim u celini, ve-rujući da bi se u Srbiji stvorilo stanje slično onom pod Pavelićem u NDH, pa je stoga odbio Ljo-tićeve zahteve, a saglasio se sa Sipo- SD-om u pogledu Dinićeve ličnosti i tako je ovaj, protiv Nedićeve volje, ušao u vladu.

Ako Nedić nije bio* u stanju da se ozbiljno- suprotstavi Dinićevim tendencijama, Dragomir Jo-vanović je u tome uspeo.

U vezi sa sve jačim uticajem višeg vođe SS i policije, SS-generala Meys.zner-a, na politiku u Srbiji, došlo je i do reorganizacije u kvislinškom aparatu, koju je Meyszner izvršio po uzoru na policiski i upravni sistem u Nemačkoj. Radilo se o tome da se kvislinška policija i egzekutiva odvoji od kvislinškog upravnog aparata. U ovom drugom je prvenstveni uticaj pripadao, po samoj prirodi stvari, Vojnom zapovedniku odnosno upravnom štabu. U kvislinškom aparatu bezbednosti, međutim, Meyszner je mogao biti neograničenim gospodarem, ukolikoi bi taj aparat bio odvojen od upravnih organa. Zbog toga je, na inicijativu Meyszner-a, izvršeno ovakvo odvajanje i formirano nadleštvo »Srpske državne bezbednosti«, koje je povereno Dragomiru Jovanoviću, uz ostale funkcije koje je on već imao. Na taj način su i kvislinške oružane formacije odvojene od Nedića i, preko Dragomira Jovanovića, stavljene pod neposredno rukovodstvo Meyszner-a, koji je već od ranije imao nad njima kontrolno i direktivno- pravo. Izuzetak su pretstavljali jedino ljo-tićevski dobrovoljački odredi, koji nisu stavljeni pod Jovanovićevu nadležnost.

Posle ove reorganizacije između Dinića i Jovanovića razvila se podmukla i ogorčena borba. Dva istaknuta predstavnika kvislinške uprave, obojica eksponenti policisko-bezbednosno-g okupatorovog aparata, došli su u strahoviti sukob u kome se Jovanović, na, kraju, pokazao jačim. Kod Dinića se počelo javljati sve veće razočarenje, jer je smatrao- da njega lično-, njegove zahteve i njegove predloge okupacioni činioci dovoljno- ne poštuju i ne uzimaju u obzir. Podnosio: je- razne pretstavke- i žalbe, u kojima je tražio da se egzekutiva, ponovo vrati pod njegovu upravu, žalio se na nemogućnost da radi, služio se svim mogućim intrigama i podmetanjima protiv Dragomira Jovanovića itd.

Izveš-taji raznih agenata ko-ji su za Sipoi i SD stalno- ko-ntrolisali Dinića, sve češće- su registrovali Dinićevo- nezadovoljstvo. Tako- je, naprimer, Dinićev prijatelj Milan Banić, nekadašnji narodni poslanik sa Sušaka, inače agent SD-a pod pseudonimom »Weber«, javio aprila 1944 godine da se Dinić nalazi pred napuštanjem linije svoje germano-filske politike. U prisustvu većeg broja istaknutih pripadnika srpske kolaboracije, Dinić je napao Banića što ga je ovaj u svoje doba — još pre rata — doveo u vezu sa nemačkim ustanovama i time doveo do toga da se on, Dinić, eksponira u

ČOVEK OD POVERENJA"

Tanasije Dinić, obaveštajni oficir bivše jugoslovenske vojske, kasnije narodni poslanik, bio je jedan od najistaknutijih političkih intriganata predratne beogradske buržoazije. Kao „čovek od poverenja" nemačke obaveštajne službe, on je odmah po formiranju okupacionog režima zauzeo u kvislinškoj upravi odgovorne funkcije. U Nedićevoj vladi je bio ministar unutrašnjih poslova. Vodio je podmuklu i ogorčenu borbu protiv Dragomira Jovanovića, takmičeći se sa njim oko milosti okupatora i položaja u kvislinškom aparatu

svojoj germano-filskoj politici. Najzad, Dinić je morao da napusti položaj ministra unutrašnjih poslova, koji je preuzeo sami Nedić, i postao ministar socijalne politike. U poslednjim mesecima okupacije on se manje-više potpuno- povukao- iz svakog aktivnog rada.

Od istaknutih lica kvislinške uprave treba pomenuti još Velibora Jonića, ministra prosvete, koji je bio van svih grupa, čo-ve-k poverenja upravnog štaba, i kao takav imao ambiciju da dođe na čelo kvislinške vlade, Međutim, pošto- je bio svestan da, Nemci neće napustiti Nedića, nastojao je da proturi svoj plan po kome bi Nedić postao- nekom vrstom: šefa srpske države pod nemačkim protektoratom, stim da stvarno rukovodstvo kvislinške uprave ostane u rukama pretsednika vlade-, koji bi položaj, u takvom slučaju, prema njegovom računu on trebalo da zauzme. Pošto: nije bio- povezan ni sa Aćimo-vićem ni sa, Ljotićem, niti sa bezbednosno-p-o-liciskim aparatom okupatora kao- Dinić i Jovanović, o-n je uživao veliko Nedićeve: poverenje, pojačano- i njegovim planom o izdizanju Nedića, na položaj šefa države-. Tako je, naprime-r, političku pripremu stava koji bi Nedić imao da zauzme prilikom svoje posete Hitler-u, septembra 1943, izradio Jonić zajedno sa ličnim Nedićevim prijateljem i savetodavcem, bivšim jugoslovens-kim diplomatom Miroslavom Spalajkovićem, i Nedićevim, bratom, Milutinom.

Što se- tiče- ove- Nedićeve pose-te Hitler-u, tre-ba podvući da je do nje došlo- posle dugih priprema, Nedić, koga su, pratili Benzler i Kronholz, zadržao se, posle kratkog razgovora sa Hitler-om, izvesno- vreme i, u konferisanju sa von Ribbentrop-om. Već je pomenuto- da je Nedić na Hitler-a ostavio loš utisak, p-reteranom po-niznošću. Posle ove- p-osete- došlo je do izve-sne promene nemačke okupacione politike, koja je imala svoje korene u p-romeni celokupne situacije u jugoistočnoj Evropi. Ustvari, Nedićeva poseta bila je rezultat te promene i spadala je u mere ko-je je Treći Reich preduzeo u vezi sa italijanskom kapitulacijom, približavanjem zapadnih saveznika Balkanu i sve snažnijim porastom snage i aktivnosti NOP-a.

U okviru ovog kratkog osvrta na karakter kvislinške uprave važnog sa gledišta tematike- kojom se ova studija bavi, treba po-menuti i njen odnos prema organizaciji DM. Delimično je već ukazano- na načelni, stav važnijih kvislinških

funkcionera u toim pogledu. Treba dodati još i to da je Nedić odmah nakon formiranja svoje vlade došao u kontakt sa Dražom Mihailovićem, preko jedne četničke delegacije. Cilj tog kontakta bilo je uspostavljanje saradnje između Nedića i Mihailovića u svrhu zajedničke borbe protiv pokreta narodnog oslobođenja. Između delegacije DM i Nedića postignut je o tome sporazum. Nedić je dao četnicima novčanu pomoć i odredio jednog oficira za vezu, koji je imao da bude stalno u štabu Draže Mihailovića. Sem toga, on se obavezao- da će izdejstvovati kod okupacionih vlasti da prestanu sa gonjenjem Draže Mihailovića i njegovih četnika. Stvoren je i operacio-ni plan za zajedničko- istupanje Nedićе-vih odreda i Mihailovićevih četnika. Posle uništenja NOP-a i ugušivanja narodnog ustanka, čemu su se saugovorači nadali, Draža Mihailović je trebalo- da pređe sa svojim formacijama; u Bosnu i Crnu Goru i, da tamo nastavi borbu protiv NOP-a, a Nedić da mu u tome pruži pomoć u novcu i materijalu kao i punu podršku.

Sa tim s-porazumcm saglasio se i vojni zapovednik, general Dankelmann, ko-ji je odmah izdao svo-jim podređenim organima odgovarajuća naređenja, prema kojima su se četnici mogli nesmetano kretati zemljom. Za Nedićevog oficira za vezu pri štabu Draže Mihailovića određen je major Marko Olujić. Ovaj je, međutim, na putu za štab Draže Mihailovića zarobljen od partizana. Tom prilikom kod njega je nađen i četničko-nedićevski op-eracioni plan, zajedno- sa drugim dokumentima.

Ova p-rva neposredna saradnja između Nedića i Draže Mihailovića propala je već posle mesec dana, kada je Nemcima pao u ruke dokument o sporazumu koji je svojevremeno bio zaključen između maršala Tita i Draže Mihailovića, a ko-ji su četnici već bili pogazili. Zbog toga sporazuma Dankelmann je Nediću zabranio svaku dalju vezu sa Mihailovićem, te je tek 1944 go-dine između njih došlo do pionovnog kontakta- i sastanka (o čemu će biti reči na drugom me-stu).

Veoma važna i karakteristična za ocenu ličnosti Dragomira Jo-vano-vića i njegovog bezbednosnog kvislinškog aparata je činjenica da je o-n — iako je bio šef »Srpske državne bezbednosti« i čovek od najvećeg poverenja Sipo- i SD-a, od juna meseca 1942 godine održavao veze sa četnicima Draže Mihailovića. Jovanović je smatrao — slično kao i Aćimović

KOD HITLER-a

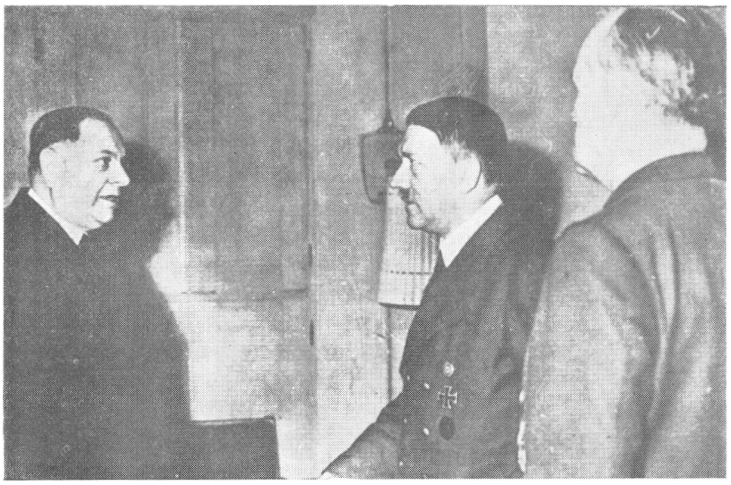

Prvih godina rata u Evropi, dok su se „operacije razvijale po planu", Hitler nije ni pomišljao da primi Nedića. Međutim čim su kola krenula nizbrdo, naročito- zbog novonastale situacije na Balkanu u jesen 1943 godine i nezadržljivog jačanja NOVJ, on je pozvao pretsednika srpske kvislinške vlade na razgovor. Obojica su bili razočarani razgovorom: Nedić — zato što nije dobio nikakva obećanja za proglašenje „srpske države" pod nemačkim pokroviteljstvom, a Hitler — zato što ga je preterana Nedićeva poniznost odbijala. Pored Nedića i Hitler-a na fotografiji (sasvim desno) je von Ribbentrop

— da je u borbi prioitiv NOP-a potrebna saradnja svih buržoaskih i reakcionarnih snaga. Zato je u svom aparatu sproveo politiku kojom je praktično sprečeno njegovo dejstvo protiv organizacije DM. Veliki deo istaknutih pripadnika Jovanovićeve policije pripadao je, u većoj ili manjoj meri, i toj organizaciji, tj. bio joj je blizak po svojim shvatanjima. To je, uostalom, nemačkom bezbednosno-policiskom aparatu bilo poznato, pa je on zbog toga Jovanovićevu policiju usmerio na gonjenje NOP-a i komunista, dok je pitanja u vezi sa četnicima DM zadržavao za sebe.

Jovanovićeva pomoć organizaciji DM bila je u novčanim prilozima, u municiji, hrani i sanitetskom materijalu, a isto tako i u intervencijama za uhapšene pripadnike Mihailovićevih formacija. Kasnije, pred kraj okupacije, veze Jovanovića sa organizacijom DM postale su još prisnije, pa je dolazilo i do sastanaka između njega i Draže Mihailovića. Jovanovićev plan bio je da u datom trenutku spoji svoju policiju, sa četnicima Draže Mihailovića, kao što je postojao plan da se to učini i sa Nedićevim oružanim formacijama, koje su i inače bile potpuno prožete pristalicama Draže Mihailovića. Između Mihailovićevog predstavnika u Beogradu, majora Saše Mihajlovića, i Jcvanovića uspostavljena je prisna saradnja. Jovanović je od njega primao instrukcije za svoju delatnost.

Pitanje odnosa i politike Trećeg Reich-a prema kvislinškoj upravi objasniće, na kraju, još dve značajne izjave najistaknutijih pretstavnika okupacionoga režima. Kada je, 1943 godine, Neuhausen, u vezi sa svojom politikom eksploatacije Srbije, hteo da odredi naročito visoku kvotu za prinudni otkup kukuruza, Benzler-u je pošlo* za rukom da ga od toga odvrati. Kako je to> sam objasnio u svom pismu vojnom zapovedniku, generalu Bader-u, od 17 juna 1943 godine, Neuhausen je odustao od previsoke kvote jer mu je Benzler predočio' da bi, po mišljenju Ministarstva inostranih poslova Reich-a, postojala opasnost od Nedićeve ostavke. Tom prilikom, mu je Benzler izjavio da, prema instrukcijama von Ribbentrop^a, koje je odobrio* Hitler, Nedićevu vladu treba održati.

Odavde jasno* proizlazi činjenica koju Nedić u svojoj politici poslušnosti prema okupatoru nije dovoljno shvatio, da je, zbog opšte situacije u okupiranoj Evropi, Berlin želeo da na svaki način spreči njegovo eventualno povlačenje. To mu je davalo mogućnost — koju on nije iskoristio ni u jednome

slučaju — da ultimativnim, zahtevima po pojedinim konkretnim pitanjima, uz pretnju ostavkom, postigne izvesne olakšice. On je, istina, nekoliko- puta pretio ostavkom, ali samo deklarativno i uvek je opet pristao da je povuče, a da nije postigao ostvarenje zahteva zbog čijeg je odbijanja ostavku potezao. Otuda njegove razne žalbe i aluzije na povlačenje Nemci ubrzo nisu više uzimali ozbiljno u obzir.

Celokupnu nemačku politiku prema kvislinzima, koji su, iz klasnih interesa, svoju sudbinu vezali za okupatora i vemo ispunjavali njegove naredbe i sprovodili njegove odluke, najbolje osvetljava jedna izjava Hermann-a Neubacher-a, eminentnog eksponenta, politike Trećeg Reich-a u okupiranoj Srbiji. Posle oslobođenja Srbije, kada su se ostaci kvislinške uprave našli u emigraciji na teritoriji Reich-a, Neubacher je na jednoj konferenciji sa svojim saradnicima, januara 1945 godine, formulisao tu politiku sledečim rečima: »Danas Nedić za nas ne znači više mnogo, mada se tri godine za nas u svemu zalagao-. Nedića smo mi (tj. Nemci) sami ubili, pošto mu nismo mogli dati nikakav uspeh kojim bi se mogao opravdati pred srpskim narodom za svoju politiku bezuslovnog ispunjavanja naših želja«.

Pretstavnik Trećeg Reich-a formulisao je, na taj način ono- što Nedić i njegovi saradnici nisu videli — ili nisu hteli da vide — a to- je, da njihova saradnja sa okupatorom niukoliko nije koristila čak ni onim društvenim snagama koje su oni pretstavljali, već jedino njima lično. U svetlosti ove Neubacher-ove izjave najbolje se pokazuje moralna beda i licemerje ovih izdajnika koji su pravdali svoja služenja okupatoru stalnim ponavljanjem fraza: da njihova saradnja pretstavlja žrtvovanje za srpski narod, da mu oni pomažu i koriste, da ga »spasavaju«.

3. Mesto i osnovna obeležja obaveštajne službe u okupacionom režimu

a. Karakter i opšta delatnost obaveštajnih ustanova

Karakter i delatnost obaveštajne službe Trećeg Reich-a u okupiranoj Srbiji, shvaćene u najširem smislu, bili su određeni sledečim, uslovima:

a — osnovnim, specifičnim karakterom, svake od obaveštajnih organizacija i ustanova koje su dejstvovale na srpskom. području;

b — opštom situacijom koja je proistekla iz samog odnosa obaveštajne službe, kao sastavnog dela okupacionog režima, prema terenu na kome je dejstvovala, kao okupacionom području;

c — politikom Nemačke prema okupiranoj srpskoj teritoriji i njenim praktičnim sprovođenjem;

d — specifičnom situacijom koja se stvarala u Srbiji u toku okupacije pod uticajem raznih činilaca, i to kako u samom okupacionom režimu, tako i na okupiranoj teritoriji; i

e — opštim razvojem vojno-političke situacije u svetu, a naročito u neposrednom susedstvu Srbije.

Od ovih pet osnovnih faktora upoznali smo, u dosadašnjem uvodnom izlaganju, osnovne crte drugog, trećeg i četvrtog. Prvi nam je poznat od ranije[1]). Peti poznajemo kao blisku i,storiju, tek preživljenu. Kad se svi oni imaju u vidu može se nazreti ne samo pozadina delatnosti nemačkih obaveštajnih ustanova u Srbiji, već i pravac u kome je ta služba morala da dejstvuje i karakter koji je morala da poprimi.

Kao i u svim zemljama koje je Nemačka u toku Drugog svetskog rata držala pod svojom okupacijom, u Srbiji su dejstvovale obaveštajne službe Wehrmacht-a (Služba Ic, Abwehr i GFP) i RSHA-a (Uprava III — SD, IV — Gestapo, i VI). Ali, pored njih su se pojavile i posebne obaveštajne ustanove, pa i razni obaveštajni autsajderi koji su, mimo obaveštajnog aparata, delovali, povremeno ili stalno, za koju od; velikih nemačkih obaveštajnih organizacija ili za kakvu drugu ustanovu, van njih. Najzad, i kvislinške vlasti su imale — pored svoje saradnje sa obaveštajnim ustanovama okupacionog režima — sopstvenu obaveštajnu službu, koja je stajala na raspoloženju okupatoru.

Bitna karakteristika glavnih grana nemačke obaveštajne službe u Srbiji je u tome što je ona tesno povezana; sa, policisko-bezbednosnom egzekutivom. U okviru Sipo i SD-a Gestapo je vršio i obaveštajnu i egzekutivnu delatnost. SD se, po pravilu, bavio samo obaveštajnim posmatranjem i obra-

>) v. Obaveštajna služba Trećeg Reich-a.

dama, predajući stvari za egzekutivni postupak Gestapo-u, sa kojim se nalazio u prisnoj saradnji, objedinjen u istom nadleštvu. Abwehr se služio Tajnom vojnom policijom (GFP-om) kao svojom egzekutivom, ali je predloge za egzekutivni postupak predavao takođe Sipo i SD-u (koji nije za te predloge bio vezan). Posle ukidanja Tajne vojne policije na užoj teritoriji okupirane Srbije, u drugoj polovini 1942 godine, Abwehr se za stvari egzekutivne prirode mogao obraćati samo Sipo i SD-u ili vojno-upravnim vlastima. Služba Ic nije, kao takva, imala svoju egzekutivu. Ona se nalazila u sastavu vojno-upravnih teritorijalnih ustanova ili trupe. Egzekutivne radnje su, u prvom slučaju, vršili mahom odredi vojne žandarmerije, a u drugom — vojska, koju su i vojno-upravne ustanove mogle pokretati na akciju.

Tajna vojna policija (GFP) i Policija poretka bile su, u prvom redu, egzekutivne ustanove. Međutim-, one su se obe bavile i obaveštajnom delatnošću, imale svoje lokalne mreže agenata i vršile obaveštajnu obradu — delom same, a delom uz izveštavanje glavnih obaveštajnih ustanova i po njihovim direktivama.

Analizirajući opštu delatnost osnovnih ustanova nemačke obaveštajne službe u okupiranoj Srbiji, iasno se uočava dvojstvo u celokupnom njihovom radu. One su, prvo, obavljale dužnost saradnika vojne okupacione uprave, dakle, stajale su prema Vojnom zapovedniku Srbije i njegovim vojno-upravnim organima u odnosu saradnika. Sem, toga, sarađivale su i sa drugim vojnim ustanovama operativnog karaktera, koje su se tokom okupacije pojavljivale u Srbiji ili su u njoj operisale, a i obaveštavale, po pojedinim pitanjima druge glavne faktore nemačke okupacije, kao, naprimer, opunomoćenika Ministarstva spoljnih poslova.

Drugo, obaveštajna delatnost organa i lokalnih ispostava velikih nemačkih obaveštajnih organizacija (dakle Abwehr-a i Sipo i SD-a,), bila je tesno povezana sa, opštom aktivnošću centralnih ustanova ovih organizacija, koje su se nalazile van Srbije, na teritoriji Reich-a. Abwehr je lokalne uprave u Srbiji, izveštavao isto toliko koliko i svoje pretpostavljene centrale u Nemačkoj. Tačnije rečeno, njegove veze sa ovim centrimla bile su, sve do opšte reorganizacije kojoj je podvrgnut 1944 godine, mnogo tešnje nego sa lokalnim nemačkim okupacionim i vojno-operativnim ustanovama u Srbiji, a di-

rektive tih centara su u njegovom radu bile merodavnije od uputstava i naloga lokalnih faktora vojne okupacione uprave. Tek reorganizacija izvršila je, s jedne strane, tešnje povezivanje Abwehr-a sa operativnom trupom, kao što je, s druge, dovela do njegovog delimičnog utapanja u ustanove RSHA. Sipo i SD je o svemu izveštavao u prvom redu RSHA, a naročito njegovu upravu IV, tj. centralu Gestapo-a u Berlinu. Opšta, okvirna uputstva, primao je odatle, a svoje lokalne naloge i zadatke vršio je, uglavnomi, u okviru tih uputstava. U svojoj konkretnoj lokalnoj delatnosti bio je, zbog specifičnih uslova, veoma samostalan.

Ovo dvojstvo u opštoj delatnosti glavnih obaveštajnih organizacija imalo je, prirodno, svog odraza i na terenu, u Srbiji i to u raskoraku između vrhovnog nosioca okupacione vlasti i obaveštajnih službi, koje su imale, lokalno, da mu budu podređene, kao njegovi pomagači i saradnici, sa određenim delokrugom rada i zadacima. Dok se toi u odnosima prema Abwehr-u rede događalo, dotle je nesklad između vojne okupacione uprave i Sipo i SD-a u nekim slučajevima dovodio i do otvorenog sukoba. Iz niza primera, koji su dosada izneseni, već se jasno može nazreti da je stanje opšteg politiziranja i čestog sukobljavanja po personalnim i načelnim pitanjima dobrim delom prouzrokovano baš isuviše nezavisnošću obaveštajnih službi prema Vojnom zapovedniku i njegovom štabu.

Sipo i SD je imao razgranatu delatnost, koja će na odgovarajućem mestu biti prikazana u pojedinostima. Ta se delatnost odvijala, uglavnom, po sledečim sektorima:

1. Aktivno obaveštajno i egzekutivno delovanje u odnosu na protivnika. Ovo je, ustvari, bio centralni zadatak organa RSHA u Srbiji. Njihova je dužnost bila da obaveštajnim radom utvrde protivnike okupacionog režima i Trećeg Reich-a, njihove eventualne organizacije, njihovu delatnost i metode, pa da na osnovu toga preduzmu protiv njih odgovarajuće egzekutivne mere. U tom pogledu Sipo i SD je pretstavljao važnog saradnika okupacione uprave, a u tom pravcu je i saradnja između vojnih i bezbednosno-policiskih faktora okupacije bila najtešnja.

Ovu svoju delatnost Sipo i SD ostvarivao je pomoću veoma razgranate agentske mreže kojoj su pripadali i pojedini agenti ubačeni u protivničke krugove i organizacije. U tome je prisno sarađivao sa policijom, Nedićevog aparata, pri čemu

su se oblici saradnje u pogledu suzbijanja NOP-a znatno razlikovali od oblika u domenu aktivnosti u odnosu na četnički kompleks. Po prvoj od ove dve linije, Sipo i SD se maksimalno angažovao, široko koristeći po tom pitanju kvislinšku policiju i ukazujući joj puno poverenje. Po drugoj liniji, tog poverenja nije bilo. Obradu kompleksa DM u obaveštajnom i bezbednosno-policiskom smislu Sipo i SD je u velikoj meri zadržao za sebe, zbog čega je i njegov aparat na tom sektoru delatnosti bio naročito mnogobrojan.

2. Prikupljanje podataka i davanje mišljenja o svim licima, važnim sa stanovišta nemačkih okupacionih vlasti, kao i kontrolisanje tih lica. Ovu delatnost institucije Sipo i SD vršile su kako za organe okupacione vlasti tako i za svoje pretpostavljene centralne ustanove, a koristile su je i za svoju sopstvenu orijentaciju i svoje političke i egzekutivne postupke. U okvir ove delatnosti spadala je i kontrola i prikupljanje podataka o važnijim ličnostima kvislinške uprave.

U svojoj delatnosti Sipo- i SD[1] služio se veoma razgranatom mrežom agenata iz svih delova Nedićevog aparata i iz krugova javnog života okupirane Srbije. Baš iz redova najbližih saradnika nemačkih okupacionih vlasti i najistaknutijih kolaboracionista bio je zavrbovan ili u njihovu neposrednu okolinu ugrađen obiman agentski aparat, O tim licima prikupljani su podaci sa svih strana, tako da su se ona nalazila pod stalnim nadzorom.

Sipo i SD služio se, pored ostaloga, i rezultatima predratnog obaveštajnog rada svoje agenture u Jugoslaviji. Delom su ti stari podaci dobijeni iz centralnih ustanova RSHA u Reich-u, a delom su rukovodioci lokalnih ustanova Sipo i SD-a u okupiranoj Srbiji, koji su pre rata radili obaveštajno u Jugoslaviji, koristili svoje poznavanje ljudi i prilika. Pored toga, kcrišćene su, i zaplenjene jugoslovenske arhive, koje su pokupili pretstavnici raznih nemačkih ustanova. Prvo je odeljenje Ausland Amt-a Ausland/Abwehr formiralo u Beogradu posebno nadleštvo za njihovo obaveštajno iskorišćavanje, a zatim su prenete, dobrim delom, u Reich i tamo proučavane. Odatle su podaci, po potrebi, upućivani okupacionim vlastima, a naročito obaveštajnim ustanovama u Srbiji.

U davanju mišljenja i pružanju podataka, Sipo- i SD- u Beogradu je često prelazio okvire svoje nadležnosti i direktno se mešao u donošenje odluka političkog karaktera, za koje

je, ustvari, bio nadležan Vojni zapovednik. Tako je, naprimer, odmah posle formiranja okupacionog režima, u drugoj polovini aprila 1941 godine, Sipo i SD dao mišljenje o Dragiši Cvetkoviću, pretsedniku jugoslovenske vlade koji je bio potpisao akt o pristupanju Jugoslavije Trojnom paktu, pod karakterističnim naslovom »Razlozi koji govore protiv ponovnog postavljenja Cvetkovića za pretsednika vlade«. Pošto je naveo niz kritičkih podataka o Cvetkovičevoj politici i ličnosti, Sipo i SD zaključuje da on, na osnovu svega toga, ne pruža garantiju za obezbeđenje reda i mira u zemlji i za sprovođenje nedvosmisleno pronemačke politike. Mišljenje se završava zahtevom da »budući šef Srbije mora biti nacionalni Srbin, koji je dosada sačuvao izgled nepodmitljivosti«. Iz ovih napomena se ne samo jasno vidi do koje se mere Sipo i SD uplitao u politiku, već su one, istovremeno, karakteristične i za stav Sipo i SD-a prema izboru vodećih kolaboracionista.

Od samog početka okupacije, Sipo i SD igrao je aktivnu i značajnu političku ulogu, smeštajući svoje predratne saradnike na odgovorna mesta unutrašnje uprave i policije. Pri tom je, odlučnim istupanjem, odbio sve pokušaje drugih nemačkih ustanova, koje su prema nekima od ovih ličnosti imale negativan stav da ta postavljenja spreče. Cak kad su u pitanju glavne figure kvislinške uprave u Srbiji, Sipo i SD, ukoliko ih sam nije lansirao, podvrgnuo ih je, pre no što bi bile postavljene, svestranoj proveri, što znači da je nemačko bezbednoisno^policiska i obaveštajna služba i na taj način vršila krupan uticaj na formiranje okupacione politike i kvislinškog režima.

3. Posmatranje nemačkih okupacionih vlasti i njihovih organa u Srbiji. Sipo i SD je imao svoje informatore i u raznim sektorima nemačke vojne uprave u Srbiji i u njihovim ustanovama. O tome će biti, u pojedinostima, zasebno reči, s obzirom na značaj odnosa između bezbednosno-obaveštajnog aparata RSHA i ostalih okupacionih vlasti u Srbiji.

4. Praćenje i obaveštajno posmatranje života na okupiranoj srpskoj teritoriji. Delatnost obaveštajnog posmatranja i praćenja zbivanja na teritoriji koja je stajala pod upravom Vojnog zapovednika Srbije vršeno je po načelima rada SD-a, dakle, po »životnim područjima«. SD je imao svoje poverenike u svim granama i oblastima javnog, kulturnog, privrednog, pa i crkvenog i socijalnog života. Obilje podataka, prikuplje-

nih po tom metodu, nije uvek moralo dati egzekutivne posledice, ali, pored svega toga, informacije stečene radom po SD-liniji služile su za orijentaciju ne samo nemačkoj okupacionoj upravi, već i odeljenjima Sipo-a koja su bila nadležna za egzekutivne postupke.

Delatnost po ovoj liniji je, međutim, u mnogo slučajeva prelazila okvir posmatranja prema sistemu SD-službe. S obzirom na čitav karakter okupacione uprave, ovaj se rad često pretvarao i u aktivno nastojanje da se ostali okupacioni faktori ubede u izvesne političke teze ili da se one sugerišu centralnim ustanovama Reich-a. Sipo i SD se tim putem mešao u rad i nadležnost drugih okupacionih organa, ne govoreći već o uticaju koji je vršio na delatnost kvislinškog aparata.

Ovaj politički uticaj osećao se na raznim sektorima javnog i političkog života, pa i u oblasti štampe i propagande. Za pitanja iz toig delokruga bila je nadležna posebna vojna ustanova, koja se zvala. Propagandno odeljenjei Jugoistok, (Propaganda Abteilung Suedost). Zadatak te ustanove bio je da diriguje štampom na okupacionom području, da vrši odabiranje njenih saradnika iz: srpskih novinarskih krugova, da vrši cenzuru, izdaje uputstva za pravac pisanja i obrade pojedinih pitanja itd. Izvesne nadležnosti je na tom sektoru rada imao- — ili, sebi, prisvojio — ataše za štampu pri opunomoćeniku Ministarstva spoljnih poslova Reich-a u Beogradu. Međutim, referat SD-a, koji se bavio ovim područjem javnog života u Srbiji, najaktivnije se mešao u delokrug rada Propagandnog odeljenja, u njegovu personalnu politiku, određivao koja se lica mio'gu, upotrebiti u kvislinškoj štampi, kritikovao politiku koju je vodilo Propagandno, odeljenje itd.

5. Merodavno učestvovanje u formiranju okupacione politike. Mada, prema svom formalnom zadatku i delokrugu rada, nije za to bio nadležan, Sipo i SD je najaktivnije učestvovao svojim radom i uticajem, u uobličavanju celokupne okupacione politike. Kada je u Beogradu postavljen Viši vođa SS i policije, Sipo i SD je za to koristio i njegov uticaj. Međutim, iako mu je formalno bio podređen, Sipo i SD nije uvek išao u korak sa Višim vođom SS i policije, već je vodio i svoju sopstvenu politiku i imao mogućnosti da istupi i sa svojim posebnim shvatanjima.

Ovakvo stanje stvari omogućavala je već pomenuta struktura okupacione uprave, u kojoj je Sipo i SD, kao što je re-

čeno, imao dvostruku funkciju: saradnika Vojnog zapovednika i pretstavnika RSHA. Sem toga, ovakvom položaju Sipo i SD-a doprinelo je i to što su njegovi pretstavnici — za razliku od rukovodilaca vojne uprave — u početku okupacije bili po^ znavaoci ljudi i prilika u Srbiji. Zbog toga se vojna uprava, prirodno, oslanjala na njih i, na taj način pala, u izvesnoj meri, pod njihov uticaj. Oslonac koji je Sipo i SD, kao ogranak sve moćnijeg Himmler-ovog aparata, uskoro dobio i u licu Višeg vođe SS i policije, omogućio mu je da, uprkos surevnjivosti vojske prema SS-u, svoj uticaj na okupacionu politiku ne samo zadrži već i poveća i produbi.

6. Izviđanje i korišćenje obaveštajnih mogućnosti iz Srbije prema drugim zemljama po liniji Uprave VI, pre svega prema susednim zemljama i Bliskom Istoku.

7. Delatnost po liniji posebnih interesa SS-ovskog kompleksa. Dok su dosada nabrojani pravci delatnosti Sipo i SD-a bili, uglavnom, povezani sa njegovim funkcijama kao saradnika vojne okupacione uprave, dotle je on, mimo toga, vršio i ulogu isturenog pipka, isturenog eksponenta Himmler-ovog aparata, U tom svojstvu on je vršio niz raznih akcija i sprovodio određene direktive, postavljajući se prema ostalim organima vojne uprave kao faktor primarnog značaja. Njegova funkcija saradnika vrhovnog nosioca okupacionog režima potpuno je bačena u zasenak ovom ulogom organa Himmler-ove politike. Među ove zadatke po liniji SS-a spada, naprimer, delatnost Sipo i SD-a po pitanju istrebljenja Jevreja, zatim, njegov monopol u rešavanju crkvenog problema u Srbiji (u kome je s uspehom; suzbio slične težnje opunomoćenika Ministarstva spoljnih poslova), a, svakako, i njegov rad u Banatu, koji je pretvoren u oblast, uglavnom, pod neposrednom upravom SS-a. Sa pojedinostima te delatnosti Sipo i SD-a ćemo se još sresti u toku daljeg izlaganja. Bitno je uočiti da je u ovoj grupi svoje delatnosti on vodio računa isključivo o ciljevima SS-ovske politike i dejstvovaoi isključivo kao njen organ.

Delatnost Abwehr-a, druge velike obaveštajne organizacije koja je formirala svoje ustanove u Srbiji, bila je određena izvesnim momentima koji se ne pojavljuju u radu Sipo i SD. Potrebno je, za razumevanje okupacionog režima, a naročito obaveštajne delatnosti u Srbiji, uočiti razliku u karakteru ovih dveju obaveštajnih organizacija. Sipo i SD, kao ogranci velikog Himmler-ovog SS-ovskog aparata, bili su u odnosu na

rukovodstvo vojne okupacije u Srbiji u drukčijem i svakako samostalnijem položaju, nego što je to bio Abwehr. I sam u sastavu Wehrmacht-a, Abwehr prema vojnim faktorima okupacije nije imao odnos koordinirane ustanove, već pomoćnog organa. Ipak je on uspeo da u tome okviru stvori sebi izvestan autonomni položaj. To je proisteklo iz njegovog karaktera čisto obaveštajne službe bez egzekutivnih funkcija. Abwehr nije mogao vršiti uticaj na formiranje okupacione politike snagom svoje pozicije i funkcije. Ali, obavljajući svoju delatnost samostalno, bez mešanja vojne uprave i stavljajući joj na raspoloženje rezultate svoga rada, on je time vršio na nju izvestan uticaj.

Kao i Sipo i SD, Abwehr je svoju delatnost obavljao u raznim pravcima i kompleksima problema. Neki od njih se poklapaju, u osnovnim linijama, sa oblastima delatnosti SS-ovskog aparata. Drugi su, međutim, iz osnova različiti. U ulozi Abwehr-a u Srbiji postoji takođe dvojstvo, slično: onom koje je karakteristično za aparat Sipo i SD-a. I Abwehr je koliko pomagač vojnih faktora okupacije toliko i eksponent i informator vrha svoje organizacije u Reich-u. Glavni sektori Abwehr-ovog rada u Srbiji bili su sledeći:

1. Glavna delatnost Abwehr-a bila je borba protiv aktivnih neprijatelja nemačkih vojnih vlasti i nemačke okupacije, tj. u prvom redu protiv NOP-a. Tu je bio- pravi domen njegovog rada, kao vojne obaveštajne službe. On je taj posao obavljao, prikupljajući obaveštenja preko svoje razgranate agentske mreže, delajući i obaveštajno i kontraobaveštajno. Treba naročito istaći zadatak obezbeđenja ekonomskih objekata i preduzeća važnih za nemačku ratnu privredu. Dok je deo tih zadataka prešao kasnije na Sipo i SD, dotle je pitanje zaštite Dunava i obezbeđenja dunavskog saobraćaja ostalo krupnim područjem Abwehr-ove aktivnosti. Počev od 1943 godine Abwehr se naročito mnogo bavio ponovnom izgradnjom svog aparata po liniji II, i počeo je, u isto doba po liniji I da priprema svoju pozadinsku mrežu koja bi ostala na terenu, u slučaju da se nemačka vojska povuče iz Srbije. Razume se, da je i ta delatnost organizovana — kao i sve delatnosti koje je Abwehr razvijao na teritoriji Srbije — uvek s obzirom na njegove osnovne zadatke u pogledu informacija vrhovnih rukovodilaca Wehrmacht-a.

2. Davanje mišljenja i prikupljanje podataka o pojedincima i kontrola nad njima. Ovaj sektor Abwehr-ove delatnosti u Srbiji bio je, svakako, obiman ali ni izdaleka nije išao u tolikoj meri u širinu i u pojedinosti, kao ista delatnost Sipo i SD-a. Ova, razlika proizlazi iz samog karaktera ovih dveju obaveštajnih službi. Sipo i SD je bio nadležan i za obezbeđenje okupacione vlasti u Srbiji, kao i za preduzimanje egzekutivnih mera i zahvata u okviru te delatnosti. Abwehr, naprotiv, sa obezbeđenjem okupacione vlasti — sem odbrane od špijunaže — nije imao mnogo posla. Njegov je zadatak bio da prikuplja u prvom redu: vojne, a tek u drugom politički važne informacije, da sprečava da se s protivničke strane prikupljaju ovakve informacije o nemačkim vlastima i nemačkoj vojsci.

Prema tome, izveštaji koje je Abwehr, preko svoje obaveštajne mreže prikupljao o pojedinim licima na teritoriji okupirane Srbije, kretali su se u granicama koje su bile određene samim njegovim zadatkom.

3. Abwehr se bavio svojim kontraobaveštajnim zadacima i u odnosu na druge ustanove nemačke okupacione vlasti u Srbiji, ali ne i sistematskom kontrolom tih ustanova i stvaranjem svoje informacione mreže u njima, kao što je to radio Sipo i SD.

4. Učestvovanje u oformljavanju okupacione politike. Već je pomenuto da je neposredni uticaj Abwehr-a na formiranje okupacione politike bio, u principijelnom smislu drukčiji od uticaja Sipo i SD-a, ali ga je bilo. Ovo se naročito ispoljilo u slučaju Dangića, o kome je napred bilo opširno reči. Dalje, Abwehr je uzeo inicijativu za stvaranje kontakta između faktora okupacije i Draže Mihailovića, još u leto 1941 godine. U pogledu odnosa prema četničkom kompleksu, Abwehr je imao mnogo elastičnija shvatanja od krutog i, uglavnom, policiskog posmatranja stvari Sipo i SD-a. On je smatrao da politika može biti značajnim i korisnim pomagačem vojne akcije i nastojao da odlučujući lokalni vojni faktori to njegovo shvatanje prihvate. U tome Abwehr nije imao mnogo uspeha, kao što pokazuje baš slučaj Dangića, a i neuspeh pri prvom dodiru između okupacionih vlasti i Draže Mihailovića.

Ako je Sipo i SD bio stekao svoj uticaj na okupacionu politiku, između ostalog, zbog činjenice da su njegovi prvi važni eksponenti na području Srbije posle okupacije poznavali

lokalne prilike i imali stare veze, Abwehr je raspolagao nekolicinom dobrih stručnjaka za pitanja Balkana. Najznačajniji među njima bio je d-r Mati, raniji profesor univerziteta u Graz-u, koji je prvo sarađivao sa tamošnjim SD-om, a kasnije bio mobilisan i dodeljen Abwehr-u. On je i u oba maločas pomenuta slučaja aktivnog mešanja Abwehr-a u uofoličavanje okupacione politike imao glavnu ulogu. Rukovodilac Kriegsorganisation (KO) Jugoslawien, major Lasser, postao je šef odeljenja I Ast-a Beograd, kome je dodeljen i kapetan Richter alias Buerger, koji je igrao važnu ulogu u organizovanju pete kolone pred napad na Jugoslaviju[1]).

5. Upotreba Srbije kao prelazne teritorije i baze za obaveštajni rad van njenih granica. Pored niza raznih delatnosti u Srbiji Abwehr je odatle vršio aktivni obaveštajni rad i van teritorije pod upravom Vojnog zapovednika. Naprimer značajan je njegov rad u pravcu Carigrada, prema tamošnjim eksponentima jugoslovenske emigrantske vlade i prema britanskoj obaveštajnoj službi koja je odatle delovala u jugoslovenski prostor. Dalje, preko teritorije Srbije, a i u njoj, delovale su izvesne Abwehr-ove ustanove iz drugih oblasti pod nemačkom okupacijom (naprimer, iz Češko-Moravskog protektorata) ili sa teritorije Reich-a. Tu se radilo o aktivnosti koja se odnosila na samu Srbiju, ali i o takvoj u kojoj je Srbija bila relejna baza ili otskočna daska za dalju delatnost van njene teritorije.

6. Izvršenje posebnih zadataka za Amt Ausland/Abwehr. Kao što je Sipo i SD vršio izvesne posebne zadatke za SS-ovski kompleks, kome je pripadao-, tako je i Abwehr u Srbiji obavljao izvesne poslove kao eksponent Amt-a Ausland/Abwehr. To su bili zadaci u okviru velike obaveštajne delatnosti Abwehr-ove centrale, po pitanjima koja se nisu direktno ticala praktične okupacione politike u Srbiji, već organizovanja i sprovođenja obaveštajnog rada u širim okvirima.

7. Diverzantski rad. Na terenu Srbije i njenog neposrednog susedstva dejstvovale su, naročito posle kapitulacije Italije, Abwehr-ove formacije po liniji II, čiji je zadatak bila diverzantska borba protiv NOP-a. Tu treba pomenuti da su

[1]) O ličnosti d-r Matl-a bilo- je reči i u knjizi „Nemačka obaveštajna služba u staroj Jugoslaviji".

i Abwehr-ove jedinice »Brandenburg« — podređene prvo Abwehr-u II, a zatim neposredno OKW-u igrale važnu ulogu u borbi protiv NOV i POJ.

0 delatnosti Ic-aparata, koji je bio sastavni deo operativnih jedinica i teritorijalnih komandi Wehrmacht-a u Srbiji, biće detaljno reči u prikazu nemačkog vojnog okupacionog aparata. Opšti zadatak Ic-službe bio je, prema njenoj nameni i strukturi, prikazivanje situacije kod neprijatelja. To su čisto vojno-obaveštajni zadaci taktičke prirode. Usto je i Ic-oficir bio u vezi sa Abwehr-om, od koga je dobijao prikupljene informacije. Posle reorganizacije Abwehr-a, u toku 1943/44 godine, Ic-oficir armiskih štabova i štabova vojnih grupa imao je delimično neposredni direktivni uticaj na delatnost Abwehr-ovih komandi i trupova na teritoriji svoje više komande. Ic-služba izveštavala je svoju jedinicu, i u tom svojstvu informatora vojnih komandanata i njihovih načelnika štabova, imala je izvesnog posrednog uticaja na uobličavanje okupacione politike u Srbiji.

1 Vojni zapovednik Srbije imao je svog Ic-oficira, kod koga su se sticala obaveštenja Ic-službe jedinica Wehrmacht-a u Srbiji, a dobijao je obaveštenja i od ostalih obaveštajnih aparata koji su funkcionisali na srpskoj teritoriji. Isto tako je i Viši vođa SS i policije u Srbiji imao Ic-službu, s obzirom da je u Srbiji vršio delatnost analognu delatnosti »štabova za suzbijanje bandi«.

Dok je, dakle, Ic-služba bila tesno vezana za trupu ili za vojna nadleštva, Abwehr je radio na širokom frontu, sarađujući sa trupom i njenim Ic-oficirima, sa teritorijalnim ustanovama nemačke okupacione vojne uprave, ali i sa svojom centralom neposredno. Ic-služba koristila je izveštaje Abwehr-a i SD-a, ukoliko je u njima bilo informacija koje su za nju bile od interesa, ali je i potsticala u pojedinim slučajevima jednu od ove dve službe — ili obe — na izvesnu konkretnu delatnost koja je za nju bila od važnosti.

Pored osnovnih i glavnih obaveštajnih organizacija i linija obaveštajno su delovale — samostalno ili pomoćno i dopunski — i izvesne druge ustanove. Neke od tih ustanova, — kao radio-prislušna služba, naprimer, — bile su od veoma velike važnosti za nemački obaveštajni rad u Srbiji. Ovamo treba ubrojiti i izvesne pojedince koji su se pojavljivali u

Srbiji sa obaveštajnim zadacima mimo redovnih obaveštajnih ustanova, a takođe i takve koji su služili kao informatori pojedinih okupacionih faktora — naprimer, Opunomoćenika Ministarstva inostranih poslova Reich-a. Bliži karakter i delatnost tih ustanova i ličnosti biće prikazani i objašnjeni u daljem toku izlaganja.

Treba pomenuti. da su se, prvih dana i nedelja okupacije, kako eksponenti Sipo i SD-a, tako i posebne Abwehr-ove komande koje su pratile operativne trupe, bavili hapšenjima na osnovu tzv. spiska posebnih poternica za Jugoslaviju (Sonderfahndungsliste Jugoslawien). Taj spisak, izdat na brzinu pred nemački napad na Jugoslaviju u vidu umnožene knjige, pretstavlja dokument sa kojim se treba bliže upoznati, pošto je veoma karakterističan za nemačku obaveštajnu službu i njene metode.

Sonderfahndungsliste Jugoslawien obuhvatala je preko 3.000 imena lica za koja su razna odeljenja i referenti Gestapo-a tražili hapšenje. Posle hapšenja trebalo je izvestiti referat koji ga je zahtevao, a koji je u knjizi označen pored imena traženog lica. U zahtevima odeljenja IV E Gestapo-a (kontrašpijunaža), koji su ušli u spisak poternica, obuhvaćena su i lica čije je hapšenje tražio Abwehr. Organi odnosno grupe Sipo i SD-a, Abwehr-a i GFP-a, koji su stigli u Srbiju sa operativnim jedinicama Wehrmacht-a ili odmah iza njih, pre svega su nastojali da odmah uđu u trag licima iz tog spiska.

Pri pregledu Sonderfahndungsliste pada u oči da je rađena veoma nemarno, što se može delimično objasniti brzinom kojom je sastavljena u danima pred nemački napad na Jugoslaviju. Veliki broj imena napisan je pogrešno, pa i tako nakazno da je organima bilo potpuno nemoguće da takva lica pronađu. Čak je prezime jednog lica označeno kao »Nabavljana«, a ime kao »Zadruga«. Ima slučajeva da se jednoi isto lice pojavljuje dva puta sa raznim podacima, ili sa različito — pa i oba puta pogrešno — ispisanim imenom i prezimenom. Dalje, za mnoga lica nedostaju svi podaci, pa i o mestu boravka, ili je navedeno uopšte samo prezime. Kad se uzme u obzir da je tu bilo imena i prezimena koja su u Srbiji česta, jasno je da je to moglo imati — i svakako je imalo — za posledicu hapšenje raznih istoimenih lica.

U spisku se, dalje, pojavljuju lica koja su još pre 1941 godine umrla. Što* je najinteresantnije, u spisku su se nalazila i imena lica koja su još pre rata bila agenti nemačke obaveštajne službe. Tako se, kao protivnici koje treba odmah lišiti slobode pojavljuju nemački predratni agenti Egon Sabukoschek, Lujo Harazim, Gubarev i drugi. Pojavljuju se i takvi poznati simpatizeri Trećeg Reich-a i germanofili kao što je direktor novinske agencije »Avala«, Đorđe Perić, funkcioner UgB Anđelko Božinović, Košta Pećanac i dr., pa čak i ugledni pripadnici nemačke kolonije u Beogradu i članovi NSDAP, kao, naprimer, trgovac Heinrich Bergmann.

Iz svega ovog se vidi veliki nehat sa kojim je sastavljan spisak sumnjivih, a očigledno je da i u samim referatima Gestapo-a, na osnovu kojih su spiskovi rađeni, nije bilo ranije temeljitijeg prečišćavanja. Radilo se, po svemu izgleda, prosto o tome da se pohapsi što veći broj lica, stim da se posle, daljom obradom, saslušavanjima, prikupljanjem materijala itd., stvari prečiste. Jasno je da je takav način rada zadao organima koji su postupali na osnovu Sonderfahndungsliste mnogo nepotrebnog posla.

Sonderfahndungsliste Jugoslawien može da posluži kao zanimljiva ilustracija predratnog rada nemačke obaveštajne službe u Jugoslaviji i njenog kriterija o tome ko je u našoj zemlji opasan za Treći Reich. Isto tako, lista otkriva i izvesne slabosti obaveštajnog rada, pre svega nedovoljnu koordinaciju podataka i nedovoljnu saradnju između raznih odeljenja i referata RSHA; nepouzdanost agenture (prijavljivana su organima obaveštajne službe kao protivnici Reich-a i lica koja su bila pronemački nastrojena); nasedanje poturenim informacijama (slučaj Milana Nedića), itd. Interesantno je i samo postojanje spiska tako velikog broja lica — bez obzira na njegove nedostatke — na koje treba primeniti egzekutivne mere, pri čemu treba uočiti da spisak ne obuhvata samo istaknutije ličnosti javnog života i pojedinih njegovih oblasti, već i veoma skromna i po sebi beznačajna lica.

Jedan cd zadataka koje su nemačke obaveštajne ustanove i njihovi organi, počev od prvih dana okupacije obavljali, bilo je raščišćavanje linija, ličnosti, organizacija i veza stare jugoslovenske obaveštajne službe. Tim su se poslom bavili kako Abwehr tako i Sipo. Prve Abwehrkommande, koje su sa Wehrmacht-om prešle u Jugoslaviju, a i organi Einsatzgruppe Sipo

i SD-a, razmileli su se tih dana po Jugoslaviji, bez obzira na granice koje su bile povučene među njenim isparčanim delovima. Vršena su hapšenja i isleđivanja, konfiskacija materijala itd. Hapšenici i zaplenjeni dokumenti mahom su upućivani u Reich. Graz je bio jedan od centara u kojima se vodio dalji istražni postupak, ali su i ustanove, koje su se na srpskoj teritoriji stabilizovale, još dugo posle okončanja ove prve akcije radile po pojedinim kompleksima obaveštajne službe stare Jugoslavije, naprimer, kontraobaveštajnog biroa bivšeg Ministarstva unutrašnjih poslova koji je u Beogradu postojao izvesno vreme pred rat pod imenom »Ujka a. d.«. Tragalo se u tom pravcu i među pripadnicima bivšeg jugoslovenskog diplomatskog i konzularnog aparata, od kojih su neki proveli dugo vremena po zatvorima, nestajali u koncentracionim logorima ili čak, u pojedinim slučajevima, bili odmah po završenom isleđenju administrativnom odlukom likvidirani.

Paralelno sa traganjem stazama stare jugoslovenske obaveštajne službe odvijao se je i rad na otkrivanju veza, kanala i agenture zapadnih sila, naročito britanske, a i francuske. No, već posle kraćeg vremena, delatnost svih grana obaveštajne službe Trećeg Reich-a počela se sve više usredsređivati na glavnog protivnika okupatora na Balkanu, — pokret narodnog oslobođenja.

b. Međusobni odnosi obaveštajnih servisa

Nemački obaveštajni servisi i ustanove — Sipo i SD, Abwehr, služba Ic i razne pomoćne obaveštajne organizacije — sretali su se u svojoj aktivnosti i imali raznih kontakata. Među njima su se formirali i ustalili izvesni odnosi koje su određivali stvarni momenti (delokrug, službena saradnja, odnos prema vojnoj okupacionoj upravi itd.), ali i momenti koji sa zvaničnom strukturom njihove delatnosti i sa službeno propisanim i utvrđenim međusobnim odnosima nisu imali nikakve veze. Kao i u odnosima među svim ustanovama Trećeg Reich-a, pa i njegove okupacione uprave u Srbiji, postojala je među obaveštajnim servisima često znatna surevnjivost, a naročito između SD i Sipo, s jedne, i Abwehr-a s druge strane.

U odnosu na Ic-službu dva ostala servisa imala su ulogu informatora. Ic-služba je obaveštenja koja je od njih primala

upotrebljavala za informisanje štaba čiji je organ bila. Ova obaveštenja bila su za nju od značaja utoliko ukoliko su doprinosila izvršenju njenog zadatka, tj. stvaranju »slike o situaciji kod protivnika« i oceni te situacije.

Saradnja Abwehr-a i Sipo i SD-a sa službom Ic je ponekad, međutim, prelazila okvire dostavljanja izveštaja Ic-u i pretvarala se u zajedničku akciju. Do takve je zajedničke delatnosti dolazilo kad bi se pojavio kakav konkretni problem (obrada nekog obaveštajnog slučaja, saslušanje kakvog lica za koje su bila zainteresovana dva ili više obaveštajnih lica visa itsl.) koji je tražio zajedničko angažovanje obaveštajnih ustanova. Sipo i SD stavljao je pretstavnicima službe Ic na raspoloženje lica koja je on hapsio i držao u svojim zatvorima, a lica koja su bila hapšena odnosno zarobljavana od strane Wehrmacht-a predavana su po naređenju Ic-oficira lokalnim ispostavama ili centrali Sipo i SD-a u Beogradu. Između svih triju obaveštajnih linija bilo je i izmene mišljenja i iskustava. Saradnja između njih nije bila fotrrnalistička, već konkretna, prilagođena prilikama, onakva kakvu je zahtevala određena situacija ili pojedinačni slučaj. Međutim, ta saradnja nije niukoliko otklonila uzajamno nepoverenje i omalovažavanje između obaveštajnih grana i servisa.

Odnose između Abwehr-a i Sipo i SD-a karakteriše, između ostalog, činjenica da je Sipo i SD imao egzekutivna ovlašćenja koja su Abwehr-u nedostajala. Tako je Abwehr gotovo redovno — naročito posle rasformiravanja GFP-grupe 20, koja je 1941/42 godine delovala u Srbiji — kada je smatrao da protiv nekog lica treba preduzeti detaljnije isleđivanje i hapšenje, morao tražiti intervenciju Sipo i SD-a. Po, ovakvim zahtevima Sipo je postupao, ukoliko njegova saznanja o toj ličnosti ne bi bila u suprotnosti sa tvrđenjima Abwehr-a, koji je, zaista, često postupao i po neproverenim denuncijacijama. Sipo je odbijao da postupi po traženju i kad je smatrao da su dokazi za delatnost zbog koje treba izvršiti hapšenje, isuviše slabi. Drugim rečima, Sipo i SD nije bio obavezan da postupi po traženjima odnosno predlozima Abwehr-a u pogledu egzekutivnih mera i imao je slobodu odlučivanja hoće li i u kolikoj meri usvojiti Abwehr-ov zahtev.

Ipak je saradnje i zajedničkog istupanja Sipo i SD-a i Abwehr-a bilo u mnogim konkretnim akcijama. Tako se, naprimer, na saslušanju beogradskog advokata Ranka Brašića,

koji je na povratku sa puta u Švajcarsku bio uhapšen pod sumnjom da je tamo išao kao kurir organizacije DM, pored pretstavnika Sipo i SD-a, pojavio i pripadnik Abwehr-a. Po završenoj istrazi Sipo se, pre negoi što je odlučio- da Brašića pusti na slobodu, sporazumeo o tome sa. Abwehr-om. i. zamolio' ga da izvrši još neke naknadne isledne radnje na teritoriji NDH. O ovome će slučaju biti još reči jer on, s druge strane, može da posluži i za ilustraciju netrpeljivosti koja je postojala u međusobnim odnosima ovih obaveštajnih organizacija.

Do saradnje Abwehr-a i Sipo i SD-a došlo je i u slučaju hapšenja i streljanja pretsednika Glavnog saveza srpskih zemljoradničkih zadruga, Voje Đorđevića. U ovom slučaju, koji je među istaknutim kvislinškim funkcionerima podigao veliku prašinu, Abwehr je predao Sipo i SD-u razni optužujući materijal koji je njegova agentura o Đorđeviću sakupila.

Saradnje između Abwehr-a i Sipo i SD-a bilo je i u stvarima koje su se odnosile na suzbijanje inostrane obaveštajne službe, dakle na kontraobaveštajnim zadacima. Kada se, početkom 1944 godine, pojavila sumnja da u Banatu, postoji jedna vrlo aktivna linija mađarske obaveštajne službe, Abwehr ga, je od samoga početka izveštavao o svojim informacijama i preduzetim. merama po toj stvari. U toku agenturne obrade ovog slučaja, izveštavanje je teklo i dalje, pa je između Abwehr-a — koji. je stvar obrađivao samostalno'—i Sipo, i SD-a-—koji je vršio ulogu pomagača — postignut sporazum, o hapšenju osumnjičenih lica. Čak i onda kad su se ta lica nalazila u zatvoru ispostave Sipo i SD-a u Bečkereku (Zrenjaninu), Abwehr ih je obrađivao preko agenata-provokatora. U čitavom postupku po ovom slučaju saradnja Abwehr-a sa bezbednosno-policiskom službom odvijala se bez trvenja, u punoj saglasnosti.

Međutim, ovakva harmonična saradnja nikako nije bila pravilo. Odnos između Abwehr-a i Sipo i SD-a karakterisalo je, pod plastom formalne saradnje, međusobno nepoverenje, potcenjivanje i zluradost u slučajevima greške ili, neuspeha jednog od njih.

O tome jedan od istaknutih Abwehr-ovih agenata, bivši jugoslovenski pukovnik Konstantin Plavšić, kaže sledeće:

»Odnos Abwehr-a prema SD-u je po svima znacima bio rđav, da se ne upotrebi izraz neprijateljski. SD je stalno težio da dokaže izlišnost Abwehr-a ... na Abwehr se gledalo iz

SD-a kao na jednu reakcionarnu i prema partiji (tj. NSDAP) neraspoloženu organizaciju. Na isti se način Abwehr odnosio prema SD-u, težeći da ubedi one na vrhovima da je ovaj za svu nesreću kriv i za sve ono što će se Nemačkoj desiti po izgubljenom ratu ...«

Karakterističnu ilustraciju odnosa između ova dva osnovna obaveštajna servisa pruža već opisani slučaj Dangića. Abwehr je od samog početka održavao sa Dangićem veze, forsirao je njegovo pomaganje, a snabdevao ga i oružjem. Sipo i SD, naprotiv, ostao je tu po strani, jer mu Abwehr i Wehrmacht nisu dopuštali da. se približi ovom kompleksu i u njega umeša. Zato su izveštaji Sipo i SD-a svojim višim ustanovama, kad je afera sa Dangićem dovela sve učesnike u vrlo nezgodan položaj, bili puni zluradosti. U tim se izveštajima podvlači da je Abwehr bio taj koji je radio na, vezi i saradnji sa Dangićem, da je Abwehr-ov oficir, kapetan Mati, bio prvi koji je sa Dangićem službeno stupio u vezu, da je Dangić u Beogradu stalno bio u Matl-ovom društvu itd. Kada je naređeno Dangićevo hapšenje, jedan od rukovodilaca Sipo i SD u službenoj zabeleški konstatuje da su odgovorna lica ustanove Abwehr-a u Beogradu »zgranuta zbog ovog razvoja« i da ona »grčevito traže izlaza, jer su teško[1] obrukana«.

Kapetan Mati, jedan od najaktivnijih Abwehr-ovih oficira u Srbiji, bio je vrlo nepopularan kod nadleštva Sipo i SD. Agenti SD-a Vera Pešić i pukovnik Đurić iz Leskovca javili su SD-u da je Mati u Leskovcu, u društvu nekih Srba, govorio protiv izvesnih pojava u Reich-u, protiv von Ribbentrop-a i Gestapo-a, da je nemačku politiku u Srbiji i Hrvatskoj nazvao potpuno pogrešnom i da se izjasnio protiv postupaka nemačke okupacione uprave i protiv masovnih streljanja stanovništva.

O ovom izveštaju iz Leskovca nadležni referent SD-a napravio je službenu belešku, u kojoj je primetio da taj metod »nametljive težnje za sticanjem popularnosti kod Srba«, kojom se bavi Mati, nije samo nehatan, već »graniči čak sa patološkim«. Matl-ovo istupanje, prema ovom pismenom izveštaju referenta SD-a, pretstavlja »napuštanje svakog nemačkog i nacionalsocijalističkog držanja«. Da bi pojačao optužbu protiv Matl-a, referent dodaje kako su njegovi dostavljači prilikom podnošenja izveštaja pokazali, zgađenost na takvo ponašanje jednog nemačkog oficira i kako su izrazili čuđenje zbog ovakvih njegovih izjava pred nepoznatim Srbima. Oba dostavljača

su, kako veli SD-ov referent, tvrdili da je Mati sve govorio »iz najčistijeg uverenja«.

Interesantno je da se iz ove beleške vidi da njen pisac, referent SD-a, nije znao kakvu funkciju Mati vrši u ustanovi Abwehr-a: u Beogradu (šef jednog otseka), već govori o njemu kao o čoveku koji »radi po nalogu Ast-a Beograd«. Uostalom, Zapovednik Sipo i SD je naredio da se ova prijava stavi »zasada« u akta, bilo zbog toga što nije hteo da dolazi u konflikt sa Abwehr-om, bilo što je smatrao da je Mati govorio tako da bi stekao poverenje svojih sabesednika radi svojih obaveštajnih ciljeva, bilo što čitavoj stvari nije pridavao važnosti. Međutim, ovaj slučaj pokazuje ne samo suprotnosti koje su postojale između Sipo i SD-a i Abwehr-a (čak i kad se radi 0 Matl-u, koji je pre rata bio saradnik SD-a u Grazu), već i činjenicu da se SD smatrao pozvanim da kontroliše Abwehr 1 njegove organe.

U nekim slučajevima dobija se utisak da Sipo i SD ne želi da preduzme neke korake — koje bi inače svakako preduzeo — samo zato- što[1] ih predlaže Abwehr. Nisu retki ni slučajevi da on odbija saradnju Abwehr-a, mada bi po prirodi stvari trebalo da ga na saradnju pozove. Tako je, naprimer, Ast Beograd zatražio, avgusta 1942 godine, da njegov oficir prisustvuje saslušanju bugarskog državljanina Neofita Stojanova, koga je Gestapo uhapsio. To je odbijeno sa motivacijom da delovanje Stojanova nema interesa za Wehrmacht, — dok se ovde baš radilo o stvari koja je za Abwehr bila interesantna.

Kada je Sipo i SD, u sporazumu sa Dragomirom Jovanovićem, upravnikom grada Beograda, poslao trojicu svojih istaknutih agenata ⟞ Anđelka Božinovića, Gligorija Jančića i Aleksandra Lanjina — u Sofiju sa zadatkom da tamo obaveštajno prodru u veze KP Bugarske sa poslanstvom SSSR-a i u obaveštajne kanale prema Turskoj, Abwehr je prvo nastojao da to spreči. Na pritisak Sipo-a, beogradska ustanova Abwehr-a saglasila se sa ovim putovanjem i, čak, postigla sa Sipo> i SD-om sporazum o tome, da ova tri agenta produže i za Tursku, ako to bude u interesu obaveštajnih rezultata. Abwehr je čak nabavio bugarske vize za agente, koje je u Sofiju pratio jedan od referenata Gestapo-a iz Beograda. Međutim, pre njih stigao je ustanovi Abwehr-a u Sofiji (Kriegsorganisation Bulgarien) radiogram ustanove Abwehr-a Beo-

pad, u kome se izražava sumnja da je agent Božinović — koji je mače bio viši činovnik Uprave grada Beograda — kurir Draže Mihailovića i da nosi sobom šifru koju treba da pošalje u Kairo. Referent Gestapo-a koji je agente pratio nije mogao ništa drugo nego da se, na osnovu ovog izveštaja, saglasi sa njihovim hapšenjem od strane bugarske policije, posle čega su proteram natrag za Beograd. Prilikom pretresa u Sofiji kod njih nije nađen nikakav materijal koji bi ih teretio U ovome slučaju je, dakle, Abwehr sprečio akciju koju je poduzeo Sipo i SD.

U slučaju advokata Ranka Brašića, koji je već pomenut, bipo i SD je, naprotiv, učinio sve da isključi Abwehr iz obrade tog predmeta za koji je i on bio zainteresovan. Nije mogao istina, sprečiti da oficir Abwehr-a prisustvuje saslušanju uhapsenog Brašića, ali je sprečio da Brašić bude predat Abwehr-u. I kada je beogradska ustanova Abwehr-a zatražila akta tog predmeta Zapovednik Sipo i SD-a je lično napisao odgovor u kome odbija davanje daljih podataka Abwehr-u i, podvlači da »konferencija o daljem postupku po ovom predmetu ne bi bila celishodna pre završetka istrage«. Dakle odbija cak i razgovor sa Abwehr-om po toj stvari.

Ovde se, usput može primetiti da je Sipo i SD kontrolisao i agenta Abwehr-a, Ljubicu Gopčević, koju je Abwehr u ovoj stvari bio poturio advokatu Brašiću.

Primere koji služe upoznavanju odnosa između policisko-bezbednosne i vojne obaveštajne službe, zaključićemo slučajem Filipa Dimitrijevića, komandanta Nedićevih kvislinških jedinica u Nišu, koji je bio pod prismotrom Sipo i SD-a, zbo* sumnje da sarađuje sa organizacijom DM. Nadleštvo Zapovednika SipoiSD-a u Beogradu dostavilo je svojoj ispostavi u Nisu neki Abwehr-ov izveštaj koji se odnosio na ovaj predmet Odgovarajući na ovo, ispostava Niš piše svom pretpostavljenom centru u Beogradu sledeče:

»Takozvani pouzdani agentski izveštaji ustanove Abwehr-a u Beogradu dobijaju u poslednje vreme obim koji se više ne moze savladati. Po pravilu se može računati da je od toga 98 /o ništavno. Ispostava Niš ih u tome smislu i ocenjuje Molim da se uopšte kao i napose ispita od slučaja do slučaja vredi h postupati po izveštajima ustanove Abwehr-a u Beogradu ...«

Iz centrale je nadležni referent odgovorio ispostavi da prepušta njenoj oceni hoće li po Abwehr-ovim izveštajima preduzeti istražne radnje koje bi bile potrebne ili ne i dodao:

»Razume se da se ne može dozvoliti da ustanove Abwehr-a primete da se ovde svi dostavljeni izveštaji smatraju manje važnim, pošto Ast besumnje raspolaže dobrim vezama, pa je dosta, često u mogućnosti ga pomogne bezbednosno-policiski rad«.

Bilo je slučajeva da Sipo i SD pokuša da prevrbuje Abwehr-ove agente. Tako je, naprimer, šef njegove ispostave u Negotinu pozvao Abwehr-ovog agenta Dušana Marinovića i pokušao novcem da ga pridobije za rad u korist Sipo-a. Ovaj se agent našao u situaciji da mu, s jedne strane, njegova, Abwehr-ova, viša veza zabranjuje kontakt sa organom Sipo i SD-a, a da ovaj, preti represalijama ako ne bude hteo za njega da radi. U ovu kategoriju spada i slučaj Abwehr-ovog agenta Stevana Šarića, koji se našao u zatvoru Sipo i SD-a u Beogradu. Njega je na saslušanju pokušao da zavrbuje islednik Gestapo-a, a kada je Šarić istakao da već radi za Abwehr, on mu je obećao da će tu stvar urediti sa njegovim pretpostavljenim. Pošto je, na ovaj način zavrbovan, Šarić je pušten iz zatvora uz zabranu da dalje održava vezu sa Abwehr-om.

Bilo bi, ipak, pogrešno da se na osnovu ovih primera nesklada i međusobne surevnjivosti, borbe i podmetanja stvara pretstava i daje opšta ocena o odnosima između vojne i policisko-bezbednosne obaveštajne službe. One su se gložile, pakostile jedna drugoj, uzajamno se potcenjivale i prezirale, — ali su ipak sarađivale svesrdno onda kad je to bilo zaista od važnosti. Raskorak u delatnosti ovih dveju obaveštajnih organizacija nije bio toliki da bi od toga trpeo njihov zajednički konačni cilj: rad u korist vojne i političke mašine Trećeg Reich-a i na suzbijanju njegovih protivnika. Činjenica da je u vrhu Abwehr-a bilo lica koja su imala rezervisani ili opozicioni stav prema nacizmu, njegovoj politici i njegovim ciljevima nije uticala na rad te organizacije na terenu, u nižim instancama, mada je i tu bilo dosta opoziciono nastrojenih elemenata. Pripadnici Abwehr-a, bili oni protivnici nacizma ili ne, savesno su vršili svoju dužnost, naravno onako kako su je shvatali. Antagonizam koji je između njih i Sipo i SD-a postojao, nije mogla otkloniti čak ni reorganizacija koja je

Abwehr razbila i podredila RSHA-u. Pa ipak, svugde gde je to bilo- zaista od važnosti, postojala je i saradnja. Naročito su protivnici Nemačke i njene ratno-političke mašine uvek imali prema sebi jedinstven aparat, čije unutrašnje razmirice nisu uticale na pravac i odlučnost njegove delatnosti prema protivnicima.

Između obaveštajnih ustanova u Srbiji i njihovih centara — ili paralelnih ustanova —. u Reich-u postojala je stalna veza i saradnja. Tako je, naprimer, Ast Muenchen javio ustanovi Abwehr-a u Beogradu 1944 godine, da neki d-r Hieber, navodno bivši jugoslovenski oficir, pripadnik otseka Nemačkog fronta rada za staranje o srpskim, radnicima u Reich-u, vrši među ovim radnicima propagandu za DM i za povratak u Srbiju. Pošto je Hieber dolazio u Srbiju na otsustvo, to je i došlo do ovog obaveštenja. Istovremeno[1] je Ast Muenchen javio ustanovi Gestapo-a u Muenchen-u da spreči, Hieber-ova putovanja za Srbiju, a ustanova Abwehr-a u Beogradu obavestila o ovom slučaju Sipo i SD, svakako sa ciljem da se ovaj pozabavi Hieber-om ako bi se ponovo pojavio u Srbiji.

Slučaj radnika Milutina Hristića, koji je bio na dobrovoljnom radu u Nemačkoj, pokazuje saradnju još većeg broja nemačkih obaveštajnih ustanova u jednoj relativno beznačajnoj stvari. Poštanska cenzura u Beču — Auslandsbriefpruefstelle •— uhvatila je jedno Hristićevo pismo, upućeno u Zaječar, nekoj njegovoj prijateljici, u kome traži da mu njegovi roditelji između ostalih stvari, nabave i pošalju pikrinske kiseline. Kako ta kiselina pretstavlja sirovinu za visokobrizantni eksploziv, cenzura je uputila pismo Ast-u Beč, koji je o njemu obavestio bečku rukovodeću ustanovu Gestapo-a i ustanovu Abwehr-a u Beogradu. Dok je bečki Gestapo odmah izvršio hapšenje Hristića pod sumnjom da priprema sabotažu, dotle je beogradska Abwehr-ova ustanova o tom slučaju obavestiia Zapovednika Sipo i SD-a u Beogradu, s molbom da preduzme odgovarajuće izviđaje u Zaječaru. U međuvremenu je i Gestapo Beč javio Zapovedniku Sipo i SD-a Beograd za taj slučaj. Izviđaji su vršeni preko ispostave Sipo i SD-a u Zaječaru, a njene rezultate je Zapovednik Sipo i SD-a Beograd javio Gestapo-u Beč, izvestivši o tome i Abwehr-ovu beogradsku ustanovu, koja je, sa svoje strane, informisala Ast Beč.

Već je pomenuto da su se u Srbiji pojavljivali i obaveštajni autsajderi, koji su obavljali izvesne zadatke mimo glav-

nih obaveštajnih ustanova. Jedan od njih, sa eminentno političkom ulogom, bio je Edmund Veesenmeyer koji je odigrao važnu ulogu prilikom formiranja Nedićeve vlade, a održavao posebne veze sa Ljotićem, preko njegovog poverenika u Berlinu, d-r Nikole Marinkovića. Kad je reč o ovom: slučaju treba pomenuti i Roberta Kronholz-a, direktora »Schenker a. d.«, koji je bio čvrsto povezan sa Ljotićem,, a informisao je Abwehr i Vees,enmeyer-a, dakle Ministarstvo inostranih poslova Reich-a. Kronholz, koji je bio jedan od glavnih nemačkih obaveštajno-političkih mešetara u Srbiji, održavao- je veze i sa pretstavnikcm Ministarstva inostranih poslova d-r Benzler-om, dok je Benzler-ov naslednik, Neubacher, njegove usluge i njegovu ulogu vrlo- malo' cenio. O Neubacher-ovim obaveštajnim aktivnostima u vezi sa četnicima, u kojima je glavni eksponent bio bivši trgovac Rudolf Staerker, biće opširno govora prilikom prikaza Neubacher-ove »četničke politike«.

Posebni slučaj pretstavlja pojava Karla Druschkowitz-a (Druškovića), koji je već pomenut u aferi sa Dangićem. Njega je, kada je došao u kontakt sa Nedićem i odneo jedan njegov memorandum u Berlin, Sipo i SD, u sporazumu sa Višim vođom SS i policije, Meyszner-om, uhapsio, saslušao i pustio sa opomenom da se takvim poslovima više ne bavi. O njemu će biti još reči, ali ovde treba pomenuti da je on — mada avanturista i hohštapler —, zaista imao izvesne obaveštajne zadatke za Ast Berlin i za Ministarstvo inostranih poslova Reich-a.

Na kraju, u vezi sa pitanjem odnosa između obaveštajnih službi, treba nešto reći i o postupanju sa ratnim zarobljenicima za koje je postojalo obaveštajno interesovanje. Jedan od ovih bio je bivši upravnik grada Beograda, Dragomir Drinčić, čije se ime nalazilo u spisku vanrednih poternica za Jugoslaviju. On je, kao rezervni oficir, bio u zarobljeničkom logoru u Nemačkoj. Kraus i Helm tražili su od RSHA da se Drinčić, kao istaknuti protivnik Nemačke i pomagač protivničke obaveštajne službe, pusti iz logora i privede Sipo i SD-u u Beograd. RSHA nije delio mišljenje svojih beogradskih organa o Drinčiću, ali je ipak tražio od Wehrmacht-a njegovo izručenje. Međutim, taj zahtev je odbijen. Ne samo što je traženo[1] Drinčićevo saslušavanje moralo biti obavljeno u zarobljeničkom logoru, već je, po zahtevu Abwehr-a, organ Gesta-

po-a koji je to saslušanje izvršio morao doći u uniformi Wehrmacht-a, kao oficir.

Na sličan način Wehrmacht je odbio da izruči RSHA-u ratnog zarobljenika Antona Batagelja, bivšeg visokog funkcionera jugoslovenske policije odnosno Ministarstva unutrašnjih poslova, koji je radio* u predratnoj jugoslovanskoj obaveštajnoj službi i o čijoj su obaveštajnoj delatnosti protiv Nemačke postojali dokazi, zbog čega, je i bio unesen u Sonderfahndungsliste. RSHA se energično zauzeo za njegovo izručenje, ali je postigao* samo* odobrenje da se Batagelj sasluša u zarobljeničkom logoru. Pošto je protiv njega postojao konkretni materijal o* vezama sa izvesnim grupama koje su preduzimale sabotažne akcije, to službenik RSHA koji ga je saslušavao nije bio kamufliran u Wehrmacht-ovu uniformu. Iako je saslušanje otvorilo razna pitanja — među njima i takva po kojima je RSHA razna lica podvrgavao istražnom postupku, represalijama, pa i »specijalnome postupku«, tj. likvidaciji — Wehrmacht je sprečio dalje isleđivanje protiv Batagelja i on je ostao u zarobljeničkom logoru.

Posebno područje načelnog razmimoilaženja između nemačkih obaveštajnih servisa pretstavlja stav ovih dveju obaveštajnih organizacija prema kompleksu DM. Dok je Abwehr uvek nastojao da stvori prema organizaciji DM veze, kako bi je iskoristio i obaveštajno i operativno u akciji protiv NOP-a, Sipo i SD je uglavnom, odbijao saradnju sa četnicima DM. Ta se situacija delimično izmenila tek pred kraj 1943 godine, ali ne zbog promene stava Sipo i SD-a, već zbog toga što su ta pitanja stavljena, pod drugu nadležnost. Politički eksponent Trećeg Reich-a, za* jugoistočnu Evropu dobio* je tada ovlašćenja i u odnosu na bezbednosno-policiski okupatorov aparat i prilagodio u izvesnoj meri i njegovu delatnost svojoj politici saradnje sa Dražom Mihailovićem.

II

VOJNE OKUPACIONE USTANOVE I NJIHOVA OBAVEŠTAJNA SLUŽBA

1. Okupaciona uprava Wehrmacht-a 1941—1943

a. Vojni zapovednik Srbije i Viša komanda LXV

Od trenutka, kada je Hitler odlučio da izvrši napad na Jugoslaviju, sve zainteresovane vojne, bezbednosne, ekonomske i ostale ustanove Reich-a počele su da se pripremaju za učešće u okupacionom režimu. Nemačka je dotle već bila okupirala čitav niz zemalja, prvo Čehoslovačku i Poljsku, a zatim Dansku, Norvešku, Holandiju, Belgiju i Francusku. U svim tim zemljama formirani su okupacioni režimi, ali je svaki od njih nosio specifična obeležja. U Čehoslovačkoj, i to u njenom češkom delu, stvoren je Češko-Moravski protektorat, koji je smatran sastavnim delom Reich-a. U Poljskoj je formiran Generalni guverneman, neka vrsta kolonirjalne uprave, a veliki delovi Poljske ušli su — kao i delovi Cehoslovačke — u sastav samog Reich-a u užem, smislu!. Ostale zemlje nalazile su se pod vojnom okupacijom, čiji je nosilac bio Wehrmacht. Danska i Norveška pretstavljale su izvesno vreme izuzetak, jer je u njima okupacioni režim bio određen učešćem domorodačke uprave, a veliki deo Francuske ostao je izvan okupacije. Zemlje pod nemačkom vlašću pretstavljale su, dakle, u trenutku okupacije Jugoslavije, šaroliku sliku, zbog znatnih razlika u njihovim okupacionim režimima.

U vremenu između odluke o napadu i napada na Jugoslaviju nisu date nikakve određene direktive koje bi uka-

zivale na formu okupacionog režima u Jugoslaviji. Postojale su samo razne tendencije da se u raznim pravcima razradi osnovna Hitler-ova zamisao od 27 marta, da se Jugoslavija uništi kao država, a Srbija specijalno kazni. Čak ni onda kada su se vojne operacije uveliko razvijale na jugoslovenskom tlu nije bilo nekih jasnijih direktiva. Tek 12 aprila, kada je jugoslovenski otpor praktično već bio skršen, pojavila se, preko OKW-a, Hitler-ova direktiva o podeli Jugoslavije.

Prema toj direktivi, kao što je već pomenuto, treba »oblast južno od Dunava, a istočno do opšte linije: ušće Morave—Požarevac—Petrovac—Boljevac—Knjaževac—Kalna«, koja »obuhvata područje bogato bakrom (Bor) i krajeve bogate ugljem, koji se nastavljaju jugoistočno«, da potpadne pod nemačku vojnu upravu, i to u nadležnost OKH. Pod OKH, prema toj direktivi, spada i Stara Srbija. Celu tu oblast direktiva naziva »zaštitnim područjem južno od Dunava«, izbegavajući čak i sam naziv Srbije.

Užurbano se pripremajući za učešće u predviđenom i očekivanom okupacionom režimu na jugoslovenskoj teritoriji, pojedine ustanove Reich-a nisu, dakle, sve do 12 aprila imale određenu indikaciju o budućem teritorijalnom ustrojstvu jugoslovenskog prostora. Hitler se još nije bio odlučio i kao da nije imao jasnu pretstavu o tome prostoru i o domašaju njegove političke i strategiske vrednosti za Treći Reich. Odluka od 12 aprila dala je samo opšte, okvirne linije, a operacije u Jugoslaviji napredovale su, međutim, takvim neočekivano brzim tempom, da razne pomenute ustanove, u svojim pripremama, nisu imale vremena da se prilagode strukturi novog razgraničenja u jugoslovenskom prostoru, koju je indicirala ta odluka.

Ovim se, između ostalog, objašnjava zašto je raniji šef vojne uprave u okupiranoj Francuskoj, Turner, primio od Generalquartiermeister-a OKH-a, generala Wagner-a, nalog da formira vojnu upravu u Jugoslaviji. Isto tako je i Abwehr, pripremajući se za akciju u Jugoslaviji posle njene okupacije, formirao' ustanovu koja se zvala »Ast Jugoslawien«. Bezbednosno-policiske i privredno-političke ustanove, pripremljene u Nemačkoj, bile su takođe predviđene za čitavu jugoslovensku teritoriju. Čak je i nemački general, koji je postavljen za prvog Vojnog zapovednika Srbije, prvobitno bio određen za

Vojnog zapovednika Jugoslavije. Sve ovo jasno pokazuje na kakav je improvizovani način preduzeta nemačka akcija protiv Jugoslavije: 27 marta Hitler je naredio pripreme za rat, 6 aprila je taj rat otpočeo, a političke odluke koje bi trebalo da prethode, ili da bar budu jednovremene sa vojnim, došle su tek kasnije. Hitler-a je interesovala jedino pobeda nad Jugoslavijom i njeno brisanje sa generalštabnih karti. Interesovalo ga je da obezbedi za nemačku ratnu privredu izvesne sirovine koje je ta teritorija mogla dati, Detaljnijim razrađivanjem problema jugoslovenskog prostora on se uopšte nije pozabavio. Time je bila data osnova za ono promenljivo i često protivrečno eksperimentisanje i politiziranje na ovoj teritoriji.

Iz same direktive, koja naglašava ekonomske momente »zaštitnog područja« i naređuje da se o njegovim konačnim granicama ima izjasniti i odeljenje OKW-a za privredu naoružanja[1]), proizlazi da privredna eksploatacija tog prostora za potrebe nemačke ratne privrede treba da bude prvi i osnovni motiv uprave u njemu. Tako je lično Goering naredio generalu Kleist-u, koji je sa svojim jedinicama ušao u Jugoslaviju iz Bugarske, da što pre stavi ruku na Borske rudnike. Njemu je pridodata posebna jedinica tadašnjeg puka »Brandenburg« za posebne zadatke, koja je imala da obezbedi da se rudnici i njihova postrojenja zauzmu neoštećeni.

General Haider, tada šef generalštaba vojske, označio je novopostavijenom Vojnom zapovedniku Srbije kao[1] glavne zadatke: održavanje mira, i reda, obezbeđenje i osposobljavanje saobraćajnih veza, održavanje industriske proizvodnje i žetve, obezbeđenje saobraćaja Dunavom.

U ovom znaku formirana je nemačka vojna okupaciona uprava u Srbiji. Ona je za sve vreme svog postojanja, nosila obeležje improvizacije i nije bila izraz jedinstvene i određene politike u kojoj bi harmonično, svaka u svom delokrugu, učestvovale razne nemačke ustanove i vlasti, zainteresovane na okupiranom području.

Iz direktive o podeli Jugoslavije od 12 aprila proizlazi da je okupirana teritorija smanjene Srbije data u nadležnost OKH-u. Zatim, ta je direktiva učinila sve planove, koje su u vezi sa okupacijom Jugoslavije na brzinu pripremile razne

') OKW/Wi Rue Amt (Amt Wirtschaft-Ruestun,g).

ustanove u Reich-u, neupotrebljivim, pošto je prostor na kome su ogranci i organi tih ustanova imah da ih sprovode u život iseckan. Tako* su se, manje-više, planirane i u najvećoj žurbi pripremljene ustanove svele na onu teritoriju koja je potpala pod direktnu vojnu okupaciju Reich-a, dakle, na užu Srbiju.

Sama formulacija o formiranju tog »zaštitnog područja« (izraz koji se ranije upotrebljavao samo za kolonijalnu politiku u Africi), jasno je govorila da na čelu uprave tog područja treba da stoji pretstavnik OKH, dakle, jedan general suvozemne vojske. Međutim, nemački general koji je prvo bio postavljen za Vojnog zapovednika Jugoslavije —• u vreme dok su operacije joiš bile u toku — i koji je, zatim, stigao u Beograd kao Vojni zapovednik Srbije, pripadao- je nemačkom vojnom vazduhoplovstvu. Ova čudna pojava rezultat je prilika karakterističnih za siitem po kome sei upravljalo Trećim Reich-om. Do nje je došlo zbog toga što se umešao Goering, raniji specijalista Reich-a za Jugoslaviju, i zatražio od Hitler-a da na čelo vojne uprave postavi vazduhoplovnog generala. Time je Goering želeo da ono što je od Jugoslavije ostalo pod nemačkom vojnom upravom, na neki način makar simbolički, zadrži pod svojim uticajem i u svom domenu. To je ona ista težnja za stvaranjem ličnih satrapija, koja je pobudila Gauleitera Koeh-a, komesara Reich-a u okupiranoj ükrajini, da od Hitler-a zatraži na poklon dva okruga, koja su delila granice teritorije pod njegovom komandom od Baltičkoga Mora, kako bi imao »carstvo« od Crnog do Baltičkog Mora.

Vazduhioplovni general Foerster, koji je došao na položaj Vojnog zapovednika Srbije, kvalifikovao se za taj položaj time što je, nekoliko godina ranije, vodio nemačku vazduhoplovnu misiju u kratku, reprezentativnu posetu Jugoslaviji i jugoslovenskom vazduhoplovstvu. OKH je morao prihvatiti odluku Hitler-a, ali je, sa svoje strane, učinio potez protiv Goering-a, — sve na liniji surevnjivosti između rodova vojske, koja se ovde ispoljila na jedan groteskan način. Iako vazduhoplovni general, Foerster je bio podređen OKH-u, dakle Vrhovnoj komandi suvozemne vojske. Njen Generalquartiermeister je bio, kao prvi pomoćnik načelnika generalštaba suvozemne vojske, nadležan za upravljanje okupiranim teritorijama. Drugo, OKH je komandu nad okupacionim trupama (u početku četiri

RUKOVODIOCI WEHRMACHT-a NA BALKANU

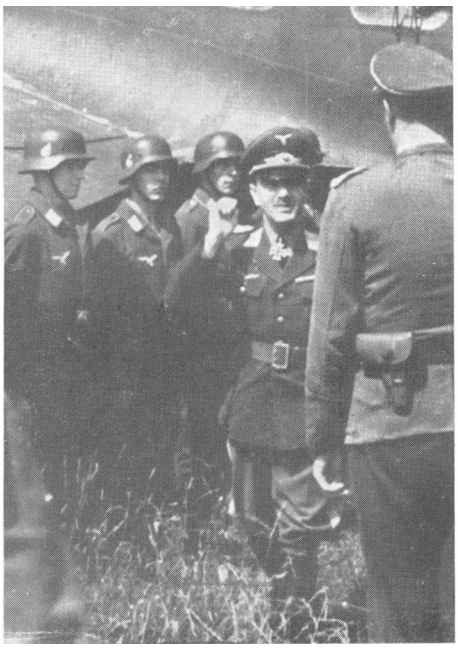

L oehr

List

Najviša Wehrmacht-ova komanda za Balkan bila je u Solunu, gde je formirana ustanova „Zapovednika Wehrmacht-a za Jugoistok". Na čelu te komande bio je najpre feldmaršal List, a kasnije general Loehr

divizije) odvojio od ustanove Vojnog zapovednika. Za te četiri divizije stvorena je posebna komanda, pod nazivom »Više komande LXV« (Hoeheres Kommando LXV), na čije je čelo došao general Bader, koji je pripadao suvozemnoj vojsci. Vojni zapovednik je, prema tome, bio šef okupacionih vlasti i imao je pod sobom vojno-upravna nadleštva, ali su okupacione trupe stajale pod komandom generala Bader-a, čije je sedište takođe bik» u Beogradu. General Foerster, vojni zapovednik, mogao je zatražiti od generala Bader-a sprovođenje vojnih akcija, ali nije imao nikakvog uticaja na planiranje i rukovođenje tim akcijama, pošto mu Bader nije bio podređen.

Kakol Schroeteir, kaoi vojni zapovednik (koji je 3 juna 1941 godine nasledio Foerster-a), tako i Bader, kao šef Više komande LXV, podređeni su 9 juna 1941 godine Zapovedniku Wehrmacht-a za Jugoistok, čija je komanda tada prema Hitler-ovoj naredbi formirana, pošto su se sa Balkana povukle nemačke operativne trupe koje su stajale pod komandom generala von Weichs-a. Za Zapovednika Wehrmaeht-a za Jugoistok, koji je nosio- naziv »Wehrmachtsbefehlshaber Suedost« postavljen je feldmaršal List, dotada komandant 12 nemačke armije, koja je takođe učestvovala u aprilskim operacijama na Balkanu. On se preselio sa svojim štabom u Solun, koji je na taj način postao sedišteni] odakle se dirigovalo vojnom upravom u balkanskim zemljama pod nemačkom okupacijom. Načelnik štaba feldmaršala List-a bio je generalmajor Foertsch, koji je u formiranju nemačke vojne okupacione politike na Balkanu otada pa do 1944 godine igrao, sa vojničke tačke, izvanredno istaknutu ulogu. Snažan uticaj na tu politiku vršio je i Ic-oficir u štabu generalmajora Foertsch-a, major, kasnije pukovnik, Pfafferoth.

Istovremeno sa formiranjem, komande Zapovednika Wehrmacht-a za Jugoistok, kao nadležnog teritorijalnog i operativnog komandanta za Balkan i grčka ostrva, došlo je do još jedne važne promene u višim nadležnostima. Kao- što je rečeno, okupaciona uprava je prvobitno bila pod OKH. Međutim, u vezi sa napadom na SSSR, nadležnost OKH za operativno vođenje rata svedena je i koncentrisana na borbu na Istoku, dakle, protiv Sovjetskog Saveza. Jugoistočna Evropa je u vojnom pogledu stavljena u nadležnost neposredno rukovodećem štabu Wehrmacht;-a, odnosno OKW-u, a izuzeta iz nadležnosti OKH, kao vrhovne komande suvozemne vojske. Me-

đutim, u Srbiji ostalo je i dalje na snazi dvojstvo koje je stvorio OKH, iz svojih posebnih razloga. Zapovednik Wehrmacht-a u Solunu bio je pretpostavljena komanda i za Schroeter-a i za Bader-a, kojima je, na taj način, uskraćen neposredni dodir sa vrhovnim ustanovama.

Formiranje vojne okupacione uprave u Srbiji trebalo je da se sprovede na osnovu posebnih direktiva za vojnu upravu okupiranih zemalja. Te direktive su izrađene, po nalogu Vrhovnog komandanta suvozemne vojske, feldmaršala Brauchitsch-a, ubrzo po završetku nemačkih operacija protiv Poljske, da bi se sprečilo ponavljanje haosia u pogledu upravljanja okupiranim teritorijalna do koga je tada došlo. U njihovoj izradi aktivno je učestvovao načelnik u pruskom ministarstvu finansija, državni savetnik d-r Harald Turner.

Prema osnovnoj šemi, na čelu okupiranih teritorija stoje vojni zapovednici. Uz njih treba, kao njihovi najbliži savetodavci, da budu postavljeni šef komandnog štaba (nadležan za teritorijalna vojna pitanja) i šef upravnog štaba (nadležan za upravu okupiranom zemljom). Upravni štab je podeljen na upravno i na privredno odeljenje, a njemu je podređen i policiski aparat, sa Tajnom vojnom policijom i Vojnom žandarmerijom. Upotreba Sipo i SD-a na okupiranim teritorijama uopšte nije bila predviđena.

Pod Vojnim zapovednikom bili su, prema ovim direktivama, šefovi teritorijalnih vojnih uprava pojedinih oblasti. Njihov naziv i veličina njihovog područja zavisili su od veličine zemlje koja se nalazila pod vojnom upravom. Tako su, naprimer, u Francuskoj stvorene »uprave vojnih okružja«, na čelu sa šefovima; u Belgiji — »više vojne komandanture«, a pod ovima vojne i okružne komandanture. Svaka od ovih ustanova vojne uprave imala je svoj komandni i svoj upravni štab, odnosno kod vojnih komandantura i okružnih komandantura formirana su dva otseka, koji su nosili nazive komandne grupe i upravne grupe[1]).

[1]) Nazivi za ove vojno-upravne komande bili su: uprava vojnog okružja — Militaerbezirksverwaltung; viša vojna komandantura — Oberfeldkommandantur; vojna komandantura — Feldkommandantur; okružna komandantura —• Kreiskommandantur; komandna grupa — Kommandogruppe; upravna grupa — Verwaltungsgruppe.

Čitav ovaj vojno-upravni aparat trebalo je popuniti administrativnim stručnjacima, koje su OKH-u (koji je imao da izgradi taj aparat) morala da stave na raspoloženje nadležna ministarstva Reich-a.

Ovi službenici su dobili rang oficira, od potporučnika do generala, a nosili su i uniforme oficirskog kroja sa posebnim oznakama. Njihovi nazivi uzeti su iz službene terminologije nemačkog administrativnog aparata, pri čemu je pred odgovarajući činovnički naziv stavljana oznaka »vojno-upravni«, naprimer, vojno-upravni, savetnik. Viši službenici dobili su naziv »vojno-upravni šef« i generalski rang[1]).

Za čitav vojno-upravni aparat bilo je karakteristično da su u njemu — pia i u komandnim štabovima, — položaje zauzimali mahom bivši oficiri, koji su bili penzionisani ili istupili iz vojske, pa vraćeni u aktivnu službu. Treba pomenuti još i to da je komandni štab predviđen pomenutim direktivama o uređenju vojne uprave u okupiranim zemljama, uskoro dobio ime »Generalštab«.

Na čelo upravnoga štaba pri Vojnom zapovedniku Srbije postavljen je d-r Harald Turner. Aktivni oficir iz Prvog svetskog rata„ Turner je istupio iz vojske posle njegovog okončanja i zaposlio se kao službenik u aparatu socijalnog osiguranja. Godine 1929 postao je članom NSDAP, a zatim i SS-a. Po dolasku Hitler-a na vlast postavljen je za vladinog pretstavnika[2]) u Koblenz-u, a nešto kasnije za načelnika u pruskom Ministarstvu finansija„ a time i za šefa personala pruskih državnih ustanova. Godine 1938, prilikom aneksije Sudetske oblasti, dobio je položaj šefa civilne uprave teritorija koje su tada priključene Reich-u, a posle okupacije Francuske naimemovan za šefa vojne uprave u Parizu. U SS-u imao je rang brigadnog generala.

U Francuskoj je Turner došao u sukob sa vojnim činiocima okupacione uprave. Prema njegovim shvatanjima, koja su došla do izražaja i prilikom izrade pomenutih direktiva, dužnost je vojno-upravnog aparata da se, u prvome redu, sta-

[1]) Ovaj su rang dobili načelnici ministarstava, državni potsekretari i državni sekretari.

[2]) Naziv za najvišeg administrativnog funkcionera jedne pruske oblasti. Odgovara otprilike banu u bivšoj Jugoslaviji.

ra za što bolju upravu, a da čisto vojni momenti moraju o tom zahtevu uvek voditi, računa. Vojno rukovodstvo- u okupacionoj upravi u Parizu, a naročito Ic-služba Vojnog zapovednika (koja je bila sastavni deo njegovog komandnog štaba odnosno generalštaba), zahtevalo je prvenstvo u odnosu na upravne štabove i mešalo se i u čisto upravna pitanja. Ovaj spor između Turner-a i vojnih okupacionih pretstavnika u Francuskoj završen je Turner-ovim opozivanjem i njegovim postavljenjem, februara 1941, za šefa vojne uprave pri 12 nemačkoj armiji, koja je u Rumuniji pripremala napad na Grčku.

Istog dana kad je otpočeo nemački napad na Jugoslaviju, 6 aprila 1941, Turner i njegov prvi saradnik, vojno-upravni savetnik d-r Georg Kiessel, pozvati su u Beč, a zatim u Graz, gde je Turner-u poveren položaj šefa vojne uprave u Jugoslaviji. U tom trenutku, kao što je napred već pomenuto, predviđalo se stvaranje nemačke vojne uprave na čitavoj jugoslovenskoj teritoriji,. Pri tome je Generalquartiermeister Wagner tražio da sedište te vojne uprave bude u Zagrebu, kako bi se i tim gestom izrazio podređeni položaj srpskog dela Jugoslavije. Turner je, međutim, istakao da su mu za ustrojstvo vojne uprave potrebna postojeća ministarstva, zbog čega sedište uprave mora biti u Beogradu.

U razgovorima vođenim u vezi sa stvaranjem vojne uprave u Jugoslaviji, Turner-u je saopšteno da iz njene nadležnosti treba da bude izdvojen čitav privredni sektor koji će se staviti u nadležnost Goering-ovog poverenika, Franza Neuhausen-a. Isto tako-, u Jugoslaviji je trebalo da dejstvuje i posebna Einsatzgruppe Sipo i SD-a kao organ RSHA, formalno podređena Vojnom zapovedniku, ali faktički od njega nezavisna. Turner je jedino uspeo, u ličnom razgovoru sa Heydrich-om, pozivajući se na svoj položaj SS-ovskog brigadnog generala, da mu Einsatzgruppe Sipo i SD-a bude ograničeno podređena, u istoj formalnoj meri u kojoj je bila podređena Vojnom zapovedniku. To se rešenje odnosilo samo na Turner-ovu ličnost, ali ne i na upravni štab kao takav. Lice koje bi ga za vreme kakvog njegovog otsustva zamenjivalo na položaju šefa upravnog štaba nije, u pogledu Einsatzgruppe Sipo i SD-a, imalo nikakvih ovlašćenja ili prava.

Turner je, još od vremena kada je vršio dužnost šefa civilne uprave u Sudetskim oblastima, držao uz sebe, kao svog

ličnog referenta i. najbližeg saradnika, d-r Geoirga Kiessel-a, ranijeg zamenika rukovodioca ustanove Gestapo-a u Nucrnberg-u. U Sudetskoj oblasti Kiesel je bio Heydrich-ov oficir za vezu pri Turner-u, a kada je Turner postavljen za šefa vojne uprave u Parizu, juna 1940, uspeo* je da mu Himmler dodeli tamo Kiessel-a na službu. Poveo ga je sa sobom i u Rumuniju, a zatim u Beograd.

U Srbiji je, dakle, uz vojnog zapovednika generala Foerster-a, obrazovan dvojni štab: komandni odnosno generalštab i upravni. Kao načelnik komandnog štaba, pod Foerster-om i njegovim naslednicimia, radio je pukovnik Gravenhorst, čiji. je Ic-oficir bio kapetan Picht. Turner je zauzeo položaj načelnika odnosno šefa upravnog štaba, ali taj upravni štab nije odgovarao niti direktivama o ustrojstvu vojne uprave, niti Turner-ovim željama. Na ekonomski sektor, koji je b'io naročito značajan, Turner nije mogao da vrši uopšte nikakav uticaj. U pogledu policiske vlasti delovala je, nezavisno od vojne uprave i njemu samo formalno podređena Einsatzgruppa Sipo i SD-a za Jugoslaviju i njoj podređena Einsatzkommanda Sipo i SD' u, Beogradu, koje su delovale po direktivama RSHA. I sa samim komandnim štabom, odnosno generalštabom. Turner je imao da izdrži teške borbe, jer se pojavila tendencija da se cela uprava i upravni štab tretiraju kao otsek generalštaba Vojnog zapovednika.

Turner je uređenje uprave u Srbiji zamišljao na taj način što će se uspostaviti srpska administracija, a uloga upravnog štaba će se svesti na nadzor nad njenim radom, na davanje opštih direktiva i na kontrolu nad njihovim sprovođenjem. Ovo njegovo gledište bilo je, između ostalog, zasnovano i na uverenju da, bi piri većoj i detaljiziranoj nadležnosti vojno-upravnog aparata bilo potrebno da se on i personalno znatno poveća. To* bi imalo za posledicu da većinu njegovih kadrova čine nemački službenici srednjih i nižih kvalifikacija, koji bi se našli prema visoko kvalifikovanim i stručnim funkcionerima srpske uprave i ne bi bili dorasli svojim dužnostima.. To* je, uostalom, tačno i nastupilo.

Turner je u početku pokušao da svoj štab izgradi prema svojoj zamisli, tj. da on bude sastavljen od svega 17 službenika u rangu oficira. Ali pri odabiranju tog brojno malog aparata, nije uspeo da dobije one visokokvalifikovane saradnike kakvi su odgovarali njegovim koncepcijama. Jedini izu-

zetak činio je već pomenuti šef pravosudnog otseka upravnog štaba, vojno-upravni šef d-r Uppenkamp, nemački pravnik svetskog glasa. Izbijanjem narodnog ustanka pod rukovodstvom KPJ, koji je ubrzo doveo do drastičnih vojnih mera u Srbiji, do »kaznene ekspedicije«, Turner-ova zamisao o obliku i ustrojstvu okupacione uprave bila je praktički onemogućena. Njegovim shvatanjima suprotstavio se front ostalih okupacionih činilaca, koji su stajali na liniji primene brutalnih mera. Turner nije bio dovoljno jak da se protiv tog fronta bori, a ubrzo da bi se pokazao dovoljno revnosnim, počeo je i sam da se takmiči u brutalnosti držanja i predloga. Čitava njegova delatnost u Srbiji svela se na niz ličnih neuspeha, krupnih razmimoilaženja sa gotovo svim ostalim faktorima okupacije i neprekidni lanac malih sukoba skoro po svakom pitanju okupacione politike, pri čemu mu je i od strane Wehrmacht-a prebacivana preterana težnja za samostalnim politiziranjem.

Prvi vojni' zapovednik Srbije, general Foerster, napustio je svoj položaj već 3 juna 1941 godine, a na njegovo mesto došao je general protivavionske artiljerije, von Schroeter, dotadašnji, pretsednik Saveza organizacija za pasivnu vazdušnu odbranu Reich-a[1]). I Schroeter je pripadao vojnom vazduhoplovstvu (u čijem se sastavu nalazila i protivavionska artiljerija), a usto nikada nije ranije komandovao većim jedinicama, već je za svoj čin imao da zahvali izvesnim političkim momentima. Ustvari, on je bio kapetan ratne mornarice, ali je za vreme Weimarske Republike morao da napusti aktivnu službu, jer je na brod kojim je komandovao primio Hitler-a. On je, uostalom, došao odmah u ogorčen sukob sa svojim potčinjenim, Turner-om, po pitanju nadležnosti nad jednim bataljonom Policije poretka koji je bio upućen u Srbiju. Protivno Turner-ovom traženju, Schroeter je taj bataljon podredio generalštabu, a ne upravnom štabu.

Za vreme dok se Schroeter nalazio na položaju Vojnog zapovednika otpočeo je narodni ustanak. Koliko je to bilo neočekivano za nemačke okupacione vlasti najbolje pokazuje sama činjenica da je jedna takva ličnost kao što je Schroeter postavljena na ovaj položaj. Ovim se istovremeno objašnjava

') Reichsluftschutzbund — odgovara jugoslovenskom P'AZ-u.

podbacivanje sivih grana i linija, nemačke obaveštajne službe, koje sa širokim ustankom pobeđenog naroda uopšte nisu računale. U jednoj avionskoj nesreći, Schroeter je poginuo već u julu 1941 godine, pošto je prethodno ostavio traga u krvavoj istoriji okupacione politike prvi narediv̌si izvršenje odmazdi streljanjem talaca.

Schroeter-ov naslednik bio je vazduhoplovni general Dankelmann koji je, kao jedinu instrukciju, primio od Goeringa nalog da se ne meša u Neuhausen-ov posao.

Potrebno je na ovome mestu dotaći se i razvoja Više komande LXV, koja je funkcionisala u Srbiji paralelno sa štabom Vojnog zapovednika i koja je kratko vreme po dolasku u Srbiju imala sedište u Vrnjcima, a zatim prešla u Beograd. Pod njenu komandu stavljene su 704, 714, 717 i 718 divizija koje su delom bile sastavljene od drugorazrednog ljudskog materijala, a delom imale tek da budu formirane i obučene na okupiranoj teritoriji. Pored generala Bader-a, komandanta Više komande, u njenome štabu i uopšte u Srbiji igrao je vrlo aktivnu ulogu načelnik štaba, generalštabni pukovnik Kewisch. Bivši oficir, i on je, pošto je mnogo godina proveo u privatnoj službi bio reaktiviran u Drugom svetskom ratu. Oficir Ia u štabu bio je major Kolbe, koga je uskoro nasledio major Kogarth, a Ic-oficir kapetan, kasniji major, Carl Calsow.

Struktura sa dvojstvom vojnih komandi — pri čemu jedna pretstavlja vrhovnu okupacionu vlast ali nema pod sobom trupe, a druga komanduje trupama, a nema uticaja na upravu — morala je, sasvim logično, da dovede do trvenja. Odnos između dva konkurentna štaba se još više zaoštrio, kada se u njima pojavila nervoza zbog narodnog ustanka, koji je buknuo neslućenom silinom, iznenadivši okupatora potpuno nepripremljenog za ovakav razvoj događaja.

Između Dankelmann-a — koji je u Srbiju stigao u vreme kada je situacija postajala za okupatora sve kritičnijom — i Bader-a došlo je do najtežih sukoba. Ovi sukobi bili su, uglavnom, u vezi sa taktikom koju treba primenjivati protiv NOP-a koji je, praktično, zavladao Srbijom i stigao do pred kapije Beograda. Pošto nije imao trupe pod svojom komandom, Dankelmann nije mogao ni preduzimati vojne mere, a za stanje na području kojim je trebalo da upravlja, bacao je krivicu na Bader-a, koji je sa svojim jedinicama bio nemoćan pred ra-

zbuktalim revoltom narodnih masa i vestom strategijom vojnog rukovodstva NOP-a. Bader — a naročito Bader-ov načelnik štaba Kewisch — odbijali su instrukcije, pa i inicijative, koje bi dolazile iz štaba Vojnog zapovednika, čije sprovođenje, uostalom, niukoliko ne bi moglo da popravi sve težu situaciju okupatorovih snaga.

U tom položaju Dankelmann, u nadi da će političkim potezom moći da utiče na »smirivanje situacije« u Srbiji, a na predlog i nekih drugih faktora okupacije, zamenio je dotadašnju kvislinšku komesarsku upravu »srpskom vladom«, na čelu sa Milanom Nedićem.

U međuvremenu sve snage okupacionih vlasti u Srbiji bile su zauzete borbama sa NOP-om, i nisu bile kadre čak ni da zadrže strategiski i ekonomski važne pozicije, a kamoli da suzbiju ustanak. Iz Soluna je Vojni, zapovednik za Jugoistok slao zahteve da se »u slučajevima sabotaže« smrtne kazne vrše vešanjem. Tako, naprimer, u telegramu koji je Zapovedniku Srbije upućen 29 jula 1941 godine naročito se traži da se »primenjuju sva ostala sredstva za zastrašivanje, koja odgovaraju navikama stanovništva«.

Komanda za Jugoistok nije bila potpuno uverena da će formiranje Nedićeve vlade dovesti do poboljšanja okupatorovog položaja u Srbiji. To se vidi, naprimer, i iz radiograma Zapovednika Wehrmacht-a iz Soluna od 4 septembra 1941 koji traži od Vojnog zapovednika Srbije i Više komande LXV hitan izveštaj po sledećim tačkama: Kakvu garantiju pruža srpska vlada? Kakvi su njeni izgledi? Kakvi su ustupci obećani (oružana sila)? Kakve su, uglavnom, namere za uspostavljanje reda i bezuslovnog autoriteta? U istome radiogramu feldmaršal List naređuje najoštriji postupak protiv NOP-a i bezobzirnu upotrebu oružja.

Već 13 septembra, dakle dve nedelje pošto je obrazovan Nedićev kvislinški kabinet, Zapovednik Wehrmacht-a za Jugoistok izveštava OKW i generalštab OKH da »uznemiravajući razvoj opšte situacije u Srbiji zahteva energične mere«, a da ni »nova srpska vlada ne zadovoljava«. Zato predlaže preduzimanje odlučnih vojnih operacija, uz postavljanje posebnog komandanta sa najvišim ovlašćenjima i pojačanje nemačkih jedinica u Srbiji najmanje još jednom efikasnom operativnom divizijom.

b. »Kaznena ekspedicija« i reorganizacija vojne uprave

Konkretne mere koje je List predložio OKW-u pomenutim telegramom od 13 septembra 1941 godine, obrazložene su potrebom za čvrstim i jedinstvenim rukovođenjem operacijama u Srbiji, što je iziskivalo koncentraciju celokupne vlasti u jednim rukama, uključujući i pravo zapovedania trupama. Za sprovodioca ove akcije preporučio je da se postavi general pešadije Boehme, koji je dotle bio komandant jednog korpusa u Grčkoj. Boehme, raniji načelnik generalštaba Austriske Republike, bio je bivši austro-ugarski oficir i smatrao se poznavaocem prilika na Balkanu pa je čak razumevao ili govorio srpski.

Na ovaj List-ov predlog došla je, 16 septembra, Hitler-ova naredba o postavljenju Boehme-a na čelo svih vojnih jedinica koje se nalaze u »krajevima ustanka« i onih koje će se tu naknadno dovesti. Prema uputstvima Vojnog zapovednika za Jugoistok, Boehme-u je dato ovlašćenje da vrši i svu izvršnu vlast, stim da su sva vojna i civilna nadleštva podvrgnuta njegovim naredbama. Hitler-ova odluka reguliše i pitanje upotrebe mađarskih, rumunskih i bugarskih suvozemnih i vazduhoplovnih snaga, stim da je za to potrebno prethodno- odobrenje OKW-a. Primljena je, međutim, ponuda Mađarske i Rumunije da se njihove rečne flotile upotrebe za osiguranje saobraćaja Dunavom. Isto tako mogu se koristiti i »hrvatske snage« u graničnom prostoru okupirane Srbije i NDH.

Istoga dana, tj. 16 septembra, i Keitel, u svojstvu načelnika OKW-a, izdao je načelnu naredbu po pitanju suzbijanja »komunističkih ustaničkih pokreta u okupiranim oblastima«, u kojoj je naročito podvučeno da se »svaki akt, uperen protiv nemačke okupacione vojne sile ... mora. .. svesti na to, da je komunističkog porekla«. Pored ponovnog upućivanja na upotrebu najoštrijih mera, ova naredba predviđa, egzekucije stanovništva, u cilju odmazde za ubijene nemačke vojnike. »Kao odmazda za život jednog nemačkog vojnika mora se u tim slučajevima uzeti kao opšte pravilo, da odgovara smrtna kazna 50—100 komunista. Način izvršenja smrtne kazne mora pojačati zastrašujuće dejstvo«.

Iz izveštaja koji je, takođe toga dana, načelnik generalštaba Vojnoga zapovednika Srbije, potpukovnik Gravenhorst podneo može se videti da su nemački okupacioni faktori naj-

zad sagledali da se voćstvo narodnoga ustanka nalazi u rukama KPJ, i da se prema Nemcima nalazi »do u tančine dobro organizovani neprijatelj«. Do ovoga je saznanja došla nemačka obaveštajna služba na terenu, a takvo mišljenje zastupao je od samoga početka d-r Kiessel, uverivši u to i vojnog zapovednika Dankelmann-a. Služba Ic generala Boehme-a to mišljenje nije, međutim, usvojila i smatrala je da se na čelu ustaničkih trupa i formacija nalaze »srpski nacionalni oficiri«[1]). Ova ocena prirode i strukture narodnog ustanka odbačena je u štabu generala Boehme-a tek kasnije.

Boehme, čija se funkcija službeno zvala »Opunomoćeni komandujući general u Srbiji« i kome su bili podređeni Dankelmann (do svog smenjivanja, početkom oktobra 1941 godine) i Bader, otpočeo je svoju delatnost 19 septembra te godine. Prvoi njegovo- istupanje bilo je već citirano- naredbom kojom je pozvao jedinice, da postupaju »najvećom bezobzirnošću«, kao »osvetnici« i da stvore »zastrašujući primer koji mora najteže pogoditi celokupno stanovništvo« i u kojoj je svojim potčinjenima pretio stavljanjem pod vojni sud u slučaju blagog postupka.

U ovom se trenutku i Turner, prilagodivši se situaciji, potpuno odrekao svog dotadašnjeg stava u pogledu »nadzorne uprave« i »političkih rešenja«. U opširnom memorandumu koji je 21 septembra podneo generalu Boehme-u, Turner se slaže da je potrebno postupati sa krajnjom bezobzirnošću u cilju zastrašivanja. On ističe da »kaznu mora iskusiti celokupno stanovništvo, a ne samo muškarci«. On se naročito osvrće na ulogu žena i dece koji održavaju vezu sa ustanicima i staraju se o njihovom snabdevanju. Pošto je na pragu zima, veli Turner, »toi bi potiskivanje žena i dece u južnije puste planine[2]) pireitstavljaloi za ustanike katastrofu, u pogledu ishrane«, jer oni »nisu u mogućnosti da hrane još i hiljade žena i dece«. Ovu akciju Turner, predlažući je, naziva »na izgled svirepom«, ali smatra da će to »osvestiti masu«. Pošto traži da se čitav kraj Posavine i, Mačve očisti od stanovništva, Turner predlaže da se dovedu Volksdeutschen iz Banata i Srema — »koji

[1]) Izveštaj Boehme-a Vojnom zapovedniku za Jugoistok od 21 septembra 1941.

[2]) Misli se ma. Cer.

‚KAZNENA EKSPEDICIJA"

Potlačeni narod u Srbiji digao se, predvođen Komunističkom partijom, na ustanak protiv okupatora. Za najkraće vreme Srbija se najvećim delom našla pod kontrolom partizanskih odreda. Snage Wehrmacht-a zadržavale su se samo još u većim garnizonima. Stvorena je prva oslobođena teritorija. U toj situaciji okupator preduzima „kaznenu ekspediciju" pod generalom Boehme-om, koja je prošla Srbijom sejući smrt i oganj. Iz lisnice jednog Wehrmacht-ovog pripadnika potiče fotografija sa natpisom „Rascvetalo* drveće u Srbiji", — jeziv dokument mentaliteta koji je vladao u redovima Bochmö-ovih izvršioca „kaznene ekspedicije"

su za to u svako doba spremni i voljni« — da oberu kukuruz i obezbede već požnjevenu pšenicu. Ova se hrana, zajedno sa celokupnom stokom, ima prebaciti u Srem, gde bi služila kao rezerva nemačkoj oružanoj sili.

Dalje, Turner u svom memorandumu predlaže da se zima iskoristi za »sistematsko pročešljavanje« svih mesta. »Pomoću novca i poverenika ... vrlo brzo bi se utvrdilo ko je u toku ovih meseci pripadao bandama ili ih pomagao. Ove bi ljude bespoštedno trebalo streljati«. On traži i... »temeljno i oštro čišćenje Beograda« i hapšenje inteligencije. Njene bi pripadnike trebalo »bezobzirno pozatvarati i likvidirati u datom momentu«. On zahteva i hapšenje svih aktivnih oficira i podoficira i ističe da ne bi bilo umesno imati obzira prema onima od njih koji su otpočeli kakvo građansko zanimanje, »pošto* su ta lica; nesumnjivo, bilo- na kioji način, uključena u obaveštajnu službu«. Najzad, treba pooštriti odnos prema Jevrejima i Ciganima i izvršiti hapšenje svih njih, bez razlike.

U pogledu Nedićeve vlade, Turner predlaže Boehme-u njeno navođenje na ostavku, pošto će ona usled mera, koje će Wehrmacht sprovesti, »pred narodom izgubiti svoj dobar glas«. Posle provedenog čišćenja, Boehme bi mogao Nedića, ako to smatra potrebnim, opet pozvati. Inače, Turner izražava mišljenje da će se teško; ponovo obrazovati vlada sastavljena od kolaboracionista ili da će se naći ljudi voljni da se prihvate uloge kvislinga posle preduzetih mera, »koje su po sebi neminovne, a po dejstvu svirepe«.

Boehme nije usvojio Turner-ov predlog u pogledu ukidanja Nedićeve vlade, ali je, svojom naredbom od 25 septembra, prihvatio predlog u pogledu upotrebe Volksdeutscher-a, kao i u pogledu potiskivanja žena i dece u planinu Cer. Po ove dve tačke, on je izmenio svoju odluku od 21 septembra, kojom je bio naredio da se muško stanovništvo od 15—60 godina pohvata i upotrebi za radove, a da se i sve žensko stanovništvo od prvog dana koristi kao radna snaga.

Akcija generala Boehme-a provedena je sa nezapamćenom okrutnošću. Opšta uputstva iz OKW-a, pooštrena konkretnim naredbama feldmaršala List-a, našla su izraza u Boehme-ovim operativnim zapovestima nečuvene svireposti. Tako je, 10 oktobra, Boehme izdao načelno naređenje kojim zahteva da se u svim garnizonima u Srbiji najhitnije pritvore, kao taoci, svi komunisti, svi muškarci na koje pada sumnja, svi Jevreji

i »izvestan broj nacionalističkih ili demokratski nastrojenih stanovnika«. Ako među nemačkim vojnicima ili Volksdeutscherima bude gubitaka, teritorijalno nadležni komandanti narediće odmah streljanja, i to za ubijenog nemačkog vojnika ili Volksdeutschera 100 zarobljenika ili talaca, za ranjenog 50 zarobljenika ili talaca. Komuniste, koje trupe zarobe- u borbi, nastavlja se u ovoj naredbi, treba načelno, u cilju zastrašivanja, na licu mesta obesiti ili streljati. Naseljena mesta koja se moraju zauzimati borbom treba spaliti, a to isto važi i za kuće iz kojih se pucalo na trupe.

Pošto će celi kompleks odmazdi biti posebno opširnije razmatran, dovoljno je ovde pomenuti da su prvobitna Boehme-ova uputstva kasnije unekoliko izmenjena, intervencijom Turner-a, tako da je u streljanjima za odmazdu pojačana uloga vojno-upravnog aparata (upravni štab, teritorijalne komandanture), a takođe i Sipo i SD-a. Srazmera 1 prema 100 ostala je do kraja kaznene ekspedicije. Kada je, po odlasku generala Boehme-a, njegov položaj preuzeo general Bader, on je broj talaca koje je trebalo streljati u odmazdu snizio- na 50 za ubijenog, a na 25 za ranjenog Nemca. Za to- je dobijena saglasnost generala Kuntze-a, koji je po- odlasku Listja, primio u Soilunu komandu za Jugoistok.

U kaznenoj ekspediciji generala Boehme-a, koja je ubijajući i paleći prošla kroz skoro sve krajeve Srbije, težište obaveštajne službe prešlo je sasvim na liniju Ic, dok su ostale obaveštajne organizacije igrale manje značajnu ulogu. Boehme i njegov štab — u kome je Ic-oficir bio dotadašnji Ia-oficir generalštaba Vojnog zapovednika, potpukovnik Kogarth — gledao je na štabove svojih potčinjenih generala u Srbiji, Dankelmann-a i Bader-a, s visine i sa prezirom. To je bilo, ustvari, držanje operativnog štaba prema pozadinskom, pri čemu su pripadnici Boehme-ovog štaba zauzeli stav oprobanih i iskusnih operativaca koji će pozadincima pokazati kako se savlađuju kritične situacije i kako treba oštro postupati.

Turner je uspeo da uspostavi dobre lične odnose sa Boehme-om i nastojao da se približi oštrinom svojih predloga mentalitetu Boehme-ovog štaba, pa da ga čak i prevaziđe, kao što to pokazuje citirani memorandum. Posle masovnih zločina u Kraljevu i Kragujevcu — o kojima će biti reči u odeljku o odmazdama — Turner je Boehme-u stavio svoj položaj na raspoloženje, uveren da će se Nedić sa kvislinškom upravom

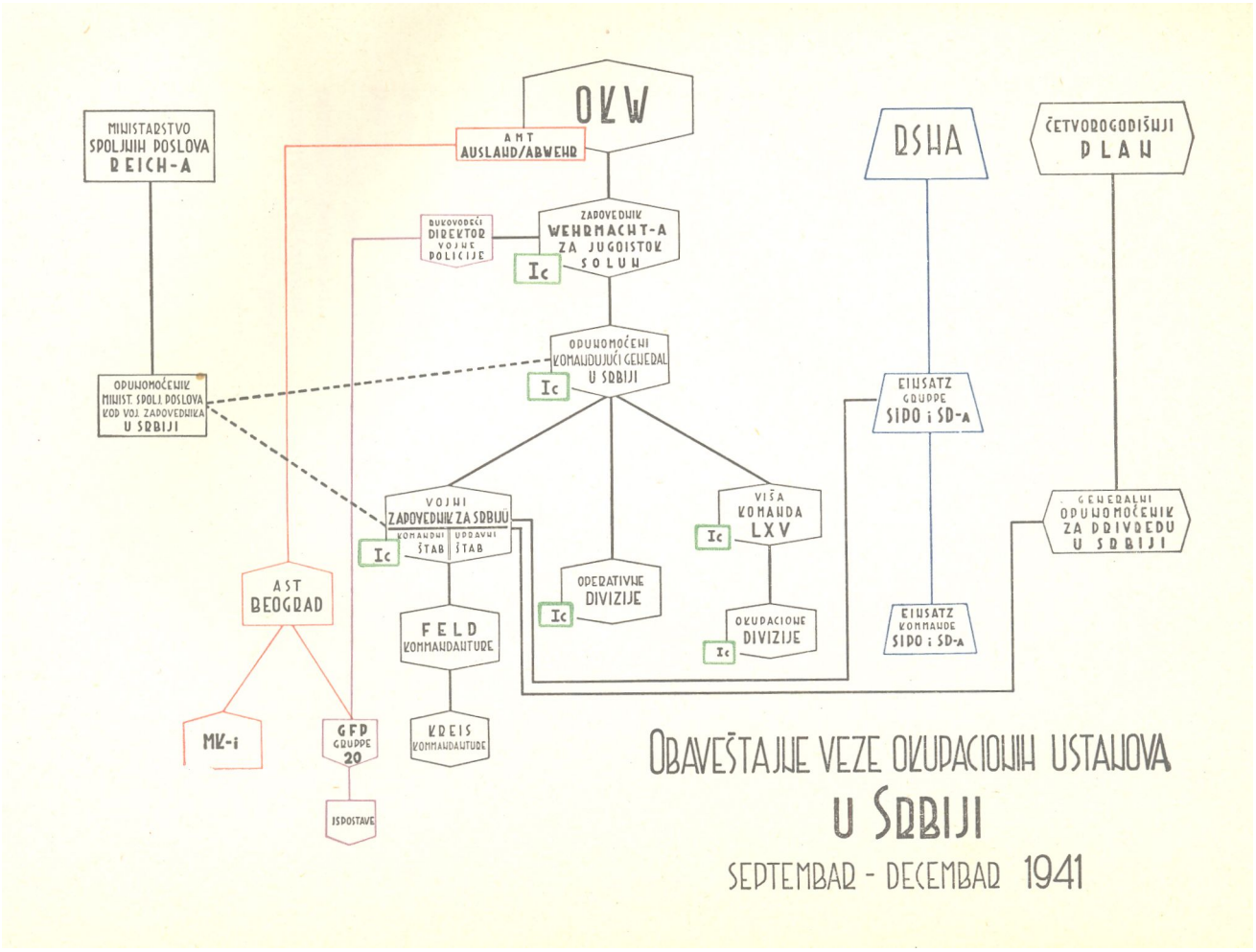

OBAVEŠTAJNE VEZE OKUPACIONIH USTANOVA U SRBIJI

SEPTEMBAR - DECEMBAR 1941

povući. Međutim, na iznenađenje samih nemačkih faktora, koji su tada još precenjivali pobude svojih glavnih saradnika, Nedić i njegova vlada su ostali na svojim položajima. Međutim, Turner-ov položaj je ipak bio za izvesno vreme ojačan, jer mu je Boehme poverio ulogu jedinog ovlašćenog pretstavnika u odnosu na kvislinšku vladu, a usvojio je i njegove predloge za »organizovanije sprovođenje« odmazde, za koju su da bi se popunile propisane kvote upotrebljavana i lica označena od strane Nedićeve policije, a zatim Jevreji i Cigani.

Za režim koji je u Srbiji zaveo Boehme karakteristična je — pored opisane vojne akcije protiv NOP-a •— njegova naredba od 29 oktobra 1941 godine, kojom reguliše odnose između operativne trupe i ustanova vojno-upravnog aparata. U toj svojoj naredbi Boehme prvo navodi da »Srbija spada istoriski, geografski, privredno i politički u sferu vlasti Velikonemačkog Reich-a«. Kao zadatak nemačkih jedinica i nemačke vojne uprave u Srbiji Boehme određuje:

1 — da odmah uključe sredstva i snage zemlje u nemačku ratnu privredu; i

2 — da pripreme tesnu upravnu i privrednu povezanost Srbije sa Reich-om u budućnosti, bez obzira kakvi će kasnije biti politički odnosi Srbije prema Reich-u.

U okviru ovih zadataka Boehme u prvom redu naređuje »savlađivanje ustaničkog pokreta«, a naredbu završava konstatacijom da prema srpskom narodu, »razrivenoim revolucijom i ustankom, jedinice i uprava nemačkog Wehrmacht-a treba zajednički da istupe«.

Početkom decembra general Boehme je opozvat iz Srbije. Time je kaznena ekspedicija bila okončana, ali su njegove mere i metodi udarili pečat na čitavu kasniju okupacionu politiku.

Kraj 1941 godine obeležen je raznim promenama organizacione i personalne prirode, koje su bile od značaja i za ustrojstvo i delatnost obaveštajne službe. Prvo je, još u drugoj polovini oktobra, general pionira Kuntze preuzeo dužnost Vojnog zapovednika za Jugoistok, i to prvo kao zastupnik obolelog feldmaršala List-a, a zatim kao vršilac dužnosti Zapovednika Wehrmacht-a za Jugoistok. S obzirom na tu svoju funkciju, Kuntze nije mogao da primi dužnost Vojnog zapovednika u Srbiji, za koju je prvobitno bio određen. Zato je, po odlasku generala Boehme-a, početkom decembra za Vojnog

zapovednika u Srbiji postavljen general Bader, dotadašnji komandant Više komande LXV.

Izvršeno je ujedinjavanje dotadašnjih triju ustanova: O-punomoćenog komandujućeg generala, Vojnoga zapovednika Srbije i Komandanta Više komande LXV. Na mesto tri ova štaba stvoren je položaj »Komandujućeg generala i zapovednika za Srbiju«, koji je zauzeo; Bader. Pripadnici Boehme-ovcg štaba su mahom otišli sa njim„ a od pripadnika komandnog odnosno generalštaba Vojnog zapovednika i štaba Više komande LXV formiran je jedan generalštab, na čije je čelo došao pukovnik Kewiseh. Za Ic-oficira određen je major Calsow.

Povlačenje generala Boehme-a, sa kojim su otišle i izvesne borbene jedinice, navelo je nemačko vojno voćstvo da u Srbiji angažuje bugarske trupe. Pod komandom generala Nikolova stigao je, u januaru 1942 godine, u Srbiju bugarski okupacioni korpus, koji je smešten u prostoru južne i jugoistočne Srbije. Ovaj korpus vršio je službu okupacionih trupa, a bio je operativno podređen Komandujućem generalu i zapovednika za Srbiju[1]). Isto tako, kod bugarskog okupacionog korpusa formiran je nemački štab za vezu. U međuvremenu, u Banatu je od tamošnjih Volksdeutschera formirana SS-ovska divizija »Prinz Eugen«, koja je u leto 1942 prebačena na teritoriju Srbije, sa centrom u Kraljevu.

Vrlo značajna promena izvršena je početkom 1942 godine i na sektoru nemačkih bezbednosno-policiskih vlasti. Himmler je postavio Višeg vođu SS i policije za Srbiju. U Srbiji se sada pojavio, pored ostalih faktora, još i jedan visoki SS-ovski rukovodilac, general SS-a Meyszner, što je pojačalo zbrku raznih linija i vlasti i u isto vreme doprinelo daljem militarizovanju, a naročito, poprimanju policiskog karaktera

Već u početku okupacije bio je u Beogradu ustrojen položaj bugarskog oficira za vezu pri štabu nemačkog vojnog zapovednika. Na ovoj dužnosti smenjivali su se tokom vremena jedan kontraadmiral, zatim jedan general, i najzad opet isti kontra-admiral. Bugarski oficir za vezu održavao je u opštim pitanjima vezu između nemačkog komandujućeg generala i bugarskog okupacionog korpusa. Po taktičkim i operativnim pitanjima saobraćao je komandant bugarskog korpusa neposredno sa generalštabom vojnog zapovednika.

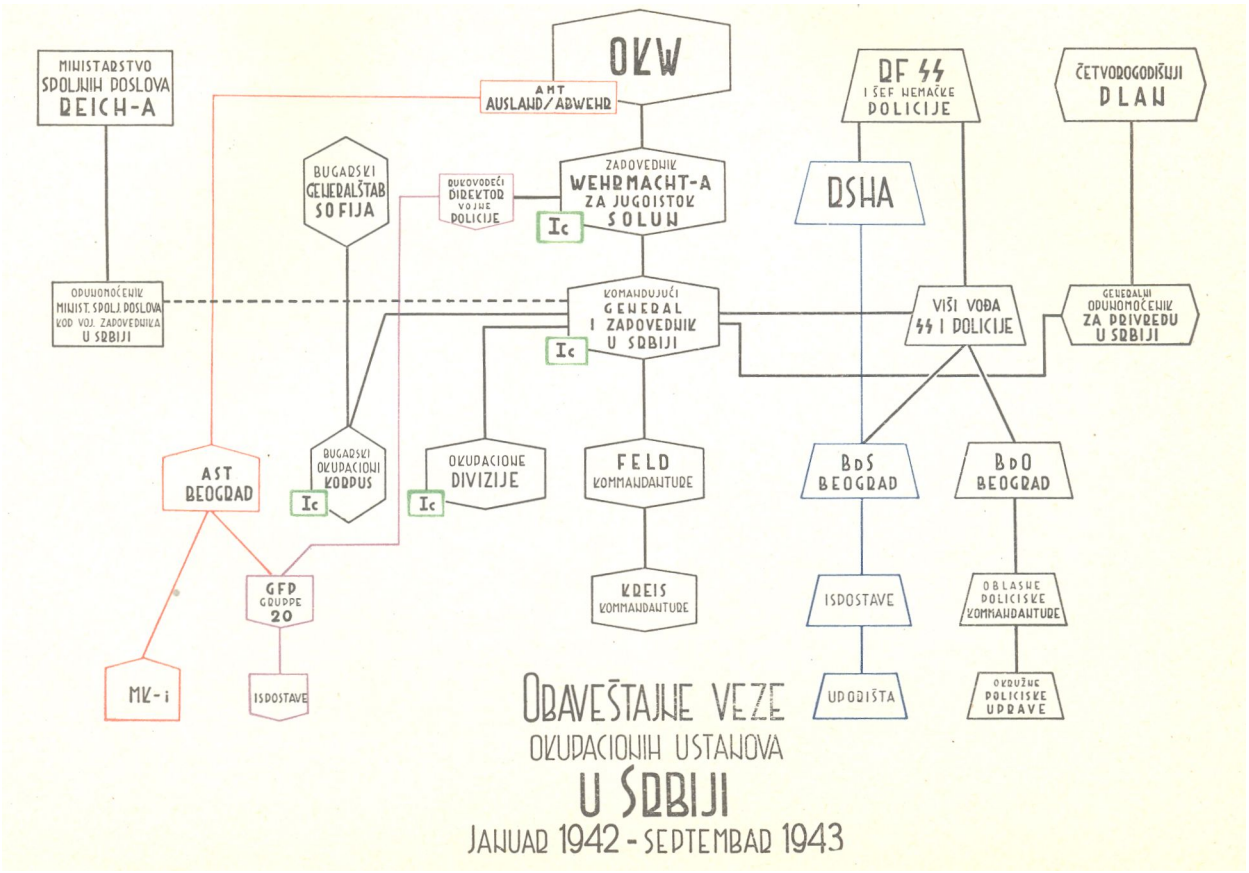

OBAVEŠTAJNE VEZE OKUPACIONIH USTANOVA U SRBIJI

JANUAR 1942 - SEPTEMBAR 1943

BUGARSKA VOJSKA I VOLKSDEUTSCHER-i U SLUŽBI TREĆEG REICH-a

Da bi se pokoreni narod držao- u poslušnosti, u Srbiju su dovedene bugarske divizije, podređene nemačkom vojnom zapovedniku u Beogradu. Od banatskih Volksdeutscher-a formirana je SS-divizija „Prinz Eugen", koja je takođe prebačena u Srbiju. Gore: bugarski general Nikolov (levo), komandant bugarskog okupacionog korpusa u Srbiji, u razgovoru sa SS- generalom Phleps-om, komandantom. SS-divizije „Prinz Eugen". Dole: general P'hleps nad kartom, sa bugarskim oficirima, u toku operacija protiv partizana

okupacionog režima u Srbiji. Samim tim Turner-ova uloga je postajala sve skučenija.. Protiv njega, su, praktički, bile gotovo sve ostale snage okupacionih faktora. Njegove koncepcije, sa kojima od samoga početka nije uspevao, pretrpele su konačan i nepovratan brodolom. On sam je, novembra 1942, smenjen u nemilosti. Sa njim je iz Srbije nestao i Kiessel, a upravni štab podređen šefu generalštaba Komandujućeg generala i zapovednika za Srbiju. Najzad, tu treba još dodati da je na položaj Zapovednika Wehrmacht-a za Jugoistok, aprila 1942 godine došao general Loehr, prvo kao vršilac dužnosti, a zatim u svojstvu zapovednika. Ovakvo stanje komande u Srbiji ostala je sve doi leta 1943 godine.

U obaveštajnom pogledu, period od odlaska generala Boehme-a pa do leta 1943 godine odnosno do italijanske kapitulacije, obeležen je prestankom uticaja one delatnosti koju je, u obaveštajnom pogledu, vršio upravni štab. Vojni i policiski karakter okupacionog režima pojačao je ulogu onih obaveštajnih službi kojei su bile vezane za vojne odnosiK» bezbednosno-policiske ustanove. To su bile, na vojnoj strani, Abwehr, a naročito Ic, a na policiskoj — Sipo i SD), stavljen pod komandu Zapovednika policije bezbednosti i SD-a (Befehlshaber der Sipo und des SD, skraćeno BdS). BdS je bio podređen Višem vođi SS i policije, ali je ostao neposredno podređen RSHA-u i imao prema njemu direktnu izveštajnu liniju.

c) Teritorijalne ustanove vojne okupacije i njihov obaveštajni rad

Dok je na vrhu vojne okupacione uprave stajala komanda Vojnog zapovednika Srbije sa svojim generalštabom i upravnim štabom, dotle je po teritorijalnim jedinicama na koje je Srbija administrativno bila podeljena okupaciona vlast bila pretstavljena mrežom Feldkommandantura, Kreiskommandantura odnoisno Ortsko'mmandantura, Feldkommandaruture su bile nadležne za veće olbasti, a Kreis- odnosno Ortskommandanture za okruge. Pored toga, operativne jedinice Wehrmacht-a formirale su u svojim sedištima komande mesta, koje su takođe nosile naziv Ortskommandanture, ali su vršile mahom službu garnizonske komande i služile gar-

nizonskim potrebama jedinica. U odnosima sa stanovništvom i kvislinškim upravnim ustanovama bile su vezane za uputstva vojne uprave. Njih ne treba brkati sa istoimenim komandanturama vojno- upravnog aparata.

(1) Feldkommandanture

Kao organi vojne uprave, Feldkommandanture su, u pogledu svog personalnoga sastava, formirane u Reich-u. Njih su obrazovale teritorijalne komande vojnih oblasti, pa ih je prema potrebama vojne uprave, Generalquartiermeister stavljao na raspoloženje vojnom zapovedniku okupirane zemlje. One su raspoređivane prema konkretnim potrebama okupacione uprave na dotičnoj teritoriji, mogle siu biti premeštane bez ikakve promene svog sastava i svoje brojčane oznake, koju su dobijale prilikom svog formiranja od komande vojne oblasti.

Na teritoriji Srbije delovale su četiri Feldkommandanture. One su i u disciplinskom i u stvarnom pogledu bile neposredno podređene Vojnom zapovedniku, a vršile su na svom teritorijalnom području upravnu vlast. U vojnom pogledu, one su svoja uputstva i naređenja primale od generalštaba Vojnog zapovednika, a u upravnom pogledu od upravnog štaba. Po privrednim pitanjima izdavao im je uputstva generalni opunomoćenik za privredu u Srbiji. Orts- i Kreiskommandanture bile su podređene Feldkommandanturama.

Felkommaindanturama su bili pridodati vodovi vojne žandarmerije. U njihovim sedištima postojale su mahom ispostave ili teritorijalne komande i drugih ustanova okupacionih vlasti, koje nisu bile neposredno podređene Feldkommandanturama, ali sa kojima su ove sarađivale. To su, naprimer, bile:

komandanture službe veze, kao organi Komandanta za službe veze (Feldnachrichtenkommandanturen des Hoeheren Nachrichtenf uehrers);

ustanove pogranične straže (Zollgrenzschutz), kojima je u stručnom pogledu bila podređena i kvislinška pogranična straža;

trupovi Abwehr-a i obaveštajni punktovi (Meldekopf) viših Abwehr-ovih ustanova;

OKUPACIONA UFRAVA

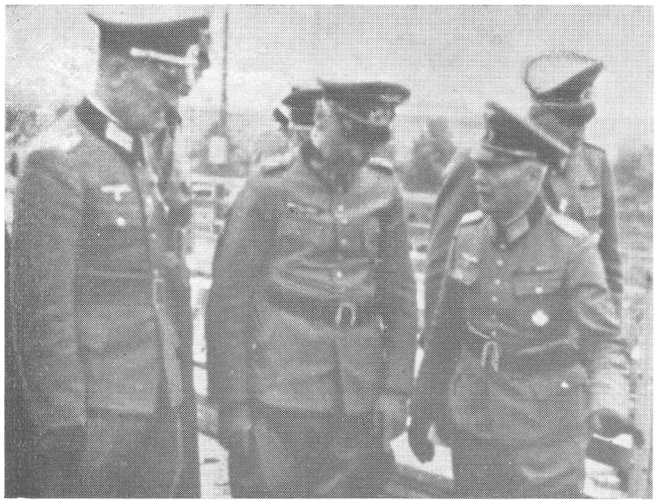

Po okončanju „kaznene ekspedicije", dovođenju volksdeutscher-skih i bugarskih snaga i odlasku generala Boehme-a, na čelo vcjne uprave došao je, kao vojni zapovednik i komandujući gene^-ral, dotadašnji komandant „Više komande LXV", general Bader. Njegov Ia-oficir bio je pukovnik Kogarth, a upravni štab je ostao pod državnim savetnikom Turner-cm. Na gornjoj fotografiji (sleva): Kogarth, Bader, pukovnik Ohlendorf, Turner. Za Feldkommandant-a u Beogradu postavljen je general Lontschar (dole)

ispostave Tajne vojne policije — GFP-a;
ispostave Sipo i SD-a;
oblasne policiske komandanture (Polizeigebietskommandanturen) Policije poretka.

Između jedinica Wehrmacht-a i Feldkommandantura teritorija na kojima bi se te jedinice nalazile vršena je obavezna izmena obaveštenja. Sem toga, jedinica je bila dužna da se pridržava lokalnih propisa koje bi doneo šef Feldkommandanture —• Feldkommandant —• u svojstvu komandanta garnizona. Treba dodati da su Feldkommandanture koje su imale vojno-upravne zadatke nosile ispred svoje brojne oznake još i oznaku »(V)«[1]).

Feldkommandanture u Srbiji bile su, slično nadleštvima Vojnog zapovednika, podeljene u komandni štab i upravnu grupu. U komandnom štabu se nalazio, u svojstvu načelnika štaba Feldkommandanta, tzv. major pri štabu (Major beim Stabe), koji je nosio i službenu oznaku Ia. Upravna grupa je isto tako imala svog šefa, koji je bio vojno-upravni službenik. U komandnom štabu postojao je oficir Ic, nadležan za obaveštajnu i kontraobaveštajnu službu, kao i za ratne zarobljenike. Prema veličini područja, tj. prema obimu zadataka kretalo se i brojno stanje pripadnika Feldkommandanture, koja je mogla, biti — kao ona u Beogradu — i veliko nadleštvo sa nizom vojnih i vojno-upravnih otseka, i funkcionera.

Obaveštajna služba Feldkommandantura nije uvek morala da gradi razgranate obaveštajne mreže. Njen je obim i karakter zavisio mahom od inicijative samog Feldkommandanta. Pored njega, za formiranje obaveštajne službe Feldkommandanture bili su nadležni još i njen Ic-oficir i šef njene upravne grupe. Ova delatnost je usmeravana, u prvome redu, prema lokalnim potrebama same Feldkommandanture ili prema eventualnim posebnim zadacima koje je ona vršila na svojoj teritoriji. Neki od Feldkommandanata strogo su se pridržavali načelne zabrane privatnog opštenja sa mesnim stanovništvom i primali su svoja obaveštenja isključivo preko mesnih rukovodilaca kvislinškog upravnog aparata. Drugi, opet, održavali su i lične veze sa raznim krugovima i licima iz redova mesnog stanovništva, i stvarali svoju agenturu.

[1]) Ovo V uzeto je od reči Verwaltung štoi znači uprava.

Obaveštajna služba Feldkommandanture bila je, mahom, podređena zadacima koje je Feldkommandantura lokalno vršila prema svom ustrojstvu. Ti su zadaci bili:

1. vojno obezbeđenje same komandanture i zadaci u vezi sa garnizonskom službom;

2. nadzor nad delovanjem podređenih Kreis- odnosno Ortskommandantura;

3. nadzor nad kvislinškom administracijom,;

4. delatnost Feldkommandanture u njenom svojstvu Kreiskommandanture za područje okružne uprave kvislinškog administrativnog aparata, u kome je bilo njeno sedište.

Ovim zadacima, koji su zahtevali i obaveštajnu delatnost, bavio se Ic-oficir. On je takođe sastavljao redovne mesečne i vanredne izveštaje o opštem položaju na teritoriji Feldkommandanture, sa vojnog gledišta. Ti su izveštaji dostavljani Vojnom zapovedniku.

Posebnu granu obaveštajne službe, koju je razvila, naprimer, Feldkommandantura u Beogradu, pretstavljali su agenti koji su obaveštavali komandanturin privredno-policiski otsek o većim prikrivenim zalihama racionirane robe ili robe čija je distribucija bila određena, specijalnim propisima. Oni su pratili i tzv. crnu berzu i po tim predmetima nedozvoljene trgovine i robnog prometa dovodili do intervencije organa Feldkommandanture.

Vojna žandarmerija, čije su jedinice bile dodeljene Feldkommandanturama, vršila je za njih sve egzekutivne mere, pa i po pitanjima kršenja propisa o prometu robom, racioniranju i cenama. Inače obavljala je, uglavnom, vojna žandarmerija zadatke opšte policije poretka, ali je učestvovala i u akcijama protiv NOP-a, kao i u sprovođenju drugih mera za čije je izvršenje Feldkommandantura bila nadležna, naprimer, u prinudnom otkupu poljoprivrednih proizvoda itsl.

Feld- i Kreiskommandanture bile su, od samog početka okupacije:, opštim popisima OKH ovlašćene da sprovode mere odmazde svih vrsta. U leto 1941 godine Vojni zapovednik Dankelmann ograničio je to ovlašćenje utoliko, što je zadržao za sebe pravo donošenja odluke o hapšenju talaca i streljanju.

U početku »kaznene ekspedicije« generala Boehm,e-a, vojno-upravne komandanture su bile lišene uticaja na sprovođenje mera odmazde. Međutim, kasnije Feld- i Kreiskommandanture dobile su u tome pogledu izvesna ovlašćenja. Na

zahtev Turner-a general Boehme rezervisao je za sebe pravo donošenja odluka o streljanjima. Operativnim jedinicama je naredio da se, prilikom svih mera odmazde, stave u vezu sa nadležnim mesnim Feld- i Kreiskommandanturama, kao vojnim ustanovama koje poznaju mesne prilike. Kada je u Srbiji formirana ustanova Višeg vođe SS i policije, ova funkcija komandantura je donekle smanjena, pošto su odmazde vršene na predlog Višeg vođe SS i policije Vojnom zapovedniku, a njihovo je izvršenje povereno policiskim jedinicama. Međutim, sve do kraja okupacije Feld- i, Kreiskommandanture su i primale i izvršavale naloge i davale predloge za izvršenje odmazdi. Streljanja je naređivao Vojni zapovednik, a komandanture su dobijale zatvorenike za streljanje mahom od Sipo i SD-a, a između njih, Vojnog zapovednika i policisko-bezbednosnih ustanova razvio se čitav sistem obračunavanja i virmanisanja predloga i naloga za odmazdu i izvršenje streljanja, o čemu će još biti reči.

U drugoj polovini 1941 godine Feld- i Kreiskommandanture učestvovale su u sprovođenju naređenja RSHA o hapšenju Jevreja i Cigana. Taj zadatak je delimično bio poveren vojnoj žandarmeriji pri komandanturama.

Treba napomenuti da je vojna žandarmerija, pošto je kao egzekutiva teritorijalnih komandantura imala stalnog dodira sa stanovništvom, često bila najvažniji obaveštajni saradnik svoje komandanture. Dešavalo se da su njene jedinice odnosno rukovodioci tih jedinica, organizovali dosta uspešnu obaveštajnu delatnost. Inače, ova formacija je bila podređena OKH-u, i to- Generalquartiermeister-u, pri kome je referent za Vojnu žandarmeriju bio njen general. Bataljoni Vojne žandarmerije su dodeljeni armijama, čete korpusima i divizijama, a vodovi Feld- i Orts- (Kreis)-komandanturama. Prema pravilima svoje službe, Vojna žandarmerija je, u okviru Wehrmacht-a, vršila zadatke policije poretka i bezbednosne policije. Dok je prva grupa njenih zadataka u ovom okviru manje važna — izuzev uloge u obezbeđivanju vojnih objekata i si. — dotle su bezbednosno-policiski zadaci od interesa za ovaj prikaz. Pre svega, izričnim propisom pripadnicima Vojne žandarmerije je stavljeno u dužnost da sva saopštenja važna za rat, koja dobiju od stanovništva, a isto tako i svoja saznanja ili zapažanja bez odlaganja saopšte svojoj pretpostavljenoj ustanovi, a ova obaveštajnom organu komande ili Tajnoj vojnoj policiji. Među

bezbednosno-policiskim zadacima Vojne žandarmerije njena pravila službe egzemplifikativno nabrajaju: odbranu od sabotaže i špijunaže, borbu protiv izdaje i podrivačke delatnosti, kao i obradu svih sumnjivih slučajeva političke i krivične prirode.

Na teritoriji okupirane Srbije postojale su sledeče Feldkommandanture:

1. Feldkommandantura (V) 599 u Beogradu. Formirana je aprila 1941 godine, odmah po zauzimanju Beograda. Pod njom su stajala dva bataljona vojske[1]), kao i Ortskommandantura Beograd, a od početka 1942 godine i Kreiskommandantura Požarevac. Prvi Feldkommandant u Beogradu bio je pukovnik von Kaysenberg, koga je u januaru 1942 godine zamenio generalmajor Lontschar, u decembru 1943 došao je na taj položaj generalmajor Vierow, a od početka septembra 1944 do evakuacije Beograda položaj Feldkommandanta zauzimao je general Stephanus.

Načelnik komandnog štaba (la-oficir) bio je major Metzler, a Ic-oficir poručnik d-r Kelmbach, a kasnije kapetan Meznik. Šef upravne grupe bio je viši vojno-upravni savetnik Rantze, koji se pročuo zbog korupcione afere povodom koje je hapšen i odveden u Nemačku radi dalje istrage.

U obaveštajnom pogledu Feldkommandantura u Beogradu prisno je sarađivala sa aparatom Uprave grada Beograda, a naročito sa upravnikom grada, Dragomirom Jovanovićem. Kaysenberg je sa Jovanovićem imao prisne veze i svakodnevno održavao konferencije, koje su trajale po sat-dva. Upravna grupa održavala je bliski kontakt sa Jovanovićevim pomoćnikom u beogradskoj opštini, Ilijom Paranosom. Preko nedićevskog policiskog aparata, beogradskih opštinskih vlasti i stalnih dodira sa svim mogućim ustanovama javnog i privrednog života u Beogradu, Feldkommandantura je bila veoma dobro obaveštena o svim zbivanjima.

Feldkommandantura u Beogradu imala je niz specijalnih zadataka, pošto je u njenoj teritorijalnoj nadležnosti bilo sedište centralnih okupacionih ustanova i vrhovnih ustanova

Feldkommandanturama su dodeljivani bataljoni tzv. Landesschuetzen — „zemaljskih strelaca" — sastavljeni od starijih godišta, nesposobnih za frontovsku službu.

kvislinške uprave. Usled vojne situacije Feldkommandant u Beogradu dobio je, počev od 1943 godine još i posebne vojne zadatke, za čije su mu izvršenje stavljene na raspoloženje beogradske jedinice kvislinških oružanih odreda, kao i nemačke policiske jedinice, no stim da ih za svaku konkretnu akciju traži od Zapovednika policije poretka.

Po upravnoj i ekonomskoj liniji, s obzirom na centralni značaj Beograda u Srbiji i njenoj privredi, Feldkommandantura je takođe obavljala veoma razgranatu delatnost, koja je išla do u pojedinosti konkretnih problema. Tako je, naprimer, ona čak podvrgla svome odobrenju određivanje visine prinadležnosti opštinskih službenika u Beogradu.

Zbog samog svog položaja, Feldkommandantura u Beogradu bila je u naročito bliskim vezama sa oba štaba Vojnog zapovednika. Njeni odnosi sa Sipo i SD ograničavali su se na službeni kontakt i na povremenu izmenu obaveštenja.

Feldkommandanturi u Beogradu bile su, u prvo vreme, dodeljene tri čete Vojne žandarmerije, koje su međusobno bile u svom radu potpuno nezavisne. U toku okupacije u sastavu Vojne žandarmerije u Beogradu bilo je više formaciskih i personalnih pramena. Poznata su imena komandira prvih triju četa dodeljenih Feldkommandanturi u Beogradu: kapetan Seidel i poručnici Dnatkowsky i Bugersch, a kasnije se kao- komandiri pojavljuju poručnici Bobel i Bloess. Vojna žandarmerija je i u Beogradu obavljala, oslanjajući se na Feldkommandanturu, poslove iz svoje nadležnosti, i to po saobraćajnim, krivičnim i političkim predmetima a i po pitanjima jevrejske imovine. U njen domen je naročito spadalo pitanje krijumčarenja i crne berze. U svom radu vojna žandarmerija je bila prisno povezana sa Upravom grada Beograda i njeni rukovodioci su svakodnevno službeno posećivali upravnika grada Dragomira Jovanovića. Uhvaćene krivce Vojna žandarmerija je kratko saslušavala, u lakšim stvarima sama izricala administrativne kazne, a u težim krivca predavala vojnom sudu pri Feldkommandanturi ili Sipo i SD-u. Ona je, u okviru svog rada, operisala i sa agentima i vršila obaveštajnu delatnost.

2. Feldkommandantura (V) 809 u Nišu. Feldkommandantura 809 formirana je još 1940 godine u Nemačkoj, pa je prebačena u Francusku gde je čekala invaziju na Britanska Ostrva, pošto je trebalo da preuzme dužnost na engleskoj teritoriji. Februara 1941, premeštena je u Rumuniju, zatim u

Bugarsku, bila određena da ide u Grčku, a najzad je u aprilu 1941 godine, stigla u Niš, gde je ostala sve do nemačkog povlačenja.

Ovoj Feldkommandanturi bili su podređeni: jedan bataljon vojske, kasnije još i jedna četa Ruskog korpusa, kao i Kreiskommandanture Zaječar, Leskovac i Kruševac, a do januara 1942 godine i Kreiskommandantura Kosovska Mitrovica. Kruševačka i kosovsko-mitrovačka komandantura podređene su kasnije Feldkommandanturi u Vmjačkoj banji. U sastavu niške Feldkommandanture, jedan otsek je vršio dužnost Kreiskommandanture za niški okrug Nedićevog upravnog aparata.

Feldkommandanti su bili redom: pukovnik baron Carl von Bothmer (do juna 1943), pukovnik Karl Hoffmann (do januara 1944) i pukovnik Fehn (do povlačenja). U komandnom štabu bio je Ia-oficir prvo major von Weyhe, a zatim major Fritz Mueller. Funkciju Ic-oficira vršio je 1941 kapetan d-r Salamon. a kasnije kapetan Batelsen. Šef upravne grupe bio je do novembra, 1942 godine viši vojnioi-upravni savetnik d,^r Hanke, a njega je zamenio viši vojno-upravni savetnik d-r Dittrich.

I ova je Feldkommandantura održavala obaveštajne veze. Svoje informacije primala je, u prvom redu, službenim putem od zvaničnih ustanova kvislinške administracije, ali i od izvesnih privatnih lica sa kojima su održavali veze njeni funkcioneri. Poznate su veze industrijalaca Ristića i Teokarevića sa ovom Feldkommandanturom.

Zadaci Feldkommandanture u Nišu su se naročito komplikovali od početka 1942 godine, kada je gotovo čitava teritorija te komandanture potpala pod okupaciju bugarskih trupa. Ove su, kao pomoćne trupe, bile u pogledu svoga delovanja podređene Vojnom zapovedniku Srbije. Ipak je između štaba bugarskog okupacionog korpusa pod generalom Nikolovim i Feldkommandanture došlo do čitavog niza sukoba. U njima se naročito eksponirao šef upravne grupe Feldkommandanture, d-r Hauke. S druge strane, oficir za vezu pri komandi bugarskog okupacionog korpusa, major Eggers, odlučno je bio na strani Bugara. Bugarski general Nikolov uspeo je, najzad, da izdejstvuje smenjivanje d-r Hauke-a i njegov premeštaj iz Niša.

Feldkommanda-turi u Nišu bio je dodeljen vod Vojne žandarmerije, iz čijeg su sastava izdvojene grupe od po 3—5 žandarma koje su obrazovale žandarmeriske stanice u većim

mestima, naprimer u Aleksincu i Beloj Palanci. Kreiskommandanturama, podređenim niskoj Feldkommandanturi, bili su takođe dodeljeni vojno-žandarmeriski vodovi. Njihovi zadaci i delatnost su se kretali u okviru već opisanih nadležnosti. Od njihovih rukovodilaca poznati su poručnici Jennig, Kinberger i Weiland.

3. Feldkommandantura (V) 610 u Smederevu, Pančevu, Vrnjačkoj banji, Čačku. Ova Feldkommandantura je neposredno po ulasku nemačkih trupa formirana u Smederevu. Već u junu 1941 premeštena je u Pančevo, a krajem te godine u Vrnjačku banju, odakle je, u leto 1943, prešla u Čačak. Ustvari, decembra 1941 godine trebalo je da dođe u Kraljevo, ali je zbog boljeg smeštaja, prenela svoje sedište u Vrnjce. Pošto je u njene zadatke spadala i neposredna kontrola nad nedićevskim okružnim načelnikom u Kraljevu, ona je u tome mestu obrazovala posebnu ispostavu pod imenom Kreiskommandanture. Za vreme njenog boravka u Smederevu i Pančevu bile su joj potčinjene Kreiskommandanture u Velikom Bečkereku (Zrenjaninu), Požarevcu i Kragujevcu, a dok se nalazila u Vrnjačkoj banji i Čačku, Kreiskommandanture u Kragujevcu, Jagodini, Kruševcu, Kosovskoj Mitrovici i Užicu.

Feldkommandant je, u samom početku, bio pukovnik Krukow (?), a zatim—do novembra 1942 — potpukovnik Hesterberg. Njega je nasledio generalmajor Fischer, koji je na tom položaju ostao do povlačenja. Ia-oficiri komandnog štaba bili su redom major von Weyhe, kapetan Altenburg i major Niesse. Ic-oficir bio je kapetan Baethe. Upravnu grupu je vodio viši vojno-upravni savetnik von Schlichting.

Ova Feldkommandantura imala je, u početku svog delovanja na srpskoj teritoriji, zadatak da obuzdava preterane želje banatskih Volksdeutschera za samostalnošću. Na osnovu naređenja upravnog štaba Vojnog zapovednika, Feldkommandantura je nastojala da u Banatu zavede red i da radi izbegavanja štetnih političkih posledica sprečava i pojave neobuzdanog samovlašća tamošnjih Nemaca i njihovih organizacija. Zbog teškog sukoba sa rukovodstvom banatskih Nemaca, Feldkommandantura je morala biti povučena. U srednjoj Srbiji, kuda je bila prebačena dobila je nov komplikovan zadatak, jer je bila nadležna za teritoriju Kosmeta i jer je u njene dužnosti spadao nadzor nad granicom prema NDH na Drini. Niz teškoća proisticalo je i iz činjenice da je deo njene teritorije bio

pod okupacijom bugarskih trupa. Ova Feldkommandantura imala je da vodi nadzor i nad industriskom oblašću oko Kragujevca i Jagodine. Na njenoj teritoriji nalazila se SS-ovska divizija »Prinz Eugen«, sastavljena od pripadnika nemačke manjine, a takođe i treći puk Ruskog korpusa.

4. Feldkommandantura (V) 816, Užice i Šabac. Ova Feldkommandantura je u početku okupacije formirana u Užicu. To mesto je bežeći pred snagama narodnog ustanka, napustila septembra 1941 i do novembra te godine nalazila se u Beogradu. Zatim je prebačena u Šabac, gde je ostala do povlačenja. Za vreme njene delatnosti u Užicu bile su joj podređene Kreiskommandanture Šabac i Čačak, a do jula 1941 i Kreiskommandantura Kosovska Mitrovica. Posle premeštaja u Šabac bila joj je podređena samo Kreiskommandantura Valjevo.

Feldkommandant je bio u početku generalmajor von Stockhausen, a zatim pukovnik Hugo. U komandnom štabu je Ia-oficir bio major Rodok, a upravnu grupu je do novembra 1942 godine vodio d-r Dittrich, a posle toga d-r Hauke, obojica viši vojno-upravni savetnici.

Interesantni su motivi zbog kojih se Feldkommandantura nije vratila u Užice, pošto je Wehrmacht tu teritoriju ponovo okupirao. Smatralo se, prvo, da je, zbog svog bekstva, izgubila kod stanovništva tog mesta svaki autoritet, a drugo, da je njeno prisustvo u Šapcu posle okončanja »kaznene ekspedicije«, koja je teško razorila Posavinu, Mačvu i deo Podrinja, bilo vrlo potrebno. Posebni zadatak Feldkommandanture u Šapcu bio je da zaštiti antimonske rudnike u Krupnju i Zajači.

(2) Kreiskommandanture

U izlaganju o Feldkommandanturama označavano je u kojim su se mestima nalazile njima podređene Kreiskommandanture. Kao i Feldkommandanture, Kreiskommandanture su obrazovane mahom već na teritoriji Reich-a, ali kao niži vojno-upravni stepen.

Prava službena oznaka Kreiskommandantura bila je »Ortskommandantur« (mesna komandantura). One su isto tako nosile svoje brojeve, a njihovom nazivu dodavana je oznaka (V), ako su imale da obavljaju i upravne zadatke. Sem toga,

prema svome personalnome stanju, delile su se na Ortskommandanture I i II klase, što je takođe ulazilo u njihov službeni naziv. Naziv »Kreiskommandantur« dobile su te komandanture vojne uprave tek tokom 1941 godine, u Srbiji, pošto se želelo da u nazivu komandanture bude naglašeno da ona nije nadležna samo za jedno mesto, već za veću oblast (okrug). Međutim, u službenom opštenju sa nadleštvima van teritorije Srbije stari naziv je zadržan.

Kreiskommandanture su postojale u sedištima okružnih načelstava Nedićeve uprave, i to u Beogradu, Velikom Bečkereku (Zrenjaninu), Požarevcu, Zaječaru, Leskovcu, Jagodini, Kragujevcu, Kruševcu, Kosovskoj Mitrovici, Užicu, Valjevu, Čačku i Šapcu, a do avgusta 1941 godine i u Zemunu. Pored njih, kao Kreiskommandanture su funkcionisale i ispostave odnosno otseci Feldkommandantura, i to u Kraljevu (ispostava Feldkommandanture Čačak) i Nišu (otsek Feldkommandanture u istom mestu). U drugim mestima postojale su Ortskommandanture koje, uprkos identičnom nazivu, nisu imale nikakve veze sa aparatom vojne uprave, već su pretstavljale, kao što je ranije napomenuto, garnizonske komande operativnih trupa.

Mada su Kreiskommandanture — izuzev one u Zrenjaninu posle 1942 — bile podređene Feldko'mma,ndanturama, ipak veza između njih i Vojnog .zapovednika održavana je često i neposredno, radi uštede vremena. Naročito je Generalni opunomoćenik za privredu redovno opštio neposredno sa Kreiskommandanturama. Kreiskommandanture, uostalom, nisu bile podeljene na komandni i upravni deo, već su obuhvatale grupu oficira, podoficira i referenata pod komandom Kreiskommandanta.

Kreiskommandanturama su takođe bile dodeljene jedinice Vojne žandarmerije, sa egzekutivnim zadacima koji, su već pomenuti. One su, slično Feldkommandanturama održavale vezu sa svim ustanovama okupacionog aparata koje su se nalazile na njihovoj teritoriji. Postojala je razmena vesti i obaveštenja između Kreiskommandantura i ostalih ustanova, kao i operativnih jedinica.

Kreiskommandanture su u okviru svoje nadležnosti obavljale vrlo različite zadatke. Za ilustraciju raznovrsnosti njihovoga rada navešćemo nekoliko primera:

Zemunska Kreiskommandantura, koja je formirana u početku okupacije i funkcionisala do avgusta 1941 godine, primila je od jednog podoficira nemačke transportne jedinice u Zemunu službenim putem obaveštenje da neka Elizabeta Delly zna za izvesna kretanja pripadnika NOP-a i za zakopani eksploziv. Tu je informaciju Kreiskommandant, kapetan Lange, odmah preneo[1] Einsatzkommandi Sipo- i SD-a u Beogradu, smatrajući je hitnom i važnom. Einsatzkommanda je uputila u Zemun svog funkcionera, koji se stavio u vezu sa Kreiskommandantom, saslušao pomenutog podoficira i, najzad, odlučio[1] da sasluša i Elizabetu Delly. Da. toi saslušanje ne bi bilo- upadljivo[1], za slučaj da neko prati njenoi kretanje, ona je poz.va.ta u stan Kreiskoimmandanta. Na saslušanju u kome je učestvovao' i jedan od tumača, Einsatzkommande Sipo» i SD-a, postignut je sporazum sa Elizabetom Delly da radi kao agent Sipo i SD-a — zbog čega je i uvedena u spisak V-Mann-a — i da će svoja obaveštenja davati Kreiskommandanturi u Zemunu, odnosno lično Kreiskommandantu. On je te informacije imao da ispita i da ih zatim, ukoliko su značajne, najhitnijim putem dostavi Einsatzkommandi u Beograd.

Kreiskcmmandanture su se ovakvom obaveštajnom i agenturnom delatnošću bavile ne samo u vezi sa Sipo i SD-om i kao njegovi pomagači, već i samostalno. Tako je, naprimer, Kreiskommandantura u Kruševcu prikupljala preko sopstvenih agenata obaveštajne podatke 0[1] četničkim odredima Bogdana Gordića i Keserovića. Jedan od agenata te Kommandanture bila je Anka Jovanović, koja je bila ubačena —• ili trebalo da to bude — u četnički odred Bogdana Gordića. Ona je prijavila čak i svog brata, Aleksandra Jovanovića, kao kurira organizacije DM. Sem nje Kreiskommandantura je među svojim agentima imala i aktivne pripadnike četničkog odreda Keserovića.

Kreiskommandantura u Zaječaru je isto tako razvijala živu oibaveštajnu delatnost, čijim se organizovanjem naročito bavio Sonderfuehrer Tiller. On je u Kreiskommandanturi obrađivao politička pitanja, i obavljao je taj posao, uglavnom, uz pomoć razgranate agenture. Jedan od njegovih agenata bio je Oskar Plivelić, koji je radio i za druge grane nemačke obaveštajne službe. Pored Kreiskommandanture obaveštajno je radio i vod Vojne žandarmerije koji joj je bio dodeljen. Kao

prikupijači informacija, i veza sa agenturom koirišćeni su tumači Kreiskommandanture i Feld-žandarmerije. Mada je od kvislinškog aparata — okružnog načelstva i komande Nedićevih oružanih odreda u tom okrugu — dobijala sva obaveštenja, Kreiskommandantura je i u njegovim redovima imala svojih zavrbovanih agenata, kao, naprimer, Radovana Šakića, koji je radio u Pretstojništvu gradske policije. Najzad, iz obaveštajnog rada ove Kreiskommandanture, može se pomenuti još i slučaj Branislave Dinić, partizanke, koju je u Zaječaru uhapsila Srpska specijalna policija. Dinićevu je ispostava Sipo i SD u Negotinu odredila za streljanje u okviru odmazdi, ali je njeno streljanje odloženo na zahtev Tiller-a, koji je hteo da od nje dobije dalja obaveštenja o partizanskim grupama. Umesto nje Kreiskommandantura je predala za streljanje nekog drugog hapšenika.

Treba istaći i rad Kreiskommandanture u Kosovskoj Mitrovici, koja je, sa svojom Feld-žandarmerijom, bila aktivno angažovana u egzekutivnoj delatnosti na terenu. Treba napomenuti da su u prvom periodu okupacije, dok su postojali tzv. »legalni« četnički odredi kao saradnici okupatora u borbi protiv NOP-a, zadaci neposrednog rada sa tim odredima i nadzor nad njima, kao i njihovo naoružavanje i snabdeivanje, bili velikim delom preneti na Kreiskommandanture.

Za Kreiskommandanturu u Leskovcu, pored saradnje sa četničkim odredima i njihovog kasnijeg razoružavanja, poseban problem pretstavljao je bugarski okupacioni korpus. Teritorija leskovačke Kreiskommandanture zahvatala je područje na kome su jedinice tog korpusa vršile ulogu okupacionih posadnih trupa. Otuda je ova Kreiskommandantura izuzetno morala da izmeni svoju strukturu isturanjem ispostava u srcska mesna područja. Cilj formiranja ovih ispostava — koje su pod imenom Ortskommandantura stvorene u Prokupiju i u Kuršumliji — bio je da se kontrola nemačkih teritorijalnih vojno-upravnih vlasti na području bugarskih okupacionih trupa što bolje sprovede.

U okvir zadataka Kreiskommadantura, spadalo* je, kao što je već pomenuto, i kontrolisanje delatnosti upravnih organa kvislinškog aparata. Kreiskommandantura u Velikom Bečkereku (Zrenjaninu), naravno, nije vršila toliko kontrolu nad Volksdeutscherima u upravnom aparatu, koliko- kontrolu nad radom onih funkcionera upravnog aparata, koji su pri-

padali drugim narodnostima. Tako je, naprimer, ta Kreiskommandantura pratila delatnost sreskog načelnika u Novom Kneževcu, d-r Groeftner-a, koji je pripadao mađarskoj manjini. Njegovu delatnost Kreiskommandantura je smatrala mađarsko-iredentističkom i da je u suprotnosti sa nemačkim interesima, te je obavestila Vojnog zapovednika da će Groeftner-a smeniti, što je zatim i učinila.

Na sličan način postupila je i Feldkommandantura u Šapcu, koja je odbila da sarađuje sa tamošnjim okružnim načelnikom kvislinške uprave, Dušanom Jevtićem, optužujući ga da je ne izveštava o zbivanjima u okrugu. U ovom slučaju, međutim, komandantura nije sama izvršila smenjivanje, već se sa predlogom za to obratila upravnom štabu Vojnog zapovednika, a od ispostave Sipo i SD-a u Šapcu tražila da taj njen predlog podupre.

Ovaj prikaz odnosa nemačkih komandantura prema mesnim organima i ustanovama kvislinške uprave ilustruje i izjava člana Nedićeve vlade, Tanasija Dinića, koji je kao ministar unutrašnjih poslova imao neprekidnog i neposrednog dodira sa kvislinškim upravnim aparatom i njegovim, nemačkim nadzornim, organima. Po njegovoj izjavi, okružni i sreski načelnici Nedićevog upravnog aparata morali su da rade u sporazumu i po naređenjima Feld- i Kreiskommandantura. Tako su oni, naprimer, morali obavljati poslove oko organizovanja prikupljanja žita i životnih namirnica, oko regrutacija obveznika za obavezni rad itd. Tu su oni, ustvari, istupali kao pomoćni organi nemačke okupacione uprave, a po nalozima i za račun lokalnih nemačkih komandantura.

Treba istaći da su i one Ortskommandanture koje je, kao garnizonske uprave, Wehrmacht formirao u mestima u kojima su se nalazile njegove jedinice, vršile i izvesne obaveštajne delatnosti. Tako je, naprimer, 734 nemački pešadiski puk, koji se nalazio u Petrovcu na Mlavi, formirao tamo Ortskommandanturu, na čije čelo je postavljen jedan od pukovskih oficira. Komandantura je vršila nadzor nad civilnim putničkim saobraćajem, kontrolisanje legitimacija i slične poslove, pored svojih dužnosti garnizonske uprave. Komandantura nije imala svoju posebnu agenturu, već je obaveštenja dobijala od lokalnih ustanova sa kojima je imala kontakta.

Međutim, trupna Ortskommandantura u Aranđelovcu imala je i svoju agenturu, koja je prikupljala obaveštajne podatke

0 situaciji u okolini, o licima i zbivanjima, a naročito o pojavama u vezi sa NOP-om. Od agenata te komandanture poznat je rudarski preduzimač Lohrer, inače Volksdeutscher.

Na kraju, treba uočiti da su komandanture, kao kompaktne ekipe, premeštane po konkretnim potrebama iz mesta u mesto. To naročito jasno pokazuje slučaj Kreiskommandanture u Zemunu na čelu sa kapetanom Lange-om. Ta Kreiskommandantura, koja je nosila broj 838, premeštena je avgusta 1941 iz Zemuna i kratko vreme, septembra iste godine, nalazila se u Čačku, odakle je povučena, zbog napredovanja partizanskih odreda. Prebačena je u Šabac, gde je oktobra meseca smenila Kreiskommandanturu 847, koja je premeštena. Ali već decembra iste godine u Šabac stiže Feldkommandantura (V) 809, koja je dotle bila u Užicu, te se Kreiskommandantura 838 premešta u Kosovsku Mitrovicu, dok je Kreiskommandantura 861 iz toga mesta otišla za Valjevo, gde dotad nije bilo vojno-upravne komandanture.

2. Reorganizacija ustrojstva teritorijalnih i operativnih komandi (1943—1944)

Pošto je u roku od nekoliko dana slomljena stara Jugoslavija i podeljena njena teritorija, nemačko vojno i političko rukovodstvo je smatralo da je pitanje jugoistočne Evrope, a naročito jugoslovenskog prostora, time uređeno na način koji odgovara njegovim potrebama do kraja rata. Pretpostavljalo je da zahvaljujući rešenju sa davanjem, jugoslovenskih oblasti Mađarskoj, Albaniji, Bugarskoj i Italiji, sa formiranjem NDH 1 priključenjem izvesnih teritorija Reich-u, kao i sa stvaranjem okupacione uprave u Srbiji, Nemačka neće imati potrebe da u tom prostoru drži veće vojne snage. Treći Reich je, u toj fazi rata, prvenstveno išao za tim da isključi faktor nesigurnosti, koji je u njegovim računima pretstavljala Jugoslavija, naročito posle 27 marta 1941, i da obezbedi u tom prostoru strategisko uporište prema Sredozemlju i Bliskom Istoku. Isto tako značajna bila je i namera Trećeg Reich-a da za svoju ratnu privredu obezbedi ekonomsku eksploataciju ovog prostora, bogatog industriskim sirovinama i poljoprivrednim proizvodima.

Iz ovih razloga, struktura okupacione uprave u Srbiji bila je prvobitno zamišljena kao aparat koji će obavljati u pobeđenoj i umirenoj zemlji administrativne funkcije, sa naročitim naglaskom na njihovom ekonomskom delu. Pretpostavljalo se da će Srbija moći da bude teritorija na kojoj će se vršiti obuka i osposobljavanje novih divizija, u miru i daleko od ratnih zbivanja. Sem toga, glavni saobraćajni put Balkanom na liniji Beograd—Niš—Skoplje—Solun i Beograd—Niš—Sofija bio je od posebne važnosti za nemačko vojno rukovodstvo.

Pored Nemaca, u jugoslovenskom prostoru i susednim zemljama pojavili su se i Italijani. Dok su oni u Grčkoj, s obzirom na strategisku važnost ove pozicije isturene u Sredozemlje, igrali podređenu ulogu, dotle im je Treći Reich ustupio punu kontrolu u Albaniji, delovima Dalmacije i Crnoj Gori, a jak vojno-politički uticaj u NDH, predavši im i polovinu Slovenije. Nemačko rukovodstvo je prema njima i njihovoj politici na Balkanu zauzelo zvaničan stav nemešanja.

Celu ovu strukturu, zasnovanu na Hitler-ovoj odluci od 12 aprila 1941, poremetio je već u leto iste godine, narodni ustanak. NOP je ubrzo postao centralnim-političkim i vojnim činiocem. Čitavim nizom vojnih i političkih mera, a prvenstveno terorom, pokušao je Treći Reich da savlada ovog svog protivnika i da očuva svoje pozicije u pokorenoj i rasparčanoj teritoriji. Međutim, pokazalo se da je teritorijalna situacija stvorena prema odluci od 12 aprila prouzrokovala niz teškoća samim tvorcima ovog cepanja jugoslovenskog prostora. Narodni ustanak, pod vođstvom KPJ, tretirao je u svojoj vojnoj strategiji jugoslovensku teritoriju kao celinu, ne priznajući nijednog trenutka podelu te teritorije na delove pod raznim suverenitetima. Pokretima i vojnim akcijama NOP-a upravljalo se na osnovu jedinstvene strategije, jednovremeno i paralelno u svim oblastima na koje je bila izdeljena Jugoslavija. Okupator, međutim, ovoj jedinstvenoj strategiji nije mogao da suprotstavi svoje jedinstvene protivmere. Pre svega, u delovima pod Albanijom, u Crnoj Gori, u delu NDH, u južnom delu Slovenije, nosilac borbe protiv NOP-a bila je italijanska vojska. U Makedoniji su Bugari bili nosioci suvereniteta i vojne vlasti. NDH je formalno priznata nezavisnom, imala sopstvenu vojsku, što je pretstavljalo prepreku za jedinstveno planiranje akcija Wehrmacht-a unutar njenih gra-

OBAVEŠTAJNE VEZE OKUPACIONIH USTANOVA U SRBIJI

JESEN 1943 DO OSLOBOĐENJA

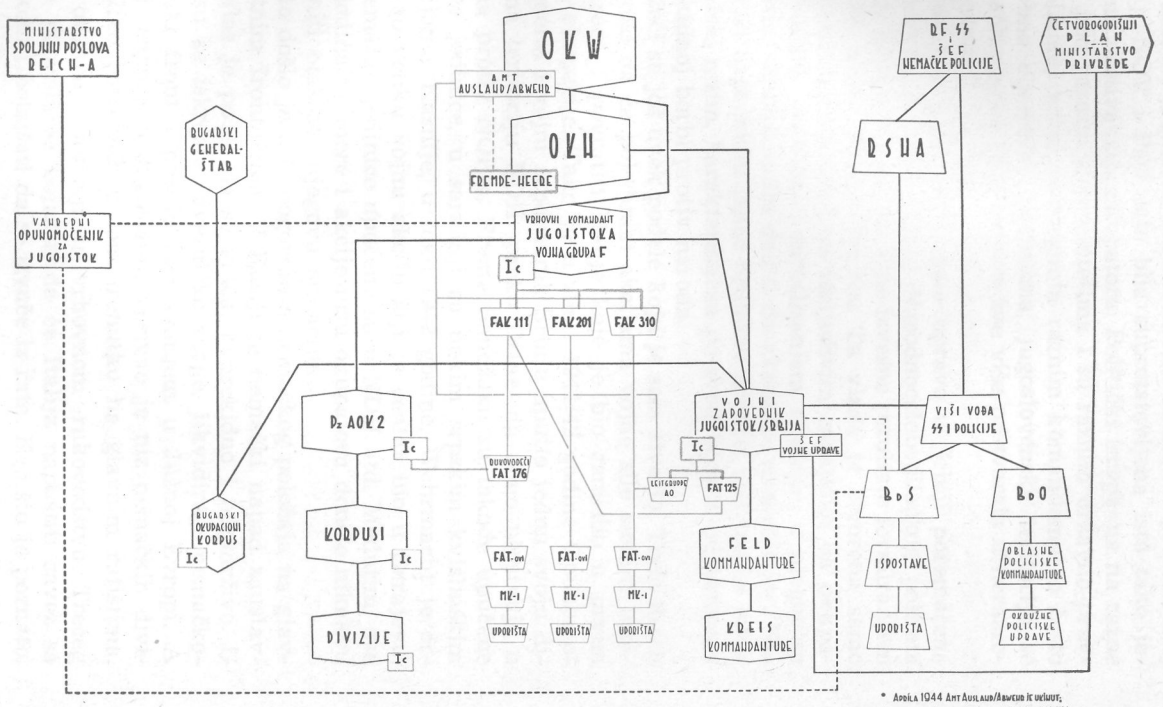

nica. Ukratko, jedinstvenom narodnom ustanku i jedinstvenoj strategiji NOV i POJ nije bila suprotstavljena isto tako jedinstvena protivakcija okupatora. Politički iscepkana na razne delove, pod raznim suverenitetima i sa raznim državno-pravnim oblikom, vojno podvrgnuta raznim komandama sa često međusobno oprečnim interesima, jugoslovenska teritorija se za nemačko, vojno rukovodstvo^ sve više pretvarala u nerazrešiv problem.

Prvobitna šema okupacione uprave u Srbiji poremećena je iz osnova. U borbi protiv Narodnooslobodilačkog pokreta okupator je pokušao da postigne izvesne rezultate formiranjem kvislinške vlade Milana Nedića. Ta vlada je stvorena samo zbog narodnog ustanka i sa isključivim zadatkom da okupatoru pomogne, politički i mobilisanjem reakcije, u njegovom suzbijanju. Odmah zatim dolazi do »kaznene ekspedicije«. Nastavljajući neprekidni lanac brutalne presije, u Srbiji se stvara policiski režimi, karakterističan po svom teroru, odmazdama i neprekidnoj borbi protiv naroda.

Držeći se još uvek podele koju je sam stvorio, Treći Reich je računao da će pojedinim akcijama vojne sile slomiti ustanak naroda i povratiti stanje koje je bio zamislio u prvim danima okupacije. Tako je u zimu 1941/42 godine Opunomoćeni general i vojni zapovednik Srbije uputio jednu svoju diviziju na teritoriju NDH, preko Drine, da tamo učestvuje u borbama protiv NOP-a. Prema Sandžaku su takođe upućene nemačke jedinice, u saradnji sa nekim srpskim kvislinškim formacijama. Kasnije, u toku 1942 godine, Wehrmacht je organizovao veliku vojnu akciju čiji je centar bio u Sarajevu, neke nemačke jedinice upućene su u NDH, itd. Međutim, sve ove pojedinačne mere i akcije nisu okupatoru donele nikakvu korist niti olakšale njegovu situaciju.

Usto došlo je i do pogoršanja nemačkog položaja na glavnim ratnim frontovima. U Rusiji je nemački napad zaustavljen. Talas je počeo da se vraća, neprekidno i nezadrživo. U Africi su se iskrcale savezničke snage, likvidirale nemačko-italijanski front i pretile iskrcavanjem u Južnoj Evropi. A narodni ustanak u Jugoslaviji vezivao je niz nemačkih divizija, toliko potrebnih u tom trenutku na glavnim ratištima.

U ovakvoj situaciji u vrhovnom rukovodstvu Trećeg Reich-a pojavila se bojazan da će Italija napustiti savez sa Nemačkom i pokušati da se izvuče iz rata. Kao što je poznato,

Hitler je lično bio zabranio obaveštajnu delatnost prema Italiji. Međutim, i pored ove zabrane, razne nemaeke obaveštajne ustanove intenzivno su radile na prikupljanju podataka o položaju i političkim zbivanjima, kao i o vojnoj situaciji u Italiji. Već jula 1943 godine Vrhovna komanda nemačkog Wehrmacht-a otpočela je sa konkretnim pripremama mera za slučaj italijanske kapitulacije. Signal za uzbunu pretstavljao je pad Mussolini-a, 25 jula 1943 godine. U toku tog istiog meseca bilo je završeno i potiskivanje nemačko-italijanskih snaga, sa Sicilije, koju su zauzele anglo-američke jedinice. Ovi, a i mnogi drugi znaci sve većeg zamora od rata u Italiji, potstakli su Hitler-a i njegove vojne saradnike da preduzmu sve što je bilo moguće za očuvanje kontrole nad Balkanom u slučaju da Italija kapitulira.

Prvu i osnovnu meru pretstavljalo je ukidanje dotadašnje podele nemačkih operativnih komandi, koja se bazirala na granicama povučenim prilikom podele Jugoslavije. Rešeno je da se čitav Balkan tretira kao jedinstvena vojna celina pod jedinstvenom komandom, što će omogućiti jedinstveno planiranje i rukovođenje operacijama. Prvih dana avgusta Hitler je pozvao* generala Lothar-a Rendulic-a, koji je tada na ruskom frontu komandovao jednom armijom. U Hitler-ovom »Glavnom stanu« održana su 6 avgusta savetovanja, čiju je osnovu pretstavljalo uverenje da će Italija uskoro kapitulirati. Na Balkanu je tada stajalo 6 italijanskih armiskih korpusa i 14 pešadiskih divizija, a pored njih su tu bile i specijalne jedinice, tenkovske trupe i formacije fašističke milicije. Za nemačku strategiju bilo je najnezgodnije to što su italijanske formacije držale obalski pojas od Hrvatskog Primorja do Peloponeza i mogle su da zapadnim saveznicima, u slučaju njihovog iskrcavanja na Balkanu, omoguće sigurno držanje mostobrana i čitave obalske zone, kao i brz prodor u unutrašnjost.

U svojim instrukcijama Rendulic-u, koji je bio određen da sa svojim štabom, kao komandant Druge tenkovske armije, pređe na Balkan i primi operativne trupe koje se tarno nalaze pod svoju komandu, Hitler je pošao od ove situacije. Istakao je da »partizanski pokret« dobija sve veću širinu i da mora najenergičnije da se suzbija, pošto »pretstavlja veliku opasnost kod eventualnog pokušaja iskrcavanja saveznika u Dalmaciji ili Albaniji«. Hitler je istakao da predviđa »izdaju Italije«, čime će se na Balkanu stvoriti nova. situacija, pošto

KOMANDANTI WEHRMACHT-a NA BALKANU

Weichs

Loehr

Širenje narodnog ustanka pod voćstvom KPJ i očekivana italijanska kapitulacija doveli su, u leto 1943 godine, do temeljite reorganizacije Wehrmacht-ovih komandi na okupiranom Balkanu. Feldmaršal Weichs je postao vrhovnim komandantom za Jugoistok, sa sedištem u Beogradu. U Grčkoj mu je bio podređen general Loehr, kao komandant Vojne grupe E. Ova komandna struktura se- održala do početka 1945 godine, kada je Loehr, pošto se povukao sa svojim formacijama iz Grčke, postao vrhovnim komandantom namesto Weichs-a

će brojne italijanske snage u obalskoj zoni prekonoć preći na stranu neprijatelja. Odbranu i držanje Balkana Hitler je nazvao zadatkom, od životne važnosti za Nemačku, pošto bi njegovo zauzimanje od strane neprijatelja »pretstavljalo smrtonosno ugroženje srca Reich-a i opasnost za južno krilo istočnog fronta«.

Na kraju, rezimirajući svoje opširne instrukcije Hitler je dao Rendulic-u doslovce sledeći nalog: »Iskoristite odbranbenu snagu Hrvatske, razbijte Tita, isključite, u slučaju potrebe, Italijane u obalskoj oblasti po mogućnosti zarobljavanjem, zauzmite zatim Dalmaciju, Crnu Goru i Albaniju i branite obalu«.

Iz ovog naloga proizlazi da je Hitler Rendulic-evoj komandi podredio i vojne formacije NDH.

Rendulic je sa svojim štabom stigao u Beograd u drugoj polovini avgusta, pošto je prethodno konferisao sa dotadašnjim Zapovednikom Wehrmacht-a za Jugoistok u Solunu, generalom Loehr-om. Interesantna je izjava koju je Loehr dao Rendulic-u u toku razgovora posvećenih pitanjima borbe protiv NOP-a. Kako Rendulic u objavljenoj knjizi svojih uspomena kaže, »Loehr je izrazio mnogo priznanja Titovim organizatorskim i rukovodstvenim postignućima«.

Pitanje operativnog objedinjavanja Crne Gore, Albanije i NDH i stvaranja operativne komande za tu celokupnu teritoriju rešio je Hitler formiranjem Druge tenkovske armije. Nju su, pod, Rendulic-evom komandom, sačinjavale jedinice koje su se već nalazile na toj teritoriji, sa još nekoliko naknadno upućenih divizija. Komanda 12 armije u Solunu pod Loehr-om bila je još početkom 1943 pretvorena u komandu vojne grupe E. Dolaskom Rendulic-a, Loehr-ova nadležnost je svedena na Grčku. Obojici je pretpostavljeni bio, Vrhovni zapovednik za Jugoistok, feldmaršal Maximilian von Weichs. Ovaj je, istovremeno, bio i komandant vojne grupe F, u čiji su se sastav uklopile kako Druga tenkovska armija, tako i vojna grupa E, a i teritorijalni komandanti na području Grčke, Albanije i raskomadane Jugoslavije.

Weichs se sa svojim štabom smestio u Beogradu. Loehr je ostao u Solunu, a sedište Rendulic-a bilo je prvo u Kragujevcu, a zatim u Vrnjačkoj banji.

Pošto je ubrzo zaista došlo do italijanske kapitulacije, 8 septembra 1943 godine, Rendulic je svojim jedinicama istog dana saopštio lozinku »Achse« (Osovina), određenu kao signal

za stupanje u pripremljenu akciju protiv Italijana. Međutim, jedinice NOV i POJ uspele su da razoružaju veći deo italijanskih snaga na teritoriji Jugoslavije. Nemačke trupe, uprkos ranije razrađenih operativnih planova, uspele su da razoružaju samo jedan deo italijanske okupacione armije. Za Hitlerov mentalitet je vrlo karakteristična naredba da se italijanske jedinice koje se suprotstave razoružanju i zarobljavanju — dakle, koje ostanu verne svom rukovodstvu i svojoj zakletvi — imaju tretirati kao pobunjenici i streljati do poslednjeg čoveka. Izvesne formacije fašističke milicije koje nisu priznale kapitulaciju i izjasnile se za produženje rata na strani Nemačke, izuzete su iz ove opšte akcije.

U vezi sa svim tim događajima stupila je na snagu i nova teritorijalno-upravna organizacija na Balkanu. Pored Weichs-a, kao vrhovnog komandanta na Jugoistoku, formirana je ustanova Vojnog zapovednika za Jugoistok/Srbiju. Na taj položaj postavljen je general Felber, koji je pre toga komandovao jednom armijom u Francuskoj. Novi Vojni zapovednik preuzeo je dužnosti dotadašnjeg Vojnog zapovednika za Srbiju odnosno Komandujućeg generala i zapovednika u Srbiji. Istovremeno su mu podređeni kao teritorijalni nemački komandanti: Nemački opunomoćeni general u Hrvatskoj, Glaise von Horstenau; Nemački general u Albaniji, Kuhlmann i posle njega Geib; komandant samostalne Feldkommandanture u Cetinju, general Kreiper. General Felber je u vojnim pitanjima bio podređen feldmaršalu Weichs-u, ali u teritorijalno-upravnim neposredno OKH-u.

U Srbiji je došlo do promena i u vojno-upravnom aparatu. Upravni štab Vojnog zapovednika, podređen njegovom generalštabu od vremena smenjivanja Harald-a Turner-a, ponovo je izdvojen i spojen sa ustanovom Generalnog opunomoćenika za privredu u Srbiji. Na čelo tog upravnog i privrednog nadleštva, koje je dobilo ime »Chef der Militaerverwaltung« (šef vojne uprave), postavljen je Franz Neuhausen. Mada je Neuhausen-cva nadležnost proširena time što mu je podređen i celokupni delokrug upravnog štaba, on je, istovremeno, stavljen u znatno veću zavisnost od Vojnog zapovednika. Ranije on je praktično' bio potpuno nezavisan od vojnih organa okupacije koji su, štaviše, dobili uputstvo da se u privredne stvari uopšte ne mešaju. Na taj način, on je godinama u odnosu na Vojnog zapovednika, pretstavljao manje-više, ravnopravni faktor. Po-

sle ove reorganizacije, međutim, samom činjenicom da je njegovo privredno nadleštvo spojeno sa upravnim štabom i što je on stavljen na čelo vojno-upravnog aparata u štabu Vojnog zapovednika, on je postao subordinirani organ. Opadanje njegovog uticaja išlo je uporedo sa opadanjem uticaja njegovog zaštitnika u Reich-u, Hermann-a Goering-a, i završilo se, nekoliko meseci kasnije, njegovim hapšenjem, o kome je već bilo reči.

Mnogo značajniju promenu, međutim, izazvala je promena ličnosti na položaju pretstavnika Ministarstva inostranih poslova. Neubacher, čija se nadležnost u političko-diplomatskom pogledu poklapala sa teritorijalnom nadležnošću Vojnog zapovednika za Jugoistok, izuzimajući NDH, došao je na svoj položaj sa nalogom i ovlašćenjem da koordinira i u političkom pogledu diriguje borbu Trećeg Reich-a »protiv komunizma«, — ustvari protiv NOP-a, protiv naroda koji se, pod rukovodstvom KPJ, digao da izvojuje svoje oslobođenje. Međutim, time što je NDH izuzeta iz njegove nadležnosti zadržan je, uprkos stvaranju jedinstvene vojne organizacije, paralelizam i dupliranje u političkoj organizaciji aparata Trećeg Reich-a na Balkanu.

Tako je, uza sva nastojanja da se stvori bolja organizacija i postigne objedinjavanje, došlo do paradoksalne situacije da se Wehrmacht nalazio na čitavoj teritoriji od zapadne granice NDH i Rijeke do istočne Trakije i rta Matapana pod jedinstvenom vojnom, operativnom i teritorijalnom komandom, dok je u političkom pogledu ostala stara podvojenost. Štaviše, pored dvojstva u političkim pretstavništvima, pojavila se od samog početka i oštra suprotnost u gledištima između Neubacher-a i nemačkog poslanika u Zagrebu, Siegfried-a Kasche-a. Neubacher je, na teritoriji svoje nadležnosti, sprovodio političku liniju koja je polazila, između ostalog, od uverenja da Pavelićev režim u NDH treba, u interesu Trećeg Reich-a, ukloniti, pošto on pretstavlja smetnju onome štoi se nazivalo »smirivanje situacije«. Kasche u NDH, identifikujući se sa Pavelićem, bio je protagonista političke linije koja je bila dijametralno suprotna Neubacher-ovoj. On je bezuslovno podržavao ustašku vlast i njene metode. Budući da je organizacija političko-obaveštajnog rada potpuno odgovarala stvarnoj političkoj podeli to su vrhovna mesta Trećeg Reich-a snabdevana izveštajima, obaveštenjima i predlozima u kojima su

se u potpunosti odražavala suprotna gledišta. Što je najvažnije, oba ova istaknuta politička eksponenta, i Neubacher i Kasche, pripadali su istoj ustanovi Reich-a —- Ministarstvu inostranih poslova — a u svojoj delatnosti bili su povezani sa Wehrmacht-om na teritorijama svoje nadležnosti i oslanjali se na njegovu silu. Ovo je još jedan od mnogobrojnih primera konfuzije i izukrštanih koloseka u politici Trećeg Reich-a, a i jedan od razloga što sve do samog sloma i kapitulacije Hitlerove Nemačke njeno rukovodstvo nije uspelo da izradi jasnu i određenu političku liniju u pogledu Jugoistočne Evrope.

Neubacher-ova osnovna politička koncepcija išla je za pružanjem podrške kvislinškim elementima, za podizanjem njihovog autoriteta, a istovremeno i za stvaranjem zajedničkog fronta protiv NOP-a i njemu srodnih oslobodilačkih pokreta u zemljama van Jugoslavije — sa svim protivnicima tih pokreta. On je nastojavao, konkretnim sporazumima ili prećutno, da uključi u taj zajednički front sve one elemente koji su stajali na pozicijama reakcije i borbe protiv naprednih pokreta, pa, iako su, po svojim simpatijama ili po svojim, vezama, bili na strani zapadnih saveznika, a ne Nemačke. U Srbiji je ta koncepcija našla svoj izraz u onome što je nazivano »Neubacher-ovom četničkom politikom«, a što je dovelo do koordinacije i otvorene i potpune saradnje pokreta DM sa okupatorom» Komplikacije u vezi sa tom politikom pojavile su se naročito zbog toga što je organizacija DM sa svojim četničkim formacijama delovala i na teritoriji NDH. Dok je Neubacher-ova politika favorizirala te grupe, koje su se u potpunosti pretvorile u saveznike i saradnike Trećeg Reich-a protiv NOP-a i sopstvenog naroda, dotle je Kasche bio njihov protivnik, smatrajući da one ugrožavaju Pavelićev režim. Wehrmacht je, mahom, delio Neubacher-ovo mišljenje, prihvatajući saradnju sa svim elementima koji su bili spremni da se bore protiv NOP-a.

O ovoj ulozi Neubacher-a i o političkim implikacijama njegovog nastojanja da u punoj meri angažuje organizaciju DM u korist Trećeg Reich-a — u čemu je i, uspeo — biće posebno govora. Pitanje saradnje između Wehrmacht-a i četnika na teritoriji NDH spada u okvire prikaza nemačke obaveštajne službe na hrvatskoj teritoriji. Međutim, ovde treba istaći još jednu važnu posledicu Neubacher-ovog političkog rada, a naročito njegove lične pozicije. To je bilo delimično ublažavanje

policiskog režima u okupiranoj Srbiji, koji je bio zaveo viši vođa SS i policije Meyszner. Ono što nisu uspeli ni vojni zapovednici ni i ostali faktori okupacije, uspeo je Neubacher: da stekne jak uticaj i na SS-ovaki komplete, na Sipo i SD i na njegovu politiku.

Zahvaljujući situaciji koja je nastala posle italijanske kapitulacije, i Meyszner-ova nadležnost se znatno proširila slično onom kako je to bilo* kod Neuhausen-a. Neuhausen-u je proširen stvarni delofcrug, a Meysizner-u i. njegovom, aparatu teritorijalni: uz Srbiju podređeni su mu i Crna, Gora i Sandžak. Međutim, kao što je Neuhausen-ovu proširenu nadležnost pratila pojačana kontrola nad njegovim radom, tako je i Meyszner-ov aparat, zajedno sa Sipo i SD-om, u svom slobodnom politiziranju i faktički bio ograničen i podvrgnut političkom nadzoru.

Uz pomoć i aktivno političko dejstvo Neubacher-a — a u smislu nove politike nemačkog Ministarstva inostranih poslova, koja je pratila pomenutu reorganizaciju okupacionog režima i operativne strukture Wehrmacht-a na Balkanu — sprovedeno je formiranje novih kvislinških režima u svim zemljama i oblastima pod kompetencijom Vojnog zapovednika za Jugoistok gde ih još nije bilo, odnosno njihovo jačanje i čvršće povezivanje sa njima tamo gde su od ranije postojali.

Tako je u Srbiji i Grčkoj došlo do čvršće saradnje sa kvislinškim vladama i jačanja njihovih pozicija, u Crnoj Gori i Albaniji formirane nove kvislinške uprave, a u Sandžaku pomagan kvislinški komitet koji je svoje oružane formacije priveo okupatoru i stavio ih pod njegovu komandu. Dok je Nedićeva vlada ostala podređena neposredno Vojnom zapovedniku za Jugoistok/Srbiju, dotle su kvislinške uprave u ostalim zemljama odnosno oblastima (Grčkoj, Albaniji, a i u Crnoj Gori i Sandžaku) bile pod kontrolom teritorijalnih nemačkih komandanata.

U obaveštajnom pogledu reorganizacija, koja je dovela do jedinstvene komande na Jugoistoku, pojačala je ulogu delatnosti trupne obaveštajne službe, dakle linije Ic. Ovo naročito i stoga što je period od ove reorganizacije do nemačkog povlačenja sa Balkana bio ispunjen neprekidnim operacijama, pomeranjem većih i manjih jedinica, krupnijim i lokalnim akcijama, i, najzad, povlačenjem pred pritiskom NOV i POJ, u neprekidnim odbranbenim borbama. Sa karakterom i ra-

dom službe Ic, koja je vršena u operativnim i teritorijalnim štabovima na okupiranoj teritoriji, upoznaćemo se kasnije. Treba, međutim, ovde načelno primetiti da je ona sve više apsorbovala informativnu delatnost vojne i političke obaveštajne službe, dakle aparata Sipo i SD-a i — naročito — Abwehr-a. Pošto je vojno-upravno administriranje u sve većoj meri ustupalo* mesto vojnim operacijama, to su i obaveštajne delatnosti sve više koncentrisane na informativni rad koji je mogao služiti trupi, tj. službi Ic. Delatnost obaveštajne službe se sve više podređivala potrebama koje su proisticale iz Wehrmacht-ovih operativnih zadataka.

U Weichs-ovoj komandi, koja se nalazila u Beogradu, načelnik štaba bio je, do početka 1944 godine, general Foertsch, raniji načelnik štaba Zapovednika Wehrmacht-a za Jugoistok u Solunu. Njega je zamenio general Winter, a ovog — pukovnik von Gyldenfeldt. Ia-oficir u štabu bio* je za sve vreme pukovnik Josef Selmayr, a Ic- oficir pukovnik von Harling. U štabu Druge tenkovske armije generala Rendulic-a Ic-oficir je bio major von dem Knesebeck. Službom Ic Vojnog zapovednika za Jugoistok/Srbiju rukovodio je, u njegovom štabu, kapetan knez Wrede.

Za vojnu situaciju sa kojom je imala da se nosi Rendulic-eva Druga tenkovska armija — a koja je tipična za celokupno okupaciona područje —• karakterističan je napisi koji je maja 1944 godine objavljen u švajcarskom listu »Basler Nachrichten«. Prema tom izveštaju, Rendulic je otpočeo u Jugoslaviji ofanzivu protiv NOP-a, izjavivši da će ona za najkraće vreme da dovede do »smirenja«. Istorija je dokazala, nastavlja list, da je jugoslovenski »partizanski general« uspeo da načisto nadigra svog školovanog protivnika koji je svršio visoke vojne škole. Situacija je za Rendulic-a gora no ikada. Nemci mogu da održavaju jedino uske saobraćajne linije, dok Tito kontroliše unutrašnjost zemlje. Nemačke jedinice trpe sve veće gubitke i zahtevaju sve veća pojačanja iz svoje domovine. ..

Vajna grupa, F, tj. štab Vrhovnog komandanta z„a Jugoistok, feldmaršala Weichs-a, povukla se iz Beograda početkom oktobra, da bi krajem tog istog meseca, posle zadržavanja u Vukovaru i Slavonskom Brodu, stigla u Zagreb. Rendulic, kao komandant Druge tenkovske armije, smenjen je i upućen na drugu dužnost juna te godine. Njega je nasledio general Ange-

lis, koji je armiju vodio sve do nemačke kapitulacije. Vojna grupa E, na čelu sa Loehr-om, počela je od kasnog leta 1944 godine da se povlači, delom i preko teritorije Srbije. Gonjene od jedinica NOV i POJ, posle teških gubitaka, formacije koje su pripadale ovim dvema komandama našle su se u Bosni, a jednim delom i u Hrvatskoj i Dalmaciji.

Stanje morala u Wehrmacht-u pred kraj 1944 godine, sasvim dobro može da ilustruje naredba koju je Hitler izdao 25 novembra. U njoj on ističe da energija i odlučnost, čvrstina karaktera i vere i apsolutna spremnost za krajnje zalaganje pretstavljaju obavezna svojstva rukovodilaca u Wehrmacht-u. Ko ih nema ili ih je izgubio, ne može zauzimati vodeće položaje i mora da otstupi. Za ovu konstataciju Hitler vezuje naredbu koja glasi:

»Ako komandant smatra, pošto je prepušten sebi, da treba obustaviti borbu, on ima prvo da zapita svoje oficire, zatim podoficire, a zatim ljudstvo, želi li ko od njih da ispuni nalog i produži borbu. Ako je to slučaj, predaće ovome — bez obzira na njegov čin — komandnu vlast i sam će mu se podrediti. Novi komandant preuzima komandu sa svim pravima i dužnostima«.

Weichs je smatrao potrebnim da za Novu, 1945 godinu izda dnevnu zapovest u kojoj ističe da su njegove jedinice u teškim uslovima i uz savlađivanje najtežih terena sprovele naređeno povlačenje sa Balkana, »jedinstveno u istoriji ratova«, dok su druge njegove jedinice, borbom protiv nadmoćnog neprijatelja koji nadire sa istoka i protiv sve jačih »banditskih snaga« to povlačenje omogućile. Weichs beleži kao uspeh što »se nije ispunila nada neprijatelja, da nas najzad u ovoj godini mogu potući«. Ubrzo posle toga Weichs-ova komanda je rasformirana.

Nekada tako nadmeni Wehrmacht, koji je pregazio Balkan, povlačio se, tučen nesavladivom snagom onih za koje je mislio da su zauvek zgaženi i uništeni.

Krajem marta 1945 godine, general Loehr, svakako u sporazumu sa Neubacher-om, uputio je Neubacher-ovog agenta Rudolfa Staerker-a Draži Mihailoviću. Po njemu je Mihailoviću poručio da obavesti zapadne saveznike, da im se on, sa celokupnim svojim snagama, stavlja na raspoloženje radi otcepljanja Austrije od Trećeg Reich-a. Mihailović je ovu ponudu, s obzirom na mogućnost da bude dešifrovana od stra-

ne drugih nemačkih službi, hteo usmeno da saopšti nekom ovlašćenom savezničkom pretstavniku, pa je zato tražio radiogramom da mu se takav pretstavnik pošalje iz Italije u njegov štab. Međutim, na ovo traženje nije dobio odgovor. Međutim, čak i da su zapadni saveznici tada dobili Loehr-ovo obaveštenje, pitanje je kako bi oni reagovali. Zapravo iza Loehr-ovog pokušaja leži želja, — koju su imali mnogi vojni i politički rukovodioci Trećeg Reich-a u završnoj fazi rata, — da nađe most do zapadnih saveznika, da kapitulira, pred njima. Na taj način htelo se izbeći konačan i totalni slom Nemačke i sprečiti ostvarenje težnji naprednih snaga u narodima koje su godinama držali pod svojom vlašću.

Srbija je, najvećim delom, bila oslobođena u prvoj polovini oktobra. Na dan 20 oktobra oslobođen je glavni grad Jugoslavije. Okupatorske snage su konačno potisnute sa teritorije koja je skoro tri i po godine bila podređena nemačkoj okupacionoj upravi u Srbiji.

3. Obaveštajna delatnost teritorijalnih okupacionih ustanova i operativnih jedinica

a. Upravni štab Vojnog zapovednika

Obaveštajna služba nije spadala u zadatak upravnog štaba Vojnog zapovednika. U delokrug njegovog rada ulazilo je sprovođenje politike, rukovođenje administracijom i formiranje kvislinške uprave na okupiranoj teritoriji, davanje direktiva toj upravi i vršenje nadzora nad njom. Međutim, obaveštajna delatnost se pojavila kao nužna posledica stalnih dodira koji su se neminovno morali razviti iz ovakvih zadataka upravnog štaba. Usto treba imati u vidu da su i Turner i njegov pomoćnik Kiessel bili veoma agilni ljudi, koji su želeli da se njihov uticaj što jače oseti i da u okupacionoj politici igraju štoi važniju ulogu. Ova njihova nastojanja potsticao je opšti karakter okupacione uprave, u kojoj se vodila neprekidna borba za uticaj i prevlast. U tim nastojanjima Turner i Kiessel imali su protiv sebe ne samo lokalne vojne — a sem toga i policisko-bezbednosne i ekonomske — ustanove nemačkog okupacionog aparata, već je njihovu aktivnost podozrivo po-

smatrao i štab Zapovednika Wehrmacht-a za Jugoistok, kao što to pokazuje slučaj sa Dangićem.

Turner-ova osnovna zamisao o nadzornom karakteru funkcije upravnog štaba nije mogla da dođe do izražaja, jer se sa njom nije slagao* nijedan cd ostalih okupacionih faktora. Ipak, Turner je neumorno pokušavao da prodre sa svojom koncepcijom i da održi, u vezi stim, što više uticaja na vrhovno dirigovanje okupacionom politikom. Mada je težište po gotovo svim pitanjima uobličavanja okupacionog režima prešlo — naročito posle »kaznene ekspedicije« generala Boehme-a — na vojne faktore, u prvom redu na generalštab Vojnog zapovednika, Turner nije kapitulirao. Međutim, stvarni uticaj na tok poslova, sve mu je više izmicao iz ruku. Tome je vrlo mnogo doprinelo i postavljenje Višeg vođe SS i policije, čime Turner nije samo izgubio svaku ingerenciju na aparat Sipo i SD-a i na Policiju poretka, već je u ličnosti Meyszner-a dobio još jednog ogorčenog protivnika.

Turner-ova i Kiessel-ova koncepcija upravnog štaba zahtevala je da taj štab bude stalno i u pojedinostima upoznat sa stanjem u zemlji. Zato je trebalo poznavati ljude, pojave i odnose. A to je bilo moguće jedino putem opsežnog obaveštajnog rada.

U osnovi obaveštajno informisanje upravnog štaba spadalo je u nadležnost onih ustanova i organizacija koje su se po svojoj funkciji isključivo ili delimično bavile obaveštajnom delatnošću. Te ustanove bile siu Abwehr, Sipo i SD i upravni organi vojne okupacije (Feld- i Kreiskommandanture). Pored toga, upravnom štabu su stajali na raspoloženju i izveštaji kvislinških upravnih vlasti, sa kojima je i po samoj svojoj funkciji bio u stalnom dodiru.

Turner-u i Kiessel-u, međutim, ovi izvori obaveštavanja nisu bili dovoljni. Razlog tome bila je, s jedne strane, poznata činjenica da su se razne obaveštajne ustanove razmimoilazile u svojim ocenama i mišljenjima i da im je izvestavanje često bilo pod uticajem određene političke koncepcije, izvesnog predubeđenja ili apriornog stava prema određenim problemima ili licima. U tome je igralo ulogu i opredeljivanje pojedinih obaveštajnih ustanova za utvrđena shvatanja o političkom uobličenju okupirane Srbije, što je delom bilo i rezultat vezivanja izvesnih obaveštajnih ustanova ili njihovih organa za određene kolaboracionističke krugove. Tako je, naprimer, Sipo

i SD imao izrazitih simpatija za Ljotićev »Zbor«. Odatle su se regrutovali mnogi njegovi agenti. Što je još važnije, pojedini referenti Sipo i SD-a sve su više usvajali i personalne ocene ljotićevskih krugova, pri čemu je nesumnjivo znatnu ulogu igralo ideološko srodstvo koje su SS-ovci iz Sipo i SD-a nalazili u Ijotićevcima prilikom raznih kontakta.

Turner, naprotiv, nije imao mnogo simpatija za Ljotića. On je smatrao da je pogrešno ako se okupaciona uprava veže samo za jednu grupu ili struju kolaboracionista, a pogotovo za takvu koja među samim kolaboracionistima pretstavlja manjinu, kao što je to bio »Zbor«, Po njegovim shvatanjima, trebalo je okupiti na saradnju sve građanske političke grupe i istaknute ličnosti građanske politike koji bi pristali da vrše kvislinšku ulogu. Turner i Kiessel su se naročito oslanjali na Aćimovića, smatrajući ga politički umerenim čovekom, pogodnim za okupljanje kolaboracionističkih snaga. Osnovu obaveštajne delatnosti koju je upravni štab razvio pod Turner-om činila je njegova želja da se o svemu informiše neposredno i što podrobnije i da se oslobodi uticaja obaveštenja primanih preko Sipo i SD-a, koja su mu izgledala jednostrano obojena. S druge strane, ovde je ulogu igrala i Turner-ova i Kiesselova želja za što snažnijim uticajem i za što nezavisnijim politiziranjem. Sopstvena obaveštajna delatnost bila je, sem ostalog, pomoćno sredstvo za jačanje svojih pozicija.

U tome pogledu, Kiessel je Turner-u dobrodošao kao saradnik. Bivši istaknuti službenik Gestapo-a, a kasniji policiski referent vojne uprave u Parizu, pod Turner-om, Kiessel je za obaveštajni rad raspolagao i stručnim znanjem i iskustvom. On je izišao iz škole Gestapo-a, koja je načelno bila protiv svakih predrasuda i koja se, kao što je poznato, bez ikakvih predubeđenja u svojoj obaveštajnoj delatnosti služila i ideološkim protivnicima. Za razliku od SD-a, koji je svojom ideološkom opredeljenošću davao ton obaveštajnoj delatnosti Sipo i SD-a u Beogradu, Kiessel se, kao tipični pripadnik Gestapo-a, držao druge linije. Za njega su u obaveštajnoj službi, pa i u okupacionoj stvarnoj i personalnoj politici, čisto ideološki motivi igrali sekundarnu ulogu. U tome se sa njim potpuno slagao i Turner. Otuda je, uostalom, i došlo do osetnog nepoverenja između upravnog štaba — a naročito baš Kiessel-a — i Sipo i SD-a. A otuda su i odnosi između upravnog štaba i Ljotića, koji je računao da kao »ide-

OBAVEŠTAJNI RAD DRUŠTVENIM DODIROM

Među funkcionerima okupacionog režima bio je jedan od značajnijih pomoćnik šefa upravnog štaba, viši ratno-upravni savetnik d-r Georg Kiessel, u civilu funkcioner Gestapo-a. On je uzeo najživlje učešće u sprovođenju okupacione politike, naročito putem saradnje sa pretstavnicima kvislinške uprave. U stalnom društvenom, dodiru sa njima, Kiessel je sticao> neposredna obaveštenja kojima se obilato koristio u svom političkom i administrativnom radu. Na slici: sedeljka d-ra Kiessel-a sa pretstavnicima kolaboracije; sleva: upravnik narodnog požarišta u Beogradu Jovan Popović, ministar prosvete Nedićeve vlade Velibor Jonić, d-r Kiessel

ološki srodnik« nacizma ima najviše kvalifikacija da mu se poveri glavna uloga u kvislinškoj politici, bili vrlo hladni.

Jula 1941 godine kad se narodni ustanak pod rukovodstvom KPJ proširio Srbijom, upravni štab je smatrao da se situacija može rešiti jedino ako se, uz istovremeno dovođenje snažnih borbenih trupa, formira i snažnija kvislinška vlada. OKW je odbio da pojača vojnu snagu u Srbiji, pošto su mu divizije bile angažovanei, naročito u džinovskim ofanzivnim operacijama u Rusiji. Zato su Turner i Kiessel — koji je vodio poslove upravnog štaba za vreme Turner-ovog višemesečnog otsustva u leto 1941 godine — nastojali da pridobiju ostale okupacione faktore za, svoje stavove. Tako je došlo do nekoliko konferencija, na, kojima je razmatrana, situacija i na kojima su uzeli učešća načelnik generalštaba Vojnog zapovednika Gravenhorst, načelnik generalštaba Više komande LXV Kewisch, pretstavnici Sipo i SD-a Helm i Kraus, kao i Opunomoćenik Ministarstva spoljnih poslova d-r Benzler ili, njegov zamenik d-r Feine.

Na tim konferencijama upravni štab je naročito nastojao da uveri ostale učesnike u potrebu i efikasnost onog političkog rešenja čije je opšte linije izgradio na temelju informacija koje je prikupio od svojih obaveštača i putem svojih veza.

Kakvi su to, dakle, bili izvori iz kojih su se Turner i Kiessel naročito informisali, pored obaveštenja primanih zvaničnirn putem?

Sliku situacije upravni štab je dobijao u prvom redu iz stalnog opštenja sa istaknutim kolaboracionistima. Naročito je Kiessel bio sa njima gotovo svakodnevno u vezi. Milan Aćimović, a zatim Velibor Jonić, Tasa Dinić, Cvetan Đorđević, Dragomir Jovanović, a i Bogdan Banković, savetnik Ministarstva unutrašnjih poslova, imali su u tom pogledu istaknutu ulogu. Uprkos nepoverenja prema Ljotiću — koga su Turner i Kiessel smatrali frankofilom i Maurras-ovskirn desničarom, a ne pronacističkim elementom — oni, su i od njega i njegovog istaknutog saradnika Olćana rado primali izveštaje.

Posebnu ulogu imale su i Turner-owe i Kiessel-ove društvene veze: Za razliku od drugih okupacionih faktora, koji su se držali dosta rezervisano i nisu privatno opštili sa kolaboracionistima iz srpskih građanskih krugova, Kiessel je na-

stojao da društvenim kontaktom dođe do što šireg kruga poznanstava, do interesantnih veza i time do obaveštenja. Naprimer, vrlo vešto koristio je svoje poznanstvo sa braćom Borđem i Dušanom Rošom, poznatim beogradskim poslovnim ljudima, koji su posredovali i u uspostavljanju dodira sa četničkim »vojvodom« Kostom Pećancem. U još većoj meri Kiessel je koristio Milorada Dimitrijevića, takođe poslovnog čoveka, koji je u prvoj kvislinškoj upravi bio zamenik komesara pošta i telegrafa, a kasnije zadržao položaj pomoćnika ministra u istom ministarstvu.

Dimitrijević — čiji je brat Milutin pre rata bio agent Karla Kraus-a, u to vreme glavnog opunomoćenika uprave VI RSHA za Jugoslaviju — bio je poznata ličnost u beogradskom građanskom društvu, a naročito u poslovnom svetu i vodećim buržoaskim političkim krugovima. Svoja mnogobrojna poznanstva sa ljudima iz tih krugova koristio je za svoje, često vrlo sumnjive, poslovne poduhvate pomoću kojih je stekao veliku imovinu. Njegova vila na Dedinju bila je uvek puna gostiju. Tu su se održavali svi mogući društveni sastanci, partije karata itd., gde su se mogli videti najistaknutiji pripadnici beotgradskog buržoaskog društva, od političara do finansijera i od diplomata do avanturista. Poslednjih godina pred rat Dimitrijević je bio naročito povezan sa Dragišom Cvetkovićem i pomagao mu da se lansira u tom beogradskom tzv. »visokom društvu«. Za Cvetkovića je održavao i izvesne kontakte sa nemačkim poslanikom von Heeren-om, sa kojim se Cvetković prviput privatno sastao na duži razgovor na jednoj večeri koju je aranžirao Dimitrijević. U ovoj društvenoj delatnosti Dimitrijeviću je mnogo pomagala i njegova žena Sanča.

Sa svojim razgranatim poznanstvima i vezama i zbog svojih društvenih osobina, Dimitrijević je za Kiessel-a bio dragoceni pomagač. On je u svoju vilu, na razne društvene priredbe i sastanke, pozivao* razne ličnosti koje su Turner i Kiessel želeli da vide, ili koje je on smatrao pogodnim da ih dovede sa njima u vezu. Tu je, u isto vreme, bila prava berza svih mogućih vesti. Rukovodioci upravnog štaba mogli su se u privatnoj atmosferi i poverijivo sastajati sa raznim pretstavnicima građanskog društva i beogradske buržoazije i crpsti odakle mnoga i dragocena obaveštenja.

Turner-a i Kiessel-a su informisali i razni nemački državljani koji su od ranije živeli u Beogradu i Srbiji i koji su smatrani poznavaocima prilika. Jedan od ovih bio je već pominjani direktor transportnog preduzeća »Schenker & Co.«, Robert Kronholz. On je obaveštajno radio mnogo godina, još i pre rata i imao u Beogradu izvanredno razgranat krug poznanstava. Politički se, za vreme okupacije, bio potpuno vezao za Ljotića. U tu kategoriju — ali bez obaveštajne pozadine — spadao je i direktor društva Antimon a. d., Erich Preissner. On je proveo nekoliko godina u Beogradu, crganizujući proizvodnju antimona u rudnicima i topionicama u Lisi kod Ivanjice i Zajači, kod Loznice. Bio je veoma društven i imao mnoga poznanstva u nemačkim i srpskim krugovima. U vezi sa svojem poslovnom delatnošću, često je bivao u unutrašnjosti Srbije, pa je otuda poznavao i tamošnje ljude i prilike. Preissner je, uglavnom, obaveštavao Turner-a i Kiessel-a o licima i prilikama koje je poznavao. Pošto je niz godina posmatrao i rad Neuhausen-a — koga je, kao i drugi nemački privrednici u Jugoslaviji, iskreno prezirao — davao je razna obaveštenja i njemu, njegovom štabu i njegovoj politici.

U samom upravnom štabu nalazio se vojno-upravni savetnik Reisswitz, stručnjak za pitanja likovnih umetnosti. Ovaj je pre rata proveo izvesno vreme u Jugoslaviji, pa je tom prilikom stekao i razna poznanstva. Od Turner-a i Kiessel-a dobio je direktive da svoje društvene veze, koje je za vreme okupacije obnovio, sistematski koristi i u obaveštajne svrhe.

Od stranaca koji su živeli u Beogradu, za Turner-a je značajni obaveštajni izvor pretstavljao danski otpravnik poslova, Mirner. On je danskim poslanstvom u Beogradu rukovodio niz godina i otuda poznavao veliki broj ljudi iz beogradskog građanskog društva. Isto tako je i mađarski oficir za vezu pri vojnom zapovedniku, potpukovnik Krasiznay, učinio Turner-u značajne usluge. Krasznay je u Beogradu imao svoju sopstvenu obaveštajnu službu, koja je nastavljala rad predratne mađarske obaveštajne službe i raspolagala razgranatom mrežom. Krasznay je izvesne rezultate njenog rada koristio da bi informisao Turner-a, za šta mu je on kao protivuslugu, davao podršku u njegovom radu. Sipo i SD je na Krasznay-a

obratio naročitu pažnju, nastojeći da uđe u njegove obaveštajne veze, naročito u Banatu[1]).

Krasznay je služio upravnom štabu preciznim obaveštenjima, jer je računao da rukovodioci upravnog štaba mogu da provere tačnost; njegovih podataka. On je davao obaveštenja iz Srema i Slavonije o tamošnjim prilikama i taktici ustaša. Zastupao je gledište, da bi ovim područjima u interesu Reich-a bolje upravljali Mađari nego ustaše. Držanje upravnog štaba izazvalo je kod njega mišljenje da je tako rešenje moguće, a to ga je navelo da svoj tamošnji obaveštajni rad produbi.

U nizu lica od kojih su Turner i Kiessel crpili svoje informacije može se pomenuti i ruski beloemigrant Šipailo, trgovac u Beogradu, rodom iz Ukrajine. Kao suvlasnik fabrike kože u Zemunu putovao je čitavom zemljom,a imao je i svojih veza i u poslovnome svetu u Bugarskoj i ČSR, odakle je donosio dosta obaveštenja. Međutim, za Šipaila je postojala opravdana sumnja da je radio i za sovjetsku obaveštajnu službu. Krasznay je sa najvećim nepoverenjem posmatrao delatnost Šipaila i pokušao da ga onemogući, tvrdeći da je Jevrejin. Kiessel je tada doturio Šipailu obaveštenje o ovoj tvrdnji mađarskog ofi-

') Krasznay-a je pridobio za saradnju Kiessel. Upravnom štabu je bilo poznato da je on svoj službeni položaj u velikoj meri iskorišćavao za vršenje raznih poslova između Mađarske i Srbije. Mađarski vojni kamion, koji je pripadao njegovoj ustanovi, mogao je natovaren robom, nesmetano da prelazi carinske i demarkacione linije između Beograda i Novog Sada. U leto 1941 godine trebalo je da Krasznay bude premešten. On se obratio Kiessel-u kako bi preko njega izdejstvovao da Turner interveniše u njegovu korist u Budimpešti, pošto mu se nije napuštao unosni položaj. Kiessel je obećao Kra.sznay-u da će se Turner zauzeti za njega, ako se njegova pretpostavljena ustanova ovome u bilo kojoj formi obrati. U vezi sa jednim od mnogobrojnih spornih pitanja oko Bačke i Banata, Krasznay je stvarno udesio da mađarski ministar vojske Barta telefonira Turn,er-u. Tom prilikom, izrazio je Turner svoje žaljenje zbog opozivanja Krasznay-a, kojega je označio kao naročito veštog i sposobnog za vođenje teških pregovora. Barta je nato ostavio Krasznay-a u Beogradu. Otada se ovaj trudio da nemačkoj vojnoj upravi dokaže svoju važnost uslugama i postao je jedan od najboljih informatora Turner-a i Kiessel-a.

cira. Šipailo je tada, sa svoje strane, pokušao da kod Turner-a i Kieissel-a pobudi nepoverenje prema Kraszruay-u, a to je, opet, doturio i Krasznay-u. Na taj je način Kiessel vešto vodio intrigu, koja mu je omogućavala da čvrsto drži i ima ova oba dragocena informatora upravnog štaba. Obojica su znali jedan za drugog i svaki od njih je bio obavešten da njegov protivnik kod Turner-a svim silama nastoji da umanji njegovu vrednost. Logična posledica je bila da su obojica nastojala da svoje usluge upravnom štabu vrše što preciznije i revnosnije.

U cilju dalje razrade ove obaveštajne delatnosti, Turner je dao direktivu rukovodiocima upravnih grupa pri Feldkommandanturama da na sličan način izgrade svoju društvenu obaveštajnu službu. Kako se ovde radilo mahom o licima koja su u Reich-u bila u višoj upravnoj službi, a nisu raspolagala ni obaveštajnim iskustvima ni poznavanjem sredine, njihova delatnost je, istina, Turner-a snabdevala informacijama, ali je bila od mnogo manjeg značaja nego mreža Turner-ovih i Kiessel-ovih ličnih veza. Njih dvojica su, uglavnom, primali mnogostrana i mnogostruka obaveštenja od niza kvalifikovanih poverenika, što im je davalo mogućnost da stvore približnu sliku o prilikama u zemlji, iako se i ta slika ne može smatrati objektivnom. Njihovi informatori su pripadali mahom određenom krugu ljudi iz politike i privrede, pripadali su vrhu srpske buržoazije, a sem toga, većinom su bili germanofilski nastrojeni. Njihove je informacije donekle dopunjavala Nedićeva uprava svojim obaveštenjima, prikupljenim na širokoj osnovi. Sem toga, upravni štab su izveštavale i razne ustanove okupacione uprave, kao, naprimer, odeljenje za propagandu (Propaganda Abteilung SO) koje je imalo veze sa štampom i umetničkim i kulturnim krugovima.

Bez obzira na slabosti sopstvenog obaveštajnog sistema koji su za sebe izgradili, Turner i Kiessel su nesumnjivo bili bolje i mnogostranije obavešteni o ljudima i prilikama nego mnogi drugi okupacioni faktori. Oni su stekli, svojim ličnim kontaktom, prilično uvida u međusobne i političke odnose i u mentalitet kolaboracionističkih krugova, sa kojima su politički radili. U tome je i bila njihova prednost pred generalštabom Vojnog zapovednika, koji je svoje informacije crpeo iz pismenih izveštaja.

Slika koju je Turner svojom obaveštajnom delatnošću stekao o prilikama u Srbiji potvrđivala je njegovo uverenje da

je koncepcija o vojnoj upravi nadzornog karaktera opravdana. Rezultate ove delatnosti koristio je, pre svega, za potkrepljivanje svojih nastojanja kod vojnog zapovednika, kome je podnosio političke referate. Vojni zapovednik je Turner-ove izveštaje upućivao dalje, Vojnom zapovedniku za Jugoistok u Solunu. Tu su oni dolazili u ruke načelnika štaba, generalmajora Foertsch-a i njegovog Ic-oficira, koji su prema Turner-u bili izrazito nepoverljivi, smatrajući njegovu koncepciju o potrebi »političkih rešenja« u Srbiji pogrešnom, pošto se ona nije slagala sa njihovom koncepcijom o rešenjima putem oružane sile. U Solunu se smatralo da Turner suviše politizira. To je uverenje sajopštavano i višim ustanovama u Reach-u. Podupirane su težnje generalštaba Vojnog zapovednika Srbije da se Turner-ova nadležnost skreše i da se on sa svojim upravnim štabom dovede u podređen položaj. Zato se dešavalo da su Turner-ovi izveštaji, koji su po svom sadržaju možda često bili kvalitetniji i objektivniji od izveštaja vojnih obaveštajnih službi i od informacija po* liniji Ic, Abwehr-a i SD-a, ostajali u Solunu, a nisu upućivani OKW-u.

Turner je, međutim, imao i drugi put za održavanje kontakta sa višim nemačkim ustanovama. Pokušavao je da deluje na izveštaje Sipo i SD-a (do jeseni 1941), Abwehr-a i Opunomoćenika Ministarstva inostranih poslova, a slao je svoje izveštaje neposredno šefu vojno-upravnog odeljenja OKH, Dankwerts-u, državnom sekretaru Ministarstva unutrašnjih poslova Reich-a, Stuckardt-u, ranijem zameniku šefa RSHA, d-r Best-u (koji je u to doba bio šef vojne uprave u Francuskoj, a kasnije Opunomoćenik Reich-a u Danskoj) i načelniku Himmler-ovog ličnog štaba, SS-ovskom generalu Karlu Wolff-u, koji je kasnije bio pretstavnik Himmler-a u Hitler-ovom »Glavnom stanu« i zatim u Italiji.

Turner se nadao da će ovakvim svojim izveštavanjem dobiti podršku i za svoju ličnost i za svoju politiku. Međutim, te podrške nije bilo. Stanje u okupacionom režimu se nije izmenilo u smislu Turner-ovih ideja. Protivno njegovim nastojanjima —• a možda baš i zbog njegove nespretnosti u opštenju sa ostalim faktorima vojne uprave i svojim pretpostavljenim u Beogradu i Solunu, kao i zbog njegovog talenta da sebi stvori neprijatelje — prilike u Srbiji su se razvijale pravcem koji su drugi faktori okupacije određivali. Turner-ov uticaj se sve više smanjivao i najzad se njegova i Kiessel-ova uloga

u Srbiji završila potpunim političkim i ličnim slomom. Tek kasnije, kada je Hitler za svog političkog poverenika za Jugoistok postavio ing. Neubacher-a, okupaciona politika se delimično vratila na Turner-ovu liniju.

Rezimirajući ovo* izlaganje o obaveštajnoj delatnosti Turner-a i Kiessel-a i njihovog aparata, može se reći da je ona bila inspirisana čisto političkim pobudama i imala političke ciljeve. To nije bila obaveštajna služba u pravom smislu, već delatnost informisanja na širokom frontu (jer je vršena i preko podređenih Feldkommandantura i drugih ustanova), ali uglavnom, ograničena na izvesne društvene krugove. Otud je ona nužno bila obojena shvatanjima tih krugova. Mnogi neposredni informatori upravnog štaba, a naročito oni iz kolaboracionističkih krugova, vezivali su za svoje izveštaje i za obaveštenja koja bi davali Turner-u i Kiessel-u svoje lične ambicije i svoje lične želje. Kroz njihove izveštaje provejavale su ne samo njihove ideje o prilikama i njihova gledišta o rešenjima, već i njihove težnje za sticanjem uticaja ili poslovnih koristi.

b. Služba Ic

Obaveštajna delatnost operativnih i teritorijalnih štabova Wehrmacht-a sprovođena je preko službe Ic, koja je činila sastavni deo komandnog aparata. Zadatak službe Ic bio je da, na osnovu svih obaveštenja koja su joj stajala na raspoloženju, stvara i održava u ažurnom stanju sliku o »položaju kod neprijatelja« (Feindlage), i da se stara o kontraobaveštajnoj zaštiti svoga štaba i njemu podređenih jedinica i o moralu trupa. U svom delokrugu ta služba je bila saradnik i savetodavac operativnog i organizacionog rukovodstva. U diviziskim i sa njima izjednačenim štabovima službu Ic je vodio posebno određeni oficir, a u višim štabovima postojala su odeljenja od poi nekoliko oficira, od kojih je jedan vršio ulogu tzv. Ic/AO, tj. Abwehr-Offizier-a za sprovođenje kontraobaveštajnih zadataka[1]).

[1]) Vidi o tome: Obaveštajna služba Trećeg Reich-a, glava IV, otsek 3a i b.

Srbija je, u vojno-upravnom i vojno-operativnom pogledu, prošla kroz razne faze u toku okupacije, i razni viši štabovi Wehrmacht-a vršili su na njenoj teritoriji upravne i operativne zadatke. Svi ti štabovi imali su svoju Ic-službu. Zbog toga je, u kompleksu obaveštajne delatnosti Trećeg Reich-a u Srbiji, ta služba zauzimala značajno mesto.

U prvim mesecima okupacije, pre pojave NOP-a, okupacione vlasti su smatrale da je Srbija »primirena« do kraja rata. To je, naprimer, bio razlog povlačenju prvog vojnog zapovednika, generala Foerster-a, koji je tražio komandu u kojoj bi miogao da se odlikuje. To je bio razlog i što su četiri divizije, koje su stavljene pod Višu komandu LXV, pripadale tzv. »15 talasu«. Te je trupe trebalo tek u Srbiji popuniti i potpuno obučiti.

Međutim, od samog početka čisto vojni deo — dakle komandni ili generalštab —• nadleštva Vojnog zapovednika trudio se da stekne prevagu u upravljanju okupiranom teritorijom nad upravnim štabom istog nadleštva. Događaji u Srbiji, gde se u leto 1941 godine neslućenom silinom i brzinom rasplamteo narodni ustanak, davali su generalštabu sve više argumenata za jačanje njegovih pozicija u odnosu na Turner-a. Generalštab je od samog početka pridavao veliki značaj svojoj Ic-službi. Razvoj događaja, koji je od »umirene« teritorije napravio ratište, podigao je u politici okupacionih vlasti značaj čisto vojnih faktora, a potisnuo uticaj vojno-upravnih. Samim tim, porasla je i uloga Ic-službe u sklopu faktora koji su određivali politiku i držanje Vojnog zapovednika.

Sprovođeći liniju generalštaba Vojnog zapovednika, njegova Ic-služba je, u prvim mesecima okupacije, svojim zadatkom smatrala ne samo obaveštajnu delatnost prema pripadnicima bivše jugoslovenske vojske koji su se odmetnuli u šumu, nego i prema svim oblicima društvenog i javnog života na okupiranom- području, ubrajajući u to i obaveštajno posmatranje kvislinškog aparata. Ocenama Ic-službe, zasnovanim na ovom posmatranju »položaja kod neprijatelja«, generalštab Vojnog zapovednika pridavao je naročitu važnost. Uskoro, te su ocene došle u sukob sa gledištima upravnog štaba, koji je stvari posmatrao u prvom redu politički, te je i vojne momente propuštao kroz političku prizmu.

Već u samom početku okupacije iz ovog sukoba shvatanja izrodio se konkretni spor po pitanju naoružavanja kvislinške

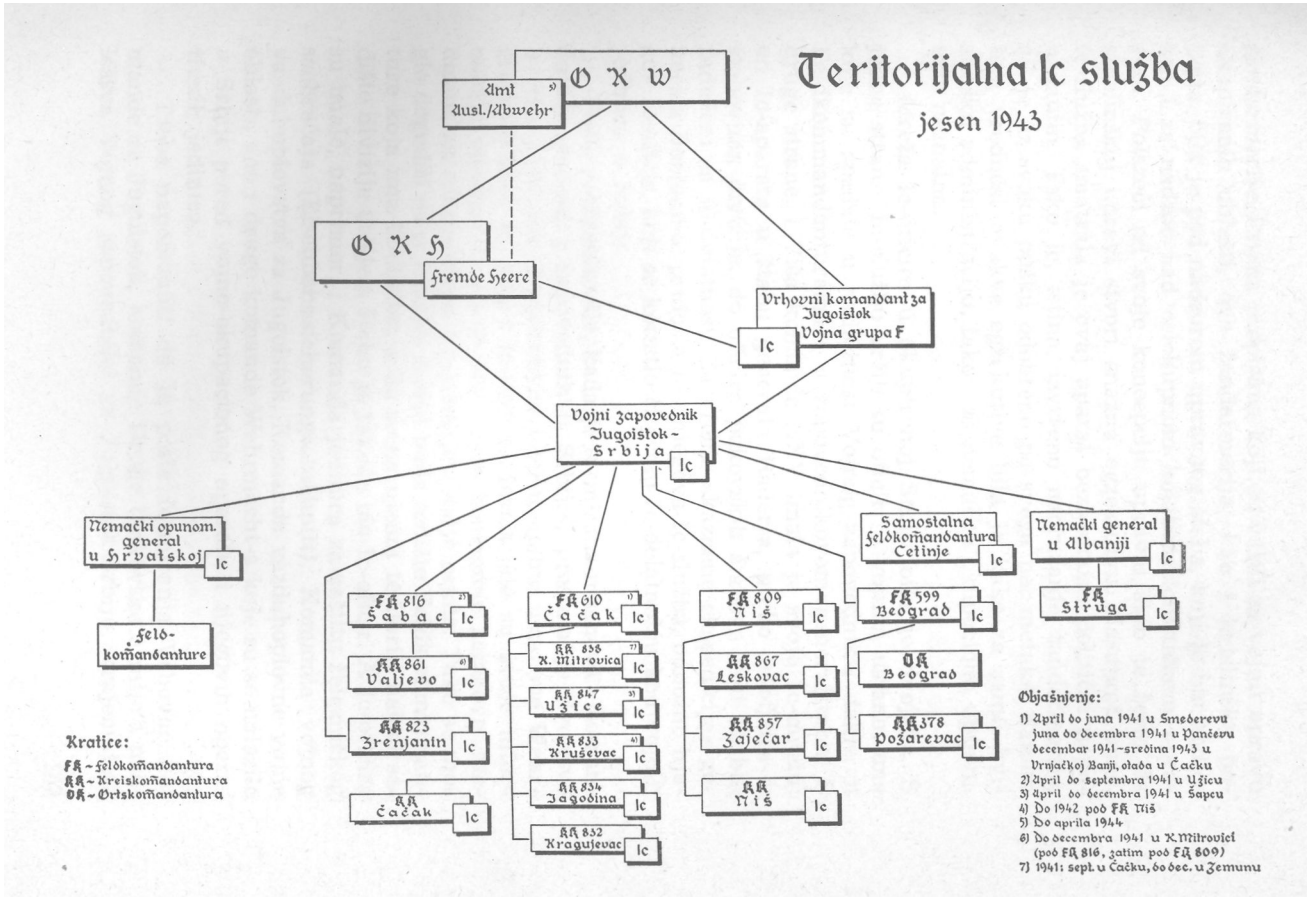
Teritorijalna Ic služba
jesen 1943
OKW
Amt Ausl./Abwehr 2)
OKH
Fremde Heere
Vrhovni komandant za Jugoistok
Ic
Vojna grupa F
Vojni zapovednik Jugoistok - Srbija
Ic
Nemački opunom. general u Hrvatskoj
Ic
Feld-komandanture
FK 816 Šabac 3) Ic
KK 861 Valjevo 4) Ic
KK 823 Zrenjanin Ic
KK Čačak Ic
FK 610 Čačak 5) Ic
KK 858 K. Mitrovica 7) Ic
KK 847 Užice 2) Ic
KK 833 Kruševac 6) Ic
KK 834 Jagodina Ic
KK 832 Kragujevac Ic
FK 809 Miš Ic
KK 867 Leskovac Ic
KK 857 Zaječar Ic
KK Miš Ic
Samostalna Feldkomandantura Cetinje Ic
FK 599 Beograd Ic
OK Beograd
KK 378 Požarevac Ic
Nemački general u Albaniji Ic
FK Struga Ic
Kratice:
FK - Feldkomandantura
KK - Kreiskomandantura
OK - Ortskomandantura
Objašnjenje:
1) April do juna 1941 u Smederevu juna do decembra 1941 u Pančevu decembar 1941 - sredina 1943 u Vrnjačkoj Banji, otada u Čačku
2) April do septembra 1941 u Užicu
3) April do decembra 1941 u Šapcu
4) Do 1942 pod FK Miš
5) Do aprila 1944
6) Do decembra 1941 u K. Mitrovici (pod FK 816, zatim pod FK 809)
7) 1941: sept. u Čačku, do dec. u Zemunu

žandarmerije. Prema propisima koji su važili za vojnu upravu okupiranih oblasti, ova žandarmerija, kao* i kvislinška policija, bila je pod nadzorom upravnog štaba, koji je bio nadležan i za nadzor nad celokupnom kolaboracionističkom upravom. Polazeći od svoje koncepcije upravni štab je želeo da kvislinškoj upravi stvori snažnu egzekutivu. Nasuprot tome, Ic-služba smatrala je ovaj aparat bezbednosti politički nepouzdanim. Tako je, istina, izvršeno naoružanje žandarmerije, ali je uz svaku pušku odobreno po svega pet metaka. Samim tim, vrednost ovakve egzekutive bila je kako za samu kvislinšku administraciju, tako i za nemačku okupacionu upravu, vrlo neznatna.

Mreža Ic-oficira u okupiranoj Srbiji bila je dvojaka. S jedne strane, Ic-službu vršili su oficiri u vojnim ustanovama koje su spadale u nadležnost Vojnog zapovednika, dakle, u Feldkommanđanturama i u zapovednikovom generalštabu. S druge strane, i Viša komanda LXV imala je svoju Ic-mrežu: od Ic-aparata u štabu generala Bader-a, preko Ic-oficira u štabovima divizija, do oficira pukovskih štabova koji su bili zaduženi za Ic-delatnost. Za vreme »kaznene ekspedicije« generala Boehme-a, pridošla je i njegova Ic-služba, odnosno njegov Ic-ofi.cir, koji se koristio- čitavom Ic-delatnošću kod vojnih jedinica u Srbiji.

Posle reorganizacije, kada je formirana ustanova »Komandujući general i zapovednik u Srbiji«, prestalo- je dvojstvo u vrhu Ic-službe. I operativne i teritorijalne ustanove Wehrmacht-a koje su imale Ic-oficire, dostavljale su svoje informacije odnosno izveštaje Ic-u nove komandne ustanove. Međutim, na nižem nivou dvojstvo je i dalje ostalo. Tako se moglo dogoditi da u jednom mestu bude sedište Feldkommandanture koja ima Ic-službu, a da se na njenoj teritoriji nalazi sedište divizije u čijem štabu je takođe bio Ic-oficir. A Ic-oficira su imale, naprimer, i Komanda jedinica za zaštitu železničkog saobraćaja (Eisenbahnsicherungsabschnitt), Komanda vojnog vazduhoplovstva za Jugoistok, Komanda vazduhoplovne vojne oblasti, kao i druge komande Wehrmacht-a koje su se nalazile u Srbiji pored vojno-okupacionog aparata i njegovih operativnih jedinica.

Treba napomenuti da je posle formiranja Vrhovne komande za Jugoistok, komande Druge tenkovske armije i nadleštva Vojnog zapovednika za Jugoistok/Srbiju, krajem leta

1943 godine, ponovo došlo do dvojstva Ic-službe i u vrhu. I operativna komanda (štabovi Rendulic i Weichs) i teritorijalna komanda (štab Felber) imale su svoje odeljenje Ic. Prve dve su imale pod sobom Ic-službu operativnih jedinica, a druga. — teritorijalnih ustanova.

Mnogi od rukovodećih organa Ic-službe okupacionog aparata nisu bili aktivni već rezervni, oficiri, raznih zanimanja, te nisu imali obaveštajnog i političkog iskustva. Tako je Ic-oficir Vojnog zapovednika u prvom periodu okupacije, konjički kapetan Picht, bio u civilu naučni radnik, a Ic-oficir Više komande LXV — major Calsov — kasnije Ic-oficir Komandujućeg generala i zapovednika u Srbiji, direktor banke. Nesigurni zbog otsustva stvarnog i stručnog znanja, potrebnog za ovu delatnost, Calsow i Picht su to nadoknađivali preteranom opreznošću u svojim ocenama. Na njih je u velikoj meri uticala opšta situacija, koju često nisu razumevali. Pošto je u Solunu, pri Zapovedniku Wehrmacht-a za Jugoistok — u periodu 1941—43 godine — Ic-oficir bio aktivni generalštabni pukovnik, to je Ic-aparat u Srbiji prihvatao njegove ocene kao direktive.

Nepoznavanje prilika bilo je, naprimer, uzrok što je Ic-služba u Srbiji u velikoj meri prečenjivala značaj četnika DM, a potcenjivala vojni potencijal NOP-a i, naročito, ulogu KPJ. Nesigurnost Ic-službe i pogrešna pretstava o situaciji koju je ona stvorila i servirala operativnim komandantima, može se videti i iz izveštavanja feldmaršala Listja, zapovednika za Jugoistok u toku 1941 godine, upućenog OKW-u i OKH-u. Tu je, naprimer, onaj telegrafski izveštaj kojim, se traži postavljenje generala Boehme-a i sprovođenje »kaznene ekspedicije« u Srbiji. Izveštaj nosi datum, od 13 septembra 1941 godine, dakle, dat je pošto su se borbe između NOP-a i nemačkih okupacionih trupa vodile već preko dva meseca i pošto je NOP uspeo da oslobodi znatne teritorije i da ugrozi položaj okupacionih vlasti u Srbiji. U izveštaju se naglašava da »uznemiravajući razvoj opšte situacije u Srbiji zahteva energične mere«, a izražava se mišljenje da »Zapovednik Srbije... netačno naziva komunistima« nosioce ustanka u Srbiji. Mada su se, dakle, nemačke trupe u Srbiji borile protiv NOP-a i bile potisnute, Ic-služba je i, dalje smatrala da se tu radi o ostacima bivše jugoslovenske vojske — naročito o oficirima — i nije shvatila da se narodni ustanak razvija pod rukovodstvom

KPJ. Ovo nerazumevanje se nikako ne odnosi na upravni štab: Kiessel je još jula 1941 godine predao Vojnom zapovedniku elaborat o narodnom ustanku, u kome je ukazivao da se njegovo rukovodstvo nalazi u rukama KPJ.

Za Ic-službu četnici su bili »tipično srpski element«, a smišljeno rukovođenje operacijama NOP-a dovelo je tu službu na uverenje da je »voestvo (NOP-a) besumnje u rukama nacionalnih srpskih oficira«, kakoi to* javlja general Boehme Vojnom zapovedniku u Solun, 21 septembra 1941 godine. Ukalupljena shvatanja profesionalnih oficira Wehrmacht-a, a takođe i njihovih drugova iz rezerve (koji su se trudili da im podražavaju), nisu dopuštala pretpostavku da neko drugi sem profesionalnog, obučenog oficira može planirati i »provoditi uspešne operacije.

Kada je septembra 1941 godine otpočela kaznena ekspedicija pod generalom Boehme-om, ovaj je rukovođenje svojim Ic odeljenjem predao Ia-oficiru Vojnog zapovednika, generalštabnom potpukovniku Kogarth-u, koji je zajedno s njim služio u staroj austriskoj vojsci. Calsow i Picht su, na taj način, potpuno pali u zasenak, a Kogarth je u velikoj meri bio pod uticajem Ic-oficira Vojnog zapovednika za Jugoistok, pukovnika Pfafferoth-a.

U decembru 1941 godine Picht je smenjen sa dužnosti Ic-oficira Vojnog zapovednika. Zamenio ga je konjički kapetan Prinz zu Holstein. Kada je, posle Boehme-ovog odlaska, formiran štab Komandujueeg generala i zapovednika u Srbiji, uz istovremeno ukidanje Više komande LXV, Ic-oficir tog štaba postao je major Calsow, koji se na tome položaju nalazio sve do jeseni 1943 godine, dakle do< reorganizacije sistema okupacionih komandi. Pored njega, kao Ic/AO, u štabu se nalazio major d-r Siebert.

Sa formiranjem štabova Vrhovnog komandanta za Jugoistok i vojne grupe F, feldmaršala Weichs-a, komandanta Druge tenkovske armije, generala Rendulic-a, kao i Vojnog zapovednika Jugoistok/Srbija, generala Felber-a, — dolaze i nove ličnosti na vrhovne položaje Ic-službe. U Weichs-ovom štabu je Ic generalštabni pukovnik von Harling, njegov zamenik i AO je potpukovnik Hinterseer, a u odeljenju Ic se nalaze, između ostalih, kapetan Merrem i poručnik Strnad. U štabu Vojnog zapovednika Jugoistok/Srbija na čelo službe

Ic dolazi kapetan knez Wrede, čiji je pomoćnik bio prvo kapetan Engelmann, a zatim kapetan Roth.

Od interesa je dati kratak pregled zadataka Ic-oficira vojne grupe F, čija je nadležnost obuhvatala i Srbiju. Osnovna dužnost mu je bila—kao što je to osnovna dužnost čitave službe Ic — da, u neposrednoj saradnji sa oficirom Ia i prema uputstvima načelnika štaba, svakog dana izradi pregled situacije kod neprijatelja. Neprijatelj je, u smislu ove službe, bio spoljni i unutrašnji. U pogledu spoljneg neprijatelja pregled je sadržavao podatke o morskom i vazdušnom saobraćaju u oblasti istočnog Sredozemlja, o jačini neprijateljskih jedinica i brodovlja u lukama, jačini i sastavu formacija u vazduhoplovnim bazama u Egiptu i Maloj Aziji, kao> i u uočenim pripremama za ukrcavanje u italijanskim lukama koje su bile u savezničkim rukama. U pogledu unutrašnjeg neprijatelja pregled je obuhvatao podatke o brojnome stanju, naoružanju, organizaciji, rukovodstvu i namerama snaga otpora, dejstvo sopstvenih operativnih mera na grupisanje snaga i razvoj protivničkih snaga.

Dalju grupu zadataka pretstavljalo je posmatranje celokupne političke i vojno-političke situacije na Balkanu. Ovamo je spadalo: praćenje neprijateljske štampe, izjave neprijateljskih političara, raspoloženja stanovništva u neutralnim i okupiranim zemljama i posmatranje držanja sopstvenih saveznika. U ovaj okvir je ulazilo i proučavanje tendencija pojedinih grupa otpora u jugoistočnoj Evropi i njihove nacionalne i Distale pozadine. Najzad, tu je spadalo i dirigovanje sopstvenom propagandom (usmenom, štampanom i radio-propagandom), kako u sopstvenim jedinicama tako i prema protivniku.

Za sve ovo, a naročito za stvaranje pregleda situacije kod neprijatelja, upotrebljavane su i korišćene sve mogućnosti pribavljanja podataka i njihove razrade: izviđačka delatnost trupe, vazduhoplovno izviđanje, služba prisluškivanja, izjave zarobljenika i stanovništva, izveštaji V-Mann-a, izveštaji vojnih ataše-a, ocene situacije koje su vršili OKW i OKH.

U praksi ovi zadaci su se sprovodili u stalnoj vezi sa vrhovnim komandantom Weichs-om. Svaka veče Ic njegovog štaba primao je izveštaje podređenih Ic-ova, i to Vojne grupe E (Solun), Komande Druge tenkovske armije (Vrnjci) i Vojnog zapovednika Jugoistok/Srbija (Beograd). Na osnovu tih

izvestaja i ostalog materijala podnošen je vrhovnom komandantu izveštaj o situaciji posle čega je načelnik štaba, na osnovu tog izveštaja i ocena predlagao odgovarajuće mere.

U samoj Srbiji Ic-oficiri teritorijalnih i operativnih štabova delovali su u smislu opitih propisa za Ic-službu. Konkretne i specifične prilike na terenu određivale su i obaveštajne izvore kojima su se ti oficiri služili. Prema napred prikazanom razvoju, tekle su Ic-linije u Srbiji u prvom periodu okupacije — april/septembar 1941 •— ka generalštabu Vojnog zapovednika i štabu Više komande LXV, a odatle u Solun, u štab Zapovednika Wehrmacht-a za Jugoistok, odakle su dolazile i direktive. U drugom periodu — septembar/decembar 1941 — koji se poklapa sa boravkom generala Boehme-a u Srbiji, između Ic-službe Vojnog zapovednika i Više komande LXV i Ic-a Zapovednika Wehrmacht-a, u Solunu umetnut je Ic Opunomoćenog i komandujućeg generala u Srbiji, Boehme-a. U trećem, periodu — januar 1942/avgust 1943 —• u Srbiji je postojala jedinstvena komanda, te su se sve Ic-linije slivale kod komandujućeg generala i zapovednika u Srbiji, odakle su išle u Solun. Najzad, u četvrtom periodu •— avgust 1943/oktobar 1944 — teritorijalne Ic-linije stiču se, kao u svom vrhu, kod Vojnog zapovednika Jugoistok/Srbija, a operativne kod Druge tenkovske armije. Odatle idu Ic-u Vrhovnog komandanta za Jugoistok.

Ove linije ne treba smatrati krutim šemama. U praksi su, naprimer, Ic-službe Vojnog zapovednika i Više komande LXV vršile uzajamno obaveštavanje: operativne jedinice na teritoriji Srbije, tj. Ic-služba diviziskih štabova, izveštavale su ne samo pretpostavljenu operativnu komandu, već i Vojnog zapovednika, itd.

Za okupacionu upravu u Srbiji bila je najvažnija delatnost Ic-službe Vojnog zapovednika, tj. šefa okupacione uprave, bez obzira na ustrojstvo opšte komandne šeme na Jugoistoku. Njegovoj Ic-službi stajali su na raspoloženju sledeći izvori:

1. Jedinice Wehrmacht-a. Ic-ofi,ciri divizija imali su zadatak da sva svoja zapažanja o neprijatelju unesu u svoj izveštaj, koji je divizija upućivala Višoj komandi LXV, a posle reorganizacije — od decembra 1941 — Komandujućem generalu i zapovedniku u Srbiji. Ovaj se izveštaj odnosio na područje divizije. Pod »zapažanjima o neprijatelju« podrazumevala su se zapažanja u vezi sa svakom neprijateljskom dela-

tnošću. Prema tome, to nisu bili samo izveštaji o borbenom protivniku, već i obaveštenja o neprijateljskom držanju kakve lokalne ustanove itsl.

Ovi su izveštaji dostavljani, gde je to bilo moguće, teleprinterom ili radiotelegrafijom, a, prema prilikama, i kurirom. Sadržavali su, u prvom redu, raporte o borbenim dodirima, kao i obaveštenja o jačini, verovatnom sedištu, voćstvu, boravku, eventualnim planovima itd. protivnika. Ic-služba u divizijama dobila je i nalog da saslušava zarobljenike i da dostavlja rezultate istraga. Do saslušavanja zarobljenika u samom Beogradu dolazilo' je samo u retkim slučajevima, kada se radilo o kakvoj naročito važnoj ličnosti. Najzad, divizije su imale da dostavljaju i zaplenjeni pismeni materijal.

2. Izviđački ešalon vojnog vazduhoplovstva. U Zemunu se, na aerodromu, nalazila posebna jedinica nemačkog vojnog vazduhoplovstva, koja je vršila izviđačke zadatke nad teritorijom Srbije. Rezultate svojih izviđanja dostavljala je i Ic-oficiru.

3. Prisluškivanje telefonskog i radiotelegrafskog saobraćaja. Komandi za vojne veze (Feldnachrichtenkommandantur) u Beogradu upravni štab je stavio na raspoloženje tumače pomoću kojih je Komanda kontrolisala sve telefonske razgovore između Beograda i unutrašnjosti. U početku su takvi razgovori bili dozvoljeni samo u službenom delokrugu. Kasnije je, na zahtev kvislinške uprave, telefonski saobraćaj normalizovan, ali je upravni štab, pomoću pomenute komande, organizovao kontrolu.

Nadzor nad radiotelegrafskim saobraćajem vršila je posebna služba za vezu, O' kojoj će biti posebno reči. Ta služba je bila podređena neposredno Zapovedniku Wehrmacht-a za Jugoistok u Solunu, a kasnije Vrhovnom komandantu za Jugoistok u Beogradu. Interesantno je da je, iz razloga konspirativnosti, nadležni Ic-oficir u Beogradu dugo vremena dobijao rezultate ovih prisluškivanja preko' Soluna. Posebna služba dostavljala je svoje izveštaje neposredno Ic-oficiru Zapovednika Wehrmacht-a za Jugoistok, a on je od toga izdvajao i javljao* Ic-službi u Beogradu samo one stvari koje su se neposredno ticale zadataka Ic-oficira na teritoriji Srbije. Kasnije je posebna služba za vezu svoje informacije davala neposredno Ic-u Vojnog zapovednika.

4. Aparat vojne uprave. Oficir Ic Vojnog zapovednika je sliku o situaciji kod neprijatelja i njenu ocenu stvarao i na temelju izveštaja Ic-službe Feld- i Kreiskommandantura. Ti su izveštaji bili od priličnog značaja zbog toga što su ove ustanove vojno-upravnog aparata bile u stalnom dodiru sa kvislinškom upravom i sa stanovništvom. Tako su one saznanja o nizu važnih zbivanja i odnosa sticale putem neposrednih dodira. Pošto je pripadnicima Wehrmacht-a bilo zabranjeno opštenje sa stanovništvom, ukoliko to nije spadalo u njihov službeni delokrug, kao kod komandantura, operativna trupa je bila lišena svake mogućnosti da dođe do informacija iz prve ruke.

Upravni štab je isto tako stavljao Ic-oficiru na raspoloženje sopstvene mesečne i posebne izveštaje o situaciji, a i izveštaje kvislinškog ministarstva unutrašnjih poslova i naročito Srpske državne straže.

5. Sipo i SD. S obzirom na istovetnost ciljeva, koja je u krajnjoj liniji postojala među raznim obaveštajnim i bezbednosnim službama u Srbiji, učinjen je, još u leto 1941 godine, pokušaj da se ostvari koordinacija delatnosti tih ustanova, a i njihova saradnja pri ocenjivanju situacije. Sipo i SD je u to doba bio u Beogradu zastupljen preko Einsatzkommande, podređene Einsatzgruppi za Jugoslaviju (koja se takođe nalazila u Beogradu). U cilju sprovođenja te koordinacije upravnom štabu je dodeljen posebni oficir za vezu Einsatzgruppe, a drugi Višoj komandi LXV. Ovaj oficir za vezu svakodnevno je donosio izveštaje koje je Sipo i SD primao od svog aparata i od kvislinške Specijalne policije, ukoliko su ti izveštaji bili od interesa za vojno voćstvo. Šef Einsatzgruppe je lično povremeno referisao Turner-u o važnijim stvarima. Naravno da se u čitavoj toj delatnosti Sipo i SD pridržavao svojih načela »dirigovanog« podnošenja izveštaja, — tj. zadržavao* je za sebe sve ono za šta je smatrao da ne treba saopštavati dalje. S druge strane, oficir za vezu kod Ic-oficira ofoaveštavao se o situaciji i dobijaO' obaveštenja, koja su onamo stizala iz drugih izvora. Ustanova oficira za vezu, u cilju uzajamnog obaveštavanja i održavanja stalnog kontakta između Sipo i SD-a i Vojnog zaporvednika, održana je do- kraja okupacije.

6. Abwehr. U Beogradu je Abwehr bio formirao Ast koji je obaveštavao Ic-službu Vojnog zapovednika i operativnih komandi o informacijama koje je pribavljao svojom delatno-

šću. Posle reorganizacije, kada je Ast rasformiran, veze između Abwehr-a i Ic-službe postale su još prisnije. Inače, podređene ustanove Abwehr-a dostavljale su važne vesti, koje su iziskivale neodložno preduzimanje izvesnih mera od strane najbliže vojne jedinice, divizije ili čak puka.

Sa Ic-oficirom Vojnog zapovednika je, od strane Abwehr-a, najviše sarađivao već pominjani kapetan d-r Mati. On je lično često obilazio teren i vršio prikupljanje podataka. O tim svojim obilascima i putovanjima podnosio[1] je Ic-oficiru pismeni, izveštaj. Saradnja između Abwehr-a i Ic-službe išla je dotle, da je Ast obaveštavan o specijalnim željama Ic-oficira. On je uvek nastojao da svojim prikupljanjem podataka te želje zadovolji.

7. Tajna vojna policija. Tajna vojna policija (Geheime Feldpolizei — skraćeno GFP) pretstavljala je takođe izvor obaveštenja. Njene ispostave u zemlji izveštavale su štab Grupe GFP[1], koji se nalazio u Beogradu. Ti izveštaji koje je Ic-oficir primao neposredno, odnosili su se na lokalne probleme sa kojima se GFP sretao u svom radu, ali i na rezultate obaveštajnog rada koji je GFP sprovodio, delom i preko svoje agenture. Dešavalo se da GFP, po sopstvenoj inicijativi ili na zahtev, prikupi podatke o reagovanju stanovništva na izvesne mere okupacionih vlasti ili u vezi sa određenim pitanjima. Izveštaji GFP-a su mahom služili kao dopuna drugih izvora obaveštenja ili kao sredstvo za opštu orijentaciju i, uglavnom, nisu bili od naročitog značaja za vojnu upravu.

8. Vojna žandarmerija. U Srbiji su se nalazile jedinice Vojne žandarmerije (Feldgendarmerie), dodeljene divizijama i komandanturama. Pri generalštabu Vojnog zapovednika nalazio se viši oficir Vojne žandarmerije, kome su ove jedinice bile podređene po stručnoj liniji. U delokrugu svoga rada Vojna žandarmerija je stalno dolazila u kontakt sa stanovništvom, putem svoje kontrolne i patrolne službe itd.

Obaveštajna delatnost spadala je, ustvari, samo periferno u njene zadatke. Ona nije imala ni sredstava za održavanje agentske mreže. Međutim, u praksi njeno poznavanje lokalnih prilika poticalo je ne samo iz dodira sa stanovništvom, već i iz obaveštenja sopstvenih informatora, kojima je na terenu raspolagala. U tom su pogledu najvažniju ulogu igrali njeni tumači.

Izveštaji Vojne žandarmerije išli su preko jedinica kojima je bila dodeljena. Mada u tim izveštajima nije bilo, po pravilu, naročito krupnih stvari, oni su ipak korisno služili za upotpunjavanje opšte slike o situaciji.

9. Pogranična carinska zaštita. Pograničnu carinsku službu vršila je i u Srbiji Pogranična carinska, zaštita, (Zollgrenzschutz), koja je bila podređena upravnom štabu. Pri Vojnom zapovedniku nalazio se posebni funkcioner za vezu ove formacije, koja je, sem carinskih, vršila i izvesne druge zadatke u vezi sa obezbeđenjem granice, kao, naprimer, sprečavanje ilegalnog pismenog saobraćaja preko granice, posebna kontrola određenih lica itsl. Izveštaji jedinica koje su vršile svoju službu duž granica teritorije okupirane Srbije dostavljani su redovno i Ic-oficiru.

10. Lična aktivnost Ic-oficira. Mada su Ic-oficiri pri štabu Vojnog zapovednika i ostalim višim štabovima mahom sliku o situaciji kod neprijatelja i njenu ocenu stvarali na bazi informacija koje im je dostavljala njihova služba iz podređenih jedinica i ustanova ili obaveštajna služba ustanova sa kojima su sarađivali, ipak se dešavalo da i oni lično preduzmu izvesne radnje u cilju upotpunjavanja svojih obaveštenja odnosno prikupljanja informacija. U prvom redu, radilo* se o saslušavanju izvesnih značajnijih uhapšenih ili zarobljenih lica. Treba napomenuti da je Ic-oficir operativne jedinice bio nadležan za saslušavanje zarobljenika. Ali, takva je saslušavanja vršio ponekad i Ic-oficir više ustanove —• naprimer Vojnog zapovednika — bilo sam biloi u saradnji sa organima drugih službi nadležnih za prikupljanje informacija.

Jedan od primera ovakvog rada pretstavlja saslušanje četničkog rukovodioca Đurišića, koje je izvršio Ic-oficir Vojnog zapovednika, major Calsow. Isto tako je Ic-oficir Vojnog zapovednika izvršio— u zajednici sa pretstavnicima Abwehr-a, SD-a, GFP-a i specijalnog voda za vezu — saslušanje uhapšenog četničkog radiotelegrafiste Grubića. Ic/AO Vojnog zapovednika saslušavao je zarobljenog četničkog oficira Đurića, od koga je dobio detaljne informacije o radu i strukturi jednog dela organizacije DM. Ic-služba je sudelovala i u kontaktima između generalštaba Vojnog zapovednika i Jezdimira Dangića, itd.

11. Srpski dobrovoljački korpus. Jedinice »Srpskog dobrovoljačkog korpusa«, raspoređene po* raznim mestima u

unutrašnjosti Srbije, dostavljale su isto tako Ic-oficiru svoje izveštaje. Nemački vojni činioci računali su vrlo mnogo na ove jedinice, s obzirom da je njihovo držanje i istupanje potpuno odgovaralo potrebama i gledištima nemačkih vojnih okupacionih vlasti. Zato je i njihove izveštaje Ic-služba smatrala pouzdanim, mada u pojedinostima preteranim. Međutim, preko ove svoje izveštajne službe, »Srpski dobrovoljački korpus« — upravo ljotićevski vodeći elementi u njemu — sprovodili su i svoju sopstvenu političku liniju, koja se izražavala, između ostalog, u tome što su radili na diskreditovanju, a i na uništenju političkih protivnika Ljotićevog »Zbora«, pa i takvih koji su pripadali kolaboracionističkim krugovima. Uostalom, ova delatnost Ljotićevih formacija i organizacija na eliminisanju lica i grupa koje se nisu slagale sa »Zborom« (a kojima se u izveštajima pripisivala nepouzdanost u smislu nemačke okupacione politike), igrala je značajnu ulogu u nemačkoj obaveštajnoj službi u Srbiji uopšte, a naročito u onoj koja je ostvarivana putem organa Sipo i SD.

12. Ruski zaštitni korpus. Jedinice tog korpusa, koje su mahom vršile stražarsku službu i službu obezbeđenja izvesnih privrednih objekata, a bile su sastavljene od ruskih beloemigranata sa teritorije Srbije, dostavljale su svoje izveštaje, takođe službenim putem, nemačkim komandama, pa su ovi, tako, stizali i do Ic-oficira.

Dakle, iz obaveštenja koja su mu priticala iz svih nabrojanih izvora, Ic-oficir je trebalo da stekne pretstavu o situaciji, u krupnim linijama i u pojedinostima, i da na osnovu toga da njenu ocenu.

U zadatke Ic-oficira viših komandi, naprimer Vojnog zapovednika, nije spadao rad sa sopstvenom agentskom mrežom. Za izgradnju i održavanje takve mreže on, uostalom, nije ni imao sredstava. Međutim, Ic-oficiri su ipak nastojavali da se gdegod im je to bilo moguće i neposredno obaveštavaju, preko izvesnih informatora. Nedostatak rada sa agenturom nadoknađivan je i zamenjivan kontaktom sa Abwehr-om i Sipo i SD-om, Agentske mreže ovih dveju obaveštajnih organizacija stajale su, putem tog kontakta, u velikoj meri Ic-oficiru na raspoloženju kao sredstva za informacije.

Kod Feld- i Kreiskommandantura je Ic-služba, po pravilu, radila i sa agentima. U tom pogledu nije postojalo nikakvo određeno pravilo i organizacija rada bila je prepuštena,

uglavnom, sposobnosti i uviđavnosti nadležnih oficira tih komandantura. Pošto su to, mahom, bili ljudi bez obaveštajnog iskustva, rezultati njihovog rada sa agentskom mrežom nisu bili naročito veliki. Ne poznavajući jezik i prilike, Ic-oficiri po komandanturama bili su prinuđeni da se oslanjaju na svoje tumače, koji su, međutim, često regrutovani iz redova prilično slabih elemenata, među Volksdeutscherima i beloemigrantima. Zato nisu bili retki slučajevi da ti tumači u svom izveštavanju i u svom radu sa informatorima idu svojim putem.

S obzirom na svoje upravne funkcije, komandanture su imale raznih mogućnosti za pridobijanje informatcra i agenata iz raznih slojeva stanovništva. One su odlučivale o policiskom času za lokale i mogle su tu činiti izvesna individualna povlašćivanja. Dalje, od njih su zavisila odobrenja za razna privredna poslovanja, koja su često omogućavala nekim licima da steknu povlašćen položaj u odnosu na druge i da dođu do velikih zarada. Komandanture su bile nadležne za izdavanje noćnih propusnica, imale su na raspoloženju karte za racionirane životne namirnice, itd. Prema tome, one su bile u mogućnosti da pruže svojim informatorima razne povlastice, ponekad vrlo unosne, kao i da ih snabdevaju retkim artiklima, kao što su cigarete, alkohol, izvesne namirnice itd. Ove su mogućnosti — pored novčanog nagrađivanja — široko korišćene.

U okviru Ic-službe održavane su, počev od 1942 godine, u više mahova konferencije kod Zapovednika Wehrmacht-a za Jugoistok u Solunu. Ovim su konferencijama prisustvovali Ic-oficiri korpusa podređenih ovom Vojnom zapovedniku, pa i Ic-oficiri Vojnog zapovednika Srbije. Cilj ovih sastanaka bio je da se razmotri opšta politička situacija, zajedno sa stanjem na velikim ratištima. S druge strane, svakom takvom prilikom vršena je i razmena iskustava, stečenih na teritoriji okupiranih zemalja Balkana, a diskutovano je i O' lokalnim političkim i ekonomskim problemima.

Na konferencijama je uzimao učešća i načelnik generalštaba Vojnog zapovednika za Jugoistok, generalmajor Foertsch. Oficiri Ic-službe imali su tu mogućnost da podnesu izveštaje i da iznesu svoja mišljenja o dejstvu pojedinih mera višeg rukovodstva na okupiranim teritorijama. Dosta pažnje posvećivano je i propagandi. Zato je tim savetovanjima prisustvovao i šef Propagandnog odeljenja za Jugoistok, major Lippert.

Kao osobenost u radu Ic-ođeljenja Vojnog zapovednika Jugoistok/Srbija treba zabeležiti da je ono imalo svoje ispostave. Jedna od njih se, naprimer, nalazila u Mladenovcu, pod komandom jednog kapetana. Ispostave Ic-službe su bile podređene Ic/AO-u, što pokazuje da im je zadatak bio naročito na sektoru ofanzivne obaveštajne i kontraobaveštajne službe. Ispostave su vršile saslušavanja zarobljenika odnosno hapšenika, i to u vezi sa komandanturama operativnih jedinica svoga područja. One su imale i sopstvene V-Mann-e, a hapšenike su upućivale nadleštvu Zapovednika Sipo i SD-a u Beogradu. U svom radu, bile su povezane i sa Policijom poretka, koju su izveštavale o onim rezultatima svoje delatnosti po kojima bi policija mogla da preduzme dalje, egzekutivne mere.

Pored Ic-službe teritorijalnih komandi od interesa je i Ic-služba operativnih trupa u okupiranoj Srbiji. Divizije su imale u štabu posebne oficire za tu službu, dok su po pukovima dužnosti iz domena Ic vršili određeni oficiri štaba, po pravilu ađutant. Diviziski Ic-oficiri opštili su, sem redovnog službenog dodira sa Ic-odeljenjima svojih neposredno pretpostavljenih komandi, i sa oficirom Ic/AO u štabu Vojnog zapovednika, i to po pitanjima koja su zadirala u delokrug njegovog rada i koja su bila za njega od interesa. Isto* tako-, Ic-oficiri divizija izveštavali su o stvarima čiji je značaj prelazio taktički i ustanovu Abwehr-a u Beogradu.

Delatnost Ic-oficira divizija na teritoriji Srbije bila je određena opštim propisima te službe. Od posebne važnosti za rad viših komandi, a naročito Ic-odeljenja Vojnog zapovednika, bila su saslušavanja hapšenika i zarobljenika, koja su obavljali Ic-oficiri na terenu. U ozbiljnijim slučajevima ovako saslušana lica upućivana su u Beograd. Ako se radilo 0 licima za koja je bio zainteresovan Sipo i SD, ona su predavana njemu. Uopšte je između službe Ic operativnih divizija 1 organa Sipo i SD-a postojala saradnja, naročito u pogledu zajedničke delatnosti protiv NOP-a.

Diviziski Ic-oficiri, pa i oficiri pri štabovima puka, koji su se bavili Ic-zadacima, takođe su imali svoju lokalnu agenturu. Tako je, naprimer, oficir 749 pešadiskog puka, koji je u njegovom štabu obavljao poslove Ic, imao agenturu čiji je zadatak bio da prati rad i kretanje četničkog »vojvode« Bogdana Gordića, kojim su se razne grane nemačke obaveštajne službe uopšte intenzivno bavile. Izveštaji pukovske Ic-službe,

kao, naprimer, baš u slučaju ovog puka i njegove obaveštajne delatnosti prema Gordiću, išli su, preko diviziskog Ic-a, odeljenju Ic pri Vojnom zapovedniku, koje ih je, prenosilo dalje Sipo i SD-u ukoliko su sadržali nešto što je moglo da spada u domen njegovog rada.

Pojedini oficiri odnosno pripadnici Ic-službe pri divizijama ostvarivali su veoma razgranatu obaveštajnu delatnost pomoću svoje agenture na terenu na kome je njihova divizija dejstvovala. Tako je, naprimer, Sonderfuehrer Baumann, iz Ic-odeljenja 704 pešadiske divizije — koja se nalazila u prostoru severoistočne Srbije — organizovao vrlo široku agentsku mrežu, pa je čak svoje agente snabdevao i posebnim legitimacijama. Baumann je, ustvari, bio tumač diviziskog Ic-oficira, majora Liebold-a, ali je u obaveštajnom radu bio najaktivniji pripadnik diviziskog štaba. Imao je čak i posebni biro u Požarevcu, u kome su radili još neki Sonderfuehrer-i. Zbog ove Baumann-ove delatnosti došlo je do vrlo zategnutih odnosa između diviziskog štaba i njemu podređenih komandi pukova, s jedne, i ispostave Abwehr-a u tom kraju, s druge strane. Ova ispostava dostavljala je svoje izveštaje ustanovi Abwehr-a u Beogradu, a samo povremeno neki od njenih pripadnika dolazio je u diviziski štab da bi se informisao o obaveštenjima do kojih je služba Ic došla, saopštavajući istovremeno one podatke kojima je njegova ispostava raspolagala. Ti podaci su, međutim, u diviziji smatrani nepouzdanim i netačnim, — svakako zbog većeg poverenja u sopstvenu Ic-službu. Među Baumann-ovim agentima poznata je Olga Blagojević, koja se kretala između Požarevca i Petrovca, a pominje se i Dragoljub Ivanović, inače raniji narodni poslanik i senator, pripadnik organizacije DM.

Interesantno je da su i Ic-službe operativnih divizija formirale ispostave na terenu. Tako je, naprimer, 714 pešadiska divizija imala nekoliko ispostava, koje je isturila iz svoga sedišta u Topoli. 704 pešadiska divizija isturila je ispostavu svoje Ic-službe u Valjevo, gde se nalazio jedan od njenih pukova.

Međutim, ispostave diviziske Ic-službe pretstavljaju izuzetak. Razlog za njihovo formiranje leži u činjenici da su pojedini pukovi u Srbiji bili smešteni daleko od svojih pretpostavljenih diviziskih štabova, a opštenje sa njima bilo je, zbog loših saobraćajnih veza, vrlo otežano. Formiranje ispostava

diviziske Ic-službe u mestima koja su bila sed\šte pukova podređenih toj diviziji, ukazuje, s druge strane, na slabu spremu i nedoraslost oficira koji su u štabovima pukova vršili Ic-zadatke. Ti oficiri često su bili bez ikakve odgovarajuće obuke, pa je i njihovo izveštavanje, na osnovu koga je diviziski Ic trebalo da stvori sliku o situaciji kod neprijatelja, bilo slabo i nedovoljno. Oni su imali da vode kartu o situaciji na području svog puka, i to na bazi izveštaja podređenih bataljona i informacija koje bi dobijali drugim putem, naprimer, saslušavanjem zarobljenika ili hapšenika. Za obaveštajne zadatke većih razmera nedostajalo im je, mahom, znanje.

Nedostatak u stručnom obrazovanju nižih oficira Ic-službe nastojalo se da se otkloni organizovanjem kurseva. Tako je oficir u štabu 734 pešadiskog puka, koji se nalazio u Petrovcu na Mlavi, Eitel Volkmann, upućen na kurs u Poznanj, u okupiranoj Poljskoj. Na tom kursu slušaoci su naročito obučavani sastavljanju Ic-izveštaja, pismenim obradama taktičkih zadataka i izradi skica. Velika pažnja na tim kursevima bila je posvećena propagandi. Polaznicima su pružana potrebna znanja o tome kako treba raditi na suzbijanju protivničke propagande i kako organizovati sopstvenu. Međutim, bar na kursu u Poznanju, u ovoj obuci nije posvećena posebna pažnja situaciji u jugoistočnoj Evropi, koja je stavljala pred Ic-službu specifične zadatke. Čitav rad kursa bio je usmeren na upoznavanje i situaciju istočnog bojišta, a ona se nije poklapala sa posebnom situacijom koju su okupatori imali da rešavaju u Srbiji.

Za svoju obuku i osposobljenje za savlađivanje posebnih zadataka, koji su proisticali iz specifičnog načina ratovanja na jugoslovenskom zemljištu, oficiri Ic-službe operativnih jedinica koristili su publikacije koje su povremeno izdavala Ic-odeljenja viših komandi, naprimer Icnodeljenja armiskih korpusa. Ove publikacije koje su nosile naziv »Feindnachrichtenblatt« (Vesti o neprijatelju) dostavljane su Ic-oficirima divizija i nižih jedinica, angažovanih u borbama protiv NOP-a. U njima su, između ostalog, razrađivani dokumenti zaplenjeni prilikom borbi sa jedinicama NOV. Tendencija je bila da se Ic-služba upozna sa taktikom i organizacijom protivnika protiv koga se borila.

c. *Posebne ustanove vojne obaveštajne službe*

Pored Abwehr-a, kao obaveštajne organizacije Wehrmacht-a, i službe Ic, kao obaveštajnog aparata operativnih i teritorijalnih štabova, kompleks vojne obaveštajne službe Trećeg Reich-a obuhvatao je i druge ustanove. Delom su to bile posebne organizacije ili ogranci Wehrmacht-a, a delom ustanove koje nisu imale neposredno vojno obeležje, ali su sa Wehrmacht-om obaveštajno sarađivale pa su tom svojom saradnjom dobile karakter pomagača vojno obaveštajne službe.

Nemačka vojna obaveštajna služba u okupiranoj Srbiji koristila je naročito sledeče od takvih ustanova: posebne formacije koje su radile na prisluškivanju protivničkih radioveza i na otkrivanju protivničkih radio-stanica; cenzurne ustanove za kontrolu poštanskog saobraćaja, kako u samoj okupiranoj Srbiji, tako i u Reich-u (u pogledu pošte koja se odnosila na Srbiju); cdeljenje Ausland Amt-a Ausland/Abwehr, koje se u Srbiji pojavljuje specijalno u vezi sa uzapćivanjem, pregledom i korišćenjem jugoslovenskih arhiva; carinska pogranična straža koja je vršila kontraobaveštajne zadatke i stajala delom u vezi sa obaveštajnim organima Wehrmacht-a; izvesne posebne organizacije ili ogranke raznih ustanova koje su vršile neke obaveštajne delatnosti kao uzgredne zadatke, ili obavljale poslove takve prirode koji su po sebi mogli koristiti vojnoj obaveštajnoj službi.

Od ovakvih institucija u Srbiji: se sa svojom delatnošću pojavljuju sledeće značajne ustanove:

(1) Nachrichtenaufklaerungsabteilung 4

Pripremajući se za zadatke koje mu je postavio Hitler, a na osnovu iskustava Prvog svetskog rata i dostignuća savremene tehnike, Wehrmacht je naročito razvio svoju službu veze. Ta služba je osposobljena ne samo za zadatke koji su proisticali iz njene opšte uloge u okviru vojne organizacije Trećeg Reich-a, već su joj dodeljeni i posebni, veoma važni zadaci obaveštajnog i kontraobaveštajnog karaktera. Na čelu službe veze stajao je Šef službe veze vojske (Chef des Heeresnachrichtenwesens), koji je ulazio u sastav OKH-a i u ratu bio pridružen načelniku generalštaba vojske. U isto vreme,

taj položaj je bio personalno spojen sa zvanjem šefa Wehrmacht-ovih veza (Chef der Wehrmachtsnachrichtenverbindungen), kome je u sastavu OKW-a bilo podređeno odeljenje istog naziva, skraćeno WNV. Ovo odeljenje imalo je u svojoj nadležnosti četrnaest komandantura za vezu (Nachrichtenkommandanturen). Vrhovni položaj nemačke vojne službe veze zauzimao je general Fillgiebel.

Jedinice za vezu nalazile su se pri svakom višem štabu, od divizije pa naviše, i bile zadužene za uspostavljanje i održavanje svih vrsta veza u domenu komande kojoj su dodeljene. Pored toga one su, na okupiranoj teritoriji, organizovale i vodile nadzor nad civilnim tehničkim vezama — telefonom i telegrafom — i stvorile službu prisluškivanja telefona i cenzure telegrama.

Posebnim jedinicama službe veze bilo je povereno prodiranje u neprijateljske radioveze. Još pre izbijanja rata temeljno su ove radio-obaveštajne delatnosti pripremljene: organizovane su jedinice za prisluškivanje, stalne prislušne stanice (Feste Horchstellen) i ustanove za korišćenje i centralnu obradu materijala do koga se na ovaj način dođe. Istovremeno, te jedinice su osposobljene i za kontraobaveštajni stručni rad na suzbijanju neprijateljske radio-službe, njenom ometanju, otkrivanju ilegalnih radiostanica itd.

Ova specijalna služba, kao sastavni deo službe veze vojske, stajala je pod OKH-om, odnosno pod generalom Fellgiebel-om kao šefom službe veze vojske. Već pomenuta služba WNV, kojoj je na čelu stajao takođe Fellgiebel, kao šef Wehrmachtovih veza, bila je podređena OKW-u. I ta druga služba je vršila obaveštajne i kontraobaveštajne zadatke, sa kojima ćemo se još upoznati. Ovde je važno uočiti ovu razliku između dve srodne službe.

Specijalne jedinice u okviru službe veze vojske nosile su zvaničan naziv Nachrichtenaufklaerungsabteilungen — izviđačka odeljenja službe veze, a u praksi je za njih uobičajen naziv »Na« sa brojnom oznakom. Ustanove koje su obrađivale i koristile rezultate obaveštajne i kontraobaveštajne delatnosti ovih odeljenja •— a koje su se nalazile u njihovom sastavu — nazivane su Nachrichten-Aufklaerungs Auswertungsstellen — Ustanove vojne veze za korišćenje izviđanja.

Mada je, kao što je pomenuto, divizija imala ataširane jedinice za vezu čiji je starešina, kao diviziski starešina za ve-

zu (Divisionsnachrichtenfuehrer, skraćeno Dinafü), bio pri štabu, specijalne formacije »Na« dodeljene su samo štabovima armija ili vojnih grupa. U okupiranoj Srbiji Vojnom zapovedniku bio je dodeljen viši starešina za vezu (Nachrichtenfuehrer — Nafü), u licu pukovnika Wurster-a, čije je nadleštvo nosilo naziv »Hoecherer Nachrichtenfuehrer beim Militaerbefehlshaber Serbien« (Hö Nafü). Njemu su bile podređene jedinice za vezu koje su se bavile svojim redovnim zadacima, uključujući kontrolu civilnog telefonskog i telegrafskog saobraćaja. Međutim, specijalno izviđačko odeljenje za vezu bilo je dodeljeno Zapovedniku Wehrmacht-a za Jugoistok u Solunu, koji je bio pretpostavljena komanda Vojnom zapovedniku Srbije, prema ustrojstvu komandi koje je važilo do avgusta 1943 godine. Na čelu odeljenja u Solunu nalazio se potpukovnik Andrae kao »Komandant odeljenja. veze za prisluškivanje neprijateljskih emisija na Jugoistoku« (Kommandeur der Nachrichtenaufklaerung Suedost). To odeljenje je, u rano proleće 1942 godine, izdvojilo jedan vod, pod komandom poručnika Wollny-a, i dodelilo ga Vojnom zapovedniku u Beogradu. Kada je, avgusta 1943, u Beogradu formiran štab Vrhovnog komandanta za Jugoistok i Vojne grupe F, Andrae je sa svojim Na 4 prešao u Beograd. U njegovom odeljenju teritoriju Srbije je obrađivao kapetan Marquart, u čiju je jedinicu ušao i poručnik Wollny sa svojim dotada detaširanim vodom.

Izviđačko odeljenje službe veze za Jugoistok bilo je podređeno Zapovedniku Wehrmacht-a za Jugoistok (WB — SO) u Solunu, a od jeseni 1943 godine armiskoj grupi F u Beogradu, ali u isto vreme i Vrhovnoj komandi suvozemnih trupa (OKH-u). Odeljenja ove službe bila su pridružena samo visokim štabovima, a od ostalih službi Wehrmacht-a, uključujući i obaveštajne, jedino je mali broj specijalno određenih oficira mogao da održava vezu sa ovom ustanovom i da zna za njeno postojanje. Ali čak i oni mogli su o njoj saznati samo ono i onoliko koliko je bilo neophodno potrebno u neposrednom interesu službe.

Službu specijalnih jedinica za vezu ne treba nikako brkati sa radioslužbom Abwehr-a koji je u okviru svoga aparata imao svoje posebne radioveze, poznate pod skraćenim nazivom Afulei (Abwehr-Funkleiter). Takav Afulei postojao je, naprimer, pri Ast-u Beč i pri ustanovi Abwehr-a u Beogradu. O njegovoj delatnosti i karakteru biće data objašnjenja na

drugome mestu. »Nachrichtenaufklaerung« nije ni po svome karakteru, ni po svojoj organizacionoj povezanosti imala nikakvog kontakta sa Abwehr-ovim radiotelegrafskim ustanovama.

Izviđačko odeljenje za vezu Jugoistok u Solunu, pri komandi Zapovednika Wehrmacht-a za Jugoistok (u periodu 1941 do 1943 godine) nosilo je broj 4. Zato je i njegov skraćeni naziv, koji se upotrebljavao u službenom, saobraćaju malog broja posvećenih u njegovu delatnost, glasio »Na 4«.

U delokrug zadataka ove specijalne ustanove ulazilo je aktivno isleđivanje i traganje za protivničkim radiovezama; hvatanje i prisluškivanje protivničkog radio-saobraćaja; proučavanje protivničkog sistema šifriranja, otkrivanje šifarskih ključeva i kodova itd; čitanje i praćenje protivničkih radiograma; goniometrisko merenje u cilju otkrivanja protivničkih radiotelegrafskih stanica na stranoj teritoriji, kao i ilegalnih i skrivenih stanica na sopstvenoj; organizovanje i sprovođenje tzv. »radiotelegrafskih igara«, tj. manevara za obaveštajno obmanjivanje neprijatelja putem radio-saobraćaja. Dalje je u te zadatke spadalo i sve što je imalo makakvu vezu sa protivničkom obaveštajnom delatnošću pomoću radiotehničkih sredstava. U pojedinosti ove široke skale delatnosti ući ćemo u daljem toku izlaganja, no može se već sada pomenuti da su organi ove službe učestvovali i u saslušanjima protivničkih agenata i drugih lica koja bi po svojoj delatnosti i svojim saznanjima mogla da koriste ovoj službi, da su i sami vršili saslušavanja, da su organizovali i vršili prepade na otkrivene protivničke radio-stanice i njihovu poslugu i, u izvesnim slučajevima, uticali i na odluku o daljoj sudbini uhvaćenih agenata.

Personal ove službe sačinjavali su oficiri i podoficiri, koji su, bez izuzetka, morali ili vladati bar jednim stranim jezikom, ili biti, naročito stručni dešifranti, radiotelegrafisti, tehničari itsl. Njima je bio dodeljen i potreban broj vojnika.

Celokupna delatnost Na, 4 može se podeliti u dve velike grane. Jedna od njih bila je prislušna služba u najširem smislu. Tu se vršilo ne samo prisluškivanje poznatih radiostanica protivnika, već se tragalo i za radiovezama koje nisu bile poznate. Slušane su emisije stanica koje su se nalazile izvan teritorije pod nemačkom okupacijom, a naročito je slušan radiosaobraćaj emisionih stanica koje je protivnička obave-

štajna služba ubacila u okupirane oblasti ili koje su radile za tu službu i uopšte za protivnike. U ovu delatnost spadalo je i dešifrovanje uhvaćenih radiograma, njihovo prevođenje i njihovo dostavljanje komandantu kome je Na 4 bio pridružen. Do formiranja Weichs-ovog štaba u Beogradu, ove izveštaje primae je Zapovednik Wehrmacht-a za Jugoistok u Solunu, a od stvaranja ustanove Komandanta vojne grupe F i Vrhovnog komandanta za Jugoistok u Beogradu, izveštaje je primao taj komandant.

O otkrivenim radiovezama, za koje je utvrđeno da potiču od protivničkih radiostanica na okupiranoj teritoriji, izveštavan je, u okviru Na 4, onaj servis koji se bavio utvrđivanjem pozicija ovih stanica goniometriskim putem. Ta druga grana delatnosti Na4 raspolagala, je radioi-gcniometriskim stručnjacima i potrebnim tehničkim sredstvima, kao, naprimer, motornim vozilima sa goniometriskim instalacijama itsl. Prvoi je, putem goniometriskih merenja, utvrđivan približni položaj otkrivene stanice, a zatim se nastojalo da se, preciznim merenjima iz blizine, tačno lokalizuje. Pošto se to postigne, pristupalo se, po potrebi, egzekutivnim merama, pri čemu su upotrebijene i jedinice Wehrmacht-a ili Policije poretka i druge oružane formacije. Ovakvim, zahvatima je upravljao pretstavnik Na 4, jer se išlo na to da se, po mogućnosti, zahvati neoštećeni materijal stanice, a, njeni poslužioci zarobe.

Posebnu granu delatnosti Na 4 koja je dopunjavala prve dve činilo je učestvovanje u daljem postupku sa otkrivenim i uhapšenim odnosno zarobljenimi protivničkim radio-agentima, saradnja sa drugim obaveštajnim i egzekutivnim službama po pitanjima koja su ulazila u delokrug rada Na 4, itd.

S obzirom na posebna ovlašćenja koja je Na 4 imao u vezi sa svojom delatnošću, Vojni zapovednik u Beogradu je, početkom 1942 godine, izdao strogo poverljivo; načelno-naređenje koje se odnosilo na postupak sa protivničkom obaveštajnom radio-službom. Izdavanje toga naređenja izazvano je dolaskom pomenutog voda Na 4, pod komandom poručnika Wolln.y-a, u Beograd. Naređenje je sadržalo ove glavne tačke:

1. Zabranjeno je hvatanje protivničkih radiostanica bez odobrenja Vojnog zapovednika. Akcije mogu sprovoditi samo stručni pripadnici Na 4.

2. Ako se prilikom kakve akcije ili egzekutivnog zahvata slučajno otkriju radiostanice, knjige radiograma ili ključevi

za šifre, takvi predmeti se imaju nepregledani odmah, po kuriru, poslati Vojnom zapovedniku.

3. Sprovođenje »radioigara« za obmanjivanje protivnika mogu vršiti isključivo stručnjaci Na 4, i to samo sa odobrenjem Vojnog zapovednika.

4. Hapšenja radiotelegrafista, kurira sa šiframa poslužilaca radiostanica, na osnovu izveštaja o uhvaćenim radiogramima, dopuštena su samo po odobrenju Vojnog zapovednika, a po mogućnosti u saradnji sa pripadnicima Na 4, koji su nadležni i za sprovođenje potrebnih saslušanja. Uhapšena ili zarobljena lica za koja se utvrdi da stoje u vezi sa protivničkom radiotelegrafskom službom, imaju se odmah uputiti Vojnom zapovedniku. Dalja hapšenja, na osnovu podataka koji su dobijeni saslušavanjem prvog uhapšenog, kao i hapšenje lica na osnovu izveštaja Na 4, mogu se vršiti samo po prethodnom odobrenju odnosno direktnom naređenju.

Do ovog naređenja došlo je zbog činjenice da su podaci dobiveni putem delatnosti Na 4 bili izvanredno važni u obaveštajnom pogledu. Ako bi se ti podaci iskorišćavali nekontrolisano, postojala bi opasnost da protivnička obaveštajna služba otkrije postojanje Na 4.

Isto je tako trebalo, kada je utvrđeno postojanje protivničke radiostanice na okupiranoj teritoriji i njen položaj tačno lokalizovan, tačno oceniti, da li je za neniačku obaveštajnu službu celishodnije da se otkrivena radiostanica ne ometa i da se iskorišćavaju podaci koji se iz njenih emisija mogu izvući, ili njen rad nanosi Wehrmacht-u toliku štetu da je treba ukloniti. Odmeravanje koristi odnosno štete od uništenja otkrivene stanice bilo je skopčano sa velikom odgovornošću. Preduslov za donošenje takve odluke bio je i tačan pregled situacije.

Ako se otkrivena radiostanica zarobi ili ukloni, postoji verovatnioća da će se uskoro umesto nje pojaviti druga, na drugom mestu — koje tek treba, uz velike teškoće, otkrivati —• i sa prometijenom šifrom.. Isto tako bi i stanica koja bi posumnjala da je praćena, verovatno promenila šifru i prenela svoje sedište na drugo mesto. Ako se nepromišljeno uhapse lica koja su u vezi sa nekom radio stanicom protivničke obaveštajne službe, pa makar se radilo samo o perifernim informatorima, kuririma ili »osiguračima«, postojala bi opasnost da se otkrivena radio stanica, za koju je rešeno da neće biti zarobljena

i uklonjena, alarmira i da preduzme mere predostrožnosti koje bi onemogućile dalje praćenje njenog rada. Isto je to važilo i za hapšenje lica čija su se imena pojavljivala u radiogramima, a za koja nije postojalo drugih indikacija koje bi ta hapšenja opravdavale. To bi neminovno skrenulo pažnju protivničke obaveštajne službe, a u prvom redu radio stanice u čijim su se radiogramima njihova imena spominjala.

Otuda je pravo odlučivanja po svim ovim pitanjima bilo rezervisano za centralnu ustanovu, konkretno za Vojnog zapovednika, kod koga su se sticali svi izveštaji i koji je bio u stalnoj vezi sa specijalistima radiotelegrafske kontraobaveštajne službe. Otuda su i sva pitanja u vezi sa tim izuzeta iz nadležnosti ostalih vojnih i policisko-bezbednosnih ustanova.

Lica zarobljena ili uhapšena na osnovu delatnosti Na 4 i drugih ustanova specijalne radiotelegrafske obaveštajne i kontraobaveštajne službe držana su odvojeno od ostalih hapšenika i zarobljenika, bilo stalno bilo dotle dok je konkretni slučaj, u vezi sa potrebom konspirativnosti, zahtevao takvo odvajanje. Pošto nije bilo druge pogodne mogućnosti za njihovo izolova,no zatvaranje, stavljen je u tu svrhu na raspoloženje odgovarajući prostor u zgradi Zapovednika Sipo i SD-a (današnji Centralni dom JNA u Beogradu).

Na 4, kao specijalna radio-obaveštajna i kontraobaveštajna služba suvozemne vojske, održavala je veze sa dva srodna servisa, o kojima će još biti reči i od kojih je jedan pripadao nemačkom vojnom vazduhoplovstvu, a drugi se nalazio pod OKW-0'm odnosno njegovim odeljenjem »Wehrmacht-ove veze« —• (WNV). Saradnja sa ove dve službe ostvarivana je u cilju uzajamnog saopštavanja onih rezultata ili otkrića koji su mogli biti od interesa, a naročito u cilju izbegavanja paralelnog obrađivanja iste pojave.

Razume se da su izveštaji Na 4, dobijeni na osnovu prisluškivanja protivničkog radio-saobraćaja, bili od velikog interesa i za policisko-bezbednosne ustanove okupacione uprav« U Srbiji radiotelegrafska kontraobaveštajna služba Wehrmacht-a, bila je orijentisiana i n,a organizaciju DM, zbog njenih radioveza sa britanskim obaveštajnim ustanovama, kaioi i zbog toga što* su pod njenim, okriljem i u vezi sa njenim štabovima na terenu okupirane Srbije radili britanski obaveštajni organi, oficiri i podoficiri, snabdeveni radio* stanicama. Prisluškivanjem rada DM-ovskih stanica sticani su mnogi podaci i o

licima koja su bila po gradovima ili inače na dohvatu policisko-bezbednosnog aparata. Zato je ovaj aparat i dobijao izveštaje Na 4, ali u posebnoj formi. Višem vođi SS i policije davan je jedan primerak izveštaja Na 4 za čitav aparat koji mu je podređen. Taj primerak uzimao je lično oficir za vezu Sipo i SD-a Fritz Mueller, koji je, u isto vreme, bio i Ic-oficir štaba Višeg vođe SS i policije. Izveštaj je mogao biti saopštavan jedino lično Zapovedniku Sipo i SD-a, njegovom zameniku i šefu odeljenja Gestapo-a u nadleštvu Zapovednika Sipo i SD-a. Ako se sadržaj izveštaja ticao kompleksa DM, on je saopštavan i referentu nadležnom za egzekutivnu obradu tog kompleksa.

Izveštaji su, pošto je iz njih izvučeno i ispisano sve što je bilo od važnosti za dalju obradu u okviru nadležnosti Sipo SD-a — spaljivani.

Ovo ispisivanje vršeno je na takav način da se nije moglo zaključiti odakle potiče u njemu sadržana informacija, u obliku zabeleške pomenutog oficira za vezu Mueller-a, stilizovane kao da se radi o poverljivom izveštaju kakvog agenta. Da bi se taj utisak pojačao, svaka ovakva zabeleška bila je snabdevena pečatom kojim se naređivalo da se eventualna hapšenja po tome izveštaju ne mogu izvršiti pre određenog datuma (obično je stavljan datum od mesec pa i više dana posle datuma samog izveštaja), »pošto bi ranije hapšenje ugrozilo agenta«.

Veze koje su inače postojale između Na 4 i Sipo i SD-a proistekle su iz same nadležnosti ove ustanove vojne obaveštajne službe. Kao primer za saradnju u obradi uhapšenog agenta može poslužiti slučaj sa hapšenjem Milana Grubića, pripadnika organizacije DM, koji se odigrao u leto 1942 godine. Grubić je pokušao da nagovori jednog nemačkog vojnika na dezertiranje. Ovaj prijavi stvar GFP-u, što je dovelo do Grubićevog hapšenja. Na saslušanju, koje je izvršio GFP, Grubić počeo da odaje sve što je znao o organizaciji kojoj je pripadao, a naročito o njenim radio stanicama i radio vezama. GFP je, na ovo, odmah stupio u vezu sa rukovodiocem službe veze pri Vojnom zapovedniku, pukovnikom Wurster-om. Dalja obrada ovog slučaja prešla je posle toga u nadležnost drugih organa. Saslušanje Grubića sproveo je Ic-oficir Vojnog zapovednika, major d-r Siebert, u prisustvu dvojice oficira ustanove Abwehr-a u Beogradu, poručnika Wollny-a od deta-

širanoga voda Na 4, pretetavnika Sipo i SD-a i dotadašnjeg obrađivača iz GFP-a. Interesantno je da GFP-u nije bila poznata prava uloga poručnika Wollny-a u ovoj stvari. U njegovim aktima, u izveštaju o ovome saslušanju, Wollny se pojavljuje kao organ OKH-a. Od strane GFP-a slučaj Grubića preuzeo je u dalju obradu Ic-oficir Vojnog zapovednika.

Pošto[1] je Grubić opširno[1] dao čitav niz podataka o štabovima DM-a, o strukturi čitave organizacije, o kuririma i službi veze, a naročito i u prvom redu o radio stanicama, on je stavljen u posebni zatvor u zgradi Zapovednika Sipo i SD-a. Posle završenog isleđivanja, Vojni zapovednik je odlučio, prema želji poručnika Wollny-a, da se glavna radio stanica organizacije DM u Beogradu, čija su obaveštenja išla britanskoj obaveštajnoj službi, ostavi da neometano radi, pošto su podaci koje je Grubić o njoj dao omogućili da se nemačka kontraobaveštajna radio-služba ukopča u ovu radio vezu.

Sipo i SD je želeo da Grubića, kao izvanredno upućenog agenta, zavrbuje za sebe i da ga upotrebi protiv organizacije DM. Međutim, poručnik Wollny se toj nameri suprotstavio, i to baš iz razloga što je Grubić dao opširno tolike tačne podatke i otkrio sistem šifrovanja. On je istakao da Grubić, ako bude pušten na slobodu, može u velikoj meri ugroziti efikasnost nemačke obaveštajne službe, — svakako baš one njene delatnosti koja se razvila iz dalje obrade materijala koji je dala njegova provala. Sipo i SD je usvojio ove Wollny-eve razloge i odlučio da Grubića ne angažuje za svog agenta — mada se on nudio i obećavao dalja otkrića. Grubić je posle toga predat ponovo vojnim sudskim vlastima, koje su ga osudile na sedam godina zatvora, zbog pokušaja navođenja pripadnika Wehrmacht-a na dezertiranje.

Interesantno je da je nadležni šef odeljenja Gestapo-a u nadleštvu Zapovednika Sipo i SD-a, smatrao da prigovori protiv upotrebe Grubića kao agenta nisu opravdani, jer bi i svaki drugi agent mogao ometati rad nemačke obaveštajne službe. Međutim, prevagnulo je gledište Na 4. Grubić je određen za upućivanje u koncentracioni logor u Norvešku. Nalazio se već i u sabirnom logoru u Zemunu, radi transporta, kada je Vojni zapovednik ovu odluku promenio i naredio da Grubić svoju kaznu izdrži u Srbiji.

Treba napomenuti da su Grubićeva otkrića dovela, u daljoj obradi, do velike provale koju je nemačka obaveštajna

služba uspela da ostvari radom kontraobaveštajne službe Na 4. Ta provala, poznata pod imenom »506«, prema šifri kojom se služio rukovodilac tajne radio stanice organizacije DM u Beogradu, dovela je do razbijanja izvanredno važne mreže koja je radila za britansku obaveštajnu službu i do hapšenja i likvidiranja njenih glavnih ličnosti.

U saslušanjima lica koja su uhapšena na osnovu rada Na 4 (naprimer, britanski radio agenti) ili za koja je Na 4 iz drugih razloga, imao specijalni interes, od strane Sipo i SD-a je po pravilu učestvovao već pomenuti oficir za vezu Fritz Mueller, koji je jedini od organa nadleštva Zapovednika Sipo i SD-a bio u stalnom kontaktu sa radio-prislušnim odnosno radio-kontraobaveštajnim servisima.

Saslušanja takvih lica mahom su vršili pretstavnici Ic-;lužbe Vojnog zapovednika i pripadnici Na 4. Ako je saslušanje vršio Mueller, prisutni pretstavnici Na 4 stavljali su mu na raspoloženje originalni radio materijal (dešifrirane radiograme itsl.) koji, se odnosio na taj slučaj.

Koliko se daleko išlo u nastojanju da se nijedan slučaj koji bi mogao* imati makakve veze sa nadležnošću Na 4 ne obrađuje bez sadejstva njegovih organa, pokazuje hapšenje sinova dvojice ministara izbegličke jugoslovenske vlade, Vojislava Grola i Miodraga Markovića. Postupak je poveden na osnovu optužbe da Marković i Grol slušaju emisije inostranih radio stanica, a čim je izvršeno hapšenje, zatraženo je od službe za vezu da pošalje svoje pretstavnike, kako bi se odmah izvršio i pregled stana zbog eventualnih instalacija za emisionu radiotelegrafsku delatnost.

Drugi primer pruža slučaj sa hapšenjem radio tehničara Milije Klajića, koje je izvršio Sipo i SD po liniji provale nekih četničkih grupa DM-a. Klajić, koji je imao veze sa nekim radio stanicama DM-a, doveden je po naređenju Fritz-a Mueller-a odmah u Beograd. Referent Sipo-a nadležan za pitanja DM, SS-kapetan Brandt, uputio je odmah Fritz-u Mueller-u pismo sa pitanjem da li je Klajić potreban »za posebnu svrhu«. Ove reči, koje pokazuju svu opreznost u tretiranju kompleksa Na 4, ustvari znače: »da li Na 4 želi da sasluša Klajića u vezi sa njegovom radiotelegrafskom delatnošću«. Mueller je na osnovu tog pitanja, akt uputio ustanovi Na 4, koja je svoje mišljenje isto* tako* kratkim pismenim odgovorom saopštila BdS-u. Mada Sipo i SD nije inače bio sklon da se mnogo osvrće na

vojnu obaveštajnu službu, kao što pokazuje njegov odnos prema Abwehr-u o kome je već bilo reči, on je vodio brižljivo računa o svemu što je imalo veze sa Na 4 i ostalim radio-kontraobaveštajnim vojnim ustanovama i pokazivao mnogo obzira prema njima.

Pažnja Na 4 na srpskoj teritoriji bila je usmerena u pravcu organizacije DM, i to u prvom redu zbog njenih veza sa britanskom obaveštajnom službom. Šifra koju su upotrebljavale radio stanice DM i britanske radio stanice pri četničkim štabovima je vrlo brzo otkrivena. Nije postojao naročiti razlog da se radio stanice DM-a na terenu koriste za kakvu radio-kontraobaveštajnu igru. Njihov značaj nije prelazio lokalne okvire i najčešće je za nemačku obaveštajnu službu bilo dovoljno da prati njihove emisije i da na osnovu njih stiče uvid u formaciju i delatnost organizacije DM, koja je inače predstavljala korisnog saveznika i saradnika Nemaca. Drugi je slučaj bio, naravno, sa onim stanicama koje su, preko obaveštajne službe DM-a služile britanskoj obaveštajnoj službi. Te su se stanice nalazile u Beogradu ili u blizini velikih centara. Preko njih je britanska agentura, koja je regrutovana iz redova pripadnika DM-a, davala britanskoj obaveštajnoj službi dragocene podatke, koji su mogli ozbiljno da štete nemačkim interesima.

Dok je za nemačku kontraobaveštajnu službu bilo celishodnije da prati rad četničkih terenskih radio stanica i da koristi njihove podatke, dotle su britanske stanice na terenu bile za Wehrmacht opasnije. Terenske stanice DM-a održavale su vezu između pojedinih štabova organizacije i prenosile naređenja i organizaciona i taktička uputstva, a nemačkoj obaveštajnoj službi je bila poznata neefikasnost čitave organizacije, koja je, u ovoj ili onoj formi, kolaborirala sa okupatorom. Britanske stanice na terenu su, naprotiv, služile isključivo za prenošenje izveštaja britanskoj obaveštajnoj službi. One su za nemačku kontraobaveštajnu službu pretstavljale utoliko važniji domen rada, što su na osnovu izveštaja ovih terenskih britanskih radio stanica sprovođene savezničke akcije u Srbiji, prvenstveno vazduhoplovne. Tako su, naprimer, ove stanice davale podatke o važnim saobraćajnim i industriskim postrojenjima, o kretanju nemačkih jedinica, o saobraćaju na Dunavu, itsl.

Onemogućavanje delatnosti britanskih radio stanica bilo je skopčano za znatnim teškoćama koje su, između ostalog, sprečile i njihovu upotrebu za kontraobaveštajnu radio igru. Stanice su, sa grupom od nekoliko obaveštajnih oficira ili podoficira, mahom bile smeštene daleko od naselja, po usamljenim kolibama, gotovo redovno tako da je do njih pristup bio veoma težak, a prilazni putevi pogodni za osmatranje. Zato su u borbi protiv britanskih radio stanica retko uspevala iznenađenja. Uspesi su postizavani jedino u okviru akcija u kojima je angažovan vojni i policiski aparat. U Srbiji, svakako, nije bilo moguće, brzim hapšenjem i nastavljanjem rada radio stanica, stvoriti onu situaciju koja je stvorena u severoistočnoj Francuskoj ili u Belgiji, gde su zarobljene radio stanice britanske obaveštajne službe sa podmetnutim nemačkim poslužiocima i prevrbovanim britanskim agentima mnogo meseci održavale vezu sa svojim centrima.

Iako služba Na 4 nije bila u mogućnosti da u punoj meri uspeva u svom radu protiv britanskih radio stanica, ona je, ipak, zahvaljujući poznavanju šifre, mogla da prati kretanje većeg broja britanskih obaveštajnih oficira, a naročito njihove veze sa pojedinim štabovima Draže Mihailovića i sve veća razmimoilaženja između njih i organizacije DM.

U pogledu četnika Draže Mihailovića i njegovih pristalica, Na 4 je zabeležio niz većih uspeha, od kojih su neki već pomenuti. Interesantna je i uloga Na 4 u slučaju hapšenja beogradskog advokata Ranka Brašića. Brašić, koji je bio u poslovnim vezama sa švajcarskim firmama i švajcarskim generalnim konzulatom u Beogradu, često je dobijao, na svoje traženje i po švajcarskoj preporuci, odobrenje od nadležnih nemačkih okupacionih vlasti da putuje u inostranstvo. Prilikom jednog njegovog putovanja u Švajcarsku, Na 4 je uhvatio i dešifrovao radiogram iz Vrhovne komande Draže Mihailovića, upućen emigrantskoj vladi, kojim se obaveštavalo da će Brašić posetiti u Švajcarskoj tamošnjeg poslanika emigrantske vlade Jurišića radi prenosa za organizaciju DM veće sume u zlatu i nove šifre za njenu glavnu radio stanicu. Na 4, koji je dotle pratio delatnost ove radio stanice, otkrivši dešifrantskim putem šifru po kojoj je radila, uplašio se da će pojava nove šifre otežati prisluškivanje i zatražio da se spreči prenošenje šifre iz Švajcarske. Naređeno je da se Brašić bezuslovno uhapsi na granici Reich-a, kada se bude vraćao iz

PRISLUŠNA SLUŽBA — IZVOR OBAVEŠTENJA

Specijalne jedinice Wehrmacht-a živo su se bavile prislušnom delatnošću, prateći naročito emesije radio-stanica britanskih agenata koji su se, dobrim delom, nalazili pri četničkim štabovima. Prateći te emisije, a takođe i radid-saobraćaj organizacije DM, prislušna služba je snabdevala vojne štabove i bezbednosno-policiske vlasti mnogobrojnim podacima. Zahvaljujući njenoj delatnosti Nemci su uhvatili nekoliko britanskih agenata, pri čemu je uzapćeni materijal služio za buduće akcije. Donja fotografija je iz nemačkih arhiva i prikazuje tri britanska radio-agenta u Homoljskim Planinama. Gore: beogradski advokat Ranko Brašić, uhapšen na osnovu podataka prislušne službe kao kurir između jugoslovenske emigracije i organizacije DM, zavrbovan je za rad u korist Abwehr-a

Švajcarske. Tom prilikom je između Abwehr-a i Sipo i SD-a došlo* i do sukoba, pošto je po* depeši koja se ticala Brašića postupala kako) jedna tako i druga od ovih obaveštajnih ustanova. Abwehr je, štaviše, za Brašićem i radi njegove kontrole uputio u Švajcarsku jednog od svojih kvalifikovanih agenata, Ljubicu Gopčević, koja je imala ličnih veza prema emigrantskom poslaniku Jurišiću. RSHA, sa svoje strane, kontrolisao je Brašića preko* svog agenta u Jurišićevom poslanstvu. Ova se afera, na kraju razjasnila na taj način, što je temeljnim isleđenjem utvrđeno da je neki pretstavnik organizacije DM zaista od, Brašića tražio* izvesne usluge u pogledu prenošenja materijala, ali da, ga je Brašić odbio.

Drugom prilikom, međutim, na osnovu depeše iz radio saobraćaja DM, koju je uhvatila i stavila na raspoloženje Sipo i SD-u prisilušna služba Na 4, zaista je otkriven kurir organizacije DM koji je preneo neki materijal iz Slovenije u Srbiju. Prateći radio saobraćaj između Vrhovne komande DM i tadašnjeg Mihailovićevog poverenika za Sloveniju, majora Novaka, Na 4 je uhvatio depešu u kojoj Novak javlja da će advokat d-r Vinko* Zore — koji je do* rata živeo u Beogradu, a za vreme okupacije u Ljubljani — prilikom svog poslovnog putovanja iz Ljubljane u Beograd doneti novu šifru. Zbog tehničkih teškoća Na 4 je ovu depešu dešifrovao tek posle nekoliko dana, tako da je Zore u međuvremenu već stigao u Beograd. On je odmah lišen slobode i nad njim je izvršen pretres, ali, zbog zakašnjenja, tek posle dva dana njegovog boravka u Beogradu. Pismo koje je doneo iz Ljubljane, bio je već predao nekom licu koje je došlo da ga potraži. Kao rezervni oficir, Zore — koji je tvrdio da mu sadržaj pisma nije bio poznat — upućen je u ratno zarobljeništvo.

Već pomenuti krupni uspeh službe Na 4, poznat pod nazivom »506«, biće zbog svo*g značaja obrađen posebno* i u, pojedinostima. Isto* tako* će i rad, Na, 4 koji se* odnosi na borbu protiv stanica koje su imale veze sa britanskom obaveštajnom službom na terenu biti tretiran prilikom prikaza nemačke kontraobaveštajne delatnosti protiv britanskog obaveštajnog rada u Srbiji. Iz opisanih slučajeva sa uhvaćenim i dešifroivanim depešama Draže Mihailovića vidi se, uostalom, da je Na 4 raspolagao šifrom kojom su se stanice u tom saobraćaju služile, odnosno da je tu šifru otkrio. Šifru je iz Kaira doneo prvi britanski obaveštajni oficir, upućen odande Draži Mihailoviću,

Douane Dyrrl Hudson, Otada — tj. od jeseni 1941 godine — Mihailović je bio u stalnoj radio vezi sa Kairom, sa emigrantskim poslanstvom u Ankari, a posle 1943 i sa nekim američkim štabom i sa komandantom vazduhoplovstva SAD u Italiji. Putem radija je opštio i sa raznim četničkim štabovima. Dešifrovanje njegovih radio veza izvršeno je vrlo brzo, tako da je praktično njegov radio saobraćaj bio pod stalnom nemačkom kontrolom.

Sa dešifrovanjem radio saobraćaja NOP-a išlo je teže i to je postignuto* tek 1943 godine, kada su se u opštenju sa štabovima NOV i POJ, naročito u Bosni, počele u većoj meri upotrebljavati radio stanice. Dešifrovanje su izvršile, prema navodima u memoarima Lothar-a Rendulic-a, jedinice prislušne službe veze pridružene štabu njegove Druge tenkovske armije. Prema istom izvoru, armija se, u svojim akcijama protiv NOP-a, uveliko služila rezultatima ovog prisluškivanja. U toku zime 1943/44 godine, Vrhovni štab je primetio da su Nemci otkrili šifru, te je ovu promenio. Trajalo je nekoliko dana dok su Rendulic-evi stručnjaci uspeli da ponovo otkriju šifru, ali i tada je taj dešifrantski rad bio otežan, a celokupna delatnost prislušne službe koja je imala za zadatak hvatanje radio-saobraćaja NOP-a nije bila onoliko efikasna, kao što* je bila ona koja se bavila radio vezama organizacije DM. Ipak se u zaplenjenim nemačkim aktima o delatnosti NOP-a, nalaze podaci koji su crpljeni iz prislušne službe, što pokazuje da je i radio-saobraćaj između stanica NOP-a bio praćen i da su uhvaćene depeše dešifrovane. Veliki deo svojih saznanja o organizaciji NOP-a, kao i njegovim operativnim planovima — naprimer o koncentraciji jedinica NOV i POJ u istočnoj Bosni, u zimu 1943/44 godine —• nemačke komande su crple iz rada Na 4.

Kao zanimljivost treba pomenuti da je delatnost Na 4 dovela, 1943 godine, do pooštrenih mera u vezi sa čuvanjem patrijarha Gavrila Dožića i episkopa Nikolaja Velimirovića. Tada je uhvaćen jedan radiogram DM-štaba 2 u Beogradu, upućen Vrhovnoj komandi Draže Mihailovića, kojim je javljeno da je uspostavljena veza sa patrijarhom i. da je on, dao saglasnost za svoje nasilno oslobođenje iz manastira Rakovica kod Beograda, u kome je tada bio interniran, kao i pristanak da pomaže pokret DM. To je bio razlog za Gavrilovo preseljenje u manastir Vojlovicu u Banatu, gde je interniran

i episkop Nikolaj Velimirović. Za episkopa Nikolaja je Na 4 takođe bio utvrdio, iz radiograma DM-a, da stoji u vezi sa tom organizacijom i da je aktivno sarađivao sa nekim njenim štabom.

Na 4 je iz Beograda slao pojedine grupe u razna mesta, sa zadatkom da tamo rade na lokalizovanju i eliminisanju pronađenih protivničkih radio stanica. Ponekad bi se ovakve grupe zadržavale u nekom mestu i duže vremena, ako je to bilo potrebno. Tako se, naprimer, 1944 godine pojavljuje stalna ispostava Na 4 u Banji Koviljači, koja se tu duže zadržala.

Isto tako se avgusta 1942 godine pojavila jedna grupa Na 4, pod rukovodstvom vodnika detaširanog voda u Beogradu, poručnika Wollny-a, na terenu Požarevca i Homolja. Grupa se zadržala tamo duže vremena i putem goniometriskih sprava otkrila četničku radio stanicu u blizini manastira Gornjak. Četnička grupa kojoj je ta radio stanica pripadala slala je izveštaje za Kairo, a istovremeno je sarađivala sa 704 nemačkom divizijom, koja se nalazila u tom kraju. Na osnovu otkrića Na 4, četnici su razoružani i pohapšeni, a njihov štab rasturen.

Prislušna služba Na 4 otkrila je i provalu u aparatu Sipo i SD-a u Srbiji, koju je britanska obaveštajna služba uspela da izvrši. Krajem, 1942 godine, služba Na 4 uhvatila je dva radiograma beogradskog štaba organizacije DM, upućena Vrhovnoj komandi DM. U prvom od ova dva radiograma javlja se da je žena-agent, koja stoji u vezi »sa jednim obaveštajnim oficirom Gestapo-a«, obavestila kako će »obaveštajni funkcioner Gestapo-a«, Nassenstein, koji je dotada radio u Jugoslaviji, preći pod imenom Cecil Rodes, u Lisabon, gde će raditi za nemačku obaveštajnu službu. Nassenstein, nastavljala je depeša, delimično je engleskog porekla i izdavače se za Engleza. Na kraju se traži da se o tome obavesti britanska obaveštajna služba. U drugoj depeši javlja se tačan sastav višeg rukovodstva nadleštva Zapovednika Sipo i SD-a u Beogradu, uključujući i referenta nadležnog za organizaciju DM.

Na 4 je ova dva radiograma predao Ic-oficiru Vojnog zapovednika, koji ih je preneo zapovedniku Sipo i SD-a d-r Emanuelu Schaefer-u. Po toj stvari je povedena istraga i utvrđeno je da je Nas,senstein,-ov agent Desanka Pajčić — »Ciga«, sa kojom, je on bio u intimnim odnosima, bila informator koji je štabu DM dao ove podatke. Pajčićevu je od Nassenstein-a pre-

uzeo, i kao agenta i kao ljubavnicu, pripadnik SD-a Erich Goli, koji je Pajčićevoj, smatrajući je pouzdanom, dao informaciju o daljoj upotrebi Nassenstein-a. Goli i Desanka Pajčić su uhapšeni i sprovedeni za Nemačku. Ona je upućena u jedan koncentracioni logor, a on bio> osuđen na kaznu zatvorom.

(2) Luftwaffen-Funkueberwachungskompanie z. b. V. 1

Specijalne jedinice službe veze, koje su obavljale obaveštajne i kontraobaveštajne zadatke, formaciski su pripadale suvo'zemnoj vojsci. Pošto je u vazduhoplovstvu postojala tendencija da se ono, kao rod oružja, što više osamostali i upotpuni svim pomoćnim i dopunskim službama i strukama, to je i tu formirana paralelna organizacija specijalnih jedinica za vezu sa obaveštajnim i kontraobaveštajnim zadacima. Kao što su u sastavu službe veze suvozemne vojske postojale specijalne jedinice—-od kojih se Nachrichtenaufklaerungsalteilung 4 maločas detaljno prikazana, — tako je i vazduhoplovstvo imalo svoju službu veze u koju su bile uključene istovetne specijalne jedinice. Ta se specijalna služba u sastavu vazduhoplovstva zvala Luftwaffen-Funkueberwachung, tj. radio-nadzorna služba vazduhoplovstva.

Jedna četa specijalne službe veze nemačkog vojnog vazduhoplovstva, koja je nosila naziv Luftwaffen-Funkueberwachungskompanie z. b. V. 1 — (Četa radio-nadzorne službe vazduhoplovstva za specijalne zadatke 1) pojavila se u Beogradu 1943 godine. Na čelu čete nalazio se kapetan Weilbach. Od njenih ostalih pripadnika poznata su imena poručnika Gebauer-a i potporučnika Stern-a i Moser-a.

Kao i ljudstvo specijalnih jedinica službe veze suvozemne vojske, personal specijalnih jedinica službe veze vazduhoplovstva bio je sastavljen od naročito kvalifikovanih i probranih stručnjaka: radio tehničara, tumača i dešifranata. Razgraničenje zadataka između službe Na 4 i vazduhoplovne specijalne službe izvršeno je na taj način, što je prva od ovih dveju službi kontrolisala radio-saobraćaj štabova DM i njihove veze sa Vrhovnom komandom DM. U nadležnost ove službe spadala je i prislušna delatnost koja se odnosila na veze radio* stanica DM sa jugoslovenskom emigrantskom vladom i njenim pretstavnicima u raznim zemljama. Vazduhoplovna specijalna slu-

žba preuzela je kontrolu radio saobraćaja između britanskih radio stanica ubačenih na teritoriju Srbije i njihovog centra u Vrhovnoj komandi DM, a takođe i radio veze između ovih punktova britanske obaveštajne službe i njihovih centrala na Bliskom Istoku. Inače, sama delatnost čete kapetana Weilbach-a bila je istovetna sa delatnošću Na 4. Isto tako su i konkretni zadaci, kao, naprimer, saslušavanje zarobljenika, ispitivanje njihovog tehničkog materijala, učešće u otkrivanju i zarobljavanju radio stanica itd., bili analogni zadacima službe Na 4.

Može se dodati još i to da je pretpostavljena stručna ustanova čete z. b. V. 1 kapetana Weilbach-a bila u Beču, a da je bečki centar, po svoj prilici, bio neposredno podređen Vrhovnoj komandi vojnog vazduhoplovstva.

Sve ono što je u prikazu delatnosti Na 4 rečeno o postupku sa otkrivenim radio stanicama i o elementima koji su uzimani u obzir prilikom odlučivanja o njihovom zarobljavanju odnosno njihovom praćenju, važi i za rad čete z. b. V. 1. I ova četa je sarađivala sa organima Sipo i SD-a odnosno sa Ic-službom Vojnog zapovednika u saslušavanju hapšenika ili zarobljenika, u ovom slučaju mahom britanskih obaveštajaca. Zarobljenici su isto tako držani u Beogradu u specijalnom zatvoru u zgradi nadleštva Zapovednika Sipo i SD-a, a pri njihovom saslušavanju glavni tumač čete z. b. V. 1 je bio pomenuti potporučnik Moser.

Četa z. b. V. 1 povremeno je davala zainteresovanim organima (uglavnom, Ic-službi Vojnog zapovednika, Druge tenkovske armije i Vrhovne komande za Jugoistok, kao i Zapovedniku Sipo i SD-a) preglede o radio-saobraćaju onih linija koje je držala pod prismotrom. Radiogrami britanske obaveštajne službe nisu mogli biti uvek dešifrovani, ali je korišćeno znanje zarobljenih britanskih obaveštajaca za utvrđivanje nerazjašnjenih šifara.

Mada je i z. b. V. 1 raspolagala pokretnim goniometriskim instalacijama, montiranim na motornim, vozilima, ona je slabo uspevala da goniometriskim merenjima na terenu dovede i do zarobljavanja stanica. Britanski obaveštajni organi smeštali su svoje ubačene stanice mahom u neprohodne krajeve, i to na takva mesta koja su bila pogodna da se pri približavanju nemačkih jedinica izmakne. Ukoliko su te stanice ipak padale u ruke nemačkih jedinica, to je, mahom, bilo u vezi sa kakvom drugom akcijom protiv uočenih štabova DM-a.

Poznato je nekoliko slučajeva koji se odnose na rad čete kapetana Weilbach-a. Jedan manji odred ove čete, koji je bio smešten u Alibunaru, u Banatu, pokušao je da goniometriskim putem proveri primljene podatke, prema kojima bi se u tom mestu, u kući železničkog službenika Žive Cvejanova, morala nalaziti tajna otpremna radio stanica. Ova proveravanja su ostala bezuspešna, te je Weilbach zatražio, u sporazumu sa Ic-službom Vojnog zapovednika, od Zapovednika Sipo i SD-a da izvrši pretres sumnjive kuće. Pretresu je trebalo da prisustvuju i dva pripadnika čete, odevena u iste uniforme kao i pripadnici Sipo i SD-a koji će pretres izvršiti. Svom traženju upućenom Zapovedniku Sipo i SD-a, četa z. b. V. 1 je priložila tačnu skicu ove sumnjive zgrade i njene okoline.

Zapovednik Sipo i SD-a je, po ovom traženju, naredio svojoj ispostavi u Zrenjaninu da izvrši pretres u zgradi Cvejanova, stim da blagovremeno pozove pretstavnike čete z. b. V. 1 i da svi koji će pretres izvršiti budu u civilu, kako se ova specijalna prislušna služba ne bi dekonspirisala. Pretres je izvršen prema naređenju, ali nije dao nikakvih rezultata.

Decembra 1943 godine bataljon divizije Brandenburg, koji se — pod komandom majora von Koenen-a — nalazio u okolini Bora, otkrio je goniometriskim spravama da u blizini postoji britanska otpremna radio stanica. Radio stanica je lokalizovana i utvrđeno je da ona održava vezu sa jednim radio obaveštajnim centrom u Kairu. Bataljon je izvršio iznenadni napad na stanicu. Tom prilikom je zarobljen i britanski obaveštajni oficir Edgar Hargreaves, koji je stanicom upravljao. Zarobljenik je predat Ic/AO-u Vojnog zapovednika, koji ga je smestio u posebni zatvor Sipo i SD-a. Tu su niz saslušanja izvršili pretstavnici čete z. b. V. 1, Ic/AO Vojnog zapovednika a i, od strane Sipo i SD-a, već poznati oficir za vezu Fritz Mueller. U ovome slučaju četa kapetana Weilbach-a pojavljuje se u ulozi stručnog saradnika službe Ic Vojnog zapovednika — koja je rukovodila saslušavanjem kapetana Hargreaves-a —, dok je u gore opisanom slučaju Žive Cvejanova delovala kao stručni organ, pridodat službi bezbednosti prilikom egzekutivne akcije.

U slučaju Hargreaves-a vredi naročito registrovati činjenicu da je i divizija Brandenburg, namenjena specijalnim za-

đacima, raspolagala sopstvenom radio prisluš^om i goniometriskom službom. Ta se služba ograničavala, svakako, na zadatke u okviru delatnosti same divizije i nije bila podređena drugim organima van nje.

(3) Wehrmachtsnachrichtenverbindungen/Fu-Funkabwehr

U pregledu ustanova za vezu Wehrmacht-a kojima je stajao na čelu general Fellgiebel pomenuto je da je u OKW-u — dakle u Vrhovnoj komandi čitavog Wehrmacht-a — postojalo posebno odeljenje koje je bilo podređeno ovom generalu i koje je nosilo naziv Abteilung Wehrmachtsnachrichtenverbindungen (skraćeno Ag WNV). To odeljenje obrađivalo je administrativne predmete službe veze za sva tri dela Wehrmacht-a tj. vojske, vazduhoplovstva i mornarice. Ono je bilo nadležno za saradnju sa civilnim ustanovama, za korišćenje telefonskih i telegrafskih instalacija, regulisanje radio službe, kao i za šifre. Odeljenje WNV bilo je organizovalo i svoju službu kontraobaveštajnog nadzora nad radio saobraćajem, nazvanu F'unkabwehr, tj. Radio odbrana. I pored upotrebe iste reči u nazivu, Funkabwehr nije imao nikakve veze sa Abwehr-om. On je bio podređen posebnom otseku odeljenja WNV, koji se bavio radiotelegrafijom i radiofonijom u domenu nadležnosti Wehrmacht-a. Taj je otsek nosio naziv Ag WNV/Fu[1]), a za zadatke Funkabwehr-a bio je u njemu nadležan referat III.

Ustanova Ag WNV/Fu-Funkabwehr, kao organ rukovodećeg štaba Wehrmacht-a u OKW-u, pretstavljala je direktivnu centralu i centar za korišćenje i sistematizovanje rezultata terenske delatnosti posebnih grana službe veze vojske, vazduhoplovstva i mornarice. Ako su se na terenu pojavljivale posebne komande Ag WNV/Fu, i pored postojećih izviđačkih jedinica službe veze vojske ili vazduhoplovstva, to je usledilo zbog odgovarajućih potreba najvišeg vojnog rukovodstva, tj. Rukovodećeg štaba Wehrmacht-a, a jedinice suvozemnih trupa (kao naprimer Nachrichtenabteilung 4 Suedost) i vazduhoplovstva (naprimer Luftwaffen — Funkueberwachungskompanie z. b. V. 1) su služile lokalnim potrebama njihovog ope-

[1]) Fu je kratica za Funk, tj. radio* služba.

rativnog rukovodstva, kao i odeljenjima »Fremde Heere« u OKH-u i »Fremde Luftwaffen« u OKL-u.

Ag WNV/Fu-Funkabwehr (čiji je potpuni službeni naziv glasio OKWAVFSt Ag WNV/Fu III)[1]), nalazio se u Berlinu. Njegovi teritorijalni ogranci nisu bili pridruženi visokim štabovima Wehrmacht-a, kao što je to bio slučaj sa odeljenjima i ograncima specijalnih službi veze vojske i vazduhoplovstva. Služba WNV, sa svojim vertikalnim ustrojstvom pretstavljala je celinu za sebe. Iz Berlina je bila isturena jedna ispostava u Beč, po svoj prilici sa nadležnošću za, čitav jugoistočni evropski prostor. Postojala je i ispostava Balkan-Jug, koja se verovatno nalazila u Beogradu, pošto je tu bilo sedište Vrhovne komande za Jugoistok i vojne grupe F. U slučaju Hargreaves, naprimer, četa z. b. V. 1 podnela je izveštaj o rezultatu istrage protiv zarobljenog britanskog obaveštajnog oficira ne samo ispostavi WNV/Fu III Balkan-Jug, već i ispostavi iste službe u Beču i njenom centru u Berlinu. Dalje, kada je jula 1944 godine zarobljen jedan pripadnik 23 divizije NOV i dao podatke o britanskome štabu za vezu pri toj diviziji i njegovoj radio stanici, Viši vođa SS i policije podneo je izveštaj o tome, između ostalog, i ispostavi WNV/Fu-Funkabwehr u Srbiji. Interesantno je da se kao rukovodilac te ispostave — koja bi mogla biti identična sa ispostavom Balkan-Jug, ukoliko ne pretstavlja jedan niži njen ogranak — pojavljuje isti kapetan Weilbach koji je još iz 1943 godine poznat kao rukovodilac čete z. b. V. 1.

(4) Odeljenje Ausland Amt-a Ausland/Abwehr i korišćenje jugoslovenskih arhiva

U okviru Amt-a Ausland/Abwehr, koji je spadao u sastav OKW-a, nalazilo se odeljenje Ausland, — što pokazuje već i sam naziv Amt-a. Radi se o posebnom odeljenju vrha nemačkog Wehrmacht-a koje je sa obaveštajnom službom, tj. sa Abwehr-om, združeno u zajedničko, nadleštvo zbog dodirnih tačaka u zadacima.

') OKW/WFSt znači: Oberkommando der Wehrmacht-Wehrmachtsfuehrungsstab, tj. Vrhovna komanda Wehrmacht-a — Rukovodeći štab Wehrmacht-a.

Na čelu odeljenja Ausland nalazio se admiral Buerkner, koji je ranije radio u mornaričkoj obaveštajnoj službi. Njegovo odeljenje imalo je za zadatak da snabdeva komande Wehrmacht-a obaveštenjima vojno-političkog karaktera, do kojih se dolazilo praćenjem inostrane štampe. Dalje je u zadatak odeljenja Ausland spadalo održavanje veze između Wehrmacht-a i Ministarstva inostranih poslova, kao i proučavanje spoljno-političke problematike, ukoliko je bila od neposrednog interesa za Wehrmacht. Najzad, odeljenje je radilo i sa inostranim vojnim atašeima u Berlinu, a imalo kontakta i sa nemačkim vojnim atašeima u inostranstvu. U tom odeljenju jedan otsek je bio specijalno zadužen za proučavanje i obaveštajno korišćenje zaplenjenih arhiva okupiranih zemalja. Referat koji se bavio arhivama zaplenjenim u Jugoslaviji, Francuskoj i Grčkoj, nosio je oznaku VIII, a na čelu mu se nalazio potpukovnik Kenschitzki.

Po pitanjima jugoslovenskih arhiva radila su dva referenta, od kojih je jedan bio kapetan korvete Schoeller, a drugi major von Bagge. Ova dva referenta smenjivala su se na takav način, što je jedan od njih bio u centrali u Berlinu, dok je drugi sedeo u Beogradu, gde je odeljenje Ausland formiralo posebnu ustanovu za sređivanje, prevođenje i korišćenje zaplenjenog arhivskog materijala.

Rad na obaveštajnom proučavanju i korišćenju zaplenjenih arhiva odvijao se uz saradnju velikog broja prevodilaca. Za jugoslovenske arhive kao prevodioci su najviše upotrebljavani Volksdeutschen. Prevodioci su većim delom, prošli kroz posebne kurseve, organizovane u okviru tzv. tumačkih četa (Dolmetscher-Kompanie) koje su postojale za tumače Wehrmacht-a u raznim gradovima Reich-a (naprimer, u Berlinu, Beču itd.).

Zajedno sa Wehrmacht-om i neposredno iza borbenih jedinica, u Jugoslaviji su se 1941 godine pojavile razne ustanove sa zadatkom da stave ruku na jugoslovenske arhive. Onaj deo arhiva koji je bio naročito važan za vojno-obaveštajnu službu, zaplenio je posebni komandos odeljenja Ausland (VIII) Amt-a Ausland/Abwehr, na čijem se čelu nalazio kapetan korvete Schoeller. Schoeller je ostao u Beogradu sve do zime 1941/42 godine, pa je kao što je već pomenuto, vraćen u Berlin, a na njegovo mesto došao je drugi referent istog odeljenja, major von Bagge.

U prvoj fazi rada tog komandosa, sa kojim su sarađivali i organi Sipo i SD-a, dokumenta koja su zaplenjena u Beogradu su letimično pregledana i zatim upućivana Ast-u Beč. Tamo je formirana posebna ustanova — »Auswertungsstelle Suedost« (Ustanova za obradu — Jugoistok), koja je sređivala podatke koje- su zaplenjena dokumenta sadržavala, obaveštajno ih koristila i upućivala prevode ili originalna dokumenta zainteresovanim ustanovama, a u prvom redu RSHA-u i njegovim ograncima. Tako je, između ostalog, ova ustanova uputila Upravi IV RSHA prevod opsežnog uputstva za suzbijanje komunizma u vojsci i mornarici koje je bio izradio Glavni generalštab stare jugoslovenske vojske. Tim putem su iz Beča stigli u Beograd — pošto su prošli kroz Upravu IV RSHA u Berlinu — razni predmeti Državnoga suda za zaštitu države koji su se odnosili na lica za koja se Sipo i SD u svom radu u okupiranoj Srbiji interesovao.

Auswertungsstelle Suedost u Beču okončala je svoj rad novembra 1941 godine. Međutim, u isto vreme je Auswertungssteile u Beogradu, koja je radila u vezi sa ustanovom Abwehr-a Beograd, obavljala izvanredno opsežan posao, kojim je rukovodio major d-r Huwe, rukovodilac jednog referata Abwehr-ove ustanove u Beogradu. Tu je bio zaposlen veliki personal koji je kasnije, od 1942 godine, mahom preuzet sav od Abwehr-ove ustanove i razmešten po raznim njenim referatima. Između ostalih, u Auswertungsstelle u Beogradu su radili: narednik Schilly, Volksdeutscher iz Bačke; kancelariski nameštenik Pekar, kasnije aktivan u agenturi Abwehr-a; Magdalena Schober, Volksdeutscherka, koja je kasnije imala jednu od važnih uloga u organizovanju agenture u Beogradu; bračni par von Milić —Žumberski, kasnije zaposlen u Abwehr-ovoj ustanovi u Beogradu; Lore Schmaus, neki Warosch, zatim Fuchs i Oberding, sva trojica Volksdeutschen. Ukupno je u Auswertungssteile u Beogradu radilo oko trideset tumača. Likvidacija ove ustanove vršena je u toku čitave 1942 godine i završena je tek u oktobru. Kada je bečka ustanova za obradu arhiva bila likvidirana, Auswertungsstelle u Beogradu je prestala da šalje sav zaplenjeni materijal u Beč ili u Reich uopšte. Ona se bavila pregledom i klasificiranjem dokumenata i izrađivala za svaki od njih kratak sadržaj na nemačkom jeziku koji je slat neposredno odeljenju Ausland (VIII) u Berlin. Ako bi u tome materijalu bilo predmeta obaveštajnog karaktera, koji bi mogli biti od

interesa za Abwehr, Auswertungsstelle u Beogradu ih je predavala neposredno beogradskoj ustanovi Abwehr-a.

Pored rukovodilaca Auswertungsstele, koji su već pomenuti, u njenom sastavu se nalazio i poručnik Barte, koji je bio istovremeno i zamenik rukovodioca. U Auswertungsstelle radila su, pošto je krajem 1941 glavni posao bio obavljen, još svega četiri prevodioca, i to dva Volksdeutschera — Jakob Maerz i, Ackermann, i dve ruske beloemigrantkinje — knjeginja Vadpoljska i Alješina.

Pored Am;t-a Ausland/Abwehr i njegovih ispostava za obaveštajnu obradu jugoslovenskih arhiva, ovim pitanjem su se bavile, kao što je to već pomenuto, i druge ustanove Trećeg Reich-a. Tako je, u prvim danima okupacije, u Beograd stigao savetnik Ministarstva inostranih poslova baron Kuensberg, koji je zaplenio arhive jugoslovenskog Ministarstva inostranih poslova. Njemu je bila dodeljena grupa od nekoliko lica, a kao prevodilac već pominjani agent Karl Druschkowitz, koji je imao čin Sonderfuehrer-a. Kuensberg je sarađivao sa komandosom odeljenja Ausland, ali je sa njim dolazio i u konflikt, kad se radilo' o materijalu koji je bio kako političkog tako i obaveštajnog karaktera. Zaplenjeni materijal, tj. političke arhive, Kuensberg je uputio Ministarstvu inostranih poslova u Berlin. On je pošto je svoj posao obavio napustio Beograd već početkom leta 1941 godine.

U Beogradu su, međutim, pri Vojnom zapovedniku, zadržana dva organa koji su se za sve vreme okupacije bavili jugoslovenskim arhivama. Jedan od njih bio je opunomoćenik arhiva nemačke vojske (Heeresarchiv), vojni arhivski savetnik Regenauer, koji je pripadao komandnom odnosno generalštabu Vojnog zapovednika. U upravnom štabu Vojnog zapovednika nalazio se opunomoćenik Glavne arhive Nemačkog Reich-a (Reichsarchiv). Na tom položaju nalazio se do proleća 1942 godine vojno-upravni pristav Schwanke, a otada vojno-upravni savetnik d-r Hermann Zeltner. Prva od ove dve ustanove bavila se ispitivanjem vojnih arhiva, a druga je obrađivala civilne.

Od jugoslovenskih arhiva za nemačke ustanove bile su od obaveštajnog interesa sledeće:

1. Arhiva Državnog suda za zaštitu države i Državnog tužioštva pri tom, sudu. Ta je arhiva odneta u Beč, a odatle su predmeti interesantni za obaveštajnu i egzekutivnu delat-

nost u Beogradu, ili izvodi iz tih predmeta, dostavljani nadleštvu Zapovednika Sipo i SD-a;

2. Arhiva Ministarstva pravde, koja je sadržala, uglavnom, predmete koji se odnose na političke i špijunske procese. I ona je preneta u Beč;

3. Poverljiva i strogo poverljiva akta arhive Uprave grada Beograda, i to ona koja su se odnosila na predmete iz kompleksa špijunaže, komunizma, separatizma, terotizma itd.;

4. Arhiva Ministarstva inostranih poslova, uglavnom političkog odeljenja. Ova je arhiva prebačena prvo u Beč, a odatle, verovatno, u Berlin. Nju je preuzelo Ministarstvo spoljnih poslova Reich-a;[1])

5. Arhiva Glavnog generalštaba, koja je nađena delom u Beogradu a delom po unutrašnjosti, gde je bila sklonjena. Arhivu je obradila Auswertungsstelle pri Ast-u Beč;

6. Arhive raznih odeljenja Ministarstva vojske i mornarice, takođe zaplenjene delom u Beogradu a delom u unutrašnjosti. Ove su arhive isto tako bile od velike obaveštajne važnosti, kao i prethodna, jer su obuhvatale i spise Komande žandarmerije, Inspekcije zemaljske odbrane, Vojnog suda za oficire, Velikog vojnog suda itd.

Pored ovih glavnih i obaveštajno najznačajnijih arhiva, zaplenjeno je i mnogo raznih drugih spisa državnih, političkih, pa i privatnih ustanova, koji su bili od interesa za obaveštajnu službu Trećeg Reich-a. Sve ove arhive, odnosno podatke koje su one pružale, nemačka obaveštajna služba je obilno koristila u svojoj delatnosti u Srbiji.

(5) Cenzura PTT-saobraćaja

Poštanski, telegrafski i telefonski saobraćaj u Srbiji, koji su počeli postepeno uspostavljati ubrzo posle formiranja okupacionog režima, nalazio se pod strogom kontrolom i cenzurom. Kontrolu i cenzuru vršile su razne ustanove. Rezultati nadzora i cenzurne delatnosti nad PTT-saobraćajem pretstav-

[r]) Deo ove arhive bio je zakopan u nekom selu u blizini Čačka. Pošto seljaci nisu hteli da otkriju mesto gde je arhiva sklonjena, nemačke vlasti su vršile hapšenja i streljanja, dok najzad nije, pod tim pritiskom, došlo do otkrivanja arhive.

ljali su važno pomoćno sredstvo vojne obaveštajne službe, a i bezbednosno-policiskog aparata.

Treba razlikovati nadzor nad telefonskim i telegrafskim saobraćajem, putem prisluškivanja, od direktne cenzure primenjivane u telegrafskom saobraćaju, koja je sumnjive telegrame zadržavala i predavala specijalno za to određenoj ustanovi. Nadzor nad telefonom i telegrafom u Srbiji spadao je u domen, službe veze Wehrmacht-a, dakle Hoeherer Nachrichtenfuehrer-a pri Vojnom zapovedniku. Postojalo je nekoliko komandantura službe veze vojske, podređenih Hoeherer Nachrichtenfuehrer-u, pukovniku Wurster-u. Te komandanture, koje su se zvale »Feldnachrichtenkommandantur«, obavljale su teritorijalne zadatke službe veze vojske, a usto bile nadležne za kontrolu nad civilnim telefonskim i telegrafskim saobraćajem i za nadzor nad njegovim ustanovama na teritoriji na kojoj su dejstvovale.

Nadzor nad telefonskim i telegrafskim saobraćajem obuhvatao je i službeni saobraćaj kvislinških upravnih ustanova sa svojim podređenim organima. Ovde je telegrafski saobraćaj kontrolisan, sem toga, i putem službene cenzure, koja je postojala u svakom ministarstvu Nedićeve uprave i kontrolisala svu poštu koja je u ministarstvo dolazila ili iz njega izlazila.

Rezultate nadzora nad telegrafskim i telefonskim saobraćajem dobijala je kako vojna, tako i policisko-bezbednosna obaveštajna služba. Na taj način, obaveštajna služba je i tim putem mogla da prati i opštu delatnost kvislinške vlade i njenog aparata, kao i posebne komplekse u okviru te delatnosti za koje je bila naročito zainteresovana.

Za način, na koji je vršena kontrola telefonskog saobraćaja, karakterističan je slučaj Dragiše Cvetkovića, bivšeg pretsednika jugoslovenske vlade, koji je u Niškoj Banji podneo zahtev da mu se odobri vođenje međugradskih razgovora sa njegovog lokalnog aparata, i to preko službene telefonske veze. Ovaj zahtev je stigao Feldnachrichtenkommandanturi u Niškoj Banji, koja je zatražila po tome mišljenje od upravnog štaba Vojnog zapovednika, a ovaj od Zapovednika Sipo i SD-a u Beogradu, koji se saglasio da se Cvetkoviću izađe u susret. Međutim, on je, istovremeno uputio nalog ispostavi Sipo i SD-a u Nišu da preduzme potrebne mere za organizovanje stalnog nadzora nad Cvetkovićevim telefonskim razgovorima. Ispostava iz Niša izvestila je po ovom nalogu Zapovednika

Sipo i SD-a da je u saradnji sa Feldnachrichtenkommandanturom utvrdila da se nadzor nad Cvetkovićevim telefonskim razgovorima ne bi mogao ostvariti bez posvećivanja u tu stvar i srpskih telefonskih službenika. »Dosadašnja iskustva su pokazala — nastavlja ispostava u svom izveštaju — da ne izgleda celishodnim upoznati Srbe sa namerama nemačkih vlasti«. Ispostava pominje i mogućnost da se Cvetkovićeva linija neposredno veže za Feldnachrichtenkommandanturu, ali dodaje da ova ne raspolaže dovoljnim personalom, pošto bi na toj vezi trebalo vršiti stalno osluškivanje. Prema tome, zaključuje ispostava, ni kod vojnih ni kod bezbednosno-policiskih vlasti ne postoje nikakve mogućnosti da se vrši nadzor nad Cvetkovićevim telefonskim razgovorima.

Na osnovu ovakve situacije, Zapovednik Sipo i SD-a povukao je svoju saglasnost za davanje telefonske veze Cvetkoviću. Kada je Opunomoćenik Ministarstva inostranih poslova po toj stvari intervenisao, Zapovednik Sipo i SD-a se ogradio i izjavio da prepušta upravnom štabu donošenje odluke po Cvetkovićevom zahtevu »ukoliko se može obezbediti potreban nadzor putem ustanove Abwehr-a«.

Čitav ovaj postupak pokazuje nekoliko momenata, karakterističnih za obaveštajno tretiranje telefonskog saobraćaja. U načelu privatni telefonski priključci koji su postojali do okupacije nisu dirani i civilni telefonski saobraćaj se i dalje normalno odvijao, pod nadzorom organa nemačke vojne službe veze. Ali izuzetni priključci za službenu telefonsku mrežu ili mogućnost za vođenje međugradskih telefonskih razgovora zavisili su od specijalnog odobrenja. Po tim pitanjima vojne vlasti su sarađivale sa bezbednosno-policiskim, pri čemu je, kako ovaj primer pokazuje, veto jednih mogao da spreči sprovođenje saglasnosti drugih. Sem toga, iz navedene prepiske po slučaju Dragiše Cvetkovića vidi se da je telefon ličnosti za koje je postojao posebni politički i obaveštajni interes bio pod stalnom kontrolom koja je, međutim, sprovođena tako da srpski telefonski službenici uprave PTT u to nisu bili posvećeni. Rezultati ovakvog specijalnog nadzora su takođe bili jedan od izvora informacija za vojnu obaveštajnu službu.

Cenzuru poštanskog saobraćaja u Srbiji organizovale su vojne vlasti, pošto je nadzor nad poštanskim saobraćajem načelno spadao u nadležnost Abwehr-a i njegovih pomoćnih ustanova. Interesantno je, međutim, da je personal cenzure, sastavljen

od domorodaca, delimično odabrao ili preporučio policisko-bezbednosni aparat. To se vidi po tome što je osoblje za cenzuru dala grupa oko predratnog agenta Uprave VI RSHA, Lazara Prokića, koja se bila u početku okupacije organizovala pod imenom »Signal«. Cenzura je svoj posao obavljala u stalnom kontaktu sa vojnim vlastima. Pisma sumnjivog karaktera ili sadržine koja su potpadala pod odredbe o cenzuri zadržavana su i predavana, zajedno sa nemačkim prevodom, mesnim komandanturama u sedištu cenzurne ustanove, a odatle GFP-u, koji je po takvim predmetima otvarao postupak. Poštanska cenzura je, dakle, pretstavljala pomoćni organ ili pomoćnu službu nemačke vojne obaveštajne službe u okupiranoj Srbiji.

Treba kazati nešto i o saradnji između ustanova za kontrolu poštanskog saobraćaja u Reich-u i vojne obaveštajne službe u Srbiji, na koju je već ukazano u vezi sa slučajem radnika Milutina Hristića. Jedno Hristićevo pismo, upućeno iz Beča —- gde se on nalazio kao dobrovoljni radnik — rodbini u Negotin, saopštio je Ast Beč ustanovi Abwehr-a u Beogradu. U pismu je bila pomenuta nabavka nekih hemikalija koje su mogle služiti i za spravljanje eksploziva. Abwehr u Srbiji preduzeo je po tom upozorenju iz Beča izvesne korake u Negotinu. Vojna obaveštajna služba u Srbiji crpla je, dakle, podatke i dobijala aktivnu pomoć u svom radu i od ustanova poštanske cenzure u Reich-u, ukoliko bi ove u svom poslovanju otkrile stvari koje su mogle biti od interesa za vojnu obaveštajnu delatnost u Srbiji.

(6) Carinska pogranična straža

Carinska pogranična straža, Zollgrenzschutz, pojavljivala se u konkretnim slučajevima kao pomagač vojne obaveštajne službe — a isto tako i policisko-bezbednosne — i mogla je ponekad odigrati i značajnu ulogu. Ova formacija je, pored normalnih dužnosti pogranične carinske službe, dobijala još i uzgredne zadatke koji su imali izričito vojno-obaveštajni ili kontraobaveštajni karakter. Vezu prema Vojnom zapovedniku i ostalim najvišim ustanovama okupacionog režima — pa i prema ustanovama vojne obaveštajne službe — održavao je posebni funkcioner za vezu. Taj položaj zauzimao je vladin savetnik Rieger, a posle njega vladin savetnik Tamchina, do-

deljen upravnom štabu Vojnog zapovednika. Carinskoj pograničnoj straži u Srbiji poklanjana je prilična pažnja, što se vidi i po tome što je u leto 1942 godine, nemački ministar finansija, grof von Schwerin-Krosigh, zajedno sa generalnim inspektorom carinske pogranične straže Hossfeld-om, preduzeo inspekciono putovanje u Srbiju i, pregledao granicu na Drini zapadno od Užica.

Nekoliko primera delatnosti pogranične carinske zaštite daće sliku njenog rada u tom pravcu. Najjednostavniji obaveštajni odnosno kontraobaveštajni zadaci, koje je ova formacija obavljala, vezani su za njenu delatnost na samoj granici. Tu, naprimer, je Carinska pogranična zaštita, preko svojih orgatia koji su vršili pregled zadržavala pisma koja su putnici pokušavali da nelegalno prenesu preko granice. Ovakva pisma Carinska pogranična zaštita upućivala je ustanovama Sipo- i SD-a, a ukoliko su ona bila od vojno-oibaveštajnog značaja, predmet je dostavljan ustanovama vojne obaveštajne službe. Takav se slučaj, naprimer, dogodio na granici Banata prema Mađarskoj, gde su zaplenjena neka pisma d-r Denes-u Groeftner-u, funkcioneru mađarske manjine, koji je ranije bio sreski načelnik u Novom Kneževcu. Na sektoru te iste granice i takođe u vezi sa delatnošću Groeftner-a, Carinska pogranična zaštita je otkrila krijumčarenje iz Mađarske oružja, namenjenog pripadnicima mađarske manjine u Banatu. Izveštaj o tome stigao je pomenutom službeniku za vezu pri Vojnom zapovedniku, koji je o ovom slučaju obavestio i Abwehr.

Ako bi organi Carinske pogranične zaštite na terenu saznali za stvari koje bi mogle biti obaveštajno interesantne, ona bi se umešala, preduzela prve mere i stavila se u vezu sa odgovarajućim vlastima radi preduzimanja daljih koraka. Tako je, naprimer, Carinska pogranična zaštita u Jaša Tomiću, u Banatu, primetila da gostioničar Wilhelm Hinterecker, pripadnik mađarske manjine, krije jevrejsku imovinu i održava veze sa nekim licima u Rumuniji i Mađarskoj. Stvar je predata GFP-u, koji je sproveo dalju istragu, ostajući u vezi sa Carinskom pograničnom zaštitom. Po obavljenoj istrazi, GFP je predmet sproveo ustanovi Abwehr-a u Beogradu.

Kad je u vezi sa obaveštajnom delatnošću bilo potrebno signalizirati prelazak granice i dolazak u Srbiju izvesnih lica za koje je obaveštajna služba imala interesa, taj zadatak je poveravan Carinskoj pograničnoj zaštiti. Preko službenika

za vezu pri Vojnom zapovedniku pograničnim organima je skretana na takva lica pažnja, sa napomenom da se kontrolisanje mora vršiti neupadljivo i da se eventualno utvrđene relevantne činjenice imaju saopštiti obaveštajnoj ustanovi koja je taj nalog dala. Ovakav se slučaj desio, naprimer, sa turskim ataše-om za štampu u Sofiji Čečenom, koji je često dolazio u Srbiju i za koga se sumnjalo da radi za protivničku obaveštajnu službu. Carinska pogranična zaštita primila je na opisani način nalog da na Čečena obrati posebnu pažnju.

Da je Carinska pogranična zaštita vršila, preko svojih agenata, čak i obaveštajne radnje koje su spadale u delokrug vojne obaveštajne službe, pokazuje primer Carinske pogranične zaštite u Vršcu, koja je imala svog V-Mann-a, nekoga Vanova. On je upotrebljavan za prikupljanje informacija o četničkom štabu majora Piletića u istočnoj Srbiji, a i kao veza sa britanskim oficirima. Rukovodilac carinske pogranične ustanove u Vršcu, Wollmeringer, okružni carinski komesar, slao je izveštaje ovog svoga V-Mann-a, preko komande Carinske pogranične zaštite u Bečkereku, ustanovi Abwehr-a u Beogradu, tražeći od nje eventualne instrukcije za svog agenta. Ovaj slučaj se, međutim, ne može smatrati pravilom u radu Carinske pogranične zaštite. Do ovakve agenturne delatnosti došlo je, svakako, sticajem specifičnih personalnih i stvarnih razloga.

(7) Ostale ustanove

Priličan broj raznorodnih ustanova nemačkog okupacionog aparata ili kvislinške uprave i njenih formacija vršio je, isto tako, razne zadatke vojno-obaveštajne prirode ili pomagao vojnoj obaveštajnoj službi. Abwehr je, naprimer, dobijao obaveštenja od ruskog Schutzkorps-a, formacije koja je obrazovana od ruskih beloemigranata u službi okupatora. Obaveštajna služba ljotićevskog »Srpskog dobrovoljačkog korpusa« takođe je sarađivala sa nemačkom vojnom obaveštajnom službom u Srbiji, po liniji svoje informativne delatnosti.

Od nemačkih ustanova treba pomenuti Werkschutz — industrisku zaštitu — koju je u Srbiji organizovao pretstavnik nemačkog Ministarstva vazduhoplovstva, nadležan za organizovanje i rukovođenje industrijom koja je radila za nao-

ružanje u sektoru vojnog vazduhoplovstva. Šef ovog Werkschutz-a za okupiranu Srbiju, koji je nosio ime Werkschutzleiter, bio je neki Spinner. Njega je 1943 godine zamenio neki Siebke. Nadležnost ove centrale industriske zaštite prostirala se i na Bačku, iako se ta teritorija nalazila pod mađarskom okupacijom.

Pripadnici Werkschutz-a su, pre nego što su raspoređeni na dužnost, pohađali višemesečni kurs. Pored vojne obuke, na ovom kursu su držana predavanja o zadacima Werkschutz-a, koji su se sastojali u vršenju zaštitne službe, ali i u političkoj kontroli radništva u preduzećima. Werkschutz je u preduzećima vrbovao svoju lokalnu agenturu. Rezultate svoje unutrašnje delatnosti koji bi mogli biti od interesa za vojnu obaveštajnu službu on je toj službi saopštavao linijama svojih pretpostavljenih ustanova.

U Beogradu je postojala i posebna komanda ustanove Reichsleiter-a Alfred-a Rosenberg-a, dodeljena Vojnom zapovedniku. Kao što je poznato, Rosenberg je bio ministar Reich-a za okupirane teritorije SSSR-a. Sonderkommando njegove ustanove u Beogradu — čiji je službeni naziv bio »Sonderkommando RR Suedost«[1]) — izveštavao je obaveštajne i policisko-bezbednosne ustanove u Srbiji o zbivanjima i licima koji su mogli biti od interesa za obaveštajni i bezbednosni rad na okupiranoj srpskoj teritoriji, a za koje je Rosenberg-ov aparat saznao u svojoj delatnosti u Sovjetskom Savezu odnosno po sovjetskim pitanjima. Materijali koje je on dobijao od svoje centrale stajali su na raspoloženju i vojnoj obaveštajnoj službi i obaveštajnim ustanovama u štabu Vojnog zapovednika. Tim putem je, naprimer, obaveštajnim organima u Srbiji dostavljen tekst govora koji je u Moskvi na Drugom antifašističkom omladinskom kongresu, 1942 godine, održao Veljko Vlahović.

Inače, osnovni je zadatak ovih Rosenberg-ovih »Sonderkommandi« bio da plene i odnose u Reich umetničke predmete, a i da prikupljaju materijal koji bi mogao koristiti ideološkoj borbi protiv komunizma, jevrejstva, slobodnog zidarstva i crkava.

') RR je skraćenica od Reichsleiter Rosenberg.

III

ABWEHR I NJEGOVA DELATNOST

1. Pokretne Abwehrkommande (1941)

Pri velikim operativnim pokretima Wehrmacht-a, kada se očekivalo zauzimanje prostranih teritorija, Abwehr je operativnoj trupi pridruživao posebne pokretne komande koje su pratile borbene jedinice i zajedno sa njima ulazile u protivničke zemlje. Već prilikom napada na Poljsku, kojim je započeo Drugi svetski rat, Abwehr je organizovao ovakve svoje formacije. One su se nalazile uz Wehrmacht i prilikom prodora u Belgiju, Holandiju i Francusku, 1940 godine. U operacijama protiv Jugoslavije, aprila 1941, borbenim jedinicama koje su prodrle u našu zemlju isto su tako bile pridodate posebne pokretne komande Abwehr-a.

Da kasnije ne bi bilo nesporazuma, treba odmah podvući, da ove komande nisu, ni po svojoj organizacionoj strukturi ni po svom karakteru, identične sa Abwehrkommandama koje su, u vezi sa tadašnjom reorganizacijom Abwehr-ovog aparata, formirane počev od druge polovine 1943 godine, niti po svom radu i po svojim zadacima imaju ma šta zajedničko sa njima. Identičan je samo naziv. Zadatak pokretnih Abwehrkommandi koje su prilikom napada na strane teritorije pratile operativne trupe bio je, u prvom redu kontraobaveštajne prirode. One su imale da štite nemačke jedinice od delatnosti protivničke obaveštajne službe, da tragaju za protivničkim agentima i da ih hapse, a posebno da zaplenjuju materijal koji bi se mogao koristiti u obaveštajne svrhe.

Pokretne Abwehrkommande u sastavu operativnih trupa za vreme ofanzivnih operacija imale su, prema tome, zadatak koji je bio ograničen i po svojoj sadržini i vremenski, Posle su formirane ad hoc, pred velike ofanzivne poduhvate, od oficira raznih stalnih Abwehr-ovih ustanova, kojima je dodeljivan potreban broj pomoćnih organa. Posle završene operacije kad je protivnička teritorija bila zauzeta ove komande su povlačene odnosno rasformirane.

Na čelu ovih Abwehrkommandi stajao bi obično oficir u činu majora ili kapetana. Brojno stanje im je bilo oko 200 ljudi. Bile su podeljene na vodove, u jačini od 30 vojnika i podoficira, koji su nosili naziv Abwehrtrupp, i, na čijem se čelu obično nalazio jedan oficir. Abwehrkommandama i njihovim Trupp-ovima bili su dodeljeni potrebni tumači. Dok se štab pokretne Abwehrkommande nalazio uz više štabove operativnih jedinica, Abwehrtrupp-ovi su pratili prednje, borbene formacije, tako da su neposredno iza njih stizale u zauzeto područje.

Prilikom napada na Jugoslaviju, Abwehrkommande koje su tada bile aktivirane i stavljene u pokret vršile su sve delatnosti u okviru pomenutih opštih zadataka. Pored kontraobaveštajnog rada koji je imao za cilj da se spreče sabotaže protiv Wehrmacht-a i njegovih linija veze, i zadataka u vezi sa zaplenom važnih dokumenata, arhiva jugoslovenske vojske itd., komande Abwehr-a su bile snabdevene i Vanrednim spiskom poternica za Jugoslaviju (Sonderfahndungsliste Jugoslawien), na osnovu koga su vršile hapšenja.

Zaplenjeni materijal trupovi su odmah dostavljali štabu Abwehrkommande, gde su dokumenta pregledana i sređivana. Ono što je bilo od važnosti za operativno rukovodstvo i za taktičko upravljanje operacijama zadržavano je i predavano generalštabu armije kojoj je ta komanda Abwehr-a bila pridružena. Ostalo je upućivano u Beč gde je, pri tamošnjem Ast-u, formiran posebni centar za obradu i korišćenje tih materijala (Auswertungsstelle Suedost).

Aprila 1941 godine u Jugoslaviju su prešle četiri Abwehrkommande. Tri od njih su bile dodate Dvanaestoj armiji, koja je u Jugoslaviju prodrla sa istoka, a jedna Drugoj armiji, koja je ušla na teritoriju Slovenije i; severne Hrvatske. Abwehrkommandama pri Dvanaestoj armiji komandovali su major Schmalschlaeger i kapetani Kiesewetter i Hofmeister. Za Schmals-

chlaeger-a i Hofmeister-a se zna da su pripadali Abwehr-u III. To- isto- treba pretpostaviti i za Kiesewetter-a, pošto je Abwehr III po pravilu, i bio organizator ovih pokretnih komandi.

Major Schmalschlaeger pripadao je prvo Ast-u Nuernberg, a kasnije Ast-u Beč. Njegova komanda pratila je nemačke jedinice kroz južni deo Jugoslavije i severnu Grčku, pa je produžila na jug i ušla u Atinu. Tu je Schmalschlaeger organizovao stalnu ustanovu Abwehr-a — Abwehrstelle Atina.

Kapetan Kiesewetter je, po svoj prilici, pripadao Ast-u Beč. Njegova komanda bila je nadležna za Srbiju, a štab mu se nalazio u Beogradu. Pošto je u njegovu nadležnost spadao i Beograd, gde su se nalazili i mnoge arhive i mnoga lica iz Vanrednog spiska poternica, Kiesewetter je razvio veoma razgranatu i živu delatnost. Poznato je, između ostalog, da je izvršio zaplenu više stotina sanduka arhivskog materijala jugoslovenske vojske u Čačku. Taj materijal je predat Auswertungsstelle u Beogradu, koja je bila podređena centru za Jugoistok u Beču. Kada je u Beogradu formirana stalna ustanova Abwehr-a, Ast Beograd, Kiesewetter je izvesno vreme bio njoj podređen, pa je zatim povučen. Kasnije se pojavio u Abwehr-ovom aparatu u Rusiji.

Kapetan Hofmeister pripadao- je Ast-u Salzburg. Nadležnost njegove komande zahvatala je teritoriju zapadno- od Drine i italijansku zonu, uključujući severnu Hrvatsku i' Sloveniju, ali bez Zagreba i bez delova koje je okupirala Druga nemačka armija. I njegov štab se izvesno vreme nalazio u Beogradu.

Što se tiče Abwehrkommande koja je sa Drugom armijom došla na jugo-slovensku teritoriju, nećemo ovde bliže ulaziti u njen rad, pošto je njena delatnost bila ograničena isključivo na teritoriju Hrvatske i Slovenije. Na čelu te komande nalazio se major von Manteuffel, rukovodilac referata III F Ast-a Salzburg, koji je poznat po svome obaveštajnom radu prema Jugoslaviji iz vremena pre 1941 godine. Njegovo sedište, dok se nalazio na jugoslovenskoj teritoriji, bilo je u Zagrebu.

Za Srbiju je, prema tome, od značaja bila delatnost Abwehrkommande Kiesewetter. O njenom kontraobaveštajnom radu na sprečavanju sabotaža protiv Wehrmacht-a nema podataka. Vrlo je verovatno da je taj rad bio sasvim neznatan, pošto je razbijanje jugoslo-venske vojske i jugoslo-venskog državnog aparata u aprilskim danima 1941 godine, izvršeno tako

brzo i tako temeljito, da nikakvih akcija sabotaže ili kakve slične delatnosti protiv Wehrmacht-a u prvim nedeljama okupacije nije ni moglo biti. Mnogo značajniji bio je rad te komande u pogledu zaplene dokumenata. Međutim, treba napomenuti da su se već u prvim danima okupacije sa identičnim zadacima pojavile i druge ustanove. Ono što je stanovništvo okupirane Srbije najteže osetilo bila je delatnost u vezi sa Vanrednim spiskom poternica.

Abwehrkommando Kiesewetter vršio je hapšenja po tom spisku, ne znajući uopšte zašto ljude hapsi, čime da ih tereti, šta da ih pita — pošto u spisku nije bio naveden, sa retkim izuzecima, razlog za unošenje lica u njega. Razne obaveštajne ustanove Trećeg Reich-a, naročito u domenu RSHA, evidentirale su bez ikakvog proveravanja imena svih onih koji su se pojavljivali u bilo kakvom izveštaju kao navodni protivnici Reich-a, ili kao sumnjivi u vezi sa špijunažom kakve strane obaveštajne službe. Pošto bi takva lica bila uhapšena — što je redovno vršeno preko Tajne vojne policije (GFP), koja je u Beograd stigla takođe u prvim danima okupacije — hapšenici su podvrgavani kratkom saslušavanju koje je, naravno, gotovo uvek ostajalo bez ikakvog rezultata. Hapšenici su zatim predavani organima Einsatzgruppe odnosno Einsatzkommande Sipo i SD-a, koji su se takođe već nalazili u Beogradu, stini da se protiv njih povede istraga. Treba uzgred pomenuti da su organi Sipo i SD-a, po liniji svoje nadležnosti, takođe vršili hapšenja na osnovu istog spiska. Međutim, ni isleđenja kod Einsatzkommande obično nisu dovodila ni do kakvih konkretnih rezultata. Otuda je mahom upućivano pitanje RSHA-u ili Amt-u Ausland/Abwehr o razlozima zbog kojih je uhapšeno lice uneto u spisak poternica i traženo da se o njemu dostave podaci potrebni za dalje isleđenje. Međutim, ova traženja najčešće nisu mnogo koristila istrazi pošto se tada obično konstatovalo da je evidentiranje uhapšenog lica bilo izvršeno na osnovu kakvog neproverenog izveštaja ili kakve nedokazane tvrdnje.

Zato su u velikom broju slučajeva uhapšena lica puštana na slobodu pošto su nekoliko nedelja ili meseci, neizvesno zbog čega, provela u zatvoru. Znatan broj hapšenika, čim bi ih Sipo i SD primio od Abwehrkommande, sprovođen je u Graz, gde je formiran centar za saslušavanje za Jugoistok

pri tamošnjoj ustanovi Gestapo-a. Neki od uhapšenih slati su i u Berlin, centrali Gestapo-a, pošto je to, po primljenom izveštaju o njihovom hapšenju, sa viših mesta iz Reich-a bilo naređeno. I od onih hapšenika koji su, na jedan ili drugi način, stizali u Reich i u tamošnjim zatvorima Gestapoa bili podvrgnuti saslušanjima, veći broj je posle izvesnog vremena pušten i vraćen u Jugoslaviju. Drugi, međutim, izvedeni su pred sudove ili upućeni u koncentracione logore, a neka su lica i likvidirana.

Sve u svemu, veliki nedostaci spiska po kome su Abwehrkommande vršile hapšenja — stvorili su im vrlo- mnogo posla koji je dao malo* rezultata. Usto treba napomenuti da zbog pogrešno ispisanih imena ili podataka mnoga lica uopšte nisu mogla biti otkrivena.

Između ostalih, na osnovu Vanrednog spiska poternica uhapšen je, od strane komande Kiesewetter, u prvim danima okupacije i Milan Nedić, koji je posle kapitulacije sa nemačkom, propusnicom došao iz Sarajeva u Beograd, Naređeno mu je da ne sme napuštati kuću, ali je Kiesewetter, pri odlasku iz Beograda, zaboravio na ovaj kućni pritvor. Nedić se, međutim, naređenja držao, pa čak i onda kada mu je šef Einsatzkommande Sipo i SD-a, Kraus, ponudio da ga svojim službenim kolima odveze na sahranu njegovog sina, koji je poginuo prilikom eksplozije u Smederevu. Tek kada je od strane Wehrmacht-a, u smislu naloga OKH, Nediću saopšteno da mu je kućni zatvor ukinut, on je počeo da se slobodno kreće.

U čitavoj svojoj delatnosti Abwehrkommando Kiesewetter održavao je prisnu vezu i ostvarivao saradnju sa Sipo i SD-om. Lica koja je Abwehrkomma,nda hapsila mahom su prolazila kroz zatvore Einsatzkommande Sipo i SD-a u Beogradu i Kiesewetter-ova komanda nije o njima dalje vodila računa.

Dešavalo se da se Ast — koji nije raspolagao egzekutivnim personalom, već mu je egzekutivne zahvate mahom vršio GFP — obrati i Kiesewetter-ovoj komandi sa zahtevom za hapšenje kakvih lica. Celokupna delatnost ove komande u toku njenog boravka u Beogradu, nije imala za dalji rad Abwehr-a u Srbiji nikakvog naročitog značaja, sem u pogledu korišćenja zaplenjenih arhiva.

2. Abwehrstelle Beograd

a. Organizacija, sastav, delatnost

U prvim danima okupacije pojavili su se u Beogradu i najviši rukovodioci Afowehr-a. Još 12 aprila, stigao je u kratku posetu admiral Canaris, koji je pred napad na Jugoslaviju preneo svoje sedište u Sofiju. Sa njim je bio i šef odeljenja II Amt-a Ausland/Abwehr, tadašnji potpukovnik von Lahousen de Vivremont. Do kraja aprila u Beogradu su se nalazili već svi važniji oficiri novoformiranog Ast-a, na čije je čelo došao pukovnik d-r von Kohoutek. Interesantno je da je, kao i druge ustanove formirane u prvim danima okupacije, ovaj Ast bio zamišljen kao* ustanova čija je nadležnost obuhvatala čitavu Jugoslaviju. To se videlo i iz njegovog prvobitnog naziva, koji je glasio, »Abwehrstelle Jugoslawien«.

Beograd je za delatnost Abwehr-a prema jugoistočnoj Evropi, istočnom Sredozemlju i Srednjem Istoku bio od velikog značaja. Istina, i posle formiranja Ast-a u Beogradu, Beč je ostao glavni centar za Abwehr-ov rad u ovom pravcu, ali Beograd, kao isturena pozicija Abwehr-a, kao mesto odakle se moglo doći u neposredni kontakt sa protivničkom aktivnošću, bio je naročito značajan u pogledu obaveštajne delatnosti po liniji I, ali još više — zbog geografksih i ostalih momenata — u pogledu kontraobaveštajnog aktivnog prodiranja u protivničku špijunažu i njenog suzbijanja, — dakle, u pogledu delatnosti po liniji III F. Ast Beograd u svojoj aktivnosti nikako nije bio ograničen na teritoriju okupirane Srbije. Ova mu je teritorija, u mnogome, služila samo kao polazna baza za rad prema Bugarskoj, Grčkoj, Albaniji, pa preko njih prema Turskoj, Bliskom Istoku i Severnoj Africi. Poznato je, naprimer, da je taj Ast imao svoje obaveštajno uporište čak i u Tangeru.

U osnivanju Ast-a Beograd aktivno je učestvovao Ast Beč, odakle su došli i prvi oficiri sa zadatkom da ga organizuju. Među njima su bili, naprimer, potpukovnik Friderici, koji je preuzeo odeljenje III Ast-a, potpukovnik von Lasser — do aprila 1941 šef Kriegsorganisation Jugoslawien — i drugi.

Za Ast Beograd odabran je kamuflažni naziv »Wehrmachtsverbindungsstelle« — Wehrmacht-ov ured za vezu. Sem toga, u konspirativnom saobraćaju upotrebljavana je i kamuflažna

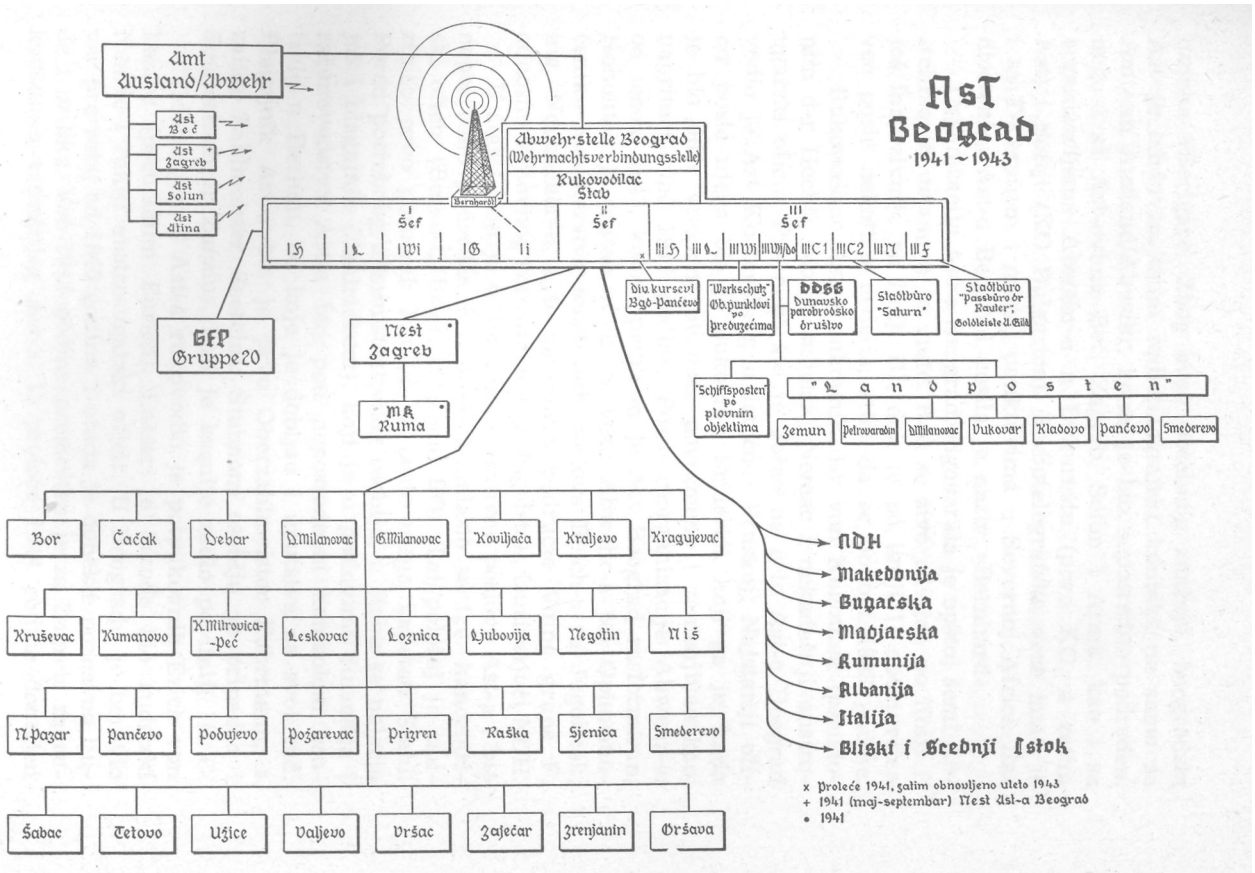

Ast Beograd 1941 ~ 1943

oznaka »Berigar«. Zbog svog posebnog značaja, beogradski Ast je održavao, stalni radiotelegrafski kontakt ne samo* sa. Amt-om Ausland/Abwehr, kome je bio* neposredno podređen, nego i sa Ast-ovima Beč, Zagreb, Solun i Atina, kao* i sa organizacijama Abwehr-a u Bukureštu (prvo KO, a zatim Ast) i Sofiji (KO Bulgarien). Radiotelegrafske veze* imao je i sa Teheranom i nekim punktovima u Severnoj Africi. Radiostanica Ast-a Beograd nosila je naziv »Bernhard«.

Organizacija Ast-a Beograd odgovarala je opštoj šemi Abwehr-ovih ustanova te vrste. Rad se živo odvijao po liniji I, još intenzivnije po liniji III, dok je po liniji II obustavljen već posle nekoliko* nedelja, stim da se obnovi 1943 godine.

Rukovodilac Ast-a pukovnik d-r von Kohoutek (pseudonim d-r Hecht), bio* je sudetski Nemac i nekadašnji austro-ugarski oficir. Pre nego što je došao na čelo* Ast-a Beograd vodio* je Ast Koenigsberg u Istočnoj Pruskoj. Najstariji oficir posle njega bio je pukovnik Friderici, koji ga je, kada je bio duže vremena otsutan, povremeno i zamenjivao kao, naprimer, već 19*41 godine. Posle reorganizacije* Abwehr-a, od jeseni 1943, kojom prilikom je Ast Beograd rasformiran, Kohoutek je postao oficir za vezu Ab*wehr-a pri Opunomoćeniku Ministarstva inostranih poslova Reich-a za Jugoistok, ing. Neubacher-u, i to za čitavo područje* Vojne grupe F, odnosno* Vrhovnog komandanta za Jugoistok, izuzimajući NDH.

U štabu, koji je vodio* administrativne poslove Ast-a i bio neposredno podređen Kohoutek-u, nalazio* se tzv. kancelariski, oficir (Buero-Offizier, skraćeno BO). Taj položaj je zauzimao prvo poručnik Paulun, a posle njega kapetan Stahl. Pored potrebnog administrativnog osoblja, u štabu se nalazio još i blagajnik (Zahlmeister), koji je* u poslovima finansija i računovodstva Ast-a bio pod neposrednom kontrolom centrale u Berlinu, od koje je dobijao i uputstva za svoj rad. Blagajnik Ast-a bio* je prvo Oberzahlmeister Fuhrmann, a zatim Zahlmeister Seefeldt. Štabnomi osoblju je pripadao i Sonderfuehrer Zonsius, koji je kasnije radio po liniji III C.

Odeljenjem I Ast-a rukovodio je potpukovnik Erich, von Lasser (pseudonim Eurich). Lasser je takođe bio sudetski Nemac i raniji austro-ugarski oficir. U Beogradu je boravio već pre rata, od 19*40 godine, i otuda je donekle poznavao ljude i prilike. Već 1942 godine premešten je za Zagreb, za rukovodioca tamošnjeg Ast-a. U proleće 1944 godine dodeljen

je, kao oficir za vezu i savetnik od strane Abwehr-a, ing. Neubacher-u, i to za teritoriju NDH. Posle njegovog odlaska, u Ast-u Beograd nije postavljen drugi kancelariski oficir, već je odeljenjem I upravljao neposredno sam d-r von Kohoutek.

Rad po liniji I bio je velikim delom koncentrisan u referatu I H, kojim je rukovodio kapetan d-r Josef Mati (pseudonim Pandur), isto tako bivši austro-ugarski oficir, inače slavista i profesor univerziteta u Grazu. Mati je takođe još pre rata intenzivno obaveštajno radio u Jugoslaviji, i to prvo kao saradnik SD-otseka Graz, a kasnije — pošto je mobilisan u Wehrmacht — za Nest Graz odnosno za Ast Beč. O aktivnosti i ulozi d-r Matl-a bilo je već u izvesnoj meri reči povodom slučaja Dangića, sa kojim je on od strane okupacionih vlasti prvi stupio u dodir. D-r Mati se uopšte bio- naročito specijalizovao za kontakt sa organizacijom DM, obilazio je vrlo mnogo razna mesta Srbije, pa čak i prelazio na teritorije van nadležnosti Vojnog zapovednika u Beogradu. O raznim njegovim dodirima sa organizacijom DM i sa Dražom Mihailovićem lično biće još reči. Ovde treba samo napomenuti da je njegovu delatnost Sipo i SD posmatrao sa podozrenjem. Jednom prilikom, u Leskovcu d-r Mati je okružnom načelniku Đuriću i njegovoj saradnici i metresi Veri Pešić — koji su oboje bili agenti Sipo i SD-a — izneo izvesna svoja neslaganja sa nemačkom službenom politikom u Srbiji, — svakako da bi stekao njihovo poverenje, mada se zaista nije slagao sa zvaničnom političkom linijom Trećeg Reich-a na Balkanu. Đurić i Pešićeva su o ovom odmah obavestili Sipo i SD Beograd, gde je otvoren poseban predmet o> d-r Matl-u. Nadležni referent je tražio da se pokrene postupak radi preduzimanja eventualnih mera protiv njega, ali Zapovednik Sipo i SD-a je odlučio da se prijava »zasada« ne uzima u dalji postupak.

Posle rasformiranja Ast-a, d-r Mati je naročito intenzivno radio u Albaniji, a i u Sandžaku i drugim krajevima Balkana. Pošto je poznavao jezik, prilike i običaje, on je, verovatno, od svih Abwehr-ovih obaveštajnih oficira imao najviše uspeha. Njegovo ime će se u daljem izlaganju još često pojavljivati.

Matl-ovi saradnici u odeljenju I H bili su kapetan Erich Richter i Sonderfuehrer-i Otto Meyer i d-r Mitterer. Kasnije, posle odlaska Mitterer-a na drugu dužnost, a zarobljavanja Me-

yer-a — u referat I H došli su Sonderfuehrer (kasnije potporučnik) Toplak i potporučnik von Breitenberg. Sem ovih oficira, u referatu I H radio je i izvestan broj podoficira, odnosno Sonderfuehrer-a u podoficirskome rangu. Mahom se tu radilo o Volksdeutscher-ima, kao što su, naprimer, bili Sonderfuehrer Valentin Hofmann, podoficir Sepp Basler, podoficir Egon Sabukoschek i dr.

Od nabrojanih pomoćnih oficira referata I H, najznačajniji je bio kapetan Richter, čije pravo ime nije bilo poznato ni većini pripadnika Ast-a. Svi su ga znali pod imenom Erhard Buerger. Drugi njegov pseudonim bio je »Pfeil«. Richter se u obaveštajnom radu istakao još pre rata, kada je pripadao Kriegsorganisation Jugoslawien, u kojoj je obrađivao liniju II. Kao što je poznato, ta je linija, po uputstvima šefa odeljenja II Amt-a Ausland/Abwehr, potpukovnika Lahousen-a, bila organizovala, specijalno u Vojvodini, široko razgranatu i vanredno disciplinovanu sabotažnu i diverzantsku organizaciju jugoslovenskih Volksdeutschera, poznatu pod imenom »Organisation Jupiter«. U formiranju te organizacije i u upravljanju njome Richter je igrao istaknutu ulogu. U Ast-u Beograd bio je prešao u referat I H, ali je i dalje bio aktivan po liniji II. Kasnije, od jeseni 1943, došao je na čelo jednog Abwehrtrupp-a koji je specijalno radio u Sandžaku. Još pre italijanske kapitulacije Richter je formirao svoje obaveštajne veze u tom pravcu i čak vodio jednu grupu diverzanata albanske narodnosti, koja je početkom septembra 1943 godine avionima prebačena u Tiranu i tamo izvršila hapšenja pripadnika italijanskih komandi.

Posebnu pažnju zaslužuje i Otto Meyer, pomoćni oficir u referatu I H, koji se u obaveštajnoj delatnosti Abwehr-a pojavljuje i pod pseudonimom kapetana korvete Brandlmeyer-a. Do kraja 1941 godine Meyer je radio prvenstveno na arhivi bivšeg jugoslovenskog Ministarstva vojske i mornarice, a zatim je obaveštajno delovao specijalno na području Raška—Novi Pazar—Sjenica. Maja 1942 godine zvanično je dobio otsustvo radi obavljanja privatnih trgovačkih poslova u Turskoj. Ustvari, Abwehr ga je, pod vidom trgovca, poslao u Tursku sa određenim obaveštajnim zadacima prema Bliskom Istoku. Od polovine 1942 do polovine 1943 godine, Meyer se kretao između Turske i Nemačke, uvek preko Beograda. O toj njegovoj delatnosti biće još posebno govora, ali

se ovde na nju ukazuje kao na karakteristični rad Ast-a Beograd prema Sredozemlju i daljim ciljevima.

Krajem septembra 1943 godine, Meyer odlazi za Crnu Goru, gde učestvuje u formiranju tzv. »crnogorskog odbora«, kojeg su obrazovali kvislinški elementi pod nemačkim pokroviteljstvom. Iz Crne Gore Meyer je krenuo za Dalmaciju, s tim da se u Kninu sastane sa četničkim »vojvodom« Momčilom Đujićem. Njemu je nosio pismo' Dimitrija Ljotića, iz koga se jasno mogu videti i prisne Meyer-ove veze sa šefom »Zbora«. Međutim, na putu za Knin, Meyer-a su zarobile jedinice NOV, od kojih su ga preuzeli Britanci.

Referat I L vodio je, od 1943 godine, major Ertl, koji je dotle imao isti položaj u Ast-u Solun.

Referat **I** Wi postojao je svega nekoliko meseci i ukinut je već u leto 1941 godine. Rukovodilac mu je bio major Glass, koji je, ustvari, samo izvršio proveru rezultata rada nemačke obaveštajne službe na tom sektoru pre okupacije, popunjavanje dotada prikupljenih podataka, a i obračun sa agentima i njihovu isplatu. Glass je premešten za Rusiju, gde jfe kasnije izveden pred ratni sud i streljan.

Referat I G vodio, je kapetan, kasniji, major d-r Panthen, i to prvo[1] od aprila do leta 1941 godine, a zatim ponovo od novembra te godine pa do proleća 1942, kada je referat konačno ukinut. Uz ovaj referat postojala je i laboratorija, gde je kao fototehničar radio civilni nameštenik Loran, koji je i posle rasformiranja referata ostao u Ast-u na istom poslu.

Referat I i bio je pod rukovodstvom kapetana Hoffmaier-a. U vezi s tim referatom nalazila se je i radiotelegrafska služba na čelu sa kapetanom, Weberom. Ova služba je naročito važnu ulogu igrala kasnije, kada je preuzela obuku agenata za pozadinsku mrežu odnosno radioobuku diverzanata. Tu su radili podoficiri Rampf i Flucher. Docnije, naročito posle 1943 godine, ova ustanova je pod imenom Afulei — Abwehr-Funkleiter — znatno' proširila svoju delatnost i svoj personalni sastav, o čemu će još biti govora.

Radiostanicom »Bernhard«, koja se sve do reorganizacije u jesen 1943 godine nalazila u nadležnosti ovog referata, tehnički je upravljao vodnik Herbert Becker, čiji je pseudonim bio Brandt. On je još pre rata živeo u Beogradu i radio tu kao radiotelegrafista.

ABWEHR

Meyer

Maerz

U Beogradu je delovao centar Abwehr-a za Srbiju, sa razgranatom mrežom koja se protezala i u susedne zemlje, pa čak i do Bliskog Istoka i Severne Afrike. Otto Meyer, njegov pripadnik, bio je duže vreme po zadatku u Turskoj, gde je istupao kao vlasnik firme — zastupništva nemačkih izvozničkih preduzeća. Kasnije je upućen u Dalmaciju, da uspostavi vezu sa četničkim štabom popa Momčila Dujića. Abwehr-ovom nadleštvu je pripadao i Jakob Maerz, koji je, u početku okupacije, radio u ekipi koja je vršila pregled, analizu i korišćenje zaplenjenih arhiva stare Jugoslavije

Odeljenje II Ast-a Beograd postojalo je, kao što je već rečeno, samo kratko vreme: u početku i pred kraj njegove delatnosti. Prvi rukovodilac tog odeljenja, koje je već maja 1941 godine rasformirano, bio je major d-r Schiffbauer. On je, ustvari, vršio tada samo likvidaciju delatnosti Abwehr-a II u predratnoj Jugoslaviji. Kao što je poznato, u okviru KO Jugoslawien Abwehr II je bio razvio[1], naročito' u poslednjim mesecima pred rat, neobično intenzivnu aktivnost. Tu delatnost prekinutu operacijama u aprilu 1941, kada je pripremljeni aparat Abwehr-a II odigrao krupnu ulogu, trebalo je okončati isplatom agenata i urednom likvidacijom mreže i njenog poslovanja. Schiffbauer je to obavio u toku mesec dana, pri čemu mu je pomagao kapetan Richter, predratni rukovodilac Abwehr-a II u sastavu KO Jugoslawien. Kada je Schiffbauer maja 1941 godine premešten u Solun kao rukovodilac odeljenja II tamošnjeg Ast-a, Richter je prešao u odeljenje I, kod kapetana d-r Matl-a.

Do aktiviranja rada po' liniji II u Ast-u Beograd ponovo je došlo početkom 1943 godine. Tada je na čelo novoformiranog odeljenja došao kapetan Krehl, sa kojim je kao njegov pomoćnik sarađivao, kapetan Krisch. U odeljenju je radio i poručnik Wuensche, inače docent univerziteta u Grazu. U doba obnavljanja rada odeljenja II Ast-a Beograd padaju akcije divizije Brandenburg u Sandžaku. Kapetan Richter zajedno sa poručnikom Wuensche-om učestvovao je na Kosovu, u Albaniji, Crnoj Gori i Sandžaku u raznim obaveštajnim poduhvatima, a specijalno u pripremi razaranja veza za slučaj očekivane italijanske kapitulacije.

Kapetan Richter i poručnik Wuensche učestvovali su i u obuci diverzanata. Tehnička obuka u skakanju padobranom vršena je na nemačkom aerodromu u Pančevu. Radiotehničku obuku obavio je Afulei. Ovako obučeni diverzanti upotrebljavani su i van Jugoslavije, naprimer, u Rusiji. U leto 1943 godine, u vezi sa italijanskom kapitulacijom, obuku je prošao veliki broj Albanaca i Šiptara, koji su septembra 1943 godine upotrebijeni za razoružavanje italijanskih jedinica i štabova u Albaniji.

Za razliku od odeljenja II, odeljenje III je razvilo od početka do kraja delatnosti Ast-a Beograd, najintenzivniju aktivnost, čiji je obim premašio delatnost ostalih odeljenja. Pridavanje ovakvog značaja radu po liniji III u okviru Ast-a

Beograd bilo je rezultat uslova u kojima je Abwehr delovao u Beogradu i Srbiji. Osnovni njegov zadatak bio je da kontraobaveštajno ko-ntroliše okupiranu teritoriju, na kojoj je od leta 1941 godine svaki stanovnik potencijalno pretstavljao opasnog i odlučnog protivnika. Dalje, Abwehr se tu našao prema neprijatelju koji se borio svim sredstvima i koji je nalazio' načina da nanosi teške udarce Wehrmacht-u i njegovim interesima. T'u se nije samo radilo o kontraobaveštajnoj delatnosti protiv pojedinačnih grupa ili stihijnog otpora. Abwehr se tu našao pred organizovanim protivnikom, NOP-om, koji je i sam raspolagao ne samo oružanom snagom, već i veoma aktivnom obaveštajnom mrežom, koja je prodirala čak i u sam okupacioni aparat. Značajan sektor u delatnosti Abwehr-a bio je rad iz Beograda i Srbije prema susednim teritorijama, koje su postale, sa razvojem NOB-e jedinstvenim poprištem ratnih operacija i »subverzivne delatnosti«. Najzad, Beograd i Srbija služili su i kao otskočna daska za delatnost po liniji III prema obaveštajnom radu zapadnih saveznika — specijalno Britanaca — koji je na Balkanu bio sve intenzivniji, naročito posle italijanske kapitulacije. Zato je odeljenje III Ast-a Beograd bilo i po broju ljudstva i po praktičnoj delatnosti, najrazgranatije.

Prvi rukovodilac odeljenja III bio je već pomenuti; potpukovnik Friderici, koji je došao iz Ast-a Beč, a iz Beograda je premešten za rukovodioca Ast-a Krakov u Poljskoj. Njega je, u proleće 1942 godine zamenio potpukovnik, kasniji pukovnik Theodor von Sommerfeld. Bivši oficir nemačke ratne mornarice, Sommerfeld je pred rat reaktiviran kao oficir vazduhoplovstva. Pre nego što je došao u Beograd, rukovodio je referatom III L Ast-a Hamburg. Sommerfeld je ostao u Beogradu i posle ukidanja Ast-a, kao šef tada formirane Leitgruppe AO.

Na čelu referata III H se 1941 godine nekoliko meseci nalazio major d-r Weber, koji je dotada pripadao Ast-u Dresden. On se uskoro vratio svojoj matičnoj ustanovi, a na njegovo mesto došao je kapetan Fiedler koji je, zajedno sa Sommerfeld-om, posle rasformiranja Ast-a prešao u Leitgruppe AO.

Referat III L vodio je major Haeckel, koji je ranije pripadao Ast-u Muenster, a koji je inače po zanimanju bio direktor cirkusa. On je, već u leto 1941 godine, premešten za Afriku, a na njegovo mesto je došao kapetan Muellejans, ta-

kode iz Ast-a Muenster. Početkom 1942 godine ovaj referat je rasformiran, a ostatak njegovih poslova preuzeo je referat III H. Međutim, u toku 1943 godine III L se ponovo pojavljuje kao samostalni referat.

Referat III Wi vodio je do leta 1942 godine major Kissling. Pošto je on premešten u Rusiju, poslove referata preuzeo je rukovodilac referata III C 2, potpukovnik Lapp. Tek u jesen 1943 godine III Wi je ponovo formiran kao samostalni referat, na čelu sa majorom Nemetz-om.

Glavni zadatak III Wi bio je da organi,zuje zaštitu fabrika i preduzeča koje rade za ratnu industriju ili imaju značaja za Wehrmacht i interese okupatora, u najširem smislu. Taj posao je obavljen delom postavljenjem opunomoćenika odbrane (Abwehrbeauftragte) i formiranjem industriske zaštite (Werkschutz), a delom uz pomoć drugih formacija. Sem toga u ovu svrhu formirane su i agenture po preduzećima. Kissling je mnogo putovao obilazeći preduzeča u Srbiji za koja je bio nadležan. U njegovom referatu postojala je velika karta sa ucrtanim privrednim objektima, na kojoj je obeležavana svaka pojava sabotaže ili napada na te objekte. U leto 1942 godine zaštita industriskih i rudarskih preduzeča prešla je u nadležnost Zapovednika Sipo i SD-a.

Pored Kissling-a u referatu III Wi radio je i podoficir Prah Jakob, a kasnije i podoficir Traeger.

Specifičnost Ast-a Beograd pretstavljao je referat III Wi/Do, koji je formiran analogno istoimenom referatu Ast-a Beč. Ovim referatom —- u čiju je nadležnost spadala kontraobaveštajna zaštita dunavskog saobraćaja, kao izvanredno važnog za celokupnu nemačku ratnu privredu — rukovodio je kapetan korvete Alfons von Weiss, poznat kao predratni pripadnik KO Jugoslawien gde je radio na istim zadacima. Nadležnost referata III Wi/Do prostirala se od Mohača odnosno Vukovara do Đerdapa i bugarske granice. Ovaj referat bio je uklopljen u opšti sistem zaštite dunavskog saobraćaja, u koji su ulazile mnoge nemačke obaveštajne i kontraobaveštajne ustanove, a u kome je glavnu ulogu igrao Ast Beč. Sa referatom III Wi/Do Ast-a Beograd bila je u vezi široka mreža organa i agenata Ast-a Beč i drugih pripadnika ove ogromne zaštitne organizacije, koji su, snabdeveni radioaparatima, bili raspoređeni po glavnim pristanišnim mestima duž Dunava, a i po svima plovnim objektima nemačkih, slovačkih, mađar-

skih i drugih preduzeća dunavske plovidbe. U ovom sklopu bio je naročito značajan aparat kontraobaveštajne zaštite ugrađen u Prvo dunavsko parobrodarsko društvo (DDSG). Pošto zaštita Dunava pretstavlja jedno od najinteresantnijih pitanja u celokupnom radu nemačke obaveštajne službe u Jugoslaviji, to će ono biti zasebno obrađeno' u pojedinostima.

Pored von Weiss-a, u referatu III Wi/Do radili su poručnik bojnog broda von Ferro i podoficir d-r Wolf. Referat je u jesen 1941 godine rasformiran kao samostalni otsek, a njegovi zadaci i — donekle — personal priključeni su, prvo, referatu III Wi, a zatim referatu III C 2. Sam von Weiss je tada premešten iz Beograda. U jesen 1943 godine dunavski referat je ponovo odvojen od referata III C 2 i osamostaljen kao referat III/Do. Na čelo referata došao je poručnik, kasniji kapetan, d-r Goerner koji je bio- neposredno podređen Ast-u Beč, a sa beogradskim Ast-om odnosno sa Leitgruppe-om AO pri Vojnom zapovedniku Jugoistok/Srbija imao samo nekih veza.

Rukovodilac referata III C 1 bio je, od formiranja Ast-a do avgusta 1941 godine kapetan d-r von Susani, bivši austro-ugarski oficir, inače sudija. Avgusta 1941 godine njega je zamenio dotadašnji referent III C 2, major d-r Wolfgang Huwe, nemački oficir iz Prvog svetskog rata, reaktiviran 1935 godine, a pre dolaska u Beograd zaposlen kod Ast-a Muenster i Ast-a Berlin. Kada je septembra 1944 godine Gestapo preuzeo[1] Abwehr III, Huwe je prešao pod nadležnost Zapovednika Sipo i SD-a. Posle povlačenja iz Srbije, on je izvesno' vreme proveo u centru za likvidaciju nadleštva Sipo i SD-a Beograd u Beču, a zatim je poslat u Norvešku.

U referatu III C 1 radili su još i podoficiri Alexander Schwarz, kasnije unapređen za potporučnika, zatim Werner Zonsius, Toni Traeger i Jakob Maerz. Sem toga, izvesno vreme je tu radio i Sonderfuehrer odnosno potporučnik Toplak.

U referatu III C 1 vođena je kartoteka lica za koja su postojale sumnje da obaveštajno rade u korist protivnika. Između ostalog, tu se nalazila i kartoteka koju je u svoje vreme bio ustrojio jugoslovenski generalštab. Na osnovu ovih kartoteka i drugih podataka, proveravana su lica koja su tražila propusnice za putovanje van granica Srbije. U ovome je postojala saradnja između referata i ustanove za propusnice koja je u Beogradu nosila ime Passierscheinstelle odnosno Durchlasscheinstelle Wehrmacht-a. Sem toga, referat III C 1

se bavio i protivničkim propagandnim materijalom. Naročita pažnja je pri tome obračana na letke, brošure itd., koje je izdavala KPJ odnosno NOP. Huwe i njegov referat održavali su naročito prisne veze sa Ljotićevim »Zborom«, a raspolagali su razgranatom agenturom; o kojoj će biti reči u daljem izlaganju.

Referat III C 2, koji je od aprila do avgusta 1941 vodio major d-r Huwe, preuzeo je od njega kapetan d-r von Susani. Međutim, on je još iste godine umro te ga je zamenio major, kasnije potpukovnik, Lapp koji je na tome položaju ostao do proleća 1944 godine, kada je premešten za rukovodioca Ast-a Zagreb. On je u građanstvu bio srednjoškolski profesor. Pored Lapp-a u referatu je radio još i kapetan d-r Oberheiden, inače advokat. Po odlasku Lapp-a u Zagreb rukovodstvo referata preuzeo je d-r Oberheiden.

Zadatak reherata III C 2 bio je nadzor nad političkim protivnicima, obrada i korišćenje slučajeva špijunaže, aktivan kontraobaveštajni rad i, naročito, rukovođenje opsežnom agenturom. Na čelu te agenture, u Beogradu se nalazio kriminalni inspektor Josef Ertolitsch. O njemu i njegovom radu, kao i o širokoj aktivnosti agenture III C biće još govora u daljem! izlaganju.

U vezi sa radom referata III C 1 bila je i delatnost po liniji III N. Tim referatom je u Ast-u Beograd rukovodio takođe major d-r Huwe. Ovde se radilo specijalno o upravljanju cenzurom poštanskog saobraćaja i obradi njenih rezultata. Referat III N izdavao je dozvole za telegrafski saobraćaj, vršio kontrolu pisama, suzbijanje krijumčarenja pisama Beograd—Zemun, obradu pisama civilnih lica koja je uhvatila Cenzura inostranih pisama (Auslandbriefpruefstelle) u Beču, kontrolu zarobljeničke pošte i radio-pozdrava radio-stanice Beograd. Dalje referat je, u saradnji sa radio-stanicom Beograd, organizovao emitovanje radio-drama čija je sadržina bila uperena protiv neprijateljske špijunaže i koje su imale da vrše vaspitno dejstvo.

Referat III F nalazio se kratko vreme, aprila 1941, pod rukovodstvom kapetana Lechner-a, poznatog iz predratnog rada nemačke vojne obaveštajne službe u Jugoslaviji. Njega je, isto tako za kratko vreme, zamenio poručnik Palten, a zatim poručnik Fritz Fuhrmann (pseudonim Feuer). Međutim, već krajem jula i on je upućen na drugu dužnost, a na čelo

referata došao je Sonderfuehrer d-r Strauss, koji je u leto iste godine premešten za Sofiju. Tada je šefom referata postao kapetan Karl Fritz, austriski nacista, poznat još od pre rata po svojoj obaveštajnoj delatnosti po liniji III koju je, kao istureni Abwehr-ov oficir — VAO u Celovcu, vršio prema Jugoslaviji. Fritz-a je zamenio, krajem leta 1942 godine kapetan Franz Kraigher, takođe Austrijanac iz Koruške. Kada je Ast rasformiran, on je pozvan u Berlin, u Amt Mil RSHA. Kao i svi njegovi prethodnici na položaju rukovodioca referata III F, Kraigher se služio pseudonimom »D-r Rauter«. Pod tim imenom je u prvom periodu okupacije bila zakamuflirana kancelarija referata u zgradi čehoslovačkog poslanstva, u kome su tada bile smeštene kancelarije Opunomoćenika Ministarstva spoljnih poslova Reich-a u Beogradu. Kancelarija je nosila naziv »Passbuero d-r Rauter« (Paisoški ured d-r Rauter-a).

U referatu III F, koji je naročito proširio svoju delatnost od 1942 godine, bili su pomoćni oficiri: kapetan Franz Wachernig (pseudonim ing. Lutz); poručnik, kasnije kapetan Heinz Lang, (pseudonim ing. Froehlich), od jeseni 1943 godine istu-ren u Jadransko Primorje; poručnik, kasnije kapetan, d-r Adalbert Proschko, inače po zanimanju policiski službenik u Salzburgu; kao i poručnici Weiner, Bernhard i Pulkowski. Interesantno je da su gotovo[1] svi nabrojani pripadnici referata III F bili Austrijanci i bivši austro-ugarski oficiri.

Od ovih oficira Wachernig i Lang su delovali i u Grčkoj, a Weiner i na ostrvu Leros. Lang je kasnije neko vreme radio u Skoplju, a zatim u Dubrovniku. Wachernig je iz Grčke prešao na dužnost u Tiranu.

Slično referatu III C, i referat III F radio je veoma intenzivno sa agenturom. On je u Beogradu imao nekoliko punktova, gde su agenti predavali izveštaje i gde su organi Abwehr-a dolazili sa njima u dodir. O tome će još biti u pojedinostima govora.

Govoreći o organizacionoj strukturi Ast-a Beograd treba, na kraju, dodati da je on u Zagrebu imao svoj Nest, iz koga se kasnije razvio Ast Zagreb.

Ast Beograd je bio, kao i sve ustanove Abwehr-a te vrste, podređen neposredno Amt-u Ausland/Abwehr, sa kojim, je bio u stalnoj vezi, izveštavao ga i od njega primao uputstva i direktive. Ova podređenost bila je kako disciplinska tako i

stručna. Međutim, Vojni zapovednik u Srbiji tražio je i dobio disciplinsko pravo nad svim vojnim, ustanovama na svojoj teritoriji. Tako je po pitanju podređivanja Ast-a Beograd došlo do izvesnog spora koji, međutim, nije uticao na saradnju između Ast-a i Štaba vojnog zapovednika po pitanjima obaveštajne delatnosti. Ta saradnja je bila čak i veoma prisna, mada je Ast i dalje zadržao svoju nezavisnost u pogledu podnošenja izveštaja.

U pogledu odnosa Ast-a prema ostalim vojnim ustanovama okupacione uprave treba istaći da je šef Ast-a jedanput nedeljno lično odlazio na referisanje i izmenu misli kod načelnika generalštaba Vojnog zapovednika, ili kod samog zapovednika, kao i kog šefa upravnog štaba. Bliske veze on je održavao i sa Feldkommandanturom u Beogradu, kao i sa nadleštvom Generalnog opunomoćenika za privredu.

U načelu Ast se slagao sa tendencijama upravnog štaba, prema kojima je okupaciona uprava u Srbiji imala da bude organizovana više kao nadzorna nego kao neposredno operativna, vojno-administrativna vlast. Međutim, u pojedinim konkretnim pitanjima, naročito u pitanjima personalne politike, gledišta upravnog štaba i Abwehr-a su se ponekad bitno razilazila. Do takvog raskoraka je došlo, naprimer, po pitanju ocene ličnosti Milana Aćimovića, koji je u prvoj fazi okupacije igrao u kvislinškoj upravi vodeću ulogu i koga je upravni štab bez rezerve podržavao. Informator Ast-a, Robert Kronholz, koji je već u više navrata pomenut, uspeo je da Ast-u privede Dimitrija Ljotića i »Zboraše« i da po izvesnim pitanjima lansira njihovu ocenu o političkim ličnostima i zbivanjima. Tako je Ast izradio opširniji prikaz Aćimovićeve ličnosti i njegove uloge, u kome je izneo i razne prigovore njegovom radu. Između ostalog ti su se prigovori, odnosili i na njegove veze sa pokretom Draže Mihailovića. Na ove razne zamerke Aćimovićevom radu, koje su očigledno išle za tim da ga kompromituju u očima upravnog štaba, Ast je od Turner-a dobio pomenuti vrlo oštar odgovor u, kome je, između, ostalog, interesantna konstatacija da Aćimović saobraća sa organizacijom DM u sporazumu i pod nadzorom Zapovednika Sipo i SD-a.

Uostalom, za razliku od Abwehr-a koji je prilično nekritički primao podatke i ocene iz ljotićevskih izvora, bilo preko Kronholz-a ili neposredno, upravni štab je i u ovom kon-

kretnom slučaju izrazio svoje nezadovoljstvo prema Ljotiću i njegovom radu, napominjući da su informacije, koje je Ast dobio preko Kronholz-a, »taktika klevetanja koju su Ljotićevi ljudi već toliko često puta upotrebili da o tome više ne treba trošiti reči«. Na kraju odgovora na ovu Abwehr-ovu dostavu, upravni štab upućuje svoju kritiku i samom referentu Abwehr-a, koji je ovakve informacije usvojio i sa njima se saglasio.

Od ovih povremenih razilaženja u mišljenjima, stvarna saradnja između Ast-a Beograd i ustanova vojnih i vojno-upravnih okupacionih vlasti nije objektivno trpela nikakvu štetu ili ograničavanje. Naročito je prisno Ast sarađivao sa Ic-oficirom Vojnog zapovednika, a i Ic-oficirom Više komande LXV, dok je ova postojala. Između Više komande LXV i Ast-a — koji je, po nalogu Zapovednika Wehrmacht-a za Jugoistok, imao Višu komandu da snabdeva svim informacijama koje bude primio — postignut je aranžman, prema kome su organi odnosno Meldekopfi Ast-a na terenu važne i lokalno aktuelne izveštaje predavali neposredno najbližim operativnim jedinicama Wehrmacht-a, pa i kad se radilo o štabovima divizija ili pukova.

Abwehr je sa svojim informacijama bio stalni saradnik Ic-službe operativnog i teritorijalnog voćstva Wehrmacht-a u okupiranoj Srbiji. Mada, pravno i hijerarhiski, nije postojala mogućnost da to voćstvo izdaje neposredno naloge Abwehr-u, u praksi, Abwehr je uvek izvršavao želje Ic-službe Vojnog zapovednika u pogledu kakvog konkretnog izviđanja, utvrđivanja kakvih činjenica, proveravanja itd.

Između pogleda Ic-službe i Abwehr-a na zbivanja kod protivnika često je bilo razlika. Abwehr je informacije crpeo mahom iz obaveštajne delatnosti svoje agenture. Izvori kojima je raspolagao Ic oslanjali su se, uglavnom, na zapažanja nemačkih organa. Zato je i ocena pojedinih ljudi i događaja bila različita. U takvim slučajevima Ic je skretao Abwehr-u pažnju na ovaj neslad i molio da se izvrše ponovna proveravanja.

Ic-služba je zapazila da se delatnost Abwehr-a na sektoru izviđanja protiv NOP-a pokazala nedovoljnom, dok je po četničkom kompleksu bila mnogo potpunija. Do toga je, svakako, dolazilo otuda što[1] je u redovima organizacije i štabovima DM bilo agenata Abwehr-a, odnosno otud što su razni organi Ab-

wehr-a (kao, naprimer, referent I H kapetan Mati) imali ličnih kontakta sa istaknutim pripadnicima Mihailovićevih četničkih grupa. Sa pripadnicima NOP-a, međutim, takvih dodira nije bilo, niti je Abwehr uspeo da preko svoje agenture obaveštajno prodre u njegove štabove.

Pored Ic-službe Vojnog zapovednika, odnosno vrha teritorijalne i operativne Wehrmacht-ove komande u Srbiji, Ast je obaveštavao i druge ustanove. Tako' je, naprimer, novembra 1941 godine, kada je u Srbiji još funkcionisala komanda generala Boehme-a, »Opunomoćenog komandujućeg generala u Srbiji«, Ast o svima važnijimi saznanjima do kojih je došao preko svoje mreže, izveštavao sledeče više vojne ustanove: Ic-službu Opunomoćenog komandujućeg generala u Srbiji; Komandni štab •— Ia Vojnog zapovednika Srbije; upravni štab Vojnog zapovednika, i Višu komandu LXV, a pored toga još Einsatzgruppu Sipo i SD-a u Beogradu i Tajnu vojnu policiju. Kada su posle reorganizacije, u jesen 1943 godine, formirane i Abwehrkommande (kasniji FAK- ovi), Ast, koji je tek krajem 1943 godine konačno rasformiran, je izveštavao i njih, nastojeći da budu stalno u toku važnijih zbivanja.

Prilikom razmatranja delatnosti pokretnih Abwehrkommandi neposredno posle ulaska nemačkih trupa u Srbiju, rečeno je da se Abwehr za egzekutivnu pomoć i sprovođenje egzekutivnih zadataka obraćao Tajnoj vojnoj policiji (GFP-u), čija se Grupa 20 nalazila u Srbiji. Ovaj odnos između Ast-a Beograd i GFP-a u Srbiji ostao je i dalje prisan, sve do rasformiranja GFP-Gruppe 20, u drugoj polovini 1942 godine. Ast se GFP-u obraćao, naprimer, za proveru držanja i rada pojedinih ličnosti. Ovakva traženja sadržala su i kratka objašnjenja o tim ličnostima, na bazi informacija kojima je sam Ast raspolagao. S druge strane, GFP, kad bi izvršio kakvo hapšenje ili poveo kakav postupak, odmah je podnosio Ast-u izveštaj, stim da ovaj povede istragu ili eventualno izvrši saslušanja potrebna za razjašnjenje stvari.

Saradnja između Abwehr-a i GFP-a bila je mnogostrana. Tako je, naprimer, GFP dovodio u vezu organe i agente Abwehr-a sa licima za koja su ovi imali interesa. Agent Ast-a Vasa Joanović je uz pomoć ispostave GFP-a u Nišu održavao vezu sa agentom Mrazekom, koji je živeo u Skoplju. GFP

ispostava Niš je za vezu Ast-a sa ovim agentom pretstavljala neku vrstu relejne stanice.

Ast se trudio — svakako i u želji da istakne svoj značaj —• da o stvarima, za koje je pretpostavljao da mogu biti od interesa pojedinim ustanovama okupacione uprave, ovim ustanovama neposredno dostavlja izveštaje.

Naročito tesna saradnja ostvarivana je između Ast-a i Sipo i SD-a, uprkos nepoverenju i neraspoloženju koje je vladalo između ove dve ustanove okupacionog režima. Kadgod bi dobio kakvu informaciju koja je zahtevala hapšenje ili egzekutivne mere (pretres stana ili lica, zaplenu dokumenata itsl.), Ast je redovno tražio intervenciju nadleštva Zapovednika Sipo i SD-a, naročito posle raspuštanja GFP-Gruppe 20. Ponekad po< pitanju hapšenja Abwehr i GFP nisu imali istovetna gledišta. Na osnovu dostava protiv funkcionera organizacije DM u Beogradu, d-r Vojina Andrića, Ast je, naprimer, u više mahova insistirao na njegovom hapšenju, dok je nadležni referent Zapovednika Sipo i SD-a ovo traženje odbio kao zasnovano na nedovoljnim dokazima. Iz ovoga, kao i iz mnogih drugih slučajeva, vidi se da je Sipo i SD Abwehr-ov zahtev da se neko lice uhapsi, podvrgavao sopstvenoj oceni i da ga je mogao i odbiti. A pošto Ast nije imao svoje egzekutive (naročito posle raspuštanja Gruppe GFP-a), to on praktično nije bio u mogućnosti da jedno lice liši slobode, ukoliko se aparat Sipo i SD-a odnosno Višeg vođe SS i policije s tim ne bi saglasio — naravno, ako se radilo o stvarima političke a ne čisto vojne prirode.

Isto tako, Ast je od Sipo i SD-a tražio provere za izvesne ličnosti o kojima je on morao da da mišljenje. S druge strane, međutim, Ast je pojedine predmete ustupao Sipo i SD-u na dalju nadležnost, ukoliko se to pokazalo celishodnim, ili je predmet ulazio u delokrug rada bezbednosno-policiskih vlasti.

Saradnja Ast — Zapovednik Sipo i SD-a ostvarivana je u najrazličitijim vidovima. Karakterističan je, naprimer, slučaj grupe hapšenika koju je ispostava Sipo i SD-a u Užicu bila uputila u logor u Čačku, odakle su je prebacili u logor na Banjici. U njoj se nalazilo i nekoliko hapšenika koji su sarađivali sa Meldekopf-om Ast-a u Ivanjici. Čim je Ast saznao da se ta lica nalaze u banjičkom logoru, zatražio je od Zapovednika Sipo i SD-a da se ona odmah puste, pošto su potrebna »za dalje razvijanje započetih veza«. Na ovaj zahtev

Zapovednik Sipo i SD-a dao je nalog da se ova lica puste na slobodu, iako je već postojala odluka da budu upućena na prinudni rad.

Da je, uprkos ovoj saradnji i uzajamnom dopunjavanju i pomaganju, u odnosu Abwehr-Sipo i SD bilo razmimoilaženja i sukoba već je nizom primera pokazano. Međutim treba, kao vrlo karakterističan navesti i slučaj sa dokumentima srpske pravoslavne patrijaršije, koja je Einsatzgruppe Sipo i SD-a tražila odmah po svom dolasku u Beograd. Međutim, kako je svojim pismom od 13 maja 1941 Upravi IV RSHA javio iz Beograda u Berlin njen crkveni referent, upućen u Srbiju u vezi sa raščišćavanjem kompleksa pravoslavne crkve, »Ast se bio ... već dočepao« ovih dokumenata, kada ih je taj referent RSHA u patrijaršiji potražio. U svom izveštaju on dodaje da treba zatražiti uvid u ta akta »pošto[1] se ona inače u prvome redu ne tiču stvari Abwehr-a, već spadaju u delokrug Policije bezbednosti«. I ova pojedinost daje sliku odnosa između bezbednosno-policiskih i vojno-obaveštajnih organa Trećeg Reich-a: s jedne strane saradnja i koordinacija rada, a s druge ljubomora i konkurencija koja se ispoljava u međusobnom takmičenju i otimanju obrade pojedinih konkretnih predmeta.

Dok je Ast kao celina, a naročito njegova linija III C, održavao veze sa bezbednosno-policiskim organima nadleštva Sipo i SD-a, dotle je referat III F u mnogo slučajeva sarađivao sa odeljenjem VI nadleštva Zapovednika Sipo i SD-a, koje se bavilo obaveštajnom službom u inostranstvu. I tu se vrlo često, pored saradnje, istovremeno ispoljavala konkurencija. Tako je, naprimer, Ast Beograd učestvovao u velikoj obaveštajnoj igri Ast-a Prag, koju je ovaj vodio, preko agenta Antonina Križeka, prema jugoslovenskoj emigraciji u Carigradu i na Bliskom Istoku i njenim vezama u Srbiji. U isto vreme Ast je nastojao da tu igru prikrije od Sipo i SD-a u Beogradu, odnosno da ga u to posvečuje samo utoliko ukoliko je bilo neophodno potrebno. Ovaj slučaj će kasnije biti prikazan u pojedinostima, pošto je on naročito interesantan i za kompleks obaveštajne delatnosti prema jugoslovenskoj emigraciji i prema organizaciji DM.

Treba pomenuti još jedan zanimljiv slučaj, koji je i doveo do izvesnog usklađivanja odnosa između referata III F Ast-a i odeljenja VI Zapovednika Sipo i SD-a. Jedan agent odelje-

nja VI održavao je intimne veze sa jednom devojkom-agentom referata III F. U ovim ljubavnim odnosima i jedan i drugi su se, pričajući o svom radu dekonspirisali. Međutim, svaki od dva partnera ove obaveštajno-erotične veze gledao je da spoji prijatno sa korisnim i izvestio ustanovu za koju je radio o provali u mrežu konkurentske obavestajne organizacije. Pošto je ova stvar, po> liniji VI RSHA, dospela do Berlina, servirana je Amt-u Ausland/Abwehr, kao dokaz nepouzdanosti njegovih agenata. U isto vreme, međutim, odeljenje III F Ast-a dobilo je obaveštenje od svog agenta o nepouzdanosti agenta odeljenja VI Zapovednika Sipo i SD-a. Rezultat svega bio je da su se obe obaveštajne centrale uzajamno obavestile o ovoj igri svojih agenata, posle čega su oboje uhapšeni i sprovedeni u Berlin, gde je situacija razjašnjena, a oni angažovani na drugom mestu. Otada između referata III F Ast-a i odeljenja VI Sipo i SD-a vršena su uzajamna obaveštavanja u cilju isključenja mogućnosti za ovakva ukrštavanja njihovih linija.

Za predratni rad Abwehr-a u Jugoslaviji nemačka manjina pretstavljala je vrlo važan pomoćni elemenat i rezervoar agenture, ne govoreći već o krupnoj ulozi koju je odigrala u ostvarivanju planova Abwehr-a II prilikom nemačkog napada na Jugoslaviju. Za vreme okupacije, Ast se takođe u priličnoj meri oslanjao na Volksdeutschere, prvenstveno zbog njihovog poznavanja jezika i prilika u zemlji. Međutim, istovremeno su se ispoljile i slabosti koje su dovele do priličnoga potcenjivanja volksdeutscherskog elementa od strane nemačkih okupacionih vlasti, bez obzira što su ga one iskorišćavale za ciljeve Trećeg Reich-a.

Poznata radio-stanica »Nora«, koju su u Novome Sadu držali Volksdeutschen i koja je u aprilskim danima 1941 godine odigrala izvanredno značajnu ulogu[1]) nastavila je sa radom i radila sve do pred kraj 1941 godine. Volksdeutschen Bačke su je tada koristili za svoje apele, upućene rukovodstvu Trećeg Reich-a, da se spreči ustupanje Bačke Mađarskoj. Kada im je najzad postalo jasno da je ovo ustupanje svršena stvar, oni su nastavili sa svojom obaveštajnom delatnošću za

) Vidi: „Nemačka obaveštajna služba u Jugoslaviji do okupacije", str. 434 i sL, 463, 647, 669 i si., 697, 720 i „Nemačka ob. služba u Jugoslaviji za vreme okupacije", knjiga I, deo A.

Abwehr, kao što su to činili i pre sloma Jugoslavije i, posle njega. Interesantno je napomenuti da je Ast Beograd preko te veze tražio od svojih Volksdeutscherskih agenata u Novome Sadu, između ostalog, da mu pribave izvestan broj starih jugoslovenskih pasoša. Ovi su Ast-u svakako bili potrebni za kakvu obaveštajnu agenturnu igru. Preko te veze Ast je vršio i provere izvesnih ličnosti, za koje su mu novosadski Volksdeutschen. mogli dati podatke. Uopšte se vidi da je radiostanica »Nora« za Ast pretstavljala dosta interesantan obaveštajni objekt, s obzirom da je bilo potrebno izvesno vreme da se u Bačkoj stvori nova obaveštajna mreža.

Radio-stanica je emitovala dva puta nedeljno, ali za razliku od svog predratnog rada i svoje aktivnosti u aprilu 1941 godine ona više nije opštila skoro isključivo sa Bečomi, već sa Beogradom, i to sa radio-stanicom »Bernhard«. Radiotelegrafistu »Nore«, poznatog pod pseudonimom »Kiseh«, pozvao je Ast, radi dalje obuke u Beograd. Dok je »Nora« radila, finansirana je neposredno od Ast-a Beograd. Izgleda da je sa prebacivanjem rukovodstva vojvođanskih Volksdeutschem u Banat — kada su najistaknutije ličnosti nemačke manjine prešle iz Novog Sada za Zrenjanin — postepeno opadala mogućnost korisnog obaveštajnog rada volksdeutscherske grupe u Novom Sadu. Delatnost »Nore« konačno se ugasila u novembru 1941 godine.

Abwehr je održavao bliske veze sa rukovodstvom nemačke »Volksgruppe« u Beogradu i obraćao se ovoj volksdeutscherskoj organizaciji po pitanju pomoćnog osoblja. »Volksgruppe« mu je stavljala na raspoloženje svoje članove, nalazeći im, na taj način i zaposlenje. Pripadnici nemačke manjinske grupe, pored toga što su korišćeni za tumače, za niže pomoćne službe — kao* šoferi, službitelji itsl. — obavljali su i agentske i dostavljačke zadatke.

Za obaveštajni rad Ast-a, bila je od važnosti i njegova veza sa Organizacijom Todt (OT), velikom, poluvojničkom pomoćnom službom za obavljanje svih vrsta građevinskih i tehničkih poslova. Organizacija Todt imala je svoje centre u Srbiji, a u Beogradu su bili smešteni razni njeni viši štabovi. Ast je organizaciju Todt uveliko koristio, kako za pribavljanje legitimacija za svoje agente, tako i za njihovo zaposlenje i za neupadljivo premeštanje po Srbiji, pošto je Organizacija Todt imala svoja razna radilišta u svim krajevima okupirane teri-

torije. Međutim, saradnja Abwehr-a sa Organizacijom Todt bila je i dublja. Organizacija Todt je imala i posebnu fotografsku laboratoriju za svrhe kontrašpijunaže u OT. Laboratorija je pripadala postrojenjima odnosno ustanovama, koje su zbog svog rada za Wehrmacht stajale pod naročitom odbranbenom zaštitom (Abwehrschutz). I iz toga je proizašla tesna saradnja sa Abwehr-om. Pored ovih zvaničnih veza nesumnjivo je i veliki broj službenika Organizacije Todt radio za razne grane nemačke obaveštajne službe, a u Srbiji naročito za Abwehr.

Već je pomenuto da je Ast Beograd održavao stalne radiotelegrafske veze sa nizom, drugih Abwehr-ovih ustanova. Najvažnija među njima bila je veza sa Ast-om Beč, koji se bio specijalizovao u neku vrstu centrale za celokupni Abwehr-ov rad na Jugoistoku. Od ustanova u sastavu Ast-a Beč već je pomenut, kao vrlo važan i za Abwehr-ov rad u Srbiji, referat III Wi/Do.

Vrlo značajnu ulogu kao informator Ast-a Beograd igrala je cenzurna ustanova u Beču — Auslandsbriefpruefstelle Beč. Ova ustanova, koja je još pre rata i okupacije igrala u obaveštajnoj delatnosti prema Jugoslaviji nemalu pomoćnu ulogu, davala je Ast-u Beograd iz prepiske privatnih lica između Reich-a i Srbije — ali i ostale prepiske koja bi prošla kroz ruke njenih organa — one podatke koji bi ga mogli interesovati u vezi sa njegovim obaveštajnim radom u Srbiji. Koliki je bio obim poslovanja cenzurne ustanove u Beču pokazuje činjenica da je posle radikalnog smanjenja personala, u vezi sa upućivanjem svih iole sposobnih lica na front, ustanova još uvek brojala — 1.734 lica. Ona je imala svoje ispostave u Zagrebu i Sofiji, a postojala je namera da se i u Beogradu eventualno formira ovakva ispostava, koja bi cenzurisala pisma iz okupirane Srbije za inostranstvo (van Nemačkog Reich-a). Ukoliko' bi iz obaveštenja cenzurne ustanove u Beču, proistekla potreba za kakvom egzekutivnom delatnošću, Ast se obraćao Zapovedniku Sipo i SD-a.

Kao što je već pomenuto, pri Vojnom zapovedniku je postojao bugarski oficir za vezu u rangu generala (general ili admiral). Isto tako su postojali i oficiri za vezu nemačkih saveznika odnosno satelita — Italije i Mađarske. U ovim zemljama postojale su, otvoreno ili kamuflirano', ustanove nemačke obaveštajne službe, bilo u formi Ast-a, bilo kao Kri-

egsorganisation, ili u kakvom drugom obliku. Ali i Ast Beograd je paralelno sarađivao sa oficirima za vezu tih zemalja koji su bili akreditovani pri Vojnom zapovedniku. Saradnja se sastojala , uglavnom, u prilično jednostranim izveštajima ovih satelitskih pretstavnika nemačkim ustanovama. Pri tome su pojedine zemlje nastojavale da na ovaj način spravode svoju politiku, da Nemcima daju takve izveštaje koji odgovaraju njihovim; interesima i potrebama. To je bilo naročito upadljivo kod bugarske obaveštajne službe, tj. bugarskog oficira za vezu. Makoliko ovakvi izveštaji bili obojeni i usmereni u određenom političkom pravcu, oni su, ipak, sadržavali i konkretne podatke koje je Abwehr mogao koristiti i upotrebiti kao kontrolu ili dopunu rezultata sopstvene obaveštajne delatnosti. Naročito su ovakvi izveštaji bili korisni ako su se ograničavali na konkretna saopštenja o pojedinim događajima i zbivanjima.

Tako je, naprimer, oktobra 1943 godine rumunska obaveštajna služba saopštila da su u oblasti južno od Oršave neki britanski oficiri padobranom iskočili iz aviona. Ovakav izveštaj je mogao poslužiti kao osnova za preduzimanje konkretnih kontraobaveštajnih mera. Međutim, u istom izveštaju se saopštava da major srpske kvislinške pogranične straže kod Radujevca održava veze sa »Komitskim bandama«. Ovakvi izveštaji su mahom bili proizvod lokalnih denuncijacija ili su imali političku pozadinu. U ovom konkretnom, slučaju iza prijave se vrlo verovatno krilo nastojanje rumunske iredente — koja je veštački pothranjivana u istočnoj Srbiji među tamošnjim Vlasima — da ukloni nekog nedićevskog funkcionera koji joj nije bio po volji.

Vezu sa rumunskom obaveštajnom službom verovatno je mogao održavati i »Aussenposten« — isturena stanica — Ast-a Beograd u Oršavi. Ta stanica, svakako, nije morala kriti svoje postojanje pred rumunskim vlastima, pogotovo što je između njih i nemačkih organa postojala, baš u oblasti Đerdapa i duž Dunava, stalna saradnja u obezbeđenju rečnog saobraćaja.

Eksponent mađarske obaveštajne službe u Beogradu bio je oficir za vezu Krasznay, major, kasnije potpukovnik. Krasznay je, svakako[1], uveliko špijunirao i Nemce, zašta je nemački bezbednosno-policiski kontraobaveštajni aparat imao i dokaza. S druge strane, on je davao svoje podatke i nemačkoj obaveštajnoj službi, koja ga je smatrala vrlo korisnim

izvorom. To je bio dovoljan razlog da se između njega i Abwehr-a stvore dobre veze. Oba partnera su, sasvim razumljivo, uneli u ove odnose koliko saradnje toliko i podozrivosti.

Među ustanovama sa kojima je Ast sarađivao i od kojih je dobijao informacije korisne za njegovu delatnost treba naročito istaći izvesne ustanove i organizacije kvislinške uprave odnosno srpske građanske kolaboracije. Već je pomenuto da je između Ast-a i Ljotićevog »Zbora« postojao naročito prisan odnos, naročito dok se na čelu Ast-a nalazio d-r von Kohoutek. Ova veza je bila višestruka, pošto je Ljotić, i lično i preko Kronholz-a,, uticao na referente Ast-a, pa i na njegovog rukovodioca. Ljotić je davao ocene situacije i mišljenja 0 ljudima, koje je Ast često prihvatao kao svoje ili se bar, prenoseći ih, nedvosmisleno sa njima saglašavao.

Pored Ljotića, u vezi sa raznim organima Ast-a bili su 1 drugi vodeći članovi »Zbora«, kao, naprimer, Mihajlo Olćan, Zoran Vuković itd. Što se ovog poslednjeg tiče, treba podvući da je on u prvim mesecima okupacije igrao naročito važnu ulogu, i kao specijalni poverenik Ljotićev za organizovanje tzv. »dobrovoljačkih jedinica« i pomoćnik komandanta »Srpske dobrovoljačke komande«, i kao šef odeljenja »S« sekretarijata »Zbora«, koje se bavilo obaveštajnom službom. U zaplenjenim nemačkim materijalima nalaze se mnogobrojne dostave tog Vukovićevog obaveštajnog odeljenja, koje je sve protivnike »Zbora« uporno denunciralo, kako kod vojnih obaveštajnih tako i kod bezbednosno-policiskih organa. U jednom slučaju — predmet funkcionera organizacije DM d-r Vojina Andrića — Vuković je prijavu dostavio kvislinškoj upravi grada Beograda, Ast-u Beograd, nadleštvu Zapovednika Sipo i SD-a i dvojici pripadnika tog nadleštva lično. Sa Vukovićem ćemo se sresti i u agenturi Ast-a, za koji je radio i kao agent referata III F.

Ast je održavao vezu i sa obaveštajnom službom pretsedništva Nedićeve vlade, kojom je rukovodio general Aleksandar Stojanović, pomoćnik ministra vojske i mornarice iz vremena kada je Milan Nedić bio ministar u Cvetkovićevoj vladi. Otsek za Kosovo, Makedoniju, Crnu Goru i Albaniju u ovoj nedićevskoj službi vodio je nekadašnji činovnik jugoslovenskog Ministarstva spoljnih poslova, Jovan Brkić. Zajedno sa inspektorom Ministarstva finansija Zenonom Demićem, Brkić je 1941 godine dobio zadatak da sprovede statut za auto-

nomiju Kosovske oblasti u sastavu Nedićeve uprave. Ovu njihovu delatnost je prekinula ispostava Sipo i SD-a, koja ih je proterala sa tog područja, o čemu će još biti reči. Ovde treba samo istaći da je između njih i Ast-a postojala veza, tako da je Demić, naprimer, 1942 godine, putovao sa rukovodiocem referata III F, kapetanom Kraigher-om, u Skoplje, gde je imao širok krug poznanstava.

Mnoge podatke Ast je dobijao i preko izbegličkog komesarijata Nedićeve uprave, na čijem se čelu nalazio Toma Maksimović, bivši direktor fabrike »Bata« u Vukovaru. Izbeglice, koje su dolazile u Srbiju sa raznih susednih teritorija — a prvenstveno iz NDH — bile bi saslušavane od strane službenika Komesarijata i ukoliko' bi njihovi podaci bili od interesa za nemačku obaveštajnu službu, ona ih je i dobijala. Podatke o situaciji u NDH skupljali su, na osnovu ovih izveštaja, kako Abwehr, tako i Sipo i SD. Opravdana je pretpostavka da je Abwehr među izbeglicama vrbovao za sebe agente.

Od ustanova kvislinške uprave sa kojima je Ast održavao veze treba pomenuti Upravu grada Beograda, mada je ova ustanova, svakako, bila bliža Sipo i SD-u sa kojim je najprisnije sarađivala. Abwehr je svakako imao svojih agenata i među njenim službenicima, što se vidi, naprimer, i iz slučaja funkcionera Uprave grada Beograda, Anđelka Božinovića, o kome je već bilo reči. Najzad, treba pomenuti i veze koje je Ast održavao sa četnicima Koste Pećanca i pripadnicima organizacije DM. Sve ove veze bile su za Ast od posebnog interesa, jer su mu omogućavale da tim putem vrbuje agente koji su mogli, svojim poznavanjem prilika i ljudi određenog kraja, da posluže kao pouzdani informatori, a koji su, svakako, i ostavljani u pozadini NOV, na oslobođenim teritorijama.

Veoma značajne veze koje su postojale između četnika DM i nemačke obaveštajne službe, biće detaljno prikazane u posebnom poglavlju. Međutim, radi upotpunjenja slike Abwehr-ove delatnosti, treba pomenuti da je, još u leto 1941 godine, kapetan d-r Mati uspostavio veze koje su vodile do Draže Mihailovića lično i da je on bio glavni aranžer sastanka koji je između pretstavnika nemačkih vojnih okupacionih vlasti i Draže Mihailovića održan u selu Divcima. Taj sastanak, zbog krutosti pretstavnika generala Boehme-a, dao je

samo ograničene rezultate — iako je Mihailović bio spreman na saradnju sa Nemcima i učestvovanje u »kaznenoj ekspediciji« protiv NOP-a — ali veze koje je uspostavio Mati nisu otada prekidane.

Naprimer, Mati — a isto tako i Richter — bio je u vezi sa trgovcem Hasanom Zvizdićem iz Sjenice, sa kojim je, s druge strane, bio povezan i istaknuti član štaba Draže Mihailovića, potpukovnik Zaharije Ostojić. U Sandžaku je održan sastanak između oficira Ast-a Beograd, Ostojića i generala Ivkovića, koji je takođe pripadao organizaciji DM i imao u njoj istaknutu ulogu. Mada je kasnije, od kraja 1943 godine, nemačke kontakte sa vođstvom organizacije DM preuzeo Opunomoćenik Ministarstva inostranih poslova, ing. Neubacher, preko svog agenta Rudolfa Staerker-a, Abwehr je ipak nastavio' sa svojim radom u tom pravcu.

Pored pomenutih veza prema Dangiću Abwehr je imao svojih veza i prema drugim istaknutim četničkim vođama, pa i takvim koji su prividno bili protivnici okupatora. Tako su, naprimer, održavane veze prema Đurišiću još u prvom periodu njegove delatnosti. Posle Đurišićevog bekstva iz zarobljeništva, kad je on aktiviran u Crnoj Gori sa zadacima borbe protiv NOP-a, kao saveznik Wehrmacht-a, te veze su bile naročito pojačane. Abwehr je uopšte posle italijanske kapitulacije, velikim delom preuzeo onu vojnu saradnju, sa raznim četničkim grupama koju je dotle održavala italijanska komanda. Te su se veze praktično sastojale, uglavnom, u naoružavanju i, pomaganju četnika na teritoriji NDH i dirigovanju njihovom delatnošću. Bez obzira na činjenicu da se tu radilo o četničkim grupama koje su operisale van teritorije okupirane Srbije, Ast Beograd je uspostavljao svoje veze i u tom pravcu. Tu treba potsetiti i na zadatak Sonderfuehrer-a Otto Meyer-a da uspostavi neposrednu saradnju sa Đujićem.

Posebno mesto u čitavom spletu Abwehr-ovih odnosa prema organizaciji DM, o kojima će u daljem izlaganju još biti reči, zauzimao je ing. Erich Grothe, radio-stručnjak, nastanjen u Beogradu i oženjen Srpkinjom;. Grothe-ovo ime se pojavljuje u svim mogućim varijantama i kompleksima, kao ime čoveka koji održava veze sa organizacijom DM. On je bio agent Abwehr-a i kao takav radio u pravcu organizacije DM još od 1942 godine. Međutim, Abwehr tu svoju vezu nije otkri-

vao Sipo i SD-u, tako' da je za Grothe-ovu ulogu Zapovednik Sipo i SD-a saznao, preko svog oficira za vezu Fritz-a Mueller-a, tek krajem novembra 1943 godine.

Po svemu izgleda da je Grothe-u, između ostaloga, stavljeno u zadatak da održava u redu emisione radio-stanice organizacije DM. Prema izjavi agenta Ast-a Prag, Antonina Križeka, on je odlazio u štabove DM, noseći materijal za opravku radio-stanica, koji bi dobijao od Abwehr-a delom i preko samog Križeka. Po svoj prilici, Abwehr-u je bilo stalo da se radio-veze organizacije DM, koje je kontrolisao nemački prislušni aparat, održavaju u redu i u pogonu, kako bi preko njih mogao pratiti rad štabova DM, a naročito njihove kontakte sa britanskim obaveštajnim organima.

U Gro'the-ovom stanu održavani su i sastanci između Abwehr-ovih oficira i četnika. Kada je, naprimer, ppuk. Josip Mojić, jedan od jugoslovenskih oficira koje je Ast Beograd zavrbovao u zarobljeničkom logoru i prebacio u Srbiju, zatražio od kapetana Kraigher-a da ga dovede u vezu sa Dražom Mihailovićem, on ga je uputio na Grothe-a. Preko Grothe-a Mojić je bio povezan sa majorom Radojevićem iz organizacije DM, koji je, međutim, kasnije odbio da organizuje direktan sastanak između njega i Draže Mihailovića.

Naročito 1944 godine, pred kraj okupacije, Grothe-ov stan je postao jedan od najvažnijih centara, preko kojih su razne grupe četnika održavale međusobne veze i veze sa Nemcima. U tome je Grothe-u pomagala njegova žena Olga, rođena Anastasijević. Tako je, naprimer, grupa organizacije DM u Novom Kneževcu, u koju je ispostava Sipo i SD-a Bečkerek ubacila jednog svog agenta, održala sastanak avgusta 1944 godine po pitanju organizovanja svoga rada, a i svojih radio-veza. Grupa je bila u vezi sa četničkim štabom majora Piletića u istočnoj Srbiji, koji je tražio da se odredi mesto za smeštaj jedne otpremne radio-stanice. Tom prilikom je izneto da advokat Rajko Pavlović — koji se i u slučaju Josipa Mojića pojavljuje kao' lice blisko Grothe-u — ima radio'-stanicu koja iz Beograda održava vezu sa Vrhovnom komandom DM. Taj je Pavlović bio povezan i sa Piletićem, koji mu je bio rođak. Piletić je javio grupi u Novi Kneževac da će tamo prebaciti radio-stanicu o kojoj je na sastanku bilo reči, ali da baterije za nju treba neko da preuzme u Beogradu od Olge Grothe.

Mada je Grothe-ova uloga u vezama između Abwehr-a i četnika DM bila veoma značajna — što pokazuje i činjenica da je nju, pored Ast-a Beograd, koristio i Ast Prag — ona, svakako, nije bila jedina te vrste. Ono, što kod delatnosti koja se odvijala preko Grothe-a pada naročito u oči, jeste već pomenuto staranje Abwehr-a za radio-veze DM-a, i to kako za stanice u Vrhovnoj komandi DM-a tako i za one na udaljenim mestima, na terenu. Nije isključena mogućnost da je Abwehr ovde, pored ostaloga, igrao igru koja je imala za cilj stvaranje što dubljeg jaza između organizacije DM i britanskih misija pri njenoj Vrhovnoj komandi i raznim njenim štabovima. Kao što je poznato, Britanci su radio-stanice, koje su prebacivali na teren, raznim četničkim štabovima — uključujući i one koje su se nalazile pri Vrhovnoj komandi DM — brižljivo čuvali za sebe, nastojeći da radio-veze DM drže pod punom kontrolom; i sprečavajući direktan kontakt između Draže Mihailovića i emigrantske vlade. Oko toga je bilo stalnog natezanja između Draže Mihailovića i britanskog pretstavnika u njegovom štabu, pa je čak dolazilo i do otvorenih konflikta. Mihailović je stalno- nastojao da dobije sopstvene, nekontrolisane veze. Grothe-ova uloga bila je vrlo verovatno i u tome da mu omogući održavanje sopstvenih radio-stanica, bez britanske kontrole, što je Mihailoviću davalo mogućnost za odlučnije istupanje protiv Britanaca, čime su se potencirala razmimoilaženja između njih, a Abwehr-u omogućavao pun nadzor nad Mihailovićevim radio-vezama. Pošto[1] se Grothe pojavljuje i. kao javka, njegova delatnost nije nikako bila ograničena samo na sektor radio-veza, već su tim putem, i on i Abwehr, obaveštajno prodrli mnogo dublje u organizaciju DM.

Kratak osvrt na kompleks saradnje između Abwehr-a i organizacije DM zaključićemo zasada citatom iz jednog pisma Ast-a Beograd koji o toj saradnji vrlo rečito govori. Jula 1942 godine taj Ast je pismeno obavestio Zapovednika Sipo i SD-a da je ispostava Sipo i SD-a u Nišu uhapsila Ast-ovog agenta Dragoljuba Crvenića »pod optužbom da je pripadnik DM-a«. Iz kontraobaveštajnih razloga, Ast traži u tom pismu da Crvenić bude pušten na slobodu, navodeći da se »ne može odreći njegovih dragocenih veza«. Pored toga, Ast traži obaveštenje da, li je Zapovednik Sipo i SD-a zaista naredio da se pohapse sve pristalice Mihailovića, iako su u službi nemačkih ustanova, pa kaže:

»Uostalom ukazujemo nato da smo, prema naređenju Zapovednika Wehrmacht-a za Jugoistok o izviđanju u cilju da se utvrde namere DM-a i veze Britanaca na Balkanu, angažovali čitav niz agenata za koje znamo da su simpatizeri Draže. Dosadašnja obaveštajna iskustva su dokazala da se samo tim putem može doći do približno pouzdanih vesti o namerama vođstva i vezama pokreta DM-a«.

Pregled delatnosti Ast-a Beograd ne bi bio potpun, ako se ne bi pomenuo i njegov rad iz centara na teritoriji okupirane Srbije prema zemljama i oblastima izvan nadležnosti Vojnog zapovednika. Pošto taj rad ima izvesnih svojih specifičnosti, on će u pojedinostima biti razmotren u kasnijim poglavljima. Ovde treba napomenuti da je on bio naročito intenzivan prema Albaniji. Pred italijansku kapitulaciju, naprimer, organi Abwehr-a II — i to poručnik Wuensche i kapetan Richter —- završili su obaveštajnu obradu glavnih, strategiski važnih pravaca prema Albaniji, polazeći sa Kosova i Sandžaka. Ti pravci su najdetaljnije ispitani i kartografski snimljeni. Uz pomoć Kreiskommandanture u Kosovskoj Mitrovici i Organizacije Todt, proučena su i fotografisana sva mesta pogodna za iskakanje padobranima. Radilo se o strategiskim pripremama za odbranu od eventualne angloameričke invazije na albansko i crnogorsko primorje, sa operativnim pravcem prema centru Balkana.

Po liniji I je prema Albaniji naročito mnogo radio kapetan d-r Mati, zajedno sa poručnikom Antonom Hoffmann-om, Volksdeutscherom i predratnim Abwehr-ovim agentom. Hoffmann je bio naročito aktivan kao rukovodilac Meldekopf-a Ast-a u Kosovskoj Mitrovici. Po liniji I Ast-a angažovani su kao agenti i neki istaknuti pripadnici šiptarske manjine, kao, naprimer, Džafer Deva, Bajazit Boljetinac-Boletini, Aga Agaj, Bedribej Pejani i drugi. Njih je u svom radu koristio i Abwehr II. Ova delatnost Abwehr-a imala je i izrazito političke ciljeve, o čemu će biti dat opširan prikaz u posebnom poglavlju. Tu se, uglavnom, radilo o pothranjivanju veliko-albanskog nacionalizma i šovinizma radi vezivanja albanskog elementa za Nemačku i eliminisanja ostalih uticaja.

I sektor III Ast-a Beograd, a naročito referat III F, radio je aktivno na Kosovu i prema Albaniji. Tu su igrali značajnu ulogu i komesarski rukovodioci preduzeća »Trepča Mines« koje je, kao britanska imovina, bilo stavljeno pod nemački ko-

mesarijat. Značajan je bio i rad agenta referata III F, Konstantina Plavšića, bivšeg jugoslovenskog pukovnika, koji je dugo vremena bio obaveštajni oficir jugoslovenskog generalštaba.

Od kolike je važnosti za kasniju nemačku politiku prema Albaniji bio ovaj pripremni rad Ast-a Beograd videlo se posle italijanske kapitulacije. Tada je nekoliko istaknutih Abwehr-ovih agenata zauzelo u albanskoj vladi ključna mesta. Džafer Deva je postao ministar unutrašnjih poslova, u vladu je ušao i Ago Agaj, dok je Bajazit Boljetinac imao vodeću ulogu u formiranju albanske kolaboracionističke žandarmerije.

Rad prema Turskoj se delom oslanjao na šiptarski živalj. Treba pomenuti, naprimer, slučaj Muharema Ibrahimovića, trgovca iz Novog Pazara, koji je imao veliku radnju i u Kosovskoj Mitrovici, a čija je rodbina živela u Turskoj. On je 1943 godine prešao konačno u Carigrad, pošto je prethodno tri meseca proveo na obaveštajnom školovanju pri Ast-u Beograd. U Carigradu je radio kao agent referata III F, specijalno prema tamošnjim Šiptarima i Albancima, među kojima je britanska obaveštajna služba razvila znatnu aktivnost.

Inače je za rad iz Beograda prema Turskoj značajno već pomenuto upućivanje u Tursku, Sonderfuehrer-a Otto Meyer-a, koji je radio u Ast-u, pod vidom obavljanja trgovačkih poslova. Meyer je, od decembra 1941 pa do maja 1942 godine obavio za Ast niz važnih obaveštajnih zadataka na terenu. Nekoliko meseci je obrađivao arhivu bivšeg jugoslovenskog Ministarstva vojske i mornarice. Prvi njegov zadatak posle toga je bio da ispita situaciju u Sandžaku, gde je od agenta Hasana Zvizdića prikupio uz pomoć. Ali bega Ferhad Drage i Džafera Deve, potrebne podatke. Posle toga, povereno mu je da ispita držanje bugarske vojske na okupiranim područjima, pa je, najzad, upućen u Carigrad, pošto mu je prividno dato duže otsustvo za obavljanje trgovačke delatnosti u Turskoj. On se tamo zadržao više od godine dana, osnovao u Carigradu čak i svoju firmu, a za sve to vreme prikupljao podatke specijalno o komunikacijama na Bliskom Isteku i u Egiptu, o brojnome stanju i moralu savezničkih jedinica, o njihovom naoružanju i opremi, a isto tako i, o jugoslovenskoj emigraciji u tim krajevima. Ispitivao je i mogućnost daljeg organizovanja obaveštajne mreže prema Srednjem Istoku i Africi.

U vezi Ast-ovog rada prema Turskoj treba pomenuti i delatnost agenta Ast-a Prag, Antonina Križeka, koji je svoje važne obaveštajne zadatke u vezi sa britanskom obaveštajnom službom i jugoslovenskom emigracijom u Turskoj, po liniji III F, obavljao dobrim delom oslanjajući se na Ast Beograd, odnosno na agente koji su sa ovim Ast-om bili povezani.

b. Agentura

Ast je formirao izvanredno široku agentsku mrežu, nastojeći da njome- obuhvati sve obaveštajno interesantne pojave i zbivanja u Srbiji, a isto tako i mogućnosti za obaveštajnu delatnost iz Srbije prema drugim zemljama i oblastima. Jedan manji deo te agenture bio je još od pre rata povezan sa Abwehr-om, bilo sa njegovim centrima u inostranstvu bilo sa njegovom organizacijom u staroj Jugoslaviji. Velika većina agenata zavrbovana je i vezana za Ast tek u toku okupacije. Stari agenti pretstavljali su, u neku ruku, solidni kostur okoi koga se formirala nova agentura. Uloga, ovih, od ranije oprobanih, agenata bila. je višestruka: radili su kao »Haupt-V-Mann-i«, preko njih je vršeno vrbovanje novih agenata, angažovani su za formiranje posebnih obaveštajnih centara i punktova, a i za izvršenje posebnih, naročito' značajnih i p'overljivih zadataka.

Već letimičan pogled; na agenturu Ast-a pokazuje da je ona bila sastavljena od lica koja su pripadala različitim slojevima stanovništva. Tu su bili poslovni ljudi, sa razgranatim poznanstvima i vezama u privrednim krugovima, kao, naprimer, sopstvenik trgovačke firme Metal a. d., Petar DurnOVO, ili vlasnica trgovinske agenture Ljubica Gopčević. Bili su i novinari — kao Miodrag Savković, političari — kao Duro Ćejović i razni istaknuti pripadnici Ljotićevog »Zbora«, ali i đaci — kao Dušan Marinoivić, studenti — kao Stevan Šarić, železničari -— kao Vadim Kušljanski, oficiri -— kao Konstantin Plavšić, Vladimir Petković i Josip' Mojić, kelneri — kao Izidor Berović, itd. U agenturi su se nalazili i Nemci nastanjeni u Beogradu, i Srbi, i Volksdeutschen, i pripadnici drugih nacionalnih manjina, i beloemigranti. Bilo je među njima i muškaraca i žena, bilo je lica, iz vrhova buržoaske društvene hijerarhije i iz redova lumpenproletarijata. Svi oni su, među-

tim, imali nešto zajedničko: bili su to — javno ili prikriveno — fašistički i reakcionarno nastrojeni ljudi, pripadnici kvislinškog aparata ili organizacija, antinarodni elementi raznih boja, avanturisti, moralno problematični ljudi i slično. Zato su i mogućnosti obaveštajne obrade, putem ovakve agenture, bile ograničene.

Vrbovanje agenata vršeno je na razne načine. Abwehr-u, po pravilu, nije stajalo na raspoloženju jedno od sredstava kojima se;, naprimer Sipo' i SD[1] u velikoj meri služio: vrbovanje iz zatvora. Poznat je samo jedan slučaj u kome je Abwehr to uradio: vrbovanje Vadima Kušljanskog, železničara, koji je, kao pripadnik tzv. »Ruskog zaštitnog korpusa«, dospeo zbog nekih nerazjašnjenih stvari u zatvor. Tu je, posredovanjem takođe uhapšenog beloemigranta Aleksandra Fisenka, Kušljanski ponudio svoje usluge podoficiru Schwarz-u, pripadniku Abwehr-a. On ga je vrbovao, izvukao iz zatvora i uposlio u železničkoj direkciji. Obavezu je Kušljanski potpisao Sonderfuehrer-u Maerz-u, iz referata III C, za koji je zatim radio.

Ako Ast nije imao mnogo mogućnosti da ovakva vrbovanja vrši u većim razmerama, njemu je bio otvoren jedan drugi put, kojim se opet Sipo i SD nije mogao služiti: pridobijanje agenata među zarobljenicima u zarobljeničkim logorima u Nemačkoj. Kao primer za to može poslužiti slučaj agenta Josipa Mojića, rezervnog oficira jugoslovenske vojske, koji je već u logoru pokazivao sklonost za saradnju sa logorskim vlastima i njihovom obaveštajnom službom. U proleće 1944 godine, kapetan Kraigher, šef referata III F Ast-a, organizovao je vrbovanje zarobljenih oficira u nekim logorima. Mojić, koji se nalazio u oficirskom logoru u Osnabrueck-u, potpisao je tamo obavezu, a posle toga je sa još petoricom oficira vraćen za Beograd, pušten na slobodu i povezan sa kapetanom Kraigher-om, za koga. je radioi do[1] kraja okupacije. Svakako da vrbovanje oficira u proleće 1944 godine nije bio jedini slučaj ovakve delatnosti Abwehr-a. Nedić, kao pretsednik kvislinške vlade, u više mahova je tražio od Vojnog zapovednika da se iz zarobljeničkih logora vrate neki oficiri, koje je on hteO' da ima za svoju upravu u Srbiji. Međutim, prilikom vraćanja oficira iz zarobljeništva, pored onih koje je Nedić tražio[1], stizali su i takvi koje on nije zahtevaoi i za koje nije znao po kakvom se osnovu vraćaju u Srbiju i puštaju

na slobodu. Može se pretpostaviti da se ovde delom radik» o oficirima koji su bili zavrbovani za obaveštajnu službu, pa stoga pušteni i vraćeni, u Srbiju.

Kod ovakvih vrbovanja Ast se služioi saradnjom organa Abwehr-a u oficirskim zarobljeničkim logorima, koji su posmatrali zarobljenike i pronalazili lica pogodna za Ast-ovu agenturu. Logorski komandanti ili logorski Abwehr-ovi oficiri često su, i lično učestvovali u vrbovanju ili u njegovoj neposrednoj pripremi.

U kategoriju vrbovanja u zatvorima ili logorima ne spadaju oni slučajevi puštanja izvesnih uhapšenih odnosno zarobljenih lica, koja je Ast izdejstvovao kod Zapovednika Sipo- i SD-a i gde se radila o> ljudima, sa kojima je on već od ranije imao veze. Dešavalo se da bezbednosno-policiski organi, bilo u opštim akcijama bilo u individualnim hapšenjima, liše slobode i ljude iz Ast-ove agenture, a naročito' takve koje je Ast zavrbovao' u protivničkim redovima ili ih tamo ubacio. U takvim slučajevima Ast je, da bi izdejstvovao puštanje svog agenta, morao da ga dekonspiriše kod Sipo- i SD-a Ovo nije bilo uvek lako- postići, jer su se organi Sipo' i SD-a ponekad trudili da ovakvog agenta prevrbuju. Takav je slučaj bio, naprimer, sa već pomenutim agentima Ast-a Crvenićem i Štovanom Šarićem.

Ova, vrsta vrbovanja pretstavlja, međutim, samo' neznatan deo' u kompleksu delatnosti u tom pravcu. Ogromna većina vrbovanja vršena je na drugi način, tj. na dobrovoljnoj bazi.

Tu se takođe može učiniti podela agenata, i to prema motivu zbog koga, su na vrbovanje pristali: da li su tot uradili iz kakvog idejnog razloga ili zbog lične materijalne koristi i nagrade. Najzad, vrbovanja se mogu razlikovati i po tome, da li je zavrbovani agent postao saradnik Ast-a kao izolovana ličnost ili kao član kakve grupe.

Abwehr je pojedinim licima prilazio' zato što' je smatrao da ona imaju posebnih kvalifikacija da budu korisni agenti, ali u mnogim slučajevima organi Abwehr-a nisu dovoljno vodili računa o tome, pa su se zadovoljavali i agentima koji nisu imali potrebne kvalitete i mogućnosti. Često je Abwehr pri odabiranju lica za vrbovanje u prvom redu imao u vidu njihovo pripadništvo određenoj organizaciji ili grupi.

Primer pridobijanja interesantnog pojedinca pruža slučaj Konstantina Plavšića, koji je kao visoki obaveštajni oficir

starog jugoslovenskog generalštaba, po svom ranijem radu i po svojim konkretnim obaveštajnim iskustvima mogao biti izvanredno korisna ličnost za Ast-ovu agenturu. Izvestan pritisak je izvršen na Plavšića time, što mu je stavljena do znanja mogućnost da bude izručen Mađarskoj, protiv koje je pre rata obaveštajno radio. Sa tim elementom tajnog ili prikrivenog, neizrečenog ali naslućenog pritiska srećemo se i u drugim slučajevima vrbovanja. Kod pridobijanja Plavšića postupalo se veoma oprezno. Prvo je sa njim stupio u kontakt Haupt-V-Mann Ast-a Georg Baur, sa kojim ga je doveo u vezu agent Fehervary, koji se sa Plavšićem poznavao još pre rata. Baur je pripremio vrbovanje. Zatim je Plavšić priveden samom, šefu Ast-a, pukovniku Kohouteku, koji; ga je, zajedno sa rukovodiocem referata III F, dalje obrađivao i najzad od njega uzeo obavezu. Pri tome je nađena forma da se od njega traži samo usluga, i to takva koja »nikome neće naneti štete, niti će povrediti njegova nacionalna osećanja, a ni njegovu vojničku zakletvu«. Obaveza koju je Plavšić potpisao odnosila se na konkretni zadatak, a sadržala je izjavu da će objektivno i istinito prikazati situaciju onako kako će je videti.

Sličan je slučaj sa Rankom Brašićem, advokatom, koji nije imao za Ast onaj značaj koji je imao iskusni obaveštajac Plavš'.ć, ali je raspolagao izvanrednim vezama u Švajcarskoj, a zatim i u poslovnim krugovima u Beogradu i organizaciji DM. Kao što je već ranije rečeno, Brašić je bio uhapšen na zajednički zahtev Abwehr-a i Sipo i SD-a, ali njegovo vrbovanje nije izvršeno u zatvoru, već kasnije, kad je već bio na slobodi. Naravno da je njegovo hapšenje u ovom slučaju trebalo da ima dejstvo onog neizrečenog pritiska koji je pomenut kao jedan od elemenata vrbovanja.

Veliki broj agenata zavrbovan je za novac ili zbog materijalne koristi, u vezi sa njihovim zaposlenjem. To se naročito odnosi na veliki broj sitnih agenata, lica bez određenog zanimanja itsl., kojima je Abwehr ili našao kakvu zaradu u nekom preduzeću, ili ih je •— što je još češći slučaj — direktno uzeo na svoj platni spisak.

U svim ovim slučajevima individualnog vrbovanja ljudi za koje je Abwehr smatrao da će mu na ovaj ili onaj način moći koristiti, nije uzimana u obzir njihova pripadnost kakvoj određenoj političkoj ili narodnosnoj grupi, ili kakvoj organizaciji.

Drugu kategoriju sačinjavaju oni agenti kod kojih je pripadništvo određenoj političkoj, narodnosnoj ili drugoj grupi i organizaciji pretstavljalo bitni element kvalifikacije za agentski rad i za čije je vrbovanje upotrebljavan sasvim drugi put nego kod prvih. Ovo pripadništvo određenoj grupi moglo je istovremeno biti i garantija za pouzdanost agenta, povod za njegov pristanak da obaveštajno radi ili razlog za Abwehr-ovu odluku o njegovom vrbovanju. Međutim, bilo je grupa koje su kao celina agenturno radile za Abwehr i koje su mu za takav rad stavljale svoje članove na raspoloženje. Na ovaj ili onaj način, te grupe su smatrale da će agentskim radom, svojim ili svojih članova, doprineti ostvarenju određenih političkih ili drugih ciljeva.

U ovom okviru, važni izvor za agenturu pretstavljala je nemačka nacionalna manjina u Srbiji. Ako- je pre rata svaki pripadnik te manjine — sa retkim izuzecima — smatrao svojom nacionalnom obavezom da radi obaveštajno za Treći Reich, za vreme okupacije taj se stav još više uopštio i još jasnije izrazio. Volksdeutscheri su se osećali, u neku ruku, pripadnicima okupacione vlasti, pa bilo da su maukojoj formi bili mobilisani ili zaposleni u kakvom nemačkom okupacionom vojnom, ili civilnom nadleštvu, bilo da sa ovima nisu imali nikakve lične neposredne veze. Sama »Volksgruppe«, koja je i dalje ostala u Beogradu kao ispostava centra nemačke narodnosne grupe u Zrenjaninu, upućivala je svoje pripadnike na traženje — a i bez njega — raznim nemačkim okupacionim ustanovama, pa i Abwehr-u. Tako je, naprimer, Abwehr-u upućen na rad pripadnik nemačke manjine Andrija Himmelsbach, koga je zatim zavrbovao referat III C Ast-a Beograd. Nekoliko ovih volksdeutscherskih agenata je u Abwehr-u dobilo vojne činove i ušlo u redove Wehrmacht-a. Naravno da je i narodnosna grupa, kao takva, agenturno radila za Abwehr, mada je u mnogo većoj meri bila povezana sa Sipo i SD-om.

Slična situacija bila je i sa ruskom beloemigracijom, čiji su vodeći pretstavnici izmileli sa raznih skromnih mesta u državnoj službi, na koja su se smestili u staroj Jugoslaviji, izvukli iz zaborava svoje stare carske činove, uniforme i plemićke titule i vezali svoju egzistenciju za okupatora, u nadi na restituciju, u ovom ili onom obliku nekadašnje Rusije, u kojoj bi oni ponovo zauzeli vodeća mesta. Mada su se ove nade ubrzo izjalovile, mada je doživela teška razočarenja zbog

stava Nemačke, koja je primala njihove usluge, ali nije ispunjavala njihove dalje želje — ruska beloemigracija je i dalje ostala rezervoar odakle su nemački obaveštajni servisi mogli crpsti svoje agente. U tom pogledu bio je značajan i »Ruski zaštitni korpus«, koji je postao' nekom vrstom pomoćne službe Wehrmacht-a i koji je sarađivao sa Abwehr-om i davao mu agente. Uostalom, zbog silnih međusobnih intriga u samim beloemjgrantskim krugovima, Abwehr je morao imati posebne agente koji su se bavili njihovim internim razmimoilaženjima i sporovima.

Dalju grupu pretstavljali su, na pronemačkoj osnovi organizovani ili neorganizovani, neki pripadnici šiptarske manjine na Kosovu, u Sandžaku i u Makedoniji. Neki od tih agenata su već pomenuti. Treba podvući da je jedan deo takvih Šiptara sarađivao sa Nemcima i dao Abwehr-u značajne agente, politički računajući na nemačku podršku u ostvarenju svojih šovinističkih ciljeva. Drugi deo reakcionarno raspoloženih Šiptara, međutim, bio je prema Nemcima i njihovoj politici hladan i očekivao — naročito posle iskrcavanja zapadnih saveznika u Italiji — pomoć i podršku sa britanske strane. Svakako je, međutim, deo šiptarskog i albanskog elementa koji se nije opredelio za NOP, bio pod uticajem svojih istaknutih pripadnika i nemačkih saradnika — Džafera Deve, Bajazita Boljetinca, Mehmeda i Vehbia Frasheri-a i, dr. i za Abwehr pretstavljao rezervoar potencijalne agenture. Uzgred treba pomenuti da je uz pomoć poznatih šiptarskih kvislinga, po liniji II Abwehr-a izvršeno vrbovanje i organizovanje više hiljada Šiptara i Albanaca u posebne formacije, koje su delom ušle u sastav divizije Brandenburg, kao, naprimer, tzv. Deveta četa u Sandžaku.

Već je rečeno da je Ljotićev »Zbor«, kao organizacija, sarađivao sa Abwehr-om, kao što su to činile i razne ustanove Nedićevog režima. Međutim, odvojeno od saradnje čitave organizacije treba posmatrati delatnost pojedinih pripadnika Ljotićevog »Zbora« kao agenata Abwehr-a. Članstvo u »Zboru« davalo im je u očima Abwehr-a naročitu vrednost, pošto je pretstavljalo potvrdu njihove lojalnosti prema okupatoru. Za Abwehr je bilo naročito važno što je između »Zbora« i njegovih članova, s jedne, i četničkih grupa Draže Mihailovića, s druge strane, postojao dosta oštar sukob. Ljotićev »Zbor« je pretstavljao sigurnog saveznika i u tom pravcu, a agentura

koja je proistekla iz njegovih redova mogla se sa sigurnošću upotrebiti i prema organizaciji DM. Kao jedna od najistaknutijih ličnosti u ovoj agenturi, može se istaći Zoran Vuković, mada je on kasnije iz »Zbora« isključen, — ne iz političkih, već iz ličnih razloga, zbog nedisciplinovanog odnosa prema Ljotiću. Vuković se pojavljuje kao istaknuti agent referata III F. Pošto se u prvom periodu okupacije nalazio na čelu Ijotićevske obaveštajne službe — tzv. otseka. »S« — on je raspolagao vrlo razgranatim vezama na terenu koje je, posle razilaska sa Ljotićem, stavio na raspoloženje neposredno Abwehr-u.

Na kraju se kao grupa — iako ne u obliku određene organizacije — mogu pomenuti i Nemci iz Reich-a koji su živeli u Srbiji a nisu pripadali okupacionom aparatu. To su bili mahom razni privrednici, direktori i rukovodioci firmi nemačkog kapitala, eksponenti raznih nemačkih privrednih interesa itd. Ti ljudi su, u svom radu, dolazili u mnogobrojne i mnogostrane kontakte sa stanovništvom, bilo da se radilo o poslovnim kontaktima, bilo o kontaktima sa većim ili manjim brojem domaćih nameštenika i radnika koji su kod njih bili zaposleni. Samim tim, oni su bili od interesa za nemačku obaveštajnu službu, a naročito za Abwehr, koji je — sve do leta 1942 godine — bio stvarno nadležan i za kontraobaveštajnu zaštitu industriskih preduzeča i objekata u Srbiji. Svi ti Nemci smatrali su svojom obavezom da nemačke obaveštajne ustanove izveštavaju o svemu što saznaju i na taj način besplatno obavljali obaveštajni rad, koji je ponekad bio od prilične vrednosti.

Treba potsetiti, naprimer, da je na Dangića prvi skrenuo pažnju Abwehr-u i okupacionoj upravi u Srbiji nemački rudarski stručnjak ing. Franke, rukovodilac istraživačkih radova na rudarskim terenima u Srebrenici i Sasama, u Bosni. On se tamo upoznao sa Dangićem, a kako je nekoliko godina radio na rudarsko-istraživačkim poslovima na tom terenu, poznavao je odlično i krajeve i prilike. Zato je njegov izveštaj, koji je podneo još 1941 godine, sadržao niz podataka od obaveštajnog interesa. Franke nije bio zvanično vođen kao agent Ast-a, niti je to bio slučaj sa mnogim drugim nemačkim privrednim funkcionerima i rukovodiocima preduzeča u Srbiji. Ipak su njihove informacije Abwehr-u često bile od velike važnosti.

Naravno da je među njima bilo i zavrbovanih agenata, pa čak i takvih koji su imali vodeće uloge u Ast-ovoj agenturi. To su bili prvenstveno državljani Trećeg Reich-a, uključujući i Austrijance, koji su trgovačkim ili industriskim poslovima još pre rata više godina boravili u Jugoslaviji, naročito u Beogradu, i koji su poznavali ljude i prilike, a delimično ili potpuno i jezik. Neki od takvih nemačkih državljana, kao, naprimer, Otto Meyer, preuzeti su i u službu Abwehr-a, kao njegovi organi, dobivši kakav vojnički, a ukoliko su ranije bili nemački ili austro-ugarski rezervni oficiri, i oficirski čin, ili čin Sonderfuehrer-a. Drugi opet, kao, naprimer, Georg Baur, postali su ključni agenti u Ast-ovoj mreži, organizujući agenturu, održavajući veze sa nizom sitnijih agenata i obavljajući i sami obaveštajne poslove većeg značaja.

Zaključujući ovaj pregled sastava Ast-ove agenture, može se, uglavnom, istaći da je ova agenturna mreža — bez obzira na razne vrste kategorija agenata imala, kao- zajedničku crtu, spremnost za borbu protiv NOP-a. Ukoliko se radilo- o Nemcima i Volksdeutscherima, bila su istovremeno u pitanju i nacionalna osećanja, a kod drugih grupa reakcionarna ubeđenja i neprijateljstvo prema naprednim stremljenjima, a naročito prema Komunističkoj partiji. I agenti, koji su radili za Abwehr iz materijalnih razloga i karijerističkih pobuda, takođe su bili aktivni u borbi protiv NOP-a. Oni su radi materijalne koristi bili spremni na svako služenje okupatoru i na borbu protiv svog naroda. Otsustvo moralnih obzira, kako u borbi protiv naroda, tako i u odnosu na službu koja ih je plaćala (netačni, a često i izmišljeni izvestaji, korišćenje svoje veze sa Abwehr-om radi ličnih ciljeva i obračuna i tome slično), bitna je karakteristika ove agenture. Uostalom, najčešće su idejne i nacionalne pobude za saradnju sa Abwehr-om bili neposredno povezani sa materijalnom koristi koja je iz te saradnje izvlačena.

Ovde se može još postaviti pitanje: ko je vršio vrbovanje agenata za Abwehr? Tu jedinstvenog pravila nije bilo. Videli smo, naprimer, u slučaju Konstantina Plavšića da je vrbovanje pripremio Haupt-V-Mann, a obvezivanje agenta izvršio lično šef Ast-a. Kod drugih, manje značajnih lica, vrbovanje je vršio koji od Ast-ovih oficira, šef referata ili odeljenja ili neki od njihovih pomoćnih organa. Ovakva vrbovanja bila su ili neposredna ili prethodno pripremljena preko kakvog tu-

mača ili uz učešće koga drugog od važnijih agenata. Sitne agente su vrbovali i sami agenti, pošto bi ih eventualno doveli u vezu sa kojim od nižih obaveštajnih organa. Po pravilu se tražilo potpisivanje obaveze.

V-Mann-i su radi svoje identifikacije dobijali legitimacije sa fotografijom, koje su bile otkucane pisaćom mašinom, i na kojima se nalazio[1] potpis šefa Ast-a ili rukovodioca Ast-ovog odeljenja. Legitimacije su bile snabdevene gumenim pečatom sa oznakom »Dienststelle 20579«.

Svoje izveštaje agenti su potpisivali ili pseudonimom, ili trocifrenim brojem. Usmene izveštaje oni su davali svojoj višoj vezi. U izvesnim slučajevima izveštaji su se predavali preko trećeg lica, »osigurača«, tako da agent uopšte nije dolazio u direktnu vezu sa organom Ast-a ili Haupt-V-Mann-om.

U načelu, agenti sem najistaknutijih i najpoverljivijih pripadnika Ast-ove mreže, nisu dolazili u sedište Ast-a, koje je bilo na Dedinju u »Domu sv. Ane«. Sastanci sa važnijom agenturom održavani su u posebnim ustanovama u gradu, u Abwehr-ovskoj terminologiji poznatim pod imenom »Stadtbuero« (gradski biro). Sem toga, sastanci su održavani i u stanovima ili poslovnim prostorijama Haupt-V-Mann-a kao i u konspirativnim stanovima. Najniža vrsta agenata nije dolazila u vezu sa organima Abwehr-a, pa čak ni sa »Stadtbuero-ima«. Ona je sa aparatom Abwehr-a održavala kontakt na taj način, što je povremeno dolazila u stan onog agenta, za koga je ova najniža kategorija u Abwehr-ovoj agenturi bila lično vezana. Tako je, naprimer, agent Stevan Šarić bio povezan sa činovnicom jednog od Ast-ovih »Stadtbuero-a«, sa kojom se sastajao u njenom stanu. Bilo mu je čak i zabranjeno' da dolazi u »Stadtbuero«.

Kontrolu i proveravanje svojih saradnika Ast je vršio na taj način što je uz zavrbovana lica postavljao paralelne agente, ili što je u jednoj ustanovi ili preduzeću zavrbovao dvojicu ili trojicu agenata koji međusobno nisu znali za veze sa Abwehr-om. Na taj način vršio se nadzor nad radom samih agenata, a sem toga postojala je i izvesna garancija za objektivnost izveštaja.

Agentima su postavljani određeni zadaci. Njihovi izveštaji po obavljenom zadatku su proučavani, pa su na osnovu toga, prema ocenama koje je o agentu i njegovim mogućno-

stima davao Ast-ov organ, određivani novi zadaci i izdavani novi nalozi. Ukoliko bi neki izvestaj podnet jednom od Ast-ovih referata bio od interesa za koji drugi referat, on je ovome upućen tj. stavljan na raspoloženje. Međutim, time još nije agent zavrbovan za jedan od Ast-ovih referata predavan na vezu drugome, mada je i toga bilo, kao što će se kasnije videti.

Evidenciju o agentskoj mreži vodio je Ast na taj način što je izveštavao Amt Ausland/Abwehr u Berlinu o svakom izvršenom vrbovanju i obvezivanju agenta. U centralnoj registraturi u Berlinu vođena je tačna evidencija o celokupnoj agenturi, a u Ast-u Beograd je takođe postojala registratura sa podacima o mreži. Te podatke je trebalo držati ažurno, unoseći u njih sve izmene koje su nastupile u toku vremena.

Kad je reč o radu sa agenturom, ne treba propustiti da se pomene činjenica da je Abwehr u mnogim slučajevima prilično nekritički prihvatio[1] i dalje prenosio izveštaje svojih agenata. Istina, on se ponekad ograđivao od njihovog sadržaja, napominjući u saopštenju uz izveštaj koji se prenosi kakvoj drugoj ustanovi da se radi o neproverenoj informaciji. Međutim, dešavalo se da se kao »izveštaj pouzdanog V-Mann-a« prenesu i fantastične informacije, mada je svaki iole savesniji poznavalac ljudi i prilika mogao na prvi pogled da utvrdi njihovu neosnovanost. Tako je oktobra 1942 godine Ast Beograd preneo Ic-oficiru Vojnog zapovednika, Višem vođi SS i policije i Zapovedniku Sipo i SD-a izveštaj nekog »pouzdanog V-Mann-a«, po kome postoji u Srbiji navodno nekakva organizacija na širokim osnovama koja, pod svim mogućim kamufliranim nazivima i oblicima radi protiv Nemačke, a održava vezu sa Dražom Mihailovićem i sa masonerijom. To bi, prema ovom izveštaju, trebalo da bude nekakva »organizacija za obnovu Srbije« koja je ustrojena na monarhističkim principima i ima čak i određena odeljenja, kao, naprimer, »odeljenje unutrašnje kolonizacije«. Sa tom monarhističkom organizacijom sarađuje, tobože, nekakva republikanski zakamuflirana »nova akcija«, koju vodi »raniji načelnik generalštaba Pavlović«. Između ostalih lica koje ovaj fantastični izveštaj dovodi u vezu sa tom džinovskom podzemnom organizacijom, pominje se Laza Marković, i to u svojstvu nekakvog »pretsednika udruženja banaka u Srbiji«, a naročito nekadašnji ministar finansija i pretsednik

Državne hipotekarne banke, d-r Vojin Đuričić. Ovi krugovi, navodi izveštaj na kraju, pokušavaju da utvrde sve uspešne mere nemačkih vlasti i da prisvoje sav materijal u vezi sa njima, kako bi prilikom promene vlade ili situacije, mogli da »porade istim sredstvima i dokažu da su u stanju to da učine isto tako dobro kao i Nemci«. Sva besmislenost ovog izveštaja je očigledna. Izvestilac nije ni znao da Lazar Marković, poznati buržoaski, političar, nije nikada imao veze sa bankama i njihovim rukovođenjem, da je general Živko Pavlović kao načelnik generalštaba penzionisan još 1923 i u najdubljoj starosti živeo potpuno povučeno, a da se već i ne govori o tobožnjim monarhističkim i, republikanskim sveobuhvatnim podzemnim organizacijama.

Ovaj primer je samo jedan od mnogih, koji pokazuje prilično slabu verodostojnost i slab kvalitet mnogih izveštaja Ast-a što je palo- u oči i aparatu Sipo i SD-a u Srbiji, te je zato i razumljiv slučaj sa zahtevom ispostave Sipo i SD-a u Nišu, da se svaki Abwehr-ov izveštaj proveri pre nego što se uputi terenskom aparatu, radi eventualnog postupanja po njemu.

Veliki deo krivice za nepouzdanost izvesnog — i to ne malog — procenta Ast-ovih izveštaja pada na teret pripadnika Ljotićevog »Zbora«, koji su vršili denuncijacije zbog svega i svačega, protiv svih i svakoga bez ikakvog obaveštajnog iskustva i bez ikakvog kriterijuma, sem svog stranačkog fanatizma, mržnje prema svim svojim stvarnim i zamišljenim protivnicima i konkurentima i sem svoje želje da se pokažu što revnosnijim saradnicima i dostavljačima. Već je naveden primer njihove dostave protiv Aćimovića, koja je izazvala onako oštru reakciju upravnog štaba. Treba, sem toga dodati da su oni u svojoj hajci protiv velikog Ljotićevog protivnika u srpskom zemljoradničkom zadrugarstvu, Voje Đorđevića, angažovali sve svoje veze sa raznim nemačkim obaveštajnim ustanovama — pa i sa Abwehr-om — da bi lažnim dostavama uhapšenog Đorđevića dotukli. Ast, čije informacije o Đorđeviću, koga je bio uhapsio Sipo i SD, nisu bile u početku po njega nepovoljne, popustio je pod pritiskom koncentrične ofanzive svih ljotićevskih informatora i predao bezbednosno-policiskim organima materijal koji je protiv Đorđevića sadržavao teške optužbe iz ljotićevskih izvora, usvajajući stav svojih agenata koji su mu te informacije servirali.

Veliki deo agenata, naročito ovih sitnijih, nije imao nikakvu pretstavu o punom značaju svog rada i uklapanju njegove delatnosti u veće komplekse. On je dobijao i znao samo mali isečak iz zadatka, onoliko koliko je bilo neophodno da bi mogao pravilno pribaviti potrebne podatke ili izvršiti potrebnu proveru. To je, s jedne strane, obezbeđivalo konspiraciju, ali je, s druge strane, dovodilo do pribavljanja velikih količina nepotrebnog i nekorisnog materijala.

Jednom zavrbovani agent nije se bez preke potrebe oslobađao obaveze. Bilo je slučajeva da agenta, koji na izvesnom poslu nije zadovoljio, jedan referat preda drugome, gde bi se za njega mogla naći podesnija upotreba. Dešavalo se i to da su neki agenti ostavljani Sipo i SD-u, ako za njih nije postojao interes. Inače, u okviru jednog referata agenti su mogli biti prebacivani sa jedne veze na drugu, od jednog Haupt-V-Mann-a drugome, ili od Haupt-V-Mann-a referentu koji bi ga vezivao neposredno' za sebe.

Agent koji se jednom obavezao, teško je mogao te obaveze da se oslobodi po sopstvenoj inicijativi. Neispravnosti ili pogreške agenata, ukoliko nisu imali karakter obaveštajne prevare, Ast je samo registrovao i nije preduzimao sa svoje strane nikakve mere. Tako je, naprimer, tolerisano crnoberzijančenje, krijumčarenje itd., pošto se moglo pretpostaviti da agent baš u krugovima ljudi koji se bave ovakvim: poslovima traži ili nalazi kontakte korisne za svoj obaveštajni rad. Uostalom, razni Abwehr-ovi oficiri su se i sami. bavili crnoberzijančenjem i krijumčarenjem, ponekad i u kriminalnom obliku. Tako je kapetan Lang iz referata III F, u zajednici sa Mosthoff-om, krijumčario opojne droge, što je Kraigher-u, šefu referata, po svoj prilici bilo poznato. Čak se dešavalo da Ast agenta koga su druge vlasti uhvatile u prestupu ili ga zbog toga proganjaju uzme u zaštitu. Intervenisalo se i za srodnike i prijatelje agenata, ukoliko se to smatralo korisnim za ciljeve obaveštajnog rada, pa i za čvršće vezivanje i obavezivanje pojedinih lica.

U pogledu dekonspirisanih agenata, a naročito- takvih koji su usled toga bili i lično ugroženi, Ast je postupao različito, prema konkretnom slučaju. Ako je agent bio od koristi, Ast ga je premeštao u drugo mesto, pa ga eventualno i uklanjao iz Srbije. Tako je, naprimer, Izidor Berović, agent referata III C Ast-a, dobio od Abwehr-ovog organa sa kojim je radio

zadatak da prati kretanje i veze Dimitrija Lazarevića, zvanog »Mita Biftek«, poznatog funkcionera bivše jugoslovenske policije. On je taj svoj zadatak izveo tako nevešto da je uhapšen i sproveden u Upravu grada Beograda, odakle je, na svoj zahtev, prebačen u Einsatzkommandu Sipo i SD-a. Dekonspirisan je i u kvislinškoj policiji i kod Einsatzkommande, pa ga je zato Abwehr otpremio u svoju ustanovu u Zagrebu.

U ovaj domen spada i slučaj agenta Dušana Marinovića, koji se u Negotinu dekonspirisao i kompromitovao radom za Abwehr. Pošto je njegov život bio u opasnosti, prebačen je, pod zaštitom, prvo do Niša, a zatim u Beograd, odakle je, pošto je dobio potrebna uputstva od referata III F, kapetana Kraigher-a, poslat za Austriju. On je kasnije radio za Abwehr u Beču i drugim mestima, Austrije.

Agente koji su pokazivali želju da se izvuku iz obaveze ili koji su postali u tom pogledu sumnjivi, ukoliko su oni već bili upoznali razna lica i Abwehr-ov obaveštajni rad„ Ast: je uklanjao u Reich. O tome je donosio- odluku šef Ast-a, u sporazumu sa rukovodiocem referata. Takav je agent hapšen i sprovođen u Nemačku, u najboljem slučaju na slobodni rad. Tako je, naprimer, čak bilo pokrenuto pitanje prinudnog upućivanja u Reich Haupt-V-Mann-a referata III F, Marion Bauderer, prvenstveno zbog njenog dekonspirativnog držanja. Međutim, kako je referat III C smatrao da mu ona svojim vezama može koristiti, predata je na vezu majoru Huwe-u, pošto je prethodno upozorena na potrebu najstrožije konspiracije u pogledu svog dotadašnjeg rada za referat III F.

Agenti koji su predavali pismene izveštaje nisu smeli da zadrže njihove kopije, zabeleške ili izvode iz njih. Međutim, toga se neki od njih nisu držali, kao naprimer Haupt-V-Mann Georg Baur, koji je zadržavao i kopije svojih izveštaja i pismene naloge koje bi dobijao, pa ih je čak nosio u Nemačku i tamo sklanjao na sigurno mesto.

Agenti, naročito oni u referatu III F, bili, su dužni da podnose izveštaje o svojim zapažanjima, iako im nije dat nikakav određeni zadatak. Ti su se izveštaji odnosili i na lica i na zbivanja, pošto je za Abwehr mogao biti interesantan svako, pa i pripadnik koje nemačke ustanove. Međutim, na ovakav rad nije bila obavezna čitava agentura, već samo onaj njen deo za koji se pretpostavljalo da bi zaista mogao da po sopstvenoj inicijativi donese korisne podatke odnosno informa-

cije. Pri tome se moglo desiti da takav agent, svojim stalnim kretanjem u izvesnim. ustanovama sa kojima, ustvari, nije imao neke određene veze, padne tamo u oči, ili ga zapazi koji drugi agent koji je, naprimer u tu ustanovu ugrađen. U tome bi se slučaju referati međusobno obaveštavali i eventualno upozoravali o isuviše upadljivom držanju svojih agenata.

U vezi s tim je, naprimer, izveštavanje o držanju i kretanju Italijana, a naročito pripadnika italijanske vojske. Ast je od svojih agenata dobijao mnogobrojne izveštaje o krijumčarenju, vezama, držanju, prodaji oružja i predmeta vojne opreme itd., koji su se odnosili na Italijane. Tako je došlo do izričite zabrane agenturi da se bavi Italijanima i da o njima podnosi izveštaje. Ta se zabrana nije odnosila na istaknute agente, koji su mogli da rade i na višem nivou.

Ast Beograd je, naravno, takođe bio obuhvaćen opštom Hitler-ovom zabranom obaveštajnog rada prema Italiji i Italijanima. Međutim, kao i mnoge druge obaveštajne nemačke ustanove, on se te zabrane nije držao, utoliko pre što- su oficiri Ast-a bili većinom Austrijanci, koji su prema Italijanima bili sumnjičavi i mahom i neprijateljski raspoloženi. Međutim, taj obaveštajni rad sprovođen je veoma oprezno, sve dok nije, jula 1943 godine, zabrana ukinuta i agentura upućena na intenzivno prikupljanje podataka o Italijanima, njihovom radu i držanju.

Kada je Abwehr, i to specijalno njegov sektor III, saznao za kakvu protivničku obaveštajnu liniju, nastojao je da u nju ubaci svog agenta. To je bio posao referata III F. Agentu je stavljano u zadatak da se snalazi i da što dublje prodre u otkrivenu odnosno provaljenu protivnikovu obaveštajnu mrežu. Tu se najčešće radilo o kurirskim vezama i putevima kojima je prenošen materijal od obaveštajnog interesa. U načelu za Abwehr je bilo važnije i interesantnije da se ovako otkrivena protivnička veza, u koju je ugrađen agent ne prekida, ukoliko je bilo moguće držati je pod kontrolom. Pazilo se na to da ubačeni agent dobije u ruke materijal koji je išao tom vezom i da ga preda Ast-u na pregled ili fotokopiranje. To se moralo obavljati što hitnije, kako se agent ne bi dekonspirisao. Poznat je, naprimer, jedan takav slučaj iz delatnosti referata III F Ast-a Beograd. Taj referat je uspeo da ubaci svog agenta Adalberta—Vojka Kunsta u kurirsku

vezu britanske obaveštajne službe, koja je vodila od njenog rezidenta u Dubrovniku preko Zagreba za Beograd. Rezident u Dubrovniku bio je austriski emigrant, inače katolički kaluđer dominikanskog reda, d-r Karl Stumpf, koji je u Dubrovniku živeo pod zaštitom italijanskih vlasti odnosno Vatikana. Na beogradskom kraju te veze nalazio se francuski sveštenik u Beogradu, Pierre Belard. Kada je linija provaljena, poštu je preuzimao referat III F Ast-a Zagreb, a u Beograd bi je donosio oficir III F beogradskog Ast-a. Tu je pošta opet ubacivana u vezu prema Belard-u, pošto je prethodno prepisivana odnosno fotokopirana

Po pitanju nagrađivanja i snabdevanja agenture, Ast je koristio i činjenicu da je pod okupacijom postojala oskudica u namirnicama. Jedan deo svoje agenture isplaćivao je na taj način što joj je pored izvesne nagrade u novcu redovno delio namirnice, počev od hleba pa do mesa, povrća, jaja i cigareta. O tom smabdevanju starao se poseban otsek, vezan za blagajničku službu Ast-a, koji je, u prvom redu, bio nadležan za snabdevanje samih službenika. Redovne mesečne plate agenata bile su različite visine. Kretale su se od 2.000 do 20.000, pa i do 25.000. Uz plate davane su namirnice, bonovi za odeću i obuću i izvesne sitnije potrebe. Bilo je agenata koji su umesto redovne plate dobijali povremene nagrade, prema obavljenom poslu. Agenti iz unutrašnjosti dobijali su samo platu; namirnice im nisu davane, jer bi ih to u malom provinciskom mestu moglo dekonspirisati. Namirnice su agentima deljene u »Stadtbuero-ima« Ast-a.

Važniji i pouzdaniji agenti dobijali su od Ast-a i pištolje za ličnu odbranu. Kad su upućivani na putovanja u unutrašnjost ili inostranstvo, agenti su snabdevani i stvarima potrebnim za put, u prvom redu lažnim ispravama, novcem, odećom, konzervama, lekovima, a isto tako geografskim kartama, hemiskim mastilom i hartijom za šifrovanje, a eventualno- i radio-stanicom.

Govoreći o vezama Ast-a naglasili smo značaj koji je za delatnost Abwehr-a imala Organizacija Todt zbog mnogostrukih mogućnosti koje su proizlazile iz njene delatnosti i njenog karaktera. Ova veza je naročito bila značajna za rad agenture Ast-a — kako u Srbiji, tako i van njenih granica. Agent Ast-a Georg Baur je, naprimer, putovao mahom sa lažnim dokumentima rukovodećeg funkcionera Organizacije Todt. Ti

dokumenti bili su slični redovnim oficirskim ili vojničkim ispravama Wehrmacht-a, a omogućavali su nesmetani prolaz kroz sve moguće kontrole i preko svih mogućih demarkaeionih linija i granica na teritorijama pod nemačkom okupacijom ili kontrolom.

Isprave Organizacije Todt Ast je koristio ne samo za važnije agente i njihovo kretanje van Srbije, već i za agente od manje važnosti. To je rađeno u širokim razmerama, pri čemu su u izdavanju legitimacija sa Abwehr-om sarađivali kako sami rukovodeći organi ove Organizacije, tako i agenti koje je Abwehr među njenim pripadnicima zavrbovao ili koje je tamo uputio u službu da bi ih zaposlio i kamuflirao[1]. Tako je agent Abwehr-a Zvezdan Stević u Organizaciji Todt zaposlen, a zatim radio na izdavanju legitimacija, prema zahtevu i za potrebe agenata Abwehr-a.

Ustanove Organizacije Todt bile su uopšte izvanredno podesne za kamufliranje agenata, ali i za vrbovanje novih saradnika Abwehr-a. Beograd je bio- sedište centralnog štaba te organizacije, čiji je skraćeni naziv »OT« mahom upotrebljavan u službenom saobraćaju. U zadatke Organizacije Todt spadali su svi mogući građevinski radovi na teritoriji Srbije, kao izgradnja mostova, vođenje rudarskih pogona, proširenje i izgradnja železničkih pruga, izgradnja raznih drugih građevinskih objekata, drumova itd. OT je za svoje građevinske radove angažovala i pojedine građevinske firme, naročito iz Reich-a, i snabdevala ih radnom snagom potrebnom za izvođenje radova koji su vršeni pod njenim nadzorom i za njen račun. Takve firme, dobijajući stručni personal od OT'-a, mogle su za fizičke radove same angažovati radnu snagu, pa i kvalifikovanu, iz mesnih izvora. Za te radove dodeljivani su kadrovi i na bazi prinudnog rada.

Rad OT van granica Srbije, koji je dirigovan iz njegove beogradske centrale za jugoistočnu Evropu, pružao je Ast-u mogućnost da svoju agenturu kamuflira i zbrine i izvan teritorije Vojnog zapovednika Srbije. Tako je, naprimer, Dušan Karamitrov, agent Abwehr-a u Skoplju, bio smešten kao nameštenik u OT, čime je obezbeđen i od eventualnog pozivanja na vojnu dužnost u Bugarskoj.

Ako je OT, na taj način, mnogo koristila Abwehr-u u njegovom agenturnom radu, ona je, s druge strane, pretstavIjala vrlo pogodan objekat za infiltraciju strane obaveštajne

službe. S obzirom na ogromnu razgranatost aparata OT i na činjenicu da su, tokom rata, nemački državljani sve manje mogli biti oslobađani od službe u Wehrmacht-u, pa čak i ako su u OT imali važne funkcije, stručni kadar te organizacije je sve više sastavljen *iz* nenemačkih elemenata. Pošto su se u OT na rukovodećim mestima često nalazili francuski, belgiski, holandski i drugi državljani, to je ona pretstavljala vrlo pogodni teren za stvaranje obaveštajnih veza u evropskim zemljama pod nemačkom dominacijom. Ove mogućnosti koje je pružala OT obilno je koristila i britanska obaveštajna služba.

Ast je svoje agente smeštao i u druga preduzeča, zapošljavajući ih na taj način i stvarajući im istovremeno pogodnu kamuflažu. Kod sitnih agenata je to mogla biti kakva manja služba, često tehničkog karaktera, u kakvom nemačkom preduzeću ili ustanovi, kakvom skladištu ili slično. Agent Plavšić, međutim, jedan od najvažnijih pripadnika Abwehr-ove agenture, smešten je u preduzeće Trepča, čiji je komesarski rukovodilac, holandski državljanin van der Steen, bio i sam blizak Abwehr-u, upravo njegov saradnik. Plavšić je upućen da se s njim dogovori koja bi funkcija u preduzeću bila najpodesnija za kamuflažu njegovih obaveštajnih zadataka prema Albaniji. U sporazumu sa van der Steen-om, Plavšić je preuzeo ekonomiju preduzeča, u čiju je nadležnost spadala i nabavka tehničke opreme, stoke, stočne hrane i raznog drugog materijala. To mu je davalo mogućnost za neupadljivo kretanje po okolini. Nekoliko meseci kasnije, postavljen je za inspektora za nabavku uglja. Rudnik uglja, koji je za te nabavke dolazio u obzir, nalazio se na teritoriji pod italijanskom okupacijom, te je tako Plavšić dobio mogućnost da prelazi graničnu liniju između nemačkog i italijanskog okupacionog područja i da se u ovom drugom zadržava po volji. Srneštaj u preduzeću Trepča pretstavljao je za Plavšića koliko kamuflažu i bazu za obaveštajni rad, toliko i zaposlenje koje mu je davalo prihode.

Postojala je još jedna mogućnost zaposlenja odnosno kamufliranja agenta, koju je Ast retko iskorišćavao i samo za izvesne svoje stalne saradnike. To je fiktivno zaposlenje u trgovačkoj firmi, koja je, ustvari, bila Ast-ov »Stadtbuero« za opštenje sa agenturom.

Ovim smo došli na pitanje »Stadtbuero-a« koji pretstavljaju veoma značajan elemenat Abwehr-ove metodike u organizovanju agentumog rada i održavanju kontakta sa agentima. U Beogradu su poznata dva »Stadtbuero-a«, od kojih je jedan pripadao referatu III C, a drugi referatu III F. Postoji verovatnoća da ih je bilo još, ali nesumnjivih i potpuno' jasnih podataka o> tome nema.

Šta je to »Stadtbuero«? Pod ovim nazivom Abwehr je podrazumevao sve vrste svojih ustanova koje su specijalno služile za neupadljiv kontakt sa agenturom i kao mesto gde su se Ast-ovi organi mogli sresti sa agentima na konspirativan način. Od ovih »Stadtbuero-a« treba jasno razlikovati konspirativne stanove, koji su služili samo za sastanke, a ne i kao punktovi za primanje izveštaja i dirigovanje agenturom. Isto[1] tako, potrebno je jasno uočiti razliku između njih i poslovnih prostorija ili stanova Haupt-V-Mann-a, gde su agenti takođe dolazili i predavali svoje izveštaje, primali uputstva itsl. Razlika je u tome što je »Stadtbuero« bio ustanova samog Abwehr-a, kojoj je na čelu stajao Abwehr-ov organ, dok je Haupt-V-Mann-ov obaveštajni punkt bio institucija koju je on sam nezvanično stvorio za. kontakt sa svojom agenturom, tj. sa onim agentima koje je zavrbovao ili koji su sa njim povezani. Ovi agenti nisu dolazili u vezu sa oficirima Abwehr-a, već samo sa Haupt-V-Mann-om. Naprotiv, u »Stadtbuero-ima« agenti su često dolazili u kontakt sa samim organima Abwehr-a. I Haupt-V-Mann-i su dodir sa Abwehr-ovlm; oficirima za koje su radili, održavali ponekad preko »Stadtbuero-a«, a u prostorije samog Ast-a nisu, po pravilu, dolazili.

Sa spoljne, formalne strane »Stadtbuero« je 'mogao biti organizovan na raznolik način. Spoljna forma nije menjala njegovu suštinu. To je bio^ obaveštajni biro, pod rukovodstvom jednog podređenog Ast-ovog službenika, koji je održavao veze sa agenturom, primao od nje izveštaje, organizovao po potrebi sastanke između agenata i. referenata Ast-a i uopšte služio kao veza između Ast-a i njegovih agenata, i kao ustanova koja se starala o potrebama agenture. »Stadtbuero-i« Ast-a Beograd pokazuju svu raznolikost organizacionih oblika korišćenih za formiranje ovih ustanova obaveštajne službe. Tako je »Stadtbuero« referata III F prvobitno bio zakamufliran u jednom odeljenju nemačkog poslanstva, tj. u-

stanove Opunomoćenika Ministarstva inostranih poslova pri Vojnom zapovedniku, pod nazivom »Pasoški ured«. Kasnije je taj isti biro dobio oblik privatne kancelarije, na čija je vrata stavljena tabla nekakvog rudarskog preduzeča sa tobožnjim rudnicima u drugim: zemljama, van Srbije. Najzad, taj »Stadtbuero« je smešten u privatnom stanu jednog nižeg službenika Ast-a, koji je nosio pseudonim »ing. Belić«, čime je stanu spolja donekle dat izgled kakvog biroa, čime se objašnjavalo kretanje većeg broja posetilaca.

Nasuprot ovim raznim promenama u spoljnoj kamuflaži »Stadtbuero-a« referata III C, referat III F Ast-a je od samog početka izabrao oblik trgovačke firme i zadržao ga, za sve vreme delatnosti ovog »Stadtbuero-a« u toku okupacije. Ustvari, time je donekle korišćen onaj oblik kamuflaže koji je upotrebio Ast Beč. Ovaj Ast je svoj »Stadtbuero« (tj. jedan od njih) takođe zakamuflirao kao> trgovačku firmu, pod imenom »Horny«. Oblik firme je »Stadtbuero-u« utoliko davao- prednost pred ostalim kamuflažnim formama, što je omogućavao da se personal snabde legitimacijama trgovačkog preduzeča i da time, prema ostalom, svetu i ostalim vlastima, istovremeno' ima dokaz o svom zaposlenju, O' poreklu, svojih sredstava za život itd. Razume se da se na taj način mogao snabdeti legitimacijama veći broj saradnika Ast-a, važniji kao činovnici, manje važni kao tehnički personal ili niži službenici, radnici itsl.

Na taj su, način, poznati »Stadtbuero-i« u Beogradu pokazali četiri razne forme kamufliranja. Ima izvesnih ali ne sasvim jasnih podataka da je postojao i »Stadtbuero« odeljenja I Ast-a pod imenom »Dienststelle Forstrat« — »Ured šumarskog savetnika«. Ukoliko su ti podaci; tačni, to bi bio peti oblik kamufliranja: stvaranjem jednog zvaničnog ureda, nadleštva koje pretstavlja deo okupacionog aparata, ali je istovremeno po svome spoljnom obliku nezavisno' od, drugih okupacionih ustanova i neutralno' po' svojoj tobožnjoj delatnosti.

»Stadtbuero'« referata II C formiran je avgusta 1941 godine. Na njegovo čelo je došao Josef Ertolitsch, bivši; kriminalni inspektor, dugogodišnji pripadnik bečke policije, koji je 1940 godine bio' mobilisan i dodeljen Ast-u Beč. Tu je namešten u »Stadtbuero-u«, u pomenutoj firmi »Horny«, gde je radio na izviđajnim zadacima. U Beograd je upućen aprila

1941 godine i dodeljen odeljenju III, kojim je tada rukovovio potpukovnik Friderici. Ertolitsch je prvih nekoliko meseci vršio dužnost domaćina i ekonoma Ast-a. Avgusta 1941 uzet je pod zakup stan, u ulici Jovana Ristića broj 17, gde se kao zakupac pojavila tobožnja firma »Saturn«. Nameštaj za »Saturn« prebačen je iz bivšeg jugoslovenskog generalštaba, gde je dotle — a još i posle toga — radila Auswertungsstelle Ast-a.

Službenike »Stadtbuero-a« Ertolitsch-u, koji je postao rukovodilac firme, dodelio je referat III C 1, major d-r Huwe, i to prvo Mariju Weiss, Magdalenu Schober, Karla Radenkovića, Jakoba Schuld-a i Emila Pekar-a. Nemačka »Volksgruppe«, tj. organizacija nemačke manjine u Beogradu — kojoj su, uostalom, pripadali i nap-red navedeni saradnici »Saturna« — uputila je Ertolitsehu i Edmund-a von Ulisberger-a, bivšeg austro-ugarskog oficira, koji je postao njegov zamenik. Kasnije je »Stadtbuero-u« dodeljen još Karl Bodenbauer.

U toku vremena kod »Saturna« su se smenjivala razna lica; neka su odlazila na druge poslove, druga su došla na njihova mesta, pri čemu su u samim kancelarijama stalno radili, sem Ertolitsch-a, još i Schober Magda, a do kraja 1942 godine Maria Weiss i Karl Bodenbauer. Ostali pripadnici tog centra više su se nalazili na terenu nego što- su se zadržavali u samim prostorijama »Saturna«.

Postojalo je naređenje da u kancelarijama »Saturna« nikada ne bude više od 6—8 lica, kako bi se sačuvao- izgled trgovačke firme. Ukupni broj agenata, povezanih sa »Saturnom« iznosio je oko trideset. Od njih neki su bili povezani sa Ertolitsch-em lično, neki sa Magdalenom'Schober, a ostali su bili vezani za samu kancelariju »Saturna«. Ovi poslednji dolazili su svakog jutra u kancelariju, predavali izveštaje o obavljenim zadacima i primali nove. Uža grupa stalnih agenata »Saturna« — tj. referata III C —• nazivana je i Abwehr-ovim terminom »Hauskapelle« (kućna kapela), čime je obeležavana grupa agenata povezana za jednu ličnost, koja je bila uvek na raspoloženju za obavljanje tekućih obaveštajnih zadataka, kao-, naprimer, za vršenje provera i si.

Zadaci ovih stalnih agenata kretali su se u okvirima poslova, naprimer, za koje je bio zadužen referat III C 1. Tu se, dakle, radilo o- pribavljanju podataka o licima koja je trebalo zaposliti u nekoj vojnoj ustanovi, zatim uopšte o licima

MESNA AGENTURA U BEOGRADU

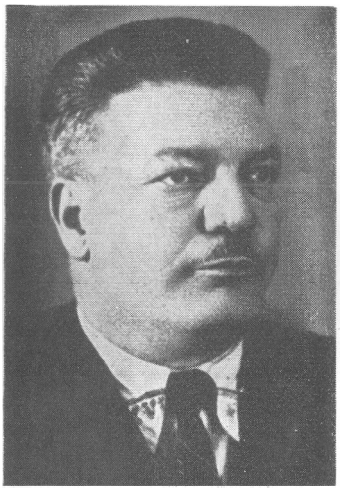

Ertolitsch

Sarić

U Beogradu je referat III C Ast-a, nadležan za provere i izvi-đanja u svima stvarima koje su se ticale civilnih lica, imao svoj „Stadtbuero", kamufliran kao trgovačko preduzeće. Biro je vodio Josef Ertolitsch, kome su agenti podnosili svoje izveštaje. Njegovoj agenturi je pripadao Stevan Šarić, student, koji je kasnije predat pozadinskoj mreži Abwehr-a, a radio je i za BdS

za koja se Ast iz bilo kojih razloga interesovao ili o kojima je trebalo prikupiti makakve informacije. Dalje je u delokrug agenture »Saturna« spadalo obezbeđenje od sabotaže u domenu vojne imovine i vojnih transporta, kao i vršenje provera o licima koja su odlazila iz Srbije ili dolazila preko granice na njenu teritoriju itd. Pored ovih zadataka, agenti su imali da podnose nedeljne izveštaje O' svojim saznanjima u pogledu raspoloženja naroda prema okupacionom režimu i njegovog reagovanja na razne aktuelne političke probleme. Ti su se izveštaji konkretno odnosili i na četnike, NOP, skrivene Jevreje, lica koja su prikrivala Jevreje i njihovu imovinu, beloemigrante koji se nisu javili u Ruski zaštitni korpus, lica koja su pre okupacije radila u sovjetskom, britanskom ili američkom poslanstvu, itd. Izveštaji su podnošeni i o crnoj berzi, o oficirima i podoficirima bivše jugoslovenske vojske koji se nisu stavili na raspoloženje Nediću, pa čak i o kretanju vodećih ličnosti srpske kolaboracije i kvislinške uprave.

Agenti vezani za »Saturn« nisu dolazili u neposredni kontakt sa organima odeljenja III i upošte sa oficirima Abwehr-a. Jedina veza između te grupe i odeljenja III Ast-a bio je lično Ertolitsch. On je od odeljenja primao naloge koje je njegova agentura imala da izvršava. Pošto bi zadaci bili obavljeni, on je, po mogućnosti, izveštaje proveravao, eventualno naređivao dopunu izviđaja i na kraju sastavljao, na osnovu primljenih podataka izveštaj, koji je opet predavao šefu odeljenja. Ertolitsch je odlazio u sedište Ast-a najmanje jedanput dnevno-, a po potrebi i češće. Šef odeljenja III posećivao je »Saturn« obično jednom u mesec dana i to u civilnom odelu. Referent III C 1 je dolazio češće.

»Saturnova« agentura bila je snabdevena, ispravama u kojima se potvrđivalo da je njihov posednik zaposlen u firmi »Saturn«. Ta agentura nije imala pravo vršenja makakvih službenih radnji, legitimisanja isl., već samo zadatak da prikuplja podatke, prema primljenom nalogu. Od tridesetak agenata »Saturna« izvestan broj je držala na vezi Magdalena Schober. Ti agenti nisu se uopšte pojavljivali u kancelarijama »Stadtbuero-a«, već su sastanci sa njima održavani po privatnim, stanovima, kafanama i drugim mestima.

Plate agenata »Saturna« bile su u početku počev od Din. 1.500, a kasnije od 6.000 do 8.000 dinara. Sem toga, oni su

snabdeveni i vojničkim sledovanjima mesa, masti i hleba, ali za to- su morali da plate prema službenim cenama. Ertolitsch je bio poznat svima, pa i onim agentima koji su bili vezani za Schober-ovu, i to pod pseudonimom »Pautsch« ili »Josef Wolf«.

U vezi sa zadacima koji su se odnosili na kretanje robe i lica na beogradskoj železničkoj stanici, »Saturn« je tamo organizovao neku vrstu ispostave, pod rukovodstvom agenta Franz-a Gertner-a, kome je bilo dodeljeno pet Volksdeutscher-a. Odeljenje na stanici je delovalo javno, od maja 1942 do aprila 1943 godine.

Treba napomenuti da je za Ertolitsch-a bio vezan i d-r Milorad Nedeljković, bivši generalni direktor Poštanske štedionice. On je podnosio mesečne izveštaje o privrednim pitanjima i O' raspoloženju stanovništva prema okupatoru, sve dok nije u Nedićevoj vladi postavljen za ministra privrede. Isto je tako interesantno da je Ertolitsch-u bio stavljen, za slučaj potrebe, na raspoloženje i agent Ast-a Istvan Fehervary, inače i sam Haupt-V-Mann za koga su bili vezani neki agenti. Fehervary je radio za referat III F, ali ga je Ertolitsch mogao koristiti i za zadatke III C.

Kancelarija »Saturna«, je u leto 1943 godine, preseljena u drugi stan, u ulici kneginje Perside 72, a počev od januara 1944, paralelno sa rasformiranjem Ast-a Beograd otpočela je njegova likvidacija, koja je završena juna te godine, posle čega je Ertolitsch sa Magdom Schober, Karlom Radenkovićem i još nekim svojim najbližim saradnicima prešao prvo u Beč, a odatle u Komandu vazduhoplovne oblasti (Luftgaukommando XXX) u Beogradu. Komanda je njega i nekoliko njegovih saradnika upotrebila za kontraobaveštajni nadzor na nemačkim aerodromima u Pančevu, Zemunu, Zrenjaninu i Alibunaru. Pred kraj okupacije Ertolitsch i njegova grupa agenata prebačeni su u Beč.

Referat III C imao je, naravno, razgranatu agenturu i sem one koja je bila povezana sa Ertolitsch-em i »Stadtbuero-om«. Dok je grupa agenata sa kojom je radio Ertolitsch bila manje-više stalna i imala konkretno određen krug zadataka, dotle su ostali agenti obavljali druge obaveštajne poslove odnosno bili upućivani na pojedine konkretne zadatke. Među ovim agentima treba pomenuti već navedenog Vadima Kušljanskog, železničkog činovnika, čiji su se zadaci kretali u okviru kon-

trole železničkog saobraćaja i železničke službe. Kušljanski je bio[1] zadužen specijalno za sektor Požarevac—Beograd. Sem njega poznat je još i agent Berezecki, takođe beloemigrant i pripadnik Ruskog zaštitnog korpusa, zadužen za prikupljanje podataka o protivničkoj propagandi. On se stalno nalazio na terenu, skupljajući letke, novine i brošure koje je izdavao NOP, a naročito KPJ, ali i. letke britanske i američke propagande, bačene iz aviona. Istovremeno Berezecki je radio za Abwehr u okviru samog Ruskog zaštitnog korpusa, podnoseći referatu III C izveštaje o licima i zbivanjima u ovoj formaciji.

Među agente koji su radili za referat III C treba donekle ubrojati i Nemicu Marion Bauderer, koja je još pre rata radila za Abwehr, bila uhapšena od starih jugoslovenskih vlasti, osuđena na 20 godina robije i puštena iz zatvora prilikom sloma 1941 godine. Mada je glavna delatnost Marion Bauderer bila prvobitno na liniji III F, ona je održavala lični kontakt sa šefom referata III C 1, majorom d-r Huwe-om, davala mu izveštaje i, konačno, bila mu, kao što je pomenuto, sasvim dodeljena. Za Bauderer-ovu je bila vezana veća grupa agenata. Uostalom, i Kušljanski i Berezecki su radili sa izvesnim brojem svojih agenata, odnosno dostavljača za koje sam Ast nije detaljnije znao i koji su bili povezani samo sa jednim od njih dvojice.

Referat III F Ast-a formirao je »Stadtbuero« odmah u početku rada, još aprila 1941 godine. Njegov »Stadtbuero« stajao je pod neposrednom kontrolom i upravom šefa referata III F. Karakter tog »Stadtbuero-a« bio je nešto drukčiji od karaktera »Stadtbuero-a« referata III C. Dok je ovaj pretstavljao, uglavnom, organizaciju stalnih agenata kojima su u okviru određenih poslova davani zadaci raznih provera i prikupljanja podataka, dotle je »Stadtbuero« referata III F bio ustvari mesto za sastajanje agenata sa oficirima Abwehr-a i za primanje izveštaja. Ova razlika je donekle već bila uslovljena razlikom između zadataka koje su, u okviru Abwehr-a, obavljali referati III C i III F. III C je vršio više proveravanja i kontrolisanja određenih ličnosti ili kompleksa, dakle uglavnom šablonski rad, dok je III F imao za zadatak aktivno prodiranje u protivničku obaveštajnu službu, njeno aktivno suzbijanje i obavljanje svih poslova koji su bili u vezi sa ovim osnovnim delokrugom i mogli služiti nje-

govim ciljevima. Tu nije moglo biti mnogo šablonskog rada, rada koji ne iziskuje neposredni kontakt između operativnog radnika i rukovodioca referata sa agenturom. Zadaci referata III F su bili van svakog šablona, individualni, zbog čega je i bilo mahom potrebno da organ Abwehr-a bude u stalnom dodiru sa agentom i da upravlja njegovim radom (ukoliko se nije radilo o izuzetno kvalifikovanim agentima).

»Stadtbuero« je prvo bio smešten u zgradi bivšeg čehoslovačkog poslanstva, gde su se već od 1938 godine nalazila neka odeljenja poslanstva Trećeg Reich-a, a za vreme okupacije neke kancelarije Opunomoćenika Ministarstva spoljnih poslova Reich-a pri Vojnom zapovedniku. »Stadtbuero« je bio zakamufliran kao »Pasoški ured d-r Rauter«, pri čemu je ime »d-r Rauter« bio stalni pseudonim šefa referata III F, bez obzira koja se ličnost na tom položaju nalazila.

Opunomoćenik Ministarstva inostranih poslova, d-r Benzler, insistirao je da se obaveštajne kancelarije udalje iz zgrade njegovih nadleštava, pa je u maju 1942 godine »Stadtbuero« prešao u zgradu koja se nalazi na sadašnjem Bulevaru Revolucije 1, gde se zakamuflirao kao pretstavništvo rudarske firme »Goldleiste A. G.«, čije je sedište bilo tobože u Berlinu, a rudarski interesi u Rumuniji, Bugarskoj, Grčkoj i drugim zemljama. U tim prostorijama je »Stadtbuero« ostao svega dva meseca, pošto je tada dekonspirisan, pa se preselio u stan bivšeg služitelja nemačkog poslanstva, Franz-a Mosthoff-a, koji je od početka rada »Stadtbuero-a« bio u njemu zaposlen. Smešten tako u privatan stan u Pop-Lukinoj 12, na čijim se vratima nalazilo neutralno ime »ing. Belić«, »Stadtbuero« je bio manje upadljiv nego ranije, utoliko pre što se moglo pretpostaviti da sopstvenik stana obavlja u njemu i svoje poslovne sastanke.

U vezi sa ovom, promenom smeštaja promenio se, donekle, i položaj Mosthoff-a. Verovatno još pre rata Abwehr-ov agent, Mosthoff je u početku delatnosti »Stadtbuero-a« radio u njemu, zatim je postao Haupt-V-Mann-om, a od oktobra 1942 — kada je »Stadtbuero« preseljen u njegov stan — postao rukovodiocem ove obaveštajne ustanove. Istina, Mosthoff nije prema agenturi imao onu ulogu kakvu je, naprimer, Ertolitsch imao prema agenturi vezanoj za »Saturn«. Dok se Ertolitsch bio prema agentima pojavljivao kao jedini nalogodavac, jer oni uopšte nisu dolazili u dodir ni sa kakvim pretpostav-

ljenim organima Abwehr-a, dotle je Mosthoff bio više posrednik između agenture i organa Abwehr-a, koji su sami radili sa agentima i koristili »Stadtbuero« kao mesto za neposredni kontakt sa njima. Izvestan broj sitnijih agenata bio je lično vezan samo za Mosthoff-a. Krupniji, oni koji su bili od većeg značaja, bili su povezani sa oficirima referata III F, a sastajali se sa njima u Mosthoff-ovom stanu.

Razni Haupt-V-Mann-i referata III F, Georg Baur, Ljubica Gopčević, Istvan Fehervary, Marion Bauderer i dr., bili su preko »Stadtbuero-a« vezani za oficire Ast-a, sve dok on nije preseljen u Mosthoff-ov stan. Kasnije, sa razgranjavanjem agenture III F, jedino je Fehervary ostao i dalje u kontaktu sa »Stadtbuero-om«, dok su ostali Haupt-V-Mann-i imali druge puteve za kontakt sa organima Abwehr-a koji su njihovim radom upravljali. Taj se kontakt održavao putem sastanaka bilo u njihovim stanovima ili koncelarijama, bilo u konspirativnim stanovima koje je referat III F imao na raznim krajevima Beograda, Jedan od takvih stanova bio je stan Ljubice Gajčanski. u ulici Kneginje Ljubice 4.

»Stadtbuero« Mosthoff-a nije imao neki naročiti personal. Uglavnom su tu radile dve daktilografkinje, od kojih je jedna bila beloemigrantkinja kneginja Vadpoljska, a, druga Thea Haupt-Scharu. Ali ni one nisu stalno bile na službi u »Stadtbuero-u«, već su, kao nameštenice referata III F, u »Stadtbuero« dolazile povremeno i tamo obavljale poslove. Inače, za »Stadtbuero« je radilo nekoliko šofera koji su Mosthoff-a vozili prilikom njegovih mnogobrojnih putovanja ili služili kao kuriri između agenata i »Stadtbuero-a«. Ti šoferi bili su Sreten Sokolović, Mileta Švabić i Jovoi Daković. Pored njih bilo je još nekoliko čistačica, služavki itd., koje su verovatno obavljale i neke sitnije obaveštajne poslove, a isto tako i nastojnik zgrade u kojoj se »Stadtbuero« nalazio.

Agenti u Beogradu, koji su sa Abwehr-om opštili preko ovog »Stadtbuero-a«, bili su mahom, lica neposredno vezana za oficire referata III F, a »Stadtbuero[1]« je služio, kao relejna stanica za predavanje izveštaja i primanje uputstava, ukoliko nije bilo potrebe da se agenti lično sastanu sa tim oficirima. Mosthoff je imao i svoju agenturu, i to naročito u mestima van Beograda. Bili su to velikim delom Volksdeutscher-i, kao i sam Mosthoff, kako u Sremu, tako i u Bačkoj i Banatu. Sa Mosthoff-om su bili, naprimer, povezani gostioničar Kolb u

Indiji, Pavle Strasser u Sremskim Karlovcima, fabrikant Mikas u Novom Sadu, i drugi. Sem toga, Mosthoff je održavao veze sa veleposedničkim porodicama Kaćanski i Gavanski u Srbobranu i sa raznim licima u drugim mestima Vojvodine, pa i u Temišvaru, u Rumuniji.

Inače, zbog specijalne strukture agenturnog rada III F, oficiri tog referata svakodnevno su dolazili u »Stadtbuero«. Tamo su imali svoje radne prostorije i rukovodilac referata, kapetan Kraigher, i pomoćni oficiri Lang i Wachernig, kao i kasnije Bernhard. Oni su ponekad ostajali kod Mosthoff-a i na prenoćištu.

Delatnost agenture sa kojom je referat III F radio preko »Stadtbuero-a«, bila je orijentisana na borbu protiv stranih obaveštajnih službi, a u kasnijem periodu okupacije naročito protiv NOP-a. Agentima je stavljeno u zadatak da prate pojedina lica, da prikupljaju podatke o njihovom kretanju i da saznaju što više o svemu što je moglo interesovati ovaj sektor kontraobaveštajne službe. Podatke su prikupljali preko svojih poznanika ili lično, pri čemu su koristili i izvesne usluge koje su im činili kao, naprimer, prenošenje paketa iz NDH ili sa teritorije pod mađarskom okupacijom u Beograd, pribavljanje dozvola za kretanje, pomaganje da dobiju stan. Učestvovali su i u poslovima crne berze, a služili su se i vezama sa ženama itd.

Za razliku od agenture »Stadtbuero-a« III C, agenti III F nisu bili fiktivno zaposleni u nekom tobožnjem preduzeću, već je svaki od njih imao svoje normalno zanimanje. Oni nisu smeli znati jedan za drugog, a u »Stadtbuero« su dolazili tačno u vreme koje im je bilo određeno da se ne bi sretali. Međutim, u pojedinim slučajevima, kad su po dva ili tri agenta radila na istom poslu, oni su zajedno dolazili. Oficiri Ast-a, koji su svakodnevno dolazili u »Stadtbuero«, nosili su civilno odelo', ali se dešavalo da se poneki od njih ne pridržava tog propisa. Agenti nisu znali za prava imena i tačne funkcije Abwehr-ovih organa za koje su radili, već su ih poznavali pod pseudonimima koji su već pomenuti. Agenti su isto tako dobijali nadimke, tako da čak ni lica koja su ih poznavala —• kao, naprimer, nastojnik zgrade u kojoj se nalazio »Stadtbuero«, koji im je izdavao sledovanja u namirnicama — nisu znala za njihova prava imena.

Razume se da agenti sa kojima su oficiri Abwehr-a opštili preko »Stadtbuero-a«, nisu dolazili u sedište Ast-a, niti su znali za njegovu organizaciju i njegov karakter.

Svoja saznanja agenti su ili usmeno saopštavali oficiru sa kojim bi bili povezani, ili referisali Mosthoff-u, koji je na osnovu njih sastavljao zabelešku, ili su o tome podnosili pismene izveštaje, koje su unapred pripremali ili pisali u »Stadtbuero-u«. Bilo je i slučajeva da Mosthoff, koji je prenosio naloge, nije primao izveštaj po njima, već ga je agent neposredno prenosio organu Ast-a, na njegov zahtev. Ako- bi neki posao zajednički obavljali dva ili tri agenta, onda su oni izveštaj zajednički podnosili. U principu agent, koji je imao da referiše po više tačaka, morao> je po svakoj od njih da napiše poseban izveštaj.

Interesantno je da izvesnom broju agenata nije bilo poznato šta se upravo nalazi u »Stadtbuero-u«. Tako je, naprimer, agent Josip Mojić bio uveren da je to stan kapetana Kraigher-a, pošto' se on tamo sa njim sastajao.

Dalje se može pomenuti da je i agent inž. Erich Grothe održavao veze preko »Stadtbuero-a«, razgovarajući, naročito po hitnim slučajevima odande i telefonom sa Kraigher-om. Po svoj prilici to je bilo zbog toga što Grothe verovatno nije imao u svom stanu Wehrmacht~ovu telefonsku vezu, koju je »Stadtbuero« nesumnjivo imao.

Preko »Stadtbuero-a« vršeno je i isplaćivanje agentskih plata i nagrada, kao' i delenje namirnica agentima. Važnijim agentima namirnice su bile dostavljane automobilom u kuću. Podela namirnica vršena je prvo u samom Mosthoff-ovom stanu, a zatim, u jednoj posebnoj prostoriji u kući, gde je to obavljao nastojnik zgrade ili njegova žena.

Mosthoff se i sam bavio crnom berzom. Pošto je imao mogućnost da neometano prelazi razne granice koje su isprasecale Vojvodinu, nesmetano je dovlačio razne namirnice iz Srema, Bačke, Banata. On je tu svoju delatnost — koju mu je Ast, svakako, prećutno odobrio — vršio delom i u interesu službe, jer je tim putem omogućavao i nekim agentima da dođu do zarade ili do namirnica.

Mosthoff se sa svojim »Stadtbuero-om« nalazio u Beogradu sve do pred oslobođenje. Tek krajem septembra ili početkom oktobra 1944 godine, on je sa pripadnicima referata III F

i nekima od svojih agenata prešao preko Vukovara i Osijeka u Beč.

Haupt-V-Mann-i Ast-a su veze sa svojom agenturom., odnosno sa agentima koje su zavrbovali ili koji su im dati na vezu održavali samostalno, nezavisno od Ast-ovih oficira sa kojima su lično opštili. Agentura, vezana za Haupt-V-Mann-a, po pravilu uopšte nije dolazila u kontakt sa Abwehr-ovim organom za koga je Haupt-V-Mann. radio.

Jedan od najvažnijih agenata Abwehr-a III, koji je po svojoj delatnosti i po razgranatosti svoje agenture prešao značaj običnog Haupt-V-Mann-a, bio je već pominjani Georg Baur, koji se služio pseudonimom »d-r Bergmann«. Slučaj Baur-a je toliko tipičan za metode Abwehr-ovog rada po liniji III F, s jedne, a toliko značajan zbog njegovih mnogobrojnih i raznovrsnih veza i aktivnosti, s druge strane, da će biti poisebno u pojedinostima razmatran na drugom mestu. On, je bio zakamufliran kao direktor nemačke firme »Cereal Import-Export A. G.« u Beogradu, i to putem veza beogradskog sa bečkim Ast-om koji je imao uspostavljene prisne veze sa centralom tog akcionarskog društva. Ustvari, Baur nikada nije vodio poslove firme, ali joj je, gde je to bilo potrebno pomagao svojim vezama. Ova fiktivna služba davala mu je mogućnost da u svojoj direktorskoj kancelariji neupadljivo prima publiku — tj. da održava veze sa agentima — da za radoznale oči ima potpuno pokriće u svom kretanju, svom nastupu, svojim dodirima sa nemačkim službenim ustanovama itd.

Rezidentura Georg-a Baur-a sastojala se samo još od njegovog sekretara, tumača i pratioca Adalberta-Vojka Kunst-a.. Za kancelariske poslove dolazila je povremeno u njegovo sedište, u prostorijama firme »Cereal«, Thea Haupt-Scharu, koja je na isti način radila i za »Stadtbuero« Mosthoff-a, a i Marija Tolstoj takođe zaposlena u referatu III F.

Za Baur-a bio je vezan znatan broj agenata, koje je mahom on zavrbovao. Sve su to bila lica iz poslovnih ili političkih krugova i vrhova buržoazije, ili bar sa vrlo razgranatim vezama i poznanstvima. Baur je mnogo radio i prema Mađarskoj i tamo je, u tipičnoj igri III F, prodro u mađarsku vojnu obaveštajnu. službu na način koji se već graničio sa agenturom na dve strane.

TROJICA IZ ABWEHR-cve MREŽE

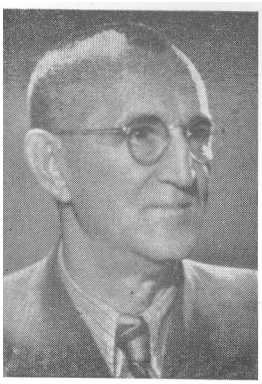

Joanović

Kunst

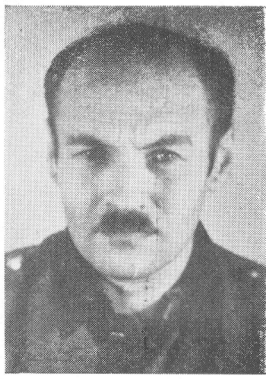

Lepehin

Vasa Joanović, predratni agent Abwehr-a i Uprave VI RSHA, radio je za vreme okupacije kao „glavni agent" Ast-a Beograd. U tome svojstvu je organizovao ispostavu Ast-a u Nišu, a odande radio prema Makedoniji.

Adalbert-Vojko Kunst, student veterine iz Zagreba, radio je za referat III F Ast-a Beograd, kao sekretar „glavnog agenta" Georg-a Baur-a, a kasnije i po sopstvenim, zadacima.

Oleg Lepehin, ruski beloemigrant, pre rata aktivni jugoslovenski vazduhoplovni oficir, služio je za vreme okupacije u „Ruskom zaštitnom korpusu", a radio je za Ast, pošto je prethodno zavrbovan i za italijansku obaveštajnu službu. Kasnije je ubačen u pozadinu savezničkih linija u Italiji, gde je odmah počeo da radi za britansku službu, a ova ga je posle rata ubacila u Jugoslaviju

Kao rezervni nemački major, Baur je koristio svoje nekadašnje oficirsko zvanje da se pretstavlja kao »major Baur od Abwehr-a«, kadgod bi smatrao da mu je to potrebno ili korisno, za njegove obaveštajne ili privatne poslove. Mada je i za njega, kao- za agenta, važilo pravilo da ne sme dolaziti neposredno u sedište Ast-a, on je, zbog svojih naročitih zasluga, a najviše zbog svog zvanja rezervnog oficira Wehrmacht-a, uspeo da faktički ne samo stekne pravo da tu neposredno dolazi, već je i upoznao ma,nje-više sve rukovodeće oficire i pripadnike Abwehr-a u Beogradu. Nesumnjivo vrlo sposoban obaveštajac, Baur je, istovremeno bio i izraziti tip hohštaplera. Nije se ustručavao da pređe čak i granicu obične kriminalne prevare u raznim svojim poslovnim podvizima, koje je vešto ispreplitao sa obaveštajnim radom. On je uspeo da obaveštajni rad koristi za svoje privatne poslove i zarade, a da iz svoje poslovne delatnosti crpi obilne mogućnosti za obaveštajni rad.

Drugi značajni Haupt-V-Mann Ast-a Beograd, koji je takođe radio po liniji III F, bila je Ljubica Gopčević, predratni agent nemačke obaveštajne službe u Jugoslaviji. Njoj je naročito koristilo to što je, kao vlasnica trgovačke agencije, po prirodi svog posla imala razgranate veze i mogla da ih neupadljivo održava. Taj posao joj je omogućavao i nesmetano kretanje po državnim nadleštvima i po zemlji. Ljubica Gopčević je od samog početka okupacije bila u službi Ast-a. Veoma spretna i preduzimljiva u obaveštajnom poslu, radila je sa agenturom koja je za nju bila vezana i koju je delom sama i zavrbovala. Veze sa svojom agenturom održavala je u svom stanu ili u sedištu svoje firme, pri čemu je vodila računa da se pojedini agenti ne sretnu i međusobno ne upoznaju. Svoj posao obavljala je vrlo- konspirativno, tako da je sastav njene agenture poznat samo fragmentarno. Zna se da je sa njom bio povezan agent Kirimbeg, Tatarin iz Turkestana, bivši carski ruski oficir; Nikola Lepehin, takođe bivši ruski oficir, i njegov sin Oleg, do sloma stare Jugoslavije aktivni jugoslovenski vazduhoplovni, oficir. Nesumnjivo je, međutim, da je Ljubica Gopčević imala i mnoge druge agentske veze, o čemu svedoči već i veliko poverenje koje je uživala kod Ast-a, koji joj je davao i specijalne zadatke u inostranstvu.

Ljubica Gopčević je prvo bila povezana sa potpukovnikom Lasser-om, a kasnije sa potpukovnikom von Sommerfeld-om, sa kojima je lično imala kontakta, primala od njih naloge i njima referisala. Poznato je da je upotrebljavana prema Augusti, ženi d-r Milana Stojadinovića, koja je za vreme okupacije igrala značajnu političku ulogu u pozadini, u grupi Stojadinovićevih političkih prijatelja. Vrlo značajne su za Ast bile i njene veze u Švajcarskoj, kuda je, po Ast-ovim zadacima za vreme okupacije odlazila. Tako je, naprimer, upotrebljena u već opisanom slučaju advokata Brašića. Tom prilikom se pokazalo da je ona imala i neposrednih dodira sa pretstavnicima jugoslovenske emigrantske vlade, između ostalog i lično sa poslanikom te vlade u Švajcarskoj, Momčilom Jurišićem.

Izgleda da je Gopčevićeva upotrebljavana i prema italijanskoj obaveštajnoj službi. To se može zaključiti iz činjenice da su organima Sipo i SD-a pale u oči njene prisne veze sa italijanskim oficirima i službenicima italijanskog generalnog konzulata u Sarajevu. Veze sa Italijanima održavala je i u Beogradu, pa je čak sa nekim italijanskim oficirima putovala u Bugarsku, a kod nje je stanovao italijanski obaveštajni oficir, kapetan Zenchi. Ovu njenu delatnost Sipo i SD posmatrao je sa izvesnim podozrenjem, pa se čak po tome obratio i Ast-u, koji je potvrdio da je Ljubica stari i provereni agent Abwehr-a.

Za referat III F radila je i Marion Bauderer, koja je takođe još pre rata bila agent nemačke obaveštajne službe, pa je čak bila i na robiji zbog špijunaže. Marion Bauderer je isto tako pretstavljala tip poslovne žene, veoma spretne i agilne, ali je — za razliku od Ljubice Gopčević — bila brbljiva i hvalisava, tako da je upadala u oči i izazivala nepoverenje. Bila je povezana sa Lasser-om, ali je radila i za referat I H. U okviru odeljenja III dugo vreme je obavljala poslove za referat III F, a zatim za referat III C 1. Njene više veze bili su, sem Lasser-a, major Huwe i naročito kapetan Kraigher.

Marion Bauderer je raspolagala mnogobrojnim vezama u Beogradu, između ostalog i sa istaknutim pripadnicima srpske građanske kolaboracije. Kod nje je, naprimer, dolazio i Nedićev ministar unutrašnjih poslova Tasa Dinić. Isto tako

u njen stan su često dalazili i Abwehr-ovi oficiri, tako da se može sa sigurnošću pretpostavljati da je ona, na društvenim sedeljkama kod sebe organizovala sastanke pripadnika Ast-a sa istaknutim ličnostima iz kvislinških krugova.

Marion Bauderer, iako u zrelim godinama, bila je i u seksualnom pogledu vrlo agresivna. Sa nekolicinom svojih agenata, mladih ljudi, imala je intimne odnose. Između ostalih, njen prijatelj i agent bio je Zoran Vuković, u početku okupacije poznat kao rukovodilac obaveštajne službe »Zbora«, koji je kasnije preko nje radio za referat III F. Vrlo intimno povezana sa njim, Bauderer-ova je prenosila njegove izveštaje i njegova mišljenja i koristila razne njegove veze za svoj obaveštajni rad.

Između ostalih njenih agenata poznat je kapetan Neven Dimitrijević, koji se nalazio u štabu kvislinške »Srpske državne straže« i odande, preko nje, davao Ast-u podatke i informacije o pojedinim licima i njihovoj delatnosti. Dalje je njen agent bio četnički vojvoda Buzančić, koji je takođe radio i za Haupt-V-Mann-a Istvana Fehervary-a. Najzad, kao njen agent, može se pomenuti i neki Bošković, mladić dvadesetih godina, sin poznatog beogradskog trgovca, koga se otac, zbog njegovih pustolovina, bio odrekao.

Kao Haupt-V-Mann-a referata III F, treba navesti i starog agenta nemačke obaveštajne službe, Istvana Fehervary-a. U vremenu između dva rata Fehervary je radio prvo za jugoslovensku obaveštajnu službu, zatim je u Mađarskoj uhapšen i prevrbovan za rad protiv Jugoslavije, pa je radio za obe strane, da bi, najzad, prišao britanskoj obaveštajnoj službi i, uz pomoć jugoslovenskog generalštaba, bio prebačen u Beč, gde se javio tamošnjem Ast-u i stavio na raspoloženje Nemcima. Posle toga on je duže vremena radio i za Ast i za jugoslovensku i za britansku obaveštajnu službu, dok ga jugoslovenska policija nije uhapsila. Iz -zatvora je oslobođen dolaskom Wehrmacht-a u Jugoslaviju. Otada je radio za Abwehr, i kao Haupt-V-Mann i po specijalnim zadacima radi kojih je odlazio i u inostranstvo, u Mađarsku. Postoji, uostalom, vrlo velika verovatnoća da je Fehervary i za vreme okupacije i pored svoje delatnosti za Ast, radio i za mađarsku obaveštajnu službu.

Interesantna je uloga koju je Fehervary odigrao prema agentu Zapovednika Sipo i SD-a u Beogradu, Strahinji Janjiću, šefu agentske formacije koja se nazivala »Srpskim Ge-

stapo-om«. Taj je slučaj, uostalom, tipičan za uzajamne odnose agenture Ast-a i Sipo i SD-a — naravno ukoliko ovde iza Fehervary-a nije stajala mađarska obaveštajna služba. Strahinju Janjića pozivao je neki navodni službenik mađarskog konzulata na sastanke koji su održavani noću i na kojima je on razgovarao sa Fehervary-em, koji mu se pretstavio kao rukovodilac mađarske obaveštajne službe. Janjić, poznat po svojim bolesnim ambicijama da potisne i nasledi Nedića na čelu kvislinške uprave — za koje nije bilo nikakvih realnih osnova u držanju nemačkih vlasti prema njemu — svakako je bio interesantan za Abwehr kao istaknuti agent Sipo i SD-a. U razgovorima sa njim Fehervary je doznao sve što mu je bilo potrebno i stekao potrebnu pretstavu o njemu i njegovoj vrednosti. Posle toga Fehervary-ev nalogodavac u ovoj stvari smatrao je i Janjića i njegovu agentsku grupu za sebe toliko neinteresantnima da je ova veza bez daljih objašnjenja prekinuta.

Fehervary je na početku okupacije sastanke sa svojom agenturom održavao u svom stanu u centru grada. Kasnije se preselio na periferiju i, najzad, u Pop Lukinu broj 12, u kuću u kojoj se nalazio i »Stadtbuero« Mosthoff-a. U ovoj poslednjoj fazi on je sarađivao sa Mosthoff-om, sa kojim je održavao veze i ranije.

Fehervary je imao prilično široku agenturu, kako u Beogradu tako i u Vojvodini, a odlazio je i u Peštu.»Kasnije je sa razvojem situacije na okupiranoj teritoriji, radio mnogo i protiv NOP-a. Nije raspolagao nekom svojom kancelariskom pomoćnom snagom, a sa oficirima Ast-a sastajao se mahom u »Stadtbuero-u« Mosthoff-a.

Fehervary je od Ast-a dobijao mesečnu platu u iznosu od 20—30.000 dinara, a pored toga i namirnice. Nagrađivana je i njegova žena Irena, koja je takođe preko njega radila za Ast. Fehervary-evi agenti dobijali su platu od 10 do 15.000 dinara i namirnice. Interesantno je pomenuti da se među njegovom agenturom pojavljuje i agent Sipo i SD-a Miodrag Savković, novinar.

Pošto je pred oslobođenje napustio Beograd, Fehervary je dospeo u Beč, gde je, prema nekim podacima, radio za Gestapo.

Interesantno je da je agent referata III F, Vojislav Dabović — koji je bio priključen »Stadtbuero-u« Mosthoff-a —

isturen još u februaru 1943 godine u Boku Kotorsku, u Herceg Novi. To je, svakako, bilo u vezi sa proširenjem obaveštajne delatnosti Ast-a u pravcu onih tačaka jadranskog primorja, gde se eventualno moglo očekivati iskrcavanje Anglo-Amerikanaca.

Referat III Wi, ostvarujući svoj zadatak da kontraobaveštajnim radom sprečava sabotažu i špijunažu u industriskim i privrednim objektima na teritoriji Srbije, koji su bili od značaja za nemačku ratnu privredu, izgrađivao je dosta široku agenturu koja se najčešće nalazila u samim preduzećima 0 kojima je referat imao da se stara, dok glavno težište rada oko njihove kontraobaveštajne odbrane nije prešlo na nadleštvo Zapovednika Sipo i SD-a.

Agentura referata III Wi formirana je na taj način, što je njegov rukovodilac, major Kissling, obišao sva preduzeća koja su spadala u tom okviru pod njegovu nadležnost, i među njihovim rukovodiocima odabrao one koji su bili podesni za saradnju sa Abwehr-om. U svakom preduzeću odredio' je po jednog glavnog poverenika, tzv. »Abwehrbeauftragter-a«, koji je za svoju delatnost od referata primao i platu, od 2.000 do 20.000 dinara mesečno. Ovi poverenici Abwehr-a dobijali su od referata odgovarajuće legitimacije koje su smeli da upotrebljavaju za legitimisanje samo pred nemačkim vojnim vlastima, kad je to bilo potrebno. Oni su potpisivali obaveze i dobijali od referata III Wi svoj konspirativni broj koji su stavljali, umesto potpisa na svoje izveštaje.

Poverenici Abwehr-a po preduzećima imali su zadatak da, svaki u svom preduzeću, vrbuju V-Mann-e i, na taj način stvaraju mrežu koja bi mogla da drži preduzeće pod obaveštajnom kontrolom. Oni su naročito bili dužni da prikupljaju podatke o komunističkoj delatnosti među svojim radnicima 1 da otkrivaju lica, sumnjiva za pripemu sabotaže ili za saradnju sa protivničkim obaveštajnim službama.

Svaki poverenik Abwehr-a u preduzeću podnosio je mesečne izveštaje referatu III Wi u kojima je davao podatke po sledečim pitanjima: kapacitet preduzeća, kretanje proizvodnje, stanje snabdevanja životnim namirnicama, raspoloženje među radnicima, komunističku delatnost u preduzeću, eventualne izvršene sabotaže i prepade na straže. Isto tako, dužnost ovih poverenika bila je da izveštavaju o potrebama pojačanja nemačke posade u mestu gde se nalazilo sedište pre-

duzeća, ako bi bile u izgledu kakve protivničke akcije. U slučaju da se otkriju pripreme za sabotažu ili neki prepad, ili da se što drugo važnije dogodi, poverenici su imali da 0 tome neodložno izveste referat III Wi. Koristeći svoju legitimaciju, oni su bili ovlašćeni da u slučaju potrebe zatraže hitnu pomoć i neposrednu intervenciju od svake nemačke jedinice koja se nalazila u njihovom kraju.

Sem toga, referat III Wi je u nekim industriskim preduzećima organizovao i Werkschutz. Među pripadnicima ove industriske milicije bilo je i posebnih V-Mann-a, za koje poverenik Abwehr-a u tome preduzeću nije morao znati da su agenti. Ovi V-Mann-i bili su neka vrsta kontrolnih organa za nadzor nad radom samog poverenika Abwehr-a. Njih je vrbovao lično šef referata III Wi, bilo po svojoj sopstvenoj oceni, bilo na osnovu toga što je koji od pripadnika Werkschutz-a podneo umesnu obrazloženu prijavu protiv rada Abwehr-ovog poverenika u svom preduzeću.

Na kraju izlaganja o agenturi Ast-a mogu-se prikazati i pojedini agenti, čiji je rad bio od posebnoga značaja ili koji su sami po sebi ili po svojim zadacima karakteristični i interesantni za upoznavanje metoda Abwehr-ovog agenturnog rada.

U vezi sa odeljenjem I Ast-a, a preko poručnika Toplak-a, za Abwehr je radio siriski Arabljanin Rašad Barbir, inače nameštenik pretstavništva nemačke novinske agenfeije DNB u Beogradu. Barbir je imao veze prema izvesnim arapskim krugovima koji su za vreme rata sarađivali sa Trećim Reichom a čiji je centar bio veliki muftija jerusalimski, Emin el Huseini. S druge strane Barbir je održavao veze i sa bosanskim muslimanima, između ostalog sa Sulejmanom Bešićem, koji je, verovatno, i sam. bio nemački agent a i upleten u formiranje famozne SS-divizije »Handžar«. Izgleda da je Barbir pretstavljao jednu od karika u nastojanjima nemačke obaveštajne službe da pomoću veza između bosanskih muslimana 1muslimana Bliskog Istoka, a naročito Arabljana, obaveštajno prodru u zemlje pod britanskom dominacijom ili okupacijom. Karakteristično je i to da je Barbir bio proteran, kao- nepoželjan iz Turske, pošto je već tamo bio radio za službenu nemačku novinsku agenciju koja ga je posle proterivanja preuzela na rad u svojoj kancelariji u Beogradu. Iz Beograda Barbir je

upućen na dužnost u Sofiju, po svoj prilici takođe u vezi sa obaveštajnim zadacima.

Po liniji prema Bliskom Istoku, konkretno prema Turskoj, delovao je i Ast-ov agent Ivan-Hans Gostentschnik. On je još pre rata radio za nemačku obaveštajnu službu, a za vreme rata bio angažovan kao agent u privrednoj ustanovi »Ueberwachungsstelle Suedost«, o kojoj je već bilo reči. Ova ustanova imala je za zadatak da otkriva zalihe sirovina i ostale robe u kojoj je u Reich-u vladala oskudica i da vrši zaplene a — po potrebi — i kupovine na crnoj berzi. To je pružalo, s jedne strane, odličnu mogućnost za kamufliranje obaveštajnog rada, a s druge mogućnost za lično bogaćenje i korupciju. Kada je 1944 godine izbila afera u vezi sa ovom ustanovom i korupcijom koja je u njoj vršena, pre svega od strane njenog rukovodioca Dost-a, •— Gostentschnik se izvukao i prošao nekažnjen, dok je Dost osuđen na smrt i streljan. Nije nemoguće da su veze koje je u svom obaveštajnome radu bio uspostavio sa poznatim funkcionerom RSHA, Wilhelm-om Hoettl-om, Gostentsehnik-u pomogle da u ovoj aferi, u kojoj su postojale i jake sumnje u njegovu koruptivnu delatnost, ostane po strani. On je, naročito od polovine 1943 godine, radio za Abwehr po liniji III, pri čemu je upotrebljavan ne samo u Srbiji, već — u vezi sa njegovim putovanjima u druge balkanske zemlje —• i za obaveštajni rad prema Turskoj.

U red važnijih Ast-ovih agenata spadao je i Petar Petrovič Durnovo, bivši carski pukovnik i obaveštajni oficir u ruskom generalštabu pre Oktobarske revolucije. On je još pre rata bio povezan sa nemačkom obaveštajnom službom, a održavao je veze i sa britanskim, francuskim,, italijanskim i jugoslovenskim obaveštajnim linijama. Njegove veze su išle vrlo visoko u nemačko vojno rukovodstvo, pošto je on — kako konstatuje 1941 godine u jednoj zabeleški Einsatzkommando Sipo i SD-a u Beogradu — sarađivao najprisnije sa Ast-om »po posebnoj želji nemačke Vrhovne komande«.

Pri svem tom, Durnovo se nalazio u Vanrednom spisku poternica za Jugoslaviju i bio je zbog toga juna 1941 godine od strane GFP-a, po nalogu Ast-a, i hapšen. Nalog je izdao referat III F. GFP je sproveo izviđaje i posle kratkog vremena Durnovo je pušten. Mada je za sve vreme okupacije sarađivao sa Abwehr-om, pa bio u vezi sa Haupt-V-Mann-om

Georg-om Baur-om, Durnovo je istovremeno bio i objekt stalnog posmatranja.

Durnovo je specijalno radio[1] po pitanjima britanske, italijanske i francuske obaveštajne službe. Održavao je široke društvene veze, naročito sa italijanskim diplomatima. Troškove njegovih društvenih priredbi organizovanih u tom cilju, snosio je Ast. Durnovo je po obaveštajnim poslovima često putovao u Italiju, Francusku, pa i u Nemačku, pri čemu je u svim tim zemljama imao svoje sopstvene agente, bivše pripadnike ruske carske vojne obaveštajne službe, koji su mu u svoje vreme bili podređeni. Preko beloemigrantskih organizacija u ovim zemljama, koje su imale veze i izvan njihovih granica, ova obaveštajna veza Durnovo-a dolazila je do veoma značajnih informacija. On je putovao lično i u Zagreb, gde je imao filijalu svoje firme »Metal a. d.«, i odakle je takođe donosio obaveštenja. Mada vezan za Ast, Durnovo je, ustvari, prema oskudnim podacima koji govore o njegovoj obaveštajnoj pozadini, bio obaveštajac međunarodnog kalibra i raspolagao neposrednim vezama sa visokim nemačkim vojnim ustanovama. To dokazuje i činjenica da mu je Ast u leto 1944 godine omogućio transport njegovih stvari i stavio mu na raspoloženje jednu vilu na Vrbskom jezeru u Austriji. Prema tvrđenjima samog Durnovo-a on je ujesen 1944 godine, pošto je iz Beograda pobegao u Sloveniju, pa u Austriju, avionom prebačen u Hitler-ov »Glavni stan«.

c. *Ogranci na terenu*

Kada su u Srbiju, zajedno sa operativnim jedinicama Wehrmacht-a koje su učestvovale u nemačkom napadu na Jugoslaviju, stigle pokretne Abwehrkommande, pojavili su se po prviput i ogranci Abwehr-a na terenu. Dok je Abwehrkommando Kiesewetter, čija se teritorijalna nadležnost poklapala sa oblašću pod Vojnim zapovednikom u Beogradu, svoje sedište smestio u samom Beogradu, dotle su njegovi vodovi — Abwehrtrupp-ovi — ili manje jedinice njegovog sastava bili upućeni u razna mesta u unutrašnjosti. Međutim, zajedno sa svim ostalim pripadnicima Abwehrkommande, ove prve lokalne ispostave Abwehr-a na terenu ubrzo su se po-

vukle iz Srbije, delimično ustupivši mesto ograncima Ast-a koji je u međuvremenu formiran u Beogradu.

Ast, dakle, stalna Abwehr-ova ustanova formirana na okupiranoj teritoriji Srbije je, po okončanju operacija, takođe isturao svoje ogranke u unutrašnjost, upotrebljavajući za njihov naziv, pored izraza »Meldekopf« još i termin »Abwehrtrupp«. Ove Abwehrtrupp-ove, koje je Ast po potrebi isturao u izvesne obaveštajno interesantne krajeve, ne treba brkati sa Abwehrtrupp-ovima pokretnih Abwehrkommandi, niti sa Abwehrtrupp-ovima koji se pojavljuju posle reorganizacije Abwehr-a, koja se počela sprovoditi od druge polovine 1943 godine. To je treći oblik Abwehr-ove formacije, po nazivu identičan sa prve dve vrste Abwehrtrupp-ova, a bitno različit po karakteru i delokrugu rada.

Ogranci koje je Ast isturao na teren, bili su donekle, stalnijeg karaktera nego pokretni Abwehrtrupp-ovi iz sastava Abwehrkommandi, ali, ipak, nisu imali onu stalnost kojom se odlikuju, naprimer, ispostave Zapovednika Sipo i SD-a. Dok su ove, jednom formirane u izvesnom centru, ostajale tamo dugo vremena, kao stalne ustanove Policije bezbednosti i njene obaveštajne službe, dotle su ogranci Abwehr-a formirani prema potrebi i zadržavali su se u mestu gde su organizovani samo dotle dok je to zahtevala situacija, dakle ponekad mesecima, a ponekad sasvim kratko vreme.

U pogledu organizacije svojih ogranaka na terenu, Ast je bio veoma elastičan. Formirao ih je obično u obliku koji je bio najpogodniji za obavljanje lokalnih zadataka, a i prema stvarnim i personalnim mogućnostima. Ogranci u čijem je sastavu bilo do 6 lica nosili su naziv Abwehrtrupp, a oni čije brojno stanje nije prelazilo četiri lica Meldekopf. Ali jedni i drugi mogli su biti označavani i na jedan i na drugi od ova dva načina. Bilo je i takvih uporišta koja su se sastojala iz samo jednog organa ili jednog V-Mann-a i njegovih agenata. Bilo je i naziva »Stuetzpunkt« (uporište) i »Aussenposten« (isturena stanica). Ustvari, svi nazivi za ogranke Abwehr-a upotrebljavani su prilično proizvoljno, tako da se iz njih ne može tačno odrediti kategorija ili karakter ogranka.

U načelu ogranci su formirani tamo gde je to iziskivala konkretna obaveštajna potreba. Obično su to bila mesta u kojima su se nalazila težišta borbe između okupatora i NOP-a, ili gde je iz izvesnih razloga bilo potrebno da se intenzivnije

prikupljaju podaci, izgrađuje agentura ili vrši kontraobaveštajna delatnost. Često su ovakvi ogranci bili formirani u vezi sa pokretima Wehrmacht-a protiv NO'P-a: ili su se pojavljivali pre početka kakve »akcije čišćenja«, ili su je pratili, pa zatim ostajali da obaveštajno razrade rezultate do kojih se u toku nje došlo i da se iskoriste obaveštajne mogućnosti koje su se u toku nje otvorile. Ako je koje područje postalo obaveštajno manje interesantnim, ogranak Ast-a premeštan je na drugo žarište ili ukidan.

Zbog ovakve prakse Ast-a Beograd podaci koji su sačuvani o njegovim ograncima i uporištima na terenu, ne daju dovoljno preglednu sliku koja bi omogućila sistematizovanje. Jedan od razloga te nepreglednosti je i upotreba raznih termina za naziv Abwehr-ovog ogranka. Nepreglednosti doprinosi i činjenica da su sami ogranci mogli biti i rezidenture kakvog agenta ili punkt u kome deluje jedan Abwehr-ov organ. Sem toga, Abwehr-ovi ogranci su često — ili čak obično — u cilju kamuflaže ugrađivani u razne okupacione ustanove ili im pridruživani (naprimer Kreiskommandanture i ustanove Organizacije Todt), što takođe otežava njihovo identifikovanje i kategorizaciju.

Najčešće su ogranci Ast-a Beograd na terenu označavani nazivima Meldekopf, a rede Abwehrtruppi ili Stuetzpunkt. Nazivom Abwehrtrupp služili su se ogranci Abwehr-a u Užicu, Požarevcu i Gornjem Milanovcu. Kao Meldekopf poznati su ogranci u Kosovskoj Mitrovici-Peći, Nišu, Vršcu, Kraljevu, Pančevu, Kumanovu i Čačku. Međutim, ogranci u Gornjem Milanovcu i Požarevcu takođe upotrebljavaju naziv Meldekopf, što jasno ukazuje na svu varijabilnost i elastičnost Ast-a Beograd u upotrebi službenih naziva. Dalje su postojale ustanove raznog tipa — dakle i kao isturena uporišta Abwehr-a i kao lokalne rezidenture agenata —• u Donjem Milanovcu, Kragujevcu, Kruševcu, Smederevu, Šapcu, Valjevu, Zajeearu, Negotinu, Leskovcu, Zrenjaninu, Boru, Koviljači, Loznici, Ljuboviji, Novom Pazaru, Raškoj i Sjenici. Postoji mogućnost da su i ogranci u Podujevu, Prizrenu i Tetovu pripadali Ast-u Beograd, a svakako je tome Ast-u pripadao i Meldekopf po liniji III u Debru, koji je formiran posle italijanske kapitulacije i iz koga je kasnije proizašao Abwehrtrupp reorganizovanog tipa.

Ast Beograd je do- početka 1942 godine imao i svoj Nest u Zemunu, nadležan za istočni deo Srema, koji se tada nalazio pod specijalnim prelaznim režimom,. Kada je ovaj posebni aranžman ukinut, Nest je vezan za Ast Zagreb.

Sve ove razne forme ogranaka na terenu, od Abwehr-trupp-ova do rezidentura, nalazile su se pod neposrednim rukovodstvom Ast-a, koji je vezu sa njima održavao radiotelegrafskim, telefonskim ili pismenim putem, putem kurira ili ličnog kontakta. Ukoliko' ogranci nisu bili ugrađeni u kakvu drugu ustanovu, kao što je to napred pomenuto, oni su ponekad nosili nazive koji nisu ukazivali ni na kakav obaveštajni karakter, kao, naprimer, »Wehrwirtschaftsstab«, »Wirtschafts-kommando« ili slično.

Posebnu vrstu ogranaka odnosno uporišta pretstavljala su ona koja su bila vezana za referat III Wi/Do, odnosno za sistem obaveštajne odbrane dunavskoga saobraćaja. To su »Landposten« (kopneni punktovi) koji su postojali u Zemunu, Petrovaradinu, Vukovaru, Pančevu, Smederevu, Donjem Milanovcu i Kladovu. Zatim, plovni punktovi, »Schiffsposten«, koji su se nalazili na svim vrstama plovnih objekata. Vrlo je verovatno da je sa ovim dunavskim zadacima Ast-a imao veze i njegov ogranak na rumunskoj teritoriji, u Oršavi, koji je nosio naziv »Aussenposten« a bio' podređen referatu III F.

Za upoznavanje rada Ast-ovih ogranaka na terenu navešćemo nekoliko[1] primera iz njihove delatnosti, koji će donekle pokazati i njihov karakter, metode i delokrug.

U Užicu je' radio ogranak Ast-a koji se pojavljuje i pod nazivom »Abwehrtrupp Uhu« i pod oznakom Meldekopf. Reč »Uhu« (sova) izabrana je svakako zbog toga, što se njeno prvo slovo poklapa sa prvim slovom naziva sedišta ogranka, tj. Užica. Ogranak je formiran još 1942 godine, odmah pošto su jedinice Wehrmacht-a zauzele oslobođenu teritoriju u tom kraju i potisle partizanske formacije prema Sandžaku. Na čelu »Abwehrtrupp-a Uhu« stajao je pripadnik Abwehr-a Hans Kohl, koji je svoj pseudonim »Ivan Kolić« upotrebljavao čak i u službenom saobraćaju sa Abwehr-om i drugim nemačkim ustanovama. Kohl, koji je pre rata boravio u Jugoslaviji kao zastupnik neke nemačke firme, živeo je do 1941 godine u, Srbiji, poznavao jezik i prilike i zbog toga, ima,o preduslove za uspešan rad. Pojavljivao se, prema potrebi, i u civilu i u uniformama svih rodova vojske. Mišljenja, na koja

se o njemu nailazi u zaplenjenim nemačkim arhivama, često su sasvim protivrečna. Po nekima on je veoma sposoban obaveštajac koji je u svom radu imao mnogo uspeha, po drugima je nesolidan hvalisavac. Na svaki način, međutim, on je bio veoma agilan i njegov rad je morao biti koristan, pošto se u Užicu zadržao od 1942 pa sve do nemačkog povlačenja 1944 godine. Ovo je, istovremeno, jedan od retkih primera zadržavanja Abwehr-ovog ogranka u jednom mestu više od dve godine bez prekida.

Ogranak u Užicu je obaveštajno radio u većem broju srezova. Kohl je lično obilazio teren i držao agenturu na vezi. On je raspolagao i radio-stanicom, te je organizovao i radiotelegrafski kurs, koji su posećivali neki pripadnici »Srpskog dobrovoljačkog korpusa«. Kohl je uopšte prisno sarađivao' sa ljotićevskim i ostalim kvislinškim formacijama.

Sem Kohl-a u ovom ogranku se od Abwehr-ovih organa pojavljuje još i Siegfried Fiedler. Postoji verovatnoća da je on identičan sa podoficirom Fiedler-om, koji je radio u Ast-u Beograd. Dalje se pominju još i dvojica radiotelegrafista, neki Neumann i Leo Nikolica.

»Abwehrtrupp Uhu« održavao je vezu sa svim lokalnim ustanovama Wehrmacht-a i kvislinških vlasti. Sarađivao je i sa SS-divizijom »Prinz Eugen«, koja je operisala u užičbotm kraju.

Kohl je radio veoma mnogo na organizovanju široke agenture, naročito[1] s obzirom na činjenicu da je, posle povlačenja partizanskih jedinica, pozadinska organizacija NOP-a bila ostala na tom terenu. Stoga je osnovni zadatak »Abwehrtrupp-a Uhu« bio da upoznaje organizaciju NOP-a, da radi na njenom otkrivanju i na suzbijanju njenog uticaja. Istovremeno ovaj Abwehrtrupp obrađivao je i organizaciju DM, pri čemu je nastojao da stvori neku platformu za saradnju sa njom protiv NOP-a.

Kadar svojih agenata »Abwehrtrupp Uhu« regrutovao je mahom iz redova pripadnika ili simpatizera Ljotićevog »Zbora«, kao i iz krugova reakcionarne buržoazije u Užicu. Kohl je bio razvio veliku društvenu aktivnost, održavao veze sa mnogim licima iz vodećih građanskih krugova, pozivao ih na razne sedeljke, pa je tako stvorio, i u Užicu i u njegovoj okolini, razgranatu mrežu svojih agenata. On se hvalio da mu

je služba tako savršeno organizovana, da je posle pet-šest časova uvek obavešten o svemu što se na terenu dogodi.

Mada Abwehr, kao što je poznato, nije imao nikakvih egzekutivnih ovlašćenja, »Abwehrtrupp Uhu« je vršio i hapšenja. Tako je, naprimer, u selu Milićevu uhapsio seljake Radomira i Milovana Jokovića, zbog pomaganja organizacije DM, držao ih nekoliko dana kod sebe, saslušavao, pa onda predao ispostavi Sipo i SD-a u Užicu. Interesantno je da je dokumenta o njihovom upućivanju ispostavi, Kohl potpisao svojim pseudonimom ⟷ Ivan Kolić.

U vezi sa radom ovog ogranka treba istaći da je i on, u kasnijim: fazama okupacije, aktivno sarađivao sa četnicima DM protiv NOP-a.

U Gornjem Milanovcu je u toku 1942 i 1943 godine takođe postojao Abwehrtrupp, na čelu sa podoficirom Basler-om. Pored njega su se tu pojavljivali i poznati pripadnik Abwehr-a Egon Sabukoschek (inače, kao i Basier, predratni agent nemačke obaveštajne službe), koji je kasnije dobio oficirski čin, i neki kaplar Horvat. Abwehrtrupp je imao svoju radiostanicu, koju je posluživao Georgij Malicky, bivši poručnik bojnog broda jugoslovenske mornarice. Između ovog Abwehrtrupp-a i četničkih formacija DM-a u tom kraju postojale su veze, prvenstveno na liniji zajedničke aktivnosti protiv NOP-a. Organizacije DM slale su Abwehrtrupp-u izveštaje o NOP-u. Za uzvrat, baš na osnovu veza koje je stvorio Abwehrtrupp, bilo je ne samo tolerisanja, već i pomaganja četnika od strane Wehrmacht-a.

Abwehrtrupp na terenu Gornjeg Milanovca aktivno je radio na izgradnji agenture. Jedan od najvažnijih njegovih agenata bio je Cako Ilić, službenik nedićevskog sreskog načelstva. Osnovu agentske mreže činili su pripadnici i pristalice »Zbora«, kao i razni reakcionarno nastrojeni elementi. Jedan od njih bio je i pretsednik opštine u Gornjem Milanovcu, Ćivović, koji je, kao lokalni političar, imao širokih veza u svim selima sreza. Vezu između Abwehrtrupp-a i četnika DM održavao je i bivši potporučnik jugoslovenske vojske, Slavko Kurtović, koji je prilikom razoružavanja Pećančevih četnika i bio interniran, pa iz internacije pušten posredovanjem Egon-a Sabukoschek-a, stim da postane V-Mann Abwehrtrupp-a. Isto tako je kao važniji V-Mann ovog Abwehrtrupp-a poznat i d-r Sava Mihajlović, šef-lekara mesne bolnice.

U Kladovu je postojao Meldekopf, — ustvari rezidentura — koji je vodio komesar brodarske agencije Molter. Njega je na tom položaju zamenio neki Krause, a zatim Kraemer. Po svoj prilici, tu se radilo o agentskoj delatnosti u vezi sa opštom obaveštajnom zaštitom Dunava, u prilog čemu bi govorila i činjenica da je Meldekopf bio ugrađen u brodarskoj agenciji. Pored komesara brodarske agencije, za Ast Beograd radio je i Otto Kindsvogel, zakamufliran kao poljoprivredni referent Kreiskommandanture u Zaječaru. Treba naglasiti da se Abwehr-ov rad u ovom kraju delimično oslanjao na rezultate predratne delatnosti Leonida Čudnovskog, sreskog načelnika u Kladovu, koga je Abwehr bio- zavrbovao još pre okupacije. Čudnovski je u isto vreme bioi i agent jugaslovenskog generalštaba, odnosno njegove specijalne komande za zaštitu Đerdapa, na čijem je čelu bio[1] general Škekić. To- mu je omogućavalo da Abwehr-u pruža vrlo korisne podatke. On je verovatno dosta doprineo brzom zauzimanju Đerdapa od strane Nemaca aprila 1941 godine, pri čemu je Sipski kanal — čije je miniranje bilo planirano — ostao neoštećen. Kompromitovan kao agent, Čudnovski je iz Kladova povučen i, kako izgleda, obaveštajno upotrebljen na drugom mestu.

U Nišu je takođe postojao Meldekopf Ast-a. Njega je formirao Vasilije Joanović, predratni Abwehr-ov agent, koga je Ast bio preuzeo. Joanović je decembra 1941 ili januara 1942 godine stigao u Niš sa zadatkom da se poveže sa GFP-om i uz pomoć njegove ispostave izvrši potrebne predradnje za formiranje Meldekopf-a, kao i da otpočne sa vrbovanjem agenture. Niš je za Abwehr bio obaveštajno važan, jer su u okolini operisali partizanski odredi, i jer je te odrede, prema nekim nemačkim informacijama, snabd,evala, britanska avijacija putem padobranaca koji su tu spuštani. Joanović je obavio svoj zadatak, pa je zatim povučen iz Niša, a na njegovo mesto je došao novi rukovodilac Meldekopf-a. Poznato je da se februara 1943 godine na čelu Meldekopf-a u Nišu privremeno nalazio kapetan Richter, pripadnik odeljenja I H Ast-a Beograd. U Meldekopf-u je radila kao agent i Olga Belavić, koja je, zajedno sa svojim ocem, još pre rata bila na robiji zbog špijunaže u korist Mađarske. U leto 1941 godine ona je u Beogradu kod Ast-a, stvršila radiotelegrafski kurs, a zatim poslata u Niš, gde je ostala i posle Joanovićevog odlaska.

!

i

Interesantno je da je Meldekopf bio kamufliran kao filijala firme »Cereal« iz Beograda, dakle, one iste firme u čije je beogradsko zastupništvo bio ugrađen Haupt-V-Mann Georg Baur. Meldekopf je imao i svoju radiostanicu, koja je održavala svakodnevnu vezu sa stanicom »Bernhard« Ast-a u Beogradu. O uspešnoj konspirativnosti rada ovog Meldekopf-a govori najbolje činjenica da je o njemu, njegovom osoblju i agenturi vrlo malo' poznato.

Meldekopf koji je postojao u Požarevcu nosio je naziv »Abwehrkommando Richter« ili »Sonderkommando Richter«. Tu se radilo o ogranku koji je, po svoj prilici, delovao po liniji III C. Pored rukovodioca Meldekopf-a, čije je ime Richter možda bilo i pseudonim, poznati su još i njegovi pripadnici Hahn, Lichtenberger i Huber. Lichtenberger je održavao veze sa 734 pešadiskim pukom, koji se nalazio u Požarevcu. Interesantno je da su između Meldekopf-a i komande 704 divizije koja se nalazila u Požarevcu vladali veoma zategnuti odnosi, tako da je divizija čak svojim podređenim jedinicama izrazila želju da ne opšte sa Meldekopf-om. To je bilo, kako izgleda, donekle zbog toga što je divizija, preko svog Ic-odeljenja, imala svoju sopstvenu obaveštajnu službu, u kojoj je vodeću ulogu igrao Sonderfuehrer Baumann, inače tumač Ic-oficira divizije, majora Liebold-a. Donekle su ovakvi odnosi bili posledica uverenja operativne trupe da su Meldekopf-ovi izveštaji preterani i netačni.

Dobar deo svojih informacija Meldekopf je dobijao preko Organizacije Todt, koja je u požarevačkom kraju imala svoja radilišta. Zato je između njega i mesnih ustanova OT-a uspostavljen bliski kontakt. Inače, Meldekopf-u su bili dodeljeni i neki agenti koje je bio zavrbovao referat III C u Beogradu. Tako je Meldekopf-u podnosio svoje izveštaje već pominjani agent Vadim Kušljanski. On je Meldekopf preko koga je dobijao i svoje nagrade, odnosno namirnice, znao pod nazivom »Sonderkommando Richter«.

U Negotinu je postojalo Abwehr-ovo uporište u obliku rezidenture Haupt-V-Mann-a Andre Vincent-a (Vensan-a). On je bio inženjer i živeo je dugo vremena u Negotinu i Krajini. U njegovoj nadležnosti bila je teritorija od Negotina prema Nišu i prema Boru. Imao je svoje punktove u Knjaževcu, u Prahovu, u Boru i drugim mestima. On je radio po liniji III F i bio povezan sa kapetanom Kraigher-om, a u Negotinu se

oslanjao na mesne organe nemačke Carinske pogranične zaštite i koristio njihove usluge za svoj obaveštajni rad. Isto tako, bio je povezan i sa već pominjanim Kindsvogel-om, koji je radio i na terenu u Kladovu.

U samom Negotinu i njegovoj okolini Vincent je imao razgranatu agenturu. Kao mesto sastajanja sa agentima služila mu je zgrada u kojoj se nalazila apoteka, te je dolazak agenta mogao biti neupadljiv. U Boru je Vincent-ova veza bio' neki Horvat, sasvim; je moguće da je taj Horvat isto-lice sa Abwehr-ovim organom Horvatom koji je izvesno vreme pripadao Meldekopf-u u Gornjem Milanovcu. Horvat je imao u Boru radionicu, iz čega se može izvesti zaključak da je i tu postojao Meldekopf, o čijoj delatnosti nema bližih podataka. U sastavu Vincent-ove agenture u Negotinu nalazili su se i neki pripadnici štabova četničkih formacija koje su se nalazile u okolini, među njima i Mirko Stanojlović iz štaba Sibe Đorđevića. Dalje su za Vincent-a radili Dušan Marinović, đak, Košta Paligorić, hotelijer, a verovatno i studenti Dušan Radojević i Smiljka Lazarević. U Prahovu je Vincent-ova veza bio komandant mesnog rečnog pristaništa, Pacher.

U Zaječaru je u tesnoj vezi sa Abwehr-om radio Sonderfuehrer Tiller, koji je u mesnoj Kreiskommandanturi vršio Ic-službu. Od njegovih agenata poznat je, između ostalih, Tomislav Oskar Plivelić, fotograf, inače tumač u Kreiskommandanturi, Tu je bilo i bliske saradnje između Wehrmacht-a i četnika DM, u čemu je uzimao učešća i Tiller. Postignut je čak i sporazum poi kome su četnici dobili odrešene ruke da u Zaječaru vrše likvidacije simpatizera NOP-a i naprednih elemenata. Četnici su, na osnovu tog sporazuma mogli da. izvode svoje žrtve van Zaječara i da ih tamo ubijaju, ali im je likvidiranje u samom gradu bilo zabranjeno. Taj zajednički četničko-nemački posao obavljan je na taj način što su četničke trojke, pošto su prethodno sravnjeni četnički i Kreiskommanda,ntur-ini spiskovi lica koja treba likvidirati, dolazile u Zaječar i tu dobijale od Kreiskommandanture dozvolu za noćno kretanje za sebe, a dozvolu za izlaz iz grada za onoliko lica, koliko su u toj akciji nameravale da likvidiraju.

Meldekopf Ast-a formiran je 1944 godine i u Vršcu. Njegovi pripadnici bili su Walter Hahn i Anton Schmidt, koji su se pojavljivali u uniformama oficira OT, a bili podoficiri Wehrmacht-a. Sa Ast-om su održavali radio-vezu. Često su odla-

žili u Rumuniju, a naročito su preko svoje agenture prikupljali podatke o NOP-u. Pred kraj okupacije, polovinom septembra 1944 godine Schmidt i Hahn su smenjeni i upućeni na druga mesta, a u Vršac su došla dva druga Abwehr-ova organa.

Na kraju treba napomenuti da je izvanredno intenzivan obaveštajni. rad na Kosovu razvio Ast-ov Mel.deik.opf u. Kosovskoj Mitrovici, kojim, je prvo rukovodio podoficir Wagner, a. zatim poručnik Anton Hoffmann, Volksdeutscher iz Novog Vrbasa. On je za Abwehr radio još pre rata, kao student, i raspolagao je razgranatim vezama na Kosmetu. O radu ovog Meldekopf-a biće posebno govora, pošto je on povezan sa razvojem nemačke obaveštajne službe i njene delatnosti na Kosmetu, čemu je posvećen specijalni odeljak ove studije. To isto važi i za rad Ast-ovih ogranaka u Makedoniji. Pri tome treba istaći da je pregled obaveštajne delatnosti teško sistematizovati i učiniti jasnom, pošto su na tom području radile isturene obaveštajne ekspoziture iz Beograda i iz Sofije.

3. Obrazovanje i rad Abwehr-ovih frontnih ustanova

a. Reorganizacija i novo ustrojstvo Abwehr-a

U drugoj polovini 1943 godine u aparatu Abwehr-a na Balkanu, pa prema tome i u Srbiji, došlo je do znatnih promena, Tada počinje reorganizacija koja, ustvari, nije dobila konačno rešenje ni do- samog sloma Trećeg Reich-a.

Šema Abwehr-ovih ustanova, sa kojom je ova vojno-obaveštajna organizacija ušla u Drugi svetski rat, počela je da trpi promene još od 1942 godine, kada je realna situacija na ogromnim prostranstvima okupiranih ruskih oblasti nametnula pronalaženje i stvaranje novih organizacionih oblika koji bi mogli da obezbede veću povezanost između operativne trupe i vojno-obaveštajnih ustanova. Postepeno je ta reorganizacija zahvatala i druga ratišta, pa i okupirane zemlje u Jugoistočnoj Evropi,. Radilo se, dakle, o reorganizovanju oblika Abwehr-ovog delovanja na okupiranim teritorijama. Međutim,, još dok je ta reorganizacija bila u toku, pojavila se i druga, još zamašnija., koja je prelazila okvire unutrašnje strukture Abwehr-ovog aparata, Ta druga reorganizacija, promenila je čitav odnos Abwehr-a, kao vojno-obaveštajne službe, prema vojnim i političkim ustanovama Trećeg Reich-a i za-

vršila se njegovom potpunom likvidacijom. Razbijeni ostaci ove značajne obaveštajne organizacije podređeni su SS-ovskom aparatu.

Govoreći o reorganizaciji Abwehr-a i o premenama koje su vršene neprekidno počev od polovine 1943 godine (na Balkanu), pa do kraja okupacije Jugoslavije, treba imati u vidu dva momenta. S jedne strane, do pramena je dolazilo usled pregrupisavanja unutar samog Abwehr-a i zbog prilagođavanja njegovih organizacionih oblika zahtevima situacije na terenu. S druge strane, na ovaj osnovni razlog niza promena nadovezuje se i podređivanje vojno-obaveštajne službe Himmler-ovom aparatu, njeno razbijanje i stvarna likvidacija njene organizacione celovitosti, pa i njenog postojanja.

Uzroci i pozadina čitavog ovog procesa prikazani su već na drugom mestu[1]) i dublje ulaženje u njih prelazi okvire ovog izlaganja. Ono što nas ovde interesuje to su lokalni momenti na okupiranom Jugoistoku i u užim granicama okupirane Srbije koji su dejstvovali kao faktori na pramenu prvobitne organizacione šeme Abwehr-a. Dalje, ovde treba razmotriti vezi između situacije na Balkanu, ustrojstva Wehrmacht-ovih komandi kojima je Treći Reich tu situaciju želeo da savlada, i organizacionih oblika koji su u Abwehr-ovom aparatu izazvala ova dva činioca.

Kada je 1941 godine Jugoslavija okupirana i razbijena, u vrhovima Trećeg Reich-a se pretpostavljalo da je pitanje te teritorije — bar ukoliko se radi o periodu do kraja rata, — time skinuto s dnevnog reda i da se u strategiskim računima Wehrmacht-a evropski Jugoistok više neće pojavljivati kao akutno bojište. Na osnovu ovakve pretpostavke bila je izvršena i Wehrmacht-ova organizacija na okupiranim teritorijama, a prema tome i organizacija Abwehr-a kao sastavnog dela nemač^e oružane snage i obaveštajnog pomagača i saradnika operativnih trupa i vojno-političkog rukovodstva Trećeg Reich-a. Međutim, sasvim neočekivano, već početkom leta 1941 godine, svega nekoliko meseci posle sloma stare Jugoslavije, na njenoj teritoriji se pojavio pokret narodnog oslobođenja. Treći Reich je taj pokret tretirao kao neku vrstu lokalnog unutrašnjeg nereda, koji se može savladati palijativnim merama, pojedinim

*) V. o tome: Obaveštajna služba Trećeg Reich-a.

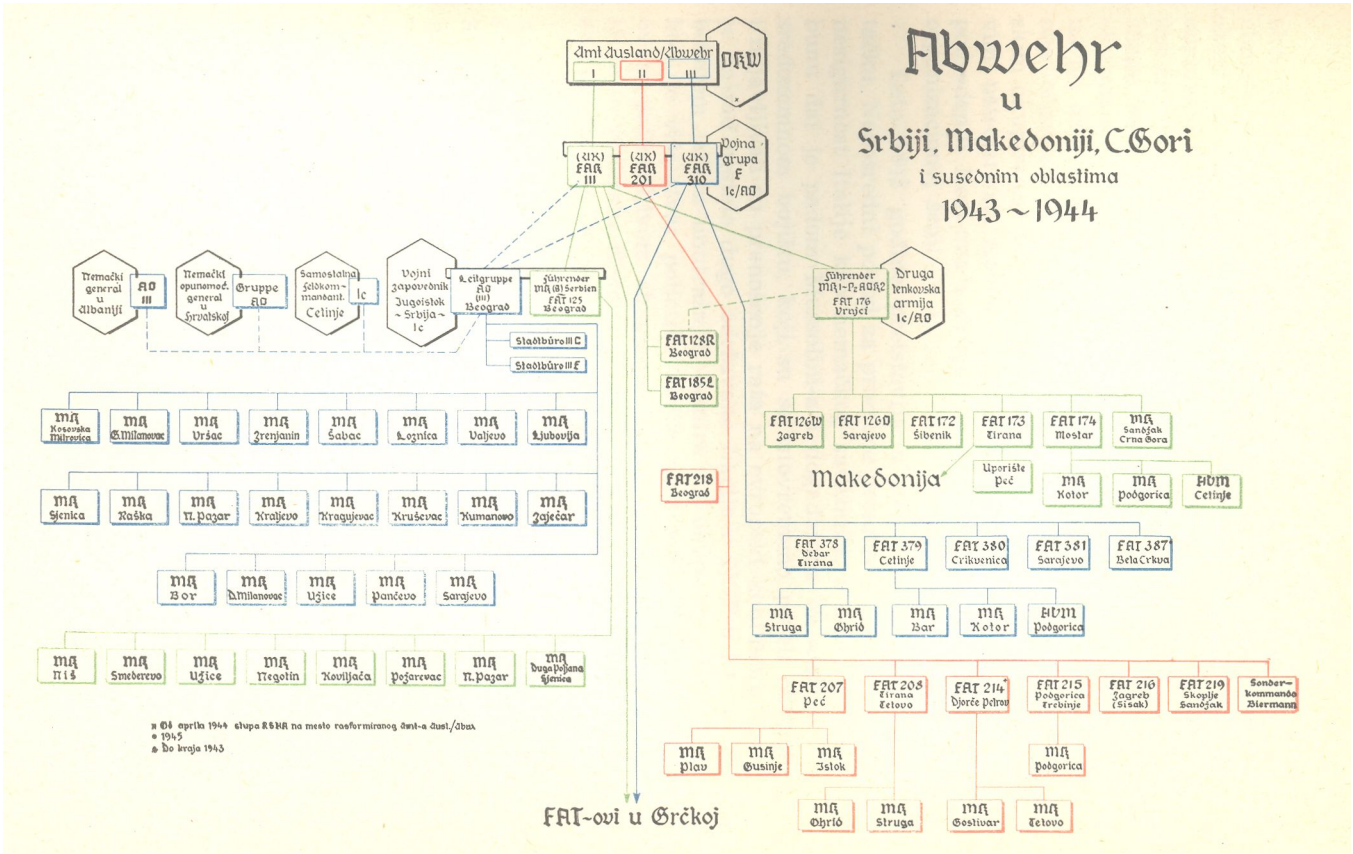
Abwehr
u
Srbiji, Makedoniji, C.Gori
i susednim oblastima
1943 ~ 1944
Amt Ausland/Abwehr
I
II
III
OKW
(AK) FAR 111
(AK) FAR 201
(AK) FAR 310
Vojna grupa F
Ic/AO
Nemački general u Albaniji
AO III
Nemački opunomoć. general u Hrvatskoj
Gruppe AO
Samostalna feldkommandant. Cetinje
Ic
Vojni zapovednik Jugoistok ~ Srbija ~
Ic
Leitgruppe AO (III) Beograd
Führender MR (B) Serbien FAT 125 Beograd
Führender MR I~P2 AOR2 FAT 176 Vrnjci
Druga tenkovska armija
Ic/AO
Stadtbüro III C
Stadtbüro III E
FAT 128R Beograd
FAT 185L Beograd
FAT 218 Beograd
MR Kosovska Mitrovica
MR G.Milanovac
MR Vršac
MR Zrenjanin
MR Šabac
MR Loznica
MR Valjevo
MR Ljubovija
MR Sjenica
MR Raška
MR N.Pazar
MR Kraljevo
MR Kragujevac
MR Kruševac
MR Kumanovo
MR Zaječar
MR Bor
MR D.Milanovac
MR Užice
MR Pančevo
MR Sarajevo
MR Niš
MR Smederevo
MR Užice
MR Negotin
MR Koviljača
MR Požarevac
MR N.Pazar
MR Duga Poljana Sjenica
FAT 126W Zagreb
FAT 126O Sarajevo
FAT 172 Šibenik
FAT 173 Tirana
FAT 174 Mostar
MR Sandžak Crna Gora
Makedonija
Uporište Peć
MR Kotor
MR Podgorica
HVM Cetinje
FAT 378 Debar Tirana
FAT 379 Cetinje
FAT 380 Crikvenica
FAT 381 Sarajevo
FAT 387 Bela Crkva
MR Struga
MR Ohrid
MR Bar
MR Kotor
HVM Podgorica
FAT 207 Peć
FAT 208 Tirana Tetovo
FAT 214* Djorče Petrov
FAT 215 Podgorica Trebinje
FAT 216 Zagreb (Sisak)
FAT 219 Skoplje Sandžak
Sonderkommando Biermann
MR Plav
MR Gusinje
MR Istok
MR Podgorica
MR Ohrid
MR Struga
MR Gostivar
MR Tetovo
FAT~ovi u Grčkoj
* Od aprila 1944 stupa RSKA na mesto rasformiranog Amt-a Ausl./Abw.
• 1945
• Do kraja 1943

akcijama — naprimer, »kaznenom ekspedicijom« generala Boehme-a — i koji ne zahteva bitnu promenu u organizaciji okupacionih snaga. Drugim recima, rukovodstvo Trećeg Reich-a održavalo je i dalje fikciju da Jugoistok nije više bojište, uprkos činjenici da su se u toj oblasti morale angažovati sve veće snage Wehrmacht-a i da su se teritorije oslobođene od vlasti okupatora sve više širile. U pogledu organizacije Abwehr-a na toj teritoriji ova fikcija je imala za posledicu zadržavanje one organizacione strukture koja je postojala u pozadinskim okupiranim teritorijama, pa i u samom Reich-u. Sa takvim ustrojstvom Abwehr je delovao preko Ast-ova, njima podređenih Nest-ova i drugih formi koje su odgovarale toj organizacionoj šemi.

Leto 1943 godine pretstavlja u tom pogledu prelomnu tačku. Neposredni povod za promene pretstavljala je sve veća nesigurnost Italije kao nemačkog saveznika, a signal za uzbunu dat je padom Mussolini-a i događajima na afričkom i sredozemnom bojištu, koji su se istovremeno počeli odvijati i najavljivali su prenošenje rata na evropski kontinent. Tada je najzad nestalo dugo održavane fikcije o NOP-u kao o tobožnjem izrazu unutrašnjih nemira na okupiranoj teritoriji, koji je više stvar policiske akcije nego vojnih operacija. O ovom promenljivom shvatanju govore i citirane instrukcije Hitler-a generalu Rendulic-u prilikom njegovog postavljenja za rukovodioca Druge tenkovske armije.

Kao rezultat ovog sagledavanja realne situacije na Balkanu došlo je i stvaranje jedinstvene komande za Jugoistok formiranjem Vojne grupe F i uvođenjem položaja Vrhovnog komandanta Jugoistoka sa sedištem u Beogradu. Treći Reich je i formalno priznao da Balkan pretstavlja bojište, operativnu oblast, a ne pozadinu u kojoj se pojavljuju nekakve lokalne pobune. Jedinstvenoj strategiji pokreta narodnog oslobođenja, koji je dejstvovao na čitavoj raskomadanoj jiigoslovenskoj teritoriji, bez obzira na veštačke granice kojima je ona nasilno bila ispresecana, Wehrmacht je suprotstavio jedinstveno operativno voćstvo sia feldmaršaloim Weichstom na. čelu.

Pošto je od okupacione stvarno postao operativnom oblašću, Jugoistok je iziskivao i takvu reorganizaciju Abwehr-ovog aparata, koja bi se zasnivala na činjenici da se tu, zaista, radi o bojištu.

Na teritoriji koja je stavljena pod komandu feldmaršala Weichs-a nalazio se, u vreme kad je on došao na položaj Vrhovnog komandanta za Jugoistok, nekoliko Ast-ova. Jedan je bio u Zagrebu, drugi u Beogradu, treći u Solunu, četvrti u Atini. Sem toga, postojali su i ogranci ovih Abwehr-ovih ustanova koji, su odgovarali utvrđenoj organizacionoj šemi za okupirana područja. Čitava ova organizacija počela je da se menja i prilagođava činjenici da se Jugoistok tretirao kao bojište, a istovremeno i novoj strukturi komande Wehrmacht-a na toj teritoriji.

Osnovni moment reorganizacije pretstavljalO[1] je ukidanje Ast-ova i stvaranje novih oblika, kakvi su se već od ranije ustalili na teritoriji okupirane Rusije. Te nove organizacione forme imale su da obezbede bližu saradnju i povezanost sa operativnom trupom i da omoguće bolje obavljanje onih zadataka koji su se pred Abwehr postavili usled karaktera koji je za Wehrmacht dobio okupirani Balkan.

Pre svega, pri sedištu Vrhovnog komandanta za Jugoistok stvoreni su vrhovni operativni i direktivni organi Abwehr-a za sve tri grane njegove delatnosti, koje su se osamostalile i nisu više bile povezane zajedničkim Ast-ovima. Tako su nastale tri Abwehrkommande po linijama I, II i III. Svaka od njih u pogledu taktike podređena odeljenju Ic/AO Vojne grupe F, dakle, Vrhovne komande za Jugoistok. U stručnom pogledu, Abwehrkommande su i dalje ostale podređene Amt-u Ausland/Abwehr. Na terenu su, kao podređene formacije Abwehrkommandi formirani Abwehrtrupp-ovi, koji su takođe ograničeni na jednu od tri grane. Abwehr-ove delatnosti. Abwehrtrupp-ovi bili su u stručnom i disciplinskom pogledu potčinjeni svojoj Abwehrkommandi, a u pogledu taktike sarađivali su sa višim štabovima podređenim Vojnoj grupi F, dakle sa armiskim korpusima, odnosno divizijama i pukovima. Oni nisu bili podređeni u vojno-disciplinskom smislu, komandi na čijem operativnom području su delovali, ali su imali najprisnije da sarađuju sia njenom Ic-službom i da sprovode njene želje.

Ovo je osnovna šema koju je trebalo da da reorganizacija. Za svaku od tri osnovne delatnosti Abwehr-a bila je Vojnoj grupi F dodeljena po jedna Abwehrkommanda. Upotrebu Abwehrtrupp-ova, podređenih ovim komandama, diktirale su obaveštajne potrebe, a ne kruto šematsko prilagođavanje orga-

nizaciji vojno-operativnih trupa. Tako je bilo moguće da jedan Abwehrtrupp deluje na čitavom području jednog armiskog korpusa, drugi Abwehrtrupp na području divizije, a treći samo na području jednog puka. Iako je, dakle, frontna struktura Abwehr-ovih ustanova načelno bila tesno povezana sa operativnom trupom i prilagođena njenoj organizaciji, ipak je odlučujući činioc za organizaciono postavljenje i terensku nadležnost Abwehr-ovih ogranaka pretstavljala stvarna obaveštajna potreba i situacija na terenu.

Uz reorganizaciju u samom krilu Abwehr-a uskoro je došla i ona druga, kojom je vrh Abwehr-a praktično likvidiran. Sa tim je počelo još u rano proleće 1944 godine, smenjivanjem šefa i tvorca mašinerije Abwehr-a, admirala Canarisha, i podređivanjem odeljenja I i II Amt-a Ausland/Abwehr RSHA-u, a Abwehr-a III neposredno Gestapo-u. Taj je proces još bio u toku kada je, 20 jula 1944 godine došlo do atentata na Hitler-a, posle čega je likvidacija ubrzana. Na terenu se, međutim, sve do oslobođenja Srbije to još nije osetilo u punoj meri.

Treba podvući da se, s obzirom na glomaznost i organizacionu isprepletenost aparata vojno-obaveštajne službe, ovaj dvostruki proces rearganizovanja na terenu odigravao dosta sporo, pri čemu su pojedine ustanove zadržavale svoje stare nazive i radile paralelno sa novim formama. Usto Wehrmacht je pokušavao da stvara neke svoje nove rukovodeće oblike, koji bi mu omogućili da ipak sačuva izvesnu kontrolu nad obaveštajnom službom, mada je ona u vrhu izuzeta iz njegove nadležnosti. Sve je to stvorilo gotovo nepreglednu i veoma zamršenu situaciju, u kojoj se pojavljuju nazivi i nadležnosti koje je teško razmrsiti.

Iako je Ast Beograd rasformiran u decembru 1943 godine, u pismenom saobraćaju sa Berlinom se još u aprilu 1944 godine upotrebljava, oznaka Ast-a, Ta sklonost za upotrebom) starih naziva dobila je izraza i u drugim primerima. Pisalo se Amt-u Ausland/Abwehr onda kada on nije postojao, jer je bio uključen u RSHA (zvanično 1 maja 1944 godine). U junu je, u vezi sa preuzimanjem Abwehr-a od strane Himmler-ovog aparata, izvršeno zvanično prekrštavanje raznih Abwehr-ovih ustanova.

Kao primer koji ilustruje ovu zbrku treba navesti odluku o likvidaciji Ast-a Beč. Taj Ast je juna 1944 godine rasfor-

miran. Njegovo odeljenje I, bez referata I Wi, dobilo je naziv »Kommando Meldegebiet Wien«, pri čemu je ovo novo telo obuhvatalo i ranije personalne i ostale administrativne poslove Ast-a. U stručnom pogledu ova nova tvorevina bila je podređena Amt-u Mil RSHA, a po pitanjima personala i administracije Upravi I i II RSHA. Referat I Wi bečkog Ast-a prekršten je u »Amt VI/VI Wi Wien« i podređen Upravi VI RSHA. Odeljenje III Ast-a Beč, ali bez referata III F, podređeno je delom ustanovi Gestapo-a u Beču (i to referati III Wi i III C 1 i III C 3), a delom neposredno Rukovodnome štabu Wehrmacht-a u OKW-u (šef odeljenja III, referati III H, III L, III Kgf, III C 2 i III C/P). Pri tome je ovaj drugi deo odeljenja III prekršten u »Oficir Abwehr-a pri Komandi vojne oblasti XVII«[1]). Referat III F ostao je tada još da privremeno visi u vazduhu, pošto je u međuvremenu kod OKW-a bila formirana ustanova Amt Abwehr III F, za koju je trebalo vezati dotadašnju službu Abwehr-a po liniji III F. Kasnije je i sektor III F priključen Upravi IV RSHA.

Zbrka koja je reorganizacijom stvorena u Beču tipična je za stanje neizvesnosti koje je tada vladalo u čitavom, aparatu Abwehr-a, pa i na teritoriji Vojne grupe F. U to doba, dakle u junu i julu 1944 godine, dolazilo je do mnogih promena naziva i linija podređenosti i povezanosti. Tako su, naprimer, u toku ova dva meseca nazivi Abwehrkommando i Abwehrtrupp, promenjeni u Meldekommando i Meldetrupp, a zatim Frontaufklaerungskommando (skraćeno FAK) i Frontaufklaerungstrupp (skraćeno FAT), koji su se zadržali do kraja rata.

Kada je počela reorganizacija u domenu Vojne grupe F, tri napred pomenute Abwehrkommande dobile su brojeve koji su odgovarali njihovom delokrugu u smislu uobičajene podele Abwehr-ovog rada: I, II i III. Ubrzo su ovi brojevi promenjeni, pa je Abwehrkommando I dobio oznaku Abwehrkommando 111, Abwehrkommando II pretvorio se u Abwehrkommando 201, a Abwehrkommando III postao je Abwehrkommando 310. Kao što se vidi, prva cifra trocifrenog obeležja svake od ovih Abwehrkommandi obeležava pravac rada (I, II ili III). Ovo obeležavanje pomoću brojki ostalo je i dalje, ali je naziv Abwehrkommande prošao kroz maločas pome-

*) Ovde je reč o tzv. „Truppenabwehr-u", tj. kontrašpijunaži u okviru trupnih jedinica, koji nije bio podređen RSHA-u.

nute promene, dok se nije ustalio kao »Frontaufklaerungs-kommandö« (FAK).

Ono što je u pogledu obeležavanja brojevima važilo za FAK-ove, važilo je i za niže organizacione jedinice Abwehr-a, koje su im bile podređene i za koje se od leta 1944 godine ustalio naziv »Frontaufklaerungstrüpp« (FAT). FAT-ovi su takođe bili obeleženi trocifrenim brojem s tim što je prva cifra označavala sektor rada.

Novi oblici Abwehr-ove organizacije, FAK-ovi, FAT-ovi i njima podređeni Meldekopf-i itd., nose naziv jedinica za izviđanje fronta — Frontaufklaerungseinheiten der Abwehr, dok šema sa Ast-ovima, Nest-ovima i njima podređenim ispostavama. i ograncima pretstavlja. teritorijalnu organizaciju, odnosno teritorijalne jedinice Abwehr-a,

Zadatak frontovskih jedinica proisticao je iz njihove pripadnosti, jednoj od tri grane Abwehr-ovog rada, a i iz konkretnih potreba terena na. kome su radile. Razbijanje Ast-ova i stvaranje ovih jedinica, povezanih sa operativnom trupom, dalo je mogućnost većeg prilagođavanja delatnosti konkretnoj situaciji na terenu i specijalizovanja za pojedine određene sektore rada, ili individualne zadatke.

U načelu čitava struktura frontnih jedinica Abwehr-a na teritoriji Vojne grupe F bila je podređena komandi vojne grupe, odnosno njenom, odeljenju Ic/AO. FAT-ovima se, dakle, upravljalo iz centra i to preko FAK-a. koji se nalazio' pri komandi Vojne grupe. Ipak je za armiske korpuse, divizije itd., prisustvo FAT-ova na njihovom terenu bilo od prilične koristi. Mada njihovi štabovi, podređeni Vojnoj grupi F, nisu mogli samostalno izdavati naređenja FAT-ovima koji su radili na njihovoj teritoriji, u praksi svaki FAT je uvek ispunjavao želje koje bi m,u saopštio Ic-oficir takvog štaba. Ova saradnja bila je naročito prisna ako je sedište rukovodioca FAT-a bilo u mestu gde se nalazio štab korpusa ili divizije.

Prvi zadatak FAK-ova formiranih pri Vojnoj grupi F bio je da na teritoriji Vrhovne komande za Jugoistok organizuju FAT-ove. Osoblje za FAT-ove uzimano' je, uglavnom iz teritorijalnih ustanova Abwehr-a, koje su ukinute usled reorganizacije. Ukoliko je bilo potrebno, dodavano je i osoblje iz operativnih jedinica. Treba napomenuti da su u personalnom pogledu FAT-ovi bili neposredno podređeni Amt-u Ausland/Abwehr odnosno Amt-u Mil RSHA, te se predlog

za formiranje FAT-a morao podneti toj centralnoj ustanovi koja je onda izdala odgovarajuće naređenje i određivala personalni sastav novoformiranog FAT-a. Međutim, konkretna upotreba pojedinih FAT-ova vršena je u sporazumu sa Ic/AO Vojne grupe.

U FAT-ovima, koji su formirani na teritoriji Jugoslavije, mogli su sie sresti mnogi dotadašnji pripadnici Ast-ova, pa. i čitava njihova odeljenja. Tako je, naprimer, FAT 125 formiran od odeljenja I Ast-a Beograd, FAT 216 od odeljenja II Ast-a Zagreb, itd. FAT-ovi su preuzeli i Meldekopf-e i ostale ogranke koje su Ast-ovi organizovali na svom terenu.

Prilikom likvidacije Ast-a Beograd ostao je manje-više netaknut sektor III, mada je pri Vrhovnoj komandi za Jugoistok, dakle takođe u Beogradu, obrazovan, pod brojem 310, FAK toga sektora čiji je personal doveden sa strane. Odeljenje III rasformiranog Ast-a Beograd dobilo je naziv »Leitgruppe AO« (tj. »Rukovodna grupa oficira Abwehr-a«) pri Vojnom zapovedniku za Jugoistok u Beogradu. Dakle, dok je, novi FAK 310 bio priključen komandi Vojne grupe F, tj. operativnoj komandi Wehrmacht-a za Jugoistok, dotle je Leitgruppe AO, ostatak rasformiranog Ast-a, priključen Vojnom zapovedniku za Jugoistok/Srbiju, tj. teritorijalnom komandantu Jugoistoka. Vojni zapovednik za Jugoistok bio je zainteresovan da raspolaže i centralom za kontraobaveštajnu službuj na teritoriji kojom je upravljao.

Treba dodati da je u Zagrebu izvršena slična promena, i da je formirana »Gruppe AO« pri Nemačkom opunomoćenom generalu u Zagrebu. Kao što je on bio podređen Vojnom zapovedniku Jugoistok/Srbija, tako je i Gruppe AO bila podređena Leitgruppi AO u Beogradu. Inače je u zadatke Leitgruppe AO spadalo rukovođenje i koordiniranje kontraobaveštajnog rada teritorijalnih vojnih ustanova podređenih Vojnom zapovedniku za Jugoistok. To su, pored Opunomoćenog generala u Zagrebu, bili: tzv. Nemački general u Tirani i Samostalna Feldkommandantura na Cetinju.

Svi zadaci sa područja I i, tj. tehničke službe za vezu Ast-a Beograd, prešli su na Afulei (Abwehr Funk Leitstelle) u Beogradu, koja je osamostaljena i podređena ustanovi Afulei Suedost u Beču.

U kasnu jesen 1944 godine otpočelo je povlačenje Vojne grupe E iz Grčke. Štab Vojne grupe F prešao je još pre oslo-

bođenja Beograda u Vukovar, a kasnije u Zagreb, gde je i rasformiran. Zajedno sa Vojnom grupom E došli su na teritoriju Jugoslavije i FAT-ovi sa područja Grčke i u završnom periodu rata tu delovali uporedo sa FAT-ovima koji su na toj teritoriji bili organizovani pre njihovog dolaska. Međutim, sa dolaskom Vojne grupe E na jugoslovensku teritoriju izvršene su i izvesne nove organizacione promene u okviru Abwehr-ovog aparata.

Ova se reorganizacija odnosila na FAK-ove; stvorene su nove rukovodne ustanove za tri grane Abwehr-ove delatnosti. Dotadašnji FAK 111 pretvoren je u Leitstelle I pri komandi Vojne grupe F odnosno E. FAK 201 podređen je ustanovi Leitstelle II Suedost, formiranoj u Beču — na ruševinama nekadašnjeg Ast-a Beč. Tu je Leitstelle vodio potpukovnik Friedrich Fechner, poznat kao glavni organizator delatnosti Abwehr-a II prema Jugoslaviji pred nemački napad. U isto vreme formirana je pri komandi Vojne grupe F i Leistelle III, za koju je personal uzet iz sastava FAK-a 310.

Prema tome, pred kraj okupacije Srbije, stvorene su Leitstellen (rukovodeće ustanove) za sektore rada I i III, koje su u pogledu taktike bile podređene Ic/AO-u Vojne grupe F i, kasnije Vojne grupe E. U stručnom pogledu Leitstelle I dobijala je naređenja od Amt-a Mil RSHA, a Leitstelle III od Uprave IV RSHA. Na sektoru II vrhovnom ustanovom u domenu Vojne grupe F odnosno E — ostao je FAK 201, ali je on u stručnom pogledu bio podređen Leitstelle II Suedost u Beču, a u taktičkom Ic/AO Vojne grupe.

Treba napomenuti da je u vezi sa ovim »Leitstellen« ponovo izbio sukob između RSHA i OKH-a. Pošto nije više bio u mogućnosti, zbog Hitler-ove odluke o podređivanju Abwehr-a Himmler-ovom aparatu, da za vojsku zadrži makar delimični uticaj nad vojnom obaveštajnom službom, OKH je pokušao da u svom okviru stvori posebnu, višu »Leitstelle fuer Frontaufklaerung«, čiji je zadatak bio da koordinira delatnosti Leitstellen na terenu. Međutim, posle nekoliko meseci borbe, RSHA je uspeo da prigrabi i ovu višu Leitstelle i da je učlani u svoj Amt Mil kao »Gruppe F«.

U vezi sa formiranjem FAK-ova i FAT-ova, koje je u Rusiji otpočelo još 1942 godine, a na Balkanu u leto 1943, pojavilo se i pitanje kvalifikovanih oficira i podoficira, u kojima

je postojala takva oskudica da je retko koja Abwehr-ova u-stano-va dostigla brojno stanje predviđeno za njen sastav.

Brojno stanje FAK-ova bilo je 30 do 40 ljudi, od kojih 10 do 12 oficira i lica u oficirskom rangu (Sonderfuehrer »Z« i »K«).Jedan od oficira FAK-a vodio je korespondenciju sa pretpostavljenim, i podređenim ustanovama, kao i celokupnu administraciju. Šef FAK-a lično je vodio nadzor nad odeljenjem za korišćenje materijala (Auswertung) koje je obrađivalo primljene izveštaje i podatke iz njih unosilo u situacionu kartu (Lagekarte). Poslednje stanje unošeno je u kartu za Ic-odeljenje Vojne grupe dvaput dnevno. Sem toga, postojala je i centralna karta za upoređivanje primljenih izveštaja. O hitnim stvarima FAK je dostavljao izveštaj odmah a, sem toga, davao- je i dnevni zbirni izveštaj, koji je pretstavljao pregled celokupnog prispelog obaveštajnog materijala. U dnevnom, izveštaju navođen je i izvor sa kvalifikacijom. Kao najpouzdaniji izvori smatrani su uhvaćeni radiogrami protivnika, tehnički nazivani »Qu-Meldungen« (Qu-izveštaji). Treba pomenuti da je između FAK-a i prislušnih službi WNV/ Fu III i »Na« postojala prisna veza. Pored nedeljnog, podnošen je i mesečni izveštaj za pretpostavljene ustanove.

U načelu, odeljenju Ic Vojne grupe davan je svaki izveštaj koji se odnosio na taktičku situaciju, a pretpostavljenom stručnom centru u Berlinu (Amt Ausland/Abwehr, odnosno Amt Abwehr III F, odnosno Amt Mil, odnosno Leistelle fuer Frontaufklaerung) dostavljani su svi izveštaji. Isto tako, izveštaji su dostavljani i Višem vođi SS i policije, Vojnom zapovedniku za Jugoistok, pa i Zapovedniku Sipo i SD-a, što je zavisilo od njegovog sadržaja, odnosno od njegovog značaja za ove ustanove. Sem toga, FAK 310 i Leitgruppe AO u Beogradu su se uzajamno- o-baveštavali.

Jedan od FAK-o-vih oficira vodio je personalna pitanja, a drugi vršio nadzor nad poverljivim i strogo poverljivim predmetima (Geheimsachen i Geheime Kommando-sachen). Za sve FAK-ove postojala je- jedna, posebna blagajna, koja je vršila isplatu agentskih nagrada, proveravanje i likvidaciju obračuna, kao i sve isplate ustanovama Abwehr-a koje su se nalazile na stalnim mestima. Blagajna je bila podređena neposredno centrali u Berlinu.

Organizaciona struktura FAT-a izgledala je ovako. Na njegovom čelu stajao je rukovodilac, odgovoran za poslovanje

i materijalne potrebe, kako FAT-a tako i njegovih ogranaka. Njegova je dužnost bila da kod FAK-a ili Leitstelle predlaže osnivanje podređenih ustanova, a i pokretanje značajnih akcija koje su po svom značaju mogle preći lokalne okvire. Jedan od oficira vršio je dužnost pomoćnika ili zamenika rukovodioca. Po formaciji, FAT je trebalo da ima, otprilike, šest pripadnika u oficirskom, 10 u podoficirskom rangu i 20 vojnika. Izveštaje je sastavljao zamenik rukovodioca, a u dužnost četnog narednika (Hauptfeldwebel) spadalo je staranje o smeštaju i snabdevanju, nadzor nad nižim personalom, kontrola voznog parka itd. Sem toga, postojala su dva stalna pisara, od kojih je jedan vodio službenu korespondenciju, vojničke isprave i agentsku kartoteku, a drugi pisao izveštaje i vodio situacionu kartu. FAT je imao i svoju radio-stanicu i radiotelegrafistu, koji je istovremeno bio i šifrant i vršio dešifrovanje.

Treba još jednom podvući da FAT-ovi skoro nikada nisu uspevali da imaju predviđeno brojno stanje, tako da se prosečno pri jednom FAT-u nije nalazilo više od 12—13 pripadnika, uključujući i njegovog rukovodioca.

Za obaveštajnu situaciju sa kojom je aparat FAK-ova i FAT-ova imao na Balkanu da se bori, veoma je karakteristična informacija o obaveš,tajnom položaju na Balkanu koju je 27 aprila 1944 godine Amt Abwehr III uputio, radi orijentacije, Leitgruppi AO i drugim ustanovama. Informacija polazi od jednog izveštaja koji je uputila britanska vojna misija iz Vrhovnoga štaba NOV i POJ i koji je stigao u nemačke ruke, navodno, preko Švajcarske. U tom izveštaju govori se o pregovorima za objedinjavanje »gerilskog ratovanja na Balkanu«, koji se vode između vojnih misija Velike Britanije i Rusije, s jedne, i rumunskih i mađarskih oficira, si druge strane. Istovremeno je Tito, nastavlja izveštaj, stupio u vezu sa grčkim partizanima i izvršio razmenu oficira. Zatim ovaj britanski izveštaj govori o pojačavanju intenziteta rata na Balkanu, pri čemu bi Titov zadatak bio da postane šefom »pokreta za objedinjavanje otpora na Balkanu i u podunavskim zemljama«. U izveštaju je dalje bilo reči o partizanskom bataljonu »Petoefi«, koji se sastoji od mađarskih dezertera, o čehoslovačkoj brigadi, o bugarskom detašmanu i oko 800 nemačkih dezertera. Prema izveštaju »narednih dana« nad »Titovim linijama«, treba da budu bačene iz ruskih aviona velike količine ratnog materijala,

dok sa Amerikancima teku pregovori o većim isporukama materijala Titu. Rusija se, međutim, još uvek suprotstavlja savezničkom iskrcavanju na Balkanu.

Na ovaj britanski izveštaj Amt Abwehr III nadovezuje svoj komentar, u kome ističe da ove vesti treba smatrati preteranim u pojedinostima, ali da se »od pre nekoliko nedelja« svakako može konstatovati pojačana obaveštajna aktivnost u prostoru Balkana i Podunavlja. Tako se, naprimer javlja o spuštanju agenata padobranom na teritoriji Češko-Moravskog protektorata. I u istočnoj Slovačkoj deluju ruski agenti, koji zahvataju i mađarsku teritoriju u Potkarpatskoj Rusiji. Tu je organizacija »bandi« pod ruskim vođstvom jako napredovala. Međutim uspelo je da se obaveštajno prodre u tu organizaciju, pa se računa da će se moći učiniti zahvat prema nekolicini »banditskih rukovodilaca«. Dokazano je, nastavlja Abwehr, da mađarske i rumunske »banditske grupe« pokušavaju da drže vezu sa »pobunjenicima u Srbiji i Hrvatskoj«. Smatra se kao sigurno da iza toga stoji sovjetska obaveštajna služba, dok britanska samo pomaže. Američka obaveštajna služba padobranom je spustila svoje oficire u Hrvatskoj i južnoj Mađarskoj sa zadatkom da se zvanično uključe u pokret bandi u tim krajevima. Neki od tih oficira su zarobljeni, a isto je tako zarobljen i jedan britanski oficir na mađarskoj teritoriji. Britanski oficiri i sovjetski agenti spuštaju se i u Rumuniji.

Dajući tako pregled aktivnosti protivnika, Amt Abwehr III upućuje Abwehr-ove ogranke na ove međusobne povezanosti i naređuje da sva zapažanja koja mogu doprineti uočavanju velike strategije obaveštajne delatnosti »bandi« najhitnijim putem jave Abwehr-u III. »Razbijanjem malih grupa nije ništa postignuto; po mogućnosti treba ove obaveštajno kontrolisati kako bi se uspelo da budu uhvaćeni veći delovi ukupne organizacije i da se ovakvi utvrđeni delovi u datom trenutku u potpunosti unište«.

Na kraju, Abwehr III naređuje svojim organima da održavaju stalnu i najprisniju vezu sa ustanovama Zapovednika Sipo i SD-a, a isto tako i sa prislušnom službom WNV/Fu III, kako bi se saznanja mogla odmah koristiti, a izbeći dvostruki rad.

U ovom izveštaju Abwehr-a ima nekoliko momenata koji su značajni ne samo za upoznavanje sa situacijom u tom vre-

menu na terenu, već i sa gledištem nemačke obaveštajne službe o njoj, pa, prema tome, i sa radom Abwehr-ovog aparata, koji se upravljao prema ovakvoj oceni situacije i njoj se prilagođavao. Abwehr je, sa svoje obaveštajne polazne tačke, protivnika gledao i u pokretu oružanog otpora podjarmljenih naroda, i u saradniku obaveštajne službe velike antihitlerovske koalicije. Interesantno je da je i u samom ovom izveštaju tačno podvučena razlika između situacije na teritoriji Jugoslavije — gde potpuno dominira NOP i ličnost Tita —- i situacije u drugim krajevima, gde »bande« organizuju sovjetski i drugi padobranci, ubačeni sa strane. Prema ovakvoj oceni protivnika i Abwehr je, preko svojih frontovskih ustanova, odredio svoje metode rada. U daljem izlaganju ćemo videti da je naročito bilo pojačano delovanje po liniji II, koje je dobilo i nove funkcije organizovanja aktivne oružane borbe protiv NOP-a.

b. Abwehr I

Na teritoriji Jugoslavije, reorganizacija Abwehr-a vremenski se poklapa sa promenom politike Trećeg Reich-a, koja je došla do izražaja u postavljanju Hermann-a Neubacher-a na položaj Opunomoćenika Ministarstva inostranih poslova. Kao što je već ranije istaknuto, Neubacher je imao specijalna ovlašćenja da organizuje i koordinira političku borbu protiv NOP-a na teritoriji svoje nadležnosti. Imao je značajna ovlašćenja i u odnosu na Wehrmacht i u odnosu na policisko-bezbednosni aparat. U politička sredstva kojima je on pokušavao da ostvari svoj zadatak spadala je, naravno, i igra sa obaveštajnom službom. Za ulogu Neubacher-a, za njegov odnos prema ostalim činiocima okupacije i za položaj obaveštajne delatnosti u čitavom sklopu političkih zadataka koje je novi Opunomoćenik Ministarstva spoljnih poslova imao da obavlja, veoma je karakteristično da mu je Amt Ausland/Abwehr dodelio dva oficira za vezu u visokom rangu. Jedan od njih bio je dotadašnji rukovodilac Ast-a Beograd, pukovnik Kohoutek, a drugi šef Ast-a Zagreb, potpukovnik von Lasser.

Položaj rukovodioca FAK-a po liniji I pri Vojnoj grupi F, — koji je konačno dobio naziv FAK 111 — preuzeo je dotadašnji šef odeljenja I Ast-a Solun, potpukovnik Sensburg. FAK je imao sve referate koji su ranije postojali u odeljenju I Ast-a Beograd. Na čelo referata I H došao je major Schoel-

ler, stim da istovremeno' zastupa šefa FAK-a i rukovodi kospondencijom. Referatu I H dodeljen je i kapetan Bredow, a referat I L preuzeo je major Ertl, raniji referent Ast-a Beograd. Njemu je dodeljen poručnik Kraemer, koji je kasnije došao na čelo specijalnog vazduhoplovnog FAT-a. Šef personala bio je major Baeumle. Specijalnim FAT-ovima za izgrađivanje pozadinske mreže (Ruecknetz-a) — sa kojima ćemo se kasnije upoznati — bavio se major Probst. Obukom agenata, za koju je u Beogradu postojao posebni logor, rukovodio je poručnik Erich Kiessling.

FAK 111 formirao je u Srbiji dva ogranka koja su nosila naziv »Rukovodeći Meldekopf-i« (Fuehrender Meldekopf). Ti su ogranci, u toku daljih terminoloških promena, o kojima je već bilo reči, dobili naziv Frontaufklaerumgstrupp — FAT. Razvoj »rukovodećih Meldekopf-a« još jednom jasno pokazuje nesigurnost i lutanja u vezi sa reorganizacijom, koji su došli do izraza i u imenima ustanova koje su u toku ovih promena formirane. Tako je podređeni organ FAK-a — tj. kasniji FAT — nosio od reorganizacije do aprila 1944 godine naziv »Fuehrender Meldekopf/B/Serbien«. U toku aprila otpala je reč »Fuehrender«, pa je naziv glasio »Meldekopf/B/Serbien«. U maju je ustanova prekrštena u Abwehrtrupp 125, u junu u Meldetrupp 125 i tek je u julu dobila svoj konačan naziv Frontaufklaerungstrupp' 125.

Od dva ovakva »Meldekopf-a«, tj. FAT-a, koje je formirao FAK 111, jedan je bio dodeljen Vojnom zapovedniku Jugoistok/Srbija, tj. šefu vojno-teritorijalnih vlasti u Srbiji. Otuda on u svome nazivu i ima oznaku »B«, kao kraticu za »Befehlshaber«. Drugi »Meldekopf« odnosno FAT dodeljen je komandantu jedinica koje su operisale na teritoriji Albanije, Crne Gore i NDH, tj. komandi Druge tenkovske armije. On je ustvari u Srbiji imao samo svoje sedište a njegova obaveštajna delatnost odvijala se na drugim teritorijama. Njegov je naziv bio u početku »Fuehrender Meldekopf I beim Pz AOK 2«. Kod ovog »Meldekopf-a« sa terminološkim promenama je išlo brže. On je već u decembru 1943 godine dobio naziv »Fuehrender Abwehrtrupp 176«, posle čega je izvesno vreme nazivan »Frontaufklaerungstrupp I«, da bi najzad dobio svoju konačnu oznaku »Fuehrender Frontaufklaerungstrupp 176«.

Bez obzira na ove terminološke promene, koje imaju samo istorisko, a ne i praktično značenje, nazivaćemo u daljem

izlaganju ove dve Abwehr-ove ustanove onim oznakama koje su na kraju dobile, tj. FAT 125 i FAT 176.

FAT 125 preuzeo je dobrim delom Meldekopf-e, koje je, u raznim mestima Srbije, bio ranije isturio Ast Beograd. Tako je on imao Meldekopf-e u Nišu, Užicu, Negotinu, Koviljači, Požarevcu, kao i u Novom Pazaru i Dugoj Poljani odnosno Sjenici. U Smederevu je poznata rezidentura jednog agenta, snabdevenog radio-stanicom.

Na čelu FAT-a 125 nalazio se kapetan Richter, poznat pod pseudonimom »Buerger« (ranije »Pfeil«), kojim je potpisivao čak i službena akta. Richter je radio specijalno u pravcu organizacije DM i njenih veza sa britanskom obaveštajnom službom i nastojao da što više četničkih štabova pridobije za saradnju protiv NOP-a. Međutim, njegov rad protiv NOV i POJ bio je još intenzivniji, naročito u jugozapadnoj Srbiji i u Sandžaku. On je uspeo da ubaci svog agenta u neposrednu blizinu Draže Mihailovića.

FAT-u 125 pripadao je i Egon Sabukoschek. Na čelu Meldekopf-a u Novom Pazaru nalazio se podoficir Basier. Ova dvojica su, između ostalog, imala zadatak da drže vezu prema četnicima Pavla Đurišića, koji su se u Polimlju borili protiv jedinica NOV u zajednici sa formacijama »Brandenburg« i jedinicama »Srpskog dobrovoljačkog korpusa«. Tamo se borila i »muslimanska milicija«, kojom je upravljao SS-pukovnik Krempler, sa kojim je FAT 125 bio u vezi.

Treba u vezi sa delatnošću kako FAT-a 125 tako i FAK-ova i FAT-ova uopšte primetiti da se, u načelu, FAK praktično nije bavio neposrednim vođenjem agenata, niti je imao, sem u izuzetnim slučajevima, agente neposredno vezane za sebe. Naprotiv, FAT je bio taj organ koji je radio direktno sa agenturom. Rukovodilac FAT-a 125, kapetan Richter, je još od pre rata, kada je radio u okviru Kriegsorganisation Jugoslawien, dobro poznavao ljude i prilike i raspolagao velikim krugom poznanstava i mnogim vezama. Jedno od lica sa kojima je održavao vezu i nesumnjivo dobijao značajne podatke, bio je istaknuti član Ljotićevog »Zbora« Mihajlo Olćan. Naročito u vreme kad je Richter težište delatnosti svoga FAT-a, zbog ratne situacije, prebacio u Sandžak, veza između njega i Olćana postala je vrlo značajna, pošto je Nedić Olćanu bio poverio specijalnu političku misiju u tome kraju. Ali Richter je imao vezu i neposredno sa Nedi-

ćem. On ga je lično poznavao, sastajao se sa njim i dobijao informacije kojima je Nedić raspolagao na osnovu delatnosti svoje obaveštajne službe. U poslednjoj fazi okupacije Richter je bio veoma aktivan u radu na sjedinjavanju Nedićevih i četničkih snaga i njihovog uklapanja u Wehrmacht-ove operacije protiv NOP-a.

U cilju organizacije ove saradnje, Richter se nije zadržavao samo na obaveštajnom radu, već je stupao i u lične kontakte sa istaknutim pripadnicima organizacije DM i raznim četničkim komandantima. Imao je udela i u formiranje tzv. 9 čete »Brandenburg« koja je u Sandžaku formirana od muslimanskog elementa, a uz saradnju Abwehr-ovih agenata Džafera Deve i Hasana Zvizdića. O prisnim vezama između FAT-a 125 i organizacije DM govori, naprimer, činjenica da je zlatiborski korpus DM, pod komandom kapetana Živanovića, koji se borio' protiv partizanskih jedinica na Tari, dostavljao Meldekopf-u FAT-a u Užicu protokole saslušanja zarobljenih partizana, sačinjene u njegovom štabu.

Između Meldekopf-a FAT-a 125 i njegovog centra, koji se nalazio u Beogradu, kao i. između FAT-a. i njegovog pretpostavljenog FAK-a, održavana je neprekidna veza. O svakoj činjenici za koju bi koji Meldekopf saznao, ili koja bi do FAT-a dospela putem agenture, prislušnih službi ili na koji drugi način, FAT' je odmah obaveštavao pretpostavljene ustanove, a isto tako i neposredno one ustanove za koje je vest mogla biti od interesa. U prvom redu to je bio Ic-oficir Vojnog zapovednika, za čiju je službu FAT 125 najviše i radio. Sem toga, FAT-ove izveštaje redovno je primao i, Zapovednik Sipo i SD-a u Beogradu. Pošto se Richter često nalazio na terenu, to su izveštaji delom poticali i od njega lično.

Iz zaplenjenih FAT-ovih izveštaja jasno se može videti promena situacije na terenu u Srbiji. Sve više u njima dolazi dO' izražaja saradnja sa organizacijom DM, pa i uloga koju u uspostavljanju te saradnje igra Abwehr. Istovremeno iz njih se vidi da su okupatorova vlast i njegove pozicije u Srbiji sve više ugroženi u vezi sa snažnim prodiranjem jedinica NOV i POJ na tu teritoriju i pojačavanjem partizanske delatnosti. U FAT-ovim izveštajima nazire se i sve veća nesigurnost u pogledu situacije na terenu i mogućnosti odbrane od nabujale snage NOP-a. Iz svih krajeva okupirane Srbije Meldekopf-i FAT-a 125 ili njegovi agenti javljaju o intenzi-

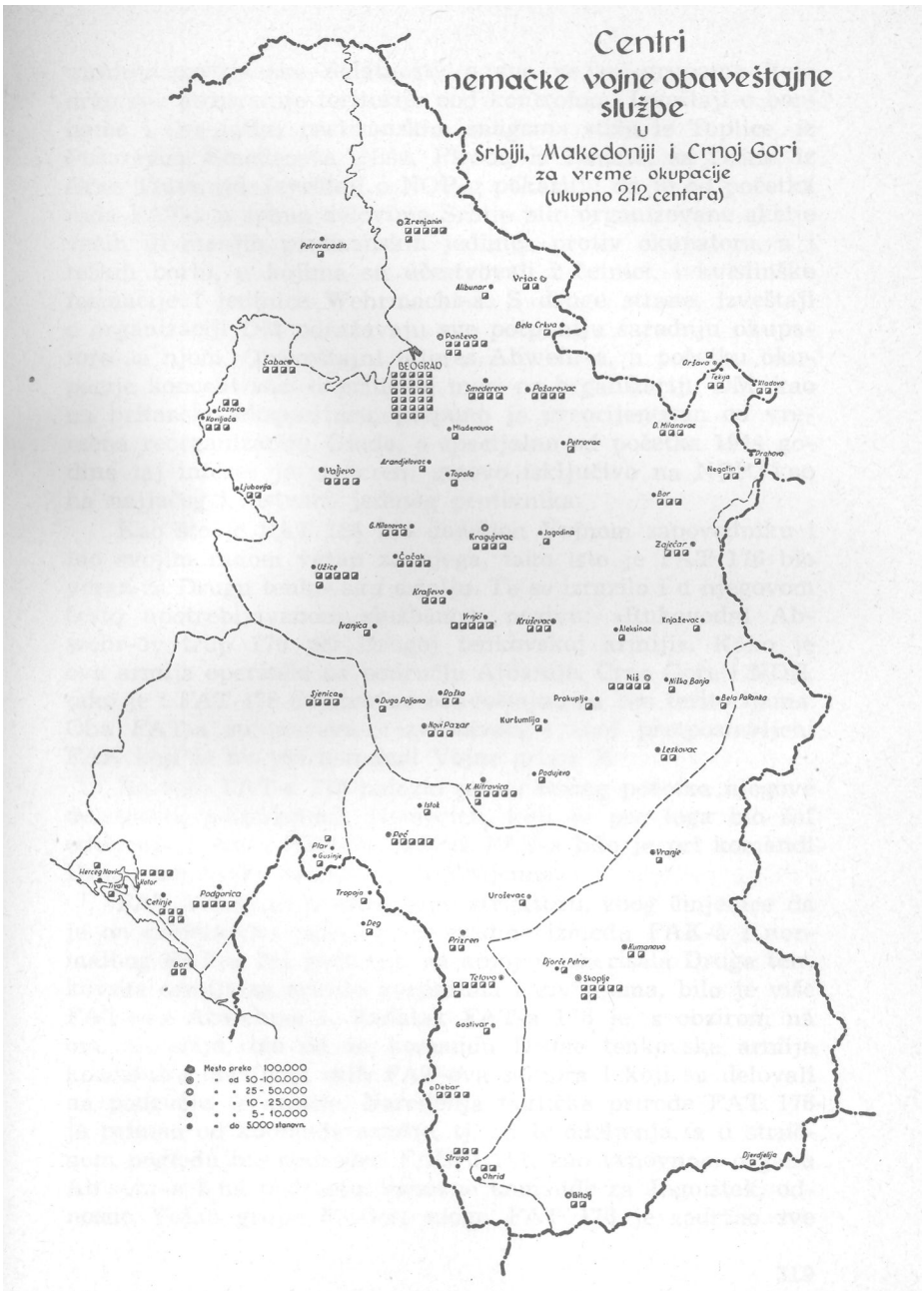
Centri
nemačke vojne obaveštajne
službe
u
Srbiji, Makedoniji i Crnoj Gori
za vreme okupacije
(ukupno 212 centara)
Zrenjanin
Petrovaradin
Vršac
Alibunar
Bela Crkva
Pančevo
BEOGRAD
Šabac
Smederevo
Požarevac
Oršava
Tekija
Kladovo
Loznica
Kovilača
Mladenovac
D. Milanovac
Petrovac
Prahovo
Arandjelovac
Negotin
Valjevo
Topola
Ljubovija
Bor
G. Milanovac
Kragujevac
Jagodina
Zaječar
Čačak
Užice
Kraljevo
Vrnjci
Kruševac
Aleksinac
Knjaževac
Ivanjica
Niš
Niška Banja
Sjenica
Duga Poljana
Raška
Prokuplje
Bela Palanka
Novi Pazar
Kuršumlija
Leskovac
Podujevo
K. Mitrovica
Istok
Peć
Plav
Gusinje
Vranje
Herceg Novi
Kotor
Tivat
Cetinje
Podgorica
Tropoja
Uroševac
Deg
Prizren
Kumanovo
Bor
Djorče Petrov
Tetovo
Skoplje
Gostivar
Debar
Struga
Ohrid
Bitolj
Djerdjelija
Mesto preko 100.000
" od 50-100.000
" " 25-50.000
" " 10-25.000
" " 5-10.000
" do 5.000 stanovn.

viranju partizanske delatnosti, o sve većim grupama koje drže sve prostranije teritorije pod kontrolom, Izveštaji o borbama i sve jačim partizanskim snagama stižu iz Toplice, iz Požarevca, Smedereva, Niša, Pirota, iz Banata, sa Drine, iz Crne Trave itd. Izveštaji o NOP-u pokazuju da je od početka rada FAT-a u svima dolovima Srbije bilo organizovane akcije većih ili manjih partizanskih jedinica protiv okupatora, a i teških borbi, u kojima su učestvovali i četnici, i kvislinške formacije i jedinice Wehrmacht-a. S druge strane, izveštaji o organizaciji DM odražavaju sve potpuniju saradnju okupatora sa njom. Obaveštajni interes Abwehr-a, u početku okupacije koncentrisan u priličnoj meri. na organizaciju DM, kao na britansku ekspozituru, potpuno je preorijentisan od vremena reorganizacije. Otada, a specijalno od. početka 1944 godine taj interes je usmeren, gotovo isključivo na NOP, kao na najjačeg i, ustvari, jedinog protivnika.

Kao što je FAT 125 bio dodeljen Vojnom zapovedniku i bio svojim radom vezan za njega, tako isto je FAT 176 bio vezan za Drugu tenkovsku armiju. To se izrazilo i u njegovom često upotrebljavanom službenom nazivu: »Rukovodni Abwehr-ov trup 176 pri Drugoj tenkovskoj armiji«. Kako je ova armija operisala na području Albanije, Crne Gore i NDH, tako je i FAT 176 dejstvovao' obaveštajno na tim teritorijama. Oba FAT-a su, naravno, izveštavala i svoj pretpostavljeni FAK koji je bio pri komandi Vojne grupe F.

Na čelu FAT-a 176 nalazio se, od samog početka njegove delatnosti, potpukovnik Hemprich, koji je pre toga bio šef odeljenja I Ast-a Zagreb. Sedište FAT-a bilo je pri komandi Druge tenkovske armije, tj. u Vrnjcima.

FAT 176 imao je specijalnu strukturu, zbog činjenice da je on pretstavljao neku vrstu sredine između FAK-a i normalnog FAT-a. Na teritoriji, na kojoj je operisala Druga tenkovska armija sa svojim korpusima i divizijama, bilo je više FAT-ova Abwehr-a I. Zadatak FAT-a 176 je, s obzirom na ovu situaciju, bio da za komandu Druge tenkovske armije koordinira delatnost svih FAT-ova sektora I koji su delovali na području te armije. Naređenja taktičke prirode FAT 176 je primao od komande armije, tj. od Ic-odeljenja, a u stručnom, pogledu bio podređen FAK-u 111, kao vrhovnom organu Abwehr-a I na području Vrhovne komande za Jugoistok, odnosno Vojne grupe F. Ovu ulogu FAT 176 je zadržao sve

do formiranja »Leitstelle I«, kada su FAT-ovi koji su mu dotle bili podređeni neposredno vezani za ovu novu tvorevinu a on povučen iz Jugoslavije. FAT se u septembru 1944 godine zajedno sa štabom Druge tenkovske armije povukao- iz Vrnjačke Banje u Beograd, i u oktobru 1944 godine za kratko vreme uspostavio jedan Meldekopf u Rumi. Ubrzo se FAT zajedno sa štabom armije prebacio preko- Slavonskog Broda u Novu Gradišku i konačno na teritoriju Mađarske.

S obzirom na ovakvu svoju ulogu, FAT 176 je imao samo toliki personal, koliki mu je bio- potreban za koordinacionu i direktivnu delatnost, Njemu su bili podređeni sledeći FAT-ovi: FAT 172 u Šibeniku; FAT 173 u Tirani sa uporištima u Devoiliju, Valom i Peći; FAT 174- u Mostaru. Pored toga, za njega je neposredno bio vezan niz Meldekopf-a u NDH, i to u Banjaluci, Sarajevu, Karlovcu, Zagrebu, Slavonskom Brodu i Bihaću. Kasnije je Meldekopf Zagreb pretvoren u FAT 126/West, a Meldekopf Sarajevo u FAT 126/Ost, ali su i dalje ostali podređeni FAT-u 176, zatim Leitstelle I pri Ic/AO Vojne grupe F.

Pored ova dva osnovna FAT-a, podređena FAK-u 111 na teritoriji Srbije, pod njim su još bili i FAT-ovi koji su dejstvovali u Grčkoj, Albaniji, Crnoj Gori, NDH, pa i u Sloveniji u završnoj fazi rata. I među ovim FAT-ovima je bilo Ruecknetz—FAT-ova, tj. takvih FAT-ova čiji je zadatak bio da formiraju pozadinsku mrežu, a koji su bili obeleženi oznakom »R« posle svoga broja.

O svim ovim FAT-ovima sektora I nema potpunih podataka, pa čak nije ni sigurno da su poznati svi FAT-ovi koji su bili podređeni FAK-u 111. Prema postojećim podacima, na teritoriji Vojne grupe F radili su sledeći FAT-ovi:

FAT 121 u Grčkoj; FAT 122 u Grčkoj; FAT 123 u Grčkoj, za koji postoje podaci da je radio i u Srbiji i u Bosni; FAT 124, koji je nastavio delatnost odeljenja I Ast-a Solun; FAT 127/R, Ruecknetz—FAT za Grčku, koji je u povlačenju 1945 godine stigao do Slovenije i tamo preuzeo Ruecknetz formiran od strane FAT 129/R; FAT 128/R, Ruecknetz—FAT za Srbiju i Banat, koji je kasnije prešao preko Hrvatske za Trst; FAT 129/R, Ruecknetz—FAT za Hrvatsku, koji je takođe izgradio pozadinsku mrežu u Sloveniji i Primorju, (nju je kasnije preuzeo FAT 127/R). Sa povlačenjem Vojne grupe E pojavljuju se na području Jugoslavije još FAT-ovi 168 u

Brčkom i Vukovaru, 169 u Sarajevu, 170 u Našicama, 171 na Sušaku, 175 u Skoplju i Đakovu, 177 u Vinkovcima. Posebno mesto među ovim FAT-ovima zauzima FAT 185 L, koji je delovao u sektoru vazduhoplovstva, a čija je aktivnost bila usmerena prema Italiji. Rukovodilac ovog FAT-a bio je poručnik Kraemer. FAT 185 L se u svojoj delatnosti oslanjao naročito na Italijane, fašiste, koji su se posle italijanske kapitulacije pridružili Nemcima.

c. *Abwehr II*

Frontovske jedinice Abwehr-a II, formirane na području Vojne grupe F, vršile su u domenu vojne obaveštajne službe mnogostruke zadatke. Značajno je u vezi sa njihovim radom, da je delatnost po liniji II bila od 1941 do 1943 godine u Srbiji praktično ukinuta ili bar vrlo reducirana. Opšta situacija na terenu učinila je da je, još pre reorganizacije od jeseni 1943 godine, u okviru Ast-a Beograd obnovljena delatnost sektora II, a posle reorganizacije taj sektor Abwehr-a, dakle frontovske jedinice tog sektora, dobijaju sve veći značaj i pojavljuju se u sve većem broju, mada ne operišu na teritoriji uže Srbije, već van nje, u susednim oblastima.

Još je u prostranstvima Rusije, gde su prviput formirane frontovske jedinice Abwehr-a, zadatak ovih jedinica sektora II bio povezan sa angažovanjem i obukom domorodačkih kvislinških snaga koje su upotrebljavane u borbama ili sabo^ tažnoj delatnosti protiv sovjetske armije. Važnu ulogu FAT-ovi sektora II imali su i u partizanskom ratovanju i u suzbijanju sovjetskih partizanskih grupa u pozadini nemačkog fronta. Od raznih zadataka frontovskih jedinica sektora II pominjemo baš ove, zato što su te jedinice i na području Vojne grupe F radile u sličnom pravcu.

Za razliku od frontovskih jedinica ostala dva sektora, frontovske jedinice sektora II uzimale su aktivnog učešća i u oružanim akcijama, ili su takve akcije organizovale. U okviru njih živo je proučavano partizansko ratovanje u svim njegovim oblicima. Izučavani su metodi suzbijanja gerile, odnosno organizovanja borbe protiv partizana sredstvima i taktikom kojima se oni služe. To je rađeno već u Sovjetskom Savezu, na okupiranim ruskim teritorijama. Od polovine 1943

godine taj rad se prenosi i na Balkan. U Rusiji su bili vrbovani dobrovoljci neruskih narodnosti, koji su zatim organizovani u male borbene jedinice, u jačini najviše bataljona. Ove su jedinice upotrebljene protiv ruskih partizana, a specijalno odabrani dobrovoljci su posebno obučavani u sabotaži i podrivačkom radu u protivničkoj pozadini, prebacivani su kroz front ili spuštani padobranima iza sovjetskih linija.

U Francuskoj i Italiji, a isto tako i u Belgiji, Holandiji i ostalim okupiranim zemljama zapadne Evrope, frontovske jedinice Abwehr-a II naročito su se bavile obukom članova fašističkih i profašističkih kvislinških organizacija, pripremajući ih da budu spremni za slučaj političkog preokreta ili savezničkog iskrcavanja. Sličnu delatnost obavljale su ove frontovske jedinice i u Rumuniji i Bugarskoj.

U Jugoslaviji frontovske jedinice Abwehr-a II su takođe obavljale najrazličitije zadatke, uglavnom slične zadacima srodnih jedinica na drugim evropskim okupiranim teritorijalna o kojima tek što je bilo reči. Tako su, naprimer, neki FAT-ovi Abwehr-a II praktično igrali ulogu komande za vezu sa četnicima DM. Bilo je i takvih FAT-ova koji su se samostalno borili protiv NOV i POJ, sa dobrovoljcima iz redova pronacističkih domorodačkih elemenata, ili uz pomoć manjih jedinica sastavljenih od pripadnika raznih neruskih sovjetskih narodnosti, dovedenih sa istoka. Jedan se FAT sektora II, južno od Zagreba, bavio gotovo isključivo zaštitom železničke pruge. Ukratko, na području Vojne grupe F upotreba FAT-ova II bila je veoma elastična i prilagođena subjektivnim i objektivnim momentima i mogućnostima, kao i potrebama terena na kome su ovi FAT-ovi stavljeni u dejstvo. S obzirom na vojnu situaciju u Jugoslaviji, gde su okupatorske trupe bile praktično u defanzivi, koja je povremeno prekidana ofanzivama protiv NOP-a, aktivna sabotaža je teško dolazila u obzir kao domen delatnosti Abwehr-a II. Taj bi se zadatak postavio tek u slučaju nemačkog povlačenja, kad bi agenti bili ostavljeni iza protivničkih linija u cilju sabotaže i podrivanja.

U pogledu agenture frontovske jedinice sektora II su takođe razvile intenzivnu delatnost. Ali, tu treba razlikovati pripadnike borbenih domorodačkih formacija i kvislinške grupe koje su sarađivale sa pojedinim FAT-ovima sektora II i bile pod njihovom komandom, od pripadnika obaveštajne a-

genture ovih FAT-ova. To su bile dve različite funkcije u okviru Abwehr-a II, i dva međusobno različita zadatka. Na teritoriji vojne grupe F V- Mann-e sektora II mahom je angažovao FAK, pa ih je zatim dodeljivao FAT-ovima, eventualno kao tumače ili za izvršavanje specijalnih zadataka. Jedino je FAK mogao tražiti izviđačku avijaciju koja je za tu svhu postojala, ukoliko vazduhoplovno izviđanje nije uopšte bilo rezervisano za pretpostavljenu Leitstelle II.

Dok je, naprimer, šef FAT-a 125 održavao neposredni lični kontakt sa najistaknutijim eksponentima srpskih kvislinških snaga, počev od samog Nedića, dotle su u sektoru II veze sa ovim značajnijim političkim organizacijama i licima praktički pale u deo višim ustanovama. Tako je prema Ljotićevom »Zboru« održavala direktne veze Leitstelle II SO koja se nalazila u Beču.

Težilo se tome da se organizacija frontovskih jedinica sektora II ograniči na FAK-ove i FAT-ove. Međutim, u praksi FAT je u svojoj delatnosti dolazio u situacije, u kojima je bilo potrebno da istura uporišta, ekspoziture i Meldekopf-e. Pri tom su FAT-ovi na terenu koristili i agentske mreže koje su postojale od ranije — ukoliko je takvih bilo -— i koje su preuzimali na vezu.

U Beogradu je, pri komandi Vojne grupe F (Vrhovnoj komandi za Jugoistok) sektor II Abwehr-a potpadao pod Abwehrkommando 201 koji je krajem 1943 godine premešten sa istočnog fronta u Srbiju, gde je uskoro promenio ime u Frontaufklaeurungskommando — FAK. Na čelu ovog FAK-a nalazio se potpukovnik Strojil, sve do septembra 1944 godine, kada ga je zamenio major May zv. Modrinjak. Najbliži saradnik Strojil-a bio je poručnik d-r Murad Ferid, viši državni tužilac u Muenchen-u. Sem toga, FAK-u su pripadali potporučnik Arning, koji je došao iz divizije Brandenburg, poručnik Hintsch i oficir za posebne zadatke Wolfgang Wircherek. U sastavu FAK-a bili su i podoficiri Jentsch i d-r Tscherne.

Pošto su se glavne borbe protiv NOV i POJ u godinama 1943/1944 — sve do na relativno kratko vreme pred oslobođene Srbije — vodile mahom u Crnoj Gori, Sandžaku, Hercegovini, Bosni, Slavoniji i ostalim delovima NDH, sedišta svih FAT-ova sektora II bez izuzetka bila su izvan teritorija uže okupirane Srbije. Tako se, kao podređeni FAK-u 201, pojavljuju FAT-ovi 207 u Peći, 208 u Tirani i Tetovu, 214 u Ma-

kedoniji i kasnije u Šibeniku, 215 u Podgorici i kasnije u Trebinju, 216 u Zagrebu i kasnije u Sisku, 219 u Skoplju i Sandžaku, kasnije u Doboju. Prema tome, delatnost ovih FAT-ova ne spada u okvir rada nemačke obaveštajne službe u Srbiji, iako se sedište FAK-a kome su bili podređeni nalazilo u Beogradu. Delatnost obaveštajne službe u Albaniji, Makedoniji, Crnoj Gori i Sandžaku, na čijoj je teritoriji ona delovala iz centara u Srbiji, biće prikazana u jednom posebnom poglavlju. Tamo će biti opisana i aktivnost FAT-ova koji su radili u tim oblastima.

Ovde treba istaći da je delatnost FAT-ova sektora II, naročito u njihovim borbenim akcijama protiv NOP-a, bila usko povezana sa jedinicama »Brandenburg«. Štaviše, prilično broj pripadnika ovih FAT-ova poticao je iz sastava puka odnosno divizije »Brandenburg«[1]). Tako je naprimer od njih, većim delom bio sastavljen FAT 208, a bilo ih je dosta i u FAT'-u 207.

U okviru delatnosti Abwehr-a II na teritoriji Srbije treba pomenuti školovanje agenata. Radilo se o osposobljavanju agentskog kadra za posebne zadatke, naročito u protivničkoj pozadini. O ovoj delatnosti biće još reči u posebnom odeljku.

d. Abwehr III

Reorganizacijom Abwehr-a, po liniji III je formiran prvo Abwehrkommando III, koji je, pošto je prošao kroz sve opisane terminološke promene, konačno dobio naziv Frontaufklaerungskommando — FAK 310. Sedište FAK-a bilo je u Beogradu pri štabu Vojne grupe F, tj Vojnog zapovednika za Jugoistok. Međutim, kao što je već ranije napomenuto, u sektoru III zadržala se i jedna ustanova, nastala iz odeljenja III rasformiranog Ast-a, pod nazivom Leitgruppe AO pri Vojnom zapovedniku Jugoistok / Srbija.

Zadatak Leitgruppe AO bio je da organizuje kontraobaveštajnu službu u okviru teritorijalnih ustanova koje su pripadale pod nadležnost Vojnog zapovednika, dok su se zadaci

[1]) O tom puku, njegovom značaju i razvoju u diviziju vidi Obaveštajna služba Trećeg Reich-a".

FAK-a 310 odnosili na operativnu trupu. Što se više rat bližio kraju to su se više ukrštali zadaci i nadležnost ove dve rukovodeće ustanove Abwehr-a III. Krajem okupacije teritorija Vojnog zapovednika postala je operativno područje, a sam Vojni zapovednik postao je i vrhovni zapovednik jedne improvizovano sastavljene armiske grupe koja je trebalo da brani Beograd. Razlike u zadacima su praktički nestale, a između Leitgruppe i FAK-a 310 ostvarena je najtešnja saradnja. Zajedničku pretpostavljenu Abwehr-ovu ustanovu u stručnom pogledu imala su ova dva ogranka Abwehr-a tek na najvišem nivou.

FAK 310 bio je pod rukovodstvom potpukovnika Klinkmueller-a. Njegovi su saradnici bili major Glombik i poručnik Hafner iz referata III F Ast-a Zagreb. Leitgruppe AO, međutim, praktično je preuzela odeljenje III Ast-a Beograd, odnosno u celi,ni nastala iz njega.

U toku daljeg razvitka organizacione situacije na sektoru III dolazi krajem 1944 godine do formiranja Leitstelle III pri Ic/AO-u Vojne grupe F. Slično se dogodilo i na sektoru **I.** Međutim, dok je stvaranje Leitstelle I praktično značilo formirana Leitstelle III, ostao da postoji i dalje. Jedino je izformirana Leitstelle III ostao da postoji i dalje. Jedino je izvršena personalna promena: potpukovnik Klinkmueller došao je na čelo Leitstelle, a major Glombik preuzeo komandu FAK-a.

Do dalje promene došlo je januara 1945 godine, dakle posle napuštanja srpske teritorije. Tada je sa Vojnom grupom E bio stigao u Sarajevo FAK 311 — koji je nastao iz FAT-a 390 — i preuzeo poslove FAK-a 310, a ovaj tada bio likvidiran. Lično Glombik ostao je kao oficir za vezu Leitstelle III pri FAK-u 311, čije je sedište u poslednjim mesecema rata bilo u Zagrebu.

FAK-u 310 bili su podređeni sledeči FAT-ovi: FAT 375 i FAT 376, oba u Atini; FAT 377 u Janjini; FAT 378 u Debru; FAT 379 na Cetinju; FAT 380 u Crikvenici; FAT 381 u Sarajevu; FAT 382 na Kritu; FAT 383 na Mitilini; FAT 384 na Rodosu; FAT 386 u Kaniji na Kritu; FAT 387 iz Grčke, privremeno izvesno vreme u Beloj Crkvi; FAT 390 u Solunu.

Kao što se iz ovog pregleda podređenih FAT-ova vidi, nijedan od njih se nije nalazio na teritoriji uže Srbije, izuzev kratkotrajni boravak FAT-a 387 u Banatu. Tu je situacija

bila ista kao na sektoru I, na kome je u Srbiji delovao FAT 125, dodeljen Vojnom zapovedniku, dok je FAT 176, koji je bio pridružen operativnoj komandi, delovao izvan srpske teritorije. Na sektoru III je FAK 310 sa svojim FAT-ovima radio izvan Srbije (jer u Srbiji tada nije bilo nemačkih divizija), dok je posiaa Abwehr-a III u Srbiji obavljala Leitgruppe AO pri Vojnom zapovedniku. Tu je, kao i na Abwehr-ovom sektoru I, između ustanova pri operativnoj trupi i pri teritorijalnoj komandi postojala saradnja i izmena informacija.

Treba naglasiti da je FAK 310 u nekim slučajevima upotrebljavao kamuflažni naziv Nachrichtenregiment 310, dok je Leitgruppe AO zadržala stari kamuflažni naziv Ast-a — »Wehrmachtsverbindungssteile«.

Leitgruppe AO pri Vojnom zapovedniku obuhvatala je referate III H, III F i III C ranijeg Ast-a Beograd. Takva situacija se zadržala sve do leta 1944 godine kada je, na nekoliko meseci pre oslobođenja Srbije, referat III C 1 sa svojim rukovodiocem majorom d-r Huwe-om podređen Zapovedniku Sipo i SD-a u Beogradu. Major Huwe je uklopljen u odeljenje IV (Gestapo) toga nadleštva bezbednosno-policiske službe. Ostali referati linije III — tj. III H, III F itd. •— ostali su do kraja okupacije u nadležnosti Leitstelle, koju je sve do kraja vodio šef odeljenja III rasformiranog Ast-a Beograd, potpukovnik von Sommerfeld.

U svom radu na terenu Leitgruppe AO se oslanjala na ogranke, koji su postojali u raznim mestima. Ona je preuzela veći broj uporišta Ast-a Beograd, i to u Kosovskoj Mitrovici odnosno Peći, Gornjem Milanovcu, Vršcu, Velikom Bečkereku (Zrenjaninu), Šapcu, Loznici, Valjevu, Ljubiji, Sjenici, Raškoj, Novom Pazaru, Kraljevu, Kragujevcu, Kruševcu, Kumanovu, Zaječaru, Boru i Donjem Milanovcu. U Užicu i Pančevu Leitgruppe je formirala nove ispostave. Interesantno je da je ona imala na teritoriji NDH, i to u Sarajevu, jedan ogranak pod nazivom »Aussenpošten«.

U stručnom pogledu Leitgruppe AO je imala veze sa ustanovom Amt Ausland/Abwehr Abetilung III odnosilo ustanovom koja je posle raspuštanja Amt-a Ausland/Abwehr formirana pri OKW-u, na čelu sa potpukovnikom Freund-om. Ovoj ustanovi dostavljani su i svi izveštaji sa podacima koje je Leitgruppe prikupljala preko raznih svojih veza. Dalje, Leitgruppe je redovno dostavljala svoje izveštaje Vojnom zapovedniku

Jugoistok/Srbija, odnosno njegovom odeljenju Ic, kao i Zapovedniku Sipo i SD-a u Beogradu.

S druge strane, ona je primala izveštaje ne samo od svoje agenture i svojih isturenih ogranaka, već i od Gruppe AO pri Nemačkom generalu u Hrvatskoj, otseka AO III pri Nemačkom generalu u Albaniji, kao i od Samostalne Feldkommandanture na Cetinju. Ukoliko bi neki od izveštaja, koje bi ona dobijala svojim mnogobrojnim kanalima, mogao biti od interesa za njene podređene centre, ona im ih je dostavljala. Podređeni centri, dakle, nabrojane ustanove u Albaniji itd., nisu po obaveštajnim stvarima održavale međusobne veze neposredno, već preko Leitgruppe AO. Tako je, naprimer, juna 1944 godine Gruppe AO pri Nemačkom generalu u Hrvatskoj dostavila Leitgruppi AO izveštaj o obuci pripadnika NOP-a u blizini Bari-a, na italijanskoj teritoriji, i o njihovom prebacivanju na balkansko kopno. Pošto je ta stvar bila od interesa i za rad službe III u Albaniji, pa i za tamošnje nemačke vojne vlasti, Leitgruppe AO je primljeni izveštaj prenosila i otseku AO III pri Nemačkom generalu u Albaniji.

Pored FAK-a 310, sa kojim je vršila razmenu obaveštenja, Leitgruppe AO je o stvarima koje su mogle da ga interesuju izveštavala i FAK 111. Na taj način je, praktično, uprkos činjenici da je jedinstvo Abwehr-ovih ustanova razbijeno formiranjem FAK-ova i FAT-ova, i dalje održavana bliska veza između izdeljenih grana vojne obaveštajne službe.

Podnošenje izveštaja sa sektora III Abwehr-a načelno je bilo regulisano tako, da je FAK 310 bio dužan da podnosi izveštaje Ic odeljenju Vojne gruppe F, a Leitgruppe AO Ic odeljenju vojnog zapovednika Jugoistoka/Srbije. Težište informisanja BdS-a bilo je kod Leitgruppe AO kao teritorijalne ustanove. Ova načelna postavka, međutim, nije pretstavljala smetnju da se u hitnim slučajevima uspostavi neposredan dodir zainteresovanih ustanova (naprimer, Leitgruppe AO sa Vojnom grupom F ili pak FAK 310 sa BdS-om Beograd).

Leitgruppe AO preuzela je gotovo celokupnu agenturu referata Odeljenja III ukinutog Ast-a, ali je vrbovala i nove agente. U praksi, pošto je personal Leitgruppe AO bio većim delom identičan sa personalom odeljenja III Ast-a, agentura nije ni osetila da je Abwehr-ova ustanova za koju je radila preformirana. Čak se primećuje da ni niži službenici — razni Volksdeutscheri i si., koji su se u ulozi tumača ili pomoćnih

organa nalazili pri raznim odeljenjima ili referatima Ast-a, — nisu jasno uočavali karakter promena nastalih u vezi sa reorganizacijom. Oni su dodeljivani ili premeštani iz jedne ustanove u drugu, iz ukinute u novoformiranu, a pri tom nisu tačno znali unutrašnji značaj ove reorganizacije, niti smisao svog premeštanja.

Nastavljajući rad sa starom agenturom, Leitgruppe AO je zadržala i Stadtbuero-e referata III F i III C. Mosthoff je produžio svoju delatnost i njegov centar je i dalje služio istoj svrsi kao i pre reorganizacije. On je napustio Srbiju zajedno sa Abwehr-ovim oficirima za koje je radio, tek pred samo oslobođenje Beograda. Slično je bilo i sa Stadtbuero-om referata III C, »Saturnom«, koji je, bez ikakvih promena nastavio sa svojom delatnošću sve do prelaska referata III C u nadležnost Gestapo-a, kada je rasformiran.

Iako je Leitgruppa AO nastavila rad odeljenja III Ast-a Beograd, ipak su i FAK-u 310 prepušteni važni pripadnici ranijeg Ast-a, a time i agenti. Tako je već pominjani Sonderfuehrer Werner Zonsius pripao FAK-u 310, gde je pod neposrednim rukovodstvom šefa FAK-a, potpukovnika Klinkmueller-a i njegovog zamenika majora Glombik-a rukovodio jednom grupom agenata. Zonsius, koji je nosio pseudonime »Fridolin« i »Stanković«, stupio je u vezu sa organizacijom DM-a preko ranije navedenih agenata Karla Radenkovića i žurnaliste Miodraga Savkovića, o kome će opširno biti govora u vezi sa BdS-om Beograd. U leto 1944 godine Zonsius je kao opunomoćenik Abwehr-a III kod borbene grupe Werl (Kampfgruppe Werl) stupio u vezu sa četnicima na području Zapadne Morave, kasnije se pri povlačenju izvesno vreme zadržavao kod četničkog vojvode Trifunovića i na kraju rukovodio jednim Meldekopf-om FAK-a 310 u Varaždinu. O Zonsius-u će još biti opširno govora u vezi sa organizovanjem agentske grupe, koja je trebalo da bude ubačena u redove partizana[1]).

FAK 310, međutim, stvorio je i novu agenturu. Tako je, naprimer, agent Hans Gostentschnik, koji je već ranije pominjan u vezi sa drugim pitanjima, ponovo zavrbovan za ovaj FAK. Prekid kontinuiteta u agenturnom radu, izazvan poja-

Zonsius se služio- za sastanke sa agentima stanovima: u ulici Internacionalne Brigade 83 (ranije Kraljevića Tomislava), Birčaninovoj ulici 28, Cetinjskoj ulici 32/111 i Nemanjinoj ulici.

vom novih lica (Klinkmueller-a, Glombik-a i dr.) prilikom formiranja FAK-a 310, vidi se, naprimer, i po tome što je šef FAK-a tražio od Zapovednika Sipo i SD-a podatke o Gostentschnik-u, mada su oni nesumnjivo morali postojati u Ast-u pre njegovog rasformiranja.

Obe vodeće ustanove sektora III, tj. FAK 310 i Leitgruppe AO, uveliko su u svome radu koristile razne kvislinške formacije i ustanove, a isto tako i četnike DM. Njihova delatnost je usmerena u prvom redu protiv NOP-a, pri čemu se u njenoj pozadini nazire očekivanje savezničkog iskrcavanja na Balkanu. No i pored saradnje, u odnosu prema četnicima DM oseća se i izvesno nepoverenje, naročito u vezi sa mogućnošću eventualne pojave zapadnih saveznika na jadranskoj obali.

4. Pozadinska mreža u Srbiji — FAT 128/R

Prviput su se Wehrmacht i njegova kontraobaveštajna služba sreli sa široko razvijenom pozadinskom mrežom na istočnom frontu 1942 godine. Pred povlačenje u Ukrajini, u velikom luku Dona, sovjetska vojno-obaveštajna služba organizovala je na teritoriji na koju su nadirale nemačke jedinice, veliki broj agentskih grupica koje su snabdevene sa radiostanicama, ostale zakamuflirane u gradovima i selima širokog ukrajinskog područja. Za nemačku kontraobaveštajnu radioprislušnu službu (Funkabwehr) te stanice su pretstavljale veliko iznenađenje, koliko svojom razgranatom mrežom, toliko i efikasnošću svoje delatnosti koja je sovjetskom vojnom rukovodstvu omogućavala da bude tačno informisano o onome što se događalo iza nemačkih linija. Ova sovjetska pozadinska mreža — a pogotovo uz partizanske grupe koje su operisale u nemačkoj pozadini —• pretstavljala je za nemačke kontraobaveštajne organe gotovo nerešiv problem. Za sovjetsko rukovodstvo ta služba je bila izvanredno dragocen izvor podataka koji su omogućavali donošenje strategiskih odluka i operativnih pokreta.

Da li je ovaj sovjetski primer dao Abwehr-u potstreka da pokuša sa stvaranjem slične organizacije kad je došlo vreme da Wehrmacht napušta zauzete teritorije, ili je do stvaranja pozadinske mreže došlo nezavisno od ove sovjetske prakse, — tek, činjenica je da je nemačka obaveštajna služba, počev

od 1943 godine, nastojala da u oblastima iz kojih se Wehrmacht povlačio[1] ostavi mrežu agenata. Ne samo Abwehr, već i obaveštajna služba RSHA nastojala je da stvori pozadinske mreže u oblastima sa čijom se evakuacijom moglo računati. Ovi obaveštajni punktovi, formirani pre nego što bi Wehrmacht bio prinuđen da se povuče iz pojedinih okupiranih oblasti, imali su za zadatak da ostanu na svom mestu i da snabdevaju nemačku obaveštajnu službu informacijama o svim zbivanjima s one strane fronta i duboko u protivnikovoj pozadini.

Između pozadinske mreže koju je organizovala sovjetska obaveštajna služba u Ukrajini i one koju je nemačka obaveštajna služba pokušavala da formira pred svoja povlačenja iz okupiranih pokrajina, postoji, međutim, bitna razlika. Sovjetska služba je svoju pozadinsku mrežu organizovala u svojoj zemlji, — tamo gde će ogromna većina stanovništva ostati verna svojoj državi i svom narodu. Nemačka obaveštajna služba, međutim, bila je primorana da ovu mrežu postavlja u tuđim zemljama, među narodom koji je iskusio sve nevolje i sav teror okupacije. Ova je činjenica bila od ogromnog značaja za uspeh jedne, a za neuspeh druge od ovih dveju protivničkih pozadinskih mreža.

Kao što je i sam zapovednik Sipo i SD-a u Beogradu, d-r Emanuel Schaefer konstatovao, za obaveštajni rad protiv sopstvenog naroda mogli su se pridobiti samo moralno gori, a ne bolji, elementi. Prirodna posledica tog kvalitativnog nedostatka pozadinske mreže bila je, pored njenih stručnih slabosti, i nepouzdanost agenture. Nemačka obaveštajna služba je pokušala, da vernost i požrtvovanje te agenture stekne time što je na nju trošila nesrazmerno velike sume novca. Međutim, mahom to nije mnogo koristilo. U trenutku, kada su na ovaj način zavrbovani agenti nemačke pozadinske mreže prepuštani sami sebi, ostavljani bez nadzora obaveštajnih organa, oni nisu osećali nimalo želje da se izlože opasnostima. Sem toga, obično je brzo dolazilo i do njihovog otkrivanja. Najzad, važan psihološki moment u radu agenture nemačke pozadinske mreže pretstavljalo je uverenje da je Treći Reich praktično rat izgubio, da je na izdisaju i da je zato rad za njega besciljan i znači, ustvari, besmisleno žrtvovanje.

Na teritoriji Jugoslavije sa radom na stvaranju pozadinske mreže — Ruecknetz-a — bio je prvo otpočeo RSHA.

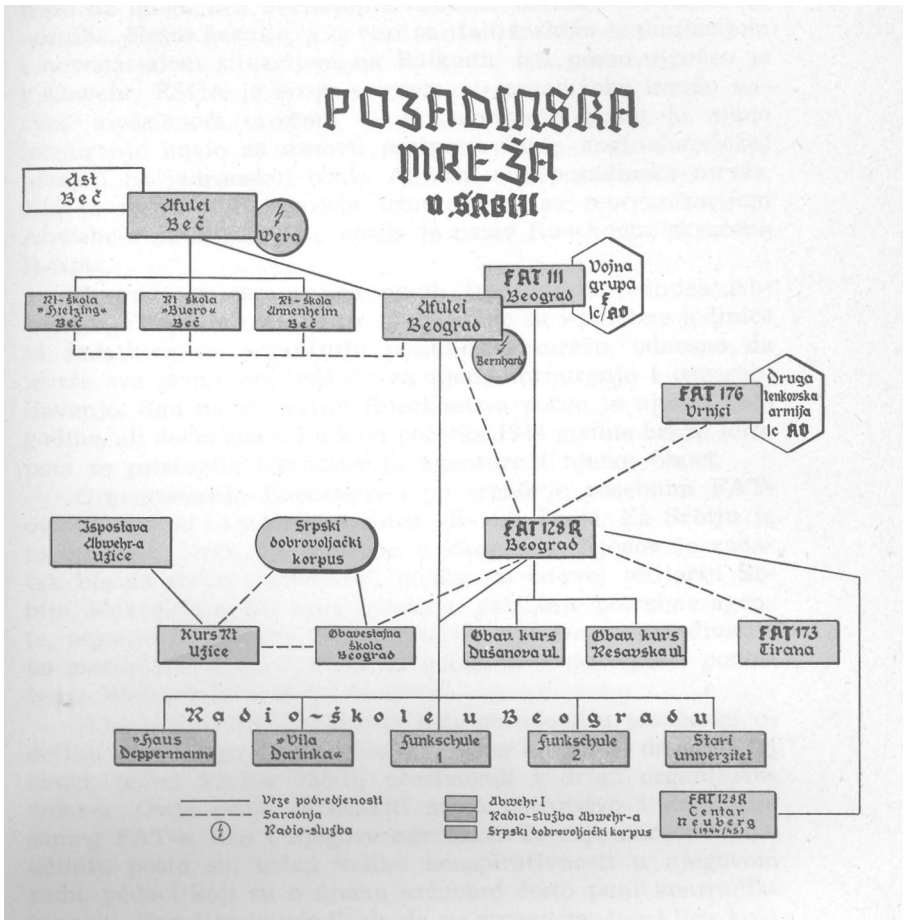
POZADINSKA MREŽA U SRBIJI
Ast Beč
Ufulei Beč
Vera
Rt-škola »Heizing« Beč
Rt škola »Buero« Beč
Rt-škola Annenheim Beč
Ufulei Beograd
Bernhard
FAT 111 Beograd
Vojna grupa F Ic/AO
FAT 176 Vrnjci
Druga tenkovska armija Ic AO
Izposlava Abwehr-a Užice
Srpski dobrovoljački korpus
FAT 128 R Beograd
Kurs Rt Užice
Obavestajna škola Beograd
Obav. kurs Dušanova ul.
Obav. kurs Resavska ul.
FAT 173 Tirana
Radio-škole u Beogradu
»Haus Deppermann«
»Vila Darinka«
Funkschule 1
Funkschule 2
Stari univerzitet
Veze podređenosti
Saradnja
Radio-služba
Abwehr I
Radio-služba Abwehr-a
Srpski dobrovoljački korpus
FAT 128 R Centar Neuberg (1944/45)

i to specijalno u onim primorskim oblastima za koje se smatralo da mogu biti eventualno izložene invaziji zapadnih saveznika. Nešto kasnije, a u vezi sa italijanskom kapitulacijom i novonastalom situacijom na Balkanu, isti posao otpočeo je i Abwehr. RSHA je svoju pripremanu pozadinsku mrežu nazvao invazionom mrežom —• Invasionsnetz, pošto je njeno formiranje imalo[1] za osnovu pretpostavku o anglo-američkoj invaziji na jadranskoj obali. Abwehr-ova pozadinska mreža, čije je formiranje otpočelo istovremeno sa reorganizacijom Abwehr-a na Jugoistoku, nosila je naziv Ruecknetz, skraćeno R-Netz.

Uporedo sa stvaranjem novih frontovskih jedinica Abwehr-a, FAK-ova i FAT-ova, obrazovane su i posebne jedinice sa zadatkom da organizuju pozadinsku mrežu, odnosno da izvrše sve pripremne radove za njeno formiranje i osposobljavanje. Rad na stvaranju Ruecknetz-a počeo je ujesen 1943 godine, ali dosta sporo i tek od početka 1944 godine bržim tempom se pristupilo izgrađivanju agenture i njenoj obuci.

Organizovanje Ruecknetz-a povereno je posebnim FAT-ovima, čija je oznaka bila slovo »R« iza broja. Za Srbiju je to bio FAT 128/R, sa sedištem u Beogradu. Njegov je zadatak bio da stvori pozadinsku mrežu na čitavoj teritoriji Srbije, Makedonije, Albanije i Banata, pridobije potrebne agente, organizuje njihovu obuku i izvrši njihovo raspoređivanje po mestima, u kojima treba da počnu sa radom posle povlačenja Wehrmacht-a iz tih krajeva.

Pitanje školovanja agenata biće obrađeno u posebnom odeljku zbog njegove specifičnosti i zbog činjenice da. su u toj obuci, pored FAT-a 128/R, učestvovali i drugi organi Abwehr-a. Ovde ćemo' razmotriti samo ustrojstvo i delovanje samog FAT-a, kao i njegove agenture. To nije naročito lako učiniti, pošto su, usled velike konspirativnosti u njegovom radu, podaci koji su o njemu sačuvani često puni kontradiktornosti. Naročito[1] je upadljivo da su mnoga značajna lica, koja su radila na formiranju Ruecknetz-a a pripadala drugim, ustanovama, poznata samo po pseudonimima, i nije razjašnjeno kakva je njihova organizaciona veza sa FAT-om 128/R i kakva uloga u sklopu Abwehr-ovog aparata. Jasan pregled' mehanizma Ruecknetz-a u Srtiji i delatnosti FAT-a 128/R onemogućen je time što je, i u stvaranju mreže i u njenoj obuci, delatnost FAT-a isprepletena sa delatnošću drugih Abwehr-ovih

ustanova, pa i nekih koje se nisu nalazile na teritoriji Srbije,, već, naprimer, u Beču.

Kao što to pokazuje broj FAT-a kome je bila poverena izgradnja pozadinske mreže u Srbiji, za stvaranje te mreže i za rad sa njom bio je nadležan sektor I Abwehr-a. FAT 128/R bio je podređen FAK-u 111, u čijem se sastavu nalazio posebni oficir za rad sa R-FAT-ovima.

Podređivanje FAT-a 128/R FAK-u 111 nije imalo samo hijerarhiski značaj. FAK je aktivno sarađivao sa FAT-om u ostvarenju njegovih zadataka i u formiranju njegove agenture. Ta saradnja se, naprimer, izražavala i u tome što su u FAT 128/R prebacivani pripadnici drugih referata. Tako je tu prebačen i Karlo Radenković, poznat sa svog rada za referat III C. Treba pretpostaviti da je FAK uopšte bio živo angažovan u delatnosti oko R-mreže i da se nije zadovoljavao samo nadzorom nad FAT-ovom delatnošću i eventualnim davanjem uputstava.

Rukovodstvo FAT-a 128/R poteklo je iz odeljenja I rasformiranog Ast-a Beograd. Na čelo mu je postavljen poručnik Toplak, bivši pomoćni oficir referata I H Ast-a Beograd, koji je upotrebljavao i pseudonim »ing. Stojanović«. Međutim, u delatnosti oko izgradnje i obuke FAT-ove agenture uzeo je učešća i major Ertl (pseudonim »Eugen«), šef referata I L Ast-a Beograd, koji je taj referat zadržao i u FAK-u 111. Dalje, postoji verovatnoća da se iza ličnosti koja je agentima FAT-a bila poznata kao »d-r Georg Krause«, i koja je igrala značajnu ulogu, krije poručnik Kraemer, pomoćni oficir referata I L FAK-a 111, za koga se zna da se — bar izvesno vreme — nalazio na čelu specijalnog vazduhoplovnog FAT-a 185/L, čije je sedište bilo, po svoj prilici, takođe u Beogradu. Kako Ertl tako i poručnik Kraemer — ukoliko je on zaista identičan sa licem koje se krilo pod pseudonimom »d-r Krause« — radili su na stvaranju Ruecknetz-a u vezi sa FAT-om 128, ali ne ulazeći u sastav njegovog rukovodećeg personala, već sa svojih položaja u drugim Abwehr-ovim. jedinicama.

Naročito je prisna bila veza između FAT-a 128/R i ustanove Afulei u Beogradu, na čijem se čelu nalazio kapetan d-r Weber. Afulei je vršio, preko svojih instruktora, obuku agenture FAT-a 128/R u rukovanju radio-stanicama i u radiotelegrafskoj službi. Što se tiče obuke u ostalim znanjima, koju je trebalo da steknu agenti FAT-a 128/R pre no što bi bili

osposobljeni za svoje zadatke, za nju su se starali sami organi FAT-a.

Poručnik Toplak, starešina FAT-a, povremeno je i sam predavao na agentskim kursevima, vršio nadzor nad obukom agenata, formirao svoju mrežu, preko koje je vršio vrbovanje i nameštao obučene agente u strateški važnim centrima, određujući im obaveštajne zadatke.

Oficir Abwehr-a »d-r Krause«, dajući objašnjenja agentu FAT-a 128/R Zvezdanu Steviću ovako je odredio zadatke agenture ove obaveštajne ustanove: posmatranje železničkih i saobraćajnih čvorova, osmatranje kretanja transporata, političkog raspoloženja naroda, pokreta, ilegalnog rada pojedinih grupa, veza sa inostranstvom. Naročito se radilo na prikupljanju svih vrsta podataka o vojnim jedinicama i vojnim postrojenjima, naoružanju i kretanju. O svemu tome trebalo je putem radiostanice izveštavati centar s one strane fronta. U zadatke ovih agenata snabdevenih radio-stanicama nije spadao diverzantski rad. Naprotiv, oni su imali da ostanu što je moguće duže prikriveni i neupadljivi, kako bi mogli da obavljaju predviđene zadatke.

Ostali oficiri Abwehr-a sa kojima se susretala agentura FAT-a 128/R — sem Toplak-a — mahom su radili samo na školovanju agenata, na njihovom obučavanju, ali nisu pripadali samom FAT-u. Od FAT-ovih pripadnika poznat je još Hubert Maciček — ili Matauschek — čije tačno ime nije utvrđeno. On se starao o agentima, uvodio ih u zadatke, pratio ih na putovanjima, itsl. FAT 128/R je nesumnjivo morao imati personal od preko deset lica. Ali, poznati su, uglavnom, samo instruktori sa kurseva na kojima su agenti obučavani — pa i oni često samo po pseudonimima. Pri tome nije jasno da li su neki od tih instruktora pripadali personalu FAT-a, pošto su učestvovali i organi drugih Abwehr-ovih jedinica. Usled toga će o personalu koji je vršio obuku biti još reči u odeljku 0 obuci agenture.

Najvažniji saradnik Toplak-ov i njegov glavni agent bio je Zoran Vuković, dugogodišnji pripadnik Ljotićevog »Zbora« 1 bivši šef njegove omladinske organizacije. Vuković je već u više mahova pomenut, pošto je obaveštajno radio po više linija Abwehr-a, koje su ga sve smatrale izvanredno pouzdanim agentom. Zahvaljujući svom ranijem položaju u »Zboru« i »Srpskoj dobrovoljačkoj komandi« koja je organizovala prve

odrede ljotićevskih »dobrovoljaca«, Vuković je detaljno poznavao ne samo organizaciju »Zbora«, već i sve njegove iole značajnije pripadnike. Zato je on mogao veoma korisno da posluži za onu svrhu, za koju ga je Toplak u prvom redu upotrebio: za vrbovanje agenata koji će raditi u pozadinskoj mreži FAT-a 128/R. Mada je Vuković negde oko 1943 godine došao u sukob sa Ljotićem i napustio »Zbor« ili bio iz njega isključen, on je i dalje održavao veze sa mnogim pripadnicima ove organizacije u Srbiji i uživao je i dalje, naročito kod mlađih ljotićevskih kadrova, znatan ugled. Iz tih krugova je on i regrutovao agente i privodio ih Toplak-u.

Vrbovanja agenata za pozadinsku mrežu Vuković je u Beogradu vršio lično, birajući mladiće i devojke koje je smatrao' najpodesnijim za ovaj posao. Za vrbovanje u unutrašnjosti koristio je obično svoje saradnike, a u prvom redu Dragišu Stanisavljevića, a zatim i Danila Ljubojevića koga je ovaj prvi zavrbovao. Stanisavljević i Ljubojević odlazili su, po Vukovićevim direktivama, u razna mesta u unutrašnjosti i tu vrbovali agente, mahom one na koje im je Vuković ukazivao. Zavrbovane agente dovodili su u Beograd, gde je Vuković vršio njihovo obavezivanje i dovodio ih u vezu sa majorom Ertl-om ili drugim oficirima Abwehr-a koji su preuzimali dalje staranje O' njima i njihovoj obuci.

Zavrbovani agenti dolazili su u Toplak-ov gradski biro, odnosno u kancelariju za rad sa agenturom koja se nalazila u Beogradu, na sadašnjem Bulevaru Revolucije 2. Toplak je imao još jednu kancelariju u Beogradu, u lici Vojvode Gligora. U ovim prostorijama vršena je i izvesna obuka, ali su najviše obavljani ostali poslovi sa agenturom. Sem toga, one su služile i kao konspirativna mesta za vrbovanja.

O kvalitetu i radu agenture FAT-a 128/R najbolje se može steći utisak iz kratkog opisa nekolicine njegovih agenata, čiji su slučajevi potpuno razjašnjeni. Tu je, pre svega, Vukovićev prvi saradnik, Dragiša Stanisavljević iz Vršca. Rođen negde oko 1918 godine, inače sin Ljotićevog okružnog starešine za vršački kraj, Toše Stanisavljevića, Dragiša je pre rata položio civilni pilotski ispit, a za vreme okupacije, zajedno sa svojim bratom, pripadao ljotićevskim »dobrovoljačkim odredima«, kao i njegov otac, koji je u borbi i poginuo. Pošto je neko vreme bio rukovodilac Službe rada u Smederevu, Stanisavljević je, ujesen 1943 godine, došao u Beograd, gde ga je Vuković

zavrbovao za Abwehr. Otada je radio na vrbovanju daljih agenata u vezi sa Vukovićem.

Danilo Ljubojević, rođen 1920 godine u Sarajevu, bio je tamo zaposlen u vojno-tehničkom institutu. Pripadao je »Zboru«. U Beograd je stigao 1943 godine, pa stupio u službu rada u Smederevu. Od februara 1944 godine radio je u Beogradu za Vukovića na vrbovanju agenata, zbog čega je morao mnogo putovati po unutrašnjosti, Služio se pseudonimom »Narek«.

Od pripadnika agenture »Saturn«, pored već pomenutog Karla Radenkovića, na vrbovanju agenata za FAT 128/R radio je još i Alfons Pirsch iz mariborske okoline. On je prilikom rasformiranja »Saturna«, avgusta 1944 godine, dodeljen Komandi vazduhoplovne oblasti Beč, ali je i dalje radio za FAT 128/R, i to u njegovoj kancelariji u ulici Vojvode Gligora.

Oleg Lepehin, ruski beloemigrant, rođen 1915 godine u Taškentu, bio je, još od oktobra 1941 godine, agent Ast-a Beograd. On je svršio jugoslovensku vojnu akademiju, iz koje je, kao potporučnik izašao 1936 godine, pa je stupio u vojno vazduhoplovstvo, gde je prvo bio izviđač, a zatim pilot. U vezu sa Ast-om Beograd došao je, zajedno sa svojim, ocem Nikolajem, posredovanjem agenta Kirimbeg-a koji ih je povezao sa Haupt-V-Mann-om Ljubicom Gopčević, a ova ih je dovela u vezu sa potpukovnikom von Lasser-om. Nikolaj i Oleg Lepehin ponudili su se da rade na Bliskom Istoku, ali ova njihova zamisao nije ostvarena. Pregovori koje su o tome vodili sa Lasser-om prekinuti su februara 1942 godine.

Oleg Lepehin služio je u Ruskom zaštitnom korpusu, ali se ponudio organu italijanske obaveštajne službe, Romeu Morten-u, za obaveštajni rad u korist Italije. Morten ga je marta 1943 godine izvukao iz korpusa i uputio u Rim, radi pohađanja obaveštajnog kursa. Po povratku u Beograd, Lepehin je obaveštajno radio za Italijane sve do kapitulacije Italije. Međutim, on je u isto vreme bio i agent Abwehr-a. Nije se moglo utvrditi da li ga je Abwehr poturio Morten-u, ili se on ponovo stavio na raspoloženje Abwehr-u, kad su ga Italijani već bili zavrbovali za svoju obaveštajnu službu. Posle italijanske kapitulacije Sipo je uhapsio Lepehina, pošto je bio evidentiran kao italijanski agent. Međutim, on je ubrzo pušten, pošto se Abwehr odmah umešao.

Krajem septembra 1943 godine Lepehin je dodeljen FAT-u 128/R, kao i drugi agenti Abwehr-a koji su tada prebačeni u agenturu koja se pripremala u vezi sa stvaranjem pozadinske mreže. On je završio radiotelegrafski kurs, kojom je prilikom dobio pseudonim »Duce«, a zatim, upućen, sa radiotelegrafistom Heinrich-om Tschentscher-om, iz Ast-a Beograd, za Tiranu. Rukovodilac FAT-a 173 u Tirani, kapetan d-r Mati, trebalo je da ga prebaci u Italiju. Lepehin je trebalo da mu šalje vesti pod pseudonimom »Werner«.

Prebacivanje u Italiju, u pozadinu savezničkih linija, pripremano je za početak 1944 godine, ali nije uspelo. Tada je napušten plan da se Lepehin prebaci čamcem i odlučeno je da bude spušten iz aviona. Zato se on vratio ponovo za Beograd, zamenio svoju radiotelegrafsku stanicu, pa je u radiotelegrafskoj školi FAT-a nekoliko dana obučavan u rukovanju novom koju je dobio. Plan o njegovom spuštanju iza savezničkih linija sproveden je u delo krajem maja 1944 godine. Spušten je u okolini mesta Lecce, u južnoj Italiji, sa zadatkom da izviđa u sektoru Taranto—Brindisi—Bari. Međutim, Lepehin se tu javio Britancima i počeo da radi dezinformativno za njih, dajući Abwehr-u lažna obaveštenja i poturajući mu lažni materijal, tzv. chicken food (pileću hranu), prema terminologiji britanske obaveštajne službe. Svoju delatnost za britansku obaveštajnu službu nastavio je i kasnije, posle završetka rata, vršeći i saslušavanja. Najzad je, pod pseudonimom »Antonio Delani«, ubačen u Jugoslaviju.

Dok je Lepehin, ustvari, samo obučen u okviru FAT-a 128/R, a zatim upotrebljen kao ubačeni agent po liniji Abwehr-a I, dotle je agent Zvezdan Stević (pseudonimi »Peter« i »Lutze R«), rođen 1924 godine u Beogradu, bio namenjen za pravi R-rad u Beogradu. Stević je bio učenik elektrotehničkog otseka srednjotehničke škole. Posle okupacije Jugoslavije prekinuo,je školovanje i, kao tumač, stupio u službu tehničkog bataljona, koji je radio na obnavljanju beogradske električne, vodovodne i kanalizacione mreže. Zatim je prešao u službu Organizacije Todt, a januara 1944 godine zavrbovao ga je Karlo Radenković, sa kojim se još od ranije poznavao. Radenković ga je priveo majoru Ertl-u, a ovaj doveo u vezu sa obaveštajnom kancelarijom FAT-a 128/R na Bulevaru Revolucije. Pored obuke u telegrafiji, data su mu i izvesna znanja potrebna za obavljanje obaveštajnih zadataka, naprimer, po-

znavanje modela savezničkih aviona, taktičkih oznaka, tipova naoružanja, meteorologije, ltd. U Stevićevoj obuci učestvovao je i obaveštajni oficir poznat pod pseudonimom »d-r Georg Krause«, kao i druga lica o kojima će biti kasnije reči. Između ostalog, Stević je za Ertl-ove agente falsifikovao legitimacije Organizacije Todt, potpisujući ih sa »Lutze«.

Iako mu nije bilo objašnjeno koje funkcije vrše pojedini oficiri Abwehr-a, ipak je Stević upoznao veći broj pripadnika raznih Abwehr-ovih jedinica i ustanova, od toga neke čak i pod njihovim pravim imenom. U radiotelegrafskoj obuci se naročito istakao, tako da je smatran jednim od najboljih učenika na kursevima.

Pred oslobođenje Beograda dobio je dve radiostanice, jednu baterisku i jednu za priključak na gradsku mrežu, i ostao u Beogradu posle povlačenja Nemaca. Stanice je bio instalirao u svom stanu, na Bulevaru Revolucije 143. Održavao je radiotelegrafsku vezu sa stanicom Abwehr-a u Kaiserwald-u, u Austriji, izveštavajući je o kretanjima sovjetskih trupa, o naoružanju jedinica NOV i o drugim stvarima, tražeći da se radio-saobraćaj sa njim poveća od jedan na dva ili tri puta dnevno. Stević je ubrzo uhapšen, ali mu radiostanice nisu pronađene, niti je otkriven njegov agentski rad. Kada je posle amnestije pušten na slobodu, uništio je aparate. Zatim je, pod optužbom da je denuncirao neka lica Gestapo-u, ponovo uhapšen i osuđen na lišenje slobode. Izdržao je dve godine zatvora, pa je pokušao da, pomoću šefa američke izložbe u Beogradu, pobegne u inostranstvo. Tek kada je po treći put uhapšen, u istrazi je otkriven njegov rad za FAT 128/R.

Treba dodati da je Stević, kao i svi agenti Ruecknetz-a, pre odlaska Nemaca dobio u zatvorenom omotu novac za svoje dalje izdržavanje. U njegovoj koverti je,navodno, bilo 40 funti u zlatu i oko 200.000 dinara. Karakteristično je, i za njega, i za Abwehr, da je on još pre povlačenja Nemaca iz Beograda potrošio jedan deo tog novca i da je to utvrdio jedan organ Abwehr-a, koji je izvršio reviziju koverte. Iako je, protivno instrukcijama, kovertu otvorio pre vremena, a delimično i novac potrošio, nadoknađena mu je suma od oko 200.000 dinara.

Jedan od agenata koje je Zoran Vuković priveo FAT-u 128/R bio je Žarko Uskoković, koji se služio pseudonimima »Oskar«, »Gero« i »302«. Rođen 1924 godine u Valjevu, Usko-

ković je prvo bio sekretar omladinske organizacije »Zbora« u Nišu, ali je zbog nekih grešaka iz organizacije isključen. Posle toga je, po direktivama niskog rukovodioca »Zbora«, Petra Vukovića (inače oca agenta Zorana Vukovića), u Nišu pristupio organizaciji »Demokratske omladine« i primio, da bi se pred »Zborom« rehabilitovao, zadatak vrbovanja za njega u toj organizaciji. Pored svega, ljotićevci ga više nisu primili, ali je sa njim održavao veze Zoran Vuković, koji ga je 1944 godine zavrbovao. Uskoković je svršio obuku u okviru FAT-a 128/R, primajući za sve vreme tog školovanja mesečnu platu od 30.000 dinara. Obuku je završio avgusta 1944 godine, a septembra je sa jednom radio-stanicom prešao u Niš, stim da tamo' otpočne da radi posle ulaska oslobodilačkih trupa. Međutim, već 15 oktobra 1944 on je uhapšen, tako da praktično uopšte nije imao mogućnosti da radi.

Braća Belići, Dragutin i Božidar, pripadali su takođe agenturi FAT-a 128/R i bili namenjeni pozadinskoj mreži. Dragutin Belić (pseudonim »Kent«), rođen 1921 u Beogradu, radio je kod Organizacije Todt, ali su ga Nemci u više mahova hapsili. 1943 godine upućen je na šestomesečni prinudni rad u neko preduzeće u Reich-u, odakle se ponovo vratio u Beograd. Po svemu izgleda da on nije zavrbovan tek kada je formirana agentura FAT-a 128/R, već da je za sve vreme bio u vezi sa Abwehr-om, Prema nekim podacima, izvesno vreme radio je u Nišu sa radiotelegrafskom radio-stani.com. Po oslobođenju Beograda mobilisan je u NOV i poginuo' u Sremu.

Božidar Belić (pseudonim »Weisser«), rođen 1922 godine, časovničar, proveo je izvesno vreme u »Srpskom dobrovoljačkom korpusu« i pohađao radiotelegrafski kurs koji je za ljotićevce organizovao Sonderfuehrer Kohl u Užicu. Upućen je Abwehr-u, koji ga je dodelio FAT-u 128/R, Juna 1944 godine je, kako izgleda, likvidiran od strane četnika DM.

Aleksandra Topalovića — Acu, grafičkog radnika, rođenog 1909 u Sremskoj Mitrovici, zavrbovao je za nemačku obaveštajnu službu Božidar Belić. Topalović je svršio višu grafičku školu i dugo godina radio u štampariji »Vreme«, gde je ostao i za vreme okupacije, kad su se tamo štampali nemački i kvislinški listovi. Funkcioner sportskih društava, Topalović je imao mnoga poznanstva. Božidar Belić, inače Topalovićev brat po

POZADINSKA MREŽA I

Uskoković

Ljubojević

D. Belič

B. Belić

Naporedno sa povlačenjem nemačkih frontova, 1943 godine, Abwehr je počeo da priprema svoju pozadinsku mrežu, sastavljenu od agenata koji su imali da ostanu na svojim mestima pošto se Wehrmacht bude povukao. Agenti su prošli kroz radio-kursevc i bili snabdeveni radio-otpremnicima, s tim da iz protivnikove pozadine održavaju vezu sa Abwehr-ovim centrom u Beču, odakle bi dobijah instrukcije i zadatke. U Beogradu je pozadinsku agenturu pripremio i organizovao FAT 128/R. Na fotografijama su agenti toga FAT-a, ostavljeni u Srbiji posle nemačkog povlačenja: Žarko Uskoković, Danilo Ljubojević, Dragutin Belić i Božidar Belič

majci, doveo ga je u vezu sa Toplak-om, koji se pretstavio kao ing. Stojanović.

Radiotelegrafska obuka Topalovića otpočela je u Beogradu, u okviru kurseva FAT-a 128/R, Sa njim je radio organ Abwehr-a, koga je znao pod imenom Berger. Jula 1944 godine Topalović je poslat u Beč na usavršavanje u rukovanju radiotelegrafskim stanicama. Pošto je u radiotelegrafskoj školi »Hietzing« Ast-a Beč završio obuku, Topalović se, početkom septembra, vratio' u Beograd, zajedno sa T'oplak-om, i, dobio radio-stanicu i novac koji je trebalo da troši posle odlaska Nemaca. On, je, navodno, primio 70.000 dinara, i, u koverti, 20 britanskih šilinga, 7 funti i 2,0 dolara.

Berger ga je posetio na tri-četiri dana pred oslobođenje Beograda i naložio mu da otpočne sa izveštavanjem. Topalović je radio otada pa sve do kraja aprila 1945 godine. U početku je radio prema direktivama koje mu je dao Berger, a kasnije je preko radio-stanice u Reich-u dobijao konkretna pitanja na koja je trebalo da odgovori, upravo da prikupi i dostavi podatke.

Prvi Topalovićevi izveštaji pretstavljali su odgovore na pitanje koje ruske trupe prolaze kroz Beograd, kakvo im je naoružanje, kojih tipova su im. tenkovi, itd. Isto tako davao je obaveštenja o raspoloženju u Beogradu. Pitanja koja je dobijao iz Reich-a odnosila su se, mahom, na sovjetske jedinice koje su prolazile u pravcu Srem.a, a zatim, na dejstvo mina u Dunavu, kretanje aviona u Zemunu itd. Traženi su i izveštaji o JNA.

Topalović je održavao vezu sa svojim centrom svakog jutra u 6 časova, a ako tada ne bi mogao da je uspostavi, istog dana u ponoć sa istim pozivnim znakom. Nema dokaza da je imao saradnike za prikupljanje ohaveštajnog materijala, ali postoji mogućnost da je dobijao informacije od Dragutina Belića, koji je tada bio mobilisan u JNA. Pošto je 25 ili 26 aprila 1945 godine poslao poslednji izveštaj, Topalović je aparat demontirao', umotao ga. u automobilske gume i hartiju i zakopao.

Radio-stanica kojom se Topalović služio bila je britanski fabrikat, tipa 109/3, trocevna sa dva kristala. Domet joj je bio navodno 10.000 km, te je veza sa centrom u Reich-u svakako bila dobra. Pozivni znak je menjan svakog dana. Ako bi. se radio-saobraćaj prekinuo za duže vreme bilo je ugovoreno

da se Topalović javlja svakog drugog u mesecu u 6 časova ujutro. Za ovaj posebni poziv utvrđen je i posebni pozivni znak i za centralu i za Topalovića. Inače, uz stanicu Topalović je dobio i tablicu sa pozivnim znacima, koja je važila do oktobra 1945 godine. Ukoliko bi se veza konačno prekinula, trebalo je aparat posle dve godine uništiti. Šifriranje je vršeno po uobičajenom tipu šifre koju je upotrebljavala nemačka agentura.

Veze između ljotićevaca i FAT-a 128/R došle su do izražaja i u činjenici da je rukovodilac ispostave Abwehr-a u Užicu, Sonderfuehrer Kohl, obučavao tamo pripadnike »Srpskog dobrovoljačkog korpusa« u radiotelegrafiji i da su neki od tih kursista kasnije prekomandovani iz svoje formacije i stavljani na raspoloženje Abwehr-u za Rueeknetz. Tako su februara 1944 godine Abwehrkommandi 111 upućeni pripadnici »Srpskog dobrovoljačkog korpusa« Božidar Belić, Zivojin Đorđević i Jože Lubej. Sva trojica su predati poručniku Toplak-u. Isto tako je tim putem Toplak-u dodeljen Zivorad Patrnogić, koji je, kako izgleda, bio sa svojom stanicom kasnije raspoređen u Kosovsku Mitrovicu, ali se odatle povukao sa Nemcima i prešao u Italiju. Od Ljotićevaca su, kao agenti FAT-a 128/R između ostalih, poznati još Miroslav Kesić iz Bos. Grahova i Borivoje Škoro iz Konjica.

Veći broj agenata pripadao je italijanskim jedinicama koje su bile kapitulirale na teritoriji Srbije i u susednim oblastima Jugoslavije. Međutim, teško je identifikovati Abwehrovu ustanovu za koju su ovi agenti-Italijani radili, i to zato što je obuka agenata vršena kod Afulei-a u Beogradu, odnosno preko njegovih instruktora, bez obzira na Abwehr-ovu jedinicu kojoj su agenti pripadali ili radili. Dalje, identifikovanje agenata i njihovih ustanova bilo je teško i zbog toga što su se agenti međusobno poznavali mahom samo po nadimcima, a i organi Abwehr-a u opštenju sa njima upotrebljavali su samo nadimke. Pri tome, pripadnici Abwehr-a su često imali i po nekoliko nadimaka, upotrebljavajući ih prema prilikama.

Treba, na kraju, dodati da je za pozadinsku mrežu zavrbovano i nekoliko devojaka, među njima i Ljubica Mandić —• nadimak Mila — *iz* Vršca, koju je zavrbovao Dragiša Stanisavljević. Ova je kasnije upućena u Austriju, gde je nastavila sa obukom, pa je padobranom ubačena na teritoriju oslobođene Jugoslavije. O njoj će, kao tipičnom kvalifikovanom agentu, biti zasebno opširno reči.

POZADINSKA MRE2A II

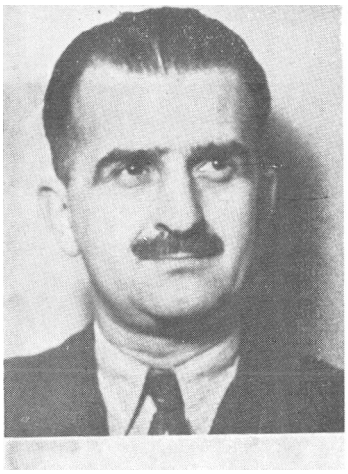

Topalović

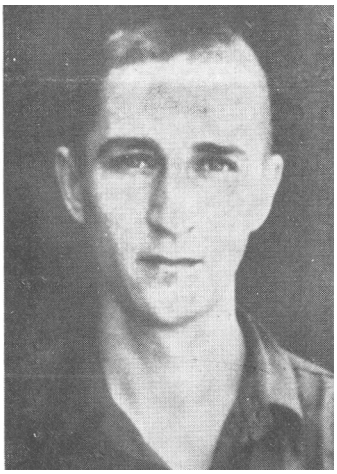

Lubej

Patrnogić

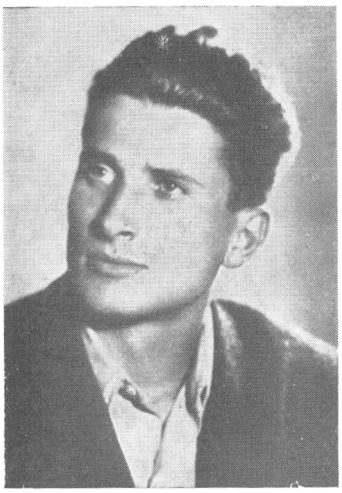

Stević

Agenti pozadinske mreže FAT-a 128/R bili su, mahom, otkriveni i pohapšeni pre nego što su i stupili u akciju. Izuzetak je bio Aleksandar Topalović, koji je iz Beograda izveštavao preko svoje radio-stanice bečki Abwehr-ov centar dokle god mu se ovaj odazivao. Ostali agenti bili su: Jože Lubej, koji je prebačen u Ljubljanu, Živojin Patrnogić i Zvezdan Stević

da se Topalović javlja svakog drugog u mesecu u 6 časova ujutro. Za ovaj posebni poziv utvrđen je i posebni pozivni znak i za centralu i za Topalovića. Inače, uz stanicu Topalović je dobio i tablicu sa pozivnim znacima, koja je važila do oktobra 1945 godine. Ukoliko bi se veza konačno prekinula, trebalo je aparat posle dve godine uništiti. Šifriranje je vršeno po uobičajenom tipu šifre koju je upotrebljavala nemačka agentura.

Veze između ljotićevaca i FAT-a 128/R došle su do izražaja i u činjenici da je rukovodilac ispostave Abwehr-a u Užicu, Sonderfuehrer Kohl, obučavao tamo pripadnike »Srpskog dobrovoljačkog korpusa« u radiotelegrafiji i da su neki od tih kursista kasnije prekomandovani iz svoje formacije i stavljani na raspoloženje Abwehr-u za Ruecknetz. Tako su februara 1944 godine Abwehrkommandi 111 upućeni pripadnici »Srpskog dobrovoljačkog korpusa« Božidar Belić, Živojin Đorđević i Jože Lubej. Sva trojica su predati poručniku Toplak-u. Isto tako je tim putem Toplak-u dodeljen Živorad Patrnogić, koji je, kako izgleda, bio sa svojom stanicom kasnije raspoređen u Kosovsku Mitrovicu, ali se odatle povukao sa Nemcima i prešao u Italiju. Od Ljotićevaca su, kao agenti FAT-a 128/R između ostalih, poznati još Miroslav Kesić iz Bos. Grahova i Borivoje Škoro iz Konjica.

Veći broj agenata pripadao je italijanskim jedinicama koje su bile kapitulirale na teritoriji Srbije i u susednim oblastima Jugoslavije. Međutim, teško je identifikovati Abwehrovu ustanovu za koju su ovi agenti-Italijani radili, i to zato što je obuka agenata vršena kod Afulei-a u Beogradu, odnosno preko njegovih instruktora, bez obzira na Abwehr-ovu jedinicu kojoj su agenti pripadali ili radili. Dalje, identifikovanje agenata i njihovih ustanova bilo je teško i zbog toga što su se agenti međusobno poznavali mahom samo po nadimcima, a i organi Abwehr-a u opštenju sa njima upotrebljavali su samo nadimke. Pri tome, pripadnici Abwehr-a su često imali i po nekoliko nadimaka, upotrebljavajući ih prema prilikama.

Treba, na kraju, dodati da je za pozadinsku mrežu završbovano i nekoliko devojaka, među njima i Ljubica Mandić —• nadimak Mila — iz Vršca, koju je završbovao Dragiša Stanisavljević. Ova je kasnije upućena u Austriju, gde je nastavila sa obukom, pa je padobranom ubačena na teritoriju oslobođene Jugoslavije. O njoj će, kao tipičnom kvalifikovanom agentu, biti zasebno opširno reči.

POZADINSKA MRE2A II

Topalović

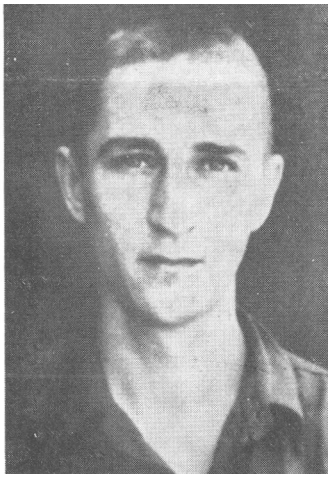

Lubej

Patrnogić

Stević

Agenti pozadinske mreže FAT-a 128/R bili su, mahom, otkriveni i pohapšeni pre nego što su i stupili u akciju. Izuzetak je bio Aleksandar Topalović, koji je iz Beograda izveštavao preko svoje radio-stanice bečki Abwehr-ov centar dokle god mu se ovaj odazivao. Ostali agenti bili su: Jože Lubej, koji je prebačen u Ljubljanu, Živojin Patrnogić i Zvezdan Stević

5. Školovanje agenata

a. Opšte primedbe

Izvesnu delatnost u vezi sa školovanjem svojih agenata Abwehr je u Srbiji otpočeo tek 1943 godine. Njegova je agentura dotle mahom bila sastavljena od lica koja su, iz bilo kakvog subjektivnog ili objektivnog razloga, mogla da mu koriste — ili zato što su mogla doći do izvesnih obaveštenja, ili zato što su se mogla upotrebiti, za određene zadatke. Međutim, sa italijanskom kapitulacijom i sa načelnom promenom u službenom stavu Wehrmacht-a prema ratovanju na jugoslovenskoj teritoriji, pojavile su se dve nove kategorije agenata, kod kojih je obuka bila neophodna. Jedna od njih su bili agenti Abwehr-a II, dakle, takvi koje je trebalo osposobiti za naročite diverzantske zadatke. Drugu su činili agenti predviđeni za pozadinsku mrežu. I ova je kategorija agenata morala raspolagati izvesnim posebnim znanjima, kako bi mogla obavljati zadatke koji su joj namenjeni.

Prema tome, školovanje agenata u Srbiji bilo je ograničeno na agenturu Abwehr-a II i na onaj deo agenture Abwehr-a I koji je bio namenjen pozadinskoj mreži. Postojala je još jedna vrsta agenata sektora I, koja je obučavana u Srbiji: agenti namenjeni za ubacivanje u pozadinu savezničkih linija u Italiji. Međutim, ovi se agenti ne mogu uvrstiti u nemačku agenturu koja je radila u Srbiji, pošto je na srpskoj teritoriji vršena jedino njihova obuka, a svoj obaveštajni rad oni su vršili izvan srpske i uopšte jugoslovenske teritorije. To što su oni obučavani baš u Beogradu — mada se tu mahom radilo o Italijanima koji su se posle kapitulacije svoje vojske bili priključili Wehrmacht-u — stvar je slučaja, pošto se tu nalazio centar Abwehr-a za nemačko okupaciono područje u jugoistočnoj Evropi.

Prema tome, obuka agenata nije pretstavljala sistematsku pripremu, već improvizaciju, iznuđenu konkretnom situacijom i potrebama koje su iz nje proistekle. Umesto da budu brižljivo probrani i smišljeno i sistematski školovani, agenti su pohađali na brzinu formirane kraće kurseve na kojima su dobijali najneophodnije znanje iz radiotelegrafije i obaveštajnog rada. Pošto su kursevi formirani mahom na dohvat, rezultati koji su u pogledu osposobljavanja agenata na njima

postizavani bili su dosta slabi. Tome treba dodati još i vrlo problematični kvalitet agenture, koja je bila zavrbovana na brzinu i koja se velikim delom sastojala od nesolidnih avanturista, lumpenproletera ili jednostavno od lica koja su htela da dođu do lake zarade, a nikako nisu bila spremna da se žrtvuju radi zadataka za koje su zavrbovana.

Pored ovih opštih činjenica o agenturi u Srbiji i njenom školovanju od jeseni 1943 treba imati u vidu da su agenti sektora II pripremani za jednu, a agenti predviđeni za Ruecknetz za drugu vrstu delatnosti. Pri posmatranju utvrđene Abwehr-ove agenture ovu razliku nije uvek lako u praksi do kraja sprovesti, pošto su iste ustanove Abwehr-a često vršile obuku i diverzanata i agenata pozadinske mreže i agenture sektora I koja je bila namenjena za ubacivanje na savezničko pozadinsko područje. To naročito važi za radiotelegrafsku obuku. Nastavnici su bili ista lica, obuka se vršila u istim ustanovama odnosno sedištima kurseva, a ni sami agenti nisu imali nikakvu jasnu pretstavu o svojoj ulozi i mestu u sklopu šeme Abwehr-ovog rada niti o kategoriji kojoj su pripadali, tj. kojoj su bili namenjeni.

Jedan deo nastavnog personala, koji je obavljao obuku agenata, prošao je takođe kroz na brzinu improvizovane kursove, na kojima su se polaznici osposobljavali da prenesu svoja obaveštajna znanja na agenturu. Jedino su za radiotehničku obuku bile angažovane zaista spremne stručne snage, a i poneki od nastavnika u okviru obuke Abwehr-a II bili su osposobljeni sa ovaj zadatak.

Mada se vršila van teritorije Srbije i Jugoslavije, radiotelegrafska i ostala agentska obuka koja je obavljana u Beču i nekim drugim mestima Austrije, spada takođe u okvir ovih prikaza, pošto je priličan broj agenata iz Srbije ili namenjenih za rad u Srbiji u potpunosti obučen ili dobio konačnu i završnu obuku u okviru ovih ustanova u Reich-u. Tu je naročito bio značajan rad Ast-a Beč, centralne ustanove nemačke obaveštajne službe za delatnost prema Jugoistoku. Naročito su radiotelegrafske škole toga Ast-a bile od velikog značaja za radiotehničku obuku. Iz Beča su u Zagreb, Beograd i Ljubljanu slati i instruktori radi održavanja agentskih kurseva.

Prema tome, u daljem izlaganju biće prikazane i ove bečke radiotelegrafske i radiotehničke ustanove, kao i agentske škole Abwehr-a II. Isto tako biće prikazani i kursevi za ospo-

sobljavanje agenata sektora II na teritoriji Srbije i, najzad, obuka agenata za pozadinsku mrežu, koja je vršena u Beogradu. O posebnim diverzantskim kursevima, organizovanim na teritoriji Reich-a posle oslobođenja Srbije, biće još reci na drugom mestu.

Pored kurseva koje je organizovao Abwehr, treba pomenuti i obuku koja je vršena u okviru »Srpskog dobrovoljačkog korpusa«, pošto je ona organizovana u saradnji sa Abwehr-om i pošto su polaznici tih kurseva velikim delom bili predati Abwehr-u za njegovu agenturu. Sa prvim takvim kursom srećemo se u Užicu, gde ga organizuje Sonderfuehrer Kohl, u zajednici sa još nekim pripadnicima mesne ispostave Abwehr-a. Kurs u Uzicama organizovan je ujesen 1943 godine i kroz njega je prošla jedna grupa pripadnika »Srpskog dobrovoljačkog korpusa«. Izgleda da je taj kurs završen polovinom februara 1944. Pored organa Abwehr-a, kao predavači su se tu pojavili i pripadnici »Srpskog dobrovoljačkog korpusa«, na čelu sa kapetanom Srećkom Aleksandrićem.

Od marta do juna 1944 godine u Beogradu, u zgradi škole »Vojvoda Mišić«, radila je obaveštajna škola »Srpskog dobrovoljačkog korpusa«, koja se može smatrati nastavkom onog što je započeto u Užicu. Školu je pohađalo oko 70 kursista, podeljenih u dva voda sa po četiri desetine. Prvi vod je obučavan rukovanju telefonom, a drugi osposobljavan za rad sa radio-stanicama. Oba voda su imala i vojničku obuku, a sem toga, njihovi pripadnici pohađali su i posebni politički i diverzantski kurs. Na političkom kursu, kroz predavanja sa političkim temama isticana je moć i nepobedivost Nemačke i prikazivano buduće uređenje Jugoslavije, prema ljotićevskim koncepcijama. Diverzantski kurs je pripremao svoje slušaoce za teroristički rad, uperen protiv NOP-a, kao i za odbranu od delatnosti partizana. Pored ovih kurseva, predviđenih za vojnike, na istom mestu je održavan i kurs za podoficire, kao i politički kurs za žene, koji je pohađalo oko 20 kursistkinja.

Ovim kursevima je neposredno rukovodio »Srpski dobrovoljački korpus«, ali su pripadnici Abwehr-a imali u odnosu na njega kontrolnu i direktivnu ulogu. Komandir kurseva bio je kapetan Aleksandrić, a o ideološkoj obuci starao se prosvetar Ante Jeličić.

Značaj ljotićevskih kurseva je u tome, što je između rukovodstva »Srpskog dobrovoljačkog korpusa« i Abwehr-a, po-

stojao sporazum da će štab korpusa, u slučaju potrebe, Abwehr-u ustupiti osposobljene radiotelegrafiste. Abwehr, koristeći ovaj sporazum, je već u Užicu, preko Kohl-a, odabrao najbolje kursiste sa radiotelegrafskog kursa i angažovao ih za sebe. To je učinjeno i sa polaznicima kursa u Beogradu.

Kursisti »Srpskog dobrovoljačkog korpusa« koji su se naročito istakli, upućeni su po završetku kursa na viši radiotelegrafski kurs na Dedinju, kojim su rukovodili Nemci — pripadnici Abwehr-a. Taj viši kurs trajao je pet nedelja i završen je početkom avgusta 1944. I na njemu je, pored usavršavanja u radiotelegrafiji, vršena obuka u tehnici obaveštajnog rada.

b. Radiotelegrafske škole Ast-a Beč

U Ast-u Beč, pri referatu Ii, bila je izgrađena velika centralna radiotelegrafska ustanova za čitavo područje okupiranog Jugoistoka, čiji je naziv bio Afulei-Suedost. Prilikom reorganizacije Abwehr-a, u prvoj polovini 1944 godine, referat Ii je, zajedno sa Afulei-om, ostao podređen OKW-u.

U zadatak Afulei-a spadalo je organizovanje radiotelegrafske službe u okviru Ast-a Beč i njegovih Nest-ova, a istovremeno i svih radiotelegrafskih veza na području Jugoistoka, kao i onih koje su iz Beča održavane prema područjima Sredozemlja i Bliskog Istoka. Dužnost Afulei-a bila je da primljena obaveštenja i izveštaje što brže sprovede nadležnim odeljenjima i ustanovama i da organizuje celokupnu radioslužbu sa raznim centrima, organizacijama i agenturom.

Afulei-u Suedost bili su u stručnom pogledu podređeni svi Ii referati Ast-ova na teritoriji jugoistočne Evrope, a posle njihovog ukidanja i formiranja frontovskih jedinica, bili su mu mesto njih podređeni svi Afulei-i, kao, naprimer, onaj u Beogradu. Afulei Suedost bio je nadležan da svim odeljenjima Abwehr-a, bez obzira na sektor njihovog rada i rod oružja, kao i za sve poduhvate u kojima je Abwehr učestvovao, stavi na raspoloženje celokupnu radiotehničku aparaturu sa radiotelegrafistima i da, u stručnom pogledu, rukovodi po svim pitanjima radiotelegrafije i veza u tom okviru. Tu su spadale, pored radiotelegrafskih, i telefonske i teleprinterske veze u okviru Abwehr-ove delatnosti. Nagore su te veze išle

do OKW-a, a nadole, preko podređenih radiotelegrafskih ustanova ili neposredno, do agenture. Dalji zadatak Afulei-a bila je služba prisluškivanja neprijateljskih radio-stanica, u koju je svrhu raspolagao posebnim pokretnim goniometriskim stanicama i uređajima.

Ovde je naročito važno istaći činjenicu da je Afulei bio nadležan za rukovođenje radiotelegrafskim školama i radiotelegrafskom obukom agenata. Ta njegova nadležnost nije se prostirala samo na domen Ast-a Beč, već i na Abwehr-ove ustanove na Jugoistoku. Lokalne radiotelegrafske ustanove Abwehr-a snabdevane su tehnički i osobljem iz Beča. Iz Afulei-a Suedost dolazili su nastavnici radiotelegrafije, kod njega je vršena obuka i nastavnog osoblja i važnijih agenata. Pri tome, ta delatnost je obuhvatala sve sektore Abwehr-ovog rada u kojima bi se pojavila potreba u radiotelegrafskim uređajima ili radistima. Mada je Afulei, kao i referat Ii, pripadao sektoru I Abwehr-a, on je bio nadležan i za obuku agenata Abwehr-a II i III, kao i za organizovanje odgovarajućih kurseva i škola i njihovo snabdevanje potrebnim personalom.

Posle rasformiranja Ast-a Beograd, ujesen 1943 godine, Afulei Beč je u Beogradu imao svoju ispostavu Afulei Beograd, kojim je upravljao kapetan Weber. U stručnom pogledu podređen Ast-u Beč, odnosno Afulei-u Suedost, Weber je ustvari bio istureni organ tog Afulei-a za područje Vojne grupe F, odnosno Vrhovne komande za Jugoistok.

Afulei Suedost — ili odeljenje Ii Ast-a Beč — bio je smešten u Beču, u zgradi starog austro-ugarskog ministarstva rata. Na njegovom čelu mu se do oktobra 1944 godine nalazio potpukovnik Hotzel, koji se služio pseudonimom »d-r Bart«. Njega je zamenio kapetan Mangelsdorf (pseudonim »Muzius«), koji je na ovom položaju ostao sve do nemačkog sloma. Ađutant potpukovnika Hotzel-a bio je kapetan Holley. Afulei-Suedost imao je svoju kartoteku radiotelegrafista i agenata pozadinske mreže sa radiotelegrafskim stanicama iza protivničkih linija. Tu je kartoteku vodio poručnik Matz (pseudonim »Martin«), koji je, istovremeno, bio i šef triju radiotelegrafskih škola Afulei-a u Beču. Matz je izvesno vreme boravio i u Beogradu. Tehničkim organizovanjem veza sa agentima pozadinske mreže — planom rada, vremenom emisija, pozivnim znacima, šiframa, pseudonimima, itd. — bavili su se podoficiri Krist i Hoeller.

Pored radiotelegrafske centrale, koja je povremeno nosila i oznaku »Abwehrstelle im Wehrkreis XVII, Aussenstelle 19« (Ast u Vojnoj oblasti XVII, ispostava 19), Afulei je svoje radiotelegrafske škole imao i na drugim mestima u Beču. Te škole su poznate pod nazivima »Hietzing«, »Buero« i »Annenheim«. Dok je centrala, uglavnom, održavala vezu sa svim mestima na teritoriji koju je svojim radom obuhvatao Afulei, dotle je u pomenutim radiotelegrafskim školama vršena obuka zavrbovanih agenata. Kao instruktori u ovim školama bili su angažovani najbolji radiotegrafisti Afulei-a.

Radiotelegrafska centrala nosila je naziv »Ispostava 19« do leta 1944 godine, kada je, u vezi sa opštom reorganizacijom Abwehr-a, celokupni personal radiotelegrafskih centara svih Ast-ova vojnički organizovan i okupljen u puk koji je nosio naziv »Nachrichtenregiment 506« (Puk za vezu 506).

U vezi sa ovom reorganizacijom, od personala bečke radiotelegrafske centrale obrazovan je bataljon sa tri čete, koji je dobio naziv »Nachrichtenregiment 506, Abteilung I«, a stajao pod komandom majora Poretschnik-a. Na čelo prve čete došao je dotadašnji ađutant, kapetan Holley, a komandir 3 čete bio je poručnik Hantschel, koji je istovremeno bio i oficir za vezu sa šefom Afulei-a. Ustanovi za kontrolu radiotelegrafske službe, nazvanoj »Funkaufsicht«, dodeljeno je 8 podoficira, od kojih je najstariji bio narednik Houck. Zadatak ove ustanove je, između ostalog, bio da u slučaju da se neka depeša nije mogla predati ili u potpunosti primiti, podnese šefu izveštaj o tome. Dalje je imala zadatak da vrši dešifrovanje strogo poverijivih rađiograma, itd.

Personal je radio u tri smene od po dve grupe. Svaka smena brojala je oko 20 lica. Iz četa su uzimani i radiotelegrafisti za rukovođenje obukom u školama i za posebne zadatke, kao, naprimer, za dovođenje u red emisionog aparata kakvog agenta, obuku agenta na terenu, itd.

Bečka radiotelegrafska centrala proširila je svoju delatnost i van Jugoistoka. Imala je svoje isturene ispostave i u južnim oblastima SSSR-a i na Apeninskom Poluostrvu. Njeno sedište bilo je u samom Beču, u zgradi sa oko tridesetak prostorija. Oko zgrade su postavljena 4 velika stuba sa oko 15 prijemnih stanica. Emisioni aparati bili su smešteni u drugim zgradama, nedaleko od centrale. S obzirom na broj svojih prijemnika, centrala je mogla da radi istovremeno sa 15

otpremnih stanica na terenu. Njen rad su mnogo ometali vazdušni napadi, pošto se, zbog svoje skupocenosti, aparatura morala pri svakoj vazdušnoj uzbuni nositi u skloništa. Do sredine 1944 godine centrala je radila sa oko 10 emisionih aparata, od kojih je najjači bio aparat od 300 Watti. Kasnije je dobila još dva jača aparata od 600 i 800 Watti,

U opštenju sa agentima radioeentrala Afulei-a u Beču služila se nazivom »Wera«, zatim, od proleća 1944 godine, izvesno vreme nazivom »Vroni«, i, najzad, nazivom »Wiese«. Februara 1945 godine radioeentrala Afulei-a preseljena je u blizinu Muenchen-a.

Pri centrali su održavani kursevi za nastavnike. Polaznici ovih kurseva regrutovani su iz redova najboljih radiotelegrafista i trebalo je da budu osposobljeni za obuku agenata. Pri centrali je isto tako održavan i niz kurseva za radiotelegrafiste koji su imali da vrše službu na području Abwehr-ove delatnosti, a pripadali Wehrmacht-u. Na takvom jednom kursu, koji je održan u radiotelegrafskoj školi »Hietzing«, bio je, naprimer, osposobljen za nastavnika Hubert Stellmach, koji se decembra 1943 godine pojavljuje u tom svojstvu pri Afulei-u Beograd. Istovremeno su na tom kursu iz Jugoslavije sa njim bih Nada Janeš, koja je kasnije radila u okviru Mornaričkog Abwehr-a na jugoslovenskoj teritoriji, i Aleksandar Pavlović, koji je kasnije bio povezan sa FAT-om 128/R. Italijanka Ana Giergolini, predviđena za kasniji rad u Italiji, na tom kursu je otpočela svoju obuku, a kasnije došla u Beograd i tu je dovršila.

Radiotelegrafska škola »Hietzing«, tako nazvana po bečkom kvartu u kome se nalazila, formirana je, po svoj prilici, sredinom 1941 godine. U toku 1942 godine kurseve je posećivalo prosečno po 4 agenta. U toku 1943 godine taj se broj popeo na najmanje 8 kursista u prošeku, s obzirom na pojačanu potrebu obučenih radio-agenata. Isti broj kursista na pojedinim kursovima zadržao se je i u toku sledečih godina, sve do kraja rata. Ukupno je u školi »Hietzing« obučeno oko 300—350 agenata. Prema verodostojnim podacima, od tog broja 150 do 200 bili su Jugosloveni. Ostali kursisti pripadali su raznim narodnostima Balkana i Bliskog Istoka. Među njima je bilo i Španaca, Francuza, Italijana i Mađara. Po završenoj obuci, agenti su, mahom, bili upotrebljavani, u svojoj zemlji ili u krajevima čijim su jezikom vladali. Na kursevima je odr-

žavano svakodnevno sem subote popodne i nedelje po 3 časa pre podne i 4 časa posle podne.

Na čelu ove škole stajao je jedan od najstarijih instruktora, podoficir Humhey (pseudonim »Humboldt«), koji se smatrao najsposobnijim radiotelegrafistom Ast-a Beč. Njega je na tom položaju zamenio podoficir Seib (pseudonim »Seifert«). Kao instruktori su poznati i podoficir Reich (pseudonim »Reiter«), kaplar Heitier i radiotelegrafistkinja Keil. Tumač za jugoslovenske jezike bio je Joachim Zieger.

U školi »Hietzing« je, između ostalih, obučen i Aleksandar Topalović, agent FAT-a 128/R, koji je tamo dobio pseudonim »Rajko«. Njime su se specijalno bavili Seib i Heitler. Za vreme dok je obučavan, od početka jula 1944 do kraja avgusta iste godine, kurs su posećivala još dva Jugoslovena, od kojih je jedan bio Srbin, poručnik nedićevskih kvislinških formacija, a drugi Crnogorac. Veći deo agenata mreže Andreas-a Zitzelsberger-a, poznatog obaveštajnog oficira koji je sa svojom agenturom radio naročito u Sloveniji i NDH za vreme okupacije, dobio je takođe svoju obuku u školi »Hietzing«.

Škola »Heitzing« radila je do kraja marta 1945 godine, kada su radiotelegrafske škole Ast-a Beč reorganizovane i povučene u Tirol.

Druga radiotelegrafska škola Ast-a Beč nosila je naziv »Buero«. Izgleda da je i ta škola postojala u najmanju ruku od 1942 godine, ali su podaci,koji govore o školovanju u njoj agenata iz Srbije i Jugoslavije, kasnijeg datuma. Škola »Buero« — koja je, prema svom sedištu poznata i kao škola u Neutorgasse — držala je kurseve za agente koji su pripadali raznim ograncima i sektorima Abwehr-a. Njome je rukovodio profesor bečkog univerziteta d-r Hanslik, koji se služio pseudonimima »Haller« i »d-r Schmidt«. On je u izvesnoj meri poznavao Jugoslaviju, pošto je pre rata često provodio odmor u Dalmaciji. Kao instruktori u toj školi, pored samog Hanslik-a, pominju se još i Humhey, koji je inače vodio školu »Hietzing«, Otto Schramm, kao i još neka lica pod pseudonimima.

U toj je školi radiotelegrafski kurs pohađao i agent Ast-a Beograd iz Negotina, Dušan Marinović, koji je bio sklonjen u Reich pošto je dekonspirisan. Njegov slučaj pokazuje da je Abwehr držao i dalje u evidenciji svoje agente koji više nisu mogli da nastave sa radom u Srbiji i koji su zbog toga upućeni u Nemačku. Vezu sa Marinovićem održavao je njegov

bivši pretpostavljeni, Haupt-V-Mann Ast-a u Negotinu Vincent (Vensan), koji je takođe bio prešao u Reich. On je Marinovića doveo u vezu sa poručnikom Toplak-om, koji ga je uputio u školu »Buero«. To je bilo početkom 1945 godine, kada je rukovodstvo FAT-a 128/R povučeno u Beč i radilo tamo u sklopu Abwehr-ovog centra. Sa Toplak-om je u to vreme bio i Hubert Maciček. Izgleda da je postojala izvesna namera da se Marinović, po svršenoj obuci, baci sa radiostanicom negde u Srbiju, pošto se Toplak kod njega naročito raspitivao da li dobro poznaje kraj oko Negotina i oko Kruševca.

Marinović je dobio pseudonim »Mirko Mirković« i nastanio se u istoj zgradi gde se nalazila škola »Buero«. Podneta mu je na potpis obaveza o čuvanju tajne, a istovremeno mu je skrenuta pažnja da van zgrade ne sme nositi u džepovima bilo kakve zabeleške u vezi sa obukom. Nije dobio nikakvu legitimaciju, ali su mu data dva telefonska broja na koja je mogao da se pred vlastima pozove, ukoliko bi mu se što dogodilo. Plata mu je bila 360 maraka mesečno, što je odgovaralo prihodima visoko kvalifikovanog radnika. Stan je imao besplatan, a hranu je plaćao sam, hraneći se, kao i ostali kursisti, u gradu. Kupone za sledovanja dobijao je u iznosu od 150% normalnih racioniranih količina.

Obuka u školi otpočela je opštim pojmovima o Morse-ovoj azbuci, pa je zatim rađeno na tasteru, prvo po slovima, a zatim praktične vežbe. Kurs koji je pohađao Marinović počeo je februara 1945 godine. Grupu kursista kojoj je bio dodeljen sačinjavala su četiri lica, i to — sem Marinovića — Mustafa Ganović (pseudonim, »Musa«), Marija Lukul (pseudonim »Pasquali«) i Marijana, Hoppe, što je, vrlo verovatno bio pseudonim. Kursisti su vežbali na nemačkim aparatima prenosnog tipa. Oni koji bi, po završenoj obuci, odlazili na teren, dobijali su radio-aparate američkog porekla. Nastava je držana svaki dan, i to 6 i po časova ukupno, izuzev subotu popodne i nedelju. Kursiste su obilazili Abwehr-ovi organi koji su ih uputili na kurs i za koje su oni i bili obučavani. Tako je Marinović i dalje bio u kontaktu sa Toplak-om i Maciček-om. Pošto su i »Pasquali« i Marijana Hoppe takođe održavali vezu sa ovim pripadnicima Abwehr-a, svakako su i one obučavane za iste ciljeve za koje je pripreman Marinović. Istovremeno sa Mar'inovićem na kursu u školi »Buero« bio je i neki Pavić,

navodno Hrvat, zatim Aleksandar Ilić, Srbin, a pored njih izvestan broj Bugara, Mađara i Grka koji su svi nosili pseudonime. Kursisti su se međusobno poznavali mahom samo pod lažnim imenima, što je bilo princip u ovoj i u ostalim školama Abwehr-a. Međutim, oni se ove stroge konspirativnosti nisu uvek pridržavali pa su ponekad jedan drugom znali i pravo ime i razne pojedinosti.

Krajem marta 1945 godine škola »Buero« je preseljena iz Beča, zajedno sa ostalim Abwehr-ovim radiotelegrafskim školama. Kursisti i nastavnici prešli su u Tirol gde je rad nastavljen na reorganizovanoj osnovi.

Na periferiji Beča nalazila se još jedna radiotelegrafska škola Ast-a, koja je u početku nosila naziv »Annenheim«, zatim »Lager« i najzad »Breitenfurth«, prema kraju u kome se nalazila. U ovoj su školi, na početku njenog rada, održavani kursevi uglavnom za zarobljene sovjetske vojnike. Pored njih, bilo je polaznika i drugih nacija, naročito Rumuna, Mađara i Bugara. Pred kraj rata učešće crvenoarmejaca svelo se na minimum, ali je zato broj kursista iz jugoistočnih zemalja bio naročito povećan.

Nema tačnih podataka o početku rada ove škole. Treba pretpostavljati da je ona radila već septembra ili oktobra 1942 godine. Za razliku od režima u školama »Hietzing« i »Buero«, u »Annenheim-u« je vladala stroga vojnička disciplina. Dok je u ostalim školama nastavnički kadar bio brojniji, pa su svega dva do četiri kursista radila sa jednim nastavnikom, dotle je ovde jedan instruktor dolazio na 15 učesnika kursa. Kursisti su nosili uniforme i imali duže radno vreme. Posle završene obuke oni su upotrebljavani ne samo kao agenti u pozadini protivničkih linija, već su i dodeljivani pojedinim FAT-ovima.

Kao instruktori ove škole pominju se podoficir Deppermann, koji se pojavljuje i kod Afulei-a Beograd, i Hans Jahn, koji je kao nastavnik radio i, u Ljubljani i Trstu, u okviru izgradnje pozadinske mreže. Januara 1943 godine rukovodilac škole bio je Imberger (pseudonim »Berger«). Od ostalih nastavnika odnosno instruktora poznati su Joachim Zieger, pomenut već kao tumač u školi »Hietzing«; poručnik Heinrich Kurt, koji se kasnije nalazio pri radiotelegrafskoj školi u Beogradu; i kaplar Priegel (pseudonim »Preiss«), koji se tu pojavio krajem 1944 godine a. pre toga bio u Beogradu i Zagrebu.

Škola »Annenheim«, odnosno »Breitenfurth«, reorganizovana je februara 1945 godine. Izvestan broj njenih kursista prebačen je u školu »Buero«. Svakako su se i kursisti te škole prilikom evakuacije Beča povukli u Tirol.

Poznato je da je bečki Ast odnosno Afulei-Suedost raspolagao i jednom radiotelegrafskom školom u okolini Beča, u mestu Hinterbruehl, odnosno u istoimenoj dolini. O toj se školi zna da joj je na čelu bio podoficir ing. Horn, koji se neko vreme nalazio na dužnosti kod Abwehr-ove Kriegsorganisation Rumaenien u Bukureštu. Prilikom evakuacije Beča i reorganizacije Abwehr-ovih radio-škola, škola sa Horn-om na čelu se takođe zajedno sa ostalim školama, prebacila u Tirol.

Pred nadiranjem sovjetske armije, Ast Beč se povukao u Tirol i tu se smestio, uglavnom, u mestu Sankt Ulrich. Zajedno sa ostalim Abwehr-ovim aparatom napustile su Beč i radio-škole a sa njima i oni kursisti koji još nisu bili završili obuku. Od svih bečkih radiotelegrafskih škola formirane su svega dve, i to jedna u samom Sankt Ulrich-u ili njegovoj neposrednoj okolini, a druga u mestu Lauterbach.

Kursisti i nastavnici bečkih radiotelegrafskih škola stizali su zajedno sa svojom tehničkom opremom u Lauterbach u grupama. Najveći broj kursista smešten je u jednoj gostionici, dok su ostali stanovali po privatnim kućama. Obuka je vršena u gostionici, u kafanskim prostorijama. Odmah po dolasku u Lauterbach i smeštaju nastavilo se sa nastavom, pri čemu su agenti prelazili i na nove predmete. Na čelo kursa došao je potporučnik Laske — bivši rukovodilac radio-stanice »Eitel« u Beogradu — koji je istovremeno bio i predavač. On je održavao vezu između centra u Sankt Ulrich-u i škole u Lauterbach-u. D-r Hanslik je ostao kao nastavnik. Pored njih se, na kratko vreme, pojavio i Humhey, zatim podoficir Seib, Hermann i Rudolf Reiher. U Lauterbach-u je bilo oko dvadesetak kursista, a nastava je proširena i na obuku o prikupljanju izveštaja, o praktičnom radu na terenu posle spuštanja u pozadinu protivničkih linija, itd.

Škola u Lauterbach-u nosila je službeni naziv »Nachrichten regiment 506/Dolmetscherabteilung« (Puk za vezu 506/tumačko odeljenje), a broj vojne pošte (Feldpostnummer) bio joj je 43840.

Pored Marinovića, od Jugoslovena, na kursu u Lauterbach-u bili su još Mustafa Ganović iz Sarajeva, Aleksandar

Ilić iz Negotina i Jovan Šinkovec — »Tino«, pripadnik Ljotićevih odreda, koji je zavrbovan u Beču. Ostali kursisti su bili Bugari, Rusi, Albanci, Italijani, zatim jedna Čehinja, dve Nemice i jedna Grkinja.

Škola u Lauterbach-u radila je sve do 30 aprila 1945 godine. Tada je kursistima objašnjeno da je rad u školi prestao i da se mogu razići. Dobili su nemačke pasoše za strance, i to nepopunjene, tako da je svaki mogao da ih popuni na ime koje je hteo. Prilikom odlaska kursisti su dobili i valutu one zemlje u kojoj su mislili da se sklone. Stavljena su im na raspoloženje i sredstva za prebacivanje do obližnjih mesta. Neki nastavnici su se takođe razišli, a neki ostali da sačekaju američke jedinice. Tako je, naprimer, poznato da je i d-r Hanslik bio među onima koji su ostali u Lauterbach-u i stavili se na raspoloženje Amerikancima.

c. *Školovanje agenata Abwehr-a II*

Zadatak Abwehr-a II je, naročito u završnim fazama rata, bio tesno vezan sa očajničkim odbranbenim naporima koje je Wehrmacht činio da se održi pred nadmoćnim protivnikom i pred narodnim ustancima u okupiranim zemljama. Naročito je u borbi protiv oslobodilačkih pokreta, protiv partizana i gerile Abwehr II imao veoma važnu ulogu, nastojeći da diriguje aktivnošću kvislinških i profašističkih grupa i formacija koje su se u raznim okupiranim zemljama bile formirale oslanjajući se na nemački aparat i nemačku vojnu silu.

Ovaj zadatak bio je naročito razrađen na teritoriji Jugoslavije, zbog specifičnih prilika na tom terenu. Pre svega, tu je postojao, jedini u Evropi, organizovani pokret narodnog oslobođenja sa disciplinovanom vojskom, koji se u svojoj borbi protiv okupatora služio i političkim sredstvima, i regularnim vojnim operacijama, i partizanskom gerilskom taktikom. Drugo, na jugoslovenskom tlu su postojale razne kvislinške snage sa svojim oružanim formacijama: ljotićevski »Srpski dobrovoljački korpus« i snage Nedićevog oružanog aparata — »Srpska državna straža« i »Srpska granična straža«. Najzad, tu je, kao specifičnost, postojala i organizacija DM, koja se brzo razvila u protivnika pokreta narodnog oslobođenja, da bi za-

tim postala od prećutnog polujavni, pa i javni, okupatorov saradnik i pomoćnik.

U čitavoj ovoj situaciji, kojoj nije bilo slične ni u jednoj drugoj okupiranoj zemlji Evrope, Abwehr II je dobio — pored svojih normalnih dužnosti — posebne zadatke proistekle iz želje da se elementi koji su određivali političku i vojnu fizionomiju okupirane Jugoslavije iskoriste, koliko god je to bilo moguće. Drugim rečima Abwehr II je išao za tim da svojim sredstvima doprinese mobilizaciji svih raznorodnih reakcionarnih i profašističkih snaga u jugoslovenskom prostoru za borbu protiv NOP-a, a u korist Trećeg Reich-a. Uporedo stim išle su direktne akcije protiv pokreta narodnoga oslobođenja koje bi organizovao sam Abwehr II i sprovodio ih sa formacijama koje su mu bile priključene.

Ovakvi zadaci zahtevali su, pored posebnog školovanja agenture, još i specijalnu obuku rukovodilačkog kadra, dakle samih pripadnika Abwehr-a II koji su imali da rukovode i agenturom i akcijama u okviru opisanih zadataka. Još 1943 godine pojavila se načelna ideja da se kursevi za pripadnike Abwehr-a II održavaju u onim krajevima u kojima će njihovi polaznici kasnije raditi. Sprovodeći tu ideju u delo odlučeno je da se početkom 1944 godine, u blizini Beograda održi kurs, koji će izvršiti obuku Abwehr-ovog personala i njegovo specijalno osposobljen]e za rad u jugoslovenskom prostoru i na jugoistoku Evrope. Tako je došlo do održavanja tzv. »Suedost-Lehrgang-a«, tj. kursa za Jugoistok u Pančevu. Kurs je bio namenjen pripadnicima Abwehr-a II, i to kako oficirima, tako i kvalifikovanim podoficirima i vojnicima. Na njemu je trebalo da steknu potrebnu spremu novi pripadnici Abwehr-a II i da produbе svoja znanja oni oficiri koji su izvesno vreme već radili u Abwehr-u II, ali čija stručna sprema nije bila naročito velika niti dovoljna za ove zamašne i ozbiljne zadatke.

Kurs je organizovan u saradnji sa Abwehrkommando 201 i Ic/AO Vojne grupe F. Na kurs su pozvani pripadnici raznih ustanova Abwehr-a II u oblasti jugoistočne Evrope. Nastavni materijal dopremljen je iz Nemačke. Prvobitno je bilo predviđeno da se održi četvoronedeljni kurs, posle koga bi se organizacija stvorena u Pančevu rasformirala. Međutim, predloženo je da se odmah iza toga održi i kurs za podređeni pomoćni personal sa teritorije Vojne grupe F, i to iz frontov-

skih jedinica Abwehr-a. Tako je i učinjeno. Prvi kurs obutivatao je oko 25 kursista, od kojih 4 do 5 oficira i veći broj podoficira iz područja Ast-a Beč i frontovskih jedinica Abwehr-a II na Jugoistoku. Drugi kurs, koji je trajao dve nedelje, poseeivalo je oko 15 vojnika bez naročite prethodne obuke.

U nastavnom planu tečaja u Pančevu posebna pažnja posvećena je detaljnoj obradi problematike Jugoistoka. Ostali predmeti su odgovarali obuci u okviru Abwehr-a II. Predmeti su bili:

— opšta znanja o obaveštajnoj službi, organizacija i metodi rada Abwehr-a, zadaci Abwehr-a II, naročito propaganda podrivanja (Zersetzungspropaganda), saradnja sa drugim granama; — predavač major Verbeek, inače komandant kursa;

— opšta znanja o eksplozivima, sabotaža i sredstva za sabotažu, naročito britanskog porekla, praktične vežbe sa eksplozivima i upaljačima; — predavač kapetan Kutschke;

— etnografija Jugoistoka, gerilski rat (istorija i taktika), izviđanje, nauka o kartama i upotreba karata, pismeno opštenje i čuvanje tajni; — predavač kapetan Kniesche, inače i komandant kadra;

— prva pomoć pri nesrećama i obolenjima, specijalne bolesti Jugoistoka; — predavač vojni lekar d-r Huebner;

— iskustva u vođenju jedinica tuđih narodnosti dobrovoljaca iz istočnih zemalja; -— predavač narednik Ziegel;

— motorna vozila, naročito njihova kontrola i održavanje; — predavač narednik Giese;

— narodnosni problemi u Jugoslaviji; — predavač kapetan d-r Mati;

— iskustva u borbi sa partizanima; — predavač kapetan Richter;

— problemi dunavske plovidbe i njeno obezbeđenje; — predavač kapetan korvete Weiss.

Pored ovih predmeta prikazano je i vežbano obrušavanje jedrilicom i upotreba jedrilice pri napadima na objekte.

Program drugog kursa, za vojnike, bio je pojednostavljen i skraćen.

Iz predmeta koje obuhvata program pančevačkog kursa jasno se mogu videti pravci rada Abwehr-a II u Jugoslaviji.

Plan nastave kursa daje, istovremeno, i sliku obučavanja agenata koji su, u okviru Abwehr-a II, zavrbovani i školovani u Srbiji. Radilo se o obuci agenata za borbu diverzantske prirode u naročitim i složenim uslovima, bilo u dodiru sa protivnikom, bilo u njegovoj pozadini. Agenti su trenirani u padobranstvu, u plivanju radi miniranja mostova, u sabotaži, upotrebi raznih eksploziva, u podrivačkom radu, itd.

Delatnost na spremanju diverzanata otpočelo je još II odeljenje Ast-a Beograd, kada je obnovljeno u prvoj polovini 1943 godine. Šef odeljenja, kapetan d-r Krehl, nameravao je da u Srbiji stvori mrežu sabotera, u vezi sa očekivanom invazijom zapadnih saveznika na balkanske teritorije. Na stvaranju agenture radio je, uz šefa odeljenja, i kapetan Paul Krisch, koji se u vrbovanju agenata naročito služio d-r Antonom Starecom, Slovencem iz mariborskog kraja, koji je i sam bio pripadnik Abwehr-a, a istupao pod pseudonimom d-r Antonović. Starec je imao zadatak da traži ljude koji su dovoljno inteligentni za posao diverzanata, koji su pouzdani, i koji — po mogućnosti — raspolažu mehaničarskim znanjima. Bilo je teško naći, takve ljude među domorocima, pa je d-r Starec zato preporučivao da se u tom pravcu specijalno radi sa Volksdeutscher-ima. Krisch je, međutim, smatrao da će pomoću dobre plate i zaposlenja zavrbovanih agenata u industriji, gde mogu ostati zakamuflirani, uspeti da stekne potreban kadar.

Školovanje agenata Abwehr-a II otpočelo je u Beogradu sredinom 1943 godine. Tada je organizovana škola, koja je prvobitno bila smeštena u Beogradu, na Dedinju, a zatim prebačena u Pančevo. Poznato je da je na tom kursu obučen izvestan broj pripadnika Ruskog zaštitnog korpusa. Obuka je vršena na igralištu golf-kluba u Košutnjaku. Pošto je stekla osnovna znanja potrebna za vršenje sabotaža, grupa je upućena Meldekopf-u Abwehr-a u Koviljaču, pod vođstvom jednog nemačkog kaplara i tamo uklopljena u jedinicu beloemigrantskog potpukovnika Zmučila, koji se nalazio na čelu formacije Ruskog zaštitnog korpusa u kraju Koviljača—Loznica. Grupa je naročito upotrebljavana za borbu protiv partizana.

Druga poznata grupa bila je sastavljena od Albanaca odnosno Šiptara. Jula ili početkom avgusta 1943 godine prikupio je agent Abwehr-a Konstantin Plavšić, preko sreskog načelnika u Uroševcu, Murteša Šatirija, sedam do osam Šiptara,

među kojima i dva do tri policajca. Zavrbovane Šiptare preuzeo je u Uroševcu Starec, pa ih je doveo u Beograd. Istovremeno je, pomoću Abwehr-ovih agenata Džafera Deve i Boletinija-Boljetinca, zavrbovano preko 20 Šiptara u dreničkom kraju, koji su isto tako prebačeni na kurs u Beograd. Smešteni su na Dedinju, a praktičnu obuku vršili u Košutnjaku. Zatim je čitava grupa premeštena u Pančevo, u neku ciglanu kod Vojlovice. Tamo je formirana škola za diverzante i za borbu protiv partizana pod rukovodstvom kapetana Kramer-a. Kada je objavljena italijanska kapitulacija Šiptari iz te grupe upućeni su u Tiranu avionima, i tamo, zajedno sa pripadnicima Wehrmacht-a, učestvovali u obezbeđivanju i zauzimanju važnih objekata.

U isto vreme kad su u Beogradu i, kasnije, u Pančevu spremani diverzanti, Abwehr II je u Beogradu organizovao i radiotelegrafski kurs. I tu je d-r Anton Starec bio glavni funkcioner, preko koga je vršeno i vrbovanje, koji je zavrbovane agente dovodio na kurs i starao se dalje o njima. Zajedno sa Starecorn na kursu je radio i pripadnik Abwehr-a II, Bossmann. Vrbovanje za kurs vršeno je i neposredno, a i putem preuzimanja agenata koji su dotle pripadali drugim odeljenjima Abwehr-a. Tako je, naprimer, poznato da je inspektor Ertolitsch, rukovodilac »Stadtbuero-a« referata III C, predao Starecu na vezu svog agenta Stevana Šarića.

Vredi napomenuti da je sa Abwehr-om u tom poslu sarađivala i volksdeutscher-ska firma braće Marschall, koja je bila preuzela jednu jevrejsku staklarsku firmu u Beogradu. Starec je, naprimer, jednog agenta, koga je zavrbovao pred berzom rada u Beogradu, uputio prvo na posao u toj firmi, a tek kasnije ga konačno preuzeo na kurs.

U ovom se slučaju opet radi o već istaknutoj pojavi da je radiotelegrafska obuka vršena u okviru Afulei-a Beograd, odnosno ranije referata li Ast-a Beograd, bez obzira na odeljenje i referat Abwehr-a koji su agenta vrbovali i za čiji račun se on obučavao. Tako je tu vršena radiotelegrafska obuka i za agente FAT-a 128/R, i za agente koji su bili zavrbovani po liniji Abwehr-a II. Dok je radiotelegrafska obuka bila za sve agente zajednička, utoliko što su je, u istim radiotelegrafskim školama vršili isti pripadnici referata li odnosno Afulei-a, dotle je dalja praktična obuka na terenu bila, naravno, posebna za svaku liniju delatnosti. Za agente Ruecknetz-a bila

su potrebna određena znanja, za agente koji su imali zadatak da provode diverzije i sabotaže, potrebna znanja bila su druge prirode.

Na radiotelegrafskoj obuci bili su, od agenata Abwehr-a II, od sredine jula do decembra 1943 godine, Stevan Šarić, Stevo Škrbina i Jovan Uzelac. Istovremeno je radila i druga grupa, verovatno takođe po sektoru Abwehr-a II, sastavljena mahom od beloemigranata. Sa načinom rada i radiotelegrafskom obukom upoznaćemo se u narednom odeljku, a ovde ćemo se zadržati na prikazu specifičnog obučavanja agenata po liniji II. Cilj radiotelegrafske obuke bilo je osposobljavanje za primanje odnosno davanje određenog broja znakova u minuti, kao i sticanje tehničkih znanja u vezi sa upotrebom radiostanice. Kursisti su stanovali privatno, a primali su platu od 6.000 dinara mesečno, kao i namirnice, koje su odgovarale normalnom nemačkom vojničkom sledovanju. Inače, oni nisu tačno znali za koju ustanovu su zavrbovani i šta će im biti zadatak posle završene obuke, niti su imali pretstavu o organizacionoj strukturi Abwehr-a, pa čak ni svojih kurseva.

Interesantno je baciti pogled na delatnost trojice agenata Abwehr-a II, koji su u periodu juli—decembar 1943 godine završili radiotelegrafsku obuku, a nalazili su se pod nadzorom d-r Stareca. Prvi od njih, Stevan Šarić (pseudonim »Jović«), predat je Starecu još marta 1943 godine, pošto je dotle radio za referat III C 1 Ast-a Beograd preko Stadtbuero-a »Saturn«. Sa Starecom su ga povezali lično Ertolitsch i Magdalena Schober. Tom prilikom mu je objašnjeno da će to biti rad na terenu, da prethodno ima da svrši kurs radiotelegrafije, ali mu određeno o radu posle završenog kursa nije govoreno. U toku narednih meseci Starec je održavao vezu sa Šarićem, isplaćivao mu mesečnu platu od 4.000 dinara ali mu nije davao nikakve naročite zadatke. Bilo je govora da će eventualno na radiotelegrafsku obuku Šarić biti poslat u Beč. Kurs je počeo, međutim, u Beogradu, i to tek polovinom juna. Obuku je obavljao uglavnom nastavnik Bossmann. Sem toga sa Šarićem je stalno održavao vezu lično Starec. Posle završene obuke, septembra 1943 godine, Šarić je otišao na teren i ubacio se u partizanske jedinice u okolini Leskovca. Tu je, novembra iste godine, zarobljen od bugarskih jedinica, sproveden u Beograd — pošto je objasn'o da radi za nemačku obaštajnu službu — i stavljen u zatvor Zapovednika Sipo i SD-a.

Pusten je januara 1944 godine, pošto ga je Sipo i SD zavrbovao za sebe. Izgleda da Abwehr-u nije bilo mnogo stalo da Šarića zadrži u svojoj službi.

Drugi agent, Stevo Škrbina, rodom iz Like, bio je tekstilni radnik i poznat iz vremena stare Jugoslavije kao štrajkbreher. Za vreme okupacije bio je u Ljotićevim »dobrovoljačkim odredima«, gde je navodno ranjen i posle toga otišao u Nemačku na rad. Kad se iz Nemačke vratio d-r Starec ja naišao na njega baš pred berzom rada u Beogradu, gde je hteo da se prijavi za ponovno upućivanje na rad u Reich. Starec je stupio s njim u razgovor i obećao da će mu naći službu u Beogradu. Prvo ga je zaposlio u firmi braće Marschall, a od polovine juna uputio na radiotelegrafski kurs, koji je Škrbina pohađao zajedno sa Šarićem. Tu je ostao do polovine decembra, kada je upućen u akciju sa jednim odredom koji je operisao u Sandžaku, Crnoj Gori i Albaniji, verovatno uz neki FAT sektora II. Na terenu se kao pomoćnik radiotelegrafiste zadržao svega jedan ili dva meseca, jer se pokazao nedisciplinovanim. Uhapšen je, zbog neke tuče, i upućen u radni logor u Nemačku.

Jovan Uzelac, tekstilni radnik iz Like, stupio je u agenturu Abwehr-a II preko Škrbine, koji ga je zavrbovao. Sa Škrbinom je bio zemljak, a, pored toga, pre rata su zajedno bili u režimskoj »radničkoj« organizaciji »Jugoras«. Ostao je na kursu do kraja, tj. do polovine decembra 1943 godine, ali se tada razboleo i nije više upotrebljavan ni za kakve zadatke.

Kao što se iz ovog površnog pregleda vidi, Abwehr II nije sa ovom grupom agenata imao mnogo uspeha. Sva trojica su ovom radu prišli kao lakom uhljeblju, pa je i onaj jedini koji je mogao biti poslat u akciju sa jednom Abwehrovom jedinicom, završio svoj rad, zbog nedisciplinovanosti, u logoru. Iz čitavog načina na koji je ova grupica agenata stečena, na koji je vršena njena obuka i na koji se rasturila, jasno se pokazuje ona improvizovanost o kojoj je već napred bilo reči. Treba dodati da je, istovremeno sa ovom grupom, obučavana još jedna grupa od tri agenta, ali se oni sa agentima iz prve grupe nisu susretali. U toj drugoj grupi dva agenta bili su ruski beloemigranti, a treći Beograđanin. Imena im nisu poznata, a ni ma šta pobliže o njihovoj delatnosti. Agenti, vezani za d-r Stareca, dok su bili na kursu, dobijali su platu od 6.000 dinara mesečno i namirnice.

Krajem 1943 i početkom 1944 godine održan je nov diverzantski kurs Abwehr-a II u Pančevu, koji je, očigledno, bio nastavak kurseva koji su leti držani u cilju obuke agenata Abwehr-a II. Kurs je držan na istom mestu, tj. u Vojlovici, blizu Pančeva. Kursisti su opet bili Šiptari, i to mahom iz Sreza Uroševac. Njih je u Beograd doveo d-r Starec, pa su tu odeveni u nemačke vojničke uniforme i upućeni za Pančevo. Kurs je trajao dvadeset dana. Kursisti su, sem dvojice, upućeni u svoje rodne krajeve.

Rukovodilac kursa bio je podoficir Bernhard. Nastava je obavljana u kući gde se nalazilo sedište kursa, a i na terenu. Kursisti su upoznati sa oružjem, i to sa puškomitraljezom, mašinskim pištoljem, pištoljem tipa parabellum, zatim su obučavani u rukovanju eksplozivom i čitanjem karata. Praktične vežbe raznim oružjem vršene su na obali Dunava. Najviše pažnje poklonjeno je miniranju. Da bi mogli dozirati eksploziv, potreban za razaranje određenih objekata, kursisti su dobijali i potrebna znanja iz matematike. Cilj obuke bio je da se diverzanti osposobe za rušenje komunikacija, mostova, kao i drugih objekata u pozadini protivnika, kada se Wehrmacht bude povukao.

Maločas pomenuta dvojica kursista, Mujko Džafer i Hasan Sali, prvi iz Kosovske Mitrovice, a drugi iz Uroševca, zadržani su po okončanju diverzantskog kursa u Beogradu, gde su obučavani u radiotelegrafiji. Svakog od njih obučavao je po jedan nastavnik, i to u jednoj zgradi na početku sadašnjeg Bulevara Revolucije. Radiotelegrafski kurs trajao je mesec i po dana. Kad su Sali i Džafer završili obuku, prvi je, zbog bolesti, upućen u vojnu bolnicu, a drugi dodeljen nekoj jedinici Wehrmacht-a. Dok su pohađali radiotelegrafski kurs, ova dvojica Šiptara nosili su, kao i njihovi nastavnici, civilna odela.

Abwehr II je uopšte dosta radio sa Šiptarima, formirao njihove jedinice na terenu, a i dovodio ih u Beograd, gde su raspoređivani na kurseve. Tako je, naprimer, juna 1944 godine iz Sjenice upućena grupa Šiptara koji su, navodno, svršili kurs u Zrenjaninu i vraćeni na rad u Sandžak. Neki od njih dodeljeni su SS-diviziji Skenderbeg.

d. Školovanje agenata pozadinske mreže

Agenti Ruecknetz-a, tj. FAT-a 128/R u Beogradu, obučeni su za svoje zadatke na dva paralelna kursa. Jedan je bio radiotelegrafski, a drugi obuhvatao znanja potrebna za vršenje obaveštajne službe: poznavanje oznaka jedinica, totema, uniformi i činova raznih vojski, naoružanja, vojnih objekata, itd.

Na radiotelegrafskim kursevima koji su održavali posebni nastavnici Afulei-a učilo se sledeče: a) slova i brojčane grupe, b) »Q-grupe« i saobraćajne grupe i c) šifrovanje uz upotrebu naročitog agentskog ključa (pri čemu je tekst šifrovan dvostruko: na osnovu određenog citata ili rečenice koji su periodično menjani).

Učesnici kurseva obučavani su pojedinačno, pošto — u načelu — nije trebalo da se međusobno poznaju. Nastavnicima, koji većinom nisu poznavali srpskohrvatski jezik, pomagali su tumači. Obavljena obuka pod a) i b) trebalo je da osposobi kursiste za određeni minimum davanja i primanja, od —• 35 znakova u minutu — kao i za rukovanje radiotelegrafskim aparatima. Ukoliko bi se u toku obuke pokazalo da kursista ne odgovara za posao koji mu je namenjen, rukovodilac Ruecknetz-a je donosio odluku o tome da li će agent nastaviti kurs, biti otpušten ili upotrebljen u neku drugu svrhu. Od trenutka kada je započeta obuka u šifrovanju, agent više nije mogao biti otpušten, pošto je postao »nosiocem tajne« (Geheimnistraeger).

Radiotelegrafski kurs trajao je šest, a najviše devet meseci, sa normalnom dnevnom nastavom od dva časa. Na kraju kursa učesnici su upućivani u tehničke detalje aparata, kako bi umeli da sami otklone manje smetnje.

Afulei u Beogradu, u čijem je delokrugu obuka agenata obavljana, imao je svoju radiostanicu sa nazivom »Bernhard«. Na čelu ustanove nalazio se kapetan Weber (pseudonim »Roy«). Pored njega su u ustanovi Afulei radila još dva oficira Abwehr-a, i to poručnik Matz (nadimak »Martin«), poznat i kao pripadnik Afulei-a Beč, i kapetan Flade. Tehnički šef radiostanice bio je podoficir Becker, čiji je zamenik bio podoficir Rampf. Dužnost tehničara stanice vršio je podoficir Hoehn. Nastavnici radiotelegrafije za agente bili su d-r Flucher (nadimci »Fuchs« i »Fucino«), Heinz May (nadimak »Möhr«),

RADIO'-KURSEVI

Stellmach

Škrbina

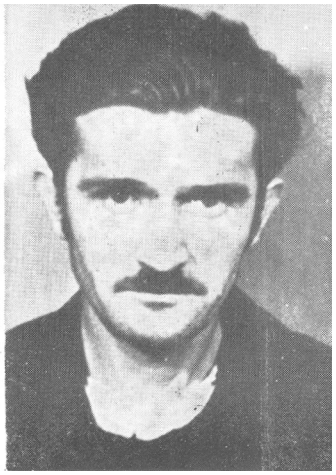

Uzelac

U Beogradu je organizovana škola za radiotelegrafsku obuku Abwehr-ovih agenata, koja je držala svoje kurseve na raznim mestima grada. Jedan od nastavnika bio je podoficir Hubert Stellmach. Među kursistima koji su pripadali agenturi Abwehr-a II bili su Stevan Škrbina i Jovan Uzelac

Hubert Stellmach (nadimak »Sommer«), Richter, Priegel (nadimak »Preiss«) i drugi.

Program radiotelegrafske obuke bio je sledeći: prva nedelja je bila posvećivana ispitivanju da li su agenti poslati na kurs sposobni da budu radiotelegrafisti. Posle toga, prelazilo se na učenje azbuke, primanja i davanja do brzine od 70 znakova u minutu. Zatim se predavala nauka o tehničkim podacima aparata i, na kraju, šifrovanje i dešifrovanje. Kurs je završavan vežbama u brzom rađiotelegrafskom, davanju i primanju.

Obaveštajna obuka počinjala je pred kraj radiotelegrafskog kursa i vršena paralelno sa njim. Sa kursistima je radio i lično rukovodilac FAT-a, a inače neki od pripadnika njegove ustanove ili koji drugi oficir Abwehr-a. Glavni deo nastave činilo, je identifikovanje i, raspoznavanje objekata koji su od interesa za obaveštajnu službu. Obuka je vršena pomoću umnoženih tekstova kao i pomoću tabli i fotografija. U tekstovima, koji su sadržavali uputstva za agenta, dat je opis raznih vojnih objekata. Pri opisu aerodroma, naprimer, tačno je precizirano[1] šta se smatra aerodromom prvog, drugog ili trećeg reda. Agent je posebno upozoren na koje sve detalje mora, prilikom posmatranja aerodroma da obrati ' specijalnu pažnju, da bi o njemu mogao javiti ono> što je od obaveštajnog interesa. Uporedo vršeno je i upoznavanje sa raznim tipovima aviona. Agentima su pokazivani mali modeli aviona kao i njihove fotografije iz raznih uglova. Agenti su se morali osposobiti da mogu po silueti odrediti tip aviona, što je bilo potrebno radi tačnog izveštavanja. U program kursa spadala je i obuka u raspoznavanju formacija u kojima lete avioni pojedinih vojnih vazduhopl©vstava.

Uniforme britanske i američke vojske sa oznakama činova, taktički znaci na motornim vozil:ma i putokazima itd. prikazani su agentima putem, tabla u boji. Agenti su se, zatim, upoznavali i sa siluetom i spoljnim oznakama tenkovskih tipova, teških oružja, brodova za iskrcavanje, itd. Na praktičnim primerima kursista je učio> da sastavlja vojnički sažete izveštaje. Kroz čitavu nastavu je naročito ukazivano na potrebu da agent obraća pažnju i na najsitnije detalje, pa i one koji mogu, u prvi mah, izgledati sporednim.

Agentu je u principu bilo zabranjeno da se bavi političkom obaveštajnom službom, ali je nastava obraćala veliku pažnju pitanju nastupa i ponašanja agenta na području koje bi okupirali saveznici. Data su mu uputstva o kamufliranju, pa čak i o obaveštajnoj igri sa protivničkim agentom (GV-Spiel).

Radiotelegrafski kursevi držani su u Beogradu u određenim zgradama i stanovima, koji su nazivani radio školama (Funkschule). Prva je počela da radi sa agentima škola koja se nalazila u sadašnjoj ulici Mladena Stojanovića na Dedinju. Ovu kuću je Ast Beograd rekvirirao još 1941 godine i u nju smestio jedan deo svog tehničkog osoblja. Kasnije se u tu zgradu uselio referat I i, a u proleće 1943 godine u njoj su održavani prvi radiotelegrafski kursevi Abwehr-a II. Nezvanično ova škola je nazivana i »Deppermann-ovom kućom« (Haus Deppermann) prema imenu podoficira koji je na tim kursevima radio kao instruktor.

Polovinom septembra 1943 godine u ovu zgradu je useljena radiotelegrafska stanica »Eitel« sa svojim personalom, a pod rukovodstvom podoficira — kasnije potporučnika — Laske-a. Iako je ova stanica, uglavnom, održavala vezu sa radiostanicom »Prinz« u Parizu i »Friedrich« u Atini, njeni su pripadnici delom učestvovali i u obuci kursista. Krajem 1943 i početkom 1944 godine u istoj zgradi su se nastanili i instruktori Afulei-a određeni za obuku agenata FAT-a 128, i to Stellmach, Flucher i Priegel. Početkom februara 1944 godine radiostanica »E'itel« se preselila na Topčiderski Venac 14, a na njeno mesto je došao Afulei, tj. kapetan Weber sa svojim personalom.

U septembru i oktobru 1943 godine jedini kursista FAT-a 128/R bio je, verovatno, Oleg Lepehin. U novembru je pristiglo još sedam Italijana, kojima je bilo potrebno još jedino upoznavanje sa nemačkim kraticama u rädio saobraćaju, pošto su već obučeni kao radiotelegrafisti. To su bili bivši vojnici italijanske vojske, zavrbovani, posle italijanske kapitulacije, za Abwehr. U školi su obučavani i nemački vojnici za radiotelegrafsku službu Abwehr-a. Od kursista-agenata treba pomenuti Nikolaja Kasima, beloemigranta, koji je izvesno vreme služio u Abwehr-ovom puku »Brandenburg« na istočnom frontu i tamo nekoliko puta, u uniformi ruskog oficira, uba-

civan u pozadinu Crvene Armije. Na kurs je došao sredinom decembra 1943 godine, a završio ga je krajem marta 1944, s tim da bude upotrebijen na teritoriji Hrvatske.

Druga radiotelegrafska škola bila je smeštena u vili »Darinka«, na današnjem Bulevaru maršala Tita. Prvi podaci o njenom radu datiraju od novembra 1943 godine. Među nastavnicima te škole poznat je, pre svega, poručnik Kurt Heinrich, koji je maja 1944 godine prešao u Beč, u školu »Annenheim«. Njegov pomoćnik bio je poručnik Wagner, koji je inače radio i u odeljenju Ic/AO Vojne grupe F. Izgleda da je starešina kursa bio poručnik Erich Kissling (pseudonimi »Fritz Kuntz« i »Konrad«), koji je neko vreme radio u odeljenju Ic Vojne grupe F, a zatim premešten u Abwehrkommando 111.

U radiotelegrafsku školu u vili »Darinka« prešao je i jedan deo škole koja je radila u zgradi starog univerziteta na Studentskom trgu. Tu su od septembra 1943 godine održavani radiotelegrafski kursevi. Posle italijanske kapitulacije na njima su preškolovani zavrbovani Italijani. Rukovodilac škole bio je poručnik Heinrich, koji je zatim sa jednim delom svojih učenika prešao u školu u vili »Darinka«.

Od početka 1944 godine pojavljuju se još dve radiotelegrafske škole Afulei-a Beograd, i to radiotelegrafska škola br. 1 — (Funkschule 1) u zgradi na Bulevaru Revolucije, gde se dotada nalazila kancelarija FAT-a 128/R, a kasnije u Takovskoj ulici, i radiotelegrafska škola br. 2 (Funkschule 2) u Knez Mihajlovoj 29.

U Funkschule 1 obukom je rukovodio podoficir Hubert Stellmach, i to do marta 1944 godine sam, a otada uz pomoć podoficira d-r Flucher-a. Krajem avgusta 1944 godine Stellmach je prešao u Zagreb, gde je obučavao agente FAT-a 129/R, a Flucher je nastavio da radi u Beogradu sve do septembra, kada je prešao u Ljubljanu gde je organizovana radiotelegrafska škola pod rukovodstvom Afulei-a Beč.

Većina učesnika kursa bila je do likvidacije ove škole, septembra 1944 godine, već završila svoju obuku i poslata na teren. Jedan manji broj kursista prebačen je u Neuberg, u Austriji, gde je nastava dovršena, ali u donekle izmenjenom pravcu.

Od agenata koji, su svršili ovaj kurs treba pomenuti:

Božidara Belića, već prikazanog u vezi sa FAT-om 128/R.

Jožu Lubeja (pseudonim »Lotte«), rodom iz Celja, koji je završio radiotelegrafski kurs u Užicu, zatim kurs u Funkschule 1, pa zatim odveden u Beč, a odande upućen za Ljubljanu, gde je sarađivao sa d-r Flucher-om u okviru FAT-a 127/R.

Zivojina Patrnogića (pseudonim »Šiptar«), rodom iz Prizrena, koji, je takođe već pomenut kao agent FAT-a 128/R.

Aleksandra Pavlovića (pseudonim »Bobi«) koji je prvu obuku dobio[1] u Beču, u školi »Hietzing«. Njega je Toplak doveo u Beograd i predao Stellmach-u na dalje školovanje. Međutim, Pavlović je prebegao »Avalskom korpusu« DM i provalio veliki deo agentske mreže FAT-a 128/R. Zbog toga je izvestan broj nekompromitovanih agenata, opremljenih radiostanicama, morao da obrađuje veći sektor nego što je prvobitno bilo predviđeno.

Žarka Uskokovića, predviđenog za Niš, a pomenutog u vezi sa FAT-om 128/R, kao i

Zvezdana Stevića, koji je bio predviđen za rad u Beogradu.

Dalje se od agenata mogu još pomenuti neki Kreuzinger, Volksdeutscher iz Pančeva (pseudonim »Mišo«) koji je takođe završio obuku i dobio radiostanicu sa baterijom od 3 Watta; zatim Nenad Oblaković (pseudonim »Undine«), koji je bio prvo predviđen za rad sa radiostanicom u Zemunu, zatim u Kraljevu, a na kraju se, posle oslobođenja Srbije, pojavio u Sarajevu, jer mu se navodno radiostanica pokvarila.

Funkschule 2 otpočela je svoj rad krajem januara 1944 godine. Njen instruktor bio je podoficir May, sa kaplarom Priegel-om. Izvesno vreme, pre no što je prešao u Funkschule 1, tu je radio i d-r Flucher. May je u proleće 1944 godine uhapšen zbog intimnih odnosa sa agentkinjom Dragicom Radović i nekih svojih indiskrecija prema njoj. Na njegovo mesto došao je podoficir Kirschbaum, koji se dotle nalazio pri radiostanici »Bernhard«. Škola je radila do kraja avgusta 1944 godine, kad je rasformirana. Učesnici kursa prešli su u Neuberg, a Kirschbaum je premešten u Zagreb, u radiostanicu Abwehr-a »Ambra«.

Najinteresantniji agent ove radiotelegrafske škole bila je Ljubica Mandić (pseudonim »Mila«), rođena 1922 godine

u Velikom Središtu u Banatu. Nju je za nemačku obaveštajnu službu krajem 1944 godine zavrbovao Stanisavljević. Pošto je završila radiotelegrafski kurs i obaveštajnu školu, u kojoj je obuku vršio organ Abwehr-a d-r Mueller, prešla je sa ostalim kursistima u Neuberg. Kasnije je obučena i u skakanju padobranom, điu-đicu i rukovanju pištoljem. Krajem novembra 1944 puštena je padobranom kod Vršca. Pošto je tom prilikom izgubila mali padobran sa radiostanicom ostala je bez veze sve dok, marta 1945 godine, za njom nije poslata druga radiostanica. Tu drugu radio stanicu prenela je u Vršac Radmila Miljkov, rođaka Ljubice Mandić, koja je ranije bila na radu u Nemačkoj i zavrbovana je specijalno za tu svrhu. Radmila Miljkov je, posle iskakanja iz aviona i pošto je stigla do svojih rođaka, čitavu stvar prijavila vlastima.

Agenti koji su se 1944 godine nalazili na obuci u radio-školama primali su prve mesečne plate u iznosu od oko- 20.000 dinara, pa je zatim taj iznos postepeno povećavan, dok plate nisu dostigle 60.000 dinara. Pored toga, agenti su dobijali i životne namirnice, a i doznake za tekstilnu robu.

Agenti su snabdeveni radio stanicama čiji je garantovani akcioni radius iznosio oko 1.000 km, a radile su sa frekvencijom između 3.000 i 7.000 KHz. Bile su vrlo male (20 X 15 X 5 cm, čemu treba dodati još veličinu baterije). Stanice na priključak u mrežu bile su veličine 45 X 18 X 8 cm i imale su transformator, što im je omogućavalo- priključivanje na sve uobičajene voltaže. Princip je bio da stanice — koje su iz Beča stizale montirane sa rezervnim sijalicama — budu agentima predate na mesec dana pre završetka kursa, radi uvežbavanja i upoznavanja sa njihovim osobenostima. Radi kamuflaže svaki agent je uz radio stanicu dobijao i normalni radioaparat, što je omogućavalo da se antena javno postavi.

Prilikom smeštaja radio stanice obraćala se posebna pažnja na položaj zgrade i na materijal od koga je ona bila sagrađena. To nije smela biti kuća sa konstrukcijom od armiranog betona, niti u blizini vodova visokoga napona. Agenti su mahom sami morali da montiraju svoje stanice.

Vođeno je računa i o kamuflaži agenata Ruecknetz-a. Nekima, naročito onima sa sela, kupljena su imanja, seljački posedi i si. Drugima su otvarane kafane, fotoatelje-i, pa i barovi. Ovakvo smeštanje agenta imalo je dvostruki značaj. S jedne strane, time je agent dobijao neupadljivo zanimanje,

a s druge, bio je i materijalno obezbeđen i nezavisan od eventualnog dostavljanja materijalnih sredstava. Mada su O' ovakvom načinu zbrinjavanja agenata organi Abwehr-a govorili kao o uobičajenoj stvari, nije poznat nijedan konkretan slučaj ovako zbrinutog agenta.

Početkom septembra 1944 godine FAT' 128/R napustio je Beograd zajedno sa svojim agentima koji su se nalazili po radiotelegrafskim školama, kao i sa osobljem tih škola. Cela grupa je prešla u Pančevo, gde je jedan deo personala i svršenih kursista raspoređen na dužnosti, a drugi otputovao, preko Budimpešte, za Beč, odakle je nekoliko dana kasnije prešao u Graz. Tu je ponovo prikupljen veći deo personala, pa je cela grupa prešla u Neuberg, u Gornjoj Štajerskoj. Šef FAT-a 128/R, poručnik Toplak, a isto tako i »Krause«, otišli su za Beč i odatle rukovodili daljim akcijama agenata.

U Neuberg-u je smeštaj škole pripremio instruktor Abwehr-ove obaveštajne škole u Beogradu d-r Mueller, za kojim su stigli i ostali pripadnici škole i smestili se u jednom hotelu. Čitav rad u Neuberg-u imao je privremeni karakter i služio je, uglavnom, dovršenju obuke agenata koji su dotle samo delimično bili osposobljeni. Pored grupe koja je ovamo prebačena iz Beograda u Neuberg je stiglo još nekoliko agenata sa druge strane, ali nijedan početnik. Pojedine grupe agenata su posle završenog školovanja upućene u akciju. Išli su avionom iz Budimpešte ili iz Wiener Neustadt-a i spuštani padobranima nad oslobođenom teritorijom. Krajem marta ili početkom aprila 1945 godine i škola u Neuberg-u je rasformirana.

Kao što je napred naglašeno, agenti FAT-a 128/R su pored radiotelegrafske obuke dobijali posebno obaveštajnu obuku. Sa obaveštajnom obukom se počinjalo tek onda kada je konačno odlučeno da se agent zadrži u službi FAT-a i kada je osposobljen toliko da je mogao preći na viši stepen nastave na radiotelegrafskom kursu.

Obaveštajni kursevi držani su u Beogradu na raznim mestima. Tako je, naprimer, poznato da je jedan takav kurs održavan u Dušanovoj, a drugi u Resavskoj ulici. Intenzivni rad ovih kurseva otpočeo je tek u proleće 1944 godine, jer ranije nije bilo spremljenih agenata.

Glavnu ličnost na obaveštajnim kursevima pretstavljao je major Josef Ertl (pseudonimi »Eugen«, »Karl«, »Fray«), Volks-

deutscher iz Banata, inače poznat kao rukovodilac referata I L Ast-a Beograd i FAK-a 111. Pored njega, značajna ličnost je bio i već pominjani instruktor, poznat pod pseudonimom d-r Georg Krause, veoma agilan u radu, koji je mahom nosio civilno odelo. Na vratima svog stana, koji se nalazio u zgradi na današnjem Bulevaru Revolucije br. 1, »Krause« je istakao tablu sa natpisom »Deutsche Wochenschau, Schmalfilmvertrieb G. m. b. H. — D-r Georg Krause, Muenchen«. On se pojavljuje u školovanju velikog broja kursista, i to u ulozi instruktora za opšta vojno-obaveštajna znanja, zatim u ulozi kontrolora nad obukom. U isto vreme, on vrši i vrbovanja, raspoređivanje agenata itd.

Zajedno sa ostalim pripadnicima Abwehr-ovih škola, »Kraus« je napustio Beograd početkom septembra 1944 godine i prešao u Neuberg. Tu se nije dugo- zadržavao, jer je boravio, uglavnom, u Beču. Dolazio je da nadgleda odletanje agenata u akciju iz Budimpešte i Wiener Neustadt-a. Najzad je otišao u Berlin.

Obaveštajnom obukom bavio se i d-r Mueller koji se takođe nalazio u grupi koja se okupila u Neuberg-u, i ostao je tamo do kraja.

Kao interesantna ličnost može se, najzad, pomenuti i Dragutin-Karl Radenković, sin srpskog oficira koji je u Prvom svetskom ratu dezertirao i živeo kao emigrant u Beču. Po majci, Austrijanki, Dragutin Radenković se čim su nemačke snage zauzele Srbiju deklarisao kao Volksdeutscher i promenio svoje ime u »Karl«, koje je zadržao sve do kraja okupacije. Zvanično- on je bio zaposlen u ustanovi za cenzuru inostrane pošte, a ustvari radio je kao agent za više Abwehr-ovih ustanova. Tako, bio je povezan sa Sonderfuehrer-om Zonsius-om iz odeljenja III Ast-a Beograd i služio mu je za održavanje veze sa organizacijom DM. Bio je zaposlen u Stadtbuero-u »Saturn« i obavljao poslove za Ertolitsch-a, a istovremeno je bio povezan sa Ertl-om i vršio vrbovanje agenata za Ruecknetz, u čemu je bio naročito aktivan. Septembra 1944 godine i on je napustio Srbiju i prešao u Nemačku.

Postavlja se pitanje koliki je broj agenata obučen u beogradskim školama i na kursevima Abwehr-a i prošao kroz dopunsko školovanje u Neuberg-u, pa zatim zaista i upućen u akciju na terene Srbije i Makedonije. Neće se pogrešiti ako se kaže da je takvih agenata — muških i ženskih -— bilo

preko stotine. Međutim, kao što je već rečeno, znatan deo tih agenata uopšte nije radio, a drugi je pao u ruke vlasti odmah posle oslobođenja. Slučaj Aleksandra Topalovića, koji je radio do pred nemački slom, a koji je otkriven tek 1950 godine ukazuje na mogućnost da je broj agenata bio veći nego što je to utvrđeno iz raspoloživog materijala. Usto, treba uzeti u obzir činjenicu da je u Beogradu obučen i znatan broj agenata koji je upotrebljen u akcijama u Italiji, Bugarskoj, Rumuniji i Mađarskoj.

Ipak, sve u svemu, — i zbog navedenih slabosti u izboru i obuci agenata, i zbog opšte situacije, koja je za Treći Reich bila bezizlazna — skupa pozadinska mreža nije ni izdaleka dala ono što se od nje očekivalo, ukoliko je uopšte pokušala da dejstvuje i ukoliko se nije pre toga raspala.

IV

TAJNA VOJNA POLICIJA — GFP

1. GFP u Srbiji do formiranja Vrhovne komande za Jugoistok (1941—1943)

a. Opšte primedbe

Tajna vojna policija — GFP pojavila se u Srbiji zajedno sa Wehrmacht-om, čiji je sastavni deo i bila. Kao i u drugim oblastima Jugoslavije kroz koje je prošao Wehrmacht, GFP je i u Srbiji, odmah po ulasku jedinica u okupirana mesta, preduzimala egzekutivne mere iz delokruga svoje delatnosti. Između ostalog, u njene je zadatke spadalo i hapšenje lica koja siu se nalazila na Vanrednom spisku poternica za Jugoslaviju. U tome[1] je GFP tesno sarađivala sa pokretnim Abwehrkommandama, izvršavajući njihove naloge, vršeći pritvaranje lica, pretrese, konfiskacije pismenog materijala, itd. Sprovodila je nad uhapšenim licima isleđenje i o rezultatima obaveštavala Abwehrkommando, koji je mahom donosio odluku o daljem postupku.

Za razliku od drugih obaveštajnih i bezbednosnih faktora okupacione uprave u Srbiji, GFP nije sprovodila nikakvu svoju političku liniju, niti je zauzimala neki svoj, samostalan stav. Ona se, uglavnom, držala svojih zadataka odbranbene policije Wehrmacht-a, egzekutivnog saradnika Abwehr-a i bezbednosne i kriminalne policije u okviru Wehrmacht-ovih jedinica. Međutim, same prilike u Srbiji su dovele do modifikacije rada GFP-a u nekim pojedinostima, o čemu će u prikazu o delatnosti GFP-a u Srbiji biti govora.

Sa Dvanaestom armijom ušla je u Jugoslaviju G?FP-Gruppe 510, a sa Drugom armijom GFP-Gruppe 612. Pripadnici GFP-Gruppe 510 sarađivali su sa Abwehrkommandama Schmallschlaeger, Kiesewetter i Hofmeister, a GFP-Gruppe 612 delovala je u zajednici sa Abwehrkommandom Sued majora von Manteuffel-a. Prema tome, u Srbiji je prvih dana, uz Abwehrkommando Kiesewetter dejstvovala GFP-Gruppe 510 i po dolasku štaba Druge armije G'FP-Gruppe 612.

Međutim, obe grupe su ubrzo napustile teritoriju okupirane Jugoslavije. GFP-Gruppe 612 otišla je prema istoku i pratila je Wehrmacht u njegovom nastupanju na sovjetskoj teritoriji. Gruppe 510 prešla je[1] u Grčku, a izvesno vreme imala je svoje ispostave i u Makedoniji, dok ova nije predata na, upravu Bugarskoj.

GFP-Gruppe 20, formirana u Celovcu i Grazu, prešla je na teritoriju Jugoslavije neposredno iza Wehrmacht-ovih jedinica, u aprilu 1941 godine. Pošto je, kao što je poznato, izvršila niz egzekutivnih zahvata u Sloveniji, prešla je u Srbiju, gde' je zamenila ranije pristigle jedinice G'FP-a i ostala sve do svog rasformiranja, pred kraj 1942 godine. Treba pomenuti da je u isto vreme na teritoriju NDH stigia GFP-Gruppe 9, zamenivši u Zagrebu ispostavu GFP-Gruppe 510 čije je sedište bilo u Solunu.

Na teritoriji podređenoj zapovedniku Wehrmacht-a za Jugoistok, delovala je Tajna vojna policija pod komandom rukovodećeg direktora vojne policije d-r Roman-a Loos-a, čije je sedište bilo u Solunu, uz Zapovednika Wehrmacht-a. Njoj su bile podređene sve GFP-Gruppe na teritoriji koja je spadala u nadležnost komande Wehrmacht-a za Jugoistok.

Dok su ostali službenici GFP-a, uključujući tu i starešine pojedinih GFP-Gruppa, bili — uglavnom — službenici koji su, u okviru pravila službe i opštih naređenja, samo izvršavali postavljene zadatke, ne izlazeći iz granica delovanja podređenih egzekutivnih organa, dotle je d-r Loos od samog početka imao specifičnu ulogu, koja nije bila toliko vezana za njegovu funkciju koliko za njegovu ličnost. Delatnost D-r Loos-a daleko prelazi okvire administrativnog rukovođenja jedinicama GFP-a na području okupiranog Jugoistoka. To pokazuje kako je, u hijerarhiji raznih ustanova Trećeg Reich-a, značaj izvesnog položaja često mogao da zavisi ne toliko od formalnih propisa koliko od preduzimlji-

vosti i inicijative, od »ličnog formata« čoveka koji se na tom položaju nalazio.

D-r Loos je pripadao ilegalnoj austriskoj NSDAP od septembra 1932 godine, a SS-u od 1935 godine. U vremenu do priključenja Austrije Reich-u radio je kao kriminalni biolog i kriminalni komesar u pretsedništvu policije u Beču, a zatim je postao vladin savetnik i rukovodilac personalnog referata bečke ustanove[1] Gestapo-a. No uprkos svoje stare pripadnosti partiji i SS-u zamerio se Heydrich-u, pa je vraćen iz Gestapo-a u kriminalnu policiju. Kada su 1938 godine odabirani prvi kadrovi za GFP, Loos je bio dodeljen Wehrmacht-u. Uskoro je postavljen za rukovodećeg direktora vojne policije (Leitender Feldpolizeidirektor) pri Dvanaestoj armiji, sa kojom je iz Francuske stigao u Grčku. Kada je komanda Dvanaeste armije istovremeno' postala i ustanovom zapovednika Wehrmacht-a za Jugoistok, ostao je Loos pri toj novoj komandi, a isto tako i posle pretvaranja štaba te armije u Vojnu grupu E u januaru 1943 godine. Posle stvaranja Vrhovne komande za Jugoistok odnosno Vojne grupe F sa sedištem u Beogradu, Loos je prešao u taj štab, i dalje u svojstvu rukovodioca GFP-a za područje ovog štaba. Pred kraj okupacije Jugoslavije, kada je Vojna grupa F rasformirana i Vojna grupa E ponovo preuzela jugoistočno bojište, Loos je ostao pri štabu ove grupe sve do nemačkog sloma. Posle rata je, prema izvesnim obave'štenjima, postao savetodavni saradnik obaveštajne službe SAD.

Delovanje Loos-a se nikako nije ograničavalo na rukovođenje delatnošću GFP-a. On je bio u prisnim odnosima sa rukovodiocima Wehrmacht-a na Jugoistoku, a naročito sa njihovom Ic-službom. Često, kadgod su važne političke odluke bile u izgledu, Loos je obilazio centre svog područja — Beograd, Zagreb, Atinu i Tiranu. U Srbiji se Loos, između ostalog, pojavio i za vreme akcije generala Boehme-a, u čijem je štabu igrao ulogu savetnika za vojno-policiska pitanja. Loos je prvi put došao u Beograd jula 1941, kada je izvršio inspekciju mera bezbednositi koje su preduzete prilikom posete Zapovednika Wehrmacht-a za Jugoistok, feldmaršala List-a. Tom prilikom je stupio u vezu sa Kiessel-om koji je u njemu, tako iza kulisa, stekao izvor informacija o događajima u štabu Zapovednika Wehrmacht-a. Sa svoje strane je Kiessel informisao Loos-a o svim značajnim događajima u Beogradu.

Loos, koji se slagao sa upravnim štabom u oceni situacije, pokušao je u Solunu oprezno da tu ocenu progura i. kod tamošnjih merodavnih faktora, koji su se sa njome razilazili. No u tome nije* imao uspeha.

Na Loos-ovu ličnost i ulogu baca izvesnu svetlost njegova zanimljiva intervencija po pitanju Tase Dinića. Kao što je iz ranijeg izlaganja poznato, sugestijom bugarskog kralja Borisa, Hitler, je, preko Himmler-a, naredio da se protiv Dinića preduzmu odgovarajući koraci, što je Zapovednik Sipo i SD-a u Beogradu, objašnjenjima keja je daoi šefu Gestapo-a, Heinrich-u Mueller-u, uspeo da spreči. Međutim, Boris se time nije zadovoljio, već je o Diniću razgovarao i sa načelnikom generalštaba Zapovednika Wehrmacht-a za Jugoistok, generalmajorom Foertsch-om. U tom razgovoru bugarski kralj je izjavio da je uznemiren zbog Dinićevog postavljenja za ministra unutrašnjih poslova Nedićeve vlade, pošto ga smatra, istina, veoma energičnim i mudrim, ali u političkom pogledu apsolutno nepouzdanim čovekom, koji u Srbiji može pretstavljati opasnost za Nemačku. Foertsch je, na osnovu ovog, naložio šefu štaba Vojnog zapovednika Srbije da Dinića, prvom zgodnom prilikom, eliminiše iz vlade. To. međutim, nije bilo učinjeno. Istovremeno, Foertsch je Loos-a iskoristio za neku vrstu diplomatske intervencije kod zapovednika Sipo i SD-a, d-r Schaefer-a, po ovoj stvari.

Foertsch-u je, očigledno, bilo' stalo da se pitanje Dinića reši njegovim udaljavanjem iz kvislinške uprave. On je znao da Dinić ima jakih veza u Sipo i SD-u i da je uticaj bezbednosno-policiskog sektora u Srbiji toliko snažan da se teško mogu protiv njegove volje sprovesti tako krupne odluke, kao što je eliminisanje jednog od najistaknutijih ljudi kvislinške uprave. S druge strane[1], Foertsch nije imao pravo da ma šta naređuje Zapovedniku Sipo i SD-a u Beogradu, koji mu nije bio podređen. Zato je odlučio da u ovoj stvari iskoristi Loos-a i privoli ga da interveniše kod d-r Schaeffer-a.

Interesantno je, kako je Loos ovu intervenciju obavio. U pismu koje je upultio Schaefer-u, 15 decembra 1942 godine, on ostaje potpuno po strani i niukoliko se ne identifikuje sa Foertsch-ovim zahtevom. Čitavom stilizacijom pisma se naglašava da on samo nezvanično prenosi, po Foertsch-ovoj molbi, njegovu ličnu želju, a nigde se ne ispoljava Loos-ovo

mišljenje o tome. U očiglednom nastojanju da pismu da privatni karakter i da mu oduzme svaki karakter intervencije, Loos u njemu pominje i situaciju u severnoj Grčkoj, u vezi sa aktivnošću partizana u dolini Vardara i u predelu Olimpa, i ne traži čak ni da mu Schaefer odgovori, odnosno da ga izvesti šta je po Foertsch-ovoj želji preduzeo.

U ovoj stvari su karakteristična dva momenta, zbog kojih su ona ovde opširnije i prikazana. Prvo[1], Loos-ovo pismo jasno pokazuje njegov izuzetni lični položaj i odnos prema raznim okupacionim faktorima, vojnim i policiskim, taj položaj mu omogućava da im nezvanično prenosi one želje ili ona mišljenja koja oni zvanično ne žele jedan drugom da saopštavaju. Kao rukovodilac Tajne vojne policije, Loos niukoliko nije bio pozvan da se pojavljuje kao posrednik između načelnika generalštaba Zapovednika Wehrmacht-a u Solunu i Zapovednika Sipo i SD-a u Beogradu. Pada naročito u oči njegov dobar lični odnos prema Zapovedniku Sipo i SD-a, zbog koga ga je Foertsch i upotrebio za prenošenje želje u vezi sa slučajem Tase Dinića. Drugo, pismo svedoči i o opreznosti Loos-a koji, istina, prenosi Foertsch-ovu želju, ali ničim ne otkriva svoj stav prema njoj niti čime pokazuje da očekuje nastavak ove akcije. On, očigledno, vodi računa o tome da Schaefer ima izvesnih svojih razloga i izvestan svoj stav zbog kojih sarađuje sa Dinićem, pa se zbog tog lično u to ne meša pokazujući time i želju da u svoje odnose sa Zapovednikcm Sipo i SD-a ne unese nikakvu disonancu. I zaista su odnosi između Loosi-a i Sipo i SD-a u Srbiji ostali nepomućeni, što je došlo do izražaja naprimer pri likvidaciji GFP-G'ruppe 20, o kojoj će još biti reči.

Dalji primer Loos-ove političko-obaveštajne aktivnosti pretstavlja njegova saradnja sa Neubacher-om. Mada su ovom, s obzirom na njegov izvanredni položaj i ovlašćenja, stajali na raspoloženju i diplomatski aparat, i eksponenti Sipo i SD-a, i Wehrmacht sa svojim Abwehr-om, ipak je on tražio saradnju Loos-a, u zakulisnim kontaktima sa Britancima, naprimer. Ti kontakti, po Neubacher-ovoj inicijativi, imali su za cilj nemačko-britanski aranžman o pomaganju grčkih nacionalista od strane Nemaca, a ulazili su u okvir Neubacher-ovih nastojanja da sve reakcionarne i profašističke snage upotrebi za, suzbijanje naprednih narodnooslo-

bodilačkih pokreta na Balkanu. U tim pregovorima Loos se pojavljivao kao Neubacher-ov punomoćnik.

Loos je, svakako, među funkcionerima celokupne obaveštajne službe Trećeg Reich-a na Jugoistoku, u ratnim godinama, najbolje poznavao pozadinu političkog i obaveštajnog razvoja na Balkanu. On je u mnoge stvari umešao svoje prste, učestvovao u mnogim poduhvatima koji su izlazili daleko van nadležnosti i delokruga njegovog službenog položaja.

Ova Loos-ova posebna obaveštajna delatnost bila je potpuno odvojena od njegove službene delatnosti, od rukovođenja jedinicama GFP-a. Uostalom, to se rukovođenje sastojalo uglavnom samo u davanju opštih stručnih uputstava i u administrativnom poslovanju, jer naređenja za konkretne zadatke jedinice su dobijale od Abwehr-a i od Ic-službe. Sem toga, izuzev lično Loos-a, aparat GFP na Balkanu, uključujući i direktore Vojne policije koji su se nalazili na čelu nekih GFP-Gruppa — bio je sastavljen od stručnjaka, koji su se zadovoljavali obavljanjem svojih službenih dužnosti i koji nisu imali ni spreme ni smisla za neki širi obaveštajni rad. Izuzetak je, dakle, činio rukovodilac GFP-Gruppe 640 u Sofiji, koja je imala svoje ispostave i na jugoslovenskoj teritoriji. GFP u Srbiji i na Jugoistoku imala je, uglavnom ulogu stručnog policiskog organa Wehrmacht-a, i Loos je u tom sklopu pretstavljao manje-više jedini izuzetak i poseban slučaj.

b. GFP-Gruppe 20 u Beogradu

G'FP-Gruppe 20, pošto je u toku nekoliko dana obavila svoje zadatke u Sloveniji, prešla je[1] na svojim sopstvenim motorizovanim vozilima do Zagreba, a odatle je železnicom prebačena za Beograd, gde je stigla 27 aprila 1941 godine.

U Beogradu GFP-Gruppe se odmah povezala sa Ast-om, kome je bila podređena a koji je tek bio formiran. Za rad sa GFP-om u Ast-u je bio nadležan, u prvom redu, šef odeljenja III, u to vreme potpukovnik Friderici. Gotovo čitav mesec dana po dolasku u Beograd, pripadnici GFP-Gruppe 20 nisu ništa radili, sem što su se upoznavali sa lokalnim prilikama i stanovništvom, pošto se u Beogradu tada još nalazila GFP-Gruppe 612 koja je bila pridružena Drugoj armiji. Ona je tek krajem maja krenula u pravcu sovjetske granice, na

TAJNA VOJNA POLICIJA I

L oos

Rauch

Sa zadacima vojnog bezbednosno-policiskog i kontraobaveštajnog karaktera dejstvovala je u Srbiji od početka okupacije do kraja 1942 godine grupa 20 Tajne vojne policije Wehrmacht-a, podređena rukovodećem direktoru vojne policije u Solunu, d-r Roman-u Loos-u. Komesarijat u Beogradu vodio je komesar vojne policije Josef Rauch

pripremne položaje za napad na SSSR, i tek tada je GFP-G'ruppe[1] 20 preuzela svoje dužnosti u Srbiji u punom opsegu.

Sedište grupe se nalazilo u Beogradu, prvo na Dedinju, a zatim u centru grada. U stručnom, pogledu grupa je bila podređena rukovodećem direktoru Tajne vojne policije pri Zapovedniku Wehrmacht-a za Jugoistok, a preko njega šefu Tajne vojne policije suvozemne vojske pri OKH-a. Pored centra u Beogradu, GFP-Gruppe 20 isturila je i svoje ispostave u više mesta okupirane Srbije. O njima će još biti posebno reči.

U centru GFP-Gruppe 20 u Beogradu, čije je normalno brojno stanje u početku iznosilo 66 organa (dok je po ispostavama bilo raspoređeno 39 organa), formiran je posebni komesarijat sa tri odeljenja, nazvana »Arbeitsgemeinschaften« (radne zajednice). Odeljenja su nosila oznake rimskim brojevima I, II i III ⟷ koje nisu značile diferenciranje po određenim sektorima rada. U pitanju je bila samo podela predmeta po hronološkom redu ili po podeSnosti pojedinih službenika za konkretne zadatke. Na čelu »radnih zajednica« nalazili su se sekretari Kreisler, Nienaus i Schoderboeck.

Delatnost GFP-Gruppe 20 sastojala se iz sprovođenja naređenja primljenih od Ast-a i vojnih sudova: hapšenja, saslušavanja, vođenje istraga, prikupljanje podataka, vršenje pretresa itd. GFP je hapšenja vršila i po sopstvenoj inicijativi, na osnovu prijava koje su joj podnošene iz jedinica Wehrmacht-a, ili na osnovu sopstvenih zapažanja, ili saznanja svoje agenture. »Radne zajednice« su bile međusobno u stalnoj vezi, radi izbegavanja paralelnog rada i održavanja evidencije lica i predmeta koji su obrađivani.

Na čelu GFP-Gruppe 20 nalazio se direktor vojne policije (Feldpolizeidirektor) i kriminalni savetnik Louis Zellhoefer, koji je grupu vodio od samog njenog formiranja. Zellhoefer je do okupiranja Austrije bio činovnik ustanove Gestapo-a u Nuernberg-u, a posle toga je premešten u novoformiranu ustanovu Gestapo-a u Celovcu. Zamenik mu je bio komesar GFP-a, Josef Rauch, inače pripadnik Gestapo-a u Celovcu. Kada je Zellhoefer februara 1942 godine smenjen, na njegovo mesto je došao komesar Georg Deubel, koji je GFP-Gruppe 20 vodio do kraja. Deubel-ov zamenik bio **je** komesar Franz Maier. Komesarijat GFP-a u Beogradu, koji je, kao svoja odeljenja obuhvatao pomenute tri »radne za-

jeđnice«, vodio je prvo komesar Zeissenberger, a posle njegovog odlaska zamenik rukovodioca, komesar Maier.

U svom radu u Beogradu, a i u ispostavama, GFP-Gruppe 20 je angažovala i izvestan broj civilnih nameštenika, u prvom redu tumače. Mahom su to bili Volksdeutscher-!, na čiji se rad — koji je prelazio okvire tehničkog prevodilačkog pomaganja u održavanju kontakta između organa GFP-a i stranaka — GFP u mnogome oslanjala. Preko tih tumača vrbovana je i agentura, čije je formiranje bilo predviđeno i samim pravilima o ustrojstvu GFP-a. U Beogradu su kao tumači GFP-a poznati braća Feist i neiki Balg. O tumačima ispostava u unutrašnjosti biće govora prilikom razmatranja njihove delatnosti. Sem toga, GFP-Gruppe 20 koristila je u svom radu i drugi personal, u nižim pomoćnim funkcijama.

U pogledu svoje obaveštajne delatnosti GFP-Gruppe 20 se pridržavala propisa, njenih službenih pravila. Svaki referent u okviru Gruppe koji je vršio funkciju islednika, imao je i zadatak da vrbuje agente. Ovi agenti bili su vezani neposredno za referenta koji ih je zavrbovao, ali su bili poznati i rukovodiocu Gruppe, kome ih je morao prijaviti. Za troškove agenture GFP-Gruppe imala je obaveštajni fond od 3.000 maraka, tj. 60.000 okupacionih dinara. Iz toga fonda svakom referentu je za isplatu agenata stajalo na raspoloženju do 3.000 dinara. Agenti nisu imali stalne plate, već su im isplaćivane nagrade, prema uspehu i vrednosti njihovoga obaveštajnog rada. Troškove za agenturu referent je morao pravdati obračunima, a fond je povremeno popunjavao preko rukovodećeg direktora Zapovednika Wehrmacht-a za Jugoistok, koji je obračune vršio sa šefom GFP-a za suvozemnu vojsku pri OKH-u.

Zadatke agentima davali su sami referenti. Zadaci su se sastojali u proverama, prikupljanju podataka itsl. Za Komesarijat GFP-a u Beogradu bilo je vezano, prema nekim podacima, 35 agenata. Tako- se, naprimer, zna za nekog kapetana »Srpske državne straže«, koji je radio prema organizaciji DM. Drugi agent, neki beogradski student, radio je protiv NOP-a, a naročito mu je bilo stavljeno u zadatak da sazna imena pojedinih rukovodilaca partizanskih odreda. Više se zna o agenturi GFP-a pri ispostavama, gde po samoj pri-

rodi smeštaja i delatnosti, nije bila moguća onakva konspiracija, kakva je održavana u Beogradu.

Glavna među ustanovama koje su izdavale naloge GFP-u bio je Ast Beograd, a od ostalih vojnih ustanova čije je naloge G'FP-Gruppe 20 sprovodila treba spomenuti štab Vojnog zapovednika Srbije i, lokalno, i Feld- i Kreiskommandanture. U sudsko-egzekutivnim stvarima GFP-Gruppe 20 je preduzimala mere, i po nalozima vojnih sudova, sprovodeći zadatke koji su se ticali krivičnih dela vojnih i civilnih lica. Održavala je veze i sa ustanovom Zapovednika Sipo i SD-a, i sa Ic-službom Vojnog zapovednika, pa i sa ustanovom šefa vojne veze pri Vojnom zapovedniku (Nachrichtenfuehrer) kao i sa Na 4, ukoliko su obrađivane stvari koje su se ticale ovih specijalnih službi.

O svojoj delatnosti GFP-Gruppe 20 je podnosila četrnaestodnevne izveštaje koji su sadržavali pregled događaja proteklog perioda, prikaz opšte situacije i podatke o njenoj delatnosti za to vreme. Izveštaji su podnošeni šefu Vojne policije pri OKH, rukovodećem direktoru Vojne policije pri Zapovedniku Wehrmacht-a u Solunu i Ast-u u Beogradu. Povremeno, ili prema naređenju, rukovodilac GFP-Gruppe 20 podnosio je rukovodiocu Ast-a Beograd izveštaje po konkretnim pitanjima i o poslovanju.

Nekoliko praktičnih primera objasniće i dopuniće sliku delatnosti GFP-Gruppe 20 u Srbiji.

Februara 1942 godine Ic-oficir Vojnog zapovednika raspisao je poternicu za nekolicinu četničkih vođa. Između ostalog tom prilikom je naređeno hapšenje četničkih rukovodilaca Todora, Dobrića, majora Piletića, »vojvode« Tr.ibrođanina i drugih. Naređenje o hapšenju upućeno je GFP-Grupi 20. Pošto je i aparat Sipo i SD-a dobio ovu poternicu, Zapovednik Sipo i SD-a tražio je od GFP-Gruppe 20 da ga izvesti o uspehu hapšenja. Istovremeno je i na terenu, u Kosovskoj Mitrovici, gde je postojala ispostava GFP-a, uspostavljena po ovoj stvari saradnja između ispostava GFP, Sipo i SD-a, Vojne žandarmerije i okružnog komesarijata Policije poretka. Hapšenje jednog od lica za kojima je raspisana poternica izvršila je tada Vojna žandarmerija, a ispostava GFP-a u Kosovskoj Mitrovici izvestila je o tome štab Gruppe u Beogradu. Ovaj primer ukazuje na stalnu saradnju GFP-a sa ostalim organima nemačkih okupacionih vlasti, sa čijim je delokrugom rada imala dodira.

Sličnu saradnju pokazuje i slučaj uhapšenog četničkog kurira Milana Grubića, o kome je već ranije bilo govora. Kada je Grubić, juna 1942 godine, nagovarao jednog nemačkog vojnika da dezertira, ovaj je o tome izvestio svoju jedinicu, koja je odmah uputila prijavu GFP-u. GFP je Grubiću postavio zamku i izvršio njegovo hapšenje. Postupak je dotle vodila sama, i sprovela prva saslušanja po krivičnom delu nagovaranja za dezertiranje. Međutim, kada je Grubić počeo da govori i o drugim stvarima, da odaje radio-stanice organizacije DM, da daje podatke o četničkim formacijama i vezama, GFP-Gruppe je o tome odmah izvestila ne samo Ast, već i Ic-odeljenje Vojnog zapovednika, Zapovednika Sipo i SD-a i rukovodioca vojne službe veze[1]. Na osnovu toga Grubić je, posle saslušanja u opštim linijama, stavljen u poseban zatvor u zgradi Sipo i SD-a, namenjen zatvorenicima po liniji delatnosti Na 4. U njegovim daljim saslušanjima izvesno vreme je učestvovao i pretstavnik GFP-Gruppe 20. Međutim, kasnije detaljnija istraga je vođena bez dalje *veze* sa GFP-om koja je svoj deo obrade tog slučaja bila završila. Treba još samo napomenuti da je o prvim rezultatima istrage koju je vodila GFP, a koja se u početku odnosila samo na pitanje nagovaranja na dezertiranje, odmah obavešten i vojni sud pri Feldkommandanturi u Beogradu, koji je sa svoje strane, tražio da GFP, po izvesnim tačkama, naknadno sasluša Grubića. To je i učinjeno, pa je zatim Grubić izveden pred sud.

Slučaj Grubića jasno ilustruje odnos GFP-a prema drugim nemačkim policisko-bezbednosnim i obaveštajnim ustanovama i njen položaj u sistemu vojnih okupacionih vlasti. Ona vrši hapšenje kada se pojavi sumnja o postojanju ili pripremanju krivičnog dela koje se odnosi na Wehrmacht, krnji Wehrmacht-ove interese i ugrožava njegovu bezbednost i bezbednost vojne okupacione vlasti. Isleđenje GFP počinje sama i, dok se ono kreće u okviru ovakvog delikta, izveštava Vojni sud. Sud daje uputstva o dopuni saslušanja, tj. oslanja se na GFP i njen isledni aparat, a ne traži da pre određivanja pretresa sam izvrši saslušanje osumnjičenog. Međutim, čim se u istrazi koju GFP vodi pojave momenti od obaveštajnog interesa, o tome se odmah informiše Ast. Pošto je u konkretnom slučaju stvar bila šireg značaja, a ulazi u domen Policije bezbednosti, obaveštenje je dobio i Zapovednik Sipo

i SD-a. Pošto se sitvar tiče i službe Ic, slučaj se istovremeno saopštava i odeljenju Ic pri Vojnom zapovedniku, a kako su u pitanju radio-veza i radio-stanica, GFP izveštava o svemu i Nachrichtenfuehrer-a, a u smislu načelnog naređenja koje je za takve slučajeve bio izdao Vojni zapovednik.

Slučaj G'rubića pokazuje, uostalom, još dve činjenice. Prvo, da postupak po vojno-krivičnoj liniji, tj. deliktu nagovaranja na dezertiranje, teče odvojeno od postupka po bezbednosnoj liniji, tj. po pitanju rada za organizaciju DM. Po prvoj stvari dalje postupa sprega GFP — Vojni sud. Po drugoj dejstvuju obaveštajne i policisko-bezbednosne ustanove. Pri tom, GFP učestvuje jedino u početku postupka, dok ga ove druge ustanove konačno ne preuzmu. Druga upadljiva činjenica je da je u ovom slučaju sud doneo svoju presudu, osudio je Grubića na kaznu zatvorom, bez obzira na postupak koji se po bezbednosnim pitanjima vodi kod drugih ustanova. Međutim, obaveštajni i bezbednosni moment ima pri tome prevagu, pa se kazna nije izvršavala, dok obaveštajne i policisko-bezbednosne vlasti nisiu iscrpie svoje interesovanje za osuđenika i donele po njegovom pitanju svoju odluku.

O odnosima GFP-a sa Ast-om i drugim ustanovama svedoči i slučaj pripadnika mađarske manjine Wilhelm-a Hinterecker-a, koji je takođe već pomenut, U ovom slučaju prvo je ušla u trag krivičnom delu Carinska pogranična zaštita. Ona je stupila u vezu sa sreskim načelnikom, pretsednikom opštine i opštinskom policijom, i zatražila da se nad Hinterecker-om, za koga je postojala sumnja da prikriva jevrejsku imovinu, kao i u njegovom stanu izvrši pretres. Posle toga, kad je došla do prvih rezultata, Carinska pogranična zaštita predala je ovaj slučaj ispostavi GFP-a u Zrenjaninu, koja je povela dalju istragu, preuzela već uhapšenog Hinterecker-a i prevela ga u zatvor Kreiskommandanture. Pošto se tu radilo o stvari koja je pretstavljala i delikt u nadležnosti vojnog sudstva, GFP je silučaj prijavila sudu nadležne Feldkommandanture. S druge strane, pošto se pojavila sumnja da je po sredi i špijunaža, jer je utvrđeno da je Hinterecker davao razne informacije mađarskoj obaveštajnoj službi, učinjena je prijava i Ast-u Beograd. Sem toga, izveštena je i ustanova Zapovednika Sipo i SD-a, a po službenom postupku prepisi prijave su upućeni pretpostavljenim organima GFP-a, tj. rukovodećem direktoru u Solunu, šefu GFP-a pri OKH-u i šefu

GFP-a pri OKW-u. Po krivičnoj prijavi Vojni sud je Hintereckera oslobodio, a u stvari špijunaže Ast je od ispostave GFP-a tražio da sprovede naknadne izviđaje, koji su, uostalom, ostali bezuspešni.

Ovaj primer pokazuje da su Carinska pogranična zaštita i građanske vlasti predavale GFP-u one stvari koje su mogle imati vezu sa obaveštajnim radom protiv vojne okupacione uprave. Isto tako on pokazuje i postupak koji je GFP preduzimao u takvim slučajevima.

Za delatnost GFP-a na proverama ličnosti i drugim radnjama po nalogu Ast-a, karakterističan je slučaj Ariadne Hudson, rođ. Proskurnikove. Ast je bio od nekog svog agenta dobio obaveštenje da se razvedena žena britanskog inženjera Hudson-a, Ariadna, kreće u društvu nekih nemačkih oficira i civilnih lica i da je sa njima viđana i posle policiskog časa. Na osnovu ove prijave, a s obzirom na činjenicu da je u njoj navedeno' kako Hudson-ova ima britansko[1] državljanstvo, Ast je dao inicijativu da GFP stvar ispita. GFP je izvršila saslušanje Hudson-ove i utvrdila da je ona posle razvoda opet stekla jugoslovensko državljanstvo. Isto je tako utvrđeno da ona zaista održava veze sa nekoliko nemačkih funkcionera, koji su joj pribavili i dozvolu za noćno kretanje, kako bi mogla posle policiskog časa posećivati lokale. Hudson-ova je zadržana u pritvoru, pošto je postojala sumnja da se radi 0 špijunaži, a saslušani su i Nemci koji su sa njom održavali društvene veze i koji su mogli dati o njoj podatke. Nije se mogla utvrditi nikakva krivica Hudson-ove, te je ona posle tri dana već puštena iz pritvora, a Abwehr o tome izvešten.

Uzgred se ovde može primetiti da je u ispitivanju veza Ariadne Hudson došla do izražaja slaba koordinacija unutar Ast-a Beograd. Referat III C 2 dao je 5 novembra 1941 godine obaveštenje o Hudson-ovoj GFP-Gruppi 20, na osnovu čega je ona i pokrenula postupak i izvršila hapšenje. Osam dana kasnije, 13 novembra, referat III F Ast-a piše GFP-Gruppi 20 da je saznao za hapšenje »neke gospođe Hudson« 1 da moli da mu se saopšte razlozi pritvaranja. Oba pisma potpisao je isti funkcioner, tj. šef Ast-a Beograd, potpukovnik Kjohoutek.

Kada je kasnije utvrđeno da je razvedeni muž Ariadne Hudson isto lice sa britanskim obaveštajnim oficirom Douane Dyrrl Hudson-om, koji se nalazio u štabu Draže Mihajlo-

vica, Abwehr je ponovo pokrenuo postupak i dao GFP-u nalog da povede izviđaje. Ariadna Hudson je saslušavana, ali to nije dalo nikakve rezultate, jer ona sa svojim bivšim mužem posle' razvoda nije održavala nikakve veze. Međutim, GFP je — kao i Sipo — i dalje držala Hudsonovu pod nadzorom, a traganje za Hudson-om nastavila sve dok nije rasformirana. Ova traganja vršena su na taj način, što su dva organa GFP-a — kako to navodi GFP-Gruppe 20 u izveštaju Ast-u od 26 septembra 1942 godine, — »temeljito i neupadljivo pregledala« jedno veče »gotovo sve javne lokale i ugostiteljske radnje u ulici Kralja Aleksandra«. Isto tako su i prolaznici na ulici »neupadljivo posmatrani« i upoređivani sa slikom Douane Hudson-a, koju je Ast stavio GFP-u na raspoloženje. U jednom pisanu od novembra 1942 godine, GFP izveštava Ast da i dalje vrši traganje za Hudson-om, i to putem pregleda javnih lokala u Beogradu, koji se obavljaju u nejednakim razmacima vremena, kao i putem posmatranja prolaznika po ulicama.

Slučaj Ariadne Hudson, pored ostalog, pokazuje i metode koje je GFP upotrebljavala kod traganja za licima koja su tražena poternicama. S druge strane, u pogledu odnosa Ast-GFP, vidi se da je GFP na osnovu Ast-ovog naloga da obrati pažnju na Ariadnu Hudson, samostalno izvršila njeno hapšenje, saslušavanje, ispitivanje svih lica koja bi mogla da koriste rasvetljavanju stvari, a isto tako, u sopstvenoj nadležnosti, donela odluku o puštanju pritvorenice, informišuči Ast o učinjenom tek po okončanju postupka.

U toku 1942 godine brojno stanje GFP-Gruppe 20 je u priličnoj meri smanjeno. Još od jeseni 1941 godine na teritoriji Srbije ostalo je svega 7 službenika u oficirskom rangu. U leto 1942 godine Gruppi su oduzeti i podoficiri i redovi mlađi od godišta 1912 i upućeni na frontovsku službu. Tada je brojno stanje celokupne GFP-Gruppe 20 svedeno na 70 pripadnika.

Smanjivanje brojnog stanja GFP-a išlo je uporedo sa formiranjem ispostava Sipo i SD-a, jer su one preuzimale dužnosti koje su dotle obavljale GFP-ispostave. U toku oktobra 1942 godine otpočela je konačna likvidacija G'FP-Gruppe 20, koja je ubrzo, početkom novembra iste godine i završena. Njeni pripadnici — sekretari u oficirskom rangu, podoficiri, vojnici, šoferi i ostali — preuzeti su u službu Zapo-

veđnika Sipo i SD-a, koji ih je rasporedio delom u svoju centralu u Beogradu, a delom po svojim ispostavama. Neki od pripadnika GFP-a su tada ostali u mestima u kojima su dotle vršili službu, ali ne više kao organi GFP-a, već kao pripadnici Sipo-a. Tom prilikom oni su dobili i činove opšteg SS-a, koji su odgovarali njihovim činovničkim zvanjima odnosno vojnom činu. Prilikom likvidacije GFP-Gruppe 20 Sipo i SD je preuzeo celokupnu njenu arhivu. Šef Gruppe, komesar Georg Deubel, i njegov zamenik komesar Franz Maier, nisu ušli u sastav nadleštva Zapovednika Sipo i SD-a nego su upućeni van Srbije, na drugu dužnost.

Razlozi za ukidanje GFP-Gruppe 20 nisu, po svoj prilici, bili u vezi samo sa čisto službenim potrebama. S obzirom da je između Loos-a i Schaefer-a postojao dobar lični odnos, nije isključena mogućnost da je Loos izvršio likvidaciju svoje podređene jedinice u Srbiji iz predusretljivosti prema zapovedniku Sipo i SD-a Schaefer-u, prepustivši mu sve one egzekutivne zadatke koje je dotle vršila GFP-Gruppe 20. Ovo je, svakako u vezi i sa postepenim prenošenjem težišta nadležnosti za unutrašnju bezbednost i za sve policiske funkcije na Sipo i SD, a u okviru stvaranja policiskog režima na teritoriji Vojnog zapovednika Srbije. Ne može se osporiti da je široko razgranata mreža ispostava Sipo i SD-a u Srbiji postepeno učinila delatnost GFP-a u unutrašnjosti zaista bespredmetnom.

c. *Ispostave GFP-Gruppe 20*

Prilikom dolaska GFP-Gruppe 20 u Srbiju, još pre nego što je ona konačno preuzela svoje dužnosti, raspravljano je između Zellhoefer-a i Ast-a pitanje formiranja ispostava na terenu. Na formiranje ispostava vršio je uticaj i zamenika šefa upravnog štaba d-r Kiessel. Zellhoefer je kao činovnik Gestapo-a u Nuernbergu, bio duže vremena podređen Kiessel-u. Otuda je on, u neku ruku, bio u Beogradu poverenik svog bivšeg starešine, kako u stvarima GFP-a, tako i donekle prema Ast-u, sa kojim se Zellhoefer nalazio u svakodnevnom kontaktu. Formiranjem ispostava GFP-a dobio je Kiessel preko Zellhoefer-a još jednu mrežu informacionih izvora na terenu. Ispostave GFP-a formirane su u onim mestima, koja su odgovarala organizacionim i političkim potre-

bama okupacione uprave. Tako eu stvorene ispostave GFP-a u sedištima Feldkommandantura, — Pančevu, Nišu i Uzicu. Ispostava u Zrenjaninu stvorena je zbog toga, što je tamo bilo sedište rukovodstva nemačke »narodnosne grupe«. U Kosovskoj Mitrovici stvaranje ispostave nalagale su specifične prilike[1] kosovskog područja, sa njegovim posebnim nacionalnim i političkim problemima. Ispostava u Pančevu je ubrzo likvidirana, tj. prekomandovana u Kagujevac, zbog potrebe da se u tom značajnom industriskom centru pojača policisko-obaveštajna delatnosit Wehrmacht-a odnosno Abwehr-a.

Pored ovih ispostava, GFP-Gruppe 20 imala je jednu svoju stanicu u Zemunu, ustvari jednog isturenog organa koji je tamo obavljao službu i nosio naziv »Einzelposten«. Kada je u proleće 1942 godine, u vezi sa preduzimanjem vojne akcije u Bosni i Hercegovini, formirana borbena grupa Bader, tamo je upućen jedan organ GFP-Gruppe 20, sa zadatkom da pri toj borbenoj grupi obavlja poslove Tajne vojne policije.

Ispostave GFP-a u Srbiji nosile su u početku naziv komesarijata, pošto su njima rukovodili komesari GFP-a. Međutim, ovi viši funkcioneri ubrzo su, skoro bez izuzetka svi, pre'mešteni iz Srbije na druga područja, a na čelo ispostava došli su sekretari GFP-a. Zato se za njih počeo upotrebljavati naziv sekretarijata. Ustvari, ovom promenom naziva nije niukoliko izmenjen karakter ispostave, niti njen odnos prema centrali u Beogradu ili prema drugim nemačkim vojnim i policiskim ustanovama na terenu.

Ispostave su u svom teritorijalnome delokrugu obavljale zadatke propisane za GFP-službu, a pri tome su održavale prisnu vezu i sa ostalim okupacionim ustanovama. Tamo gde su paralelno postojale ispostave GFP-a i ispostave Sipo i SD-a, među njima je uspostavljena saradnja i koordinacija rada. Nije poznat nijedan slučaj raskoraka, razmimoilaženja ili trvenja između Sipo i SD-a i GFP-a. Razlog za to, treba tražiti, pre svega, u činjenici da su sekretari i komesari GFP-a u civilu bili pripadnici Sipo-a, otkomandovani na vojnu dužnost za vreme rata i svakako su osećali solidarnost i profesionalnu povezanost sa svojim kolegama koji su ostali u službi Sipo-a. Drugo, rukovodstvo GFP-a je nastojalo da ne dođe ni do kakvih trvenja sa aparatom Sipo i SD-a, pošto

je i ono bilo sastavljeno od lica koja su u civilu pripadala tom aparatu i koja su računala da će se po završetku rata vratiti na svoje normalne dužnosti. Ni oni, kao ni njihovi podređeni organi, nisu želeli da bilo kakvim nesuglasicama sa Sipo i SD-om za vreme rata pokvare svoju karijeru, koju su posle završetka rata imali nameru da nastave.

Ispostava GFP-Gruppe 20 u Nišu stvorena je u prvoj polovini juna 1941 godine. Nju je formirao komesar Vojne policije Josef Mohrherr, koji je u Niš došao sa još 6 pripadnika GFP-a. Ispostava je po pitanju svoje delatnosti, bila podređena centrali u Beogradu. U stvarima kontrašpijunaže i suzbijanja sabotaže nalazi Ast-a Beograd dostavljani su joj preko centrale, jer ispostava nije sa njim neposredno opštila. Ona je održavala veze i sarađivala sa teritorijalnim komandama i jedinicama Wehrmacht-a, u prvom redu sa Kreiskommandanturama u Nišu i Zaječaru. Dalje sarađivala je sa ispostavama Sipo i SD-a, a sa Carinskom pograničnom zaštitom učestvovala u kontroli saobraćaja preko granice između okupirane Srbije i teritorije koja je dodeljena Bugarskoj. U njenoj se nadležnosti nalazio i rudnički basen Bor, kome je takođe posvetila dosta pažnje.

Rad u ispostavi nije bio podeljen po referatima, već je starešina njenim pripadnicima delio predmete i zadatke prema njihovim sposobnostima i mogućnostima. Teže slučajeve su dobijali pripadnici ispostave u oficirskom rangu (komesari i sekretari), a lakše podoficiri.

U ispostavi GFP-Gruppe 20 u Nišu radili su sledeći pripadnici GFP-a: komesar Josef Mohrherr, starešina ispostave od njenog formiranja do avgusta 1941 godine; komesar Otto Eckhardt, starešina ispostave od avgusta do novembra 1941 godine; sekretar, kasnije komesar Jakob Petschar, starešina ispostave od novembra 1941 do juna 1942 godine; sekretar Karl Obenland, poslednji starešina ispostave GFP-a, koji je preuzet u službu Sipo i SD-a i dodeljen njegovoj ispostavi u istom mestu; sekretar Johann Kreisler, koji je posle rasformiranja ispostave GFP-a takođe dodeljen ispostavi Sipo i SD-a. Sem ovih pripadnika u oficirskom rangu u ispostavi bili su još i podoficiri Walter Kargel, Josef Schatz i Franz Zauner, a kao tumači su u Nišu angažovani Dragutin Hirš, Josip Čolić i Georg Knippl.

Delatnost ispostave obuhvatala je, pored opštih i izvesne specijalne zadatke među koje je, u prvom redu, spadalo kontraobaveštajno suzbijanje partizanskog pokreta i NOP-a u gradu i okolini. Isto tako ispostava je morala voditi računa i 0 delatnosti raznih četničkih grupa. Kada su, 1942 godine, u Niš stigle bugarske okupacione jedinice, ispostava je dobila zadatak da sa njima sarađuje, ali da istovremeno ispituje i njihovo raspoloženje i držanje.

Između ispostave i rukovodstva rudnika Bor uspostavljana je prisna saradnja. Ispostava je u ovom značajnom objektu, važnom za nemačku ratnu privredu, naročito mnogo delovala kontraobaveštajno, nastojeći da spreči špijunažu 1 sabotažu. U pogledu delatnosti ispostave na granici treba istaći da su se duž nje pojavljivale partizanske grupe i prelazile sa jedne teritorije na drugu. Mahom su odlazile prema bugarskom okupacionom području kada su se na teritoriji Vojnog zapovednika vršile kakve veće akcije, a vraćale su se čim bi opasnost prošla. Ispostava je pokušavala da, u zajednici sa Carinskom pograničnom stražom, onemogući ovim grupama prelaženje granice.

Dalje, od delatnosti ispostave treba pomenuti zaplenu arhive jugoslovensko-engleskog kluba u Nišu. Ovu je arhivu sređivao i pregledao tumač ispostave, Dragutin Hirš, bivši aktivni jugoslovanski vazduhoplovno-tehnički oficir.

Ispostava je organizovala i svoju agenturu, naročito u redovima Carinske pogranične zaštite, a i u Wehrmacht-u. Ona je održavala veze sa nekim podoficirima i vojnicima kojima je bilo stavljeno u zadatak da rade kontraobaveštajno odnosno da zapažaju eventualnu pojavu veza sa protivnikom ili stranih političkih uticaja u redovima vojske. Svoju agenturu ispostava je imala i u Boru, a i u fabrici duvanskih prerađevina u Nišu. Njena obaveštajna mreža formirana je, uglavnom, bez uspostavljanja čvrstih V-Mann-skih odnosa. Samo mali broj njenih agenata bio je prijavljen centrali GFP-a u Beogradu. Poznato je da su tri agenta primali stalne mesečne nagrade, od oko 2.500 dinara.

GFP-ispostava u Nišu sarađivala je prisno i sa ispostavom Abwehr-a koja je tu nešto kasnije formirana. Čim se Abwehr-ov glavni agent, Vasa Joanović, pojavio GFP-ispostava mu je pružila svoju pomoć u formiranju Abwehr-ovog Meldekopf-a. Ona je služila i kao pomoćni organ Melde-

kopf-a za zadatke preko granice, prema teritoriji pod bugarskom okupacijom, a održavala je za Abwehr veze i sa agentom, Teodorom Mrazek-om iz Skoplja.

Kada je GFP-Gruppe 20 likvidirana, njen personal koji se tom prilikom našao u Nišu delom je tu i ostao, dodeljen ispostavi Sipo i SD-a.

U Kragujevcu je ispostava GFP-Gruppe 20 formirana polovinom juna 1941 godine, od ljudstva koje je tamo prebačeno iz ukinute ispostave GFP-a u Pančevu. Razlog za formiranje ove ispostave bila je činjenica da je Kragujevac, sa svojim Vojno-tehničkim zavodom, pretstavljao veliki radnički centar, na koji je Abwehr •— a time i GFP — že^ leo da obrati posebnu pažnju. Ekipu GFP-a koja je trebalo da formira ispostavu doveo je u Kragujevac, kao njen rukovodilac, komesar Rudolf Berg. Ispostava je delovala sve do rasformiranja GFP-Gruppe 20. Oktobra 1942 godine prebačena je u Beograd i tom je prilikom ponela sa sobom, svoju arhivu i svoj inventar. Njeni pripadnici su mahom, ušli u sastav nadleštva Zapovednika Sipo i SD-a, a neki su se ponovo vratili u Kragujevac, ovog puta kao pripadnici ispostave Sipo i SD-a.

Ispostava u Kragujevcu je vezu sa centrom u Beogradu održavala telefonom i putem kurira kragujevaeke Kreiskommandanture.

Prosečno brojno stanje ispostave bilo je osam do deset lica, ali se personalni sastav vrlo često menjao, tako da je kroz ispostavu prošao veći broj pripadnika GFP-a.

Starešina ispostave bio je od juna do decembra 1941 godine komesar Rudolf Berg. Njega je zamenio sekretar Rudolf Mueller, koji je na tom položaju ostao od decembra 1941 do oktobra 1942 godine, tj. do ukidanja ispostave. Kao pripadnici ispostave poznati su: komesari Johann Stanka, Rudolf Daberger i Anton Gressmann, koji su svi povučeni još 1941 odnosno do januara 1942 godine, sekretari Jakob Vollmer, Karl Obenland i Johann Scharm i podoficiri Erich Bulei, Erwin Hufnagel, Heinz Anton Hoessler, Franc Platzer i Karl Seifert. Pored pripadnika, u ispostavi je radio i pomoćni personal, a naročito je značajna bila delatnost tumača Adolfa Dobraveca, radnika Vojno-tehničkog zavoda. On je, u ime ispostave, pronalazio agente i vršio pripreme za njihovo

TAJNA VOJNA POLICIJA II

Berg

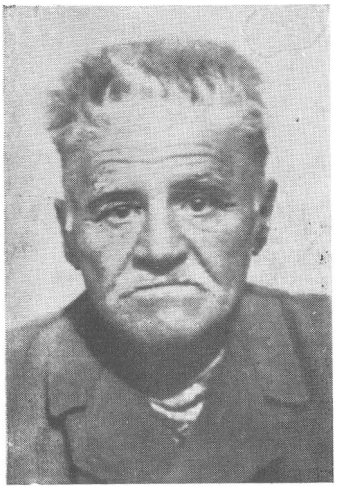

Hirš

Tajna vojna policija imala je svoje ispostave u glavnim mestima Srbije; ispostave su bile podređene beogradskome centru. U Kragujevcu je ispostavu vodio komesar Rudolf Berg. Svoje agente, tumače i drugo osoblje Tajna vojna policija je vrbovala među stanovništvom. Tako je u Nišu bio tumač tamošnje ispostave bivši jugoslovenski oficir Dragutin Hirš

vrbovanje; učestvovao je i u hapšenjima, održavao vezu sa civilnim stanovništvom i kvislinškim ustanovama itd.

Delatnost ispostave GFP-a u Kragujevcu bila je određena opštim zadacima GFP-a, s jedne, i posebnim zadacima borbe protiv NOP-a i kontrole četnika DM u tom kraju s druge strane. Jedno od prvih grupnih hapšenja pripadnika NOP-a ispostava je izvršila avgusta 1941 godine, kada je stavila u pritvor 8 lica. Sva ona su, uostalom, posle nekoliko dana puštena, pošto se nije moglo dokazati da su aktivno sarađivali u NOP-u, Ispostava je uzela učešća i u akciji masovnog streljanja u Kragujevcu, oktobra 1941 godine. Tom prilikom su rukovodilac ispostave Berg i tumač Dobravec prozivali iz mase uhapšenih i upućivali na streljanje ona lica koja je GFP pre toga već hapsila ili o kojima je postojao kompromitujući materijal, a pokušavali su i da iz redova uhapšenih izvuku svoje[1] agente. Starešina ispostave posle streljanja, u Kragujevcu, koje je izvršio bataljon majora Koenig-a, pozvat je ti Beograd da rukovodiocu odeljenja III Ast-a Beograd, potpukovniku Friderici-u, lično podnese izveštaj o ovim zbivanjima. Abwehr, kao i neke druge ustanove okupacionog aparata, bio je tada zauzeo stav protiv vršenja odmazdi na način kako je to učinjeno u Kragujevcu, smatrajući da on ne dovodi do željenog efekta. U pitanju je, naravno, bio samo način izvršenja odmazdi, a ne i principijelan stav protiv njih.

Inače, ispostava je vodila istrage u slučajevima sumnje da postoji sabotaža, vršila hapšenja lica po dostavama i obavljala ostale poslove koji spadaju u nadležnost GFP-a.

Za izvršavanje svojih zadataka ispostava je organizovala zamašnu agenturu, usmerenu, uglavnom, na otkrivanje pripadnika i simpatizera NOP-a, u prvom, redu u Vojno-tehničkom zavodu. U izvesnoj meri, mreža agenata je dejstvovala i prema četnicima DM-a. Snažna delatnost NOP-a u okolini Kragujevca ometala je, naročito u, drugoj polovini 1942 godine, razvoj obaveštajne mreže GFP-a, tako da je ona bila koncentrisana, uglavnom, na sam grad i njegovu najbližu okolinu. Agenti su vrbovani iz redova civilnog stanovništva, mahom bez formalne obaveze. Izgleda da su svega četvorica agenata bili prijavljeni GFP-Gruppi u Beogradu, koja je vodila centralnu kartoteku svih pismeno obvezanih saradnika.

Agentura je plaćana u novcu. Utrošak sredstava u ove svrhe pravdao je starešina ispostave.

Ispostava je bila prisno povezana sa Kreiskomrnandanturom, čije je naloge u svom delokrugu bila obavezna da sprovodi. Kreiskommandant se po pitanjima koja su zadirala u delokrug GFP-a, kontraobaveštajne službe i obezbeđivanja, konsultovao sa starešinom ispostave, a saradnja je postojala i po pitanjima upotrebe agenture i njenog ugrađivanja u Vojno-tehnički zavod. Veze su održavane i sa vojnim jedinicama koje su se nalazile na području za koje je ispostava bila nadležna, a u vezi sa kontraobaveštajnim zadacima i zadacima suzbijanja kriminala u Wehrmacht-u, kojima je GFP bio zadužen. Kad su u Kragujevac došle bugarske jedinice, ispostava je stupila u vezu i sa njima. Prisna je bila i njena povezanost u praktičnom radu sa »Srpskom državnom stražom« i kvislinškom upravom.

Mada politička pitanja nisu spadala u nadležnost GFP-a, ispostava je ipak, obrađivala i njih sve dotle dok u Kragujevcu nije formirana ispostava Sipo i SD-a, koja je preuzela njihovu obradu. Tako je naprimer poznato da se maja 1942 godine ispostava odlučno zauzimala da dotadašnji pretstojnik gradske policije u Kragujevcu, Radomir Božanić, ostane i dalje na tom položaju. Inače ispostava je izveštaje svojoj centrali u Beogradu podnosila četrnaestodnevno, a kasnije mesečno.

Ispostava u Kosovskoj Mitrovici formirana je polovinom juna 1941 godine, kao i ostale ispostave GFP-Gruppe 20. Njeno prosečno brojno stanje bilo je 9 pripadnika GFP-a. Veze i odnosi ispostave sa lokalnim okupacionim vlastima i ustanovama — u prvom redu sa Kreiskommandanturom — i sa pretpostavljenim centrom GFP-Gruppe 20 u Beogradu i Ast-om Beograd bili su isti kao i kod drugih ispostava. U svom radu, ispostava u Kosovskoj Mitrovici se najviše oslanjala na Kreiskommanđanturu, jer je ona u ovom, politički, vojno i obaveštajno istaknutom mestu razvijala naročito intenzivnu aktivnost. Veze ispostave sa nemačkim jedinicama koje su se nalazile na području Kosova imale su, između ostalog, za cilj kontraobaveštajnu zaštitu i suzbijanje kriminala, kao i otkrivanje špijunaže ili sabotaže među pripadnicima Wehrmacht-a.

Veoma prisno ispostava je sarađivala i sa Carinskom pograničnom zaštitom, na sličan način kao i ispostava u Nišu. Ova saradnja imala je izrazito obaveštajni karakter, pošto se odnosila na posmatranje držanja stanovništva s ove strane granice prema Albaniji. Sem toga, radilo se i o sprečavanju ilegalnog prelaženja granice. Ispostava je održavala i veze sa preduzećem Trepča, odnosno sa njegovom upravom, koja je, kao što je to već poznato, bila u bliskim odnosima sa Abwehr-om. Ovaj kontakt ispostave bio je u vezi sa izvršenjem njenog zadatka sprečavanja sabotaže i špijunaže, koji je ovde bio naročito ozbiljan, s obzirom na veliki značaj preduzeća za nemačku ratnu privredu.

Ispostava nije bila podeljena na referate, već su pojedini predmeti davani na obradu pripadnicima grupe prema redu pristizanja ili prema njihovim sposobnostima. Naročito komplikovane slučajeve obrađivali su istovremeno po dva ili više pripadnika ispostave.

Flored opštih zadataka, zajedničkih za sve formacije GFP-a, ispostava u Kosovskoj Mitrovici imala je i posebne zadatke koji su bili u vezi sa specifičnom situacijom na terenu Kosova. U te posebne zadatke spadalo je, pre svega, posmatranje odnosa između narodnosnih grupa, Srba i Šiptara. Dalje, na tom terenu je dejstvovala italijanska propaganda, praćena obaveštajnom aktivnošću ili organizovana uporedo sa njom, sa krajnjim ciljem da se stvore raspoloženje i uslovi za priključenje Albaniji krajeva naseljenih Šiptarima.

Prema podacima kojima se raspolaže, rad ispostave u Kosovskoj Mitrovici nije zadovoljio direktora GFP-Gruppe 20, Zellhoefer-a, naročito zbog toga što su njeni izveštaji bili neredovni i nepotpuni. Sem toga, u samoj ispostavi, među njenim pripadnicima, često je dolazilo do trvenja. Šef ispostave, komesar Josef Guertler i sekretar Emmerich Rauch otišli su, bez odobrenja, službenim automobilom u Graz, radi prodaje duvana i sapuna, o čemu je rukovodilac GFP-Gruppe saznao tek iz prijave komesara Franz-a Stueckler-a. Oni su već avgusta 1941 godine, bili po kazni premešteni — jedan u Rusiju, a drugi u Afiku.

Agentura ispostave, koju je ona za izvršenje svojih zadataka izgradila, bila je sastavljena od Srba i od Šiptara. I to su mahom bili obaveštači, formalno obavezani i neregistrovani. Centrali u Beogradu ispostava je prijavila svega tri

agenta, dok su ostali pripadnici agenture radili bez formalnog obavezivanja. Agentura je bila razgranata, naročito u rudarskom preduzeću Trepča, gde je ispostava izvršila proveru svih nameštenika i radnika. Inače su agenti davali izveštaje i o odnosima između Srba i Šiptara i o opštoj situaciji i raspoloženju.

Veza između ispostave i centra GFP-Gruppe u Beogradu održavana je, uglavnom, preko kurira Kreiskommandanture u Kosovskoj Mitrovici. Ispostava je slala, uglavnom, samo mesečne izveštaje, a retko i posebne izveštaje, po pojedinim konkretnim pitanjima. Isto tako, starešina ispostave nije prisustvovao sastancima rukovodilaca ispostava GFP-Gruppe 20, koji su održavani jedanput mesečno ili povremeno, i na kojima su podnošeni izveštaji i izmenjivana radna iskustva. To je pravdano udaljenošću ispostave i saobraćajnim teškoćama.

Na čelu ispostave nalazio se, od juna do avgusta 1941 godine, komesar Josef Guertler, a njega je u avgustu zamenio komesar Franz Stueckler, a već idućeg meseca, u septembru rukovodstvo ispostavom preuzeo je sekretar Rudolf Karch. Ostali pripadnici ispostave bili su sekretari Johann Bastian, Hermann Wenzel i Emmerich Rauch, i podoficiri Johann Gruber i Josef Kraus. Uz njih je bilo i nešto pomoćnog osoblja.

Nije se moglo utvrditi kada je ispostava u Kosovskoj Mitrovici rasformirana. Poznato je, međutim, da je još krajem aprila 1942 ispostava vodila prepisku po pitanju provere držanja Bajazita Boljetinca-Boletinija i Ferhad beg Drage, sa centrom GFP-Gruppe u Beogradu, a po traženju Ast-a Beograd. Postoji, međutim, mogućnost da je ispostava obustavila rad pre nego što je GFP-Gruppe 20 rasformirana u celini, s obzirom na to da je ispostava Sipo i SD-a u Kosovskoj Mitrovici vrlo razgranala svoju delatnost i učinila nepotrebnom delatnost ispostave GFP-a, koja je često bila sa njom paralelna.

U Užicu je ispostava postojala svega do septembra 1941 godine, kada je napustila grad zajedno sa ostalim nemačkim vojnim ustanovama, bežeći pred oslobodilačkim snagama. Posle toga nije više uspostavljana. Za kratko vreme njenog postojanja na čelu ispostave u Užicu nalazio se komesar Otto Eckhardt.

U Zrenjaninu je prema nekim podacima ispostava postojala do formiranja SS-divizije »Prinz Eugen«, posle čega je ukinuta, a njen je personal povučen u Beograd. Starešina ispostave bio je komesar Franz Maier.

Najzad, u Zemunu je, kao organ GFP-Gruppe (Einzelposten), bio isturen podoficir Kupfer.

2. GFP pri Vojnoj grupi F (1943—1944)

Od rasformiranja GFP-Gruppe 20 pa do kraja okupacije, Tajna vojna policija više nije stvarala svoje terenske ustanove u Srbiji. Međutim, sa reorganizacijom Wehrmacht-a i okupacione uprave na Jugoistoku, izvršenom u leto i ujesen 1943 godine, nastale su promene i u prvobitnom ustrojstvu GFP-a na tim teritorijama.

Pošto je komandni centar Wehrmacht-a premešten iz Soluna u Beograd, stvaranjem Vojne grupe F i ustanove Vrhovnog komandanta za Jugoistok, to je u Beograd prebačen i centar GFP-a za teritoriju koja se nalazila pod tom komandom. D-r Roman Loos, rukovodeći direktor vojne policije, dodeljen je Vojnoj grupi F, i preneo je svoje sedište u Beograd. Pri Vojnoj grupi E u Solunu i pri komandi Druge tenkovske armije u Vrnjcima, kao komandama koje su podređene Vojnoj grupi F, stvoreni su položaji rukovodećih direktora vojne policije koji su mu bili podređeni. Na taj način Loos je rasterećen neposrednog rukovođenja poslovima i postao drugostepena pretpostavljena vlast. Prvostepeni pretpostavljeni terenskim ustanovama bili su novi direktori u Vrnjcima i Solunu.

Direktoru pri Vojnoj grupi E bile su podređene GFP-G'ruppe 640 sa sedištem u Sofiji i GFP-Gruppe 510 sa sedištem u Solunu. Obe grupe su imale svoje ogranke i na jugoslovenskoj teritoriji, pri čemu je GFP-Gruppe 640 formirala svoju ispostavu u Vranju, a GFP-Gruppe 510 u Skoplju, Bitolju i Devđeliji. Pošto se delatnost ove grupe odvijala van teritorije pod upravom Vojnog zapovednika Srbije, o njoj će biti reči u posebnom odeljku.

Direktoru u Vrnjcima su takođe bile podređene dve GFP-Gruppe, i to GFP-Gruppe 9 sa sedištem u Sesvetama kraj Zagreba i sa ispostavama na teritoriji NDH, i G'FP-

Gruppe 639 sa sedištem u Vrnjcima. Na čelu ove GFP-Gruppe nalazio se komesar vojne policije Linde. Njemu je bio podređen sekretarijat na Cetinju, sa ispostavama u Kotoru i Podgorici, kao i glavni sekretarijat u Tirani sa potsekretarijatom u Valoni i ispostavama u Elbasanu, Skadru i Prizrenu. Rad ovih ogranaka GFP-Gruppe 639, ukoliko su se nalazili na teritoriji Jugoslavije biće kasnije takođe prikazan.

Jedine dve operativne ustanove GFP-a, pored njenih viših komandi u užoj okupiranoj Srbiji, bile su Komanda za obezbeđenje i Poterna centrala. Prvu od njih (»Sicherungskommando«) je GFP-Gruppe 639 iz svog sastava detaširala rukovodećem direktoru Vojne policije pri Vojnoj grupi F. Sedište te komande bilo je u Beogradu. U svom radu Komanda se ograničavala isključivo na zadatke u okviru jedinica i ustanova Wehrmacht-a za koje je GFP bila nadležna. Naziv ove operativne komande svakako je izabran da bi se naglasilo ograničavanje delatnosti i nemešanje u poslove koje je u okupiranoj Srbiji bio preuzeo Sipo i SD. Komanda je stupala u dejstvo jedino u slučaju povreda vojnih zakona u jedinicama Wehrmacht-a i kad se radilo o opštoj kontraobaveštajnoj delatnosti za obezbeđenje vojske. Nesumnjivo je da je želja za održavanjem dobrih odnosa sa Sipo i SD-om o kojoj je već bilo reči, navela Loos-a da stvori ovakvu izuzetnu konstrukciju.

O Poternoj centrali poznato je samo da joj je naziv bio »Fahndungszentrale beim Ltd. Feldpolizeidirektor beim Oberbefehlshaber Suedost« — (Poterna centrala pri rukovodećem direktoru Vojne policije kod Vrhovnog komandanta za Jugoistok) i da se njome služio i aparat Sipo i SD-a, prijavljujući joj lica za kojima je tragao, sa zahtevom da se uhapse. Takve poterne centrale formirane su u svim okupiranim zemljama i potpadale su pod rukovodeće direktore vojne policije. One su radile prema principima i direktivama o poternoj službi. Te direktive je izdala Uprava V RSHA[1]).

[1]) Vidi poglavlje „Poterna služba" u III knjizi: „Nemačka obaveštajna služba u okupiranoj Sloveniji".

GFP
U SRBIJI
1943/44

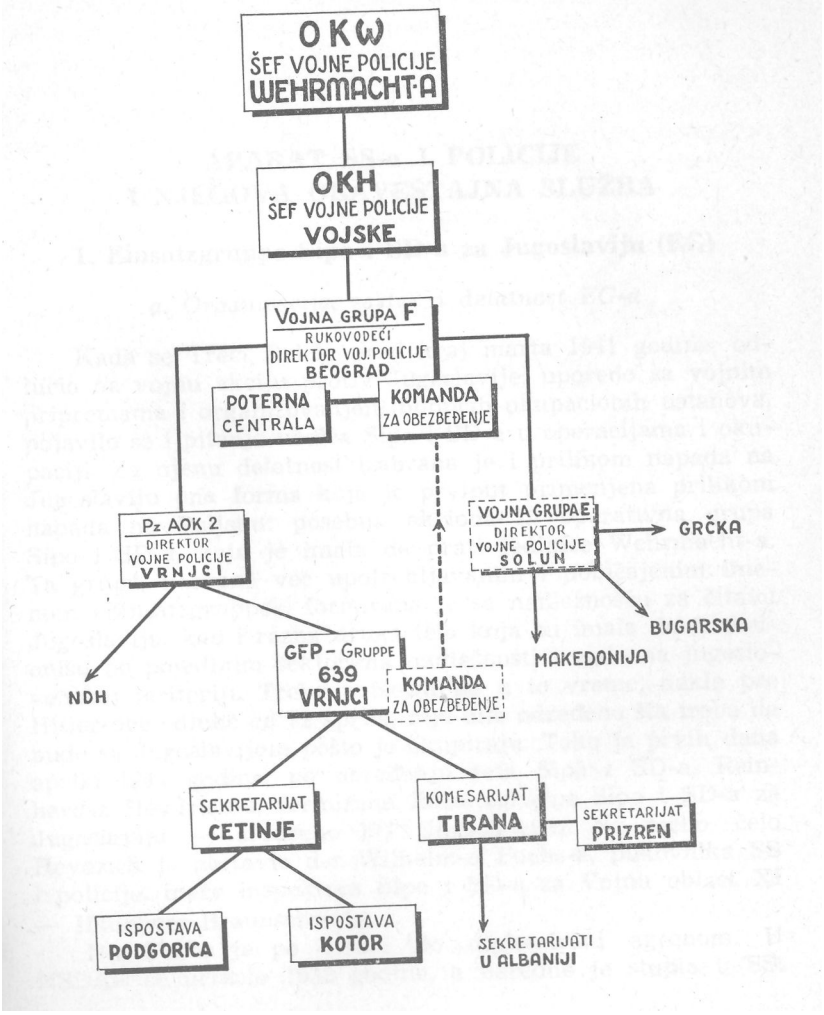

V

APARAT SS-a I POLICIJE I NJEGOVA OBAVEŠTAJNA SLUŽBA

1. Einsatzgruppe Sipo i SD-a za Jugoslaviju (EG)

a. Organizacija, sastav i delatnost EG-a

Kada se Treći Reich, pred kraj marta 1941 godine, odlučio na vojnu akciju protiv Jugoslavije, uporedo sa vojnim pripremama i organizovanjem budućih okupacionih ustanova, pojavilo se i pitanje učešća Sipo i SD-a u operacijama i okupaciji. Za njenu delatnost izabrana je i prilikom napada na Jugoslaviju ona forma koja je prviput primenjena prilikom napada na Poljsku: posebna akciona ili operativna grupa Sipo i SD-a, koja je imala da prati jedinice Wehrmacht-a. Ta grupa, nazvana već upotrebljavanim i uobičajenim imenom »Einsatzgruppe«, formirana je sa nadležnošću za čitavu Jugoslaviju, kao i razna druga tela koja su imala da funkcionišu po pojedinim sektorima nadležnosti i rada na jugoslovenskoj teritoriji. Treba potsetiti da u to vreme, dakle pre Hitier-ove odluke od 12 aprila, nije bilo određeno šta treba da bude sa Jugoslavijom pošto je okupiraju. Tako je prvih dana aprila 1941 godine, po naređenju šefa Sipo i SD-a, Reinhard-a Heydrich-a, formirana Einsatzgruppe Sipo i SD-a za Jugoslaviju, — skraćeno EG Jugoslawien. Na njeno čelo Heydrich je postavio d-r Wilhelm-a Fuchs-a, pukovnika SS i policije, inače inspektora Sipo i SD-a za Vojnu oblast XI — Hannover-Braunschweig.

D-r Fuchs je po struci bio diplomirani agronom. U NSDAP se učlanio 1932 godine, a naredne je stupio u SS.

Pripadao je tzv. »agrarno-političkom aparatu nacističke partije« (Agrar-politischer Apparat der NSDAP), koji je, na čelu sa svojim šefom R. Walter-om Darre-om, preuzeo Ministarstvo ishrane Reich-a i formirao agrarnu stalešku organizaciju — tzv. »Stalež ishrane« (Reichsnaehrstand). Pošto je nekoliko godina proveo kao Darre-ov ađutant, Fuchs je prešao u aktivnu službu SD-a i 1937 godine došao na čelo rukovodećeg SD-otseka (SD-Leitabschnitt) Dresden. Prilikom napada na Poljsku, Fuchs je ušao u sastav Einsatzgruppe Sipo i SD-a, koja je tada formirana, u svojstvu šefa odeljenja SD-a. Istu funkciju zadržao je i u Poljskoj kod Zapovednika Sipo i SD-a u Krakovu. Godine 1940 određen je, kako je već pomenuto, na dužnost za Hannover-Braunschweig. Prilikom postavljenja za rukovodioca Einsatzgruppe Sipo i SD-a za Jugoslaviju, Fuchs je zadržao svoju funkciju u Reich-u, što ukazuje na pretpostavku da će posao biti brzo obavljen i da će se on uskoro moći vratii na svoj položaj.

Kao što je kod RSHA u sličnim slučajevima obično bila praksa, i Einsatzgruppe za Jugoslaviju sastavljena je ad hoc, od pipadnika raznih ustanova Sipo i SD-a. Članovi nove Einsatzgruppe kojih je, zajednon sa pomoćnim personalom (radiotelegrafistima, šoferima, itd.), bilo oko šezdeset, okupili su se u Beču.

Bilo je predviđeno da se Einsatzgruppe pridruži Drugoj armiji, koja je pod komandom von Weichs-a imala da prodre u Jugoslaviju sa severozapada i severa. Otuda je, u danima operacija i prvim danima posle okupacije — dok su se operativne trupe Druge armije još nalazile u Jugoslaviji — Einsatzgruppe nazivana i »Einsatzgruppe der Sicherheitspolizei und des SD beim AOK 2«, tj. pri komandi Druge armije.

Dok je glavnina Einsatzgruppe iz Beča krenula u Graz, gde se nalazio štab komandanta Druge armije, i odatle prešla na jugoslovensku teritoriju u Sloveniji, dotle je jedna operativna komanda (Einsatzkommando) iz sastava EG-a otišla iz Beča za Rumuniju. Komanda na čelu sa SS-majorom Jonak-om brojala je 20 do 25 pripadnika Einsatzgruppe i imala je zadatak da uđe na jugoslovensku teritoriju sa jedinicama Wehrmacht-a koje su izvršile napad preko Rumunije.

Einsatzgruppe, na čelu sa Fuchs-om, prvo se zaustavila u Mariboru. Njeni pripadnici su na teritoriji Južne Štajerske

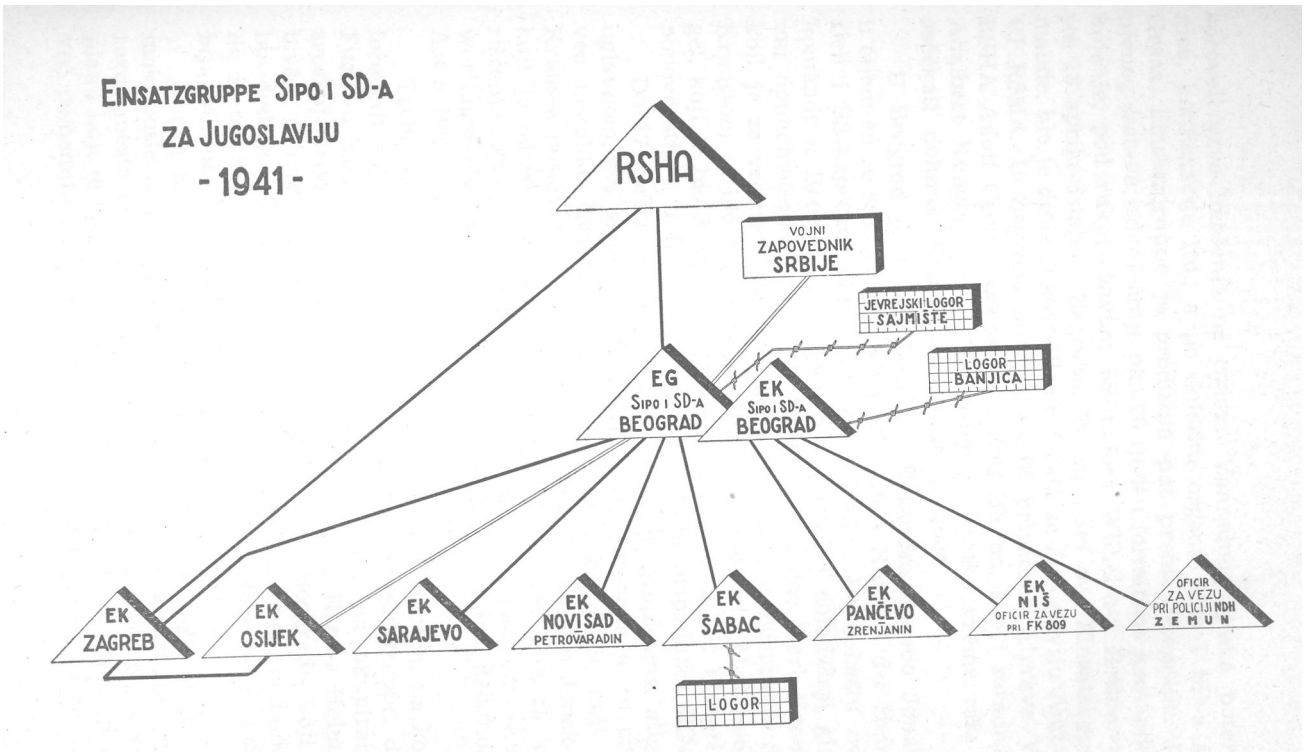
EINSATZGRUPPE SIPO I SD-A
ZA JUGOSLAVIJU
- 1941 -
RSHA
VOJNI
ZAPOVEDNIK
SRBIJE
JEVREJSKI LOGOR
SAJMIŠTE
LOGOR
BANJICA
EG
SIPO I SD-A
BEOGRAD
EK
SIPO I SD-A
BEOGRAD
EK
ZAGREB
EK
OSIJEK
EK
SARAJEVO
EK
NOVI SAD
PETROVARADIN
EK
ŠABAC
LOGOR
EK
PANČEVO
ZRENJANIN
EK
NIŠ
OFICIR ZA VEZU
PRI FK 809
OFICIR
ZA VEZU
PRI POLICIJI NDH
ZEMUN

sproveli prva hapšenja na osnovu Vanrednog spiska poternica, konfiskacije itd., a po dolasku organa Sipo i SD-a iz Graza, Einsatzgruppe je produžila put prema Beogradu. Iz njenog sastava izdvojeno je oko 20 ljudi i formirana komanda, koja je, pod rukovodstvom SS-majora Wilhelm-a Beisner-a, još 13 aprila ostala u Zagrebu. Beisner, šef ove Einsatzkommande, bio je dotle rukovodilac referata za Jugoslaviju Amt-a VI RSHA. U Zagrebu su se nalazili pripadnici Uprave VI RSHA Adolf Cecil Nassenstein i Rolf Bluhm, kao i saradnik Adalbert Kungel, koji su tu proveli i kratko vreme rata i sačekali dolazak Einsatzkommande Beisner.

U Beograd je 14 aprila stigao Einsatzkommando Jonak, u čijem su se sastavu nalazili i SS-majori Hintze i d-r Heinrich i SS-kapetani Mueller, Gode i Heller. Po dolasku ove komande u Beograd ušao je u njen sastav i dotadašnji glavni opunomoćenik Amt-a VI RSHA, SS-major Karl Kraus, koji je za vreme ratnih operacija bio ostao u Beogradu. Sa Kraus-om je bio i njegov saradnik, SS-podoficir Max Soergel, koji je bio 3 aprila napustio Jugoslaviju, a već 12 aprila ponovo stigao u Beograd, pre svih ostalih pripadnika EG-a.

Do 17 aprila u Beograd su, u manjim grupicama, stigli, uglavnom, svi pripadnici Einsatzgruppe. Tih dana je tu proveo nekoliko časova i šef Sipo i SD-a, Heydrich, koji je Kraus-a postavio na čelo Einsatzkommande, umesto Jonak-a, koji je određen za pretstavnika RSHA pri ustanovi za korišćenje zaplenjenih arhiva, koja je tada pod nazivom »Auswertungsstelle Suedost« bila formirana u okviru delatnosti Ast-a Beč.

Treba kao značajno napomenuti da je Heydrich, na konferenciji koju je održao sa funkcionerima Einsatzgruppe, dao Fuchs-u uputstvo da se u pogledu politike na okupiranoj srpskoj teritoriji osloni na savete i mišljenja Hans-a Helm-a, bivšeg policiskog oficira za vezu RSHA-a u Beogradu, koji je bio dodeljen Einsatzgruppi. Heydrich je, sem toga, podvukao da Helm ima na raspoloženju, kao svoje važne veze u Srbiji, Milana Aćimovića i Dragomira Jovanovića.

Već u prvim danima svoje delatnosti u Jugoslaviji, odmah posle ulaska na njenu teritoriju, Einsatzgruppe je u razna mesta isturila Einsatzkommande (skraćeno EK), prema planu koji je napravljen još ranije u RSHA-u. Tako je, pored *-već* pomenute Einsatzkommande u Zagrebu na čelu sa Bei-

sner-om, otpočela da funkcioniše i EK Beograd, na čelu sa Kraus-om, koji je preuzeo rukovodstvo dotadašnje EK Jonak. Dalje EK su stvorene u Sarajevu, Osijeku, i Skoplju, a ispostave su upućene u Niš, Pančevo (pod nazivom EK) i, kasnije, u Šabac. Ove su Einsatzkommande i ispostave mahom bile kratkog veka: preformirane su u druga nadleštva Sipo i SD-a, o čemu će još biti posebno reči.

Sipo i SD je, prema tome, bio u Srbiji zastupljen dvema ustanovama, jednom pretpostavljenom, a drugom podređenom, od kojih su se obe nalazile u Beogradu. Pretpostavljena, Einsatzgruppe fuer Jugoslawien, bila je neposredni organ RSHA, od koga je primala sva uputstva i kome je bila podređena. Međutim, šef upravnog štaba Vojnog zapovednika, državni savetnik d-r Harald Turner, uspeo je da kod Heydrich-a, blagodareći svom činu SS-generala, izdejstvuje da Einsatzgruppe bude lokalno podređena i njemu, kao što je to bila po mesnim pitanjima, Vojnom zapovedniku, najvišem pretstavniku vlasti Trećeg Reich-a na okupiranoj teritoriji. Ovo lokalno podređivanje Turner-u bilo je vezano samo za njegovu ličnost, a ne i za njegovu ustanovu, odnosno za njegovog eventualnog zamenika u slučaju njegovog otsus-tva.

Einsatzkommando (EK Beograd) bio je podređen Einsatzgruppi, kao njen organ. Međutim, u tekućem poslovanju po običnim stvarima, kao, naprimer, poternicama, hapšenjima itd., EK je neposredno opštio sa Upravom IV RSHA, obaveštavajući istovremeno Einsatzgruppu, prepisima akata, o svim ovim neposrednim dodirima. Isto- tako, EK je mogao neposredno izveštavati šefa upravnog štaba o stvarima egzekutivne prirode i sa njim po tome sarađivati. Najzad, EK je mogao opštiti i sa svima ostalim ustanovama okupacione uprave — uz obaveštavanje EG-a — pri čemu se postepeno ispoljavala sve veća faktička samostalnost Kraus-a i njegove komande. Istina, između Fuchs-a, kao šefa EG, i Kraus-a, kao šefa EK, postojao je stalni lični d-o-dir, kao što je i između pripadnika EG i odgovarajućih organa EK održavan stalni kontakt.

Razlika između EG i EK bila je, uglavnom, u tome, što je EG pretstavljala višu i donekle nadzornu i direktivnu, a EK nižu i pretežno egzekutivnu ustanovu. Ovakvo stanje ostalo je sve do oktobra 1941 godine, kada je praktično izvršeno spajanje EG i EK u jedno nadleštvo.

NEYDRICH-ov SPECIJALISTA ZA SRBIJU

U sastavu Einsatzgruppe Sipo i SD-a za Jugoslaviju, koja je stigla u Beograd ubrzo za Wehrmacht-ovim jedinicama, vratio se u Beograd i Hans Helm, SS-major i kriminalistički savetnik (na fotografiji), koji je do nemačkog napada na Jugoslaviju bio pri nemačkom poslanstvu u Beogradu na dužnosti policiskog oficira za vezu. Heydrich je lično šefu Einsatzgruppe, SS-pukovniku Fuchs-u, dao nalog da se u svima stvarima političke prirode u Srbiji osloni na savete i mišljenja Helm-a, koji je u Einsatzgruppi rukovodio odeljenjem IV (Gestapo)

Personalni sastav i unutrašnja organizacija EG izgledali su ovako:

Na čelu EG, kao njen šef, nalazio se d-r Wilhelm Fuchs.

Rukovodilac personalnog i administrativnog sektora bio je SS-poručnik Walter, a posle njega SS-kapetan Karl Heller. Ovaj funkcioner je istovremeno vodio i personalne i administrativne poslove (prema šemi RSHA: sektor I i II) Einsatzkommande u Beogradu.

Rukovodilac sektora III (SD) bio je do kraja jula 1941 godine SS-major Friedrich Polte, a otada pa do ukidanja Einsatzgruppe, SS-potpukovnik Ludwig Teichmann.

Rukovodilac sektora IV (Gestapo) bio je, od postanka pa do rasformiranja EG, SS-major Hans Helm.

EG nije imala sektor V (Kripo), niti, formalno, sektor VI kao posebno odeljenje. Međutim, po liniji VI radio je, do svoga odlaska iz Beograda, rukovodilac sektora III, Friedrich Polte, a posle njega SS-major Nassenstein, koji je, kao pripadnik Uprave VI RSHA, radio po istom sektoru i u EK Beograd.

Pored navedenih, važniji funkcioneri EG bili su ađutant šefa EG, SS-poručnik Karl Hagedorn; lekar EG, SS-poručnik — kasnije major — d-r Hans Jung; rukovodilac poslovnice, koja je vršila svu administraciju, i oficir za posebne poslove SS^sapetan Guenther Hausding; i rukovodilac radiotelegrafske stanice, SS-poručnik Neuchterlein.

Naročito značajna bila je uloga dvojice oficira za vezu, koje je EG isturila radi održavanja stalnog kontakta sa vojnim komandama na okupiranoj teritoriji Srbije. Prvi od njih bio je SS-major d-r Ernst Weinmann, čiji je zadatak bio da održava vezu između Sipo i SD-a, s jedne, i šefa vojne uprave u Srbiji, s druge strane. U prvom periodu delatnosti EG-a, tj. do povlačenja Druge armije iz Srbije, d-r Weinmann je bio oficir za vezu pri toj komandi, održavajući naročito tesan kontakt sa njenim Ic-oficirom. Posle toga, Weinmann je održavao vezu između EG i Vojnog zapovednika Srbije, kao i njegovog upravnog štaba. Kada je u Beograd došao general Boehme, Weinmann je istu funkciju vršio i u odnosu na njegov štab. Pored toga, u njegovu nadležnost je spadalo da za EG održava vezu sa pretstavnikom Ministarstva spoljnih poslova Reich-a, Benzler-om, sa stranim diplomatskim odnosno konzularnim pretstavnicima, kao i sa

stranim oficirima za vezu pri štabu Vojnog zapovednika. Nezavisno od ove svoje funkcije, Weinmann je bio postavljen i za komesara za preseljavanje pri Vojnom zapovedniku. Na ovu njegovu dužnost vratićemo se kasnije opširnije. Službeni naziv Weinmann-ove funkcije bio je Verbindungsfuehrer/Befehlshaber I, skraćeno VB I.

Drugi oficir za vezu, SS-poručnik — kasnije kapetan — Fritz Guenther Mueller, imao je prvobitno za zadatak održavanje veze sa Višom komandom LXV, koja je u prvoj fazi okupacije bila vrhovna operativna komandna ustanova Wehrmacht-a u Srbiji. Na taj položaj postavljen je, inicijativom d-r Turner-a, a na osnovu sporazuma između šefa EG, d-r Fuchs-a, i načelnika štaba Više komande LXV, pukovnika Kewisch-a. U tom svojstvu Mueller je u početku nosio naziv »Verbindungsfuehrer beim Hoeheren Kommando LXV«, skraćeno VHK. Međutim, njegova nadležnost je ubrzo bila proširena. Dok je Weinmann ostao oficir za vezu EG sa vojnim komandama koje su vršile vojno-upravne funkcije, dotle je Mueller održavao vezu sa komandama odnosno sa odeIjenjima komandi koje su vršile vojno-operativne, vojno-obaveštajne i generalštabne funkcije. Tako je on, naprimer, bio u vezi sa generalštabom i Ic-odeljenjem Vojnog zapovednika i štaba generala Boehme-a. Njegov je zadatak bio da EG informiše o svim izveštajima vojne i vojno-obaveštajne prirode koje su te ustanove dobijale od svojih podređenih organa i jedinica, a s druge strane, da njima prenosi izveštaje EG-a. Tokom razvoja vojnih okupacionih ustanova u Srbiji, Mueller-ova funkcija je i dalje proširivana, pa ćemo se zato s njim sretati i kasnije, kao što je o njemu već i dosada bilo reči. Njegov je službeni naziv uskoro promenjen u Verbindungsfuehrer/Befehlshaber II, skraćeno VB II.

Pored održavanja veza sa vojnim komandama i njihovim vojno-upravnim i operativnim ustanovama, Einsatzgruppe je, preko posebnih organa za vezu, održavala kontakt i sa Feld- i Kreiskommandanturama na terenu Srbije. Ovi posebni organi za vezu kasnije su u, nekim mestima, prerasli u ispostave Sipo i SD-a, dok su u drugim funkcionisali samo kratko vreme, a uglavnom su upotrebljavani pri onim komandanturama, gde je to bilo potrebno s obzirom na konkretnu situaciju na terenu. Vreme trajanja zadataka (ovakvog oficira za vezu pri Feld- ili Kreiskommandanturi)

bilo je, mahom, ograničeno i zavisilo je od konkretne potrebe. Ovi organi imali su dvostruk zadatak: služili su za sprovođenje, uz pomoć komandantura kojima su bili pridruženi, zadataka Sipo i SD-a na terenu, i bili obaveštači EG'-a o specifičnim problemima terena na kome su delovali i o željama komandanture kojoj su bili dodeljeni.

Posebna ustanova za vezu nalazila se i u Zemunu. Njen zadatak je bio da održava kontakt sa policijom NDH u tom mestu. Tu dužnost je vršio SS-potporučnik Marquart.

Einsatzgruppe u Beogradu imala je ukupno oko 25 pripadnika, od kojih 11 u oficirskom rangu. Ostatak su sačinjavali kancelariski službenici i pomoćni personal. U ovaj broj nisu uračunati oficiri za vezu pri Feld- i Kreiskommandanturama. Einsatzgruppe nije imala posebna odeljenja po sektorima rada. Rukovodioci pojedinih sektora, naprimer, sektora III ili IV, nisu imali drugih saradnika sem po jednu sekretaricu. Ustvari, oni su pretstavljali vrh delatnosti svog sektora i, kao takvi, savetodavce i saradnike šefa EG' po pitanjima iz toga delokruga. Nadole, u odnosu na EK Beograd i ostale Einsatzkommande oni su pretstavljali naredbodavce, pretpostavljene rukovodioce u određenoj grani delatnosti.

U čitavom radu Einsatzgruppe naročiti značaj imala je ličnost Hans-a Helm-a, jedinog u njenom sastavu, koji je još od pre rata dobro poznavao Jugoslaviju — specijalno Beograd. Heydrich nije uzalud bio skrenuo Fuchs-u pažnju da se u pitanju politike koju će primenjivati u okupiranoj Srbiji osloni u prvom redu na Helm-a. On je, na osnovu tog svog poznavanja ljudi i prilika, igrao u Einsatzgruppi i njenoj delatnosti zaista izvanredno važnu ulogu, sve do svog odlaska iz Beograda. Kraus u Einsatzkommandi i Helm u Einsatzgruppi davali su ton personalnoj i stvarnoj politici EG i EK u Srbiji. To se moglo videti, naprimer, već prilikom postavljenja prvih kvislinških upravnih organa. Helm i Kraus su Feldkommandantu u Beogradu, von Kaysenberg-u, nametnuli svog saradnika Dragomira Jovanovića. Po njihovom predlogu je on postavljen za izvanrednog komesara Beograda. Kasnije je počela ofanziva protiv Jovanovića, iza koje je stajao, u prvom redu, Aćimović. Turner je tada tražio da Jovanović odustane od jedne svoje funkcije tj. pretsednika opštine ili upavnika grada i da zadrži samo jedan položaj. Fuchs[1] se složio da ne postoji mogućnost saradnje između ova

dva kvislinga, ali je ostao pri tome da Jovanović i dalje bude na čelu Uprave grada Beograda. Nesumnjivo da je ovakav stav Fuchs zauzeo na osnovu Helm-ovog mišljenja. Isto tako Fuchs je vrlo energično ukorio Beisner-a, šefa EK Zagreb, kada je ovaj RSHA-u dostavio negativnu informaciju o Jovanoviću, dobijenu od Slavka Kvaternika, »vojskovođe« NDH.

Helm je izuzetno čvrst položaj u aparatu Sipo i SD-a u Jugoslaviji imao i iz drugog razloga: zbog svojih ličnih veza u Upravi IV RSHA. Helm je bio specijalni štićenik samog šefa Uprave IV, Heinrich-a Mueller-a, koji ga je kao još vrlo mladog čoveka postavljao na odgovorne položaje'. Lično prijateljstvo ga je vezivalo i sa drugim odgovornim rukovodiocima Gestapo-a.

Pošto je Sipo i SD morao biti konsultovan prilikom svih važnijih postavljenja u okviru kvislinške uprave ili raznih ustanova na teritoriji okupirane Srbije, da bi dao svoje mišljenje sa bezbednosno-policiskog gledišta, to je Helm — p>ored Kraus-a — i tu bio najpozvaniji da daje ocene o kandidatima. On se pri tome, istina, oslanjao na svoj predratni obaveštajni rad i na saznanja koja je tom prilikom stekao, ali se u davanju mišljenja o pojedinim istaknutijim ličnostima, obično, ipak, ograđivao i izbegavao suviše kategorička tvrđenja.

Odnosi sa Vojnim zapovednikom i sa komandama Wehrmacht-a bili su, u toku 1941 godine dobri i korektni. Iako se gledišta koja je zastupala EG nisu uvek slagala sa Turner-ovim, ona je ipak Turner-u priznavala prvenstvo po pitanjima političke prirode i nastojala da sa njim ne dođe u konflikt. Međutim, njegovo pravo naređivanja nije bilo uvek stoprocentno poštovano. EG se, uglavnom, uklopila u opšti sistem okupacione uprave, tako da je prvi period okupacije prošao bez jačih trzavica između nje i vojne uprave.

Wehrmacht i EG ostvarivali su vrlo blisku saradnju u svim stvarima koje su se ticale bezbednosti. Tako su, naprimer, Feld- i Kreiskommandanti tražili da .im se stavljaju na raspoloženje organi Sipo i SD-a za obavljanje bezbednosno-policiskih zadataka. Pošto u toku 1941 godine, Sipo i SD nije imao mrežu svojih ispostava na terenu, to je Wehrmacht obavljao, naprimer, i hapšenja na traženje EG-a, koje mu je upućivano preko VB II. Ovakva traženja su podnošena i Višoj komandi LXV, koja ih je dostavljala dalje, komandi

teritorijalno nadležne divizije. Uhapšeni su »provođeni u Beograd i predavani EG-u. S druge strane, dostave koje su vojni štabovi primali a koje su se odnosile na slučajeve iz sektora bezbednosti, vojne komande su slale EG-u na nadležnost.

Posebnu vrstu saradnje EG sa Wehrmacht-om pretstavlja tesni kontakt sa pokretnim Abwehrkommandama, koji je već pomenut prilikom prikaza delatnosti tih mobilnih Abwehr-ovih jedinica. Na teritoriji Srbije, Abwehrkommando Kiesewetter je delovao u prisnom kontaktu sa EG-om, predavao Sipo i SD-u svoje hapšenike i ostavljao mu da nastavi započete izviđaje.

Abwehrkommando Kiesewetter izvršio je u Beogradu izvesna hapšenja, na osnovu podataka o predratnoj obaveštajnoj delatnosti protiv Nemačke, u koju su bili umešani i neki službenici jugoslovenskog Ministarstva unutrašnjih poslova i konzulata u Celovcu. Ti su podaci bili dopunjeni kada je Abwehr u arhivi jugoslovenskog Glavnog generalštaba našao neke spiskove lica koja su u tu stvar bila umešana. O svemu tome Abwehrkommando Kiesewetter podneo je Sipo i SD-u iscrpan izveštaj, a istovremeno mu predao i hapšenike, preporučivši da od nadležnih nemačkih vlasti zatraži verovatnog šefa ove jugoslovenske obaveštajne organizacije, inspektora Ministarstva unutrašnjih poslova Antona Batagelja, koji se nalazio u nemackom ratnom zarobljeništvu. Sem toga, preporučio je i izvršenje pretresa u Batageljevom stanu u Beogradu. Einsatzgruppe je ovu stvar predala Einsatzkommandi na obradu, ali je Helm po tome radio i dalje i zatražio od upravnog štaba da preko vojnih vlasti izdejstvuje izručenje Batagelja iz zarobljeništva organima Sipo i SD-a. Ovaj primer, na koji ćemo se kasnije još vratiti, pokazuje kako su pojedine ustanove nemačkih okupacionih vlasti sarađivale po pitanjima bezbednosne prirode. Tu se pojavljuje i predratna delatnost Abwehr-a, i rad na raščišćavanju jugoslovenskih arhiva u okviru odeljenja Ausland Amt-a Ausland/Abwehr, i aktivnost Abwehrkommande Kiesewetter, i koordinacija njenog rada sa Sipo i SD-om koji, najzad, preuzima dalje vođenje stvari, a obraća se upravnom štabu za pomoć u sprovođenju svojih zadataka i intervenciju kod OKW-a nadležnog za ratne zarobljenike.

Ovim smo se, istovremeno, dotakli i kompleksa delatnosti na osnovu Vanrednog spiska poternica za Jugoslaviju, u kome se, naprimer, Batagelj sa nekim od svojih saradnika nije nalazio. Ovaj spisak poslužio je i organima Einsatzgruppe kao prvi putokaz za njihovu delatnost u Jugoslaviji. Više nego ijedan drugi nemački organ Einsatzgruppe Sipo i SD-a sa svojim Einsatzkommandama posvetila je pažnje izvršavanju poternih naloga koje je sadržao Vanredni spisak poternica. I delatnost drugih organa — pokretnih Abwehrkommandi, GFP-a, Ast-a — slivala se, najzad, kod Sipo i SD-a, pošto su hapšenici po ovom spisku predavani bezbednosno-policiskim organima, kojima su saopštavani i rezultati ostalih egzekutivnih mera koje su preduzete.

Vršeći hapšenja koja su naređena Vanrednim spiskom poternica, Einsatzgruppe i Einsatzkommando Beograd nisu se ograničavali samo na lica koja su se zatekla na okupiranoj teritoriji, već su — kao što to pokazuje i slučaj Batagelj — nastojali da dođu i do onih koja su se u to vreme nalazila i van Jugoslavije — u ratnom zarobljeništvu, na teritorijalna pod okupacijom drugih vojnih sila itd. ,

Einsatzgruppe i Einsatzkommando su, naprimer, naročito uporno tražili od nadležnih nemačkih vojnih vlasti da im se izruči bivši upravnik grada Beograda, Dragomir Drinčić, koji se nalazio u nekom zarobljeničkom logoru. Pokretači tog zahteva bili su Helm i Kraus, koji su Drinčića poznavali još od pre rata i optuživali ga svojim pretpostavljenim ustanovama za progone Nemaca, kao i za tolerisanje delatnosti protivničke obaveštajne službe protiv Nemačke. Kao interesantnu pojedinost treba pomenuti da se RSHA nije složio sa gledištem ovih svojih eksponenata o Drinčiću. Uprava IV RSHA zatražila je hitan izveštaj, kakve mere organi Sipo i SD-a u Beogradu nameravaju da preduzmu protiv Drinčića i postoji li kakav konkretni materijal koji bi ga teretio. Pri tome, u istome teletipu, RSHA, skreće beogradskim organima pažnju da se prema nekim podacima, Drinčić u više mahova »držao objektivno prema nemačkim interesima«, što ukazuje na mogućnost da se on upotrebi »u nemačkom interesu«. Posle toga došlo je do odbijanja OKW-a da Drinčića izruči i do njegovog kamufliranog saslušavanja u zarobljeničkom logoru, o kome je već bilo reči.

Slučaj braće Sokić, sopstvenika novinskog izdavačkog preduzeća »Pravda« iz Beograda ilustruje upornost Sipo i SD-a u traganju za licima iz Vanrednog spiska poternica koja su prešla u zemlje izvan domašaja Trećeg Reich-a. Sokići su bili prebegli u Italiju, odnosno na teritoriju pod italijanskom okupacijom. Einsatzgruppe je, preko RSHA, zahtevala, da se od italijanskih vlasti zatraži njihovo izručenje. Međutim, italijanske vlasti stavile su do znanja nemačkom policiskom ataše-u u Rimu, kriminalnom savetniku Kappler-u, da RSHA treba da odustane od zahteva za ekstradiciju, pošto ga one neće uzeti u razmatranje, jer su. Sokićima dale izvesne garancije. U vezi stim, RSHA je izvestio Einsatzgruppe da kod braće Sokića, kako izgleda, ne postoji »činjenično stanje određene kažnjive radnje«, i da za njih dolazi u obzir »samo smeštaj u koncentracioni logor«, te je on zato odustao od zahteva za izručenje. Ovaj primer je karakterističan i za odnose između italijanske i nemačke policije.

Bilo je, za razliku od ovih, slučajeva da sama EG odustane od zahteva sadržanih u Vanrednom spisku poternica, pa čak kada je u pitanju bilo lice koje je u Vanredni spisak uneto na osnovu izveštaja samog Helm-a. Novembra 1940 godine, Helm, tada još policiski oficir za vezu u Beogradu, obavestio je RSHA o nekom Bajanovu, koji je, navodno, bio umešan u aktivnost čeških nacionalista protiv Trećeg Reich-a. Na osnovu toga, Bajanov je unet u Vanredni spisak poternica i prilikom okupacije Srbije uhapšen od strane Abwehrkommando Kiesewetter. Sa drugim hapšenicima, Bajanov je prebačen u Beč, gde je ustanova Gestapo-a povela istragu. Utvrđeno je da nema nikakvih osnova za sumnju u kakvu njegovu »veleizdajničku i antidržavnu delatnost«. Zato je od Helm-a, na čiju je dostavu Bajanov bio unet u spisak, zatraženo da da svoje mišljenje o njegovom eventualnom puštanju na slobodu. EG je na to kratko odgovorila da nema ništa protiv puštanja. Na taj način ona je priznala da je Helm-ov izveštaj iz 1940 godine bio netačan.

Zbrku koja je nastala usled lakomislenog i neproverenog unošenja raznih lica u Vanredni spisak poternica ilustruje i slučaj ruskog beloemigranta Borisa Hodoleja, čije se ime takođe nalazilo u spisku. EG je od Uprave VI RSHA zatražila materijal na osnovu koga je po njenom traženju Hodolej unet u spisak. Međutim, Uprava VI odgovorila je EG-u,

da je taj materijal, zajedno sa celokupnim materijalom referata VI H 4 RSHA već ranije prenet u Beograd i predat EG'-u. To pokazuje da je evidencija u Fuchs-ovom nadleštvu bila slabo organizovana. Pošto je znatan deo uhapšenih po Vanrednom spisku poternica bio upućen u Graz odnosno Beč na isleđenje, treba pretpostavljati da su ustanove Gestapo-a u Grazu i Beču dobile od RSHA i materijal koji se na ta lica odnosio. Primer Hodoleja pokazuje da je izvestan deo materijala bio predat i Beogradu, a i to da dokazni materijal uz Vanredni spisak poternica nije bio koncentrisan, već da ga je svaki od mnogobrojnih referata Uprava IV i VI RSHA, koji su dali inicijativu za unošenje lica u spisak, zadržavao. Logično je, da su pojedina isleđenja morala zbog toga vrlo dugo trajati i biti skopčana sa administriranjem koje se pri boljoj organizaciji moglo izbeći.

Treba naglasiti da je putem hapšenja po Vanrednom spisku poternica EG gledao ne samo da zahvati sve aktivne protivnike Trećeg Reich-a, odnosno lica koja su razna odeljenja i referati kao takva prijavili — već i da otkrije mrežu i kanale predratne jugoslovenske obaveštajne službe prema Nemačkoj. Ovo traganje nije imalo samo značaj naknadnog upoznavanja sa protivnikom eliminisanog tokom događaja i merama protiv lica koja su aktivno obaveštajno radila na štetu Trećeg Reich-a. EG' je bila uverena da stara jugoslovenska mreža, prvo, i dalje pretstavlja potencijalnog protivnika Trećeg Reich-a, koji se u svakom trenutku može ponovo aktivirati, a drugo, da linije jugoslovenske obaveštajne službe u kojoj je uticaj Velike Britanije bio neobično jak, mogu lako poslužiti britanskoj obaveštajnoj službi, ukoliko ne budu otkrivene i onemogućene. Slučajevi Batagelj i Drinčić pokazuju, pored ostalog i nastojanje EG-a da uđe u trag jugoslovenskoj obaveštajnoj delatnosti prema Nemačkoj i vezama britanske obaveštajne službe sa jugoslovenskim organima.

U prvim nedeljama okupacije EG je hapšenja i egzekutivne zahvate u udaljenijim oblastima vršila putem posebnih malih komandi koje su po određenoj maršruti obilazile teren. Tako je jedan »Sonderkommando«, pod rukovodstvom SS-majora Hintze-a upućen za Sarajevo. U njegovom sastavu nalazio se i SS-major Heinrich. On je ostao u Sarajevu i preuzeo rukovodstvo Einsatzkommande koja je tamo formirana. Sonderkornmando Hintze išao je tragom

povlačenja poslednje vlade i Vrhovne komande stare Jugoslavije, u aprilskim danima 1941 godine, do Nikšića, odakle su njihovi članovi avionima pobegli u inostranstvo. Cilj ove terenske[1] akcije bio je da se otkriju i zaplene materijali koje su vlada i ostale vrhovne ustanove ostavile pri ovom svom bekstvu i da se, eventualno, uhapse lica koja su bila od bezbednosno-policiskog interesa. Pri tome činjenica da se znatni deo teritorije na kojoj je Sonderkommando Hintze vršio ove operacije nalazio pod italijanskom okupacijom, nije ometala nemačke organe da, bez ikakvih obzira na Italijane, preduzimaju egzekutivne radnje. Tako, naprimer, oni su u manastiru Ostrog, u Crnoj Gori, uhapsili patrijarha srpske pravoslavne crkve d-r Gavrila Dožića, i zaplenili više stotina miliona dinara koje je tu ostavila odbegla Simovićeva vlada.

Drugi Sonderkommando, takođe upućen u krajeve pod italijanskom okupacijom, pre svega u Dalmaciju, vodio je SS-major Nassenstein, koga je pratio SS-poručnik Rolf Bluhm. Nassenstein, inače pripadnik Uprave VI RSHA, bio je naročito zadužen za kompleks britanske obaveštajne službe, njeno otkrivanje i suzbijanje. Prvenstveni cilj ove akcije bio je da se hapšenjem lica za koja je nemačka obaveštajna služba sumnjala da rade u korist Velike Britanije otkriju britanske veze i da se preseku britanske linije. Uzgred treba pomenuti da je Nassenstein tražio od Italijana i izručenje izvesnih lica. To se u nekim slučajevima svršavalo neposredno, kratkim putem, ali se mahom ekstradicija morala tražiti preko RSHA i nemačkog policiskog atašea u Rimu. Italijani su prema takvim zahtevima često bili veoma rezervisani. Naprotiv, vlasti NDH su na zahtev Sonderkommande Nassenstein vršile hapšenja i predavale hapšenike nemačkim organima. Ima slučajeva da je Sonderkommando na toj teritoriji sam hapsio tražena lica. Posle povratka sa akcije po Dalmaciji, Nassenstein je u okviru EG i EK bio nadležan za rad po liniji VI i za suzbijanje strane špijunaže, pa i italijanske.

Kad je reč o Nassenstein-u i njegovoj delatnosti treba napomenuti da je on u EG i EK radio i po pitanju Jevreja koji su iz Srbije bežali pomoću falsifikovanih pasoša pribavljenih za novac, preko izvesnih veza, od italijanskog i bugarskog poslanstva u Beogradu. Ova činjenica još jednom pokazuje da nadležnosti po referatima nisu bile razgraničene

isuviše kruto. Nassenstein, inače izraziti pretstavnik Uprave VI, mogao se, pored obaveštajnih, baviti i egzekutivnim poslovima u Dalmaciji, a u Beogradu i takvim poslovima koji su nesumnjivo spadali u nadležnosti Uprave IV. Do angažovanja Nassenstein-a i na ovim zadacima došlo je, svakako, i zbog toga što su oni, delimično, imali veze sa ranijom delatnošću Uprave VI u Jugoslaviji. Međutim, u prvom redu, to je bilo zbog toga što se radilo o stranim poslanstvima i problemima koji su periferno dodirivali i krug interesa Uprave VI, iako nisu spadali u njenu nadležnost. Delom to je bilo i zbog toga što rad u EG i EK nije bio tačno razgraničen.

Kod Einsatzgruppe obaveštajni rad — pa i onaj po liniji VI — bio je spojen sa egzekutivnom delatnošću, ma da prema strukturi službi RSHA ovakvo spajanje nije bilo predviđeno. Momenti celishođnosti, konkretna potreba da se okupirana teritorija obezbedi za Treći Reich — što je pretstavljalo osnovni zadatak Einsatzgruppe, prednost egzekutivnih pred obaveštajnim zadacima u tom kontaktu, — sve je to bilo razlog da obaveštajni organi vrše istovremeno i egzekutivne funkcije. Nassenstein nije samo vršio hapšenja i saslušavanja, već je naređivao i pooštrena saslušanja i predlagao uhapšena lica za zatvor odnosno logor i pogubljenje. Kod toga je izvesnu ulogu igrala i činjenica, da je Nassenstein smatran poznavaocem ljudi i prilika, pošto je pre rata duže vremena boravio u Jugoslaviji.

Pored ove obaveštajno-egzekutivne delatnosti u okviru EG je obavljana i prava delatnost po liniji VI, mada ni EG niti EK nisu imali posebno odeljenje ili referat koji se samo tim bavio. Politička obaveštajna služba Uprave VI RSHA se naročito bavila traganjem za obaveštajnom službom zapadnih saveznika i otkrivanjem njihovih pomagača. Istovremeno rađeno je i na obaveštajnom prodiranju u inostranstvo, polazeći sa srpske teritorije, a velika pažnja posvećivana je i pograničnoj zoni između Srbije i Albanije i radu italijanske obaveštajne službe prema teritorijama pod nemačkom okupacijom. Koliko je ovaj rad bio lišen svake formalnosti pokazuje činjenica da je Nassenstein po liniji VI radio i u sastavu EG' i u sastavu EK Beograd, pa se čak dešavalo da potpisuje i akta EG upućena EK-u, i akta EK upućena EG-u.

Ustvari, već sam način na koji se obaveštajna služba po liniji VI pojavljuje, jasno pokazuje osnovnu karakteristiku

obaveštajnog rada EG i njenih podređenih organa: težište obaveštajnog rada je sa linije VI gotovo u potpunosti prebačeno na linije III i IV. Egzekutivni moment — moment praktične kontrole nad okupiranom teritorijom i policiskih mera na osnovu obaveštajnih saznanja prikupljenih u egzekutivne svrhe — potiskuje pravu obaveštajnu delatnost. To je bila logična posledica činjenice da se Srbija više nije smatrala stranom teritorijom, već okupiranom oblašću, teritorijom kojom je upravljao Treći Reich. Na toj teritoriji RSHA je vršio u prvom redu bezbednosno-policiske funkcije. Situacija u pobeđenoj ali nepokorenoj zemlji stalno je nametala prvenstvo tih funkcija.

Iako se delatnost EG-a razvijala gotovo isključivo u domenu linija III i IV RSHA, to ne znači da su i te dve linije u svom stvarnom poslovanju bile potpuno jasno razgraničene. Dok je i teoretski i po organizacionoj šemi RSHA između rada po liniji III i IV postojala velika razlika i u pogledu ciljeva i u pogledu metoda, dotle EG, u praksi, istupa kao jedna celina, pri čemu se oštre granice između pojedinih delatnosti i referata u velikoj meri gube i brišu. Čitava njena delatnost podređena je osnovnom zadatku — obezbeđenju okupiranog prostora. Ustvari, rad EG-a pretstavlja jednu jedinstvenu delatnost u kojoj bezbednosno-policiski moment igra najvažniju, osnovnu ulogu, a obaveštajni rad čak i neegzekutivni — naprimer tipa linije III RSHA — dejstvuje kao neposredni saradnik.

Razumljivo je da se u ovim uslovima teško može govoriti o pravom SD-radu, tj. radu koji odgovara osnovnim načelima Uprave III RSHA. Ne samo da su konkretni policiski zadaci zasenili rad SD-a, već su i sami funkcioneri, zaduženi za ovu vrstu delatnosti, često vršili i egzekutivne funkcije.

Pod tim uglom treba posmatrati i delatnost linije III u okviru EG i njegove Einsatzkommande u Beogradu. SS-major Polte, koji je u EG bio nadležan za ovaj rad, prvo je izradio obimne elaborate o strukturi i problematici nemačke narodnosne grupe u Srbiji odnosno Banatu. Dalji problemi, koji su bili predmet njegovog rada su: problem šiptarske manjine na Kosovu i rumunske manjine u istočnoj Srbiji; problem istočnog Srema i posledica njegovog odvajanja od Beograda; problem psiholoških i političkih posledica preseljava-

nja Slovenaca u Srbiju; problem univerziteta, naučnih instituta, školstva itd. Međutim, Polte se bavio i pitanjima ustaške vlasti u Bosni i ustaškog režima u Zagrebu, politike Italijana u Dalmaciji, Makedonije i bugarske okupacije, itd.

Ukratko, delatnost SD-a u sastavu EG, što se tiče izveštavanja berlinske centrale, bila je u prvim mesecima okupacije usmerena uglavnom na izvestan broj političkih problema i njihovo upoznavanje. U praktičnoj delatnosti u Srbiji se 1941 godine nije bio razvio onaj tip sistematskog izveštavanja koji petstavlja osnovu SD-rada i koji višem rukovodstvu te službe treba da pruži ažurni i objektivni pregled političkih zbivanja i strujanja na određenoj teritoriji. Pored već pomenutih, kao jedan od uzroka zapostavljanja pravog SD-ovskog rada u Srbiji u doba delovanja EG, treba istaći i nedostatak kadra. Tog rada nije bilo u pravoj formi ni kasnije, o čemu će još biti opširno reči.

Najvažniji rad EG bio je po liniji IV. Međutim, EG nije vršila neposredne egzekutivne poslove, pošto za to nije imala ni personala, već je rukovodilac odeljenja IV u njegovom sastavu, Hans Helm, učestvovao, kao pretpostavljeni organ, u egzekutivnoj delatnosti koju je, u najširim razmerama, razvijao EK. U načelu, tehnički posao po liniji IV obavljan je na nivou Einsatzkommanda, pa i onda kad je RSHA izdavao Einsatzgruppi određena naređenja ili uputstva. U takvim slučajevima EG je prenosila naređenje EK-u koji je izvršavao primljeni zadatak.

Tipičan primer ovakvog prenošenja zadatka na EK i odnosa između EG, kao pretpostavljene, i EK, kao podređene egzekutivne ustanove, pretstavlja slučaj sa taocima uhapšenim u Beogradu, u leto 1941 godine. Naređenje za uzimanje talaca vojni zapovednik, general Schroeter, izdao je Dragomiru Jovanoviću, kao šefu beogradske policije. Međutim, Aćimović je zamolio da ova hapšenja ne vrši kvislinška policija, »kako se u očima stanovništva ne bi kompromitovala«. U upravnom štabu je onda odlučeno da se uloga Uprave grada Beograda ograniči na sastavljanje spiska talaca, a da hapšenje vrši EG. Fuchs; je naređenje preneo EK-u i on je izvršio hapšenja po spisku koji je izradio Dragomir Jovanović, a Turner-ov pomoćnik, d-r Georg Kiessel, ozvaničio.

Uostalom, i sama Einsatzgruppe je naređivala uzimanje talaca. Tako je, naprimer, još aprila 1941 godine, svega nekoli-

ko dana posle početka aktivnosti EG u Beogradu, Helm naredio da se kao talac uhapsi ing. Nikodije Bogdanović, raniji pretsednik Udruženja rezervnih oficira i ratnika. Ovo je hapšenje naređeno, po svoj prilici, zbog uloge koju je Bogdanović imao u pripremama oficirske grupe generala Simovića za izvršenje udara od 27 marta 1941 godine.

Učešće Einsatzgruppe u hapšenjima koja su izvršena u toku »kaznene ekspedicije« generala Boehme-a osvetljava Boehmeovo naređenje od 14 oktobra 1941 godine. To naređenje predviđa hapšenja, u prvom redu »rođaka ustanika«, i to muškaraca — od 15 godina naviše — i žena. Muški srodnici imaju se streljati, prema naređenju, u slučaju nemačkih gubitaka. Kao osnova za ova hapšenja trebalo je da posluže, pre svega, podaci iz kartoteke Einsatzgruppe Sipo i SD-a. Zbog toga je Boehme naredio Višoj komandi LXV da po toj stvari neposredno stupi u vezu sa EG-om.

Sa hapšenjem talaca je u vezi i hapšenje veće grupe slobodnih zidara, koje je u okviru delovanja EG izvršeno prvih dana novembra 1941 godine. Ustvari, u gonjenju slobodnih zidara, EG se nije rukovodila nekim načelnim razlozima, već je pretpostavljala da pripadnici ove organizacije imaju bliskih veza sa zapadnim političkim i finansiskim krugovima i da su, kao takvi, protivnici Trećeg Reich-a.

Uprava VII RSHA, koja je »naučno« obrađivala masonsko pitanje, uputila je početkom okupacije u Beograd svoga pripadnika, SS-majora Hansa Richter-a, kao savetodavca pri merama koje je sprovela EG odnosno EK protiv masona u Beogradu. Slobodnozidarske lože su zatvorene, a njihovi najistaknutiji članovi preventivno uhapšeni zbog utvrđivanja njihovih veza i eventualne neprijateljske delatnosti protiv Reicha. Gestapo, međutim, za ovo specijalno područje nije imao stručnjaka koji bi mogli da sprovedu potrebna saslušanja, da postavljaju odgovarajuća pitanja i ocene vrednost datih izjava. Zato je Richter sastavio jedan plan saslušavanja koji je obuhvatao 115 pitanja. Ona su se ticala opštih odnosa slobodnih zidara u Jugoslaviji i njihovih organizacija, među-državnih organizacija, događaja od 27 marta 1941, vodećih članova, konfesionalnih veza, masonske delatnosti, veza sa nemačkim i austriskim masonima, stava protiv Dunavske monarhije i Italije, protiv Trojnog pakta i »Osovine«, držanja prema »hrvatskom pitanju«, prema Rotary-klubu,

prema državnom uređenju, socijalnim pitanjima, Sovjetskom Savezu, situaciji stvorenoj razbijanjem Jugoslavije itd. Po -ovome upitniku je prvo saslušavan veliki majstor Velike lože »Jugoslavije«, kasacioni sudija Andra Dinić. Saslušanje su izvršili Richter i referent EK Beograd za masone, SS-potporučnik Schlutt. Richter je uopšte davao pravac akciji protiv masona i u prvim mesecima okupacije. Pošto je došao do zaključka da je Andra Dinić bio samo isturena figura, i da je o stvarnim događajima jugoslovenskog masonstva imao ograničeno znanje, Richter je predložio da Dinić bude pušten iz zatvora. O tome su odlučivali funkcioneri EG', odnosno EK. Čitava akcija protiv masona trebalo je da bude zaključena u toku juna 1941 godine. Svakako se Richter tada vratio u centralu Berlin, kojoj je i za vreme svog beogradskog boravka pripadao i u čije ime je i radio u Beogradu. Hapšenja masona u novembru 1941 godine, prema tome nisu imala nikakve veze sa akcijom koja je sprovedena uz učešće Richtera.

Zvanja masona u očima EG-a pretstavljalo je indikaciju da je u pitanju eventualni protivnik, ali ne i razlog za gonjenje. Do gonjenja je dolazilo onda kada se pri daljem obrađivanju slučaja uhapšenog masona utvrdilo da je on zaista aktivan protivnik Nemačke. Prve akcije protiv masona otpočele su još maja 1941 godine, pretresima stanova i hapšenjima nekoliko istaknutijih funkcionera slobodno-zidarske organizacije. Iza toga je došla velika novembarska akcija, u saradnji sa Upravom grada Beograda, a na bazi jednog spiska koji je sadržao oko 500 lica. Sem nekolicine, za koje je, kako je kasnije utvrđeno postojao materijal koji — po mišljenu Sipo-a — svedoči o njihovoj protivnemačkoj aktivnosti, svi ostali uhapšeni slobodni zidari pušteni su na slobodu. U većini slučajeva puštanje[1] je naređivao Turner, kao što je uopšte i samo hapšenje istaknutih masona došlo na inicijativu koja je potekla iz upravnog štaba.

U svome radu Einsatzgruppe se uveliko oslanjala na delatnost i mišljenje nekolicine istaknutih kolaboracionista, među kojima je bio i predratni Kraus-ov agent Tasa Dinić. Ugled kod EG-a Dinić je bio stekao svojim odlučnim stavom koji je bio na liniji okupatora, a naročito time što je neprekidno podnosio razine predloge i memorandume u kojima je isticao potrebu najoštrijih mera prema svima protivnicima okupatora. Ne treba potcenjivati ni sigurni i samosvesni na-

stup Dinića kao starog, iskusnog političkog obaveštajca, koji je vrlo impresionirao nemačke organe. Dinićevo mišljenje je poštovano, čak i kada je bilo u suprotnosti sa izveštajima koje je, o pojedinim licima, EG dobijala od svoje agenture.

Tako je, naprimer, EG raspolagala obilnim optužujućim materijalom protiv bivšeg višeg službenika Ministarstva inostranih poslova stare Jugoslavije, Branka Dimića, koga je Dinić, kao izvanredni komesar za personalna pitanja, bio postavio za svog pomoćnika. Kada je o ovim optužbama sa Dinićem razgovarao lično Helm, on je izjavio da one verovatno potiču iz krugova onih jugoslovenskih diplomatskih službenika koje je on u toku svoje predratne delatnosti otpustio iz službe. Konstatujući da je tu informaciju o Dimiću dobio od Dinića, Helm je naredio da se materijali protiv Dimića stave u akta i da se po njima ništa ne preduzima.

Puno poverenje u Dinića i kada su u pitanju bila mišljenja drugih nemačkih ustanova pokazuje i slučaj d-r Dimitrija Đurića, činovnika Narodne banke. Njega je Dinić udaljio iz službe jer nije hteo da mu odgovori na izvesna pitanja, pozivajući se na svoju slobodno-zidarsku zakletvu. Pošto je Dinić o tome izvestio Einsatzgruppe, Helm je naredio da se Đurić odmah uhapsi. U njegovu odbranu ustala je Narodna banka, koja je spadala u nadležnost Neuhausen-a i bila pod kontrolom i vrhovnim rukovodstvom nemačkog komesara Soengen-a, ističući da ona nije državno nadleštvo i da, prema tome, ne ulazi u kompetenciju komesara za personalna pitanja. Đurić je, istina, posle kraćeg vremena pušten, ali su se Soengen i Narodna banka morali saglasiti sa njegovim otpuštanjem iz službe. Sipo i SD je pismeno konstatovao da je u ovoj stvari »komesar Dinić postupio korektno«.

Druga značajna kvislinška ličnost na koju se Einsatzgruppe oslanjala bio je Dragomir Jovanović, upravnik grada Beograda. Već je rečeno na koji je način Einsatzgruppe odlučno ustala u odbranu Jovanovića kada je EK Zagreb dostavio RSHA-u negativne podatke o njemu. Isto tako je pomenuto da je hapšenje talaca vršeno po spiskovima koje je sastavljao Jovanović sa svojim aparatom iz Uprave grada Beograda. Jovanović je kroz sve raznovrsne faze politike Sipo i SD-a u Srbiji ostao njegovim najeminentnijim poverenikom, dok je Dinić kasnije izgubio svoj ugled i uticaj kod

organa nemačke bezbednosno-policiske službe, kao i treći značajni poverenik Sipo i SD-a, Milan Aćimović.

Kao i sve ostale ustanove nemačkog okupacionog aparata, i EG se bavila politiziranjem, zastupajući pri tom svoju posebnu liniju. Sve do početka 1942 godine, kada je u Srbiji formirana ustanova Višeg vođe SS i policije i zaveden policiski režim, uticaj političke linije Sipo i SD-a je držan u određenim granicama i donekle paralisan jačim uticajem upravnog štaba. Pa ipak i tada je EG imala mogućnost da u mnogim, a naročito po personalnim pitanjima nametne svoju političku liniju. U tome mu je mnogo pomagala njegovu nadležnost da po personalnim pitanjima daje ocenu sa gledišta bezbednosti.

Kao što je Helm u svojim iskazima pred narodnim vlastima izjavio, EG je u Srbiji sprovodila »liniju čvrste pesnice«. To je, ustvari, bilo, sprovođenje opštih direktiva RSHA, koji je stajao na stanovištu da njegovi eksponenti u Srbiji ne treba da vode računa o raspoloženju stanovništva, već da budu u svom radu »odlučni i bezobzirni«, kroz šta opet provejava osnovna postavka o »kažnjavanju Srba«.

Prilikom izlaganja o formiranju kvislinške uprave, već je ukazano na ulogu koju su u tome odigrali Kraus i Helm. Oni ne samo što su uspeli da svoje predratne saradnike, Dragomira Jovanovića i Milana Aćimovića, dovedu u vezu sa vojnim okupacionim vlastima i da obojici obezbede istaknuta mesta u kvislinškoj upravi, već su naročito Kraus, bili vrlo aktivni u nastojanju da Nediću bude poveren položaj pretsednika kvislinške vlade. Pod uticajem Kraus-a a i Helm-a — koji se više držao u pozadini, ali je[1] podupirao Kraus-ove napore — Fuchs se složio sa stvaranjem Nedićeve vlade, čime je za ovaj značajni potez okupacionih vlasti bila data saglasnost EG. Međutim, mešanje EG u stvaranje kvislinške uprave nije se ograničilo na obezbeđivanju položaja pomenutoj prvoj dvojici kolaboracionista, niti na saglasnost za postavljenje Nedića. EG je aktivno učestvovala i u izboru i drugih lica kojima je trebalo poveriti odgovorne funkcije u kvislinškoj vladi. Tako je, naprimer, Tasa Dinić, želeći da kod okupacionih vlasti politički lansira Velibora Jonića, doveo ga u vezu juna 1941, sa Helm-om. U zabeležci koju je o tom razgovoru podneo šefu EG d-r Fuchs-u, Helm ističe da je u razgovoru sa Jonićem stekao »povoljan utisak«. Ovaj »povoljni utisak«, svakako, je stečen na osnovu mišljenja koje

je Jonić izneo Helm-u, da je potrebno »uvesti radikalniji kurs « u upravi Srbijom. Istina, do Jonićevog postavljenja u komesiarsku upravu i, kasnije, u Nedićevu vladu nije došlo samo na osnovu njegovih veza sa Helm-om. Preko Miloradа Dimitrijevića, Jonić je uspostavio vezu i sa d-r Kiesselom. Međutim, »povoljni utisak« koji je o njemu bila stekla EG bio je jedna od presudnih komponenata u odluci o njegovom postavljenju.

Kao dalji primer političkog delovanja EG, treba pomenuti njenu anketu o d-r Milanu Stojadinoviću. Sipo i SD prikupljao je o njemu podatke od samog dolaska u Srbiju, koristeći — između ostalog —- i dokumenta o njegovom interniranju i kasnijem upućivanju za Grčku koja su nađena u jugoslovenskim arhivama. Po toj stvari radio je Helm, ali i drugi funkcioneri EG — naprimer, Nassenstein, d-r Gode itd. — prikupiljali su materijal koji je mogao da doprinese osvetijavanju političke uloge d-r Milana Stojadinovića i zakulisne igre oko njegove ličnosti. Iako se Stojadinović nalazio u britanskoj internaciji, Einsatzgruppe se njime dosta intenzivno bavila, pošto se u izvesnim krugovima pretpostavljalo da bi on mogao, ako ga Britanci puste iz internacije, da se, preko tada neutralne Turske, vrati u Srbiju. Ovaj slučaj pokazuje da se EG na širokoj osnovi bavila posmatranjem zbivanja i političkih ličnosti, nastojeći da prikupi podatke i o takvima koje trenutno nisu mogle da se pojave kao aktivni činioci u Srbiji. To je bio rad koji je imao u vidu događaje koji su u budućnosti eventualno mogli da nastupe.

Uporedo sa ovom delatnošću EG je, preko svoje agenture, vršila neprekidnu kontrolu kvislinške uprave, od vrha do najnižih ogranaka. Agenti EG i EK u Beogradu bili su ugrađeni u kolaboracionistički upravni aparat na svim njegovim stepenicama. Sem toga, sami funkcioneri tog aparata, pa i oni najviši, davali su podatke ili obaveštenja o svojim kvislinškim drugovima i denuncirali ih. Može se sa sigurnošću konstatovati da je EG' imala pun uvid u delatnost kvislinške uprave i u međusobne odnose njenih funkcionera. Istina, izveštaji agenture o licima i zbivanjima bili su često protivrečni, a neki iskusniji kolaboracionisti — kao, naprimer, Tasa Dinić — koristili su agente Sipo i SD-a koji su njima podmetnuti, poturajući im sa svoje strane ono što su želeli da Sipo i SD o njima sazna.

O značajnom agenturnom radu EG, koji pretstavlja jedan od stubova njene delatnosti, biće reči u posebnom odeljku, pošto ova agentura pretstavlja sastavni deo široke agenturne mreže Sipo i SD-a, koja je kontinuirano postojala od prvog do poslednjeg dana okupacije. Isto će tako posebno biti reči o udelu EG u rešavanju izvesnih specifičnih problema koji su se pred aparat Sipo i SD-a postavljali u njegovoj delatnosti u Srbiji. Tu, naprimer, spada rad EG po pitanju uništenja Jevreja, rešavanja problematike Volksdeutschera, itd. Međutim, od tih problema ovde ćemo pomenuti samo preseljenje Slovenaca — akciju u kojoj je EG imala odlučujućeg udela.

U knjizi o okupiranoj Sloveniji[1]) već je bilo opširno govora o pozadini nasilnog iseljavanja Slovenaca iz Donje Štajerske i Gorenjske za Srbiju. Zadatak EG u ovom poduhvatu — koji je imao za cilj germanizaciju silovenačkih oblasti priključenih Trećem Reich-u — bio je da organizuje prihvatanje Slovenaca-preseljenika od strane okupacione uprave u Srbiji. *Ova* stvar je spadala u delokrug rada EG zato, što je preseljavanje vršeno u nadležnosti SS-a, a uz saradnju organa Sipo i SD-a.

Za EG preseljavanje je imalo i izvestan izrazito bezbednosno-policiski značaj, jer se moglo pretpostaviti da će Slovenci nasilno preseljeni, u ekonomski i politički teško pritisnutu Srbiju, bez ikakvih uslova za normalan život, sasvim prirodno pretstavljati žarište nezadovoljstva i otpora protiv okupatora.

Fuchs je položaj komesara za preseljenja pri Vojnom zapovedniku Srbije, poverio SS-majoru d-r Ernst-u Weinmann-u. Ova ustanova, dodeljena upravnom štabu, delovala je u saradnji sa »Komesarijatom za preseljavanje i zaštitu izbeglica«, koji je formirala kvislinška uprava, a koji se nalazio prvo pod rukovodstvom ing. Popovića, a od jeseni 1941 godine — Tome Maksimovića.

Ustvari, program preseljavanja Slovenaca u Srbiju izvršen je samo malim delom. Međutim, Weinmann-ova ustanova i izbeglički komesarijat kvislinške uprave imali su da rešavaju pitanje smeštaja izbeglica s druge strane. Kada je započeo narodni ustanak u Srbiji, Vojni zapovednik se od-

[1]) Vidi: Nemačka obaveštajna služba u okupiranoj Sloveniji..

lučno suprotstavio useljavanju Slovenaca, i ono je sa višeg mesta u Reich-u obustavljeno. Ali, u mnogo većim masama, u Srbiju su počele da pristižu izbeglice sa teritorije NDH kao i iz oblasti koje su okupirali Italijani, Mađari i Bugari. O zbrinjavanju ovih izbeglica starao se komesarijat kvislinške uprave, a uloga d-r Weinmann-a bila je da kontroliše ovu delatnost, izdaje uputstva i, naročito, da vodi računa o ostvarenju policisko-bezbednosnih zahteva u vezi sa preseljavanjem.

Treba pomenuti da je Weinmann-ovo nadleštvo, pored ostalog, organizovalo i evakuaciju Volksdeutschera iz Bosne za Vojvodinu i Južnu Štajersku. Isto tako, ono se bavilo i pitanjem repatriranja oko 6.000 muslimana koji su iz Bosne, sa teritorije NDH, prebegli u oblast Kosova. Najzad je d-r Weinmann — koji je pored ove dužnosti zadržao funkciju VB I — bio nadležan i za pojedinačna preseljavanja odnosno iseljavanja.

U period delatnosti Einsatzgruppe u Srbiji pada rasplamsavanje narodnog ustanka pod vođstvom KPJ. Samo se po sebi razume da je to određivalo smer celokupne delatnosti aparata Sipo i SD-a u Srbiji, a i apsorbovalo njen veći deo. O tome će, međutim, kao o specifičnom problemu biti govora na drugom mestu.

b. *Einsatzkommando Beograd i njegov rad*

Operativni i egzekutivni organ Sipo i SD-a u Srbiji bio je, u prvom redu, Einsatzkommando Beograd. Za razliku od Einsatzgruppe, koja je pretstavljala vrhovnu direktivnu organizaciju i koja je imala malo personala, Einsatzkommando — podređen EG-u — bio je onaj organ koji je na terenu neposredno delovao u policisko-bezbednosnom smislu, uključujući tu i politički obaveštajni rad.

SS-major Karl Kraus-, šef EK, bio je dosta dobar poznavalac prilika u Srbiji. Izvestan broj važnijih ličnost, naročito u Beogradu, poznavao je lično od ranije a o drugima, zahvaljujući intenzivnom radu svoje agenture, znao je dovoljno da bi mogao imati relativno jasnu pretstavu. Poznavanje prilika i ljudi učinilo ga je uticajnijim i značajnijim faktorom okupacionog režima, nego što bi to odgovaralo njegovom službenom položaju. Taj status »upućene ličnosti«, uz njegovu jaku naklonost za politiziranjem, donekle

ga je odvojio od njegovih pravih zadataka i učinio od njega ličnost koja je, naročito u prvoj fazi okupacije, znatno uticala na formiranje okupacionog režima.

Kraus je u početku imao na raspoloženju oko 40 pripadnika Sipo i SD-a, od kojih je trebalo da izgradi svoju ustanovu. Više praktični terenski obaveštajni radnik nego policiski organizator, Kraus je ustanovi kojoj je bio na čelu dao pečat svoje ličnosti. Ona je, kao celina, pretstavljala više prakticističku improvizaciju no sistematski izgrađeno bezbednosno-policisko nadleštvo. Ovakvom obeležju organizacije doprinelo je i to što se EK od samog početka svog postojanja najaktivnije bavio tekućim aktuelnim političkim i ostalim problemima, u kojima je mogao da se snađe samo mali broj pripadnika okupacionih ustanova, pošto je većina njih u svojoj ranijoj delatnosti bila na dužnostima koje sa Jugoslavijom — a naročito Srbijom — nisu imale nikakve veze.

Otuda je trebalo da prođe nekoliko meseci, dok je EK, avgusta 1941 godine, dobio svoju stalnu i učvršćenu unutrašnju administrativnu šemu. Dotle su razni referati i razna odeljenja EK označavani proizvoljno, pojedini njegovi pripadnici radili na različitim, često međusobno nepovezanim poslovima, a čitava organizacija nije imala svoj unutrašnji sistem koji bi odgovarao strukturi uobičajenoj u okviru Sipo i SD-a.

Prava stručna delatnost EK u tim prvim mesecima bila je koncentrisana na sektor IV, dakle na praktično bezbednosno-policisko obezbeđivanje okupacione vlasti, kao što je to bio slučaj i sa EG. Uz to se razvilo i pomenuto politiziranje koje, međutim, sa samom stručnom delatnošću nije imalo nikakve veze, već je bilo proizvod objektivnih okolnosti i ličnih sklonosti. Tako sve do avgusta 1S41 godine u okviru EK uopšte nije bilo formirano odeljenje III, mada se iako ne sistematski i ustaljeno radilo i po tom sektoru. Slično je bilo i sa sektorom VI. Osnove rada po liniji VI bile su se okupacijom Srbije i razbijanjem Jugoslavije potpuno izmenile. Svoju predratnu agenturu koja je bila radila po tome sektoru Kraus je upotrebio za delatnost po liniji IV, a donekle i III, Samo malobrojne predratne veze korišćene su za izvesnu delatnost po sektoru VI, i to — naravno — izvan teritorije Srbije, tj. za izgradnju linija koje su iz Srbije vodile u inostranstvo.

Kao specifičnost u strukturi EK, koja je postepeno počela da se formira, treba pomenuti da je rukovodilac sektora I i II EG-a obavljao poslove po tim sektorima i u okviru EK, a da sektor V nije obrađivan u zasebnom odeljenju, već je njegove poslove usput obavljao jedan otsek sektora IV.

Ovde nije od interesa da se prati razvoj pojedinih otseka i službi unutar Einsatzkommando dok oni nisu dobili bar donekle konačan oblik i dok sam Einsatzkommando nije dobio onu strukturu koja je bila predviđena i uobičajena u okviru Sipo i SD-a. Može se samo pomenuti da je, sve do avgusta, glavni rad EK, onaj po liniji IV, bio organizaciono podeljen u šest otseka. Ovi su otseci bili: suzbijanje protivnika, prijem prijava, obrada i korišćenje, leteći komando, potere i jevrejski otsek. Naravno da je EK odmah stvorio svoj zatvor, preuzevši u tu svrhu zgradu zatvora Okružnog suda za okrug beogradski u tadašnjoj ulici kralja Aleksandra[1]). Isto tako organizovao je i logor za Jevreje.

U okviru Otseka za obradu i korišćenje radila je prevodilačka grupa koja je prevodila zaplenjena akta, letke, biltene, prijave itd. sa srpskog na nemački jezik. Ova aktivnost bila je naročito značajna u prvim mesecima okupacije, kada je i EK, kao i razne druge nemačke obaveštajne i bezbednosne ustanove, obrađivao materijale zaplenjene prilikom ulaska okupatorovih trupa na srpsku teritoriju. U tome istome periodu, tj. u proleće i leto 1941 godine, EK je intenzivno radio i po Vanrednom spisku poternica, pa je u vezi s tim formirao i posebni poterni otsek, koji je vršio traganja i hapšenja. Leteća komanda, pod rukovodstvom SS-poručnika Fritz-a Mueller-a, vršila je traganja za licima iz Vanrednog spiska poternica u unutrašnjosti, proveravala materijal koji je dobijan od agenata i sprovodila egzekutivne mere. Komanda je stavljena u pokret i po nalogu EG, kad je, u vezi sa kakvom prijavom koju je ona dobila, trebalo na terenu izviđati. U takvim slučajevima leteća komanda je upućivala na teren svog pripadnika da na licu mesta izvrši izviđaje. Većinom je, međutim, upotreba i upućivanje pripadnika letećе komande po konkretnim zadacima na teren vršeno u okviru nadležnosti i delatnosti samog EK.

[1]) Zgrada zatvora je srušena prilikom izgradnje trga „Marks—Engels".

U prvoj polovini avgusta 1941 godine otpočela je reorganizacija koja je EK-u dala određeniji unutrašnji oblik. To je omogućeno time što su tada stigle nove snage, pripadnici Sipo i SD-a koji su prekomandovani EK-u Beograd. Reorganizacija se nije dotkla vrha EX. Kraus je i dalje bio na njegovom čelu, a pomoćnik rukovodioca EK ostao je SS-major Karl Hintze, koji je tu funkciju vršio od početka maja 1941 godine. Unutrašnja organizacija EK dobila je ovu strukturu:

Odeljenje I i II (personal i administracija), rukovodilac SS-poručnik Walter, a posle njega SS-kapetan Heller.

Odeljenje III (SD), rukovodilac SS-kapetan d-r Gode, koji je u isto vreme vodio i referat III A, uz saradnju tumača Dimitrija Markova. Kao što je poznato, referat III A se bavio pitanjima prava, administrativnog ustrojstva, unutrašnjo-političkim problemima i tsl. Referat III B (nacionalna pitanja, zdravstvo) vodio je SS-podoficir Hans Boock. Referat III C (nauka, kultura, umetnost, štampa) vodio je SS-potporučnik, kasnije poručnik Heinz Schroeter, a Referat III D (privreda) — SS-poručnik, kasniji kapetan Josef Heintschel.

Kao specifičnost, izvan normalne šeme SD, koja je sadržala samo dosada nabrojana četiri referata, kod EK je postojao i referat III E, koji se bavio raznim emigracijama i manjinama, na čelu sa SS-podoficirom Hans-om Boock-om, i referat III F koji je obrađivao crkvena pitanja. Na čelu referata III E nalazio se SS-podoficir Hans Boock, a u referatu III F referent je bio SS-poručnik Georg Mayr. Referat III E je, posle nekoliko meseci, spojen sa referatom III B.

Odeljenje IV (Gestapo), koje se bavilo suzbijanjem političkih protivnika i organizovanjem i upravljanjem obaveštajnom službom u tome pravcu, vodio je SS-major Hintze, čiji je zamenik bio SS-kapetan Guenther Hausding. Ovo odeljenje obuhvatalo je sledeče referate: IV A (suzbijanje komunizma i marksističkih pokreta, naročito NOP-a i KPJ) pod rukovodstvom SS-poručnika Erich-a Wienecke-a; IV B (suzbijanje partizana i pokreta DM) takođe pod rukovodstvom Wienecke-a; IV C (potere, administracija po pitanju hapšenika, zatvora, logora, transporta, spiskova za odmazde, kao i vođenja centralne kartoteke, itd.), čiji je referent bio SS-poručnik Georg Zappe, a njegov zamenik SS-potporučnik Schwarz; IV D (Jevreji i masoni), čiji je rukovodilac bio SS-

potporučnik Fritz Stracke, a njegov zamenik SS-potporučnik Hans Schlutt; IV E (suzbijanje špijunaže, sabotaža, pitanje pasoša, propusnica itd., kontrola stranaca, cenzura pošte, provere), koji je vodio SS-poručnik G'erhard Huebner, čiji je zamenik bio, prvo, SS-potporučnik Seidel, a zatim SS-potporučnik Friedrich Schubert.

Po sektoru VI radili su: sam rukovodilac EK-Kraus, a naročito SS-major Nassenstein i SS-poručnik Erich Goli.

Službeni odnos između EG i EK, koji je već ranije spomenut, bio je odnos više direktivne i kontrolne ustanove prema podređenoj. Međutim, EK je u svom radu bio prilično samostalan, i to naročito u smislu neposredne veze sa RSHA. Mimo formalnih administrativnih propisa i šema Kraus je održavao stalni lični kontakt sa ustanovama vojne uprave, a često je preduzimao i korake o kojima nije prethodno obave'štavao d-r Fuchs-a. Ipak, EG je i u ličnom kontaktu i dostavljanjem prepisa korespondencije redovno izveštavana o radu EK-a, — istina, često puta naknadno posle svršenog čina. Zbog Kraus-ove tendencije za samovlašćem, između njega i Fuchs-a došlo je do trvenja koja su prouzrokovala zategnute odnose.

U unutrašnjoj administraciji Kraus-ov zamenik Hintze nastojao je da sistematizuje rad ustanove i dao je pojedinim odeljenjima i referatima EK njihov konačni oblik, određujući im delokrug i nadležnost. On je napravio plan podele referata na radne sektore (Sachgebiete), prema kojima su vođena dosijea (Sachaktenplan). Plan je istovremeno pretstavIjao i uputstvo po kakvom kriterijumu treba grupisati teme koje se obrađuju. Iz tog plana, sačinjenog krajem avgusta 1941 godine, dakle po sprovedenoj organizaciji EK — mogu se videti problemi kojima se EK bavio.

Razume se da se na ovom opširnom planu ovde u pojedinostima ne možemo zadržavati[1]). Međutim, padaju u oči izvesne njegove specifičnosti koje su karakteristične za delatnost EK. Naprimer, pitanje crkava, koje je 1941 godine u Reich-u, prešlo, u pogledu svoje praktične obrade, na Gestapo, kod EK je u celini ostalo u nadležnosti odeljenja III. U Reich-u se, dakle, crkva smatrala, u prvom redu, aktivnim

[1]) Sachaktenplan se nalazi u Zbirci dokumenata — VIII knjiga (Srbija).

protivnikom, a u Srbiji je Sipo i SD smatrao da je problem crkve, specijalno pravoslavne, u prvome redu politički, a u mnogo manjoj meri policisiki problem. Posle okpuacije Amt IV RSHA uputio je radi obrade problema crkve u Srbiji jednog svog pripadnika, koji se u toku leta 1941 vratio u Berlin. Po njegovom odlasku ostao je referat za crkve u EK i dalje u okviru odeljenja III (SD). Tek 1944 godine ovaj referat je pripao odeljenju IV (Gestapo).

Dalje pada u oči da je obrada pitanja komunizma i komunističkih organizacija u okviru odeljenja IV raščlanjena do u najsitnije pojedinosti, tako da je formirano preko 50 specijalnih sektora. Da bi se shvatilo koliki je značaj pridavan ovim pitanjima treba imati u vidu da je, naprimer, čitav problem četništva obrađivan u svega dva sektora. Pri tome, u borbi protiv NOP-a i KP Einsatzkommando je koristio kvislinšku policiju, oslanjajući se gotovo potpuno na nju, dok je u vezi sa četničkim problemom bio prema toj policiji prilično nepoverljiv i radije stvari sam obrađivao.

Najzad, iz Hintze-ovog plana se vidi da je davanje izveštaja Abwehr-u, ustanovama Vojnog zapovednika i Feldkommandanturama bilo centralizovano i dirigovano. Time je onemogućeno da pojedini referati i odeljenja neposredno opšte sa vojnim ustanovama, bez obzira što možda održavaju kontakt sa njima, i da je korespondencija sa tim ustanovama podvrgnuta izvesnoj cenzuri.

U pogledu personala EK treba primetiti da je, sa malo izuzetaka, njegova sprema bila nedovoljna za zadatke koji su se pred njega postavili u Srbiji. To je, mahom, bilo mlađe i često neiskusno osoblje bezbednosno-policiske službe, koje je u Nemačkoj imalo niže funkcije i nije raspolagalo potrebnim iskustvom u radu van njenih granica. Broj stručnjaka je bio vrlo ograničen i oni nisu mogli nadoknaditi niski nivo aparata u celini. Usto dolazi još i pitanje tumača, koje za sve nemačke ustanove u Srbiji pretstavlja posebni i složeni problem. Kod Sipo i SD-a tumači su takođe bili prvenstveno Volksdeutscher-i. Oni često nisu ni čestito vladali nemačkim jezikom; govorili su svojim domaćim dijalektom, imali veoma skučeni i primitivan rečnik, a njihovo znanje srpskog jezika ograničavalo se na poznavanje izraza iz običnog, svakodnevnog govora. U celini uzev, sa vrlo malo izuzetaka, njihov kvalitet je bio takav da niukoliko nije

mogao obezbediti adekvatno prevođenje sa jednog jezika na drugi.

Uloga tumača je, međutim, bila mnogo veća nego što bi to inače odgovaralo njihovoj tehničkoj funkciji, i uveliko je premašala njihov stručni i intelektualni domet. Silom okolnosti tumač se pojavljivao kao prvi i najbliži saradnik aparata Sipo i SD-a u odnosima sa stanovništom nad kojim je ovaj aparat vršio bezbednosno-policisku vlast i prema kome je[1] organizovao svoju obaveštajnu službu. Tumači su u isto vreme i organizovali agenturu i održavali veze između Sipo i SD-a i njegovih agenata. Oni su često privodili agente, pa i upravljali u pojedinostima njihovim radom. Sem toga, oni su upotrebljavani i za neke zadatke koji nisu imali veze sa prevodilačkom i agenturnom službom, ali su iziskivali poznavanje srpskog jezika. Tako su tumači upotrebljavani kao stražari kod specijalnih zatvorenika ili interniraca, naprimer, kod pravoslavnog patrijarha Gavrila Dožića.

O odnosima između Sipo i SD-a i Wehrmacht-a bilo je u dosadašnjem izlaganju već u više mahova reči. To je, uglavnom, bio odnos saradnje, pri čemu je Wehrmacht ostavljao Sipo i SD-u obradu onih stvari koje su spadale u bezbednosno-policiski sektor rada okupacionih vlasti. Tako je, naprimer, Ic-oficir 714 divizije uputio EK-u na dalji postupak jednog zarobljenika, koji je u jedinici koja je izvršila njegovo zarobljavanje držan svega dan ili dva, pa je upućen Beograd, gde ga je EK preuzeo.

Isto tako, Wehrmacht je predavao EK-u lica koja je zarobljavao ili hapsio u svojim terenskim akcijama. Vrlo se često dešavalo da prilikom predaje Wehrmacht nije davao objašnjenja iz kojih je razloga hapšenja izvršio, te je EK imao da raščišćava stvari. EK-u su upućivali zarobljenike i hapšenike ne samo Ic-oficiri divizija odnosno više komande, već i pukovi koji su se nalazili na tom terenu.

Slično operativnim trupama sa Sipo i SD-om, odnosno sa EK Beograd, sarađivale su i teritorijalne komandanture Wehrmacht-a. Kada je Kreiskommandantura u Zemunu, avgusta 1941 godine dobila prijavu da Elizabeta Delly zna za izvesne veze partizana i četnika, Kreiskommandant je o tome odmah izvestio EK Beograd, koji je uputio svog pretstavnika sa tumačem u Zemun. Tamo je izvršeno njeno saslušanje, i

to opet uz saradnju Kreiskommandanture, u stanu samog Kreiskommandanta.

EK je prisno sarađivao sa Abwehrkommandom Kiesewetter, kao i sa EG. U već pomenutom slučaju bivšeg funkcionera Ministarstva unutrašnjih poslova stare Jugoslavije, Antona Batagelja, zajednički istupaju sve tri ove ustanove. Sem toga, Abwehrkommando saraduje po toj stvari i sa Einsatzgruppom i sa Einsatzkommandiom.

EK je za Ast Beograd vršio provere, davao je i mišljenja o licima, za koja je Ast takva mišljenja tražio. Tako se, naprimer, maja 1941 godine, kada je trebalo ponovo formirati direkciju državnih železnica u Srbiji, referat III C Ast-a Beograd obratio EK-u, tražeći podatke o svim licima koja su predložena za rukovodeća mesta. Na osnovu podataka koje je pribavila njegova agentura, EK je Ast-u dao mišljenja već posle nekoliko dana. Međutim, ovde treba potsetiti na činjenicu da je izveštavanje Abwehr-a vršeno u okviru EK, preko posebnog referata, i da je to obavljano uz izvesnu cenzuru.

EK je uopšte pretstavljao mesto gde su se slivale informacije raznih ogranaka nemačke okupacione uprave u Srbiji, ukoliko su imale bezbednosno-policiski značaj. Tako je, naprimer, Odeljenje za propagandu, koje je, kao zasebna ustanova uprave za propagandu pri OKW-u, bilo pridruženo Vojnom zapovedniku Srbije, prenelo EK-u maja 1941 godine izveštaj nekog svog pouzdanika o ličnosti i prošlosti bivšeg generalnog direktora jugoslovenskih državnih železnica, Milana Jojića. Saradnja sa ovom propagandnom ustanovom bila je za EK vrlo korisna, pošto su kontakti koje je ona imala sa velikim brojem lica iz novinarskih i drugih informisanih krugova u Beogradu, donosili brojne informacije. Istina, u toku razvoja ovih odnosa između Sipo i SD-a i Odeljenja za propagandu pojavila se međusobna surevnjivost, naročito u vezi sa različitom ocenom ličnosti iz redova štampe i kulturnog života u Srbiji. Pri tome je dolazilo i do sukobljavanja u nadležnosti.

Eins.itzkommando je za aparat Sipo i SD-a održavao neposredne i stalne veze sa Upravom grada Beograda. To je bilo i prirodno, pošto je EK — a ne EG — vršio egzekutivne zadatke s obzirom na svoj aparat i delokrug svog rada. Odnosi između Sipo i SD-a i Uprave grada Beograda imaju značaja za celokupnu delatnost nemačke policije bezbedno-

sti i sa njom povezanih službi u Srbiji. Period u kome je funkcionisao EK, bio je tek uvod u one prisne odnose koji su se razvili u daljem toku okupacije!, kada je Sipo i SD težište egzekutivne i obaveštajne borbe protiv NOP-a u mnogim slučajevima i u mnogim kompleksima preneo na kvislinšku policiju. Ali temelj tih odnosa udaren je već na samom početku delatnosti Sipo i SD-a u Srbiji, sredinom 1941 godine. Ličnosti koje je nemačka policisko-bezbednosna služba tada izabrala za svoje poverenike u kvislinškom policiskom aparatu, struktura tog aparata i oblici saradnje sa njim, ostali su za sve vreme okupacije — uglavnom — nepromenjeni ili su suštinski veoma malo menjani. Za sve to vreme postojao je specijalni funkcioner za vezu između Sipo i SD-a i kvislinške policije, naročito odeljenja Specijalne policije Uprave grada Beograda. U doba delatnosti EK tu funkciju vršio je njegov tumač Franz Fradl.

Pošto će o ulozi kvislinške policije biti posebno reči, ovde ćemo samo pomenuti da je ona, i u egzekutivnom i u obaveštajnom pogledu, bila jedan od glavnih oslonaca Einsatzkommande. EK je često kvislinškoj policiji predavao lica uhapšena pod sumnjom da rade za NOP ili da su povezana sa KP, stim da ova sprovede dalju istragu pa čak i donese odluku. Tako je početkom septembra 1941 godine EK izvršio u Kneževcu kraj Beograda hapšenje Božidara Jeremića i Milutina Milovanovića, koji su već krajem istog meseca predati kvislinškoj policiji, na njen zahtev, radi preduzimanja postupka. U aktu koji je tim povodom EK uputio, odeljenje Specijalne policije UgB, se umoljava da EK-u »po završenom proveravanju .... saopšti rezultat postupka protiv obojice, odnosno naređene mere«.

Slučajeva koji pokazuju oslanjanje Sipo i SD-a na Specijalnu policiju ima bezbroj. EK je UgB koristio ne samo kao izvor informacija o ljudima već i kao agenturu preko čijih organa može da prikupi potrebna obaveštenja. Tako je u vezi sa pomenutom akcijom protiv Vojislava Đorđevića, pretsednika Glavnog saveza srpskih zemljoradničkih zadruga, EK zatražio podatke o njemu od Specijalne policije. Ovo je za dalji postupak Sipo i SD-a u ovoj stvari bilo vrlo važno, pošto su informacije o Đorđeviću bile toliko protivrečne, da je bilo vrlo teško u njima se orijentisati. Ukratko, i u egzekutivnom radu, i u vršenju provera, i u davanju mišljenja

0 raznim licima po zahtevu drugih vlasti, i u gotovo celokupnoj njegovoj delatnosti kvislinška policija pružala je EK-u znatnu pomoć.

Već se u radu Einsatzkommande primećuje kako postepeno jača uticaj Ljotićevog »Zbora« kao informacionog izvora i centra za dobijanje podataka i mišljenja o raznim licima, njihovoj međusobnoj povezanosti, i značaja raznih zbivanja na srpskoj teritoriji. Međutim, za vreme dok je funkcionisiao EK i dok je u Beogradu bio Kraus, ova veza je donekle potisnuta Kraus-ovim ličnim odnosima sa Milanom Aćimovićem, Dragomirom Jovanovićem, Tasom Dinićem i drugim kolaboracionistima koji su se razilazili sa Ljotićevom političkom grupom i protivili se njenim nastojanjima da se dočepa glavne uloge u kvislinškoj upravi. Prema tome, uticaj Ljotića i njegove političke organizacije na stav i —- donekle — na delatnost EK bio je znatno manji, nego što je postao kasnije, kada je u Srbiji, pod Višim vođom SS i policije Meyszner-om, uveden policiski režim. EK je »Zbor« koristio kao svog pomagača, ali nije pao pod njegov uticaj, kao što su kasnije pali organi Sipo i SD-a, čije je apsolutno poverenje u Ljotića i njegove pristalice oduzelo njihovoj obaveštajnoj delatnosti svaku objektivnost. Odnos »Zbora« sa Sipo i SD biće takođe prikazan u posebnom odeljku, pošto pretstavlja značajnu komponentu opšte politike i delatnosti nemačkog bezbednosno-policiskog aparata u Srbiji. Što se EK tiče, on se Ljotićem služio i u svojoj političkoj delatnosti, naprimer, prilikom forsiranja političke solucije sa Milanom Nedićem, avgusta 1941 godine. Ali on se sa »Zborom« i njegovim shvatanjima i mišljenjima nije identifikovao, držeći se prema njima na istom otstojanju kao i prema shvatanjima 1 mišljenjima drugih kolaboracionista i drugih kvislinških grupa.

Dok je, u toku okupacije, uticaj i ugled »Zbora« kod Sipo i SD-a neprekidno rastao, dotle je jedna druga grupa, inače sasvim beznačajna, ubrzo izgubila ugled koji je uživala kod EK kao izvor obaveštenja i politička i obaveštajna agentura. To je bila tzv. grupa »Signal«, čiji su istaknutiji članovi bili predratni nemački agenti, a ostali malobrojni pripadnici razne sumnjive, besposlene ličnosti, koje su stavljanjem na raspoloženje okupatoru želele da dođu do mogućnosti lakog materijalnog obezbeđenja i zarade. O toj grupi, kao

obaveštajnoj agenturi, biće reči u vezi sa agenturnim radom EK i uopšte Sipo i SD-a u Srbiji. Ovde je dovoljno istaći da je ta grupa bila jedna od organizacija koje su služile ciljevima EK i na čije je usluge on mogao da računa.

Samo se po sebi razume da se EK, kao i Abwehr, u svojoj delatnosti u Srbiji oslanjao i na organizaciju Volksđeutschera, na narodnosnu grupu i — što se Beograda tiče — naročito na mesni ogranak »Kulturbund«-a, odnosno »Volksgruppe«. On je ne samo znatan broj svojih pomagača regrutovao iz redova pripadnika nemačke »narodnosne grupe«, već mu je ona služila i kao izvor informacija prilikom vršenja provera o raznim ličnostima.

Kao što je kod Einsatzgruppe delatnost po liniji III od samog početka bila potisnuta potrebom intenzivnog rada u bezbednosno-policiskom smislu, tako je i kod Emsatzkommande trebalo da prođe dosta vremena dok se SD-ovska delatnost nije jasno razgraničila sa onom u okviru Gestapo-a. Istina, učešće Helm-a i Kraus-a u formiranju kvislinške uprave moglo bi se, donekle, smatrati radom po sektoru III RSHA. Pripadnici obaveštajne službe pojavljuju se tu u vezi sa donošenjem krupnih političkih odluka kao poznavaoci prilika i kao savetodavci nadležnih organa. Međutim, ni Helm ni Kraus nisu pripadali SD-u, tj. Upravi III. Prvi je bio pripadnik Gestapo-a, a drugi je godinama radio za Upravu VI RSHA. Ni Kraus ni Helm nisu svoju delatnost i svoje angažovanje u dovođenju Dragomira Jovanovića na čelo beogradske opštine i policije, Aćimovića na čelo komesarske uprave, Nedića na čelo kvislinške vlade, itd., smatrali obaveštajnom delatnošću u smislu SD-a, dakle linije III RSHA. Za njih je to prosto bio praktičan rad u korist interesa okupacione vlasti, za koji su bili kvalifikovani — ako ne i pozvani — svojim poznavanjem lokalnih prilika i oslanjanjem vojne uprave na njihovu pomoć. A vojna uprava se nije na njih oslanjala kao na funkcionere obaveštajne službe, već kao na pripadnike okupacione uprave koji poznaju ljude i odnose u okupiranoj zemlji.

Uopšte se na rad EG i EK ne smeju isuviše rigorozno primenjivati formule i šeme uobičajene u aparatu Sipo i SD-a u Nemačkoj. Na delatnost tog aparata u Srbiji, naročito u prvoj fazi okupacije, treba gledati kao na aktivnost jedne jedinstvene celine. Unutrašnja podela na sektore i otseke igra

u tom sklopu podređenu (ili gotovo nikakvu) ulogu. Postupke i poduhvate EG i EK diktiraju konkretni zahtevi prilika i terena na kome deluju, kao i lične osobine izvesnih njihovih pripadnika. Zato se ne može — u eventualnoj želji za temeljitom sistematizacijom —• na rad Kraus-a gledati kao na rad šefa EK i tražiti elemente rada po liniji III, IV, ili VI RSHA. Kraus je jednostavno obavljao sve one poslove za koje je smatrao da treba da ih obavlja kao pretstavnik nemačkog policisko-bezbednosnog aparata u Srbiji, bez obzira da li je bio u pitanju rad po liniji Gestapo-a ili po liniji SD-a. Sem toga on se bavio i svima onim stvarima koje je sama situacija pred njega postavljala kao pred jednog od retkih rukovodilaca okupacionog aparata u Srbiji koji su poznavali teren, ljude i prilike. I baš zato, ostali funkcioneri u vrhovima tog aparata oslanjali su se na Kraus-a i njegovu organizaciju u većoj meri, nego što bi to odgovaralo njihovim formalnim funkcijama.

Prema tome, jače diferenciranje delatnosti po sektorima rada aparata RSHA, izvršeno je tek kasnije, kada se pretstavništvo tog aparata u Srbiji brojno povećalo, organizaciono sredilo i obavilo one hitne zadatke koje je situacija pred njega postavila. Tek počev od druge polovine 1941 godine, kad se taj aparat uhodao i konsolidovao, može biti reči o pravom radu SD-ovskog smera u okviru Einsatzkommande. Referent III u sastavu EK Beograd, SS-poručnik d-r Gode, postepeno je počeo da organizuje izveštavanje o »životnim oblastima«, tipičnim za SD-ovski rad. Kao početak sistematskog rada u tom smislu treba uzeti tek kraj avgusta 1941 godine, kada je Hintze propisao interni poslovni red i izvršio tačno razgraničenje pojedinih referata i njihovih sastavnih radnih sektora u okviru EK. Pa i tada se još uvek ne može govoriti o pravom SD-ovskom radu, sa kakvim se srećemo, naprimer, u okupiranoj Sloveniji. Takav lad iziskuje mrežu ispostava i dobrovoljnih kvalifikovanih saradnika svugde na terenu, koja bi omogućila da se dobije stalan i temeljit uvid u sve oblike društvenog, kulturnog, privrednog i ostalog zbivanja, iz čega bi tek moglo rezultirati onakvo izveštavanje, kakvo je zahtevao rad po liniji III RSHA.

Prema tome, izveštavanje po liniji III moralo je da se oslanja na izveštaje i informacije koje je EK dobijao raznim

kanalima, a koji nikako nisu bili sastavljeni po SD-ovskim principima, niti sračunati na upotrebu u SD-ovskom radu. Otuda je taj rad bio više opšteg nego onako temeljito objektivnog i analitičkog značaja, kakav bi odgovarao propisanom načinu SD-ovske izveštajne i obaveštajne delatnosti.

Međutim, i u kasnijim fazama okupacije, kada je u vrhu ustanove Sipo i SD-a u Beogradu bilo organizovano odeljenje III sa svim svojim referatima, i kada je ono raspolagalo i izveštajima ispostava, i saradnicima koji su davali obaveštenja o svim »životnim oblastima«, SD-rad nije bio ni približno onakav, kakav je teoretski postavljen i kakav bi trebalo da bude prema šemi rada Uprave III RSHA. Pre svega, u toku čitave okupacije za ovaj rad je karakterističan nedostatak objektivnosti, koji se oseća već 19'41 godine, za vreme delatnosti EK. Do toga je došlo s jedne stane, zbog slabog kvaliteta pripadnika SD-a, njihove jednostranosti i nesposobnosti, a s druge strane, zbog oslanjanja na određene informatore i određen krug pouzdanika. U tome je naročito krupnu ulogu igrao Ljotićev »Zbor«, koji je i sarađivao sa aparatom Sipo i SD-a i vršio uticaj na njega time, što su se, naročito u okviru delatnosti po sektoru III, organi Sipo i SD-a u velikoj meri oslanjali na obaveštenja i mišljenja koja su dolazila od »Zbora«. Organi Sipo i SD-a nisu raspolagali ni iskustvom, ni znanjem, a mnogi od njih čak ni zrelošću da bi zbivanja mogli posmatrati objektivno i sa potrebnog otstojanja i da bi mogli vršiti ono mirno i objektivno izveštavanje, kakvo je bilo zamišljeno u postavljanju SD-ovskog rada.

Dok je u pogledu čiste obaveštajne delatnosti u širem smislu, dakle po liniji III, rad EK bio dosta skučen i nesiguran, dotle je delatnost po liniji IV, tj. na terenu Gestapo-a, bila vrlo razvijena. Ta delatnost je, upravo, pretstavljala težište celokupnog njegovog poslovanja. Egzekutivnoj delatnosti u bezbednosno-policiskom smislu posvećivana je najveća pažnja i njome se bavio gotovo čitav personal. Delatnost je počela postupkom po Vanrednom spisku poternica, da se zatim nastavi čitavim nizom egzekutivnih poduhvata protiv narodnog ustanka, protiv Jevreja, protiv svih vrsta protivnika Trećeg Reich-a.

Centralna egzekutivna delatnost, a paralelno sa tim i težište obaveštajnoga rada po sektoru IV, — bili su od leta

1941 godine usimereni protiv KPJ i NOP-a. Tom delatnošću Sipo i SD-a u Srbiji kao specifičnim kompleksom bavićemo se u posebnom odeljku. Međutim, potrebno je ovde ukratko pomenuti prve mere koje je EK sproveo u vezi sa pojavom, narodnog ustanka u Srbiji.

Ustvari, mere protiv komunista preduzimane su još pre nego što je KPJ podigla narod na oružje. Ali napad Trećeg Reich-a na SSSR pretstavljao je signal za pooštravanje svih mera. Toga dana, 22 juna 1941 godine, Vojni zapovednik je sazvao konferenciju svojih najvažnijih saradnika, na kojoj su učestvovali i Helm, Kraus i Hintze od Sipo i SD-a, a isto tako i vodeći kolaboracionisti Aćimovć, Jovanović i Tasa Dinić. Po predlogu Dragomira Jovanovića, Vojni zapovednik je tom prilikom naredio preventivno hapšenje komunista. Međutim, akcije kvislinške policije došle su prekasno, pošto su poznati komunisti u Beogradu već bili prešli u ilegalnost. Na konferenciji je dalje odlučeno da se pojača obaveštajna delatnost i da se otpočne sa primenjivanjem najoštrijih mera. Vojni zapovednik je podređenim teritorijalnim komandanturama saopštio da će za mere protiv komunizma biti nadležni jedino organi Sipo i. SD-a, kojima komandanture treba da se obraćaju za saradnju i pomoć u slučaju potrebe.

Ovo naređenje, istina, pokazuje, da je vojni aparat priznao Sipo i SD-u prvenstvo u borbi protiv komunizma, ali istovremeno ističe i svu površnost u ocenjivanju situacije u zemlji i naprednih snaga u narodu. Predviđene su najoštrije mere, ali se istovremeno računalo da će slobodarski ustanak moći da se spreči ili suzbije policiskim aparatom i njegovim metodima. Koliko je dubokog neshvatanja situacije u Srbiji i uticaja KP na mase bilo u ovoj površnoj oceni pokazalo se vrlo brzo, kada su ne samo snage policisikog aparata, već i sve vojne snage okupatora u Srbiji bile slabe da savladaju snažan val probuđenog naroda koji je krenuo u borbu za slobodu.

*

Već nekoliko dana kasnije došlo je do prvih odmazdi, kada je na tribini sa koje je Vojni zapovednik imao da posmatra defile volksdeutscherskih grupa otkriven pripremljen eksploziv. Na to je odgovoreno vešanjem 15 lica koja su se nalazila u zatvorima EK, i hapšenjem oko 300 talaca, što je — po naređenju Vojnog zapovednika — takođe izvršio EK.

EINSATZKOMMANDO SIP'O I SD-a NA DELU

Pošto je nadležnost Einsatzgruppe Sipo i SD-a obuhvatala, upočetku, čitavu Jugoslaviju — sem dela pod italijanskom okupacijom —, to je neposredne zadatke bezbednosno-policiskog organa u Srbiji obavljao Einsatzkommando, podređen Einsatzgruppe Na čelu Einsatzkommande stajao je SS-major Karl Kraus, do okupacije glavni poverenik Uprave VI RSHA za Jugoslaviju. Na Kraus-ovu zapovest izvršena su vešanja petorice rodoljuba na Terazijama, 17 avgusta 1941 godine. Levo: Svetozar Milin-Mitrov, obućar; desno: Ratko Jović, zemljoradnik

Dok je za ove prve akte terora inicijativa potekla od vojnih ustanova, dotle je vešanje petorice komunista na Terazijama, avgusita 1941 godine, bila mera koju je naredio lično Kraus, u cilju zastrašivanja stanovništva.

Na kakav je način Einsatzkommando postupao sa pripadnicima NOP-a pokazuje, između ostalog, slučaj Branka Ilića, krojača i Brane Jenča, radnika, — koji su uhapšeni septembra 1941 godine. Referat, koji je vršio njihovo saslušanje, pošto je smatrao da im je dokazano da su primali letke KPJ, diskutovali o njihovom sadržaju i neke od njih rasturali dalje, konstatovao je na kraju izveštaja o istrazi sledeće: »Specijalna situacija u Srbiji ne dopušta primenu lišenja slobode kao kazne, već tu treba postupati svim sredstvima da se ovakvi elementi jednom za svagda učine neškodljivima. Predlažem Ilića i Jenča za pogubljenje«. Predlog je usvojen i dva hapšenika su nekoliko dana kasnije streljani.

EK je uopšte pokušao da terorom zaplaši stanovništvo, pri čemu je upotrebljavao najoštrija sredstva, čak i u slučajevima koji su bili daleko od toga da pretstavljaju makakvu ozbiljniju političku opasnost za okupatora. Tako je, oktobra 1941 godine, posle kratkog saslušanja, izvršeno streljanje šofera Spasoja Jakovljevića i Stojana Medica, koji su slušali emisije protivničkih radio-stanica.

I pregled lica, uhapšenih, upućenih u Reich i predatih ustanovi Gestapo-a u Grazu — rede Beču — na dalje isleđenje i postupak, pokazuje svu brutalnost postupanja Einsatzkommanda prema srpskom stanovništvu. Dok siu prvi ovakvi transporti bili sastavljeni, uglavnom, od lica iz Vanrednog spiska poternica, dotle se uskoro pojavljuju hapšenici kod kojih su razlozi za upućivanje ustanovama Gestapo-a u Reich-u, na dalji postupak bili »mržnja protiv Nemaca«, »sabotiranje dobrih predratnih odnosa između Jugoslavije i Nemačke«, »vređanje Fuehrer-a«, »kretanje u anglofilskim krugovima«, »slušanje protivničkih radio-stanica« itd. Transportovani su i državljani Velike Britanije, i nameštenici američkog konzulata — iako Treći Reich i SAD tada još nisu bili u ratnom stanju, a ovi nameštenici su, sem toga, bili jugoslovenski državljani — pa je čak vrše'no i hapšenje i prebacivanje u logore jugoslovenskih državljana britanskog porekla. To što je neko pre rata imao funkciju sekretara jugoslovensko-britanskog kluba bilo je' — bez ikakve dalje mo-

tivacije — dovoljno da bude uhapšen i upućen u koncentracioni logor.

Za delatnost po liniji VI koja je ostvarivana u okviru EK, nije postojao ni poseban otsek pa čak ni stvarno nadležni rukovodilac. Već je naglašeno da je agentura Uprave VI RSHA u Srbiji upotrebljena za delatnost po sektoru IV i — u manjoj meri — po liniji III. Pošto nije više bila objekt obaveštajne službe u inostranstvu, Srbija je postala bazom i otskočnom daskom za tu službu prema susednim zemljama. Međutim, u poređenju sa ostalim delatnostima EK Beograd, rad po liniji VI pretstavlja manje-više sporednu aktivnost. Naročito je teško razgraničiti šta je po tom. sektoru radila EG a šta EK. SS-major Nassenstein, kao glavni nosilac tog rada, pojavljuje se i u sastavu EG i u okviru EK, a pri tome je neposredno povezan sa Upravom VI RSHA čije naloge izvršava i kojoj podnosi izveštaje. Posle njegovog odlaska taj zadatak je preuzeo SS-poručnik Goli, koji je dotle sa njim sarađivao. Nassenstein-ova delatnost se — pošto je obavio svoje misije na terenu i naročito u Dalmaciji — sastojala u tome što je radio po svim linijama koje su iz Srbije vodile prema inostranstvu. Naročito su mu davani u obradu svi dopisi Einsatzkommanda, podređenih Einsatzgruppe čije je sedište bilo van srpske teritorije (Zagreb, Sarajevo, Osijek, Skoplje).

Goli je u Beograd došao sa posebnim zadatkom da se bavi pitanjem poljskih emigranata. Dodeljen je Nassenstein-u, i posle njegovog odlaska preuzeo i njegovu agenturu.

Politička delatnost koja je naročito interesovala Kraus-a, nije se ograničavala samo na saradnju u formiranju kvislinške uprave i odabiranju njenih članova. Ta delatnost je došla do izražaja i u potezima i poduhvatima koji su u pravom smislu pretstavljali aktivno uobličavanje političke situacije u Srbiji. Za domašaj tih poduhvata karakteristično je, naprimer, uspostavljanje veze sa četničkom organizacijom kojoj je na čelu stajao Košta Pećanac, pretsednik predratnog četničkog udruženja. Pećanac se u početku okupacije povukao u šume u blizini Kuršumlije, a manje četničke grupe nalazile su se po raznim mestima Srbije. EK je, sve do izbijanja narodnog ustanka pod rukovodstvom KP, u tim grupama gledao potencijalnog protivnika koga je trebalo onemogućiti. Međutim, Narodno-oslobodilački pokret, koji je elementarnom

snagom podigao široke mase u Srbiji na ustanak, primorao je okupacionu upravu da potraži saradnju svih onih reakcionarnih grupa koje su bile spremne da se sa okupatorom udruže u borbi protiv pokreta narodnog oslobođenja. Stoga je okupatoru dobro došla saradnja Koste[1] Pećanca, koji je sam ponudio takvu saradnju.

Jedna od Pećančevih veza sa štabom Vojnog zapovednika išla je preko lekara d-r Stefanovića-Somborca, bivšeg senatora iz Smedereva. Njega je prvi vojni zapovednik, general Foerster, pre administrativne reorganizacije kojom su banovine ukinute, bio postavio za bana u Smederevu. Stefanović je doneo d-r Kiessel-u Pećančevu poruku da su njegovi četnici spremni na borbu protiv NOP-a, kao i njegov poziv za sastanak na kome bi on sklopio tajni savez sa okupacionom upravom. S druge strane norveški počasni konzul Đorđe Roš, koji je inače bio član uprave četničkog udruženja, takođe je radio na uspostavljanju veze između okupatora i četnika. U njegovu kuću u Beogradu dolazili su razni istaknuti pretstavnici okupacionog režima. Ova nastojanja podržao je i Kraus, te se vojni zapovednik, general Dankelmann, saglasio da Kraus ode na pregovore sa Kostom Pećancem. Kiessel je, u svojstvu rukovodioca u upravnom štabu, izdao Kraus-u i prilično neodređeno stilizovano pismeno punomoćje za pregovore, pošto je Pećanac pristao da razgovara samo sa ovlašćenim pretstavnikom Vojnog zapovednika.

Kraus, u pratnji svog saradnika SS-podoficira Bock-a, sastao se sa Pećancem na terenu i zadržao se u razgovorima sa njim dva dana. Pećanac se obavezao da određena područja i neke drumove štiti od partizana. U Beogradu je štampan Pećančev proglas koji je sadržao poziv na borbu protiv NOP-a. Proglas je izdat i rasturan tobože ilegalno. Posle toga, Pećanac je nekoliko puta dolazio u Beograd i sastajao se sa Kraus-om i Helm-om, a i sa Turner-om. Otsedao je kod Roša. Štab Vojnog zapovednika održavao je sa njim vezu, uglavnom, preko Feldkommandanture u Nišu.

Iako uspostavljanje veze sa Pećancem i prihvatanje Pećančeve ponude za saradnju protiv NOP-a nije okupatoru donelo većih koristi — jer se pokazalo da je njegov uticaj manji nego što se pretpostavljalo — time je postignuto cepanje četničkih redova, a istovremena mogućnost da se

obaveštajno prodre u te krugove. Uloga Kraus-a u ovoj stvari imala je, svakako, više političko nego obaveštajno obeležje.

Tipičan primer za aktivno mešanje u politiku i izvan delokruga za koji je bio nadležan, pretstavlja Kraus-ovo istupanje protiv Dragiše Cvetkovića. U toj stvari oseća se ne samo lična antipatija Kraus-a prema Cvetkoviću, već i jak uticaj Milana Aćimovića. Aćimovićeve dostave protiv Cvetkovića Kraus koristi za stvaranje neraspoloženja prema njemu u onim krugovima koji su odlučivali o personalnoj politici okupatora u Srbiji. Kraus je tragao i za takvim materijalom protiv Cvetkovića koji bi se mogao dostaviti u Berlin, pa ga je i nalazio, naprimer, u arhivi pretsedništva vlade stare Jugoslavije. On je taj materijal prenosio svojim pretpostavljenim ustanovama, dodajući mu negativni komentar. Kraus je, dakle, ne samo nastojavao da na odgovorna mesta u kvislinškoj upravi dovede lica u koja je imao poverenje, nego je i sprečavao da okupacione vlasti stvaraju veze sa licima koja je smatrao nepouzdanim ili prema kojima je imao kakvih rezervi. On je kvislinge koji su uživali njegovo poverenje branio od svake konkurencije drugih kandidata za saradnju sa okupatorom.

Mešanje EK u politiku osećalo se i na drugim nivoima, a ne samo u vrhu okupacione i kvislinške uprave. Tako se, naprimer, EK bavio i pitanjem zamene u Glavnom savezu srpskih zemljoradničkih zadruga, dotadašnjem pretsedniku Voji Đorđeviću. Tu se već oseća i uticaj Ljotićevog »Zbora«, ogorčenog Đorđevićevog protivnika, mada je taj uticaj u punoj meri došao do izražaja tek kasnije, posle odlaska Kraus-a i Helm-a iz Beograda.

Usput treba pomenuti da je EK vršio uticaj i na postavljanje van političke sfere, naprimer, u pozorištu, mada je za njega bilo nadležno Propagandno odeljenje. Tako se prilikom razmatranja pitanja postavljenja operskog pevača Rudolfa Ertl-a, inače Volksdeutschem, za direktora opere, iako su i Propagandno odeljenje i intendant pozorišta bili za Ertl-a, EK tome suprotstavio. Smatrao je da Ertl politički nije dovoljno pouzdan, jer je, navodno, bio slobodni zidar, a prilikom gostovanja dresdenske opere u Beogradu nije smatrao za potrebno da pozdravi njene članove.

Prikaz o EK ne bi bio potpun ako se ne bi ukazalo na činjenicu da su se već 1941 godine jasno ispoljili znaci po-

drivenog morala i unutrašnje trulosti u njegovom aparatu. Tako se, naprimer, desilo da je, pod vidom razbojničkog napada, Sipo opljačkao jednu beogradsku juvelirsku radnju, pa se zatim pojavio kao policija koja vrši po toj stvari istragu. Ovo bezakonje u kamufliranonm obliku zataškano je na taj način što su opljačkanom ukradene stvari vraćene. Međutim, organizatori ovog poduhvata — radilo se o SS-kapetanu Hausding-u — nisu uzeti na odgovornost.

U korupciji, koja je, udružena sa običnim razbojničkim samovlašćem, uzimala maha u Sipo i SD-u, uzimali su učešća i tumači, koji su regrutovani iz redova Volksdeutschem i ruskih beloemigranata. Moralni kvaliteti tog kadra mahom su bili veoma sumnjivi. Oni su često zloupotrebljavali svoj položaj i vršili razna nasilja. Tako je tumač Georg Dimović, uz zloupotrebu svog službenog položaja, izvršio neko silovanje, zbog čega je protiv njega povedena istraga. Tom prilikom je utvrđeno da je on sa pripadnikom EK Maxom Soergel-om vršio i razne pljačke po trgovinama, kojima su se koristili i viši organi Sipo i SD-a i zato prećutkivali njihove kriminalne prestupe.

Ovi tumači, poznavajući mesne prilike, pribavljali su, naročito nižim i srednjim kadrovima Sipo i SD-a, namirnice i druge predmete, često uz zloupotrebu službenih funkcija. Roba je upućivana srodnicima ovih pripadnika Sipo i SD-a u Reich. Dešavalo se da su pripadnici Sipo-a dolazili po toj liniji u dodir sa licima koja su ove svoje veze koristili u svrhu intervencije u korist pojedinih hapšenika, za šta su od njihovih porodica uzimali krupne iznose. Prema svim ovim zloupotrebama Kraus, kao šef EK, imao je, najblaže rečeno, ležeran i pasivan stav. On, naprimer, nije ništa preduzeo protiv svog saradnika Soergel-a i drugih, za koje je bilo dokazano da se bave pljačkama i protivzakonitim prisvajanjem predmeta, često od velike vrednosti. Na toj osnovi došlo je između Kraus-a i Hintze-a do sukoba, pošto je ovaj drugi zahtevao da se u takvim slučajevima odlučno postupa i protiv sopstvenih organa. Za stanje u EK-u je karakteristično da je Hintze zbog ovog sukoba dobio premeštaj, a da je Kraus ostao na svom položaju.

Sredinom septembra 1941 godine Fuchs-u je javljeno iz RSHA da će uskoro biti vraćen na svoje staro mesto u

Reich-u, a da će u Beogradu biti formirana ustanova Komandanta Sipo i SD-a. Pošto je to, ustvari, značilo da će EG i EK biti rasformirani i reorganizovani, Fuchs je, kao pripremu za kasniju konačnu reorganizaciju, izvršio spajanje ovih dveju ustanova. Time je stvoren provizorijum, koji je trajao nekoliko meseci, a koji u tome prelaznom periodu nije odgovarao nikakvoj određenoj i uobičajenoj organizatornoj šemi ustanova Sipo i SD-a. Aparati EG' i EK su jednostavno spojeni bez nekog formalnog plana novog ustrojstva. Odeljenja I i II, administracije i personalnih poslova, nisu ovim spajanjem izmenjena, pošto su ona i inače zajednički vođena za EG i EK. Međutim, sastavljene su i registrature, kartoteke itsl., koje su dotle bile odvojene.

Pretpostavljalo se da će Helm biti postavljen za rukovodioca ustanove koja će konačno proizići iz ove reorganizacije. Zbog toga mu je Fuchs poverio nadzor nad unutrašnjim pslovima EG-a, u koja su spadala personalna, administrativna, tehnička i disciplinska pitanja. Odeljenje III EK je podređeno neposredno rukovodiocu III EG, SS-potpukovniku Teichmann-u. Kod odeljenja IV nastavljen je paralelan rad EG i EK. Dotadašnji šefovi odeljenja IV Einsatzgruppe i Einsatzkommanda imali su da sarađuju pod nadzorom Fuchs-a. Sam Kraus, šef Einsatzkommanda, nije se višč mešao u tekuće poslove, već se potpuno posvetio posebnim zadacima. Zbog sukoba sa Fuchs-om on je trebalo da bude, još krajem avgusta, opozvan. RSHA ga je, međutim, po želji vojnog zapovednika, generala Dankelmann-a, zadržao u Bepgradu sve do kraja oktobra, dok konačno nije bilo uređeno pitanje sa četnicima Koste Pećanca.

Mada je od dve ustanove načinio jednu, Fuchs ipak nije uspeo da konačno reši pitanje fuzionisanja pojedinih paralelnih odeljenja, ostavivši to u nasleđe rukovodiocu koji će posle njega doći na čelo ustanove Sipo i SD-a u Beogradu. Sve u svemu, kraj 1941 godine u ustanovi Sipo i SD-a u Beogradu — koja je od oktobra imala zajednički naziv »Einsatzgruppe«, dok je naziv »Einsatzkommando« nestao — dočekan je u provizornoj situaciji, koja je trebalo da se raščisti tek onda kad RSHA konačno odluči koju će novu formu i novo ustrojstvo dati ovom svom ogranku.

c. *Ostali EK*

Prilikom planiranja rasporeda Einsatzkommande Sipo i SD-a na teritoriji Jugoslavije, koje je izvršeno uoči napada na nju, nije se još predviđala deoba jugoslovenske teritorije na one delove na koje je ona podeljena Hitler-ovom odlukom od 12 aprila 1941 godine. Međutim, već tada je uzeta u obzir italijanska okupacija primorskog dela Jugoslavije, koja će, svakako, obuhvatiti Crnu Goru, Dalmaciju i Hrvatsko Primorje. Zato je i bilo predviđeno formiranje Einsatzkommanda u Hrvatskoj, Vojvodini, Srbiji i Makedoniji, ali ne i u oblastima za koje se pretpostavljalo da će ući u italijansku sferu. Prvobitno je bilo zamišljeno da EK deluju na jugoslovenskoj teritoriji kao organi jedne centralne EG, i to za celu zemlju. Međutim, ubrzo je, još u samom početku okupacije, realna situacija na terenu — ispresecanom nizom granica, suverenosti i nadležnosti — dovela do izmena koje su onemogućile i učinile bespredmetnim prvobitni plan.

Do prve promene došlo je već u vezi sa stvaranjem NDH i priznanjem njene državne samostalnosti i individualnosti od strane Trećeg Reich-a. Ovo formalno priznanje suverenosti NDH nužno je imalo dve posledice: prvo, da se EK na toj teritoriji formalno nije mogao baviti egzekutivnim bezbednosno-policiskim poslovima, i drugo, da je podređivanje EK sa teritorije NDH pod EG u Beogradu moralo biti modifikovano i prilagođeno stvarnoj situaciji.

EK Zagreb, sa SS-majorom Beisner-om na čelu, formiran je neposredno posle ulaska jedinica Wehrmacht-a u ovaj grad. Prvih dana EK se i sam bavio egzekutivnim poslovima, a naročito hapšenjima po Vanrednom spisku poternica, pretresima, zaplenom arhiva i dokumenata, itd. Uskoro, međutim, s obzirom na stvaranje NDH i formiranje njenog državnog aparata, EK je obustavio ovakvu delatnost i ograničio se na obaveštajni rad, koristeći za egzekutivne zadatke novoformiranu policiju NDH, koja je, na njegov zahtev hapsila određena lica i predavala mu ih na dalji postupak, iako su to bili sopstveni državljani. U pogledu podređenosti EG-u Beograd, EK se stvarno emancipovao i izveštavao neposredno RSHA. Kopije ovih svojih izveštaja dostavljao je Einsatzgruppi u Beogradu jedino ako bi oni imali kakve veze sa Srbijom.

Delatnost EK Zagreb, koji je funkcionisao do 1942 godine, biće razmotrena u vezi sa prikazom rada nemačke obaveštajne službe u NDH. Ovde se ona pominje samo radi celine i ukoliko je to od važnosti za razumevanje odnosa i nadležnosti EG Beograd.

EK Zagreb je redovno dostavljao EG-u Beograd sve informacije koje je dobijao od svoje obaveštajne mreže iz Srbije. Kad se radilo o hapšenju takvih lica iz Vanrednog spiska poternica koja su se nalazila na teritoriji pod italijanskom okupacijom, EK Zagreb se obraćao Einsatzgruppi za intervenciju. Za odnose između EK Zagreb i EG u ovoj stvari karakterističan je slučaj bivšeg službenika britanskog konzulata u Zagrebu, Bogoslava Erny-a, koji je ranije bio jugoslovenski marinski oficir. On se juna 1941 godine nalazio u Kotoru, te je EK Zagreb zatražio od EG Beograda da kod nadležnih italijanskih vlasti postavi zahtev za njegovo izručenje. Postupajući po tom traženju, EG nije išla redovnim putem, tj. preko RSHA i nemačkog policiskog ataše-a u Rimu, već je naložila svom EK u Sarajevu da, kratkim putem, od lokalnih italijanskih vlasti zahteva Erny-evo hapšenje i izručenje. Pošto se na teritoriji Dalmacije u to vreme nalazio SS-major Nassenstein sa svojom Sonderkommandom, to se on obratio italijanskoj policiji na Cetinju s molbom da uhapsi Erny-a i da ga preda policiji NDH u Dubrovniku, koja će ga predati Nemcima. Međutim, Italijani su nato Erny-a prebacili u Rim. Više meseci kasnije hapšenik je ipak stigao G'estapo-u u Salzburg-u, koji je utvrdio da razlozi za progon ne postoje i zatražio od EG Beograd i od EK Zagreb mišljenje o Erny-evom puštanju iz zatvora i prebacivanju za Zagreb.

Vredi pomenuti da je EK Zagreb, potpuno prihvatajući stavove ustaškog režima, u svojim izveštajima odlučno istupao protiv raznih istaknutih kolaboracionista u Srbiji, prema kojima se taj režim neprijateljski odnosio. Tako je septembra 1941 godine Beisner uputio RSHA-u izveštaj, uz istovremeno dostavljanje njegovog prepisa EG-u, u kome karakteriše Nedića kao po zlu čuvenog, izrazitog protivnika Osovine, čiji će dolazak na vlast ponovo legalizovati »zbrisanu srpsku zavereničku kliku«. Beisner ne prenosi samo ovo mišljenje »nadležnih hrvatskih krugova«, već sa svoje strane izjavljuje da izveštaji koje on prima od svoje mreže potvrđuju

osnovanost bojazni tih krugova i da najnovije informacije dokazuju da je zbog Nedićevog postavljenja došlo do pojačanih nemira u Srbiji.

Slična Beisner-ova intervencija protiv Dragomira Jovanovića je već pomenuta. Tada je, međutim, Fuchs lično odlučno ukorio Beisner-a, što se poveo za podacima primljenim od funkcionera NDH.

EK u Osijeku bio je podređen EK-u Zagreb, ali je neposredno izveštavao i EG Beograd. U toj je ispostavi bilo malo personala, Njen rukovodilac bio je SS-kapetan, kasnije major, Hans Rexeisen, koji je ranije pripadao SD-otseku Celovec.

Delokrug rada EK Osijek bio je zbog saobraćajnih, a a izvesnih ličnih, veza, proširen i na severnu Bosnu. Glavna delatnost je, međutim, bila koncentrisana na Slavoniju i Srem. Između EK i vlasti NDH postojali su prisni odnosi i saradnja. EK je naročito tesno bio povezan sa Volksdeutsche^ rima, iz čijih je redova regrutovao svoju najvažniju agenturu. Kada su otpočeli progoni srpskog življa, Rexeisen je to koristio na taj način što je pojedina lica uzimao u zaštitu i time ih pridobijao za svoju agenturu.

Pošto se delatnost EK Osijek odvijala, uglavnom, na teritoriji NDH, to će o njoj opširnije biti reči u V knjizi. Međutim, i pre toga treba pomenuti da je za EG i za Sipo i SD uopšte, bio od izvanredno velikog značaja agent profesor Rudolf Treu, koga je Rexeisen pridobio već u samom početku svoje delatnosti u Osijeku. On je raspolagao izvanrednim ličnim vezama sa Dimitrijem Ljotićem i članovima rukovodstva »Zbora«, kome je i sam pripadao. Treu se od agenta ubrzo razvio u istaknutog obaveštajca, koji je kasnije igrao vodeću ulogu u nemačkoj obaveštajnoj službi u Bosni, kuda se za vreme rata preselio. Preko Treu-a koji je imao široku mrežu svojih agenata, Sipo i SD je dolazio do vrlo važnih i poverljivih obaveštenja. Vrednost tih obaveštenja bila je utoliko veća što je Treu, kao obrazovan intelektualac, umeo da odvaja bitno od nebitnog i važno od nevažnog i da pruža stvarno proverene i objektivne podatke. Još dok je Rexeisen bio u Osijeku, Treu je u Beogradu upotrebljen za poverljiv obaveštajni rad prema Ljotiću i Nediću, koji su mu, sa punim poverenjem, opširno izneli niz svojih mišljenja i primedbi po raznim problemima. Za orijentaciju EG

u pogledu ove dvojice, njihovih odnosa i pogleda kao i njihovih mišljenja o okupatoru i njegovim merama, Treu-ovi izveštaji su bili od prvorazrednog značaja. Treu je Rexeisen-a doveo u vezu i sa bivšim jugoslovenskim pukovnikom Zdenkom Goriup-om, koji je postao Rexeisen-ov poverenik i to ostao i posle raspuštanja EK Osijek i Rexeisen-ovog premeštaja u ustanovu Sipo i SD-a u Beogradu.

EK Osijek nije radio egzekutivno, već je dejstvovao isključivo u obaveštajnom smislu, pri čemu je njegova aktivnost išla i van granica rasparčane Jugoslavije, prema Mađarskoj. Tu je za EK aktivno radio agent Ladislav Horvat, koga je sa Rexeisen-om doveo u vezu takođe profesor Treu.

EK u Sarajevu nastao je iz Sonderkommande Hintze, koji je još aprila 1941 godine krenuo iz Beograda i operisao na terenu Bosne, Hercegovine i Crne Gore. Kada se Sonderkommando vratio u Beograd, u Sarajevu je ostao njegov pripadnik, SS-major d-r Alfred Heinrich. Dok su ostale slične ustanove, podređene EG u Beogradu, bile, uglavnom, krajem 1941 (Osijek, Novi Sad, Skoplje) ili početkom 1942 godine (Zagreb) ukinute, ustupivši mesto novim ustanovama, Roje su vodile računa o formalnoj suverenosti NDH, dotle je Einsatzkommando Sarajevo ostao i dalje i radio, u nadležnosti Sipo i SD-a, sve do kraja 1942 godine. Razlog za ovakvu posebnu situaciju je situacija na teritoriji, na kojoj je ovaj EK delovao. Tokom 1942 godine u Bosni su operisale i nemačke jedinice, pri čemu je bila formirana posebna borbena grupa pod voćstvom generala Bader-a. Heinrich je u domenu operacija Wehrmacht-a obavljao poslove koji nisu spadali samo u obaveštajni sektor, već su nosili i izrazito egzekutivni karakter. On je vršio hapšenja i saslušavanja i uopšte je sa svojim Einsatzkommandom istupao kao na okupiranoj teritoriji.

EK Sarajevo je bio podređen EG-u, pa i onda kada je EK Zagreb ukinut i kada je umesto njega tamo stvorena ustanova nemačkog policiskog atašea. Rukovodilac ove nove ustanove, Hans Helm, skoro godinu dana je bezuspešno insistirao da EK Sarajevo podredi svojoj nadležnosti. Isto tako bezuspešno radio je i nemački poslanik u Zagrebu, Siegfried Kasche, na uklanjanju toga EK, kao organa koji je bio isturen u NDH sa teritorije izvan njenih granica. Ova interesantna situacija pokazuje, pored ostalog, prakticizam ruko-

vodstva RSHA, koje je prelazilo preko svih uobičajenih obzira međunarodnih odnosa i hijerarhiske i sistematske organizacione šeme, ako se radilo o stvarima koje su mogle biti korisne za konkretan rad u domenu Sipo i SD-a. U ovom upornom zadržavanju EK Sarajevo, uprkos svim nastojanjima da se on ukine, nemalu ulogu igrala je lična upornost d-r Heinrich-a, koji nije hteo da bude podređen Helm-u, niti da napusti Bosnu.

U svom radu u Bosni i Dalmaciji na EK Sarajevo se oslanjao, u leto 1941 godine, i Sonderkommando Nassenstein. Heinrich-ov EK je obavljao poslove u vezi sa kontaktom EG i italijanskih okupacionih ustanova u Dalmaciji, što se vidi i iz navedenog primera traženja ekstradicije Bogoslava Erny-a. EK je italijanskim vlastima podneo i zahtev da se ekstradiraju braća Sokići, sopstvenici novinskog izdavačkog preduzeća »Pravda«, iz Beograda. Tek kada je sa italijanske strane taj zahtev odbijen, došlo je do intervencije preko RSHA, o kojoj je već bilo govora.

I EK Sarajevo je bio razgranao svoju obaveštajnu mrežu koja je išla iz Bosne u krajeve pod italijanskem okupacijom, naročito u Dalmaciju. O radu EK Sarajevo biće detaljnije govora u prikazima koji se odnose na nemački obaveštajni rad u Hrvatskoj.

U Novom Sadu EK je formiran sredinom aprila 1941 godine. I tu personal nije bio veliki, ustvari samo jedan funkcioner Sipo i SD-a sa najneophodnijim pomoćnim osobljem. Značaj ovog EK bio je u tome, što je Novi Sad, do sloma stare Jugoslavije, pretstavljao centar vojvođanskih Volksdeutschera. Međutim, zajedno sa ćelom Bačkom, i Novi Sad je potpao pod Mađarsku, čime je delatnost EK otežana. Tako je došlo do preseljenja EK iz Novog Sada u Petrovaradin, preko Dunava, odakle je još izvesno vreme nastavio sa svojim obaveštajnim posmatranjem zbivanja u Bačkoj. Kad je u Novi Sad stigao SS-potporučnik Pamer, koji je formirao EK i ostao na njegovom čelu do rasformiranja, tamo su se već nalazile mađarske trupe. Za to je ovaj ogranak EG Beograd radio samo obaveštajno, a ne i egzekutivno.

Za EG je naročito bio važan kontakt koji je EK održavao sa nemačkom »narodnosnom grupom«. EK je, naprimer, izveštavao EG o pomeranjima snaga i međusobnim odnosima u rukovodstvu nemačke manjine, što je i centralnim

ustanovama Reich-a za rad sa Volksdeutscherima služilo kao orijentacija u ličnoj i stvarnoj politici prema nemačkoj manjini i njenim organizacijama.

EK Novi Sad, dok se nalazio u tom mestu, pretstavljao je i neku vrstu ustanove za vezu sa rukovodstvom »narodnosne grupe«: prenosio je razne denuncijacije i žalbe Volksdeutschera i njihovog »Kulturbund-a« koje su se odnosile na službenike i funkcionere ranijih jugoslovenskih vlasti u tim krajevima, a i na postupke Mađara u Bačkoj. Tako je[1], naprimer, jula 1941 godine, preneo EK žalbu i prijavu protiv Petra Baćevića, funkcionera četničkog udruženja, koji je bio opštinski beležnik u Krnjaji, a kasnije igrao vrlo značajnu ulogu u organizaciji DM u Bosni. Pada u oči da je po toj stvari EK u Novom Sadu opštio neposredno sa EK Beograd, a ne sa EG Beograd. Uopšte je, i ako je EK Novi Sad bio podređen EG Beograd, po praktičnim, tekućim poslovima, bilo neposredne prepiske između jednog i drugog EK, pri čemu je EK Beograd davao EK-u Novi Sad uputstva, kao neka vrsta pretpostavljene ustanove'.

I u vezi sa kontaktima koji su postojali između Sipo i SD-a i ruskih beloemigranata u Bačkoj, EK Novi Sad je odigrao izvesnu ulogu. Rukovodilac EK, Pamer, održavao je ličnu vezu sa beloemigrantskim generalom Apuhtinom, koji je aktivno radio na vrbovanju beloemigranata za Ruski zaštitni korpus, formiran inicijativom pukovnika Kewisch-a. Uostalom, Pamer je istovremeno i obaveštajno posmatrao Apuhtina i njegove veze. Tako je, naprimer, izvestio svoje pretpostavljene u Beogradu da Apuhtin — koliko se moglo utvrditi — ne održava kontakte sa drugim nadleštvima, sem EK-a.

EK je funkcionisao u Novom Sadu do početka avgusta 1941, kada je prešao u Petrovaradin. Njegov rukovodilac Pamer je krajem te godine preuzeo EK u Zrenjaninu, gde se nalazilo novo sedište nemačke »narodnosne grupe«. Ustanova je u Petrovaradinu ostala, kao manja ispostava, do početka 1942 godine kada je konačno rasformirana.

Od polovine juna 1941 godine postojala je svega nekoliko meseci ustanova u Skoplju, koja je takođe nosila naziv Einsatzkommando Sipo i SD-a i bila podređena EG-u Beograd. Ta ustanova formirana je po izričitoj želji šefa upravnog štaba, Turner-a, pošto je on hteo da bude informisan o zbiva-

njima u Makedoniji, predatoj Bugarima, a u njoj nije imao nikakvih organa koji bi mu mogli dostavljati obaveštenja. Zadaci EK Skoplje bili su isključivo obaveštajne prirode. On je[1] posmatrao i obaveštajno obrađivao izukrštana narodnosna pitanja Makedonije, prikupljao sve vrste informacija sa posebnim interesovanjem za raspoloženja šiptarskih krugova i za njihove veze sa Italijanima.

EK Skoplje se, ustvari, sastojao od jednog obaveštajnog oficira kao rukovodioca, SS-kapetana Mandl-a, kome je bio dodeljen najuži pomoćni personal. (Pre odlaska u Skoplje Mandl je formirao i kratko vreme vodio jednu ustanovu Sipo i SD-a u Nišu, koju je kasnije predao SS-kapetanu Hammer-u koji je tada imao zvaničnu titulu: »Verbindungsfuehrer bei der Feldkommandantur 809 in Nisch«, a od oktobra 1941 ustanova se nazvala EK-om). Mada je službeno sedište EK bilo u Skoplju, Mandl se više nalazio na terenu nego što je radio u mestu svoga sedišta. On je započeo obaveštajnu delatnost bez nekih naročitih polaznih tačaka i poverenika. Njegovi izveštaji, koji su svi upućivani preko EG-a Upravi VI RSHA, sadržali su informacije o etničkoj i političkoj strukturi teritorije koju je on obaveštajno posmatrao i o problemima koji su u toj oblasti bili naročito interesantni za politiku Trećeg Reich-a.

Mandl je do ovih informacija dolazio prvenstveno svojim obaveštajnim radom sa pretstavnicima raznih narodnosnih grupa i manjina u Makedoniji. Pri tome je imao u vidu i podatke koji su mcgli biti korisni za rad prema Bugarskoj, Albaniji i Grčkoj. U samoj Makedoniji, Mandl se interesovao i za probleme koje je EG Sipo i SD-a obrađivao u okvirima Srbije, kao naprimer, pitanje četnika, KPJ i NOP, nemačke manjine, itd. Ali on je išao i preko makedonskih granica, odlazio je u Albaniju i G'rčku i svoj boravak u Makedoniji i veze koje je tamo uspostavio koristio je za obaveštajnu delatnost koja je u susedne zemlje polazila sa baza u makedonskom prostoru. Sa odlaskom Mandl-a, koji je premešten u Reich, prestala je i delatnost EK u Skoplju.

EK Šabac, kao organ Einsatzgruppe Sipo i SD-a, formiran je septembra 1941 godine, u vezi sa terenskom akcijom nemačke 342 divizije u Posavini i Mačvi. Posebnu delatnost EK Šabac, koji je nosio i naziv EK Sipo i SD-a pri Feldkommandanturi 816 u Šapcu, pretstavljalo je političko obra-

đivanje zatvorenika i zarobljenika, koji su dospeli u veliki šabački logor u vezi sa »kaznenom ekspedicijom« u ovim krajevima.

Tu delatnost EK Šabac činila su saslušanja i istrage, zašta je on koristio i jedno odeljenje kvislinške Specijalne policije, poslato u Šabac iz Beograda.

Na čelo EK Šabac postavljen je SS-major Willy Paul, kome je bio pridodat izvestan broj službenika Sipo-a. Za vreme postojanja Einsatzgruppe Beograd, EK u Šapcu obavljao je, uglavnom, zadatke u vezi sa policiskom i obaveštajnom obradom zatvorenika u šabačkom logoru. Međutim, kasnije, od 1942 godine, EK se pretvara u ispostavu Sipo i SD-a, i proširuje svoj rad i u ostalim pravcima. Za delatnost EK Šabac vezane su akcije uništavanja zarobljenika iz šabačkog logora, u kojima su stradale više hiljade ljudi.

Među mnogobrojnim slučajevima koje je obrađivao EK Šabac, specijalno u vezi sa svojom aktivnošću protiv NOP-a, jedan od interesatnijih pretstavlja istragu protiv Milisava Borđoškog, člana KP, koji je provalio organizaciju i lica koja je poznavao. Provala Borđoškog dovela je do daljih hapšenja.

Da se starešina EK Šabac, Willy Paul, bavio i političkom delatnošću, pokazuje njegov stav u vezi sa hapšenjem četničkod rukovodioca Dangića. Pripadnici Dangićevog odreda bili su u šabačkom logoru u svakom pogledu povlašćeni, a samom Dangiću Paul je skrenuo pažnju da se blagovremeno prebaci u Bosnu, pošto je izdat nalog za njegovo hapšenje.

Rad EK Šabac u toku 1941 godine bio je, prvenstveno, egzekutivne prirode, dok se obaveštajna aktivnost nalazila donekle u zasenku, mada je i nje bilo. Obaveštajni je rad svakako bio podređen egzekutivnim ciljevima i praktično usmeren na izvršenje osnovnog zadatka EK Šabac — suzbijanje NOP-a i uništavanje njegovih pripadnika.

U Zrenjaninu, tadašnjem Beekereku, EK je formiran već u samom početku okupacije. On se prvo nalazio u Pančevu, ali je posle kratkog vremena premešten u Zrenjanin, koji je postao novo sedište rukovodstva nemačke »narodnosne grupe«, pošto je ono moralo napustiti Novi Sad. Rad EK u Zrenjaninu bio je najviše usmeren na održavanje veze sa centralom volksđeutsicherskih organizacija. EK se u njene poslove mešao kao organ Sipo i SD-a, koji je o nemačkoj »narodnosnoj grupi« specijalno vodio računa.

Rad ovog ogranka Sipo i SD-a biće razmotren u okviru prikaza delatnosti nemačke obaveštajne službe u Banatu. Ovde treba samo uočiti da je uloga • EK u Zrenjaninu bila koliko egzekutivna toliko i obaveštajna, a naročito politička. Na čelu EK nalazio se, do druge polovine 1941 godine, SS-potporučnik Zoeller, koga je zamenio SS-poručnik Pamer, poznat kao starešina EK Novi Sad i kasnije Petrovaradin. EK je 1942 godine pretvoren u ispostavu Sipo i SD-a, sa nadležnošću .za Banat.

2. Viši vođa SS i policije i zavođenje policiskog režima u Srbiji

Kao što je ranije pomenuto, RSHA je oktobra 1941 godine bio načelno odlučio da izvrši reorganizaciju svojih organa u Srbiji. U vezi stim, došlo je i do spajanja EG? i EK Beograd u jedno nadleštvo, ali ono još nije dobilo konačnu formu, pošto se čekala definitivna odluka RSHA i postavljenje novog rukovodioca Sipo i SD-a za Srbiju.

U to doba, tj. pred kraj 1941 godine, Nedić je Turner-u izneo predlog da nemačka policija pomogne izgradnju novog kvislinškog policiskog aparata u Srbiji. Nedić je pri tome verovatno imao dvostruki cilj. Prvo, formiranje jače policiske egzekutive pod kvislinškom upravom ojačalo bi i njegov lični položaj, a istovremeno bi •— pošto je izvršeno uz saradnju i nadzor nemačke policije — otklonilo sumnje okupacionih vlasti u lojalnost te policije prema okupatoru. Drugo, ako bi nemačka policija preuzela formiranje Nedićevih policisikih formacija, ona bi im svakako pružala ne samo organizacionu, već i znatnu materijalnu pomoć, pre svega u opremi i naoružanju.

Turner je Nedićevu inicijativu rado prihvatio, jer je ona odgovarala njegovoj želji da kvislinške egzekutivne formacije stavi pod svoju kontrolu. Međutim, on nije raspolagao stručnim snagama, koje bi mogle da preduzmu organizovanje i obuku takvih formacija. Zato se on obratio šefu Policije poretka, generalu Kurt-u Daluege-u, s molbom da mu dodeli stručni policisko-nastavni kadar. Daluege je uputio u Srbiju potpukovnika Policije poretka Andreasa May-a sa štabom od nekoliko saradnika. May-ov zadatak je bio da

ispita situaciju u Srbiji i da na osnovu toga iznese konkretan predlog, po kome bi, ukoliko bude usvojen u Berlinu, trebalo pristupiti organizovanju kvisiinških oružanih policiskih formacija.

Pošto je na ovoj strani uspeo, Turner je pokušao da od RSHA dobije za svoj štab i grupu službenika Sipo i SD-a, računajući da time eventualno i rad Policije bezbednosti stavi pod svoju punu kontrolu. Ovom Turner-ovom pokušaju pružio je energičan otpor Reinhard Heydrich, šef RSHA, koji je istovremeno uzeo inicijativu za konačnu reorganizaciju sistema Sipo i SD-a u Srbiji. Plan stvaranja kvislinške oružane policije iskorišćen je za novo ustrojstvo nemačkih policiskih vlasti i ustanova u Srbiji. Rezultat svega tog bila je Himmler-ova odluka da se u Srbiji postavi Viši vođa SS i policije, sa svim nadležnostima koje ova funkcija predviđa.

Tako je, početkom 1942 godine, došlo do nove organizacije policiskog sektora okupacionog režima, kojom su nadležnost i uticaj policije — specijalno Sipo i SD-a — znatno povećani. Istovremeno, postavljenjem Višeg vođe SS i policije, stvorena je instanca koja je mogla merodavno uticati na formiranje i tok celokupne okupacione politike.

Na taj način, stvoren je sistem na čijem se čelu nalazio Viši vođa SS i policije. Pod tom komandom stajala je Policija poretka za opštu policisku službu, a u disciplinskom pogledu i. Sipo i SD za bezbednosno-policiski i obaveštajni sektor. Obe ove grane policiskog aparata imale su svoje ispostave na terenu i praktično su pretstavljale najvažniju komponentu one osnove na koju se oslanjao celokupni sklop okupacionog režima. U policiskom pogledu, reorganizacija je donela znatno pojačanje aparata i povećanje uticaja i nadležnosti, a u bezbednosnom i obaveštajnom pogledu razgranjavanje mreže Sipo i SD-a na teritoriji okupirane Srbije, jačanje njegovog uticaja na sve poslove okupacione uprave, i to na svim nivoima, i veliki porast obaveštajnog rada koji je služio bezbednosino-policiskim ciljevima. U političkom, pogledu, pored postojećih, stvorena je jedna nova ustanova okupacionog režima, jedan novi faktor koji je ubrzo u mnogim stvarima počeo da zahteva za sebe prvenstvo.

Na položaj Višeg vođe SS i policije postavljen je dotadašnji zapovednik Policije poretka u okupiranoj Norveškoj,

USPOSTAVLJANJE POLICISKOG REŽIMA

Početkom 1942 godine reorganizovan. je nemački policiski aparat u Srbiji. U Beograd je upućen Viši vođa SS i policije, kome je pridružen za sektor policije bezbednosti jedan Zapovednik Sipo i SD-a, a za sektor policije poretka jedan zapovednik te policije. Na okupiranoj teritoriji uveden je policiski režim. Na položaj Višeg vođe SS i policije postavljen je SS-general August von Meyszner, koji je otada vršio snažan uticaj na formiranje okupacione politike. Na slici, sleva: Feldkomandant Beograda, general Lontschar; Meyszner (govori); Nedićev ministar unutrašnjih poslova Tanasije Dinić i šef kvislinške „Državne bezbednosti" Dragomir Jovanović. Fotografija je snimljena na proslavi „Srpske državne straže", koja je bila podređena Meyszner-u

general SS-a i policije, August von Meyszner. Stari austro-ugarski žandarmeriski oficir, koji se u periodu između dva rata, kao komandant žandarmerije u Štajerskoj, naročito pročuo svojim brutalnim metama protiv radničkog pokreta i naprednih snaga, Meyszner je bio i ilegalni nacista i, kao takav, posle neuspelog pokušaja nacističke pobune u Austriji 1934 godine, pobegao je na teritoriju Reich-a. Bio je izraziti pristalica primene oštrog režima protiv Srba. Poznate su njegove izjave da je svaki mrtav Srbin dobitak za Reich ili da >-ne može da spava doklegod još ima živih Srba između 18 i 60 godina«.

Mada Meyszner nije bio obaveštajno aktivan, pa prema tome ne bi morao da spada u okvir ovog prikaza, ne treba izgubiti iz vida da je on bio glava celokupnog policiskog sistema pod okupacijom u Srbiji i da je njegovo shvatanje o politici koju treba primenjivati nužno imalo odraza na rad celokupnog aparata koji mu je bio podređen. Sem toga, policiski poredak, koji je on na okupiranoj teritoriji stvorio i koji je nosio njegov pečat, doneo je sa sobom niz novih uslova i pretpostavki, niz novih problema čije je rešavanje zahtevalo angažovanje obaveštajne službe.

Nadleštvo Višeg vođe SS i policije počelo je da funkcioniše februara 1942 godine. Ono je bilo neposredno podređeno Reichsfuehrer-u SS i šefu nemačke policije, Himmler-u. Iako je Vojni zapovednik u Srbiji i dalje ostao glavni pretstavnik vlasti Trećeg Reich-a i odgovorni rukovodilac okupacione uprave, Viši vođa SS i policije bio mu je pridružen, ali ne i podređen, (tačnije, bio mu je podređen u vojničkom pogledu, ali ne i stvarno i disciplinski). Meyszner-ov štab bio je formiran slično štabu višeg vojnog rukovodioca i imao je SS-oficire kao nadležne rukovodioce po sektorima rada Ia (generalštab), lb (oprema, obuka i snabdevanje) i Ic (obaveštajna služba). Pored toga, postojala je i ađutantura.

Ovom štabu bila je podređena Policija poretka, jedan od dva stuba Meyszner-ovog nadleštva, na čijem se čelu nalazio njen zapovednik — Befehlshaber der Ordnungspolizei (skraćeno BdO). Drugi stub pretstavljala je služba Sipo i SD-a, na čelu sa svojim zapovednikom — Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD (skraćeno BdS). Ove dve policiske organizacije podređene komandi Višeg vođe SS i policije bile su, s druge strane, istovremeno podređene i svojim

centrima u Berlinu, i to Policija poretka Glavnoj upravi policije poretka (Hauptamt Ordnungspolizei), a Sipo i SD RSHA-u. Ustvari, Policija poretka bila je mnogo zavisnija od Višeg vođe SS i policije, nego što je to bio BdS, koji je u svojoj delatnosti sačuvao veliku samostalnost, u odnosu na njega.

August von Meyszner ostao je na ovom svom položaju sve do februara 1944 godine, kada je premešten u Berlin za generalnog inspektora žandarmerije. Na njegovo mesto došao je general SS i policije Hermann Behrends. Ađutant je, do februara 1944, bio poručnik Policije poretka Wilhelm Kaiser, a posle njega poručnik Policije poretka Suchardt. Referent Ia bio je major Policije poretka Gabel, referent lb kapetan Hermann, a Ic-oficir do februara 1944 godine kapetan Schwarz, a otada SS-kapetan Fritz Guenther Mueller, inače poznat kao VB II EG-a i, kasnije, BdS-a.

O radu BdS-a Meyszner je izveštavan svakog dana usmeno, prilikom referata koji bi mu podnosio Zapovednik Sipo- i SD-a lično. Sem toga on je dobijao i pismene izveštaje i prepise korespondencije BdS-a sa drugim ustanovama, ukoliko je to za njega bilo od interesa.

Kod razmatranja delatnosti nemačke obaveštajne službe u vezi sa nadleštvom Višeg vođe SS i policije važno je upoznati se sa funkcijom i delatnošću njegovog Ic-oficira. Osnovni zadatak ovog oficira bilo je prikupljanje izveštaja, njihovo sređivanje i davanje »slike o neprijatelju«. Podaci koje je upotrebljavao Ic-oficir Višeg vođe SS i policije delom su crpljeni iz svakodnevnih izveštaja BdS-a i BdO-a. Međutim, za njegov rad bile su još važnije informacije iz štabova Wehrmacht-a, koje su takođe pristizale svakog dana. Na osnovu ovih izveštaja i informacija Ic-oficir je vodio sledeće karte: kartu o kretanju protivničkih odreda (o partizanskim odredima i o formacijama NOV, ali i o četničkim grupama DM-a); kartu rasporeda sopstvenih snaga; kartu naročitih događaja (sabotaže, napadi, itd.), kartu vazdušnog položaja (bombardovanja, bacanje materijala, spuštanje agenata, spuštanje mina u Dunav, itd.). Pored toga, vođene su još i karte za posebne velike operacije, pregledna karta o položaju na teritoriji NDH i, najzad, karta sa linijama svih nemačkih frontova.

Sve podatke o protivničkoj delatnosti Ic-oficir je zavodio u naročitu kartoteku, podeljenu po sirezovima. Takva je kartoteka postojala i za protivničke jedinice čije je postojanje na terenu obaveštajna služba utvrdila. Jednom dnevno svi pristigli izveštaji ukratko su prikazivani u dnevnom izveštaju, koji je sadržao podatke o situaciji kod neprijatelja i o sopstvenim borbenim poduhvatima u Srbiji, zatim izveštaje sa područja Jugoistoka, ukoliko je tu bilo naročitih događaja, itd. Ovaj obaveštajni izveštaj podnošen je Višem vođi SS i policije, na ličnu informaciju BdS-u i BdO-u, a slat je u obliku cirkulara i rukovodiocima odeljenja u ustanovama BdS-a i BdO-a.

Viši vođa SS i policije je, sa svoje strane, svakog dana podnosio Vojnom zapovedniku izveštaj o svim zbivanjima na policiskom sektoru, sastavljen na osnovu materijala koji su svakodnevno davali BdS i BdO. Na taj način, preko Ic-službe pri Višem vođi SS i policije, vršeno je obaveštavanje bezbednosno-policiskog aparata informacijama iz vojnih izvora, a vojnog iz policiskih izvora. Dnevni izveštaji služili su kao materijal za izveštaj koji je svaki treći dan dostavljan Šefu jedinica za suzbijanje bandi, SS-generalu von dem Bach Zelewskom, čiji se štab nalazio u okupiranoj Poljskoj. Ic-oficir je, najzad, sastavljao i mesečne izveštaje kojima je prilagana i situaciona karta. Ti su izveštaji upućivani svim ispostavama BdS-a i svim njegovim odeljenjima, svim jedinicama BdO, kao i policiskim komandanturama, da bi sve ove ustanove bile, bar u glavnim crtama, obaveštene o vojnoj situaciji. Mesečni izveštaj je dostavljan i Vojnom zapovedniku kao i svima višim vojnim štabovima.

Praktične posledice formiranja nadleštva Višeg vođe SS i policije i Meyszner-ove lične politike došle su do izražaja, pre svega, u tome što se konačno rasplinula ideja o okupacionom režimu kao sistemu kontrole i nadzora nad kvislinškom upravom, koja bi bila odgovorna za celokupnu administraciju i upravu u zemlji. Turner-ova koncepcija je nepovratno napuštena, a umesto nje došao je kruti režim koji se aktivno mešao i imao rukovodeću ulogu u svim poslovima kvislinške uprave, od vrha do najnižih organa.

Meyszner je u sedištima Feldkommandantura formirao svoje oblasne policiske komandanture, a u sedištima Kreiskommandantura okružne policiske uprave, podređene ovim

oblasnim komandanturama. Teritorijalne vojne komandanture trebalo je da vrše nadzor nad delatnošću kvislinških vlasti , a Meyszner-ov aparat se, istovremeno, prema tim vlastima pojavljivao u ulozi rukovodioca. Na taj način je stvoren dualizam u upravljanju lokalnim kvislinškim vlastima. Okružni načelnik Nedićevog aparata imao je prema sebi i vojnu komandanturu i policisku komandanturu, a usto još i ispostavu BdS-a. Svaka od ovih ustanova išla je sopstvenom linijom, koje se često nisu međusobno poklapale. Da bi zbrka bila još veća, u mnoge stvari mešale su se i operativne jedinice, i to ne samo nemačke, već, u velikom delu Srbije, još i bugarske.

Po sopstvenom nahođenju i čak ne informišući Turner-a, Meyszner-ovi organi su vršili hapšenja pripadnika Nedićevog aparata, a mešali se i u upravna pitanja koja sa policisfcom službom nisu imala nikakve neposredne veze.

Između Meyszner-a i Turner-a razvila se ogorčena borba u kojoj se Turner pokazao slabiji. On je smenjen krajem 1942 godine, zajedno sa Kiessel-om, a upravni štab je podređen generalštabu Vojnog zapovednika odnosno njegovom šefu. Oba smenjena rukovodioca upavnog štaba pali su u nemilost, tako da je Turner bio godinu dana na raspoloženju, a Kiessel je čak po kazni, pre'mešten u SS-ovsku trupu kao redov.

Meyszner-ove inicijative su, od trenutka kada je uklonio svog glavnog protivnika u okupacionom aparatu, daleko prešle okvire njegove najekstenzivnije nadležnosti. Tako je, naprimer, on ozbiljno pokušavao da dovede do promena u kvislinškom aparatu, i to na taj način što će rukovodeću ulogu u njemu poveriti jednom od najzagriže'nijih pripadnika Ljotićevog »Zbora«, Mihajlu Olćanu, koji bi sa ljotićevskim »Srpskim dobrovoljačkim korpusom« imao da preuzme vođenje poslova, naročito u pogledu formiranja kvislinškog egzekutivnog aparata. Do ostvarenja ovih Meyszner-ovih ideja nije došlo, ali su one, svakako, karakteristične za njegovo držanje i politička shvatanja, a i za okvir mešanja u poslove okupacione uprave posle uklanjanja svog umerenijeg protivnika.

Uskoro po dolasku Meyszner-a u Srbiju održan je sastanak između njega i Nedića, na kome su utvrđeni principi izgradnje nedićevske policije i egzekutive. Utvrđeno je brojno stanje od 16.000 pripadnika, i naziv ove formacije

HIMMLER U SRBIJI

Reichsfuehrer SS-a Heinrich Himmler došao je 1942 godine u Srbiju, u kratku posetu, kojom je prilikom u Kraljevu izvršio smotru SS-divizije „Prinz Eugen". Na fotografiji: Himmler (sa naočarima) sa SS-generalom Phleps-om, komandantom divizije. Iza njih se vide (iznad Himmler-ovog desnog ramena) SS-general Gottlob Berger, šef Glavne uprave SS-a, i SS-pukovnik d-r Emanuel Schaefer (sa naočarima, iza Phleps-a), zapovednik Sipo i SD-a u Beogradu

— »Srpska državna straža«. Oficirski kadar trebalo je da bude okupljen iz redova bivših oficira, zbog čega je Nedić tražio da se iz zarobljeničkih logora puste oni koji bi bili pogodni za službu u novim jedinicama. S druge strane, trebalo je podoficire proizvoditi u zvanja oficira.

Od februara 1942 godine, Meyszner je preuzeo nadzor nad kvislinškom policijom i kvislinškim egzekutivnim vlastima. Time je Nediću, praktično[1], oduzeto pravo da upravlja i tim policiskim aparatom, što je bio povod njegovih mnogobrojnih žalbi. Kvislinško Ministarstvo unutrašnjih poslova svedeno je isključivo na upravne funkcije, a egzekutiva mu je oduzeta. Odvajanje kvislinškog policiskog od upravnog aparata izvršeno je do u najniže instancije. U vrhu je stvorena ustanova »Srpske državne bezbednosti«, na čije je čelo postavljen Dragomir Jovanović, zadržavajući i svoje ostale funkcije. Time je dat i osnov za neprekidnu borbu između Tase Dinića, ministra unutrašnjih poslova, i Jovanovića. A to je bio i razlog već pomenutog Dinićevog razočarenja, koje je dovelo do hlađenja prema okupatoru i do postepenog političkog povlačenja ovog istaknutog kolaboratera.

U duhu opšte prevage policiskog elementa u okupacionoj upravi bilo je i aktivno mešanje BdS-a u krivično-pravne i sudske poslove. U početku okupacije rad sudskih vlasti obavljan je bez vidnijeg uplitanja okupatora. Međutim, već juna 1942 godine BdS je izdao naređenje da sudovi moraju zatražiti od njega saglasnost, ako su odlučili da neko lice, uhapšeno zbog kakvog zločina ili prestupa iz opšteg krivičnog zakonika, bude pušteno da se brani iz slobode. Ove stvari obrađivalo je u nadleštvu BđS-a njegovo odeljenje V, tj. kriminalna policija.

Meyszner je u svoje ruke uzeo i sva pitanja koja su se odnosila na nemačku »narodnosnu grupu«. Istim saopštenjem od 13 februara 1942 godine, kojim je stavio Nediću do znanja da je preuzeo nadležnost po svima policiskim pitanjima i »pravo upućivanja i nadzora« prema »srpskim vlastima i srpskoj policiji«, Meyszner je naredio da se ubuduće njemu imaju upućivati i sva pitanja koja se odnose na nemačku manjinu u Srbiji.

I u okviru svog sopstvenog nadleštva, dakle samog okupacionog policiskog aparata, Meyszner je nastojao da koncentriše svu kontrolu u svojim rukama. U tome nastojanju on se su-

kobio sa Zapovednikom Sipo i SD-a koji je, istina, bio M.eyszner7u podređen, ali je istovremeno bio i neposredni organ RSHA i kao takav pretstavljao samostalnu ustanovu posebnog karaktera. Meyszner je, naprimer, našao za potrebno da naredi BdS-u Schaefer-u da se izveštaji Vojnom zapovedniku imaju upućivati ne neposredno kao dotada, već preko njega, stim da mu se priloži njihov prepis. Istovremeno on je zabranio BdS-u da na službenoj hartiji upotrebljava zaglavlje u kome ne bi bilo istaknuto da je BdS podređeni organ Višeg vođe SS i policije. BdS je po ovom drugom traženju postupio, ali je u pogledu izveštavanja Vojnog zapovednika zadržao svoj dotadašnji način. I dalje je opštio neposredno sa ustanovama Vojnog zapovednika, oslanjajući se na autoritet koji je, kao ogranak RSHÄ, imao i koji mu je omogućio da u odnosu na Višeg vođu SS i policije sačuva donekle nezavisnost.

Posle italijanske kapitulacije, kada su pod nemačku okupaciju potpale i one teritorije u Jugoslaviji i susednim zemljama koje su dotle držali Italijani, došlo je do proširenja teritorijalne nadležnosti Višeg vođe SS i policije. U Grčkoj je bila formirana posebna ustanova tog ranga, ali su Crna Gora i Sandžak priključeni nadležnosti Višeg vođe SS i policije u Beogradu, koji je zato od početka 1944 godine dobio službeni naziv »Viši vođa SS i policije za Srbiju, Sandžak i Crnu Goru«.

Sve u svemu, ličnost i politika Meyszner-a, baš zbog brutalnih policiskih metoda koje je on zaveo i kojima je pooštrio i bez toga dovoljno oštar okupacioni režim, negativno su se odrazile baš na interese samog okupatora. Međutim, treba naglasiti da je dolaskom novog opunomoćenika Ministarstva inostranih poslova Reich-a, ing. Hermann-a Neubacher-a, na položaj koji je do jeseni 1943 godine držao Benzler, uticaj Meyszner-a na poslove okupacije bio dosta smanjen. Neubacher-ov položaj u vrhu Trećeg Reich-a bio je mnogo jači položaj od Meyszner-ovog, a naročito mu je njegov lični prijateljski odnos sa šefom RSHA, Kaltenbrunner-om, a i sa samim Himmler-om, pomogao da dobije i službeni uticaj na delatnost Sipo i SD-a i na sve aktivnosti ostalih okupacionih organa koji su mogli da imaju političkih reperkusija. Sukob, do koga je ubrzo došlo između njega i Meyszner-a, završen je pjosle nekoliko meseci Meyszner-

MEYSZNER-ov NASLEDNIK

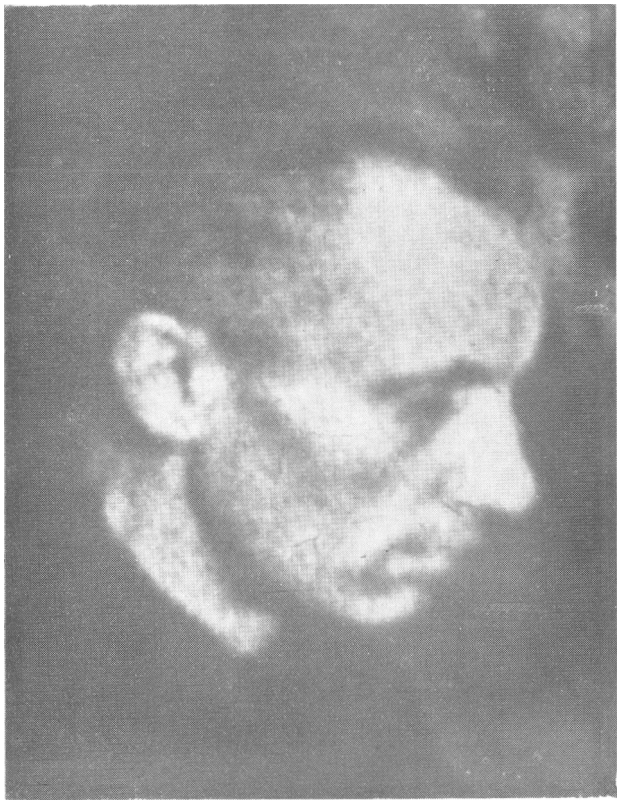

Meyszner je smenjen početkom 1942 godine, a na njegov položaj je došao SS'-general d-r Hermann Behrends. Od početka 1944 godine nadležnost Višeg vođe SS i policije u Beogradu proširena je i na Crnu Goru i Sandžak. (Behrends je snimljen na suđenju, održanom u Beogradu posle rata)

ovim premeštajem iz Srbije. Meyszner-ov naslednik, SS-general Behrends, izbegavao je da se aktivno meša u stvari koje su izlazile iz okvira njegove nadležnosti. Tada se, uostalom, već bližio kraj okupacije.

3. Zapovednik Sipo i SD-a Beograd (BdS)

a. Organizacija i sastav

Zapovednik Sipo i SD-a preuzeo je, u drugoj polovini januara 1942 godine, dužnost od SS-pukovnika d-r Fuchs-a. Tada je ukinuta ustanova Einsatzgruppe, a umesto nje se pojavilo, u početku sa istim personalnim sastavom i istom nadležnošću, novo nadleštvo, koje je nosilo naziv — kao što je to uobičajeno u nemačkoj službenoj terminologiji — prema svome šefu, tj. »Zapovednik Sipo i SD-a« (Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD, ⟶ skraćeno BdS).

Sve do juna 1942 godine u novom nadleštvu su vršena razna administrativna pregrupisavanja, pri čemu su i zvanično formirana odeljenja V i VI (Kriminalna policija i obaveštajna služba po liniji VI RSHA). Inače, glavna nastojanja BdS-a, d-r Emanuela Schaefer-a, išla su za tim da od RSHA dobije ljudstvo koje mu je bilo potrebno za izgradnju ove ustanove u punom opsegu, zajedno sa ispostavama na terenu. U prvoj polovini 1942 godine on je u tome uglavnom uspeo, tako da je BdS, sa svim svojim terenskim ograncima, dostigao brojno stanje od oko 700 ljudi, od kojih je oko 300 bilo u centralnoj ustanovi, u Beogradu, a otprilike isto toliko i u ispostavama na terenu. Oko stotinak ljudi činilo je stražarsku četu (Wachkompanie) koja je bila dodata BdS-u. U ovo brojno stanje uračunati su i radiotelegrafisti, šoferi, administrativni niži personal, itd.

Konačna organizacija BdS-a, dovršena juna 1942 godine, odgovarala je organizacionom planu RSHA, sa izvesnim manjim otstupanjima koja je diktirala konkretna situacija u Srbiji; U vezi sa obimom posla, a i zbog relativne oskudice u višem, stručnom kadru, vršeno je personalno spajanje više referata, tako da je jedan referent vodio po nekoliko referata predviđenih organizacionom šemom. Isto tako treba primetiti da je u BdS-u u Srbiji često vršeno premeštanje u okviru

same ustanove, iz referata u referat, a iz centrale u ispostave i obrnuto. Na svojim mestima zadržavali su se samo glavni funkcioneri (rukovodioci ©deljenja i si.), koji su rede premeštani i zauzimali svoje položaje duže vremena.

Organizaciona struktura BdS-a, onakva kakva je ustaljena juna 1942 i kakva je ostala sve! do povlačenja iz Srbije, krajem septembra i početkom oktobra 1944 godine, bila je sledeča:

Na čelu ustanove nalazio se SS-pukovnik (Standartenfuehrer, kasnije Oberfuehrer) d-r Emanuel Schaefer, koji je na svoj položaj došao iz Koelna, gdö je bio šef rukovodeće ustanove Gestapo-a (Staatspolizeileitstelle).

Zamenik šefa bio je SS-potpukovnik Ludwig Teichmann. Njegov je zadatak bio da pregleda svu poštu, važnije predmete iznese BdS-u, koga je obaveštavao i o svim važnijim događajima, na osnovu svih vrsta izveštaja i informacija koji su iz raznih izvora pristizali. Njegova je dužnost bila i da za Višeg vođu SS i policije sastavlja dnevni raport. Inače je koordinirao rad odeljenja i zamenjivao šefa u svim stvarima koje nisu bile prvorazrednog značaja kako u internom radu tako i u opštenju sa drugim ustanovama.

Užem štabu šefa pripadali su još: ađutant, SS-poručnik Werner Holder; oficir za vezu I (VB I) SS-major d-r Ernst Weinmann i oficir za vezu II (VB II) SS-kapetan Fritz Guenther Mueller, čija je nadležnost, koja je već napred detaljno opisana, ostala nepromenjena. Pored njih, avgusta 1943 godine određen je i posebni oficir za vezu sa komandom Druge tenkovske armije, i to SS-major Gohrbandt. Treba pomenuti da je[1] od reorganizacije ustrojstva Wehrmacht-a, izvršene 1943 godine, VB I preuzeo i održavanje veze sa Vojnom grupom F, dok je VB II preuzeo dužnost veze sa raznim vojnim štabovima: vazduhoplovstva, mornarice i specijalnih jedinica. Pri štabu su bili još i tzv. oficir za lov, kao i službeni lekar d-r Erwin Jung, SS-major.

Sem toga treba istaći da je BdS, pored oficira za vezu pri opunomoćeniku Ministarstva inostranih poslova ing. Neubacher-u, koju je dužnost vršio SS-major Rexeisen, odredio i posebnu ličnu pratnju koja je imala da se stara o Neubacher-ovoj bezbednosti. Pratnju je dalo odeljenje IV i njome je rukovodio SS-poručnik Hansy.

RUKOVODIOCI SIPO I SD-a

Koppsnhoefer

Schaefer

Rexeisen

Reorganizacija policiskog aparata, sprovedena u Srbiji početkom 1942 godine, obuhvatila je i ukidanje dotadašnjih Einsatzgruppe Sipo i SD-a i njene Einsatzkommande. Umesto tih nadleštava obrazovano je u Beogradu nadleštvo Zapovednika Sipo i SD-a, sa mnogobrojnim ljudstvom, koje je prekrililo svojim ispostavama teritoriju okupirane Srbije. Na čelo cve ustanove, kao Zapovednik Sipo i SD-a postavljen je SS-pukovnik d-r Emanuel Schaefer. Na čelu odeljenja III bio je SS-kapetan Hans Rexeisen. Odeljenjem V rukovodio je SS-major Koppenhoefer

Odeljenja I i II BdS-a vođena su i dalje u personalnoj uniji. Na njihovom čelu stajao je SS-kapetan Karl Heller. Odeljenje I bilo je nadležno za pitanje izgradnje i organizacije nadleštva, kao i za sva personalna pitanja, uključujući i disciplinske postupke. Ovamo je spadalo i staranje o fizičkom vaspitanju pripadnika nadleštva, kao i obavljanje svih administrativnih poslova, tj. vođenje registrature, arhive, glavne kartoteke i pisarnice, prijema, raspodele i otpreme pošte. Odeljenje je bilo podeljeno na sledeće referate: I A — personalni, na čijem se čelu nalazio SS-poručnik Fritz Molder, a u čijem je sastavu bio i, od 1944 godine, oficir za socijalno staranje — SS-poručnik Frees; IB — školovanje, rukovodilac SS-kapetan Knigge, kasnije SS-kapetan Hammer; IC — sport, vojna obuka, rukovodilac SS-potporučnik Kaemena, kasnije SS-podoficir Rudolf Huber. Referat I D — krivična dela i disciplinski prekršaji, nije imao svog stalnog referenta, već je po tim pitanjima povremeno dolazio iz Beča SS-kapetan d-r Stadler, pripadnik tamošnje' ustanove Inspektora za Sipo i SD, koji je u samom nadleštvu BdS-a imao stalnog pomoćnika, SS-podoficira Gatzke-a.

Odeljenje II bilo je nadležno za celokupno novčano poslovanje[1], za intendantske poslove, rukovanje zaplenjenim stvarima, obavljanje radnji u vezi sa zaplenom jevrejske imovine, nadzor nad radionicama, kao i za radiotelegrafsku službu i telefonske i teleprinterske veze. I ovo je odeljenje bilo podeljeno na referate, kojih je ukupno bilo devet, sa referentima i potrebnim pomoćnim personalom.

Na čelo odeljenja III (SD) došao je SS-major Hans Rexeisen, koji je u početku okupacije bio rukovodilac EK Osijek. Rexeisen je pre[j] rata, kao pripadnik SD-otseka Celovec, obaveštajno radio u Jugoslaviji po liniji VI. Njegova delatnost u to vreme bila je usmerena naročito u pravcu jadranskog primorja. U pravcu Srbije, međutim, on nije radio. Od jula 1943 godine na položaju rukovodioca odeljenja III zamenio ga je SS-poručnik, kasnije kapetan Josef Heintschel. Ustvari, za to odeljenje i njegov rad naročito se brinuo sam zamenik BdS-a, Ludwig Teichmann, dajući direktive za njegov rad.

Pojedine referate[1] odeljenja III vodili su: III A (pravo, uprava, unutrašnja politika) SS-potporučnik Engelmann do avgusta 1942 godine, otada do februara 1943 SS-poručnik

Falke, a posle njega SS-poručnik Schulz; III B (narodnosna pitanja, narodno zdravlje, emigranti, manjine) SS-podoficir Hans Bock do februara 1944 godine, a zatim SS-podoficir Straus; III C (kultura i prosveta) SS-potporučnik, kasnije poručnik Heintz Schroeter; III D (privreda) SS-poručnik, kasnije kapetan Josef Heintschel do jula 1943 godine, a zatim SS-kapetan Maechler; III F (crkve i sekte) SS-poručnik Georg Mayr.

Odeljenje IV (Gestapo), koje je radilo na suzbijanju političkih protivnika i organizovanju obaveštajne službe protiv njih, vodio je SS-major Bruno Sattler, a od septembra do decembra 1943 godine, SS-major Marmon, zamenjujući Sattler-a dok je ovaj bio otsutan po drugom zadatku. Referati ovog odeljenja bili su:

IV A 1 •— suzbijanje komunizma i levičarskih pokreta, borba protiv NOP-a, saradnja sa kvislinškom Specijalnom policijom, proučavanje naprednih struja, NOP-a i njegovog programa. Ovaj je referat imao razgranatu mrežu agenata, među kojima je bio i izvestan broj pripadnika NOP-a i KP zavrbovanih u zatvoru, a zatim puštenih sa zadatkom da izvrše provalu svoje organizacije. Referat je rukovodio i kontrolisao rad ispostava na terenu po pitanju borbe protiv NOP-a. Na njegovom čelu bio je do juna 1943 godine SS-kapetan Carl Benno Ditges, otada do januara 1944 SS-kapetan Hans Schräder, koga je nasledio SS-kapetan Berchert.

IV A 2 — obrađivao je ostale levičarske pokrete, radio na odbrani od sabotaža protiv nemačkih interesa i na suzbijanju nastojanja komunističkih partija susednih zemalja da svoju aktivnost prebace na područje okupirane Srbije. Ovaj referat vođen je u personalnoj uniji sa referatom IV A 1.

IV A 3 — obrada pokreta DM i raznih njegovih veza. Pošto se smatralo da je organizacija DM — pored saradnje njenih ogranaka i čitavog njenog rukovodstva sa okupatorom — i eksponent britanske politike i britanske obaveštajne službe na Balkanu, to je na ovaj referat obraćeno dosta pažnje. Ovo posebno i zbog toga što je kod BdS-a, u pogledu obrade organizacije DM, postojalo nepoverenje prema kvislinškoj upravi, pa i prema kvislinškom policiskom aparatu. Dok je referat IV A 1 veći deo svoje delatnosti preneo na kvislinšku Specijalnu policiju, i potpuno se[1] oslanjao na njen

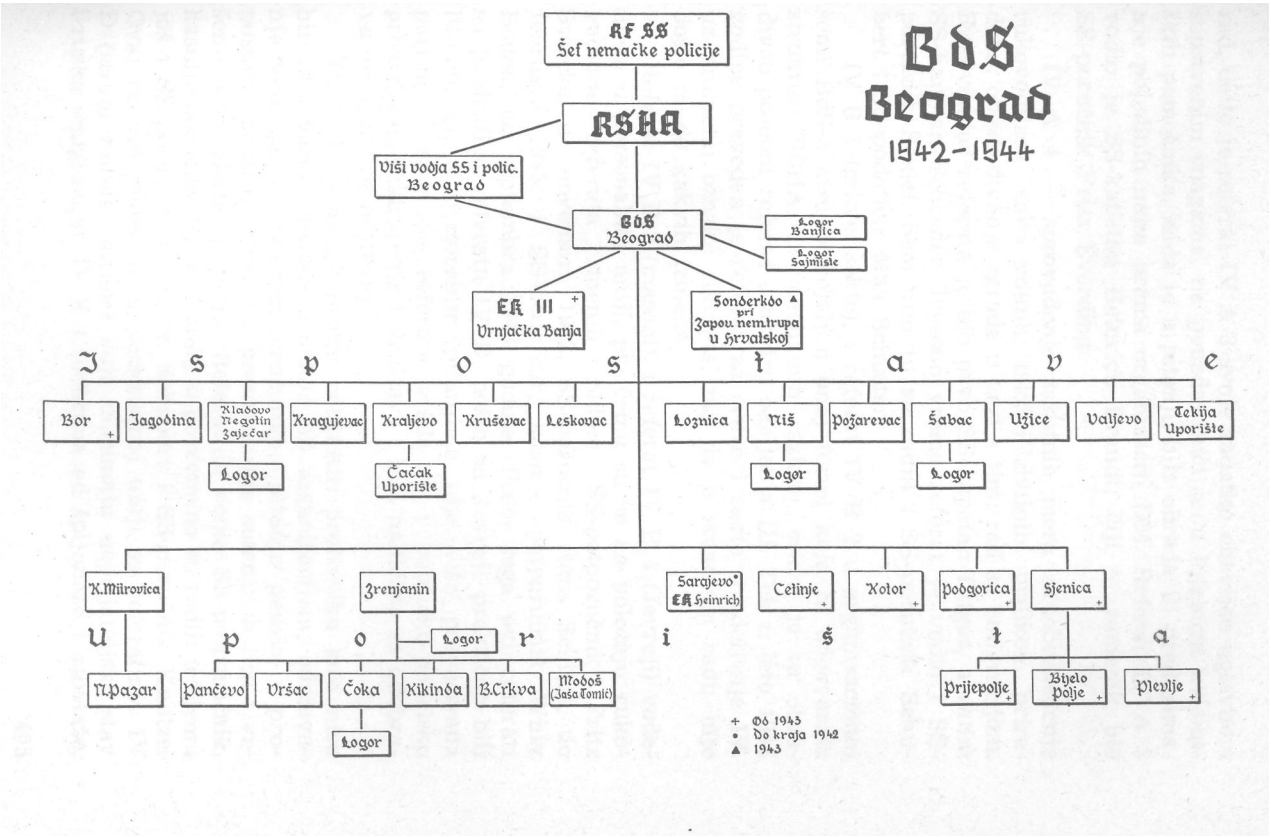
RF SS
Šef nemačke policije
RSHA
Viši vođja SS i polic.
Beograd
BdS
Beograd
1942-1944
Logor Banjica
Logor Sajmište
EK III
Vrnjačka Banja
Sonderkdo pri Zapov. nem. trupa u Hrvatskoj
Ispostave
Bor
Jagodina
Kladovo Negotin Zaječar
Kragujevac
Kraljevo
Kruševac
Leskovac
Loznica
Niš
Požarevac
Šabac
Užice
Valjevo
Tekija Uporište
Logor
Čačak Uporište
Logor
Logor
K. Mitrovica
Zrenjanin
Sarajevo
EK Heinrich
Celinje
Kotor
Podgorica
Sjenica
Upori šta
N. Pazar
Pančevo
Vršac
Čoka
Kikinda
B. Crkva
Modoš (Jaša Tomić)
Logor
Prijepolje
Bijelo Polje
Plevlje
+ do 1943
• do kraja 1942
▲ 1943

rad, dotle je referat IV A 3 svoje zadatke obavljao uglavnom sopstvenim snagama, ne pouzdavajući se u lojalnost kvislinških pomoćnika, kada je u pitanju bila obrada ili preduzimanje pojedinih mdra prema organizaciji DM. Referat IV A 3 vodio je SS-kapetan Heinrich Brandt, čiji je zamenik bio SS-poručnik Fritz Everding.

IV A 4 — sprovođenje zaštitnih mera za obezbeđetije rukovodilaca, kako vojnih, tako i civilnih, prilikom priredaba; obezbeđivanje zgrada u vezi s tim; rad sa emigracijom. Rukovodilac referata je bio prvo SS-kapetan Ditges, a zatim SS-kapetan Schräder. Izvesno vreme referat je vodio i SS-poručnik Seidel. Sem njih tu su radili i SS-poručnik Schubert i SS-podoficir Max Schuster.

IV B 1 (crkve, sekte), i referat IV B 2 u organizacionoj šemi BdS-a nisu postojali u onoj formi koja bi odgovarala strukturi RSHA. Iz specijalnih razloga, crkve je tu obrađivao posebni referat u okviru odeljenja III. Tek u leto 1944 godine preveden je referat za crkve i sekte u ode'ljenje IV, uz promenu oznake referata, ma da u stvarnom radu nije došlo ni do kakvih izmena.

Referat IV B 3 (masoni), i referat IV B 4 (Jevreji) vođeni su u personalnoj uniji, pri čemu su se na položaju rukovodioca referata smenili redom SS-potporučnik Fritz Stracke, do novembra 1942; SS-poručnik Hans Schlutt, do februara 1943; i SS-podoficir, kasnije potporučnik Willy Boden, do septembra 1943 godine. Posle toga ovi referati su pridruženi referatu IV D, pošto su Jevreji praktično bili likvidirani, a masonskim pitanjima nije više posvećivana pažnja. Ova grupa referata vršila je i političko-policisko proveravanje udruženja i društava i bila nadležna za odobravanje njihovog osnivanja.

IV C 1 — akcije protiv političkih protivnika koji nisu bili obuhvaćeni nekom strankom ili organizacijom; održavanje veze sa poštanskom cenzurom; pitanje pasoša i propusnica; kontrola stranaca, proveravanje sumnjivih lica i vršenje svih ostalih provera. Referat je vodio SS-potporučnik, kasnije poručnik Georg Zappe, a povremeno su radili u njemu još i SS-poručnik Friedrich Schubert i SS-poručnik Kuntze. Ovaj referat vođen je u personalnoj uniji sa referatima IV D (strani radnici, stranci koji zauzimaju neprijateljski stav i ruska emigracija), IV E 1 (odbrana od špijunaže i sabotaže,

zaštita postrojenja, proveravanje radnika i nameštenika u njima) i IV E 3 (opšta politička i policiska provera po raznim traženjima). U referatu IV D radili su SS-poručnik Friedrich Schubert, a kasnije SS-podoficir Heuer; u referatu IV E 1 SS-podoficir Alfred Kuschel i SS-podoficir Alfred Thomas. Schubert je bio naročito nadležan za rad sa ruskim beloemigrantima.

IV C 2 je bio referat za tzv. »zaštitni zatvor« (Schutzhaft), zatvore i logore. U njegovu nadležnost spadalo je sve što je imalo veze sa tim domenom, a pored toga još i izvršenje smrtnih presuda prekog suda BdS-a i vođenje centralne kartoteke uhapšenih lica i spiskova svih vrsta. Referat je bio nadležan i za sastavljanje spiskova lica nad kojima treba da se izvrši odmazda ili koja treba da budu upućena na prinudne radove prema odlukama nadležnih odeljenja odnosno referata. Na čelu referata se do septembra 1942 godine nalazio SS-podoficir Karl Lederer, posle njega do februara 1944 SS-podoficir Paul Reitzig, a otada pa do kraja SS-podoficir Erich Tollkuehn.

Referat IV N, koji je bio nadležan za rukovođenje celokupnom agenturom obaveštajne službe odeljenja IV, nije kod BdS-a igrao onu ulogu koju su imali ovi referati, naprimer, ustanova Gestapo-a u drugim krajevima okupirane Jugoslavije. Fdrmiran je kasno, tek 1944 godine, i nije mnogo promenio dotadašnju praksu da svaki referat i svaki pripadnik pojedinog referata sam vodi svoje agente. Na čelo referata IV N došao je SS-poručnik Kuntze.

Treba dodati da je aprila 1944 godine i kod BdS-a izvršena izmena naziva referata, saobrazno onim izmenama koje su učinjene kod odgovarajućih referata RSHA. U suštini, i pored izvesnog pregrupisavanja, nije došlo do korenitijih promena u okviru odeljenja IV. Uopšte, prilikom proučavanja organizacione šeme i obeležavanja pojedinih referata u okviru BdS-a, treba imati u vidu činjenicu da ove razne promene nisu bile stvar koja je zadirala u suštinu rada i da su referati, formirani 1942 godine, ostali do kraja bitno nepromenjeni. Isto tako ni česte personalne izmene i ispomaganja među pojedinim referatima nisiu imali značaj nekih unutrašnjih promena.

U celokupnom rukovođenju odeljenjem IV, je, u personalnom pogledu, postojala prilična elastičnost. To se vidi i

FUNKCIONERI BdS-a SA SVOJIM NAJBOLJIM SARADNIKOM

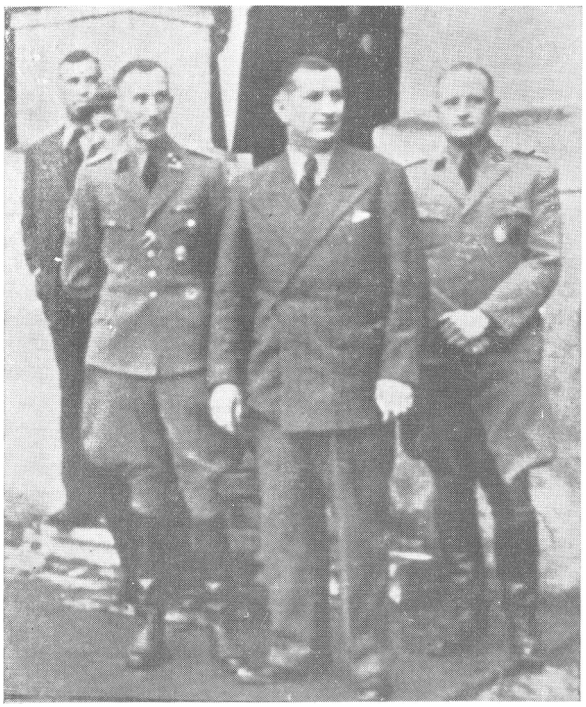

U svojem radu se nemački bezbednosno-policiski aparat umnogome oslanjao na kvislinšku Specijalnu policiju, kao i uopšte na celi policiski aparat koji je izgradio Dragomir Jovanović, upravnik grada Beograda. Na fotografiji: funkcioneri BdS-a SS-kapetan Hausding (kasnije šef ispostave u Kosovskoj Mitrovici) i SS-poručnik Wienecke (levo i desno) sa Jovanovićem (u sredini)

po personalnom spajanju formalno odvojenih referata. Često je pripadnik jednog referata obavljao izvesne poslove u okviru drugog, bilo zato što je' do toga dovelo samo obrađivanje izvesnog predmeta, bilo zato što se ukazala trenutna potreba za pojačanjem personala u jednom referatu, dok su poslovi u drugom dopuštali privremeno odvajanje koga od njegovih pripadnika. Otuda organizacionu šemu referata odeljenja IV, kakva je napred prikazana, ne treba smatrati kalupom koji je kruto i sa oštrim personalnim razgraničenjem važio za rad u okviru odeljenja. Naravno, da je pri tom svaki referat, bez obzira na to koje je lice u njemu obavljalo izvesitan posao, zadržavao svoju individualnost i izvršavao one zadatke koji su po opštem organizacionom planu njemu postavljeni. Sem toga, treba primetiti da su pojedini referenti ili pripadnici BdS-a oznaku referata stavljali na akta ne toliko po svom sopstvenom rasporedu u okviru odeljenja IV, koliko prema konkretnom poslu na koji se dotični akt odnosio. Otuda se, pri razmatranju obilnog zaplenjenog materijala BdS-a, nailazi na potpis istog referenta na aktima, koji su označeni kao rad raznih referata. Ovo je naročito često kod onih referata koji su sastavljeni u grupe, zajedno sa drugim srodnim referatima.

Prisne veze sa kvislinškom Specijalnom policijom održavane su za sve vreme okupacije preko posebnog službenika za vezu. Do avgusta 1942 godine[1] tu dužnost je obavljao SS-podoficir Friedrich Dussing, a otada pa do kraja juna 1944 SS-podoficir Ladislav Achatz. U poslednjim mesecima okupacije bio je za to zadužen SS-podoficir Johann Fellinger. Sva trojica su bili tumači, Volksdeutscheri, u službi Sipo-a.

Odeljenje V, koje je formirano tek 1942 godine i otada se stalno nalazilo u sastavu nadleštva BdS-a, bilo je do septembra 1943 pod rukovodstvom SS-kapetana, kasnije majora Berta Gohrbandt-a. Njega je zamenio SS-major Fritz Koppenhoefer, a od aprila 1944 godine na tom položaju se nalazio SS-major Hucko.

Od referata odeljenja V, koji su bili predviđeni organizacionom šemom RSHA, formirano ih je samo nekoliko, a i ti delom nisu bili dugog veka, već su ukidani posle svega nekoliko meseci postojanja. Celo odeljenje imalo je mali personalni sastav i bilo prilagođeno lokalnoj situaciji. Za razliku od strukture tog odeljenja u Reich-u, u kome su bili koncen-

trisani svi zadaci kriminalne policije, odeljenje V BdS-a imalo je samo izvesne ograničene zadatke, s obzirom da je postojala kriminalna policija u sastavu kvislinške Uprave grada Beograda. Odeljenje V je obavljalo, naprimer, poslove potera prema poternicama Međunarodne komisije kriminalne policije i inemačkih poternih knjiga (kriminalno-policiske, RSHA) i po molbama za vanredne potere od strane Wehrmacht-a. Sem toga, odeljenje je radilo po predmetima zločina i prestupa čiji su izvršioci ili objekt bili Nemci iz Reich-a. Najzad, ono je imalo i sopstvenu tehničku službu i fotografsku laboratoriju.

Između odeljenja V i kriminalne policije UgB, kao i mesnih sudova, održavane su stalne veze. Pri tome je odeljenje V vršilo izvesne nadzorne i direktivne funkcije.

Na traženje BdS-a, u Beograd je u proleće 1944 godine došla iz Nemačke vanredna komisija, koja je trebalo da ispita izvesne slučajeve korupcije u okupacionom aparatu, između ostalih i slučaj Franz-a Neuhausen-a. Na čelu komisije bio je SS-potpukovnik d-r Filbert.

Odeljenje VI, koje se bavilo obaveštajnom. službom prema inostranstvu, vodio je do jeseni 1942 godine SS-poručnik Goli, koji je smenjen u vezi sa indiskrecijom po pitanju premeštaja Adolfa Cecila Nassenstein-a u Lisabon. Njega je zamenio SS-kapetan Guenther Hausding, a od sredine 1943 godine na čelu odeljenja se nalazio SS-major Rexeisen. Izvesno vreme, u prvoj polovini 1944 godine, odeljenjem je rukovodio i SS-kapetan Reinel, poznat po svojim dužnostima kod Komandanta Sipo i SD-a u Mariboru. Od 1942 godine pripadnik odeljenja VI F Uprave VI RSHA, Reinel, prolazno je boravio u Beogradu, po nekom specijalnom zadatku, pa je, zbog otsrjstvovanja Rexeisen-a, kao njegov zamenik, vodio poslove odeljenja. Posle toga se opet vratio na svoju redovnu dužnost u Upravu VI.

U odeljenju su radili i SS-potporučnik Hans Berger i SS-podoficiri Rudolf Schemmel i Hellermann.

Odeljenje je, pored svojih redovnih zadataka, obaveštavano o putovanjima Nemaca i pripadnika okupiranih zemalja u inostranstvo, da ih — po potrebi i mogućnosti — iskoristi za obaveštajne ciljeve. Inače ono je unekoliko bilo izdvojeno iz sastava BdS-a, jer su se njene službene prostorije nalazile izvan zgrade u kojoj su bila smeštena sva ostala njegova

odeljenja. Treba uočiti da je ovo odeljenje, za razliku od delatnosti po liniji VI u NDH, radilo kao nadleštvo u granicama Reich-a. Drugim recima, dok je Uprava VI RSHA tretirala NDH kao inostranstvo i vršila svoju obaveštajnu službu na njenoj teritoriji kao na teritoriji strane zemlje, dotle je Srbija, okupirana oblast, služila aparatu Uprave VI jedino kao baza za rad prema drugim zemljama, a sama s te strane bila obaveštajno obrađivana jedino po izvesnim kompleksima koji su imali veze sa inostranstvom i stranom obaveštajnom službom.

Na kraju treba pomenuti još i preki sud BdS-a, koji se, pod pretsedništvom d-r Emanuel-a Schaefer-a, sastajao i sudio u izuzetnim slučajevima, mahom kada se radilo o predmetima po kojima je trebalo obaviti suđenje uz isključenje nepozvanih lica, tj. ako se radilo o konspirativnim stvarima ili o slučajevima koji su morali ostati u tajnosti. Tako je, naprimer, ovaj preki sud sudio licima koja su uhapšena kao obaveštajna grupa oko radio-stanice organizacije DM u Beogradu, za koja se smatralo da podatke dostavljaju britanskoj obaveštajnoj službi. Pošto bi suđenje pred redovnim vojnim sudom moglo dekonspirisati prislušnu službu Na 4 to je kao najpogodnija forma odabrana preki sud BdS-a, pri čemu su, pored Schaefer-a, u njegov sastav ušli samo oni oficiri BdS-a kojima je rad i uloga Na 4 već bila poznata.

Izvan personala odeljenja BdS-a nalazio se komandant zgrade, odgovoran za bezbednost kuće u kojoj je nadleštvo bilo smešteno. Njegova je dužnost bila i održavanje reda u zgradi i organizovanje plana odbrane u slučaju kakvog napada itsl.

Isto tako je i pomenuta stražarska četa, sastavljena od Volksdeutschera, obavljala zadatke zaštite zgrade, a usito 1 stražarsku službu. Podoficiri i oficiri, koji su činili komandni kadar stražarske čete, bili su iz sastava SS-a. Inače, stražarska četa je davala ljudstvo i za čuvanje raznih zatvora BdS-a i transpoiata hapšenika. Ona je učestvovala i u hapšenjima, pretresima i racijama, a od kraja 1S43 godine obezbeđivala je logor na Banjici.

Stražarskem četom su komandovali do kraja 1942 godine SS-potporučnik Kaemena, zatim, do sredine 1943 godine, SS-potporučnik Winter, koga ja zamenio SS-kapetan Hoeller. Juna i jula 1944 godine četom je komandovao SS-

major Koppenhoefer, i najzad, do kraja okupacije, SS-major Gohrbandt.

BdS je imao tri svoja zatvora. To su bili: zatvor u zgradi istražnog zatvora Okružnog suda za Okrug beogradski, u tadašnjoj ulici kralja Aleksandra br. 5 (Polizeigefaengnis); tzv. »kućni zatvor« (Hausgefaengnis), koji se nalazio u samoj zgradi BdS; i, najzad, tzv. »počasni zatvor« (Ehrenhaft) u istoj zgradi, koji se sastojao iz jednog stana, a gde su zatvarana povremeno lica sa kojima se postupalo uz naročite obzire, kao, naprimer, četnički rukovodioci Dangić, Pavle Durišić i drugi.

Zatvorenici BdS-a držani su i u logoru na Banjici, kojim su upravljali delom Uprava grada Beograda, a delom BdS. Isto tako hapšenici su držani i u logoru na Sajmištu, na levoj obali Save. Taj je logor prvo bio namenjen pohapšenim Jevrejima, a posle njihove likvidacije služio je kao prolazni logor za hapšenike koji su upućivani na prinudni rad u Reich, Norvešku, ili na druga mesta.

Službenici i uopšte pripadnici BdS, kako centrale tako i ispostava, delili su se u tri kategorije. Prvu su činili stalni činovnici, koji su inače bili policiski službenici i imali, pored čina u SS-u, još i kriminalističko-policisko ili administrativno-policisiko zvanje. Pripadnici te kategorije bili su, sa malo izuzetaka, Nemci iz Reich-a, delom stari policiski službenici, a delom funkcioneri koji su partiskom linijom i preko SD-a došli u policisku službu. Iz te kategorije regrutovani su rukovodioci odeljenja i referata, stručni službenici, islednici, a i izvesni pripadnici pomoćno-tehničkog personala. Drugu kategoriju činili su rezervisti, koji nisu po profesiji bili policiski činovnici, ali su dodeljeni BdS-u na rad. Ovamo delimićno spadaju, naprimer, pripadnici rasformirane GFP-Gruppe 20, koji su prešli u sastav BdS-a krajem 1942 godine. Dalje su tu bila i lica koja su mobilisana u Waffen-SS i dodeljena BdS-u na rad zbog kakvih posebnih znanja. Sva lica ove kategorije radila su na pomoćnim poslovima u operativi, ili u tehničkim službama. Najzad, treća kategorija je obuhvatala nameštenike koji su preuzeti u službu samog BdS-a i koji su mogli biti u svako doba otpušteni. Ovamo su spadali razni tumači i prevodioci, mahom Volksdeutschen, a zatim i sve službenice nadleštva BdS-a, daktilografkinje i tsl.

Već je pomenuto da se u okviru nadleštva BdS-a razgraničenja između pojedinih referata nije striktno pridržavalo u svakoj prilici, već da su se konkretni problemi personalno rešavali na onaj način koji je u datom slučaju bio najpogodniji. Ali ni između odeljenja nije bilo neprelazne linije, koja njihove nadležnosti odvaja. Konkretno se ovde misli na odnose između odeljenja III i IV, koja su, po organizacionoj šemi, suštinski različita po svojim funkcijama i po svom delokrugu. Kod BdS-a takve temeljite razlike nije bilo. Kao što je u sastavu EG i EK, pre formiranja BdS-a, bilo slučajeva da pripadnik odeljenja III radi po egzekutivnim poslovima, tako je i kod BdS-a često dolazilo do upotrebe pripadnika odeljenja III za egzekutivne zadatke. S druge strane, i tamo gde nisu obavljali egzekutivne poslove — što je, ipak, pretstavljalo izuzetak — pripadnici odeljenja III predlagali su egzekutivne zahvate, hapšenja itsl.

Osnovni zadatak službe III trebalo je i u okupiranoj Srbiji da bude prikupljanje podataka, njihovo ocenjivanje i objektivno prikazivanje u izveštajima —• ukratko, rad na tome da rukovodstvo bude što temeljitije i tačnije informisano o situaciji na okupiranoj teritoriji, o političkim strujanjima, o raspoloženju stanovništva, o njegovom mišljenju i njegovim težnjama, o njegovom reagovanju na mere okupacionog režima, o samom dejstvu tih mera, itd. Ovamo je, naravno, spadalo i upoznavanje sa društvenim pojavama na svim životnim sektorima, a i sa licima koja su mogla biti od značaja u ma kom vidu i u vezi sa ma čim. U tu svrhu odeljeIjenje III je imalo razgranatu mrežu svojih saradnika. U načelu, trebalo je, da oni budu tzv. počasni saradnici, tj. besplatni stručnjaci, oni, koji ne primaju nagradu za svoj rad a stručna obaveštenja ili informacije sa određenih sektora daju u želji da time pomognu rad SD-a. Ali u Srbiji je SD mogao regrutovati samo izvestan broj ovakvih saradnika, a drugi deo morao je angažovati kao plaćenu agenturu, kao agenturu koja radi za nagradu.

Dobrovoljne saradnike SD-a činili su u prvom redu pripadnici Ljotićevog »Zbora«, a drugi rezervoar informatora pretstavljala je ruska beloemigracija. Obaveštači iz ovih krugova smatrani su pouzdanim u SD-ovskom smislu, s obzirom na njihove ideološke poglede. To je naročito važilo za Ljotićevce. Rexeisen, rukovodilac odeljenja III, oslanjao se na-

ročito mnogo na njih i sve je više padao pod njihov uticaj i u pogledu svojih političkih koncepcija. Pošto su izveštaji i mišljenja odeljenja III igrala značajnu ulogu u formiranju okupacione politike, specijalno u personalnom pogledu —- mada ih se aparat vojne uprave nije uvek pridržavao - to je i Ljotić tim putem vršio značajan uticaj na političku situaciju u okupiranoj Srbiji.

Odeljenje III je, ustvari, baš zbog ovog svog informativnog rada, imalo značaj koji je premašivao značaj informativnog organa. Ono je raspolagalo velikim brojem agenata koji su posmatrali delatnost kvislinške uprave, pri čemu su razni istaknuti funkcioneri te uprave i sami bili informatori SD-a. Kada je neko lice trebalo da zauzme kakav važniji položaj u kvislinškom aparatu, ili čak da uđe u Nedićevu vladu, — odeljenje III je bilo nadležno da prikupi o njemu podatke i da svoje mišljenje. To je išlo sve do nivoa sreskih načelnika, za čije je postavljenje kvislinško Ministarstvo unutrašnjih poslova moralo imati saglasnost upravnoga štaba odnosno šefa vojne uprave. Ovaj je, opet, po ovakvim postavljenjima tražio mišljenje od BdS-a, u kome je te stvari obrađivalo odeljenje III. Odeljenje III je ne samo, preko svoje agenture, prikupljalo podatke pre postavljenja već je zatim posmatralo rad svakog takvog funkcionera a, kod važnijih, i reakciju koju je njegovo postavljenje u stanovništvu izazvalo.

Pored rukovodioca odeljenja III, jedan od najaktivnijih njegovih pripadnika bio je referent III C Heinz Schroeter. U delokrug njegovog rada spadala su, između ostalog, i pitanja štampe, što je značilo da je imao da daje mišljenje o svim licima, pre nego što bi se ona primila u službu novinskih preduzeća, ili pre nego što bi mu se omogućilo objavljivanje makakvih napisa, knjiga, štampanih radova, itsl. On je isto tako vršio nadzor i nad pozorištima i celokupnim umetničkim životom, pa i nad muzičkim programima za sve vrste priredbi muzičkog karaktera. Preko toga, Schroeter je izvršio pregled beogradskih knjižara i tom prilikom zaplenio veliku količinu knjiga koje su zatim spaljene.

Referent III D u sastavu BdS-a, Heintschel, igrao je, nasuprot Schroeter-u, u svome sektoru rada prilično skromnu ulogu. Dok je onaj prvi uspeo da se nametne i Odeljenju za propagandu pri Vojnome zapovedniku, inače nadležnom za kulturni život, štampu itd., i na sektoru svoga rada stvarno

vršio bitan uticaj na formiranje politike okupacionog režima, dotle je Heintschel bio u senci dominantnog uticaja Franz-a Neuhausen-a, iza koga su stajali merodavni faktori privrednog rukovodstva Trećeg Reich-a.

Veoma aktivno je vodio politiku referat III F, koji se bavio crkvenim problemima, a specijalno srpskom pravoslavnom crkvom. Rukovodilac tog referata, SS-poručnik Mayr, imao je razgranatu agenturu u crkvenim krugovima, u koju su se ubrajali i izvesni crkveni velikodostojnici. Čitav ovaj problem je tako specifičan da će se, zbog toga 1 z'oog svog značaja za obaveštajnu delatnost Sipo i SD-a, razmatrati posebno.

U pogledu rada odeljenja IV karakteristično je, kako je već rečeno, prebacivanje službenika iz jednog referata u drugi i pomoć pojedinih referenata referatima za koje nisu bili po svom rasporedu nadležni.

I ovo se odeljenje uveliko koristilo obaveštajnom delatnošću svoje veoma razgranate agenture. Za razliku od odeljenja III, ovde nisu uopšte dolazili u pitanje dobrovoljni stručni saradnici, već je agentura najvećim delom bila sastavljena od lica zavrbovanih pod pritiskom ili na materijalnoj i njoj srodnoj osnovi. Agenturom se nije dirigovalo iz centra, nego je svaki referent imao svoje agente. Kada je formiran referat IV N, on se nije potpuno ukopčao u agenturni rad i pretstavljao je pre centar za evidenciju, nego centar za upravljanje agenturom.

Pored informacija preko agenture, odeljenje IV je veliki broj obaveštenja dobijalo preko raznih potpisanih i anonimnih denuncijacija. Po ovim denuncijacijama postupano je mahom na taj način, što su one upućivane kvislinškoj Specijalnoj policiji, naročito ako je ova raspolagala kakvim podacima o denunciranom licu. Ako takvih podataka nije bilo, Specijalnoj policiji je nalagano da izvrši proveru.

G'iavnu teškoću za rad u okviru odeljeftija IV pretstavljalo je potpuno nepoznavanje ljudi i prilika karakteristično za čitav aparat odeljenja. Posle Helm-ovog odlaska iz Beograda, početkom 1942 godine u Gestapo-u nije bilo više nijednog kvalifikovanog službenika koji bi, makar donekle, poznavao teren na kome je imao da obavlja svoju delatnost. A taj je teren bio bitno različit od terena na kome je službenik nemačkog Gestapo-a izvršavao svoje zadatke u Reich-u. Tome

treba dodati još i teškoću sa jezikom, kojim gotovo nijedan od ovih funkcionera nije čak ni oskudno vladao. To je dalo volksdeutscher-skim saradnicima, tumačima, itd. izuzetnu važnost, utoliko kobniju, što je odeljenje IV praktično rešavalo ne samo o glavi, o životu i smrti, o egzistenciji lica koje je postalo objektom njegovog ispitivanja, već i njegove porodice pa i čitave njegove okoline. Ti Volksdeutscher!, oskudnog obrazovanja i slabih intelektualnih sposobnosti, bili su apsolutno nedorasli za posao koji im je pao u deo, ali zato silno prepotentni prema stanovništvu okupirane Srbije i opterećeni željom da se iživljavaju u razmetanju iznenada stečenom moći i silom okupatora, čijim su udeomcima prekonoć postali.

Referati IV A 1 (antikomunistički) i IV A 2 (koji se uglavnom bavio suzbijanjem sabotaže) bili su po svom personalnom sastavu malobrojni, jer je veliki deo njihovih poslova obavljala policija Dragomira Jovanovića. Naravno, odluke i direktive je, u krajnjoj liniji, odeljenje IV rezervisalo za sebe, ali se uticaj Specijalne policije i tu osećao. O ćelom tom kompleksu biće opširno govora u daljem izlaganju. Referat IV A 1 imao je i svoju posebnu kartoteku, koja je obuhvatala sva lica protiv kojih je vođen kakav postupak, pa bilo da je slučaj obrađivan u centrali, upućen na obradu kakvoj od ispostava ili predat Specijalnoj policiji. Kartoteka je obuhvatala 10 do 15.000 lica, a u kartone su unošene sve važnije faze postupka.

Za brojnost osoblja referata IV A 3 koji se bavio organizacijom DM, postojalo je više razloga. Jedan od njih je uverenje BdS-da se na inače potpuno lojalnu kvislinšku policiju ne može osloniti kada su u pitanju bili četnici DM. Bez obzira na sporazume i na saradnju sa organizacijom DM u akcijama protiv NOP-a, aparat Sipo i SD-a je od nje zazirao, jer je, prvo, precenjivao njenu snagu, i, drugo, video u njoj britansku ekspozituru i agenturu, koja je lojalna prema sporazumima sklopljenim sa okupatorom sve dok se radi o zajedničkoj borbi protiv NOP-a, ali koja će te sporazume izneveriti u trenutku kada se na Balkanu bude pojavila vojna sila zapadnih saveznika. Sa tim iskrcavanjem Anglo-Amerikanaca u nemačkim vodećim krugovima se računalo sve do 1944 godine.

Delatnost referata IV A 3, koji se bavio kompleksom DM, zasnivala se na širokoj agenturi u DM-ovs;kim redovima, čiji je posao bio olakšan saradnjom koja se — uprkos progona četnika DM od strane bezbednosno-policiskog aparata — u ovoj ili onoj formi jačajući sve više, nije prekidala za sve vreme okupacije. Dalje, veliku ulogu u toj delatnosti igralo je koriščenje rezultata radio-prislušne službe, koja je specijalno pratila radio-veze organizacije DM i na taj način dobijala punu sliku njenog rada. Razne krupne provale takođe su doprinele da praktično cela organizacija, od Vrhovne komande Draže Mihailovića pa do pojedinih komandi i grupa, bude u detaljima poznata. To je olakšalo i taktiziranje okupatora sa ovom organizacijom, koje se izražavalo u saradnji protiv Narodnooslobodilačkog pokreta. Ovaj kompleks, uostalom, takođe pretstavlja specifičnost u okviru problematike kojom se bavio Sipo i SD u okupiranoj Srbiji, zbog čega će biti razmatran u posebnom odeljku.

Pada u oči da je aktivni rad protiv masona u okviru odeljenja IV prestao već negde 1942 godine. O njima se, istina, vodila evidencija u posebnoj kartoteci, ali izuzev hapšenja masonskih talaca, izvršenog još 1941 u kasnu jesen, Gestapo nije progonio slobodne zidare, a Opunomoćenik za privredu je, štaviše, u domenu svoje nadležnosti, postavio nekoliko poznatih pripadnika slobodnog zidarstva na rukovodeće položaje u bankarstvu i privrednim preduzećima.

Jednom reči, čitav niz primera pokazuje da je o slobodnim zidarima, istina, vođeno računa, ali da to svojstvo, uglavnom, nije povlačilo za sobom kakve teže posledice, nego je pretstavljalo otežavajuću okolnost ako bi se neki pripadnik slobodnog zidarstva nečim istakao ili učinio kakvo delo koje je izazvalo intervenciju BdS-a.

Ovde treba napomenuti da je RSHA za izvesne konkretne istrage slao u Beograd iz Reich-a svoje službenike, koji su, služeći se aparatom BdS-a, sprovodili istražne radnje. Tako je, naprimer, SS-major Bordasch, pripadnik referata IV A 1 RSHA, decembra 1942 godine sproveo u Beogradu istragu protiv trgovačkog pomoćnika Cirila Nećevića, a na osnovu optužbe da je organizator »komunističkih bandi«. U Nemačkoj, gde se nalazio na radu, neki Jože Torkar postao je sumnjiv da vrši ilegalnu kurirsku službu. Zbog toga ga je jedan službenik ustanove Gestapo-a u Potsdamu maja 1942 godine, krišom

pratio sve do Beograda, kuda je on doputovao. U Beogradu Torkar je uhapšen i sproveden natrag za Nemačku, gde je[1] na saslušanju opteretio Nećevića. To je i bio razlog da je, radi te stvari, Bordasch doputovao u Beograd.

I u delokrugu odeljenja VI bilo je takvih slučajeva. Po izvesnim specijalnim zadacima, čija priroda nije tačno utvrđena, došao je u Beograd 1943 godine pripadnik Uprave VI RSHA, Heinrich Reinel, poznat inače po svom predratnom radu prema Jugoslaviji, iz Graza, kao i po tome što je u prvoj godini okupacije vodio referat VI kod Komandanta Sipo i SD-a Maribor. Reinel se je tada interesovao za obuku pripadnika takozvanog »Srpskog Gestapoa« na radiotelegrafskom kursu. Marta 1944 godine Reinel se ponovo pojavio. Dok je Reinel ovog puta boravio u Beogradu, rukovodilac odeljenja VI BdS-a, Rexeisen, bio je otkomandovan Einsatzkommandi Sipo i SD-a u Pečuj-u, podređenoj nemačkom bezbednosno-policiskom aparatu u Mađarskoj. Reinel-ovo bavljenje u Beogradu iskorišćeno je da mu se poveri vođenje odeljenja VI BdS-a do maja 1944 godine, kada se Rexeisen vratio na svoju dužnost.

Za koordinaciju rada i davanje direktiva pojedinim odeljenjima BdS-a bila je vrlo značajna svakodnevna jutarnja konferencija na kojoj su učestvovali, pored d-r Schaefer-a, njegov zamenik Teichmann, rukovodilac IV Sattler, rukovodilac III (VI) Rexeisen i dva oficira za vezu, d-r Weinmann i Fritz Mueller. Kasnije su pozvati još i rukovodilac I (II) Heller i rukovodilac V Gohrbandt. Konferencija je služila opštem obaveštavanju i orijentisanju rukovodilaca odeljenja, prenošenju zapovesti i naredaba berlinskih centralnih nadleštava i obaveštenja o opštoj vojnoj situaciji i vojnim zbivanjima na okupiranom području, prenošenja izveštaja o štampi protivničkih, neutralnih i savezničkih zemalja, izveštaja nemačke novinske agencije DNB, izveštaja odeljenja III, IV, V i VI, zapovesti i naredaba Vojnog zapovednika, upravnog štaba, Višeg vođe SS i policije, itd. Naročito se tu mnogo govorilo o događajima na terenu u vezi sa NOP-om, a i sa četnicima DM. Sem toga na jutarnjoj konferenciji raspravljana su i opšta pitanja unutrašnje administracije BdS-a. Izveštaji, koji su tom prilikom podnošeni, služili su BdS-u za dnevni raport kod Višeg vođe SS i policije.

Pored dnevnih, održavane su i mesečne konferencije, kojima su prisustvovali Schaefer sa svojim zamenikom, oficiri za vezu i rukovodioci svih odeljenja. BdS-a. Na te su konferencije dolazili rukovodioci svih ispostava ili njihovi zamenici. Mesečne konferencije služile su za održavanje ličnog kontakta sa organima BdS-a na terenu. Svaka ispostava podnosila je svoj izveštaj o radu u proteklom mesecu, a dobijala uputstva i objašnjenja.

Na osnovu podataka, koji su BdS-u priticali sa raznih strana, sastavljena je posebna mesečna publikacija, u vidu biltena, umnožena na aparatu za umnožavanje. Sadržaj ove publikacije, koja je nosila naziv »Befehlsblatt« (Komandni bilten), bio je podeljen prema odeljenjima BdS-a. Tako je ona prvo sadržala informacije, uputstva i si. sa sektora personalne i administrativne službe, razne naredbe, a zatim obaveštenja sa sektora odeljenja III — VI BdS-a. Tu su se nalazili i izveštaji o pojedinim događajima u vezi sa radom ovih odeljenja, rezultati koje su dale primenjene metode i sve ostalo što je odgovaralo toj, konkretnoj liniji rada.

Pored ove mesečne publikacije postojale su i brošure, takođe umnožene, koje su donekle bile dopuna mesečnih biltena i sadržale direktive RSHA, Vojnog zapovednika, Višeg vođe SS i policije i BdS-a. Tu se naprimer, govorilo o novoj taktici prema organizaciji DM, o novim vidovima borbe, o novim oružjima kojima se služila sopstvena služba ili kojima su bili naoružani pripadnici protivničke obaveštajne službe i diverzanti, itd. Dalje su tu objašnjavane i izvesne administrativne stvari, kao naprimer, pitanja održavanja veze sa vojno-upravnim aparatom, upotrebe vojnih radio-stanica, itd.

Najzad, BdS je publikacijama, koje je RSHA periodično izdavao za pripadnike Sipo i SD-a i koje su bile namenjene školovanju ljudstva, dodavao poneki svoj izveštaj, posvećen kakvom posebnom problemu.

U svom radu BdS je imao dosta teškoća zbog nedovoljne stručne spretoe i opštih kvaliteta ljudstva koje mu je stajalo na raspoloženju. Pored već pomenute nesposobnosti Volksdeutschera, na čiju je saradnju BdS bio upućen u prvom redu zbog jezika i relativnog poznavanja lokalnih prilika, i među stalnim službenicima Sipo i SD-a bilo je svega nekoliko njih zaista stručno osposobljenih za posao koji su obavljali.

Ogromna većina, međutim, nije bila za taj posao dovoljno obučena. Nedostatak sposobnosti za obavljanje zadataka koji su se pred Sipo i SD postavljali u okupiranoj Srbiji, aparat BdS-a je nadoknađivao brutalnošću i bezobzirnošću. Od te nedovoljne spreme i sposobnosti naročito je patila obaveštajna delatnost. To je bilo utoliko osetljivije, što se baš ona u mnogome oslanjala na Volksdeutschere, dakle na nedorasle pomagače i poverenike, koji su i sa svoje strane mnogo doprineli da čitav obaveštajni rad BdS-a bude dosta slab.

Na kraju treba pomenuti da je BdS dobijao naređenja i uputstva opšteg karaktera — izuzev onih iz domena RSHA koja je izdavao Himmler — preko Višeg vođe SS i policije Meyszner-a. Tim putem primao je i naređenja Vojnog zapovednika, a naročito ona koja su se odnosila na angažovanje bezbednosno-policiskih organa u borbi protiv ustanika, jer je BdS, prilikom akcija Wehrmacht-a davao službenike za saslušavanje zarobljenika. Ali, Meyszner nije samo prenosio tuđa naređenja, već je izdavao i svoja. Uprkos prilične nezavisnosti koju je BdS uživao u odnosu na njega, s obzirom na svoju neposrednu podređenost RSHA-u, Meyszner je, ipak, vršio, dosta snažan uticaj na njegovu delatnost, koji se naročito osećao u određivanju opšteg držanja policiskog aparata prema stanovništvu okupirane Srbije i njenim problemima, a zatim i u kažnjavanju lica koja bi prekršila okupatorove naredbe.

U okviru BdS-a održavani su razni stručni kursevi za njegove pripadnike, koji su imali da služe podizanju opšteg, a naročito obaveštajnog nivoa prevodilačkog kadra. U proleće 1S42 godine BdS je preko odeljenja III i IV organizovao dvonedeljni kurs za tumače, na kome su izvesni njegovi viši funkcioneri držali predavanja. Teme predavanja su, naprimer, bile: obaveštajna služba uz obraćanje naročite pažnje na načelo konspirativnosti; postupanje sa agentima i održavanje veze sa njima; čuvanje službenih tajni pred agentima; obaveza prijavljivanja svakog rada uperenog protiv okupatora; držanje prema ženama; uživanje alkohola, itd. Kursistima je bilo zabranjeno da prave beleške na predavanjima i da izvan kursa ma šta o njemu pričaju. Kurs su pohađali tumači BdS-a iz Beograda i iz podređenih ustanova u unutrašnjosti.

Kod BdS-a su pripadnici otseka za školovanje Uprave 1 RSHA održali dva kursa za pripadnike Sipo i SD-a koji su imali da pređu iz podoficirskog u oficirski rang. Na tim kursevima su prvo držana predavanja, a zatim održavane diskusije. Predavano je i raspravljano o pitanjima koja sa samom strukom nisu imala neposredne veze, ali su spadala u nacional-socijalističku ideologiju ili u opšte obrazovanje. Tako je, naprimer, bilo reči o preistoriji, o istoriji srednjeg veka, a naročito o nemačkoj istoriji, i to sa nacističkog gledišta. Posebnu temu je pretstavljala NSDAP, njen istorijat i program. Govoreno je i o značaju balkanskih zemalja za Nemačku, pri čemu je ovaj problem obrađivan istoriski, počev od vremena austrisko-turskih ratova, a specijalno princa Eugena Savojskog. Izgleda da su ovi kursevi pre imali za cilj da utvrde političku zrelost, u nacističkom smislu, nego stručnu spremu njihovih polaznika. Kursevi su završeni ispitom, na kome su kandidati obrađivali i pismene teme. Neke od tih tema su vrlo karakteristične: »Zašto policiski činovnik mora biti nacional-socijalista?«, »Značaj Beograda u toku istorije« itd.

Izgleda da nije bilo drugih stručnih kurseva pri BdS-u, ali je putem predavanja, poučnih stručnih filmova itsl. rađeno na podizanju opšteg nivoa pripadnika ustanove. Tu su prikazivani filmovi sa tematikom iz opšte bezbednosno-policiske delatnosti, ali i sa područja vojne nauke (naprimer, držanje u slučaju tenkovskog napada, borba protiv tenka, gerilski napad i odbrana od njega, padobranci i njihovo suzbijanje, itd.).

BdS je počeo da se evakuiše iz Srbije već tokom avgusta 1944 godine. Tada je u Reich upućen celokupni ženski personal, a otpočelo se i sa delimičnim uništavanjem arhive i pripremom za prebacivanje izvesnih njenih delova u Nemačku. U Beču je, pri tamošnjoj rukovodećoj ustanovi Gestapo-a, formirana prihvatna stanica za pripadnike BdS-a, u kojoj su oni raspoređivani na druge dužnosti. Od početka septembra iz Beograda je prebačen glavni radiotelegrafski centar BdS-a, a tu je zadržana samo jedna manja radio-stanica. Ovaj centar je ostao u Mađarskoj, sarađivao je sa »Volksdeutsche Mittelstelle« — VOMI, i bio je smešten u mestu Villany, kraj Pečuja. Tu je formiran relejni radio-centar, koji je služio VOMI-u za prenošenje obaveštenja u vezi sa

masovnom evakuacijom Volksdeutsehera iz Rumunije i Vojvodine. Tim putem je RSHA-u javljeno i sve što se saznalo, a bilo je od obaveštajnog interesa i, naročito, vojne prirode. Interesantno je[1] napomenuti da su pripadnici BdS-a — ili bar neki od njih — dobili vojničke knjižice Waffen-SS-a, prema čemu bi izgledalo da nisu pripadali Sipo i SD-u. Svakako se radilo o kamuflaži. Volksdeutscherima koji su ovakve knjižice dobili objašnjeno je da za slučaj eventualnog zarobljavanja ove isprave treba da dokažu kako oni nisu pripadnici bezbednosno-policiske službe. Međutim su izvesni od nestručnih pripadnika BdS-a imali zaista da budu prekomandovani u Waffen-SS ili da prođu kroz školovanje u posebnom nastavnom odeljenju SS-a, koje je formirala Uprava I RSHA u mestu Könitz u Poljskoj.

Istovremeno sa postepenim povlačenjem personala i materijala iz Beograda, BdS je povlačio i svoje ispostave iz unutrašnjosti, i to prema konkretnoj situaciji na terenu. Povučene su prvo one ispostave koje su bile ugrožene napredovanjem NOV i POJ. Prvi pripadnici ovih ispostava pristizali su već od početka septembra 1944 godine u Beograd, a oko polovine septembra bili su pripadnici svih ispostava tu prikupljeni. U vezi stim, treba, kao interesantno pomenuti da je ispostavi u Zaječaru naređena evakuacija preko Bora, gde je njeno ljudstvo obučeno u uniforme vazduhoplovstva. Očigledno su se pripadnici ispostave bojali da ih jedinice NOV i POJ mogu zarobiti, pa su smatrali da će u tom slučaju biti drukčije tretirani ako prikriju svoju pripadnost Sipo i SD-u i pretstave se kao pripadnici vazduhoplovstva.

Evakuacija iz Beograda vršena je u kolonama, pri čemu je jedan deo nižeg personala ostao u Villany-u, kao i stražarska četa, a zatim je, navodno, predat BdS-u u Budimpešti. Schaefer se, sa poslednjim delom ljudstva koje je bilo predviđeno za povlačenje, evakuisao 5 oktobra, takođe u Villany. U Beogradu je ostalo samo nekoliko pripadnika BdS-a, navodno pod komandom SS-kapetana Borchardt-a. Ova grupa je trebalo da se povuče u poslednjem trenutku pred oslobođenje.

U Villany-u d-r Schaefer je izvršio raspored ljudstva. Oko 70 volksdeutscherskih pripadnika upućeno je u Könitz, pomenutoj ustanovi SS-a na obuku, a neki od njih su poslati

u Novi Sad i neka mesta u Mađarskoj. Jedan deo pripadnika odeljenja IV upućen je na rad u Budimpeštu, Graz i Maribor. Preostali su iz Villany-a prekomandovani u Beč, gde je formirana kancelarija za likvidaciju ustanove BdS-a Beograd. Likvidacijom je do polovine decembra rukovodio lično Schaefer a ona je dovršena tek krajem marta 1945 godine, pod rukovodstvom SS-poručnika Hering-a. Ljudstvo je upućeno raznim ustanovama Sipo i SD-a, a sam Schaefer je postao šef jedne Einsatzgruppe, koja je trebalo da stupi u akciju u vezi sa poslednjom ofanzivorn Wehrmacht-a na Zapadu, decembra 1944 godine. Kada je ova ofanziva pretrpela neuspeh postavljen je za BdS-a u Trstu. SS-major Rexeisen dodeljen je rukovodiocu grupe VI E RSHA, nadležne za jugoistočnu Evropu, SS-potpukovniku Waneck-u, čije je sedište bilo u Beču. Pored Rexeisen-a Waneck-u su stavljeni na raspoloženje i svi ostali pripadnici ranijeg odeljenja VI BdS-a Beograd. Rexeisen je kod Wanecik-a radio kao referent po pitanjima izbegle Nedićeve vlade, Ljotićevog »Zbora«, službenika Specijalne policije UgB — koji su svi bili prikupljeni u Beču i Austriji — i po pitanju ustaškog po-kreta.

b. Delatnost

U pogledu delatnosti BdS-a već je, u dosadašnjem izlaganju, dat izvestan broj primera koji ukazuju na njene smerove i karakter, kao i na načelni stav i uopšte držanje aparata Sipo i SD-a u okupiranoj Srbiji. Ovde ćemo, na osnovu primera, prikazati aktivnost BdS-a i njegovih pojedinih odeljenja u pojedinostima. Razume se da se iz ogromne količine materijala koji je sačuvan o mnogostranoj delatnosti Sipo i SD-a mogu izdvojiti samo oni detalji koji su od interesa, bilo kao naročito upadljivi, bilo zato što ilustruju načela, metode rada i način gledanja na stvari, karakterističan za BdS i njegov aparat.

Odeljenje III, čiji je zadatak bio da posmatra »životna područja« i da služi kao objektivni informator ne samo bezbednosno-policiskom aparatu, već i političkom i upravnom rukovodstvu, zaista se interesovalo za svako lice u okupiranoj Srbiji, koje bi u ma kome vidu i obimu pretstavljalo izves-nu figuru u javnom životu. Međutim, zbog nepoznava-

nja prilika, sredine i ljudi, a usto potpuno tuđeg mentaliteta i velikim delom neiskusan, aparat odeljenja III dobrim delom je zavisio od svojih obaveštača. On nije imao mogućnosti da kritički ocenjuje njihove izveštaje, te je zato poklanjao pažnju i veru prvenstveno izvesnom broju svojih agenata koji su mu iz ideološko-političkih razloga izgledali dostojni poverenja To nisu uvek bili zaista upućeni ljudi, a obično su pripadali — organizovano ili bar po svom načelnom stavu — određenim krugovima stanovništva. Oni su regrutovani iz sredine koja je ideološki bila blisika Trećem Reich-u i akceptirala njegovu politiku ili su pripadali organizacijama — naprimer, »Zboru« — koje su ostvarivale najprisniju saradnju sa okupatorom. Velika većina tih informatora davala je svoje izveštaje sa svojih stanovišta ili sa određenom političkom — pa i ličnom — tendencijom. Mnogo je tu bilo informacija koje su nosile i pečat lične osvete, denuncijacije, itd.

Na problemu agenture — pa i one[1] po liniji III — zadržaćemo se opširno kasnije. Ovde ga pominjemo samo u vezi stim, što je nedostatak pravog kadra informatora SD-a spojen sa nedoraslošću i, istovremeno, osvajačkom prepotencijom samih organa, učinio da delatnoslt SD-a bude daleko od teoretski tražene objektivnosti, mada mu je informatorska mreža bila široko postavljena i prodirala u sve sfere života okupirane Srbije.

O širini u prikupljanju podataka rečito svedoči slučaj Mihajla Avramovića, nekadašnjeg osnivača Saveza srpskih zemljoradničkih zadruga. Bila se pojavila ideja da se on pod okupacijom ponovo aktivira u organizaciji zemljoradničkog zadrugarstva. Odeljenje III je tražilo, preko svojih informatora, obaveštenja o njemu. Dobijene su informacije koje su međusobno bile potpuno protivrečne. Po jednoj, Avramović je bio levičar, čak saradnik komunista, a po drugoj izraziti konzelrvativac. Jedna ga karakteriše kao potpuno prestarelog i nesposobnog za svaki aktivni rad, a druga tvrdi da je on veoma svež i čio. Dalje, tu su se pojavila obaveštenja i o zbivanjima u prošlom veku, u vezi sa osnivanjem Radikalne stranke. Avramović se naziva potporom osnivača Radikalne stranke Svetozara Markovića. Drugo obaveštenje ga dovodi u vezu sa Nikolom Pašićem. itd. O svemu tome SD je prikupljao informacije, ali je sasvim jasno da iz njih, onakvih kakve ih je on dobijao, nije mogao izvući nikakav svoj za-

kiučak o ličnosti Mihajla Avramovića. Zato se morao ograničiti na to da jednostavno, bez sopstvene ocene reprodukuje ono što su mu njegovi V-Mann-i servirali.

Dok je u slučaju Mihajla Avramovića do proveravanja došio po sopstvenoj inicijativi BdS-a, dotle je, naprimer, za bivšeg generala Linusa Dekanevu odeljenje III vršilo provere na zahtev upravnog štaba. Dekaneva je bio posetio upravni štab i tamo zatražio nameštenje u nemačkoj službi. Zbog toga je, avgusta 1942 godine, i upućeno pitanje BdS-u da li je on »politički ispravan« i postoje li razlozi protiv njegove upotrebe u kakvom nemačkom nadleštvu. Provere za upravni štab bile su gotovo isto tako česte kao i one po sopstvenoj inicijativi, pošto se on obavezno oslanjao na policisko-obaveštajnu delatnost BdS-a kada god je donosio odluke 0 pojedinim ličnostima.

Pažnja odeljenja III bila je naročito usmerena na praćenje zbivanja u Nedićevoj vladi. Do svojih informacija odeljenje je dolazilo na više načina. Jedan od njih bio je taj što su mnogi od najviših funkcionera kvislinškog režima sami davali SD-u, tj. njegovim rukovodiocima u Beogradu, opširne podatke o svom radu i o radu drugih pripadnika Nedićeve vlade. Time su hteli da se lično preporuče kao lojalni 1 odani, a i da u eventualnim razmiricama između raznih struja i ličnostima u kvislinškoj ekipi obezbede sebi podršku a ocrne svoje protivnike. Drugi put za informisanje SD-a, omogućen spremnošću i sklonošću i ostalih kvislinških prvaka da daju sva tražena i netražena obaveštenja, bio je lični društveni kontakt koji su sa njima održavali istaknuti pripadnici BdS-a. Najzad, tu je bila veoma razgranata agentura, koja je išla do u vrhove kvislinške uprave i koja je splela svoje mreže oko svih iole značajnijih njenih pretstavnika.

Specijalno Rexeisen, a i BdS uopšte, veoma je mnogo u tom pogledu koristio Ljotićev »Zbor«. Počev od Ljotića lično, pa do lokalnih pripadnika njegove političke grupe, »Zboraši« su bili najrevnosniji informatori. Kroz čitavu tu delatnost »Zbora«, o kojoj će biti više reči u posebnom odeljku, izražavala se tendencija da se između njega i okupatora stvore što prisniji i bliži odnosi, od kojih je »Zbor« očeiavao ostvarenje svog političkog cilja, tj. dobijanje prevage i isključivog voćstva u Srbiji pod nemačkim pokroviteljstvom.

Interesantan je način na koji je stvorena veza između Rexeisen-a i istaknutog pripadnika »Zbora«, Mihajla Olćana. Rexeisen je, preko svog agenta, profesora Rudolfa Treu-a, još pre dolaska u Beograd uspostavio kontakt sa raznim pripadnicima Ljotićeve organizacije. Jedan od njih, koga je Rexeisen vodio kao svog V-Mann-a pod pseudonimom »Tinto« (a koji može biti čak i sam Treu), napisao je, po Rexeisen-ovom nalogu, Olćanu pismo, u kome ga je preporučio kao čoveka čije prijateljstvo treba naročito negovati. »Većeg i uverenijeg prijatelja među merodavnim Nemcima jedva da je srpski narod imao« — obrazlaže Rexeisen-ov V-Mann Olćanu značaj svoga nalogodavca. Izražavajući se na način za koji je znao da će Olćanu, ljotićevskom fanatiku i srpskom šovinisti, biti naročito blizak, V-Mann kaže dalje o Rexeisen-u da »njegovo čvrsto uverenje u rasnu snagu srpstva i njegovu veliku sutrašnju ulogu pretstavljaju neocenjivu menicu na budućnost«. Pošto je tako bezmerno naduvao Rexeisen-ov značaj i učinio ga u Olćanovim očima čovekom od ogromne važnosti za celokupnu budućnost srpskog naroda, V-Mann »Tinto« izlazi sa predlogom, zbog koga je to pismo po Rexeisen-ovom nalogu i napisao: »Bilo bi vrlo korisno veli »Tinto«, ako bi Olćan organizovao intimniji sastanak između istaknutijih pripadnika »Zbora« i Rexeisen-a«. Da ne bi eventualno bilo zabune, pismu je bio priložen spisak lica sa kojima je Rexeisen želeo da se upozna.

Tako je započela saradnja između odeljenja III BdS-a i Olćana lično, koja je postajala sve intimnija. Rexeisen i Olćan su se vrlo često sastajali. Meyszner-ova ideja da se Olćanu poveri, u pogodnoj formi, rukovođenje kvislinškom upravom, nesumnjivo je proistekla iz načina na koji je Rexeisen u svojim izveštajima prikazao ovog svog kvalifikovanog informatora iz visokih kvislinških krugova.

Olćan nije bio jedini među najvažnijim pripadnicima kvislinške uprave koji je omogućavao SD-u da bude temeljito upoznat sa zbivanjima u njenom vrhu. Svakako stoji da je manje-više sve što se odigravalo u Nedićevoj vladi i oko nje bilo najhitnije dostavljano BdS-u. Ali je važno i to da su te informacije često nosile izraziti pečat ljotićevskog gledanja na stvari. Bilo zato što su glavne informacije iz kvislinških vrhova dolazile BdS-u iz ljotićevskih izvora, bilo zato što su se pogledi odeljenja III na političku situaciju u Sr-

biji u sve većoj meri identifikovali sa gledištima »Zbora«, — tek, ton informacija kojima je odeljenje III snabdevalo i aparat Sipo i SD-a i merodavne faktore okupacionog režima, bio je gotovo potpuno u duhu i intencijama Dimitrija Ljotića i njegove političke grupe.

U neposrednoj Jonićevoj okolini, u kvislinškom Ministarstvu prosvete, radilo je više poverenika odeljenja III. To je, uostalom, bilo pravilo koje je važilo za sve istaknutije kvislinge. Međutim, Jonićev primer, iako jedan od mnogih, vrlo je karakterističan, jer pokazuje nepoverenje BdS-a prema svim pripadnicima vrha Nedićeve uprave, pa i prema onima koji su bili lično povezani sa aparatom Sipo i SD-a. Denuncijacije protiv Jonića čitavog niza agenata preplavljivale su odeljenje III, uprkos činjenici da je on, svakako, s obzirom na svoj opiti ideloški i politički stav, smatran za pouzdanog pristalicu okupatora i njegove politike iako njegovi postupci nisu u pojedinostima bili potpuno po merilu Sipo i SD-a. kao naprimer, postupci Ljotićevaca. Dok je upravni štab Jonića podržavao, BdS — a specijalno nadležno odeljenje III — radilo je na tome da se on zameni nekom drugom ličnošću. Napred je već navedena karakteristična zabeleška referenta Schroeter-a na jednoj od mnogobrojnih denuncijacija protiv Jonića, a prema kojoj je Jonić »persona grata« u upravnom štabu, zbog čega materijal protiv njega nije dovoljan za njegov otstrel. Reeitije no išta, ova primedba mladog SS-ovca, potporučnika Schroeter-a, ilustruje stav BdS-a prema ljudima iz srpskog reakcionarnog građanskog tabora koji su se okupatoru stavili u službu.

Odeljenje III se nije u svojoj delatnosti ograničavalo na vrhove kvislinške uprave, već je posmatralo i sve ostale njene instance, kao i sve pojave čitavog društvenog života u Srbiji. Jedan od objekata referata, koji se u odeljenju III bavio specijalno kulturnim, umetničkim i naučnim sektorom, bilo je Narodno pozorište u Beogradu. Tu, kao i u drugim posmatranim ustanovama, odeljenje III nije samo, preko svojih agenata, posmatralo zbivanja, već se i živo mešalo u personalna pitanja. Tako je, naprimer, odeljenje III zatražilo od SD-otseka Beč informacije o operskoj pevačici Melaniji Bugarinović, koja je izvesno vreme pevala u bečkoj Državnoj operi, a zatim bila ponovo angažovana u beogradskom Narodnom pozorištu. Rukovodeći SD-otsek Beč je prvo

poslao pozitivni izveštaj, ali nešto kasnije, dostavio je obaveštenje da je ona otpuštena iz ansambla bečke opere zbog političke nepouzdanosti. O njoj su, iz pozorišnih krugova, stizale i druge denuncijacije' BdS-u. S druge strane, pripadnik BdS-a, podoficir Bock, izjavio je da poznaje Melaniju Bugarinović i njenu porodicu od pre rata kao apsolutno germanofilsku, pa je naveo i dokaze o tome. Drugi neki V-Mann izvestio je da je ona u Beogradu vodila živu propagandu za Treći Reich i da je zbog toga smatraju pripadnikom »pete kolone«. Odeljenje III je, ipak, sprečilo angažman Melanije Bugarinović u Beogradskom narodnom pozorištu, a obavestilo je i Radio Beograd da ona ne sme istupati pred mikrofonom. Sprečen je i svaki drugi pokušaj da se ona, ma u kom vidu pojavi na umetničkim priredbama. Nadležni referent u odeIjenju III u zabeleški o tome smatra neumesnim da lice koje je anti-nacionalsocijalistički i anti-nemački raspoloženo, posredno ili neposredno, uz pomoć Nemaca zarađuje novac. Ova odluka je, s obzirom na druge prikupljene podatke i izjavu koju je Bugarinovićeva dala pred referentom odeljenja III, — kasnije povučena.

Primedba referenta Schroeter-a ukazuje na tendenciju odeljenja III da svoja obaveštenja saznanja o držanju pojedinih lica upotrebi i za onemogućavanje politički nepouzdanih da se na ma koji način pojave u javnosti, pa čak i da vrše svoj poziv. Sličan slučaj bio je i sa režiserom i glumcem Vladetom Dragutinovićem. Njemu je BdS zamerao što je prevodio francuske pozorišne komade, važio kao osvedočeni prijatelj francuske pozorišne kulture, često se[1] pojavljivao na francuskim kulturnim priredbama, a usto je i odlikovan nekim francuskim prosvetnim odlikovanjem. Referent odeljenja III zahtevao je da se on udalji iz pozorišta, ali je pristao da privremeno taj zahtev povuče, jer nije bilo drugih režisera, te se nadležni referent odeljenja za propagandu zauzeo da Dragutinović u pozorištu ostane.

Razume se da je posebna pažnja odeljenja III bila posvećena štampi, bez obzira na nadležnost Odeljenja za propagandu pri Vojnom zapovedniku. Tako je naprimer, bila potrebna saglasnost nadležnog referenta u odeljenju III, da neko lice bude primljeno u Srpsko novinarsko udruženje, a članstvo u tom udruženju bilo je preduslov da neko može raditi u kvislinškoj štampi. Pri tome je mišljenje odeljenja

III pretstavljalo, ustvari, odluku koje su se ostale instance morale pridržavati.

Odeljenje III živo se mešalo i u rad redakcije. Tako se sportski novinar Ljubomir Vukadinović, urednik kvislinške »Obnove«, poverljivo žalio Schroeter-u na urednika Ljubu Jovanovića i glavnog urednika Stanislava Krakova da mu odbijaju članke u kojima govori o novoj organizaciji sporta, iz čega bi se moglo zaključiti da on, Vukadinović, sabotira »novu misao«. Schroeter je na ovo odmah zatražio od Odeljenja za propagandu intervenciju u uredništvu, da se Vukadinoviću daje više mesta u listu.

Isto tako je odeljenje III izvršilo temeljito proveravanje u redovima profesora i docenata beogradskog Univerziteta, a i kustosa muzeja i drugih naučnih i kulturnih radnika. To je obavljano preko nekoliko kvalifikovanih saradnika, koji su davali i mišljenja šta bi u pogledu proveravanog lica trebalo preduzeti. Radilo se prvenstveno o tome da se eliminišu napredni i levičarski nastrojeni profesori i docenti, kao i oni meda njima koji su bili poznati kao protivnici Trećeg Reich-a. Ovo proveravanje bilo je u vezi sa pitanjem otvaranja Univerziteta, pri čemu je interesantno da se EG zauzimao za to da on otpočne sa radom, dok se Opunomoćenik Ministarstva inostranih poslova, na osnovu Ribbentrop-ovog naređenja tome protivio. Kada je 1942 godine Ribbentrop promenio svoje mišljenje, zauzeo je Meyszner oštar stav protiv otvaranja univerziteta, čemu se priključio i BdS.

Na kraju Se kao karakterističan može navesti slučaj profesora Mihajla Ilića. Ilić je uhapšen kao mason, prilikom velikog hapšenja masona u Beogradu, novembra 1941 godine. Posle izvesnog vremena trebalo je, zajedno sa svim ostalim da bude otpušten, ali se umešao BdS koji je imao prijavu protiv njega, zbog čega je unesen i u Vanredni spisak poternica. Utvrđeno je da se u svom listu »Napred«, još 1940 godine zalagao za nastavu ruskog jezika u srednjim školama. Kad je, ipak, trebalo da bude pušten na slobodu, pojavio se neki izveštaj, još iz 1939 godine, dopisnika nemačke novinske agencije DNB u Beogradu, d-r Walter-a Gruber-a, u kome se Ilić pominje kao poznati i opasni britanski pristalica, bez bližih dokaza ili podataka. Agentura odeljenja III podnela je o Iliću niz izveštaja, u kojima se on pojavljuje čas kao profrancuski, čas kao probritanski ili prokomunistički

poslao pozitivni izveštaj, ali nešto kasnije, dostavio je obaveštenje da je ona otpuštena iz ansambla bečke opere zbog političke nepouzdanosti. O njoj su, iz pozorišnih krugova, stizale i druge denuncijacije' BdS-u. S druge strane, pripadnik BdS-a, podoficir Bock, izjavio je da poznaje Melaniju Bugarinović i njenu porodicu od pre rata kao apsolutno germanofilsku, pa je naveo i dokaze o tome. Drugi neki V-Mann izvestio je da je ona u Beogradu vodila živu propagandu za Treći Reich i da je zbog toga smatraju pripadnikom »pete kolone«. Odeljenje III je, ipak, sprečilo angažman Melanije Bugarinović u Beogradskom narodnom pozorištu, a obavestilo je i Radio Beograd da ona ne sme istupati pred mikrofonom. Sprečen je i svaki drugi pokušaj da se ona, ma u kom vidu pojavi na umetničkim priredbama. Nadležni referent u odeIjenju III u zabeleški o tome smatra neumesnim da lice koje je anti-nacionalsocijalistički i anti-nemački raspoloženo, posredno ili neposredno, uz pomoć Nemaca zarađuje novac. Ova odluka je, s obzirom na druge prikupljene podatke i izjavu koju je Bugarinovićeva dala pred referentom odeljenja III, — kasnije povučena.

Primedba referenta Schroeter-a ukazuje na tendenciju odeljenja III da svoja obaveštenja saznanja o držanju pojedinih lica upotrebi i za onemogućavanje[1] politički nepouzdanih da se na ma koji način pojave u javnosti, pa čak i da vrše svoj poziv. Sličan slučaj bio je i sa režiserom i glumcem Vladetom Dragutinovićem. Njemu je BdS zamerao što je prevodio francuske pozorišne komade, važio kao osvedočeni prijatelj francuske pozorišne kulture, često Se[1] pojavljivao na francuskim kulturnim priredbama, a usto je i odlikovan nekim francuskim prosvetnim odlikovanjem. Referent odeljenja III zahtevao je da se on udalji iz pozorišta, ali je pristao da privremeno taj zahtev povuče, jer nije bilo drugih režisera, te se nadležni referent odeljenja za propagandu zauzeo da Dragutinović u pozorištu ostane[1].

Razume se da je posebna pažnja odeljenja III bila posvećena štampi, bez obzira na nadležnost Odeljenja za propagandu pri Vojnom zapovedniku. Tako je naprimer, bila potrebna saglasnost nadležnog referenta u odeljenju III, da neko lice bude primljeno u Srpsko novinarsko udruženje, a članstvo u tom udruženju bilo je preduslov da neko može raditi u kvislinškoj štampi. Pri tome je mišljenje odeljenja

III pretstavljalo, ustvari, odluku koje su se ostale instance morale pridržavati.

Odeljenje III živo se mešalo i u rad redakcije. Tako se sportski novinar Ljubomir Vukadinović, urednik kvislinške »Obnove«, poverljivo žalio Schroeter-u na urednika Ljubu Jovanovića i glavnog urednika Stanislava Krakova da mu odbijaju članke u kojima govori o novoj organizaciji sporta, iz čega bi se moglo zaključiti da on, Vukadinović, sabotira »novu misao«. Schroeter je na ovo odmah zatražio od Odeljenja za propagandu intervenciju u uredništvu, da se Vukadinoviću daje više mesta u listu.

Isto tako je odeljenje III izvršilo temeljito proveravanje u redovima profesora i docenata beogradskog Univerziteta, a i kustosa muzeja i drugih naučnih i kulturnih radnika. To je obavljano preko nekoliko kvalifikovanih saradnika, koji su davali i mišljenja šta bi u pogledu proveravanog lica trebalo preduzeti. Radilo se prvenstveno o tome da se eliminišu napredni i levičarski nastrojeni profesori i docenti, kao i oni među njima koji su bili poznati kao protivnici Trećeg Reich-a. Ovo proveravanje bilo je u vezi sa pitanjem otvaranja Univerziteta, pri čemu je interesantno da se EG zauzimao za to da on otpočne sa radom, dok se Opunomoćenik Ministarstva inostranih poslova, na osnovu Ribbentrop-ovog naređenja tome protivio. Kada je 1942 godine Ribbentrop promenio svoje mišljenje, zauzeo je Meyszner oštar stav protiv otvaranja univerziteta, čemu se priključio i BdS.

Na kraju Se kao karakterističan može navesti slučaj profesora Mihajla Ilića. Ilić je uhapšen kao mason, prilikom velikog hapšenja masona u Beogradu, novembra 1941 godine. Posle izvesnog vremena trebalo je, zajedno sa svim ostalim da bude otpušten, ali se umešao BdS koji je imao prijavu protiv njega, zbog čega je unesen i u Vanredni spisak poternica. Utvrđeno je da se u svom listu »Napred«, još 1940 godine zalagao za nastavu ruskog jezika u srednjim školama. Kad je, ipak, trebalo da bude pušten na slobodu, pojavio se neki izveštaj, još iz 1939 godine, dopisnika nemačke novinske agencije DNB u Beogradu, d-r Walter-a Gruber-a, u kome se Ilić pominje kao poznati i opasni britanski pristalica, bez bližih dokaza ili podataka. Agentura odeljenja III podnela je o Iliću niz izveštaja, u kojima se on pojavljuje čas kao profrancuski, čas kao probritanski ili prokomunistički

nastrojen čovek. Najzad, došlo je i do optužbe da je on za Dražu Mihailovića sastavljao zakone, pripremljene za slučaj da on »preuzme vlast« u Srbiji, — mada ni za to nije dat nikakav dokaz, a Ilić se kada je navodno pisao te zakone nalazio na Banjici. Na kraju, posle dve i po godine provedene u Banjičkom logoru, Ilić je streljan na osnovu odluke da se zbog »antinemačkog držanja« unese u spisak za odmazdu.

Kao što je vršilo kontrolu nad političkim i kulturnim životom, odeljenje III je držalo pod svojim nadzorom i privredni život. Istina, uticaj privrednog referata Odeljenja III nije bio toliko snažan kao što je bio uticaj njegovog kolege iz kulturnog referata, zbog dominacije Neuhausen-a u privrednim stvarima. Ustvari, delatnost tog referata više je bila usredsređena na prikupljanje podataka o pojedinim licima, nego na konkretno uobličenje privredne politike. Neuhausen se nije mnogo osvrtao na mišljenje drugih ustanova, pa je prelazio i prelko primedbi koje je dobijao od BdS-a po pitanju pojedinih lica sa kojima je njegovo nadleštvo u Srbiji sarađivalo.

Na kraju ovog pregleda delatnosti odeljenja III BdS-a treba dodati da je ono izdavalo kratke dnevne informacije, za unutrašnje obaveštavanje BdS-a i drugih ustanova, koje su najvećim delom pretstavljale obično i nekontrolisano prepričavanje raznih, manje-više neproverenih, glasina koje su kružile Beogradom.

* * *

Obaveštajni rad odeljenja IV bio je, po prirodi stvari, različit od obaveštajne delatnosti odeljenja III. Već je ukazano da su, s obzirom na specifične prilike u okupiranoj Srbiji i na ulogu aparata Sipo i SD-a u takvoj situaciji, granice između odeljenja III i IV često probijane. Obaveštajni rad odeljenja III se, u mnogim slučajevima, pojavljuje kao neposredna delatnost za egzekutivu odeljenja IV, a pripadnici odeljenja III pojavljuju se u egzekutivnim radnjama. Ipak, načelna i bitna razlika između obaveštajne delatnosti jednog i drugog odeljenja postoji i sastoji se u tome što je kod odeljenja IV obaveštajna delatnost bila usmerena neposredno na egzekutivnu posledicu, dok je kod odeljenja III načelno služila informaciji, a egzekutivne rezultate davala obično tek posredno.

I odeljenje IV je kontrolisalo kvislinški upravni aparat, pa i sam njegov vrh, ali ne toliko radi upoznavanja sa nje-

govim intimnim političkim gledištima i držanjem, koliko radi utvrđivanja eventualnih nelojalnosti tog aparata koji bi, po shvatanju Sipo-a, zahtevale egzekutivnu intervenciju, tj. hapšenje. Ovom nadzoru služila su sva sredstva, pa i osluškivanje telefonskih razgovora, koje su vršile vojne ustanove. Za odnos prema Nedićevom aparatu karakteristično je da je odeljenje IV dostave pojedinih lica, bez ikakve provere uzimalo kao dovoljan razlog za hapšenje čak i upravnik funkcionera. Takvih primera ima bezbroj i oni su uveliko doprineli da kvislinški aparat, koga je sam okupator postavio, vrlo brzo izgubi svaki ugled kod naroda kojim je trebalo, u interesu okupatora, da upravlja.

Ako je došla denuncijacija od strane kakvog Volksdeutschem, hapšenje bez prethodne provere iznesenih optužbi bi, pogotovo, odmah bilo izvršeno. Ovakav metod rada jasno pokazuje stav BdS-a prema stanovništvu okupirane Srbije. Prijave su proveravane tek kada se lice, protiv koga su podnesene, već nalazilo u zatvoru, i to sa retkim izuzecima.

Postupak je obično počinjao saslušanjem uhapšenog lica pri čemu se uveliko upotrebljavalo tzv. »pooštreno saslušanje«, o kome je već bilo reči. »Pooštreno saslušanje« bilo je regulisano posebnim propisima, koji su predviđali da islednik za to traži preko referenta odobrenje od BdS-a ili njegovog zamenika. Pismenom naredbom RSHA odobravala se upotreba batina, i to do 20 (ili 25) udaraca štapom po leđima. Na upotrebu samo batina, nije se, međutim, niko ograničavao, ni u centrali u Beogradu često, a pogotovu ne u ispostavama na terenu. Retki su primeri da se u zaplenjenim aktima BdS-a nailazi na trag iz koga bi se moglo zaključiti da su islednici pre primene batinanja tražili za to posebno odobrenje. Svega u jednom slučaju postoji dokaz da je ispostava tražila odobrenje BdS-a za »pooštreno saslušanje«. Međutim, u vrlo velikom broju zaplenjenih predmeta navodi se da je lice protiv koga je istraga vođena, bilo »pooštreno saslušano« jedan ili više puta. Redovna praksa je bila da se, ako je izgledalo da će se drugim putem teško doći do priznanja, odmah upotrebi fizičko mučenje kao način za njegovo iznuđivanje.

Jedan od izuzetnih primera čini nalog, koji je izdao lično Schaefer, u stvari isleđenja protiv Zorke Jovanović iz Kragujevca, okrivljene da je komunista. Po tom nalogu

okrivljenu je trebalo još jedanput »merodavno« saslušati, a ako bi ona opet odbijala svaku informaciju, onda primeniti »pooštreno saslušavanje«, koje treba da se sastoji od 10 udaraca, u slučaju potrebe ponovljenih kroz tri dana, svođenja ishrane na vodu i hleb i tvrdog ležišta, stim da lekar ne treba da bude pozvat i da batinanje ne vrše službenici koji saslušavaju. U drugom slučaju jedan od islednika referata IV A 1 (antikomunističkog) traži odobrenje za »pooštreno saslušavanje« protiv pekarskog pomoćnika Gvozdena Belića iz Beograda. Islednik je naveo da je Belić »okoreli čovek« koji se »ne može pokrenuti na priznanje« bez primene »pooštrenog saslušanja«, pa traži da se ono odobri, napominjući da će »za početak biti dovoljno« 20 udaraca batinom.

Iako je bilo gotovo pravilo da se hapšenje vrši bez oklevanja — s obzirom na neizvesnu situaciju i nemirni teren u Srbiji, mogućnost odmetanja i bekstva — ima slučajeva da ie odeljenje IV BdS-a podvrglo dužem obaveštajnom posmatranju izvesnu grupu koju je pratilo preko svojih agenata.

Za način rada BdS-a karakterističan je, između mnogih drugih, slučaj hapšenja jedne komunističke omladinske grupe u Požarevcu. Tu je prvo uhapšen službenik sreskog načelstva Živko Lazarević, rukovodilac jedne grupe komunističkih omladinaca koji su najvećim delom bili osoblje opštinskih i državnih ustanova u Požarevcu i Žagubici. Lazarević je podvrgnut »pooštrenom saslušanju« koje nije izdržao, pa je zbog toga izvršeno dalje hapšenje i uhapšeno ukupno 33 lica. Stvar je iz omladinskih krugova prešla i na starije pripadnike KP i NOP-a, pri čemu je njih 10 odmah u samom Požarevcu, u vezi sa nekom odmazdom streljano, a ostali su upućeni za Beograd, pošto zatvor u Požarevcu nije bio dovoljno bezbedan. Među ovim zatvorenicima nalazio se i Pavle Bilav, magazioner ergele LjubičeVo, koji je bio prijavio Lazarevića i time doveo do otkrivanja čitave organizacije, a koji je ostalim hapšenicima pridružen pošto je isleđenje utvrdilo da je davao organizaciji priloge u novcu i materijalu. Referent, koji je u Beogradu primio obradu ovog predmeta, predložio je da se Bilav pusti i iskoristi kao V-Mann, dok su ostali hapšenici imali delom da budu streljani, a delom upućeni u koncentracioni logor. Pošto je, međutim, Bilav izjavio da nije siguran za svoj život, ako bi se morao vratiti u Požarevac, određen je i on za prinudni rad. Jedna od hap-

šenica, Milica Stepić iz Požarevca, predviđena za koncentracioni logor, nije mogla biti upućena sa ostalima u Auschwitz (Osowieczim), pošto je bila srčani bolesnik. Zbog toga je i ona streljana, pri čemu je u odluci o tome kao otežavajuća okolnost navedena da je ona morala znati da su joj obe kćeri (upućene u koncentracioni logor) i muž (streljan) aktivni u radu za KP.

Svoje egzekutivne uspehe odeljenje IV je obično postizavalo na taj način što je postupalo po svakoj prijavi ili denuncijaciji, ili po svakoj informaciji, dobijenoj ma kojim putem. Prema prirodi stvari, iza toga je dolazilo ili hapšenje — što je bio gotovo redovni slučaj — ili obaveštajno praćenje osumnjičenih lica — Sto se dešavalo rede. U prvom slučaju odmah je vršeno saslušavanje uhapšenog, vrlo često uz primenu fizičkog mučenja, a istovremeno su prikupljani o tom licu i podaci, putem agenture. Na osnovu iskaza hapšenika vršena su zatim nova hapšenja, saslušavanja itd., sve dok ceo lanac, kome se na taj način ušlo u trag, ne bi bio dokrajčen. Istragu je vodio jedan od pripadnika odeljenja IV od početka do kraja. Na pojedinim etapama istrage on je svojim pretpostavljenim podnosio izveštaje o dotada postignutim rezultatima, eventualno sa predlozima za radnje koje su iziskivale odobrenje ili akciju više fnkcionera. Na kraju, po završenom isleđenju, istražni organ je podnosio konačni izveštaj, u kome su za svako lice ponaosob bili navedeni podaci, dobijeni istragom, a istovremeno i predlog za dalji postupak prema njima.

Predlog je mogao glasiti: otpuštanje, puštanje pošto se vreme koje je hapšenik proveo u istražnom zatvoru može smatrati dovoljnom kaznom, puštanje uz zaplenu robe ili novca, upućivanje na »slobodan rad« u Nemačku, zadržavanje u zatvoru ili logoru na određeno vreme, upućivanje na prinudni rad, upućivanje u koncentracioni logor ili logor za internirce ili zarobljenike, unošenje u spiskove za odmazdu. Prinudni rad je mogao biti u zemlji, tj. na teritoriji okupirane Srbije, ili u Reich-u, u kom su slučaju osuđenici živeli u radnim logorima. Unošenje u spisak za odmazdu značilo je da će to lice biti streljano pri prvoj narednoj odmazdi, naređenoj zbog kakvog napada na pripadnike Wehrmacht-a, na službenike ili funkcionere okupacionih ustanova ili kvislinške uprave, ili na važnije objekte.

Zaključni izveštaj (Abschlussbericht) dostavljan je prvo rukovodiocu nadležnog referata, a zatim šefu odeljenja IV. Prvi od njih unosio je eventualne izmene u predlog, a drugi je po predlogu donosio konačnu odluku.

Za ulogu koju je odeljenje IV BdS-a igralo u sklopu okupacionog aparata, nadležnog za gonjenje protivnika okupatora, karakterističan je slučaj Mihajla Jovanovića, advokata iz Bajine Bašte. On se, za vreme dok je njegovo mesto bilo oslobođeno, nalazio na čelu mesnog narodnog odbora. Posle povlačenja partizana Jovanovića su uhapsile nedićevske vlasti i izvele ga pred preki sud »Srpske državne straže«, koji ga je osudio na smrt. Po ovoj stvari podneta je molba za pomilovanje Vojnom zapovedniku. Istovremeno je i kvislinško Ministarstvo unutrašnjih poslova zatražilo da se presuda poništi i postupak obnovi, pošto je u razmaku od dva dana preki sud Jovanovića bio, prvo oslobodio, a zatim ovu presudu poništio i ponovo ga osudio na smrt. Pravno odeljenje upravnog štaba obratilo se BdS-u sa pitanjem, da li mu je o slučaju Jovanovića štogod poznato, a Jovanović je prebačen u logor na Dedinju. Povedenim postupkom je utvrđeno da je preki sud poništio svoju prvu presudu i izrekao drugu po naređenju kvislinškog okružnog načelnika Manojla Korača. Zato je čitava stvar trebalo da bude predata vojnom sudu pri Feldkommandanturi u Vrnjačkoj Banji radi izricanja nove presude. Međutim, umešso se BdS. Rukovodilac odeljenja IV izvestio je i upravni štab i vojni sud Feidkommandanture — da je on mišljenja da je smrtna presuda prekog suda ništavna, zbog čega ne treba postupati ni po molbi za pomilovanje, već stvar treba da preuzme u svoje ruke BdS. Konačni rezultat svega ovog bio je da je Jovanović unesen u spisak za odmazdu i bez sudskog postupka streljan.

Za donošenje odluke da se neko lice uputi u koncentracioni logor bio je nadležan — kao i za sve ostale odluke o daljoj sudbini hapšenika — rukovodilac odeljenja IV. Međutim, formalno je i dalje ostalo na snazi osnovno naređenje RSHA, da odluku o upućivanju u logor može donositi samo šef RSHA. Formulare odluke za upućivanje u logor, koje je imao da potpiše najviši funkcioner nemačke bezbednosno-policiske službe, upotrebljavao je BdS u sopstvenoj nadležnosti. Zbog toga je jednom prilikom dobio ukor od šefa RSHA

Kaltenbrunner-a. Radilo se o transportu 1000 lica upućenih iz Zemuna, iz tamošnjeg prihvatnog logora BdS-a, na rad u logore u Norvešku. Deset od njih koji su se usput razboleli, smešteno ie u bolnicu koncentracionog logora Sachsenhausen kod Berlina. Da bi formi bilo udovoljeno, RSHA je[1] zatražio da se naknadno pošalju predloži za njihovo upućivanje u koncentracioni logor. Međutim, kada su iz Beograda stigli popunjeni formulari, kakvima je BdS dotada bio otpremio već mnoge transporte zatvorenika u razne koncentracione logore, neko od funkcionera RSHA je primetio da su naredbe potpisane nenadležno, te je Kaltenbrunner tražio izjašnjenje. BdS je odgovorio da se radi o zabuni i o starim formularima EG Beograd, koji služe samo za internu upotrebu. Ali, i posle ovog slučaja nastavljeno je sa praksom upućivanja u koncentracione logore na osnovu naredbe koju je potpisao rukovodilac odeljenja IV, a ponekad čak i neko od referenata odeljenja.

Već je pomenuto da je odeljenje IV imalo praksu da hapsi po denuncijacijama bez prethodne provere. Tipičan primer pretstavlja slučaj vajara i slikara Stevana Bodnarova, o kome je agent odeljenja III, Josif Majzner (koji je za vreme okupacije transkribovao svoje ime nemačkom ortografijom u Josef Meissner), podneo izveštaj da je komunista i da je skupljao priloge za španske borce. Bodnarov je radio u Narodnom pozorištu kao dekorater. Odeljenje III je odmah naredilo njegovo otpuštanje, a nadležni referent odeljenja, Schroeter, uputio je denuncijaciju odeljenju IV, sa predlogom da se Bodnarov uhapsi i sasluša. U odeljenju IV referent kome je stvar data u rad zatražio je da agent dokaže svoje tvrdnje i navede svedoke, kako bi se saslušanje moglo uspešno izvršiti. Na ovo je rukovodilac odeljenja III, Rexeisen, odgovorio da denuncijacija sadrži dovoljno elemenata koji ukazuju da je Bodnarov aktivan u protivnemačkom smislu i da je komunistički nastrojen »kao nekadašnji španski borac«. Dokazi se, nastavlja Rexeisen, »mogu teško ili jedva dobiti bez saslušanja agenta, koji treba da ostane nepoznat«. Zato odeljenje IV treba da sasluša Bodnarova. Rexeisen pri tom napominje da njegovo privođenje »ne mora odmah dovesti do njegovog trajnog držanja u zatvoru ili streljanja«. Obična denuncijacija je, dakle, bila dovolja da se

pokrene postupak, iako se dokazi za tvrđenja koja ona sadrži ne mogu pribaviti.

BdS je u zatvoru držao čak i lica za koja niko nije znao zbog čega su uhapšena. Tako sie januara 1942 godine, naprimer, u Banjičkom logom nalazila grupa lica koja je Wehrmacht krajem decembra 1941 godine pokupio u Vrnjačkoj Banji i bez ikakvih bližih objašnjenja uputio BdS-u. Početkom februara stvar je dospela u ruke jednog od pripadnika referata IV/1 koji je konstatovao da nema nikakvih podataka o razlozima njihovog hapšenja. U svojoj zabeleški on dodaje da BdS »treba valjda da nanjuši« zašto je do hapšenja došlo. On je odlučio da se uhapšeni predaju kvislinškoj policiji, koja ih je posle izvesnog vremena pustila.

Hapšenja su, po mogućnosti, vršena noću, posle policiskog časa, s jedne strane zato što se pretpostavljalo da se tražena lica tada sigurno nalaze u svojim stanovima, a s druge strane zbog toga što se tako izazivalo manje pažnje. Međutim, ima slučajeva da su lica hapšena i nasred ulice, u po bela dana. Ako je postojao kakav razlog za drukčije postupanje, lice koje je trebalo uhapsiti domamljivano je u stan nekog V-Mann-a, a bilo je slučajeva da je pozvato da samo pretstane BdS-u.

Često se BdS služio i hapšenjein rođaka traženog lica, kako bi se time na njega uticalo da se samo javi. Tako je novembra 1943 godine odeljenje IV tražilo studenta Branka Antića. Pošto ga organi nisu našli, uhapšene su njegova majka i njegove dve sestre. Pošto se Antić ipak nije prijavio, tri žene su puštene, pri čemu im je rečeno da se radi samo o nekom svedočenju i o nekom drugom licu istog imena, zbog čega je potrebno da Antić pretstane, kako bi se potvrdilo da je u pitanju zabuna. Na taj način sama porodica odbeglog trebalo je da ga navede na prijavljivanje.

Sličan je i slučaj Vladete Božovića, službenika Ministarstva poljoprivrede, koga je trebalo uhapsiti marta 1943 godine. Pošto ga organi BdS-a nisu našli, uhapšen je njegov otac kao talac, a njegovoj majci je rečeno da treba čim joj se sin pojavi da ga privede BdS-u, pošto će inače biti uhapšena cela porodica. Božović se zaista nekoliko dana kasnije sam prijavio i po sprovedenoj istrazi streljan.

Nisu bili retki slučajevi da se posle neuspelog pokušaja hapšenja nekog lica, naredi hapšenje njegove porodice,

u cilju represalija. Ali je ponekad i porodica u međuvremenu bežala, napustivši stan i svu svoju imovinu.

Dešavalo se da je zbog nečijeg hapšenja dolazilo do intervencija i davanja garantija od strane njegovih poznanika ili građana njegove opštine.

Bilo je slučajeva da su hapšena lica zbog sličnosti imena. Tako je ispostava BdS-a u Čačku decembra 1943 godine, tražila učiteljicu Milku Pantić. Međutim, kad je u Beograd BdS-u privedeno pod tim imenom jedno žensko lice, i stavljeno u zatvor, utvrđeno je da nije uhapšena tražena Pantićeva, već seljanka Milka Pantović, koja nije imala nikakve veze sa onim zbog čega je hapšenje bilo naređeno. Za ovakve slučajeve, kojih je[1] bilo više, delom su krivi volksdeutscherski tumači.

Kada je neko lice bilo jednom uhapšeno, bez obzira da li je krivica postojala ili ne bilo je dosta teško da se izvuče. Tako' je, po prijavi nekog Nemca, oktobra 1941 godine, uhapšen kao komunista Jovan Jovanović, doktorand prava. Posle pet meseci isleđenja, islednik je konstatovao da ona nisu dala nikakvog rezultata. Međutim, referent je smatrao da »uprkos negativnog ishoda izvođenja dokaza, izgleda umesnim da Jovan Jovanović i dalje bude zadržan u zatvoru, pošto ga razne prijave, pristigle ovamo, označavaju opasnim komunistom«.

Hapšenici BdS-a deljeni su u tri kategorije, ukoliko se radilo o, licima koja su zarobljena prilikom akcija na terenu pa predata BdS-u. U prvu kategoriju automatski su ulazili svi oni koji su u borbi uhvaćeni sa oružjem u ruci, u drugu lica koja su pripadala ustaničkoj grupi ali bila bez oružja, a u treću njeni simpatizeri. Prva kategorija služila je za odmazde. Ako duže vreme ne bi bilo slučajeva, zbog kojih su ovakve odmazde naređivane, ta su lica streljana i van grupa namenjenih streljanju za odmazdu. To je bila stvar nadležnosti odeljenja IV. Lica iz druge kategorije slata su u koncentracione logore, odnosno na prinudni rad. Lica svrstana u treću kategoriju ponekad su upućivana i na »slobodni rad«.

Prilikom puštanja uhapšenih na slobodu, od njih su uzimane razne izjave. O vrbovanjima za agenturu vršenim u zatvoru biće govora u okviru razmatranja agenturnoga rada BdS-a. Ovđe ćemo navesti samo nekoliko primera za izjave koje su hapšenici BdS-a morali davati prilikom saopštenja o

njihovom otpuštanju iz zatvora. Najobičnija od ovih izjava je bila ona kojom se otpušteno lice obavezuje da neće nikom ništa govoriti o pitanjima koja su mu postavljana u istrazi i o stvarima koje je čuo za vreme dok se nalazilo u zatvoru i pod isleđenjem.

Inače češće su bile izjave koje su pored obaveze o ćutanju sadržavale i obavezu da će otpušteno lice prijaviti svaku delatnost protiv okupatora za koju sazna. Takvu su izjavu potpisali, naprimer, profesor Katica Jovanović, mehaničar Božidar Jovanović i službenik Ministarstva spoljnih poslova Vladimir Jovanović. Neka lica morala su se obvezati da neće, bez odobrenja nemačkih policiskih vlasti, napuštati Beograd, odnosno svoje mesto stanovanja. Beloemigrantkinja Ana Enden dobila je, naprimer, nalog da se svake nedelje javlja BdS-u — što je često praktikovano — ali je, isto tako, potpisala obavezu da neće stupati u vezu sa britanskim i američkim državljanima, niti licima koja su zaposlena u poslanstvima ili konzulatima tih zemalja. Takva lica ona neće primati u svoju kuću, niti će sa njima razgovarati van svog stana. Za slučaj da je takva lica posete, ili od njih primi pisma ili vesti, dužna je da to odmah lično prijavi nemačkim vlastima.

Da bi se neka lica mogla držati pod jačim pritiskom, davano im je, prilikom puštanja, na potpis saopštenje da je postupak, koji se protiv njih vodi zbog sumnje komunističke delatnosti, privremeno prekinut ali da takva sumnja i dalje postoji. Ovakvu izjavu potpisali su, naprimer, keiner Zika llković, mg. Georgije Hodorovski i Sveta Hadžić, svi iz Beograda.

Nekim licima zabranjeno je, tekstom izjave koju su morala potpisati, da se bave političkim radom. Tako je bivši ministar Vojislav Janić potpisao izjavu da će se najstrožije uzdržavati svake političke, crkvene ili crkveno-političke aktivnosti i da neće održavati nikakve veze sa političkim ili crkveno-političkim ličnostima. Već pomenuti Vladimir Jovanović morao je potpisati obavezu da će se uzdržavati svake političke aktivnosti i da neće zauzimati nikakav politički stav.

Određivanje za prinudni ili »slobodni« rad, na osnovu jednostavne odluke rukovodioca odeljenja IV, bila je najčešća praksa u postupku prema licima koja su dospela u zatvor a nisu određena za odmazde. Upućivanje na tzv. »slo-

bodni rad« značilo je upućivanje dotičnog liea da se prijavi berzi rada, ustanovi koja je slala radnike u Nemačku, gde su mahom upotrebljavani u industriji naoružanja ili na raznim terenskim radovima. Lice[1] prijavljeno za rad u Nemačkoj, dobijalo je uput za sledeći transport i bilo otpremano u Reich. Tamo ono nije moglo slobodno da bira radno mesto ili vrstu zaposlenja, već mu ih je određivala nadležna uprava rada (Arbeitsamt).

Prinudni radovi mogli su biti u Srbiji, u kojoj drugoj zemljli pod nemačkom okupacijom, ili u Reich-u. Obično su to bili radovi koje je preuzela Organizacija Todt, a za koje je radna snaga — izuzev kvalifikovane — regrutovana dobrim delom na ovaj način, a neposredni organizatori radilišta obično bile pojedine građevinske firme. U Srbiji radilišta, na koja su ljudi slati za prinudni rad, bila su u rudnicima Trepčanskog i Borskog basena i u Kostolcu, kao i u kopovima liskuna kod Lesfcovca. Isto tako radnici su slati na prinudni rad u Grčku, u okviru »radne akcije Jugoistok« (Arbeitseinsatz Suedost). Naročito težak bio je rad u tzv. radnoj akciji Wiking, u Norveškoj.

O logorima u koje su slati pripadnici NOP-a, a i uhapšena lica koja su bila okvalifikovana kao protivnici Trećeg Reich-a, biće posebno reči. Treba pomenuti da su aktivni i rezervni oficiri koji su iz kakvog razloga uhapšeni, a njihova krivica po mišljenju okupatora nije bila toliko teška da se streljaju u okviru odmazdi ili pošalju u koncentracioni logor, upućivani, u, zarobljeničke logore u Nemačkoj.

Pri upućivanju na prinudni rad postupalo se veoma sumarno, tako da su često u radne logore slata i lica za koja nije bilo nikakvih konkretnih razloga, pa čak ni sumnji neke aktivnosti protiv okupacionog režima. Tako je, naprimer, SS-divizija »Prinz Eugen«, regrutovana od banatskih Volksdeutschera, prilikom svojih akcija u Srbiji, krajem 1942 godine, pohapsila mnoga lica i uputila ih BdS-u po spisku, a bez ikakvog optužnog materijala. Na spisku je bilo kratko naznačeno, da se radi o partizanima, pristalicama DM, ili licima koja su zatečena pod sumnjivim okolnostima. Takva lica su kod BdS-a iz formalnih razloga površno saslušana i mahom upućena u koncentracioni logor ili na prinudni rad, a rede na slobodni rad ili na izvesno vreme u Banjički logor. Za sva takva lica postojao je formular odluke u kojoj se kaže

da »sadašnje prilike iziskuju da se svi nesigurni elementi udalje iz srpskoga prostora«, te se stoga naređuje »udaljavanje iz Srbije i upućivanje na prinudni rad, kao preventivna policiska mera«.

Uhapšeni maloletnici kod kojih nije bilo dovoljno osnova za streljanje, ponekad su upućivani u popravni dom kvislinške uprave u Smederevskoj Palanci. Ponekad je Wehrmacht odnosno Sipo i SD mlađe zarobljenike iz pojedinih akcija čišćenja predavao »Srpskom dobrovoljačkom korpusu« koji ih je podvrgavao »prevaspitanju« i upućivao u svoje jedinice.

* * *

Dok nas delatnost odeljenja V, s obzirom da je bila čisto kriminalno-policiska, u ovakvom prikazu manje interesuje, dotle rad odeljenja VI treba u glavnim crtama prikazati, mada se on odvijao gotovo isključivo — u svom terenskom delu — van srpske teritorije, koja mu je mahom služila jedino kao baza. Posle rasparčavanja jugaslovenske teritorije, veliki njeni delovi tehnički su pripadali inostranstvu (Bugarskoj, Mađarskoj, Albaniji, itd.). Što se tiče NDH, u njoj je funkcionisao posebni obaveštajni aparat Uprave VI RSHA. Otuda je linija VI iz Beograda dejstvovala u otcepljenim delovima Jugoslavije koji su pripali drugim državama, ali ne i u NDH, izuzev specijalne slučajeve.

Interesovanje linije VI bilo je posebno usmereno prema organizaciji DM, ukoliko je ona bila povezana sa britanskom obaveštainom službom. Tako je, naprimer, odeljenje VI obrađivalo pitanje generala Svetolika Đukića i majora Saše Mihajlovića, pripadnika organizacije DM, koji su oktobra 1943 godine održali u nekom selu kod Mladenovca sastanak sa dvojicom britanskih oficira. Mada se tu radilo o materijalu koji je nesumnjivo spadao u domen referata IV A 3, nadležnog za organizaciju DM, predmet je ipak obrađivalo odeljenje VI, pošto su u pitanju bili britanski oficiri. Kada je odeljenje IV htelo da izvrši hapšenje generala Dukića, pojavio se agent odeljenja VI, Daskalov, koji je pratio Đukićevo kretanje, i zatražio je da se od toga svakako odustane u interesu obaveštajnih ciljeva. Rukovodilac odeljenja VI se saglasio sa zahtevom svoga agenta, a odeljenje IV je odustalo od pripremljenog hapšenja.

Uopšte je agentura odeljenja VI naročito nastojala da uđe u trag britanskim obaveštajnim vezama kod štabova organizacije DM, pa je zbog toga u tom pravcu radilo nekoliko istaknutijih agenata.

Drugi značajni pravac bio je usmeren preko Kosova ka Albaniji i, dalje, ka Italiji i njenom delovanju među Albancima. Tako je odeljenje VI obaveštajno obrađivalo čitav niz istaknutih Albanaca i prvaka reakcionarnih krugova šiptarske manjine u Srbiji. Između ostalih je, još pre italijanske kapitulacije, posmatran Muharem Bajraktari, bivši ađutant albanskog kralja Zogu-a, koga je smatrala odlučnim protivnikom italijanske okupacije Albanije. Ta obrada je svakako omogućila da, kad su nemačke jedinice ušle u Albaniju, pretstavnik BdS-a, Hausding, stupi u lične veze sa Bajraktarijem i povede sa njim pregovore o saradnji. Uprava VI imala je još od pre rata svoju agenturu među Šiptarima koja je služila za osnovu i odeljenju VI BdS-a za vreme okupacije. Jedan od tih starih agenata bio je Džafer Deva, sa kojim je održavalo vezu nekoliko važnijih pripadnika BdS-a. Agenturi u redovima Šiptara pripadalo je i nekoliko drugih politički istaknutih lica koja su za vreme nemačke okupacije igrala u Albaniji istaknutu političku ulogu.

Interesantno je da je odeljenje VI imalo prema Albaniji vezu i sa grofom Buonaccorsi di Castelsanpietro, majorom fašističke milicije, koji je bio direktor albanske Narodne banke. On je posle italijanske kapitulacije došao u Beograd, gde se o njemu staralo odeljenje VI koje mu je omogućilo da produži putovanje za Italiju. Buonacoorsi se obve'zao da će sa radom za odeljenje VI BdS-a nastaviti i u Italiji.

Do kapitulacije Italije, rad odeljenja VI je očigledno bio usmeren na upoznavanje prilika u Albaniji, stim što je poslednjih meseci pred taj događaj preorijentisan na pripremanje terena da, u datom trenutku, Nemci tamo prihvate situaciju. Kasnije je linija VI te veze koristila za političko obaveštavanje o delovanju zapadnih obaveštajnih službi u Albaniji. Te službe su se, verovatno, oslanjale i na pomoć izvesnih Italijana koji su posle kapitulacije prešli na stranu zapadnih saveznika. Kao što je Abwehr-ov rad iz Albanije bio usmeren prema Italiji, tako se i rad odeljenja VI BdS-a razvijao u istom pravcu.

Međutim, odeljenje VI je prema Italiji radilo i neposredno, bez zaobilaženja preko Albanije. U tom pogledu je još Einsatzgruppe, preko SS-majora Nassenslteina-a, vodila akciju kojom je nastojala da se suprotstavi delovanju italijanskog obaveštajnog organa Baldani-a, za šta je upotrebljeno više agenata. Mada je Baldani, još krajem 1941 godine, morao da bude povučen iz Beograda, zbog toga što se kompromitovao sa izdavanjem, uz velike honorare, italijanskih pasoša i propusnica Jevrejima, ipak ga je odeljenje VI i dalje pratilo. Pretpostavljalo je da će on nastaviti svoje obaveštajno delovanje na jugoslovenskoj teritoriji.

Pod kontrolom odeljenja VI i njegove agenture nalazili su se, do italijanske kapitulacije, i razni pripadnici italijanskih predstavništava u Beogradu, pa i lica koja siu pripadala italijanskoj koloniji, poslanstvu i vojnom izaslanstvu pri Vojnom zapovedniku.

U vezi sa likvidacijom italijanskog uticaja u primorskim oblastima Jugoslavije je i interesovanje odeljenja VI za situaciju u Crnoj Gori. Tako je ono, naprimer, došlo u dodir sa Sekulom Drljevićem, crnogorskim političarom, koji je živeo u Zemunu. Rexeisen je sa njim lično razgovarao i izradio za Upravu VI RSHA i Opunomoćenika Ministarstva inostranih poslova, ing. Neubacher-a, referat o tim svojim razgovorima. Pošto se Drljevićeve koncepcije nisu slagale sa shvatanjima Neubacher-a, koji se zalagao za pripajanje Crne Gore i Sandžaka Srbiji, to ova veza nije naročito mnogo isikorišćavana, mada je održavana i dalje.

Prema Bugarskoj delatnost odeljenja VI bila je veoma živa. Otpočela je još za vreme delovanja Einsatzgruppe u Beogradu, a zatim nastavljena od strane odeljenja VI BdS-a. S jedne strane, odeljenje je posmatralo delatnost bugarskih eksponenata u Beogradu, počev od poslanstva, a s druge, nastojalo, da razvije svoju mrežu i u samoj Bugarskoj. Isto tako posmatran je i rad izvesnih istaknutih pripadnika bugarskog okupacionog korpusa u Srbiji. Pripadnici odeljenja VI su i sami češće putovali u Bugarsku, (naprimer, SS-podoficir Schemmel), a u Bugarskoj je radio veći broj agenata. Pažnja odeljenja VI je, između ostalog, bila usmerena na raspoloženje bugarskih krugova prema Trećem Reich-u i na izglede rata. Obraćena je pažnja i na pripadnike nekadašnje

»Kapetanske lige«, tj. na grupu oko Damjana Velčeva, koja je bila povezana sa političkom organizacijom »Zveno«.

U Bugarskoj predmet pažnje bila je delatnost britanske obaveštajne službe. Tu je, između ostalog, posmatran turski novinar Šakir Cecen, nastanjen u Sofiji, koji je, inače, prolazio i kroz Beograd i išao na sastanke i razgovore sa rukovodiocima NDH. Cegen, koga je još od ranije BdS imao u evidenciji kao agenta tursko-britanske vojne obaveštajne službe, bio je u Sofiji pod prismotrom odeljenja VI BdS-a. Njemu je bio i podmetnut jedan od BdS-ovih agenata. Međutim, nekog većeg uspeha u vezi sa Qegenom nije bilo, izuzev što je utvrđeno s kim on održava kontakt. Najzad je Qecen, kako izgleda, proteran iz Bugarske. Nije isključeno da je materijal za to delom stavio na raspoloženje i RSHA.

Odeljenje VI BdS-a nije[1] imalo svoje agente samo u Bugarskoj, već isto tako agenturno radilo i prema Turskoj. Međutim, izgleda da je u opštem nemačkom obaveštajnom radu u Turskoj BdS Beograd igrao manje važnu ulogu, pošto je RSHA tamo imao sopstvenu obaveštajnu ekspozituru, neposredno vezanu za Berlin. Ipak je rad nekoliko agenata koji su za vreme okupacije iz Beograda odlazili u Carigrad i Ankaru i tamo stupali u vezu sa obaveštajnom službom emigrantske jugoslovenske vlade i zapadnih saveznika bio značajan. Ovaj kompleks će inače biti detaljnije obrađen u odeljku posvećenom borbi nemačke i protivničkih obaveštajnih službi. Ovde ćemo samo pomenuti da je[1] jedan od važnijih agenata koji je radio u tom pravcu za odeljenje VI RSHA, bio Boško Kostić, istaknuti pripadnik Ljotićevog »Zbora«.

Od stranih zemalja, koje je BdS Beograd obrađivao preko svog odeljenja VI, treba pomenuti i Mađarsku iako je ta delatnost bila više usmerena na pomaganje drugih ustanova Uprave VI nego što je bilo samostalnog rada u većim razmerama.

Po liniji VI prema Mađarskoj je radio i sam zapovednik Sipo i SD-a, d-r Schaefer, istina više slučajno, nego planski. Tako je on, naprimer, u decembru 1943 godine, iskoristio lov, organizovan u Mađarskoj, da tamo razgovara sa raznim mađarskim državnim funkcionerima i višim oficirima. U tim razgovorima nastojao je da sazna kako se razvija mađarska politika. Podatke koje je tada dobio rukovodilac odeljenja VI Rexeisen uputio je, pod njegovim potpisom, Upravi

VI RSHA. Isto tako je i VB I, SS-major, kasnije potpukovnik, Weinmann, koji je prisustvovao tom lovu, izvestio Rexeisen-a o sadržaju razgovora koje je vodio sa mađarskim učesnicima ove priredbe. U izveštaju upućenom rukovodiocu otseka (Gruppe) za Jugoistok Uprave VI navodi se da se mađarski oficiri i viši upravni činovnici žale na sve oštriji kurs protiv Nemačke u mađarskoj politici, zbog čega dolazi do uklanjanja germanofilsikih elemenata. Oficiri i službenici naklonjeni Nemačkoj, raspituju se — nastavlja izveštaj — mogu li u Nemačkoj dobiti pravo azila. Na kraju izveštaja se pita, da li se može na ovakva pitanja mađarskih ličnosti odgovoriti pozitivno. Zabeleška o ovom teletipu, koja je sačinjena za arhivu BdS-a, pominje i »očekivani nemački zahvat u Mađarskoj«. Nije isključeno da je ovaj lov, koji je bio povod ovom interesantnom izveštaju naročito organizovan radi uspostavljanja veza sa izvesnim mađarskim vojnim i civilnim licima, na koja je Nemačka nameravala da se osloni prilikom akcije koja je posle izvesnog vremena zaista izvršena u Mađarskoj.

Interesantno je da je odeljenje VI radilo, u ograničenoj meri i u pojedinim konkretnim slučajevima, i u okviru obaveštajne delatnosti BdS-a Beograd prema NOP-u. Tako je, naprimer, ono od svoje agenture dobijalo izveštaje i podatke o NOP-u sa područja severoistočne Bosne, ali i iz Srema.

Odeljenje VI vršilo je i provere u Srbiji, a prema nalozima koje je dobijalo od Uprave VI RSHA po izveštajima drugih ogranaka nemačke političke obaveštajne službe. Tako je ono za RSHA proveravalo tačnost informacije da je Dragiša Cvetković uspostavio vezu sa d-r Vlatkom Mačekom po preporuci Miše Trifunovića, koji se u to vreme (oktobar 1943) nalazio, sa grupom jugoslovenskih emigrantskih političara, u Londonu. U tim pregovorima su, navodno, uzeli učešća i »nacionalni Rusi«, tj. beloemigranti, i Ljotićevci. Provere koje je odeljenje VI vršilo o toj stvari nisu dale nikakvih rezultata, uprkos nekolikim urgencijama iz Uprave VI RSHA.

Provera po nalogu Uprave VI RSHA vršena je i u slučaju libanskog državljanina Rašada Barbir-a, koji je, zbog obaveštajne delatnosti u korist Nemačke, bio proteran iz Turske, gde je bio zaposlen u ispostavi nemačke novinske agencije DNB. Uprava VI RSHA sprečila je da Barbir dođe u

Nemačku i obezbedila mu nameštenje u beogradskom pretstavništvu. Pošto je sumnjala da Barbir održava izvesne kontakte sa britanskom obaveštajnom službom, Uprava VI je naredila odeljenju VI BdS-a da nad Barbir-om vrši nadzor.

Ostale linije, po kojima je odeljenje VI BdS-a radilo, a od kojih će neke biti detaljnije razrađene u daljem izlaganju, bile su: poljska emigracija, češka emigracija, jugoslovenska emigracija i ruska beloemigracija.

Odeljenje VI je upotrebljavano i u vezi sa obaveštajnim poduhvatima Uprave VI RSHA u drugim zemljama sa kojima delatnost iz Beograda neposredno nije imala nikakve veze. Tako je, naprimer, V-Mann Uprave VI i pripadnik RSHA, d-r Ernst Messerschmidt, radio za italijanski referat Uprave VI u Rimu, zakamufliran kao funkcioner organizacije za razmenu studenata. Pošto ta kamuflaža nije više bila dovoljna, jer se Messerschmidt kretao i u krugovima koji nisu odgovarali društvenom položaju studentskog funkcionera i morao da troši sume koje su premašivale normalni budžet jednog takvog lica, to je Uprava VI RSHA pokušala da nađe novu kamuflažu za svog saradnika. Maja 1943 godine ona je odeljenju VI BdS-a naložila da od uredništva nemačkog dnevnika »Donauzeitung«, koji je izlazio u Beogradu, zatraži angažovanje d-r Messerschmidt-a za svog dopisnika u Rimu. Rukovodilac nadležne nemačke centrale novinske ustanove u Berlinu saglasio se sa ovim planom i uputio RSHA da se stavi u vezu sa glavnim urednikom »Donauzeitung-a«, Hoenig-om. Za prilike u nemačkim institucijama karakteristično je da je odeljenju VI BdS-a izričito zabranjeno da o toj stvari razgovara sa direktorom, izdavačkog preduzeća »Donauzeitung-a«, Schwarzkopf-om. U razgovorima sa Hoenig-om trebalo je pozvati se na SS-majora Karl-a Kraus-a, iz čega se može zaključiti da je Hoenig sarađivao sa Kraus-om dok je ovaj bio u Beogradu. U nalogu RSHA naročito je naglašeno da d-r Messerschmidt ne mora biti honorisan od strane »Donauzeitung-a«, ali da se, radi kamuflaže, u listu svakako moraju povremeno objavljivati članci sa njegovim potpisom.

Hoenig se saglasio sa traženjem i sa svoje strane izrazio spremnost za intervenciju kod italijanskog pretstavništva u Beogradu da se Messerschmidt-u u Italiji, u interesu »Do-

nauzeitung-a«, posveti pažnja. Ipak, plan sa ovim pretstavnikom nemačke obaveštajne službe u Rimu nije ostvaren, pošto je on upotrebijen na drugi način, ali je RSHA zatražio isti aranžman za svog agenta Hannes-a Sanders-a, što je »Donauzeitung« prihvatio.

*

O ulozi oficira za vezu VB I i VB II i njihovom radu već je bilo reči u prikazu delatnosti Einsatzgruppe. Ovde treba samo ukazati na delokrug VB II, Fritz-a Mueller-a, koji je u sklopu aparata BdS-a vršio funkcije od izvanrednog značaja. Pre svega, Mueller je lično držao neke agente na vezi i rukovodio njima. Dalje, on je određivao i hapšenja, davao uputstva za istrage i sastavljao izveštaje u mnogim isledenjima po predmetima sektora organizacije DM koja su pokrenuta bilo na osnovu rezultata delatnosti prislušne službe Na 4, bilo po prijavi ličnih Mueller-ovih agenata. U takvim slučajevima bi Mueller sastavljao posebni list sa tačnim uputstvima za islednika, tzv. »Vernehmungsmerkblatt«. Ova uputstva bila su sastavljena tako da saslušavano lice nije moglo iz pitanja raspoznati odakle je informacija o njemu dobljena i iz kog izvora potiču podaci po kojima se on saslušava. U takvim slučajevima Mueller nije čak ni islednika, kome je saslušavanje povereno, obaveštavao o< poreklu podataka, već je jedino napominjao da se radi o potpuno pouzdanim izvorima, odnosno o proverenom agentu.

Kod saslušanja koja su vršena na bazi ovakvog Mueller-ovog uputstva, on je dobijao po jedan primerak zapisnika, radi daljeg koriščenja i kontrole agenta. U više slučajeva on je davao i predlog za dalje postupanje sa zatvorenikom.

VB II Mueller obrađivao je i predmete koji su se odnosili na otpuštanje ratnih zarobljenika iz zarobljeništva. Takvi slučajevi su prvo uneti, kao izvršena promena, u registar BdS-a, a zatim su Vojnom zapovedniku dostavljani eventualni prigovori protiv puštanja dotičnog lica na slobodu, odnosno razlozi zbog kojih to lice treba da se otpusti iz zarobljeništva. Ti razlozi su mogli biti bolest, upotreba u interesu Wehrmacht-a, itd.

Treba pomenuti da je Mueller-u, kao Ic-oficiru Višeg vođe SS i policije, bio dodeljen ruski beloemigrant Waldemar von Hoerschelmann (Vladimir Geršeljman), koji je ranije radio kao agent BdS-a, a zatim bio primljen u SS kao poručnik. Hoerschelmann je vodio karte[1] situacije.

BdS je sa svojim personalom učestvovao u većim terenskim akcijama jedinica Wehrmacht-a na području okupirane Srbije. Plan takvih akcija, tj. određivanje[1] mesta koja ona. treba da obuhvati i lica koja treba da zarobi i privede, izrađivao je neko od viših funkcionera BdS-a. Jedinicama Wehrmacht-a i Policije poretka pridruživani su organi BdS-a, bilo da ih je dodeljivala teritorijalno nadležna ispostava, ili — u svim većim akcijama •— centrala u Beogradu. Zadatak ovih organa bio je da na terenu ukažu na određena mesta ili lica, da vrše saslušavan]a i da se staraju o transportovanju zarobljenih u Beograd.

Terenske akcije u cilju konspiracije priprema nosile su obično kakav kamuflirani naziv. Nastojalo se da ove akcije, koje su. mogle obuhvatiti jedan grad, jednu ili nekoliko opština, neki srez pa i veće teritorije, otpočnu iznenada, obično bez ikakvog obaveštavanja nedićevskih vlasti ili formacija. Štaviše, u njima su često bila obuhvaćena i hapšena lica iz kvislinškog upravnog aparata, »Srpske državne straže«, itd.

Koliko se prilikom takvih akcija vodilo računa o momentu iznenađenja, pokazuje akcija koja je u leto 1944 godine izvršena u južnom Banatu protiv većeg partizanskog odreda. Tada je starešina ekspoziture BdS-a u Pančevu izneo predlog za akciju šefu generalštaba Vazduhoplovne komande Jugoistok u Pančevu, general-majoru Wilke-u. On je ovaj predlog prihvatio i naredio pukovniku Falk-u, da sa svojim je[1]dinicama akciju izvrši, u sporazumu sa starešinom ekspoziture, SS-potporučnikom Kuschel-oim. Usto je bilo naređeno da se svi dogovori, u vezi sa pripremama za akciju, vrše lično ili preko kurira, a nipošto telefonom.

U terenskim akcijama ulogu planera često je preuzimao VB II Mueller.

Od brojnih akcija treba, kao važniju, pomenuti akciju »Morgenblatt« (Jutarnji list), koja je sprovedena u leto 1943 godine. Tom prilikom je u čačanskom kraju, gde je

akcija izvršena, pronađena radio-stanica nekog britanskog štaba zajedno sa obimnim materijalom. Petorica Britanaca koji su se u štabu nalazili uspeli su da pobegnu, ali je zaplenjeni materijal pružio dosta jasnu sliku delatnosti pojedinih britanskih sabotažnih i instruktorskih oficira na teritoriji okupirane Srbije. U toku akcije uhapšeno je mnogo lica u većem broju sela tog kraja, od kojih je 167 streljano u okviru jedne, a, po svoj prilici, njih 154 — od čega 4 žene — prilikom druge odmazde.

Neke akcije su izvršene u zajednici sa bugarskom vojskom. Tako je, pod nazivom »Gewitter« (nepogoda), sprovedena akcija na terenu Leskovac—Prokupije, u kojoj je učestvovala Policija poretka zajedno sa bugarskim jedinicama, a i jedna komanda BdS-a. Bugari su tom prilikom uhapsili 2.000 do 3.000 lica, muškaraca, žena i dece, koji su sprovedeni u Leskovac.

Na kraju, treba navesti još i poduhvat BdS-a pod kamuflažnim nazivom »Dora«. U toj akciji su pokupljeni i upućeni u zarobljeničke logore aktivni oficiri bivše jugoslovenske vojske koji nisu pripadali nijednoj od kvislinških formacija ili kolaboracionističkih četničkih jedinica, a nisu bili ni državni službenici.

BdS je održavao stalnu vezu sa volksdeutscherskim ustanovama, naročito u Banatu, mada je od formiranja SS-divizije »Prinz Eugen« nadležnost za banatske Nemce dobrim delom prešla na Waffen-SS (inače je za Volksdeutschere bila nadležna glavna uprava SS-a VOMI). Naročito su se aktivno održavale veze, pa i uplitalo u poslove volksdeutscherskih organizacija, putem ispostave Sipo i SD-a u Zrenjaninu. Samo odeljenje III BdS-a se aktivno mešalo u delatnost privrednih ogranaka i organizacija Volksdeutschera pa i u njihovu personalnu politiku. Tako je došlo i do konflikta između BdS-a i volksdeutsherskog prvaka d-r Jakoba Awender-a, koji je stajao na čelu privrednog ureda »nemačke narodnosne grupe« u Banatu. BdS je, zbog obima kompromitovanja pojedinih funkcionera — Volksdeutschera, preko VOMI-a, postigao donošenje raznih propisa kojima je trebalo onemogućiti da pojedinci svoje službene privredne funkcije koriste za privatne poslove. To je situaciju još više zaoštrilo. Awender je smenjen i upućen u Reich i time isključen iz daljeg aktivnog učešća u volksdeutscherskim organizacijama u Banatu.

Druga grupa lica iz koje je BdS regrutovao saradnike i agente bila je ruska beloemigracija. Ne samo oni pripadnici beloemigracije nemačkog porekla, već i čistokrvni Rusi, nastojali su da se priključe okupatoru. Rusificirani Nemci su se odmah potrudili da istaknu svoje poreklo i da se kao Nemci uklope u okupacioni aparat. U tome cilju su stvorili čak i posebnu organizaciju »Nemaca iz Rusije«. Među njima istaknutu ulogu igrao je ing. Theodor Waldmann, koji je bio organizator, i Waldemar von Hoerschelmann, koji je primljen u SS. O agentima *iz* redova beloemigracije biće još govora, ali treba pomenuti da je i povereništvo za rusku beloemigarciju, koje je formirano za vreme okupacije pod generalom Kreuter-om, davalo BdS-u izveštaje obaveštajnog karaktera. Kao službenik za vezu sa povereništvom fungirao je SS-poručnik Schubert.

Pošto će o odnosima BdS-a sa kvislinškom upravom i policijom, Ljotićevim »Zborom« i drugim ustanovama biti posebno reči, pomenućemo ovde jedino to da je Sipo i SD u Srbiji u svom obaveštajnom i egzekutivnom radu imao velike koristi od kvislinške uprave i kvislinških formacija, a najviše od policije i od Ljotićeve organizacije. »Zbor« je sam imao svoju obaveštajnu službu — tzv. Otsek »S« — koji je rezultate svoga rada saopštavao nemačkim obaveštajnim ustanovama, a u prvom redu BdS-u. »Srpski dobrovoljački korpus« je takođe imao svoju obaveštajnu službu, koja je isto tako snabdevala BdS informacijama i predavala mu lica koja je korpus- uhapsio. Sem, toga, BdS je u tim ustanovama imao svoje ugrađene agente, odnosno razne njihove neposredno zavrbovane funkcionere, koji su imali pun uvid u sve što je njihova ustanova radila i saznala. Na taj način, domet obaveštajne službe BdS-a bio je znatno povećan.

BdS je bio u vezi sa ustanovama Sipo i SD-a i u drugim jugoslovenskim oblastima, kao i sa svim ograncima RSHA u Reich-u. Kada je BdS, naprimer, dobio obaveštenje o misiji, koju je, navodno, imao da obavi za organizaciju DM u Švajcarskoj advokat Ranko Brašić, on se odmah obratio RSHA-u, koji je pograničnim organima naredio da Brašića uhapse prilikom prelaska granice Reich-a. Kad je Brašić uhapšen u Dobovi, na granici između Reich-a i NDH, sproveden je u Maribor, a zatim ustanovi Gestapo-a u Grazu. O tome je neposredno izvešten BdS, koji se, sa svoje strane,

stavio u vezu sa Komandantom Sipo i SD-a Maribor i zatražio da se Brašić prebaci u Celovec, što je i učinjeno. Saslušanje Brašića u Celovcu izvršio je VB II BdS-a, Mueller, delimično uz prisustvo kapetana Wachernig-a od odeljenja III F Ast-a Beograd. Tek posle obavljenog saslušanja Brašić je prebačen u Beograd.

Ovaj primer jasno pokazuje u kojoj je meri ostvarivana saradnja BdS-a sa ustanovama Sipo i SD-a, pri čemu treba imati u vidu da je i prebacivanje u Celovec izvršeno po neposrednom nalogu BdS-a ustanovi Gestapo-a u Grazu, a i da je u Celovcu saslušanje vršio pripadnik BdS-a Beograd. Kontakt između ustanova bio je neposredan, a ne preko RSHA. S druge strane, BdS je isto tako postupao po zahtevu ustanova Sipo i SD-a u Reich-u, ako se radilo o licima koja su tamo bila pod policiskim postupkom. Tako je, naprimer, ustanova Gestapo-a u Potsdam-u zatražila od BdS-a 1942 godine podatke o Grigoriju Begoviću, koga je nameravala da zavrbuje kao V-Mann-a. U vezi sa njim došlo je do proveravanja i drugih ličnosti za koje se ista ustanova Gestapo-a interesovala. Već je pomenut slučaj sa postupkom protiv Ćirila Nećevića, koji je pokrenuo takođe Gestapo u Potsdam-u, a po kome je pripadnik RSHA Bordasch došao u Beograd radi vršenja saslušanja.

Po pitanjima bezbednosno-policisike prirode BdS je sarađivao sa svim ustanovama G'estapo-a u Reich-u na čijoj je teritoriji bilo radnika iz Srbije. Naročito je takva saradnja bila živa sa rukovodećom ustanovom Gestapo-a u Beču, pošto je Austrija, a naročito Beč bio jedan od centara u Kome je okupljeno naročito mnogo radnika sa okupirane srpske teritorije. Potsećamo ovde na već navedeni slučaj radnika Milutina Hristića, čije je jedno pismo, upućeno rođacima u Zaječaru, izazvalo sumnju cenzurne ustanove (Auslandsbriefpruefstelle) u Beču. Izveštena o tome pismu, bečka rukovodeća ustanova Gestapo-a je zatražila od BdS-a da izvrši izviđaje, a Hristića je za to vreme držala u svom pritvoru.

Kao što su ustanove Gestapo-a iz Reich-a tražile kod BdS-a, provere o licima sa srpske teritorije, tako isto je BdS, sa svoje strane, po sopstvenoj inicijativi, skretao pažnju tim ustanovama na radnike iz Srbije koji su prema podacima kojima je on raspolagao bili sumnjivi. Kada je, naprimer, jedan student, koji je[1] neko vreme proveo u popravnom

zavodu u Smederövskoj Palanci kao sumnjiv zbog komunističke aktivnosti, otišao u Beč na rad, za koji se dobrovoljno prijavio, BdS je o njemu izvestio rukovodeću ustanovu Gestapo-a u Beču i skrenuo joj pažnju da se on pre rata bavio komunističkim omladinskim radom. Sem toga, kasnije, na uput iz Beča, BdS je naknadno dao podatke o njemu.

Ovi primeri pokazuju da je sistem Sipo i SD-a u okupiranoj Evropi, pretstavljao mrežu koja je ne samo držala pod stalnom kontrolom područja na kojima su radile njegove ustanove, već da su čvorovi te mreže, u neprekidnom međusobnom kontaktu, uzajamno izmenjivali sva obaveštenja koja su mogla koristiti bezbednosno-policiskim ciljevima. Pri tome nije bilo formalnosti koje bi otežavale ili usporavale kontakt između pojedinih ustanova, već je taj kontakt ostvarivan neposredno. Centrala u Berlinu je obaveštavana samo ukoliko se radilo o krupnijim stvarima.

Stalna izmena obaveštenja postojala je, naprimer, između policiskog ataše-a u Zagrebu i BdS-a. Kada je BdS u leto 1943 godine, došao do organizacionog plana Draže Mihailovića za Vojvodinu, on ga je u prepisu dostavio policiskom ataše-u. Ovaj je, sa svoje strane, informisao BdS o svim obaveštenjima koja je dobijao od svoje agenture ili drugim putem, a koja su se odnosila na teritoriju Srbije ili mogla biti od interesa za rad BdS-a. Stalna izmena informacija vršena je i između BdS-a i Einsatzgruppe Sipo i SD-a za Hrvatsku. Jula 1944 godine, naprimer, Einsatzgruppe je dostavila, sem RSHA-u, i BdS-u elaborat o izgradnji i strukturi KPJ i NOF, koji je izradila na osnovu svog obaveštajnog materijala.

Isto tako, vršena je izmena informacija i sa ustanovama Sipo i'SD-a u Sloveniji, a naročito sa Komandantom Sipo i SD-a u Mariboru. Kao što su glavni predmet izmene obaveštenja i izveštaja između BdS-a i ustanova Sipo i SD-a u NDH bili razni zaplenjeni dokumenti NOV i POJ, koji su organima nemačke bezbednosno-policiske službe' pali u ruke u raznim terenskim akcijama, tako je i uzajamno obaveštavanje BdS-a i ustanove u Mariboru obuhvatalo, uglavnom, takva dokumenta. Tu se u prvom redu radilo o raznim uputstvima NOV i POJ čiji je karakter prelazio lokalni značaj i koja su mogla da posluže nemačkim bezbednosno-policiskim ustanovama i u drugim krajevima Jugoslavije. Komandant

Sipo i SD-a u Južnoj Štajerskoj je, naprimer, marta 1944 godine, uputio BdS-u prevod uputstva XIV divizije[1] NOV i POJ, izdatog operativnom štabu jedinica na Pohorju, i objavu komandanta NOV i PO Slovenije, koja se odnosi na izvesne prekršaje discipline pripadnika NOV i kojom se naređuje primenjivanje disciplinskih mera protiv takvih pojava.

Stav BdS-a prema ustaškom režimu u NDH bio je kritičan, jer je on smatrao da je politika terora primenjivana prema celokupnom srpskom stanovništvu u Bosni, jedan od razloga za pojave nemira na toj teritoriji, koji se šire i na područje Srbije, i doprinose jačanju snaga otpora protiv okupatora. Tako je' aprila 1942 godine, Rexeisen uputio Upravi IV RSHA izveštaj o zverstvima nad pravoslavnim stanovništvom na području Tuzle. Podaci verovatno potiču od Rexeisenovog agenta Obrada Micića, apotekara iz Tuzle, a izveštaj je potpisao Schaefer. Između ostalog, u izveštaju se kaže da se »stalno ponavljaju nepojmljiva zverstva« na područjima koja su »tek oslobođena od ustanika«, ili koja »uopšte nisu pokazivala nikakve ustaničke tendencije«. Usled toga, nastavlja izveštaj, srpsko stanovništvo Bosne sve više stiče duboko uverenje da je njegovo istrebljenje posledica određene odluke i »stoga ustanici dobijaju nov priliv iz redova zastrašenih i očajnih i na sve spremnih Srba koji, u osnovi, nemaju nikakvih političkih ili komunističkih tendencija, već zapravo brane svoj i svojih bližnjih goli život i, ako je moguće, i imovinu«.

Iz izveštaja se vidi i razlog za ovu BdS-ovu intervenciju, jer se' u njemu kaže da izbeglice, koje su pobegle ispred »srednjevekovnog talasa ubistava« u Srbiju, unose sve više nov »nemir i u ovdašnje krajeve i narušavaju smirenje koje se izgrađuje u srpskom prostoru, kao i poverenje u nemačku upravu«. Naročito je karakteristična konstatacija u izveštaju, da »ne samo celokupno srpsko stanovništvo, nego i pripadnici drugih naroda, na kraju krajeva, smatraju da je Reich odgovoran za ovo varvarstvo, pošto svako zaključuje da se Hrvatska nikada ne bi mogla usuditi da produžuje sa takvim strahotama, ako to Reich ne bi trpeo«. Na kraju ove intervencije se zaključuje da se ovakvo rezonovanje jedva može sprečiti i kod lica koja su potpuno pronemački orijentisana, a smirenje Bosne[1] naziva centralnim problemom u vezi sa »uspostavljenjem, mira na Balkanu«.

BdS je uopšte intenzivno prikupljao izveštaje o zverstvima u NDH, i to iz raznih izvora, između ostalog i preko SS-majora d-r Weinmann-a, koji je bio i »komesar za preseljavanje« pri upravnom štabu. Među ovim izveštajima nalaze se i mnogobrojne informacije raznih pripadnika Wehrmacht-a, tako, naprimer, kapetana Kalmar-a iz odeljenja Ic Vojnoga zapovednika, koji je dao naročito mnogo- podataka o stanju i postupku u ustaškim logorima.

Kad je reč o odnosima BdS-a sa NDH, treba napomenuti da je on, istina, formalno poštovao suverenitet te državne tvorevine, ali u suštini vodio o njemu malo računa. Tako je decembra 1943 godine, organ BdS-a vršio u Zemunu saslušavanja lica umešanih u prenošenje korespondencije rođacima emigrantskih političara, koji su tim putem održavali vezu sa svojim porodicama u Beogradu. Saslušanja su vršena na isti način kao i na teritoriji na kojoj je bila na snazi policiska vlast BdS-a. Štaviše, BdS je vršio u Zemunu i hapšenja, istina ne sam, već uz saradnju tamošnje policije. To se obavljalo na taj način, što je jedan organ BdS-a sa tumačem prelazio u Zemun i tamo naložio lokalnoj policiji NDH da izvrši hapšenje, preuzeo od nje hapšenika i priveo ga svojoj ustanovi u Beograd. S druge strane, međutim, BdS je vraćao na teritoriju NDH lica koja su odande bila proterana i prebačena u Srbiju, a koja vlasti NDH nisu htele ponovo da prime. U takvim slučajevima ta lica su zatvoreničkim automobilom odvođena na zemunsku teritoriju i tamo puštana bez daljih formalnosti.

Na kraju treba pomenuti još nekoliko specifičnih delatnosti Sipo i SD-a u Srbiji, kojima se zaokružuje slika rada BdS-a na okupiranoj teritoriji. U vezi činjenice da je sve veći broj radnika napuštao svoja radna mesta, BdS je formirao, u okviru odeljenja IV, posebni referat, koji je vodio računa o takvim slučajevima. Ovi slučajevi su kvalifikovani kao »kršenje radnog ugovora«, a odnosili su se prvenstveno na radnike koji su bili upućeni na rad u Nemačku, ili otišli tamo dobrovoljno, pa se onda vratili u Srbiju, bilo bez odobrenja nadležnih nemačkih ustanova, bilo na taj način što su došli na otsustvo i više se nisu vraćali na svoje radno mesto u Reich. Ovakva lica su hapšena, a zatim zbirnim transportima upućivana natrag u Nemačku, bez daljih posledica.

Kao drugu specifičnost treba i ovde pomenuti da je BdS preuzeo od otseka III Wi Ast-a Beograd nadležnost za kontraobaveštajnu zaštitu industriskih objekata. BdS je primao, naprimer, prijave pojedinih preduzeća u kojima su izvesni njihovi radnici denuncirani kao komunisti, i po njima postupao. Preduzeća pod nemačkom upravom služila su se takvim metodom da izbegnu obaveze prema svojim radnicima, koji su odlučnije tražili svoja prava.

Najzad, a u vezi sa činjenicom da je — naročito od jeseni 1943 godine — Srbija praktično, ponovo u celini pretstavIjala bojište, u okviru unutrašnje izveštajne delatnosti BdS-a u sve većoj meri se pojavljuje izveštavanje o vojnoj situaciji. Ovo izveštavanje vršeno je, uglavnom, preko VB II, SS-poručnika odnosno kapetana Mueller-a, koji je održavao vezu sa vojnim štabovima. U odeljenju BdS-a, pri referatu A 1, postojao je otsek za obradu i eventualno korišćenje primljenih informacija — »Auswertung«. On je, na osnovu podataka iz raznih izvora sastavljao kratke informacije za unutrašnju upotrebu, koje su se naročito odnosile na borbu protiv NOP-a.

c. *Ispostave*

(1) Opšte napomene

Dolaskom Višeg vođe SS i policije Meyszner-a u Srbiju i formiranjem ustanove BdS-a u Beogradu u okupiranoj Srbiji počeo je da se zavodi policiski režim. Kasnije je BdS prešao na formiranje svojih ispostava na terenu.

Kao što je poznato, Einsatzgruppe je po želji vojno-upravnih vlasti — naročito posle izbijanja narodnog ustanka, jula 1941 godine —- dodelila Feldkommandanturama, a kasnije i nekim Kreiskommandanturama, svoje službenike u oficirskom rangu. Bliže veze između organa vojno-upravnog i bezbednosno-policiskog' aparata tada nisu mogle biti sistematski ostvarene, na terenu, zbog nedostatka personala. Zato je pre formiranja BdS-a bilo planirano da se izvrši reorganizacija aparata Sipo i SD-a na takav način, da će on u centrali biti delimično smanjen, ali će zato na terenu imati svoje ogranke, svugde gde je to potrebno. Na ovakvoj reorganizaciji naročito je insistirao Turner. RSHA je, po traženju šefa

EG-a, SS-pukovnika d-r Fuchs-a, načelno odobrio ovu zamisao, ali nije dodelio potrebni personal.

Ni BdS nije sve do polovine 1942 godine završio oformljenje osnovne mreže svojih ispostava. One su stvarane postepeno, prema tome gde je bilo najhitnije i u zavisnosti od priliva personala koji je, u prvoj polovini 1942 godine,; RSHA dodeljivao BdS-u.

Ispostave su nastavile delatnost dotadašnjih oficira za vezu pri komandanturama vojne uprave, ukoliko su ovi postojali u njihovim sedištima. Treba primetiti da su oficiri za vezu Sipo i SD-a pri komandanturama nosili razne nazive: »Verbindungsfuehrer« (Oficir za vezu), »Verbindungskommando« (Komanda za vezu), pa i »Einsatzkomrnando«. Einsatzkommande koje su stvorene u početku okupacije i čije je formiranje naredio RSHA treba razlikovati od Einsatzkommandi koje je, u sopstvenoj nadležnosti, Einsatzgruppe uputila u pojedina mesta sa određenim zadacima. Za formiranje ovih drugih nije postojala nikakva odluka RSHA. To su bili podređeni organi Einsatzgruppe, bez prava neposrednog opštenja sa RSHA-om.

Stvaranjem novih ispostava BdS-a, u toku 1942 godine, izmenjen je karakter odnosa između vojno-upravnih ustanova i organa Sipo i SD-a u mestima gde su ispostave zamenile oficire ili komande za vezu. Dok su se organi za vezu Einsatzgruppe u svom radu oslanjali na organe vojne uprave i bili im dodeljeni, naročito u smislu naredbe Vojnog zapovednika da je za obradu kompleksa »komunističkog ustanka« (tj. NOP-a) nadležan jedino Sipo i SD, dotle su ispostave BdS-a istupale kao samostalne ustanove. One se nisu nalazile pri komandama teritorijalne vojne uprave, već su pretstavljale poseban sistem organa vlasti koji je stajao uz mrežu Feld- i Kreiskommandantura i koji je sa ovima, istina, sarađivao ali se nije na njih oslanjao, niti im je bio dodeljen. Na mesto lica koja održavaju vezu i neke vrste stručnih referenata za policiska pitanja, što su dotada bili oficiri za vezu Sipo i SD-a pri teritorijalnim vojnim komandama, pojavljuju se ispostave, kao paralelne ustanove, koje svoj posao obavljaju nezavisno od komandantura, prošir ujući na teren onaj paralelizam vlasti koji je stvoren u vrhu uvođenjem funkcije Višeg vođe SS i policije.

Ispostave BdS-a nisu imale jedinstvene oznake. Uglavnom su upotrebljavani termini Aussenkommando, Aussendienststelle, Aussenposten i Stuetzpunkt. Prva dva od ova četiri termina označavala su ispostavu neposredno podređenu BdS-u, treći, mahom, ekspozituru ispostave, a četvrti njeno uporište. Ali, bilo je i AussenpoSten-a koji su neposredno vezani za BdS. Po pravilu, ispostave su imale veći personal i vršile rad Sipo i SD-a po svima linijama. Ispostave su isturale ekspoziture u ona mesta koja su na teritoriji ispostave bila naročito važna, a nisu se poklapala sa njenim sedištem. Po broju personala manje od ispostava, ekspoziture su radile uglavnom po liniji IV, tj. vršile egzekutivne poslove i obavljale obaveštajnu delatnost koja je sa tim poslovima bila u vezi. Najzad, uporišta su se obično sastojala od dvojice ili trojice službenika, najčešće podoficira. Ona su formirana prema konkretnim potrebama, a po pravilu bila prolaznog značaja.

Formiranjem BdS-a ukinuta je Einsatzgruppe. Einsatzkommando u Zagrebu je ubrzo takođe zamenjen drugom ustanovom RSHA — policiskim atašeom. Međutim, i dalje je ostao Einsatzkommando u Sarajevu, koji je početkom 1942 godine bio podređen BdS-u i koji je rasformiran tek krajem 1942 godine. Einsatzkommando u Zrenjaninu i ustanova za vezu u Nišu, koja je nosila isti naziv, prekrštene su u »Aussenkommando« (isturena komanda). Taj je naziv upotrebijen i za novoformirane ispostave u raznim mestima Srbije, a terminološka kategorizacija AussendienStstelle — Aussenposten — Stuetzpunkt počela je da se upotrebljava tek od jeseni 1942 godine. Nazivi nisu bili važni za karakter i suštinu same ustanove. Naprimer, Einsatzkommando, Aussenkommando i, najzad, Aussendienststelle u Zrenjaninu bila je, ustvari, jedna ista ustanova, koja je samo menjala svoje ime, ali ne i svoj značaj, svoj personal, svoja ovlašćenja i svoj delokrug rada.

Prve ispostave BdS je formirao u proleće 1942 godine, i to u prvom redu u sedištima Feld- i nekih Kreiskommandantura. Teritorijalno, nadležnost ispostava se poklapala sa područjem komandanture, čije je sedište bilo u istom mestu.

Ispostave su stvarane prema potrebama na terenu i prema raspoloživom ljudstvu. Kako je ljudstvo pristizalo, tako su već stvorene ispostave popunjavane i formirane nove. Mini-

malni personal ispostave činio je jedan činovnik oficirskog — rede podoficirskog — ranga, kao rukovodilac, dvojica ili trojica egzekutivnih činovnika kao operativni radnici, jedan ili dvojica tumača (obično angažovanih u mestu u kome je ispostava formirana), jedna daktilografkinja, šofer i radiotelegrafista. Radio-stanice imale su ispostave na važnijim sektorima, naročito na pograničnim.

Ispostave su vršile egzekutivne poslove svih vrsta i obaveštajnu službu koja je bila vezana za egzekutivni rad. Sem toga, u njihov zadatak je spadala i delatnost po liniji III, tj. obaveštajna služba u smislu SD-a. U njima, mahom, nije bilo personalne podele po referatima i odeljenjima, već je rukovodilac ispostave tekuće poslove raspoređivao prema sposobnostima personala. Težište rada ispostava bilo je na liniji IV a glavni zadatak borba protiv svih vidova otpora protiv okupatora. Personal ispostave mahom je bio sastavljen od pripadnika Gesitapo-a, a pripadnika SD-a bilo je malo na terenu. To je i bio jedan od razloga što je rad po liniji III zanemaren i, izuzev kod nekoliko ispostava, slabe vrednosti. Taj se rad, uglavnom, svodio na mesečne izveštaje BdS-u, koje je sastavljao sam starešina ispostave. BdS je pridavao značaj tom radu prvenstveno onih ispostava koje su se nalazile na području gde je postojao kakav posebni lokalni problem narodnosne ili privredne prirode. Tako su SD-ovsku delatnost obavljale, putem posebnih izveštaja naročito ispostave u Zrenjaninu, Kosovskoj Mitrovici, a i u Sandžaku i Timočkom basenu.

O svojoj delatnosti ispostave su svakodnevno izveštavale kratkim raportom, koji je obuhvatao u prvom redu egzekutivnu delatnost, a zatim i značajnije događaje koji su se odigrali na njihovom području.

Veza sa ispostavama održavana je i putem kurira, vojne pošte, telefona, telegrafa, i redovnim mesečnim sastancima starešina ispostava sa rukovodiocima odeljenja i šefom BdS-a u Beogradu. Organi iz centrale su, sem toga, obilazili ispostave, vršili kontrolu njihovog rada ili obavljali konkretne važnije terenske zadatke, naročito u vezi sa pojedinim većim akcijama. Ustvari, ispostave su ipak bile manje-više samostalne u svojoj delatnosti. Za njih su bila obavezna uputstva BdS-a, ali ona su im stizala samo u naročitim slučajevima, davana usmeno na mesečnim sastancima ruko-

vodilaca, ili putem »Komandnog lisita« koji je izdavao BdS. Sa retkim izuzecima, uputstva su bila opšte prirode, tako da su u konkretnom radu ispostave postupale prema svom nahođenju i svom merilu. Način postupanja i merilo mogli su biti različiti kod raznih ispostava, a i kod raznih starešina iste ispostave.

Ispostave su, naravno, sarađivale sa Policijom poretka, vojnim ustanovama i kvislinškim organima u mestu i na svom području. One su sa njima opštile neposredno, a nad organima kvislinške uprave istovremeno vodile kontrolu. Sa drugim ispostavama, a i sa ustanovama vlasti van svoje teritorije, ispostave su, načelno, imale da opšte preko BdS-a.

Ispostave su nastojale da formiraju što širu agenturnu mrežu, koja je bila vezana za pojedine njene pripadnike. Tu su takođe igrali veliku ulogu tumači, kako zbog poznavanja jezika, tako i zbog toga što su, mahom, bili iz mesta u kojima su ispostave imale svoja sedišta. U pogledu sastava agenture važi sve ono što je već rečeno o oslanjanju na Volksdeutschere, beloemigrante, pripadnike »Zbora«, a i na kvislinške vlasti. Isto tako značajna je agentura vrbovana iz redova četnika koji su priznavali Kostu Pećanca za svog komandanta.

Jedna od glavnih teškoća u radu ispostava pretstavljalo je to što je njihov personal mahom bio slabo kvalifikovan za svoj posao. To su većinom bili sitniji policiski službenici koji su u Nemačkoj, gde im je sredina bila poznata, mogli sa uspehom da obavljaju određene dužnosti, utoliko pre što se tamo to vršilo po utvrđenim šemama i čvrstim načelima koja su odgovarala stanovništvu i mesnoj situaciji. U Srbiji, gde su se teško snalazili čak i viši funkcioneri BdS-a, sa višim kvalifikacijama, malim službenicima koji su se našli u potpuno nepoznatoj sredini i imali pred sobom potpuno tuđ mentalitet, a usto i veoma komplikovanu i osetljivu situaciju, bilo je pogotovu teško da se snađu.

Sem toga personal ispostava je često menjan i premeštan, pa su nova lica morala tek da se snalaze na svojim novim službenim mestima. Pošto su ispostave, mahom, bile sastavljene od svega nekoliko pripadnika Sipo i SD-a, a poslovi bili mnogostrani i vrlo razgranati, došlo je do njihove pretrpanosti raznim zadacima, zbog čega su oni, dobrim delom, mogli biti obavljani, samo površno. Pored nedovoljne spreme

personala ispostava za složene zadatke koji su mu postavljeni, ova je pretrpanost doprinela da se pažnja obraćala u prvom redu na ono što je bilo najhitnije i čemu su službenici u ispostavama bili najviše dorasli: egzekutivnom poslu. Samo u nekim ispostavama, kojima je na čelu stajao funkcioner sa višom: stručnom spremom, rađeno je i po drugim, širim zadacima obaveštajne službe. Ovo naročito važi za ispostave koje su bile u politički izloženim rejonima — u Kosovskoj Mitrovici, u Zrenjaninu i si., ili u većim centrima — Nišu, Kragujevcu itd.

Administrativni odnosi, između ispostava i centrale u Beogradu bili su tako uređeni, da su ispostave na svojoj teritoriji, uglavnom, samostalno obavljale zadatke. One su vršile obrade od početka do kraja, izveštavajući o njihovom toku centralu, ukoliko je to za nju bilo od interesa. BdS-u su podnosile završni izveštaj, kad je postupak bio priveden kraju. Konačne odluke — specijalno o licima koja su u ispostavi bila podvrgnuta istražnom postupku — donosila je centrala.

S druge strane, ispostave su delovale i kao organi centrale u Beogradu, obavljajući konkretne zadatke[1] •— izviđanja, provere, isleđenja, hapšenja, itd. •— po njenom nalogu. To je moglo biti na jednostavan zahtev, uz određivanje konkretne radnje koju ispostava treba da obavi. U drugim slučajevima centrala je ustupala ispostavi čitav predmet na dalju obradu, pa bilo da se radilo o potpunom preuzimanju izvesnog postupka, bilo da je trebalo obaviti samo neke radnje, pa zatim predmet vratiti centrali.

Među poslovima koje su obavljale ispostave, naročito su česte bile razne vrste provera za centralu ili hapšenja određenih lica po njenom nalogu, stim da joj budu upućena bez ikakvog postupka kod ispostave. Međutim, ispostave su i same obaveštavale centralu o svakoj činjenici za koju su saznale, a koja bi mogla da je interesuje. To je naročito bivalo kad je ispostava u svojoj delatnosti nailazila na činjenična stanja koja su prelazila njen teritorijalni okvir, ili koja su ukazivala na veze sa licima, ustanovama ili zbivanjima u Beogradu. Ovakva svoja saznanja ispostava je dostavljala centrali, ponekad, uz predlog da se kod nje pokrene odgovarajući postupak.

Iako su u pogledu svog rada bile uglavnom samostalne, ispostave, po pravilu, nisu mogle da, bez saglasnosti centrale, raspolažu svojim hapšenicima. Ako se[i] radilo o kakvoj krupnijoj ili važnijoj stvari, ispostava je slala u Beograd prepise saslušanja uhapšenih lica i pre nego što je istraga bila u celini završena. Inače, po okončanju istrage ispostave su morale da pošalju predmet u Beograd, gde je rukovodilac IV donosio odluku o licima koja su istragom bila obuhvaćena. U završnom izveštaju ispostava je stavljala predloge u pogledu lica protiv kojih je istraga vođena. Ti su se predloži oslanjali na one odluke koje su bile poznate[1] iz rada centrale. Dešavalo se da rukovodilac odeljenja IV, nadležan za donošenje odluke, promeni predlog ispostave. Kad se radilo o odluci da se lice koje se nalazilo pod istragom pogubi, dešavalo se ponekad da ono ne bude upućeno u Beograd, već zadržano kod ispostave, stim da bude pogubljeno u okviru kakve odmazde koju je trebalo izvršiti na ispostavinom području. Na taj način, ispostave su raspolagale izvesnom rezervom hapšenika iz koje su uzimana lica za streljanja u dotičnom mestu. U praksi su ispostave vršile i posebne likvidacije pojedinih hapšenika pod izgovorom da su ovi pokušali bekstvo.

Bilo je slučajeva da su ispostave same predlagale mesno nadležnim komandanturama vojne uprave vršenje odmazdi. U takvim slučajevima istovremeno je obaveštavan i BdS radi davanja saglasnosti sa izborom lica koji je ispostava predložila za streljanje.

Do hapšenika ispostave su dolazile delom na osnovu sopstvene delatnosti, postupajući po obaveštenjima koja su dobijale od svoje agenture ili drugim putem, a delom su im uhapšena lica privodile druge ustanove, prvenstveno Wehrmacht. Bilo je pravilo da se lica uhapšena ili zarobljena u terenskim akcijama Wehrmacht-a odmah predaju Sipo i SD-u. Zavisilo je od odluke dotičnog vojnog starešine hoće li hapšenike predati najbližoj ispostavi BdS-a ili ih poslati centrali u Beograd.

Prilikom vršenja odmazdi, ispostave su, po naređenju BdS-a, stavljale ponekad na raspoloženje svoje hapšenike određene za streljanje, iako se odmazda nije odnosila na delo izvršeno na teritoriji te ispostave. To je bivalo tada kada je' bio naređen veći broj streljanja, a ispostava na čijoj

je teritoriji odmazda trebalo da se izvrši nije imala dovoljno zatvorenika na raspoloženju. Tako je, naprimer, avgusta 1943 godine, Vojni zapovednik naredio da se za dva ubijena i dva ranjena nemačka vojnika kraj Požarevca strelja 150 zatvorenika. Postupajući po ovom naređenju, ispostava je streljala u Požarevcu 56 lica. Pošto u tom trenutku nije imala uhapšenih pripadnika NOP-a, to joj je pomogla ispostava u Kosovskoj Mitrovici, gde je streljano 11 uhapšenih komunista. Da bi dopunila broj, osltala lica je streljala sama centrala BdS-a u Beogradu. Međutim, kako ni ona nije imala pri ruci dovoljan broj određenih za odmazde, to je ostalo neizvršeno još 39 streljanja. Interesantno je da je BdS ipak nadležnim vojnim ustanovama javio da je naređenje u potpunosti izvršeno i da je streljano svih 150 lica.

Svaka ispostava imala je na raspoloženju zatvor. To su mahom bili sudski ili policiski zatvori u mestu njihovog sedišta. Neke veće ispostave imale su i svoj logor, naprimer, one u Zrenjaninu, Nišu i Šapcu.

Broj ispostava, ekspozitura i uporišta u toku okupacije se stalno menjao, pošto su, naročito ovi poslednji, manji ogranci, formirani ili ukidani prema konkretnoj potrebi ili kadrovskim mogućnostima. Avgusta 1944 godine, kada se aparat Sipo i SD-a već počeo da sprema za likvidaciju svoje delatnosti, ali pre početka te likvidacije, BdS je imao na svom području, uključujući i Crnu Goru, 23 razna ogranka, iako su tada već bili povučeni ogranci iz Sandžaka.

U toku okupacije BdS je formirao svoje ispostave na užoj srpskoj teritoriji u sledečim mestima: Niš (postojala i ranije), Šabac (već postojala), Valjevo (formirana marta 1942), Loznica (aprila 1942), Požarevac (aprila 1942), Kladovo (maja 1942) — sedište ove ispostave premešteno je kasnije u Negotin, a zatim u Zaječar, Užice (juna 1942), Leskovac (leto 1942), Kraljevo (septembra 1942) — imala je ekspozituru u Čačku, Kragujevac (jesen 1942), Jagodina-Svetozarevo (proleće 1943), Bor (juna 1943), Vrnjačka Banja (avgusta 1943). U Banatu ispostava se nalazila u Bečkereku (Zrenjaninu); u Kosovskoj oblasti postojala je ispostava u Kosovskoj Mitrovici; u Sandžaku je formirana ispostava u Sjenici, u Crnoj Gori su takođe formirani ogranci. Do kraja 1942 godine postojala je, sem toga, ustanova u Sarajevu, koja je prvo nosila naziv Einsatzkommando, a zatim »Aussendienststeile«, kao i ostale ispostave BdS-a.

(2) Ispostava BdS-a Bor

Ispostava u Boru formirana je juna 1943 godine. Do tada područje Bora je obrađivala ispostava u Negotinu, koja je u Bor slala svoje organe, a imala tamo i svoje poverenike. Iz Negotina je veza održavana naročito sa Werkschutz~om, koji je formiran u samom početku okupacije (u rudarsko-topioničkom preduzeću), sa upravom rudnika i sa vojnim ustanovama. Pokazalo se, međutim, da su zadaci u Boru toliko obimni, da ih iz Negotina nije moguće sa uspehom obavljati.

Bor je za nemačku okupacionu upravu pretstavljao predmet posebnog interesa. To je došlo do izražaja već u više puta pominjanoj odluci Hitler-a od 12 aprila 1941 godine, u kojoj je Bor izričito pomenut kao kriterijum za omeđivanje srpske teritorije[1] pod nemačkoom vojnom upravom. Kao jedan od najbogatijih bakarnih rudnika u Evropi, Bor je pretstavljao izvanredno značajan izvor sirovina za nemačku vojnu privredu, pa su stoga i ulagani posebni napori za njegovo što brže osposobljavanje i u što snažnije unapređivanje njegove proizvodnje'. Pred napad na Jugoslaviju je čak bio određen posebni odred tadašnjeg puka »Brandenburg«, koji je imao da zauzme Bor pre nego što jugoslovenske vlasti eventualno razore postrojenja. Ovaj zadatak nije[1] bio izvršen, ali je zato odmah, od samog početka okupacije, preduzeto sve što je bilo moguće da se, uz istovremeno otklanjanje posledica razaranja, što pre[1] otpočne sa proizvodnjom. Ovako važan objekt je, sasvim logično, zahtevao i naročite mere obezbeđenja, a pogotovu kada je, u sve većoj meri, u njegovoj okolini počela delatnost NOP-a. U Boru je bilo koncentrisano više hiljada radnika, među kojima i prinudnih, tako da je tu držan i veliki garnizon Wehrmacht-a, koji je obuhvatao oko 2.500 vojnika.

Ispostava BdS-a u Boru nosila je u početku naziv »Aussenposten«, iako je bila neposredno podređena BdS-u. Kasnije je za nju upotrebljen naziv »Aussendienststelle«. Po svom personalnom sastavu spadala je u manje ispostave. Teritorijalna nadležnost ogranka u Boru bila je ograničena na sam Bor sa neposrednom okolinom. Prema tome, ona je pretstavljala enklavu na teritoriji ispostave u Negotinu.

Kada je iz Beograda za Bor upućen prvi rukovodilac ispostave, dobio je uputstva od zamenika BdS-a, SS-potpu-

kovnika Teichmann-a, i rukovodioca odeljenja IV, SS-majora Sattler-a. Teichmann mu je stavio u zadatak da u Boru organizuje borbu protiv sabotaža, koje su se tamo dešavale, i da se stara o obezbeđenju postrojenja. Sem toga, naložio mu je da, u smislu SD-a, izveštava o privrednim problemima i socijalnim pitanjima. Teichmann je smatrao da je socijalna situacija u Boru katastrofalna, što je i pretstavljalo glavni uzrok masovnog nezadovoljstva i nemira. Sattler, pored naloga u pogledu egzekutivne obrade sabotaža, dao je uputstva da ispostava obrati naročitu pažnju na krađe bakra, razne nepravilnosti u Organizaciji Todt i korupciju koja je u njoj vladala, neurednosti u rudniku, raspoloženje radnika, njihov smeštaj, ishranu, odevanje, itd. Posebno je SS-potporučniku Josefu Eckertu, koji je bio određen za rukovodioca ispostave, stavljeno u dužnost da održava prisnu vezu sa policijom u Boru, koja je — u jačini od dve čete sa po 120 ljudi — čuvala rudnik.

Eckert je ostao na čelu ispostave u Boru do novembra. 1943 godine. Zamenio ga je SS-poručnik Heinz Fehrmann, a ovoga, februara 1944 godine, SS-kapetan Franz Schräder. Aprila 1944 na položaj rukovodioca ispostave došao je SS-poručnik Horst Hoecke, a od polovine avgusta 1944 do povlačenja ispostave iz Bora, početkom oktobra iste godine, rukovodilac joj je bio SS-podoficir Willy Friedrich. Od početka do kraja 1944 godine u ispostavi je radio kao islednik SS-podoficir Erich Preisser. Pored toga ispostava je imala i svoje tumače za srpsko-hrvatski i rumunski jezik, radiotelegrafistu i još neke službenike, kao i svoju daktilografkinju.

BdS je sa ispostavom opštio putem radija, ali i preko kurira Ortskommandanture, koja je postojala u Boru. Inače, ispostava je imala veze sa ispostavom u Negotinu, a u samom Boru održavala najtešnji kontakt sa komesarijatom kvislinške policije, u čijem je zatvoru držala svoje hapšenike. Ona je od komesarijata preuzimala one istrage koje su joj izgledale interesantne sa gledišta delokruga njenog rada. Prisnu vezu je održavala i sa direkcijom Borskih rudnika, odakle je dobijala izveštaje o krađama, slučajevima sabotaža, udesima, itd., a služila se i kartotekom preduzeča prilikom uzimanja podataka o radnicima i nameštenicima. Pored toga, ispostava je imala i svoje poverenike u svim pogonima.

Saradnja je ostvarivana i sa Werkschutz-om, sa nemačkorn policijom, a i sa Organizacijom Todt, koja je, sa svojim aparatom, bila angažovana u Boru i okolini. Za ispostavu je bio od interesa kadar službenika OT-a, a naročito nabavljača životnih namirnica, koji su, po prirodi svog posla obilazili okolinu, a kao domaći ljudi poznavali prilike i davali ispostavi dragocena obaveštenja.

Od vojnih jedinica u Boru su postojali Ortskommandantura, vojna žandarmerija, Ruski zaštitni korpus, logorska straža kod prinudnih radnika i razne jedinice Wehrmacht-a, između ostalog operativni komandant (Kampfkommandant), koji je u poslednjoj fazi okupacije preuzeo komandu nad vojnim snagama u Boru i okolini. Sa svim tim ustanovama ispostava je sarađivala, primala od njih izveštaje i informacije, a i zatvorenike.

Ispostava je intenzivno radila na proširenju mreže svoje agenture, polazeći od lica i veza onih ustanova sa kojima je sarađivala, a u prvom redu od kvislinške policije i Werkschutz-a. Poznati su, između ostalih, agenti Stevka Živanović i Paula Šari, koje su naročito radile po liniji NOP-a. Ispostava je mnoge saradnike zavrbovala i iz redova Volksdeutchera.

(3) Ispostava BdS-a Jagodina

Ova ispostava je formirana u proleće 1943 godine, mada je po nekim drugim podacima, postojala već 1942 godine. S obzirom da značaj tog kraja, sa bezbednosno-policiskoga gledišta, nije bio naročito veliki, to je i ispostava bila jedna od manjih. Na njenom čelu se do februara 1944 godine nalazio SS-poručnik Lux, koga je zamenio SS-potporučnik Drecoll.

Posebni zadatak ispostave bio je da obaveštajno obezbeđuje postrojenja Senjskog rudnika i rudnika Ravna Reka, a isto tako i izvesna industriska preduzeća u Jagodini. Ispostava je radila na suzbijanju političkih protivnika, a razvila je i svoju agenturu, naročito u redovima organizacije DM. Njeno delo bila je poznata akcija za uništenje partizanskog odreda u Moravskom okrugu.

Pošto nije imala svoju radio-stanicu, ispostava se za vezu sa centralom u Beogradu služila ostalim sredstvima, a svakako i kurirom Kreiskommandanture, koja je u Jago-

dini postojala i sa kojom je ona sarađivala. Ostale nemačke ustanove sa kojima je ispostava održavala kontakt i ostvarivala saradnju bile su, pre svega, vojna žandarmerija i neke specijalne jedinice Wehrmacht-a, kao i Organizacija Todt. Na teritoriji ispostave nalazile su se i formacije Ruskog zaštitnog korpusa, koje su takođe vršile terenske akcije, a hapšenike predavale ispostavi, koja je vodila postupak.

U Jagodini su, kod Organizacije Todt, bili zaposleni neki francuski državljani, za koje su postojale prijave da vrše krađe i održavaju vezu sa organizacijom DM. Zbog toga je BdS uputio ispostavi svog agenta Micheline Bureković, inače Francuskinju, koja je kamuflirano smeštena u fabrici šešira, sa zadatkom da prati kretanje ovih Francuza. Međutim, rezultati njenog rada bili su tako slabi da ju je ispostava vratila u Beograd.

Početkom 1944 godine, u vreme sklapanja lokalnih sporazuma između nemaekih ustanova i četničkih odreda na terenu, održan je sastanak pretstavnika Wehrmacht-a i rukovodioca ispostave sa četničkim rukovodiocem, kapetanom Ćačićem. Sporazumom koji je tada sklopljen, a koji je imao da važi do polovine februara, predviđena je saradnja u borbi protiv NOP-a, pri čemu je Cačiću dodeljeno područje srezova Paraćin i Ćuprija i deo despotovačkog sreza. Sa svoje strane, BdS je tada, na traženje ispostave, pustio iz logora na Banjici 13 hapšenika, a za jednog, koji je već bio transportovan dalje, preduzeo je korake da se vrati i pusti na slobodu.

Ispostava je ukinuta prilikom povlačenja ogranaka BdS-a sa terena, septembra 1944 godine.

(4) Ispostava BdS-a Kladovo—Negotin—Zaječar

Ispostava za Zaječarski okrug formirana je maja 1942 godine sa sedištem u Kladovu. Formirana je sa zadatkom obaveštajne zaštite dunavske plovidbe i obezbeđivanja neometanog kretanja transporata rečnim putem. Ne samo za okupacionu vlast u Srbiji, već i za Treći Reich i njegovu ratnu privredu uopšte Dunav je bio od prvorazrednog značaja. Zato je specijalna pažnja posvećivana dunavskom otseku, koji je pripadao tom okrugu, jer su se tu nalazili tesnaci i vodeni

put bio najosetljiviji prema eventualnim sabotažama. Wehrmacht je bio formirao posebni štab za obezbeđenje Dunava koji se starao o vojnoj zaštiti plovnih kanala u dunavskim tesnaeima. Obaveštajnu i egzekutivnu zaštitu trebalo je da preuzme ispostava BdS-a, zbog čega je štab Wehrmacht-a od BdS-a naročito tražio da se za sedište ispostave odredi Kladovo, kao pribrežno mesto; bez obzira na činjenicu da je administrativni centar okruga bio Zaječar.

Po datumu formiranja vidi se da ispostava u Kladovu spada u prvu seriju obrazovanja terenskih ogranaka BdS-a. U to vreme, tj. u proleće i rano leto 1942 godine, BdS još nije raspolagao dovoljnim ljudstvom da za rad u ispostavi odredi veći broj svojih pripadnika. Zato se u početku ispostava nalazila pod rukovodstvom SS-podoficira Rudolfa Grossmann-a, kome su dodeljena svega tri saradnika iz egzekutivne službe: dva tumača i jedan šofer. S obzirom na značaj i veliki teritorijalni delokrug ove ispostave, čije je područje izlazilo na granicu okupacione teritorije, ovaj brojni sastav je svakako bio nedovoljan.

Zadaci ispostave bili su mnogobrojni i raznoliki. Mada se zaštita Dunava nalazila u prvom planu, bilo je tu i drugih problema koji su zahtevali pažnju i absorbovali rad ispostave. Što se Dunava tiče, zadatak je bio da se spreči ometanje plovidbe u đerdapskim plovnim kanalima od pokušaja britanske obaveštajne službe i njenih diverzantskih planova. Miniranjem stena, potapanjem objekata ili polaganjem mina plovni put kroz Đerdap mogao je relativno lako da bude oštećen, čime bi se presekla životno važna saobraćajna arterija koja je Treći Reich vezivala sa izvorima sirovina u Rumuniji, a kojom su se neprekidno kretali transporti vojne i privredne prirode između Nemačke, luka na donjem Dunavu i Crnomorskog primorja.

Okupaciona vlast se na ovoj teritoriji našla pred dva protivnika. Jedan od njih bio je NOP sa partizanskim odredima koji su operisali po brdovitom i šumskom terenu, a drugi britanska agentura, oslonjena na štabove i odrede organizacije DM.

Ispostava je isto tako imala da obrati pažnju na velikorumunsku propagandu, koja je išla za tim da se Timočka oblast pripoji Rumuniji, si obzirom na brojnu vlašku manjinu u tom kraju. Prema ovom pokretu, koji je razvio živu agitaciju među

LIKOVI FUNKCIONERA BdS-a

Blassmann

Tronnier

Ronacher

Wille

Aparat Sipo i SD-a, sa svojim razgranatim ustanovama u Srbiji, zahtevao je veliki broj službenika. Usled toga je i kvalitet osoblja kojim je raspolagao BdS često bio slab. P'ored malog broja kvalifikovanog stručnog kadra, većinu osoblja — naročito u ispostavama — sačinjavali su službenici koji nisu imali dovoljno ni iskustva ni stručne spreme. To su, mahom, nadoknađivali brutalnošću i bezobzirnc5ću. Fotografije prikazuju četvoricu pripadnika Gestapo-a: SS-poručnika Tronnier-a šefa ispostave BdS-a u Zaječaru, podoficira Ernst-a Blassmann-a pripadnika te ispostave i specijalnog referenta za rumunsku manjinu, podoficira Emil-a Ronacher-a, islednika BdS-a i Walter-a Wille-a SS-potporučnika i šefa ispostave u Užicu

vlaškim stanovništvom Timočke Krajine i Homolja, ispostava je trebalo da zadrži neutralan stav. Konkretno, nije trebalo ni naročito da favorizuje iredentističku propagandu, niti da je suzbija. Njen je zadatak bio da vodi politiku održavanja status quo-a, kao najpogodnijeg za nemačke interese, jer Trećem Reich-u nije išlo u račun odvajanje ovog ekonomski i strategiski značajnog područja od teritorije pod okupacionom vlašću. Međutim, s druge strane, taj pokret je trebalo koristiti za stvaranje antagonizma između srpskog i vlaškog življa, kako bi se ta dva narodnosna elementa uzajamno držala u šahu, a u korist okupatora i njegove politike. Ispostava je imala budno da pazi na razvoj političkih prilika u vezi sa problemom vlaške manjine, iskorišćavajući ih za svoje ciljeve, i da o tome stalno i ažurno obaveštava BdS.

U Timočkoj Krajini Nemačka je imala značajne ekonomske interese i u vezi sa postrojenjima rudarskog basena i poljoprivredom tog plodnog kraja. Najzad, tu je bila i granica prema Bugarskoj koja je takođe zahtevala delatnost u bezbednosno-policisikom smislu.

Za vretme svog rada u Kladovu, ispostava je održavala veze i sa drugim mesnim nemačkim ustanovama. Naročito prisna bila je njena saradnja sa rečnom policijom (Wasserschutzpolizei) u Tekiji. Međutim, u odnosima sa Carinskom pograničnom zaštitom pojavila se izvesna surevnjivost, delom zbog toga što je ova već od ranije sarađivala sa Abwehrom, a delom zbog toga što su pripadnici ispostave prenosili robu iz Rumunije za sebe i svoju agenturu.

Pošto su se važnije ustanove vojne okupacione uprave nalazile u Negotinu, to je veza sa njima bila donekle otežana. Otuda se ubrzo postavilo pitanje preseljenja ispostave iz Kladova u neko centralnije mesto okruga, iz koga bi se kontakt sa udaljenijim srezovima mogao lakše ostvarivati.

Ispostava je na svojoj teritoriji formirala agenturu, prvenstveno uz pomoć tumača. Slaba konspirativnost i dolaženje agenata u sedište ispostave učinili su tu mrežu neefikasnom. Nagrađivanje agenata vršeno je od slučaja do sulčaja, novčano ili robom koju je ispostava kupovala za rumunske leje u Rumuniji. Pored ove agenture, na teritoriji ispostave radila je i agentura koja je bila neposredno vezana za BdS. Ona nije izveštavala ispostavu, već je svoje izveštaje dostav-

ljala BdS-u, koji je — sa svoje strane — davao informacije ispostavi. BdS-ova agentura radila je naročito na suzbijanju delatnosti britanske agenture koja je ugrožavala đerdapske tesnace.

Avgusta 1942 godine došlo je do smenjivanja dotadašnjeg rukovodioca ispostave i do njenog preseljenja iz Kladova za Negotin. Na čelo ispostave je došao SS-poručnik Georg Tronnier, a ispostava je kadrovski pojačana.

Razlog za preseljenje, sem udaljenosti Kladova od centralnih oblasti okruga i administrativnih središta, bila je još i činjenica da je Kladovo zimi, sa prestankom plovidbe na Dunavu i pojavom snega na drumovima, praktično nekoliko meseci otsečeno od sveta. Dalje, u toku leta koncentrisalo se dosta nemačkih ustanova u pribrežnim mesitima — Sipu, Tekiji, Kladovu i Oršavi — koje su preuzele zadatke obezbeđenja i zaštite Dunava, tako da postojanje ispostave nije više bilo za taj teren toliko važno kao ranije.

Ubrzo posle selidbe u Negotin, ispostava je dobila radio-stanicu, što joj je olakšavalo vezu sa centralom u Beogradu. Inače ta ve'za je održavana pismenim putem, preko vojne pošte, a i telefonom i telegrafom.

Dodeljivanje poslova u ispostavi vršeno je bez podele na posebne otseke ili referate, već prema konkretnim sposobnostima pripadnika i njihovoj opterećenosti poslom. Od raznih službenika, koji su se u toku vremena smenjivali na radu u ispostavi treba pomenuti SS-podoficira Ernst-a Blassmann-a, koji je bio zadužen gotovo isključivo za pitanje obrade velikorumunskog problema. Kao Volksdeutscher, on je znao i rumunski jezik i poznavao lokalne prilike, tako da je istovremeno služio i kao tumač.

Na terenu ispostave je u toku 1942 godine pretstavljala problem organizacija DM, kao baza za britansku obaveštajnu službu. Štabovi DM su u tom kraju za sve vreme okupacije pretstavijali ne samo uporišta te organizacije nego i britanske obaveštajne aktivnosti. Od početka 1943 godine u velikoj meri oživljava delatnost partizana. Partizanski odredi sprovode manje i veće akcije i glavna pažnja ispostave posvećena je borbi protiv NOP-a, naročito ujesen 1943 godine kada je došlo do sporazuma i saradnje između ispostave i četničkih štabova na njenoj teritoriji. Oktobra 1943 godine postigao je šef ispostave Tronnier prilikom sastanka sa četničkim rukovodiocem,

kapetanom Jovanom Jovanovićem, sporazum o saradnji protiv NOP-a. Međutim, i tada su na terenu ostale četničke formacije koje su sarađivale sa nekolicinom britanskih oficira i koje su otuda za ispostavu pretstavljale stalni objekt pažnje i delatnosti.

Ispostava je stvorila svoju razgranatu obaveštajnu mrežu. Mada je, specijalno po narodnosnim problemima, više radila po liniji III nego neke druge ispostave, njena osnovna delatnost bila je po liniji IV. Pri tome je mreža agenata doprinosila vršenju raznih egzekutivnih zahvata koji su bezobzirno sprovođeni.

Po pitanju borbe protiv NOP-a ispostava se oslanjala, pored svoje agenture, naročito na odeljenje Specijalne policije. Obradu organizacije DM ispostava je vodila sama. Od njenih agenata treba naročito pomenuti zubara Rašu Arsenijevića iz Zaječara, jednog od najistaknutijih pripadnika četničke grupe Koste Pećanca.

Za rad Tronnier-a karakterističan je njegov aranžman sa ranije pomenutim četničkim rukovodiocem, Jovanom Jovanovićem, sa kojim je on uspostavio vezu preko svog agenta, kapetana »Srpske državne straže« Mila Vidanovića. Prema tom aranžmanu četnicima je bilo odobreno da, sa nemačkim dozvolama za noćno kretanje, ulaze u varoši, i izvode pristalice NOP-a, takođe uz propisne noćne dozvole, stim da njihovo likvidiranje vrše van grada. S druge' strane, četnici su predavali Tronnier-u spiskove pristalica NOP-a koje je utvrdila njihova obaveštajna služba. U karakteristične slučajeve Tronnier-ove delatnosti treba ubrojiti i hapšenje celog sedmog i osmog razreda negotinske gimnazije, koje je ispostava izvršila u proleće 1944 godine, zbog sumnje rada za NOP. Većina učenika puštena je već sledećeg dana, a izvestan broj, koji je zadržan u pritvoru, nešto kasnije, ali je nedelju dana iza toga ponovo uhapšen celi osmi razred i ostao u zatvoru dva dana.

U radu ove ispostave pada naročito u oči vešto taktiziranje' prema organizaciji DM. Dok su se, s jedne strane, gonili štabovi četničkih rukovodilaca Piletića i drugih, u kojima su se nalazili britanski oficiri, dotle su se, s druge strane, stvarali prećutni i izričiti sporazumi sa četničkim grupama u cilju zajedničke borbe protiv NOP-a. Isto tako treba istaći veoma razgranatu agenturu, — i to ne samo u Nego-

tinu već u svim mestima okruga — koja je ispostavu snabdevala mnogobrojnim informacijama. Ove informacije su davala i lica iz kvislinškog aparata i građanstva, koja inače nisu bila formalno zavrbovana kao agenti. Tronnier je bio veoma agilan i nastojao je da što više poslova drži u svojim rukama.

Kao sve ostale, tako je i ova ispostava održavala veze sa kvislinškim i nemačkim ustanovama na svom području, a naročito sa Policijom poretka, vojnom žandarmerijom, Ruskim zaštitnim korpusom, »Srpskom državnom stražom« i kvislinškim upravnim aparatom. Bilo je ugovoreno i uzajamno obaveštavanje sa bugarskim komandama koje su se nalazile na području ispostave.

Ispostava se služila sreskim zatvorom u Zaječaru, a imala je i svoj logor za hapšenike, odakle su uzimana lica za odmazde.

Maja 1944 godine ispostava je preseljena iz Negotina u Zaječar. Preseljenje je izvršeno u vezi sa opštom situacijom na terenu, gde se sve više osećao pritisak snaga NOP-a. Nemačke ustanove su se okupile u Zaječaru, koji je bio sedište centralnih nadleštava okruga. U Zaječaru ispostava je ostala sve do početka septembra 1944 godine, kada je spalila svoju arhivu i povukla se preko Bora i Požarevca za Beograd. U Boru pripadnici ispostave su se, prema primljenom naređenju, presvukli u uniforme vazduhoplovstva.

Način rada i konkretna delatnost ispostave nisu se ni posle selidbe promenili. Međutim, iz same situacije je proisteklo da je sav rad praktično bio usmeren protiv NOP-a, koji je konačno postao jedini protivnik, a nadirao je sve snažnije na područje koje se nalazilo u nadležnosti ispostave.

Na kraju treba primetiti da je do formiranja ispostave u Boru, ispostava u Negotinu radila sve ono što je kasnije preuzela samostalna ustanova u Boru.

(5) Ispostava BdS-a Kragujevac

Ispostava u Kragujevcu formirana je ujesen 1942 godine. Njen prvi rukovodilac bio je SS-kapetan Poeck. Ali on je već posle nekoliko meseci smenjen, a na njegovo mesto došao je SS-major Franz Marmon, koji je tu dužnost vršio samo kratko vreme, a zatim se do kraja na čelu ispostave nalazio

SS-kapetan Martin Hansmann. Zadaci ispostave bili su, u svojim opštim linijama, identični sa onima koje su u Srbiji vršile i druge ispostave BdS-a. Kao posebni objekt pažnje ispostave bio je Vojno-tehnički zavod u Kragujevcu sa svojim brojnim radništvom. Pored rada protiv NOP-a i nastojanja da se on suzbije, ispostava je vršila i obradu i kontrolu organizacije DM u Kragujevačkom okrugu. Organizovala je razne akcije na terenu ili učestvovala u njima, i to naročito u zajednici sa Policijom poretka i sa »Srpskom državnom stražom«. Između ostalih, poznata je takva zajednička akcija protiv partizana u okolini Aranđelovca, izvršena u prvoj polovini 1943 godine, kojom je prilikom u borbi ubijen komandant partizanskog odreda Milorad Labudović a zarobljen Tihomir Viseković. U leto iste godine ispostava je učestvovala u akciji odmazde u selu Stragari, gde je bilo ubijeno nekoliko nemačkih vojnika. Selo je popaljeno, a ispostava je saslušavala pohapšene stanovnike. Uprkos saradnje sa »Srpskom državnom stražom«, ispostava je motrila i na nju.

Ispostava je isto tako održavala bliske veze sa Kreiskommandanturom, služeći se njenim kurirom za svoju vezu sa BdS-om u Beogradu.

Kao i. ostale ispostave, i ova je, naročito u poslednjoj fazi okupacije, održavala vezu sa organizacijom DM. U sedište ispostave dolazio je četnički rukovodilac Marko Muzikravić, a januara 1944 godine održani siu razgovori, uz učešće Policije poretka, sa četničkim rukovodiocem Jakovljevivićem iz odreda Mirka Smiljanića. Starešina ispostave, SS-kapetan Hansmann, tražio je, između ostalog, pomoć tog odreda u hvatanju jednog britanskog oficira koji se nalazio na teritoriji ispostave. Saradnja je, inače, bila uperena protiv NOP-a.

Ispostava se povukla septembra 1944 godine.

(6) Ispostava BdS-a Kraljevo

U Kraljevu je ispostava BdS-a formirana početkom septembra 1942 godine. Na čelu joj je u početku, samo do oktobra iste godine, bio SS-kapetan Poeok, a zatim do novembra SS-kapetan Guenther Hausding. U novembru i decembru ovu dužnost je vršio SS-potporučnik Fritz Stracke, od decembra 1942 do februara 1943 godine SS-podoficir Heinrich Baumann,

otada pa do maja iste godine SS-podoficir Josef Eckert, a od juna 1943 do povlačenja SS-poručnik Niebuhr.

Zadaci i opšti okviri delatnosti su i kod ove ispostave bili, u glavnim linijama, identični sa zadacima i delatnošću ostalih do sada prikazanih ogranaka BdS-a. Specifičnosti tu nije bilo, već je celokupna aktivnost usredsredena na egzekutivno suzbijanje okupatorovih protivnika, tj. NOP-a. Ispostava je za ovo koristila svoju agenturu i podatke koje je dobijala od drugih nadleštava okupacione uprave u Kraljevu. Treba istaći i pojavu SS-divizije »Prinz Eugen« na teritoriji ispostave. Za vreme dok se divizija nalazila na njenom području ispostava je održavala vezu sa Ic-oficirom, a kada je jedna bugarska divizija smenila diviziju »Prinz Eugen«, nastavila je te veze sa njenim obaveštajnim oficirom. Inače, u svojim akcijama, ispostava je koristila pripadnike ovih vojnih formacija, i to na taj način što se obraćala BdS-u da nadležnim putem obezbedi angažovanje vojnih jedinica u poduhvatima koje je ispostava planirala i organizovala. Međutim, bilo je terenskih akcija u kojima je saradnja između ispostave i vojske ostvarena bez formalnog službenog postupka preko Beograda.

Veza je održavana i sa Kreiskommandanturom, a naročito sa njenim oficirom koji je obavljao Ic-službu, a zatim sa Policijom poretka i sa kvislinškim oružanim snagama. Po policiskim pitanjima i pitanjima bezbednosnog karaktera ispostava je sarađivala sa Specijalnom policijom kvislinškog aparata.

Ispostava je ostvarila saradnju i sa četnicima DM. Njen rukovodilac, SS-poručnik Niebuhr, decembra 1943 godine održao je sastanak sa četničkim komandantom Predragom Rakovićelm, koji se nalazio na čelu tzv. Drugog ravnogorskog korpusa. Tom prilikom Raković je Niebuhr-u saopštio radiogram koji je poslala neka njegova radio-stanica sa teritorije NDH i kojim se prenosi tekst jednog telegrama NOV o pripremama za pokret u pravcu Srbije.

Na sektoru delatnosti protiv NOP-a, ispostava je preuzela od Specijalne policije grupu od 45 do 50 hapšenika, među kojima su se nalazili i članovi KPJ. Ova grupa bila je, uglavnom, povezana sa mesnim komitetom KPJ u Kraljevu, čiji se sekretar, Toma Šutić, takođe nalazio među uhapšenima. Trinaest uhapšenih iz ove grupe sprovedeno je u Beo-

grad, gde je osam hapšenika streljano, a pet upućeno u koncentracini logor.

Veća akcija izvršena je i februara 1943 godine, u saradnji sa bugarskim jedinicama. Tom prilikom su uhapšeni i neki funkcioneri KPJ, i to na taj način što je blokiran jedan deo grada, a posle toga izvršen pretres kuća. Tako su pale član OK KPJ Olga Milutinovic i član PK KPJ iz Beograda, Zora Popović. Kod njih je pronađen izvestan partiski materijal, na osnovu koga su vršena dalja hapšenja.

Od dvanaest uhapšenih lica četiri su streljana, među njima obe partiske funkcionerke, tri upućena u logor, a ostala puštena na slobodu.

Ispostava je imala svoje agente u raznim slojevima građanstva. Ona nije samo sarađivala sa kvislinškom policijom, već je otuda dobijala informacije i putem svojih agenata u njenim redovima. Agentura po liniji NOP-a radila je kako u samom Kraljevu tako i u njegovoj okolini.

Ispostava u Kraljevu imala je svoju ekspozituru u Čačku, koja je formirana juna 1943 godine. Njen prvi rukovodilac bio je SS-podoficir Kuschel, a posle kratkog vremena zamenio ga je SS-poručnik Biermann, koji je rukovodio ekspoziturom sve do njenog rasformiranja, krajem avgusta 1944 godine. Ekspozitura je bila podređena ispostavi ali je povremeno opštila i neposredno sa BdS-om. Delatnost ekspoziture razvijala se istim linijama kao i delatnost ispostave. Na terenu je radila na suzbijanju NOP-a, a prema organizaciji DM imala isto držanje kao ispostava kojoj je bila podređena, pa je i ona održavala kontakt sa kapetanom Rakoviće'm. S njim je Biermann, posredovanjem svog agenta d-r Mehmeda Hodžića, upravnika čačanske bolnice, sklopio i sporazum o zajedničkoj akciji protiv NOP-a. Isto tako, ekspozitura je održavala veze sa Bojanom Ristanovićem, šefom četničkih »crnih trojki«, čiji su pripadnici ulazili u Čačak i tu ubijali pripadnike i simpatizere NOP-a.

Pored oslanjanja na druge nemačke ustanove u Čačku, naprimer na Ortskommandanturu i odred vojne žandarmerije, ekspozitura se, naročito u svom radu protiv NOP-a, oslanjala i na kvislinšku policiju. Sa njom je postignut sporazum, da ona vrši hapšenja i saslušavanja na terenu, stim da ekspozituri dostavlja prepise saslušanja na uvid.

Između ekspoziture i njene pretpostavljene ispostave održavan je stalni kontakt. Opštenje pismenim putem ostvarivano je preko sopstvenih kurira i kurira Wehrmacht-a, a starešina ekspoziture je svake nedelje dolazio u Kraljevo, dok je šef ispostave češće išao u Čačak. Od dolaska Feldkommandanture 610 u Čačak, u proleće 1944 godine, ekspozitura je održavala prisne veze i sa njom.

Ispostava je rasformirana i njeno osoblje povučeno septembra 1944 godine.

(7) Ispostava BdS-a Kruševac

Ova je ispostava formirana ujesen 1942 godine i njome je, za sve vreme njenog postojanja, rukovodio SS-potporučnik, kasnije poručnik, Hans Schlutt. Ispostava je, po svom personalnom sastavu bila mala, a radila je, uglavnom, po liniji IV, suzbijajući NOP. Sa organizacijom DM, nad kojom je nastojala da ostvari što bolju kontrolu, sarađivala je u borbi protiv NOP-a, održavajući vezu sa četničkim odredom majora Keserovića, koji joj je predavao zarobljene partizane.

U početku 1943 godine ispostava je, u zajednici sa vojnom žandarmerijom i Policijom poretka, preduzela veću akciju hapšenja u selima Sreza rasinskog. Juna te' godine izvršena je velika akcija za odmazdu zbog partizanskog napada na jedan nemački odred, prilikom koga je stradalo 13 nemačkih vojnika. U ovoj akciji uhapšeno je oko 350 lica, od kojih je 325 streljano. Na teritoriji ispostave operisao je Rasinski partizanski odred koji se oslanjao na masiv Jastrepca. Inače, naročito u poslednjoj fazi okupacije, ispostava je vršila hapšenja porodica partizanskih boraca i sprovodila ih, kao taoce, u Beograd, gde su zatvarane u Banjički logor.

Ostala delatnost ispostave kretala se u već poznatim okvirima. Treba pomenuti da je ispostava sarađivala sa kvislinškom Specijalnom policijom, uz čiju je pomoć u Kruševcu jula 1943 godine provaljena organizacija KPJ, kojom prilikom je uhapšeno 115 lica. Od toga je pogubljeno 54 lica, 21 maloletnik upućen u popravni dom u Smederevskoj Palanci, 7 lica sprovedeno u koncentracioni logor, 20 upućeno na slobodni rad, a 13 pušteno na slobodu.

(8) Ispostava BdS-a Leskovac

Formirana u leto 1942 godine, ispostava je radila u Leskovcu sve do septembra 1944 godine. Njen prvi rukovodilac bio je SS-podoficir Nadler, koga je zamenio SS-podoficir Adolf Deyerler. Posle njega starešina ispostave bio je SS-poručnik Richard Butgereit, a od maja 1944 godine do povlačenja SS-poručnik Feistritzer. Februara 1944 starešinu ispostave zamenjivao je SS-poručnik Drecoll. Ispostava je bila jedna od važnijih pošto je partizanska delatnost na njenom terenu bila za sve vreme okupacije vrlo živa. Iako njen personal nije bio naročito brojan, ona je imala radio-stanicu za održavanje veze sa BdS-om.

Pored bliske saradnje sa Kreiskommandanturom, vojnom žandarmerijom i Policijom poretka, ispostava se u svom radu naročito oslanjala na kvislinške vlasti. U Leskovcu je okružni načelnik bio potpukovnik Živojin Đurić, čija je sekretarica i metresa, Vera Pešić, predratni agent Uprave VI RSHA, bila najagilniji saradnik ispostave. Vera Pešić je imala veoma jak uticaj na Durića, ali i na politiku ispostave, koja se u svim pitanjima potpuno oslanjala na njeno mišljenje. Ispostava je sarađivala i sa kvislinškom policijom i »Srpskom državnom stražom«.

Glavna delatnost ispostave bila je usmerena na borbu protiv partizanskih odreda i suzbijanje NOP-a. U tome je ona koristila podatke koje je dobijala od svoje agenture i od ostalih nemačkih i kvislinških ustanova sa kojima je sarađivala. Na terenu ispostave izvršeno je nekoliko velikih akcija »čišćenja«, delom u saradnji sa većim bugarskim formacijama. Uhapšena i privedena lica ispostava je saslušavala, bez obzira na to koje su vlasti hapšenje ili zarobljavanje izvršile.

U borbi protiv NOP-a ispostava je uspela da izvrši neke provale. Naprimer, 1942 godine provala je izvršena pomoću nekog partizanskog kurira koji se bio predao četnicima. On je odao neka lica iz partizanskih redova, koja su pod »pooštrenim saslušanjem« odavala dalje. U vezi stim, izvršen je veći broj hapšenja. Druga veća provala bila je decembra 1943 godine, uz pomoć kvislinške Specijalne policije. Tom je prilikom uhapšen veći broj omladinaca, među kojima je bilo i pripadnika SKOJ-a.

U zimu 1943/1944 godine ispostava je uspostavila odnose i saradnju sa četnicima DM. Sklopljen je sporazum, prvo sa poručnikom Milivojem Perovićem, zatim sa komandantom Moravske brigade DM, majorom Stošićem, a posle toga sa komandantom Vlasotinačke brigade, poručnikom Mitićem, i Leskovačke brigade, poručnikom Miletom Andrejevičem. Najzad, održan je veći sastanak sa četničkim komandantima, na kome je postignuta saglasnost o operativnoj saradnji. Određeni su, i s jedne i s druge strane, oficiri za vezu, koji su imali da koordiniraju zajedničke akcije protiv NOP-a, čije su jedinice sve snažnije nadirale u Leskovački okrug. U saglasnosti sa Kreiskommandaturom, u Leskovcu i drugim mestima počele su da operišu »crne trojke« koje su ubijale pripadnike NOP-a. Ranjeni pripadnici odreda DM primani su u bolnice u Leskovcu i drugim mestima, a nemačke vlasti su snabdevale četnike oružjem i municijom.

(9) Ispostava BdS-a Loznica

Ispostava u Loznici formirana je aprila 1942 godine, dakle među prvim ispostavama koje je BdS formirao na terenu. Ona je u Loznici ostala do pred kraj septembra 1944 godine. Za sve vreme starešina joj je bio SS-poručnik Johann Marquart.

Značaj ispostave bio je očito u tome, što se na njenoj teritoriji nalazio veliki rudarsko-topionički objekt u Zajači, najvažniji proizvođač antimona na evropskim teritorijama pod nemačkom okupacijom. Zajača, sa svojim rudnikom i topionicom, bila je od izvanredno velikog značaja za nemačku ratnu privredu. Drugo, teritorija ispostave je ćelom svojom dužinom izlazila na granicu prema NDH. U pograničnoj zoni, s one strane Drine, vladalo je, »haotično stanje« i odatle je ugrožavan poredak koji su okupatorske vlasti nastojale da uspostave u Srbiji. Najzad, na samom području ispostave, bilo je stalne aktivnosti NOP-a, što je takođe pretstavljalo razlog za njeno stvaranje.

Delatnost ispostave, a naročito njene agenture, bila je vrlo razgranata i nije se ograničavala samo na teritoriju s ove strane Drine, već je svoje veze širila i preko nje, na područje NDH. Tako je ispostava imala svoj obaveštajni centar u Zvorniku, gde se nalazio jedan od njenih glavnih agenata,

Avdo Mujezinović. Ona je održavala kontakt i sa »Muslimanskom legijom«, koja je operisala na bosanskoj strani, a i sa četničkim štabovima u Bosni. Preko jakog centra u Zvorniku, obaveštajne veze ispostave pružale su se prema Brčkom i Bijeljini.

Na terenu ispostave radili su i agenti BdS-a Mihajlo Jović i Momir Marčetić, koji su upućeni na ovaj teren, s tim da se jave ispostavi a zatim ubace u četničke redove.

I ova ispostava je uspostavila saradnju sa četnicima DM, naročito uz posredovanje direkcije preduzeća Antimon a.d., čije je sedište bilo u Beogradu. Direkcija je imala interesa da se proizvodnja u njenim, rudnicima i topionicama ne ometa, pa je zato preko jednog svog inženjera, Milutina Mladenovića, održavala vezu sa četničkim štabovima i davala im pomoć u novcu i materijalu. Ovaj kontakt ispostave sa jedinicama organizacije DM koristile su i okupacione vlasti, naročito početkom 1944 godine, da bi stupile u vezu sa četničkim štabovima i postigle sporazum o zajedničkoj akciji protiv NOP-a. Vezu okupacione vlasti sa mesnim formacijama DM održavao je administrativni rukovodilac rudnika, Marko Deisenberg.

Ispostava je imala neposrednu vezu sa BdS-om, ali je održavala i vezu sa ispostavom u Šapcu. Imala je svoju radio-stanicu. Ispostava je sarađivala sa svim nemačkim ustanovama na svom terenu, a isto tako sa formacijom Ruskog zaštitnog korpusa, na čijem se čelu nalazio beloemigrantski oficir Zmučilo.

Mada je rad po liniji IV i kod ove ispostave pretstavljao najvažniji deo delatnosti, ona je više nego ostale radila na obaveštajnoj službi po liniji III, naročito u vezi sa problemima privredne i socijalne prirode, skopčanim sa rudnikom u Zajači. Sem toga, i obaveštajna služba na teritoriji NDH davala je BdS-u važne informacije o situaciji, a naročito o kretanju četničkih formacija i NOV i prilikama u istočnoj Bosni.

(10) Ispostava BdS-a Niš

U Nišu, kao drugom po veličini centru na okupiranoj teritoriji Srbije, ogranci Sipo i SD-a postojali su još od početka okupacije. Ali, sve do formiranja ispostave, u martu

1942 godine, oni su imali karakter ustanove za vezu sa mesnim vojno-upravnim vlastima i oslanjali su se na njih.

Ispostava je prvo nosila naziv »Aussenkommando«, koji je ujesen 1942 godine promenila u »Ausendienststelle«. Njen prvi starešina bio je SS-kapetan Brandt, koji je preuzeo dužnost od dotadašnjeg oficira za vezu Sipo i SD-a pri Feldkommandanturi u Nišu, SS-kapetana Hammer-a. Tom prilikom došlo je i do promene dotadašnjeg naziva »Einsatzkommando«, koji je Hammer-ova ustanova za vezu nosila do svog prerastanja u ispostavu BdS-a kao samostalno nadleštvo koje se više nije oslanjalo na komandanturu. Brandt-a je već posle dva meseca zamenio SS-poručnik Erich Wienecke, koji je rukovodio ispostavom sve do njenog povlačenja u septembru 1944 godine.

Ispostava je održavala stalnu vezu sa svim nemačkim ustanovama u Nišu, a isto tako sa nadleštvima kvislinške uprave, u prvom redu sa upravom policije i »Srpskom državnom stražom«. Sem toga, ispostava je bila u kontaktu sa okružnim i sreskim načelstvom, sa berzom rada i sa komandom odreda »Srpskog dobrovoljačkog korpusa«.

Delatnost ispostave bila je usmerena na rad po liniji IV, pri čemu je razgranata obaveštajna mreža naročito služila tim zadacima. Po liniji III radio je jedino starešina ispostave, koji je[1] sastavljao sve izveštaje. Za provere koje su vršene na zahtev odeljenja III BdS-a upotrebljavana je sva agentska i informatorska mreža.

Ispostava je imala svoju radio-stanicu, a vezu sa centralom u Beogradu održavala je i putem vojne pošte, kurira, telefona, itd. Po svom personalnom sastavu najveća u Srbiji, ispostava je imala i svoj logor, u kome se nalazio i poseban zatvor. Logorom su se služile i ispostave u Negotinu i Leskovcu, a u njega je smeštala svoje zatvorenike i uprava policije u Nišu, odnosno Specijalna policija UgB, koja je tu delovala.

Ispostava je, između ostalog, kontrolisala političku delatnost i kretanje Dragiše Cvetkovića, koji je živeo u Niškoj banji, ali je izvestila BdS da je nad njim vrlo teško vršiti odgovarajući nadzor. BdS je, sa svoje strane, obavestio ispostavu da u vezi sa glasovima da Cvetković priprema bekstvo za Tursku ne treba preduzimati nikakve preventivne mere, ali ako bi on zaista pokušao da pobegne treba ga uhapsiti i

sprovesti u Beograd. U političkom pogledu, posmatran je i rad episkopa niskog, Jovana. On je[1], po tvrđenjima ispostave, vršio političku propagandu putem svojih propovedi, a Wienecke je od njega tražio da u njih uključi i borbu protiv komunista odnosno partizana. Prema izveštaju BdS-u, Jovan mu je to i obećao.

Treba pomenuti slučaj agenta ove ispostave, kafedžije Milana Jovanovića, pošto je on tipičan za priličan broj pripadnika agenture BdS-a. Ispostava je Jovanovića uhapsila, jer je svesno podnosio lažne prijave protiv imućnijih ljudi, pa je zatim tražio od njihovih porodica novac i namirnice da izradi njihovo puštanje na slobodu. Pri tome[1] je uveravao da jedan deo toga mora davati rukovodiocu ispostave. Dok je u ovom slučaju protiv agenta-ucenjivača postupijeno vrlo oštro i on je streljan, ima i drugih slučajeva gde organi Sipo i SD-a nisu preduzeli ništa, a da se i ne govori o slučajevima njihovog učešća u korupciji.

U krupnije uspehe ispostave spada otkrivanje jedne grupe organizacije DM koja je, po britanskom nalogu, radila na pripremanju većih sabotaža na železnicama. Zbog ovog je Viši vođa SS i policije odao ispostavi posebno priznanje.

Interesantan je slučaj uhapšene studentkinje Olge Stanojević, koju je ispostava držala u logoru u Nišu kao komunistkinju. Za nju se zauzeo nekadašnji senator Kamenko Božić, advokat u Kragujevcu, ponudivši BdS-u svoju saradnju ukoliko ona bude puštena na slobodu. Ispostava se protivila njenom puštanju, ali je lično Schaefer, zbog Božićeve ponude, naredio da se to učini.

Maja 1944 godine zarobljen je Vasilije Đurović, komandir čete u sastavu 9 srpske partizanske brigade. Đurović nije izdržao saslušanje i provalio je lica sa kojima je radio. Isto tako, dao je iscrpne podatke o svim odredima u kojima se nalazio, o glavnom štabu Srbije i britanskim oficirima za vezu pri njemu, kao i o mnogim drugim brigadama koje su tada operisale na srpskoj teritoriji. Ispostava je čitav materijal uputila BdS-u, izvestivši ga da će Đurović uskoro biti pogubljen. Međutim, BdS je odlučio da se pogubljenje odloži do daljeg naređenja.

U Nišu je izvršeno nekoliko velikih odmazdi. Između ostalog streljano je 500 pripadnika i simpatizera NOP-a, po-

vodom pokušaja bekstva jedne grupe zatvorenika iz logora. Vredi zabeležiti da je ispostava sva svoja akta spalila još 18 aprila 1944 godine, iz »preventivno-polieiskih razloga«.

(11) Ispostava BdS-a Požarevac

Ispostava u Požarevcu formirana je u proleće 1942 godine. Ustvari ona je tada radila samo u aprilu i maju, kada je ukinuta, pa ponovo formirana početkom 1943 godine. Na njenom čelu se, od osnivanja do povlačenja, nalazio SS-poručnik Fritz Stracke, čiji je zamenik bio SS-podofici** Ninaus. Posebnu pažnju ispostava je posvetila četničkom štabu Piletića i ostalim formacijama DM u Homolju, pri kojima su se nalazile baze britanske obaveštajne službe i diverzantski odredi. Inače se ispostava angažovala u borbi protiv NOP-a, čija je delatnost 1941 godine suzbijena vojnom akcijom, ali docnije ponovo i još snažnije oživela. Od važnijih privrednih objekata na teritoriji ispostave bio je rudnik Kostolac sa svojim velikim postrojenjima, u kome se nalazio veliki broj lica na prinudnom radu.

Ispostava je radila prvenstveno po liniji IV, ali i u smislu SD-ovske obaveštajne službe. Ona je sarađivala sa komandama i operativnim jedinicama Wehrmacht-a na svojoj teritoriji, naročito sa 714 (kasnije 114) pešadiskom divizijom odnosno njenim Ic odeljenjem, a isto tako sa Policijom poretka, Ruskim zaštitnim korpusom, kao i sa bugarskim komandama koje su se nalazile na njenom području. Pored većeg broja svojih agenata, ispostava je dobijala obaveštenja i od kvisiinških vlasti, kao i od »Srpske državne straže«. Imala je svoju radio-stanicu a inače je vezu sa BdS-om održavala uobičajenim putem, kao i ostale ispostave.

U vezi sa njenim radom protiv NOP-a već je pomenuta provala u kojoj je uhapšena jedna grupa SKOJ-a, i to na osnovu iskaza njenog rukovodioca, Živka Lazarevića, kome je prethodila prijava magacionera Ljubićeva, Pavla Bilava. Polovinom 1943 godine ispostava je uhapsila studenta Dragoslava Markovića, koji je ranije bio partizan. U isto vreme »Srpska državna straža« uhapsila je Antonija Bodija, gimnazijalca, i preko Ic-oficira 104 nemačke divizije predala ga je ispostavi. Bodi, koji je u istrazi dao opširne podatke o Ko-

smajskom partizanskom odredu, u kome se nalazio, kao i o organizaciji KPJ u Mladenovcu i nekim licima iz Beograda, sproveden je od strane ispostave u Beograd, gde ga je BdS kasnije pustio na slobodu.

Preko ispostave pokušano je i ubacivanje u redove partizana agenta Ivana Ikonikova. Njega je BdS uputio u Požarevac gde je on stavljen u zatvor, među ostale hapšenike, kako bi došao do veza i podataka koje bi mogao da koristi za izvršenje svog zadatka. Međutim, pošto je on bio stran u požarevačkoj okolini, pokušaj nije dao rezultata. Na kraju treba pomenuti da je na teritoriji ispostave, početkom 1944 godine, za akciju protiv partizana upotrebljena i jedna jedinica sovjetskih vojnika, bivših zarobljenika. Od njih je 41 prebegao partizanima.

Ispostava je Požarevac napustila početkom septembra 1944 godine.

(12) Ispostava BdS-a Šabac

U Sapcu je do formiranja ispostave situacija bila slična onoj u Nišu. I tu je prvo postojala ustanova Sipo i SD-a pod nazivom »Einsatzkommande«, koja je imala ulogu organa za vezu sa Feldkommandanturom. Međutim, za razliku od ustanove u Nišu, Einsatzkommanda u Šapcu bila je formirana sa konkretnim ciljem, u vezi sa »kaznenom ekspedicijom« generala Boehme-a. Boehme je tražio od Einsatzgruppe Sipo i SD-a stručne organe koji bi obavljali bezbednosno-policiske poslove, a specijalno izvršile saslušanja u velikom logoru u Šapcu, gde se nalazio veliki broj lica uhapšenih i zarobljenih u toku »kaznene ekspedicije«. Tako je u Šabac došao SS-major Willy Paul, sa nekoliko egzekutivnih službenika, pod vođstvom SS-potporučnika Zappe-a. Zappe je uskoro vraćen u Beograd, a Willy Paul je u proleće 1942 godine premešten za Nemačku. Tada je na čelo ustanove došao SS-potporučnik Matzker, koji je na tom položaju ostao do povlačenja ispostave, septembra 1944 godine. Promena naziva ispostave od »Einsatzkommando Sipo i SD-a« na »Aussenkommando BdS-a« izvršena je marta 1942, a početkom jeseni iste godine naziv je promenjen u »Aussendienststelle«, kako su obeležavane i ostale ispostave BdS-a.

Redovni zadaci ispostave bili su kao svih ostalih ustanova njene vrste. Posebnu pažnju ona je obraćala na »raščišćavanje« hapšenika u logoru, u vezi s čim je izvršeno na hiljade streljanja. Sarađivala je sa nemačkim teritorijalnim i operativnim komandama, Policijom poretka, a i sa Ruskim zaštitnim korpusom. Imala je razgranatu agenturu, u kojoj je priličan broj agenata bio iz redova beloemigranata.

Početkom 1942 godine, ispostava je saslušavala Milisava Borđoškog, učenika Učiteljske škole u Šapcu, inače političkog komesara u Noćajskom, a kasnije u Mačvanskom partizanskom odredu. Borđoški je provalio vrlo veliki broj lica, posle čega je upotrebljen u Banatu. Od većih akcija protiv NOP-a treba pomenuti hapšenje veće grupe stanovnika sela Badovinci u vezi sa jednim partizanskim napadom na nemačku i srpsku pograničnu stražu u torn selu. Uhapšena lica koja su, prema izveštaju ispostave, pripadala partizanskoj grupi ili sa njom održavala veze, streljana su u Badovincima. Tom prilikom je, za odmazdu, spaljeno i 15 kuća.

(13) Ispostava BdS-a Uzice

Ispostava u Užicu formirana je juna 1942 godine, a prvi rukovodilac bio joj je SS-kapetan Abromeit. Njega je već posle nekoliko meseci zamenio SS-podoficir, kasnije potporučnik, Walter Wille.

Na ovom području ispostava je radila prvenstveno poliniji IV, pri čemu je naročitu pažnju posvećivala suzbijanju akcija NOP-a. Organizovana je i kontrola delatnosti četnika DM.. Ispostava je imala dosta razgranatu agenturu, u kojoj su naročito aktivno radili pripadnici »Zbora« u Užicu.

Kao i ostale ispostave BdS-a na terenu, i ispostava u Užicu sarađivala je sa nemačkim i kvislinškim vlastima, a, naročito od početka 1944 godine, stupala je u kontakt i sa četničkim odredima, u cilju zajedničke akcije protiv NOP-a.

Do kapitulacije Italije, septembra 1943 godine, BdS se ovom ispostavom služio i za obaveštajni rad na teritoriji pod italijanskem okupacijom. Tako je preko nje ubačen u Crnu Goru agent BdS-a Uglješa Begović. U praktičnom operativnom radu došlo je do tesne saradnje ispostave sa Meldekopf-om Abwehr-a koji je nosio naziv »Abwehrtrupp Uhu« i

na čijem se čelu nalazio podoficir Hans Kohl poznat pod pseudonimom Kolić.

Sa centralom u Beogradu ispostava je održavala vezu uobičajenim putem, a imala je i svoju radio-stanicu. Povučena je septembra 1944 godine.

(14) Ispostava BdS-a Valjevo

Formirana u rano proleće 1942 godine, ispostava u Valjevu je prvo bila pod rukovodstvom SS-podoficira Paula Mallethan-a, a kasnije SS-potporučnika Seidel-a. Ona je u Valjevu ostala do polovine septembra 1944 godine.

Ispostava je manje radila po liniji organizacije DM, a svoju glavnu aktivnost usmerila protiv NOP-a. Sarađivala je sa Kreiskommandanturom i njenom vojnom žandarmerijom, Policijom poretka i kvislinškim vlastima. Među njene zadatke spadalo je i obaveštajno obezbeđivanje inđustriskog objekta »Vistad«, koji je bio priključen koncernu »Hermann Goering« i radio na proizvodnji naoružanja. Po tom zadatku ispostava je sarađivala sa opunomoćenikom za odbranu preduzeća, SS-kapetanom Schulze-om.

Ispostava je imala svoju, veoma aktivnu, agenturnu mrežu, koju je u početku organizovala preko ustanova kvislinških vlasti, a zatim i neposredno. Za nju su radili i pripadnici »Zbora«, a razni funkcioneri Nedićevog upravnog aparata služili su za održavanje veze sa većim brojem agenata. Rad ispostave smatran je uspešnim, a njena obaveštajna delatnost protiv NOP-a omogućila je razne egzekutivne zahvate. U poslednjoj fazi okupacije ispostava je održavala veze sa četničkim komandantima u svom kraju. Njen rukovodilac se, naprimer, sastajao sa komandantom četničkog korpusa, majorom Kovačevićem. Cilj ovih kontakta, bio je uspostavljanje saradnje u borbi protiv NOP-a. Ispostava je imala agente, u izvesnim slučajevima, i u redovima pristalica NOP-a u ovom kraju.

Prilikom jedne akcije izvršene decembra 1943 godine, ispostava je zaplenila naredbe Draže Mihailovića, kojima se njegovim formacijama zabranjuje da ruše pruge, zadržavaju automobile na drumovima ili vrše kakve druge akcije protiv nemačkih okupacionih vlasti.

(15) Ispostava BdS-a Vrnjačka Banja — Kommando III

Pod nazivom »Kommando III« — ponekad i »Einsatzkommando III« — postojala je u Vrnjačkoj Banji ispostava BdS-a, koja je vršila ulogu oficira ili štaba za vezu BdS-a sa komandom Druge tenkovske armije. Glavni zadatak ispostave bilo je koordiniranje egzekutivne i obaveštajne delatnosti BdS-a sa akcijama operativnih jedinica Wehrmacht-a koje su se nalazile u sastavu te armije.

Na čelu ispostave bio je prvo SS-potporučnik Sadleder, a posle njega SS-major Gohrbandt. Ispostava je imala svoju radiostanicu, pomoću koje' je održavala stalnu vezu sa BdS-om. Ona je prenosila u oba pravca, između BdS-a i štaba Druge tenkovske armije, obaveštenja i materijal. Isto tako, tim su putem uzajamno saopštavane i razne sugestije i želje. Tako je, naprimer, oktobra 1943 godine Ic-AO Druge tenkovske armije zatražio preko Kommande III od BdS-a informacije o boravištu i vezama »beogradskog arhiepiskopa« (patrijarha Gavrila Dožića), pošto je komandant armije, general Rendulic, dobio obaveštenja da se on sastaje sa politički nepouzdanim licima.

Dešavalo se da pojedine ispostave BdS-a o važnijim stvarima obaveštavaju istovremeno i svoju centralu u Beogradu i Kommandu III. Tako je ispostava u Leskovcu, maja 1944 godine, uputila radiogram i BdS-u i Kommandi III da je major Stošić, komandant DM odreda u južnoj Srbiji, zatražio od Kreiskommandanture u Leskovcu oružje i municiju. Po odobrenju Feldkommandanture u Nišu, dato mu je 10.000 metaka. Isti izveštaj sadrži i obaveštenje da je i major Keserović krenuo na teren radi akcije protiv NOP-a.

Pored ove funkcije ustanove za vezu, Kommando III vršio je i ulogu ispostave BdS-a, vršeći saslušavanja i druge istražne radnje.

(16) Ostale ispostave

Izvesno kratko vreme 1944 godine postojao je ogranak BdS-a u Tekiji, koji je radio na obezbeđenju dunavske plovidbe.

Pored ispostava u užoj Srbiji, BdS je imao svojih ogranaka i na teritorijama koje su, istina, ulazile u teritorijalnu

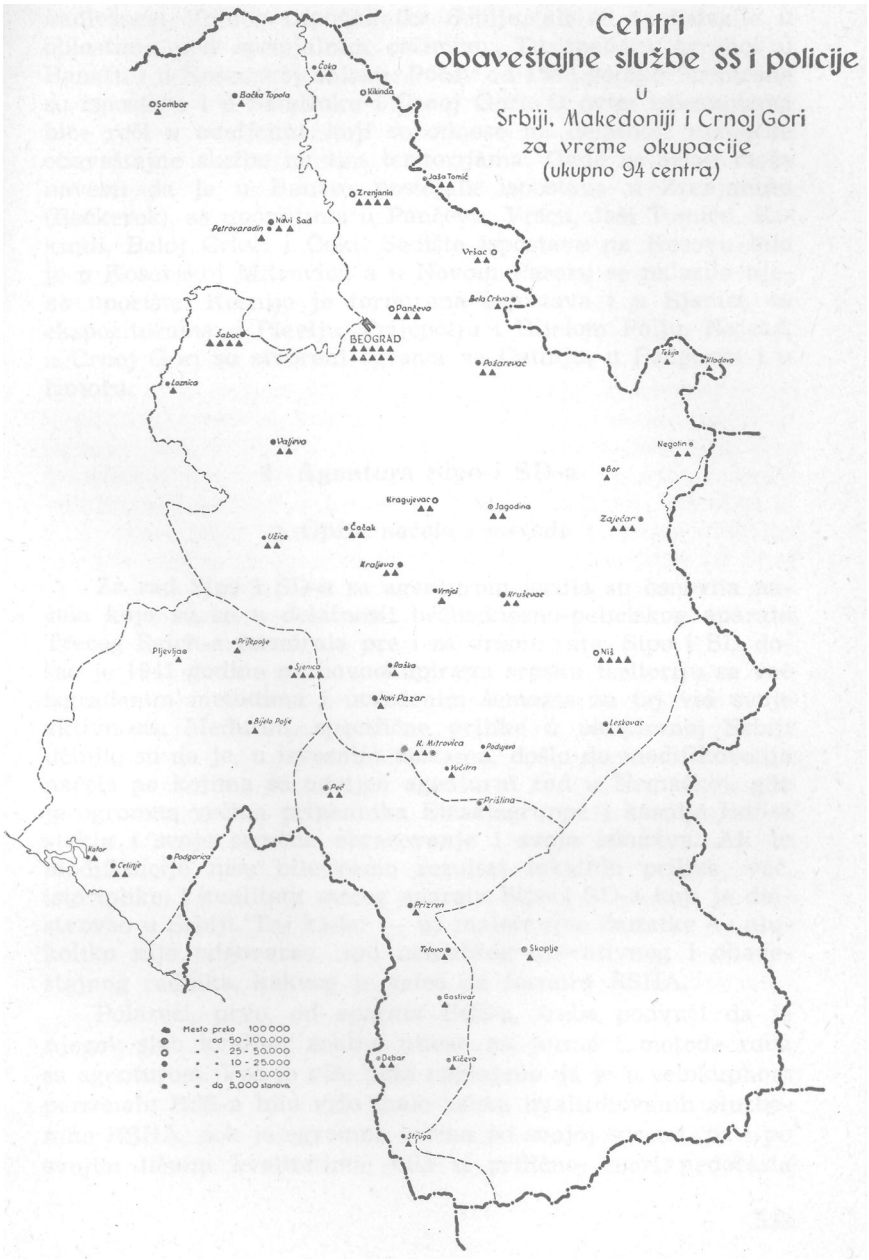
Centri
obaveštajne službe SS i policije
U
Srbiji, Makedoniji i Crnoj Gori
za vreme okupacije
(ukupno 94 centra)
Čuka
Bačka Topola
Sombor
Kikinda
Jaša Tomić
Zrenjanin
Petrovaradin
Novi Sad
Vršac
Bela Crkva
Pančevo
Šabac
BEOGRAD
Požarevac
Loznica
Valjevo
Negotin
Bor
Kragujevac
Jagodina
Zaječar
Čačak
Užice
Kraljevo
Vranje
Kruševac
Prokuplje
Pljevlja
Šjenica
Raška
Niš
Novi Pazar
Bijelo Polje
Leskovac
K. Mitrovica
Podujevo
Vučitrn
Peć
Priština
Kotor
Cetinje
Podgorica
Prizren
Tetovo
Skoplje
Gostivar
Debar
Kičevo
Struga
Mesto preko 100.000
od 50-100.000
25-50.000
10-25.000
5-10.000
do 5.000 stanova

nadležnost Vojnog zapovednika Srbije[1], ali su se nalazile u oblastima pod specijalnim režimom. Tu spadaju ogranci u Banatu i u Kosovskoj oblasti. Počev od 1943 godine formirane su ispostave i u Sandžaku i Crnoj Gori. O ovim ispostavama biće reći u odeljcima koji se odnose na delatnost nemačke obaveštajne službe na tim teritorijama. Ovde se samo može navesti da je u Banatu postojala ispostava u Zrenjaninu (Bečkerek), sa uporištima u Pančevu, Vršcu, Jaši Tomiću, Kikindi, Beloj Crkvi i Coki. Sedište ispostave na Kosovu bilo je u Kosovskoj Mitrovici, a u Novom Pazaru se nalazilo njeno uporište. Kasnije je formirana ispostava i u Sjenici, sa ekspoziturama u Plevlju, Prijepolju i Bijelom Polju. Najzad, u Crnoj Gori su stvoreni ogranci na Cetinju, u Podgorici i u Kotoru.

4. Agentura Sipo i SĐ-a

a. Opšta načela i metodi

Za rad Sipo i SD-a sa agenturom važila su osnovna načela koja su se u delatnosti bezbednosno-policiskog aparata Trećeg Reich-a formirala pre i za vreme rata. Sipo i SD došao je 1941 godine na novookupiranu srpsku teritoriju sa već izgrađenim metodima i utvrđenim šemama za taj vid. svoje aktivnosti. Međutim, specifične prilike u okupiranoj Srbiji učinile su da je, u izvesnim tačkama, došlo do modifikovanja načela po kojima se odvijao agenturni rad u Nemačkoj, gde je ogromna većina pripadnika Einsatzgruppe i kasnije BdS-a stekla i svoje stručno obrazovanje i svoja iskustva. Ali te modifikacije nisu bile samo rezultat lokalnih prilika, već, isto toliko, i kvaliteta samog aparata Sipo i SD-a koji je dejstvovao u Srbiji. Taj kadar — uz malobrojne izuzetke — niukoliko nije odgovarao tipu nemačkog operativnog i obaveštajnog radnika, kakvog je želeo da formira RSHA.

Polazeći, prvo, od aparata BdS-a, treba podvući da je njegov slab kvalitet znatno uticao na forme i metode rada sa agenturom. Već je više puta naglašeno da je u celokupnom personalu BdS-a bilo vrlo malo zaista kvalifikovanih službenika RSHA, dok je ogromna većina po svojoj spremi, pa i po svojim ličnim kvalitetima, bila u priličnoj meri nedorasla

zadacima koji su se pred BdS postavljali. Pre svega, to su mahom bili niži policiski službenici, koji nisu raspolagali ni iskustvima ni kvalifikacijama za samostalni rad u rukovođenju pojedinim referatima ili ispostavama itd. Ove slabosti su samo donekle kompenzirane time što su odluke po konkretnim pitanjima donosili viši funkcioneri BdS-a, koji su pripadali stručno obučenom kadru bezbednosno-policiskih službenika, jer su, zahvaljujući obimnosti posla, niži službenici .slabo obučeni, često intelektualno nedorasli, uskih horizonata, a pri tom bez iskustva, ipak, morali rešavati ili izvršavati stvari koje su daleko premašivale njihove sposobnosti. Ovo se naročito osećalo u radu sa agenturom u kome elastičnost, iskustvo i širi horizont pretstavlja jedan od uslova za pravilno usmeravanje agenata.

Jedna od bitnih slabosti aparata koji je imao da organizuje agenturni rad za razne pravce delatnosti BdS-a, bilo je njegovo manje-više totalno nepoznavanje terena, shvaćenog u najširem smislu reči. To se nije moglo nadoknaditi ni šematskim uputstvima i gledištima koja su se formirala u toku rada na srpskoj teritoriji, ni načelnim stavom prema politici u Srbiji koji je provejavao od vrha Trećeg Reich-a (a naročito SS-a) do njegovih najnižih organa na okupiranom području. Nepoznavanje jezika je u većini slučajeva onemogućavalo neposredni kontakt operativnog organa BdS-a sa agenturom bez tumača. Tumački kadar, nedorastao, slabih intelektualnih, a često i moralnih, kvaliteta, usto raspolažući obično tek slabim znanjem oba jezika, bio je uzrok mnogih nezgoda, nesporazuma i teškoća, koje su negativno delovale na obaveštajni rad. BdS-ov aparat je pokušao da ove nedostake donekle nadoknadi time što je istupao naročito brutalno. Zato njegove brutalne mere treba shvatiti delimično i kao posledicu nesigurnosti u odnosu na situaciju i na zadatke koje je, u toj situaciji, trebalo da vrši. U izvesnoj meri, dakle, ta brutalnost pretstavlja kompenzaciju nesigurnosti i izraz nedoraslosti aparata Sipo i SD-a na teritoriji okupirane Srbije.

U okviru BdS-a obaveštajno su radila odeljenja III i IV, a u već ranije objašnjenom smislu i odeljenje VI. Agenturni rad ova tri odeljenja imao je, prirodno, raznolike vidove, s obzirom na raznorodne zadatke koje su ona imala da izvršavaju. Međutim, kako su se u praksi često u priličnoj meri brisale granice između delatnosti službenika BdS-a zaduže-

nih po liniji III i onih koji su radili po liniji IV, to je i u njihovoj agenturi bilo dosta zajedničkih crta, pa i zajedničkih agenata. Na ovaj način se, u vezi sa situacijom unutar samog aparata BdS-a, slika njegove agenture pojavljuje, s jedne strane, podeljena po linijama rada, a s druge kao jedinstvena celina. Ovakvo stanje doprinelo je nejasnoći u metodima agenturnog rada i prakticizmu koji je išao na štetu pravilne metodologije.

Sa strane agenture takođe je dejstvovao niz činilaca koji su davali njenom karakteru specijalan pečat, otežavali pravilan rad i negativno uticali na njegov kvalitet. Pre svega, tu je bio problem sastava agenture na koju se aparat BdS-a oslanjao u svom obaveštajnom radu. U Srbiji SD nije mogao računati na onakav kadar saradnika i izveštača kakav je imao u granicama Reich-a ili kakav je uspeo da donekle stvori u Sloveniji pod okupacijom. Nemaca koji bi dovoljno poznavali zemlju i ljude bilo je malo. Volksdeutschen, iako sa okupirane teritorije, mahom su bili ljudi koji su pre okupacije retko imali prilike da pređu granice svojih opština, a ukoliko su živeli van svojih rodnih mesta, pripadali su društvenim kategorijama koje, po spremi i vidokrugu, nisu mogle da pruže više do sitnih podataka. Po liniji IV njihova delatnost je isto tako morala biti ograničena na okvir kome su dorasli, a koji je bio veoma uzak. Tome treba dodati, kao opštu osobinu i karakteristiku Volksdeutschera za vreme okupacije, još i kompleks »više rase«, shvaćen na najprimitivniji i najmerkantilniji način. Zbog toga je njihov rad kao agenata za liniju III bio neupotrebiv, a za liniju IV veoma sumnjive vrednosti. Organi BdS-a su ubrzo konstatovali da mnogobrojni volksdeutscherski izveštaji i dostave često pretstavljaju najobičnije denuncijacije iz lične osvete ili koristoljublja.

Što se tiče domaćeg življa, situacija je bila drukčija. Tu se okupator mogao politički, a njegov obaveštajni aparat agenturno, osloniti na veliki broj saradnika, često vrlo kvalifikovanih. Međutim, i tu je bilo teškoća i činilaca koji su delovali negativno u obaveštajnom smislu. BdS je u prvom redu uzeo u obzir ljude koji su još od pre rata sarađivali sa obaveštajnom službom RSHA i uživali njeno poverenje. To su bili, da navedemo samo trojicu najvažnijih, Milan Aćimović, Dragomir Jovanović i Tasa Dinić. Oni su i dalje izveštavali BdS i bili njegovi informatori, ali iz jednog višeg aspekta s

obzirom da su sva trojica zauzeli značajne funkcije u kvislinškom upravnom aparatu. U vrhu tog aparata bilo je i drugih informatora, kako zavrbovanih agenata, tako i ljudi koji su BdS-u davali obaveštenja po liniji društvenog dodira. Međutim, vrlo često — a naročito kad se radilo o kakvoj ličnosti koja je i sama imala političku ulogu u kvislinškoj upravi — informativna ili agentska delatnost takvih ljudi bila je prožeta ličnim motivima, bila je rezultat borbe za okupatorove simpatije i sopstvenu afirmaciju u sklopu kvislinške politike. Informatori i agenti ove kategorije bezobzirno su vršili uzajamna denunciranja. Samim tim, objektivna vrednost onog što je BdS dobijao iz takvih izvora, često je bila vrlo problematična.

Ovde treba odmah pomenuti Ljotićevu političku grupu koja je za BdS ubrzo postala najpouzdaniji informator, kome se verovalo i čija su gledišta usvajana, naročito u delatnosti odeljenja III. Idući za svojim političkim ciljevima, Ljotić i njegov pokret težili su da prigrabe vlast u Srbiji, računajući da će posle rata — u čiji povoljni ishod po Nemce dugo nisu sumnjali — stvoriti svoj fašistički režim oslonjen na Treći Reich i pod njegovim pokroviteljstvom. Zato je ova politička grupa davala BdS-u mnoge agente i informatore, ali je u isto vreme sprovodila, preko tih svojih usluga Sipo i SD-u, sopstvenu politiku, usmerenu ka svom krajnjem cilju.

Bilo je i drugih grupa, mnogo manje važnih, koje su, sa sličnim željama i ciljevima, nastojale da steknu što više poverenja Sipo i SD-a. Tu, naprimer, spada grupa »Signal«, koja je takođe isticala nekakvu svoju ideološku srodnost sa nacizmom, pa je čak, da bi to podvukla, sebe nazvala »srpskim nacional-socijalističkim pokretom«. Razume se da su obaveštenja koja su na takav način i iz takvih izvora dolazila BdS-u bila najčešće objektivno netačna, neproverena, pa i izmišljena. »Zbor« se trudio da uklanja svoje protivnike ili da im se sveti, a »Signal« i avanturisti oko njega nastojali su da se prikažu izvanredno obaveštenim, pa su zato izmišljali često najfantastičnije priče i servirali ih BdS-u.

Pored agenata regrutovanih iz ovih krugova i grupa, BdS je ogromnu većinu svoje agenture stvorio pojedinačnim vrfoovanjetn. To su mahom bili agenti, iz svih sektora i slojeva stanovništva, koji su iz raznih razloga stavili svoje usluge na raspoloženje okupatoru. O načinu na koji su zavrbo-

vani i o kategorijama kojima su pripadali biće još reči u daljem izlaganju. Ovde je važno uočiti da se radilo o nekoliko vrsta lica, od kojih bi ove bile osnovne.

1 — Germanofilski ili pronacistički nastrojena lica koja su, iz idejnih razloga, bila na strani okupatora i sarađivala sa njegovim bezbednosno-policiskim aparatom;

2 — Lica koja su od takve saradnje očekivala kakvih političkih koristi ili želela da se tim putem dodvore[1] okupatoru sa materijalnih razloga;

3 — Lica koja su radila isključivo zbog nagrade u novcu, namirnicama i robi;

4 — Lica koja su za obaveštajni rad pridobljena pretnjom ili ugrožavanjem lične ili imovinske egzistencije, svoje ili svojih srodnika,

5 — Lica koja su obaveštajno sarađivala zbog neprijateljstva prema NOP-u — prvenstveno četnički elementi.

Moralni kvalitet ovih kategorija bio je više nego sumnjiv. Da je to bilo poznato vrhu BdS-a vidi se iz već pominjane Schaefer-ove izjave o kvalitetu svojih agenata, koja jasno pokazuje da on nije imao iluzija o moralnoj vrednosti ljudi koji su pristali da rade za Sipo i SD protiv sopstvenog naroda. Međutim, ovakav moralni šljam, praktično]e pretstavljao glavnu osnovu na kojoj je BdS-ov aparat gradio svoju obaveštajnu službu i po čijim je obaveštenjima sprovodio svoje egzekutivne postupke.

Prema tome, ogromna većina agenata, koji su davali fizionomiju BdS-ovoj agenturi i njegovom obaveštajnom radu, imala je svoje određene — obično beskrupolozne — političke ciljeve, ili pretstavljala lica koja su po svim merilima spadala u kategoriju društvenih propalica.

Treba imati u vidu i vrlo važnu činjenicu da je okupacija mnogima izgledala povoljnim momentom za privatna razračunavanja i lične osvete. Ne stupajući u pravi agentski odnos-, mnoga lica su zapljuskivala razne ustanove BdS-a bujicom svih mogućih denuncijacija protiv raznih svojih neprijatelja, konkurenata itsl. Ovih denuncijacija bilo je toliko, da je kod BdS-a postojao posebni otsek koji se njima bavio. Uprkos svom više no sumnjivom kvalitetu, denuncijacije su uzimane u obzir i često imale teških posledica za lica na koja su se odnosile. U izvesnim slučajevima, kada je osno-

vanost denuncijacije bila takva da je kompromitovala BdS zbog preduzetih mera, posledice bi iskusio i denuncijant.

Ipak, uza sve ove slabosti, ne može se sporiti da je BdS u svojoj obaveštajnoj delatnosti postigao, s okupatorovog gledišta relativno dosta uspeha. Taj uspeh BdS je gledao manje u kvalitetu a više u kvantitetu njegove obaveštajne delatnosti, razgranatosti agenture i činjenici da je preduzimao egzekutivne mere po svakoj signaliziranoj pojavi stvarnih ili tobožnjih protivnika. Spojena sa brutalnošću metoda, ova aktivnost je nesumnjivo dala rezultata. Ali, sa druge strane treba istaći da je obaveštajna delatnost u pogledu NOP-a, a specijalno u pogledu veza i ustanova KPJ u Srbiji, imala neuporedivo manje uspeha od rezultata po drugim linijama rada. Metodima konspiracije koje je primenjivala KPJ, BdS sa svojom agenturom nije bio dorastao, sem u pojedinačnim slučajevima. Tu je više uspeha imala kvislinška Specijalna policija na koju se BdS u svojoj delatnosti protiv NOP-a i KPJ u svemu oslanjao.

Na kraju, za agenturni rad BdS-a je karakteristično da je tumačima, obično iz redova Volksdeutschem, u najvećoj meri poveravano ne samo održavanje kontakta sa agenturom već i neposredno rukovođenje agentima. Ovo je naročito bio slučaj u ispostavama, pri čemu su ovi nedorasli posrednici svojim postupcima često dekonspirisali agente, a, svakako, nisu umeli da rukuju ovim instrumentom delatnosti Sipo i SD-a tako da iz njega i njegove pomoći za bezbednosno-policisku službu okupatora izvuku zaista maksimalni efekt.

Prelazeći na kategorije stanovništva, iz kojih se agentura regrutovala, treba pre svega istaći da je prilikom angažovanja agenata odlučujući moment bio njegova stvarna ili pretpostavljena korisnost. Pred ovim kriterijem ostali su potiskivani u drugi red.

U početku svoje delatnosti aparat Sipo i SD-a u Srbiji oslanjao se prvenstveno na svoje predratne agente. Preko njih je mreža agenata proširivana u jednom smeru. Međutim, istovremeno je korišćen i niz drugih puteva za stvaranje široke agenture. Korišćena je, naprimer, predratna delatnost raznih nemačkih firmi i privrednih ustanova u Jugoslaviji. Njihovi pretstavnici su tada imali mogućnost da upoznaju veći krug ljudi među kojima je BdS nalazio lica po-

godna za njegovu agenturu. On samog početka svog rada u Srbiji Sipo i SD koristio je i usluge raznih nemačkih državljana, zatim naročito Volksdeutschere i njihove organizacije, regrutujući i odatle lica za svoju mrežu. Mnoge agente uspeo je da ubrzo stekne u krugovima ruskih beloemigranata, koji su se iz političkih ah i iz materijalnih razloga od samog početka stavili okupatoru na raspoloženje.

U pogledu rada na vrbovanju agenata u krugovima domaćeg stanovništva, od velike je važnosti bila spremnost izvesnih grupa da se okupatoru stave na raspoloženje radi svojih političkih ciljeva ili ideoloških shvatanja. U vezi s tim već je pomenuta uloga Ljotićevog »Zbora« i grupe »Signal«. Formiranjem kvislinške uprave i njenog aparata proširena je baza sa koje su crpljeni kadrovi za agenturu Sipo i SD-a. Prvo je u samoj kvislinškoj Upravi grada Beograda — iako je ona službeno, kao ustanova, sarađivala sa Sipo i SD-om u njegovoj obaveštajnoj delatnosti — stvorena mreža neposrednih informatora i agenata Einsatzgruppe i kasnije BdS-a, U kvislinškom Ministarstvu unutrašnjih poslova isto tako je formirana agentura, kao i u čitavom upravnom aparatu komesarske i kasnije Nedićeve vlade. Ta je agentura išla do u vrhove tog aparata, ali je kontrolisala i njegove izdanke na terenu. Kada je otpočela saradnja sa četničkom grupom Koste Pećanca, agentura je proširena i u tom smeru, a odatle — ali i drugim putevima — izgrađena je i u organizaciji DM. Agentura je stvorena u ljotićevskom »Srpskom dobrovoljačkom korpusu« i u »Srpskoj državnoj straži«. Velika pažnja posvećena je proširivanju agenture, sem u političkim, i u krugovima slobodnih profesija, u kulturnim ustanovama i u štampi. Najzad, posebna je agentura formirana i prema pojedinim narodnosnim grupama kao što su to Šiptari i Mađari. U pravoslavnoj crkvi Sipo i SD je takođe imao svoje V-Manne, a bilo je čak i agenata Jevreja.

Obaveštajna služba Sipo i SD-a je nastojala da pridobije agente svugde, gde bi položaj izvesnog lica, krug u kome se ono kretalo ili mogućnosti koje su mu se pružale davali izgleda za njegovu, makar i skromnu, obaveštajnu delatnost. Obraćena je pažnja na daktilografkinje u nadleštvima (pri čemu je naglašeno da je korisno pridobiti ih ljubavnim vezama), zatim na čistačice po raznim kancelarijama, koje su mogle pribavljati materijal iz korpi za otpatke, na kućnu poslu-

gu, nastojnike zgrada, razne kurixe, itd. Velika pažnja posvećivana je zanimanjima koja dovode u vezu sa velikim krugom lica: novinarima, lekarima, itd. U srodnu kategoriju spadali su restorateri i kafedžije, uključujući sopstvenike ili zakupce malih bife-a, a isto tako i kelneri. Nastojalo se da se agentura stekne u redovima profesija koje imaju mnogo poznanstava među seljacima, kao što su, naprimer, razni funkcioneri poljoprivrednog zadrugarstva. Ukratko, osnovni princip kod stvaranja agenture bio je: steći agentski kadar u svakoj ustanovi koja je za okupatora i za njegovu politiku i bezbednost mogla biti od interesa, prema svakoj liniji, grupi ili pojavi koja bi ga mogla ugroziti, a iskoristiti sva lica koja su ma na koji način mogla doprinositi obaveštajnom radu.

Za Srbiju nije postojao nikakav određeni, specijalni plan izgradnje agenturne mreže. Praktično, svaki referat, pa i svaki referent ili pripadnik Sipo i SD-a, radio je onako kako je najbolje znao i umeo, pri čemu su nedostaci u kvalitetu tog aparata došli u punoj meri do izražaja. Aparat Sipo i SD-a u provinciji obično je bio naročito slab,

0 Volksdeutscherima kao kategoriji agenata već je dovoljno dosada rečeno. Treba samo podvući da je od svih njih daleko otskakao, po kvalitetu svoje obaveštajne delatnosti, profesor Rudolf Treu. SS-kapetan Rexeisen je preko Treu-a stekao izvanredno dragocene veze sa istaknutim pripadnicima kvislinškog režima, a naročito sa Ljotićem i vrhovima njegovog političkog pokreta. Treu je radio za Rexeisen-a i ostao sa njim u vezi i onda kad je prešao iz Osijeka u Sarajevo i u hijerarhiji RSHA zauzeo mesto samostalnog rukovodioca agenture i obaveštajnog punkta.

1 priličan broj Nemaca iz Reich-a pripadao je agenturi Sipo i SD-a. Posle okupacije Srbije u Beograd je došao priličan broj Nemaca iz Reich-a i sa raznim funkcijama van okupacione uprave, prvenstveno privrednim. Izvestan broj njih je još u Nemačkoj sarađivao sa SD-om, pa je taj rad nastavio i u Srbiji. Takva su lica sama dolazila i prijavljivala se BdS-u, tražeći vezu, a i ustanove u Reich-u obaveštavale su Beograd kada bi neki njihov saradnik bio premešte'n u Srbiju ili se tamo preselio. Treba pomenuti firmu »Omnipol«, koja je imala svoje ogranke u raznim centrima okupiranog Jugoistoka, a i u Carigradu. U Beogradu rukovodeću ulogu u njenom ogranku igrao je neki Prachfeld. Ova firma bila je veo-

ma bliska RSHA-u, a njen beogradski centar sarađivao je sa BdS-om. Svoje razgranate trgovačke poslove, firma je koristila i za obaveštajnu službu i njeno finansiranje u raznim zemljama.

Nemački pretstavnici u raznim granama privredne delatnosti bili su vrlo pogodni za neupadljivo uspostavljanje veža sa licima koja je organ Sipo i SD-a želeo da upozna. Preko nemaćkih državljana moglo se vršiti i izvesno proveravanje ovakvih obaveštajno interesantnih ličnosti, mogle su se ispitati njihove karakterne osobine, sposobnosti, slabosti, sklonosti i ostale okolnosti koje je obaveštajna služba uzimala u obzir prilikom vrbovanja novog agenta.

Ruski beloemigranti isto su tako dali BdS-u, i kao pripadnici svojih organizacija i kao pojedinačno zavrbovani agenti, veliki broj veoma agilnih obaveštajnih saradnika. Među njma treba naročito istaći Aleksandra Lanjina, koji je radio pod šifrom »M-12« ili samo »12«. Lanjin je bio predratni agent Karla Kraus-a i nastavio je da radi za njega odmah čim je zemlja okupirana. Kada je Kraus premešten iz Srbije, Lanjin je nastavio da radi za Sipo i SD, i to za odeljenja III i IV. On je imao i svoju posebnu grupu beloemigrantskih agenata kojom je rukovodio. Njegovo izveštavanje se odnosilo na beloemigraciju i na razne linije protivnika okupacionog režima. On je vrlo mnogo radio i protiv NOP-a, prijavljujući lica koja je smatrao sumnjivim u pogledu veza sa partizanima i KP. Odeljenje IV BdS-a je Lanjina upotrebljavalo za antikomunističku delatnost i van Srbije, kao, naprimer, novembra 1942 godine, u Sofiji, o čemu je već bilo reči.

Od agenata iz beloemigrantskih redova treba pomenuti i Igora Cinamzgvarov-a koji je pod šifrom »Z-l« radio za odeljenje IV. On je bio naročito aktivan na liniji protiv NOP-a, podnoseći izveštaje, pored BdS-a, i Ast-u Beograd. Dalje, značajan agent bio je i Gligorije Ozerov, koji je upotrebljavao šifru »S-5«. On je, između ostalog, radio po liniji organizacije DM i otkrivanja njenih veza sa grupama beloemigracije, organizacijom generala Vlasova i nekim bugarskim faktorima. Naročito krupna bila je uloga Ozerova u provali jednog ogranka organizacije DM u Beogradu, koji je imao vrlo čvrste veze sa beloemigrantskim organizacijama, a radio po direktivama Žarka Todorovića. Ova je grupa specijalno nastojala da, preko svojih beloemigrantskih veza, dođe u kontakt sa Vlasovlje-

vom organizacijom u Nemačkoj. Od mnogih agenata koji su; posmatrali određenu ustanovu ili krug lica treba pomenuti agenta Baranjikova, beloemigranta, koji je za odeljenje III radio u Narodnom pozorištu, čiji je bio član.

Kada je formiran Ruski zaštitni korpus, BdS je odmah u njega ugradio svoju agenturu. Za odeljenje IV radilo je nekoliko istaknutih rukovodilaca korpusa, naprimer, ađutant njegovog komandanta, pukovnik Jakovljev, a isto tako i kapetan Semenov. Za rad prema ovoj formaciji ruske beloemigracije ali i prema njenim raznim beloemigrantskim organizacijama, od naročitog je značaja bila ličnost Waldemara von Hoerschelmann-a, koji je rukovodio jednom grupom agenata i vršio ulogu Haupt-V-Mann-a, zatim konačno prešao u službu BdS-a kao tumač i kasnije postao oficir SS-a. Hoerschelmann je radio pod šifrom »H-15« i »Jelen«. Jedan od najvažnijih agenata BdS-a u kvislinškoj policiji, Nikola Gubarev, bio je takođe beloemigrant.

Mada je izvestan deo beloemigranata, kao, naprimer, baš Hoerschelmann, radio besplatno i iz svog političkog uverenja, veći deo njih smatrao je ovaj rad u prvom redu izvorom prihoda. Bilo je čak slučajeva da su beloemigranti koji su se ponudili za agente postavljali tako visoke zahteve da je BdS odbio njihovu saradnju. Takav slučaj je bio sa Aleksandrom Ariškinim i kapetanom Petrovskim.

U Upravi grada Beograda BdS je imao nekoliko kvalifikovanih agenata, među koje se može ubrojati i pomoćnik Dragomira Jovanovića, Mika Dorđević. Ostali agenti iz Uprave grada bili su, sem već pomenutog Gubareva, još i pripadnici kvislinške policije Mahmud Alajbegović, Aleksandar Banić, Petar Bobić, Miodrag Joksić i drugi. Tu treba pomenuti i policiskog agenta UgB, Nadlačkog, koga je UgB dodelila na rad BdS-u.

O agenturi iz »Zbora« i »Srpskog dobrovoljačkog korpusa« biće u posebnom odeljku više govora. Ovde treba samo naglasiti da je iz »Zbora« sa BdS-om, između ostalih, sarađivao Zoran Vuković (šifra: »Zorvuk«) koji je poznat i po svojoj saradnji sa Abwehr-om; Milisav Grujić, inače vršilac dužnosti šefa obaveštajnog otseka »Srpskog dobrovoljačkog korpusa«; istaknuti pripadnik »Zbora« Dragutin Moderčin; šef štaba korpusa, major Radoslav Tatalović (šifra: »Drago«)..

I sam Ljotić je, naprimer, izvestio BdS o sadržaju svog razgovora sa patrijarhom Gavrilom.

U »Srpskoj državnoj straži« bio je kao agent BdS-a vrlo aktivan Dorđe Ćosić, koji je inače vršio dužnost šefa obaveštajnog otseka. Sem njega, Za BdS su radili i potpukovnik Obradovie, okružni komandant u Nišu, kapetani Ilija Pavlović i N. Nedić, potpukovnik Dragutin Redić i drugi.

U Ministarstvu unutrašnjih dela za BdS je kao agent radio sam ministar Tasa Dinić, koji se služio pseudonimima »Tassin« i »Intass«, zatim bivši činovnik Ministarstva inostranih poslova stare Jugoslavije Stevan Pavlović, koji je za vreme okupacije bio na službi u Ministarstvu unutrašnjih dela. Međutim, najvažniji saradnik u tom ministarstvu bio je savetnik Đuro Sarapa, koji je davao obaveštenja o celokupnom kvislinškom upravnom aparatu, a specijalno o njegovim vrhovima, pa i o Nediću i njegovoj okolini.

Među agentima iz četničkih krugova treba pomenuti četničkog »vojvodu« Majstorovića, koji je davao opširne podatke o organizaciji pripadnika DM u okrugu beogradskom i o drugim kompleksima u vezi sa ovom organizacijom. Zatim, kapetana Iliju Pavlovića, koji se iz »Srpske državne straže« prebacio u organizaciju DM i odande izveštavao BdS. 0 organizaciji DM u Beogradu davao je podatke Milan Čiča, inače član civilnog štaba te organizacije. On je o delatnosti svog štaba i o četničkoj aktivnosti u gradu i njegovoj okolini podnosio mnogobrojne izveštaje.

Među pripadnicima i saradnicima raznih kulturnih ustanova i štampe, BdS je imao znatan broj saradnika koji su, uglavnom, radili po liniji III. Od novinara je najagilniji bio Miodrag Savković, koji je neumorno dostavljao obaveštenja, informacije, denuncijacije itd. Njega je odeljenje III upotrebljavalo i za provere svih vrsta. Među novinarima je obaveštajno radio i Aleksandar Stojković, predratni agent d-r Josefa Hribovschek-Berge-a, atašea za štampu pri nemačkom poslanstvu u Beogradu.

Vrbovanje agenata vršeno je na razne načine, ali, uglavnom, na one koji su uopšte bili uobičajeni u delatnosti Sipo 1 SD-a. Bilo je slučajeva da se neko lice samo prijavi i izrazi želju da obaveštajno radi. Bilo je vrbovanja na taj način da se organ BdS-a ili njegovo poverijivo lice približi nekom, ko je po svojim osobinama ili vezana izgledao pogodnim za

rad u agenturi. A bilo je mnogih vrbovanja u zatvorima, kao i pod pritiskom. Dešavalo se da izvesne grupe, organizacije ili ustanove preporuče neke svoje članove BdS-u za agente. Primer za ovo je slučaj sveštenika Bulića iz Čačka. Njega je rukovodstvo »Zbora« u nekoliko mahova preporučivalo Rexeisen-u kao pouzdanog čoveka kome su naročito dobro poznate prilike u Užicu i Čačku, kao i u pokretu DM uopšte.

U radu na izgradnji agenture, naročito je nastojavano da se pridobiju agenti iz kruga protivnika. Baš u ovom slučaju je često pribegavano vrbovanju u zatvoru.

Kao primer za ovakav način vrbovanja može poslužiti slučaj Petra Aldana, pripadnika KPJ, koji je uhapšen ubrzo posle nemačkog napada na Sovjetski Savez, kad se pristupilo intenzivnijem hapšenju komunista i njihovih simpatizera. Aldan je prvo saslušavan u Pančevu, a zatim prebačen u Beograd. Pošto je islednicima dao opširne iskaze o svemu što mu je bilo poznato u vezi sa organizacijom KPJ i ličnostima u njoj, Aldan je u Beogradu zavrbovan, stim da bude upotrebljen kao agent-provokator u redovima pripadnika i simpatizera KPJ i NOP-a i to naročito u Banatu, ali i u Beogradu. Da bi se njegovo vrbovanje prikrilo, zajedno sa njim pušteni su na slobodu i članovi njegove porodice i još neka lica koja su manje terećena. Da bi izazvao što manje nepoverenja, naloženo mu je da se ne približava njemu poznatim ilegalcima i ilegalnim grupama KP, već da sačeka dok mu neko od njih priđe. Tom prilikom je utvrđeno da on ove svoje veze odmah izvesti da mu je naređeno svakodnevno javljanje volksđeutscherskoj pomoćnoj policiji u Pančevu, jer je pod policiskim nadzorom.

Pomenuti agent Ozerov, koji je bio trgovac u Novom Bečeju, takođe je zavrbovan u zatvoru. Njega je uhapsila volksdeutscherska policija pod sumnjom krijumčarenja i špekulacije. U toku istrage prebačen je BdS-u, gde je zavrbovan.

Slično se dogodilo i sa beloemigrantom Ivanom Ikonikovim, koji je uhapšen na osnovu dostave iz beloemigrantskih krugova. Istraga je protiv njega vođena kod BdS-a zbog sumnje da ima veze sa KPJ. Pošto nije moglo u tom smislu ništa da se utvrdi, Ikonikov je zavrbovan. U izjavi koju je potpisao, upotrebljena je formula, da postoji jaka sumnja da je komunista, ali da se on oseća »nacionalnim Rusom« i da je zbog toga spreman da sarađuje na suzbijanju komunizma.

Akt o vrbovanju sadrži i njegovu izjavu kojom izražava spremnost da se uvuče u redove komunista i da saznanja do kojih bude došao saopštava nemačkoj policiji bezbednosti. Ukoliko kasnije, eventualno, ne bi više mogao da vrši ovaj zadatak, on će odmah javiti Sipo-u, a ako bi izvršio prema njemu izdajstvo može očekivati najstrožije bezbednosno-policiske mere prema sebi i svojoj porodici.

Student Muhamed Avdagić, član KPJ, pristao je takođe u zatvoru da sarađuje sa BdS-om. Bio je upotrebljen kao agent u Sandžaku, a dodeljen ispostavi u Novom Pazaru. Kada je Avdagić došao u Beograd da nastavi studije i sarađuje sa BdS-om, uhapsila ga je kvislinška Specijalna policija. Izveštен o ovom hapšenju, BdS je zatražio da mu se Avdagić preda i ponovo ga uputio na rad u Sandžak.

Slično su na pridobijanju agenata radile i ispostave na terenu. Tako je, naprimer, ispostava u Negotinu, na osnovu spiska pronađenog prilikom nekog hapšenja, pozatvarala u Kladovu i okolini veći broj lica i podvrgla ih delimično i »pooštrenom saslušanju«. Pošto su ona i posle toga ostala uporno pri tvrđenju da su nevini, ispostava je i sama došla do zaključka da je spisak, po kome je hapšenje vršeno, bio sastavljen u provokatorske svrhe. Ali, iako je bila u priličnoj meri uverena u nevinost pohapšenih lica, ona je koristila priliku da među njima zavrbuje agente i uspela je da to postigne sa dvojicom, pustivši ih na slobodu pre nego što je stigla odluka BdS-a o daljoj sudbini pohapšenih. Ovaj je primer interesantan i zato što pokazuje da su ispostave mogle da puste same zatvorenike, kad se radilo o vrbovanju agenata.

U zatvoru je, pod pritiskom, vršeno čak i prevrbovanje agenata drugih grana nemačke obaveštajne službe. Tako je, naprimer, agent Ast-a Beograd, Stevan Šarić, priveden BdS-u pošto su ga bile u Leskovačkom okrugu bugarske jedinice zarobile prilikom neke njihove akcije protiv partizana kod kojih se on tada nalazio. Šarić je, odmah posle zarobljavanja, tražio da bude predat nemačkim vlastima, kako bi pred njima dokazao svoj identitet, pa je tako dospeo u zatvor BdS-a. Iako je tu otkrio da -radi za Abwehr, nije bio pušten dok se nije obavezao na rad za BdS. Pri tome mu je rečeno da sa Abwehr-om treba da prekine sve dalje veze.

I iz logora na Banjici vršena su otpuštanja zatvorenika na uslov obaveštajnog rada za BdS. Karakterističan je tu slučaj Nedeljka Korice, kelnera iz Beograda, koji je uhapšen još oktobra 1941 godine, zbog slušanja stranih radio-stanica i kažnjen sa godinu dana zatvora u logoru. Međutim, na njega se zaboravilo i prošlo je skoro dve godine dok su ga se, jula 1943, setili. Međutim, iako je u logoru presedeo skoro godinu dana bez razloga, upravo zbog administrativnog propusta, BdS je iskoristio to što on nije znao kakva mu je kazna, zatražio od njega izjavu da će, ako bude pušten, raditi za BdS, zaposlivši se kao keiner u Beogradu i tražeći put za uspostavljanje veze sa komunističkim krugovima. Nekoliko dana posle potpisivanja ove izjave Korica je pušten.

Poseban i vrlo interesantan slučaj pretstavlja pomenuta ponuda senatora stare Juugoslavije, Kamenka Božića, da će sarađivati sa BdS-om ako on pusti na slobodu studentkinju Olgu Stanojlović. Ovu ponudu Božić je učinio preko agenta BdS-a Miodraga Savkovića. Dok odeljenje III nije imalo nikakvog interesa da Božića zavrbuje, DM-referat odeljenja IV zatražio je od ispostave u Nišu, u čijem se logoru Stanojlovićeva nalazila, izveštaj o njenoj krivici. Ispostava je odgovorila da se radi o ubeđenom komunisti, čija su braća takođe bili komunisti, pa je jedan ujesen 1941 godine poginuo u borbi, a drugi likvidiran u vezi sa nekom odmazdom u Kragujevcu. Ispostava je istovremeno izvestila BdS da je Božić, oženjen i otac dvoje dece, izjavio da bi se oženio Stanojlovićevom ako bude puštena. Mišljenje ispostave je bilo da Božićevu intervenciju treba odbiti. Sa ovim mišljenjem složio se i BdS. Međutim, dva meseca kasnije BdS je ponovo zatražio od ispostave da se Olga Stanojlović pusti, ako protiv toga nema naročito jakih razloga. Ispostava je ponovo odgovorila da je ona »intelektualni komunista«, da je kazna za njen slučaj na granici između pogubljenja i koncentracionog logora i da za otpuštanje ne može preuzeti odgovornost. Pored svega, Schaefer je lično naredio da se Olga Stanojlović pusti iz logora, a ispostava je izveštena da će Božić sam doći po nju. Očigledno da je usluga koju je Božić BdS-u nudio bila toliko značajna da je prevagnula nad svim razlozima bezbednosno-policiske prirode.

Na sličan način zavrbovan je za obaveštajni rad Mustafa Mustafić, trgovac iz Zvornika. On je radio za ispostavu BdS-a u Loznici i bio jedan od pripadnika njenog obaveštajnog centra koji je de'lovao iz Zvornika prema istočnoj Bosni. Njega je za obaveštajni rad zavrbovao oficir Ruskog zaštitnog korpusa, Zmučilo, koji se sa svojom jedinicom nalazio u Loznici. Vrbovanje je izvršeno po cenu puštanja Mustafićevog brata iz zarobljeništva, a po Zmučilovom predlogu. Ovaj primer je interesantan i po tome što pokazuje da se BdS za vrbovanje služio i saradnjom svojih agenata u Ruskom zaštitnom korpusu.

Kakvi su bili kriteriji BdS-a kod vrbovanja lica protiv kojih je vodio postupak, ilustruju, pored prednjih, i neki drugi slučajevi.

Trgovačkog putnika Srećka Bje'ličića uhapsio je »Srpski dobrovoljački korpus« i predao ga BdS-u kao istaknutog komunističkog funkcionera. U istrazi se pokazalo da je Bjeličić, ustvari, pripadao organizaciji DM i vršio u njoj kurirsku službu. Islednik, koji je po toj stvari vodio istragu, predložio je da se Bjeličić, zbog poznavanja prilika u toj organizaciji, zavrbuje kao agent protiv nje. Tome se usprotivio VB II Mueller, naročito zainteresovan za Britance u štabu potpukovnika Đurića, komandanta južne Srbije u organizaciji DM, o kojima je Bjeličić dao neke podatke, Pitanje eventualnog vrbovanja Bjeličića ostalo je otvoreno, iako je »Srpski dobrovoljački korpus« •— i to šef njegovog obaveštajnog otseka, Milisav Grujić — insistirao na tome da je Bjeličić komunista i da je kao takav bio ubačen u organizaciju DM. Na kraju je, februara 1944 godine, ipak odlučeno da se on ne vrbuje, već uputi na prinudni rad.

Treba još pomenuti i već opisani slučaj Ranka Brašića, advokata iz Beograda, uhapšenog pod sumnjom da prenosi obaveštenja za organizaciju DM iz Švajcarske. Pošto je istraga došla do zaključka da Brašić nije održavao veze između pretstavništva emigrantske vlade u Švajcarskoj i štaba DM, VB II Mueller — koji je po toj stvari vodio isleđenja •— predložio je da odeljenje VI zavrbuje Brašića kao V-Mann-a. Interesantno je obrazloženje ovoga predloga. Po mišljenju Mueller-a, Brašić će »na osnovu svog bojažljivog karaktera

ispunjavati svaki nalog« BdS-a, utoliko pre što je stekao uverenje da »smo ga za sve vreme njegovog putovanja nadzirali« i što će »odgovarajuća aluzija« u njemu svakako stvoriti utisak da se i posle otpuštanja nalazi pod nadzorom. Mada se sa ovim saglasio i BdS Schaefer, ipak je Brašića kao V-Mannn-a preuzeo Abwehr, a ne BdS.

Već je ranije iznet primer vrbovanja agenta po preporuci »Zbora«. Kvislinška policija je takođe preporučivala lica za agenturu BdS-a. Takvi su, naprimer, slučajevi inspektora Ministarstva unutrašnjih poslova Jovana Brkića, koga je preporučio njegov pretpostavljeni, Sarapa (koji je, istina, i sam bio agent BdS-a), i agenta Uprave grada Beograda Miodraga Joksića, za koga je preporuka došla od strane kvislinške policije.

Funkcioneri BdS-a stvarali su veze sa licima koja su upoznali u društvenom dodiru, a koja su im izgledala pogodna za obaveštajni rad. Tako je zamenik BdS-a, Teichmann, preko trgovačkog putnika neke tekstilne firme iz Kottbusa, u Nemačkoj, upoznao nekoliko istaknutijih ličnosti iz krugova beogradskih tekstilnih trgovaca. On je sa njima, zatim, održavao veze na društvenoj osnovi i neupadljivo crpeo od njih podatke o situaciji u privredi, o dnevnim političkim problemima i opštem raspoloženju.

Po pravilu, međutim, novi agenti su vrbovani ili privođeni referentu preko starih agenata. U takvim slučajevima funkcioner BdS-a je u dodiru sa takvom ličnošću, sticao utisak o njoj i ako bi on bio povoljan vrbovao bi je za saradnju. Krajem 1942 i početkom 1943 godine mnoga lica u srpskim građanskim redovima bila su spremna da stupe u obaveštajnu kolaboraciju, naročito zato što su tada između Nemačke i Srbije postojali živi trgovinski odnosi, koji su poslovnim ljudima mogli da donesu zaradu, a i zbog toga što su izgledi za povoljan ishod rata po Nemačku u to vreme još bili, prema oceni tih krugova, dosta veliki.

Za Nemce iz Reich-a, saradnja sa obaveštajnom službom u Srbiji smatrala se gotovo pravilom. Dešavalo se da RSHA skrene pažnju na takve mogućnosti. Tako je BdS dobio iz Berlina saopštenje da Georg Moos, vlasnik jedne firme za

prodaju mašina i alata u Beogradu, može doći u obzir za obaveštajnu saradnju, pošto ima dobre veze u političkim krugovima i poznaje celu tešku industriju Balkana. BdS je na osnovu toga izvršio vrbovanje.

U izveSnoj meri u ovu kategoriju spada i slučaj protojereja Milivoja Crvčanina, koji je do nemačkog napada na Jugoslaviju bio delegat Srpske pravoslavne crkve pri pravoslavnoj crkvi u Čehoslovačkoj. On je još tada upoznao oficira čehoslovaeke vojske Antona Salzer-a, koji je posle okupacije Cehoslovačke bio primljen u Wehrmacht, a kasnije došao u Beograd kao pomoćnik vojnog atašea pri nemačkom poslanstvu u Jugoslaviji. Odatle, verovatno, potiču Crvčaninove veze sa nemačkom obaveštajnom službom, za koju je Salzer radio još u Čehoslovačkoj. Crvčanin je svakako po crkvenoj liniji došao u vezu sa crkvenim referentom RSHA, SS-potporučnikom Wandesleben-om, pripadnikom Uprave IV, koji je početkom okupacije došao u Beograd u vezi sa pitanjem Srpske pravoslavne crkve. Otada datiraju Crvčaninove veze sa Sipo i SD-om, kome je on davao informacije o zbivanjima u crkvenim krugovima.

Crkvenim licima pripada i Gherasim Andru, rumunski prota u Sarči (Banat). On je zatražio propusnicu za Rumuniju, pa je tom prilikom, po nalogu BdS-a, ispostava u Zrenjaninu stupila sa njim u vezu, iz koje se razvio Andru-ov rad za BdS. On je ispostavi davao razne izveštaje o odnosima u rumunskoj narodnosnoj grupi u Banatu, o njenim organizacijama, a i o odnosima u crkvi.

Iz dosada iznetih primera jasno se vidi da je u izvesnim slučajevima vrbovanje vršio neki podređeni organ BdS-a, a u drugim — naročito ako se radilo o interesantnijoj ličnosti ili je trebalo uzeti u obzir razne momente — o vrbovanju je odlučivano uz konsultovanje više mišljenja u okviru BdS-a, a odluku je donosio neki viši rukovodilac ili čak sam šef nadleštva. U ispostavama je postupano na različite načine. Negde je svaki od pripadnika vrbovao svoje agente, a negde je zato prethodno morao dati saglasnost starešina ispostave. Tako je, naprimer, u ispostavi u Negotinu bilo uvedeno kao pravilo da islednici podnose starešini predloge za vrbovanje. Pre nego

što donese odluku, on je obično pitao za mišljenje svog starog agenta Rašu Arsenijevića, u koga je imao naročito poverenje.

Po pravilu, pre uspostavljanja veze sa licem za koje je odlučeno da se vrbuje, trebalo je ispitati njegovu prošlost, političko opredeljenje i karakterne osobine. Veza se prvo održavala bez dodeljivanja nekih naročitih zadataka, zatim su davani zadaci čije se izvršenje moglo lako proveriti, ili koji su se odnosili na već utvrđene činjenice, da bi se videlo kako će novi agent svoj posao obaviti. Tek kada se stekao utisak da je agent siguran, da ne radi za protivnu stranu, uspostavljan je sa njim bliži odnos i davani su mu krupniji nalozi.

Međutim, u praksi ovo pravilo se nije uvek primenjivalo. Štaviše, izuzeci su bili gotovo češći od pridržavanja propisa koje je ustanovila ranija praksa Sipo i SD-a u Reich-u. Tako su, naprimer, lica zavrbovana u zatvoru na osnovu svojih iskaza, ponekad sa vrlo važnim zadacima ubacivana iz zatvora neposredno u akciju. Ipak, nastojalo se da organ BdS-a koji je uspostavio dodir sa V-Mann-om, utvrdi, u granicama mogućnosti, da novi agent nije ubačen od strane protivnika, kako bi saznao nešto o unutrašnjoj delatnosti ustanove Sipo i SD-a. Ovo je, naravno, važilo prvenstveno za one agente koji su bili neposredno vezani za nekoga od organa BdS-a. Međutim, bilo je dosta i takvih agenata koji sa pripadnicima Sipo i SD-a nisu dolazili u neposredan dodir. Izvesni važniji agenti, kao, naprimer, Dušan Teodorović, Waldemar Hoerschelmann, Raša Arsenijević, Aleksandar Lanjin i drugi, imali su svoje grupe agenata koji su za njih radili i svoja obaveštenja davali samo njima. Ta obaveštenja su BdS-u stizala preko ovih glavnih agenata. Razume se da je u takvim slučajevima otpadalo proveravanje podagenta putem drugih agenata.

Kada je agent došao u vezu sa organom BdS-a i bio zavrbovan, on je — istovremeno sa prvim zadatkom — dobijao i svoju šifru pod kojom je izveštaje podnosio. Kod ispostava je bilo slučajeva da se agentima ne daju nikakve šifre, pošto se tu izveštavanje vršilo mahom usmeno i u neposrednom kontaktu. Šifre su se mogle sastojati od pseudonima, slova, kombinacije slova i broja, i samih brojeva. Primer upotrebe pseudonima pruža, naprimer, agent Hoerschel-

mann, koji je neke svoje izveštaje potpisivao sa »Jelen«. Agent Svetozar Nećak upotrebljavao je pseudonim »Miloš Antić«, a agent Raša Arsenijević pseudonim »Radomir Rtanjski«. Retki su bili pseudonimi u obliku punog imena i prezimena, dakle pseudonimi u pravom smislu reči. Češće su to bili kraći nadimci. Tako je agent Desanka Pajčić upotrebljavala nadimak »Ciga«, agent Daskalov nadimak »Omega«, agent Zoran Durđulov nadimak »Dragi«, itd.

Neki agenti su obeležavani sa jednim ili sa dva slova, obično početnim slovima svoga imena ili prezimena. Tako je, naprimer, agent Đorđe Cosić, oficir »Srpske državne straže«, bio obeležen slovom »Ć« ili »C«, agent Eugen von Domansky slovom »E«, dok je Strahinja Janjić, šef grupe agenata koja je poznate pod imenom »Srpski Gestapo« imao za pseudonim šifru »H.S.J.«.

Za šifru je upotrebljavano i slovo konmbinovano sa nekim brojem. Tako je agent Raša Arsenijević upotrebljavao šišru »R 13«, agent Igor Cinamzgvarov šifru »Z 1«, agent Safet Džindžić šifru »V-3«, agent Aleksandar Lanjin šifru »M-12«, itd. U upotrebi cifara sa slovima bilo je ponekad i izvesnog sistema. Tako, naprimer, gotovo svi agenti koji pripadaju agentskoj grupi tzv. »Srpskog Gestapo-a« obeleženi su slovom »A« sa nekim brojem. Agenti sa slovom »B« i brojem pripadali su, mahom, odeljenju VI, ali i odeljenju IV. Slovo »C« sa brojem obeležavao je gotovo redovno pripadnika grupe »Srpski Gestapo«. »D« ili »Di« sa brojem upotrebljavano je gotovo isključivo za agente referata IV A 4, pri čemu su agenti sa slovom »D« usto mahom pripadali »Srpskom Gestapo-u«, itd. Međutim, iako se mogu nazreti tragovi primenjivanja nekakvog sistema u obeležavanju agenture, taj sistem nigde nije dosledno sproveden.

Agenti su kod BdS-a vođeni u posebnoj kartoteci, koja je bila uređena prema opštim načelima evidencije agenture RSHA[1]). Ispostave su bile dužne da lične podatke svojih age-

O tome vidi „Obaveštajna služba Trećeg Reich-a" i „Nemačka obaveštajna služba u Jugoslaviji za vreme okupacije", tom I.

nata putem naročitih formulara dostavljaju centrali u Beogradu. Formulari su, sem imena i prezimena, osnovnih generalija, nadimka i šifre, sadržali i podatke o ranijoj i sadašnjoj zaradi agenta, o njegovom pripadništvu političkim strankama ili organizacijama, njegovim vezama sa određenim licima ili grupama, datum početka rada i liniju rada, kao i ime organa koji je dotičnim agentom rukovodio. U ispostavama je spisak agenata obično vodio starešina i to kao lični strogo poverljivi akt. Važnije agente je prijavljivao centrali dok je većina ostajala neregistrovana. Za svakog agenta ustrojen je kod BdS-a posebni predmet, tzv. BV-akt. Ako bi se odnos V-Mann-a sa BdS-om raskinuo, njegov je predmet bio pretvaran u redovni lični dosije, tzv. »Personalakt«, skraćeno PA. Tako je, naprimer, funkcioner Opunomoćenika za privredu u Srbiji, Dost, radio kao agent, pod šifrom »B 002-5«, za odeljenje VI BdS-a. Pošto je BdS o njemu sa više strana dobio vrlo negativne informacije, rukovodilac odeljenja VI je odlučio da se sa njim prekine dalja saradnja i da se ukine njegov BV-akt i združi sa PA-om »Dost«. Tako isto je postupljeno i sa agentom odeljenja VI Vehbi Frasheri-om, koji je radio pod šifrom »B 0015«. Frasheri je juna 1943 godine otputovao za Albaniju, a šef odeljenja VI je, u vezi stim, u jednoj zabeležci konstatovao da je on i dotada imao »vrlo sumnjivu ulogu«, tako da »njegov rad za nas ne stoji ni u kakvoj srazmeri sa njegovim radom protiv nas«. Zbog toga je naredio da se Frasheri-ov BV-akt ukine i pretvori u PA, stim da se to sprovede i kroz kartoteku.

Po pravilu agentima nisu od strane BdS-a izdavane nikakve legitimacije koje bi ih identifikovale kao njegove saradnike. Međutim, agenti su dobijali lažne isprave, obično preko kvislinške policije, a isto tako i noćne propusnice. U izvesnim prilikama, kad je to bilo iz nekog naročitog razloga potrebno, izdavala su se agentima posebna uverenja. Tako je, naprimer, agent Josif Majzner dobio od odeljenja III BdS-a 1943 godine uverenje da je 1941 obaveštajno radio za nemačke interese i da je potpuno pouzdan i pronemački nastrojen. Ovo uverenje mu je izdato kada je prešao u Beč da tamo nastavi svoje vajarske studije.

Uz izričito ograničenje da se ono može pokazati samo straži ili dežurnom oficiru EG Beograd, izdato je uverenje agentu Teodoru Balabanovu, kojim se potvrđuje da on po nalogu EG-a vrši izvesne provere. Uverenje istovremeno sadrži molbu da se Balabanovu u slučaju potrebe, pruži puna podrška, zaštita i pomoć. Balabanov je po nalogu EG-a putovao i u unutrašnjost, pa je tom prilikom dobio putni nalog u kome se ništa ne govori o karakteru njegove veze sa EG-om, već se samo konstatuje da putuje službenim poslom. Treba primetiti da je grupa, zvana »Srpski Gestapo«, dobila posebne legitimacije i isprave.

Agenti su za svoj obaveštajni rad nagrađivani u novcu i robi. Iznosi koje su na ime nagrade primali bili su vrlo različiti i zavisili od kvaliteta i važnosti obaveštenja koja su pribavljali. Bilo je slučajeva davanja znatnih novčanih nagrada za naročito važne obaveštajne usluge, ali je češće dolazila do izražaja prilična štednja, ponekad i preterana. Agent Šćepanović, koji je, po sopstvenoj inicijativi, otkrio jednu važnu će'liju KP u upravi pošte Beograd 2, a, sem toga, kao provokator osujetio napad na pripadnika Wehrmacht-a i priprimljene krupnije sabotaže, primio je, naprimer, ukupno 1000 dinara, a prilikom jednog sastanka sa njim potrošeno je na cigarete i piće 390 dinara. Ilija Pavlović, kapetan »Srpske državne straže«, ubacio se u DM-štab 128 i doturio BdS-u razna poverljiva dokumenta, koja su fotokopirana i zatim mu vraćena. Za ovu uslugu, pri kojoj je Pavlović rizikovao životom, odobreno je da mu se, uz potvrdu, može isplatiti 5000 dinara.

Karakteristično je, u vezi stim, shvatanje koje se može jasno videti iz izjave rukovodioca referata IV A 3, SS-kapetana Ditges-a. Govoreći o nagrađivanju agenata, on doslovce kaže: »Uglavnom se pri plaćanju poverenika nije moralo gledati na sitnice; obično se pri svakom sastanku davalo nekoliko stotina dinara i cigarete«. Imajući u vidu minimalnu vrednost strahovito devalviranog novca za vreme okupacije, pada u oči nesklad između prvog dela Ditges-ove izjave koji ukazuje na široku ruku u nagrađivanju agenata, sa drugim delom koji govori »o nekoliko stotina dinara«. Nekoliko

stotina dinara je u drugoj ili trećoj godini okupacije pretstavljalo vrednost kilograma šećera ili dva kilograma brašna ili jednog para čarapa[1]).

Za sistem nagrađivanja u novcu karakterističan je slučaj potpukovnika Ćosića, šefa obaveštajnog odeljenja »Srpske državne straže« On je za BdS pretstavljao izvanredno značajnog agenta. Preko njega je, s jedne strane, vršena kontrola nad »Srpskom državnom stražom«, koja je pretstavljala jedan od važnih objekata stalnog obaveštajnog posmatranja. S druge strane, Ćosić je sa položaja na kome se nalazio imao uvid u sva intimna zbivanja u vrhu kvislinške uprave, a preko svoje obaveštajne mreže u »Srpskoj državnoj straži« mogućnost pribavljanja podataka na najširoj osnovi. Njegova obaveštajna delatnost bila je skopčana sa izdacima, pošto je morao da

>) Ovaj nesklad, a ponekad i škrtost o kojoj svedoče sačuvani podaci o nagrađivanju agenture, postaju razumljivim tek kad se uzme u obzir valutama situacija u Srbiji. Iz razloga, čije razmatranje ne spada u okvir ovog prikaza, okupaciona uprava je uporno održavala relaciju nemačke marke prema dinaru u odnosu 1 : 20. Nemački službenici svih vrsta — vojni, policiski i upravni — ddbijali su svoje plate u Reichsmarkama, a te plate — uprkos izvesnih dodataka — nisu bile veće nego što bi odgovaralo valutarnoj situaciji u Reich-u, gde je novac i za vreme rata uglavnom zadržao svoju predratnu vrednost na unutrašnjem tržištu. Ako se uzme da je plata od 300 do 500 maraka mesečno bila visoka nagrada za službenika nemačkog aparata i da je za njega iznos od dve marke pretstavljao vrednost normalnog ručka, onda je razumljivo što je, iz te perspektive, „nekoliko' stotina dinara" izgledalo velikom sumom. U svom svakodnevnom životu u Srbiji, organi Sipo i SD-a i službenici ostalih nemačkih okupacionih ustanova često nisu uspevali da uoče ovaj problem, pošto su živeli u svom krugu i snabdevali se hranom i ostalim potrebama u svojim menzama, magazinima, itd., gde su cene veštački — a na teret stdtinumilionskih okupacionih mesečnih troškova održavane na normalnom nemačkom nivou. Tek izvan tog zatvorenog kruga, u sferi ekonomskog života srpskog stanovništva — pa dakle i agenture BdS-a — valutami haos sa potpunom devalvacijom okupacionog dinara pokazivao je stvarnu vrednost agentskih nagrada, koje su organi BdS-a smatrali „širokogrudim".

plaća svoje informatore. Nije poznato kako ga je BdS nagrađivao, ali je karakteristično da je agent i tumač Waldemar von Hoerschelmann, koji je održavao vezu sa Ćosićem, predložio, avgusta 1943 godine, da se Cosiću stavi na raspoloženje jednokratni iznos od 10.000 dinara, kao dispozicioni fond. U isto vreme, Hoerschelmann je tražio, za finansiranje obaveštajne grupe od 6 lica, iznos od 20.000 dinara mesečno.

Ako su novčane nagrade često bile male, od većeg su značaja bila davanja u naturi. S obzirom na astronomske cene životnih namirnica i drugih potreba — tekstila, obuće, kolonijalne robe itd. — taj deo nagrada je nesumnjivo za agente pretstavljao veću vrednost od novca. Za okupacione vlasti, s druge strane, ova naturalna davanja bila su jeftina, pošto se do njih dolazilo po niskim, utvrđenim cenama, a u mnogim slučajevima i konfiskacijom. Tako je, naprimer, odeljenje IV zatražilo od otseka za ishranu BdS-a (Verpflegungsstelle), marta 1944 godine, da namirnice zaplenjene od nekog Antona Brčića stavi na raspoloženje za »specijalnu obaveštajnu svrhu«.

Nagrađivanje agenata izdavanjem karata za životne namirnice i bonova za tekstil imalo je posebnu važnost. Ovim kartama i bonovima agenti su mogli da se snabdevaju po maksimiranim cenama, te nisu zavisili od crne berze i njenih visokih cena. Značajne su bile i povlastice koje je BdS mogao da pribavi svojim agentima iz trgovačkih redova davanjem bonova za nabavku robe. Dalje, gostioničari su mogli da dobiju povlastice za svoje lokale itd.

Međutim, treba primetiti da su neki od agenata bili i novčano nagrađivani daleko iznad niskoga prošeka. Tako je, naprimer, agent Mahmud Alajbegović radio uz proviziju za otsek BdS-a koji se bavio suzbijanjem crne berze i trgovine racioniranim artiklima. Na taj način on je dobijao nesrazmerno velike nagrade u poređenju sa drugim agentima. Samo u jednoj prilici isplaćeno mu je 50.000 dinara, a inače su se njegove nagrade pele do ukupne sume od 200—300.000 dinara. Ali to pretstavlja izuzetak i bilo je moguće samo u vezi sa radom tog otseka.

Kako su nagrađivani agenti kojima je služba BdS-a bila jedino zanimanje, i koji su stalno stajali na usluzi za sve vrste zadataka na terenu, pokazuje slučaj pripadnika »Srpskog Gestapo-a«, Nikole Maričića, koga su oktobra 1943 godi-

ne likvidirali partizani. Kad je njegova udovica zatražila posmrtninu, ova je određena na bazi prosečnog mesečnog prihoda likvidiranog agenta, koji je obračunat u iznosu od 12.000 dinara.

Jedno od sredstava za stimuliranje agenata na intenzivniji rad bilo je staranje o njegovoj ličnosti i porodici u slučajevima posebnih potreba. Kad je protiv Milivoja Crvčanina, već pomenutog agenta crkvenog referata BdS-a, bio pokrenut postupak pred deviznim vlastima zbog šverca deviza, BdS ga je uzeo u zaštitu. Svoju pomoć BdS mu je pružio i po pitanju zaplene njegove imovine u Češko-Moravskom protektoratu i konfiskacije nepokretnosti. Kada je njegov rad za BdS bio provaljen i kada je, početkom 1944 godine, u Paraćinu napadnut i teško ranjen jedan njegov sin, crkveni referat BdS-a je počeo da radi na prebacivanju Crvčanina za Švajcarsku, pošto je on želeo da ode iz Srbije.

Slična intervencija kod deviznih vlasti preduzeta je, 1942 godine, za agenta Antona Hobacher-a. Ovoga se puta radilo o deviznim prekršajima u NDH, pa je BdS intervenisao preko Einsatzkommande Sipo i SD-a u Zagrebu.

BdS je i zapošljavao odnosno preporučivao za prijem u civilnu službu svoje agente kojima bi to bilo potrebno. Tako je 1944 godine naložio ispostavi u Zrenjaninu da preduzme korake za postavljenje agenta Slavka Nikoline, kod neke opštine u Banatu kao beležnika. BdS se zauzimao i za agente koje je trebalo, zbog opasnosti po njihov život, ukloniti sa terena na kome su, obavljajući svoj posao, bili provaljeni. Za posebnu komandu, sa kojom je pripadnik BdS-a SS-kapetan Hausding prešao u Albaniju prilikom italijanske kapitulacije, radila je u Skadru Olga Fenster. Kada je bila provaljena i kada je pretila opasnost da je NOP likvidira, Hausding je Olgu uputio u Srbiju, gde je prihvaćena od strane referata IV A 3 BdS-a. Najzad treba pomenuti da je BdS izlazio u susret i molbama svojih agenata za zaštitu njihovih porodica od eventualnih bezbednosno-policiskih mera.

Ovde treba nešto reći i o upotrebi stvari zatvorenika Banjičkog logora koji su pogubljeni u odmazdama. Te su stvari, po nalogu šefa odeljenja IV, čuvane i najvećim delom stavljane na raspoloženje izvesnim logorskim zatvorenicima, a jednim delom deljene su agentima BdS-a.

Načelno su veze sa agenturom održavane izvan nadleštva BdS-a. Dolazak agenata u nadleštvo bio je zabranjen, ali ih je ipak bilo dosta koji se tog nisu pridržavali. U unutrašnjosti, kod ispostava, o ovom principu se pogotovu nije vodilo mnogo računa i agenti su često svraćali u ispostavu. Naravno da je na taj način ubrzo dolazilo do njihovog dekonspirisanja, naročito u malim mestima, gde se kretanje svakog stanovinka odvija praktično pred očima cele varoši.

U Beogradu se praktikovalo sastajanje sa agenturom u javnim lokalima. Tako je, naprimer, poznato da su sastanci sa agenturom održavani u kafani »Skadarlija«, u bifeu »Ozren« u Dalmatinskoj ulici, u kafanama »Takovo«, »Atina«, »Kasina« i »Albanija« na Terazijama, kafani »Boka« u Makedonskoj ulici, restoranu u Topčiderskom parku, itd.

BdS je imao i svoje konspirativne stanove, a upotrebljavao je i privatne stanove nekih svojih pripadnika. Tako je agent Hoerschelmann tražio da mu se odobri uzimanje pod zakup jedne sobe, uz cenu od 3.000 dinara mesečno. Odeljenje VI imalo je konspirativni stan u tadašnjoj ulici Kneginje Ljubice i na Topčiderskom vencu. U jednoj vili na Dedinju stanovali su pripadnici tog odeljenja, Schemmel i Hellermann. Tumač referata IV A 3, Franzoesy, koji je u velikoj meri rukovodio obaveštajnom službom po liniji DM,-a, imao je tri stana za konspirativno sastajanje sa agentima.

Dalji način održavanja veze bilo je odlaženje organa ili tumača Sipo i SD-a u stan agenta. Ovo je naročito praktikovano u ispostavama. Sa agentima iz okolnih mesta i sa sela, u ispostavama je održavana veza i na taj način što su oni dolazili kao prodavci na pijacu, a izveštaj bi predavali tumaču ili organu ispostave koji je, tobože, pregledao ili kupovao robu.

Jedan od načina za održavanje veze bile su i usluge vojnih vlasti i ustanova. Tako je, naprimer, Elizabeta Delly zavrbovana u Zemunu, dostavljala svoja zapažanja mesnoj Kreiskommandanturi, koja je onda obaveštavala o tome EK Beograd. Već pomenuti agent Ilija Pavlović, kapetan, održavao je vezu sa BdS-om preko Feldkommandanture 599 u Beogradu, i to preko šefa njene upravne grupe, višeg vojnog upravnog savetnika Rantze-a. Da je za održavanje obaveštajnih veza korišćena i Policija poretka pokazuje slučaj agenta

Moos-a, koji je svoje izveštaje predavao nekom vodniku te policije radi upućivanja BdS-u.

Ponekad je održavanje veze sa agentom organizovano na taj način što je on, tobože, stavljen pod policiski nadzor, zbog čega se morao javljati nekoj ustanovi Sipo i SD-a ili kakvoj drugoj policiskoj ustanovi. Agent Petar Aldan se tako javljao volksdeutscherskoj pomoćnoj policiji u Pančevu. Kod ispostava u unutrašnjosti ovaj način održavanja veze bio je dosta čest. Inače, bilo je slučajeva da se agentu da neki tajni telefonski broj u Beogradu na koji je imao da se javi i da mu se tim putem zakaže sastanak. Najzad, sastanci su održavani i na ulici, i to na taj način što su se tu sastajali agent i lice koje je sa njim održavalo vezu ili što je agent neupadljivo pratio takvo lice u neku kuću gde bi se sastanak održao. Sastanci su održavani na drumovima, naročito u unutrašnjosti, u automobilima za vreme vožnje, itd.

Načelno organi BdS-a trebalo je da održavaju vezu sa agenturom lično i da neposredno njome rukovode. Tražilo se da se oni sa svojim V-Mann-ima sastaju u civilu i što neupadljivije. Međutim, zbog nepoznavanja jezika organa BdS-a morao je pratiti tumač, a tumači su stanovništvu mahom bili poznati. Tako je i samo opštenje sa agentom bilo komplikovanije, a istovremeno i upadljivije. U Beogradu su sastanci ove vrste održavani u nekim mirnijim ulicama na periferiji, za šta je stajao na raspoloženju automobil sa registracijom saobraćajnog odeljenja UgB, tj. civilnom. Međutim, u praksi se neposredni kontakt organa sa agentima ograničio na važnije V-Mann-e, dok je osnovni teret ovog direktnog opštenja prebačen najvećim delom na tumače, ali i na glavne agente za koje bi bio vezan izvestan broj agenata (Hoerschelmann, Teodorović, Lanjin).

Uključivanje volksdeutscherskih tumača u delatnost agenture u znatnoj meri je ugrozilo konspirativnost. Tumači, sa retkim izuzecima, nisu bili vični konspirativnonm radu i nisu mogli oceniti šta u njihovim postupcima može dovesti do dekonspiracije. Poneki su, usto, postali i hvalisavi, jer su, po njihovom mišljenju, sada pretstavljali važne ličnosti. Najzad, oni su bili poznati u sredini u kojoj su se kretali, naročito u unutrašnjosti. Uostalom, za vreme okupacije je svaki Volksdeutscher — koji se po izgledu i govoru vrlo brzo mogao prepoznati — bio stanovništvu podozriv kao saradnik ili agent

okupatora. Sve je to činilo da su volksdeutscherski tumači, kao posrednici između organa Sipo i SD-a i njihove agenture, pretstavljali jedan od izvora dekonspiracije.

Za lakomisleni postupak tumača koji je bio agentova viša veza dobar primer pretstavlja slučaj sa agentom Šćepanovićem, poštanskim službenikom, koji je kao provokator radio na otkrivanju komunističkih ćelija u pošti Beograd 2. On je sa BdS-om održavao vezu delimično preko jednog tumača, koji mu je dolazio i u stan. Kada ga jednom prilikom nije našao kod kuće, tumač je ostavio kod njegove stanodavke pismenu poruku da Šćepanović dođe u sedište BdS-a u »Ratničkom domu«, pa je išao tako daleko da je označio sprat i sobu gde treba da se javi. Čak je i sam agent bio pobuđen da protestvuje protiv takvog dekonspirativnog rada.

S druge strane, i sami agenti su često nepromišljenim ponašanjem odavali svoje veze sa okupacionim vlastima, pa i sa bezbednosno-policiskim organima, hvaleći se njima, a ponekad i preteći licima sa kojima su se zavadili. Sama činjenica slobodnog ponašanja i kretanja u vreme kad je nad stanovništvom okupirane Srbije lebdela mora okupacije, bila je dovoljna da takav agent u krugu u kome se obično kretao izazove, u najmanju ruku, podozrenje.

Primera za nekonspirativno ponašanje agenata ima bezbroj. Ono je imalo po njih teške posledice, jer su posle oslobođenja vrlo lako otkriveni i dobili zasluženu kaznu. Ali već i za vreme same okupacije nemali broj agenata BdS-a stradao je zbog svog držanja kojim su se odavali. Raša Arsenijević, jedan od najvažnijih agenata Sipo i SD-a u Zaječaru, javno se svugde hvalio da je čovek koji uživa okupatorovo poverenje, primao je u kuću i na prenoćište pripadnike Sipo i SD-a, pa je čak u svom stanu vršio i saslušavanja i pretstavljao se kao »ađutant šefa G'estapo-a u Negotinu«. Vrlo istaknuti agenl Dušan Teodorović, koji je radio za EG u Beogradu, dekonspirisao se u kafani »Ruski car« pred jednim agentom UgB od koga je tražio da uhapsi neko lice. Otvoreno su se raznim licima pretstavili kao agenti Sipo i SD-a Lujo Hreljanović u Beogradu, Jelena Jovanović u Loznici, Margareta Kara u Beogradu, Igor Cinamzgvarov u Beogradu, Anton Hobacher i mnogi drugi.

Na taj način agenturnom radu je naneto dosta štete i kamuflirana upotreba priličnog broja agenata postala je ne-

mogućom. A kako je ta kamuflirana upotreba izgledala vidi se, naprimer, iz slučaja Miodraga Đorđevića, učitelja, koji je, zbog »komunističke delatnosti«, bio u logoru na Banjici, a zatim otpremljen u zavod za prinudno vaspitanje omladine u Smederevskoj Palanci. Kada je protekao određeni rok njegovog boravka u tom zavodu, on je i dalje zadržan u njemu, a uprava zavoda je uputila akt BdS-u u kome se kaže da je Đorđević nastavio sa komunističkom aktivnošću u zavodu i da nije promenio svoje političko uverenje. Akt je trebalo da bude upućen na dalju nadležnost Ministarstvu prosvete kvislinške uprave. Međutim, nadležni referent zadržao ga je sa primedbom da se tom formom kamuflaža BdS-ovog agenta ne obezbeđuje. Đorđević je, naime, od samog početka, bio u zavod u Smederevskoj Palanci ubačen kao agent-provokator BdS-a.

BdS je održavao vezu sa izvesnim firmama radi kamufliranja svojih agenata kao njihovih službenika. Tako je, naprimer, ispostava u Zrenjaninu svog agenta Laszla Balogh-a snabdela legitimacijom preduzeća »Agrar-produkt« u istom mestu, koja mu je omogućila da se kreće terenom pod vidom nakupca ili kontrolora te firme.

Kada je dolazilo do hapšenja pojedinih lica ili grupa čiji je slučaj pre toga neki od agenata obrađivao, često je istovremeno hapšen i taj agent, kako bi se od njega otklonila sumnja. Kapetan »Srpske državne straže« Ilija Pavlović, koji je pod šifrom »Alfa« radio za BdS, omogućio je hapšenje pripadnika DM-štaba 128, pa i komandanta tog štaba, majora Vladislava Dodića. Kamuflaže radi uhapšen je sa njima i on, a kada je ubrzo pušten, proširen je glas da je to učinjeno na intervenciju italijanske kraljevske kuće, sa kojom je Pavlović, tobože, u srodstvu. Slično je postupljeno i prilikom provale komunističke ćelije u pošti Beograd 2 pomoću agenta Branka Šćepanovića. Hapšenje koje je izvršeno, obuhvatilo je i njega. Ubrzo zatim on je pušten, da bi mogao nastaviti svoj rad.

Agentima su načelno zadaci postavljani samo usmeno. Davanje zadataka pismenim putem bilo je izričito zabranjeno. Zadaci su uglavnom bili opšti i omeđeni. Pod opštim zadacima treba podrazumevati nalog agentu da u okolini u kojoj se kreće, gde mu je radno mesto itd., posmatra zbivanja i prijavljuje sve što bi moglo da bude od interesa za bezbedno-

snu službu. Ovakvu su ulogu imali, naprimer, agenti u raznim nadleštvima i preduzećima. Ovaj širi zadatak mogao je biti usmeren u određenom pravcu. Tako je, recimo, agent u preduzeću mogao dobiti zadatak da u njemu prati eventualnu pojavu delatnosti NOP-a ili KPJ, ili da obraća pažnju na eventualne veze svoje okoline sa organizacijom DM.

Omeđeni zadaci bili su konkretni i usmereni na određenu ličnost ili grupu. Tu su agenti dobijali nalog da osumnjičena lica drže pod prismotrom, da proveravaju prijave i podatke o pojedinim ličnostima ili zbivanjima koje je BdS dobio od drugih ustanova ili sa ma koje druge strane, itd. Bilo je zadataka koji su se odnosili samo na posmatranje izvesne delatnosti određenog lica, itd.

Upućivanje agenture na zadatke olakšavano je formiranjem agentskih grupa. BdS je, izgrađujući svoju mrežu, omogućavao nekim svojim agentima da stvore grupu sopstvenih agenata, vezanih za njih. Sa BdS-om je opštio samo starešina grupe, rezident, dok su njeni pripadnici znali samo njega, od njega dobijali zadatke i njemu predavali izveštaje. Ovakav rad omogućavao je BdS-u da dobije već sređene i donekle proverene rezultate rada nekolicine agenata u obliku jedinstvenog izveštaja. Time je olakšano i administrativno poslovanje mrežom, pošto je postojalo jedno lice koje je primalo naloge, a preko koga je vršena i isplata nagrada celoj grupi.

Kao rukovodioci agentskih grupa poznati su, prvo, beloemigranti Aleksandar Lanjin i Waldemar Hoerschelmann. Prvi od njih stvorio je svoju grupu u okviru »Biroa za zaštitu interesa ruske emigracije u Srbiji«, koja je davala prvenstveno informacije o beloemigrantima, ali i o svemu ostalom što bi saznala. Hoerschelmann je držao na vezi nekoliko važnijih agenata, a sem toga i agentsku grupu koju mu je predao agent BdS-a, inače takođe beloemigrant, kapetan Semenov. Ta se grupa sastojala od 6 lica sa jednim glavnim agentom. Neka od tih lica bila su u »Ruskom zaštitnom korpusu«, jedan u Organizaciji Todt, a ostali su radili u Beogradu, odnosno izvršavali zadatke u unutrašnjosti. Grupa je radila samo uz naknadu svojih efektivnih troškova, koji su iznosili 20.000 dinara mesečno. Ona je davala Hoerschelmann-u triput nedeljno izveštaje, delom na srpskom a delom na ruskom jeziku. Hoerschelmann ih je kontrolisao i sređivao, a

zatim prevodio i predavao BdS-u. Za svoje potrebe Hoerschelmann je imao i posebnu daktilografkinju.

Beloemigrant je bio i agent 'Nina«, čije pravo ime nije utvrđeno, a Loj: je u početku okupacije radio za Hans-a Helm-a. I ovaj je agent imao svoju grupu, čije je obaveštajne podatke prenosio Helm-u.

Najpoznatija i najveća agentska grupa bila je ona koju je stvorio Strahinja Janjić, a koja je među stanovništvom stekla žalosnu slavu pod imenom »Srpski Gestapo«. O toj grupi, koja je u svojoj delatnosti prošla kroz razna faze, biće posebno reči., pošto ona pretstavlja specifičnost u radu BdS-a u Srbiji.

Sopstvenik automobilskog transportnog preduzeća Martin Huber, iz Pančeva, organizovao je za BdS obaveštajnu mrežu u Banatu. Njegov poseban zadatak bio je da prikuplja informacije o partizanskim grupama. Za Huber-a, koji je dobio nadimak »Max«, radilo je nekoliko lica kao stalni agenti. Sem toga on je imao i besplatnih obaveštača u raznim krajevima Banata.

1 više puta pominjani agent Raša Arsenijević radio je sa sopstvenom agenturom. Kada je drvarski trgovac Vojislav Milosevic uhapšen, Arsenijević je intervenisao da bude pušten. Naglasio je da ga Milosevic izveštava o »pokretima bandita«. Svoj zahtev on je potkrepio izjavom da namerava uz pomoć Miloševićevih šumskih radnika da organizuje obaveštajnu službu, radi utvrđivanja mesta boravka britanskih oficira. Milošević je, na osnovu ovog zahteva, pušten.

Arsenijević je u Beogradu osnovao 1943 godine svoju firmu za uvoz i izvoz, pod nazivom »Rtanj«, i nije isključeno da mu je i ona služila za održavanje veze sa agentima. Nesumnjivo je, međutim, tom cilju služila prodavnica bonbona, koju je u Beogradu otvorio Dragomir Ćatić, raniji pripadnik »Srpskog Gestapo-a«. On je posle rasformiranja te grupe bio„ kao agent, neposredno vezan za BdS.

Izveštaje pojedinih agenata Sipo i SD je proveravao putem drugih svojih V-Mann-a. Tako je, naprimer, za SS-potpukovnika Teichmann-a radio profesor Teodor Balabanov, beloemigrant. Delatnost ovog agenta kontrolisana je preko agenta Aleksandra Lanjina, pošto je Teichmann naredio da se on drži pod prismotrom. Agent EG-a Sidorov podneo je izveštaj o bivšem poručniku Nikoli Daraganu, dovodeći ga u

vezu sa komunističkom aktivnošću. Sidorovljeva tvrđenja proverena su preko nekog drugog agenta istog referata. Za proveravanja i kontrolu agenata upotrebljavani su i tumači. Tako je, naprimer, tumač BdS-a Thomas Pfeffer kontrolisao delatnost agenta Grigorija Ozerova, koga je držao na vezi. Kada je jednom prilikom Ozerov trebalo da održi u restoranu »Kasina« sastanak sa nekim licem koje je trebalo da ga dovede u vezu sa delegatom Draže Mihailovića, Pfeffer je posmatrao ulaz u restoran, tj. zauzeo takvo mesto sa koga je mogao da posmatra Ozerova. Ovaj se, međutim, tada uopšte u restoranu nije pojavio.

BdS je vršio i ocenjivanje svojih agenata, kadgod je to iz kakvog konkretnog razloga potrebno bilo. Tako je za pojedine agente utvrđen stepen njihove verodostojnosti. Kada je u Beogradu uhapšen arhitekta Jovanović, na osnovu prijave agenta Jules-a Bertoux-a, Francuza, šofera Organizacije Todt, islednik je pismeno konstatovao da Bertoux radi za BdS već četiri meseca, da je uvek donosio besprekoran materijal, da se i u ovom slučaju njegovim navodima može potpuno verovati i da je time Jovanovićeva krivica dokazana. Oslanjajući se na verodostojnost agenta Bertoux-a, koji je optužio Jovanovića za davanje protivnemačkih izjava, BdS je naredio streljanje uhapšenog.

Suprotno tome, pouzdanost agenta imala je pozitivnu posledicu u slučaju četvorice rudara Senjskog rudnika, uhapšenih pod sumnjom komunističke delatnosti. Za njih je intervenisao agent Aleksandar Ostojić. Rukovodilac odeljenja III BdS-a, Rexeisen, istakao je u zabeleški koju je sačinio povodom te intervencije, da je Ostojić pouzdan i pronemački nastrojen, da je bivši austriski oficir, da je njegova ocena objektivna i da bi zbog toga bilo celishodno ponovo izvršiti proveru opravdanosti hapšenja rudara.

Iako je BdS, mahom, primao dostave svojih agenata kao dovoljan razlog da se odmah, bez proveravanja njihove istinitosti, preduzmu egzekutivne mere i hapšenja, ipak je bilo slučajeva u kojima se on prema agentskim prijavama odnosio skeptično. Tako je, naprimer, neku prijavu agentkinje P. protiv ing. Dragoslava Ružića i Igora Jezepova iz Beograda predao Specijalnoj policiji. Prema prijavi, njih dvoje su vršili protivnernačku propagandu, prenoseći vesti iz stranih radio-emisija. Specijalna policija nije potvrdila navo-

de iz prijave, a referent u odeljenju IV BdS-a konstatovao je da se navodima agenta ne može pokloniti vera. Drugi referent je tome dodao da je agent nepouzdan. Slično se desilo i sa izveštajem BdS-ovog agenta »Drago«, koji je prijavio Jelenu Đekić iz Beograda da je komunista. Islednik BdS-a je, istina, Dekićevu saslušao, ali je u svome zaključnom izveštaju naveo da su optužbe protiv nje neosnovane i neistinite.

Slučaj beloemigrantkinje Tatjane Ivanove, koja je radila sa više pripadnika EG-a i kasnije BdS-a, pokazuje da je BdS, kada bi ocenio da mu netačni izveštaji i izmišljeni podaci nanose štetu i kompromituju ga, praktikovao i kažnjavanje takvih agenata. Pošto je utvrđeno da su njeni izveštaji u velikoj meri preterani i da je većina njenih podataka izmišljena, Ivanova je uhapšena i upućena u koncentracioni logor.

Svoje izveštaje agenti su podnosili pismeno ili usmeno. Pismene izveštaje potpisivali su šifrom, a ponekad i pravim imenom. Ako su izveštaje predavali iz ruke u ruku, ostavljali su ih i nepotpisanim. Pošto su izveštaji podnošeni skoro isključivo na srpsko-hrvatskom jeziku, to su morali proći kroz ruke tumača koji su ih prevodili i zatim predavali nadležnom referentu. Prevodi su često bili veoma slabi tako da se ponekad iskrivljavao i smisao teksta, naročito ako je on bio malo komplikovaniji ili ako su u njemu upotrebljavani izrazi i rečenični obrti koji su prelazili okvire svakodnevnog govora. U takvim slučajevima prevodioci su svojim oskudnim rečnikom stavljali u prevod ono što im je izgledalo da tekst treba da znači, a što se nije uvek poklapalo sa njegovim smislom. Dokle su ove jezičke komplikacije mogle da odvedu, pokazuje naprimer slučaj Trifuna Jankovića, zemljoradnika iz Baćevca, koji je prijavio sreskoga načelnika na Umci kao simpatizera komunista. Naveo je da je ovaj bio kao takav već zatvaran, da je u vezi sa NOP-om i da je pustio na slobodu neke komuniste koje su mu seljaci bili predali. Janković je ovu prijavu učinio usmeno kod EG-a, a zapisnik je sačinjen uz pomoć jednog volksdeutscherskog tumača. Ovaj je izraz »sreski načelnik« preveo rečju »Stuhlrichter«, koja se upotrebljava jedino među Nemcima u Mađarskoj, a pretstavlja doslovni prevod naziva ovog političko-upravnog činovnika sa mađarskog na nemački jezik. Referent, koji je bio Nemac iz Reich-a, nije, naravno, znao da »Stuhlrichter«

znači sreski načelnik, a ne sudija (Richter), kao što mu je to izgledalo prema drugom delu složene reči koju je tumač upotrebio.

Referent je uputio stvar Specijalnoj policiji, koja je »Stuhlrichter-a« konačno pretvorila u »Richter-a« i na Umci vršila isleđenja tragajući za nekim sudijom. Međutim, utvrdila je da sudskim vlastima na Umci nisu predavani nikakvi komunisti uhapšeni od strane reakcionarnih seljaka, da su sudije sreskog suda politički potpuno besprekorne u smislu svog odnosa prema okupatoru i kvislinškoj upravi i da nijedan od njih nije bio zatvaran. Specijalna policija je, da bi stvar bila potpuno u redu, predala ovaj predmet na isleđenje onom istom sreskom načelniku koji je bio predmet Jankovićeve optužbe, Kosti Uroševiću. On je zaista zbog sumnje da je bio blizak partizanima i da je pomagao KPJ bio neko vreme u pritvoru. On je saslušao podnosioca prijave, Jankovića, ovaj je porekao da je prijavu podnosio i tako je stvar vraćena BdS-u bez ikakvog rezultata. Tumačeva greška, do koje je došlo zbog njegovog lokalno obojenog, oskudnog znanja nemačkog jezika i zbog referentovog nepoznavanja lokalnih volksdeutscherskih izraza, spasla je tada Uroševiću glavu.

Prevodiocima BdS-a dešavale su se u vezi sa agentskim izveštajima i druge greške. Prevodeći na nemački prijavu, podnetu protiv trgovca Hrnjaka zbog antinemačke aktivnosti, tumač je ime Hrnjak, napisano inače čitkim rukopisom, pretvorio u »Ibinjak«. A to se lice, naravno, nije moglo pronaći, uprkos svim traganjima.

Predavanje izveštaja vršeno je prilikom sastanaka agenata sa organima koji su sa njima održavali vezu. Međutim, ponekad su za to upotrebljavani posrednici, i to razni pripadnici drugih nemačkih ustanova, ili neke posebno ugovorene adrese. U načelu, pažnja je trebalo da se pokloni svakoj vesti, čak i ako se odnosila na već poznate činjenice ili bila manje važna. U odeljenju IV BdS-a naročito interesantne stvari podnošene su rukovodiocu odeljenja koji je, prema potrebi, obaveštavao o njima zainteresovane referate. I oni izveštaji koji nisu davali osnova za preduzimanje egzekutivnih mera, povremeno su upotrebljavani za sastavljanje periodičnih izveštaja o situaciji. Tako su, naprimer, korišćene informacije iz tih izveštaja da se i u lokalima koje posećuju pripadnici

Wehrmacht-a prilično otvoreno diskutuje o vestima Radio Londona i Radio Moskve.

Inače, čim bi primio izveštaj, nadležni referent je odmah donosio odluku, zabeleškom na samom aktu, da li treba po njemu mašta preduzeti, ili ga priključiti nekom predmetu, saopštiti nekom drugom referentu, nekom od starešina, itd. Ako bi, po mišljenju službenika koji je izveštaj obrađivao, trebalo doneti odluku za koju je bio nadležan neko od viših funkcionera, on je svoj predlog te odluke takođe na samom aktu podnosio tom rukovodiocu koji je, zatim, na istom listu stavljao svoju odluku. Kod izveštaja, koji su prošli kroz ruke većeg broja funkcionera, ovi su dodavali svoje eventualne kratke primedbe na njegov sadržaj. Ako je izveštaj upućivan u Berlin, navođena je samo šifra agenta, a ne i njegovo ime.

U ispostavama izveštaji su predavani pojedinim organima, koji su ih, prekucane na mašini, svakoga jutra podnosili starešini. On je izveštaje pregledavao, stavljao na njih svoje primedbe i ponovo ih delio islednicima, pri čemu je podela vršena prema rasporedu predmeta koji je izvršio starešina ispostave, bez obzira na to koji je islednik primio izveštaj od agenta.

Nisu bili retki slučajevi da BdS uputi iz Beograda nekog agenta na rad u koju od svojih ispostava. Tako je, naprimer. upravnik izbegličkog doma u Koviljači, Vladimir Beatović, uhapšen pod sumnjom da pomaže KPJ, ponudio BdS-u u čijem se zatvoru nalazio, da radi za njega obaveštajno. Pušten na slobodu, Beatović je upućen ispostavi u Loznici, stim da tamo radi kao agent. Agent Svetozar Nećak, koji je u Beogradu postao neupotrebljiv, jer je dekonspirisan i postojala je opasnost po njegov život, upućen je na rad ispostavi u Zrenjaninu. Naročito su često slati na rad u ispostavama agenti iz grupe »Srpski Gestapo«. Tu se mahom radilo o konkretnim zadacima, po čijem se izvršenju takav agent opet vraćao centrali. Prebacivanje agenta BdS-a u ispostavu vršeno je i u slučaju njegove selidbe.

Ima primera i za prelazak agenta ispostave u centralu u Beogradu. Tako je Muhamed Avdagić, student iz Sjenice, radio za tamošnju ispostavu, kojoj ga je uputio BdS. Kasnije je Avdagić došao u Beograd da tu produži studije i nastavi svoj rad kao agent BdS-a.

Najzad, bilo je slučajeva da BdS ustupi svog agenta nekoj drugoj obaveštajnoj ustanovi, naprimer, Abwehr-u. Tako je bivši pripadnik italijanske vojne obaveštajne službe SIM, Antonio Mura, prvo bio prihvaćen od strane ispostave u Kosovskoj Mitrovici, a kada ga ona nije mogla više upotrebljavati preuzeo ga je FAT 185/L poručnika Kraemer-a.

Prema agentima, za koje se utvrdilo da su nepouzdani ili koji su se pokazali nepodesnim za rad, BdS je ponekad preduzimao vrlo oštre mere. Već je pomenut slučaj Tatjane Ivanove, koju je BdS uputio u logor. Na sličan način trebalo je da prođe i Sulejman Arapović, agent ispostave u Kosovskoj Mitrovici, koji je podnosio lažne prijave protiv srpskog življa na Kosovu, a u cilju da dobije zaštitu u krijumčarenju i crnoberzijančenju. Ovime je dezinformisao ispostavu koja je i postupala po njegovim prijavama, naravno bez uspeha. Ispostava je Arapovića sprovela BdS-u u Beograd, s predlogom da se pošalje na prinudni rad u neki logor. Međutim, Arapović je uspeo da bude primljen u SS i umesto u logor upućen je na obuku. Agent Milan Sabljar je zbog davanja lažnih podataka poslat na prinudni rad u Norvešku. Agent Milan Čiča je zbog lažnih dostava otsedeo šest meseci u Banjičkom logoru, a pušten je pošto mu je uzeto u obzir da je ranije davao dobre izveštaje. U lakšim slučajevima agenti su bili ukoreni ili opomenuti. Agent Teodorović, koji je, zbog krivičnih dela izvršenih uz zloupotrebu svojih veza sa nemačkim vlastima, otsedeo duže vremena u zatvoru, najzad je ubijen pod okolnostima koje dopuštaju sumnju da je to učinjeno po nalogu BdS-a. Kada je BdS ocenio da ga neki agent kompromituje, da njegove lažne prijave i izmišljeni podaci oduzimaju službenicima BdS-a dosta vremena uzalud, da hapšenjem nevinih ljudi na osnovu takvih prijava BdS ispada kao neobaveštena i neozbiljna ustanova, u takvim, dakle, i sličnim slučajevima BdS se bezobzirno »oslobađao« takvih agenata.

Agentski odnos je mogao prestati i bez ikakvih daljih posledica po bivšega pripadnika agenture koji se pokazao nepodesnim ili nesposobnim. U takvim slučajevima agent je jedino morao potpisati obavezu o čuvanju tajne. Međutim, u nekim slučajevima BdS je prema agentu, koji je odbio dalju saradnju, preduzimao i oštrije mere. Tako je Jovanka Andrejević, studentkinja prava iz Pančeva, svojom saradnjom, od

aprila do oktobra 1941 godine, omogućila da se uhapsi niz komunista i simpatizera u Pančevu i Beogradu. Ona je bila predata na vezu gradskoj policiji u Pančevu, ali je od jeseni 1941 prestala da radi i odbila dalju saradnju, navodeći da je akcija policije uzaludna i da ne može zaustaviti tok događaja. Izrazila je želju da sa svojim verenikom, Radomirom Radakom, nameštenikom nemačkog vazduhoplovnog društva »Luft-hansa« u Beogradu, ode za Italiju. Ona je posle toga odmah uhapšena, a Radak, koji je takođe trebalo da bude uhapšen, izgleda da nije pronađen. U zatvoru Jovanka je podvrgnuta lekarskom pregledu u pogledu svog duševnog stanja i izgleda da je zatim puštena na slobodu, uz obavezu da se javlja policiji.

Politika hapšenja podešavana je često prema potrebama agenture, kako bi se olakšao rad agentima, koji su delovali po izvesnim kompleksima. Već je pomenuto da je, na intervenciju agenta Daskalova, duže vremena odlagano hapšenje generala Svetomira Đukića, i da je on, pošto je najzad ipak lišen slobode, ubrzo pušten, jer je to bilo potrebno da bi agent mogao uspešno da obavi svoj zadatak. Slično je bilo i sa uhapšenim kapetanom »Srpske državne straže«, Božidarom Babunskim. On je pušten iz Banjičkog logora na zahtev agenta »Max-a«, kome je to bilo potrebno da bi mogao da produži prekinuti rad na otkrivanju organizacije DM-a. Treba pomenuti da je Babunski već bio određen za upućivanje u ratno zarobljeništvo i predat vojnome zatvoru u tu svrhu, a da ga je BdS odande ponovo zatražio i pustio na slobodu.

BdS je ponekad hapsio izvesna lica, koja je trebalo ukloniti s puta nekom agentu čiju su delatnost mogla da otežaju iz ma kakvoga razloga. Tu je karakterističan slučaj Darka Ćirkovića, službenika Pretsedništva kvislinške vlade. Ćirković je stajao na putu jednom ubačenom agentu, verovatno Ozerovu. On je uhapšen, da bi agent mogao slobodno da produži rad u započetom smeru. Kao razlog njegovog hapšenja navedeno je širenje lažne propagande i protivnemačko držanje. Izričito je naređeno da Ćirković ne sme saznati da je BdS upoznat sa njegovom vezom sa organizacijom DM, već da se ima samo saslušati pa zatim uputiti u koncentracioni logor u Mauthausenu. Tako je i učinjeno.

Sličan je i slučaj bivšeg jugoslovenskog diplomate, d-r Aleksandra Bodija. O njemu je BdS dobio podatke da radi

za bugarsku i italijansku obaveštajnu službu. Međutim, u istrazi je utvrđeno da su prijave bile neosnovane i islednik je u završnom izveštaju naveo da jedva ima razloga za njegovo dalje zadržavanje u zatvoru. Zamenik BdS-a, Teichmann, koji je predlog o puštanju dobio na odluku, upitao je rukovodioca odeljenja IV, hoće li time biti ugrožen agent Stevan Pavlović— na osnovu čije prijave je došlo do Bodijevog hapšenja. Sattler, rukovodilac odeljenja IV, odgovorio je lakonski sa »Da«, te je, po Sattler-ovom nalogu, naređeno da se Bodi stavi u spisak za streljanja. Nekoliko dana kasnije on je i pogubljen, u okviru jedne odmazde. Dakle, izgubio je život samo zato što bi njegovo puštanje ugrozilo agenta.

Najzad, treba navesti još i slučaj jednog agenta referata IV A 1, poznatog po šifri »77«, koji je uspeo da se ubaci u KPJ u Banatu. Na njegovu inicijativu a da bi mu se olakšao posao, naređeno je puštanje jedne uhapšene pripadnice NOP-a, Nade Bojanić, a istovremeno hapšenje funkcionera KP Ivanke Jevtić.

U svojoj agenturnoj delatnosti BdS je naročito nastojao da ubacuje agente u protivničke redove. Nekoliko takvih slučajeva je dosada već pomenuto. Obično je ovakav pokušaj poturanja počinjao vrbovanjem agenata među licima iz protivničkih krugova, dok se oni nalaze u zatvoru. Ima bezbroj primera vrbovanja sa određenim ciljem da agent bude ubačen u svoj stari krug, u redove aktivnih okupatorovih protivnika. Pored već pomenutih, mogu se ovde navesti još neki slučajevi, karakteristični za izbor agenata, pri čemu se još prilikom odluke o njihovom vrbovanju imala u vidu njihova upotreba u određenoj sredini ili u određenom pravcu. Ispostava u Zrenjaninu je, naprimer, novembra 1942 godine zavrbovala u zatvoru Milana Đorđeva, učitelja, koji je bio zatvoren zbog sumnje komunističke delatnosti. Đorđev je pušten, pošto je prethodno pridobijen za saradnju, i u zadatak mu je stavljeno otkrivanje delatnosti KP i NOP-a. Slučajevi Muhameda Avdagića i Ivana Ikonikova su već pomenuti. Obojica su u zatvoru zavrbovani s tim da budu upotrebljeni protiv KP, radi čega treba da se ubace u redove NOP-a ili njegovih simpatizera.

Ubacivanje agenata u protivničke redove ili njihova upotreba za otkrivanje protivničkih elemenata, bili su vezani sa provokatorskom delatnošću tog agenta. Potsećamo na slučaj

učitelja Miodraga Dorđevića koji je, kao nepopravimi komunista, ubačen u Zavod za prinudno vaspitanje u Smederevskoj Palanci, i na delatnost poštanskog činovnika Branka Šćepanovića, koji je odigrao ulogu agenta provokatora u komunističkoj ćeliji na pošti Beograd 2. Agenti su poturani i izvesnim ličnostima u cilju provere njihovg držanja i rada. Tako je BdS dobio dostavu da Muhamed Hadžić iz Beograda sluša protivničke radio-stanice. Njemu je' BdS poturio agentkinju Miru Bogićević, koja je zaista posle izvesnog vremena obavestila da joj Hadžić prepričava vesti protivničkih radio emisija. Direktor Internacionalnog transportnog preduzeća, Danilo Đorđević, bio je pod sumnjom kao anglofil, zbog čega je Ast Beograd tražio od Sipo i SD-a da ga stavi pod prismotru i kontroliše njegove međugradske telefonske razgovore. BdS je na to poturio Đorđeviću nekoliko agenata, između ostalih Selimira Perišića, koji je nastupio provokatorski, prikazujući se kao izbeglica i tražeći zaposlenje.

Interesantno je pomenuti da je BdS vršio provokacije i po nalogu odnosno predlogu ustanova Sipo i SD-a u Reich-u. Tako je, naprimer, dobio od rukovodeće ustanove Gestapo-a u Berlinu obaveštenje da neka Radosava Gavrilović, koja je tamo nastanjena, radi za partizane i da joj je stoga ta ustanova poturila svog agenta. Agentu, koji se pretstavio kao lice sa vezom prema komunističkim kuririma, G'avrilovićeva je predala pismo za Dušana Gavrilovića u Beogradu. Berlinska ustanova je, zajedno sa izveštajem, dostavila BdS-u i to pis-mo, uz napomenu da bi bilo celishodno da se ono Gavriloviću preda, kako bi se na taj način saznalo nešto bliže o delatnosti i vezama Radosave. BdS je zaista pismo predao Gavriloviću preko jednog svog agenta koji se pretstavio kao kurir i stekao njegovo poverenje. Gavrilović je napisao i predao poturenom agentu pismo za Radosavu Gavrilović, napisano u komunističkom duhu i zaključeno rečima »Smrt fašizmu — sloboda narodu«. Gavrilović je iza toga odmah uhapšen i upućen na prinudni rad, a njegovo pismo BdS je dostavio rukovodećoj ustanovi Gestapo-a u Berlinu, uz napomenu da bi bilo dobro da se ono na isti način preda Radosavi.

Provokatorski su istupali agenti BdS-a i po pitanju otkrivanja Jevreja i onemogućavanja njihovog bekstva iz okupirane Srbije. Kada je EG saznala da Nestor Grujin pribavlja

uz nagradu italijanske pasoše, poturena mu je agentkinja Desanka Pajčić, koja je zatražila da joj on nabavi takve isprave. Umesto njih Grujin je nabavio neke propusnice, posle čega je uhapšen. Agent Igor Cinamzgvarov izvršio je provokaciju prema Borivoju Geriću i Rosi Eisner, Jevrejki iz KragujeVca. Da bi joj pomogao, Gerić se prikazivao kao njen venčani muž, te je ona dobila i lažnu venčanicu. Cinamzgvarov je o tome izveštavao BdS, prikazujući se i Geriću i Eisner-ovoj kao njihov prijatelj. Primao je i pisma koja su njih dvoje pisali jedno drugome, a prepise je dostavljao BdS-u. Najzad je Gerić poverio Cinamzgvarovu da Eisner-ovu povede u Beograd i dao mu novaca za putne troškove. Cinamzgvarov je zaista doveo Eisner-ovu u Beograd, gde je ona uhapšena, kao i Gerić, a sa njima radi kamuflaže i on. Gerić je posle izvesnog vremena pušten, a Eisner-ova je ostala u zatvoru.

Naročito se često BdS služio poturanjem agenata u zatvoru. Tako je agent Mihajlo Gorohov, uz svoju prethodnu saglasnost, uhapšen i sproveden u zatvor. Tu je stavljen u ćeliju funkcionera KPJ, Nikolajeva, sa zadatkom da ispita Nikolajeva o njegovim vezama sa KPJ. Posle dva dana Gorohov je pušten i podneo o svojim razgovorima izveštaj.

U vezi sa već pomenutim slučajem hapšenja i streljanja pretsednika Glavnog saveza srpskih zemljoradničkih zadruga, Voje Dorđevića, agenti BdS-a su upotrebljeni za niz uzastopnih provokacija. Kada je Đorđević uhapšen i, uprkos svim mogućim intervencijama, zadržan u zatvoru BdS-a, pozvao je njegov brat Žarko Đorđević agenta BdS-a Miodraga Savkovića, koji je kao takav bio poznat u Beogradu, i zamolio ga da, uz nagradu, sazna koji referent BdS-a obrađuje stvar Voje Dorđevića, koji se tumač upotrebljava za saslušanja i zbog čega se i po kakvim optužbama vodi istraga. Naročito je insistirao da mu Savković pribavi prepis optužbe ili bar njenih glavnih tačaka. Glavni savez srpskih zemljoradničkih zadruga bio je spreman da Savkoviću plati nagradu od milion dinara za uspelu intervenciju. Uz pomoć Savkovića — koji je o čitavoj stvari odmah obavestio BdS — izvršena je provokacija prema Žarku Đorđeviću i on je takođe uhapšen. Voja Đorđević je iz zatvora pokušao da pošalje pismo svom bratu i svojoj ženi, sa molbom da oni pokrenu razne intervencije u njegovu korist. To je pismo on uručio nekom bugar-

skom podoficiru, koji je bio odbegao iz svoje jedinice i nalazio se u zatvoru BdS-a. Međutim, ovaj je pismo predao zatvorskoj upravi i dao izjavu kojom je teretio Dorđevića. Nekoliko dana kasnije BdS je Đorđeviću poturio poručnika Radojka Durića, ljotićevca, koji se Voji Đorđeviću pretstavio kao uhapšeni pripadnik organizacije DM. Đorđević je i prema njemu imao poverenja i ispričao mu neke stvari koje su pretstavljale dalje opterećenje za njega. Do streljanja Dorđevića su, dobrim delom, doveli izveštaji koje su ovi provokatori podneli.

b. *Primeri agenturnog rada*

Slika agenture Sipo i SD-a u Srbiji upotpuniće se najbolje prikazom praktičnog rada sa agentima i nekolicine istaknutih ili karakterističnih ličnosti iz redova te agenture.

U više mahova je ukazivano na značajnu ulogu koju su u agenturi Sipo i SD-a odigrali ruski beloemigranti. Njihovi istaknuti pretstavnici u agenturi nemačkog bezbednosno-policiskog aparata, Hoerschelmann, Lanjin i drugi, iako je o njima u vezi sa prikazima pojedinih slučajeva već bilo reči, zaslužuju da, zajedno sa svojom delatnošću, budu detaljnije prikazani.

Hoerschelmann je sve do okupacije važio kao Rus i nosio ime Vladimir Geršeljman. Izvesni članovi njegove porodice živeli su u Nemačkoj, gde su još pre rata radili za nemačku vojnu i političku obaveštajnu službu. U Beogradu je živeo njegov rođak Boris Geršeljman, vrlo poznat u beloemigrantskim legitimističkim krugovima. Vladimir Geršeljman, ranije aktivni carski oficir, proveo je u Beogradu 10 godina kao službenik Ministarstva trgovine i industrije, a kasnije kao zastupnik nemačkih eksportnih firmi. Posle dolaska Nemaca Geršeljman je prvo promenio svoje prezime u, verovatno, prvobitnu nemačku formu — pošto je poreklom i bio Nemac — Hoerschelmann, a nešto kasnije i ime Vladimir u Waldemar. U periodu okupacije on se pojavljuje isključivo pod ovim nemačkim imenom.

Hoerschelmann se ubrzo stavio na raspoloženje okupatorskim ustanovama, nastojeći da dobije kod njih kakvu stalnu službu ili zaposlenje. Bio je član udruženja Nemaca iz Rusije, koje je okupator smatrao kao skup naročito poverljivih lica i iz

koga je regrutovano nekoliko značajnih agenata nemačke obaveštajne službe u Srbiji. Duže vremena mu nije polazilo za rukom da dobije više od nekih povremenih zaposlenja u vezi sa odeljenjem III BdS-a, za koje je crtao karte i izrađivao razne elaborate o Rusiji, njenim ekonomskim bogatstvima, strategiskim železničkim prugama, itd. Njegova želja je bila da bude primljen u aktivnu službu Wehrmacht-a, zbog čega se i prijavio SS-diviziji »Prinz Eugen«. Međutim, bio je odbijen zbog starosti (rođen je 1892). Na njegovo stalno insistiranje BdS je uputio pitanje RSHA-u, i to Upravi VI i Upravi III, da li postoji mogućnost Hoerschelmann-ovog zaposlenja. Iz Berlina je stigao odgovor Uprave VI da se on odmah tamo pošalje, ukoliko je zaista Nemac, a ne Rus, jer su Rusi nastrojeni »velikoruski«, zbog čega bi njihova upotreba na teritoriji Rusije »ugrožavala delatnost Reich-a na obnovi«. Hoerschelmann je otišao u Berlin, ali nije tamo zadržan, već je vraćen u Srbiju. Međutim, on je i posle toga insistirao da bude primljen u stalnu službu, ističući svoj nemački patriotizam i navodeći da smatra nepoštenim da kao Nemac za svoju zemlju čini samo povremeno pojedine usluge, misleći na svoj obaveštajni rad kao agenta BdS-a. Na kraju on je, ipak, uspeo da bude primljen u SS u činu poručnika. Dodeljen je Ic-oficiru Višeg vođe SS i policije, Mueller-u, stim da tu vodi situacione karte i obrađuje izveštaje koji su prolazili kroz ovu ustanovu.

Za sve vreme dok se tako trudio da dobije priznanje svoje nemačke nacionalnosti i stalnu službu u kakvoj nemačkoj formaciji ili ustanovi, Hoerschelmann je obaveštajno radio za BdS kao šef jedne grupe agenata. Njegova glavna veza u ustanovi BdS-a bio je starešina odeljenja III, kasnije VI, SS-major Rexeisen. Međutim, njegovi izveštaji su išli i odeljenju IV, pošto je u njima bilo mnogo prijava koje su zahtevale egzekutivne mere.

Najvažnija Hoerschelmann-ova agentska veza bio je Đorđe Cosić, potpukovnik i pripadnik »Srpske državne straže«, u kojoj je zauzimao položaj šefa obaveštajnog otseka. Potpisujući svoje izveštaje sa »Jelen« ili »H XV«, Hoerschelmann je prenosio BdS-u mnoge informacije koje je dobijao od Ćosića i koje su se odnosile i na lica iz redova »Srpske državne straže« i na prilike u toj formaciji, ali i na niz najvažnijih pretstavnika i viših funkcionera kvislinške uprave. Kada je

avgusta 1943 godine Dragomir Jovanović Ćosića otpustio, Hoerschelmann je o tome odmah izvestio BdS.

Veći broj Hoerschelmann-ovih izveštaja odnosi se na lica koja su bila vrlo istaknuta u srpskim kolaboraterskim krugovima. Tako su tu dati podaci o ljudima iz neposredne okoline Milana Nedića, naprimer, šefu kabineta pukovniku Masaloviću, državnom sekretaru Cvetanu Đorđeviću, a i o istaknutim službenicima kvislinške policije — u prvom redu Dragomiru Jovanoviću, Iliji Paranosu i još nekim drugim. U svim tim izveštajima se mahom, o licima na koja se oni odnose, govori negativno. Dragomir Jovanović je naročito bio predmet niza raznih dostava. Specijalno polje delatnosti agenture grupe Hoerschelmann-a — koja je radila i po liniji DM i po liniji NOP-a — pretstavljala je, međutim, ruska beloemigracija. Tu se Hoerschelmann pojavljuje kao dobar poznavalac ljudi i prilika. On uz izveštaje daje i ocenu raznih vodećih ličnosti beloemigrantskih krugova, i to kako na osnovu upita odnosno naloga BdS-a tako i po sopstvenoj inicijativi.

Drugi značajni agent, rukovodilac agentske grupe, koga su dali beloemigrantski krugovi u Beogradu, bio je Aleksandar Lanjin. On je još pre rata radio kao agent glavnog opunomoćenika Uprave VI za Jugoslaviju, Karla Kraus-a, a u emigrantskim krugovima bio naročito aktivan i politički, i kao publicista[1]). Po njegovoj prijavi, odnosno na osnovu njegovih izveštaja, veliki broj lica unet je u Vanredni spisak poternica za Jugoslaviju.

Lanjinova uloga bila je naročito istaknuta u vezi sa organizovanjem beloemigrantskog pretstavništva u Srbiji, »Biroa za zaštitu ruskih interesa«, u kome je on vršio kontrolu za Sipo i SD. U to vreme njegov rad je bio orijentisan prvenstveno na rusku emigraciju. Međutim, Lanjin je vršio i druge, vrlo značajne, zadatke u Beogradu i unutrašnjosti. Njegova grupa, koja je bila sastavljena isključivo od beloemigranata, dobila je, naprimer, 1941/1942 godine, zadatak da dejstvuje u okolini Đerdapa. Nemački aparat je tada bio dobio obaveštenja o pripremama britanskih diverzanata za miniranje dunavskog plovnog puta, pa je Lanjin sa svojom gru-

*) O njegovoj tadašnjoj delatnosti vidi: „Nemačka obaveštajna služba u staroj Jugoslaviji".

pom imao da radi na otkrivanju britanskih veza. Njegova delatnost se zatim usmerila naročito protiv KP i NOP-a i njihovih simpatizera. Podaci, koje je on prikupljao, služili su odeljenjima III i IV, a njegova specijalna veza bio je SS-poručnik Schubert. Mada nije imao one mogućnosti obaveštajnog prodiranja u vrhove kvislinške uprave kao Hoerschelmann, Lanjin je ipak donosio dosta obaveštenja i iz tih krugova. Između ostalih on je obrađivao i episkopa Nikolaja Velimirovića.

Lanjinov rad je prelazio i preko granica Srbije. Već je pomenut zadatak koji je on, zajedno sa komesarom UgB Anđelkom Božinovićem, trebalo da izvrši u Srbiji, protiv KP. Ali Lanjin je — radeći specijalno po toj liniji — dejstvovao i na teritoriji NDH, a i u Rumuniji. On se kretao između Berlina i okupiranih zemalja Jugoistoka, a za to vreme je njegova porodica živela u NDH, gde se o njoj starao Helm, tadašnji policiski ataše u Zagrebu. U kasnijoj fazi okupacije Lanjin je bio vrlo aktivan u organizovanju formacija pomoćne policije iz redova beloemigranata. Od 1943 godine, on je svoju aktivnost proširio van okvira nadležnosti BdS-a i bio je u neposrednoj vezi sa RSHA, tako da njegova obaveštajna delatnost u užoj Srbiji po dnevnim zadacima otada praktično prestaje.

Kao agentsku grupu treba navesti i tzv. »Srpski nacionalsocijalistički pokret Signal«, čiji je osnivač i glavni pretstavnik bio predratni nemački agent d-r Lazar Prokić. Ova grupa i veze Sipo i SD-a sa njom vrlo jasno ilustruju već u nekoliko mahova pominjano nesnalaženje Nemaca u situaciji u kojoj su se našli u Srbiji, što je dovelo njihov bezbeddnosno-pcliciski aparat do politički potpuno neosnovanih ocena značaja pojedinih lica ili grupa.

Grupa »Signal« počela je da se formira još pre nemačkog napada na Jugoslaviju, u drugoj polovini 1940 godine. Njen osnivač je bio Prokić, koji je ranije nekoliko godina proveo u Francuskoj i bio odatle proteran, verovatno u vezi sa provalom koju je izvršio u prostorije atašea za štampu jugoslovenskog poslanstva u Parizu. Prema nekim izvorima — čija je verodostojnost sumnjiva — on je pripadao obaveštajnoj mreži koju je u Parizu stvorio pretstavnik Ministarstva spoljnih poslova Reich-a, Otto Abetz, kasnije ambasador pri vladi u Vichy-u. Svakako da se Prokić, po svom povratku

u Beograd, ubrzo povezao sa nemačkom obaveštajnom službom. U to vreme on je počeo da izdaje neki list pod nazivom »Signal«, koji je finansiralo odeljenje za štampu nemačkog poslanstva, a oko koga se bilo okupilo nekoliko dosta opskurnih ličnosti. Prokić je uspeo da stekne poverenje predratnog nemačkog agenta Dušana Pantića, inače ministra u vladi Dragiše Cvetkovića, koji ga je protežirao.

Odmah u početku okupacije Prokić je došao u vezu sa Helm-om i Kraus-om, čiji je agent bio još pre rata. Njihovo nesumnjivo poverenje u njega i njegovu grupu ukazuje na njegovu tesnu povezanost sa njima. Prokić je uspeo da kod ove dvojice, a i kod drugih nemačkih faktora, stvori utisak — da njegova grupa pretstavlja nekakav ideološki pokret, mada se tu radilo o svega nekolicini, mahom kriminalno opterećenih, avanturista, malog broja lumpen-proletera i nekoliko konjukturista koje je Prokić uspeo da uveri da putem veze sa njim mogu sebi obezbediti bezbrižnu egzistenciju, pa i položaje i zarade bez mnogo truda.

Okupacione vlasti su pripadnike ove grupe od samog početka okupacije smatrale apsolutno pouzdanim ljudima. Oni su primani u službu Direkcije za ishranu beogradske opštine, a iz njihovih redova uzet je i kadar za poštansku cenzuru koja je organizovana u Srbiji. Istina, grupa se već posle nekoliko meseci praktično raspala, pošto su njeni članovi postigli materijalno zbrinjavanje, a neki od njih dobili, posredstvom Sipo i SD-a, i razne funkcije u kvislinškom aparatu. Sam Prokić nametnut je Nediću i smešten, kao šef otseka, u njegovu »Državnu propagandu«. Drugi pripadnik te grupe, Stevo Kluić — takođe dugogodišnji nemački agent — povezao se sa Tasom Dinićem i dobio položaj direktora ustanove za propagandu na selu, koja je nosila naziv »Zemlja i rad«. Pored ove dvojice kao agenti i dostavljači bili su aktivni još neki članovi »Signala«, naprimer, Žika i Dušan Filipović, Ljubomir Lukatela, Spiro Narandžić i drugi.

U početku okupacije grupa je imala svoju kancelariju, vršila je provere za EG odnosno EK i davala mišljenja o raznim licima. Tako je, naprimer, Prokić uputio Helm-u spisak prosvetnih radnika, nastavnika gimnazija i učitelja, koje — po njegovim rečima — treba isključiti iz aktivnog rada u prosvetnim organizacijama, jer su to ličnosti koje su se »godinama utrkivale u demokratiziranju bivše Jugoslavije«. On

AGENTURA SIPO I SD-a I

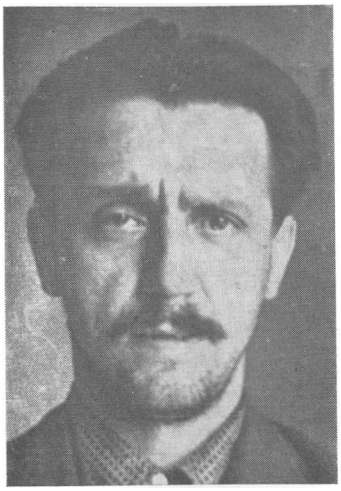

Prokić

Gušić

Brojnom agenturom aparat Sipo i SD-a nastojao je da kontroliše sva zbivanja na okupiranoj teritoriji. Jedan od agenata je bio d-r Lazar Prokić, koji je još pre rata radio za nemačku obaveštajnu službu, a koga su Nemci za vreme okupacije nametnuli Nedićevoj „Državnoj propagandi" kao svoga poverenika. Do koje mere je išla uslužnost i ulagivanje agenata pokazuje fotografija agenta i tumača ispostave BdS-a u Kragujevcu Ivana Gušića, koji je doterao kosu i brkove da bi ličio na Hitler-a

ova lica, bez daljeg dokazivanja, lakonski označava kao masone, komuniste, narodno-frontovce, levičare, a jednoga čak kao »ratnog huškača«. On je skrenuo pažnju Helm-u, sa kojim je bio najtešnje povezan, na podoficira Milisava Grujića, pripadnika obaveštajne službe jugoslovenskog generalštaba koji je kasnije, kao vršilac dužnosti šefa obaveštajnog otseka »Srpskog dobrovoljačkog korpusa«, prisno sarađivao sa BdS-om. Ova Prokićeva preporuka nedvosmisleno ukazuje na njihove međusobne predratne veze. Isto tako, on je pokušavao da pripadnicima svoje grupe obezbedi razne materijalne koristi, preporučujući ih za komesare konfiskovanih odnosno »ariziranih« preduzeća.

Posle Helm-ovog odlaska iz Beograda ugled Prokića je prilično opao, ali on je ipak i dalje upotrebljavan kao V-Mann. Juna 1943 godine preko njega je sprovedena provokacija protiv Nedića, na taj način što mu je povereno pisanje brošure u kojoj se Nedić optužuje da pokušava sprovođenje neke »treće linije« između zaraćenih ideoloških frontova i da nije dovoljno odlučno na strani nacističkog »novog poretka«. Kada je Nedić, saznavši za to, naredio da se štampanje brošure obustavi i slog rasturi, odeljenje III BdS-a (Rexeisen) predlagalo je da se pretsednik kvislinške vlade najstrožije ukori. Međutim, Prokić je zbog ovog incidenta morao da bude povučen iz Srbije. Premešten je u Berlin, gde je radio u resoru Ministarstva propagande Reich-a.

Od lica koja su sa njim u početku bila povezana najvažniju ulogu igrao je pomenuti Kluić. Njega je BdS, između ostalog, upotrebljavao za obaveštajnu kontrolu Tase Dinića, za davanje mišljenja i ocena o raznim licima, itd. Tako je Kluić, koji je radio za odeljenje III, prijavio BdS-u da je Dragomir Ćosić, raniji pomoćnik ministra poljoprivrede, koji je penzionisan zbog svojih levičarskih stavova, dobio lukrativan položaj u resoru Generalnog opunomoćenika za privredu. Kluić je ukazao na političku nepouzdanost Cosića i izrazio čuđenje da se takva lica mogu primati u nemačku službu. Inače, upotrebljavan je i za razne provere, a davao je mišljenja i podnosio dostave i po sopstvenoj inicijativi.

Kluićeve glavne veze, međutim, nisu išle prema Sipo i SD-u, mada je i on sa ovim neobično prisno sarađivao. Po svemu izgleda da je on pripadao posebnoj obaveštajnoj službi koju je von Ribbentrop imao u raznim zemljama, a sem toga

održavao je i neposredno vezu sa šefom RSHA, Kaltenbrunner-om. Kada je nemačka ustanova za gonjenje deviznih prekršaja (Devisenschutzkommando), u proleće 1944 godine, uhapsila Kluića zbog trgovine inostranom valutom na crnoj berzi, za njega je energično intervenisala ustanova Opunomoćenika Ministarstva inostranih poslova, posle čega je lično vojni zapovednik, general Felber, naredio Kluićevo puštanje.

Ovde treba pomenuti da su se Kluić i Prokić u početku okupacije bili pročuli i kao organizatori antimasonske i antikomunističke izložbe u Beogradu. Kluić je kasnije radio na upućivanju seoskih omladinaca u Nemačku, a i sam je dolazio u Berlin, radi neposrednog kontakta sa Ministarstvom spoljnih poslova i Kaltenbrunner-om.

Agentskom grupom može se smatrati i Ljotićev pokret »Zbor«, čije je pripadnike okupator takođe smatrao apsolutno pouzdanim. Oni su se vrlo predusretljivo stavljali na raspoloženje BdS-u za sve vreme njegovog obaveštajnog delovanja. Već je ukazano da su u ovoj delatnosti uzeli učešća istaknuti pripadnici »Zbora«, a da je i sam Ljotić podneo crkvenom referatu BdS-a opširan izveštaj o svojoj poseti patrijarhu Gavrilu. BdS mu je odobrio posetu i razgovor sa Gavrilom u četiri oka, da bi dobio izveštaj iz koga je — prema zabeleški crkvenog referenta Mayr-a —• mogao bolje upoznati i Gavrila i Ljotića. Pored održavanja veze sa aparatom RSHA, naprimer, pretstavnik »Zbora« u Berlinu, d-r Nikola Marihković, održavao je i vezu između Ljotića i Veesenmayer-a. Iz ljotićevskih krugova regrutovani su i agenti za rad van granica Srbije, kao što je bio, naprimer, Boško Kostić, koji je kao agent »B 0018« obavljao obaveštajne zadatke za odeljenje VI BdS-a u Carigradu. Kadar iz ljotićevskih redova uzet je i za invazionu mrežu RSHA, koju je trebalo formirati u Makedoniji.

Među predratnim agentima, koji su nastavili svoj obaveštajni rad za Sipo i SD pod. okupacijom, posebno mesto zauzima Vera Pešić. Ona je bila vrlo bliska Opunomoćeniku Uprave VI za Jugoslaviju, Karlu Kraus-u, i odmah po dolasku nemačkih okupacionih vlasti u Srbiju, ponovo je stupila sa njim u vezu. Još od pre rata bila je povezana i sa Hansom (ili Hermannom) Troetschel-om, koji je radio kod atašea za štampu u nemačkom poslanstvu, a u prvom periodu okupacije imao neku funkciju u nadleštvu Opunomoćenika Mini-

starstva inostranih poslova Reich-a u Beograda. Preko ovih veza Vera Pešić je došla u kontakt sa grupom. Prokić—Kluić, sa kojima je radila i na organizovanju antimasonske izložbe. Povezana sa Tasom Dinićem i intimnim vezama, ona je svakako radila za EK odnosno za BdS. U prilog tome govori i činjenica da je uživala apsolutno poverenje i raspolagala velikim krugom poznanstava u Beogradu i u unutrašnjosti. Izgleda da je, u tom periodu, bila upotrebljavana i za davanje mišljenja o raznim licima, o kojima je EK odnosno BdS dobio razne dostave.

Ali njena prava uloga počinje tek dolaskom Živojina Burica na položaj okružnog načelnika u Leskovcu. Ona je sa Đurićem, bivšim potpukovnikom jugoslovenske vojske, bila povezana još od ranije. Do septembra 1941 godine saradnik Draže Mihailovića, Đurić je kasnije prešao u »Srpsku državnu stražu« i nalazio se na raznim komandnim položajima. Zbog političkih optužbi, BdS je Đurića uhapsio i sproveo u zarobljeništvo. Međutim, njemu je pošlo za rukom da pobegne i da se vrati u Srbiju. Tada je stupila u akciju Vera Pešić i u opširnom pismu intervenisala kod BdS-a za Đurića. Ona je u to vreme bila povezana sa Rexeisen-om, preko koga je uspostavljena veza između Đurića i BdS-a. Đurić je posle toga došao na rukovodeći položaj u Leskovcu. U toku 1943 godine Đurić i Vera Pešić radili su obaveštajno za BdS u Leskovačkom okrugu.

Vera Pešić nije sarađivala samo sa ispostavom BdS-a u Leskovcu, čiji je najvažniji informator i savetodavac bila, već i neposredno sa BdS-om u Beogradu. Zahvaljujući njenom ranijem poznavanju izvesnih pripadnika revolucionarnog pokreta, ona je poturena Kukavičkom partizanskom odredu, gde je odlazila na razgovor sa pretstavnicima partizana. Zbog toga je Specijalna policija, kojoj nije bilo poznato da je Vera imala kontakte sa NOP-om po zadatku, nju uhapsila. Na intervenciju BdS-a i Tase Dinića Vera Pešić je odmah puštena na slobodu i na taj način stekla legitimaciju za svoj dalji rad protiv NOP-a.

Koliko je Vera Pešić bila revnosna vidi se i iz toga što je ona dostavljala BdS-u — odnosno Rexeisen-u sa kojim je bila povezana — prijave i protiv nemačkih oficira. Tako je, naprimer, juna 1943 godine, prijavila, zajedno sa Đurićem, pripadnika Ast-a Beograd, kapetana d-r Matl-a, da je u Le-

skovcu govorio protiv nekih ustanova Nemačkog Reich-a, protiv von Ribbentrop-a, Gestapo-a i nemačke politike u Srbiji i Hrvatskoj. Interesantno je, međutim, da je Vera Pešić i sama radila za Abwehr, i to za odeljenje III F.

Praktično, ona je za vreme svog boravka u Leskovcu tamo pretstavljala, ne samo obaveštajno već i politički, jednu cd najvažnijih figura, uprkos svojoj mladosti. Septembra 1943 godine zarobili su je četnici, smatrajući je tajnim saradnikom NOP-a. Uprkos nastojanju Durića i BdS-a da je oslobode, ona je, posle nekoliko meseci provedenih u zarobljeništvu kod četničkih štabova, februara 1944 godine likvidirana.

Za odeljenje III, takođe povezan sa Rexeisen-om, radio je i Milan Banić, bivši profesor gimnazije i narodni poslanik iz Sušaka, koji se 1935 pročuo time što je za rešavanje »hrvatskog pitanja« preporučio metod italijanskih fašista (tj. davanje ricinusa), čime je stvorio traženi povod za obaranje vlade Boška Jevtića. Banić je bio predratni Kraus-ov agent i čak jedna od onih veza Uprave VI RSHA koje su privodile njenom opunomoćeniku u Beogradu nove agente. Tako je njegovim posredovanjem stvorena, naprimer, veza između predratne nemačke obaveštajne službe u Jugoslaviji i Tase Dinića.

Za vreme okupacije Banić je bio zaposlen u kulturnom otseku ustanove Opunomoćenika Ministarstva inostranih poslova Reich-a u Beogradu. Kao čovek koji se mnogo kretao u političkim krugovima, Banić je imao široki krug poznanstava, kako među kvislinškim političarima tako i u redovima onih građanskih političkih ličnosti koji su za vreme okupacije, po mišljenju Nemaca, bili na strani zapadnih saveznika i nisu uzeli aktivnog javnog učešća u politiziranju kolaboracionista. Kao bivši solunski dobrovoljac, poznavao je i mnoga lica iz raznih »nacionalnih organizacija«, itd. Sve ovo je omogućavalo Baniću da BdS snabdeva izveštajima, koji su se odlikovali poznavanjem stvari, unutrašnjih odnosa i ličnosti na koje su se izveštaji odnosili. On je u svojim informacijama davao prikaze opšte situacije i raspoloženja a i karakteristike određenih ličnosti. Sem toga, radio je i na prikupljanju konkretnih podataka o pojedinim licima i zbivanjima.

Na početku okupacije Milan Banić je pripadao krugu oko Tase Dinića, zajedno sa Kluićem i ostalim. U borbi Dinića protiv Dragog Jovanovića, on je pomagao Dinića na taj na-

čin, što je putem svojih izveštaja davao BdS-u negativne informacije o ličnosti i radu Dragomira Jovanovića. Međutim, on to svoje izveštavanje nije podredio ličnim vezama sa Dinićem, već je i o njemu davao vrlo kritične izveštaje, naročito otkad je on počeo da traži otstupnicu. Banićevi izveštaji odlikovali su se i priličnom dozom objektivnosti i, svakako, nisu bili na nivou sitnih denuncijacija. On se nije ustezao da se kritički osvrne i na dejstvo pojedinih mera okupacionih vlasti i na pravac i manifestacije okupacione politike, tako da je njegov način rada bio na liniji SD-ovskog rada više nego ma kog drugog agenta i informatora odeljenja III BdS-a.

Banić se služio pseudonimom »Weber«, ali je izveštaje podnosio i pod svojim pravim imenom. Nije isključena mogućnost da je on poslužio Nassenstein-u kao informator o italijanskom poslaniku u Beogradu, Mameli-u. Izraziti desničar po svojim političkim shvatanjima, Banić je davao obaveštenja i o nekim slobodnim zidarima. Kao lice od poverenja odeljenja III on je često angažovan i da da inišljenje o raznim ličnostima i o verodostojnosti informacija koje je BdS o njima dobio drugim putem. Njegovo druženje sa Dinićem i sa drugim pripadnicima kvislinške uprave omogućavalo mu je da odeljenje III informiše i o zbivanjima u vrhu te uprave, oko Nedića itd.

Tip agenta-svaštara, koji je zasipavao BdS najrazličitijim informacijama o svemu i svakome, o raznim glasinama i i svim mogućim ličnostima, koji se stavljao na raspoloženje i za vršenje provokacija, intervenisao uz nagradu za uhapšene itd., — bio je Miodrag Savković, bulevarski novinar iz Beograda, čija je šifra bila »118«. U zaplenjenoj arhivi BdS-a Savković se pojavljuje u ogromnom broju predmeta. Pre rata urednik malih ucenjivačkih listova, koji su često zabranjivani na osnovu Zakona o štampi, da bi ubrzo vaskrsli pod drugim imenom, Savković se smatrao jednim od najboljih poznavalaca beogradskog aferaškog polusveta. Nije bez interesa napomenuti da je jedan od serije ovih svojih listova izdavao pod imenom »Afera«, što dovoljno karakteriše, pored lista, i Savkovićevu ličnost.

Savković je poverenje koje je — sa ogradom — uživao kod BdS-a, koristio za slične učene, za kakve je ranije zloupotrebljavao svoj novinarski rad. Nekada je njegov metod bio da o nekoj ličnosti sazna izvesne kompromitujuće činje-

nice, da o tome napiše članak u kome je činjenični materijal mnogostruko naduvavao i doterivao, i. da, najzad, tu ličnost odgovarajućom sumom učeni da članak ne objavi. Vrlo je verovatno da je on na sličan način radio i pod okupacijom. Iz nekih njegovih intervencija za uhapšene, koje su došle baš u trenutku kada je već po službenoj dužnosti odlučeno da se oni puste, stiče se utisak da je Savković ovakve korake preduzimao da bi mogao stvar pretstaviti kao da je do njihovog puštanja došlo zahvaljujući njemu i da bi mogao tu svoju uslugu naplatiti. Inače, Savković je davao izveštaje i o krupnim figurama iz redova kolaboracionista, i o potpuno beznačajnim pojedincima o kojima bi slučajno nešto saznao, i o ljudima iz beogradske čaršije. Pošto je nastojao da se njegove veze sa Sipo i SD-om što više popularišu, on praktično nije mogao da vrši kamufliran agentski rad, — bar ne u Beogradu i u sredini koja su iole poznavale prilike.

Da ni njegovi naredbodavci nisu o njemu imali naročito visoko mišljenje, vidi se iz Teichmann-ove primedbe na jednom od Savkovićevih izveštaja od decembra 1942 godine u kojoj zamenik BdS-a ironično pita, nije li, se ovaj opet napio. Međutim, uprkos činjenici da je kod BdS-a izgubio svoj prvobitni ugled, Savkovićeve prijave su i dalje uzimane u rad i on je upotrebljavan sve do kraja okupacije, ali ne i cenjen. Savković je, svakako, bio među najrevnosnijim i najneumornijim od svih agenata kojima je BdS raspolagao. Nudio se, naprimer, da bude podmetnut episkopu Nikolaju Velimiroviću, a trčkarao je i kod svih kvislinških ministara koji su ga primali jer su znali za njegove veze sa BdS-om. Neki od njih su, štaviše, iskorišćavali Savkovićevo nametanje da preko njega stave BdS-u do znanja ono što su želeli da ovaj o njima sazna. Istom revnošću, sa kojom je prenosio svoje razgovore sa najvišim kvislinškim funkcionerima, Savković je obaveštavao i o raznim naklapanjima koja je čuo u nekoj krčmi na periferiji.

Od agenata odeljenja III treba, zbog velike revnosti, pomenuti i vajara Josifa Majznera (šifra »131« i »1/2«), koji je do okupacije tvrdio da je poreklom Lužički Srbin, a posle dolaska okupatora proglasio se za Nemca — mada je ustvari bio češkog porekla. Majzner je naročito radio za kulturni referat odeljenja III. S jedne strane vršio je proveravanja, a s

druge pretstavljao samoinicijativnog informatora o svima licima koja su mu izgledala u ma kakvoj meri sumnjiva da su levičari ili da osećaju simpatije prema NOP-u. Pre rata nepriznat kao vajar, Majzner se preko svojih bezbrojnih denuncijacija planski ili potsvesno svetio svima koji su u umetničkom svetu Beograda bili od njega bolje sreće i uživali više ugleda. Njegova delatnost se pružala i na pozorište i na resor Ministarstva prosvete. Naročito ovde je jasno dolazilo do izražaja da je on uzimao na zub lica iz nekadašnjeg umetničkog odeljenja tog Ministarstva, koja ga pre rata nisu pomogla, kao što je on to želeo, stipendijama ili otkupljivanjem radova. Tako pada naročito u oči niz njegovih prijava protiv nekadašnjeg načelnika tog odeljenja, Vladimira Velmar-Jankovića, koji je u kvislinškoj vladi zauzimao položaj pomoćnika ministra prosvete. Majzner je 1943 godine, sa preporukom BdS-a, otišao za Beč, navodno na produženje svojih vajarskih studija.

Kao važnog agenta treba i ovde pomenuti Đuru Sarapu, savetnika Ministarstva unutrašnjih poslova, koji je zvanično održavao vezu između te kvislinške ustanove i BdS-a. Sarapa, odlično obavešten o svim zbivanjima u kvislinškoj upravi i Nedićevoj okolini, o intrigama u kolaboracionističkoj garnituri, o svim izveštajima i obaveštenjima kojima je raspolagao kvislinški vrhovni aparat, pretstavljao je za BdS neiscrpno i vrlo pouzdano vrelo informacija. On je upotrebljavao pseudonim »Nikola« ili šifru »Sa«. Ulogu koju je Sarapa igrao u odnosima BdS-a sa kvislinškom upravom pokazuje i činjenica da Rexeisen u izveštaju koji je podneo o svome razgovoru sa Nedićem — o kome je već bilo reči — naročito podvlači da je »udesio tako«, da tom razgovoru prisustvuje Sarapa, čime je bilo onemogućeno prisustvo Cvetana Dorđevića.

Crkveni referat BdS-a imao je takođe veoma razvijenu agenturu u redovima pravoslavne crkve, ali i prema drugim crkvenim zajednicama.

Među ovim agentima već je pomenut, protojerej Milivoje Crvčanin, koji je još u maju 1941 godine, odmah po svom povratku u zemlju, postao saradnikom EK Sipo i SD-a. On je održavao veze sa crkvenim referentom SS-poručnikom Mayr-om, a i sa referentom za pravoslavnu crkvu RSHA, Wandesleben-om. Isto tako, on je podnosio Opunomoćeniku Ministarstva inostranih poslova izveštaje o članovima Sinoda

pravoslavne crkve i njihovom držanju. Preko njega je pravoslavna crkva — konkretno episkop Josif i Damaskin — podnela okupacionim vlastima izjavu lojalnosti i izrazila prijateljske osećaje prema Nemačkoj i njenoj borbi protiv komunizma. Inače, Crvčanin je konsultovan po raznim crkvenim pitanjima, pa je čak izvesne sugestije dao i u vezi sa istragom koja je u Pragu vođena povodom atentata na portektora Reich-a, Reinhard-a Heydrich-a, inače šefa RSHA. Mada je Crvčanin 1944 godine nastojao da se preseli u Švajcarsku, nudeći čak da tamo besplatno radi za nemačke interese, ipak je ostao u zemlji.

Iz crkvenih krugova je za BdS radio još i protojerej Alagić, preko koga je sa nemačkim organima opštio mitropolit Josif. On je davao i informacije o episkopu dalmatinskom Irineju Đorđeviću, koji se nalazio u Italiji, a koji je u krugovima pravoslavne crkve važio kao istaknuti anglofil.

Naučne razrade o pravoslavnoj crkvi i drugim pitanjima davao je BdS-u profesor teološkog fakulteta d-r Dušan Glumac. Međutim, pravu obaveštajnu delatnost u crkvenim krugovima obavljao je službenik sekretarijata Patrijaršije, Pavle Matić. Njegova delatnost bila je istovremeno usmerena i na prijavljivanje simpatizera Komunističke partije i NOP-a. U crkvenim krugovima je zavrbovan i agent d-r Veselin Šarenac (šifra: »D-r Sa« ili »Sa«), koji je davao opširne podatke o raznim vodećim licima pravoslavne crkve pošto je u njihovim redovima imao odličnih veza. Interesantno je da se jednom od njegovih šifara (»Sa«) služio i Sarapa.

U katoličkim crkvenim krugovima istaknuti agent bio je d-r Anton Ašiku, profesor teologije, inače Albanac po narodnosti. On je davao BdS-u informacije o Albaniji i Šiptarima.

Od agenata odeljenja IV, koji su radili po liniji KP i NOP-a, već su pomenuti Petar Aldan, Borđoški, Avdagić i drugi. Pored njih treba navesti i Slavka Nikolina, do rata službenika zvanične novinske agencije »Avala« u Beogradu. Nikolin je svoje izveštaje dostavljao preko tumača von Wielgorskog, koji ga je držao na vezi. Informacije Nikolina idu u raznim pravcima, no se naročito orijentišu na liniju KP—NOP. U početku svoje karijere policiski službenik, a kasnije novinar, Nikolin je poznavao veliki broj ljudi, naročito u Banatu. Izveštaji koje je podnosio odnosili su se na kretanje izvesnih

AGENTURA SIPO I SD-a II

Lanjin

Bogić

Aldan

Agentura Sipo i SD-a obuhvatala je, naročito, lica koja su se bavila aktivnim uhođenjem pripadnika i organizacija KPJ i pristalica NOP-a. Među ovima se isticao Aleksandar Lanjin, beloemigrant i predratni nemački agent. Protiv KPJ je specijalno upotrebljavan P'etar Aldan, raniji partiski funkcioner koji je prevrbovan u zatvoru. I Borivoje Bogić se istakao svojim agentskim radom

partizanskih grupa, na rad KP i NOP-a, veze sa pozadinskim radnicima, ali i na zbivanja u samom NOP-u, naprimer, na razne kombinacije u vezi sa formiranjem jugoslovenske vlade na bazi sporazuma između emigrantske garniture i Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije. U raznim opštinama Banata Nikolin je imao svoje izveštače, preko kojih je organizovao motrenje na lica, sumnjiva zbog održavanja veza sa partizanima.

U Beogradu je radio po liniji KP, u nizu drugih beloemigranata, Mihajlo Štirba. On je naročito davao podatke o licima sumnjivim da gaje simpatije prema Komunističkoj partiji, ili da aktivno sarađuju sa NOP-om. Štirba je imao i svoje podagente, koji su radili u istom pravcu. Štirbin rad je imao za mnoge tragičnih posledica, jer nije mali broj onih koji su, na osnovu njegovih prijava, streljani ili upućeni u koncentracione logore.

U Beogradu je radio i veći broj sitnijih agenata, koji su, češće samo kratko vreme vršili dostave ili davali podatke o stvarnoj ili tobožnjoj aktivnosti raznih lica za NOP. Treba istaći da je aktivna borba protiv KP i NOP-a bila dobrim delom u rukama Specijalne policije. Zato se BdS i u agenturnom pogledu po ovoj liniji u znatnoj meri oslanjao na Specijalnu policiju, baveći se pretežno dirigovanjem obaveštajne i egzekutivne delatnosti protiv NOP-a, nadzorom nad njom i donošenjem odluka po istragama, koje su takođe velikim delom spadale u nadležnost Specijalne policije.

U pogledu delatnosti protiv organizacije DM agenti su bili neposredno vezani za nemačke organe, s obzirom da je BdS ovaj domen, i u obaveštajnom i u egzekutivnom pogledu zadržao prvenstveno za sebe. Poznat je priličan broj agenata koji su po toj liniji bili aktivni u Beogradu. Sem onih agentskih grupa o kojima je već bilo reči, kao i onih agenata koji su radili po opštim političkim linijama, treba pomenuti agenta Uglješu Begovića, novinara. On je bio na radu u Nemačkoj, pa je odatle upućen BdS-u. Januara 1943 godine, odeljenje IV BdS-a uputio ga je u Crnu Goru sa zadatkom da tamo ispita političku situaciju, utvrdi mesto boravka Draže Mihailovića i sedišta četničkih štabova, kao i broj pristalica DM-a i njihovo naoružanje. Ubacivanje je izvršeno preko ispostave u Užicu, odakle je Begović preko Sandžaka, prešao u Crnu Goru. Posle mesec dana boravka na tom terenu, on se vratio

i o svom putu podneo opširan izveštaj. Za dobijanje podataka koristio je razne svoje poznanike u četničkim odredima. Kasnije Begović je radio za ustanovu nemačkog policiskog atašea u Zagrebu.

U neposrednoj vezi sa BdS-om bio je agent UgB Marko Ptičar. Njegov zadatak je bio da vrši u Beogradu kontrolu stranaca i lica za koja je BdS sumnjao da imaju veza sa zapadnom obaveštajnom službom. Podaci koje je Ptičar prikupljao trebalo je da BdS-u budu na raspoloženju i po službenoj liniji, preko UgB. Međutim, ovaj primer pokazuje želju BdS-a da ima neposrednu kontrolu nad stvarima, poverenim kvislinškoj policiji. Ovde dolazi do izražaja sumnjičavost bezbednosno-policiskih vlasti prema svojim kvislinškim policiskim saradnicima, ukoliko se ticalo kompleksa DM, emigrantske vlade i veza sa zapadnim saveznicima.

Po liniji VI radilo je nekoliko značajnih agenata. Jedan od njih bio je Bugarin Daskalov, koji se služio šifrom »Omega«. On je održavao vezu sa bugarskim okupacionim korpusom, pa je verovatno po toj liniji kontrolisao i veze koje su se stvarale između nekih bugarskih vojnih ličnosti i organizacije DM. Daskalov je imao veza i sa Vančom Mihailovim, šefom VMRO, koji je bio agent Uprave VI RSHA, a za vreme okupacije živeo u Zagrebu. Mada mu je glavni rad bio na liniji VI, Daskalov je vršio i zadatke koji su nesumnjivo spadali u delokrug odeljenja IV, što je verovatno posledica toga što je našao mogućnost za rad prema organizaciji DM pomenutim putem.

Zanimljivu pojavu pretstavlja Desanka Pajčić. Ova je početkom okupacije došla, u Dubrovniku, u vezu sa pripadnikom EG, SS-majorom Nassenstein-om. On je Desanku doveo u Beograd, gde je ona, pod pseudonimom »Ciga« za njega radila, naročito po liniji VI, pa je poturena i italijanskoj obaveštajnoj službi. Međutim, ona je imala veze i sa organizacijom DM. Već je pomenuto kako je ona kasnije dekonspirisala Nassenstein-ov zadatak u Lisabonu, za koji je saznala preko referenta VI, Ericha Goll-a, Nassenstein-ovog naslednika u Beogradu. Desanka Pajčić je raspolagala sopstvenim vezama prema Nišu i nekim krugovima bugarskih emigranata, odnosno bugarskim opozicionim krugovima iz zemljodelskog pokreta. Te veze je koristila za svoj obaveštajni rad.

Posebnu kategoriju čine agenti koji su radili za ustanove koje su se bavile otkrivanjem crne berze, krijumčarenja i prekršaja propisa o devizama i o racioniranoj robi. Mada oni ne spadaju neposredno u okvir agenture BdS-a, ipak je BdS koristio i njihovu delatnost. Među njima treba pomenuti Dost-a, pripadnika nadzorne ustanove za promet sirovinama, koji je i sam bio V-Mann odeljenja VI, a u leto 1942 godine dobio nalog od Neuhausen-a da organizuje u Srbiji privrednu policiju. Međutim, zbog svoje korupcije počeo je da gubi poverenje, i odeljenje VI je, najzad, prekinulo vezu sa njim. Među Dost-ovim agentima, koji su radili prvenstveno na privredno-kontrolnim zadacima, bio je i Nestor Grujin. On je zbog neke afere sa kupovinom pasoša dospeo u zatvor BdS-a. Tu je zavrbovan i obvezao se da će BdS-u javljati sve činjenice koje bi ga mogle interesovati, a za koje bude saznao u svojoj službenoj dužnosti.

c. »*Srpski Gestapo*«

U agenturi BdS-a zauzima posebno mesto agentska grupa, formirana jula 1942 godine, koja je poznata pod imenom »Srpski Gestapo«. Formiranje te grupe stoji u vezi sa uobličavanjem policiskog režima u okupiranoj Srbiji i sa izgradnjom onakvog okupacionog poretka, kakav se, od 1942 godine razvijao pod uticajem shvatanja i delatnosti nemačkog bezbednosno-policiskog aparata.

Meyszner-ovim dolaskom u Srbiju i formiranjem ustanove Višeg vođe SS i policije, a uporedo sa njom i BdS-a, konačno je napuštena zamisao o okupacionom sistemu kao nadzornoj upravi. Aparat SS i policije dobijao je sve snažniji uticaj na fizionomiju okupacionog režima i na politički razvoj u Srbiji. Kvislinška uprava je, po sistemu koji se postepeno razvijao i usavršavao, pretstavljala samo podređeni instrument u okupacionom sklopu. Preko nje je vršeno administriranje okupirane Srbije, a razni njeni organi — uključujući i policiske i bezbednosne — vršili su svoje funkcije po neposrednim direktivama i pod stalnom kontrolom okupacionih vlasti i prvenstveno u njihovom interesu. Kvislinška uprava je, ustvari, dobila ulogu pomoćnog izvršnog organa nemačkog okupacionog režima, a kvislinška policija i oružane kvislinške formacije pretstavljale su okupatorove

pomagače, koji su, za njegov račun, preuzeli jedan deo njegovih zadataka u vezi sa održavanjem okupirane zemlje u pokornosti. Sipo i SD, čiji je uticaj zbog opšteg pravca razvoja okupacione politike u Srbiji sve više jačao, nije ni tu pomoć prihvatao sa potpunim poverenjem. Veliki deo njegove obaveštajne delatnosti bio je usmeren baš na kontrolu kvislinške uprave i svih vrsta saradnika koje je građanska kolaboracija stavila okupatoru na raspoloženje.

I pored pomoći i saradnje koju je Sipo i SD dobio stvaranjem kvislinške policije, on je i sam vršio bezbednosno-policiske zadatke, uporedo i mimo kvislinškog pomoćnog aparata. Prema tome, delatnost Sipo i SD-a u Srbiji pojavljuje se praktično u dva vida. S jedne strane, on je sam i bez oslonca na kvislinške pomagače, bez veze sa njima i bez njihove pomoći, vršio svoje bezbednosno-policiske zadatke i svoju obaveštajnu službu. S druge strane, on se pojavljuje kao viša, pretpostavljena instanca u radu kvislinškog bezbednosno-policiskog aparata. U tom drugom vidu, on koristi saradnju koju mu zvanično pružaju njegovi kvislinški pomagači, a istovremeno stvara u njihovim redovima svoju agenturu. Ta agentura ga obaveštava, s jedne strane o zbivanjima u ustanovama kvislinškog aparata, a s druge o onim rezultatima bezbednosno-policiskog i obaveštajnog rada tog aparata koji, možda, on službenim putem ne bi dostavio svom nemačkom naredbodavcu i kontroloru. Potsećamo ovde na primer agenata koje je BdS zavrbovao u krilu kvislinške policije, a naročito na slučaj šefa obaveštajne službe »Srpske državne straže«, koji je u isto vreme bio i agent BdS-a.

Ima i treći vid bezbednosno-policiske i, naročito, obaveštajne delatnosti BdS-a, koji je ostvarivan uporedo sa ona dva prva. To je stvaranje posebne domorodačke agenture BdS-a, koja je bez veze sa kvislinškim aparatom, i nezavisno od njega imala da vrši bezbednosne i obaveštajne zadatke, po nalogu i za račun okupacionog bezbednosno-policiskog sistema. Taj posebni aparat trebalo je da bude neka vrsta dopune ili čak uporedne kontrole rada kvislinških bezbednosno-policiskih ustanova, a istovremeno nezavisan pomagač i organ samog Sipo i SD-a.

Ovaj treći vid delatnosti ima za osnovu zamisao da se okupirano područje bezbednosno-policiski i obaveštajno kontroliše na što potpuniji način: prvo, putem ustanova samog

nemačkog bezbednosno-policiskog aparata i mrežom njegovih ogranaka; drugo, pomoću aparata kvislinške uprave, pri čemu se uz korišćenje njegove delatnosti istovremeno vrši nad njom i unutrašnja obaveštajna kontrola; treće, putem stvaranja posebne agenturne mreže, sastavljene od domorodačkih elemenata, a nezavisne od kvislinškog aparata.

Taj treći vid delatnosti trebalo je, po prvobitnoj zamisli, da se ostvaruje preko organizacije tzv. »Srpskog Gestapo-a«.

Nije u ovoj stvari važno u šta se faktički cva grupa ili organizacija tokom vremena razvila i koliko je ona odgovarala osnovnim ciljevima BdS-a. Najzad, irelevantno je i to koliko je BdS bio voljan da ovoj svojoj tvorevini da samostalnosti u radu, a na koliko su pretendovali njen šef i njeni pripadnici. Bitno je to, da se »Srpski Gestapo« uklapa u sistem nemačke bezbednosno-policiske i obaveštajne službe u Srbiji i da tako treba shvatiti njegov načelni smisao.

Formiranje »Srpskog Gestapo-a« vezano je za lično: Strahinje Janjića, osnivača i prvog rukovodioca te formacij.. Bivši aktivni oficir, Janjić je 1932 godine otpušten iz jugoslovenske vojske, posle čega je u opštinskoj i državnoj službi promenio nekoliko mesta' koja je uvek morao da napusti zbog raznih sukoba. Bio je to neuravnotežen i preterano ambiciozan čovek, patološki uveren u svoju veličinu, a usto neskrupulozan i sklon nasilju. U političkom pogledu bio je naklonjen prcnacističkim idejama, što ga je dovelo u izvesnu vezu sa Ljotićevim »Zborom«. Međutim, on se približio i Cvetkoviću koji ga je postavio za službenika u Pretsedništvu vlade. Uleto 1941 godine Janjić se ponudio kvislinškoj policiji za saradnika u borbi protiv komunista. Ponuda je odbijena, posle čega je on, po sopstvenoj inicijativi, formirao grupu od oko stotinak ljudi sa kojom se borio u okolini Kragujevca protiv partizana, a pod komandom Marisava Petroviča, komandanta Šumadiskog odreda ljotićevskih dobrovoljaca. Na Petrovićevu intervenciju Janjić je postavljen za pretsednika kragujevačke opštine. Njegovo postavljenje bilo je baš onih dana kada je bataljon majora Koenig-a, uz pomoć ostalih nemačkih ustanova u Kragujevcu, izvršio tamo poznati pokolj.

Veoma revnostan u službi okupatoru, koji ga pohvaljuje zbog »radikalnog antikomunističkog stava ... (kojim je) ... mnogo doprineo suzbijanju nedela bandi«, Janjić je u Kra-

gujevcu počinio niz kriminalnih nasilja, od silovanja do iznuđivanja i pljačke, tako da ga je već početkom januara 1942 godine Nedić smenio, a kvislinška policija uhapsila. Na insistiranje okupacionih vlasti, Janjić je ubrzo opet rehabilitovan i postavljen za pretsednika leskovačke opštine. Ali, zbog samovlasnih i nasilničkih postupaka, Nedić ga je već posle dva meseca ponovo razrešio dužnosti, ali mu je poverio komandu nad novoformiranim »specijalnim odredom pri Pretsedništvu vlade«. Zbog neosnovanih denuncijacija Ic oficir 717 divizije je pokrenuo postupak protiv Janjića. Nedić je nešto kasnije rasformirao »specijalni odred«, a Janjić je ponovo uhapšen, ovoga puta pod sumnjom da sprema atentat na Nedića.

Sa EK Beograd došao je Janjić u vezu 1941 godine, i tom prilikom Sipo i SD je zatražio od kvislinškog Ministarstva unutrašnjih poslova proveru prijava protiv Janjića, koje su se odnosile na njegove kriminalne postupke u Kragujevcu. Međutim, već u prvim mesecima 1942 godine, Janjić se pojavljuje kao »pouzdani V-Mann« BdS-a, i to po liniji obaveštajnog rada prema kvislinškom aparatu. U to vreme pada i Janjićev predlog za stvaranje srpske SS-divizije, koji je podneo i pretstavniku Ministarstva spoljnih poslova Reich-a i Višem vođi SS i policije.

Pošto je proveo izvesno vreme u Banjičkom logoru, Janjić je bio pušten. Jula 1942 godine BdS ga postavlja za »pomoćnog policistu« Sipo-a, sa zadatkom da organizuje agentsku grupu. Istovremeno je on prešao iz nadležnosti odeljenja III, za koje je dotle radio kao agent, u nadležnost odeljenja IV. Bio je vezan neposredno za SS-potporučnika Stracke-a.

Kvislinškoj policiji je od početka bio sumnjiv ovaj Janjićev rad i ona je u avgustu iste godine ponovo pokušala da ga, zbog raznih optužbi, uhapsi. Međutim, BdS je izvestio UgB da se bez njegovog odobrenja Janjić ne sme hapsiti. Stracke je, tim povodom, u jednoj zabeleški konstatovao da »nije isključeno da Janjić moralno nije sasvim čvrst«, ali da se on »ima upotrebiti... baš zato što je svojim držanjem sposoban da prodre u svima pravcima«. Dalje Stracke smatra da su »srpske vlasti uhvatile strah pred Janjićem« i da »osećaju neku opasnost po sebe, pa bi htele da ... (ga) ... uklone«.

Kad je BdS postavio Janjiću u zadatak da formira agentsku grupu i stavio mu za to na raspoloženje sredstva i posebnu

zgradu u Beogradu, smatrao je da njegova aktivnost treba da se ograniči na bezbednosno-policiski i obaveštajni sektor. Međutim, Janjić je za ovaj zadatak vezivao svoje patološke političke ambicije. Pokušavao je da nametne svoje planove o stvaranju srpske SS-divizije, pa čak dve — jednu za istočni, a drugu za afrički front — i uveravao da ih on može obe formirati. Govorio je na sve strane da će on u Srbiji »uspostaviti red«, napadao je kvislinšku upravu kao neefikasnu i nastojao je, svim sredstvima koja su mu bila dostupna, da se istakne kao čovek sposoban i predodređen da bude na čelu srpskog naroda, naravno, pod nemačkim protektoratom.

Umesto da bude u najdubljoj konspiraciji, Janjićeva agentska grupa je istupala bučno i nametljivo, tako da je osnovni cilj njenog formiranja unapred bio promašen. Preko nekog svog prijatelja, Janjić se čak obratio i G'oebbels-u sa ponudom za formiranje SS-divizije, žaleći se usput na nerazumevanje nemačkih vlasti sa kojima u Srbiji radi. Jednom reči, po pitanju shvatanja ciljeva i svrhe formiranja grupe Janjić i njegovi poslodavci bitno su se razilazili, što je kasnije i dovelo do njegovog uklanjanja i, zatim, do rasformiranja grupe čije je ljudstvo upotrebljeno na drugi način.

Kao što je već pomenuto, grupa Strahinje Janjića formirana je pod nadležnošću odeljenja IV, ali je vrhovni nadzor nad njom duže vremena zadržao Teichmann, zamenik BdS-a, a odeljenje III je informisano o njenom radu. Stracke je bio nadzorni organ do novembra 1942 godine posle čega je neposredni nadzor nad grupom vršio SS-kapetan Hausding, koji je tada rukovodio odeljenjem VI BdS-a, i to do februara 1943 godine. Otada je, za narednih nekoliko meseci, grupa prešla u nadležnost referata IV D, koji je radio po pitanju upućivanja radnika u Reich. To je bilo u vezi sa rasformiranjem grupe, koje je već tada otpočelo. Posle prve reorganizacije grupe sprovedene aprila—juna 1943 godine, došlo je do njene bliske saradnje sa referatom IV A 3, tj. DM-referatom BdS-a. Novi rukovodilac grupe, Svetozar Nećak, koji je došao na mesto Janjića, upućenog u Nemačku, održavao je vezu sa rukovodiocem toga referata SS-kapetanorn Brandt-om i primao od njega naređenja. Od novembra 1943 godine, kao naredbodavac grupe pojavljuje se rukovodilac referata IV A 1, tj. antikomunističkog, SS-kapetan Schräder. Uglavnom, kao vrhovni nadležni funkcioner BdS-a, diriguje

upotrebom grupe starešina odeljenja IV, SS-major Sattler. Ali, sve do konačnog ras,formiranja grupe, početkom 1944 godine, sa njom su održavala vezu i druga odeljenja BdS-a (naprimer, odeljenje V po pitanju crne berze, odeljenje VI po pitanju organizovanja pozadinske mreže i obuke za diverzantski rad), tako da je grupa stvarno pretstavljala rezervoar odakle su uzimani agenti za razne potrebe i poduhvate po svim granama delatnosti BdS-a. Pored toga, postojala je i veza između grupe i Feldkommandanture 599 u Beogradu. Tu je vezu sa grupom održavao Sonderfuehrer Haug.

U delatnosti »Srpskog Gestapo-a« mogu se razlikovati tri razdoblja. Prvo počinje od jula 1942 godine, kada je Janjić dobio zadatak da formira grupu, i traje do aprila 1943, tj. do smenjivanja Strahinje Janjića sa položaja šefa grupe i njegovog upućivanja u Nemačku. Tada na čelo grupe dolazi Janjićev zamenik, Svetozar Nećak, a za njegovog pomoćnika Dragomir Ćatić. Istovremeno je smanjeno i brojno stanje grupe, pošto su mnogi njeni članovi otpremljeni sa Janjićem u Reich. Drugo razdoblje se završava februara 1944 godine, kada je »Srpski Gestapo« rasturen. U trećem periodu, otada pa do kapitulacije Trećeg Reich-a, veliki broj pripadnika rasformiranog »Srpskog Gestapo-a« i dalje radi za obaveštajnu službu RSHA, pri čemu je ova njihova delatnost obaveštajno značajnija i interesantnija od delatnosti koja je obavljana u vreme dok je formacija pretstavljala organizovanu celinu. Naročito je, u tom trećem razdoblju, značajna aktivnost ranijih članova »Srpskog Gestapo-a« po liniji diverzije i u provokatorskim akcijama protiv NOP-a.

Ukupno je — koliko je utvrđeno naknadnom rekonstrukcijom i isleđenjem — kroz organizaciju »Srpskog Gestapo-a« prošlo 147 lica. U grupi je bilo dosta fluktuacije, dok se samo jedan mali deo kadra zadržao od početka do kraja u njoj odnosno u službi RSHA. O promenljivosti brojnog stanja grupe govori činjenica da je jula 1942 godine u njoj bilo 13 članova, da se taj broj do oktobra popeo na 45, a u decembru dostigao 88. Januara 1943 grupa je imala 105 pripadnika posle čega je nastalo opadanje tako da je marta iste godine imala 95, a već aprila samo 34, pošto je tada veliki broj otišao sa Janjićem u Nemačku. Do decembra te godine brojno stanje spalo je na 20, a pred rasformiranjem u grupi je ostalo još svega 15 članova.

Od ukupnog broja pripadnika grupe 32 je došlo iz »Srpske državne straže«, 34 iz »Srpskog dobrovoljačkog korpusa«, 14 je zavroovano iz četničkih formacija, a četvoricu je Janjić doveo iz »Specijalnog odreda«. Polovina pripadnika grupe bila je mlađa od 23 godine, a najmlađi su imali svega 16 godina. Aktivnih vojnih lica stare jugoslovenske vojske bilo je 28. Ostala zanimanja pripadnika grupe bila su: đaci (16), državni činovnici i službenici (9), šegrti i pomoćnici (37). Po narodnosti grupa je bila sastavljena od 135 Srba, 2 Hrvata, 3 Slovenca, 4 Makedonca, 1 Crnogorca i jednog neutvrđene nacionalne pripadnosti.

Kada je Janjić počeo da formira »Srpski Gestapo«, okupio je oko sebe prvo nekolicinu pripadnika rasformiranog »Specijalnog odreda Pretsedništva vlade« i nekolicinu članova Ijotićevskog dobrovoljačkog odreda kojim je komandovao u Kragujevcu. Među prvim članovima grupe bili su Janjićev brat, Budimir Janjić, zatim Svetozar Nećak i Dragomir Čatić, koji su kasnije preuzeli rukovodeće uloge u grupi. Ovo jezgro grupe vršilo je dalje vrbovanje pripadnika među svojim poznanicima. Bilo je vrbovanja i među licima uhapšenim u raznim akcijama na terenu. Prilikom primanja u »Srpski Gestapo« nove članove je pregledao službeni lekar BdS-a, oni su popunjavali posebni upitnik i potpisivali agentsku obavezu. Pripadnici »Srpskog Gestapo-a« dobijali su u prvom periodu njegove delatnosti legitimacije, koje su im služile samo za slučaj potrebe pred nemačkim vlastima, a za vreme akcija na terenu su im oduzimane. Međutim, članovi grupe su ih često koristili za vršenje raznih akata nasilja ili pljačke. U mnogim slučajevima snabdevani su i lažnim papirima. Gotovo svi pripadnici grupe dobili su svoje šifre, i to obično slova kombinovana sa brojem. Oni su, u prvom periodu, bili smešteni u posebnoj zgradi, u ulici Starine Novaka, gde su bili podvrgnuti kasarnskom režimu. U drugom periodu preseljeni su u zgradu u ulici Zorža Klemansoa, gde više nije bilo dotadašnjeg režima.

Unutrašnja organizacija grupe bila je izvršena po vojničkom uzoru. Komandant, Strahinja Janjić, imao je punu disciplinsku vlast. Njegov pomoćnik bio je Nećak, a Dragomir Ćatić je vodio administraciju. Po sobama su postojale sobne starešine, a u sedištu grupe držano je dežurstvo. Dvanaestorica najstarijih pripadnika »Srpskog Gestapo-a«, koji su

prvi prišli Janjiću i pomagali mu pri formiranju grupe, nazivani su »apostolima«. Njima je Janjić bio namenio najviše državne položaje u Srbiji, kada on bude došao na njeno čelo. Decembra 1942 godine izvršena je unutrašnja podela grupe na četiri voda, koji su podeljeni u desetine. Janjić je nastojao da održava unutrašnji red i upotrebljavao za to razne kazne, uključujući zatvor i batinanje. Ovaj režim je prestao posle reorganizacije i Janjićevog odlaska. Pod rukovodstvom Nećaka ukinute su i sve forme pseudovojničkog uređenja.

U grupi je vršena i obuka pripadnika, i to iz predmeta opšteg obrazovanja (nemački iezik, srpska istorija, geografija i matematika), političkog vaspitanja, obaveštajne službe, kao i vojničkih znanja. U ova poslednja su spadali naoružanje, nastava gađanja, pravila službe i čitanje karata, kao i raspoznavanje nemačkih vojnih činova. Nastavu su vršili pojedini pripadnici grupe, bivši oficiri ili podoficiri jugoslovenske vojske. Povremeno su nastavi — a naročito vojnoj obuci — prisustvovali i nadzorni organi BdS-a.

Časove obaveštajne službe održavali su Strahinja Janjić i Svetozar Nećak. Tu je govoreno o dužnosti agenta da stalno prisluškuje i posmatra, gdegod se kreće, a naročito na javnim mestima. Članovi grupe su obučavani i provokatorskoj veštini, kako da izazovu neoprezne izjave. Naročito im je naglašavano da treba da se prvenstveno uvlače u redove pripadnika ili simpatizera NOP-a. Dalje im je govoreno o principu konspiracije, o načinu praćenja i pronalaženja sumnjivih lica, o kamufliranju odevanjem, itd. Na časovima su iznošeni primeri iz obaveštajne delatnosti, naročito iz rada britanske obaveštajne službe. Pripadnici grupe su obučavani sastavljanju izveštaja, nošenju i upotrebi pištolja, vršenju hapšenja i ličnih i kućnih pretresa. Upućivani su i kako treba pronalaziti sakrivene Jevreje i njihovu imovinu. Nastava gađanja vršena je na strelištima na Tašmajdanu i u Jajinčima, a njome su rukovodili podoficiri BdS-a. S vremena na vreme kasarnu »Srpskog Gestapo-a« su obilazili i vršili inspekciju razni funkcioneri BdS-a, a i neki pripadnici Uprave VI RSHA, naprimer, SS-kapetani Mandl i Reinel.

Pored organizovanih pripadnika »Srpski Gestapo« je imao i svoje obaveštajne saradnike, koji su bili vezani neposredno za Janjića ili Nećaka. Tako je, naprimer, poznato, da je Nećak zavrbovao svog bivšeg druga iz »Srpskog dobrovoljačkog

korpusa«, Nikolu Dropca, i dao mu zadatak da na terenu prikuplja obaveštenja o NOP-u. Za iste zadatke zavrbovao je i »dobrovoljca« Dimitrija Matakovića. Cedina Dmitrović, koja je prvo bila uhapšena, zavrbovana je i upotrebljena kao vođa prilikom terenske akcije u okolini Gornjeg Milanovca. Za »Srpski Gestapo« radile su kao agenti i sestre poginulog pripadnika grupe Nikole Đurića. Treba pomenuti i francusku državljanku Micheline Olarg, predratnog agenta francuske obaveštajne službe, koja se udala za pripadnika grupe, Aleksandra Burekovića, pošto je obaveštajno radila za Janjića.

Rad »Srpskog Gestapo-a« odvijao se je u raznim pravcima.

1. Pripadnici grupe su podnosili izveštaje o svojim zapažanjima do kojih su došli kretanjem u Beogradu ili u drugim mestima. To su mahom bile obične denuncijacije.

2. Pojedini pripadnici grupe ili nekolicina njih upućivani su na teren radi izvršenja konkretnih obaveštajnih zadataka.

3. Pripadnici grupe ili agenti koji su za nju bili vezani, ugrađivani su u druge formacije i u pojedina preduzeća.

4. Veće grupe pripadnika »Srpskog Gestapo-a« upotrebljavane su, samostalno ili u zajednici sa Wehrmacht-om ili Policijom poretka, za sprovođenje terenskih akcija.

Opšti nivo obaveštajnog rada pripadnika grupe bio je dosta problematičan. Prilikom rada na terenu morali su se javljati teritorijalno nadležnim ispostavama BdS-a, koje su im dodeljivale zadatke, ukoliko ih oni već nisu primili u Beogradu. U ovakvim prilikama oni su morali da nastupaju kamuflirano, sa lažnim dokumentima, koje su im ponekad pribavljale te ispostave.

Između mnogih i raznovrsnih poduhvata »Srpskog Gestapo-a«, koji daju pretstavu o upotrebi i delatnosti grupe, treba pomenuti slučaj Radomira Miletića, inače bivšeg intendanta Ibarskog četničkog odreda. On je, na potsticaj Janjića, organizovao u selu Ravnje stalnu terensku grupu petorice, sa kojom se preselio u svoje rodno mesto Stubalj. Tamo je vršio razne provokacije i protiv četnika i protiv partizana. Direktive je dobijao preko ispostave BdS-a u Nišu. Januara 1943 godine, ubio je, zajedno sa jednim kurirom »Srpskog Gestapo-a« iz Beograda, pripadnika svoje grupe Božidara Lilića, navodno zbog sumnje da ovaj hoće da prebegne partizanima i oda grupu. Rukovodilac DM-referata BdS-a,

SS-kapetan Brandt, stavio je Miletiću u zadatak da se ubaci u redove četničkog »vojvode« majora Keserovića. Miletić je stvarno uspeo da prodre do Keserovićevog štaba, prikazujući se kao da želi da se priključi četnicima. Međutim, ubrzo posle toga je u nekom sukobu sa partizanima nestao.

Pripadnik »Srpskog Gestapo-a« Nikola Maričić često je upotrebljavan za izviđanja na terenu. On je radio sa nekolicinom pripadnika svoje grupe, od kojih je trojicu poslao, po nalogu komandanta mesta u Gornjem Milanovcu, da vrše izviđanje u selu Loboder, srez trstenički.

Izviđačku grupu vodio je i pripadnik »Srpskog Gestapo-a« Rudolf Bukovšek, koji je morao — kao i svi ostali pripadnici Janjićeve organizacije koji nisu bili Srbi — da pređe u pravoslavlje, kojom je prilikom dobio ime Strahinja. Bukovšek je vodio grupu od 14 ljudi koja je, raspoređena u manje grupice, u okolini Smederevske Palanke vršila izviđanja protiv partizana (ponekad i četnika), u sporazumu sa lokalnim jedinicama Wehrmacht-a.

U toku svoje delatnosti za BdS, pripadnici »Srpskog G'estapo-a« radili su na terenu gotovo u čitavoj Srbiji, od Banata do Niša, i od Zagubice i Petrovca na Mlavi do Uzica. Nikola Maričić je, naprimer, doneo podatke o radu pretstavnika kvislinškog Ministarstva unutrašnjih poslova, Jovana Brkića, u Kosovskoj Mitrovici, koji je, tobože, davao novčanu pomoć porodicama ustanika. Januara 1943 godine upućena je jedna grupa, na čelu sa Rudolfom Bukovšekom, u okolinu Smederevske Palanke. Tu su njeni članovi dobili lažne legitimacije, a jedna njena trojka upućena je u Sopot da otkrije partizansku ilegalku »Kiku«. Interesantno je da je u toj grupi »Srpskog Gestapo-a« bio i neki Mića Stanojević, koga je organizacija DM ubacila u Janjićevu formaciju i koji je nastojao da na terenu osujećuje rad grupe u čijem je sastavu bio, ukoliko se taj rad ticao četnika.

Terenske akcije, koje pretstavljaju jedan od vidova delatnosti »Srpskog Gestapo-a«, bile su, mahom, rezultat obaveštajnih predradnji pripadnika grupe, bar u izvesnom broju slučajeva. Akcije su bile praćene nasiljima, pljačkom, silovanjima, ubistvima, itd. Njihova praktična vrednost bila je mala, ali su one potpuno dekonspirisale agentsku grupu »Srpski Gestapo« na terenu. Mada su, u takvim akcijama u kojima je učestvovalo od 10 do 70 pripadnika — članovi

»Srpskog Gestapo-a« bili odeveni u uniforme SS-a, ipak su se svojim ponašanjem u najvećoj meri dekonspirisali pred stanovništvom, a naročito sam Janjić.

Jednu od svojih terenskih akcija protiv NOP-a izvršila je, decembra 1942 godine u Kamendolu, grupa od 30 pripadnika »Srpskog Gestapo-a«, u zajednici sa jednom nemačkom jedinicom. Uhapšena su lica osumnjičena da su pripadnici i simpatizeri NOP-a. Saslušavali su ih Janjić, Čatić a i Sonderfuehrer Haug iz Feldkommandanture 599 u Beogradu. Janjić je kod komandanta jedinice Wehrmacht-a insistirao da se devetorica uhapšenih seljaka, osumnjičenih da su komunisti, strelja na licu mesta. Ljudstvo za streljanje dao je Janjić, a i sam učestvovao u pogubljenju.

Februara 1943 godine, Svetozar Nećak je sa grupom od 80 ljudi učestvovao u većoj akciji na području Gornji Milanovac—Aranđelovac. Akcija je pokrenuta na osnovu izveštaja saradnika »Srpskog Gestapo-a« Nikole Dropca, koji je sa tog terena doneo podatke o partizanskoj delatnosti, a i na osnovu izveštaja drugih pripadnika Janjićeve grupe koji su tu obaveštajno radili. Cilj akcije bilo je otkrivanje i hapšenje partizana i simpatizera NOP-a, kao i otkrivanje sakrivenog oružja. Akcijom je rukovodila ispostava BdS-a u Kragujevcu. Sa pripadnicima »Srpskog Gestapo-a« sarađivala je u tom poduhvatu jedna grupa Policije poretka tj. Polizeikreisstelle 31 iz Kragujevca. Kamufliranje Nećakovih ljudi, odevenih u nemačke uniforme, pokušano je na taj način što su oni — po naređenju Janjića — prilikom dodira sa stanovništvom pevali nemačke pesme, a pri hapšenjima i pri premetačinama ćutali ili jedan drugom dobacivali nemačke reči. Pred ulazak u pojedina mesta ili sela tamo su upućivani pripadnici grupe, odeveni u seljačka odela ili onako kako je to u konkretnoj situaciji bilo najzgodnije. U toku ove akcije uhapšeno je ukupno 552 lica, od kojih je 141 pušteno na slobodu, 28 je otpremljeno u Aranđelovac, a 82 u Kragujevac.

Pod rukovodstvom Nikole Maričića izvršena je takođe početkom 1943 godine akcija u selima Sreza trsteničkog u kojoj su pohapšena razna lica koja su navodno pripadala NOP-u. U istom kraju je nešto kasnije sproveo akciju i Svetozar Nećak, sa jednom grupom pripadnika »Srpskog Gestapo-a«.

Postupci Janjića i njegovih ljudi u tim akcijama, koje su čak i prisutni pripadnici BdS-a kvaMfikovali kao obične pljačke i nasilja, uz istovremeni vrlo sumnjivi stvarni rezultat, bili su jedan od razloga za reorganizaciju »Srpskog Gestapo-a«, izvršenu u proleće 1943 godine. Stalni incidenti koje su izazivali Janjićevi ljudi, razna nasilja i samovlašće, a i uopšte metodi njegovog rada ubrzali su ovu odluku.

Protiv Janjića i njegove grupe sistematski su prikupljali podatke »Srpski dobrovoljački korpus«, Uprava grada Beograda, »Srpska državna straža« i druge kvislinške ustanove. U Janjićevoj grupi oni su gledali konkurenta koji želi da im preotme deo vlasti i pozicija kod Nemaca. I sam Nedić se žalio Vojnom zapovedniku na ovu organizaciju, ističući, u svojoj pretstavci od 22 februara 1943 godine, da Janjić nije ništa drugo do notorni kriminalac, koga su nemačke vlasti izvukle iz logora i ovlastile da formira grupu u kojoj je on okupio mahom ljude takođe mračne i sumnjive prošlosti. Nedić je podvukao da mu nije poznato šta ta organizacija radi, čemu služi i šta su njeni ciljevi, pošto mu to niko nije zvanično saopštio. Izveštaji svih »srpskih vlasti«, nastavlja Nedić, bez izuzetka govore da »ova nemoguća organizacija« na najgrublji način vređa ugled »srpske uprave i nemačke uniforme«. Nedić se, dalje, žali da »ti ljudi« podlo, bezobzirno i na najteži način neprekidno upućuju uvredljive napade protiv njega, njegovih ministara, visokih državnih funkcionera i lojalnih i iskrenih saradnika okupacionih vlasti.

Uskoro posle ove Nedićeve žalbe otpočelo je rasformiranje velikog dela »Srpskog G'estapo-a« i reorganizacija njegovih ostataka na novim osnovama. Marta 1943 godine kvislinška policija je uhapsila, zbog izgreda, nekoliko pripadnika »Srpskog Gestapo-a«, a BdS je odbio da interveniše u njihovu korist. Aprila iste godine prva grupa njih transportovana je na rad u Nemačku, pošto je prvo smeštena u zatvor BdS-a, gde je potpisala radne obaveze. Nekoliko dana kasnije SS-poručnik Schubert objavio je u kasarni »Srpskog Gestapo-a« da se organizacija rasformira. Sastavljena je nova grupa, od 26 njenih pripadnika, za rad u Reich-u. Sa njom je krenuo i Janjić. Preostali članovi grupe preseljeni su u drugu zgradu i otada nisu više upotrebljavani ni u kakvim vojničkim akcijama, niti u uniformama, već jedino za čisto agenturni rad.

Između ostalog, tada je organizovan radio-telegrafski kurs za šestoricu pripadnika grupe, čiji je šef sada bio Nećak. Njihov izbor je izvršio SS-kapetan Hausding kao rukovodilac odeljenja VI BdS-a. Ova je pojedinost utoliko od značaja što pokazuje da linija VI RSHA počinje da se interesuje za ovaj izvor agenata, koji je dotle upotrebljavala jedino linija IV. Izbor i obuka šestorice agenata izvršeni su sa namerom da se oni upotrebe za diverzantski rad. Njih ćemo kasnije sresti u vezi sa tom granom delatnosti Sipo i SD-a, u završnoj fazi okupacije i rata.

Reorganizujući grupu, BdS je nastojao da »Srpski Gestapo« ipak zadrži, sačuva kao celinu, iako u znatno smanjenom obimu i pod drugim rukovodstvom. Međutim, već je tada bilo naglašeno da će se grupa konačno rasformirati, ako se ne ograniči na čisto obaveštajnu delatnost i ako se pojave novi incidenti.

Maja 1943 godine, jedna trojka »Srpskog Gestapo-a« bila je poslata na teren, sa nalogom da izvrši neke obaveštajne radnje. Međutim, dvojica od njih su pobegli. Istog meseca pobegao je još jedan pripadnik grupe. U to vreme u okviru BdS-a, otpočeo je rad na pripremama za one zadatke obaveštajno-diverzantske prirode, koji su dali glavno obeležje delatnosti Sipo i SD-a u završnoj fazi okupacije. Ovakvim zadacima, međutim, šareno društvo koje je bilo okupljeno u »Srpskom Gestapo-u«, kao celina, nikako nije bilo doraslo. Tako je počelo postepeno plansko izdvajanje onih lica, koja za te buduće zadatke nisu imala odgovarajućih sposobnosti niti kvalifikacija. Svakog meseca otpušteno je po nekoliko lica iz grupe, ali je zato februara 1944 godine primljeno 11 novih članova, što pokazuje da je, odbacujući nepodesne, BdS nastojao da stvori manji ali sigurniji kadar ljudi, pogodnih za predviđene ciljeve.

Decembra 1943 godine iz grupe je izdvojen njen istaknuti član Dragomir Catić, kome je otvorena trgovina bonbonama, kao kamuflaža za obaveštajnu delatnost neposredno za BdS, bez veze sa grupom. Njemu su prišla tri pripadnika grupe, među njima i Milorad Ilić, koji je kasnije odigrao značajnu ulogu u agenturi BdS-a. Krajem februara 1944 godine grupa je konačno rasformirana. Šestorica njenih članova, koji su bili obučeni za radio-telegrafiste, prebačeni su u diverzantsku školu na Iriškom Vencu. Nekolicina njih, pa i sam Nećak, radili su i dalje za BdS, kao njegovi neposredni agenti.

Nećak je prebačen u Banat, gde ga je držala na vezi ispostava BdS-a u Zrenjaninu. Tamo je radio pod lažnim imenom Miloš Antić.

Pre nego što pređemo na prikaz agenturne delatnosti onih pripadnika »Srpskog Gestapo-a« koji su, sa novim zadacima, ostali vezani za BdS, treba pomenuti odnos između »Srpskog Gestapo-a« i kvislinške uprave. Karijera Strahinje Janjića pokazuje da je on u početku uživao nesumnjivo poverenje kvislinških rukovodilaca, čime se i objašnjava istaknuti položaj koji je zauzimao u njihovoj upravi. Međutim, to poverenje — koje mu je jednom ili u dva maha donelo i toplu javnu pohvalu Milana Nedića — Janjić je izgubio usled svojih neumerenih patoloških postupaka. Poslednja funkcija koju mu je Nedić dao, bila je ona sa »Specijalnim odredom«. Međutim, sukob sa lokalnim kvislinškim vlastima, koje je Janjić denuncirao Wehrmacht-u, doveo je do konačnog prekida odnosa između njega i Nedićeve uprave. Okružni sud u Kragujevcu vodio je, još iz vremena kada je Janjić tamo bio pretsednik opštine, krivični postupak protiv njega, pa je to iskorišćeno da se da nalog za Janjićevo hapšenje. Međutim, kako je već rečeno, intervencija BdS-a je to sprečila.

Osećajući se sigurnim pod zaštitom nemačkih bezbednosno-policiskih vlasti, Janjić je otada počeo da potpuno otvoreno istupa protiv Nedića i njegovih kvislinških formacija, tvrdeći da su one nepouzdane za okupatora. O Nediću lično je na sve strane govorio da je nesposoban i izlapeo, a usto neiskren prema Nemcima, i da će ga on ukloniti sa vlasti i udariti mu nasred Terazija dvadeset i pet batina. Posledica takvih odnosa bilo je međusobno špijuniranje »Srpskog Gestapo-a« i Nedićevog aparata, tako da je Nedić bio obavešten o svemu što se radilo u »Srpskom Gestapo-u«. Ipak je, posredovanjem Tase Dinića, oktobra 1942 godine, došlo do kratkog sastanka između Nedića i Janjića, na kome je — po svoj prilici — Nedić ukorio Janjića. Međutim, on je to kasnije pretstavljao tako kao da mu je Nedić ponudio položaj ministra unutrašnjih poslova, ali da je on ponudu odbio i tražio od njega da se povuče i da mu preda pretsedništvo vlade. Patološka besmislenost ovakvih Janjićevih priča samo dopunjuje sliku tog nesumnjivog umobolnika. Na kraju, došlo je do Nedićevog istupanja o kome je napred bilo reči i koje je nesumnjivo doprinelo bržoj

likvidaciji Janjića u Beogradu, iako nije isključilo njegovu upotrebu u Nemačkoj.

Dok je za vreme postojanja »Srpskog Gestapo-a« njegova delatnost povremeno bila usmeravana i na kontrolu i obaveštajnu obradu organizacije DM, dotle je kasnije interes BdS-a zahtevao da se ta agentura upotrebi samo protiv Narodnooslobodilačkog pokreta. U drugoj fazi, pod Nećakom, ta orijentacija se već jasno ocrtava. Agenti iz »Srpskog G'estapo-a«, vezani posle njegovog rasformiranja za BdS, praktično su bili upotrebljavani za posebne zadatke, isključivo kao provokatori i diverzanti protiv NOV i partizana.

Još maja 1943 godine, pripadnik »Srpskog Gestapo-a« Nikola Ahac dobio je zadatak od SS-kapetana Brandt-a da u okolini Lebana vrši izviđaje protiv partizana. Sa njim je bila povezana jedna grupa od tri lica, a ispostava BdS-a u Nišu trebalo je da im da dalja naređenja. Da bi se lakše ubacio u redove partizana, Ahac je zatvoren u logor niške ispostave, tobože kao uhvaćeni partizan. Tu je trebalo da stvori sebi veze i da ih kasnije, pošto mu uspe »bekstvo«, iskoristi za svoj obaveštajni rad. Da bi stvar bila još verovatnija, Ahac je prilikom ubacivanja u logor prividno premlaćen. Plan, međutim, nije uspeo, pošto su ga zatvorenici otkrili kao provokatora. Sa lažnom legitimacijom Ahac je zatim poslat na teren, kako bi na drugi način došao u vezu sa partizanima. Međutim, neki seljaci su njega i njegovu grupu prijavili Bugarima, koji su ih pohapsili kao partizane. Na nemačku intervenciju, Bugari su ih pustili na slobodu, ali je time Ahac sa svojom grupom bio konačno kompromitovan, te se morao vratiti u Beograd. Treba dodati da je on već i pre toga bio dobio sličan zadatak ubacivanja u redove partizana. Tom prilikom mu je bio čak dat i otrov, koji je, ako uspe da se priključi kojoj partizanskoj jedinici, trebalo da neprimetno spusti u kazan sa hranom.

U ovu kategoriju pokušaja ubacivanja agenata u partizanske redove spada i slučaj pripadnika »Srpskog Gestapo-a« Dragutina Baste, koji je imao predratnih veza sa nekim pripadnicima NOP-a u Sremu. Pokušano je njegovo poturanje tamošnjim partizanskim grupama, ali bez uspeha.

U Boru je BdS u više navrata pokušavao da, preko pripadnika »Srpskog Gestapo-a«, prodre u »komunističke radničke krugove«. Ovaj zadatak trebalo je da izvrše njegovi

članovi Miodrag Terzić, Đorđe Konjović, Mihajlo Jović, Dragutin Haršić i Aleksandar Bureković. Ovaj poslednji je pre rata sarađivao sa nekim partiskim funkcionerima u Zemunu. Grupa je upućena u Bor pod lažnim imenima, kao da se radi o radnicima Organizacije Todt. Plan je bio da oni uspostave vezu sa partizanskim krugovima i da, zatim, tobože prebegnu iz Bora u odred sa kojim bi uhvatili vezu. Međutim, pokušaj je ostao bez uspeha pošto pripadnici grupe nisu mogli da dođu u vezu sa nekim licem koje bi ih moglo uputiti na partizansku jedinicu. Zato su se vratili u Beograd, a odatle poslati ispostavi BdS-a u Negotin, koja ih je, zbog kamuflaže, pod pratnjom nemačke policije ponovo otpremila u Bor. Tu su, prvo, zatvoreni u samice, a zatim stavljeni u kazneni logor. Ali ni ovog puta ostvarenje plana nije uspelo. Oni su i po treći put poslati u Bor, gde je tada već postojala ispostava BdS-a. Trebalo je ponovo da insceniraju bekstvo iz logora, ali ovog puta da ne traže vezu sa partizanima, već da se upute četnicima u Homolje. Zadatak im je bio da otkriju britanske padobrance i utvrde način snabdevanja iz vazduha oružjem i drugom opremom. Bureković i ostali su izvršili »bekstvo« i stigli u Homolje, ali nisu uspeli da se sa četnicima povežu.

Već pominjani Nikola Drobac, koji je bio povezan sa »Srpskim Gestapo-om«, stupio je u selu Darosavi (danas Partizani) u Šumadiski partizanski bataljon, koji je kasnije sa Kosmajskim bataljonom, formirao Šumadisku brigadu. Drobac je iz ove jedinice odlazio Nemcima, provaljivao partizane, dovodio nemačke organe u Darosavu i lično učestvovao u akcijama.

»Srpski Gestapo« je upotrebljavan i za kontrolu ilegalnog prelaženja Dunava. BdS je naročito nastojao da otkrije pravce prelaženja koje su upotrebljavali partizani. Za tu delatnost angažovan je Vitomir Kovačević, koji je zavrbovao brodskog motoristu Dragutina Petroviča. On je, motornim čamcem, kao agent UgB, vršio kontrolu i pretrese čamaca i prijavljivao krijumčarenja. Pošto je Petrovič bio uspostavio vezu sa partizanskom organizacijom u Belegišu odnosno Banovcima, Kovačević ga je priveo Nećaku i otada je uspostavljena sa njim saradnja.

BdS je počeo od druge polovine 1943 godine sistematski da produbljuje delatnost na ubacivanju agenata u partizan-

ske redove, odnosno da intenzivira svoja nastojanja u tom pravcu. Pri tome je ovakav rad naročito usmeren prema Banatu. Pravci kojima su se za Banat prebacivali partizani iz Srbije i Srema postaju objekti posebne pažnje. Pripadnik »Srpskog Gestapo-a« Dragutin Haršić izdvojen je avgusta 1943 godine iz grupe i zaposlen, prvo, kao magazioner kod firme »Donau-Cereal« na železničkoj stanici Dunav u Beogradu, a posle toga u Organizaciji Todt u Banatu. On je kratko vreme pre nemačkog povlačenja stupio u VIII Crnogorsku brigadu. Aleksandar Bureković, koji je tada takođe formalno napustio grupu, smešten je isto tako za magazionera kod »Donau-Cereal-a« na dunavskoj stanici, a zatim je nekoliko meseci radio kao železnički službenik. On se avgusta 1944 godine ubacio u Kosmajski partizanski odred. Pomenuli smo već da je i sam Svetozar Nećak upućen u Banat, pri čemu je naročito nastojao da tamo otkrije partizanske puteve. Pripadnik grupe Miodrag Stanojević, koji je septembra formalno napustio »Srpski Gestapo«, prešao je u Banat aprila 1944 godine i bio je u kontaktu sa Nećakom. On je zaposlen u Velikoj Kikindi, kod »Crvenog krsta«. Pošto je pre rata bio pripadnik SKOJ-a, svakako je i njegova delatnost u Banatu išla u određenom smeru.

Kao naročito interesantnu tvorevinu, proizišlu iz agenture koja je bila okupljena u »Srpskom G'estapo-u«, treba pomenuti grupu koja se nazivala »Bunker-ćelijom«, a koja je, pod vidom ilegalne komunističke grupe, vršila specijalne zadatke obaveštajno-diverzantske i terorističke prirode. U ovoj grupi glavnu ulogu igrao je pripadnik »Srpskog Gestapo-a« Milorad Ilić, sa još nekim njegovim članovima, a bio je okupljen i izvestan broj drugih agenata. Pošto se ovde radi o naročito karakterističnom slučaju, to će on biti opširnije prikazan na drugom mestu.

Ostaje još da se vidi šta je bilo sa onim delom »Srpskog Gestapo-a« koji je na čelu sa Janjićem, bio otpremljen u Nemačku. Ta grupa je unapred bila određena da u svom novom mestu boravka nastavi sa radom za bezbednosno-policiski aparat Trećeg Reich-a. Zanimljivo je, međutim, primetiti da BdS nije u pojedinostima obavestio RSHA — odnosno rukovodeću ustanovu Gestapo-a u Berlinu, koja je kasnije preuzela te agente — o ličnosti i karakteru Strahinje Janjića.

Janjić je sa svojom grupom stigao u Berlin maja 1943

godine. Tamo je grupa podeljena na trojke i smeštena u razna industriska preduzeća i postrojenja. Agenti su upotrebljavani za špijuniranje radnika, a naročito radnika iz Jugoslavije.

Izgleda da je Janjić radio neposredno u kontrolnom sistemu, koji je Gestapo bio formirao pri Upravi rada u Berlinu. Prema izvesnim podacima, on je obaveštavan o dolasku transporata iz Srbije, da bi se mogao upoznati sa ljudima koji su se u njemu nalazili za vreme izdržavanja karantina, pre nego što bi bili raspoređeni po preduzećima. Tom prilikom on bi zavrbovao izvestan broj agenata među njima, stim da oni rade ne samo obaveštajno, već i da u sredini, u kojoj će se nalaziti, traže mogućnosti daljih vrbovanja. Ubrzo mu je omogućeno da uredi svoj centar, neku vrstu kancelarije, odakle je razvijao svoju delatnost. On je na sve strane održavao veze među Srbima koji su se nalazili u Berlinu, pri čemu mu je glavni cilj bio da se približi pripadnicima ili simpatizerima NOP-a, koje je provokatorski nagovarao na ilegalni rad. Postoje obaveštenja, da je jedna takva grupa zaista stupila u akciju, navodno da podmetne neke paklene mašine na jednoj od većih železničkih stanica u Berlinu. Tom prilikom Janjić se pojavio kao čovek koji je otkrio pripremljeni atentat, učestvovao je u hapšenjima i otada se situacija, i njegova lična i njegovih ljudi, navodno znatno poboljšala.

Pripadnici grupe podnosili su svoje izveštaje pismeno ili usmeno Janjiću, i to prilikom sastanaka koji su kod njega održavani dva do tri puta nedeljno. Po tim izveštajima Gestapo je zatim postupao protiv lica na koja su se oni odnosili.

U Berlinu je Janjić imao pomoćnika, koji, međutim, dotada nije pripadao »Srpskom Gestapo-u«. To je bio Vule Jovanović, bivši sudski službenik, koji je pre rata, zbog raznih nepravilnosti, osuđivan i otpuštan iz službe. Za vreme okupacije je bio zaposlen prvo u Beogradu, u poštanskoj cenzuri, a zatim na organizovanju antimasonske i antikomunističke izložbe. Od 1942 godine, Jovanović se nalazio u Berlinu, kao službenik u jednoj nemačkoj banci koja je vršila transfer plata srpskih radnika. Jovanović je zamenjivao Janjića u ulozi rezidenta, kad je on bio otsutan.

Izgleda da je Uprava IV RSHA izvesno vreme nameravala da Janjića upotrebi za organizaciju obaveštajne mreže među inostranim radnicima, koja bi se proširila na čitavu te-

ritoriju Reich-a, ali da je od toga kasnije odustala. To se može zaključiti iz činjenice da je on do decembra 1943 godine bio povezan neposredno sa Upravom IV, a tada je prebačen na vezu rukovodećoj ustanovi Gestapo-a u Berlinu, što je značilo da mu je delokrug rada ograničen na područje te ustanove.

Metodi delatnosti Janjića i njegove mreže među jugoslovenskim radnicima, imali su za osnovu pre svega provokacije. On i njegovi agenti izdavali su se za komuniste, nagovarali ljude na ilegalno organizovanje, potstrekavali na razne radnje itd., pa ih onda prijavljivali Gestapo-u. Ovaj Janjićev rad nije bio ograničen samo na radnike sa područja Jugoslavije — mada je tu bio najintenzivniji — već je obuhvatao i radnike drugih narodnosti. Tako se zna za vezu koja je, preko jedne Mađarice, uspostavljena sa nekim Česima i Francuzima. Tu se Janjić pretstavio kao jugoslovenski oficir koji, tobože, vodi neku ilegalnu organizaciju. U vezi sa ovom, kao i sa drugim provokacijama, bilo je raznih hapšenja.

Međutim, Janjić je i u Berlinu počeo sve više ispoljavati želju da u prvom redu ostvaruje svoje lične fantastične planove. Zbog toga je, posle izvesnog vremena, došao u sukob sa svojim pretpostavljenima i izgubio njihovo poverenje. Koliko su Janjićeve ideje bile fantastične pokazuje, naprimer, izveštaj podnet od strane Milivoja Maleševića, pripadnika tzv. »Hrvatske legije« iz NDH, koja je obučavana u Austriji. Malešević, 1942 godine Janjićev pratilac u Srbiji, bio je otišao u Nemačku na dobrovoljni rad, a 1943 godine stupio je u vojsku NDH. Dok je u Berlinu čekao na potrebna dokumenta, neki njegov poznanik ga je doveo u vezu sa Janjićem, koji je tada bio u nekoj nemačkoj uniformi. Janjić je Maleševiću izjavio da sa svojom grupom radi za Gestapo, ali protiv Nedića, i da će njegovi agenti biti poslati vazdušnim putem u Srbiju, radi jedne velike akcije protiv Nedića, »a posle toga će se ići protiv Crnogoraca i Hrvata«.

Još jedan izveštaj karakteriše delatnost ovog neuračunljivog čoveka. Decembra 1943 godine BdS-u je jedan agent koji je došao iz Berlina javio da je Janjić »među srpskim radnicima u Berlinu izazvao pravu paniku i toliko ih obespokojio da su, od straha pred Janjićem, u više slučajeva bežeći napustili Berlin«. Dalje se u tom izveštaju navodi da Janjić bezrazložno ili uz sumnjive optužbe dovodi do hapšenja srp-

skih radnika. Posle toga kod njega intervenišu prijatelji uhapšenog što on koristi za iznuđivanje namirnica i cigareta ili, ako se radi o intervencijama ženskih lica, za polne zloupotrebe. Zbog nedostatka dokaza, Gestapo uhapšene pušta obično već kroz nekoliko dana, a Janjić se hvališe svojim vezama i njihovo puštanje pripisuje svom uticaju.

Usto došle su još i optužbe iz redova Janjićeve agenture da on proneverava namirnice i druge artikle dodeljene njegovoj agentskoj grupi. Rezultat svega toga bio je da je i rukovodeća ustanova Gestapo-a u Berlinu prekinula sa Janjićem saradnju. Zamenili su ga njegovi saradnici Milan Hros i 5oškić, koji su preuzeli i njegov obaveštajni punkt.

5. Položaj Sipo i SD-a u okupacionom režimu

a. Odnosi sa nemačkim okupacionim vlastima

Sipo i SD, sa svojim aparatom u okupiranoj Srbiji, pretstavljao je sastavni deo sistema ustanova preko kojih je Treći Reich upravljao okupiranom teritorijom. Prvo Einsatzgruppe i Einsatzkommando u Beogradu, a zatim BdS, pretstavljali su jednu od komponenata okupacione uprave koja je pretstavljala Treći Reich u odnosu na Srbiju i njeno stanovništvo. Međutim, nemački bezbednosno-policiski aparat na području Vojnog zapovednika Srbije istovremeno je bio i eksponent moćne i uticajne organizacije RSHA. Na taj način, njegove ustanove u Srbiji pojavljuju se u dva vida, sa dva lika: s jedne strane, prema okupiranoj teritoriji, kao sastavni deo aparata okupacione vlasti, na čijem je vrhu stajao Vojni zapovednik; s druge, prema ostalim ustanovama okupacionih vlasti, kao pretstavnik Policije bezbednosti i SD-a, tj. kao ustanova sa specijalnim zadacima, koja sa ostalim komponentama okupacionog režima održava određene odnose. Ove odnose je opredeljivao sam osnovni karakter bezbednosno-policiskog aparata i njegov položaj u odnosu na ostale grane nemačkog vojnog i upravnog sistema.

Odnosi, koji su se između Sipo i SD-a i drugih ustanova vlasti okupacionog režima formirali u toku okupacije, menjali su se, što je bilo rezultat izvesnih političkih i ličnih pomeranja u međusobnoj ravnoteži ovih ustanova. U formiranju tih odnosa dolazi do izražaja dejstvo dvaju momenata. Prvi od njih

je zvanična i objektivna uloga bezbednosno-policiskog aparata u sklopu okupacionih vlasti u Srbiji. Ta je uloga određena zadacima koje je Treći Reich bio poverio ovoj svojoj organizaciji, stvorenoj da bdi nad njegovom bezbednošću i da otkriva i uništava njegove protivnike. Ovo je uslovilo' izvesne nadležnosti Sipo i SD-a u odnosu na sve ostale vlasti i ustanove Trećeg Reich-a, pa prema tome i u odnosu na one koje je Nemačka formirala na okupiranoj teritoriji.

Drugi moment je politička ravnoteža, odnos političkih snaga u kome je Sipo i SD pretstavljao jedan, a svaka od ostalih ustanova Trećeg Reich-a drugi faktor. U međusobnoj borbi za vlast i uticaj, koja se bespoštedno vodila u vrhu Trećeg Reich-a, odnosi između raznih njegovih ustanova ustaljivali su se i na bazi njihovog političkog ugleda, na bazi poverenja koje je Hitler ukazivao tim ustanovama, na bazi ličnog položaja vrhovnog rukovodioca ili vrhovnih rukovodilaca tih ustanova na hijerarhiskim lestvicama Trećeg Reich-a, gde je često bilo pomeranja. Na situaciju u Srbiji ovaj moment političke ravnoteže uticao je na dva načina. Prvo, odnosi između pojedinih ustanova okupacionih vlasti menjali su se prema ugledu i uticaju centrala u Reich-u, čije su one bile ekspoziture i stepenice hijerarhiskih lestvica na koju je rukovodstvo te centrale uspelo da se u konkurencionoj borbi među vrhovnim faktorima oko Hi.tler-a popne. Drugo, i na samom okupacionom području, u malome, su se takođe menjali uzajamni odnosi, prema značaju i ličnom ugledu rukovodilaca pojedinih ustanova.

Da bi ovo bilo jasnije, navešćemo jedan primer. Neuhausen, iako nepriznat i kao stručnjak, i po svom partiskom ugledu, bio je u Srbiji ipak neprikosnovena ličnost, sve dok je autoritet Hermann-a Goering-a, njegovog pokrovitelja u vrhu Reich-a bio čvrst. U trenutku, kada je taj autoritet počeo da dolazi u pitanje Neuhausen u Beogradu nije više mogao odoleti napadima, te je politički likvidiran, a njegova ustanova podređena vojnoj okupacionoj upravi.

Dok ovaj slučaj pretstavlja primer stvaranja položaja i ugleda u hijerarhiji okupacionih vlasti na bazi značaja centralne ustanove u Reich-u, dotle slučaj različitih položaja Neubacher-a i Benzler-a, pretstavnika Ministarstva inostranih poslova Reich-a u Beogradu, ilustruje pomeranje ravnoteže na osnovu ličnih kvaliteta lokalnog pretstavnika određene ustanove Reich-a. Benzler, profesionalni diplomata, a pri tom čo-

vek nepokretan, neodlučan, birokrata bez partiske pozadine, nije igrao naročito istaknutu ulogu u okupacionom režimu. Neubacher, političar koga je u diplomatsku službu dovela nacistička partija, po prirodi agresivan i neobično dinamičan, čovek koji je umeo da impresionira i zbunjuje svojim nastupom i načinom na koji je podvlačio važnost svoje ličnosti i svojih veza, igrao je dominantnu ulogu u političkom životu okupacije. To nije bilo samo zbog toga što je on imao šira ovlašćenja nego Benzler. Pre svega, takva šira ovlašćenja je on sam tražio', a nisu mu unapred bila dodeljena. Drugo, njegov odnos prema Sipo i SD-u bio je rezultat njegove lične veštine i njegovih ličnih veza sa Kaltenbrunner-om, šefom RSHA. Preko Benzler-a je Sipo i SD u Srbiji prelazio kao preko dosadnog i beznačajnog radoznalca, koji ne zaslužuje naročite obzire. Neubacher je sebi stvorio u odnosu na ovu istu prepotentnu organizaciju nadmoćan položaj — tako da se ona samo krišom i iza njegovih leđa usuđivala da postupa protivno njegovim shvatanjima —• i, najzad, je slomio glavnog nosioca policiskog režima, Meyszner-a.

Prema tome, u osvrtu na odnose između Sipo i SD-a i ostalih okupacionih vlasti u Srbiji, mora se voditi računa ne samo o zvaničnoj strani tih odnosa, već i o onoj nezvaničnoj, koja je bila isto toliko važna, i to ne samo iza kulisa nego i za formiranje zvaničnih odnosa.

Na prvo mesto dolaze odnosi između Einsatzgruppe, odnosno BdS-a, i Vojnog zapovednika. Tu takođe treba uočiti dvojstvo u ustanovi ovog vrhovnog pretstavnika okupacione vlasti, koje je Sipo i SD od početka osećao i iskorišćavao. Ovo dvojstvo dolazilo je do izražaja u postojanju dvaju štabova, koji su odgovarali dvema funkcijama: komandnog odnosno generalštaba i upravnog štaba. Ustvari, za Sipo i SD upravni štab je bio onaj deo ustanove Vojnog zapovednika, sa kojim je imao da opšti. Međutim, zbog konkurencije i odnosa između ova dva štaba, još je Einsatzgruppe, a još više BdS, balansirao između jednog i drugog štaba, produbljujući saradnju sa generalštabom, a bagatelišući upravni štab.

Na početku okupacije aparat Sipo i SD-a u Srbiji bio je podređen lično šefu upravnog štaba, Turner-u. Iako je EG od samog početka pokušavala da se ove podređenosti otrese — u čemu je u velikoj meri i uspela, zahvaljujući dugom Turner-ovom otsustvovanju u leto 1941 godine — ipak je još no-

vembra 1941 godine svoje zatvorenike puštala samo na osnovu Tumer-ovog naređenja. Nekoliko meseci kasnije Turner je za hapšenike mogao samo da se interesuje, ali jedva da je dobijao iole pristojan odgovor. O direktnom naredbodavnom pravu Turner-a u odnosu na rad Sipo i SD-a — koje je i dotle bilo problematično — posle dolaska Višeg vođe SS i policije uopšte više nije bilo reči. Ovaj je čak odbijao i službeno opštenje sa pretstavnicima upravnog štaba. Razume se da su ovi lični odnosi snaga uticali i na odnose i međusobnu saradnju Vojnog zapovednika odnosno upravnog štaba i Sipo i SD-a. Formirao se apsurdan odnos, koji je bio u oprečnosti sa samom strukturom okupacionog sistema. Prema toj strukturi položaj Vojnog zapovednika trebalo je da, otprilike, odgovara položaju šefa države^ a Turner-ov pretsednika vlade, dok je Sipa i SD bio policiski aparat, a položaj njegovog lokalnog šefa otprilike bio analogan položaju ministra bezbednosti. U praksi su se, međutim, odnosi razvili tako, da je bezbednosno-policiski aparat bio, ustvari, nezavisan od onih faktora koji su pretstavljali odgovorne rukovodioce okupacije, odnosno okupacione uprave, i da je radio po svom sopstvenom nahođenju, mimo njih.

Ovi momenti pretstavljaju okvir i pozadinu razvoja službenih radnih odnosa između Sipo i SD-a i vojne uprave. Zato ih treba imati u vidu da bi se mogli pravilno razumeti i oceniti razni oblici u kojima su se ti radni odnosi manifestovali.

Između upravnog štaba i Einsatzgruppe postojala je izmena saopštenja i obaveštenja koja je po svojoj farmi nosila pečat podređivanja Sipo i SD-a vojnoj upravi. Tako je upravni štab, kad je dobijao od Abwehr-a informacije o pojedinim licima i zbivanjima, tražio od EG da izvrši potrebne provere i izviđaje. Abwehr je, naprimer, izvestio, 17 novembra 1941 godine, upravni štab i EG da postoji organizacija za finansiranje aktivnosti Draže Mihailovića i da u Beogradu tu organizaciju vodi advokatski pripravnik Vojin Andrić. Već pet dana kasnije upravni štab je zatražio od EG izveštaj, da li su izviđaji po toj stvari bili uspešni, a EG je podnela opširan izveštaj o svemu što je u međuvremenu uradila. Kasnije je ovakav način interesovanja upravnog štaba za delatnost Sipo i SD-a prestao, tj. ovakvo izveštavanje se izobičajilo. I dalje se, međutim, zadržalo opštenje između ove dve ustanove po onim pitanjima koja su spadala u nadležnost upravnog štaba,

a po kojima je Sipo i SD bio nadležan da da mišljenje sa bezbednosnog stanovišta.

Upravni štab je, naprimer, bio nadležan za odobravanje postavljenja u kvislinškoj upravi na položaje srednjih i viših kategorija upravne službe. Kvislinško Ministarstvo unutrašnjih poslova izvestilo je avgusta 1942 godine upravni štab da namerava izvršiti postavljenje odnosno premeštanje nekih sreskih načelnika i tražilo po tome saglasnost. Upravni štab se obratio BdS-u tražeći obaveštenja o predloženim ličnostima, a BdS je odmah radiogramom zatražio informacije od mesno nadležne ispostave. Kad su informacije stigle i kad je prikupio još i drugim putem obaveštenja o tim licima, BdS je, oktobra iste godine, dao upravnom štabu odgovor. Tek posle toga mogao je upravni štab da da svoju saglasnost odnosno da odbije predlog.

Sličan slučaj se ponovio krajem maja 1943 godine. Radilo se opet o postavljenju petorice sreskih načelnika. O njima je BdS, na zahtev upravnog štaba, dao mišljenje, pošto- je prethodno cirkularno zatražio informacije od niza svojih referata, uključujući i VB II, i pošto je prikupioi obaveštenja preko agenture na terenu.

Da se mišljenja BdS-a i upravnog štaba o kvalitetima i stepenu pouzdanosti kvislinga nisu uvek poklapala, pokazuje slučaj Velibora Jonića, Nedićevog ministra prosvete. Ne samo da je referent prosvetnog i kulturnog sektora odeljenja III prikupljao materijal koji je trebalo Jonića da onemogući, već je negativno mišljenje o njemu vladalo i, u vrhovima te ustanove. Na jednoj od mnogobrojnih informacija o Joniću, koju je dobilo odeljenje III, a u kojoj se navodi da je Jonić tražio od kvislinške vlade da se iskoriste teškoće Nemaca, koji se nalaze u izvesnom škripcu, da se ostvare sopstveni politički ciljevi — zamenik BdS-a Teichmann je napisao: »A prema Gruppenfuehrer-u Turner-u (je to) 'najbolji Srbin' «. Time je ovaj merodavni funkcioner BdS-a jasno izrazio svoje mišljenje i o Turner-u i o Joniću.

Upravni štab odnosno vojna uprava tražili su mišljenje od BdS-a i po svim drugim pitanjima koja su se mogla odnositi na kompleks bezbednosti. Tako je, naprimer, šef pravnog odeljenja upravnog štaba, Uppenkamp, zatražio, opširnim pismom, saglasnost BdS-a sa merama koje je mislio, po jednoj molbi za pomilovanje, da preduzme u stvari advokata Mi-

hajla Jovanovića, koga je preki sud »Srpske državne straže« u Užicu bio osudio na smrt. Ovde se radilo o ličnoj intervenciji Nedićevog okružnog načelnika, Manojla Korača. On je bio naredio članovima prekog suda da izmene svoju raniju presudu kojom su Jovanovića — optuženog kao funkcionera NOP-a — bili oslobodili, i da ga novom presudom osude na smrt streljanjem. Uppenkamp je nameravao kako je objasnio u svom pismu BdS-u da izvesti kvislinškog »šefa srpske državne bezbednosti« (Dragomira Jovanovića) da presudu prekog suda »Srpske državne straže« smatra ništavnom, zatim da interveniše kod ministra unutrašnjih poslova da ovaj Korača ukori i, najzad, da stvar dostavi vojnom sudu nemačke Feldkommandanture u Vrnjačkoj Banji. BdS, kome je Uppenkamp dostavio i prevode svih akata koji su se odnosili na ovaj slučaj, saglasio se sa merama koje je ovaj nameravao da preduzme. Uppenkamp je posle toga izdao odgovarajući nalog kvislinškom Ministarstvu pravde, tražeći da ono akta prekog suda po ovoj stvari preda sudu Feldkommandanture. Međutim, BdS je odlučio da ovaj slučaj oduzme od vojno-sudskih vlasti i da ga sam raspravi administrativnim putem. Čitava se stvar svršila Jovanovićevim streljanjem u okviru jedne od odmazdi. Ovaj slučaj ilustruje apsolutno dominantan položaj BdS-a, koji je mogao da, po svom nahođenju, oduzima predmete od vojnog sudstva, da sam sprovodi postupak i osuđuje na smrt okrivljenog. Pri tome on ne traži mišljenje ili saglasnost pravnog odeljenja Vojnog zapovednika, već, nasuprot svojoj već datoj saglasnosti uzima predmet i samo o tome izveštava vojno-upravne vlasti.

U izvesnim slučajevima Sipo i SD je prema organima vojne uprave istupao u ulozi direktivne ustanove i davao konkretna politička uputstva. Jedan od tih kompleksa bilo je, naprimer, pitanje pravoslavne crkve i postupak prema njenom sveštenstvu. U ovom kompleksu jedna od ličnosti kojima se Sipo i SD naročito bavio, bio je episkop žički Nikolaj Velimirović. Novembra 1941 godine BdS je saznao da ovaj namerava da drži u Kruševcu propoved. Teichmann je lično telefonom zvao Kreiskommandanta i stavio mu u zadatak da utvrdi gde je i kada Nikolaj u poslednje vreme propovedao. Istovremeno, saopštio je Kreiskommandantu da Nikolaj nema odobrenje za držanje propovedi. Kreiskommandant je odgovorio da će nastojati odmah da nađe Nikolaja i uputiti ga da

iz Beograda traži odobrenje za propoved. Na kraju Teichmann je obavezao Kreiskommandanta da o slučaju episkopa Nikolaja Velimirovića razgovara sa SS-poručnikom Knigge-cm, koji se nalazi na putu za Kruševac. Ovaj je slučaj interesantan utoliko što isto tako pokazuje da je BdS u hitnim stvarima neposredno stupao u vezu sa lokalnim komandanturama vojne uprave i čak im davao naređenja.

Mahom je službeni saobraćaj između ustanova Sipo i SD-a i lokalnih ustanova vojne uprave prolazio bez ozbiljnijih trvenja. Iz dosadašnjeg izlaganja se moglo videti da su naročito ispostave BdS-a (a pre njih oficiri za vezu) u sedištima komandantura vojne uprave sa njima prisno sarađivale, organizovale zajedničke akcije, itd. Antagonizmi iz vrha nisu se prenosili u niže instance. Međutim, slučaj glavnog agenta ispostave BdS-a u Negotinu, Raše Arsenijevića, pokazuje da su ti odnosi mogli, po pojedinim konkretnim pitanjima, biti u najvećoj meri pomućeni i zaoštreni. Arsenijević koji je od 1941 godine bio Helm-ov agent, izvestio ga je o kombinaciji da bude od Nedića postavljen za okružnog načelnika u Zaječaru. Mada ovo nije bilo tačno, Helm je Fuchs-u preporučio da predlog o ovom Arsenijevićevom postavljenju podupre kod Turner-a, »pošto bi time V-Mann policije bezbednosti došao na odgovorni položaj«. Istovremeno je naredio oficiru za vezu sa Turner-om, SS-majoru Weinmann-u, da on ovu stvar sa Turner-om raspravi. Međutim, o Arsenijeviću koji je uživao takav ugled u vrhu aparata Sipo i SD-a u Srbiji, lokalne vojnoupravne vlasti u Zaječaru nisu imale dobro mišljenje, jer su imale obaveštenja da je on, kao četnički funkcioner Pećančeve grupe, vršio materijalne malverzacije. Kreiskcmmandant je zato naredio da se Arsenijević — koji se nalazio u Beogradu — odmah uhapsi ako bi se pojavio na teritoriji njegove komandanture.

I to nije bilo sve. Pošto se Arsenijević hvalisao na sve strane da će biti postavljen za okružnog načelnika, saznao je za to i zaječarski Kreiskommandant. On se odmah obratio šefu upravnog štaba i zamolio da se na svaki način spreči ovo postavljenje, pošto je Arsenijević »čovek kcga svi Srbi iz Zaječara i okoline, poznati kao uredni i pouzdani ljudi, ocenjuju na najnegativniji način«. Njega nazivaju »najvećim hohštaplerom cele Srbije«, a već je zbog svojih »hohštapleraja« bio i zatvaran. Dostavljajući ovo BdS-u, upravni štab

je predložio da se Arsenijević uhapsi. Međutim, BdS je, preko svoje ispostave u Nišu, javio Kreiskommandantu da prema Arsenijeviću, kad se bude pojavio u Zaječaru, treba pokazati naročitu predusretljivost, »jer je stekao velike zasluge kao V-Mann«.

Kreiskommandant je ovu stvar raspravljao i sa Feldkommandanturom u Nišu, koja se potpuno saglasila sa njegovim gledištem i potvrdila da je Arsenijević Pećančevoj četničkoj organizaciji proneverio preko milion dinara. Feldkommandantura je dalje izjavila da joj je neshvatljivo kako se Arsenijević još uvek nalazi na slobodi, izrazila je uverenje da on ne dolazi u obzir ni za kakav javni položaj i zamolila upravni štab da uzme u razmatranje pitanje Arsenijevićevog upućivanja srpskim sudovima.

Zbog pronevera i drugih optužbi Pećančevi četnici su Arsenijevića uhapsili u Beogradu. Ali kad je on predat BdS-u ovaj ga je pustio na slobodu, uz kratku napomenu da optužbe protiv njega nisu proverene. Najzad, on se pojavio u Zaječaru gde ga je Kreiskommandantura odmah uhapsila. Interesantno je da je čak i ispostava BdS-a u Nišu dala negativno mišljenje o Arsenijeviću i izvestila BdS da joj je ovaj poznat kao »hohštapler većeg formata«. Kreiskommandant je, međutim, sproveo Arsenijevića u pratnji vojnog žandarma, BdS-u, saopštivši kratko da će on biti ponovo uhapšen ako se pojavi na području Kreiskommandanture Zaječar ili Feldkommandanture Niš.

U Beogradu je Arsenijević, naravno', odmah pušten. BdS se obratio upravnom štabu, navodeći da nisu tačna tvrđenja Kreiskommandanture o lošem glasu koji Arsenijević uživa u Zaječaru, a da su ostale njene optužbe neopravdane. Smatrajući da je povratak ovog agenta u Zaječar od najvećeg interesa, BdS je tražio da se to pitanje što hitnije reši. Zamenik šefa upravnog štaba, d-r Kiessel, izjavio je svoju saglasnost da se Arsenijević vrati u Zaječar i izdao je u tom pogledu potrebne naloge Feldkommandanturi u Nišu i Kreiskommandanturi u Zaječaru. Kada je posle toga Arsenijević u Zaječar došao i javio se Kreiskommandanturi, saopšteno mu je da je za njega najbolje da bude miran, da se niušta ne meša i da se nigde ne pojavljuje. Dvojica agenata koji su pratili Arsenijevića vraćeni su u Beograd. Posle toga došlo je do lične intervencije Schaefer-a kod d-r Kiessel-a, kojom prili-

kom je izrečena njegova već pcmenuta' konstatacija da se agenti koji se upotrebljavaju protiv sopstvenog naroda ne regrutuju iz moralno besprekornih krugova, već da su to baš takva lica kakav je Arsenijević. Međutim, dodao je Schaefer, on ne mcže upotrebu svojih agenata dovesti u zavisnost od shvatanja Kreiskommandanta u Zaječaru, ukoliko ovaj ne dokaže da Arsenijević nije pogodan za izvršenje svojih obaveštajnih zadataka. Kiessel je na to energično naredio Kreiskommandantu da ne smeta Arsenijeviću i njegovom poslu, a BdS je izvestio ispostavu u Negotinu da Arsenijević treba odmah da započne sa radom i da dovede u Zaječar one svoje ljude koje je morao da vrati za Beograd.

Iako se i u svojoj daljoj delatnosti Arsenijević uveliko kompromitovao svojim neovlašćenim istupanjem, prisvajajući sebi službene funkcije, BdS mu je, ipak, u svakom pogledu pružao podršku. Štaviše, ispostava BdS-a u Negotinu izvršila je hapšenje izvesnog broja talaca povodom napada na Arsenijevićev stan, koji je on, vrlo- verovatnoi, inscenirao, jer se baš tada nalazio u škripcu zbog raznih prekršaja. Kreiskommandant iz Zaječara je lično došao u Beograd i doneo optužni materijal protiv Arsenijevića, koji je predao BdS-u. Međutim, i po ovim optužbama Arsenijević je, donekle, opet odneo pobedu nad Kreiskommandanturom. On je nastavio sa svojim radom, mada je lično Vojni zapovednik zabranio streljanje talaca, koje je ispostava BdS-a tražila u vezi sa sumnjivim napadom na Arsenijevićev stan. Najzad, ovaj spor je prekraćen na taj način što je Arsenijević ubijen na terenu, verovatno od četnika.

Arsenijevićev slučaj prikazan je opširnije zato što u više pravaca ilustruje odnose između Sipo i SD-a, s jedne, i vojne uprave, s druge strane, i to kako u vrhu, tako i na terenu. Lokalni Kreiskommandant, oficir Wehrmacht-a, trudio se da održi ugled okupacionih vlasti pred stanovništvom time što će sprečiti da se kao njihovi saradnici pojave ljudi koji su u moralnom, pa i krivično-pravnom, pogledu kod svojih sunarodnika potpuno diskreditovani. Drugo, on se trudio da sačuva autoritet svoje komandanture, a i svoj lični, pred stanovništvom, kao najvišeg mesnog pretstavnika okupacione vlasti. Najzad, u njegovom postupku se nazire i antagonizam Wehrmacht-a i SS-a, koji je u naročito oštroj formi postojao u celokupnom aparatu Reich-a. Sa njegovim se stavom potpuno

složila i pretpostavljena Feldkommandantura, što pokazuje da se tu nije radilo o nekoj ličnoj netrpeljivosti Kreiskommandanta, nego o načelnom pitanju. Nezavisan od BdS-a, Kreiskommandant je u svojim postupcima prema njemu ispo^-ljio čvrstinu i nipod&štavanje. U vrhu vojno-upravnog aparata, međutim, te nezavisnosti nije više bilo. Hajka protiv Turner-a i njegovog štaba, koju je BdS — kao pripadnik aparata Višeg vođe SS i policije — frontalno vodio i otvoreno i zakulisno, i stvarno i personalno, i po osnovnoj političkoj liniji i po pitanju konkretnog uticaja na okupacione poslove, prinudila je Kiessel-a da bude popustljiv. Nema sumnje da je on po svojim shvatanjima morao biti na strani čvrstog i opravdanog držanja Kreiskommandanta. Međutim, on se sa tim stavom nije solidarisao' i čak je pretio Kreiskommandantu disciplinskim merama — svakako zato da bi se pokazao, uslužnim prema BdS-u.

U ovom slučaju se reljefno ocrtava kriterijum Sipo i SD-a u pogledu njegove agenture. Štićeni su i oni koji su dolazili u flagrantan konflikt sa krivičnim zakonikom, samo- ako su mogli biti korisni za obaveštajni rad. Dalje, BdS je tu pokazao da je svestan da za svoju rabotu može zadobiti samo moralno najgore elemente. Najzad, u svemu ovome u velikoj meri je došla do izražaja i tvrdoglavost BdS-a, koji želi da naturi svog agenta, da nametne svoje shvatanje, pa čak i ako to nesumnjivo mora štetiti ugledu vojne uprave — ili, možda, baš i zbog toga. Svakako Arsenijević, teško kompromitovan, nije mogao, ni lokalnoj ispostavi ni BdS-u u Beogradu, da bude od one koristi, za koju je BdS u celoj toj stvari tvrdio da je ima od ovog svog agenta. Međutim, BdS-u je bilo važno da bude onako kako on hoće, da ne popusti pred Kreiskommandanturom. Zato je on u ovoj stvari uporno terao do kraja, boreći se više za prestiž nego iz objektivno opravdanih razloga.

Slučaj u Zaječaru, u svojim pojedinostima pretstavlja, doduše, najekstremniji slučaj u odnosima BdS-a prema vojnoj upravi. Inače u mnogim stvarima i na mnogim mestima su Sipo i SD i komandanture vojne uprave istupali zajednički. Primer za tu saradnju pruža slučaj Feldkommandanture 816 i ispostave BdS-a u Šapcu po pitanju okružnog načelnika kvislinške uprave za to područje, potpukovnika Dušana Jevtića. Kada je, iz raznih razloga, Feldkommandantura tražila od

upravnog štaba da okružnog načelnika smeni, odnosno da traži njegovo smenjivanje od kvislinške uprave, Feldkommandant je prepis toga traženja dostavio ispostavi BdS-a u Šapcu, u nameri i sa molbom da ova podupre zahtev za Jevtićevo smenjivanje. Ona je to, zaista, preko BdS-a, i učinila. Ustvari, teoretski, službeni odnos između Feldkommandanture i ispostave BdS-a bio je takav da nije zahtevao saglasnost i saradnju ispostave u stvarima koje su se ticale vojne uprave u užem smislu. Međutim, Feldkommandant je bio svestan stvarnog uticaja aparata Sipo i SD-a, pa je zbog toga i tražio pomoć ispostave. Ovo, istovremeno, pokazuje i obazrivost sa kojom je Feldkommandantura nastojala da za svoju tezu u stvari okružnog načelnika dobije podršku i moćnog Sipo i SD-a.

BdS je svoju agenturu imao i u samom upravnom štabu. Preko nje on je kontrolisao i posmatrao delatnost Turner-ovog aparata na najvišem nivou. Njegov poverenik u upravnom štabu bio je viši vojno-upravni savetnik Reichold, zamenik d-r Kiessel-a u odeljenju unutrašnje uprave. Stari član NSDAP, Reichold je obaveštavao SD o svim zbivanjima u upravnom štabu, što mu je bilo utoliko lakše jer je u njegovu dužnost spadalo i sastavljanje mesečnih izveštaja na osnovu materijala svih odeljenja upravnog štaba. Sem toga, on je vršio i raspodelu dopisa i akata koji su pristizali od Feld- i Kreiskommandantura i upućivao ih pojedinim odeljenjima. Na taj način, on je imao potpun pregled celokupne delatnosti vojne uprave, a time i BdS uvid u njeno- unutrašnje poslovanje. Turner i d-r Kiessel su primetili postojanje veza između Reichold-a i BdS-a, ali nisu bili u mogućnosti da ih preseku, ili da ovog svog saradnika spreče- u njegovom obaveštajnom radu. On je mogao da dođe do svih predmeta koji su obrađivani u upravnom štabu, izuzev onih koje su Turner ili Kiessel lično držali pod ključem.

Kako je taj odnos izgledao u praksi pokazuje slučaj sa dvema pretstavkama koje je Ministarstvo unutrašnjih poslova kvislinške uprave uputilo Turner-u, januara 1942 godine. Jedan od BdS-ovih agenata u kvislinškoj upravi izvestio je BdS da je Turner te dve pretstvake smatrao-, po sadržaju i tonu, nedopustivim i da je zbog toga odmah lično- pro-testvovao kod ministarstva. Na osnovu ovog agentskog izveštaja, zamenik BdS-a Teichmann, naredio je da VB I, d-r Weinmann, zatraži od Reichold-a prepise ovih akata.

BdS je i u mnogim drugim slučajevima tim putem dobijao kopije važnih spisa upravnog štaba. Septembra 1943 godine Nedić je bio' pripremio pretstavku u kojoj je zatražio' da bude razrešen dužnosti. Tu pretstavku, međutim, on nije podneo, pošto mu je Dinić, njegov tadašnji ministar unutrašnjih poslova, savetovao da to ne čini. Ali, Cvetan Đorđević, Nedićev državni sekretar, je tekst tog akta doturio upravnom štabu. Prepis Nedićeve pretstavke dospeo je i u ruke rukovodioca odeljenja III BdS-a, Rexeisen-a, koji ga je preneo BdS-u Schaefer-u, naročito naglasivši u propratnoj zabeleški da ga je V-Mann dobio u upravnom štabu a ne u pretsedništvu kvislinške vlade. Verovatno se u ovom slučaju nije radilo o Reichold-u, nego o nekom drugom agentu, što ukazuje na činjenicu da je BdS, sem njega imao i drugih poverenika u vrhu vojne uprave u Srbiji.

Kao što je vojna uprava morala da traži mišljenje od BdS-a prilikom postavljenja funkcionera u kvislinškom aparatu, za koja je bila nadležna da daje saglasnost, tako je i Odeljenje za propagandu moralo da traži mišljenje o licima koja je nameravalo da uvede u registar srpskih novinara ili pre no što bi ih primilo u svoju službu. Na osnovu ovakvih zahteva odeljenje III BdS-a prikupljalo je podatke i davalo pozitivan ili negativan odgovor Odeljenju za propagandu. Treba podvući da je prijem u »Srpsko novinarsko udruženje« bio preduslov da neko može objavljivati svoje napise u štampi.

Marta 1942 godine rukovodilac otseka štampe u Odeljenju za propagandu zatražio je mišljenje o Josipu Cvetiću, ranijem uredniku »Jugoslovenske pošte« u Sarajevu i saradniku »Vremena«. Schroeter, referent III C, konstatovao je da su napisi Cvetića pre rata uvek bili usmereni u pravcu koji je suprotan nemačkom. Na osnovu toga, Rexeisen je dao mišljenje da se prijem Josipa Cvetića u udruženje ne može preporučiti. Međutim, ova mišljenja BdS-a nisu uvek bila i obavezna, odnosno dešavalo se da se promene, pod uticajem raznih intervencija. U Cvetićevom slučaju intervenisao je ataše za štampu pri Opunomoćeniku Ministarstva inostranih poslova, Otto Mitterhammer, a ljotićevski urednik »Obnove«, Ratko Živadinović, dao je za Cvetića i pismenu garantiju. Kada je Cvetić, prema jednom agentskom izveštaju, otišao u »šumu« i priključio se organizaciji DM, Schroeter je od svojih pretpo-

stavljenih tražio mišljenje da li treba protiv Zivadinovića, kao garanta, preduzeti mere.

Slično je bilo i sa Milošem Miloševićem, glavnim urednikom glasila Nedićeve vlade, »Srpskog naroda«, koga je BdS prvo odbio, a zatim je, na intervencije, ipak dao saglasnost da on dođe na čelo tog lista. Međutim, Miloševiću je uskraćeno pravo da list potpisuje.

Oko novinara Milutina-Miće Dimitrijevića vodio se spor između BdS-a, odnosno njegovog odeljenja III, i Odeljenja za propagandu. Dimitrijevića je protežirao kulturni ataše pri Opunomoćeniku Ministarstva inostranih poslova, a prihvatilo ga je i Odeljenje za propagandu. Referat III C BdS-a mu je, međutim, zamerao što je pre rata izdao zbirku »projevrejskih članaka srpskih publicista« sa naslovom »Naši Jevreji«. Zamerka Schroeter-a je u ovom slučaju ostala, ipak, bez rezultata, pošto je Dimitrijević bio poznat kao predratni saradnik Karla Kraus-a.

Po pitanju srpskih nameštenika Odeljenja za propagandu, može se — kao primer — navesti slučaj Simeona Aćimovića. Rukovodilac otseka štampe Odeljenja za propagandu zatražio je od BdS-a, novembra 1943 godine, da izvrši bezbednosno-policisku proveru Aćimovića i o njemu da mišljenje, pošto je nameravao da ga postavi kao lektora u cenzuri štampe. U ovom slučaju nije bilo nikakvih primedbi. Međutim, protiv nameštenja radiotelegrafiste Slobodana Džigurskog referat III C istakao je zamerke, kada je ovaj zaposlen u beogradskom zastupništvu nemačke novinske agencije DNB. Interesantno je da te zamerke nisu iznete odmah, iako je referatu bilo poznato da je Džigurski 11 godina radio kao radiotelegrafista francuskog društva TSF. Kasnije, međutim, Schroeter je dao negativno mišljenje o njegovom postavljenju, podvukavši sem ovog nameštenja u francuskom društvu još i to' da mu je ujak, aktivni pomoćnik ministra finansija u kvislinškoj upravi, Milan Horvatski, pre rata bio antinemački nastrojen. Međutim, Džigurski je u međuvremenu već bio prešao u Nemačku i zaposlio se kao radio-telegrafista u centrali DNB-a.

Mada je za dirigovanje štampom na okupiranoj teritoriji bilo nadležno Odeljenje za propagandu, BdS se mešao i u pitanje izdavanja listova. Januara 1943 godine d-r Ludwig Brajer, pripadnik rukovodstva mađarske narodnosne grupe u Banatu, zatražio je od Odeljenja za propagandu odobrenje da

može izdavati književni i umetnički mesečni časopis na mađarskom jeziku. Odeljenje za propagandu tražilo je o tome mišljenje od BdS-a, a ovaj stvar uputio ispostavi u Zrenjaninu, radi obaveštenja o licima koja je Brajjer naveo kao saradnike budućeg lista. Rukovodilac ispostave je odgovorio da je Brajjer »poznati mason i internacionalista«, te »nikako nije pogodan da izdaje u Banatu takav časopis«. Na osnovu toga, BdS je obavestio Odeljenje za propagandu da se ne slaže sa davanjem odobrenja Brajjer-u.

Vezama između BdS i Odeljenja za propagandu bila je obuhvaćena kontrolna delatnost nad celokupnim područjem nadležnosti toga Odeljenja. Tako je, naprimer, Odeljenje za propagandu dostavilo BdS-u spisak svih srpskih slikara i vajara koji su, u proleće 1942 godine, nameravali da izlože svoja dela na umetničkoj izložbi u Beogradu. Izvršivši provere lica navedenih u spisku, BdS je izvestio Odeljenje za propagandu za koja od njih postoji opterećujući materijal. Ta lica nisu mogla da izlože svoja dela.

Uticaj BdS-a bio je vrlo jak i u domenu pozorišta. Po pitanju glumca Vladete Dragutinovića došlo je do spora između Odeljenja za propagandu i referata III C BdS-a. Dragutinovića je pored ostalog teretilo i to što se jednom prilikom negativno izrazio o nemačkoj vojničkoj pesmi »Lily Marlen«. Referent III C je skrenuo pažnju rukovodiocu otseka za pozorište u Odeljenju propagande na Dragutinovićevu političku prošlost — on je smatran izrazitim frankofilom — ali nije došlo do intervencije i kategoričkog zahteva da se on otpusti.

Po pitanju Aleksandra Čerepova, beloemigranta, postavljenog za rukovodioca umetničkih grupa koje su razvijale delatnost u ruskim jedinicama u okviru Wehrmacht-a na teritoriji Srbije, izbio je otvoren konflikt između BdS-a i Odeljenja za propagandu. BdS je dobio o političkoj orijentaciji Čerepova izvesna negativna mišljenja, pa ih je pismeno dostavio Odeljenju za propagandu. Istovremeno je nastavio sa izviđanjima. Međutim, saradnik Odeljenja, Evgenije Messner. koji je bio preporučio Čerepova, došao je nekoliko dana iza toga sa tim pismom kod BdS-a, protestvujući protiv mišljenja koje je u pismu o Čerepovu izneto. Bilo je očigledno da mu je pismo predalo Odeljenje za propagandu. Zbog toga se BdS žalio Vojnom zapovedniku, i to njegovom Ic-oficiru, navodeći da pripadnici Odeljenja za propagandu lakomisleno šire po-

verljive stvari, ne vodeći računa o zaštiti V-Mann-a. BdS je od Ic-oficira tražio da »pouči Odeljenje za propagandu na odgovarajući način«.

Između Generalnog opunomoćenika za privredu u Srbiji i BdS-a postojala je službena saradnja, naročito u pogledu dodeljivanja zatvorenika za prinudni rad u preduzećima koja je kontrolisao Generalni opunomoćenik. Tako je on, naprimer, maja 1944 godine zatražio od BdS-a da mu da 200 zatvorenika za rad u kopovima liskuna kod Leskovca. BdS mu je predao svega 146, pošto u logorima nije imao dovoljno zatvorenika. Međutim, kad su u mesecu junu zatvorenici predati, rad kod Leskovca postao- je, zbog napredovanja NOV, već neaktualnim, te je ova grupa zatvorenika prebačena u rudnik Kostolac. Pošto je šest zatvorenika ubrzo pobeglo sa posla, BdS je obavestio Generalnog opunomoćenika da će zatvorenike povući, ukoliko se ne postara da radilište dovoljno obezbedi. Kad je, posle ovih prvih, pobeglo još 27 zatvorenika, BdS je naredio da se preostali vrate u Banjički logor.

Ova grupa radnika je, naravno, bila samo jedna od mnogih koje su Generalnom opunomoćeniku za privredu stavljene na raspoloženje. BdS je za čitavo vreme okupacije zatvorenike, koji su bili lakše opterećeni, upućivao, po traženju Generalnog opunomoćenika, na radove koji su spadali u njegovu neposrednu nadležnost. Naročito je mnogo zatvorenika poslato u Bor, čija su rudnička postrojenja pretstavljala specijalni objekt staranja Neuhausen-a, i kao službenog pretstavnika Reich-a, i kao pretsednika upravnog odbora Borskih rudnika a. d.

Inače su odnosi BdS-a sa Neuhausen-om bili vrlo zategnuti. Dok su se druge ustanove okupacionog režima, pa čak i vojna uprava, pridržavale uglavnom u svojoj personalnoj politici prema domorocima mišljenja, želja i ocena koje je o pojedinim licima davao BdS, dotle ih je Neuhausen u velikoj meri ignorisao. Isto tako u potpunosti je prelazio preko izveštaja koje bi dobijao od BdS-a o privrednom životu u okupiranoj Srbiji, a u vezi sa delatnošću privrednog referata odeljenja III. BdS je na ovo[1] reagirao- jedino time što je o mnogim Neuhausenovim merama, a naročito o držanju i ličnom životu njega i njegovih saradnika, slao vrlo negativne izveštaje u Berlin, svojoj centrali. BdS je odbijao da sarađuje i u hvatanju odbeglih radnika onih preduzeća, koja su se nalazila pod Neuhausen-

ovom upravom. Stav d-r Schaefer-a bio je da BdS ne treba u to da se meša.

BdS je bio negativno raspoložen i prema pripadnicima Neuhausen-ove ustanove. Među lica iz privredne uprave koja su kod njega bila naročito loše zapisana spadao je, naprimer, već češće pominjani Dost. U hapšenju i postupku protiv njega i jedne grupe njegovih saradnika zbog korupcije i BdS ima svog udela. Hapšenje je izvršilo odeljenje IV, a postupak sprovela posebna komanda RSHA koja je u tu svrhu došla u Beograd i radila kod BdS-a. Interesantno je, da je 1942 godine, pre nego što je BdS odbio dalju saradnju sa Dost-om, ovaj pripadao i njegovoj agenturi, po liniji VI, a istovremeno izveštavao i BdS o Neuhausen-u i nalozima koje mu je on davao.

Napred je već bilo reči o ulozi BdS-a u hapšenju i uklanjanju Neuhausen-a iz Srbije. BdS je protiv njega dugo vremena prikupljao materijal, ali nije mogao po tome odlučno preduzeti mere jer je Goering-ov uticaj bio jak u vrhu Reich-a. Kada je za opunomoćenika Ministarstva inostranih poslova postavljen ing. Hermann Neubacher, BdS je u njemu dobio moćnog saveznika protiv Neuhausen-a. Kao neposredni povod za Neuhausen-ovo hapšenje, iskorišćeno je prisvajanje 65 kg zlata iz tresora Borskih rudnika a. d. Hapšenje je izvršio lično BdS Schaefer. Dostavu o tome učinio je BdS-u, po svoj prilici, direktor Borskih rudnika a. d., ing. Ulmer, koga je Neuhausen, pošto je bio odbio da zlato preda na njegov jednostavni zahtev, smenio i izdejstvovao da on bude hitno upućen na istočni front.

Službeni odnosi sa Opunomoćenikom Ministarstva inostranih poslova nisu, u toku okupacije, bili uvek isti. U periodu do jeseni 1943 godine, dok se na tom položaju nalazio d-r Benzler, BdS je sa njim korektno sarađivao, ali je pri tom, Benzler-a samo donekle obaveštavao i nastojao, koliko god mu je to bilo moguće, da ga drži po strani od poslova. Kada je nadleštvo Opunomoćenika Ministarstva inostranih poslova stupalo u vezu sa kojim domorocem, ono se, radi svoje informacije, obraćalo i BdS-u, tražeći o tom licu obaveštenja. Tu nije bio u pitanju uticaj BdS-a putem informacija na kakva postavljenja — kao što je to bio slučaj sa mišljenjima koja su davana vojnoj upravi — pošto Opunomoćenik Ministarstva inostranih poslova zato nije bio nadležan.

Za međusobno nepoverenje i neslaganja Benzler-a i Sipo i Sd-a rečit primer pretstavlja Benzler-ov razgovor sa pripad-

nikom crkvenog referata RSHA, SS-potporučnikom Neuhaus-om. Ubrzo po izvršenoj okupaciji Neuhaus je došao u Beograd, razgovarao tu sa visokim funkcionerima srpske pravoslavne crkve, pa je u vezi stim održao sastanak i sa Benzler-om. Do sastanka je došlo- na Benzler-ovo traženje. Neuhaus se prethodno dogovorio sa šefom Einsatzgruppe Sipo i SD-a u Beogradu, Kraus-om, o svom držanju prema Benzler-u. Tema sastanka pretstavnika Ministarstva inostranih poslova i pretstavnika RSHA trebalo: je da bude usklađivanje politike prema pravoslavnoj crkvi i utvrđivanje nadležnosti po pitanjima koja su sa njom u vezi. Neuhaus je o tom razgovoru, sačinio belešku, koja drastično pokazuje potcenjivanje sa kojim su se organi RSHA odnosili prema pretstavniku von Ribbentrop-a.

Prema ovoj zabeležci, d-r Benzler se »pravio obaveštenim«, ali je o stvarnoj situaciji imao »samo vrlo nejasne i mutne pretstave«. Neuhaus je izbegao da mu mašta bitno kaže. U zabelešci on to konstatuje napomenom da je d-r Benzler-u odgovorio na niz postavljenih pitanja »ukoliko je to smatrao celishodnim«. Izjavio mu je, uostalom, da konačno mišljenje 0 političkom dejstvovanju srpsko-pravoslavne crkve može biti dato tek posle pregleda veoma obimnog zaplenjenog materijala.

Zabeleška je puna ironičnih obrta i pokazuje da je RSHA želeo da zadrži za sebe slobodne ruke i pravo odlučivanja po pitanjima politike prema srpsko-pravoslavnoj crkvi, dok je Benzler — čiju neinformisanost Neuhaus u zabelešci nekoliko puta podvlači — isticao da on, kao »opunomoćenik Fuehrer-a 1 ministra inostranih poslova« hoće i mora da dobije odlučujući glas u pitanjima koja se odnose na srpsku pravoslavnu crkvu. Međutim, Benzler je u isto vreme uveravao Neuhaus-a da se u pogledu bezbednosno-policiskih pitanja koja se odnose na crkvene velikodostojnike, potpuno saglašava sa mišljenjem Sipo i SD-a.

Neuhaus dalje konstatuje Benzler-ovo mišljenje da treba odlučno raditi na reorganizaciji crkvenih odnosa u Srbiji. Taj zadatak nameravao je da preduzme sam Benzler, u saradnji sa Vojnim zapovednikom, pri čemu bi se služio- obavljenim predradnjama Einsatzgruppe Sipo i SDi-a. S tim u vezi Neuhaus primećuje- da »prema (Benzler-ovom) mišljenju« Einsatzgruppe stoji pod Vojnim zapovednikom. Iz ove stilizacije se može zaključiti da pripadnici ustanova RSHA to mišljenje nisu de-lili. Uostalom, oni su se- tako i ponašali.

Najzad, Neuhaus sa omalovažavanjem piše da je Benzler nekoliko puta molio da se sa njim ponovo sastane i dodaje da je u tom razgovoru prećutao svoj ranije održani sastanak sa šefom kvislinške komesarske uprave, Milanom Aćimovićem, na kome je takođe bilo reči o crkvenom problemu. Čitav ton zabeleške, a naročito ukazivanje na neobaveštenost poslanika, potsmešljive primedbe o njegovom držanju i konstatacija da mu je samo ponešto servirano, a da je mnogo više prećutano, — sve to karakteriše odnos Sipo i SD-a u Beogradu prema službenom pretstavniku Ministarstva inostranih poslova u tom periodu.

Kada su mnogo kasnije, aprila 1944 godine, Uprava VI RSHA i SD-otsek u Beču zatražili od BdS-a mišljenje o d-r Benzler-u, koji je bio predviđen da kao funkcioner nemačkog Ministarstva inostranih poslova zauzme izvestan položaj u Mađarskoj, odgovor koji je na to traženje dat bio je veoma negativan. Rečeno je da je Benzler tip diplomate stare škole, mek i neodlučan, a upadljivo naklonjen Mađarima, pod uticajem svoje žene, koja je bila u prvom braku udata za nekog mađarskog oficira. Istovremeno je, kao otežavajuća okolnost, iz Beograda javljeno pretpostavljenim SS-ovskim ustanovama da je Benzler-ova svastika u Budimpešti udata za nekog pokrštenog Jevrejina, a da se u nemačkim krugovima u Beogradu smatra da Mađari nisu mogli naći boljeg zastupnika svojih interesa nego što je d-r Benzler. Ovde treba još dodati da je, kratko vreme posle Benzler-ovog premeštaja, Himmler u tome smislu uputio oštro pismo Ribbentrop-u u kome je, na osnovu jednog Meyszner-ovog izveštaja, zauzeo stav protiv Benzler-a.

Ova mišljenja data u vreme kada je Benzler već davno napustio svoj službeni položaj u Beogradu, lepo ilustruje stav i držanje SS-ovskog okupacionog faktora prema njemu dok je on još zastupao Ministarstvo inostranih poslova pri Vojnom zapovedniku Srbije.

Da bi slika ovih odnosa bila potpuna treba još navesti da je BdS Schaefer 1943 godine obavestio Berlin o jednom svom razgovoru sa Benzler-om po pitanju planiranoga puta Milana Nedića u Nemačku. Tom prilikom, on je, kao Benzler-ovo i svoje mišljenge, saopštia da bi bilo dobro ako bi ise poselta održala. Međutim, odmah sutradan on izveštava svoju centralu u Berlinu da su se kod Benzler-a pojavile izvesne sumnje u umesnost urgiranja ove Nedićeve posete, pošto je mi-

nistar spoljnih poslova von Ribbentrop »veoma osetljiv«, pa bi »mogao zameriti ako bi ga (na tu stvar) potsećali«. Ovaj drugi izveštaj Zapovednik Sipo i SD-a, Schaefer, završava molbom da se njegov izveštaj od prethodnog dana smatra samo informacijom i da se ništa po njemu ne preduzima.

Stvar sa razgovorom o umesnosti i korisnosti Nedićeve posete Berlinu i sa »sumnjama« koje su se sutradan kod Benzler-a pojavile zbog »osetljivosti« von Ribbentrop-a ⟷ interesantna je iz dva razloga. S jedne strane, ona pokazuje da su Benzler-ovi predloži imali malo uspeha kcd njegovog ministarstva i da je zbog toga pokušao da za inicijativu koja mu je izgledala korisnom pridobije i d-r Schaefer-a, dakle, liniju na RSHA. Benzler je pri tome, verovatno, prevideo ne baš prijateljske odnose između RSHA i Ministarstva inostranih poslova. Možda su mu oni pali na um tek kad je kasnije razmišljao o onom šta je uradio, a možda mu je na tu okolnost skrenuo pažnju neki od njegovih saradnika, te je on sutradan zamolio Schaefer-a da celu stvar stavi u akta. Suvoparno prenošenje Benzler-ovog povlačenja, bez ikakvog komentara, a sa napomenom o »osetljivosti« von Ribbentrop-a, pretstavlja rečit dokaz za slab ugled d-r Benzler-a, a i za to da su sva tangirana lica tačno znala šta znači napomena o »osetljivosti«.

Kao ilustracija ironičnog stava BdS-a prema Benzler-u može poslužiti i zabeleška referenta III A sačinjena novembra 1942 godine, kada se pojavilo pitanje postavljanja za ministra socijalne politike Nedićeve vlade Stojimira Dobrosav-Ijevića. Konstatujući da u vezi sa kombinacijama oko promena u Nedićevoj vladi kruže izvesni glasovi referent navodi da je »ministar Benzler od pre nekoliko časova mišljenja da treba u srpskoj vladi opet uspostaviti staro stanje«. Očigledno je time hteo da ukaže na kolebljivo i nesigurno držanje pretstavnika Ministarstva inostranih poslova.

Ovakvo stanje se iz osnova promenilo dolaskom Neubacher-a, o čijoj je značajnoj ulozi, i u odnosu na BdS, već bilo dovoljno reči. Njemu je ne samo bio dodeljen SS-major Rexeisen, kao oficir za vezu, već mu je na referisanje odlazio i sam Schaefer. Pod uticajem Neubacher-a BdS je morao da promeni i svoju politiku prema organizaciji DM, pa je Neubacher šta više u obaveštajne odnose prema toj organizaciji ukopčao svog ličnog obaveštajca i poverenika, Staerker-a, ma-

da je aparat Sipo i SD-a imao o njemu izrazito negativno mišljenje.

Između BdS i Policije poretka postojali su odnosi uzajamnog obaveštavanja i pomaganja, mada se njihova gledišta nisu uvek slagala, pa je dolazilo i do razmimoilaženja po pitanjima ocene izvesnih ličnosti i njihovog rada. Tako je, naprimer, BdS insistirao na uklanjanju i hapšenju okružnog komandanta »Srpske državne straže« u Nišu, pukovnika Filipa Dimitrijevića, dok ga je okružni komandant Policije poretka branio i nastojao da zadrži. U ovom slučaju Policija poretka popustila je pred dokazima koje joj je pružio BdS, a koje je on dobio od svoje obaveštajne mreže u »Srpskoj državnoj straži«.

Inače akcije na terenu sprovođene su zajednički, pri čemu ih je planirao i organizovao aparat BdS-a, a Policija poretka davala ljudstvo za egzekutivne zahvate. Materijal zaplenjen prilikom ovakvih akcija, a isto tako i hapšenike, preuzimao je BdS. Zajedno sa bezbednosno-policiskim aparatom Policija poretka je često istupala i protiv vojne uprave, odnosno konkretno protiv shvatanja i personalne politike d-r Haralda Turner-a, naravno, tek onda kada je ona, pojavom Višeg vođe SS i policije, izuzeta iz Turner-ove nadležnosti.

Na sličan način ostvarivana je saradnja između BdS-a i vojne žandarmerije, koja je egzekutivno sarađivala sa organima BdS-a na terenu i predavala mu svoje hapšenike, ukoliko se radilo o političkim optužbama.

I sa Wehrmacht-om je BdS, na terenu, sarađivao na sličan način kao sa Policijom poretka. Za akcije Wehrmacht-a na terenu dodeljivani su njegovi organi, a često su i same akcije izvođene prema planu i osnovnim direktivama Sipo i SD-a. Wehrmacht je predavao BdS-u svoje hapšenike i sumnjiva lica zarobljena u toku raznih njegovih operacija. Potsećamo ovde na formiranje Einsatzkommande u Šapcu i na njene zadatke u vezi sa mnogobrojnim zarobljenicima koje je Wehrmacht smestio tamo u logor. Isto tako treba još jednom, ukazati na načelno naređenje Vojnog zapovednika u pogledu nadležnosti Sipo i SD-a po- pitanju tretiranja »komunističkog ustanka«.

Dok je načelnik štaba Vojnog zapovednika bio pukovnik Kewisch, koji se živo uplitao u sva zbivanja na okupiranoj teritoriji, saradnja po bezbednosnim pitanjima bila je veoma

živa i sa njim lično. Dešavalo se da Kewisch i saslušava izvesne istaknute hapšenike BdS-a.

Najzad, treba potsetiti i na ulogu ispostave BdS-a u Vrnjačkoj Banji, pri komandi operativnih trupa, tj. komandi Druge tenkovske armije u Vrnjačkoj Banji. Ova ispostava igrala je ulogu ustanove za vezu i imala da obezbedi saradnju i koordinaciju delatnosti bezbednosno-policiskog aparata sa Wehrmacht-om. Kao jedna od ustanova okupacionog režima u Srbiji koja je sarađivala sa BdS-om, naročito po obaveštajnoj liniji, može se pomenuti i Carinska pogranična zaštita. Ona je i sama vršila obaveštajne radnje, izveštavajući organe BdS-a o rezultatima i postupajući po njihovim uputstvima.

b. Odnosi prema kvislinškoj upravi, policiji i organizacijama

O odnosima BdS-a prema srpskoj građanskoj kolaboraciji već je u dosadašnjem izlaganju dato nekoliko- rečitih primera. Bilo da se radi o nesporazumima između vojne uprave i BdS-a po pitanju pojedinih ličnosti kvislinške uprave, bilo da se radilo o oceni pojedinih ovakvih lica i njihovih postupaka od strane BdS-a, stalnom obaveštajnom nadzoru nad njima ili davanju naloga, — svugde se može jasno videti osnovno gledište BdS-a: kolaborateri i uprava koju su oni stvorili u Srbiji treba da služe kao sprovodnici okupacione politike određene od strane nemačkih okupacionih faktora. Tu nije bila u pitanju saradnja već služenje, tu nije bila u pitanju »kolaboracija« već izvršenje naredbi i direktiva.

Ocenjivanje ličnosti kvislinške uprave nije vršeno prema njihovoj stvarnoj sposobnosti i efikasnosti, već, u prvom redu, prema njihovoj poslušnosti. Kad je Nedić, koji je sa svojim radom nesumnjivo pretstavljao izvanredno dragoeenog pomagača okupacionog režima, zamolio Neuhausen-a da ga izvesti o nekim preduzetim merama, ili kada je u okviru svoje nadležnosti zabranio objavljivanje brošure koja je, na lično uvredljiv način, bila uperena direktno protiv njega, to je kod nadležnog organa BdS-a izazvalo najveće nezadovoljstvo i zahtev da se protiv kvislinškog pretsednika vlade oštro istupi. Na jedan Nedićev akt, u kome on podvlači svoju dokazanu

lojalnost i odanost okupatoru, funkcioner BdS-a stavlja primedbu »tipično srpsko podvaljivanje«.

Karakteristična je primedba rukovodioca odeljenja III, Rexeisen-a, na delatnost inspektora kvislinškog Ministarstva unutrašnjih poslova, Jovana Brkića. On je bio upućen u Kosovsku oblast sa zadacima koji nikako nisu prelazili okvire nadležnosti »srpske vlade« određenih od strane okupacionog režima. Brkić je izazvao nezadovoljstvo starešine ispostave BdS-a u Kosovskoj Mitrovici, koji je tamo favorizirao albanski šovinizam i iredentizam šiptarskog življa. On je zatražio da Brkić bude uhapšen. Na, akt koji je sadržao taj zahtev Rexeisen je zabeležio: »Pošto se ministar unutrašnjih poslova sada pošteno trudi da lojalno ispuni zadatke koje su mu postavile nemačke vlasti, to razlozi, navedeni u dopisu (ispostave), ne bi nikako bili dovoljni za stavljanje Brkića u pritvor«.

Već je ukazano na mnoštvo agenata kojima se BdS — i to specijalno njegovo odeljenje III — koristio za posmatranje rada rukovodilaca kvislinške uprave. O Joniću je, naprimer, — koliko se vidi iz zaplenjenih akata — podnosilo- izveštaje najmanje sedam raznih agenata, o Dragomiru Jovanoviću devet, o Tasi Diniću osam, o Olćanu trojica, itd. Ti izveštaji odnosili su se na službeni rad, na lične veze, pa i na najprivatnije stvari glavnih okupatorovih saradnika. Slučaj pomoćnika ministra finansija, Milana Horvatskog — inače odličnog stručnjaka i vernog saradnika okupatora — jasno pokazuje odnos BdS-a prema kvislinškim funkcionerima. Pošto mu se nije moglo ništa konkretno zameriti ni u pogledu ispravnosti u radu — sa gledišta okupatora — ni stručne spreme, referent odeljenja III nalazi zamerku u činjenici da je Horvatski pre rata svoje dete upisao u francusko zabavište.

Već je bilo ukazano na činjenicu da je prve saradnike okupacionog režima iz redova srpske buržoazije bio odabrao i pretstavio vojnim upravnim faktorima aparat Sipo i SD-a. I kasnije, kada je, sa formiranjem Nedićeve vlade, došlo do proširenja osnovne kvislinške uprave, uticaj Sipo i SD-a je ostao i bio veoma snažan. On je ocenjivao i proveravao lojalnost kandidata za pojedine položaje prema okupatoru. Njegovo se mišljenje moralo uzimati u obzir. Usto, on je — bez ikakvih prethodnih konsultovanja sa Nedićevom upravom — po potrebi i sopstvenom nahođenju vršio hapšenja raznih njenih visokih funkcionera. Sve su to stvari o kojima je već bilo

reči ali koje ovde treba ponovo istaći, jer karakterišu odnose između Sipo i SD-a i kvislinške uprave.

Kao ilustracija ovih odnosa može poslužiti, naprimer, držanje pretstavnika nemačkog bezbednosno-policiskog aparata prema Tasi Diniću, čoveku u koga je sam taj aparat imao u prvim fazama okupacije apsolutno poverenje. Dinić je, s jedne strane, bio slepi izvršilac naloga Sipo i SD-a. To je, između ostalog, došlo do izražaja u slučaju d-r Cvetka Horvata, šefa antikomunističkog odeljenja Ministarstva unutrašnjih poslova. Helm je dobio podatke da je on slobodni zidar i, izrazio mišljenje da bi ga trebalo ukloniti sa tog položaja. Dinić, koji je tada radio specijalno po personalnim pitanjima kvislinške uprave, odmah je naredio da se d-r Horvat udalji iz odeljenja gde se dotada nalazio i premesti na administrativni posao, mada nije bilo nikakvih dokaza za pretpostavku da je Horvat mason ili da je prema okupatoru nelojalan. Tako je, ustvari, Sipo i SD svoju personalnu politiku sprovodio preko Tase Dinića, kao preko nekog svog neposrednog organa.

S druge strane, Dinić je i po sopstvenoj inicijativi pokazivao revnost koja je premašivala čak i instrukcije BdS-a. Tako je, naprimer, njemu dostavljen spisak službenika kvislinške uprave koje je trebalo otpustiti, uhapsiti i sprovesti u Banjički logor. Međutim, ovaj spisak izgledao mu je nedovoljan, te je on, sa svoje strane, uputio lično d-r Schaefer-u spisak službenika koje je otpustio, a koji se nisu nalazili na listi BdS-a. Istovremeno, tražio je da se i ti službenici uhapse i upute u logor. Dinić se, kao aktivni ministar unutrašnjih poslova, nije libio ni sitnih denuncijacija. Tako< je, februara 1943 godine[1], prijavio BdS-u da Foska Bivanović, jedna od najpoznatijih beogradskih mondenki, »želi pobedu Engleske« i da svoje veze sa nekim Nemcima koristi za intervencije.

Sve dok je Dinić bio ovako revnostan, i BdS — a i druge nemačke ustanove — imale su najlepše mišljenje o njemu. To, međutim,, nije smetalo da mu se oduzme kvislinški egzekutivni aparat i da se poveri Dragomiru Jovanoviću. Kada je Dinić, smatrajući da je zapostavljen, popustio u svojoj revnosti,, BdS je odmah promenio mišljenje o njemu. Mada su spoljne forme međusobnih odnosa bile donekle očuvane, ipak je BdS na Dinića ličnoi, na njegov stav i njegovu delatnost, počeo da gleda sa rezervama, sa omalovažavanjem i podozrenjem.

Jedan od objekata BdS-ovog podo-zrenja bio je i pomoćnik ministra prosvete, Vladimir Velmar-Janković. Pošto nije bilo dovoljno konkretnih razloga koji bi opravdavali energične mere protiv ovog kvislinškog funkcionera koga je podržavao u-p-ravni štab, to je BdS sistematski skupljao sve moguće denuncijacije protiv njega i koristio niz agenata u tu svrhu. Rukovodilac odeljenja III, Rexeisen, dao je nalog da se »prikuplja sve što- opterećuje Velmara-Jankovića, kako bi se on ipak mogao- da otstreli«.

Da bi se dobila potpuna slika opštih odnosa BdS-a sa kvislinškom upravom, mora se prikazati i njihova druga strana. Iako je BdS smatrao kvislinški aparat običnim instrumentom obaveznim da bude poslušan, iako se u svojoj politici prema njemu nije odlikovao ni obzirom ni taktom, iako ga je špijunirao preko velikog broja agenata u svakoj njegovoj grani i delatnosti, on se, u izvesnoj meri, ipak trudio, ukoliko je to smatrao korisnim, da održava nekakav njegov autoritet. To, naprimer, pokazuje zabeleška o razgovoru između SS-majo-ra Rexeisen-a i Milana Nedića. Tada je pretstavnik BdS-a naglasio pretsedniku kvislinške vlade, po nalogu, d-r Sehaefer-a, da egzekutivna delatnost bezbednosno-policiskog aparata nikako nije usmerena protiv »lojalne politike pretsednika vlade«, već da je ona nužna i da služi baš tome da. »pretsedniku vlade hapšenjem ukloni s puta opasne političke protivnike«. Mada je ova zakasnela izjava — do koje je došlo tek marta 1944 godine — više bila nastojanje da se Milan Nedić odobrovolji nego što je bila izraz stvarnih političkih smernica BdS-a. ipak ona, a pre svega svakodnevna praksa pokazuje da je BdS i te kako- podržavao kvislinšku upravu i koristio- se njo-me a borbi protiv neprijatelja Trećeg Reich-a, a u prvom redu protiv NOP-a..

BdS je od kvislinške uprave zaista imao koristi. Nije ovde mesto da se one opširno prikažu u svoj svojoj mnogostrukosti i mnogostranosti. Dovoljno je samo ukazati na činjenicu da je BdS težište borbe protiv KPJ bio p-reneo na kvislinšku policiju, a da je u obaveštajnom pogledu dobijao od raznih kvislinških institucija, baš po kompleksu NOP-a i KP, izvanredno dragocene podatke. Ministarstvo unutrašnjih poslova kvislinške uprave je, naprimer, davalo BdS-u opširne izveštaje o NOP-u i njegovim akcijama, naročito onda kad se ofanziva snaga narodnog oslobođenja, 1944 godine, ponovo pri-

bližila Srbiji. Sa Nedićevim potpisom, Odeljenje za državnu zaštitu tog ministarstva upućivalo je BdS-u zbirne izveštaje, na osnovu podataka koje je dobijalo od kvislinških organa i formacija na terenu. Pored toga, i razne lokalne ustanove ovog resora Nedićeve uprave davale su nemačkim jedinicama i ograncima nemačke bezbednosne službe podatke o onom što su na terenu saznale.

Što se tiče odnosa između BdS-a i kvislinške policije, koji zaslužuje naročitu pažnju, treba konstatovati da je on pretstavljao za BdS najvažniji sektor odnosa saradnje sa kvislinškim aparatom ili, bolje reći, korišćenja tog aparata za sopstvene ciljeve.

Učinićemo malu digresiju da bi dalje izlaganje bilo jasnije. Sa pojavom NOP-a došlo je do kvalitativnih promena u odnosima između okupatora i srpske građanske kolaboracije. Dotle je ova nastojala da, stavivši se na uslugu okupatoru, obezbedi svoje pozicije i interese. Međutim, NOP je bio zajednički protivnik i građanske kolaboracije i okupatora. Sada se manje radilo- o tome da kolaboracija, služenjem okupatoru, ostvari za sebe što povoljnije pozicije. U pitanju je bila zajednička borba protiv protivnika koji je pretio- da jednovremeno zbriše i okupatora i buržoaziju koja je sa okupatorom otvoreno ili prikriveno sarađivala. NOP je ugrozio njene socijalne, ekonomske i političke pozicije a ona je svoj spas tražila u još čvršćem oslanjanju na okupatora i njegove snage. Time se i objašnjava zašto je građanska kolaboracija, počev od samog Nedića, bez pogovora trpela česta poniženja i omalovaženja od strane okupatora. Za nju je, kako je ona gledala na stvari, put vezivanja za okupatora bio jedini koji joj je stavljao u izgled mogućnost otpora ustanku radnih masa.

U pogledu NOP-a interesi srpske buržoazije bili su identični sa interesima okupatora. S-amoi, dok je jedno krilo buržoazije radilo na očuvanju svojih pozicija i interesa oslanjajući se na okupatora i u saradnji sa njim, dotle je njen drugi deo, sarađujući sa okupatorom u isto vreme nastojao da se obezbedi za budućnost i za drugu eventualnost, gledajući da se preko organizacije DM veže i za zapadne kapitalističke sile. Između te dve grupacije buržoazije moglo- je biti čarkanja i izvesno-g razmimoilaženja, do čega je dolazilo- naročito zbog ličnog prestiža, konkretnih političkih ambicija ili konkurencije. Bile su tu u pitanju dve varijante jedne iste, osnovne

ZVEZDE" KVISLINŠKE POLICIJE

Glavni nosioci policiskog aparata stare Jugoslavije sarađivali su sa okupatorskom policijom i bili njena najvažnija potpora. Okupator im je zato poveravao odgovorne položaje u kvislinškoj upravi. Na fotografiji su četiri pripadnika najviše garniture kvislinške policije: (sleva) savetnik Bogdan Banković, koji je održavao vezu između Nedića i BdS-a, Cvetan Đorđević, državni sekretar u kvislinškom ministarstvu unutrašnjih poslova, Dragomir Jovanović, upravnik grada Beograda i Petar Ralić, načelnik ministarstva unutrašnjih poslova

politike, što se naročito vidno ispoljilo onda kad je otpala nada u savezničko iskrcavanje u Jugoslaviji. Tada, našavši se pred snažnim i nezadrživim napredovanjem NOV, sva buržoazija se javno ujedinila. Nedić se sastao sa Mihailovićem, Ljotić je od Mihailovića tražio da mu za njegove formacije uputi vrhovnog komandanta i udružio se sa četnicima. A sve je to vršeno pod pokroviteljstvom i uz asistenciju nemačkog okupatora. Zajednička opasnost učinila je da se sve nijanse u stavovima izbrišu, da srpska buržoazija istupi kao celina i pokaže se u svojoj pravoj boji.

To je, dakle, razlog što je okupator u Srbiji imao puno poverenje u rad kvislinškog aparata — a naročito njegove policije— kad je u pitanju bila delatnost protiv NOP-a, a da tog poverenja nije bilo kad se radilo o delatnosti u odnosu na organizaciju DM. Zato je okupator kvislinškoj policiji poverio gotovo samostalno vođenje borbe protiv KPJ i snaga koje je ona predvodila, dok je rad prema organizaciji DM zadržao gotovo isključivo za nemački bezbednosno-policiski aparat.

Kad je reč o kvislinškoj policiji, misli se u prvom redu na njenog glavnog šefa, Dragomira Jovanovića, a zatim na tzv. Specijalnu policiju, dakle politički ogranak kvislinškog policiskog aparata. Na čelu Specijalne policije stajao je policiski komesar Ilija Paranos, njenog komunističkog sektora referent Boško Bećarević, a sektora DM Nikola Gubarev. Ovaj poslednji bio je istovremeno i V-Mann BdS-a i smatran veoma pouzdanim, sa stanovišta okupatora, pošto je bio beloemigrant. Ipak, i na njegov otsek, sastavljen od srpskih policiskih službenika — kao i na čitav policiski aparat Dragomira Jovanovića — gledalo se podozrivim očima, ukoliko se radilo 01 njegovom udelu u obradi i kontroli organizacije DM.

Treba primetiti da su jedan od glavnih razloga za poverenje BdS-a u kvislinšku policiju —• izvan kompleksa DM — pretstavljale predratne veze Dragomira Jovanovića sa Helm-om i Kraus-om. Usto, došla je i relativna efikasnost delatnosti ove policije u borbi protiv NOP-a što je dobrim delom bilo- posledica dobrog poznavanja ljudi i prilika, iskustva iz predratnog rada protiv KP, a i izvanredno brutalnih metoda koje je Specijalna policija primenjivala. Vredi pomenuti da su se čak i neke okupacione vlasti — naprimer, upravni štab, neke Feldkommandanture i Opunomoćenik Ministarstva inostranih poslova — našle pobuđenim da stave primedbe na

metode policije Dragomira Jovanovića. Međutim, rukovodioci Sipo i SD-a su preko ovih prigovora prelazili sa potsmehom i ukazivali da Specijalna policija tim putem postiže uspehe koji doprinose bezbednosti okupatora. Ovom treba dodati i činjenicu da je Jovanović — isto kao, uostalom, i Aćimović —- i za vreme okupacije održavao svoju raniju neposrednu vezu sa šefom Gestapo-a, Heinrich-om Mueller-om, koju BdS nije mogao da kontroliše. Sve mu je to stvorilo' izvanredno čvrstu poziciju kod okupatora.

Kvislinška policija je zadržala predratnu organizaciju UgB, stim što je ranije odeljenje opšte policije postalo odeljenjem specijalne policije i dobilo znatno pojačanje. Uprava grada je imala 180 činovnika i 300 policiskih agenata, a straža, koja je bila pridodata Upravi grada i vršila uniformisanu službu, brojala je 52 oficira i 1550 stražara. Za ocenu rada Specijalne policije važno je imati u vidu da je ona delovala i u unutrašnjosti Srbije. Kada bi se u nekom mestu osetilo življe delovanje komunista — bilo lokalne organizacije, bilo partizana — Specijalna policija je tamo upućivala ekipu, sastavljenu od jednog ili dva činovnika i potrebnog broja agenata, radi vođenja istrage i eventualnih egzekutivnih zahvata.

Specijalna policija je bila podeljena na pet otseka, od kojih je najvažniji bio IV, antikomunistički. Imala je oko 30 činovnika i 150 policiskih agenata, pri čemu je na četvrti otsek otpadalo više od polovine činovnika i dve trećine agenata. Dok agentura ostalih otseka nije bila naročito velika, dotle je otsek IV raspolagao širokom mrežom poverenika, čijim radom je rukovodio ili mnoge od njih lično držao na vezi šef otseka Bećarević. Među ovim agentima bilo je i. pojedinih zavrbovanih bivših članova KP, koji su dosta doprineli uspehu raznih akcija Specijalne policije protiv ilegalne organizacije KP i njenih kanala.

Specijalna policija je u toku okupacije izvršila, između ostalog, i četiri veće provale u Beogradu: 1942 godine provaljen je deo MK KP na Karaburmi, 1943 je u dve provale otkriven MK, deo PK i mesna tehnika, a 1944 provaljen glavni tehničar PK, kao i njegovo sklonište u kome se nalazio razni tehnički i direktivni materijal.

Specijalna policija je razvijala znatnu delatnost u vrbovanju konfidenata, i to prilikom svakog hapšenja i provale. Birali su se hapšenici koji su se prilikom istrage pokazali mo-

ralno ili fizički slabim. Pošto su zavrbovana, ovakva lica su ubacivana u ilegalne ćelije i kanale. Bećarevićev metod bio je da prilikom provala ne izvrši sva hapšenja, već da nekoliko lica za koja je imao materijala ostavi na slobodi, pod prismotrom. Hapsio ih je tek posle izvesnog vremena, kad je mogao pretpostaviti da su ponovo oformili organizaciju, ili kada je o tom dobio obaveštenja preko konfidentske mreže. Da lica ostavljena na slobodi ne bi posumnjala da Specijalna policija zna za njihovu aktivnost i prati njihov rad, Bećarević je davao preko štampe saopštenja u kojima je bilo naglašeno da je otkrivena i pohapšena čitava organizacija.

Jedan od metoda kojima se Specijalna policija u svom radu služila bio je pritisak na neuhapšena lica. Ako je raspolagao materijalom dovoljnim za njihovo hapšenje, Bećarević je ponekad uspostavljao kontakt sa njima i nastojao da izvrši vrbovanje ostavljajući ih na slobodi, kao tobože neotkrivene. Takva lica su dobijala zadatak da ponovo pristupe organizovanju i uspostavljanju novih veza sa višim forumima KP i da izveštavaju Specijalnu policiju o svom radu. Na osnovu tog stvaran je plan za nove provale i nova hapšenja, kojima se pristupalo onda kada bi se osetila pojačana aktivnost komunista, što se smatralo dokazom da je organizacija dovoljno ojačala.

BdS je organima Specijalne policije dodeljivao nagrade za rezultate postignute u borbi protiv KPJ. Visina nagrada kretala se od 10.000 do 20.000 dinara po službeniku. Ukupno je bilo podeljeno oko 500.000 dinara. Pored toga, BdS je dao i iznos od 1,400.000 dinara za stvaranje posebnog fonda za suzbijanje komunizma. Fondom je raspolagao Dragomir Jovanović. U pogledu službenih odnosa između BdS-a i kvislinške policije treba potsetiti na postojanje stalnog oficira za vezu Sipo i SD-a pri UgB. Jovanović je, inače, izdao naređenje da su za održavanje veze nadležni samo oni funkcioneri UgB koje on odredi, a da je ostalima zabranjen direktni kontakt sa nemačkim policiskim vlastima.

Banjički logor, u kome je i BdS držao svoje zatvorenike, organizovao je Jovanović, preuredivši za tu svrhu postojeću kasarnu. Razlog za formiranje logora je bio taj što je, u vezi sa borbama protiv NOP-a, u kasno leto i početkom jeseni 1941 godine, izvršen veliki broj hapšenja u unutrašnjosti i Beogradu. Sem toga, i razne kvislinške formacije vršile su zarob-

ljavanja. Međutim, EK je naredio da se dve trećine logora rezervišu za njegove zatvorenike, a samo trećina ostavi kvislinškoj policiji. Upravnik logora bio je Svetozar Vujković, stražu je davala kvislinška policija, a kasnije su je preuzeli pripadnici stražarskog odreda BdS-a.

Treba napomenuti da je i Nedićeva vlada bila vrlo zadovoljna radom policije Dragomira Jovanovića. Decembra 1943 godine Nedić je izdao posebnu naredbu u kojoj pohvaljuje celokupni kadar Uprave grada Beograda, ističući da je on dao »dragocene žrtve u životima svojih najboljih službenika, za rezultate koji su omogućili da se komunistički pokušaji stvaranja ilegalnih i podzemnih organizacija u Beogradu u začetku uguše i krivci privedu zasluženoj kazni«. Ovo pretstavlja jednu ilustraciju više za osnovni karakter i zadatak kvislinškog policiskog aparata, koji je stvoren radi borbe protiv narodnog ustanka i pokreta narodnog oslobođenja.

Izvesne izveštaje Specijalne policije, koji su bili od posebnog značaja ili su se odnosili na organe okupacionih vlasti, Nedić je pod svojim potpisom dostavljao Vojnom zapovedniku. Interesantan je, naprimer, u tom pogledu izveštaj od avgusta 1944 godine, koji se odnosi na zarobljene partizane. Naime, na periferiji Beograda Wehrmacht je organizovao neki prolazni logor za zarobljene partizane koji su upotrebljavani za razne radove u interesu nemačke vojske. Specijalna policija se žalila da Wehrmacht vrši nad njima veoma labav nadzor, tako da uspevaju bekstva pojedinaca i manjih grupa, da logoraši, održavaju vezu sa građanima i vrše propagandu van logora. Taj izveštaj Nedić je dostavio Vojnom zapovedniku.

Između kvislinške policije i Sipo i SD-a postojao je stalan kontakt. Po tekućim administrativnim pitanjima, taj kontakt je ostvarivan preko oficira za vezu Sipo i SD-a pri UgB. Na višem nivou, Jovanović je lično održavao vezu sa Kraus-om i Helm-om, dok su ova dvojica bili u Beogradu, a istovremeno i sa upravnim štabom — prvenstveno sa d-r Kiessel-om. Kasnije, imao je vezu sa d-r Schaefer-om, Teichmann-om i Sattler-om. Veze između Sipo i SD-a, s jedne, i kvislinške policije s druge strane, bile su i u operativnom pogledu veoma prisne. Štaviše, Jovanović je u toj sprezi često bio onaj koji je podnosio predloge za preduzimanje određenih mera, naročito protiv komunističkih elemenata i NOP-a. Dobrim delom, operativna inicijativa u tom pogledu bila je više u rukama Drago-

mira Jovanovića i Specijalne policije, nego što je kvislinški policiski aparat bio izvršilac inicijativa i naloga Sipo i SD-a.

Saradnja između Specijalne policije i Sipo i SD-a ostvarivana je i na taj način što su njeni agenti sarađivali sa organima nemačke bezbednosno-policiske službe u sprovođenju mera bezbednosti prilikom dolaska raznih važnih ličnosti Trećeg Reich-a u Beograd, obezbeđenja raznih nemačkih objekata, železničke stanice, itd.

Po pitanjima od zajedničkog interesa češće su održavani i sastanci kod rukovodioca odeljenja IV BdS-a, SS-majora Sattler-a, kojima su od strane Specijalne policije prisustvovali Paranos i Bećarević, a od BdS-a još i rukovodilac antikomunističkog referata, SS-kapetan Ditges. Sastanci su obično održavani po određenim, konkretnim pitanjima, naprimer, po pitanju pojave pojačane agitacione i propagandne delatnosti KP i NOP-a, po pitanju sabotaže u vojno-privrednim postrojenjima, po pitanju žetve, itsl.

Uprkos ovom bliskom kontaktu sa BdS-om i kontroli koju je ovaj vršio nad njom, Specijalna policija je svoj posao obavljala manje-više samostalno. Ona je, po sopstvenoj inicijativi, sprovodila sve mere koje su joj izgledale potrebnim, pa i preventivne. Ako je nailazila na lica sumnjive delatnosti koja su imala nemačko državljanstvo, pripadala nemačkom Wehrmacht-u ili nemačkoj policiji, dužnost joj je bila da — pre nego što ma šta preduzme protiv njih — izvesti o tome zainteresovane nemačke ustanove. Isto tako je kvislinška policija bila obavezna da predaje EG-u odnosno BdS-u sve uhapšene strane državljane, bez obzira na razlog njihovog hapšenja. Tako je BdS bio uhapsio, po prijavi svoga agenta Josifa Majzner-a, Olgu Hyclovu, Čehinju, pod sumnjom da ostvaruje komunističku delatnost. Razlog hapšenja, između ostaloga, bila je njena veza sa Jokom Strugarom, aktivnim pripadnikom KPJ. Pošto je islednik BdS-a bio stao na stanovište da je veza bila privatne a ne političke prirode, to je Hyclova posle nekoliko dana puštena iz zatvora. Međutim, kasnije Specijalna policija ju je ponovno uhapsila i saslušala i posle toga predala BdS-u, zajedno sa celokupnim optužnim materijalom.

Kao primer za predaju državljana NDH BdS-u od strane Specijalne policije može poslužiti slučaj Anice Hodap, iz našičkoga sreza. Specijalna policija, predajući je BdS-u, izrazila je sumnju u karakter njenih veza sa nekim pripadnicima

Wehrmacht-a, aludirajući na mogućnost obaveštajnog rada. Na traženje Specijalne policije BdS je izvršio- proterivanje Hodapove na teritoriju NDH.

Odredba o dužnofsti predaje stranih državljana nemačkim bezbednosno-policiskim vlastima obuhvatila je i stanovnike Bačke, mađarske narodnosti, koji su prebegli u Srbiju. Maja 1943 godine, nap-rimer, prešao je Franja Fero, iz Bačke Topole, ilegalno u Banat i došao u Beograd. Tu su ga uhapsili organi Specijalne policije, saslušali ga, posumnjali da je pobegao izbegavajući vojnu obavezu i predali ga BdS-u, koji ga je uputio mađarskim vlastima u Novom Sadu.

Jedan od glavnih zadataka koji je Specijalna policija obavljala za BdS bila su razna proveravanja. Ovo se nije odnosilo samo na Beograd, već i na unutrašnjost. Tako je naprimer, BdS od svoga, agenta Miodraga Savkovića dobio izveštaj da policiski agent UgB, Vladimir Munjas, pljačka predmete koji pripadaju zatvorenicima, logora na Banjici, odnosno imovinu lica koja se iz toga logora odvode na streljanje. Prijava je upućena UgB, sa traženjem provere odnosno pokretanja postupka, protiv Mun-jasia. O rezultatu tog postupka BdS je zahtevao izveštaj.

Bilo je pravilo da se dostave protiv komunista i njihovih simpatizera koje bi dobijao BdS, upućuju na proveru i postupak Specijalnoj policiji. Tu praksu je zaveo još EK, u leto 1941 godine. Tako je, naprimer, oktobra te godine EK primio od svog agenta izveštaj da su Bosiljka Jović, službenica Opšte državne statistike, i njena deca komuniste i da vrše komunističku propagandu. Dostava je upućena Specijalnoj policiji, koja je izvršila hapšenja, a po sprovedenoj istrazi pustila Bosiljku i njenu decu, bez pitanja ili izveštavanja EK. Tek na urgenciju EK, koji se interesovao za ovaj slučaj, Specijalna policija ga je obavestila da je izvršila hapšenje, saslušavanje i puštanje, šta je Sipo i SD- ćut-ke prihvatio.

Dešavalo se da BdS u nekim svojim istragama dođe u situaciju da ne može doneti nikakvu određenu odluku o krivici ili nevinosti lica protiv koga je vodio- postupak. Tako je, naprimer, bilo u slučaju Jo-vana Jovanovića, pravnika iz Beograda, koji je duže vremena proveo u zatvoru BdS-a pod sumnjom prokomunističke delatnosti. Istraga nije dovela ni do kakvih rezultata i islednik je u završnom izveštaju konstatovao da su svi izviđaji ostali b-ezuspešni, ali da je upr-

AGENTI IZ KVISLINŠKOG APARATA

Golubjev

Milovančević

Jedan od najagilnijih službenika Specijalne policije bio je Sergije Golubjev, koji je slat i u posebnim misijama na teren. Zivan Milovančević, sreski načelnik Nedićeve uprave u Topoli, sarađivao je sa BdS-om, a naročito sa nemačkom okružnom policiskom upravom

kos tome umesno da se Jovanović ne pusti na slobodu, jer ga dostave terete kao opasnog komunistu. Da bi se ovaj slučaj ipak raščistio islednik na kraju izveštaja kaže: »predlaže se da Jovan Jovanović bude predat srpskoj Specijalnoj policiji«. To je bilo i učinjeno.

Niz slučajeva koji spadaju u kategoriju provera ili predaje postupaka po prijavama protiv komunista i njihovih simpatizera ili ustupanja BdS-ovih zatvorenika, dokazuje puno oslanjanje nemačkog bezbednosno-policiskog aparata na svog kvislinškog saradnika. Tako je, naprimer, BdS dostavio Specijalnoj policiji, bez daljeg sopstvenog proveravanja, prijavu protiv Dana Hrnjaka, trgovca iz Beograda, koji je u njoj prikazan kao »veliki i zagrejani komunista«. Istim putem išla je i dostava Trifuna Jankovića protiv sreskog načelnika na Umci zbog simpatija[1] prema NOP-u. Dok se u ova dva slučaja radi o prijavama iz građanstva, dotle je u slučaju prijave protiv Aleksandra Đurića, konjičkog kapetana, podnosilac bio agent Josif Majzner, što pokazuje da je BdS davao Specijalnoj policiji na proveru i izveštaje svojih sopstvenih agenata, koji su smatrani verodostojnim. Ovakvih primera ima bezbroj.

Kao što je BdS, u izvesnim slučajevima, predavao svoje zatvorenike Specijalnoj policiji na dalju obradu, tako je i Specijalna policija predavala neke hapšenike BdS-u, ukoliko je on pokazivao za njih interesovanje i to tražio, a ponekad i po sopstvenoj inicijativi. Tako je, naprimer, Specijalna policija bila zatvorila Dušana Dorđevića, profesora iz Prokuplja, koji je dvadesetih godina bio aktivni pripadnik KP i član mesnog komiteta za Beograd. Đcrđević se već godinama nije više bavio politikom, niti je održavao veze sa Partijom. BdS je saznao za ovaj postupak i zatražio od Specijalne policije obaveštenja o njemu. Ovo- interesovanje BdS-a bilo je izazvano dostavama koje je on od sivoje agenture dobio o Đorđeviću i njegovoj ranijoj komunističkoj delatnosti. Na zahtev BdS-a, Đorđević je predat njegovim organima, koji su nastavili istragu.

Dešavalo se da BdS dobije od svojih agenata izveštaj o za okupatora nepoželjnoj delatnosti kakvih lica, da uputi Specijalnoj policiji nalog za proveru ili pokretanje postupka, a da je, međutim, već i sama, po sopstvenoj inicijativi, preduzela protiv njih izvesne korake. Stevana Bodnarova, slikara

i vajara, prijavio je BdS-u agent Josif Majzner. Kada je nato o njemu zatraženo cbaveštenje od Specijalne policije, utvrđeno je da je on već zatvoren i da će ga Bećarević predložiti za pogubljenje.

Specijalna policija je i u pogledu puštanja zatvorenika imala dosta široka ovlašćenja. U načelu ona je mogla pustiti svako lice koje su uhapsili njeni organi ili koje su joj priveli organi kvislinške uprave. Posle puštanja, ona je o tome obaveštavala BdS, informacije radi.Ako se, međutim, radilo o zatvorenicima koje joj je predao BdS i protiv kojih je sa njegove strane prvobitno pokrenut postupak, Specijalna policija je — po pravilu — morala tražiti saglasnost BdS-a pre nego što bi takva lica pustila na slobodu, ako se optužbe ne bi u istrazi dokazale. Druge rezultate, kao i predloge vezane za njih, Specijalna policija je u takvim slučajevima morala saopštiti BdS-u koji je onda donosio odluku.

Veliku slobodu odlučivanja i gotovo punu samostalnost Specijalna policija je imala i u pogledu podnošenja predloga o upućivanju u logore odnosno streljanju. Molbu majke uhapšene Olge Jovanović, službenice, da joj se kći pusti iz Banjičkog logora, gde je bila zatvorena od strane Specijalne policije, upravni štab je dostavio BdS-u. BdS, primivši molbu, zatražio je izveštaj o tom slučaju preko- svog oficira za vezu pri UgB, SS-podoficira Achatz-a. On je od Specijalne policije dobio obaveštenje da je Olga Jovanović »uverena i agilna, komunistkinja, što je dokazala i svojom delatnošću«. Bila je sekretar komiteta KP trećeg rejona. Specijalna policija je dala predlog za njeno pogubljenje. Mada BdS nije video ni saslušanja ni optužni materijal, već jedino- dobio preko Achatz-a ovo sumarno objašnjenje, on se, ne tražeći nikakav dalji izveštaj, saglasio i predmet stavio- u akta.

Tipičan primer samostalnosti Specijalne policije- u pogledu postupka protiv uhapšenih komunista pretstavlja i slučaj Marka Jankovića, koji je uhapšen marta 1942 godine. Njegov tast, inače civilni nameštenik Wehrmacht-a, interesovao se kod BdS-a za sudbinu uhapšenog i garantovao za njega. BdS- je ovu, intervenciju dostavio- Specijalnoj policiji, koja je odgovorila da je Janković član Komunističke partije i imao funkciju člana rejonsk-og komiteta, da je, u svojstvu sekretara četvrtog rejona, održavao vezu sa sekretarima jedanaest partiskih jedinica i davao im instrukcije »za na-

silne akcije protiv okupatora i organa ove vlasti«. Izveštaj se završava konstatacijom da o puštanju Jankovića ne može biti govora. Kada se, nekoliko meseci kasnije, BdS ponovo obratio Specijalnoj policiji za informaciju pa toj stvari, bio je izvešten da je Janković već streljan. BdS je ova uzeo na znanje i stavio predmet u akta.

Nezavisnost u postupcima Specijalne policije pokazuje i slučaj Predraga Hadnađeva, studenta iz Starog Bečeja. Njega je Specijalnoj policiji, odnosno njenom logoru na Banjici, predala, decembra 1941 godine, neka jedinica Wehrmacht-a koja ga je uhapsila u Užičkoj Požegi. Na osnorvu neke intervencije, BdS je 19 februara 1942 godine zatražio od Specijalne policije obaveštenja o tom, slučaju, zamolio da se ispita treba li Hadnađeva zadržati u zatvoru i dao unapred saglasnost da se on pusti, ako nema opravdanih razloga za njegovo dalje držanje u logoru. Umesto da postupi po ovom aktu BdS-a i da mu pošalje traženi prepis saslušanja, Specijalna policija je tek juna meseca odgovorila da je Hadnađev streljan 9 marta — dakle dvadesetak dana posle pismenog traženja i saglasncsti BdS-a da se on pusti na slobodu. Ne dostavljajući ni optužni materijal, ni prepis saslušanja — za koje tvrdi da nije mogla da ga izvrši pošto je Hadnađev već bio pogubljen — Specijalna policija se u ovom slučaju zadovoljila lakonskom konstatacijom da je krivica streljanoga bila u tome što je, kao aktivni partizan, vršio lekarske poslove u partizanskim, bolnicama u Užicu i drugim mestima. Mada se ovde radilo o flagrantnom nepoštovanju BdS-ovog traženja, sumarni odgovor Specijalne policije uzet je na znanje i predmet, kao svršen, stavljen u akta.

Bilo je primera da Specijalna policija vrši saslušanje hapšenika Sipo i SD-a, ako joj je to bilo potrebno za njen rad. Ovakav je, naprimer, bio slučaj Božidara Jeremića, zatvorenika BdS-a, koga je Specijalna policija zatražila za izvesno vreme od EK, oktobra 1941 godine, radi nekih saslušanja, posle kojih je on vraćen nemačkoj ustanovi. U ovom slučaju radi se o jednostavnom stavljanju na raspoloženje zatvorenika, a ne o njegovom predavanju u nadležnost Specijalne policije. Interesantno je, međutim, da je sa Božidarom Jeremićem kod EK bio zatvoren i njegov otac Milenko Jeremić, sveštenik iz Kosmajskog sreza. Njega je Specijalna policija primila od EK i uskoro ga pustila, pri čemu nije prethodno zatražila saglasnost BdS-a, već ga jedino o tome izvestila.

Dok je u ovom slučaju EK ustupio svog zatvorenika za izvesno vreme Specijalnoj policiji, dotle je, naprimer, uhapšenog Milana Čiču, zatvorenika BdS-a, Specijalna policija — kojoj je to, zbog nekog drugog postupka, bilo potrebno[1] — saslušala kod samog BdS-a. Tu zatvorenik nije predavan, već je kvislinškoj policiji omogućeno da saslušanje izvrši u sedištu BdS-a.

U načelu je, kao što se iz gornjih primera da zaključiti — a što potvrđuju i drugi mnogobrojni slučajevi iz delatnosti BdS-a i Specijalne policije — u odnosima između nemačkih bezbednosno-policiskih vlasti i njihovih kvislinških saradnika bio usvojen sledeći postupak:

1. Specijalna policija je bila, uglavnom, potpuno nezavisna u onim slučajevima, u kojima je ona, po svojoj inicijativi, preduzimala egzekutivne mere i istražne radnje. U njih se EK odnosno BdS nije mešao, pa često za njih nije ni znao. U važnijim slučajevima, dešavalo se — ali ne uvek — da Specijalna policija obavesti BdS (odnosno EK) o kakvom svom poduhvatu, naročito ako. se radilo- o obaveštajnom ili egzekutivnom uspehu. U ovakvim slučajevima samostalnih poduhvata o zatvorenicima je odlučivala sama Specijalna policija, pri čemu nije morala da, traži prethodno odobrenje ili saglasnost BdS-a (EK). Međutim, ponekad je ovakvu saglasnost, ipak tražila, što je verovatno zavisilo od samog slučaja.

2. Ako bi BdS (EK) saznao za kakav postupak koji se vodio kod Specijalne policije, bilo preko oficira za vezu, bilo preko izveštaja same Specijalne policije, kakvog agenta ili trećeg lica, dešavalo se da BdS (EK) zatraži o tome izveštaj. Međutim, po pravilu, ovo je bilo više informativno i nije odavalo želju aktivnog mešanja u istražne postupke i obrade Specijalne policije. Bilo je slučajeva, da BdS (EK) traži kog od zatvorenika Specijalne policije, ili da joj ih ova preda. Predavanje zatvorenika BdS-u vršeno je, gotovo isključivo, u onim slučajevima gde su u pitanju bili strani državljani. U takvim slučajevima BdS (EK) je nastavljao postupak i donosio odluke sam i bez daljeg obaveštenja Specijalne policije.

3. Prijave koje su sadržavale optužbe zbog komunističke delatnosti ili zbog veza sa NOP-om, BdS (EK) je, po pravilu, predavao na nadležnost Specijalnoj policiji, koja je sprovodila istražne radnje, vršila hapšenje — ukoliko je to smatrala potrebnim — vršila sva potrebna saslušanja i upućivala o tome

izveštaj BdS-u. Uz izveštaj je podnosila i prepise zapisnika o saslušanju, a često i predlog za konačnu odluku. Ako je po ovakvom postupku nameravala da uhapšeno lice pusti, Specijalna policija je morala tražiti saglasnost BdS-a (EK). Međutim, ovo pravilo je vrlo često kršeno-, odnosno Specijalna policija je obustavljala postupak, puštala uhapšena lica ponovo na slobodu, ako joj je to izgledalo umesnim, o čemu bi BdS-u (EK-u) uputila na kraju postupka jednostavan izveštaj.

4. Kad je BdS (EK) upućivao odnosno predavao Specijalnoj policiji kakvog svog zatvorenika — što je bilo čest slučaj na sektoru borbe protiv NOP-a i KP — ova je nastavljala ili počinjala istragu i samostalno sprovodila sve istražne radnje. Takva lica je, po pravilu, imala da drži na raspoloženju BdS-u i nije smela da ih pusti bez njegove saglasnosti, ako bi došlo u pitanje njihovo puštanje na slobodu. Konačnu odluku je donosio BdS (EK). Ali, i od ovog pravila bilo je izuzetaka.

Sve što je dosad rečeno o položaju Specijalne policije i odnosa BdS-a prema njoj, odnosi se isključivo na sektor antikomunističkog rada, odnosno protiv NOP-a. Po pitanju organizacije DM situacija je bila sasvim drukčija.

U stvarima koje su se ticale četničkog kompleksa i organizacije DM, BdS se Specijalnom policijom služio samo u izuzetnim slučajevima. Smatrao je da ona u tome pravcu nije dovoljno pouzdana, pa čak ni sam njen šef, Ilija Paranos. BdS je sasvim pravilno zaključivao da između aparata UgB — a i svih ostalih organa kvislinške uprave — i organizacije DM postoje posredne ili neposredne veze, pa bilo da su one stvorene i samo prema nekim pretstavnicima te organizacije u velikim gradovima.

I u unutrašnjosti je postojala saradnja između BdS-ovih ispostava i lokalnih policija, odnosno ekipa koje je Specijalna policija po konkretnim slučajevima slala na teren. Ta saradnja se takođe ostvarivala skoro isključivo na sektoru NOP-a i KP, a u mnogo manjoj i u suštini neznatnoj meri na području delatnosti prema organizaciji DM. Treba dodati da su lokalne kvislinške policiske vlasti po raznim mestima u unutrašnjosti imale svoje političke otseke ili referente, koji su obično takođe nazivani »Specijalnom policijom«, mada sa samom organizacijom Specijalne policije UgB nisu imali organizacione veze.

Ekipe beogradske Specijalne policije često su slate na teren, u mesta gde se osećala pojačana delatnost NOP-a i, naročito, KP i njenih aktivista. U takvim slučajevima te ekipe su prisno sarađivale sa lokalnom policijom i sa mesnom ispostavom BdS-a. Tako je, naprimer, mesna policija u Kraljevu septembra 1942 i januara 1943 godine našla veće količine rasturenih komunističkih letaka. Na osnovu toga, je oblasna komandantura nemačke Policije poretka izvršila u Kraljevu raciju na sumnjiva lica i otkrila dve funkcionerke okružnog komiteta KP. O tome su ispostava BdS-a i oblasna komandantura Policije poretka odmah izvestile svoje pretpostavljene ustanove u Beogradu. BdS je naredio da uhapšene ne saslušavaju, pošto će istragu protiv njih voditi ekipa Specijalne policije, koja će doći iz Beograda. Ta ekipa je posle nekoliko dana stigla i u kancelarijama ispostave BdS-a a delom kod mesne kvislinške policije, vršila saslušanja uhapšenih, koje su joj bile predate na nadležnost.

Uzgred treba pomenuti da je bliski odnos postojao i između ogranaka BdS-a i kvislinške policije u Crnoj Gori, kada su u njoj — posle italijanske kapitulacije — formirane nemačke ustanove. Ogranak BdS-a u Podgorici zatražio je, avgusta 1944 godine, odobrenje za pogubljenje Vukosave Milunović, osumnjičene da je komunistički kurir. Rukovodilac odeljenja IV je naredio da se ona preda crnogorskoj kvislinškoj policiji na dalji postupak.

Specijalna policija je sudelovala i u streljanjima za odmazdu. Tako je za masovno streljanje koje je izvršeno, u cilju odmazde, 3 jula 1943 godine, Specijalna policija stavila na raspoloženje 25 svojih zatvorenika. Od 21 lica, streljana za odmazdu 12 jula iste godine, 10 je dala Specijalna policija. Za streljanje desetorice zatvorenika zbog ubistva opštinskog delovođe u Azanji, Specijalna policija stavila je na raspoloženje sedam svojih zatvorenika. Za streljanje, izvršeno 3 avgusta 1943 godine kao odmazda za ubistvo pretsednika opštine Malo Orašje, ranjavanje tamošnjeg opštinskog delovođe i spaljivanje dveju vršalica, Specijalna policija je stavila na raspoloženje 15 uhapšenih. Ovi primeri učešća Specijalne policije u određivanju lica za streljanja, izvršena u periodu od svega mesec dana, daju sliku njenog udela u sprovođenju odmazdi.

Uprkos intenzivnoj saradnji između UgB i BdS-a, ovaj poslednji je, ipak, kontrolisao rad svog kvislinškog pomagača,

i preko agenata koje je zavrbovao u njegovim redovima i preko drugih pripadnika svoje agenture. Tako je, naprimer, agentska grupa Hoerschelmann-a dostavila BdS-u da je Specijalna policija bez uspeha nastojala da uhapsi Štefana Munetića, ranijeg »ustanika« koji se krio- u Beogradu. Po tvrđenju ove grupe, Munetić se nalazi u svom stanu, gde ga kvislinški organi nisu otkrili. S druge strane kvislinška policija je hapsila i agente BdS-a, ukoliko bi utvrdila razloge za takav postupak.

Primer za ovu drugu stranu odnosa BdS — Specijalna policija pruža slučaj Mahmuda Alajbegovića. Njega je prvo uhapsio BdS u saradnji sa kvislinškom policijom, u čijem je odeljenju krivične policije on bio zaposlen. Optužila ga je Specijalna policija, i to za učenu i korupciju. Kod BdS-a se pojavila sumnja da je Alajbegoviću krivica podmetnuta. Agent BdS-a Savković podneo je izveštaj da je kompromitovanje Alajbegovića od strane Specijalne policije izvršeno radi njegovog diskreditovanja. Specijalna policija — štiteći korupciju u UgB i trudeći se da skrene pažnju od sebe — nastoji, tvrdio je Savković, da diskredituje one Srbe koji, mimo zvaničnih veza, sarađuju neposredno sa nemačkim vlastima. Fakat je, da je BdS Alajbegovića odmah pustio, zadržavši ga u službi, dok ga je Specijalna policija otpustila.

Uprkos ovakvim i sličnim slučajevima, kojih je bilo više, odnosi između UgB i BdS-a ostali su, uglavnom, nepomućeni. Poznat je samo jedan slučaj izvesne krize u tim odnosima. To je bilo povodom hapšenja starešina triju beogradskih kvartova, koje je izvršio BdS na osnovu podataka dobijenih od uhapšenog kurira DM, Dragutina Jovanovića. Tri visoka funkcionera UgB uhapšeni su bez prethodnog obaveštenja o tome njihovog šefa Dragomira Jovanovića. Sem toga, hapšenje je izvršeno na najgrublji način. Dragomir Jovanović je istog dana održao sastanak sa Schaefer-om, a posle toga mu je predao akt u kome je svoje mišljenje o ovom postupku BdS-a izneo u vrlo odlučnoj formi. Tu on konstatuje da bi postupak prema trojici starešina kvartova mogao imati odlučno značenje »za dalji opstanak srpske policije u Beogradu«. UgB sa svim svojim kvartovima i ustanovama — veli on — vrši već gotovo dve i po godine (ovaj se događaj zbio septembra 1943) besprekorno policisku službu pod okupacijom »sa takvim elanom i uspehom kao nijedna druga policija u gradovima okupirane Evrope«. Kritikujući postupak BdS-a, Jovanović ističe da hap-

šenje u tom trenutku, a na osnovu neproverenih podataka, stvara — u atmosferi koja je ionako zategnuta — još težu situaciju. Hapšenje bez provere, nastavlja on, može se ponekad opravdati ako se radi o »sumnjivim licima iz građanstva« ali se vrlo teško može razumeti u ovom slučaju, gde su u pitanju policiski službenici koji »lojalno i pošteno sarađuju sa SD-om već dve i po godine, bez obzira na to što su pripadnici okupiranog naroda«. Jovanović podvlači da su še okupacione vlasti uvek mogle osloniti na beogradsku policiju, uverene da će ona sprovesti svaki nalog onako kako je zatraženo, da beogradska policija nije podbacila, već su njeni uspesi vidljivi i očigledni. Na kraju, on još jednom naglašava prvorazredni značaj ovog pitanja, jer — »ako izgube i uredni, lojalni i pošteni činovnici veru u svoju ličnu bezbednost, posledice mogu biti nepredvidljive, ... a i odgovornost se u takvom slučaju sa neraspoloženim i razbijenim aparatom može snositi vrlo teško ili nikako«.

Uhapšene starešine kvartova su nekoliko dana posle toga puštene na slobodu.

Pored odnosa sa kvislinškom policijom, koji su, uglavnom, bili tehničko-stručne prirode i ležali na liniji IV, za rad BdS-a je bila od najvećeg značaja veza sa Ljotićevim pokretom »Zbor«, koja je bila političke prirode, a imala praktičnu primerni naročito na području linije III. Prvi merodavni rukovodioci Sipo i SD-a u Beogradu, Helm i Kraus, oslanjali su se, i politički, naročito na Milana Aćimovića, a manje na Ljotića. Posle njihovog odlaska, uticaj Dimitrija Ljotića i njegovog »Zbora« kao organizacije i kao rezervoara za vrbovanje agenata, sigurno je potisnuo Aćimovića. Zamenik BdS-a Teichmann i šef odeljenja III, Rexeisen, od čijeg je mišljenja i ocene uveliko zavisio politički stav BdS-a kao celine, u sve većoj su se meri oslanjali na Ljotića i ljotićevce. Karakteristično je mišljenje koje je Rexeisen zabeležio na izveštaju nekog agenta odeljenja III o nepouzdanosti aparata kvislinškog Ministarstva unutrašnjih poslova u pogledu odnosa prema organizaciji DM. »Neophodno je potrebno, primetio je Rexeisen, da se savesno proveri čitav Nedićev aparat i da se neki ljudi smene, a na njihovo mesto postave »Zboraši«. Na drugi izveštaj istog agenta (oba su izveštaja iz februara 1942 godine) Rexeisen je — imajući u vidu prilike u kvislinškim ministarstvima — stavio napomenu da treba preduzeti oštru akciju i

svakom rrünistru, pristalici Aćimovića, dodeliti kao državnog sekretara po jednog »Zboraša«.

Dok je u prvoj fazi okupacije, zahvaljujući Helm-u, Kraus-u i upravnom štabu, uticaj Dimitrija Ljotića i njegovih pristalica ostao- u određenim granicama, dotle je od formiranja BdS-a a naročito od dolaska Rexeisen-a na čelo odeljenja III taj uticaj porastao u neočekivanim razmerama. Teichmann i Rexelsen videli su u Ljotiću i njegovoj organizaciji ideološki srodne elemente, jedine na, koje se u okupiranoj Srbiji mogu potpuno osloniti i u čiju se lojalnost mogu apsolutno pouzdati. Po njihovom mišljenju upravu u Srbiji trebalo[1] je poveriti »Zboru«. Oni su, sa izvesnim skepticizmom gledali na Milana Aćimovića i njegovu garnituru. Smatrali su pogrešnom politiku upravnog štaba da pridobije šire krugove kolaboracionistički nastrojene srpske buržoazije za političku saradnju sa okupatorom, i bili su mišljenja da treba sprovoditi mnogo odlučniju i radikalniju liniju u izboru kvislinške ekipe.

Ovakav načelni stav imao je i svojih krupnih praktičnih posledica. Jedna od njih ispoljila se već ujesen 1941 godine, kada su na položaje šefova mesnih policija po raznim mestlma u unutrašnjosti postavljeni aktivisti Ljotićevog pokreta (naprimer, ing. Simeon Kerečki u Kragujevcu i Vlada Lenac u Smederevu). U obaveštajnom pogledu, posledice oslanjanja odeljenja III BdS-a na Ljotića i njegove pristalice imale su još veći značaj, pošto je to odeljenje davalo ocenu o licima i zbivanjima. Često su mišljenja, koja je o pojedinim ličnostima davao BdS, ili ocene izvesnih problema i zbivanja, koje je on servirao višim okupacionim forumima Trećeg Reich-a, bili, ustvari, izraz shvatanja Dimitrija Ljotića i njegove organizacije. Naravno da se i odeljenje IV sa naročitim poverenjem oslanjalo na one svoje agente koji su pripadali »Zboru«.

Prisnost odnosa između Rexeisen-a i Ljotića pokazuje, naprimer, razgovor koji je Rexeisen imao sa Nedićem, a u vezi sa .već pomenutim pitanjem povratka nekolicine generala jugoslovenske vojske iz italijanskog zarobljeništva u Srbiju. Prilikom tog razgovora Nedić je naglasio Rexeisen-u da mu je Ljotić mnogo govorio o njemu i prikazao ga kao »najboljeg prijatelja Srba«, koji zbog tog svog stava ima čak i neprilika sa nemačkim krugovima.

U vezi stim treba naročito pomenuti i visokokvalifikovanog Rexeisen-ovog V-Mann-a, profesora Rudolfa Treu-a, koji

je od svih saradnika nemačke obaveštajne službe bio najprisnije povezan sa Ljotićem i njegovim istaknutim pristalicama, pa i sa Nedićem, sa kojim ga je Ljotić bio doveo u vezu. Treu je bio taj pripadnik nemačke obaveštajne službe koji je doveo do neposrednog ličnog kontakta i odnosa poverenja između Rexeisen-a i Ljotića. On je korišćen kadgod je bilo potrebno da se utvrde neke unutrašnje stvari u vezi sa »Zborom«, a ponekad i sa Nedićem.

Do izvesnih komplikacija je došlo kada su u samom »Zboru« nastala razmimoilaženja, i to između Zorana Vukovića i samog Ljotića. Vuković, nekada šef omladine »Zbora«, imao je u početku okupacije naročito istaknutu ulogu u odnosima »Zbor« — Sipo i SD, kao rukovodilac ljotićevske obaveštajne službe. Međutim, s vremenom, ugled kod nemačkog bezbednosno-policiskog aparata stvorio je kod njega uverenje da je on pozvat da vodi odlučnu reč u »Zboru«, i to utoliko pre što je Ljotića smatrao isuviše mlakim i nepraktičnim. Tako je došlo do razmimoilaženja i Vukovićevog isključenja iz »Zbora«. U BdS-u su ovaj događaj kao i samog Vukovića različito ocenjivali. Međutim, Vuković je svojim izveštavanjem učinio BdS-u mnoge usluge, te je zato i dalje uživao njegovo poverenje.

Slučaj koji se dogodio uskoro posle toga, jasno je pokazao da su Vukovićeve pozicije kod okupatora ostale vrlo čvrste. Između Ljotićevog prijatelja i člana rukovodstva »Zbora«, d-r Stevana Ivanića, inače poznatog higijeničara i Vukovića izbio je spor po pitanju rukovodstva u Glavnom savezu srpskih zemljoradničkih zadruga posle likvidacije Voje Dorđevića. Tada je BdS, na osnovu Vukovićevih denuncijacija, Ivanića uhapsio a Neuhausen je pokušao da silom nametne zadružnom savezu za generalnog direktora Vukovića. Treba naglasiti da je Ivanić ranije bio član komesarske uprave, a da je imao lične prijateljske odnose sa šefom zdravstvene službe Trećeg Reich-a, SS-generalom d-r Conti-om. Pored svega toga, BdS je uzeo u obzir Vukovićeve neproverene tvrdnje protiv njega, za koje je mogao odmah konstatovati da su netačne, kao, naprimer, često ponavljanu konstataciju da se Ivanićeva kći koja je tada bila lekar na jednoj univerzitetskoj klinici u Beogradu nalazi kod partizana u šumi. Mada je ovaj događaj dosta oslabio veze između BdS-a i Vukovića, one nisu nikada prekinute u potpunosti. Vuković se, međutim, vezao za Abwehr i uzeo značajnog učešća u formiranju pozadinske mreže.

Slučaj Voje Dorđevića, upravnika Glavnog saveza srpskih zemljoradničkih zadruga, koga je BdS uhapsio i kasnije streljao, uopšte vrlo jasno ilustruje delatnost koju su pripadnici »Zbora« razvili protiv političkih, pa i ličnih, protivnika Dimitrija Ljotića. Hapšenje Dorđevića i čitav postupak protiv njega izvršeni su najvećim delom na osnovu niza dostava i lažnih ili preuveličanih optužbi raznih pretstavnika i pripadnika »Zbora«. Među njima su se u ovoj stvari naročito istakli učitelj Rada Pavlović (kasnije poznat kao rukovodilac jedne diverzantske grupe protiv NOP-a) i advokat Nedeljko Branković (isto tako rukovodilac jedne ljotićevske grupe koja je operisala protiv snaga narodnog oslobođenja). Karakteristično je da je, u isto vreme kad su ova dvojica — a i razni drugi pripadnici »Zbora« — davali podatke koji su teretili Dorđevića, Ljotić intervenisao kod Turner-a da on bude pušten. Likvidacija Voje Dorđevića, uprkos nizu intervencija gotovo svih istaknutih rukovodilaca kvislinške uprave, pretstavlja delo osvete »Zboraša«, čiji je rad u srpskom zemljoradničkom zadrugarstvu Voja Đorđević do okupacije ometao i onemogućavao.

U vezama između BdS-a i »Zbora« igrao je važnu ulogu i Mihailo Olćan, koji je sa Rexeisen-om bio i lično u veoma prisnim odnosima. Preko njega BdS je primao niz izveštaja i insinuacija, kojima se kvislinška uprava optuživala za nedovoljnu efikasnost, a njen egzekutivni aparat — sa izuzetkom »Srpskog dobrovoljačkog korpusa« — za političku nepouzdanost.

Koliku je upornost u svom agenturnom radu »Zbor« ispoljavao kad se radilo o uklanjanju lica koja je smatrao politički nepoćudnim, pokazuje i slučaj pripadnika organizacije DM, d-r Vojina Andrića. Protiv njega je 1941 godine Vuković, kao šef obaveštajne službe »Zbora«, podneo jednovremeno prijave i EK-u, i Abwehr-u, i UgB, pa i dvojici pripadnika EK lično.

Mnogostranu igru »Zbora« oko BdS-a u cilju uklanjanja svojih protivnika ilustruje i slučaj bivšeg ministra Vojka Čvrkića, čiju je porodicu bio uhapsio Wehrmacht, u čačanskom okrugu. Preko svog saradnika, Dragutina Bulića, Ljotić je intervenisao za Čvrkićevu porodicu, navodeći da je hapšenje bilo proizvod lažne denuncijacije »komunista« kod vojnih vlasti u Čačku, sračunate na to da se Čvrkić onemogući. Na osnovu ove intervencije uhapšeni Čvrkićevi srodnici su pušteni, ali je obaveštajna služba »Zbora«, sa potpisom Zorana Vuko-

vića, podnela protiv Čvrkića novu optužbu, da je on jedan od najvažnijih rukovodilaca partizana u ljubićkom srezu. Dostave iz istog izvora protiv Čvrkića su se nastavljale, sve dok ga BdS nije uhapsio. Tom prilikom, istraga je utvrdila da su tvrdnje obaveštajne službe »Zbora«, da je Čvrkić rukovodio nekakvim partizanskim akcijama na terenu, bile netačne, pošto se on u to vreme nalazio u Beogradu. Međutim, baš dok se on nalazio pod isleđenjem kod BdS-a, Vuković je podneo novu opširnu optužbu protiv njega. Optužbu je potkrepio nekim saslušanjima, vršenim cd strane »Zbora«, u kojima neka lica ovog puta označavaju Čvrkića kao pretendenta za naslednika Draže Mihailovića. Čvrkić je, prema ovoj prijavi, nastojao da Dražu Mihailovića ubije, kako bi sam došao na čelo četničke organizacije. Zbog toga je on, navodno, morao pristupiti partizanima, jer su ga trojke Draže Mihailovića — koji je saznao za ove njegove namere — počele da gone. I pored ove konfuzne optužbe, Čvrkić je, januara 1942 godine pušten, ali već aprila, na osnovu »Zborovih« dostava, BdS je naredio Specijalnoj policiji da protiv Čvrkića preduzme »najoštrije poterne mere«, uhapsi i privede i njega, i njegovu ženu, koja je bila Jevrejka i na koju se »Zbor« u svojim izveštajima naročito bio okomio. Ovaj slučaj je okončan na taj način što su četnici DM-a jedne noći Čvrkića ubili.

»Zbor« nije agenturu davao samo odeljenjima III i IV BdS-a, već i odeljenju VI za rad prema inostranstvu. Jedan od naistaknutijih mlađih pripadnika »Zbora«, d-r Nikola Marinković, koji je kao dopisnik kvislinške »Obnove« živeo u Berlinu, bio je tamo povezan sa d-r Hoettl-om, šefom otseka u Upravi, VI RSHA. Boško Kostić, takođe istaknuti pripadnik »Zbora«, inače službenik Ministarstva privrede kvislinške uprave i neka vrsta »spoljno-političkog sekretara« Dimitrija Ljotića, radio je za odeljenje VI BdS-a Beograd. On je, tobože, po poslovima privrednog karaktera putovao nekoliko puta u Tursku i tamo dolazio u vezu sa obaveštajnom službom emigrantske vlade i sa britanskim obaveštajnim organima.

Kada je formiran »Srpski dobrovoljački korpus«, u kome su ljotićevci imali odlučujući uticaj, dajući mu glavne rukovodeće kadrove i organizujući u njemu političko vaspitanje, Sipo i SD je dobio novog saradnika. Mada su, naravno, težište delatnosti ove oružane formacije pretstavljale vojne akcije na

terenu, ipak je sa njima povezana obaveštajna delatnost u mnogome koristila obaveštajnoj službi, prvo EG a zatim BdS-a.

Obaveštajna služba Srpskog dobrovoljačkog korpusa, skraćeno SDK-a, je kao celina pretstavljala kolektivnog pomagača okupatorove obaveštajne službe, a u nju su bili ugrađeni i agenti, neposredno vezani za BdS.

Uz komandanta SDK, čije je sedište bilo u Beogradu, bio je postavljen, u svojstvu njegovog pomoćnika, istaknuti pripadnik »Zbora« Zoran Vuković, koji se naročito istakao i u radu na organizovanju ljotićevskih omladinaca za »dobrovoljačke odrede«. Time je Vukovićeva nadležnost proširena sa obaveštajne službe »Zbora« i na obaveštajnu službu SDK. On je, ustvari, deo delatnosti »Zborovog« obaveštajnog otseka (tzv. Otseka »S« Glavnog tajništva »Zbora«) prebacio na novoformirani obaveštajni otsek SDK. Obaveštenja koja je sa raznih strana dobijao putem »zboraških« kanala, Vuković je dostavljao nemačkim ustanovama preko dva obaveštajna instrumenta koja su mu bila podređena. Na čelo obaveštajnog otseka SDK on je doveo svog pomoćnika iz Otseka »S« »Zbora«, ing. Milivoja Jojića, pa je u SDK preneo i deo kartoteke koju je bio izradio u »Zboru«, a koja je služila kao osnova za izradu kartoteke obaveštajne službe SDK. Vuković je, kao pomoćnik komandanta SDK, radio ne samo obaveštajno, već je, istovremeno, naređivao i hapšenja »Zborovih« protivnika o kojima bi ga informisala njegova obaveštajna služba.

Kada je prvi komandant SDK, pukovnik Mušicki., bio smenjen, a na njegovo mesto doveden potpukovnik Ilija Kukić, sredinom 1942 godine, Vuković je takođe razrežen dužnosti pomoćnika komandanta. U to vreme su se već pojavila razmimoilaženja između njega i Ljotića odnosno rukovodstva »Zbora«. Njemu su oduzete funkcije koje je dotle imao u rukovodstvu Ljotićevog pokreta, a posle izvesnog vremena je iz njega isključen. Međutim, on je i dalje koristio sve svoje izvanredno razgranate veze na području Srbije za svoj obaveštajni rad koji je nastavio kao agent BdS-a, a kasnije — i delom istovremeno — Ast-a Beograd. Ostao je povezan i sa Ljotićevim istaknutim saradnikom Mihajlom Olćanom, koji je delio njegovo mišljenje da je Ljotić isuviše neodlučan. Olćan, iako bez određene funkcije u rukovodstvu SDK, kao jedan od prvih organizatora ljotićevskih »dobrovoljačkih odreda« — koji su prerasli u »Srpski dobrovoljački korpus« — vršio je znatan

politički uticaj na Ijotićevske kadrove koji su pretstavljali srž SDK-a.

Ubrzo posle Vukovićevog odlaska iz SDK-a razrešen je dužnosti i šef obaveštajnog otseka Milivoje Jojić, koga je on doveo na taj položaj. Njega je zamenio bivši aktivni podoficir Milisav Grujić, koji je obaveštajni otsek SDK vodio do prve polovine 1944 godine, kada je na taj položaj došao komandant jednog odreda SDK, kapetan Budimir Nikić. On je na toj dužnosti ostao do druge polovine 1944 godine, a zatim prešao u Beč. Tada je za rukovodioca obaveštajnog otseka SDK postavljen potpukovnik Đorđe Ćosić, raniji šef obaveštajne službe »Srpske državne straže«, koga je smenio Dragomir Jovanović i koji je, od početka 1944 godine, vršio[1] funkciju »koordinatora« kvislinških obaveštajnih službi pri pretsedništvu Nedićeve vlade. Ćosić je bio, kao što je to već napred rečeno, agent BdS-a, sa kojim ga je povezao Hoerschelmann.

Prilikom formiranja SDK, septembra 1941 godine, obaveštajna služba ove vojne organizacije nalazila se u sastavu njegovog generalštabnog odeljenja, pod imenom »obaveštajne sekcije«. Kasnije, kada je SDK 1943 godine reorganizovan, otsek je dobio naziv »Ic«, što je odgovaralo nemačkoj strukturi generalštabne službe. Prvi formaciski zadaci obaveštajne službe SDK bili su sledeći:

1 — prikupljanje i sređivanje podataka o kretanju partizanskih i četničkih grupa na teritoriji Srbije;

2 — prikupljanje i sređivanje podataka o radu dobrovoljačkih jedinica na terenu, njihovim borbama i rezultatima tih borbi; i

3 — prikupljanje podataka o životu i radu lica koja se nalaze u redovima dobrovoljaca, kako u službi tako i van nje.

Na ovaj način zadaci obaveštajne službe SDK bili su formulisani u naredbi o' formiranju njegovog štaba. Na osnovu podataka predviđenih tačkama 1 i 2, vođene su posebne karte, u koje su ti podaci ucrtavani. Podaci iz tačke 3 unošeni su u naročiti, poverijivi spisak. Ustvari je, međutim, obaveštajna služba SDK od samog početka imala znatno širi delokrug rada nego što je to bilo zvanično formulisano. Veza sa obaveštajnom službom »Zbora«, na čijim je rezultatima i otpočela delatnost obaveštajnog otseka SDK, davala je osnovu za širi rad političko-obaveštajne prirode, koji je bio tesno povezan sa političkom linijom i delatnošću »Zbora«. Podaci obaveštajnog

•otseka SDK, mada formalno namenjeni samo upotrebi u ovoj formaciji i obaveštavanju kvislinške uprave, davani su i okupatorovim obaveštajnim službama, bilo u formi zvanične saradnje, bilo po liniji nezvaničnih agentskih veza.

Značajno je da je u formiranju obaveštajnog otseka SDK uzelo učešća nekoliko istaknutih mlađih pripadnika »Zbora«, a da u njegovom radu, u prvoj godini aktivnosti SDK, nije učestvovao nijedan pripadnik SDK koji nije istovremeno bio i član Ljotićevog pokreta. Pored Jojića, prvog šefa obaveštajnog otseka SDK, treba pomenuti i činovnika Ministarstva prosvete Vladimira Lazića, studenta teologije Krstivoja Kotura, studenta filozofije Vladimira Milojčića i studenta medicine Čedomira Vujnovića. Svi su oni bili veoma istaknuti pripadnici organizacije ljotićevske omladine. Kotur i Milojčić upućeni su, kao stipendisti Nedićeve vlade, 1942 godine na studije u Nemačku, Čedomir Vujnović je prešao u jedan od pukova SDK kao obaveštajni oficir, a na njihovo mesto u otseku došli su Nikola Vujnović i Gojko Cvjetan.

Kada je, sa 1 januarom 1943, izvršena reorganizacija SDK i na njegovo čelo ponovo doveden pukovnik Košta Mušicki, reorganizovana je i njegova obaveštajna služba. Ona je podeljena na tri sektora, i to na rukovodstvo Ic-otseka pri načelniku štaba SDK, potpukovniku Radoslavu Tomiću-Tatalloviću, na trupnu obaveštajnu službu i na političku obaveštajnu mrežu. Ova poslednja je skoro isključivo bila u rukama »Zboraša« i njihovih grupa na terenu. Tim sektorom rukovodio je lično Tatalović, inače i sam ljotićevac i agent BdS-a. U toku 1943 godine došli su u Ic-otsek još i kapetani Budimir Nikić (kasniji šef toga otseka) i Atanasije Janačković, kao i narednik-đak Ilija Mikić. Pored njih pri otseku se nalazilo još nekoliko pripadnika »Zbora«.

Trupna obaveštajna služba bila je tako organizovana da je u svim formacijama SDK postojao posebni obaveštajni oficir, i to naniže do odreda odnosno bataljona. Svi ovi obaveštajni oficiri su, uglavnom, bili pripadnici »Zbora« ili njemu veoma bliski. Politička obaveštajna mreža organizovana je oko tzv. obaveštajnih centara (skraćeno O. C.) koji su se nalazili u sedištima okruga. U Beogradu je šef tog centra bio Milorad Mojić, inače raniji generalni sekretar »Zbora«. Njega je nasledio član rukovodstva »Zbora«, Dragutin Štula. Šefovi

0. C.-a na terenu bili su mahom najistaknutiji rukovodioci političke organizacije »Zbora« u tom kraju.

Ic-otsek SDK vršio je i saslušavanja lica koja je SDK hapsio, pa ih je posle predavao BdS-u, sa kojim je održavao stalnu vezu. Pored toga, Ic—otsek je BdS-u davao i službena obaveštenja o licima i pojavama. Isto tako — i u još većoj meri — takva obaveštenja su davali i agenti BdS-a na rukovodećim položajima u SDK, u prvom redu Tatalović, a kasnije i Ćosić.

Treba naglasiti da je prilikom osnivanja SDK i u početku njegovog rada veza sa okupacionim vlastima išla preko Nedićeve vlade. Snabdevanje oružjem i drugom opremom vršeno je iz magazina Komande žandarmerije, a odatle su dobijana i novčana sredstva. Početkom 1942 godine po odredima SDK određeni su oficiri za vezu sa okupacionim vlastima. Oni su održavali kontakt sa teritorijalnim komandama Wehrmacht-a. Štab SDK u Beogradu bio je povezan neposredne sa štabom Vojnog zapovednika. Tu su vezu održavali načelnik štaba Tatalović i — do svog smenjivanja—-pomoćnik komandanta Zoran Vuković. Posle reorganizacije SDK, početkom 1943 godine, kada su odredi preformirani u bataljone i kasnije u pukove, veza sa okupatorom je utvrđena samim statutom SDK. Po njemu su okupacione vojne vlasti delegirale u svaki bataljonski 1, kasnije, pukovski štab svog oficira za vezu i po jednog podoficira za administrativno-materi,jalni kontakt sa Wehrmacht-cm, koji je preuzeo snabdevanje. U štab SDK u Beogradu određen je oficir za vezu iz štaba Vojnog zapovednika, koji je u isto vreme bio i šef svih oficira i podoficira za vezu po »dobrovoljačkim« jedinicama. Otada je uspostavljena i bliska veza sa BdS-om, kome su upućivani podaci i izveštaji sa terena, naročito oni koji su ukazivali na saradnju ostalih kvislinških formacija i organa sa organizacijom DM. S druge strane, postojala je i prisna veza sa Specijalnom policijom, kojoj su davani podaci i predavana uhapšena ili zarobljena lica.

Na kraju treba napomenuti da je između kvislinške policije i »Srpske državne straže« s jedne, i SDK s druge strane, vođena uporna borba, u kojoj je naročito Dragomir Jovanović insistirao da se SDK rasformira i njegovo ljudstvo uvede u sastav »Srpske državne straže«. Ljotić, a i Nedić, bili su — naprotiv — mišljenja da SDK treba da ostane posebno telo. To njihovo mišljenje je prevagnulo. To je bilo značajno utoliko, što je »Srpska državna straža«, kao kvislinška policija, stajala

pod direktnom kontrolom Višeg vođe SS i policije, dok je SDK bio van te kontrole i imao veze samo sa okupacionom vojnom upravom, koja je u odnosu na njega pretstavljala kontrolni organ okupatora.

Ovde treba istaći da je, u poslednjoj fazi okupacije, Ljotić nastojao da stvori zajedničku političku i vojničku grupaciju svih kvislinških snaga i četnika DM. Do toga objedinjavanja bilo je došlo, u vojnom pogledu, tek u završnim mesecima rata, kada su se pripadnici SDK nalazili u Slovenačkom Primorju zajedno sa četnicima, a Draža Mihailović je bio tamo delegirao, kao komandanta svih ovih ostataka kolaboraterskih »nacionalnih snaga«, generala Damnjanovića.

Prema mišljenju Ic-službe Wehrmacht-a u Srbiji, koja se koristila izveštajima obaveštajne službe SDK, ovi izveštaji su bili često preterani. Međutim, BdS im je pridavao znatnu važnost i koristio ih u svojim redovnim kratkim informacijama, naročito u toku 1944 godine.

Obaveštajni otsek SDK je bio u svakodnevnoj vezi sa VB II, Mueller-om. Njemu je dostavljan sav prikupljeni obaveštajni materijal koji je mogao biti od obaveštajnog ili operativnog interesa za BdS. U tu svrhu kod Mueller-a je svakodnevno dolazio oficir iz SDK. Materijal, koji je on donosio, delio se, prema svom sadržaju, odeljenjima BdS-a. Obaveštajni otsek SDK održavao je i neposredno veze sa referentima BdS-a, pa im je predavao i svoje zatvorenike, kao i rezultate isleđenja koje je protiv njih vodio, zajedno sa saslušanjima i optužnim materijalom. Tako je, naprimer, novembra 1943 godine, šef obaveštajnog otseka, Grujić, uputio BdS-u Srećka Bjeličića, optužujući ga kao starog pripadnika KP i partizanskog rukovodioca i kurira. Bjeličića su u Beogradu uhapsili organi SDK. Na saslušanju pred BdS-om je utvrđeno, na osnovu njegovog opsežnog iskaza, da Bjeličić nije partizan, već pripadnik organizacije DM i da je radio kao kurir za tu organizaciju. Njegov islednik došao je na ideju da se on upotrebi kao V-Mann prema NOP-u. Obaveštajni otsek SDK je ostao uporno pri verziji da je Bjeličić član KP i naknadno u tom smislu uputio BdS-u novu prijavu protiv njega, u kojoj je tvrdio da ga pripadnikom DM-a mogu smatrati samo »nepoznavaoci njegovog života i rada«. Po svoj prilici, u pozadini ovoga ponovnog insistiranja SDK na tezi da je Bjeličić komunistički funkcioner skrivala se želja da on bude što strožije tretiran, pošto je

u to vreme (kraj 1943 i početak 1944 godine), BdS prema pripadnicima DM-a postupao u smislu nove Neubacher-ove politike daljeg produbljivanja saradnje sa četnicima DM.

Prilikom predavanja svojih zatvorenika BdS-u, obaveštajna služba SDK je često ukazivala na potrebu daljih hapšenja, koja nije mogao izvršiti SDK u svom delokrugu. Za odnose između BdS-a i SDK je od interesa i to da je prilikom pojedinih saslušavanja, kao, naprimer, kada su bili uhapšeni pripadnici »Srpskog dobrovoljačkog korpusa«, Petar Petrovič i Radović, BdS pozvao obaveštajni otsek SDK da uputi jednog svog oficira radi prisustvovanja saslušavanju ove dvojice. Po ovome je postupijeno i saslušavanju je prisustvovao pripadnik obaveštajne službe SDK, Vujnović. Dalje treba primetiti da se u ovoj stvari obaveštajna služba SDK nije zadovoljila samo pismenim opštenjem sa BdS-om, već je šef te službe Grujić, održao- i konferenciju sa njegovim funkcionerima.

S druge strane BdS je predavao neke od svojih zatvorenika SDK-u. Po oceni okupatora SDK je smatran naročito pouzdanom formacijom i zbog toga, što je beskompromisno stajao na strani okupatora i kada je u pitanju bila organizacija DM i taktiziranje Nemaca prema njoj. Pri tome se ukazivalo da druge kvislinške organizacije, kao naprimer »Srpska državna straža«, održavaju sa četnicima na svoju ruku izvesne prećutne ili otvorene veze, koje okupator nije uvek mogao potpuno da kontroliše i kanalizuje prema svojim željama. SDK, koji je kao i »Zbor« težio da se na račun konkurenata pretstavi kao najpouzdaniji oslonac okupatora, podnosio je i tužbe protiv pojedinih funkcionera »Srpske državne straže« zbog takvih veza. Protiv potpukovnika Filipa Dimitrijevića, komandanta »Srpske državne straže« u Nišu, prvu takvu prijavu je podneo komandant odreda SDK, Nikola Vučković, preko Zorana Vukovića, još polovinom 1942 godine.

Već je pomenuto da je »Srpska državna straža« (skraćeno SDS) bila stalni objekat podozrivog posmatranja Sipo i SD. U osnovi ove stalno budne podozrivosti ležala je bojazan da bi se veliki deo SDS mogao, zajedno sa četnicima DM, staviti na raspoloženje zapadnim saveznicima, ukoliko bi oni, sa jačim snagama, izvršili iskrcavanje u jugoslovenskom prostoru. Mada je SDS bila podređena Policiji poretka, odnosno njenom zapovedniku, za postavljenja oficira u njenim formacijama bio je nadležan i BdS. Tako je, naprimer, Dragomir Jovano-

vić, kao šef »Srpske državne bezbednosti«, septembra 1942 godine podneo zapovedniku Policije poretka zahtev da se odobri niz postavljenja na komandne položaje SDS. Pre nego što je dao svoju saglasnost, BdO je uputio Jovanovićev predlog BdS, s molbom da se oficiri, čija su imena navedena u predlogu, provere u bezbednosno-policiskom smislu i da se istovremeno prijave eventualni prigovori, iz bezbednosnih razloga protiv predloženih postavljenja.

Za kontrolu zbivanja u SDS-u, BdS je naročito upotrebljavao potpukovnika Đorđa Ćosića, šefa obaveštajne službe SDS-a. U slučaju hapšenja komandanta SDS u Nišu, pukovnika Dimitrijevića, Ćosić je igrao vrlo značajnu ulogu, pošto su najteže optužbe protiv Dimitrijevića upućene BdS-u sa njegove strane. Posle uklanjanja Dimitrijevića i čitavog njegovog štaba, Ćosić je dao mišljenje i predlog BdS-u za lica koja bi trebalo postaviti na rukovodeća mesta u komandi SDS u Nišu upražnjene hapšenjima.

Na terenu je saradnja SDS sa ispostavama BdS-a ostvarivana u raznim vidovima. Tako je SDS svoje zatvorenike, ukoliko su u pitanju bila lica koja su mogla biti interesantna sa bezbednosno-političkog gledišta, predavala mesnoj nadležnoj ispostavi BdS-a.

6. Policija poretka i »Srpska državna straža«

U sklopu aparata SS i policije u Srbiji potrebno je, bar u najkraćim crtama, prikazati i Policiju poretka koja je delovala na okupiranoj teritoriji, a i kvislinšku oružanu formaciju »Srpsku državnu stražu«, koja je sa Policijom poretka najprisnije sarađivala i bila joj podređena. Dva su razloga, što se u okviru ove knjige mora zadržati na ovim dvema policiskim ustanovama. Prvo, Policija poretka je bila sastavni deo opšteg policiskog režima uvedenog u Srbiji od 1942 godine, a taj režim je pretstavljao temelj i pozadinu delatnosti bezbednosno-policiskog aparata i njegove obaveštajne službe. Drugo, Policija poretka, a sa njom »Srpska državna straža«, bile su u praktičnom radu na terenu povezane sa bezbednosno-policiskim aparatom koji je deo svojih informacija dobijao i od njih. Sem toga, i Policija poretka i »Srpska državna straža« imale su svoju obaveštajnu službu.

Prve formacije Policije poretka stigle su u Srbiju juna 1941 godine. Tada je šef upravnog štaba, Turner, bio zatražio da se u Srbiju uputi jedan bataljon te policije koji bi se stavio na raspoloženje vojnoj upravi. Glavna uprava Policije poretka uputila je Vojnom zapovedniku Šesdeset četvrti rezervni policiski bataljon, koji je formiran u Koeln-u pod komandom majora Adolfa Josten-a. U Srbiji je bataljon podređen prvo šefu komandnog štaba Vojnog zapovednika, pukovniku Gravenhorst-u. Čete tog bataljona pridodavane su, prema potrebi, pojedinim vojnim jedinicama i učestvovale su u njihovim akcijama. Na području Srbije nalazila se je i rečna policija, čija je jedna flotila bila podređena upravnom štabu. Oktobra 1941 godine Šesdeset četvrti bataljon stavljen je u nadležnost d-r Turner-a.

Novembra 1941 godine Nedić je zatražio od Turner-a da mu pomogne u izgradnji kvislinške policije. Turner je prihvatio ovu inicijativu, pošto se nadao da će na taj način dobiti pod svoju kontrolu i novi kvislinški policiski aparat, čime bi ojačao i svoj položaj u sklopu okupacionih činilaca. Na njegovo traženje uputio je šef Policije poretka, general Daluege, decembra 1941 godine, u Beograd policiskog potpukovnika Andreas-a May-a sa nekoliko oficira. May je imao zadatak da prouči pitanje formiranja kvislinške policije. Saglasno sa Turner-ovim shvatanjima, on je predvideo da se uloga nemačkih policiskih činilaca ograniči na opšte upravljanje i obučavanje i da ne treba da se proširi na neposredno rukovođenje domorodačkom policijom.

Sa postavljanjem Višeg vođe SS i policije, generala SS-a Meyszner-a, formirana je i ustanova zapovednika Policije poretka (Befehlshaber der Ordnungspolizei, skraćeno BdO), koja mu je bila podređena. Položaj zapovednika Policije poretka zauzeo je May.

Ovde treba istaknuti da je još Šesdeset četvrti policiski bataljon, 1941 godine, stvorio čete pomoćne policije od Volksdeutschera. Mada su, kada je u Banatu formirana SS-divizija »Prinz Eugen«, ove čete morale ustupiti svoje mlađe ljudstvo novoj formaciji, one su ipak postojale i dalje, pa su i proširivane starijim godištima. Pomoćna policija je, dalje, formirana i od pripadnika ruske beloemigracije, pri čemu je bio naročito agilan bivši ruski kapetan Semenov, inače agent BdS-a. Od njih je stvoren prvo jedan bataljon, kome je kasnije do-

RUKOVODIOCI KVISLINŠKIH
ORUŽANIH FORMACIJA

Na čelu kvislinških oružanih formacija bili su bivši aktivni oficiri jugoslovenske vojske. Fotografija prikazuje jednu grupu tih oficira. U prvome redu, sleva: sanitetski pukovnik d-r Birčanin, šef saniteta SDS, general Borivoje Jonić, komandant SDS i pukovnik Košta Mušicki, komandant SDK

dat drugi, dok, najzad, nije stvoren puk. Ćete pomoćne policije formirane su i od Slovaka iz Vojvodine i Volksdeutsehera iz Rumunije. U Kosovskoj oblasti formiran je bataljon pomoćne policije od mesnog muslimanskog življa. Muslimanski bataljon je obrazovan i u Leskovcu i Raškoj. Iz svih ovih raznorodnih elemenata stvorena su najzad tri puka pomoćne policije. To je bila osnovna snaga kojom je raspolagao BdO u Srbiji. Posle 1943 godine, dodate su im nove jedinice formirane u Sandžaku i u Crnoj Gori.

Pukovi, koji su nosili naziv »Policiski dobrovoljački pukovi«, imali su svoj osnovni nemački personal, koji je pretstavljao njihov rukovodeći kadar. Ostali pripadnici bili su Volksdeutschen ili pripadnici pomenutih raznih narodnosti. Pored ova tri puka, u Srbiji je, ujesen 1943 godine, formiran i SS- i policiski puk 5, sastavljen od nemačkog ljudstva, kao i posebni konjički odred, čije su ljudstvo dali ruski beloemigranti.

U nadležnosti BdO bile su, s jedne strane, operativne policiske formacije, dakle policiski pukovi o kojima je bilo reči, i, s druge strane, teritorijalne policiske ustanove, i to oblasne policiske komandanture, formirane u Nišu, Beogradu, Kraljevu i u Banatu. Pod njima su se nalazile okružne policiske uprave u Zaječaru i Leskovcu (pod Nišom), Požarevcu, Šapcu i Valjevu (pod Beogradom), Kragujevcu, Kruševcu, Kosovskoj Mitrovici, Jagodini i Užicu (pod Kraljevom). Sedišta policiskih pukova bila su u mestima u kojima su se nalazile oblasne komandanture, a pored toga se u Kragujevcu nalazio SS- i policiski puk 5, a u Sandžaku lokalni tzv. »Samozaštitni puk«. Kada su ovi pukovi konačno bili formirani, njihovi su komandanti istovremeno vodili i oblasne komandanture kao oblasni policiski komandanti.

Pod BdO-om su bili načelnik štaba i načelnik za upravu i pravo. Prvi od njih vodio je, sa referentima koji su mu bili podređeni, policisko-egzekutivne poslove, a drugi upravne poslove. Načelnik štaba bio je potpukovnik Hermann Moeller, čiji je Ia-oficir bio major Holst, a Ic-oficir major Kober. Načelnik za upravu i pravo bio je viši vladin savetnik d-r Hanns. On je, istovremeno, zamenj'ivao BdO-a May-a — koji je u međuvremenu bio unapređivan sve do policiskog generala — kad je bio duže vremena otsutan.

Agenturni rad zvanično nije ulazio u službeni delokrug Policije poretka, pošto se on smatrao domenom Policije bezbed-

nosti, Međutim, s obzirom na situaciju i na specijalne prilike koje su nastale usled delatnosti NOP-a protiv okupatora, ona. je u Srbiji pribegla i formiranju svoje obaveštajne službe, kako bi mogla ući u trag organizacijama i delatnosti protivnika. U tu svrhu Policija poretka je koristila sva lica koja su joj mogla poslužiti i pružiti bilo kakve podatke korisne za tu njenu borbu. Korišćen je kontakt sa domorocima, a naročito usluge kvislinške policije i njenih pojedinih pripadnika.

Delatnost Policije poretka bila je višestruka. Pre svega, mreža oblasnih komandantura i okružnih uprava vršila je teritorijalnu policisku službu a istovremeno koristila i »Srpsku državnu stražu«, čija joj je formacija bila u potpunosti prilagođena. Drugo, jedinice Policije poretka vodile su aktivnu terensku borbu, bilo same, bilo u zajednici sa Wehrmacht-om. Dalje, Policija poretka je vrlo prisno sarađivala sa bezbednosno-policiskim aparatom, sa ispostavama BđS-a na terenu, a davala je i jedinice za izvršenje odmazdi i sličnih zadataka. Najzad, ona je vršila obezbeđenje raznih objekata, naročito vojno-privrednog karaktera, a i železničkog saobraćaja.

Pošto je ljudstvo Policije poretka najvećim delom regrutovano u samoj Srbiji, u okvir njene delatnosti spadalo je i obučavanje ljudstva u policiskoj i vojnoj službi.

I pored saradnje sa bezbednosno-policiskim aparatom, Policija poretka je često o pojedinim licima iz redova kvislinške uprave i njenih oružanih formacija imala drukčije mišljenje nego BdS i njegovi ogranci. Kada je, naprimer, BdS uhapsio, na osnovu prijava koje je dobio od svoje agenture, sreskog načelnika u Sopotu, Atanasija Janaćkovića, Policija poretka je odmah zatražila da se Janaćković pusti, pošto je on bio njen V-Mann prema četnicima. Na taj zahtev, Janaćković je odmah sutradan pušten. U Nišu je u pogledu komandanta »Srpske državne straže«, Filipa Dimitrijevića, postojala znatna razlika u mišljenjima između oblasne policiske komandanture i ispostave BdS-a. Ispostava BdS-a insistirala je na njegovom hapšenju, a komandantura je tek posle dugog Oklevanja prihvatila njenu tezu o Dimitrijevićevoj nepouzdanosti.

»Srpska državna straža«, organizovana početkom 1942 godine, proizišla je iz ranijih oružanih formacija kvislinške uprave, izuzev ljotićevskih »dobrovoljaca« koji su formirali posebnu komandu, a kasnije »Srpski dobrovoljački korpus«. Za komandanta SDS postavljen je general Radovanović, koji

„SRPSKA DRŽAVNA STRAŽA"

Nedićeva oružana formacija, „Srpska državna straža", bila je pod vrhovnom kontrolom SS-generala Meyszner-a i stajala je, na terenu, pod nadzorom nemačke policije poretka, od koje je dobijala taktičke instrukcije i zadatke. KaO' „šef Srpske državne bezbednosti", na čelu te formacije bio je jedno vreme Dragcrnir Jovanović, zadržavši i ostale svoje funkcije. Na fotografiji: Meyszner vrši smotru postrojenih četa „Srpske državne straže", praćen Jovanovićem

je dotle bio komandant žandarmerije. U leto 1942 godine postavljen je Dragomir Jovanović, uz zadržavanje ostalih svojih funkcija, za šefa novoformirane ustanove koja je nosila naziv »Srpska državna bezbednost«. Jovanović, u stalnom kontaktu sa BdO i sa Meyszner-om, izgradio je strukturu SDS analogno strukturi aparata BdO. Formirane su oblasne, okružne i sreske komande. One su na terenu radile pod kontrolom i direktivama mesnih ustanova Policije poretka, ukoliko se radilo o konkretnim akcijama. Ustanova »Srpske državne bezbednosti« ukinuta je ujesen 1943 godine, a SDS je formalno podređena neposredno Nediću, koji je preuzeo i dužnost ministra unutrašnjih poslova.

Policija poretka je organizovala po okružnim mestima škole za pripadnike SDS, koje su bile podređene okružnim komandantima SDS. Obuka u školi trajala je mesec dana, posle čega su kursisti raspoređivani po jedinicama. Za oficire je postojala specijalna škola u Beogradu, koja je bila podređena komandantu SDS. Treba napomenuti da je oficirski i podoficirski kadar SDS mahom došao iz stare jugoslovanske vojske, a delom i iz žandarmerije, tako da je dobar deo obuke bio posvećen prilagođavanju njihovog znanja policiskoj službi i političkoj obuci.

SDS je pretstavljala jedan od izvora čestih Nedićevih žalbi, utoliko što on sve do jeseni 1943 godine nije imao pravo da njome raspolaže. Praktično ona je u to- vreme — pa i posle toga — pretstavljala pomoćnu policiju u okupatorovom policiskom sistemu. To je dolazilo do- izražaja ne samo prilikom postavljenja i premeštaja u njenom okviru — zašta je morao davati saglasnost BdO odnosno Viši vođa SS i policije, već i u smenjivanju i hapšenju oficira SDS, koje su nemačke vlasti vršile, ne obaveštavajući o tome ni njihove pretpostavljene komande ni Nedićevu upravu.

Kako su okupatorove policiske ustanove tretirale SDS, uprkos uslugama koje je ona činila okupacionom režimu, pokazuje pretstavka koju je Jovanović, decembra 1942 godine, uputio Meyszner-u. U njoj on podvlači da učestala hapšenja oficira SDS od strane nemačkih bezbednosno-policiskih organa, bez prethodnog pa čak ni naknadnog obaveštavanja komandanta SDS, utiče veoma negativno na moral SDS-a. Dalje, on protestvuje i protiv traženja pojedinih nemačkih policiskih komandi, da im komandanti SDS svakodnevno podnose izve-

štaje o svom radu, što je često fizički nemoguće. Najzad, ističe da je rashod ljudstva na sporednim dužnostima, na kojima se stražari upotrebljavaju po naređenju nemačkih policiskih vlasti, često veoma velik, a naglašava da nemački policiski komandanti ne shvataju »težinu situacije po pojedinim srezovima«.

SDS je imala i svoje preke sudove, formirane kod okružnih komandi po potrebi. Ti sudovi su izricali smrtne kazne zarobljenim pripadnicima NOP-a, kao, naprimer, u već pominjanom slučaju advokata Mihajla Jovanovića iz Bajine Bašte. Međutim, SDS je vršila i samostalne odmazde za ranjavanje ili ubijanje svojih pripadnika. Jovanović je to pitanje raspravljao sa Vojnim zapovednikom i tražio da odmazde za dela protiv organa kvislinške vlade ona sama naređuje i izvršava preko svojih organa. U vezi stim, Jovanović je donosio odluke 0 streljanjima i novčanim i materijalnim kaznama. Međutim, vojna uprava je u ovom pitanju bila dosta skeptična, smatrajući da ne treba vršiti odmazde za nestale pripadnike SDS, za koje joj je prijavljeno da su ih odvukli partizani, pošto se — kako je to istaknuto u jednom aktu Vojnog zapovednika od septembra 1943 godine — »po iskustvu radi kod otetih pripadnika SDS o dezerterima«.

U pogledu političkog držanja SDS, treba naglasiti da je između nje i SDK — iako su obe formacije bile organi kvislinške vlade — postojala velika zategnutost, dok su mnoge veze postojale između oficira i komandi SDS i štabova i grupa DM. Štaviše, i pre nego što su zvanično uspostavljeni kontakti i utvrđeni formalni sporazumi između kvislinške vlade 1 okupacionih vlasti, s jedne, i četničkih odreda odnosno Draže Mihailovića, s druge strane, formacije SDS su često vodile zajednički borbu sa četničkim grupama protiv NOP-a. U krilu SDS oficiri su stajali na stanovištu da nema razloga voditi borbu protiv četnika, pošto se oni nalaze na istoj liniji kao i »Srpska državna straža«, te su često na terenu pomagali njenim jedinicama koje su vodile teške borbe sa formacijama NOV i POJ. O ovom se otvoreno govorilo na konferencijama i sastancima kojima je prisustvovao i Nedić, što se vidi i iz jednog Abwehr-ovog izveštaja od maja 1944 godine.

VI

DELATNOST OBAVEŠTAJNE SLUŽBE PO GLAVNIM PROBLEMIMA

1. Borba protiv NOP-a i KPJ

a. Opšti aspekti

Uslovi u kojima je izvršena pripremna organizacija za pokretanje narodno-oslobodilačke borbe, proglas KPJ na dan 22 juna 1941 godine, sednica CK KPJ, održana 28 juna u Beogradu i odluka o stvaranju Glavnog štaba Narodno-oslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije, plan za oružani ustanak u Srbiji i za stvaranje slobodne teritorije u njenim zapadnim oblastima, odluka od 4 jula o početku oružane akcije i, najzad, izbijanje narodnog ustanka 1 jula — ušli su, kao nezaboravni datumi, u istoriju jugoslovenskih naroda. Sva ta zbivanja pretstavljaju osnove i polazne tačke daljeg razvoja četvorogodišnje oružane i političke borbe, koja je krunisana punim uspehom, rodivši, kroz neviđene teškoće i napore, kroz neprekidni lanac herojskih podviga i smišljenih političkih poteza, novu, oslobođenu Jugoslaviju. Sva ta zbivanja su sastavni deo epa o njenom rađanju.

Međutim;, ono šta nas ovde u prvom redu interesuje, jeste delatnost nemačke obaveštajne službe u vezi sa ovim istoriskim zbivanjima, Ona je, kao sastavni deo okupacionog režima, kao pomagač okupacione sile, kao učesnik i, jednim delom, organizator borbe protiv probuđenog naroda, bila, od prvog pucnja u Beloj Crkvi pa do oslobođenja i poslednjeg dela jugoslovenske teritorije, u neprekidnoj borbi sa narod-

nim snagama, a naročito sa KPJ, kao njihovim organizatorom i rukovodiocem. Ustvari, dejstvovanje nemačke obaveštajne službe u Srbiji u odnosu na NOP počinje još pre nego što je narodni, ustanak buknuo. Odmah čim je okupacioni režim bio oformljen, okupatorova obaveštajna služba je obratila, najveću pažnju na komuniste i na sve pripadnike naprednih krugova. Saradnja okupatora sa kvislinškim snagama, sa kvislinškom policijom, koja je formirana uz njegovu pomoć, bila je takođe od prvog trenutka usmerena na suzbijanje naprednih elemenata, a naročito na proganjanje komunista.

Štaviše, istoriski posmatrano-, prvi pismeni dokument aktivne borbe Sipo i SD-a protiv Narodno-oslobodilačkog pokreta na okupiranoj jugoslovenskoj teritoriji — pa, prema tome, i u Srbiji — dat je raspisom šefa Sipo i SD-a, koji je, sa potpisom šefa Gestapo-a, Heinrich-a Mueller-a, 18 juna 1941 godine upućen svim ustanovama Sipo i SD-a. Taj raspis je trebalo da upozori snage Policije bezbednosti i SD-a na događaje koji su očekivani u vezi sa pretstojećim napadom na SSSR, mada se u njemu taj napad nigde ne pominje, kao što se ne pominje ni NOP, koji se još nije bio ispoljio i, u organizovanim oružanim akcijama protiv okupatora. Spoljnopolitička zbivanja, kaže se u tom raspisu, iziskuju pojačano posmatranje i suzbijanje komunističkog pokreta. Treba oče^ kivati da će komunistički krugovi pokušati da u povećanoj meri iskoriste ovu situaciju za podrivačku propagandu, a Sovjetski Savez će im u tome, svakako, pomagati protivnemačkom propagandom i podupiranjem, njihove antidržavne delatnosti.

U svom daljem izlaganju Mueller traži posmatranje i bezobzirno suzbijanje »podrivačke delatnosti« komunista i marksista, a istovremeno naređuje i pojačanu izgradnju obaveštajne službe, naročito- u industriskim preduzećima.

Kao preventivne mere za sprečavanje očekivane reakcije na pripremljeni napad na SSSR, Mueller je naredio:

— zadržavanje komunističkih zatvorenika u zatvoru i posle isteka kazne, stim da se oni iz zatvora upute u koncentracione logore;

— pritvaranje i stavljanje u »zaštitni zatvor« svih funkcionera KP koji izgledaju naročito opasni, ukoliko- bi se to smatralo umesnim;

— izviđaji protiv takvih lica koji su u toku, imaju se okončati egzekutivnim zahvatom, ukoliko protiv ovakve mere nema naročitih razloga;

— akcija hapšenja ima se ograničiti na najneophodniju meru, do daljeg naređenja;

— akciju hapšenja komunista treba pripremiti tako[1], da se ona može sprovesti odmah čim se ustanovama Sipo i SD-a hitnim teletipom prenese lozinka »Internacionala«;

— povratnici i preseljenici iz sovjetskih teritorija imaju se podvrgnuti intenzivnom obaveštajnom nadzoru.

Akcije protiv komunističkih partija u Evropi dotle su sprovođene u okviru opšte delatnosti nemačkog bezbednosno-policiskog aparata, bez preduzimanja nekih vanrednih mera. Međutim, ovim raspisom je celokupni taj aparat stavljen u stanje pripravnosti za munjeviti udar koji je trebalo izvršiti u trenutku napada na SSSR. Iako- raspis o tom napadu ne govori direktno, jasno je da je ovakvo opšte alarmiranje trebalo — naročito kad se uzmu u obzir aluzije na Sovjetski Savez —• da da aparatu Sipo i SD-a na znanje šta se sprema.

Ovde treba potsetiti da je postojala tzv. A-kartoteka Gestapo-a[1]) u koiju su bila unesena sva lica iz krugova protivnika nacističkog režima na teritoriji Trećeg Reich-a, koja je trebalo u određenom trenutku uhapsiti. Interesantno je da se u navedenom Mueller-ovom raspisu izričito kaže da »zasada« još ne treba pristupati hapšenju na osnovu te kartoteke. Razlog za to treba tražiti u činjenici da je veliki broj lica iz te kartoteke, koja je datirala još od dolaska NSDAP na vlast u Nemačkoj, u međuvremenu bio> postao lojalnim građanima Trećeg Reich-a. Mnogi od njih zauzimali su i položaje u državnom aparatu i privredi i verno izvršavali sve zadatke u interesu Hitler-ove politike.

U Srbiji je, kao što je već pomenuto, vest o nemačkom napadu na Sovjetski Savez izazvala iznenađenje među funkcionerima okupacione uprave. Navedeni raspis Mueller-a stigao je prekasno taka da EG i EK nisu mogli da preduzmu nikakve pripremne mere.

Akcija hapšenja u Beogradu trebalo je da ima za osnovu prvenstveno predratnu delatnost UgB, koja je raspolagala ve-

O tome vidi u knjizi: Obaveštajna služba Trećeg Reich-a.

likim iskustvima i značajnim podacima o KPJ, njenim važnijim ličnostima i njenim organizacijama. Kao- što je poznato, UgB je u staroj Jugoslaviji bila. po- pitanju suzbijanja aktivnosti KPJ, koja je stavljena van zakona, centralno policisko nadleštvo, za celu zemlju. Pošto je skoro dve decenije vodila borbu protiv KP ona je mogla ne samo da pruža značajne podatke okupatorovom bezbednosno-policiskom aparatu, već i da mu stavi na raspoloženje svoja iskustva i svoju uvežbanu policisku snagu. Istina, jedan deo kartoteke o komunistima koja je pre rata postojala u UgB bio je uništen prilikom bombardovanja 6 aprila 1941 godine. Međutim, u arhivama je bilo- još doista, podataka, a, sem toga, aparat UgB je pod okupacijom bio sastavljen najvećim delom od ljudi koji su se još pre rata kroz dugogodišnji rad specijalizovali za borbu protiv KPJ.

Naređenje o hapšenjima bilo je izdato upravniku grada Dragomiru Jovanoviću na konferenciji, koju su glavni pretstavnici okupacionog režima i kvislinške uprave održali 22 juna 1941 godine pre podne. Međutim, istog dana, šef upravnog štaba, d-r Turner, uputio- je pretsedniku kvislinške komesarske uprave, Milanu Aćimoviću, i pismeni nalog da se odmah izvrše, prema ranijem sporazumu sa njim, hapšenja svih vodećih i poznatih komunista u Beogradu. Ovo pismo pretstavljalo je potvrdu usmeno datih instrukcija i ovlašćenja, a namenjeno je bilo ne samo Aćimoviću već i nemačkim okupacionim vlastima radi upoznavanja sa nalozima koje je kvislinška policija imala da izvršava. Uhapšena lica treba, kaže se u pismu, zatvoriti na Adi Ciganliji, a zatim ih prebaciti u koncentracioni logor koji će Aćimović organizovati. U taj logor, prema istom pismu, treba smestiti i komuniste koji će biti uhapšeni u unutrašnjosti. Naročito je podvučeno da treba odmah uhapsiti sve španske borce. Policija je trebalo da uvede pojačanu dnevnu i noćnu uličnu službu i da se stara o čuvanju javnih zgrada i postrojenja. Najzad, Turner naročito skreće Aćimoviću pažnju na gradove Niš, Kragujevac, Užice i Čačak i na rudnike Rtanj, Trepču i Bor. Nemačkim vojnim vlastima i jedinicama dostavljen je prepis ovog Turner-ovog pisma sa naredbom da »u svakom pogledu« pomažu kvislinške i žandarmeriske organe koji »će se obraćati neposredno ... (vojno-teritorijalnim)... organima i trupnim jedinicama kada nastane opasnost, tj. kada mesni komandant

srpskih policiskih snaga bude smatrao da više nije gospodar situacije«.

Već je rečeno da akcija hapšenja nije uspela. Članovi CK KPJ ostali su u Beogradu neotkriveni, čak je generalni sekretar partije, Tito, došao baš u to vreme iz Zagreba u Beograd, gde su donete značajne odluke u vezi sa prelaskom od pripreme na akciju. Ostali funkcioneri su jednim delom napustili Beograd, a jednim delom blagovremeno prešli u ilegalnost.

Dalji razvoj događaja pokazao je svu slabost okupacionog režima i njegovih kvislinških saradnika pred snagom naroda koji je krenuo u borbu. O ovim događajima već je bilo reči ukoliko su bili od interesa za okvir ove studije. Treba naročito podvući da je uporedo sa borbom, koja je planula u svim delovima Srbije počela i serija »odmazdi«, sa kojima se nije prekidalo sve do kraja okupacije. O tome će još biti reči, a ovde treba samo potsetiti da je prva odmazda naređena već nekoliko dana posle 22 juna 1941, a zbog podmetanja bombe pod tribinu sa koje je Vojni zapovednik trebalo da posmatra defile volksdeutscher-skih jedinica.

17 avgusta obešeno je na Terazijama pet pripadnika NOP-a, od kojih su dvojica bili seljaci, pripadnici partizanskih grupa,, dvojica radnici i jedan student. Vešanje je, u cilju zastrašivanja, naredio šef EK Beograd, Karl Kraus, ne tražeći prethodnu saglasnost Vojnog zapovednika.

Zatim su došla nezapamćena zverstva u Kraljevu i Kragujevcu. Okupator je bio prinuđen da dovede pojačanja, došla je »kaznena ekspedicija« generala Boehme-a, redali su se događaji puni heroizma jedne i brutalnosti druge strane. Interesantno je da je načelnik komandnog štaba Vojnog zapovednika u svom izveštaju od 16 septembra istakao, na osnovu »uputstva KP Srbije za gerilski rat« i ostalih naređenja Vrhovnoga štaba koja su pala u nemačke ruke, da se prema okupacionim trupama nalazi do u tančine organizovani neprijatelj. U istom izveštaju on naglašava da trupama treba objasniti da se »svaki Srbin (izuzev žandarmerije i finansiske straže) koji se zatekne sa oružjem u ruci ili koiji pomaže komunističke i ostale bande ima smatrati našim neprijateljem i mora se uništiti«.

Oktobra te godine šef Sipo i SD-a, odnosno njegov zamenik Heinrich Mueller, šef Gestapo-a, uputio je Einsatzgruppi

Sipo i SD-a u Beogradu i komandantima Sipo i SD-a na Bledu i u Mariboru direktive za suzbijanje »komunističkog pokreta u bivšoj Jugoslaviji«, u kojima, na osnovu informacija koje je dotle uspeo da prikupi bezbednosno-policiski aparat Trećeg Reich-a, daje objašnjenja o sastavu, delatnosti i. taktici NOP-a — a i uputistva za akciju Sipoi i SD-a protiv njega, ističući da se »suzbijanje bandi na ustaničkoij teritoriji« ima vršiti u saradnji sa Wehrmacht-om i Policijom poretka, a da »suzbijanje ilegalnog komunističkog pokreta« spada isključivo u nadležnost Policije bezbednosti, uz eventualnu saradnju sa lokalnom kvislinškom policijom. U raspisu je bitna konstatacija da »ustanički pokreti nisu dela grupa koje nepovezano operišu i pojedinih lica, već da gerilskim borbama, sabotažnim i terorističkim delima rukovodi KPJ, koja ih je organizovala«. Ciljem delatnosti Sipo i SD-a u odnosu na NOP Mueller označava »totalno uništenje komunizma i obezbeđenje svih onih objekata koji su od značaja za nemačku ratnu privredu«.

Kao konkretan zadatak, Mueller postavlja tačno ispitivanje pokreta (tj. NOP) u organizacionom i personalnom pogledu. Saslušanjem funkcionera, upotrebom agenture i isleđivanjem treba rasvetliti organizacionu strukturu, personalni sastav pokrajinskih, okružnih i mesnih komiteta, kao i veze koje postoje između »ilegalnog rukovodstva KPJ i bandi«.

U pogledu organizovanja obaveštajne službe, Mueller podvlači apsolutnu potrebu stvaranja široke mreže agenata na čitavoj teritoriji, naročito putem vrbovanja uhapšenih pripadnika NOP-a. Ciljem ove obaveštajne delatnosti on označava provalu u ilegalne organizacije, pa stoga pridaje naročiti značaj agentima koji su povezani sa »ilegalnim pokretom i koji mogu blagovremeno javljati za sve planove i namere NOP-a«.

U pogledu poterne službe, Mueller ističe potrebu sprovođenja većih akcija, uz saradnju sa Wehrmacht-om i Policijom poretka, ali napominje da, su takve akcije često- ostajale bezuspešne jer su se pripadnici NOP-a. zakamuflirali. Zato- treba sastaviti poterni spisak koji će obuhvatiti sva lica o kojima se saznalo da su »komunisti, teroristi ili članovi bandi«. Spisak treba dostaviti, svim nadleštvima koja rade na suzbijanju komunizma, da bi mogla vršiti identifikovanja, i. piroveravanja lica na terenu operacija ili prilikom akcija.

NA KLANICU

Oktobra 1941 godine streljano je u Kragujevcu oko 7.000 stanovnika, radi odmazde za poginule i ranjene nemačke vojnike prilikom jednog partizanskog napada. Na fotografiji nemački vojnici odvode žrtve na streljanje

Za sabotaže Mueller konstatuje da »nisu dela. pojedinih lica, već pojava opšteg ustanka«. Nosiocem »misli o sabotaži« Mueller obeležava SKOJ i podvlači da će sabotaže »i posle uništenja bandi biti još mnogobrojnije« sa ciljem da se »sp-reči izvoz dobara sviju vrsta, a paralizuju postrojenja i saobraćajna sredstva važna za javni život«. Za sprečavanje sabotaža su, nastavlja Mueller, neophodni agenti i zato obavešta-jnu službu treba izgrađivati i u tom pravcu. Dotadašnja iskustva (stečena do izdavanja ovih direktiva 22 oktobra 1941), su pokazala da se »jedino velikim akcijama komunistički pokret u Jugoslaviji ne može likvidirati«. Zato Mueller zahteva da se odmah pristupi »planskoj državno-policiskoj delatnosti sa ciljem da se obuhvati partisko voćstvo[1] i provali u pokrajinske, okružne i mesne komitete«. Najzad, Mueller naređuje da se preventivno uhapse sva lica koja su poznata kao komunisti, bez obzira na to da li se bave ilegalnim radom ili ne. Isto tako treba pohapsiti i sva ona lica »na koja, se sumnja, da pripadaju komunističkom pokretu ili da su. potpomagala njegova stremljenja«. Najzad, Mueller traži da mu se, u vezi sa delatnošću na suzbijanju komunističkog pokreta, svakog meseca podnosi izveštaj, iz koga se može videti da li je, pokret u porastu ili opadanju, koje su mere preduzete, koliko- je funkcionera iz pojedinih komiteta uhapšeno, sa kojim je ustanovama uspostavljena veza preko obaveštajaca i koliko je komunističkih sabotaža izvršeno.

Kako je izgledao ovakav izveštaj i, istovremeno, kako je nemački bezbednosno-policiski aparat, u, Srbiji gledao- na razvoj NOP-a krajem 1941 godine-, pokazuje izveštaj koji je EG p-O'dnela Mueller-u 13 decembra te godine. Sastavio ga je Helm, tada još rukovodilac odeljenja IV EG u Beogradu. Govoreći o delatnosti protiv NOP-a tokom novembra, i iznoseći rezultate ove delatnosti. Helm konstatuje da je u tom razdoblju NOP bio u opadanju i verovatnim razlogom za to smatra koncentrične vojne akcije Wehrmacht-a na ustaničkom području i mere odmazde. Broj ustanika, p-o njegovom tvrđenju, verovatno ne prelazi 2,0.000, što bi pretstavljalo- otprilike trećinu brojnog stanja u mese-cu septembru i oktobru, »Čišćenjem« velikoga dela ustaničke teritorije, KPJ je izgubila vezu sa »očišćenim područjem«, kaže on, a mnogi njeni vodeći funkcioneri pali su u borbama sa Wehrmacht-om, četnicima i »srpskim dobrovoljačkim odredima«. Helm smatra da

je KPJ izgubila oko 70% svog rukovodećeg kadra i kao- izvor ove informacije označava uhvaćenu kurirsku poštu, planove za reorganizaciju partije i partizanskih odreda, iskaze zarobljenih funkcionera i izveštaje pouzdanih agenata.

Helm nabraja sledeče mere koje je EG preduzela u saradnji sa Wehrmacht-om, kvislinškim snagama i četnicima (Pecan,čevim):

•— velike akcije na ustaniekom području;

—• akcije u gradovima okupirane Srbije, blokade gradskih četvrti, itd.;

— racije protiv nezaposlenog muškog stanovništva;

— hapšenje i internaciju svih Jevreja i Cigana;

— hapšenje svih lica sumnjivih kao komunista i njihovo interniranje u logore;

— uzimanje talaca;

— registrovanje u kartoteci svih lica sumnjivih po liniji komunizma;

— pojačana kontrola kretanja na prilaznim drumovima, železničkim stanicama i pristaništima;

— donošenje nove uredbe o prijavljivanju u gradovima i naseljenim, mestima;

— donošenje uredbe O' pružanju podrške partizanima po kojoj svaka podrška povlači smrtnu kaznu;

— pomeranje policiskog časa u pojedinim oblastima na 17 odnosno 18 časova;

— donošenje uredbe Vojnog zapovednika o- obezbeđenju drumskog i železničkog saobraćaja, kojom se, pod pretnjom kazne smrti ili robije, naređuje stvaranje brisanog prostora od 500 metara s obe strane drumova ili pruga, a zabranjuje sađenje visokih kultura;

— mere obezbeđenja. u pogledu železničkih sabotaža, predložene transportnoj komandi Wehrmacht-a za Jugoistok;

— organizovanje i uvođenje formacija građanske zaštite i dobrovoljnih stražarskih organizacija u ugroženim oblastima;

— proglašavanje vanrednog stanja u nekim delovima zemlje;

— mere odmazde Wehrmacht-a po normi: za ubijenog pripadnika Wehrmacht-a strelja se 100, za ranjenog pedeset Srba;

— spaljivanje sela čiji se muški stanovnici dokazano nalaze kod partizana.

BORBA OMLADINE I AKTIVISTA

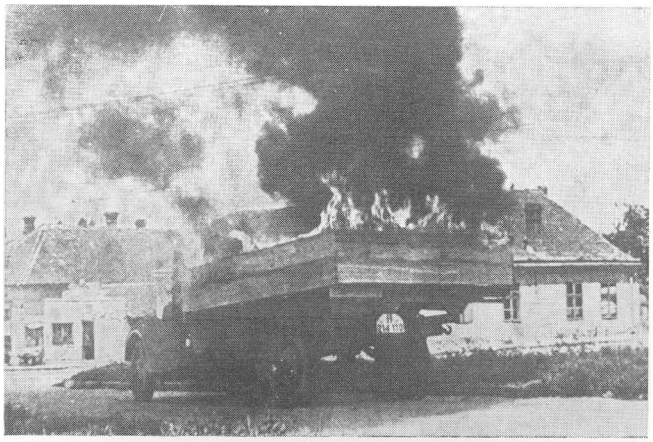

Uprkos svih žrtava i terora, omladina i aktivisti NOP'-a neprekidno su, većim i manjim akcijama, zadavali udarce okupatoru. Gore: zapaljen SS-ovski kamion; dole: uspeo atentat na nemački vojni transport

Izveštaj navodi da je zbog komunističke delatnosti u novembru uhapšeno 101 lice, od kojih oko 70% funkcionera pojedinih komiteta. Uglavnom se radi o intelektualcima koji su ranije pripadali pokrajinskim, okružnim ili mesnim komitetima, U mnogim slučajevima, navodi Helm, ta je lica partija uputila partizanskim grupama kao političke komesare. Posebni komandosi EG su pre likvidacije ovih zarobljenika izvršili njihovo saslušanje i uputili sva lica, sumnjiva, da su funkcioneri KPJ, u Beograd radi temeljitijeg ispitivanja.

Izveštaj tvrdi da je SKOJ sa 70°/o razbijen, da je, sem sekretara, čitav njegov centralni komitet uhapšen i delom likvidiran, da su pojedini oblasni komiteti izgubili do 70°/o svojih funkcionera, koji su, u međuvremenu, takođe likvidirani. Načelno se likvidiraju svi pripadnici SKOJ-a, pošto se prethodno[1] temeljito[1] saslušaju, eventualno uz primenu pooštrenih mera.

U pogledu svoje obaveštajne mreže, EG navodi da ima agente koji drže vezu:

— prema pokrajinskimi, okružnim i mesnim komitetima partije;

— prema pokrajinskim, okružnim i mesnim komitetima SKOJ-a u Srbiji i Vojvodini;

— prema partizanskim grupama;

— prema terorističkim i sabotažnim grupama,; i

— prema pojedinim ćelijama u nadleštvima, ustanovama i preduzećima.

Po pitanju sabotaža izveštaj konstatuje da ih je u novembru bilo 128, ali da je u poslednje vreme ta delatnost znatno popustila, a pooštrenim merama obezbeđenja izbegnuto je ozbiljnije ometanje železničkog saobraćaja. CK KPJ je, tvrdi izveštaj, naredio da se do 15 decembra 1941 godine ne vrše akta sabotaže, pošto' se partija hitno mora reorganizovati, a veće sabotaže bi, privlačenjem pažnje policije, ugrozile reorganizaciju. Prema izveštajima pouzdanih agenata, EG je očekivala akciju ubijanja viših oficira Wehrmacht-a i vodećih ličnosti kvislinške vlade, kao i. pojačanje sabotažne delatnosti, smatrajući da će se mnogi partizani vratiti u gradove.

Interesantno[1] je da, za razliku od Sipo i SD-a — koji je vrlo rano[1] uočio da glavno- ugrožavanje okupatora dolazi od NOP-a pod rukovodstvom, KPJ — ustanove Wehrmacht-a u

Srbiji dugo su potcenjivale značaj i pravu snagu ovog svog protivnika. Ic-oficir Više komande LXV, Carl Calsow, koji je kasnije u istom svojstvu bio u štabu Vojnog zapovednika, daje veoma zanimljivu sliku shvatanja koja su p-reo-vladavala u komandama Wehrmacht-a na okupiranoj teritoriji. Pre svega, kaže on, u prvim mesecima je uopšte bilo sporno da li se radi o pojedinačnim grupama ili o jedinstvenom rukovodstvu. Čak i kad je Wehrmacht došao do uverenja, da ima prema sebi organizovan ustanak sa čvrstim vojnim rukovodstvom, ipak mu je izgledalo da NOP pod voestvom KP pretstavlja manju opasnost od četnika Draže Mihailovića. U pogledu NOP-a se smatralo da se radi o brojno- malim grupama, koje ne pretstavljaju akutnu vojnu opasnost, dok se, međutim, o organizaciji DM govorilo kao o protivniku koji raspolaže sa više stotina hiljada boraca. Ipak je, ujesen 1941 godine, svega u jednoj prilici Wehrmacht imao prema sebi grupu četnika DM, a inače se borio isključivo- protiv NOP-a. Ovo činjenično[1] stanje nije uticalo na ocenu koju su o svom protivniku davali oficiri Wehrmacht-a, verovatno zato što se oni nisu mogli priviknuti na misao da vojnim operacijama, i to smišljenim, celishodnim i. vrlo uspešnim, može upravljati komunistički politički funkcioner, a ne aktivni oficir. Oni su smatrali da nije dokazano da NOP zaista stoji pod voćstvom komunističkih funkcionera, pogotovu što su ovi tako- uspešno zakonspirisali svoj identitet, da ga organi nemačke obaveštajne službe nisu nikako mogli nedvosmisleno utvrditi. Načelnik štaba Vojnog zapovednika je još septembra 1941 godine zvanično ukazao da ustanike treba smatrati komunistima. Međutim, to »treba smatrati«, protumačeno- je- kao- -da je Wehrmacht, iz političkih razloga, akcep-tirao ovako tumačenje narodnog ustanka, ali da u to nije baš verovao. Kako Calsow ističe, u višim štabovima Wehrmacht-a komunistička organizacija u Srbiji je veoma potcenjivana, kako u političkom tako i u vojnom pogledu. Njoj je prida-van samo- lokalni značaj, bez shvatanja za veliku pozadinu, snažnu rukovodeću organizaciju i političku i vojnu strategiju koja je došla do izražaja u NOP-u.

Uskoro- su, međutim, i vojne komande morale napustiti svoje prvobitne stavove i pomiriti se sa idejom, da im protivnik nije skup ostataka stare jugoslovenske vojske pod rukovodstvom aktivnih oficira, pojačan ustanicima, već da se prema njima nalazi kvalitativno nova politička i vojna snaga

koja unosi potpuno nove elemente u strategiju i taktiku, sa kakvima se dotle te komande još nisu nikad sretale.

Konkretno se u tom pogledu može otprilike utvrditi sledeći razvoj: prvi je, još pre izbijanja narodnog ustanka, aparat RSHA uočio sa koje će strane doći do udara protiv okupatora; zatim je, u Srbiji, do istih zaključaka došao i upravni štab Vojnog zapovednika, te je njegov pripadnik d-r Kiessel u tom smislu podneo Vojnom zapovedniku obrazloženi memorandum; ubrzo iza toga je i Abwehr — čiji su oficiri najvećim delom poticali iz civilnih redova ili bili reaktivirani posle niza godina provedenih izvan vojske — shvatio- značaj NOP-a i ulogu KPJ u ustanku. Međutim, prošla je više meseci dok je obaveštajna služba uspela da uveri i operativne više štabove i profesionalne oficire u njima da se tu zaista radi o narodnom pokretu koji vodi Komunistička partija, a ne o povampiravanju potučene jugoslovenske vojske i njenog komandnog kadra.

Ova shvatanja komandnih ustanova Wehrmacht-a u okupiranoj Srbiji, — a i relativno- sporo- prihvatanje od strane drugih lokalnih faktora okupacionog aparata ideje o pravom svojstvu i kvalitetu svoga protivnika — posledica su delimično i toga što su, građanski kolaborateri i kvislinška. policija uveravali okupatora da je Komunistička partija u Srbiji slaba, da ima svega nekoliko hiljada članova, a da je narod u svojoj masi protivnik komunizma i nastrojen patrijarhalno i konzervativno.

Treba potsetiti da je Abwehr od samog početka pojave NOP-a nastojao da iskoristi protiv njega četničke formacije, kao što je i EG angažovala u iste svrhe četničke grupe Koste Pećanea. Od strane Abwehr-a u tome se naročito angažovao kapetan d-r Mati, o čijoj je delatnosti u vezi sa pokušajem, da se četnička grupa majora Dangića prihvati kao saveznik u borbi protiv NOP-a napred bilo opširn-o reči,

Abwehr-ova ocena situacije posle prve ofanzive, kada je NOP p-reneo svoje težište u Sandžak, Crnu Goru, a zatim u severozapadnu Bosnu, bila je u osnovi pravilna. Abwehr je, naime, smatrao da je ovo bio vrlo uspešan potez, koji za okupatora može biti veoma opasan. NOP je na teritoriji, na kojoj je narod bio- izmrcvaren ustaškim režimom, morao naići na podršku i dobiti nove borce koji su stajali pred alterna-

tivom ili da se pridruže ustanku ili da budu fizički uništeni. Sem toga, u tim krajevima nije bilo mnogo snaga Wehrmacht-a, već organizaciono slabih domobranskih i relativno malobrojnih ustaških.

Abwehr je cenio da, je posle napuštanja Užica snaga formacija NOP-a iznosila tri do četiri hiljade boraca, i da će u proleće narasti do 10.000 — 12.000 pripadnika. Međutim, na usporavanje procesa ponovnog jačanja NOP-a i njegovih partizanskih odreda mogli su, po njegovom mišljenju, uticati sledeći momenti:

— retka naseljenost Crne Gore i Sandžaka;

— nedovoljna materijalna sredstva, nedovoljno snabdevanje, nedostatak oružja;

— organizacione i komandne teškoće zbog nedostatka vojno obučenog osoblja;

— jaka propagandna i opšta akcija organizacije DM.

Abwehr je pokušao[1] da i oba,vestajnim sredstvima utiče na podrivanje NOP-a, sumnjajući u mogućnost da će ga razne kvislinške snage, uz pomoć nemačkih i italijanskih jedinica, moći da uguše. Zato- je nastojao da pridobije pojedine pripadnike NOP-a koji su ležali po zatvorima i logorima, da ih zavrbuje i uputi u partizanske jedinice, u cilju podrivačkog rada. U istom smislu je, uostalom, radio i Sipo i SD.

O prebacivanju težišta borbe iz Srbije u druge oblasti raskomadane Jugoslavije i o ulozi koju je Srbija — a naročito Beograd — imala za NOP, drug Tito je, u jednom retrospektivnem, pregledu, rekao sledeče:

»Tako je Beograd bio za nas on,a,j centar iz koga je, kao što to obično biva u takvim velikim momentima i revolucionarnim periodima, zračio nov duh, nova ideja pokreta... I Beograd je za nas to uvijek ostao, za vrijeme čitave Narodnooslobodilačke borbe, iako se- ona, poslije: povlačenja naših jedinica, nije odvijala više u takvim razmjerama na užoj teritoriji Srbije kao u Bosni, Hrvatskoj, Lici, Dalmaciji, Sloveniji i Crnoj Gori... I pre povlačenja iz Srbije mi nismo predviđali da nećemo pretrpjeti trenutne neuspjehe, jer smo znali da nećemo moći održati tu teritoriju, kad se uhvatimo u koštac s toliko nadmoćnijim neprijateljem ... I zbog toga... ja ipak nisam htio da se vratimo natrag u Srbiju, sve dok ne bude mogućno, kad tamo dođemo, da održimo i teritoriju i Beograd kao centar odakle će se borba dalje razvijati«.

U BORBAMA PRVE OFANZIVE

Partizani sprovode zarobljene Nemce u blizini Užica

*

O situaciji u početku narodnog ustanka, kada je u Beogradu rukovodstvo KPJ odredilo smernice borbe i pokrenulo snage otpora, koji u Srbiji — i pored prenošenja težišta u druge jugoslovenske oblasti — nikada nije mogao biti ugušen, drug Tito kaže: » ... Ali pošto su kadrovi bili ono osnovno, Beograd je, ne zbog toga što se tu nalazilo[1] rukovodstvo, već zbog velikog broja kadrova, bio-, takoreći, onaj centar odakle su davane direktive i slati ljudi na teren da rade na organizaciji ustanka... Tu smo više puta održavali razne sastanke i optimizam i jedna silna vjera da, moramo uspjeti u našem, poduhvatu provejavala je kod naših ljudi. Mi smo se tada pripremali, bez obzira što još nije došlo do napada na Sovjetski Savez, za borbe koje su nam pretstojale. Imali smo prilično sreće, osim druga Rankovića koji je pao u ruke policiji i kasnije bio spasen, da smo se, to jest članovi CK KPJ, uspeli održati, bez obzira što smo imali dosta muke, jer su nas ponekad, otkrivali uz pomoć provokatora. Ali, nažalost, stradao je mnogo srednji i niži rukovodeći kadar«.

Slučaj sa hapšenjem i spasavanjem Aleksandra Rankovića, koji drug Tito pominje u ovoj izjavi, spada u okvir mera koje je Sipo i SD bio preduzeo u letnjim, danima 1941 godine, i protivmera kojima je KPJ odgovarala na ovaj teror. U to vreme Aleksandar Ranković je, između ostalog, radio- na pronalaženju oružja i municije i na pripremanju, akcija. Bilo je planirano i uništenje beogradske radio-stanice. Tom revolucionarnom delatnošću bilo je obuhvaćeno na hiljade ljudi. Ranković je radio naročito- sa dvojicom, od kojih se jedan, međutim, bio povezao- sa agentom UgB Špartaljem. Zahvaljujući njegovoj provokaciji Rankovića je na ugovorenom sastanku sačekala zaseda organa Sipo i SD-a, koju je Špartalj bio doveo-, Ranković je savladan i sproveden u sedište EK, koje se nalazilo u zgradi bivšeg ministarstva pravde. Pošto je tamo premlaćen, jer nije davao odgovore koje su od njega islednici tražili,, prebačen jet u zatvoreničku bolnicu.

Izvanredno smelom, a pri tome detaljno planiranom i precizno sprovedenom akcijom, Partija je izvršila oslobođenje Aleksandra Rankovića iz bolnice. Ovaj događaj pokazao je, i to na najuočljiviji način, s jedne strane, snagu KPJ u Beogradu, i s druge, slabu koordinaciju između organa Sipo- i, SD-a i kvislinške policije koja je isto tako doprinela srećnom ishodu ovog podviga. EK je izvršio hapšenje Rankovića i njegovo

saslušavanje, ne angažujući Specijalnu policiju, čiji bi ga organi nesumnjivo prepoznali. Ovako je on ležao u bolnici neidentifikovan, što je i, zbog nedovoljnih mera, predostrožnosti, omogućilo' njegovo spasavanje.

Situaciju u Srbiji septembra 1941 godine reljefno[1] ilustruje i izveštaj koji je šef upravnoga štaba, d-r Harald Turner, uputio svojim pretpostavljenim ustanovama u Berlin, a koji je maršal Tito preneo svojim telegramom Kominterrii u Moskvu. Turner je u tom telegramu javljao: »Svi politički pokušaji da se narod kanalizuje u konstruktivnom pravcu i odvoji od komunista propali su i moraju biti odbačeni. Mi smo nagovarali, konferisali, ubeđivali i pretili, ali uzalud ... U ovoj zemlji narod ne zna za autoritet. Stare političke stranke, osim beznačajne šake ljudi, niko ne priznaje. Narod nikome ništa ne veruje, za komunističkim banditima ide kao slep. Komunisti su uspeli da okupe oko- svoje parole i one elemente koji ranije nikada nisu ni sanjali o nekoj saradnji sa komunistima. Mnogi idu tako daleko- da više vole boljševizam nego okupaciju, i to od onih na koje smo računali kao na saradnike. Ne pomaže ni naša pojačana propaganda da boljševici trpe neuspehe na frontu. Dobijam utisak da čak i vest o kapitulaciji SSSR ne bi dovela do kapitulacije ovih bandita koji su žilavi kako se to samo zamisliti može«.

Pored pojačanog terora i intenzivirane obaveštajne službe, okupator je protiv NOP-a primenio i propagandna sredstva, koja pominje i Turner u svom gorecitiranom izveštaju. Jedno od njih bila je lažna partizanska radio-stanica. Taj poduhvat organizovao je Dragomir Jovanović, a za njega su znali samo malobrojni pripadnici UgB i Vojne uprave. Emisije su davane na kratkim talasima, na dužini 25,5 m, svako veče dva puta, a kao spiker se pojavljivao policiski komesar Šterić. Emisije, čiji je tekst sastavljan u Upravi grada Beograda i kontrolisan u Upravnom štabu, bile su usrnerene nato da izazovu kod slušalaca uverenje da se radi o ilegalnoj partizanskoj emisionoj stanici na terenu. U njima je bilo reči o uspesima partizana, ali često na takav način da se emitovanim tekstovima kom,promituje stvar NOP-a, pošto je za, uspehe o kojima se javljalo šira publika iz sopstvenoga posmatranja i poznavanja događaja mogla znati da su izmišljeni. Istovremeno se putem tih emisija pokušavala da prikrije velika pro-

vala prouzrokovana iskazima preci kvislinkom policijom člana KP Ratka Mitrovića, koji je izdao sve što mu je o organizaciji bilo poznato i doveo do mnogobrojnih hapšenja. Rukovodstvo KP obavestilo je sve organizacije da se radi o provokatorskoj radio-stanici, tako da je njeno dejstvo bilo od samog početka oslabljeno i ona je i prestala sa emisijama čim su njeni organizatori saznali za obaveštenje koje je u pogledu nje dala KPJ. Tako ni ovaj pokušaj za unošenje demoralizacije u partizanske redove i ometanje razvoja NOP-a nije imao uspeha.

Nemačka propaganda je inače vrlo živo radila, u svom domenu, na dezinformaciji i zamagljivanju stvarnog stanja u Srbiji i u okupiranoj Jugoslaviji uopšte. Čitav niz propagandnih publikacija i biltena, koji su delom izdavani na samoj okupiranoj teritoriji a delom od strane raznih ustanova u Reich-u, a u prvome redu kvislinška i okupatorska štampa, intenzivno su dezinformisali javno mnenje.

Interesantno je citirati dva nemačka posieratna mišljenja o situaciji na okupiranoj teritoriji i o snazi i značaju NOP-a, kao jedinog i nesavladivog protivnika Trećeg Reich-a na Balkanu. O tome Walter Goerlitz, nemački istoričar, piše sledeče[1]):

»Niz mera odmazde, uzimanje talaca, streljanje talaca, njihovo vešanje na mestu atentata protiv železnica, spaljivanje čitavih mesta koja su bandama ili pojedinim partizanima davala skrovište, odvođenje stoke, spaljivanje žetvenih zaliha koje se nisu mogle odvesti, stvaranje »zabranjenih zona« s obe strane ugroženih i važnih železničkih pruga i drumova, preseljavanje stanovništva iz takvih zabranjenih zona, odvođenje nemirnih delova stanovništva u logore, — sve to je u zajednici sa pljačkom i rekvizicijama bandi, rušenjem starog poretka u oblastima u kojima su vladale bande, bekstvom ili osiromašenjem širokih slojeva stanovništva, izazvalo onu atmosferu mržnje, očaja, ogorčenja i bezakonja koja je obezbeđivala sve veći priliv u partizanske redove. Samim nasiljem se ovde nije moglo- ništa postići. ..«

A general Lothar Rendulic, komandant Druge tenkovske armije i vrhovni rukovodilac operativnih jedinica, na teri-

[1]) Walter Goerlitz, Der zweite Weltkrieg, 1939—1945, Bd II.

toriji bivše Jugoslavije u periodu 1943/44 godine, u svojim memoarima piše[1]):

»Partizani su pretstavljali prvi problem na Balkanu . . . Za generala Mihailovića, čiji su četnici u jesen 1941 bili, uglavnom, obustavili borbu, znalo se da će u slučaju savezničkog iskrcavanja ponovo da udare ... Loehr[2]) je izrazio- mnogo priznanja organizacionim i rukovodnim Titovim postignućima. Istina, Titu su pri tome olakšali posao brojna slabost nemačkih trupa i neraspoloženje koje je postojalo u zemlji protiv zagrebačkog režima. On je takođe umeo da izvuče koristi iz držanja Italijana... Svakako, ni srpski četnici, niti partizani Grčke, nisu nikako mogli da se uporede sa Titovom organizacijom . ..«

Na drugom mestu u svojim memoarima, govoreći o akcijama Wehrmacht-a protiv NOV i POJ, Rendulic piše da je problem, borbe protiv partizana bio, pre svega u tome, što je utvrđivanje mesta,, na kojima su, bile okupljene veće partizanske snage-, pret,stavljalo- vrlo nesigurnu stvar. »Ako- bi to- uspelo, jedinice su morale bez izazivanja pažnje biti dovedene u položaj sa koga bi se mogao sprovesti koncentrični napad na partizane-, no to se moralo držati što je moguće duže u tajnosti, jer bi se inače partizani, sa svojom izvanrednom službom izviđanja, pre vremena, izvukli iz pripremljenog zahvata«.

Ova dva citirana izvora pružaju više interesantnih zapažanja. Kod Go-erlitz-a, dosada najiscrpnijeg od nemačkih istoričara koji su se posle rata bavili prikazom ratnih zbivanja na osnovu nemačkih dokumenata i sa nemačkog stanovišta, kroz sumarne konstatacije data je jasna slika terorističkih metoda koje- je okupator primenjivao u Srbiji. Istovremeno je tu ukazano na činjenicu da su u uslovima okupacije ustanove starog političkog i društvenog stroja potpuno kapitulirale i postale bezvredne, dok je NOP, upore-do- sa vo-jnom

*) Lothar Rendulic, Gekaemft — Gesiegt — Geschlagen, Heidelberg, 1952.

[2]) General Loehr je u to doba (kasno- leto- 1943 godine) bio još zapovednik Wehrmacht-a za Jugoistok sa sedištem u Solunu. Rendulic je, pre nego što je preuzeo komandu koja mu je bila namenjena, održao sa Loehr-om. konferenciju, radi upoznavanja sa vojnom situacijom.

U operacijama protiv NOP-a učestvovale su snage Wehrmacht-a i SS-a. Na fotografiji, sleva: SS-general Phleps, komandant SS-divizije „Prinz Eugen"; Vojni zapovednik u Srbiji, general Bader; Viši vođa SS i policije, SS-general Meyszner. Fotografija je snimljena prilikom akcija koje je divizija „Prinz Eugen" sprovodila u zapadnoj Srbiji

akcijom, formirao i nove ustanove vlasti koje su za njegov razvoj i uspeh bile od isto- tolikog značaja koliko i same vojne akcije. Ostale primedbe na račun NOP-a pretstavljaju, naravno, nastojanja da se sa okupatora skine makar i delimično odgovornost za haos i krvavi teror u okupiranoj zemlji. Rendulic, čiji je primarni zadatak bio da razoruža, italijanske divizije na Balkanu i preuzme odbranu teritorije koju su oni držali od eventualnog savezničkog udara, naziva snage NOV i POJ najvažnijim problemom sa kojim se sreo. Preko četničkog kompleksa prelazi, potvrđujući štaviše, da se Draža Mihailović nije borio protiv okupatora i da je, eventualno, mogao prets,tavijati neku interesantniju komponentu situacije tek ako bi se na jugoslavenskoj teritoriji zaista pojavile jedinice zapadnih saveznika, kojima bi se četničke formacije verovatno pridružile. Zanimljivo je i priznanje kvalitetu snaga NOP-a i njihovog rukovodioca, maršala Tita, koje ni dva visoka rukovodioca Wehrmacht-a, Loehr i Rendulic, nisu mogli da previde sa svoga čisto vojničko-profesionalnog gledišta.

U ovakvoj situaciji nemački obaveštajni aparat, kako vojni, tako i politički, intenzivno je radio protiv NOP-a, nastojeći da što više sazna o njegovom rukovodećem kadru, o> kretanju njegovih jedinica, o, namerama i planovima, o- strukturi njegove organizacije, itd.

U tome je postojala živa izmena informacija između svih ogranaka obaveštajne službe, i to ne samo u granicama pojedinih teritorija na koje je Jugoslavija bila raskomadana, već i između ustanova koje su dejstvovale na raznim drugim teritorijalna. Treba potsetiti da je Wehrmacht, počev od 1943 godine, jugoslovensko područje, bez obzira na granice koje su preko njega bile povučene, tretirao, uglavnom, kao jedinstvenu operativnu oblast. RSHA je, međut'm, i dalje vodio računa o postojanju Pavelićeve države i o fikciji njene suverenosti. Zbog toga komandama Wehrmacht-a (Vojnoj grupi F i Drugoj tenkovskoj armiji), čija je nadležnost bila proširena na čitavu teritoriju operacija NOP-a, nije odgovarala jedinstvena organizacija aparata Sipo i SD-a za tu teritoriju. Međutim, između ustanova u NDH (policiskog atašea, opunomoćenika Reichsfuehrer-a SS, itd.) i BdS u Beogradu postojala je živa saradnja, koja se naročito izražavala u dostavljanju obaveštenja, prepisa uzapćenih materijala, interesantnih iska-

za zarobljenika, itd. Međutim, konspirativnost u pogledu zamagljivanja funkcija i identiteta najviših rukovodilaca NOP-a toliko je uspešno- sprovođena, da ni svi napori obaveštajnih servisa Trećeg Reich-a nisu uspeli da je probiju. O ovoj dezorijentaciji rečito govori i potraga za Svetozarom Vukmanovićem. Gestapo nije sa sigurnošću mogao da utvrdi identitet ličnosti koja se služila nadimkom »Tempo«, da ustanovi mesto njenog boravka, da tačno utvrdi njenu funkciju. O Vladi Popoviću je, juna 1944 godine, policiski ataše u Zagrebu javio BdS-u da je »rođeni Crnogorac, a ranije bio član CK KPJ. Posle prevrata od 1941 godine postao je šefom CK KPH, a navodno je pre otprilike mesec dana bio glavni šef komunista za čitav Balkan«. Za Petra Stambolića utvrđeni su tek krajem aprila 1944 ime i funkcija, kao i to da je on dotle ilegalno« boravio u Beogradu i tu vodio ilegalnu štampariju KP Srbije.

Odgonetavanje ličnosti maršala Tita trajalo je takođe vrlo dugo, iako je na tome uporno rađeno. Bilo je potrebno oko dve godine dok je Treći Reich uspeo- da utvrdi da. je njegov najveći protivnik na Balkanu identičan sa metalskim radnikom Josipom Brozom. Pri tome je, međutim, u spisima sreskog načelstva u Velikom Bečkereku (Zrenjaninu) još od 1937 godine ležao akt Banske uprave Dunavske banovine, kojim se svima sreskim načelstvima, pretsednicima opština, gradskim policijama, itd., između drugih podataka o CK KPJ, javlja da je član CK »Ivan Broz, mašinski mehaničar, rođen 6.II.1892 u Kumrovcu, srez Klanjec, nekoliko puta osuđivan zbog komunističke propagande, tražen zbog naročitih prestupa, a živi pod nadimkom Tito«. Taj akt, koji je mogao- skratiti dugotrajno i mučno odgonetavanje, volksdeutscherske vlasti u Banatu otkrile su tek februara 1944 godine.

Vrlo čudnu svetlost baca na rad ne-mačkog obaveštajnog aparata i sudbina akta koji je maja 1942 godine RSHA uputio BdS-u Beograd, tražeći podatke o narodno-oslo-bodilačkim odborima i Antifašističkom frontu žena. Jula iste godine BdS je odgovorio^ RSHA-u da u Srbiji do tog vremena nije- moglo biti utvrđeno- postojanje ni narodno-aslobodilačkih odbora ni AFŽ, a da će o tome izvestiti čim bude o tim organizacijama nešto saznao-. Oktobra 1942 godine konstatuje jedan o-d saradnika BdS-a, svakako prilikom rutinskog periodičnog vraćanja spisa iz arhive na radni sto referenta, da se do tada ništa nije saznalo o narođno-oslobodilačkim odborima i nekak-

vom Antifašističkom frontu žena »koji navodno postoje u srpskom prostoru«. Ova konstatacija je ponovljena na istome aktu i krajem decembra 1942 godine. Aprila 1943 ponavlja se zabeleška da se postojanje organizacije Antifašističkog fronta žena nije moglo utvrditi u srpskome prostoru. Svakog puta, uz zabelešku je dodavana primedba da se izviđaji nastavljaju. Juna 1943 godine konstatuje se, u produženju akta, da o postojanju Antifašističkog fronta žena ni do tog vremena nije utvrđeno ništa pozitivno, a da predmet treba izneti ponovo kad o tome budu dobijene stvarne indikacije objektivnog karaktera. Novembra 1943 godine akt je ponovo iznesen referentu, koji još jednom konstatuje da ni dotada o organizacijama pomenutim u aktu nema nikakvih podataka. Januara 1944 godine nova zabeleška, na osnovu izveštaja nekog neimenovanog V-Mann-a, tvrdi da se ne može ništa saznati o narođno-oslobodilačkim odborima koji postoje u srpskom prostoru, niti o Antifašističkom frontu žena, a da se ni ranije — 1941/42: — ništa nije čulo o tim organizacijama. Najzad je ovaj akt, preko oficira za vezu prema kvislinškoj policiji, upućen Specijalnoj policiji UgB. Prošlo je još šest meseci, dok je najzad, krajem juna 1944, Specijalna policija podnela BdS-u opširan izveštaj o AFŽ-u.

Iz čitavog ovog postupka, koji. se povlačio od maja 1942 godine do kraja okupacije, moglo bi se zaključiti da je BdS po nekim bitnim pitanjima u vezi sa NOP-om; ostao za sve vreme okupacije neinformisan. Izgleda da je zaista praktičistički dnevni rad na suzbijanju pojava sa kojima su se na terenu sretali njegovi organi, apsorbovao sve njegove snage, tako da mu za temeljitiju i studiozniju obradu problema nije preostajalo vremena, a možda ni stručnog kadra, sposobnog da, dublje uđe u pojedinosti i iz njih stvori sliku organizacionog stanja NOP-a. Ovo lutanje po pitanju narodno-oslobodilačkih odbora je naročito karakteristično, pošto je na oslobođenim teritorijama u Srbiji već 1941 godine funkcionisao sistem narodno-oslobodilačkih odbora, pre nego- na drugim područjima, na kojima su slobodne teritorije stvorene kasnije. Štaviše, sam BdS je, naprimer, odredio za streljanje Mihajla Jovanovića, advokata iz Bajine Bašte, zato što je bio pretsednik narodno-oslobodilačkog odbora u svom mestu, dok je ono, 1941 godine, bilo oslobođeno.

U pogledu obaveštenja o NOP-u i o KP, ukoliko se to radilo o sistematskom i sređenom pregledu i o preciznoj, detaljno razrađenoj slici sklopa njegovih organizacija, Uprava grada Beograda je bila mnogo temeljitije obaveštena od svog okupatorskog nalogodavca. Njeni izveštaji su, istina, bili često obojeni, ali su, pri svem- tom, davali bolje informacije o protivniku, protiv koga se nemački i kvislinški bezbednosni aparat borio, nego što su ih davali izveštaji BdS-ovih organa.

Počev od marta 1944 godine, BdS je dobijao informacije na osnovu kojih je zaključio da postoji nesumnjiva namera rukovodstva NOV i POJ da sa svojim jedinicama prodre u Srbiju. Kad su u prvoj polovini 1944 godine snage NOV već uveliko bile prešle u Srbiju i zauzimale sve veće teritorije, napredujući nezadrživo prema Beogradu, rukovodstvo Wehrmacht-a je u svojim izveštajima, istina, nedvosmisleno podvlačilo teško vojničko ugrožavanje nemačkih pozicija s te strane, ali nije bilo u stanju da pravilno uoči političke implikacije ovakvog razvoja. Tako je vrhovni komandant Jugoistoka u opširnom izveštaju koji je, jula 1944, podneo[i] OKW-u, naveo doslovce sledeče: »Komunizam nije dosada imao nikakvih naročitih političkih uspeha, pa čak ni među mnogobrojnim izbeglicama cd bombardovanja iz Beograda i Niša. Naprotiv, njegova vojna snaga dostigla je takve srazmere da pretstavlja ozbiljnu opasnost«.

Ocene situacije date u ovom izveštaju jasno pokazuju nesposobnost rukovodstva Wehrmacht-a da uoči činjenicu da je baš politička snaga NOP-a bila onaj faktor koji je stvorio njegovu vojničku snagu i da je ova bila izraz ogromnog političkog uspeha koji je NOP postigao među jugoslovenskim narodima. Ovakvo usko, vojničko-profesionalno gledanje na stvari izvanredno ilustrativno karakteriše mentalitet nemačkih vojnih rukovodilaca. Istovremeno ono pokazuje i shvatanje merodavno i za vojnu obaveštajnu službu. Ova služba se, uprkos dalekovidnijim i elastičnijim pojedincima u njenim redovima koji su osećali svu ogromnu snagu političkih koncepcija NOP-a, nije mogla osloboditi dejstva svog uklapanja u vojnički aparat, koji je sve merio čisto vojno-operativnim aršinom, bez razumevanja ogromnih političkih zbivanja koja su se pred njegovim očima odigravala u jugoslovenskom prostoru. Što se tiče aparata Sipo i SD-a, njegova je jednostra-

nost bila uslovljena primatom policisko-egzekutivnih momenata pred svim ostalim. Ni on nije razumevao suštinu onog što se zbivalo u sredini u kojoj je dejstvovao. Tu treba tražiti i uzroke velikih slabosti celokupne obaveštajne službe Trećeg Reich-a u njenoj delatnosti protiv NOP-a.

Čak i politički obrazovani i inače iskusni i spretni pretstavnici Trećeg Reich-a, kao, naprimer, Neubacher, nisu na situaciju gledali drukčije do sa pozicija brutalne sile, ne razumevajući snagu političkih ideja i razbuktalih nacionalnih i socijalnih ideala. Tako je Neubacher u predavanju, koje je decembra 1944 godine održao u Beču pred grupom kulturnih referenata NSDAP, govorio da je Jugoslavija prsia kao staklena ploča preko koje je dijamantom povučena crta. »Ideja o jugoslovenskom jedinstvu protivi se stvarnosti. Karakteristično je za nasilnički i neorganski način mišljenja boljševizma, da danas čak i Draža Mihailović, kao što znamo, najdublje sumnja u ideju o jugoslovenskom jedinstvu, dok je Broz-Tito, boljševik, danas postao u pravom smislu glavnim pobornikom jugoslovenske ideje«.

Dakle, ni političar Neubacher, najtešnje povezan sa obaveštajnom službom, i sam veoma aktivan njen rukovodilac — čak ni onda, kada je već sva Srbija, a sa njom veći deo Jugoslavije, bila oslobođena nemačke okupacije — ne shvata o čemu se radilo u Srbiji i o čemu se radi na još neoslobođenom delu jugoslovenskog tla. Ovakvo totalno nerazumevanje suštine istoriskog zbivanja ne dolazi samo od uobičajenog i poznatog dejstva prevelike blizine između posmatrača i događaja koji se posmatra. Ono je znak političke nedoraslosti, za koju se može naći delimično objašnjenje jedino u mentalitetu, nesposobnom, iz raznih razloga — čije bi bliže tretiranje i analiza daleko premašili okvire ovog našeg izlaganja — da razume zbivanja koja se nisu slagala sa njegovim shvatanjem sveta. Ovo je utoliko upadljivije što Neubacher, u istom predavanju, govori o suprotstavljanju »ideje o< Nemačkom Reich-u« u zapadnim delovima Jugoslavije iskonskom talasu ideje i stvarnosti nacionalnog, ekonomskog i socijalnog oslobođenja, koja je pokrenula jugoslovenske mase u njihovom nezadrživom hodu i koja je postala materijalni nesavladivi faktor.

b. Agenturna delatnost

U opisanim, opštim, političkim i obaveštajnim -okvirima odvijala se praktična delatnost nemačke obaveštajne službe u okupiranoj Srbiji protiv NOP-a. Treba, pre svega, istaći da je u dosadašnjem prikazu rada Abwehr-a, službe Ic i Sipo i SD-a, u kome su detaljno izneti i njihova organizacija i njihova delatnost, već bilo reči o aktivnosti raznih nemačkih obaveštajnih organizacija protiv NOP-a, njihovog glavnog protivnika. Ovde nam je cilj da uočimo i osvetlimo nekoliko pojedinosti koje će upotpuniti poznavanje sa metodom i načinom rada nemačke obaveštajne službe i njihovom primenom na sektoru borbe protiv NOP-a. Pri tome treba imati u vidu i ono- što je već rečeno- o- njenome radu u tom domenu, o njenoj organizaciji i o načelima po kojima je usmeravala svoju delatnost.

Važno je, između ostalog, da se odmah u početku ovog izlaganja uoči razlika koja, u odnosu na NOP, pcsto-ji između delatnosti vojne i političke obaveštajne službe na okupiranoj srpskoj teritoriji. Ona prva je pratila operacije Wehrmacht-a i otuda je bila jaka i razgranata tamo gde su operisale njegove jedinice. Od kraja prve ofanzive-, pa do ponovne pojave regularnih jedinica NOV i POJ na srpskoj teritoriji, u proleće 1944 godine, u Srbiji su dejstvovali partizanski odredi i terenska pozadinska organizacija KP i NOP-a. U odnosu na njih, rad Abwehr-a je bio- ograničen, pošto- je tu prvenstvo pripadalo bezbednosno-policiskoj službi. Treba se potsetiti na strukturu Abwehr-ove organizacije i na to da su se sedišta njenih organa menjala prema operativnoj situaciji. Kao što nam je već poznato, na području Srbije postojale su Abwehr-ove centralne i rukovodeće ustanove. FAT-ovi, međutim, kao nosioci terenske delatnosti Abwehr-a posle njegove reorganizacije-, dejstvovali su van granica uže srpske teritorije. Tek kad je počelo- pripremanje Abwehr-ovog »Ruecknetz-a« i diverzanata u Srbiji se ponovo pojavljuje intenzivnija delatnost vojne obaveštajne službe, k-oja ima specijalni karakter.

Sipo i SD u Srbiji, kao ogranak nemačke bezbednosno-policiske službe za okupiranu srpsku teritoriju, nije prestajao za sve vreme okupacije sa svojom svestranom delatnošću. uperenom na suzbijanje NOP-a, niti je ta delatnost ma u

jednom trenutku popustila u svom intenzitetu. Smatran, u početku, prvenstveno problemom kojim treba da se bavi bezbednosno-policiski aparat, narodni ustanak u Srbiji se ubrzo pretvorio- u vojni problem. Za njegovo suzbijanje angažovane su dodatne snage Wehrmacht-a, dolazi do »kaznene ekspedicije« i do Prve ofanzive. U toku ovih vojnih poduhvata, Sipo i SD je igrao ulogu saradnika Wehrmacht-ovih snaga. On je »raščišćavao« i policiski razrađivao i obrađivao rezultate brutalnih oružanih zahvata Wehrmacht-a. Od početka 1942 godine, kada je okupatoru izgledalo da je u Srbiji suzbio narodni pokret, težište borbe protiv NOP-a i KPJ prešlo je opet na Sipo i SD. Okupator je pokušavao da umesto pokretima trupa, sa svojim protivnikom iziđe na kraj policiskim merama. Sada su vojne jedinice igrale ulogu pomagača, koji je stavljan u pokret ako bi bezbednosne i policiske snage bile slabe da savladaju konkretnu situaciju. Najzad, krajem 1943 i početkom 1944 godine, slika se opet menja. Snažni razmah partizanskoga rata u samoj Srbiji i pritisak jedinica NOV i POJ, koje su se vraćale na teritoriju Vojnog zapovednika Srbije, nametnuli su okupatoru borbu za svoje održanje snagama Wehrmacht-a i njegovih pomoćnih formacija. Sipo i SD postaje opet Wehrmacht-ovim saradnikom, koji nastoji da svojom obaveštajnom i egzekutivnom službom pruži pomoć teško pritešnjenim vojnim snagama.

Ovo pomeranje težišta sa Wehrmacht-a na policiski aparat i obrnuto odnosilo se, kao što se vidi, samo na borbu koju je okupator vodio protiv partizanskih grupa i jedinica NOP-a. Sa terenskom organizacijom, sa pozadinskom mrežom NOP-a i sa Komunističkom partijom za sve vreme su se borili Sipo i SD i njegovi kvislinški pomagači, oslanjajući se naročito na Specijalnu policiju.

Može se bez preterivanja reći da je pojava NOP-a odredila okupatorove političke poteze u Srbiji i uticala na to da su ovi prvenstveno imali da služe — po njegovoj zamisli — suzbijanju narodnog ustanka. Dovoljno je potsetiti na okolnosti pod kojima je došlo do formiranja Nedićeve vlade, do stvaranja policiskog sistema razgranjavanjem terenskih ispostava Sipo- i SD-a, do formiranja kvislinških oružanih snaga i do- čitavog niza drugih mera okupacione politike, sa kojima smo se u dosadašnjem izlaganju upoznali.

U okviru Sipo i SD-a, borba protiv NOP-a je, u prvom redu, bila stvar odeljenja IV. Međutim, i odeljenje III je vrlo aktivno u tome, u svom delokrugu učestvovalo-, prikupljajući preko svojih pripadnika i agenture podatke o komunističkim, naprednim i levičarskim elementima. U ovom svom radu aparat Sipo i SD-a se, shodno- opš'tem Mueller-ovom uputstvu 0 organizovanju i metodu borbe protiv NOP-a, u znatnoj meri služio agenturom, a naročito je nastojao da zavrbuje uhapšene ili zarobljene pripadnike NOP-a i da ih upotrebi kako za obaveštajni, tako i za diverzatnski rad prema NOP'-u i protiv njega. Treba ponovo- istaći da je BdS u toj borbi, pored sopstve-ne agenture, koristio- i to u još većoj meri, Specijalnu policiju i njene agente, kao i obaveštajne servise kvislinških formacija. Između ostalog BdS se u borbi protiv NOP-a služio i arhivama raznih ustanova stare Jugoslavije koje su se bavile komunistima, naprimer, spisima Državnog suda za zaštitu države.

U ovoj svojoj delatnosti Sipo i SD u Srbiji bio je povezan 1 sa ograncima nemačke bezbednosno-policiske službe u NDH. Tako je Einsatzkommando- Zagreb početkom oktobra 1941 godine dostavio EG-u Beograd spisak komunista sastavljen na osnovu policiske evidencije komunističkog odeljenja policije u Zagrebu. Taj spisak je sadržao kratke podatke za 107 pripadnika KPJ, pretežno sa područja Hrvatske. U njemu su se nalazili svi rukovodioci KP, koje je zagrebačka policija poznavala.

U svom radu na suzbijanju NOP-a okupacione vlasti su od samog početka koristile pomoć četnika. Što se tiče Sipo i SD-a, ta se pomoć izražavala u dostavama, u saopštavanju podataka o NOP-u za koje bi četnički štabovi saznali, a u prvom redu u egzekutivnoj i borbenoj saradnji čiji su pojedini oblici i primeri već pominjani. Naročito od jeseni 1943 godine, pored generalne linije korišćenja usluga organizacije DM, na terenu su sklapani mnogobrojni lokalni spc-razumi između okupacionih vlasti i četničkih štabova, pri čemu su ispostave Sipo i. SD-a mero-davno učestvovale. Obaveštajnom radu Sipo i SD-a protiv NOP-a ova saradnja je dosta koristila, pošto su četnici bili nepomirljivi i zakleti protivnici NOP-a, te, prema tome, sa te strane nije trebalo sumnjati u njihovu spremnost za tu borbu. Međutim, izveštaji koje bi organi Sipo

i SD-a na terenu dobijali preko četničkih kanala, često su bili obojeni prema četničkim potrebama i interesima.

Kao pomoć u obaveštjanom radu — koja je, istina, za samu užu Srbiju sve do 1944 godine bila od manjeg značaja — BdS je koristio i rezultate prislušne službe Na 4, koja je pratila i emisije partizanskih radio-stanica odnosno radio-službe NOV. Tim putem BdS je dobijao podatke o kretanju i sastavu snaga NOP-a, pošto je Na 4 bio uspeo da dešifruje šifru koja je upotrebljavana. Od rezultata te prislušne službe aparat BdS-a u Srbiji dobijao je na uvid one koji su imali praktičnog značaja za teritoriju njegove nadležnosti.

U pogledu agenture, koju je Sipo i SD upotrebljavao protiv KP i NOP-a navešćemo samo neke tipične slučajeve, koji ilustruju način i metode te delatnosti i njene rezultate. Kao i po drugim linijama, tako je i po liniji borbe protiv NOP-a i KP bilo agenata koji su se za taj rad dobrovoljno i po svojoj inicijativi stavili na raspoloženje nemačkim organima. Jedan od takvih je, naprimer, bio Borivoje Bogić, predratni nemački agent, koji se bio još u aprilu 1941 godine prijavio Helm-u za obaveštajni rad protiv KP. Helm ga je odmah primio i zadržao lično na vezi. Bogić je učinio nekoliko denuncijacija, ali — kako po svemu izgleda — primio se tog posla u prvom redu zatoi da bi mogao vršiti razne malverzacije pod zaštitom vlasti za koju je radio. Kasnije je uhapšen zbog prevara.

Dobrovoljno se prijavio za rad u korist Sipo i SD-a i poštanski službenik Branko Šćepanović, čiji je slučaj već u nekoliko mahova naveden kao primer. Njegov slučaj, uostalom, može služiti i kao primer nemarnosti koju je teško objasniti. On je svojim provokacijama u odnosu na organizaciju NOP-a u pošti Beograd 2, učinio velike usluge EK-u i pokazao se nesumnjivo sposobnim za obaveštajni rad. Međutim, kada je organ Sipo-a, za koga je Šćepanović bio vezan, otišao na otsustvo i zatim bio premešten na neku dužnost u Reich-u, veza sa njim je zanemarena, mada se on i dalje stavljao na raspoloženje, i najzad prekinuta,

Šćepanovićev slučaj, s druge strane, je jedan od onih koji jasno pokazuju tehniku provokacije i poturanja agenata u protivničku organizaciju, u ovom slučaju u ćelije nadleštva čiji je Šćepanović bio službenik. U tom pogledu, njegova de-

latnost je potpuno odgovarala onom tipu agenturnog rada koji je Mueller u svom citiranom raspisu od oktobra 1941 godine naročito tražio od svojih organa.

Ubacivanja agenata u protivničke redove bilo je u Srbiji svugde, gdego-d je dejstvovao aparat Sipo i SD-a. Štaviše, iz Srbije su agenti ubacivani i u partizanske redove izvan njenih granica. Ispostava BdS-a u Loznici je, preko- svog obaveštajnog centra u Zvorniku, uputila 1943 godine u partizanske jedinice između ostalih i agenta Avdu Fidagića. Podaci, do kojih su dolazili ovi ubačeni agenti, skupljali su se u Zvorniku i odatle predavani ispostavi.

U obaveštajnom pogledu, Sipo i SD je postigao najveće uspehe preko pojedinih agenata koje je uspeo da zavrbuje u redovima pripadnika NOP-a ili čak članova KPJ. Ovde jedan od najtežih slučajeva pretstavlja vrbovanje Petra Aldana, studenta, koji je bio kurir i održavao doi rata, vezu između partiske organizacije u Novom Sadu i Pokrajinskog komiteta, KPJ u Beogradu. Uhapšen u Pančevu, Aldan je dao izvanredno- opširnu i detaljnu izjavu, u kojoj je iz-neo sve što- mu je bilo- poznato 01 o-rganizaciji KPJ, njenim rukovodiocima i funkcionerima-, njihovim boravištima, njihovom kretanju, kao- i o- vezama koje su postojale između pojedinih komiteta. Pošto je, kao dugogodišnji član SKOJ-a i, kasnije, Partije, poznavao organizaciju i delatnost KPJ, Alda-n je- svojim izjavama pomagao bezbednosno-policiskom aparatu okupatora da izvrši nekoliko uspešnih egzekutivnih zahvata, kojima je- teško pogođena organizacija KP u Banatu. Iako Alđanova provala nije bila jedini materijal kome za ovo ima da se zahvali, ona je, nesumnjivo, mnogo doprinela, da se do takvih rezultata dođe.

Aldan je zavrbovan u zatvoru. Pušten je početkom septembra 1941 godine, pošto- je primio- instrukcije za dalji rad od SS-kapetana Brandt-a. Osnovni mu je zadatak bio da ponovo uspostavi vezu sa ilegalcima u Banatu, ali je trebalo da se kreće i po Beogradu, da bi utvrdio- ima li na ulicama njemu poznatih funkcionera KPJ. Sastanci sa Aldanom su delom održavani u Beogradu, a delom u Pančevu, pri čemu je korišćena okolnost da se tamo nalazio priličan broj lica pod policiskim nadzorom, koja, su se morala svakog dana javljati pančevačkoj policiji. I Aldan je, tobože, bio pušten pod ovim uslo-vima, što- mu je davalo- mogućnosti da u policiju

IZDAJNIK

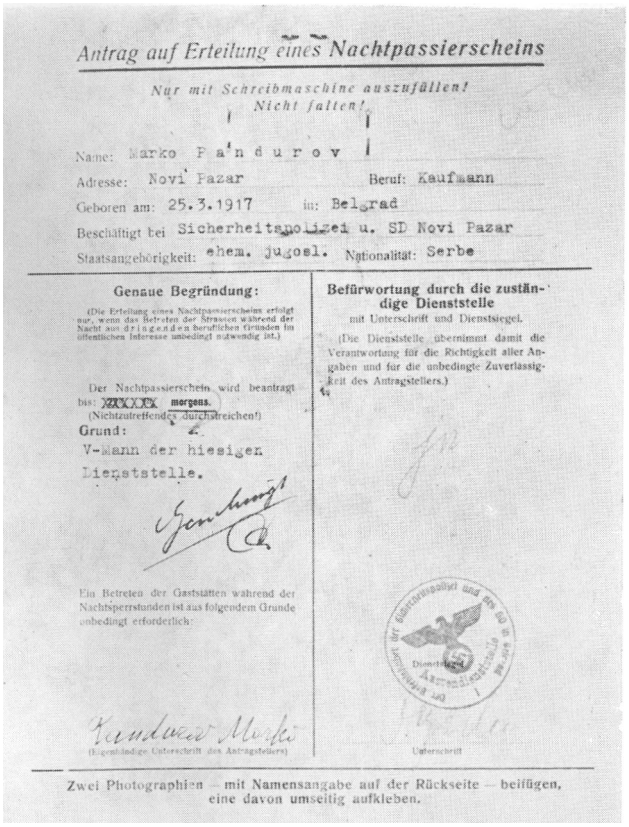

Antrag auf Erteilung eines Nachtpassierscheins

Nur mit Schreibmaschine auszufüllen!
Nicht falten!

Name: Marko P a n d u r o v

Adresse: Novi Pazar Beruf: Kaufmann

Geboren am: 25.3.1917 in: Belgrad

Beschäftigt bei Sicherheitspolizei u. SD Novi Pazar

Staatsangehörigkeit: ehem. jugosl. Nationalität: Serbe

Genaue Begründung:

(Die Erteilung eines Nachtpassierscheins erfolgt nur, wenn das Betreten der Straßen während der Nacht aus d r i n g e n d e n beruflichen Gründen im öffentlichen Interesse unbedingt notwendig ist.)

Der Nachtpassierschein wird beantragt bis: XXXXX morgens.
(Nichtzutreffendes durchstreichen!)

Grund:

V-Mann der hiesigen Dienststelle.

Ein Betreten der Gaststätten während der Nachtsperrstunden ist aus folgendem Grunde unbedingt erforderlich:

Kandurov Marko
(Eigenhändige Unterschrift des Antragstellers)

Befürwortung durch die zuständige Dienststelle
mit Unterschrift und Dienstsiegel.

(Die Dienststelle übernimmt damit die Verantwortung für die Richtigkeit aller Angaben und für die unbedingte Zuverlässigkeit des Antragstellers.)

Unterschrift

Zwei Photographien – mit Namensangabe auf der Rückseite – beifügen, eine davon umseitig aufkleben.

Petra Aldana, funkcionera KPJ, zavrbovao je Gestapo u zatvoru. Pošto ga je najpre upotrebio za razbijanje partiske organizacije u Banatu, BdS ga je prebacio u Sandžak, gde je pod imenom Marko Pandurov delovao kao

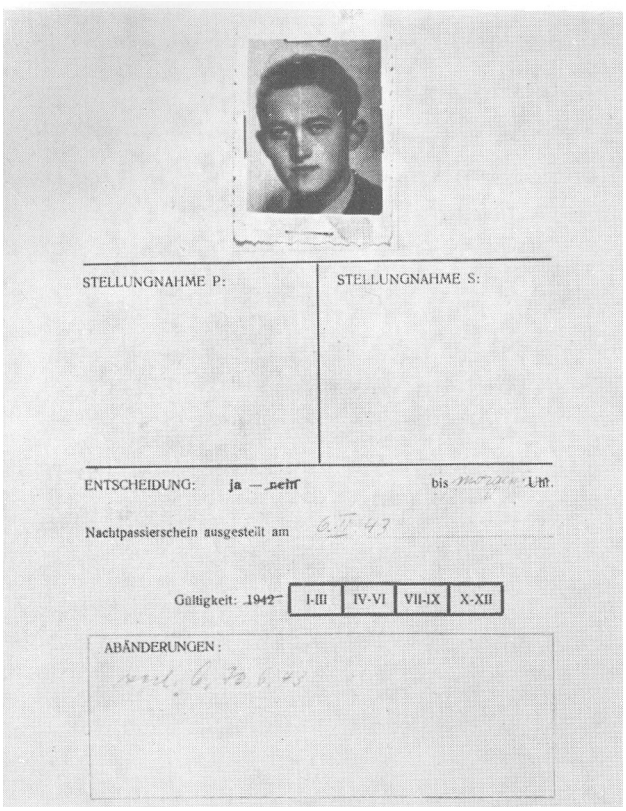

STELLUNGNAHME P:

STELLUNGNAHME S:

ENTSCHEIDUNG: ja — ~~nein~~ bis [illegible] Uhr.

Nachtpassierschein ausgestellt am [illegible]

Gültigkeit: ~~1942~~ | I-III | IV-VI | VII-IX | X-XII

ABÄNDERUNGEN:

agent i provokator protiv NOP-a i partizana. Njegova delatnost prostirala se i na jugoistočnu Bosnu, jugozapadnu Srbiju i Crnu Goru. Fotografije pretstavljaju faksimil odobrenja za izdavanje dozvole noćnog kretanja

dolazi ne izazivajući sumnju. U Beogradu sastanci su održavani u konspirativnom stanu.

U toku jeseni 1941 godine Aldan je delovao kao provokator u partiskoj organizaciji u Banatu. Svojim radom, kao agent BdS-a omogućio je da postepene bude po-hapšeno- više istaknutih članova KP.

Pošto je obavio posao u Banatu, Aldan je kao agent BdS-a prebačen u Bosnu, gde je takođe uspeo da uđe u partizanske redove. Kretao se na terenu jugoistočne Bosne, jugozapadne Srbije i, Crne Gore, a naročito je mnogo- radio- u Sandžaku, služeći se nadimcima »Marko- Pandurov« i »Hans«. Cesto je bio- i u Beogradu. On se svojim radom bio- toliko dekonspiris-ao- da je, naprimer, u Raško-j i Novom Pazaru istupao i javno prilikom legitimisanja i hapšenja. Prema nekim obaveštenjima, radio- je, na kraju, za ispostavu Sipo- i SD-a u, Skadru.

Drugu veliku provalu uspeo je Sipo- i SD da izvrši hapšenjem Milisava Borđoškog, političkog komesara nekog partizanskog odreda u Posavini. Njega je saslušala ispostava u Šapcu, pa su tamo, na osnovu njegovih iskaza, izvršena velika hapšenja, odnosno- identifikacije funkcionera i aktivnih pripadnika partizanskih jedinica u šabačkom logoru. Ova provala je imala i kasnije teških posledica, pošto- su na osnovu njegovih izjava, lako- mogle biti dokazane aktivnost i učestvovanje u partizanskim, odredima uhapšenih lica. Tako- je, naprimer, 1943 godine streljan Dušan Ostojić, za koga je Borđoški dve godine- ranije izjavio da je politički komesar u jednom odredu u Mačvi.

Putem hapšenja i iznuđivanja priznanja, uz upotrebu najgrubljih sredstava fizičkih mučenja, Sipo i SD je u raznim slučajevima dolazio- do- uspeha. Iza priznanja uhapšenih, on ih je ili zavrbovao-, ili ga nije više upotrebljavao, ili ga, na kraju, čak i likvidirao-. Zanimljiv je slučaj Aleksandra Učenka, beloemigranta, službenika opštinskog vodovoda u Beogradu, koji je uhapšen septembra 1941 godine po jednoj agentskoj dostavi. Na saslušanju Učenko je dao iskaz da je radio na formiranju partiske ćelije i grupa u ustanovama u kojim,a je radio-. Na osnovu njegovog iskaza i hapšenja koja su iza toga usledila izrasla je zamašna provala u toku koje su, međutim, razna uhapšena lica — a u, prvom redu sam, Ilčenko- — okrivljavala i niz svojih poznanika koji nisu imali, nikakve stvarne veze sa njegovom delatnošću. Islednik. je posumnjao- da je

veći broj uhapšenih lica uvučen u ovu stvar jedino zbog ličenkove želje da okrivljavanjem, nevinih omogući stvarnim aktivistima, sa kojima je radio, da se blagovremeno sklone. Zbog toga je nadležni referent odlučio da se odustane od daljih hapšenja, a da se Učenko strelja. Veći broj uhapšenih lica je posle toga pušten.

Već je pomenuta velika provala u Požarevcu, do koje je došlo na, osnovu dostave Pavla Bilava, magacionera ergele Ljubičevo. Tu je prvo uhapšen, decembra 1943 godine, službenik sreskog načelstva Živko Lazarević, rukovodilac jedne skojevske grupe. Njegovim »pooštrenim'saslušanjem« došlo je do' zamašne provale. Uhapšen je opštinski službenik Ljubomir Stepić, koga je Lazarević odao, a preko njega se stiglo do funkcionera ilegalne organizacije u Požarevcu, elektrotehničara Milana Kojića. Ukupno je u ovoj provali uhapšeno 33 lica, od kojih su neka streljana odmah, u okviru neke lokalne odmazde. Od 18 hapšenika, koji su upućeni u Beograd BdS-u, devet je takođe pogubljeno, a devet poslato na prinudni rad.

Ispostava u Kosovskoj Mitrovici je juna i jula 1943 godine uspela da provali organizaciju KP i SKOJ-a na Kosovu, a naročito u samoj Mitrovici. Uhapšeno je 39 lica, a prilikom pretresa, u vezi sa hapšenjima, nađeno je prilično materijala, koji je dao uvid u organizaciju u Mitrovici i raznim mestima Kosova. Među uhapšenima, od kojih je veći deo streljan, bilo je i nekih koji su otpušteni. Prema predlogu ispostave, koji je uključen u njen izveštaj upućen po završetku te akcije BdS-u, za puštanje su preporučeni neki uhapšeni koji su se upisali u »partiske spiskove«, ali su se držali pasivno i pri tome su i hranioci najmanje šestoro članova porodice. Ovakva lica trebalo' bi upotrebiti kao agente, pogotovu što bi njihove porodice stalno bile na raspoloženju kao sredstvo za vršenje pritiska. »Sem toga bi se, nastavlja ovaj predlog, humanost koju ovim pokazujemo mogla u pogodnoj formi propagandistički iskoristiti«. Za sta je, po ovom predlogu, došlo do vrbovanja V-Mann-a. Između ostalih, zavrbovan je Zivorad Ajdanić, gimnazijalac, koji je bio uhapšen »iz razloga bezbednost!«.

Na kraju treba pomenuti da je BdS dobijao, u cilju saslušanja i koriščenja iskaza, i lica uhapšena od strane mađarske policije iz Bačke. Ona su morala, posle izvršenih saslušanja, biti opet vraćena. Tako je ispostavi u Zrenjaninu juna 1942

godine bio ustupljen Danilo Grujić, iz Bačkog Petrovca. On je saslušan u Zrenjaninu i tom prilikom dao opširan iskaz i naveo mnoga imena svojih veza u Banatu, koje je uspostavio kao pripadnik partizanskog štaba Okružnog komiteta KPJ za severni Banat.

c. *Saradnja sa kvislinškim ustanovama i organizacijama*

U* vezi sa svojom delatnošću protiv NOP-a okupatorov aparat je organizovao, odnosno omogućio i favorizovao organizovanje raznih ustanova i organa kvislinške uprave i formiranje reakcionarnih političkih organizacija. Tu su, u toku 1941 godine, naročitu ulogu igrali četnici kojima je rukovodio Košta Pećanac, ljotićevski »dobrovoljci« i odredi koje je formirala Nedićeva uprava. Dok se delatnost ovih formacija ograničavala, uglavnom, na oružanu borbu protiv partizanskih odreda, dotle je kvislinška policija radila i egzekutivno i obaveštajno. Pored nje je, u obaveštajnom smislu, dejstvovao i »Zbor«, koji je imao svoj obaveštajni otsek i davao EK-u podatke, podnosio mu denuncijacije, itd. Koliku je pomoć okupator dobijao od raznih oružanih kvislinških formacija vidi se iz statistike koju je objavila kvislinška štampa novembra 1941 godine. Prema toj statistici je, dejstvom »srpskih vladinih oružanih odreda i žandarmerije« ubijeno jula 6, avgusta 152, septembra 240 i oktobra 536 pripadnika NOP-a, a zarobljeno jula 2, avgusta 29, septembra 146 i oktobra 370.

Ovom treba dodati i aktivnu pomoć okupatoru od strane četničkih formacija Draže Mihailovića, koje su partizanske odrede napale s leđa, pogazivši sporazum o zajedničkoj akciji protiv okupatora pre nego što se osušilo mastilo njegovih potpisa.

Za akciju protiv KPJ je od naročitog značaja bila već češće pominjana saradnja Sipo i SD-a sa Upravom grada Beograda, odnosno sa njenom Specijalnom policijom koju je organizovao Dragomir Jovanović. I u raznim mestima u unutrašnjosti Srbije kvislinška policija je pretstavljala dragocenog pomagača okupatora u njegovim nastojanjima da suzbije pokret naroda ka slobodi. Praktično, Specijalna policija je radila za odeljenje IV EG (EK) odnosno BdS-a. Već je bilo reči o njenoj velikoj samostalnosti u tom pogledu i o oblicima njene saradnje sa nemačkim bezbednosno-policiskim organima.

Specijalna policija je uspela da izvrši nekoliko provala. Jedna od najtežih, po svojim posledicama, bila je provala sa Ratkom Mitrovićem, čije su žrtve bili razni srednji i niži funkcioneri: KPJ. Organi Specijalne policije, koji su u ekipama radili po unutrašnjosti, izvršili su i tu nekoliko provala partiskih organizacija, naprimer, u Šapcu, Valjevu, Čačku, Užicu, Kruševcu, Leskovcu, Jagodini, Mladenovcu, Smederevu i Požarevcu.

Oktobra 1943 godine Specijalna policija je uspela da izvrši provalu i u Pokrajinski komitet KPJ za. Srbiju. Ta provala je otpočela hapšenjem jednog bračnog para, pripadnika KPJ, kome je poveren specijalni zadatak da u Beogradu organizuje skrovište za partiske funkcionere i centar za. propagandni materijal i tehniku. Agenturnim radom, kojim je praćena aktivnost KPJ, utvrđeno je postojanje ovog skrovišta, pa je zatim izvršen egzekutivni zahvat. Nizom brzih uzastopnih hapšenja Specijalna policija je privela oko dvadesetak lica. Saslušavanjem uhapšenih i zaplenjivanjem materijala, Specijalna policija je došla do značajnih podataka o stanju i delatnosti organizacije KPJ. Tom prilikom je utvrđeno da je KP uspela da preko svoje obaveštajne službe u kvislinškom policiskom aparatu ostvari uvid i u rad Specijalne policije. Tada je bilo otkriveno da su dva policiska službenika i jedan policiski agent činili Partiji takve usluge koje su joj omogućavale da blagovremeno preduzme protivmere u vezi sa pripremanim poduhvatom. U provali je otkriveno i nekoliko kuća koje je zakupila KPJ i koje su joj služile za partiski rad. Otkrivena je i štamparija, mada se u njoj više nisu štampale publikacije KP. Novu štampariju, koja je bila preuzela taj zadatak nisu, međutim, uspeli da otkriju. Od ostalih podataka, koji su tom prilikom dobijeni i koje je Specijalna policija saopštila BdS-u, važniji su ovi: imena članova Pokrajinskog komiteta i Glavnog štaba partizanskih odreda za Srbiju, na čelu sa Radivojem Jovanović-Bradonjom i političkim komesarom Momčilom Markovićem; podatak o kretanju Svetozara Vukmanovića, člana CK i Vrhovnog štaba, koji je, pred Petu ofanzivu prošao kroz Beograd u pravcu Leskovca, sa zadatkom da formira štab u Makedoniji i tamo koncentriše partizanske snage; podaci o kretanju Glavnog partizanskog štaba za Srbiju u okolini Leskovca (pri tom je brojno stanje tamo koncentrisa-

nih partizana označeno sa oko 4.000, a broj članova KP, obuhvaćenih Pokrajinskim komitetom, sa 1.000).

U dosadašnjem izlaganju već su dati primeri konkretne delatnosti Specijalne policije u okviru saradnje sa okupatorom na suzbijanju NOP-a. Njima treba, kao naročito karakterističan dodati raspis koji je, sa Nedićevim potpisom, Odeljenje za državnu zaštitu uputilo kvislinškom Ministarstvu unutrašnjih poslova, a koji je, polovinom avgusta 1944 godine, preko specijalnog kurira razaslat okružnim načelnicima, komandantima »Srpske državne straže«, »Srpskog dobrovoljačkog korpusa« i »Granične straže«, šefu Banjičkog logora i upravniku grada Beograda. Ta naredba pokazuje do kakvih je granica kvislinški aparat bio spreman da ide u svojoj borbi na suzbijanju pokreta za narodno oslobođenje.

Raspisom se naređuje da se konfiniraju i stave u logor sva lica koja »propovedaju komunističke ideje, ovima simpatišu ... hvale komunistički režim ... prikrivaju komuniste i neće vlastima da ih prckažu... omalovažavaju ili kritikuju postupke vlasti i njihove naredbe koje su u opštem interesu izdate...«. Pored ovih, a u prvom redu, naređuje se konfiniranje i stavljanje u logor svih lica koja su aktivni vladini protivnici odnosno pristalice NOP-a, ali i takvih »koji neće da rade, već sabotiraju i svojim neuputnim postupkom zabunu u narodu stvaraju.. . koji namerno, lažno i tendenciozno vesti pronose u cilju zabune i stvaranja nereda«. Isto tako je naređeno[1] i uzimanje talaca, među kojima su, kao kategorija, naređenjem izrečno< pomenuti i srodnici lica koja su se »odmetnula u šumu kao komunisti«, roditelji dezertera iz kvislinških formacija i »simpatizeri komunizma i njihovi agitatori«.

Raspisom se naređuje da se izvrši podela lica, uhapšenih na osnovu njega, u šest kategorija, od kojih prva treba da se »trajna eliminiše iz društva, bez obzira na pol i godine starosti«. U tu kategoriju spadaju »poznati komunisti i idejni borci. . . čiji je rad nesumnjivo težak po današnje stanje«. Druga kategorija, u koju se ubrajaju simpatizeri, propagatori i pomagači komunista, treba da bude za duže vreme »eliminisana iz društva«, a, eventualno, i upućena na prinudni rad. Treća i četvrta kategorija, koje prema ovoj klasifikaciji obuhvataju lakše slučajeve imaju se osuditi da u logoru provedu od tri meseca do dve godine, odnosno, ukoliko se radi o ma-

loletnicima, da budu upućeni u popravni zavod za maloletne u Smederevskoj Palanci. Petu i šestu kategoriju sačinjavaju taoci. Istraživanje, izviđanje, kategorisanje, kažnjavanje i uzimanje talaca dato je u isključivu nadležnost upravnih i policiskih vlasti kvislinškog aparata. Sva konfinirana lica i taoci imali su se upućivati, zajedno sa odlukom o njihovom konfiniranju, Banjičkom logoru.

d. Postupak sa članovima KP i pripadnicima NOP-a

U svojoj borbi protiv pripadnika NOP-a, okupatorski bezbednosno-policiski aparat, zajedno sa svojim kvislinškim pomagačima, upotrebljavao je najgrublje metode. Mahom je pripadništvo NOP-u bilo dovoljan razlog za unošenje u spisak lica koja će se likvidirati povodom odmazdi ili, u lakšim slučajevima, za upućivanje u koncentracione i radne logore. Članstvo u KP je, gotovo bez izuzetka, povlačilo' streljanje', pogotovu ako se radilo o kakvom funkcioneru. Kao što pokazuje vešanje na Terazijama, EK je pokušao da. vrši zastrašivanja i putem javnih pogubljenja. Takvih je slučajeva bilo' više u unutrašnjosti, u vezi sa likvidiranjem zarobljenih partizana i članova KP. Međutim, kasnije je ta praksa napuštena i streljanja su vršena tajno, odnosno bez prisustva javnosti, ali su objavljivana imena ili broj pogubljenih u pojedinim egzekucijama za odmazdu. Sa pitanjem odmazda upoznaćemo se posebno, a ovde ćemo samo napomenuti da je za naređivanje streljanja bilo dovoljno da se konstatuje »komunističko delovanje«, bez ikakve dokazane stvarne radnje ili učešća u kakvoj konkretnoj akciji protiv okupatora. Studentkinja Zorka Jovanović, kod koje je nađen veći broj komunističkih letaka, određena je za streljanje, zato što je njenom isledniku izgledalo da bi ona u logoru ili na prinudnom radu nastavila svoju »ilegalnu delatnost, iako samo usmenom propagandom«.

Isto tako je za streljanje uhapšene poštanske službenice Branislave Dinić, koja je izvesno' vreme provela u jednoj partizanskoj jedinici, dato obrazloženje da se tu radi o »uverenoj komunistkinji... za koju se ne može očekivati, na osnovu njenog nastrojenja, nikakav popravak ili promena mišljenja«.

Za držanje uhvaćenih članova KP — izuzev malog broja primera koji su napred navedeni, gde su pod pritiskom i mu-

TEROR

U Valjevu su 27 marta 1942 godine obešeni partizani Stevan Barata i Josip Majer. Četnici su ih potkazali, Nemci obesili, a nedićevski kvislinzi dali stražu

kama pojedinci popuštali — karakteristična je hrabrost, čvrstina i borbeno, revolucionarno raspoloženje sve do smrti. Ilustrativan je u tom. pogledu slučaj pogubljenja partizanskog rukovodioca Stevana Filipovića, izvršenog u Valjevu 1942 godine. Filipović je obešen javno, na valjevskoj pijaci. Prema izveštaju, koji je podnela ispostava. BdS-a u Valjevu svojoj centrali u Beogradu, Filipović je, stigavši na mesto pogubljenja, »govorio u komunističkom smislu, pozivajući masu naroda, koja se sjatila, da se prihvati pušaka«. Do> poslednjeg trenutka Filipović je »dalje huškao u komunističkom smislu«. Ispostava dodaje, referišući o ovome da je, istina, »u ovom slučaju huškanje osuđenika bilo bezuspešno«, ali da bi ono ipak u sličnom slučaju, »pri nekom jako prožetom srpskom stanovništvu«, moglo dovesti do incidenata i da nije dopustivo da, osuđenik u poslednjim trenucima pred pogubljenje »vređa Fuehrer-a i Nemački Reich«. BdS se po toj stvari odmah obratio Vojnom zapovedniku, tražeći da se pri pogubljenjima izbegne sve što bi moglo izazvati nemir u stanovništvu, a naročito da se spreči mogućnost da osuđenici pred smrt govore. »Pri poznatom fanatičkom nastrojenju Srba — piše BdS — koristiće ovi tu posilednju priliku da pred masom, gledalaca,.. . još održe huškačke i po nemačke interese štetne govore u javnosti«.

Prilikom provale koja je izvršena u organizaciji KPJ i SKOJ-a u Kruševcu, uleto 1943 godine, od strane ispostave BdS-a. u saradnji, sa Specijalnom policijom, uhapšeno je 115 lica, od kojih je pogubljeno' 54, 20 upućeno na rad, 7 u koncentracione logore, 21 maloletnik u zavod u Smederevskoj Palanci, a pušteno- svega 13. Miladija, Kostić, koja je bila, određena za streljanje, izjavila je u svom poslednjem saslušanju doslovce: »Izjavljujem da sam po svima tačkama rekla istinu i želim, kao' završnu rečenicu, da dodam svome saslušanju da sam uprkos svoga hapšenja još uvek pristalica komunizma i da bi se, ako bi bila puštena, u svakom pogledu opet zalagala za komunističke oslobodilačke ciljeve«.

U Kosovskoj Mitrovici je jednom prilikom, u vezi sa jedinom većom provalom, uhapšeno 16 lica, članova KP i SKOJ-a. Među njima je bila i Silvira Tomasini, nastavnica gimnazije, koja je rukovodila radom među ženama u okviru ilegalne organizacje. Kada je grupa uhapšenih bila upućena na železničku stanicu u Mitrovici, Silvira Tomasini je prisutne pozdravljala

uzdignutom pesnicom i uzvikivala komunističke parole. Zbog toga je starešina ispostave nju zadržao i zatražio odmah od BdS-a da se ona ne upućuje u Beograd, već da se odobri njeno hitno pogubljenje u Mitrovici. BdS je ovo odobrio. Međutim, pre nego što je saglasnost iz Beograda stigla, ispostava je odmah, sutradan posle upućenog zahteva, lakonski izvestila BdS da je Silvira Tomasini — a sem nje i uhapšeni Lazar Jeličić koji nije bio u ovoj grupi — pokušala na putu da pobegne i da je u bekstvu ubijena. Svakako se desila to da, je Tomasinijeva, posle svoga istupanja,, vraćena sa stanice u ispostavu gde je bila, podvrgnuta takvom mučenju da. je izdahnula, zbog čega je starešina, ispostave uputio u Beograd radiogram kojim traži saglasnost, za pogubljenje, ali je, za svaki slučaj, sutradan izvestio da je Tomasinijeva. već ubijena »pri pokušaju, bekstva«. To je bilo u očiglednoj kontradikciji sa njegovim radiogramom od prethodnog dana, ali je BdS to primio na znanje bez daljih primedaba.

Najzad se, kao tipičan postupak, može navesti i slučaj sa grupom od 55 partizana, koju je BdS-u uputila volksdeutscherska milicija iz Osijeka, radi smeštaja u prolaznom logoru u Zemunu, kojim je BdS upravljao. Pet partizana je umrlo ubrzo po dolasku u, logor, a za sedmoricu preživelih je utvrđeno da nisu sposobni za rad. Referent, je šefu odeljenja IV BdS-a, Sattler-u, uputio pitanje »šta treba da bude sa nesposobnim banditima?« Ovaj je na to lakonski odlučio da, se sposobni pošalju na prinudni rad u koncentracioni, logor Mauthausen, a nesposobni stave na raspoloženje za streljanja za odmazdu.

2. Četnici

Jedan od krupnijih problema sa kojim se nemački obaveštajni aparat sreo u Srbiji i u drugim oblastima Jugoslavije bio je i četnički kompleks. Već je bilo reči i, o tome kako je nemačka obaveštajna služba učestvovala u zaključivanju sporazuma sa četničkom grupom Koste Pećanca. Tim sporazumom u samom početku okupacije postignuto je, kako' su smatrali nemački nadležni faktori, cepanje jedinstva u redovima samih četnika — od kojih se deo pod Pećancem neposredno pretvorio u pomoćne formacije okupatora, a druga, grupacija na čelu sa Dražom Mihailovićem, bila je znatno' oslabljena.

Dok je bezbednosno-po-liciski aparat sarađivao- sa vojnom upravom u Srbiji po pitanju uobličavanja sporazuma koji je Pećanac ponudio-, Abwehr se nalazio u prvom, planu kad se radilo na uspostavljanju lične veze sa Dražom Mihailovićem i njegovim pristalicama. Mihailović je sarađivao sa Pećancem, sve dok ovaj nije otvoreno- prišao okupatoru. Neposredne podatke o njihovom razilaženju i o- daljoj situaciji u grupi oko Mihailovića Wehrmacht je dobio početkom oktobra 1941 godine, iz iskaza zarobljenog četničkog podoficira Zdravka Draško-vića. Iz ovih podataka se videlo da ta grupa nije dotada stupala u borbu protiv okupatora i da je, štaviš-e, gledište Mihailovića bilo da još nije došlo vreme da se istupi protiv okupacionih sila i Wehrmacht-a. Nemačka 714 pešadiska divizija, koja je bila zarobila Draško-vića, predala ga je EK-u Sipo i SD-a, gde je on nanovo saslušan i dao opširna objašnjenja. Tada je, istovremeno, potvrđena i vest o sporazumu između Draže Mihailovića i partizanskog Glavnog štaba, koji se- pojavio kao nov faktor u formiranju ne-mačkog stava prema četničkom problemu.

Ustvari, još je Aćimović, kao pretsednik komesarske kvislinške uprave, ukazivao Upravnom štabu da bi trebalo doći u vezu sa Mihailovićem i uspostaviti sa njim saradnju u borbi protiv NOP-a. To je, kada je formirana »srpska vlada«, u svojim razgovorima sa Vojnim zapovednikom, ponovio- i Nedić. Okupaciona uprava bila je- sklona da uspostavi saradnju sa Mihailovićem, pa čak i da ga snabdeva opremom i municijom, pod uslovom da on zaista povede odlučnu borbu protiv partizana. Međutim, sporazum Tito—Mihailović, za koji su Nemci ubrzo saznali, bitno je izmenio ovaj stav. Ali, Abwehr je u međuvremenu već bio uspostavio neposredne veze sa Mihailovićem,, i to preko- kapetana Matl-a, rukovodioca referata, I H Ast-a Beograd i pukovnika Branislava Pantića, koji je bio poverenik Draže- Mihailovića.

Preko te veze ugovoren je sastanak Draže Mihailovića sa ovlašćenim pretstavnikom okupatora u gostionici železničke stanice sela Divci kod Valjeva. Sa nemačke strane, prema Matl-ovom predlogu, saglasnost za ovaj sastanak dao je general Boehme-, koji je u to vreme bio najviši pretstavnik okupacione vlasti u Srbiji. On je na sastanak uputio i svog Ic-oficira, generalštabnog potpukovnika Kogarth-a. Oko- ovog sastanka bilo je, od strane okupatora, priličnog zatezanja. Pre

svega, u međuvremenu je primljena pomenuta vest o sporazumu četnika sa partizanima, a zatim se pojavio i Nedić koji je na neposredne veze nemačkih vlasti sa Mihailovićem gledao kao na smanjenje svog prestiža. Turner je podržavao Nedića i isticao da pregovore sa Mihailovićem treba da vodi on. Boehme, zbog ovih zamerki, a i zbog informacija o postojećem sporazumu o saradnji Mihailovića sa NOP-om, promenio je prvobitni stav i odlučio' da se sastanak neće koristiti ni za kakve pregovore već samo za zahtev da Mihailović bezuslovno kapitulira. Abwehr je, opet, računao da će kontakt ipak dovesti do pregovora, a iz njih razviti praktična saradnja.

Sastanak je održan 11 novembra 1941 godine uveče. Sa nemačke strane učestvovali su, pored Kogarth-a, još i kapetan Mati i tumač, Sonderfuehrer Konitzer. EG je poslala, kao- svog posmatrača, SS-poručnika Wiemecke-a, a od Upravnog štaba sastanku je prisustvovao d-r Kiessel. Mihailovića su pratili major Mišić i kapetan Nenad Mitrović. Prisustvovao je i pukovnik Pantić, koji je sa Nemcima došao iz Beograda.

Sastanak nije dao nikakve rezultate. Umesto da — kao što se nadao glavni režiser ovog susreta, kapetan Mati — dođe do takvih kontakta, iz kojih bi se razvila saradnja slična onoj sa Pećancem, način istupanja nemačkih pretstavnika doveo je do prekida neposrednih veza sa Mihailovićem. Kogarth je pročitao Mihailoviću unapred sastavljen tekst u kome su izneti mnogi argumenti protiv Mihailovićevog rada — uključujući i sporazum sa Titom — i postavio zahtev za bezuslovnu kapitulaciju. Mihailović, kod koga je Mati stvorio sasvim druga predviđanja o nemačkom držanju, bio je preneražen i izjavio da je očekivao municiju za svoje jedinice koje su već bile stupile u borbu protiv partizana, a ne ovakav zahtev. On je obećao da će nemačke zahteve preneti svojim oficirima.

Treba uočiti da do[1] sporazuma između Mihailovića i okupatora nije tada došlo, zbog toga što su Nemci odbili saradnju i tražili samo njegovu bezuslovnu kapitulaciju. Naprotiv, Mihailović je već tada bio' spreman da prihvati aranžman sa okupacionim vlastima, sa Wehrmacht-om, za zajedničku borbu protiv snaga narodnog ustanka i bio je neprijatno iznenađen kad je ova njegova spremnost naišla na odbijanje. Nadajući se da će dobiti municiju, on je, svakako, morao znati da bi to bilo vezano sa preuzimanjem određenih obaveza prema okupatoru, te je očigledno, bio spreman da takve obaveze i pre-

ŠEF ČETNIKA I NJEGOV SAVETODAVAC

Draža Mihailović, koga je jugoslovenska emigrantska vlada u Londonu bila postavila za svog ministra vojske, formirao je uz svoju „Vrhovnu komandu" i politički komitet, u kojem je jednu od najvažnijih uloga imao d'-r Zivko Topalović (na fotografiji pored Mihailovića), predratni režimski „socijaldemokrata"

uzme. Drugim, rečima, on je došao u Divce da ponudi saradnju. a Nemci su tu ponudu odbili.

Napori nemaeke obaveštajne službe u ovoj stvari promašili su cilj. Mati, uviđajući korist koju bi okupator mogao imati od sporazuma sa Mihailovićem, otišao je dalje nego što su tada bili spremni da idu pretstavnici okupacionih vlasti. Ocenivši situaciju bolje od njih i uočivši jasnije gde leže interesi okupatora i kakve koristi on može da izvuče iz predusretljivosti prema Mihailoviću, spremnog na saradnju sa okupatorom i već angažovanog u otvorenoj borbi protiv NOP-a, on je forsirao političku liniju koju ti pretstavnici još nisu bili kadri da prihvate.

Otada počinje taktiziranje Mihailovića prema nemačkim vlastima u raznima delovrma okupirane Jugoslavije, a naročito u Srbiji. U opširnom organizacionom uputstvu koje je Mihailović dao svojim jedinicama 1943 godine, on glavnim zadatkom svoje organizacije izričito proglašava borbu protiv partizana i NOP-a, a kao metod rada određuje »neskrupulozno taktiziranje sa okupatorom i protivnicima«. Ustvari Mihailović je svoju delatnost usređsredio na jedini cilj: uništenje partizana i suzbijanje NOP-a. U pogledu odnosa prema okupatoru stalno je isticano da nije došlo vreme za akciju protiv njega, da pojedinačne sabotaže i slični poduhvati nikome ne koriste, već samo izazivaju represalije protiv stanovništva, i da treba sprovoditi organizaciju i vršiti pripreme za akciju koja bi imala da otpočne tek u slučaju savezničkog iskrcavanja na Balkanu.

Posle neuspelog sastanka u Divcima, Mihailović je svoju liniju spro'vodio na taj način, što su poijedini njegovi odredi »legalizovani« prema okupatoru, koristeći sporazum koji je postojao između okupacione uprave, Milana Nedića i Koste Pećanca. Naziv »legalizovanog četnika«, stvoren po tom sporazumu, obeležavao je one četnike koji su priznavali Nedića kao pretstavnika Srba u odnosu na okupacione vlasti, sarađivali sa ovim vlastima i postupali po njihovim direktivama u borbi protiv NOP-a, a za uzvrat uživali ličnu bezbednost i stvarnu podršku okupatora. Oni su, ustvari, pretstavljali deo kvislinških oružanih snaga. S druge strane, Abwehr je i dalje održavao' vezu sa užom grupom oko Mihailovića, i to preko Matl-a. U kontaktu sa Matl-om bio' je kapetan Nenad Mitrović, koji je prisustvovao- i sastanku u Divcima. Tim putem

Mati je pokušao da se lično sastane sa rezervnim majorom Dragišom Vasićem, beogradskim advokatom, koji je u to vreme bio glavni politički savetodavac Draže Mihailovića. U ovom periodu značajan je i sastanak između pukovnika Fricke-a, komandanta jedne borbene grupe 717 pešadiske divizije, sa delegatom Draže Mihailovića za Srbiju, pukovnikom Dragoslavom Pavlovićem. Sastanak je održan u manastiru Nikolju kod Čačka, a organizovao ga je kapetan Raković, komandant jednog od »legalizovanih« Mihailovićevih četničkih odreda. Iz manastira Fricke i Pavlović sa svojim pratiocima su prešli u Guču, gde im je priređen svečani doček i gozba koja je trajala čitavu noć. Na ovom sastanku postignut je sporazum između ostalog i o tome da će četnici predati Nemcima sve zarobljene partizane.

Pored stalnih posrednih dodira Abwehr-a sa Mihailovićem, u ovom periodu je često dolazilo* i do vrlo konkretne saradnje sa pojedinim četničkim rukovodiocima koji su priznavali Mihailovića svojim šefom i, prema tome, pretstavljali sastavni deo njegove tzv. »jugoslovenske vojske u otadžbini«. Dovoljno je potsetiti na slučaj Dangića, Pavla Đurišića i drugih. U sarađivanju sa Nemcima Mihailović je, iz razloga prestiža, nastojao da lično donekle ostane u pozadini, i da ta saradnja bar u Srbiji ne dobije oblik javne saradnje kao- u slučaju Koste Pećanca. U Crnoj Gori i Hercegovini njegova saradnja sa okupatorom, prvenstveno sa Italijanima, bila je mnogo javnija i nedvosmislenija. Ova njegova saradnja je, uostalom, i dovela do' razmimoilaženja između njega i Britanaca, koji su, najzad, uputili svoj brojni štab- za vezu Vrhovnom štabu NOV i POJ i svoju političku i vojnu potporu preneli na NOP, a Mihailoviću uskratili svaku dalju pomoć, smatrajući sasvim opravdano da će je on upotrebiti jedino' protiv partizana, a ne protiv ratnog protivnika — Nemačke.

U Srbiji je, sve do dolaska Neubacher-a na položaj opunomoćenika za Jugoistok, u četničkim, redovima uglavnom propagirana linija koju je zarobljeni četnik Aleksandar Janošević na saslušanju pred ispostavom BdS-a u Požarevcu, maja 1943 godine, formulisao sledečim rečima: »Za celo to vreme odred nije preduzimao nikakve akcije protiv nemačkog Wehrmacht-a. Isto tako' se ne mogu setiti da su sprovođena dela sabotaže. U tome razdoblju se stalno, ukazivalo' da se nijednom nemačkom vojniku ne srne naneti šteta ...«

DVA KRVNIKA

Kalabić

Keserović

Nikola Kalabić i major Keserović, četnički komandanti, sarađivali su sa okupatorskim snagama. Njima su dodeljene određene teritorije na kojima su sprovodili najteži teror protiv naroda, nastojeći da uguše NOP

Kakvi su politički odnosi nastali posle velike promene u okupacionoj politici sa Neubacher-ovim dolaskom u Srbiju, i kako[1] je tada na četnički kompleks gledao on lično, kao ovlašćeni politički eksponent Trećeg Reich-a, vidi se iz njegovih reči, kojima u jednoj izjavi opisuje situaciju u periodu od jeseni 1943 godine do oslobođenja. Neubacher kaže da je kad je došao u Srbiju zatekao četničko pitanje kao< politički problem,. Tada su Dražu Mihailovića, Britanci već bili napustili, a rukovodioci njegovih jedinica — Kalabi, Keserović, Lukačević i drugi — nudili su Nemcima sporazume o međusobnome nenapadanju. Lično Mihailović, koji je, iz političko-taktičkih razloga, povremeno davao' izjave o pripadništvu antihitlerovskoj koaliciji, održavao je vezu sa Neubacher-om preko Aćimovića i Neubacher-ovog agenta Staerker-a. Pripremajući se za odlučno razračunavanje sa NOP-om, Mihailović se nadao da će, putem sporazuma, bez borbe dobiti u ruke nemačke ključne položaje na Balkanu i oružje Wehrmacht-a. Sa svoje strane, Nemci su u sporazumima o nenapadanju sa četnicima gledali dobrodošao doprinos svojoj borbi, protiv NOP-a.

Govoreći o svojoj politici u ovom sklopu, Neubacher kaže da je Nedić, koji je bio velikosrpski nastrojen i nije verovao u mogućnost uspostavljanja jugoslovenske državne zajednice, sve do pred oslobođenje Srbije gledao u Mihailoviću svog najopasnijega protivnika, i konkurenta. »Smatrao sam politički pravilnim — ističe Neubacher — da u toj situaciji... pojačam Nedićev položaj protiv Mihailovića. Celi program »smirivanja« za srpski prostor bio je postigao da je položaj Nedića, toliko slab u poređenju sa Dražom Mihailovićem, bio ojačan. To je bilo utoliko važnije, što je Nedićeva poseta u Hitler-ovom Glavnom stanu stvarno bila neuspeh«.

Konačni rezultat, ovog politiziranja u trouglu Nemci—Nedić—Mihailović, Neubacher karakteriše sledećim rečima: »Kada je kucnuo' čas smene, Dražu Mihailovića bila je napustila i američka oficirska misija, u koju je polagao toliko nade. Jugoslovenski prostor morao je pripasti onima koji su borbu vodili beskompromisno,: partizanima maršala Tita«.

Uspostavljajući kontakte sa Dražom Mihailovićem,, Neubacher je želeo' da iskoristi; i prisustvo u njegovom štabu američkog brigadira Mac Dowell-a za političke svrhe i da dođe sa njim u dodir. Međutim, iz Berlina mu je to zabranjeno. Tako su njegove veze prema Mihailoviću i Mac Dowell-u moi-

rale ići preko Aćimovića, a i preko Neubacher-ovog saradnika Staerker-a, koji se sa Mihailovićem sastajao dva puta u toku septembra 1944 u Srbiji, a zatim novembra iste godine i marta 1945 u Bosni.

Od interesa je i gledište eminentnog pretstavnika nemačkog bezbednosno-policiskog aparata u Srbiji, SS-poručnika Fritz-a Guenther-a Mueller-a. Kao VB II i kao Ic-oficir Višeg vođe SS i policije, on je imao mogućnosti da se ne samo temeljito upozna sa mišljenjem okupatora o četničkom problemu, već i da ima potpuni uvid u rezultate nemačke obaveštajne službe, u pogledu ovog kompleksa. Isto' tako on je mogao da izbliza prati politiku i mere koje su okupacione vlasti preduzimale u vezi sa Mihailovićem i prema njemu, jer je, delom, u njima i sam učestvovao. Za BdS i okupacione vlasti uopšte bila, je od važnosti, u prvom redu, činjenica da je Mihailović imao svojih pristalica u redovima celokupne srpske reakcije, uključujući i onu koja je bila obuhvaćena kvislinškim aparatom, što mu je pružalo mogućnost da izgradi svoju obaveštajnu službu u čitavoj Srbiji, od čega su koristi imali zapadni saveznici, specijalno Britanci. Ova je situacija, kako Mueller ističe, bila za okupatora nezgodna utoliko, što su pojedini kvislinški funkcioneri koji su bili u vezi sa organizacijom DM, ovoj pružali podatke o merama i naređenjima okupacionih vlasti. Preko kanala DM su, na taj način, u Londonu mogli saznati za sve poverljive uredbe i naređenja okupacione uprave. S drage strane, razni vojni štabovi DM-a, bili su dobro obavešteni o zbivanjima u kvislinškoj upravi i preduzimali svoje odgovarajuće mere. Tako su, naprimer, saznavši gde se i kada vrše novčani transporti Narodne banke, napadali ih i pljačkali. Jednom je čitav kamion sa novčanicama u vrednosti od 60 miliona dinara., koji je iz državne štamparije prenosio taj novac u Narodnu banku, odvezen u neki četnički štab.

Mueller podvlači da su četničke formacije, mahom, postojale samo na papiru i da zbog toga nije bilo DM-jedinica koje su stvarno imale značaj borbenih formacija. U većini slučajeva, štabovi DM su se klonili borbe i živeli su dobro, na teret i račun naroda, tako da je stanovništvo' neprekidno upućivalo žalbe zbog oduzimanja hrane od strane četnika DM. On naročito podvlači čestu praksu pojedinih četničkih štabova

da podnose vrhovnoj komandi DM preterane, pa i lažne izveštaje o uspesima. Uobičajene su bile i denuncijacije višim četničkim štabovima, da bi se time postigle šanse za unapređenje i, odlikovanje. Akcije koje je povremeno naređivala vrhovna komanda DM nisu mogle biti izvedene pošto komandanti po pojedinim štabovima nisu raspolagali onim brojem pripadnika koje su pretpostavljenim prijavili kao brojno stanje svog korpusa ili brigade.

Kada je, ujesen 1943 godine, došlo do češćih kontakta i sporazumevanja sa četničkim grupama, to je, mahom, bilo na inicijativu ili po molbi pojedinih komandanata iz organizacije DM. Načelno' je odlučeno da se ovakve molbe četničkih rukovodilaca ne odbijaju, već da ih nemačke jedinice ili komande dostavljaju ustanovama BdS-a, koje su bile ovlašćene da vode pregovore. Konačnu odluku po> ovome donosio je Vojni zapovednik, a obično je, u njegovo ime, konkretno pregovarao jedan njegov oficir Ic-odeljenja. Vojni zapovednik je po ovim pitanjima sarađivao sa Opunomoćenikom Ministarstva inostranih poslova koji je za to imao svog specijalnog poverenika, već pomenutog Staerker-a.

Posle oslobođenja Srbije, kada se vrhovna komanda DM povukla u Bosnu, a Milan Aćimović, raniji kvislinški ministar unutrašnjih poslova, se u Beču pojavio[1] kao politički pretstavnik i ovlašćeni punomoćnik Draže Mihailovića, ove veze su postale još mnogo intenzivnije. Četničke formacije pojavljivale su se u onim krajevima Jugoslavije gde su se još održale, kao otvoreni saradnici i, pomoćne trupe Wehrmacht-a. Preko ovlašćenih pretstavnika, održavana je neprekidna veza sa Dražom Mihailovićem lično i pružana pomoć u opremi, medikamentima i novcu. O toj fazi, koja pretstavlja završno razdoblje okupacije i agonije Trećeg Reich-a biće detaljnije govora u posebnom poglavlju.

Treba još jedared ukazati na razliku koja je činjena, od sporazuma sa Kostom Pećancem, između tzv. »legalnih« i »ilegalnih« četnika. Legalni odredi su bili oni koji su priznavali komandu Koste Pećanca, primali naređenja i plate od kvislinške vlade, preko koje im, je okupaciona uprava davala i izvesno naoružanje. Njihov je zadatak od samog početka bila borba protiv NOP-a. Međutim, okupatorske vlasti su o ovim svojim saradnicima često dobijale informacije koje su govorile o njihovoj nepouzdanosti. Tako je, naprimer, četnički kurir Gru-

bić, o kome je već bilo- reči, izjavio, na svom saslušanju — u kome su sa nemačke strane učestvovali pretstavnici Ic-službe Vojnog zapovednika, Ast-a Beograd, Sipo i SD-a, GFP-a i voda Wollny — da u Srbiji ima vrlo malo četničkih formacija koje nisu za DM, a i te su, nesumnjivo, spremne[1] da u datom momentu postupe po> njegovim naređenjima. Ovakvih izveštaja bilo je sve više. Sem toga, posle završetka Prve ofanzive na teritoriji Srbije, okupator nije više pridavao toliku važnost saradnji sa ovim svojim pomagačima, koji su mu dotle bili od znatne koristi. Zato je, maja 1942 godine, otpočelo reduciranje »legalnih« četničkih formacija. Za svaku od njih pojedinačno utvrđeno je koliko joj može biti maksimalno: brojno' stanje, pri čemu su mnogi odredi ili pojedini njihovi delovi razoružani. Novo formiranje odreda je zabranjenoi, a svaki odred dobio je svoj broj i morao je za svakoi svoje kretanje imati odgovarajuću zapovest nemačke vojne ili policiske komande. Četničkim odredima Koste Pećanca koji su bili podređeni operativnim komandama Wehrmacht-a (u oblastima gde su se nalazile bugarske okupacione trupe — nemačkim Feldkommandanturama) dodeljena su teritorijalna područja. Bez naređenja nadležnog nemačkog komandanta oni nisu smeli da napuste svoju teritoriju, a u svim njihovim akcijama morali su učestvovati nemački oficiri za vezu.

Okupator zaista nije imao naročito dobra iskustva sa ovim svojim četničkim saveznicima. Za veće, ozbiljne operacije protiv partizanskih jedinica oni nisu bili upotrebljivi, a akta individualnog terora, prepadi i ubijanja često su išli i na štetu takvih elemenata koji su za okupatora bili bezopasni. Među četnicima je, kako su i sami Nemci uvideli, bilo svakojakog kriminalnog ološa, avanturista i, u najmanju ruku, moralno veoma sumnjivih elemenata. Tako je, naprimer, Kreiskommandantura u Kosovskoj Mitrovici izvestila svoju pretpostavljenu Feldkommandanturu u Vrnjačkoj Banji, aprila 1942 godine, da se »legalni četnici« ponašaju kao razbojnici. Broj njihovih nasilja, žali se Kreiskommandant., je nepregledan. U vozovima oni su se onemogućili mangupskim, ponašanjem i bezobzirnom pljačkom svojih saputnika. Zbog niza izvršenih ubistava oni su postali krvavi teret za stanovništvo.

Zbog svega ovog došlo je, uleto- 1942 godine, do odluke da se sve četničke »legalne« formacije razoružaju. Vojni zapovednik izvestio je Nedića da to razoružanje ima da se izvrši

PROTIV NARODA SA NEMCIMA ...

U borbi protiv NOP-a, četnici su služili okupatoru svojim oružjem, ali su mu naročito korisni bili kao poznavaoci terena. Na fotografiji: četnički komandant pokazuje na karti nemačkim organima položaj partizanskih snaga

uporedo sa formiranjem: i izgradnjom »Srpske državne straže« i da bude stvarno, ne samo. formalno. Razoružani i rasformirani četnici imali su da budu privedeni »korisnom, radu«. Time je, pošto je razoružanje sprovedeno, završena epizoda sa korišćenjem Pećančevih četnika kao posebnih formacija. Kasnija saradnja sa četničkim elementima uspostavljena je samo sa komandantima raznih štabova organizacije DM.

U politici koju je BdS vodio* prema kompleksu DM bilo je i precenjivanja značaja tog kompleksa, koji je, možda, pod određenim uslovima (savezнички desant), mogao* da pretstavlja izvesnu opasnost za okupatora, ali čije realne moći nisu prelazile granice običnog policiskog problema. BdS je smatrao, kako to kaže njegov istaknuti pretstavnik, SS-potpukovnik Teichmann, da su štabovi DM-a pretstavljali problem naročito iz razloga što su se gotovo kod svih njih nalazile engleske misije čiji je glavni zadatak bio organizovanje sabotaža, prepada itd. BdS se držao linije da jedinicama DM ne treba dopustiti da se osnaže, zbog toga što bi mogle da odigraju ulogu britanske pomoćne trupe na Balkanu. Teichmann sam izjavljuje da su, nasuprot tome, Wehrmacht i Opunomoćenik Ministarstva inostranih poslova zastupali mišljenje da su pregovori o primirju, pa i o isporuci oružja i pružanju druge pomoći četnicima DM potrebni i, korisni. Linija BdS-a, dakle, nije bila u saglasnosti sa mišljenjima, nadležnih političkih činilaca Trećeg Reich-a u Srbiji. Činjenica da je BdS uspeo, i protiv oprečnih shvatanja drugih i nadležnijih instanca, da. nastavi sa sprovođenjem svoje linije i u vreme kada je Neubacher već aktivno pregovarao sa organizacijom DM i posredno sa Mihailovićem lično svedoči o njegovoj snazi.

Već pomenuta opreznost BdS-a prema, organizaciji DM, zbog opasnosti koju je ona pretstavljala kao- agenturna baza britanske obaveštajne službe ili koju je sutra mogla da pretstavlja kao* pomoćna trupa zapadnih saveznika, posle eventualnog njihovog iskrcavanja na Balkanu, imala je za rezultat stalnu, kontrolu i obaveštajnu obradu BdS-a nad ovom organizacijom. Povremeno je BdS vršio hapšenja pojedinih funkcionera organizacije DM kada je to smatrao* potrebnim i kada se nadao da će iz sprovedene istrage doći do željenih podataka, zatim kada je trebalo preseči obaveštajni rad za britansku obaveštajnu službu itd. Jedan od obaveštajnih i egzekutivnih uspeha u svom radu po* liniji organizacije DM, BdS je postigao* hapše-

njem majora Žarka Todorovića, delegata Draže Mihailovića za Beograd, koji je, sem toga, imao i drugih funkcija u okviru te organizacije. Todorović je bio predat vlastima Sipo i SD-a u NDH ali je uspeo da pobegne i da se ilegalno- zadrži u Zagrebu. Međutim, poturanjem jednoga agenta, Sipo i SD je kontrolisao njegovu dalju delatnost i veze sa Beogradom. Detalji o tome biće prikazani u vezi sa radom, nemačke obaveštajne službe u NDH. Za BdS je bilo važno što je ovom prilikom, a još pre nego što je Todorovića predao' Sipo i SD-u u Zagrebu, uspeo da utvrdi delatnost organizacije DM u NDH, obavljanu preko tzv. »štaba 133«, kojim je dirigovao Todorović. Kasnije, u vreme kad je obaveštajno praćena Todorovićeva delatnost u Zagrebu, BdS je — na osnovu rezultata tog praćenja — obaveštajno prodro i u veze sa kojima je Todorović tada održavao kontakt u Beogradu.

U vezi sa slučajem Todorovića uhapšena su i druga lica, među njima i poručnik Konstantin Hadži-Ilić, koji je dao opširne iskaze o organizaciji grupe »Walter« (pseudonim Todorovića) i o njenoj radio-službi. Podaci do kojih se ovim putem došlo doprineli su otkrivanju radiotelegrafskog centra organizacije DM u Beogradu.

Nešto kasnije uhapšen je i Darko- Ćirković, koji je održavao vezu sa Todorovićem dok se ovaj nalazio u Beogradu. U Ćirkovićevom slučaju — koji je pomenut u vezi sa agentom BdS-a Ozerovim —• radilo se o pokušaju obaveštajnog prodiranja u onu liniju organizacije DM, koja je pokušala da uspostavi kontakte sa beloemigrantima i, preko njih, sa grupom sovjetskih zarobljenika u Nemačkoj sa generalom Andrejom Vlasovim na čelu. Ovde usput treba pomenuti da je u saslušavan,jima i uopšte u obaveštajnom i egzekutivnom radu koji je BdS vršio u Beogradu u vezi sa grupom' Todorovića, sa, njegovim radio-centrom i sa radio^službom organizacije DM, vanred.no važnu ulogu igrao VB II Mueller, koji je islednim organima BdS-a davao uputstva za saslušanja i ukazivao im na pravce u kojima treba usmeravati obaveštajnu i egzekutivnu delatnosit. Mueller je taj važan zadatak vršio zbog toga što je održavao veze sa Na 4 i drugim prislušnim službama Wehrmacht-a i preko njih dobijao važne obaveštajne podatke o organizaciji DM, te je bio najbolje upućeni službenik BdS-a u problematiku kompleksa DM. Kao što je poznato, radio-saobraćaj raznih štabova DM bio je pod kontrolom ove prislušne

... I SA ITALIJANIMA

Do svoje kapitulacije, Italijani su imali u četnicima najbolje saveznike protiv NOP-a. U oblastima pod italijanskem okupacijom četnici su učestvovali u vlasti nad porobljenim narodom. Na fotografiji: italijanski oficir među svojim četničkim pomagačima

službe, koja je njegovim dešifrovanjem pružala — preko Mueller-a — BdS-u najdragocenije podatke za njegov rad u odnosu na tu organizaciju.

Posebni slučaj pretstavlja kompleks oko Ikonije Jeftić. Tu je BdS zabasao u brižljivo ispredenu obaveštajnu igru Ast-a Prag, koja će biti opširnije prikazana u vezi sa delatnošću Abwehr-a prema britanskoj obaveštajnoj službi. Jeftićeva je bila veza između Miloša Tupanjanina, pripadnika Zemljoradničke stranke i britanskog agenta, koji se nalazio u emigraciji, i grupe članova te stranke koja je radila u Beogradu i bila povezana sa organizacijom DM. BdS je na Jeftićevu obratio pažnju na osnovu izveštaja Ast-a Beograd od februara 1942, kome igra iz Praga tada još nije bila poznata. Prema tom izveštaju, Ikonija Jeftić se bavila umnožavanjem propagandnog materijala na engleskom i srpskom jeziku. Tada se to nije moglo dokazati i ona je, po' saslušanju, ostavljena na slobodi. Sem toga, Ast Beograd — svakako upućen od Ast-a Prag u ovu stvar — javio je aprila iste godine BdS-u da se tu radi o agentskoj igri sa ubačenim agentom (GV-Spiel) koju on obrađuje, zbog čega BdS treba da se uzdržava zahvata u te stvari. Sve do jeseni BdS nije preduzimao ništa, ali je tada Jeftićevu uhapsio zbog sumnje da se sprema da beži sa teritorije pod nemačkom okupacijom. Iza toga došlo je do hapšenja cele grupe, u kojoj je istaknutu ulogu igrao Jovan Popović, bivši pomoćnik ministra poljoprivrede i član glavnog odbora Zemljoradničke stranke.

Agenturnim radom, preko svog poverenika Sime Petkovića, prodro je BdS avgusta 1942 godine u razgranatu mrežu obaveštajne službe organizacije DM u Beogradu. Tom prilikom je otkriveno da je agent BdS-a Stevan Pavlović, koji je dotle bio dao mnoge vrlo korisne izveštaje, naročito iz političkih krugova, ustvari radio' na dve strane, tj. i za BdS i za obaveštajnu službu organizacije DM. Do- otkrivanja ove stvari došlo je kada je Pavlović, ne znajući da je i Sima Petković agent BdS-a, pokušao' da ga zavrbuje za obaveštajnu grupu DM-a. Petković je o tome odmah izvestio BdS, koji mu je stavio u zadatak da drži tu vezu i, da prikuplja materijal O' ovoj grupi. Petković je od leta pa do decembra 1943 godine pratio rad grupe i izveštavao o svemu BdS, koji je, na taj način, kada je, najzad, pristupio hapšenju, raspolagao tačnim i svestranim podacima. Pavlović je, sutradan posle prvog hapšenja lica iz

te grupe, prijavio BdS-u njeno postojanje, želeći time da prikaže kao da ju je pratio izvesno vreme da bi o njoj mogao prikupiti dovoljno podataka za podnošenje izveštaja. Međutim, dotadašnjim radom Sime Petkovića bilo je utvrđeno, da je Pavlović stvarno igrao- dvostruku ulogu. U toj provali uhapšen je Vlastimir Petković (nesrodan sa agentom Simom Petkovićem), koji je bio centralna ličnost ove četničke obaveštajne mreže. Ostali pripadnici mreže bili su, mahom, iz redova visokog srpskog buržoaskog društva u Beogradu. Tu su, naprimer, sarađivali savetnik Ministarstva inostranih poslova Ilija Milikić i njegova braća — diplomatski činovnik Aleksandar i advokat Đorđe Milikić — zatim advokat Borislav Stefanović, profesor univerziteta Miloš Radojković, direktor Srpskog Crvenog krsta Mirko Marinković, bivši načelnik Ministarstva spoljnih poslova d-r Aleksandar Bodi i drugi.

Povremeno hapšenje četničkih funkcionera i obaveštajnih grupa nije ometalo' saradnju u Već ocrtanim, okvirima između organizacije DM i okupacionih vlasti. Tako je, naprimer, 24 avgusta 1943 godine Draža Mihailović dostavio štabovima »jugoslovenske vojske u otadžbini« naredbu kojom obaveštava da četnici više nemaju razloga da se sklanjaju pred Nemcima.

General Rendulic, postavljen za komandanta operativnih trupa u jugoslovenskom prostoru krajem leta 1943 godine, u svojim memoarima citira naređenje koje je, prilikom, postavljenja, dobio od Hitler-a, a prema kome je imao da »iskoristi odbranbenu snagu Hrvatske (tj. da upotrebi vojne snage NDH u službi ciljeva Wehrmacht-a), da razbije Tita i da isključi Italijane u obalskoj oblasti, po mogućnosti zarobljavanjem«. O Draži Mihailoviću i njegovim četnicima Hitler mu nije rekao nijednu reč. Uostalom, sam Rendulic — opisujući situaciju koju je zatekao posle prijema komande — podvlači da su četnici, izuzev beznačajnih malih grupa, »napustili borbu koja je tražila teške gubitke i morala se zasada smatrati bezizglednom« i da su »opet potonuli u stanovništvu ili se povukli u daleke šume«. Za Rendulica su »partizani pretstavIjali prvi problem na Balkanu«.

Pripadnik organizacije DM, Miloje Grbić, napadnut je sa svojom grupom u toku jedne akcije Wehrmacht-a i ispostave BdS-a u Valjevu i tom prilikom je zaplenjena njegova arhiva. U njoj su nađene naredbe Draže Mihailovića da se više ne smeju rušiti železničke pruge, zadržavati automobili, vršiti

makakva nasilja protiv nemačkih okupacionih vlasti. S druge strane, i BdS je, pod dejstvom Neubacher-ove politike, ipak morao da donekle koriguje svoj oštri stav. Karakteristično je pismo koje je nadleštvo Opunomoćenika Ministarstva inostranih poslova decembra 1943 godine uputilo BdS-u, na osnovu molbe koju mu je podnela žena jednog uhapšenog četničkog funkcionera. Ovakve molbe, podnošene često u toku godine okupacije Vojnom zapovedniku, pretstavniku Ministarstva inostranih poslova ili drugim nemaekim instancama, obično, su dostavljane BdS-u sa kratkom napomenom »na nadležnost«. Ovom prilikom, međutim, nadleštvo' Opunomoćenika Ministarstva inostranih poslova traži da BdS ponovo ispita činjenično stanje po konkretnom predmetu i to »sa gledišta sadašnjih načela za postupanje po ovakvim slučajevima« i da naredi puštanje tangiranih lica, ako je to »ikako moguće«. Sem toga, traži se hitan odgovor. Ovo jasno govori i o uticaju koji je Neubacherovo nadleštvo vršilo na BdS i o novoj liniji u pogledu postupanja prema pripadnicima organizacije DM, koju je BdS imao da sprovodi.

Karakterističan je slučaj sa hapšenjem četničkog rukovodioca Pavla Đurišića koji je, kada je po drugi put uhapšen, stavljen u »počasni zatvor« i posle nekoliko dana pušten na slobodu, pošto je prethodno razgovarao i sa Neubacher-om. BdS je konstatovao lakonski u Đurišićevom aktu da je puštanje izvršeno prema naređenju Vojnog zapovednika, u sporazumu sa poslanikom Neubacher-cm. Durišić je upućen u Crnu Goru gde je aktivno, uz punu pomoć Wehrmacht-a i u vezi sa njegovim jedinicama, vodio borbu protiv NOP-a. Sa njim je na terenu održavao vezu Abwehr, a sem toga je Đurišić istupao. i kao- pretstavnik Nedićeve vlade i rukovodilac »Srpskog dobrovoljačkog korpusa«.

Veza koju je Abwehr održavao, prema DM-u preko. ing. Grothe-a, a koja je već pomenuta, u vremenu o kome je reč. bila je naročito aktivirana. Grothe je i posredovao pri: uspostavljanju kontakta između oficira koji su dovođeni iz zarobljeničkih logora u Srbiju i Draže Mihailovića.. Tako je. naprimer, on doveo u vezu potpukovnika Josipa Mojića sa funkcionerima organizacije DM.

U odnosima između okupacionih vlasti i četničkih grupa pojavili su se novi pojmovi: »ugovorna područje« (Vertragsgebiet) i »ugovorni četnik« (Vertragscetnik). Prilikom skla-

panja sporazuma sa četničkim rukovodiocima, što je bivalo sve češće, utvrđivano je područje na kome je dotična četnička grupa imala da vrši obezbeđenje odnosno da se bori protiv NOP-a stim da se na tom terenu neće mešati organi BdS-a, Policije poretka i Wehrmacht-a. Ovakvo ugovorno područje je, naprimer, bilo- u Ibarskoj dolini, gde je operisao četnički rukovodilac, kapetan Marković. »Ugovornim četnicima«, tj. četnicima koji stoje u ugovornom odnosu sa okupacionim vlastima nazivani su oni komandanti jedinica DM koji su, po sporazumu sa nemačkim vlastima, vodili borbu protiv NOP-a, uz pomoć i podršku Wehrmacht-a i svih ostalih snaga okupatora. Pored Đurišića su »ugovornim četnicima« smatrani i mnogi drugi, naprimer, Lukačević, Kalaitović, itd.

Ovaj odnos saradnje sa organizacijom DM poremećen je jedino na kratko vreme u vezi sa održavanjem kongresa u selu Ba, januara 1944 godine, kome se okupacione vlasti nisu protivile, niti sprečavale njegovo održavanje, mada su delegati javno železnicom dolazili do u blizinu samog mesta. Okupacione vlasti nisu bile zadovoljne rezolucijom koja je tom prilikom donesena, pa su odlučile da preduzmu neke protivmere. Međutim,, ovo- zaoštravanje je trajalo vrlo kratko vreme i politika saradnje je nastavljena.

Kako je ta saradnja u to vreme u praksi izgledala na terenu vidi se, naprimer, *iz* izveštaja o situaciji u Srbiji u periodu od polovine maja do polovine juna 1944 godine, koji je vrhovni komandant za Jugoistok podneo OKW-u. Tu on, dajući pregled političke situacije, govori o uspostavljanju veze između Nedića i Draže Mihailovića prekoi generala Damnjanovića, koji je doveden iz zarobljeništva i postavljen za šefa Nedićevog kabineta. Namera Draže Mihailovića je, prema tom izveštaju, da svoje snage »uz nemačku podršku upotrebi za razbijanje komunista u Crnoj Gori«. Izveštaj dalje tvrdi da je nemačka komanda uspela da odvrati Dražu Mihailovića od ove namere i da ga uveri u potrebu da svoje jedinice upotrebi u jugoistočnoj Srbiji.

U izveštaju se kaže da s jedne strane propaganda Draže Mihailovića od momenta invazije (misli se tu na savezničko iskrcavanje u Francuskoj) sadrži i, antinemačke ispade »i dok je pljačka oružja, novca i namirnica, kao i terorisanje lojalnih Srba na dnevnom redu, dotle sa druge strane postoji više hiljada mobilisanih četnika koji su — sa znanjem i odobrenjem

ČETNICI U NEMAČKOJ SLUŽBI

Đurišić *Jevđević*

Prvi četnički fukcioner koji je potpisao zvaničan sporazum o saradnji sa okupatorom bio, je pretsednik predratnog „Četničkog udruženja", Košta Pećanac. Gornja fotografija ga prikazuje u društvu sa jednim višim nemačkim oficirom i sa vođom pronemaeke šiptarske reakcije, Džaferom Devom. Njegovom su primeru sledili i drugi. Naročito- se istakao, kao saradnik Italijana i Nemaca, bivši aktivni major P'avle Đurišić, a takođe i četnički funkcioner Dobrosav Jevđević

glavnog štaba Draže Mihailovića — spremni da se pod nemačkom komandom i uz njeno snabdevanje bore protiv komunista. Ovakvo protivrečno držanje treba objasniti namerom Draže Mihailovića da svoje snage što je moguće brže i opsežnije upotrebi, a snage komunista u istoj meri oslabi da bi — u momentu verovatnoga skorog iskrcavanja saveznika ili napuštanja Balkana — pomoću okupatorskih snaga preuzeo političku i vojnu vlast na zapadnom Balkanu«.

Ovaj izvestaj daje približno tačnu sliku tadašnje situacije. U formiranju odnosa, između okupatora i Mihailovića, je, pored politike koja je od jeseni 1943 pošla tim smerom, značajnu ulogu igralo delovanje obaveštajne službe koja je istupala kao održavalac veze između četnika i njihovih nemačkih nalogodavaca.

Čitav niz primera iz tog perioda pokazuje da su i terenske ispostave BdS-a u Srbiji •— ne govoreći već o organima Sipo i SD-a ili Abwehr-a u susednim oblastima„ u kojima je ta otvorena saradnja bila još mnogo očiglednija — dejstvovale zajednički sa četničkim grupama obaveštajno i egzekutivno protiv NOP-a. Ispostava u Loznici, naprimer, koristila je saradnju četnika za terorisanje stanovništva na svom području i, čak za hapšenje i privođenje lica sumnjivih da sarađuju sa NOP-om. Ispostava u Zrenjaninu održavala je obavjbtajnu vezu sa lokalnim četničkim grupama. U Sandžaku su organi BdS-a sarađivali sa raznim četničkim grupama, a naročito sa grupom Voje Lukačevića. U Boru je ispostava BdS-a, prema primljenim direktivama iz Beograda, stupila u vezu sa mesnim četničkim rukovodiocima, koji su dolazili i u samu ispostavu radi dogovora o saradnji protiv NOP-a. Njima je davano oružje, snabdevani su municijom, a u tome svemu učestvovao je i mesni komandant Wehrmacht-a. U Negotinu je, počev od oktobra 1943 godine, održavan stalni kontakt sa četničkim grupama, koji je uspostavljen po naređenju Bd.S-a.. Četnici su snabdevani municijom, a vršili su hapšenja, odvođenja i ubistva za račun okupatorskih vlasti i u sporazumu sa njima. U Gornjem Milanovcu saradnju sa četnicima je naročito negovao mesni ogranak Abwehr-a, i to čak još od početka leta 1943 godine. I tu se radilo, o pružanju pomoći u oružju i o koordinaciji delatnosti protiv partizana.

Kako se u toj saradnji daleko išlo pokazuje primer novinara Stanka Jovanovića, za koga je utvrđeno da je bio u vezi

ne samo sa organizacijom DM, već i sa britanskim obaveštajnim oficirima koji su se nalazili pri četničkim štabovima. Za ovakav rad, prema merilima BdS-a, Jovanović je nesumnjivo trebalo da bude streljan, kao i drugi pre njega. Međutim, FAK 310 javio je BdS-u da se Draža Mihailović lično interesuje za Jovanovića i da želi da ovaj ne bude upućen u Nemačku na prinudni, već na dobrovoljni rad. Jovanović je već bio unet u spisak za odmazde, ali je na osnovu ovog Mihailovićevog koraka preko Abwehr-a — a i na osnovu istovremene intervencije BdS-ovog agenta Daskalova koji je tražio puštanje Jovanovića u interesu svog rada prema organizaciji DM —• Jovanović iz tog spiska prebačen u spisak za upućivanje na prinudni rad. Izgleda, međutim, da on nije poslat u Nemačku.

Kao interesantno, ovde se još može registrovati da je četnička politika u Srbiji, imala i svojih političkih reperkusija za četnike u NDH, koji su se obraćali neposredno Neubacher-u sa predlozima da se delovi teritorije NDH priključe Srbiji. Tako je, naprimer, četnički kapetan Popović, koji je sarađivao sa nemačkim jedinicama kod Mostara, podneo Neubacher-u peticiju da se Srbiji priključe istočna Hercegovina i Crna Gora.

Da bi slika bila potpunija treba dodati da je, naročito od početka 1944 godine, došlo do sve većeg približavanja svih grupa srpske buržoazije. Granica između kolaboracionista oko Nedića i onih koji su se držali Draže M lailovića sve se više brisala. Štaviše, i sami Nemci favorizirali su ovakav razvoj koji je, u krajnjoj liniji, u završnoj fazi rata doveo do potpunog objedinjavanja snaga Trećeg Reich-a, Nedićevih formacija, Ljotićevih »dobrovoljaca« i četnika DM. U tome je i obaveštajna služba u punoj meri učestvovala. Veze koje je ona održavala za sve vreme okupacije poslužile su kao most za ubrzanje procesa do koga je neminovno moralo doći: stvaranja jedinstvenog fronta svih snaga reakcije, kako pronemačke tako i probritanske, a u punoj saradnji sa okupatorom, za borbu protiv KPJ i snaga jugoslovenske revolucije. I Ljotić, koji je bio protivnik četnika DM, sada je bio za saradnju sa njima. On je još u leto 1944 godine poručio Mihailoviću da ga smatra svojim komandantom. Kasnije, kada su se njegove »dobrovoljačke« formacije nalazile u Istri i Slovenačkom Primorju, ova njegova spremnost za saradnju došla je do izražaja i u postavljenju generala Damnjanovića za zajedničkog

komandanta, pretpostavljenog i »Srpskom dobrovoljačkom korpusu«.

Nedićeve veze sa Dražom Mihailovićem, zvanično prekinute u ranu jesen 1941 godine, prema naređenju Vojnog zapovednika, obnovljene su početkom 1944. Tada je Nedića, u ime Mihailovića, posetio crnogorski brodovlasnik Laie Zuber. Tom prilikom je predložen sporazum, ali do njegovog utvrđivanja nije došlo. Uleto 1944 godine Mihailović je ponovo uspostavio kontakt sa Nedićem, ovog puta preko Aćimovića. Nedić je kao svoje pretstavnike za razgovore sa Dražom Mihailovićem odredio bivšeg senatora Iliju Mihajlovića i Dimitrija Ljotića, a Draža Mihailović — bivšeg sreskog načelnika Vladimira Jovanovića i kapetana Rakovića. Preko Nedića se Raković povezao i sa Neubacher-om, sa štabom Vojnog zapovednika, pa i sa generalom Felber-om lično.

Raković je u Beogradu posećivao razne istaknute kvislinške pretstavnike, između ostalih i Velibora Jonića, koji je bio sklon stvaranju sporazuma između Nedića i Mihailovića. Sa svoje strane, Nedić je, avgusta 1944 godine održao sastanak sa Dražom Mihailovićem, a uz posredovanje Dragomira Jovanovića. Tom prilikom se došlo do zaključka da treba obrazovati »srpski front« od kvislinških formacija i četničkih odreda, da bi se ujedinjenim snagama suprotstavilo nadiranju NOP-a. Nedić se obvezao da će Mihailoviću isporučivati oružje i materijal, a dostavljače mu i po 100 miliona dinara mesečno za isplatu prinadležnosti pripadnicima četničkih formacija. Tom prilikom su okupacione vlasti, koje su bile odmah obaveštene oi ovom sporazumu, izdale ofcoi 10.000 pušaka za četnike DM. Sem toga, izdate su i izvesne količine hrane iz magacina »Srpske državne straže«. Mihailović je garantovao da to oružje neće biti upotrebljeno protiv Nemaca.

U cilju političkog uobličavanja ove saradnje Nedić je odredio svog ministra Velibora Jonića za svog posebnog poverenika za koordinaciju i povezivanje svih organizacija radi zajedničke borbe protiv NOP-a. Ostvarujući ovu ulogu, Jonić je pod svojim pretsedništvom okupio komandante »Srpske državne straže« i »Srpskog dobrovoljačkog korpusa«, četničkog komandanta Beograda Ivu Pavlovića, pretstavnika Specijalne policije Bećarevića i generala Stevu Radovanovića, kao Nedićevog vojnog eksperta. Predviđeno je bilo da ove ujedinjene snage preuzmu od okupatora Beograd, pre no što naiđu snage

NOV i Crvene Armije, stim da se ovo označi kao poduhvat izvršen pod komandom Draže Mihailovića. Ako bi taj plan pretrpeo neuspeh, sve objedinjene snage trebalo je zajednički da se povuku prema Sloveniji.

I drugi istaknuti kvislinški pretstavnici intenzivno su radili u završnoj fazi okupacije na saradnji i stvaranju akcionog jedinstva sa organizacijom DM, a pod okupatorovim pokroviteljstvom. Tako je i Tasa Dinić, koji je inače smatran protivnikom Draže Mihailovića, u završnoj fazi tražio **s** njim kontakta. **Staviše,** on je ponudio BdS-u da **uspostavi** kontakt sa Mihailovićem, pošto on sa njim, i pored svog stava, nikada nije prekidao veze, koje su išle prvo preko sreskog načelnika Mišića iz Gornjeg Milanovca, a kasnije i, preko novinara Miodraga Inđića i Ratka Sotirovića. Na kraju, pred Dinićev odlazak u Nemačku, kod njega je došao Romeo Morten, inače ranije poznat kao italijanski obaveštajac, koji je od njega tražio da u ime Draže Mihailovića radi na antikomunističkoj propagandi među srpskim radnicima u Nemačkoj.

»Srpska državna straža« u kojoj je inače bilo mnogo pristalica organizacije DM, održavala je u toku 1942—43 godine i sama vezu sa tom organizacijom, preko pomoćnika svog komandanta, pukovnika Boška Pavlovića koji, je i kasnije ostao u dodiru sa četničkim komandama i učestvovao u izdavanju oružja kapetanu Rakoviću, prema već pomenutom sporazumu. U to vreme on je vršio dužnost državnog sekretara pri Pretsedništvu vlade.

I Dragomir Jovanović, mada je njegova policija zvanično gonila organizaciju DM, za sve vreme svoga rada nije prekidao veze sa njom. Te su veze uspostavljene juna 1942 godine, a na bazi borbe protiv NOP-a. Održavao ih je Nikola Kalabić, četnički rukovodilac. Jovanović je organizaciji DM tokom čitavog vremena davao, iz poverljivih kredita UgB, Šefa srpske državne bezbednosti i Opštine grada Beograda, novčanu pomoć. Slao joj je sanitetski materijal, municiju, namirnice, odeću i obuću, itd. On je bio u vezi i sa pomenutim Vlas,tom Petkovićem, šefom obaveštajnog centra organizacije DM u Beogradu, zatim sa ing. Radenkovićem i, najzad, sa Sašom Mihajlc-vićem, četničkim komandantom Beograda. Oružana straža UgB bila je takođe povezana sa organizacijom DM, a njen komandant, pukovnik Radulović, dobio je od Dragog Jovanovića naređenje da olakšava rad četnicima. Jovanović je

lično bio u kontaktu sa nizom istaknutih četničkih komandanata, kao sa Račićem, Sinišom Ocokoljićem, Keserovićem, Neškom Nedićem i Rakovićem. On je sa vrhovnom komandom DM postigao sporazum da ova zabrani ljudstvu oružane straže UgB odlaženje u šumu, u četničke formacije, pošto je u planu bilo da se ova straža održi na okupu i kompaktno, priđe četnicima u trenutku kada dođe do konačnog sudara sa NOP-om, koji je Mihailović predviđao. Preko ovih svojih četničkih veza Jovanović je i uredio sve oko sastanka Nedića sa Dražom Mihailovićem. Sem toga, on se posebno sastao sa Mihailovićem, nešto kasnije, donoseći mu obaveštenja o nemačkim namerama za povlačenje.

»Srpski dobrovoljački korpus« je takođe stupio u neposredni kontakt sa Mihailovićem, pred samo oslobođenje Srbije. Tada su pojedini četnički oficiri koji su dolazili u Beograd, tražeći oružje i opremu, ovu delom dobijali i od komande »Srpskog dobrovoljačkog korpusa«.

Najvažnija ličnost u srpskoj građanskoj kolaboraciji je, u pogledu veza sa Dražom Mihailovićem, bio Milan Aćimović. Njegove veze datirale su još od 1941 godine, a njih je naročito koristila obaveštajna služba ing. Hermann-a Neubacher-a, po čijem ih je nalogu i uz čiju saglasnost Aćimović od jeseni 1943 još više produbio. Aćimović je održavao stalni lični kontakt sa Mihailovićem, radio na uspostavljanju što bliže saradnje između njega i Neubacher-a, a kasnije, posle povlačenja iz Srbije, postao je zvaničnim glavnim pretstavnikom Draže Mihailovića u Beču, sa specijalnim zadatkom da održava veze sa nemačkim vlastima i da pred njima pretstavlja Mihailovića i njegovu organizaciju. Na taj način je došlo i do novog upoznavanja nemačke obaveštajne službe sa odnosima u srpskom buržoaskom taboru, pošto je Aćimović, kao što je to poznato, uživao stalno poverenje i šefa Gestapo-a, Heinrich-a Mueller-a, i sa njim održavao veze lično i neposredno.

Rad nemačke obaveštajne službe prema organizaciji DM naročito je obuhvatao i delatnosti prema britanskim štabovima, oficirima za vezu i obaveštajnim centrima koji su se nalazili u sastavu te organizacije, odnosno pri njenim štabovima. Tako je, naprimer, BdS tragao za ličnošću koja mu je bila poznata sve do polovine 1943 godine pod imenom »Beli«, a koja je, prema podacima njegove mreže, u sastavu organizacije DM radila planove većih sabotaža, naročito u rudniku

Trepči. Radilo se o bivšem inženjeru toga rudnika, Stanley-u William-u Bailey-u, inače istaknutom agentu britanske obaveštajne službe i jednom od njenih centralnih agenata pre nemačkog napada na. Jugoslaviju. Podatke o njemu, prema konjima je izvršena i njegova identifikacija, dao je štab Neuhausen-a. Bailey je za vreme okupacije duže vremena bioi glavni pretstavnik britanske obaveštajne službe u vrhovnoj komandi DM, kao britanski pukovnik.. Za njim je organizovanoi naročito traganje koje je, međutim., ostalo bez rezultata. Isto tako BdS se živo interesovao za boravak Randolph-a Churchill-a na jugoslovenskoj teritoriji, gde je, prema podacima koje je BdS dobio od svoje agenture i od Abwehr-a, navodno, radio na uspostavljanju koordinacije ili sklapanju sporazuma između Vrhovnog štaba NOV i POJ i Draže Mihailovića. Međutim, prema drugim obaveštenjima, naročito preko radio-prislušne službe, koje je BdS imao, Churchill se nalazio samo kod partizana, a nije bio u Mihailovićevim štabovima. -

Tu se može pomenuti i slučaj sa zarobljenim britanskim kapetanom Edgar-om Hargreaves-om. Njega je zarobila divizija »Brandenburg«, zajedno, sa radio-stanicom preko koje je obaveštavao britanski obaveštajni cer ar u Kairu. Hargreaves je držan u zatvoru BdS-a, a sasluša, ali su ga Ic/AO Vojnog zapovednika, predstavnici radio-prislušne službe, a od strane BdS-a VB II Mueller.

Pitanje britanskih oficira, a naročito britanskih radio-st.anica u vezi sa organizacijom DM, pretstavljalo je onaj problem, u okviru četničkog kompleksa, kojim se nemačka obaveštajna služba naročito intenzivno bavila. To je, sa vojnog stanovišta, ugrožavalo nemačku bezbednost na okupiranoj jugoslovenskoj teritoriji. Dok je organizacija DM imala dva vida za okupatora, politički i vojnički (piri čemu je on,a.j prvi bio prečenjivan), dotle je pitanje britanskih oficira bilo stvar vojnog karaktera, čiji je značaj prelazio okvire organizacije DM. Karakteristično je, uostalom, da je kontakt sa ovom organizacijom, naročito u završnoj fazi okupacije, uspostavljan često na. očigled savezničkih oficira u četničkim štabovima. U tom pogledu naročito je bila interesantna veza između Neubacher-a i američkog pretsitavnika u štabu DM, brigadira. Mac Dowel 1-a. Tu vezu Neubacher je želeo da iskoristi za postizavanje lokalnoga sporazuma, da se, uz saglasnost i pomoć zapadnih sila, neometano izvrši nemačko povlačenje iz Srbije, a da se vlast istovremeno

preda u ruke četnika. Takav aranžman imao- bi za cilj da onemogući napad snaga NOP-a na snage Wehrmacht-a u povlačenju i da oslobodi okupiranu srpsku teritoriju koja bi pripala Draži Mihailoviću. Do sporazumevanja po ovoj zamisli, međutim,, nije došlo- pošto je Neubacher-u iz Berlina zabranjeno da na tome radi.

3. Jevrejsko pitanje

U program Trećeg Reich-a ulazilo je, kao početna antisemitska mera., i uklanjanje Jevreja iz javnih službi, iz privrede i slobodnih profesija. U godinama pred rat u Nemačkoj je sprovedena segregacija Jevreja, ali ne u smislu njihovog koncentrisanja u izvesne gradske rejone ili logore, već u smislu njihovog izolovanja u opštem javnom privrednom i društvenom životu. Sa početkom rata došlo je do naglog pooštravanja mera. Jevreji su velikim delom koncentrisani u logore, a u poslednjim godinama rata počelo je i njihovo fizičko istrebljivanje, koje je obuhvatilo i Jevreje u okupiranim zemljama. Čitav ovaj program spadao je u. nadležnost Policije bezbedniosti.

Kada je u Srbiji uspostavljen okupacioni režim, prvo je izvršeno registriranje Jevreja, U Beogradu je to učinjeno na Tašmajdanu i tom prilikom je izvestan broj Jevreja određen za radove na raščišćavanju ruševina, nastalih od bombardovanja Beograda 6 i 7 aprila 1941 godine. Međutim, već maja meseca došlo je do prvih ograničenja u kretanju Jevreja, a naređeno je i njihovo obeležavanje žutom trakom odnosno.' žutom zvezdom. Od ovih mera bile su izuzete jedino Jevrejke udate za »arijevce«, a isto tako restrikcije nisu primenjivane punom' oštrinom i na polujevreje.

Po pitanju režima kome treba podvrgnuti Jevreje došlo je do izvesnog razmimoilaženja u okupacionoj upravi. Upravni štab stajao je prvih dana okupacije na stanovištu da u Srbiji ne treba sprovoditi potpuno eliminisanje jevrejskog življa iz javnog i privrednog života, a pogotovu da nije potrebno njihovo smeštanje u logore. Međutim, u toku leta i početkom jeseni otpočelo je sprovođenje sve oštrijih mera, a prema naređenjima koja su stizala iz Berlina. Te su mere obuhvatale, prvo, konfiskaciju jevrejske imovine, zatim zatvaranje muških Jevreja u logore i, nešto kasnije, hapšenje i zatvaranje

u logore jevrejskih žena i dece. Posle toga došlo je, s jedne strane, upućivanje Jevreja u veliki logor Auschwitz (Oswienczim) u okupiranoj Poljskoj, a s druge strane streljanje ili utamanjivanje gasom, koje je tekom 1941-—1942 godine izvršeno nad preostalima u Srbiji.

U pogledu postupka prema Jevrejima i njihovog totalnog uništenja, Srbija je u to vreme pretstavljaja jedinstven slučaj među svim teritorijama pod nemačkom vlašću. Ni u jednoj od okupiranih zemalja, pa čak ni u granicama Reich-a, proces uništavanja Jevreja nije sproveden takvom oštrinom i potpunošću kao što je to bilo na teritoriji Srbije. U vreme kad je u okupiranoj Srbiji već bio ubijen ili iz nje deportiran i poslednji Jevrejin — izuzev malog broja koji je uspeo da se sakrije i Jevrejki udatih za Srbe — u Berlinu se još nalazio manji broj Jevreja, istina obeleženih žutom zvezdom i ograničenih u pogledu svog kretanja, lišenih svojih zaposlenja, odnosno izbačenih iz svojih redovnih profesija. Štaviše, u raznim nemačkim gradovima neki od njih su se zadržali čak do kraja rata. U drugim okupiranim zemljama je, mahom, nacističkim merama bio zahvaćen samo određeni deo Jevreja. Jedino je u Srbiji primenjen radikalni postupak totalnog istrebljenja.

U pogledu delatnosti Einsatzgruppe Sipo i SD-a u Beogradu, treba naglasiti da je u njenoj nadležnosti prvo vršeno pomenuto' registrovanje Jevreja i njihovo mobilisanje za radove, preko provizornog logora na Tašmajdanu. Kada je, ujesen 1941 godine, od RSHA stigao nalog da se Jevreji u Beogradu koncentrišu u jednom kvartu i da se tamo stvori za njih geto, Turner se suprotstavio tom planu, pa je zato- na terenu Sajmišta, na levoj obali; Save, gde su se nalazili veliki sajamski paviljoni, stvoren logor za Jevreje. Pre toga je jedan deo muškog jevrejskog življa bio smešten u privremeni logor, organizovan u krugu bivše Autokomande. Ovaj je logor spadao u nadležnost Einsatzkommande. U hapšenju i sprovođenju Jevreja u logore sa organima Sipo i SD--a sarađivala je i kvislinška policija.

Fizičko uništavanje Jevreja otpočelo je već ujesen, i to prvo u Banatu. Volksdeutscher-i su tamo odmah po uspostavljanju okupacionog režima pohapsili sve Jevreje i stavili u logore delom u samom: Banatu, a delom u Beogradu. Računa se, prema podacima kojima se raspolaže, da je u močvarnim

predelima između Pančeva i Jabuke, kraj samog Dunava, i u Deliblatskoj šumi pobijeno oko 10.000 Jevreja.

Drugo masovno uništavanje Jevreja izvršeno je u Šapcu. Tamo se zadržao veći broj Jevreja iz Austrije, koji su pre nemačkog napada na Jugoslaviju emigrirali sa urednim dozvolama, pa su na putu za Palestinu, čekajući da se obave potrebne formalnosti, ostali u Jugoslaviji, u Šapcu, gde su ih jugoslovenske vlasti koncentrisale. U toku oktobra, tamo je — prilikom akcija u vezi sa prolazom »kaznene ekspedicije« generala Boehme-a kroz Posavinu i Mačvu — izvršeno streljanje svih Jevreja koji su se u to vreme nalazili u šabačkom logoru, gde su pored onih koji su tamo smešteni još od pre nemačkog napada, bili zatvoreni i Jevreji koji su pohapšeni u raznim mestima u unutrašnjosti posle okupacije.

U isto vreme, tj. oktobra 1941 godine, počelo je i masovno streljanje Jevreja iz logora u Beogradu. Tako je, naprimer, 9 i 11 oktobra 1941 godine izvršeno streljanje 2.200 Jevreja. i to prvog dana u jednoj šumi u blizini Kovina, a drugog dana na strelištu u Jajinčima.

Ova masovna streljanja vršena su na bazi ličnog Hitlerovog naređenja, prema kome je Jevreje trebalo uništiti za odmazdu zbog savezničkih vazdušnih napada na nemačke gradove. Pošto je, na taj način, sudbina Jevreja u Srbiji bila unapred određena, to je, u sporazumu između vojnih i bezbednosno-policiskih vlasti, vršeno uzimanje Jevreja za ona streljanja koja, je trebalo sprovesti po ključu 1 : 100, kao- odmazdu za napade na pripadnike Wehrmacht-a ili za sabotaže. Sem toga, Jevreji su streljani za odmazdu i u slučajevima kada je izvršilac akta zbog koga je odmazda naređena bio Jevrejin. Tako je, naprimer, 25 avgusta 1941 godine, osujećen pokušaj jednog Jevrejina da bocom benzina zapali nemački automobil. Prilikom jednog drugog, sličnog pokušaja, jedna šesnaestogodišnja devojka, uhvaćena u trenutku kad je pokušala da baci benzinsku bocu na auto, izjavila je da ju je na to podgovorio jedan Jevrejin. U" oba ova slučaja naređeno je streljanje po 100 Jevreja za odmazdu.

Na kraju stvorilo se nekakvo jezivo knjigovodstvo jevrejskih života. General Boehme je naređivao streljanja za odmazdu, a u isto vreme sprovođen je program uništavanja Jevreja, bez obzira na ta streljanja. Međutim, zainteresovani ne-

mački faktori dogovorili su se da u bilans: masovnih pogubljenja stave i uništene Jevreje van odmazdi.

Radi ubrzanja uništenja Jevreja, a specijalno jevrejskih žena i dece, RSHA je poslao u Beograd posebnu komandu sa gasnim automobilom koji je, tobože, prevozio Jevreje iz logora na Sajmištu u druga mesta. Za vreme vožnje u zatvoreni automobil je puštan gas, tako da je na mesto opredeljenja stizao sa tovarom leševa koji su onda zakopavani. Na ovaj način je uništeno oko 7.000 Jevrejki i njihove dece, a i poneki Jevrejin koji se dotle zadržao u životu, odnosno u logoru.

Računa se da je u Srbiji živelo oko 39.000 Jevreja. Od toga je pobijeno u raznim streljanjima i pogušeno u gasnom automobilu 34.000. Ostatak su činili oni koji su transportovani u logor uništenja u Auschwitz-u. Samo vrlo mali broj ih se spasao bekstvom ili skrivanjem na oslobođenoj teritoriji, odnosno kao učesnici NOV i POJ.

Jevrejske nepokretnosti, u prvom redu zgrade u Beogradu i drugim gradovima, stavljene su pod upravu Generalnog opunomoćenika za privredu u Srbiji. Formirana je posebna uprava za administriranje jevrejskih imanja u okviru Neuhausen-ove kompetencije. Kasnije, krajem 1942, zaplenjena jevrejska nepokretna imovina predata je kvislinškoj upravi, stim da se odatle isplaćuje ratna šteta Nemačkoj.

Pokretnu jevrejsku imovinu konfiskovale su ustanove Sipo i SD-a, U unutrašnjosti, u mestima gde takvih ustanova nije bilo, konfiskaciju su izvršile Feldkommandanture. Kasnije je Einsatzgruppe izvršila obračun sa Feldkommandanturom u Beogradu i stavila joj na raspoloženje protivvrednost konfiskovane jevrejske imovine.

Kada je u Beogradu formiran BdS likvidacija jevrejskog kompleksa je već bila dobrim delom završena. SS-potporuenik Stracke, koji je u okviru EG-EK radio po ovom pitanju, vodio je taj referat i u sastavu odeljenja IV BdS-a. Uništenje preostalih Jevreja nastavljeno je ubrzanim tempom. Kad je celokupni jevrejski živalj u Srbiji praktično bio likvidiran, rad toga referata se sveo' na traganje za eventualno, sakrivenim Jevrejima i na utvrđivanje jevrejskog porekla onih lica, protiv kojih je podnesena prijava da su, ustvari, zakamuflirani Jevreji.

Postupak sa Jevrejima u Srbiji bio je svugde isti, kako u Beogradu tako i u unutrašnjosti. Iz nekih mesta Jevreji su

bili transportovani u logor kod Autokomande ili, kasnije, na Sajmište, a 1941 godine i u šabački logor. U nekim drugim mestima njihova likvidacija je izvršena na licu mesta. Tako je, naprimer, u Nišu veći broj Jevreja prvo zatvoren u logor, a zatim, 1942 godine, streljan na »Bubnju« gde su vršena streljanja i ostalih zatvorenika iz tog kraja.

Interesantno je napomenuti da je, uprkos; svemu, BdS, a pre toga EK, imao i, agente-Jevreje. Tako je, naprimer, Jevrejka Gruenberg sarađivala sa agentom EK Teodorovićem, uz znanje pa čak i po nalogu referata za koje je Teodorović obaveštajno radio. Zahvaljujući njenoj aktivnosti bile su, uzapćene velike sume skrivenog jevrejskog novca. Isto tako, a u vezi sa Teodorovićem, radila je u korist Sipo i SD-a — konkretno za odeljenje IV — Margita Horvat, Jevrejka.

4. Pitanje pravoslavne crkve

Pitanje Srpske pravoslavne crkve postavljalo se pred okupatora u nekoliko vidova. Pre svega, to pitanje je pretstav-Ijalo politički problem, s obzirom na uticaj koji je crkvena organizacija mogla da vrši, naročito na šire seoske mase. Dalje, crkva je, zbog tog svog uticaja, svoje široke organizacione mreže i raznih mogućnosti za rad protiv okupatora koje su odatle proizlazile pretstavljala i ozbiljni obaveštajni problem. Najzad, ona je bila i problem u pogledu bezbednosti. Tome treba dodati i njene međunarodne veze, njenu povezanost sa drugim crkvama i opštem propagandnom dejstvu u svetu, koje je moglo proisteći iz određenih odnosa između crkve i okupacionih vlasti.

U Srbiji su po pitanju pravoslavne crkve dejstvovale razne okupacione ustanove. Pre svega, po toj stvari je bila zainteresovana vojna uprava, s obzirom da je u njenu kompetenciju spadalo određivanje opštih političkih smernica na okupiranoj teritoriji, pa prema tome i donošenje propisa u vezi sa crkvenim kompleksom. Drugo, u ova se pitanja aktivno mešao i pretstavnik Ministarstva spoljnih poslova Reich-a, kao eksponent nemačke spoljne politike. On je, u tom pogledu, dobio i određene instrukcije pa čak i ovlašćenja od svoga ministra. Najzad, po bezbednosnoj i obaveštajnoj liniji pitanjem crkve se bavio Sipo< i SD.

Za Nemačku i njenu obaveštajnu službu pravoslavna crkva bila je objekat interesovanja još od pre rata. Sa naročitom podozrivošću, gledalo se na sve što je nagoveštavalo kontakt i saradnju između Srpske pravoslavne crkve i britanskih crkvenih i političkih krugova. Kao što je poznato, između anglikanske i pravoslavne crkve postojale su dugogodišnje veze, koje su se manifestovale u održavanju stalnog kontakta između njihovih episkopata, pa čak i u obliku izvesnih — doduše ne mnogo' čvrstih — crkvenih zajednica. Pozadinu ovih dodira činio je zajednički antagonizam anglikanske i pravoslavne crkve prema katolicizmu, iz čega se izrodila ideja o njihovoj eventualnoj čvršćoj zajednici — čija bi svrha bila u crkveno-političkom domenu. Samo se po sebi razume da. za okupacionu vlast — a pre toga za Treći Reich —• pitanje pravoslavne crkve nije bilo toliko važno sa svoje crkvene, koliko sa svoje političke strane, jer je ova veza između anglikanske i pravoslavne crkve, činila da jedan deo pravoslavnog episkopata bude anglofilski nastrojen, što je stvaralo mogućnost i za obaveštajnu saradnju između izvesnih elemenata u pravoslavnoj crkvi i britanskih ustanova. To je ovom problemu dalo obaveštajni značaj.

Nemački odgovorni faktori su imali u vidu da je, naročito pred martovske događaje 1941 godine, pretežni deo pravoslavne crkve stao na stranu protivnika vezivanja Jugoslavije za Treći Reich. To je došlo do izražaja i prilikom Simovićevog udara. Tada je Gavrilo odmah prihvatio vladu koju je ovaj obrazovao i njen politički smer i izrazio solidarnost sa njom u svojim govorima, izjavama i propovedima. Nemački podaci su govorili da je velika većina pravoslavnog sveštenstva tada zauzela otvoreno neprijateljsko držanje prema Nemačkoj. Pored ove neposredne veze između Gavrila i njegovog klera, s jedne, i događaja koji su prethodili nemačkom napadu na Jugoslaviju, s druge strane, postojalo je i gore pomenuto podozrenje nemačkog političkog i bezbednosnog aparata prema anglikanskim (i preko njih britanskim političkim) uticajima i vezama čiji su nosioci u pravoslavnoj crkvi bili episkopi Irinej Dorđević i Nikolaj Velimirović.

Pod ovim uglom posmatrano postaje razumljivim nastojanje Sipo i SD-a da se što pre, odmah posle upada u Jugoslaviju, domogne onih crkvenih rukovodilaca koji su u nemačkim očima bili kompromitovani. Ovo nastojanje se ticalo u prvom redu patrijarha Gavrila Dožića. EG je, kao što je

poznato, uputila posebni Einsatzkommando putem kojim se povlačila Simo-vićeva vlada prema Crnoj Gori. Taj Kommando je ušao u trag i patrijarhu Gavrilu, koji se bio sklonio u manastir Ostrog. Mada je Crna Gora spadala u italijansko interesno područje, a u to vreme su se tamo već pojavile i italijanske vojne i policiske snage, ipak je Einsatzkommando, pod rukovodstvom SS-majora Hintze-a, izvršio Gavrilovo hapšenje i uzapćivanje sveg novca i ostalih vrednosti koji su nađeni u Ostrogu. Gavrilo- i uzapćeni predmeti prebačeni su za Beograd. Treba dodati da je patrijarh, pošto je bio upisan u Vanredni spisak poternica, u prvi mah tretiran kao svaki drugi hapšenik i stavljen u zatvor EK. Međutim, za njega je odmah intervenisao Aćimović, šef komesarske uprave, a i okupacione vlasti su uvidele da je ovo pitanje osetljivo i da ga treba tretirati sa izvesnom obazrivošću. Vojna uprava i Einsatzgruppe nastojale su, isto- tako- da se od Gavrila ne stvori mučenik i da mu se time ne pojača autoritet i ugled. Zato je odlučeno da se on smesti u manastir Rakovicu kraj Beograda.

U početku RSHA je nameravao da, na osnovu uzapćenog materijala, kompromituje Gavrilovu ličnost pa da ga zatim negde konfinira. Međutim, problem pravoslavne crkve pokazao se mnogo komplikovanijim nego što su to zamišljali stručnjaci RSHA, računajući naročito: na jaku opoziciju protiv Gavrila koja je postojala u episkopatu i crkvi, u vezi sa načinom njegovog izbora na položaj patrijarha. Zato se moiraloi pristupiti obazrivom taktiziranju, u čemu je glavnu ulogu igrao Sipo i SD.

Nemački bezbednosno-policiski aparat smatrao je da pravoslavna crkva pretstavlja u okupiranoj Srbiji realnu političku snagu i da je zato treba, po mogućnosti, iskoristiti za ciljeve okupatora. Međutim, to je zahtevalo jednu od dve stvari: ili pridobijanje crkvene hijerarhije, onakve kakva je zatečena, sa Gavrilom na čelu, ili smenjivanje Gavrila regularnim i kanonski propisanim putem i dovođenje na njegovo- mesto čoveka koji bi bio voljan da crkvu povede putem saradnje sa okupatorom. Tada se smatralo da su prvi od ta dva puta RSHA i, uopšte politika Trećeg Reich-a, sebi zatvorili time što su u pripremama napada na Jugoslaviju, u toku operacija kao i prilikom pronalaženja Gavrila u manastiru Ostro-g upotrebili sva sredstva svoje propagande da ga teško- kompromituju. Po- nemačkoj oceni ovo- nije umanjilo njegov značaj kao političkog faktora u Srbiji, ali je porušilo mostove za njegovo

pridobijanje i angažovanje u korist okupatora, u onoj meri u kojoj je to odgovaralo nemačkim interesima.

Zato se više insistiralo na drugoj soluciji. Međutim, i tu su se isprečile nepremostive kanonske teškoće i pasivna rezistencija pravoslavnog episkopata. Na kraju se morala prihvatiti treća mogućnost koja, ustvari, nije značila nikakvo političko rešenje, već je prosto pretstavljala održavanje problema pravoslavne crkve u nerešenom stanju, uz povremeno politiziranje sa pojedinim ličnostima i nastojanje da se bar spreči po okupatora negativni uticaj koji je ona mogla da vrši. Jednom reči, oko problema pravoslavne crkve se stalno politiziralo •— naročito u vezi sa patrijarhom Gavrilom, episkopom Nikolajem Velimirovićem i episkopom. Josifom, koji je vodio poslove Sinoda — ali se za sve vreme okupacije nije došlo ni do kakvog konkretnog rešenja. Štaviše, nije se ni nastojalo da se do njega dođe.

Šef Uprave IV RSHA, Heinrich Mueller, poslao je, početkom maja, u Beograd SS-potporučnika d-r Neuhaus-a sa zadatkom da, uz pretstavnike EG, uzme učešća u saslušavanju Gavrila i da preduzme potrebne mere za uzapćivanja arhive Srpske pravoslavne crkve i Ruske pravoslavne crkve u emigraciji. Upućivanje Neuhaus-a u Beograd bilo' je, po svoj prilici, u vezi sa predlogom koji je nekoliko dana ranije podneo šef EK, Karl Kraus, da se Gavrilo, putem propagande, pred najširom srpskom javnošću difamira. U tu svrhu je predvideo: da kvislinške propagandne ustanove sprovedu odgovarajuću akciju na osnovu materijala koji bi im dao EK; da se organizuje deputacija srpskoga klera, sastavljena od Gavrilovih protivnika i konkurenata, koju bi primile nemačke vlasti i kojoj bi se tom, prilikom skrenula pažnja na »nemoguće držanje patrijarha«; nazad, da, sie kod kvislinških sudova povede protiv Gavrila postupak zbog utaje državnog novca. Posle ovog procesa i »moralnog uništenja patrijarha«, moglo bi mu se »velikodušno« odobriti da se smesti u nekom manastiru, pod strogom stražom. Od svega ovog, upravni štab, kod koga je intervenisao i Aćimović, usvojio je jedino smeštaj Gavrila u neki manastir, a u pogledu propagandističkih mera, naročito u pogledu korupcije, Vojni zapovednik je tražio da mu se dostave konkretna činjenična stanja.

U vreme, kad je Neuhaus došao u Beograd, tu se već nalazio SS-kapetan d-r Loos iz RSHA. Pitanje režima koji

treba odrediti Gavrilu u manastiru Rakovici rešio je Helm, odredivši da se episkopu Arseniju, njegovom vikaru, odobri ograničeno posećivanje patrijarha. Isto je tako ograničeno odobrena poseta još dvojici episkopa, kojima je saopšteno da ostalim sveštenicima neće biti odobreno posećivanje. Helm je isto tako odobrio da sa patrijarhom može održavati vezu njegov rođak, lekar d-r Pavle Drecun, ali pod »neprimetnom kontrolom«. Upravi grada Beograda je naloženo da preduzme potrebne mere po ovoj stvari.

Gavrilo je podneo EG-u memorandum, u kome je objasnio svoje držanje, branio se od optužbi da je zauzimao »ratnohuškački stav« i tvrdio da nije bio protiv pristupanja Jugoslavije Trojnom paktu, već da se bojao da će nep-ripremljena javnost kod objavljivanja ovog pristupanja dati mogućnost »političkoj opozicionoj grupi da obori Cvetkovićevu vladu, zgrabi vlast i uzme upravu državom u svoje ruke«. On je, kako- je dalje naveo u memorandumu, hteo da se dobije u vremenu, kako bi se javno- mnenje moglo pripremiti za pro-menu politike, izraženu pristupanjem Jugoslavije Trojnom paktu.

Neuhaus i nadležni referent Uprave IV RSHA, Wandesieben, kao i crkveni referent Sipo i SD-a u Beogradu, Mayr, sproveli su opširnu istragu, pažljivo proučavajući situaciju u pravoslavnoj crkvi i nastojeći da nađu i predlože neko rešenje koje bi bilo politički najpogodnije za okupatora. Jasnu sliku ovoga rada nemačkih obaveštajnih organa daje izveštaj koji je SS-pe-tpioiručnik Ma-yr po-dneo avgusta 1941, a u kome je, kao polazna postavka, uzeta želja da se crkva — »zbog velikog uticaja na stanovništvo« — privuče na saradnju. Pri tome se konstatuje da nemačko-j strani još nije dovoljno jasno u kakvom bi se vidu najbolje mogla iskoristiti delatnost crkve, pa se tako pojavljuje i mišljenje RSHA (SS-potporučnika Wandesleben-a) da bi Nemci mogli da rade i sa Gavrilom. S druge strane, pretstavništvo Ministarstva spoljnih poslova Reich-a u Beogradu, »koje je navodno dobilo od Fuehrer-a neki nalog u pogledu rešenja crkvenog pitanja«, zastupa mišljenje da nema mogućnosti za saradnju sa Gavrilom, koji mora obavezno da se povuče. Raspravljajući o mogućnostima rešenja ovog pitanja, Mayr predlaže da do neke dalje solucije arhijerejski sabor nastavi da upravlja crkvom, poverivši taj zadatak Sinodu. Ovaj mu je put izgledao najpodesnijim »pošto se u Si-

nod mogu izabrati velikodostojnici kojima bi se s nemačke strane lako moglo upravljati«.

RSHA je, sa svoje strane, u međuvremenu ispitivao uzapćeni materijal o političkoj delatnosti crkve i patrijarha Gavrila. Tom prilikom je naišao na dokumenta koja su, po njegovom mišljenju, objašnjavala ulogu patrijarha i pravoslavne crkve u martovskim i aprilskim danima 1941 godine. RSHA je odao crkvenom referentu Sipo i SD-a u Beogradu priznanje za proučavanje delatnosti i držanja pravoslavne crkve i, kao instrukciju, istakao da obrada crkvenih pitanja u delokrugu Einsatzgruppe Sipo i SD-a mora i dalje imati za cilj da se »položaj srpske crkve toliko podupire i podržava, da se bezuslovno spreči prodiranje katolicizma na Balkan«.

Mayr, koji je crkvene stvari obrađivao i kasnije, u sastavu BdS-a, podneo je aprila 1942 godine, izveštaj o tadašnjim rezultatima rada u vezi sa patrijarhom Gavrilom, i izrazio mišljenje da bi ovaj bio spreman, u slučaju olakšanja režima koji se primenjuje prema njemu ili čak puštanja na slobodu, da izda proglas protiv komunizma. Mayr-ove namere, da u tom pogledu preduzme konkretne korake kod Gavrila, sprečio je lično d-r Schaefer, konstatujući na Mayr-ovom izveštaju da je pitanje proglasa patrijarha zastarelo, da crkvu treba potpuno ostaviti po strani i da ne treba preduzimati više nikakve akcije.

Međutim, u međuvremenu se pojavio jedan nov rnomenat u vezi sa ovim pitanjem, pošto se Gavrilo ozbiljno razboleo. Zdravstveno stanje Gavrila izazvalo je ozbiljnu brigu BdS-a, pošto je, kao> što je primećeno u jednoj zabeležci iz aprilskih dana 1942 godine, postojala opasnost da ga udari kap, što bi protivničkoj propagandi dalo mogućnosti da za patrijarhovu smrt okrivi Nemački Reich. Vrlo je zanimljiva primedba koju je, u vezi sa tim pitanjem i predlogom da se patrijarh eventualno prebaci negde u unutrašnjost, u neku banju, zabeležio Mayr — u međuvremenu unapređen za poručnika — a prema kojoj bi se moglo uzeti u razmatranje da »ovdašnje odeljenje VI neposredno izvesti neprijateljsku obaveštajnu službu o tobožnjem puštanju patrijarha na slobodu«. Ovo znači da je Mayr-u u tom momentu bilo poznato da BdS ima kanale kojima može savezničkoj obaveštajnoj službi stavljati do znanja izvesne informacije. BdS je podneo Upravi IV RSHA izveštaj o Gavrilovom zdravstvenom stanju, naglasivši da bi Gavri-

lova smrt u internaciji za Nemačku pretstavljala »veliki gubitak prestiža«. Zbog toga je uz izveštaj podnet i predlog da se patrijarh pusti na slobodu tim pre »što će mu zdravstveno stanje, ukoliko bi ipak ostao još izvesno vreme u životu, jedva omogućiti da se aktivno meša u crkvenu politiku«. Na ovaj izveštaj Mueller je odmah dao saglasnost da se internacija ukine, Gavrilo pusti na slobodu, ali drži i dalje pod prismotrom. O njegovom puštanju nije trebalo obaveš,tavati javnost ni putem štampe ni putem propagande. Međutim, pošto mu se zdravlje nešto popravilo, Gavrilo je, umesto da bude pušten, premešten iz sanatorijuma, u kome se privremeno nalazio, ponovo u manastir Rakovicu, a zatim u manastir Vojlovicu kod Pančeva. Na kraju, pred povlačenje Nemaca iz Srbije, Gavrilo je prebačen u Nemačku, 01 čemu će kasnije još biti reči.

Interesovanje nemačkog policisko-bezbednosnog i obaveštajnog aparata za episkopa Nikolaja Velimirovića bilo je skoro isto toliko koliko i za Gavrila. Pretstavnik RSHA, Neuhaus, izvršio je, maja 1941 godine, pretres u raznim eparhiskim sedištima i manastirima, pa i u manastiru Žiči, sedištu Nikolaja Velimirovića. Tom, prilikom u izveštaju upućenom RSHA, označivši Velimirovića pravim pretstavnikom probritanske agitacije u crkvenim redovima, čak i Neuhaus ga je ovako okarakterisao: »Nikolaj — je tip podmukle, prepredene i brutalne Balkančine«.

Kao i u slučaju patrijarha Gavrila, pretstavnik Ministarstva inostranih poslova Reich-a pokušao je da se umeša u postupak koji je vođen protiv Nikolaja Velimirovića. Između ostalog on je, naprimer, zahtevao da prisustvuje Nikolajevom saslušanju, koje je trebalo da izvrši kvislinška komisija za utvrđivanje predistorije martovskih događaja 1941, na čelu sa Tasom Dinićem. Međutim, Sipo i SD je odbio svako mešanje Benzler-ovoga nadleštva, i to u ovom slučaju još odlučnije negp u slučaju patrijarha.

Treba primetiti da je, za razliku od patrijarha, Nikolaj ostavljen duže vremena na slobodi, mada pod izvesnom prismotrom. Prema njemu je upotrebljeno nekoliko agenata. Između ostalih za taj posao se nudio i Miodrag Savković, tvrdeći da može, kao stari Nikolajev poznanik, da sa njim održava vezu. Crkveni referat Sipo i SD-a je, međutim,, odlučio da prema Nikolaju upotrebi svog agenta Milivoja Crvčanina, protojereja, koji se smatrao Nikolajevim ličnim prijateljem.

U pitanje tretiranja Nikolaja umešao se i Turner, tražeći od Einsatzgruppe Sipo i SD-a da od njega zahteva izjavu da želi da se povuče iz aktivnog života. Međutim, EG je odlučila da za izvesno vreme ne preduzima ništa, da Nikolaja ostavi pod prismotrom, a u međuvremenu prikuplja podatke o njemu. Naročito opsežne izveštaje po toj stvari davao je agent BdS-a d-r Šarenac. Pitanje Nikolaja bilo je za Sipo i SD naročito osetljivo i zbog veze koja je postojala između njega i Dimitrija Ljotića. Dok je prema Gavrilu bio negativno nastrojen, Ljotić je nesumnjivo svojim vezama i uticajem kod Sipio i SD-a usporavao energičnije mere koje je ovaj bio> spreman da eventualno preduzme protiv žičkog episkopa.

Novembra 1941 godine na razgovor sa Nikolajem otišao je SS-potpukovnik Teichmann. Ovaj sastanak je nesumnjivo aranžiran preko ljotićevaca, pošto mu je prisustvovao i Olćan. Izgleda da je Teichmann hteo da stekne lični utisak o Nikolaju i o mogućnosti da se sa njim postigne sporazum o aktivnijem istupanju u interesu okupatora a i da se on eventualno iskoristi za neko rešenje crkvenog pitanja koje bi isključilo Gavrila. Nikolaj je u Vrnjačkoj Banji bio održao propoved, u kojoj se izjasnio protiv komunizma. Mesec dana kasnije Sipo i SD je dobio podatke da između Nikolaja i Draže Mihailovića postoje izvesne veze. Na osnovu toga, a i po želji Turner-a, javila se zamisao da se episkop internira. Sa time se saglasio i Nedić, a i Aćimović se slagao sa planom o Nikolajevoj internaciji u neki manastir. Ne znajući za ove pripreme, Nikolaj se, početkom 1942 godine, u dodiru sa pretstavnicima BdS-a, izjasnio za saradnju prema željama okupatora. Izjavio je spremnost da izda proglas protiv partizana i NOP-a. Ovo je učiniloi da on ne bude, kao što je to već bik» odlučeno, interniran, već je i dalje ostao na slobodi u manastiru Ljubostinji. U međuvremenu je, međutim, došlo do razmimoilaženja između njega i Ljotića, te je, najzad, decembra 1942 godine, ipak uhapšen i sproveden u manastir Vojlovicu kod Pančeva, gde je stavljen pod stražu. Otada su se on, a uskoro posle toga i patrijarh Gavrilo, nalazili pod stražom u tome manastiru, sve do leta 1944, kada su odvedeni u Nemačku.

Crkveni referat BdS-a se živo interesovao i za druge velikodostojnike pravoslavne crkve. Tako su, naprimer, vrlo pažljivo posmatrana zbivanja u patrijaršiji i Sinodu. U tom pravcu su aktivno radili razni agenti BdS-a, među kojima je, po-

znavanjem unutrašnje situacije u crkvenom rukovodstvu i ličnih odlika i shvatanja njegovih članova, prednjačio! već pominjani d-r Veselin Šarenac. O tekućim događajima u patrijaršiji davao je izveštaje i agent Matić, koji je imao' mogućnosti da prati delatnost u najužem krugu crkvenog rukovodstva.

Pažnja je u prvom redu obraćena na mitropolita Josifa, kao i na episkope Jovana, Nektarija, Emilijana i Venjamina. Josip je, naprimer, izradio za BdS memorandum o katolicizmu. Crkveni referat BdS-a obratio je dosta pažnje i na episkopa Vikentija (Prodanova), koji je u otsustvu interniranog Nikolaja bio određen za vikarnog episkopa u Ziči.

Pažnja je p'osvećena i episkopu Irineju Đorđeviću, mitropolitu dalmatinskom, o kome je BdS imao agentskih izveštaja da je »saradnik britanske propagande i britanske obaveštajne službe«. Januara 1942 godine o Irineju Đorđeviću je sa Dimitrijem Ljotićem govorio Rexeisen, Ljotić je tom prilikom istakao da je Irinej ubeđeni mason i da je imao uvek najprisnije veze sa Velikom Britanijom. Interesovanje BdS-a za Irineja dovelo je i do prepiske između njega i Einsatzkommande Zagreb. Međutim, to nije dalo nikakvih daljih rezultata, poštoi su episkopa uhapsili Italijani i internirali ga u Firencu. Zanimljivo je da je obaveštenje o boravku Irineja u Italiji dao BdS-u episkop Josif, koji je, čak, predao crkvenom referentu Mayr-u dopisnicu koju je Irinej Đorđević pisao iz internacije svojoj majci. Sem toga Josif je izvestio Mayr-a da je Nedić, preko nekog kurira iz Dalmacije, dobio izveštaj o Irinejevom interniranju, i izrazio spremnost da taj izveštaj nabavi i preda ga BdS-u.

U vezi sa obradom crkvenog kompleksa — koja, u celini, pokazuje veliku aktivnost u obaveštajnom posmatranju, ali ne i željne uspehe u pogledu uticaja na crkvu — BdS se služio i kvislinškim eksponentima. Tako je, naprimer, već pomenuto da je Ljotiću omogućen sastanak sa patrijarhom Gavrilom u Vojlovici, pod uslovom da on o svojim razgovorima podnese izveštaj, što je on i učinio. Treba napomenuti Mayr-ovo mišljenje da Ljotić nije verno preneo celi svoj razgovor sa patrijarhom, već da je prećutao niz važnih pojedinosti o kojima je bilo reči. Značajnu ulogu u političkoj aktivnosti u vezi sa crkvom igrao je i Velibor Jonić, ministar prosvete u Nedićevom kabinetu, u čiji su resor spadali i crkveni poslovi. Joniću je omogućavan kontakt sa Gavrilom i Nikolajem, na-

ročito zbog toga što je on pokušavao da privoli pravoslavnu crkvu da se kategorički izjasni za Nedićevu vladu i da joj svojim autoritetom pomogne. Uostalom, i Mayr je sa svoje strane, pokušao da utiče, naročito na Josifa, da aktivnije sarađuje sa kvislinškom upravom.

Jonić je prenosio mišljenja i zahteve Gavrila i Nikolaja nemačkim odgovornim faktorima, a naročito Benzler-u, koji se politički pretstavljao kao lice ovlašćeno za rešavanje crkvenih pitanja, iako mu je BdS samo delimično priznavao takvo svojstvo. Jonić je na ovo dobijao odgovor da prvo treba crkva da se aktivizira u smislu okupatorske politike, pa tek onda bi njeni zahtevi mogli biti i uzeti u obzir.

I Nedić lično održavao je vezu sa interniranim eparsima. On je nekoliko puta odlazio u posetu Gavrilu, a i Nikolaju, sa ciljem da ih privoli, naročito Gavrila, na aktivniju saradnju. I Nedić je o ovim svojim razgovorima obaveštavao okupacione vlasti koje u to vreme, tj. pre napuštanja Srbije, nisu bile naročito zainteresovane da Gavrila aktiviraju. Naprotiv, u trenutku kada je Neubacher pokušao u Nemačkoj, među izbeglim kvislinzima, da formira zajednički front protiv NOP-a koji bi obuhvatao sve reakcionarne snage srpske buržoazije, pojavilo se veliko interesovanje i za poglavara crkve i tada je i Gavrila, zajedno sa Nikolajem Velimirovićem, ponovo odigrao značajniju ulogu, o kojoj će kasnije još biti reči.

5. Ruska beloemigracija i »Ruski zaštitni korpus«

Na važnu ulogu, koju su u okupatorovoj obaveštajnoj službi u Srbiji odigrali ruski beloemigranti, ukazivano je već u više mahova. Agenti kao što su bili Lanjin, Hoerschelmann i drugi imali su u agenturi Abwehr-a i bezbednosno-policiskog aparata veoma istaknuto mesto, i kao organizatori obaveštajnih mreža, i kao informatori »sa velikim poznavanjem lokalnih prilika i ljudi«, a i sa apsolutnom lojalnošću prema svojim nalogodavcima.

Ruska beloemigracija je u staroj Jugoslaviji pretstavljala element koji se, iako je dve decenije živeo u sredini koja ga je primila, uglavnom, dosta predusretljivo, ipak sa njom nije srodio. Sa retkim izuzecima, ruski beloemigranti osećali su se — čak i ako su imali jugoslovensko državljanstvo — strancima u zemlji u kojoj su živeli. Za razliku od drugih stranaca,

pa i neslovenskih, koji su se u Srbiji relativno: brzo asimilirali, kod beloemigranata do takvog asimiliranja nije došlo-, sem u izuzetnim slučajevima.

Iako se, sa zemljom koja ih je bila primila posle njihovog bekstva iz otadžbine nisu srodili, ruski beloemigranti su, ipak dobro upoznali prilike i ljude u svojoj novoj postojbini. Oni su se nalazili, kao činovnici i službenici državnog aparata, kao vojni činovnici, kao nameštenici u trgovini, industriji, javnim i privatnim ustanovama, kao pripadnici slobodnih profesija, itd. usred jugoslovenskog življa, pretstavljajući tako mrežu koja je imala svoje ogranke u raznim oblastima jugoslovenskog života. S druge strane, oni su bili međusobno povezani raznim, svojim organizacijama, pa i svojom svešću da pretstavljaju posebnu grupu u jugoslovenskom državnom organizmu i svojom nadom, da je njihov boravak u emigraciji i izgnanstvu, koje su, sami izabrali, samo prolazan. Najzad, ne treba zaboraviti da siu beloemigranti bili društveno: degradirani. Nekadašnji oficiri radili su kao sitni službenici, a neki i kao šoferi, prodavci novina, kelneri isl. Bivši visoki državni funkcioneri radili su kao arhivski i kancelariski činovnici u državnim nadleštvima. Ovo svoje deklasiranje oni su, u svojim nadama i željama, smatrali prolaznim i stalno snevali o povratku u svoju zemlju, gde će opet zauzeti ona mesta i položaje, sa kojih ih je revolucija oterala, a usto još biti i nagrađeni za teške godine izgnanstva.

Posmatrano očima okupatorove politike i obaveštajne službe u Srbiji svi ovi, momenti koji su karakterisali beloemigraciju u Jugoslaviji, pretstavljali su veoma pozitivna, svojstva. Pre svega,, činjenica da se nije srodila sa sredinom u kojoj je živela, učinila je da beloemigracija nije osećala nikakve moralne prepreke da istupi kao eksponent okupatora prema jugoslovenskom življu. Drugo, dobro poznavanje sredine pomoglo joj je da postane dragocenim saradnikom za okupatora, dragocenijim od Volksdeutschera,, jer su oni pretstavljali element lokalno vezan, uskog horizonta i —• za razliku od Rusa —• niskog intelektualnog i kulturnog nivoa. Zatim, beloemigranti su imali veza i među svojim zemljacima, i te veze su išle u svima pravcima, u sve moguće ustanove i u sve krugove. Mahom ljudi školovani, oni su imali mogućnost zapažanja i uočavanja koja su, svakako, bila daleko iznad intelektualnog domašaja volksdeutscherskih saradnika nemačke obave-

štajne službe. Najzad, smrtni neprijatelji komunizma i svih naprednih snaga, u kojima su videli uzročnike svog progonstva i svoga deklasiranja, beloemigranti su, u svojoj masi, bili naročito pouzdani saradnici okupatora u njegovoj borbi protiv NOP-a. Ovo utoliko više, što' su se oni dugO' vremena uporno nadali da će im Treći Reich, kada bude savladao SSSR, omogućiti povratak i restauraciju u budućoj Rusiji, pa ma ona bila i u podređenom položaju prema Nemačkoj.

U prvim danima okupacije dotadašnji »Delegat za zaštitu ruskih emigranata u Jugoslaviji«, Vasilije Strandmann, dao je novopostavijenom nemačkom Vojnom, zapovedniku u Srbiji u ime ruskih emigranata svečanu izjavu lojalnosti. Nezavisno od njega, a u isto vreme, dao je takvu izjavu i mitropolit Anastasije, šef ruske crkve u emigraciji. U unutrašnjosti Srbije su održavani sastanci beloemigranata, sa kojih su upućivani telegrami lojalnosti i odanosti Trećem Reich-u. Ova spremnost služenja okupatoru naročito se povećala posle nemačkog napada na SSSR. Smatrajući da je došao pogodni trenutak da se u punoj meri aktiviraju, beloemigranti su najvećim delom oduševljeno prihvatili osvajački poduhvat Trećeg Reich-a, kao uvod u svoju restauraciju. Sa malim brojem izuzetaka napredno orijentisanih ili onih koji su bili vezani po slobodno-zidarskim il drugim linijama za zapadne saveznike, beloemigranti su bili sprem,ni da se bez rezerve stave u službu Trećeg Reich-a.

Međutim, ova jagma beloemigranata da se dodvore okupatoru, želja da se učine što korisnijim, trka za njegovom naklonošću, —• sve je to postalo razlogom izvesnog opadanja njihove korisnosti za nemačku obaveštajnu službu. Na prvi pogled paradoksalna, ova činjenica bila je prouzrokovana time što su beloemigranti kao agenti bili isuviše revnosni, tj. hteli su da budu naročito vredni i budni, videli su u svakome problematično lice, sa sumnjivim pobudama i namerama protiv Trećeg Reich-a, preuveličavali su, pa i izmišljali. Pored toga, došle siu doi punog izražaja i unutrašnje razmirice u beloemigrantskom taboru, trvenja između raznih struja i grupica, između ličnosti i ambicija. Otpočela su međusobna podmetanja, intrige i denuncijacije. Ove pojave su u velikoj meri neutralisale napred nabrojane osobine koje su sa obaveštajnog gledišta, bile pozitivne za okupatorove službe. Nije slučajno da je jedan od retkih agenata, koje je BdS uputio u koncen-

tracioni logor zbog podnošenja izmišljenih izveštaja, bila ruska beloemigrantkinj.a Tatjana Ivanova..

Politika koju je okupaciona vlast vodila u odnosu na belo-emigrante bila je određena opštom političkom linijom Trećeg Reich-a prema njima odnosno prema pitanju Rusije. Nemci su, naravno-, želeli da iskoriste saradnika koji im, se usrdno nudio, ali pri tome nisu nikako nameravali da ga učine partnerom u osvajanjima na Istoku. Kada je Vladimir Geršeljman (Waldemar von Hoerschelmann), beloemigrantski saradnik Sipo i SD-a u Beogradu, nastojao da bude primljen u nemačku službu sa delokrugom na okupiranoj ruskoj teritoriji, Uprava VI RSHA zahtevala je, oktobra 1942 godine, da se sigurno utvrdi, da li je on stvarno nemačkog porekla ili je Rus, jer je jedino u prvom slučaju mogao biti upotrebljen. Ako ne bi bio u mogućnosti da dokaže svoje nemačkoi poreklo-, onda se »nije moglo ni pomišljati na njegovu upotrebu« pošto je većina Rusa u inostranstvu »nastrojena velikoruski«, pa, stoga njihova upotreba u »istočnim, oblastima ugrožava de-lo izgradnje« koje tamo vrši Reich. Prema tome, za okupacione vlasti je bilo važno da mobiliše snage beloemigracije z„a svoje interese, ali stim da im pri tome ne- daju više nego što- je- neophodno potrebno da bi ih držale u lojalnosti. Najmanje od svega one su bile spremne da im pruže nešto što- bi p-retstavljalo neku obavezu za političku afirmaciju beloemigracije u Rusiji.

Vasilije Strandmann,, do okupacije glavni pretstavnik beloemigracije u Jugoslaviji, bio je u očima okupatora kompromito-van svojim međunarodnim, vezama, naročito prema Velikoj Britaniji. Zato su se u prvi plan isturale druge ličnosti, u čijem je izboru nemačka obaveštajna služba odigrala merodavnu ulogu. Naročito je bilo uvažavano mišljenje predratnog nemačkog agenta Aleksandra Lanjina, koji je vršio jak uticaj na nemačke o-dno-se prema b-eloemigrantima. Formiran je »Biro za zaštitu ineteresa ruske emigracije u Srbiji«, koji je imao da zastupa beloemigrantske interese pred nemačkim i kvislinškim vlastima. Na čelo- biroa došao je bivši carski general Mihajlo S-korodumov, a, kao- njegov pomoćnik u birou je radio Lanjin. Biro je izvršio popis beloemigranata, izdao im legitimacije i zatim, naročito posle nemačkog napada na SSSR, spro-veo »čišćenje« u njihovim redovima, podnoseći nemačko-m bezbednosno-policiskom aparatu dostave protiv onih koji su ekstremistima izgledali nedovoljno pouzdanim. Sko-rodumo-v

je posle izvesnog vremena smenjen, pošto je izdao proglas kojim je pozivao beloemigrante da stupe u redove dobrovoljačkog korpusa koji bi se, pod njegovom, komandom, borio na istočnom frontu, protiv SSSR-a. U smislu svoje politike prema, beloemigraciji, nemačke okupacione vlasti nisu nikako odobravale ovaj potez svoga saradnika, pa su ga čak i uhapsile, a na njegovo mesto dovele carskog generala Vladimira Kreiter-a. On je na čelu beloemigracije u Srbiji ostao sve do kraja okupacije, a zatim, prešao u Nemačku i postao načelnik štaba I ruskog dobrovoljačkog korpusa, pod komandom bivšeg sovjetskog generala Andreja Vlasova. Lanjin, je već ranije napustio biro i prešao^ u nemačku pomoćnu policiju, ali je delimično nastavio svoj obaveštajni rad za BdS.

Nezavisno od ove organizacije, postojala, je i organizacija Volksdeutschera *iz* Rusije, u kojoj je vodeću ulogu igrao^ ing. Theodor Waldmann. Ona je okupljala beloemigrante nemačkoga porekla i uživala je, u sklopu beloemigracije, naročito povlašćen položaj. Preko te organizacije su, naprimer, organizovani tumači za nemačke okupacione ustanove.

Ubrzo se glavna delatnost beloemigracije koncentrisala na »Ruski zaštitni korpus« koji je obrazovan avgusta 1941 godine, a čije su prve jedinice formirane septembra iste godine. Na čelu korpusa — o kome će još biti reči — nalazio se bivši carski general Boris Štejfon.

Za nemačku obaveštajnu službu u Srbiji, a naročito za Sipo i SD, beloemigranti su pretstavljali važan rezervoar agenata. Iako su se mnogi od njih posle kraćeg ili dužeg vremena kompromitovali iz već pomenutih razloga, ipak je znatan broj beloemigranata postao važni stub agenture EG-EK odnosno BdS-a. Sem toga, dosta beloemigranata bilo je primljeno i u ustanove Sipo i SD-a, u svojstvu službenika, prvenstveno' tumača. Ovi tumači, kao, naprimer, Hoerschelmann, radili su i sa agenturom i imali svoje veze, pa čak i upravljali, agentskim grupama.

Kao agenta Sipo i SD-a među prvima treba pomemiti, Mihajla Semenova, jednog od retkih beloemigranata koji je u Jugoslaviji bio stekao znatnu imovinu i postao fabrikantom. U Osijeku, gde mu se nalazila fabrika, on se bio povezao' odmah posle sloma stare Jugoslavije sa agentom, Sipo i SD-a Rudolfom Treu-om, a zatim je prešao u Zagreb i tamo vršio agitaciju za stvaranje ruske nacional-socijalističke partije,

RUSKI BELOEMIGRANTI U NEMAČKOJ SLUŽBI

Geršeljman

Semenov

Ruski beloemigranti su se okupacionim vlastima stavili većinom odmah na raspoloženje. Iz njihovih redova regrutovano je mnogo agenata za razne nemačke obaveštajne ustanove. Od agenata BdS-a je naročito značajan bio Vladimir Geršeljman, koji je svoje ime promenio u Waldemar von Hoerschelmann, a kasnije bio primljen u SS u činu poručnika. S Meyszner-om je sarađivao Mihail Semenov, koji je dobio čin SS-kapetana i bio jedan od najvažnijih organizatora svih oblika saradnje beloemigranata sa okupacionim vlastima, a radio[1] je i obaveštajno za BdS

koja je naročito radila na regruto-vanju tumača i drugih saradnika za nemačke ustanove. Semenov, primljen u SS kao kapetan, dodeljen je zatim štabu Višeg vođe SS i policije u Beogradu, Meyszner-u, gde je rukovodio vrbovanjem! beloemigranata za nemačku pomoćnu policiju. U tim formacijama komandovao je zatim jednim bataljonom. Pored toga, uz ovaj javni rad za okupatora, Semenov je bio- angažovan i u obaveštajnoj delatnosti za BdS. On je davao obaveštenja o raznim licima, naročito iz redova beloemigracije. Njegova delatnost se prostirala na čitavu srpsku teritoriju, te je podnosio izveštaje i o licima i zbivanjima u unutrašnjosti Srbije. Imao je svoju sopstvenu agentsku grupu, koja je za njega prikupljala izveštaje, a on ih je sređivao i predavao BdS-u. U prvoj polovini 1943 godine Semenov je upućen sa specijalnom misijom u Nemačku, a zatim je cirkulisao između Reich-a i okupiranih zemalja Jugoistoka sa naročitim zadacima. Svoju agentsku grupu predao je Hoerschelmann-u.

O Lanjinu je bilo već dovoljno- reči. Treba, međutim, pomenuti agenta Nikolu Primerova, koji je naročito radio- na liniji protiv KPJ i NOP-a za ode-ljenje IV BdS-a, Mada je Primerovljeva delatnost bila. u prvom redu usmerena prema beloemigrantima — po njegovoj prijavi je, naprimer, uhapšen i streljan Petar Andrijuščenko-, zbog stvaranja ilegalne komunističke- organizacije — Primerov je radio i prema Srbima. Tako je po- njegovoj o-ptužb-i kao »zagrejani komunista«, u Beogradu uhapšen Dragoljub Janković, pa zatim upućen na prinudni rad. Predratni, agent Matvej S-karžinski radio- je i za vreme okupacije za Sipo- i SD. Njegov posebni zadatak bio- je da uđe u trag istaknutom, naprednom beloemigrantu Fjodo-ru Mahinu. Agent Gligorije Ozerov upotrebljavan je prema organizaciji DM, ali i prema beloemigrantsko-j organizaciji »Nacionalni radni savez novog pok.olen.ja« (NTSNP), jedne- od najaktivnijih profašističkih belo-emigrantskih formacija.

U agenturi Abwehr-a tako-đe je bilo- dosta beloemigranata, od kojih je-, naprimer, Petar Durnovo već pome-nut. Agent Abwehr-a, Boris Alenjin, radio- je za Abwehr prema organizaciji DM. Belo-emigrant Evgenije Levandovski, koji je radio za BdS, tužio je Alenjina zbog veza sa organizacijom DM. Uhapšen, Alenjin je izjavio- da obavlja posao za Ast Beograd, koga ob-aveštava o- delatnosti organizacije DM, a naročito istražuje slučajeve- krijumčarenja oružja. Saradnja Ab-wehr-a sa beloemi-

grantima, odnosno njihova upotreba za ciljeve Abwehr-a, bila je naročito intenzivna u Makedoniji, gde je radio, između ostalih, poznati agent Georgij von Pahlen, inače predratni saradnik nemačke obaveštajne službe.

Abwehr je u Beogradu vrbovao među beloemigrantima. agente, koji su imali da budu upotrebljeni za naročite zadatke na istočnom frontu. Tu je bio naročito aktivan pukovnik bivše carske vojske Siminski, a od poznatijih agenata BdS-a Igor Cinamzgvarov. Ovi agenti su prikupljeni u Beču, gde su. obučeni, pa zatim upućeni na istočni front. Poznato je još da su te kurseve svršili beloemigranti Jurij Ščerbovič i Viktor Tominski iz Beograda, kao i Nikolaj Senkijevič iz Skoplja. Najzad, i u Ruecknetz-u Abwehr-a bilo je beloemigranata, među kojima se mogu pomenuti Đorđe Batugovski iz Beograda, Dimitrije Soldatov i Aleksandar Rogov.

Kao značajan saradnik okupacione uprave pojavljuje se„ u mnogim slučajevima i raznim, pravcima delatnosti, »Ruski zaštitni korpus«, formiran još u leto* 1941 godine, i to na inicijativu načelnika štaba Više komande LXV, pukovnika Kewisch-a. Kewisch je predložio OKW-u da se ruski beloemigranti, spremni na saradnju sa nemačkim vlastima u Srbiji, obuhvate i organizuju u posebnu formaciju, koja bi imala da služi kao stražarska jedinica. Bilo je zamišljeno' da se na taj način, iskoristi spremnost beloemigranata, a rasterete nemačke jedinice koje su, u to vreme, bile u Srbiji malobrojne. Od samog početka u planu je bilo' da se »Ruski zaštitni korpus« koristi samo u, Srbiji, i to prvenstveno' za obezbeđenje industriskih i uopšte privrednih objekata. Otuda je za, ovu formaciju bio- živo zainteresovan i generalni opunomoćenik za privredu u Srbiji, Neuhausen, koji se prihvatio i da je finansira, pod uslovom da se upotrebi prvenstveno za potrebe njegovog delokruga. Za obradu tog kompleksa dodeljen mu je jedan oficir Wehrmacht-a (major Lichtenecker). Prvobitni naziv formacije bio je »Grupa Werkschutz-a Generalnog opunomoćenika za privredu u Srbiji«. Sledeće godine je naziv promenjen u »Ruski zaštitni korpus« (Russisches Schutzkorps), koji se zadržao do kraja njegovog postojanja. Istovremeno sa pramenom imena formacija je prešla u nadležnost i u sastav Wehrmacht-a.

Za Zaštitni korpus vrbovalo se, preko beloemigracije, ne samo u Srbiji, već i na jugoslovenskim teritorijama van nje.

‚RUSKI ZAŠTITNI KORPUS"

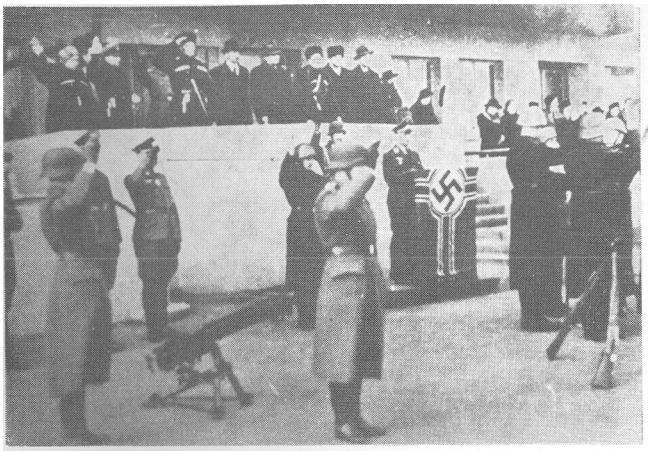

Iz redova ruskih beloemigranata regrutovano je ljudstvo za „Ruski zaštitni korpus", koji je u nemačkim uniformama aktivno učestvovao u borbi protiv NOP-a. Gore: regruti „Ruskog zaštitnog korpusa" polažu zakletvu na Banjici. Dole: sa vojne obuke pripadnika korpusa

Tako je, naprimer, u Novom Sadu na tome radio bivši ruski general Apuhtin. U Makedoniji su za stupanje u ovu formaciju naročito agitovali beloemigranti Andrej Mogila i Georgij Ever.

U svojoj konačnoj formaciji, »Ruski zaštitni korpus« obuhvatao je tri brigade od po dva puka, a svaki puk je bio podeljen na po tri bataljona. Uz štab korpusa nalazio se još i štabni bataljon. Prva brigada je bila formirana do kraja 1941, a druga do kraja 1943 godine, dok je od treće dotada bio obrazovan svega jedan puk. Na čelu Korpusa se nalazio general Boris Štejfon, a načelnik štaba mu je bio bivši ruski pukovnik Nikolajev. Korpus je imao i svoju Ic-službu, kojoj je na čelu bio bivši Wrangel-iov oficir Heinrich Schell, poreklom Nemac. Brojno- stanje Korpusa iznosilo je oko 12.000 ljudi. Do 1943 godine Korpus je imao posebnu mrku uniformu, koja je zatim, izjednačena sa uniformom, Wehrmacht-a,.

U sastavu Korpusa nalazili su se i nemački oficiri za vezu, koji su u isto vreme kontrolisali rad i organizacije korpusa. Po- jedan nemački oficir za vezu bio- je i u svakom puku. Pri pukovima su bile formirane podoficirske škole, kojima su rukovodili nemački oficiri, uz pomoć podoficira Wehrmacht-a. Sem toga, i pojedinim bataljonima, pa i četama, dodeljivani su nemački podoficiri kao- organi za vezu.

»Ruski zaštitni korpus« uzeo je aktivnog učešća u borbi protiv NOP-a, vršeći službu obezbeđenja objekata, ali i operativne zadatke, u vezi sa raznim nemačkim formacijama ili samostalno-. U završnoj fazi okupacije Korpus se borio i protiv jedinica NOV i formacija Crvene Armije. Stav Korpusa prema NOP-u izražava, između ostalog, naredba koju je objavio povodom, trogodišnjice njegovog formiranja general Štejfon, a u kojoj se, između ostalog kaže: »Kada smo pre 23 godine- napustili svoju otadžbinu, potvrdili smo- svoju nepomirljivost prema komunizmu... Vodeći rat u toku dve godine, pokazali smo svoju vernost herojskoj nemačkoj armiji, svoj duh i svo-ju hrabrost...«

Jedinice- Korpusa, raspoređene po Srbiji, prisno su sarađivale i sa aparatom Sipo- i SD-a. Zajedno- sa njegovim organima, pripadnici Korpusa su vršili hapšenja i različite terenske akcije. Korpus je i samostalno vršio razne- egzekutivne zahvate, racije, pretrese i hapšenja, pa se pojavljivao i sa zahtevo-m za hapšenje talaca i preduzimanje odmazdi.

Pored »Ruskog zaštitnog korpusa«, u okupiranoj Srbiji je postojala i ruska pomoćna policija, takođe sastavljena od beloemigranata. Kao u Korpusu, tako je i u toj pomoćnoj policiji bilo dosta beloemigranata i iz krajeva van Jugoslavije, iz raznih zemalja u kojima je bilo ruske emigracije. Tako je, naprimer, ruska pomoćna policija bila delom sastavljena od beloemigranata regrutovanih u Bugarskoj.

Formiranje ove pomoćne policije, pri čemu je ulogu organizatora igrao već pominjani SS-kapetan Semenov, vršilo- se postepeno, a u vezi sa, tendencijom da se snage Policije poretka popune u samoj Srbiji svim elementima koji su za to' mogli biti zavrbovani. Prvo je bila obrazovana jedna četa, koja je prerasla u bataljon. Kasnije je stvoren još jedan bataljon i, na kraju, formiran je puk beloemigrantske pomoćne policije. Za razliku od »Ruskog zaštitnog korpusa« koji se nalazio- u sastavu Wehrmacht-a i čiji su celokupni komandni kadar činili beloemigrantski oficiri, jedinice pomoćne policije (Hilfspolizei, skraćeno Hipo) bile su sastavljene od beloemigrantskog ljudstva, ali im je komandni kadar bio nemački, izuzev izvesnog broja beloemigranata primljenih u SS sa oficirskim činom. Te jedinice nisu bile odvojena celina, nisu bile kao »Ruski zaštitni korpus« zasebna formacija, već su predstavljale sastavni deo aparata Policije poretka na srpskoj teritoriji. Od beloemigranata je bio sastavljen i konjički odred Policije poretka, koji je u toku okupacije narastaoi na tri eskadrona, a kome je sedište bilo u Zrenjaninu. I tu je komandni kadar bio sastavljen od nemačkih policiskih oficira i podoficira, a ljudstvo od beloemigranata.

U pogledu obaveštajne delatnosti, uloga »Ruskog zaštitnog korpusa« bila je važna zbog njegove Ic-službe. Sem toga, on je davao obaveštenja i aparatu Sipo- i SD-a. Među njegovim pripadnicima, pa i na višim, štabnim i komandnim položajima, bilo- je agenata, paralelno zavrbovanih od strane BdS-a. Ti agenti su, s jedne strane, omogućavali BdS-u da bude stalno informisan o delatnosti Korpusa i da ga drži pod obaveštajnom kontrolom, a s druge strane, služili su kao obaveštajni saradnici prema beloemigrantima i drugim licima van Korpusa. U opštem sklopu BdS-ove agenture, »Ruski zaštitni korpus« je, svakako, bio jedan od rezervoara koji je dao dosta važnih agenata. Treba, uostalom, dodati da su pripadnici Korpusa isto tako bili vrbovani i za Abwehr.

6. Borba protiv stranih obaveštajnih službi

Delatnošću protiv protivničke obaveštajne službe na okupiranoj srpskoj teritoriji bavili su se i Abwehr i Sipo i SD. Što se tiče prvoga, njegov rad je bio koliko ofanzivno-obaveštajnog, toliko i kontraobaveštajnog karaktera. Kod Sipo i SD-a je, u Srbiji, prevagnuo kontraobaveštajni deo njegove delatnosti.

Treba potsetiti na već učinjenu konstataciju da je za obaveštajnu službu prema inostranstvu Srbija, od trenutka okupacije, postala unutrašnjom teritorijom pod nemačkom kontrolom. Prema tome, u ofanzivnom obaveštajno-m pogledu, ona je pretstavljala u prvom redu bazu za rad prema drugim zemljama, dok je ostalo vrlo malo zadataka po linijama sektora VI RSHA čiji bi objekti ležali unutar same teritorije pod nadležnošću Vojnog zapovednika. Za Abwehr I, kao- vojnu obaveštajnu službu, to važi samo donekle, pošto je on u vezi sa operacijama Wehrmacht-a protiv NOP-a vršio važne obaveštajne zadatke. Kontraobaveštajni zadaci, koje je kod Sipo-a obavljao Gestapo, a kod Abwehr-a njegov sektor III, bili su od samog početka vrloi zamašni.

Abwehr-ov sektor III je na teritoriji Srbije radio- naročito na otkrivanju britanskih agenata, ali i agentura drugih stranih obaveštajnih službi, pa i onih koje su pripadale zemljama iz tabora »Osovine«. Specijalno je referat III F Abwehr-a nastojao da prodre u kanale ovih raznih službi, da dođe u kontakt sa njihovim obaveštajcima ili agentima, da se ubaci u njihove kurirske puteve, da upozna njihove zadatke, njihove direktive, itd. Karakteristično je da se referat III F upuštao u kombinacije sa dvojnicima preko kojih je u više slučajeva postizao uspehe. Međutim, u pojedinim slučajevima vrednost podataka koje je Abwehr preko takvog dvojnika dostavljao- protivničkoj službi nije bila u srazmeri sa značajem informacija do kojih je preko tog agenta došao. U praksi takvog rada, pored slučajeva kada su oficiri III F sigurno- i umešno rukovodili agentima-dvojnicima, bilo je i pojava da je agentima ostavljeno suviše slobode da samostalno odlučuju o svojim postupcima, pa i da nekontrolisano prelaze preko svojih ovlašćenja. Tako je, naprimer, agent Ast-a Beograd, Georg Baur, pokušavajući da prodre u mađarsku obaveštajnu službu, činio teške indiskrecije i davao mnoge podatke njenom pri-

padniku, d-r Bertalan-u Kun-u, potpukovniku i šefu mađarske vojne obaveštajne službe u Novom Sadu. On je, istina, tim putem pridobio Kun-a potpuno za sebe, pretvorivši ga u izvanredan izvor informacija, ali je, s druge strane, njemu beskrupulozno otkrivao- izvesne nemačke obaveštajne veze u Bačkoj. Odnose sličnog karaktera Baur je održavao[1] i sa bugarskim diplomatom, Paskalovim. Informacije koje je od njega dobijao Baur je, po svoj prilici, morao plaćati o-baveštenjima koja, su mogla intereso-vati bugarsko Ministarstvo inostranih poslova.

Odmah po- dolasku na srpsku teritoriju, organi Abwehr-a i Sipo i SD-a otpočeli su sa istraživanjima u vezi sa predratnom, o-baveštajnom službom u Jugoslaviji. Priličan broj onih lica, koje je Abwehr ili aparat Uprave VI pre rata utvrdio kao- agente, pripadnike ili saradnike britanske obaveštajne službe, bio je unesen u, Vanredni spisak poternica,. Tako je još delatnost pokretnih Abwehr-ovih komandi dobrim delom bila usmerena na otkrivanje tih lica i njihovo hapšenje. Dalje su kao materijal u traganju za predratnim britanskim kanalima služili spiskovi Britanaca koji su pre rata bili zaposleni pri diplomatskim i konzularnim pretstavništvima Velike Britanije u Jugoslaviji i pri britanskim, firmama. Pored britanskih državljana, tu su bili obuhvaćeni i jugoslovenski državljani u britanskoj službi. Između ostalih, p-ro-veravani su službenici petrolejskih kompanija »Shell — Royal Dutch,«, koje je u Jugoslaviji imalo svoju, afilijaciju, pod nazivom, »Jugoslovensko Shell a. d.«; Standard, Vacuum Oil Company (američko društvo, ali sa priličnim brojem britanskoga personala), koje je takođe imalo posebnu afilijaciju u Jugoslaviji; zatim, rudarska društva Trepča Mines Ltd.; Društvo- borskih rudnika (gde je takođe bilo- i, Britanaca); osiguravajuće društvo- »Royal Exchange Assurance«, zatim, razna bankarska p-reduzeća koje je kontrolisao britanski kapital, itd. Važno je da je i interesna sfera francuskog kapitala (kao, nap-rimer, Francusko-srpska banka a. d.), pa i mađarskog kapitala (nap-rimer, Jugoslo-venski kreditni zavod a. d.) — smatrana, sumnjivom, u pogledu aktivnosti britanske agenture.

As-t Beograd, pošto je- akcijo-m pokretnih Abwehr-ovih komandi bilo- zahvaćeno onoliko lica sumnjivih za obaveštajni rad u korist Britanaca koliko ih je moglo biti nađeno u Beogradu i drugim mestima pri prvoj površnoj akciji, — nastavio

*>

je delatnost na otkrivanju britanskih veza sitnim i sistematskim radom, u kerne su učestvovali referati njegovog: odeljenja III. Putem agenata su utvrđivana mesta stanovanja i stanođavci Britanaca u Beogradu (koji su se svi bili povukli pre dolaska nemačkih trupa), zatim lica koja su imala privrednih i drugih veza sa britanskim, ustanovama ili preduzećima britanskog kapitala, itd. Nastojalo se da. se, preko centralne prijavnice UgB i, pregledom knjiga hotelskih gostiju, pronađe što više adresa ovakvih lica, pa da zatim, agenti Abwehr-a, na pogodan način, saznaju, za njihove društvene i privredne veze, njihovo- kretanje, njihove sastanke sa drugim licima, itd. Pojedinim agentima stavljano je u zadatak, da tim putem prikupe što- više podataka o- pojedinim, odbeglim Britancima ili 0 krugu u kome su se oni kretali. Drugi agenti imali su za zadatak da utvrde britanske privredne interese i veze i njihovu poslovnu povezanost, njihove odnose sa funkcionerima državnog aparata stare Jugoslavije, itd. Agent Konstantin Plavšić, bivši jugoslovenski generalštabni oficir, imao je zadatak da. utvrđuje stare britanske veze u jugoslavenskom, generalštabu. i vojsci, agent Zmučilo da otkriva te veze u krugu ruskih emigranata, itd. Sa ovog sitnog posla prelazilo se, na osnovu ovako utvrđenih činjenica, na dalji rad. Pri tome je postepeno sužavan krug lica kojima je obaveštajna služba imala da se bavi intenzivnije.

Sipo- i SD je takođe radio- u tom pravcu, pa je, naprimer, vršio i pretrese u zgradama koje su pripadale britanskom, poslanstvu, pa i stanovima lica za koje je imao podatke da su britanski agenti, ili da postoji ozbiljnija sumnja da pripadaju britanskoj agenturi. Tim se poslom kod Sipo i SD-a bavio- referat IV E, koji je- bio nadležan, za kontra,obaveštajnu, službu. Referat je podatke dobija-o na osnovu sopstvenoga, rada, iz prijava agenata i drugih lica, ili iz, obaveštenja, koja mu je slao Ast. Mada je- delatnost referata bila više usmerena na otkrivanje tekućih slučajeva obaveštajne aktivnosti, ipak je i on bio zainteresovan i za ranije veze i puteve britanske obaveštajne službe. Pored kontakta sa Ast-om, on se uveliko služio 1 pomoći Carinske pogranične zaštite, pogranične policije i deviznih vlasti.

U vezi sa britanskim vezama u Jugoslaviji, aparat nemačke, obaveštajne službe, u svojoj kontraobaveštajno-j delatnosti, bio je naročito zainteresovan za stari, jugoslovenski obaveštajni

aparat. Smatralo se da je taj aparat bio dobrim delom povezan sa britanskim obaveštajnim servisima, pa se prvenstveno želelo da se, njegovim otkrivanjem, onemoguće potencijalni kanali kojima bi se britanska obaveštajna služba mogla opet aktivirati, ukoliko ti kanali nisu i dalje ostali intaktni.

Sonderkommando Kiesewetter je polovinom maja 1941 godine uhapsio komesara jugoslovenske policije Marijana Ujčića. Preuzeo ga je, zatim, EK Beograd i uspeo da od njega sazna izvesne detalje u vezi sa radom jugoslovenskog obaveštajnog centra, koji je bio zakamufliran kao trgovačka firma »Ujka a. d.« u Beogradu. Na osnovu Ujčićevog iskaza, a i drugih informacija do kojih je došao (naprimer, iz zaplenjenih akata Jugoslovenskog generalštaba), Sipo i SD je zatražio da se iz nemačkog zarobljeništva izruči Gestapo-u bivši savetnik Ministarstva unutaršnjih poslova stare Jugoslavije, Anton Batagelj, i to- koliko zbog rada »Ujka a. d.«, toliko i u vezi sa otkrivanjem grupe stare jugoslovenske obaveštajne službe, koja je imala svoju agenturu u Austriji i Italiji i u kojoj su u prvom, redu učestvovali jugoslovenski emigranti iz Trsta i Slovenačkog Primorja. Po tom kompleksu razne nemačke obaveštajne ustanove (Abwehr-Kommando Kiesewetter, EK Beograd, EK Novi Sad, EK Zagreb i dr.) vodile su opsežnu istragu, o kojoj je obaveštavan i RSHA. Uhapšen je niz, lica, a Batagelj se pojavio kao najvažnija figura u čitavom ovom spletu. Zato je i RSHA nastojao da ga dobije u ruke, utoliko pre š.to su pripadnici jugoslovenske organizacije, čiji je inicijator bio Batagelj, pre nemačkog napada na Jugoslaviju izvršili razne sabotaže u Italiji i na teritoriji Reich-a. Već je objašnjeno kako je OKW odbio da Batagelja preda Gestapo-u. Na svome saslušanju, obavljenom u zarobljeničkom logoru, Batagelj je odbio optužbe da se bavio sabotažama protiv Nemačke i da je sarađivao sa britanskom ili francuskom obaveštajnom službom. Dok su ostali pripadnici bivše jugoslovenske obaveštajno-sabotažne organizacije stradali (streljan je, naprimer, i raniji pripadnik jugoslovenskog konzulata u Celovcu, Karlo Širok), dotle je Batagelj ostao u zarobljeničkom logoru i čitav ovaj kompleks nije se, sa stanovišta nemačke kontraobaveštajne službe, mogao rešiti na zadovoljavajući način.

U domen traganja za linijama predratne britanske obaveštajne službe u Jugoslaviji spada i slučaj Bogoslava Erny-a, nekadašnjeg jugoslovenskog mornaričkog oficira i, kasnije,

službenika britanskog konzulata, u Zagrebu. Erny je bio- uveden u Vanredni spisak poternica i za njim je, u Dalmaciji, tragao Sonderkommando Nassenstein Einsatzgruppe iz Beograda. Kada je, na zahtev Nassenstein-a, Erny u Kotoru uhap^šen od strane lokalnih italijanskih vlasti, ove ga nisu predale nemačkim pretstavnicima, već su ga prebacile u Rim. Pošto je nekoliko meseci proveo u italijanskem zatvoru, Erny je upućen ustanovi Gestapo-a u Salzburg. Očigledno je da su Italijani prvo ispitali sve što ih je moglo interesovati, pa su zatim zatvorenika izručili. U Salzburgu Erny je saslušavan i tom prilikom je utvrđeno da se sum-nja o njegovom predratnom obaveštajnom radu protiv nemačkih interesa —• zbog koje je i bio unesen u Vanredni spisak poternica — ne može konkretizovati. Zato je on otpušten i upućen u Zagreb.

Primer maločas pomenutog traganja po stanovima, u kojima su do okupacije živeli britanski državljani, pretstavlja slučaj beogradskog lekara d-r Milana Dorosiovca. Neki agent EK javio- je da je Britanac Watson prilikom napuštanja Beograda, ostavio kod Dorosiovca svoj prtljag. Na osnovu toga, u Doroslovčevom stanu je izvršen pretres. Tamo je nađen kofer sa rubljem, i drugim stvarima, kao i jedna čelična kasa, za koje je Doroslovac izjavio[1] da su zaostali za njegovim podstanarima koji su stanovali kod njega. To su bili d-r Vago, direktor petrolejskog preduzeća »Astra d. d.«, mađarski državljanin, i Britanac Masterson, koga je Vago bio pretstavio kao generalnog direktora svoje firme. Stan je za ovu dvojicu od Dorosiovca zakupila firma »Astra«. Vago i Masterson su, prema Doroslovčevom iskazu, otputovali iz Beograda sutradan posle nemačkog napada na Jugoslaviju. O Masterson-u je Doroslovac znao, kako je izjavio na saslušanju kod EK, da je ranije bio direktor iste firme u Bukureštu.

Na osnovu Doroslovčevog iskaza, EK je poveo dalje izviđaje i u njihovom toku došao- do podataka da se tu, ustvari, radi o kapetanu Thomas-u Masterson-u, koji je do jeseni 1940 godine vodio petrolejsko preduzeće »Unirea« u Bukureštu, kada je morao odande da pobegne, jer su ga rumunske i nemačke vlasti tražile »zbog učestvovanja u antidržavnim delatnostima«. Prešao je u Beograd, gde je dobio stan kod lekara d-r Dorosiovca, ali nije bio prijavljen u centralnoj prijavnici UgB. Daljim isleđenjem je utvrđeno da je Masterson radio kao službenik u britanskom poslanstvu u Beogradu. Nije se moglo

utvrditi kakve je funkcije tamo vršio, već jedino da je sa ostalim pripadnicima aparata poslanstva napustio Beograd posle izbijanja nemačko-jugoslovenskog rata.

Ovaj slučaj je interesantan utoliko, što pokazuje način ugrađivanja kojim se koristila britanska obaveštajna služba za svoje obaveštajce, a istovremeno i nedovoljnu obaveštenost nemačke obaveštajne službe. Britanac Masterson, o kome je ovde reč, bio je jedna od centralnih ličnosti britanske obaveštajne službe na Balkanu. U Rumuniji, on je bio glavni organizator raznih pokušaja, usmerenih protiv nemačkih ekonomskih interesa, a u prvom redu interesa u vezi sa rumunskim petrolejom. On je organizovao pokušaje sabotaže na Dunavu i njegova se delatnost tada protezala ne samo na Rumuniju, već i na Jugoslaviju. Iako je njegov rad u Rumuniji bio pao nemačkoj obaveštajnoj službi u oči, a isto tako i rumunskim vlastima, on je ipak mogao' da nesmetano pređe u Jugoslaviju, gde je ušao u sastav britanskog poslanstva, kao »ataše za trgovačku mornaricu«. Jugoslovenskom generalštabu je bila poznata njegova prava uloga, pa je preko svog agenta Matije Lončarića-Brušije, bio sa njim poi pitanju Đerdapa, u stalnoj vezi, nastojeći da obaveštajnim manevrisanjem spreči teža oštećenja Đerdapa, a da istovremeno ne poremeti dobre odnose sa Masterson-om. Kao što se vidi iz naknadno sprovedene istrage o kojoj je bilo reči, organizacione jedinice nemačke obaveštajne službe koje su se bavile jugoslovenskom problematikom nisu saznale za Masterson-a i njegovu pravu ulogu do sloma stare Jugoslavije. Tako ga, naprimer, nema ni u Vanrednom spisku poternica. Koliko je on, međutim, po svojoj ulozi i svojim pravim funkcijama, bio: važan, vidi se i iz činjenice da je ubrzo' posle nemačkog napada na Jugoslaviju postao glavnim rukovodiocem britanske obaveštajne službe koja je sa Srednjeg Istoka radila prema Balkanu. Pored toga, on je bio i nadležni merodavni ekspert za jugoslovensku emigraciju, pa je, između ostalog, njemu morala biti podnošena na saglasnost svaka odluka o personalnim pitanjima u emigrantskoj vladi i među njenim najvažnijim saradnicima.

Vodeći izviđaje oko britanskog poslanstva u Beogradu EK je naišao i na registrovanog u Vanrednom spisku poternica Borisa Hodoleja, koji je do rata bio šofer u britanskom poslanstvu. Hodolej je EK-u dao opširnu izjavu o svom radu u britanskom poslanstvu, pri čemu je izneo dosta podataka o

njegovom tzv. »Drugom odeljenju«, tj. obaveštajnoj i propagandističkoj grupi ugrađenoj u samo poslanstvo. Tom prilikom on je naveo da je šef tog »Drugog odeljenja« bio Masterson. Tu izjavu Hodolej je dao polovinom jula 1941 godine. Međutim, kada se ime Masterson-a ponovo pojavilo, oktobra iste godine, u vezi sa Doroslovcem, islednik je naveo da »o Masterson-u nema nikakvih podataka«. To znači da Hodolejeva izjava, inače veoma iscrpna i izvanredno precizna i zanimljiva, uopšte nije sistematski obrađivana.

Drugi pravac kontraobaveštajne delatnosti protiv britanske obaveštajne službe u Srbiji bio je usmeren prema onim njenim linijama koje su vodile preko raznih štabova i centara organizacije DM, odnosno preko britanskih oficira i obaveštajnih organa koji su bili pridodati tim štabovima. Ova delatnost bila je vezana naročito za rad nemačke radio-prislušne službe, pošto' su ovi britanski obaveštajni punktovi bili snabdeveni radio-stanicama i stalno[1] radiotelegrafskim putem davali obaveštenja svojim centrima na Srednjem Istoku. Radio-veze između isturenih organa britanske obaveštajne službe i štabova s one strane Sredozemnog mora pretstavljale su ozbiljnu opasnost za nemačku okupacionu silu. Tim su putem išla obaveštenja o kretanju Wehrmacht-a, o svima pojavama koje su se mogle uočiti na, srpskoj teritoriji, itd,. Sem toga, preko tih veza ugovarano je bacanje iz aviona opreme i sabotažnog materijala, bombardovanje strategiskih tačaka i snabdevanje sabotažnih grupa. Zato je za okupatora bilo od najvećeg interesa da se, prvo, uđe u trag ovim, radio-vezama, a zatim da se one onemoguće, odnosno' da, se britanske obaveštajne grupe sa radio-stanicama otkriju i eliminišu.

Zbog ovakve situacije, težište na ovom sektoru borbe protiv britanske obaveštajne službe bilo je na specijalnim jedinicama za vezu Wehrmacht-a, o kojima je napred bilo opširno reči. Te jedinice, koje su vršile radio-prislušnu službu i bile snabdevene goniometriskim i drugim odgovarajućim uređajima, imale su da, pored kontrolisanja radio-saobraćaja organizacije DM (interesantnog baš u vezi sa britanskim linijama u toj organizaciji), naročito vrše kontrolu radiotelegrafskog saobraćaja britanskih obaveštajnih grupa i misija. Ove su, u sve većem broju, pristizale u Srbiju i dejstvovale kod štabova DM, a i samostalno. Nemačka prislušna služba nastojala

je da kontroliše radiotelegrafski saobraćaj i glavnog britanskog štaba u vrhovnoj komandi DM sa centrima u Kairu i na Malti.

U svrhu kontrolisanja svih ovih radio-veza, u Srbiju je bio prvo prebačen iz Soluna vod specijalnih jedinica za vezu Na 4, pod komandom poručnika Wollny-a. Posle ovoga voda, stigla je u Srbiju, sa istim zadacima, još i jedna četa radio-službe vojnog vazduhoplovstva, koja je postepeno potpuno preuzela kontrolu britanskih radio-veza, dok su jedinici Na 4 — koja je 1943 godine u celini prešla iz Soluna u Beograd — ostale radio-veze unutar organizacije DM, odnosno između ove organizacije i centara na savezničkom području. I radiotelegrafska jedinica vojnog vazduhoplovstva i specijalna jedinica za vezu Na 4 bile su tehničke obaveštajne trupe, koje su materijal crple iz slušanja protivničkog radio-saobraćaja i prodiranja u njegov sistem šifriranja. Zahvati protiv utvrđenih stanica naređivani su uz brižljivo odmeravanje koristi ili šteta koje bi od toga mogle da nastanu, naročito ako se radilo o kakvim stanicama koje su stalno praćene i čitane, pošto je iz njihovog opštenja sa drugim centrima obaveštajna služba mogla doći do korisnih podataka. Time se, uostalom,, i objašnjava pojava da su radio-stanice DM-a retko dirane, jer od njihovog rada,, ukoliko se ticao internih četničkih stvari, nije bilo mnogo štete, a slušanje tih stanica bilo: je vrlo korisno*, pošto su uhvaćeni radiogrami omogućavali da se prate zbivanja unutar ove organizacije.

Britanske stanice su bile opasnije, pošto je tu, kao što je već pomenuto, u vezi sa njihovim radom obično dolazilo do konkretnog i ponekad osetnog oštećenja nemačkih vojnih interesa. Isto tako su za nemačku kontraobaveštajnu službu bile važne i one radio-stanice DM. koje su manje radile na prenošenju unutrašnjih naredaba i sličnih obaveštenja četničke organizacije, a više na davanju obaveštajnih podataka za britansku službu. Među ovima je bila naročito važna stanica koja, je nosila šifru »506«, a koja je radila u Beogradu 1942 godine. Njeno otkrivanje nemačka obaveštajna služba smatrala je svojim posebnim uspehom. Poslužioci te stanice, kao i članovi obaveštajne organizacije koja je stajala iza nje i koja ju je snabdevala, često' vrlo značajnim podacima, bili su pripadnici organizacije DM. Pošto* čitav rad oko- otkrivanja, stanice »506« predstavlja vrlo poučan i karakterističan primer, a po-

BRITANSKA MISIJA KOD DRAŽE MIHAILOVIĆA

Nemačka obaveštajna služba je naročito živo nastojala na otkrivanju i praćenju delatnosti britanskih misija pri raznim četničkim štabovima. Centar tih misija koje su vršile obaveštajne zadatke bio je u „Vrhovnoj komandi" Draže Mihailovića, a na čelu mu je stajao pukovnik Stanley Bailey, pre rata jedan od rukovodilaca preduzeća „Trepča" a. d. Na fotografiji (sleva): komandant četničke brigade Zvonko Vučković, Draža Mihailović i pukovnik Bailey

znat je u svima, pojedinostima, to će on. biti na drugom mestu posebnoi prikazan.

Kod BdS-a je vršeno prikupljanje svih rezultata radio-prislušne službe i sređivanje podataka koji su. se odnosili na britanske i ostale savezničke oficire i misije na terenu Jugoslavije, a specijalno' u Srbiji.

Jedan od britanskih obaveštajnih oficira, kome je nemačka kontraobaveštajna služba još u početku okupacije pridala naročitu važnost, bio je Terence Atherton, dopisnik »Daily Mail-a« u Beogradu i glavni urednik lista »South Slav Herald«, koji je do' okupacije izlazio u Beogradu na engleskom jeziku. Već aprila 1941 godine, EK Sipo i SD-a izvršio je pretres u prostorijama redakcije ovog lista, pošto se Atherton nalazio u Vanrednom spisku, poternica,. Tom: prilikom, organi EK su utvrdili da je tu već bio neko pre, njih: prostorije su bile otvorene, nepoznata lica su već izvršila pretres, pri čemu su uklonila najvažniji materijal (naprimer iz telegrama, isekla imena). Atherton se bio izgubio, i sve do početka 1943 godine 0 njemu nije bilo ni traga ni glasa. Tada je međutim u britanskim listovima bila, objavljena vest da, je on jula 1942 godine nestao prilikom izvršenja jedne misije. Kod BdS-a se za ovo pitanje zainteresovao i RSHA, pošto se u američkoj štampi bila pojavila vest da su Atherton-a streljali partizani, dok je radio-stanica »Slobodna Jugoslavija« to demantovala i istakla da je britanski novinar, koji je imao čin majora, dobrovoljno došao, u pratnji kapetana bivše jugoslovenske vojske Radoja Nedeljkovića i jednog podoficira, u partizanski štab 1 da je taj štab isto tako dobrovoljno' i slobodno napustio. Mada saslušavanja i ispitivanja BdS-a nisu tada dala nikakav rezultat u, pogledu pitanja Atherton-ovog kretanja, interesantno je da je Nedeljkoviću, prilikom saslušavanja kod BdS-a po ovoj stvari, pokazan niz slika britanskih oficira koji su se nalazili pri raznim četničkim štabovima, pa između ostalog i Atherton-ova slika. BdS je, dakle, u to vreme raspolagao- fotografijama važnijih britanskih obaveštajnih organa koji su se nalazili, na jugoslovenskoj teritoriji.

Dok se u Atherton-ovom slučaju radi o britanskom obaveštajcu koji se za kratko vreme pojavio* na jugoslovenskom tlu, a zatim, je, likvidiran od samih četnika, jer je želeo da se pridruži partizanima, dotle je slučaj britanskog obaveštajnog oficira Stanley-a Bailey-a, koji je u štabu DM bio šef

britanske vojne misije, interesantan po tome što pokazuje čitav niz mera preduzetih da bi se on pratio i po mogućnosti uhapsio. Bailey je došao u Mihailovićev štab 1942 godine, kao britanski pukovnik. Tek jula 1943 godine, BdS je počeo da traži o njemu obaveštenja. Do tada je, kako izgleda, utvrđeno jedino to da se kod Mihailovića nalazi neki bivši šef-inženjer rudarskog preduzeća Ttepča, poznat pod imenom »Beli«, ali se o njemu nije imalo, nikakvih detaljnijih podataka. Kada je od Generalnog opunomoćenika za privredu dobio tačne Bailey-eve personalije, BdS je o tome izvestio Višeg vođu SS i policije, Vojnog zapovednika i Ast Beograd, prikazavši informaciju Generalnog opunomoćenika kao rezultat svojih izviđanja. Ast je ubrzo pribavio Bailey-ovu fotografiju, verovatno iz Trepće. Obaveštenje o Bailey-u upućena je i ispostavi BdS-a u Kosovskoj Mitrovici, naročito[1] s obzirom na bojazan da bi se Bailey-eva delatnost mogla izraziti i u sabotažama u Trepči, koja mu je bila detaljno poznata. Bailey-ova fotografija je umnožena kod BdS-a i upućena RSHA-u, Višem vođi SS i policije u Beogradu, BdO-u Beograd, EK-u Sipo i SD-a Zagreb, odeljenju Ic Vojnog zapovednika, kao i svima ispostavama BdS-a. Dotle je BdS već stekao uverenje da je Bailey »vođa svih britanskih sabotažnih agenata koji se nalaze u srpskom prostoru«. Ast Beograd je, istovremeno, uputio Bailey-eve fotografije Amt-u Ausland/Abwehr odeljenju III F i odeljenju I H.

Počev od oktobra počeli su BdS-u pristizati izveštaji o Bailey-u. Iz Kosovske Mitrovice javio je, u prvoj polovini tog meseca, starešina mesne ispostave da je Bailey viđen u Beranima, kod četnika. Agent BdS-a »Nikola« javljao je u isto vreme o nesuglasicama između američkih i britanskih oficira u četničkim štabovima. Prema tim obaveštenjima, od strane američkih oficira zatraženo[1] je da se četnici uzdrže svake delatnosti protiv Wehrmacht-a ili kvislinških formacija, već da se jedino organizuju i pripreme za, »dati trenutak«. Za Bailey-a se u toan izveštaju javlja da se pojavio u Mihailovićevom štabu tek »pre kratkog vremena« (dok je on, ustvari, tada već godinu dana bio šef britanske misije kod Mihailovića). Mihailović se, tobože, nalazi između dve vatre, tj. između protivrečnih zahteva Amerikanaca i Britanaca, pri čemu prvi traže da ne preduzima nikakve akcije, a drugi ga gone na sabotaže. Mihailović se, prema izveštaju, odlučio na mirovanje i pruža

TRAGANJE ZA BRITANSKIM OBAVEŠTAJNIM OFICIRIMA I

Churchill

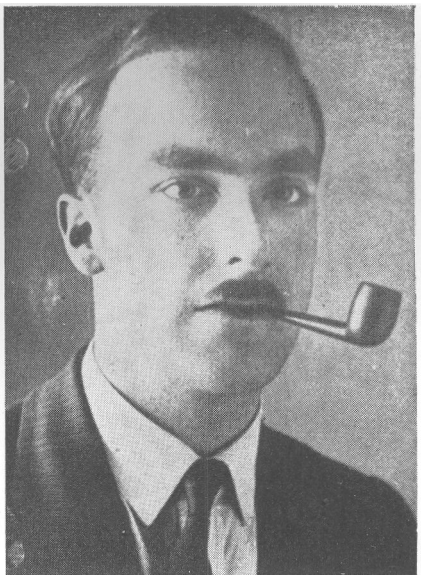

Atherton

Od britanskih obaveštajnih oficira za čiji je boravak na jugoslovenskoj teritoriji nemački kontraobaveštajni aparat znao[1], naročito je interesovanje pobudio sin Winstori-a Churchill-a, Randolph Churchill. I o Terence-u At;heirton-u, koji je pre rata kao britanski novinar boravio u Beogradu, BdS je prikupljao» podatke, pošto je saznao da se iskrcao» na dalmatinskoj obali iz podmornice i bio viđen u partizanskom štabu u Foči

otpor britanskim zahtevima za vršenje sabotaža i sprovođenje akcija protiv nemačkih i kvislinških jedinica.

Novembra 1943 godine BdS je, iz iskaza britanskog majora Neil Beauchamp Selby-a, zarobljenog uleto iste godine, utvrdio da je Bailey stvarno šef britanske misije kod DM-a i da su mu ostali oficiri britanske obaveštajne službe u četničkim štabovima podređeni. Iz Selby-evih iskaza BdS je saznao i to da Bailey daje britanskim sabotažnim grupama najveći deoi potrebnih podataka za vršenje sabotaža, Novembra 1943 godine BdS je preko kvislinške granične straže dobio i podatak da je Bailey zabranio angažovanje četnika DM i u borbama protiv partizana, što je, prema istom izveštaju, izazvalo u četničkim redovima nezadovoljstvo i odbijanje poslušnosti ovakvoj naredbi.

Istog meseca je i zarobljeni kurir DM-a, Dragutin Jovanović, dao iskaz o Bailey-u, prema kome je ovaj organizovao sabotažne kurseve u vrhovnoj komandi Draže Mihailovića. Decembra je BdS dobio jedan letak organizacije DM, u kome se opisuje tobožnji napad četnika na Prijepolje, izvršen septembra 1943 godine, i navodi da je u tome uzeo učešća i Bailey, kao- i to da je on vodio pregovore sa italijanskom divizijom »Venezia«, koja se tada nalazila u Beranima i koja je navodno kapitulirala pred četnicima. Februara i marta 1944 godine stigle su BdS-u vesti (vrlo verovatno od prislušne službe) prema kojima je Bailey sa jednom grupom četnika otišao za Bari. Istom vremenskom periodu pripada i vest, koju je dobila vojna obaveštajna služba — a saopštila je preko VB II BdS-u — da je Bailey nastojao da dovede do aktiviranja četnika njihovim ujedinjavanjem sa NOP-om, naglašavajući pri, tome da će biti smenjeni svi četnički komandanti »koji neće da prihvate komuniste u svoje redove«. Ovde se već očigledno radi o nastojanju britanskih eksponenata da, u smislu tadašnje politike britanske vlade, sve formacije koje žele da se bore protiv okupatora dovedu pod komandu maršala Tita, pošto se na Dražu Mihailovića konačno više nije računalo.

Maja 1944 BdS-u je došao do ruke list organizacije DM, »Sloboda ili smrt«, od marta te godine, u kome je objavljen napis o venčanju Petra II u Londonu. Među prisutnima pomenut je i pukovnik Bailey, kao pretstavnik britanske vlade pri »vrhovnoj komandi jugoslovenske vojske u otadžbini«. BdS-ov dosije o Bailey-u završava se izveštajem koji mu je,

jula 1944, uputila ispostava iz Kosovske Mitrovice, a prema kome se Bailey opet vratio u Mihailovićev štab.

Ovaj pregled materijala kojim je BdS raspolagao o britanskom obaveštajnom oficiru koji je, više od dve godine, bio centralna ličnost britanske obaveštajne službe na srpskoj teritoriji i u vrhovnoj komandi DM-a, dat je ovde opširnije iz razloga što se na osnovu njega može oceniti u kolikoj je meri kontraobaveštajna služba Sipo i SD-a stvarno uspela da ostvari uvid u protivnički tabor, pogotovu što se tu radilo o jednoj od njegovih najmarkantnijih figura. Pre svega, pada u oči, da je do prvih obaveštenja o Bailey-u BdS došao tek nakon godine dana njegove aktivnosti u Srbiji. Drugo, samo jedan od izveštaja, i to netačno, prikazuje zategnutost koja je postojala između Bailey-a i Draže Mihailovića (informacija V-Mann-a »Nikole« od oktobra 1943). Ustvari, pravi odnosi Bailey — Mihailović, koji su se zbog četničke pasivnosti prema okupatoru razvili u sukob, ostali su nemačkoj obaveštajnoj službi — po svemu izgleda — prilično nepoznati. Iz ovoga sledi zaključak da ili je obaveštajna služba u pogledu informisanosti o vrhovnoj komandi DM znatno podbacila, ili četnički informatori nisu Nemcima prikazivali pravu situaciju, ukoliko se radilo o odnosima između Mihailovića i britanske misije. Isto tako, potpuno je netačno obaveštenje da se Bailey još jednom vratio u Mihailovićev štab, pošto je početkom 1944 godine napustio jugoslovensku teritoriju i otišao za London.

Dok je traganje za Bailey-em otpočelo tek u 1942 godini, dotle je Sipo i SD počeo da se interesuje za njegovog prethodnika u štabu DM, britanskog inženjera i obaveštajnog oficira Dyrrl Douane Hudson-a, još od 1941, i to na osnovu jedne prijave koja je Ast-u Beograd podneta protiv njegove razvedene žene, Arijadne Proskurnikove. Ona je bila pala u oči zbog svog druženja sa nekim nemačkim oficirima u Beogradu i protiv nje su povedeni izviđaji. Tom prilikom se posumnjalo da je njen razvedeni muž identičan sa britanskim obaveštajnim oficirom Hudson-om, za koga je nemačka obaveštajna služba imala, kako izgleda, već tada podatke da se nalazi u štabu Mihailovića. O Hudson-u je BdS i dalje dobijao podatke, između ostalog i iz saslušanja Josipa Rezler-a, Hudson-ovog predratnog agenta u vezi sa sabotažama koje je on 1940 godine organizovao u jadranskim lukama protiv transporata namenjenih Nemačkoj. U drugoj polovini 1942 godine bilo je za-

TRAGANJE ZA BRITANSKIM OBAVEgTAJNIM OFICIRIMA II

DER HÖHERE ^füND POLIZEI FÜHRER
In Serbien
Oft gsMMiäb» fer SWserftsitspofef t, M S 0

3- II B.llr.301/43 g.

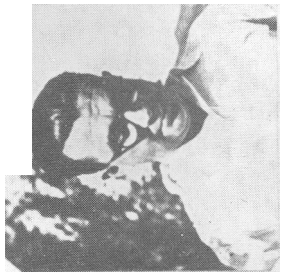

En.jil.Oberst St'.-.nIey Willi?.m
T T X ÜE«iJ der "engTi-
ETIsalpö bei Draža -
lovic. Früher luit ••sd-ir 1:. t *T
k r d*.,r 'i'repc —l'ilneš.

Bailey *Hudson*

Za Stanley-om Bailey-om je BdS raspisao poternicu, snabdevši njegovim fotografijama svoje organe, terenske ispostave i druge nemačke ustanove za koje se smatralo da mogu biti od koristi u traganju za njim. I za britanskim obaveštajnim oficirom Douane-om Dyrrl-om Hudson-om je takođe bio pokrenut poterni postupak. Njegovom su fotografijom bili snabdeveni organi Tajne vojne policije u Beogradu, pošto se sumnjalo da bi mogao' tu da se pojavi

robijeno nekoliko britanskih oficira, naprimer, John Maurice Vitou, Christie Lawrence i drugi. Ovi su upotpunili informacije o Hudson-u, pa je nabavljena i njegova fotografija koja je dostavljena, između ostalog, i Tajnoj vojnoj policiji, sa zadatkom da po ulicama i u lokalima Beograda vrši posmatranje, ne bi li na njega naišla. Preko nemačkog policiskog atašea u Zagrebu, za Hudson-om je vršeno traganje i na teritoriji NDH, prvenstveno u Primorju. Ali, izuzev identifikacije, razne izviđajne radnje koje su bile preduzete u vezi sa ovim britanskim obaveštajnim oficirom, nisu dale nikakve rezultate.

Nemačka obaveštajna služba je još pre rata raspolagala podatkom da je rudarski, inženjer George Morgan, koji je od 1939 godine bio- direktor hromnih rudnika grupe Raduša, »Allatini Mines Ltd.«, organ britanske obaveštajne službe. Zato je odmah, aprila 1941 godine, sa dolaskom nemačkih organa u Skoplje, otpočelo traganje za njim. Međutim, on je, neposredno pre toga, napustio rudnik i otišao u pravcu Soluna, tako da nije mogao- biti, pronađen. Kasnije je Morgan bio, zajedno sa jednim radiotelegrafistom, spušten iz aviona u Makedoniju, i tom prilikom je prokazan od stanovništva i zarobljen od Bugara.

Već je ranije pomenut britanski major Se-lb-y, koji je pao u nemačke ruke 1943 godine. Prilikom zarobljavanja kod njega je nađen opsežan spisak objekata, koje je trebalo- sabotažnim akcijama uništiti. Te sabotaže imao je da izvrši Selby~ev štab, koji se, sem, njega, sastojao- još o-d četvorice britanskih oficira, nekolicine podoficira, kao i njima pridodatih domorodaca. Selby je, kako je to- utvrđeno prilikom njegovog saslušanja, formirao- od svog ljudstva dve grupe, od kojih je jedna bila pod rukovodstvom kapetana Wade-a, a druga kapetana More-a. Odabrano ljudstvo iz četničkih grupa obučavano je- za vršenje sabotaža, a istovremeno je izvršeno- detaljnije izviđanje predviđenih objekata, delimično i snimanjem, iz vazduha. Ovaj poslednji detalj, koji je utvrđen Selby-evim saslušavanjem, pokazao je nemačkim kontraobaveštajnim organima da je između britanskih grupa na srpskoj teritoriji i njihovih centara na Srednjem Istoku postojala puna koordinacija rada, što je omogućavalo da grupe- traže sprovođenje izvesnih akcija iz ovih centara, a centrima da rezultate akcija (u ovom, slučaju avionske snimke) dostave svojim saradnicima na terenu. Spisak objekata na kojima je trebalo vršiti sabotaže obuhvatao je

u prvom redu rudnike, zatim električne centrale, aerodrome, železničke stanice, mostove, osetljiva mesta na železničkim prugama, itd. Nemački organi koji su vodili istragu protiv Selby-a — od strane BdS-a je to bio VB II Mueller — smatrali su da u slučaju protivničke akcije na Balkanu, tj. iskrcavanja zapadnih saveznika, treba računati sa pokušajem da pripremljene sabotaže budu svugde jednovremento sprovedene ili da će tada biti pokušano da se sprovedu.

Slučaj zarobljenog britanskog obaveštajnog oficira, kapetana Edgara Hargreaves-a, pokazuje način postupanja koji je u takvim, slučajevima primenjivan od strane raznih nemačkih organa, kao i njihovu međusobnu saradnju.

Novembra 1943 godine, pokretna radio-goniometriska stanica jedne jedinice divizije »Brandenburg«, koja se nalazila u blizini Bora, došla je do zaključka da se na desetak kilometara severoistočno od. toga mesta verovatno nalazi britanska kratkotalasna emisiona stanica. U prvoj polovini decembra utvrđena je i lokacija te stanice u grupi od triju seljačkih kuća, na četiri kilometra od sela Luke. Emisiona delatnost stanice praćena je i dešifrovana, pa se tako saznalo da ona opšti sa radiotelegrafskim centrom u Kairu, sa kojim je 10 decembra ugovorila nastavak emisije za 11 decembar, tj. za sutradan. Tačno u vreme te ugovorene emisije izvršen je napad na sedište stanice. Tom prilikom, je došlo- do puškaranja, u kome je ubijen poljski oficir u britanskoj uniformi, koji se služio pseudonimom »Nash«, a čije pravo ime nije moglo biti utvrđeno. Isto tako, poginulo je još nekoliko lica, domorodaca, dok je kapetan Hargreaves zarobljen zajedno sa dvojicom. Grka i jednim Poljakom koji je juna 1943 godine iz Bora, gde je bio na radu, odbegao četničkom štabu majora Piletića, a zatim dodeljen kapetanu »Nash-u«.

Zahvat, izvršen za vreme emisije, bio je tempiran tako da radiotelegrafista nije stigao da Kairu javi da su napadnuti. Međutim, nemački organi su pretpostavljali da bi Kairo mogao biti o napadu izvešten od strane kakve druge radio-stanice, tako da zarobljenu stanicu Hargreaves-a nisu upotrebili za kontraobaveštajnu »radio-igru«. Ovo utoliko pre, što su izvesni pripadnici ove grupe, među njima i sam radiotelegrafista, uspeli da pobegnu. Hargreaves je, zajedno sa ostalom trojicom zarobljenika, radio'-stanicom i zaplenjenim pismenim materijalom, odmah otpremljen u Beograd i tu stavljen u

zatvor BdS-a, a pod nadležnošću Ic-odeljenja Vojnog zapovednika.

Prva Hargreaves-ova saslušanja izvršio je BdS, a zatim jedinica vojnog vazduhoplovstva »Luftwaffen-Funkueberwachungskompanie z. b. V. 1«, koja je bila nadležna za protivničke radio-stanice i njihove poslužioce. Posle toga saslušao ga je i pretstavnik odeljenja Ic Vojnog zapovednika. Saslušanje BdS-a bilo je usmereno naročito na to, da se utvrde identitet i biografija zarobljenika, a zatim njegovo kretanje, njegove veze i njegov način rada. Tehničke detalje, u vezi sa radio-stanicom, rasporedom emisija, načinom održavanja radio-veze, a i sa kretanjem radio-stanice po terenu, njenim smeštajem, šifriranjem, itd., nastojao je da utvrdi islednik vazduhoplovne radiotelegrafske jedinice, koji je naročitu pažnju posvetio i šiframa. Ic-oficir se specijalno interesovao za ličnost i delatnost poginulog poljskog oficira.

Na svojim saslušanjima Hargreaves je izjavio da su se on, britanski major Rootham i kapetan »Nash«, početkom septembra odvojili od četnika, pošto su utvrdili da oni ništa ne preduzimaju protiv okupatora, i da su osnovali sopstvenu bazu sa svega nekoliko saradnika, od kojih su jedan deo- poveli sa sobom iz četničkog štaba Siniše Ocokoljića-Pazarca. Iz Kaira su dobili obaveštenje da ubuduće ne treba pružati podršku četnicima. Sa njima je bio i britanski major Greenwood koji je, zajedno sa Rootham-om, novembra meseca prešao Moravu i nastojao da tamo organizuje sabotaže. Hargreaves je tvrdio da je svaki od britanskih oficira, spuštenih u srpskom prostoru, imao- svoje posebne zadatke, koje je pre otpremanja na srpsku teritoriju primao od svog štaba. Sa štabom je iz Srbije održavao i dalje vezu. »Nash«-ov zadatak bio je da prikupi radnike poljske narodnosti koji su se nalazili u Srbiji i da od njih organizuje posebnu grupu za sprovođenje akcija i sabotaža.

U vezi stim istraga je pokazala da je znatan broj bivših pripadnika poljske vojske bio u toku 1942, a naročito 1943 godine, zavrbovan za rad na jugoslovenskoj teritoriji u raznim preduzećima pod nemačkom upravom. Tako je utvrđeno da je u samom Boru bilo oko 40 Poljaka, koji su tamo došli preko Organizacije Todt, i to- pod lažnim imenima, pod kojima su se prijavljivali ranije za rad u Srbiji. U Homolju su postojale dve čete, sastavljene od odbeglih poljskih radnika, jedna u

jačini od 45, a druga u jačini od 70 ljudi. »Nash«-ov zadatak je, sem toga, bio da stvori relejnu stanicu za održavanje veze između poljskog pokreta otpora i poljske emigracije na Bliskom Istoku. On je, zaista, i uspeo da. stvori javku u Temišvaru, a i izvesne veze u Rumuniji. Prema Bitolju i Solunu trebalo je da izgradi veze drugi poljski oficir, koji je takođe bio* spušten, padobranom, i to u kraju oko Prištine. »Nash« je raspolagao i vezom sa Budimpeštom, a radio je i na formiranju veze sa Bugarskom. Eliminisanje »Nash-a« i utvrđivanje njegove delatnosti na osnovu dokumenata zaplenjenih u njegovom sedištu pretstavljalo je za nemačku obaveštajnu službu nesumnjivo značajan uspeh, tim pre što* su na taj način otkrivene i izvesne delatnosti u samoj Poljskoj (tada »Generalnom guvernemanu«) kao i kanali koji su iz Poljske vodili u one zemlje u inos.transtvu, gde su se nalazili poljski emigranti.

U pogledu samoga Hargreaves-a, dalje saslušavanje, koje su zajednički vršili pretstavnici BdS-a, Ic-odeljenja Vojnog zapovednika i specijalne jedinice vojnog vazduhoplovstva, moglo je da se zasniva, pre svega, na zaplenjenim materijalima, koji su islednicima u velikoj meri omogućili konkretizovanje pitanja. Inače, i Hargreaves je bio dosta spreman da govori, pri čemu se držao onih stvari koje nije mogao* izbeći zbog zaplene njegovih hartija. Između ostalog u tim hartijama je nađena i kopija radiograma koji je on uputio decembra 1943 godine Kairu o svom sastanku sa beogradskim novinarom Stankom Jovanovićem i pretstavnikom jerusalimskog velikog muftije, Emina el Huseini-a, Bešićem. Bešić i Jovanović su se bili ponudili za obaveštajni rad u korist britanske službe, uz novčanu nagradu. Bešić je naročito bio zainteresovan da se postigne aranžman i sa četničkim rukovodiocem Ljubomirom Jovanovićem, po kome bi četnici prestali da ubijaju bosanske muslimane, a muslimanske jedinice SS-a prešle na stranu četnika, kada budu iz. Francuske — gde su se nalazile na. obuci —• vraćene u Bosnu. Tipično za rad britanske obaveštajne službe u području Srbije bilo je da se Hargreaves ovim nesumnjivo interesantnim propozicijama Bešića nije ozbiljnije bavio, pošto mu je iz Kaira, bilo naređeno da se ne upušta u političke pregovore, već da se ograniči samo na sprečavanje veza četnika sa Nemcima.

Na kraju, pošto su završena sva saslušanja, Hargreaves je prema naređenju Vojnog zapovednika upućen u specijalni

zarobljenički logor Luckenwalde kod Berlina. Tom prilikom je VB II Mueller, koji je sa njim, dok je bio u zatvoru BdS-a, održavao-, kao islednik, stalni kontakt, uputio Ic-oficiru Vojnog zapovednika pismo u cilju informisanja islednika koji bi se eventualno kasnije, u logoru Luckenwalde još bavio Hargreaves-om. U pismu Mueller naglašava da je Hargreaves govorio »srazmerno iskreno i otvoreno« i; da je on poznat padobranac koji je češće po-minjan u britanskoj štampi. »Duži privatni razgovori o njegovim sportskim postignućima, a naročito o njegovoj porodici, znatno su doprineli stvaranju bližeg kontakta sa njim — nastavlja Mueller — i učinili su da on govori bez pritiska. Kapetan Hargreaves poznaje veliki broj britanskih oficira na Bliskom Istoku i moći će, uz odgovarajući postupak, o tome davati još i dalje podatke.

Na kraju, treba primetiti da je o toku isleđenja protiv Hargreaves-a BdS, kao i ostale isledne ustanove, stalno- izveštavao vojne komande, dok je RSHA-u dao prepise Hargreavesovih saslušanja tek februara 1944 godine, kada se ovaj već gotovo- mesec dana nalazio u Luckenwalde Dva Grka i, Poljak koji su zarobljeni zajedno sa Hargreaves-om upućeni su avgusta 1944 godine na prinudni rad u okviru Organizacije Todt.

Dosta veliku prepisku vodio- je BdS i po pitanju Randolph-a Churchill-a, za čije je prisustvo na jugoslovenskoj teritoriji saznao od jednog svog agenta marta 1944 godine. Podaci o navedenom Churchill-ovom boravku, uz napomenu, da se radi o sinu britanskog pretsednika vlade, počeli su uskoro da stižu sa svih strana. Tako je, naprimer, i Abwehr dobio informaciju da se Churchill nalazi u blizini Ivanjice, i da nastoji da, dovede do saradnje između maršala Tita, i Draže Mihailovića. Kasnije je stiglo obaveštenje da ta saradnja treba da bude uspostavljena putem komisije, sastavljene od Rusa, Amerikanaca i Britanaca. Aprila i maja i dalje je bilo vesti u kojima se stalno ponavljao podatak o prisustvu Randolph-a Churchill-a u štabu ili u neposrednoj okolini štaba Draže Mihailovića. Izgleda da su ovakve informacije širili sami četnici, kako bi podigli poljuljani moral svojih pristalica ili se pred Nemcima prikazali kao važniji partner za eventualne razgovore. Najzad je putem radio-prislušne službe, verovatno sa teritorije NDH, preko VB II Mueller-a, BdS dobio obaveštenje da se Randolph Churchill nalazi u Vrhovnom štabu NOV i POJ

i da je maršalu Titu doneo lično pismo svoga oca. U toku narednih nedelja i dalje je potvrđivana informacija o boravku Randolph-a Churchill-a u Vrhovnom štabu, i to uvek putem praćenja radio-saobraćaja preko nemačke prislušne službe.

Očigledno zbog protivrečnosti ovih informacija sa onima koje su primljene u martu i aprilu 1944 godine, iz četničkih izvora, Vojna grupa F, odnosno njena Ic-služba zatražila je od BdS-a hitno- spisak svih muških pripadnika porodice Churchill. Svakako- se radilo o pretpostavci da su, možda, u pitanju dva razna Churchill-a, od kojih se jedan nalazi kod Draže Mihailovića, a drugi u Vrhovnom štabu NOV i POJ. Uprava VI RSHA je na ovo-, po traženju BdS-a, telegramom uputila zatraženi spisak, pri čemu se pokazalo da na jugoslovenskoj teritoriji zaista postoje dva Churchill-a, od kojih je jedan •— i to potpukovnik Tom Churchill, koji nije ni u kakvom srodstvu sa pretsednikom britanske vlade — bio u međuvremenu' zarobljen od Nemaca u Dalmaciji, kao rukovodilac nekog britanskog komandosa. Za Randolph-a, sina predsednika Churchill-a, utvrđeno je da se nalazi u Vrhovnom štabu NOV i POJ, a ne kod DM-a. Prema tome, informacija o boravku Randolph-a Churchill-a kod četnika DM bila je pogrešna.

Ovde treba, kao pravilo, istaći da su britanski oficiri kod raznih štabova DM-a, a i oni koji su imali svoje sopstvene baze bez veze sa četnicima, mahom bili u uniformama sa oznakom čina i urednim ispravama. Ali, od toga je pravila bilo izuzetaka. Tako- je Lawrence Christie, prvi zarobljeni britanski oficir u Srbiji, uhvaćen krajem 1941 ili početkom 1942 godine, nosio jugoslovensku kapetansku uniformu i izdavao se za bivšeg jugoslovenskog oficira Aleksandra Cirkovića. Već pomenuti major Selby, zarobljen marta 1943 godine sa svojim radiotelegrafistom Rochester-om od strane jedne patrole »Srpske državne straže«, bio je u seljačkoj šumadiskoj nošnji i imao lične isprave sa srpskim, imenom i, fotografijama koje su ga u tom odelu i prikazivale. Selby i Rochester, koji su se bili odvojili od četnika pošto ovi nisu hteli da vrše sabotaže po njihovim direktivama, predstavljaju poseban slučaj i po- tome što su u zatvoru BdS-a, uz prekršaj date časne re-či, napali i ubili nemačkog stražara i pokušali da pobegnu. Zbog toga su bili osuđeni na smrt i streljani. Inače, svi ostali britanski oficiri prebačeni su u zarobljeničke logore, kao što je to, naprimer, bio slučaj sa Hargreaves-om.

BRITANSKI OBAVEŠTAJNI OFICIRI U SRBIJI

Na teritoriji Srbije delovao je izvestan broj britanskih obaveštajnih oficira, delom pri četničkim štabovima; oni su preko svojih radio-stanica obaveštavali svoje centre na Bliskom Istoku, a u isto vreme organizovali u Srbiji diverzije protiv snaga okupatora. Gornja fotografija, iz arhive BdS-a Bograd, prikazuje majora Eric-a Greenwood-a i majora Jasper-a Rootham-a, za kojima je nemački vojni i policiski aparat tragao bez uspeha. Donja fotografija: britanski kapetan Edgar Hargreaves, koji je pao u nemačko zarobljeništvo

Svi britanski oficiri, spušteni u Jugoslaviju padobranom, prošli su prethodno' specijalnu obuku u sabotaži, koja je vršena u posebnim školama. Bili su snabdeveni odgovarajućim sabotažnim materijalom, kao što su magnetske mine, plastični eksploziv, tempirani upaljači, itd. Obično — a naročito od 1943 godine — oni se nisu zadržavali u četničkim štabovima, već organizovali svoje logore nezavisno od njih, a u blizini mesta podesnih za spuštanje ljudi i materijala padobranima. Preko svojih radio-stanica bili su u stalnoj vezi sa svojim centrima, odakle su redovno dobijali i materijal, sledovanja i novac (zlatnike), kao i oružje i opremu. Često se dešavalo da četnici Britancima pokupe zlato i oružje, pre nego- što oni stignu na mesto gde su pali padobrani sa tim pošiljkama. Nemačka obaveštajna služba uspela je da identifikuje dosta ovih oficira, mada ih nije zarobila veliki broj. Tako je, naprimer, ona znala da se u Homolju nalazi major Arthur Grenwood sa majorom Charles-om Rootham-om i radiotelegrafistom Scott-om. U jugoistočnoj Srbiji, kod četničkog komandanta potpukovnika Burica, nalazio se major Morgan (nije identičan, sa George-om Morgan-om, ranijim direktorom hromnih rudnika Raduša). Jugoistočno od Valjeva nalazio se kapetan Kenneth Greenless, čija je grupa 1943 godine, prilikom jedne velike akcije, bila uhvaćena, ali je on, sa narednikom Henderson-om i još dvojicom Britanaca, uspeo da pobegne. Na glavnoj železničkoj pruzi Beograd—Niš zarobljen je kapetan John Hawksworth sa narednikom Shenton-om, radiotelegrafistom. U Albaniji su bili zarobljeni brigadni general Davies i major James Chesshire.

Britanski oficiri u Srbiji su, načelno, nastojavali da pridobiju, četnike za sabotažne akcije. Obećavali su za to i velike nagrade. Obično je u vezi s tim dolazilo do- sporova, pošto su, od Draže Mihailovića pa naniže, četnici, odbijali da se upuštaju u veće sabotažne poduhvate. Po- tom osnovu je na kraju došlo i do konačnog razmimoilaženja između britanskih misija i četnika.

O svim ovim; pojavama organi nemačke obaveštajne službe, zaduženi po tom sektoru, bili su prilično dobro obavešteni, mada nisu imali često mogućnosti da prate u detaljima rad pojedinih britanskih oficira ili štabova. Britanci su uživali podršku stanovništva, koje je pomagalo svaku akciju protiv okupatora. Pored toga oni su se, u svom opštenju sa sta-

novništvom, služili i zlatom, plaćajući kao nagradu krupne iznose u zlatnicima. To> im je — pored ostalih razloga — stvorilo dovoljan broj izveštača koji su ih informisali o svakoj pojavi nemačkih jedinica, pa čak i pokretnih goniometriskih stanica. I to je jedan od razloga što je mali broj britanskih radio-stanica, zarobljen, mada je goniometriska služba pratila mnoge, a. prislušna služba Wehrmacht-a gotovo u celini kontrolisala radio-saobraćaj. U Srbiji je, u vremenu od 1942 do 1944 godine, zarobljeno uglavnom svega šest britanskih obaveštajnih oficira i radiotelegrafista. Međutim, njihov ukupan broj iznosio je oko 100, što znači da je procenat uhvaćenih bio izvanredno mali.

Prilikom zaplane raznoga materijala, u vezi sa zarobljavanjem pojedinih britanskih oficira, nemačkoj obaveštajnoj službi su pala u ruke i razna uputstva za britanske obaveštajne organe. Na taj način njoj je znatno olakšano da se orijentiše u radu Britanaca i da to na odgovarajući način koristi prilikom saslušavanja i uopšte kod obrade problema britanske obaveštajne službe u Srbiji. Metodi britanskih obaveštajaca bili su velikim delom detaljno proučeni, tako da naknadna hapšenja nisu više donosila mnogo novosti u opštem pogledu. Među tim uputstvima bilo je i jedno koje je govorilo o držanju u slučaju zarobljavanja. Naređeno je da obaveštajni oficir ne sme priznati nikakvu obaveštajnu delatnost — ni pod kojim uslovima i makar kakvim materijalom protivnik raspolagao. Zatim je istaknuto da treba odbijati davanje podataka, uz pozivanje na prava koja proističu iz ženevske konvencije i da se u vezi stim traži prebacivanje u zarobljenički logor. Najzad, naređeno je da se iskoristi svaka mogućnost za bekstvo, uz upotrebu svakog sredstva ili trika. Naročito[1] je naglašeno da zarobljenika ne vezuje časna reč data protivniku, naprimer, o tome da neće pokušati bekstvo.

Idući za britanskim kanalima na okupiranoj teritoriji, a koristeći tu teritoriju kao bazu za rad protiv britanske obaveštajne službe u drugim zemljama, naročito na Balkanu i Bliskom i Srednjem Istoku, nemačka obaveštajna služba je obraćala pažnju i na Bugarsku i Tursku. U Turskoj su postojali vrlo snažni centri savezničke, a naročito[1] britanske obaveštajne službe. Bugarska je služila kao prolazna teritorija, na kojoj je bilo raznih prihvatnih mesta i preko koje su vodili

razni kanali britanske obaveštajne službe iz Turske prema Srbiji i, preko nje, prema Srednjoj Evropi.

Jedna od ličnosti za koju se Sipo i SD interesovao bio je kapetan Malcolm Burr, saradnik britanske obaveštajne službe, koji je važio kao jedan od najboljih poznavalaca zapadnog Balkana. Burr je u Prvom svetskom ratu bio u britanskoj misiji na Solunskom: frontu i dugo živeo u Jugoslaviji, te je imao u Beogradu i Srbiji mnogo ličnih poznanika i veza. Njegovo zanimanje entomologa omogućavalo mu je neupadljivo kretanje po čitavoj zemlji, a naročito po terenima koji su udaljeni od normalnih turističkih puteva. Unesen u Vanredni spisak poternica, on je tražen u Srbiji, ali je utvrđeno da je još 1940 godine napustio zemlju i prešao u Carigrad. U toku daljeg traganja za Burr-om utvrđeno je da se on nalazi u Carigradu i da tamo radi u britanskom obaveštajnom centru, kao referent za jugoslovenska pitanja. Oko Burr-a je vođena prepiska između BdS-a i RSHA, pošto je i ovaj raspolagao neposrednim obaveštenjima iz Carigrada o tamošnjem Burr-ovom radu. Agent Boško Kostić, inače pripadnik Ljotićevog »Zbora« i jedan od najvažnijih ličnih Ljotićevih saradnika, bio je upućen u Carigrad i tamo je, između ostalog, došao u vezu sa Burr-om, o kojem je BdS-u podneo izveštaj.

Treba pomenuti još i slučaj turskog novinara Šakira Cegena za koga je Ast Beograd dobio od jednog svog agenta podatke da je sumnjiv da radi za britansku i tursku obaveštajnu službu. Nemačka obaveštajna služba počela je da prati Cegena, iz Beograda polovinom 1942 godine, kada se on tu bio pojavio na prolazu za Sofiju, dolazeći iz NDH. Tada je utvrđeno da ga je u Zagrebu primio Pavelić, a takođe i d-r Lorković, u to vreme ministar spoljnih poslova NDH. Cecen je bio pokušao* da dođe u vezu i sa d-r Mačekom i razgovarao je sa jednim od njegovih saradnika, a u Sarajevu je uspostavio kontakt sa istaknutim muslimanima. Na prolazu kroz Beograd uspeo je da dobije odobrenje za zadržavanje i tom prilikom se sastao sa šefom Nedićeve državne propagande, Đorđem Perićem, a održao je i neke konferencije u turskom generalnom konzulatu.

Delatnost Cecena u Sofiji intenzivno je pratila agentura odeljenja VI BdS-a, koja je tamo delovala. Tako je utvrđeno da on održava sastanke sa nizom lica koja su bila evidentirana kao sumnjiva da rade u korist britanske obaveštajne službe.

Mada se bugarsko Ministarstvo vojske tome odupiralo, Cecen je, početkom 1943 godine, akreditovan kao ataše za štampu pri turskom poslanstvu u Sofiji. Njegov rad je i dalje pratila BdS-ova agentura u Bugarskoj, a sem toga je, po ovoj obradi, uspostavljena saradnja sa nemačkim policiskim atašeom u Sofiji. Njime se bavila i Abwehr-ova »Kriegsorganisation Bulgarien« tako da je po ovom pitanju ostvarena saradnja niza ustanova nemačke obaveštajne službe u Bugarskoj i Srbiji. Pograničnoj carinskoj zaštiti u Srbiji BdS je izdao nalog da Cegena, ukoliko[1] bude putovao preko- srpske teritorije, neupadljivo prati i dostavi eventualna zapažanja. Najzad je, krajem 1943 godine, agent BdS-a, čiji identitet nije utvrđen, ali koji je svakako bio Srbin pošto je svoj izveštaj podneo na srpskom jeziku, posetio Cegena u Sofiji, ali u razgovoru sa njim nije mogao utvrditi ništa, sem njegove vrlo- dobre obaveštenosti.

Čitav ovaj slučaj pokazuje, u prvom redu, da je BdS po pitanju savezničke obaveštajne službe, oslonjene na Tursku, radio sa sopstvenom agenturom i u Bugarskoj, mada su tamo postojale ustanove i vojne i političke nemačke obaveštajne službe.

U samoj Turskoj, u kojoj je radio veoma razgranat nemački obaveštajni aparat svih linija, delovali su i agenti odnosno organi koje su tamo-, sa konkretnim zadacima, uputile razne obaveštajne ustanove sa teritorija pod kontrolom Reich-a, pa i iz Beograda. Jedan od njih bio je Otto Meyer, inače pripadnik Ast-a Beograd. Maja 1942. godine Meyer je upućen u Tursku, gde je trebalo da se- zakamuflira. kao trgovac i da obaveštajno radi prema Bliskom Istoku, a i prema jugoslovenskoj emigraciji u Turskoj i drugim zemljama. Interesantno je da je u to vreme u Carigradu po istom poslu bio i kasniji Neuhacher-ov lični poverenik za obaveštajni rad prema Draži Mihailo-viću, Ru-dolf Staerker. Meyer je, između ostaloga, nasto-javao da kontroliše kretanje lica koja su iz Srbije zbog raznih poslova dolazila u Carigrad. Tako je, naprimer, kontrolisao kretanje industrijalca Dragomira Rakića. U tome on je sarađivao i sa drugim Abwehr-ovim agentima.

Počev od januara 1943 godine, Meyer-ov rad je pratila obaveštajna služba jugoslovenske emigrantske vlade, a isto tako se njime bavila i britanska obaveštajna. služba u Turskoj. Obaveštajni oficir emigrantske vlade, major Peric, poturio je Meyer-u svog agenta, koji je o njemu ubrzo doneo prilično

tačne podatke, uključujući i podatke o njegovoj povezanosti sa Ast-o-m Beograd. Tim putem Perić je saznao i za Meyer-ova nastojanja da zavrbuje ljude koji će mu donositi informacije iz zemalja Bliskog Istoka. Između ostaloga, preko ovog poturenog agenta Meyer je tražio da mu se pribave podaci o drumu koji su, u to vreme, saveznici gradili između Perziskog zaliva i Kavkaza, o britanskim jedinicama u Iraku, o imenima viših britanskih oficira i njihovih oznaka, o oznakama na vojnim automobilima u Iraku, o transportima preko Basre, o situaciji i raspoloženju u Bagdadu, o Poljacima na Bliskom Istoku, itd. Iste podatke tražio je i iz Sirije, preko- nekog drugog agenta.

Interesantno je da je Meyer faktički imao u Carigradu firmu, koja se bavila trgovačkim poslovima između okupirane Srbije i Turske, što je svakako olakšavalo i finansiranje njegovog obaveštajnog rada. Međutim, činjenica da je i emigrantska i britanska obaveštajna služba njegovu delatnost ubrzo prozrela pa je čak uspela da poturi jednog ili više svojih agenata, pokazuje da njegov rad nije bio naročito- uspešan. U drugoj polovini 1943 godine Meyer je povučen iz Carigrada na svoju redovnu dužnost u Ast Beograd.

Za vreme svoga boravka u Carigradu, Meyer je imao kontakta i sa Boškom Kostićem, koji ga je posećivao kadgod bi tamo dolazio. Kostić je prviput išao u Carigrad iz Beograda jula 1942 godine. Formalno, uputila ga je kvislinška vlada da u Turskoj nabavi pamuk za predionice odnosno tkačnice u Srbiji, a i mleko za izbegličku deeu. Ako se, pre svega, uzme u obzir nemogućnost da kvislinška vlada mako-ga pošalje u inostranstvo, a da prethodno- ne bude temeljito- proveravano i to lice i svrha zbog koje je ono putovalo, jasno je da se Kostićev put mogao ostvariti jedino uz saglasnost i, po svoj prilici, čak i na inicijativu BdS-a, čiji je on bio agent. Ovo utoliko pre što je Kostić, odmah po svom dolasku u Carigrad, došao u vezu sa maločas pomenutim majorom Perićem. Svakako da on to ne bi uradio bez odobrenja odnosno naloga nemačke ustanove koja ga je poslala.

Kostić, vrlo spretan i inteligentan, igrao je u kontaktima sa emigrantskim pretstavnicima i turskim ustanovama vrlo vešto svoju ulogu. Mada najodaniji poverenik Ljotićev, a usto- lično vezan i za Mihajla Olćana (čiji je b-io šef kabineta), Kostić je u Srbiji imao veze i sa Dražom Mihailovićem, koji ga je- cenio kao sestrića nekadašnjeg šefa »Crne ruke«, Dra-

gutina Dimitrijevića-Apisa. Tako je pred njegov polazak u Carigrad vrhovna komanda DM izvestila radiotelegrafskim putem emigrantsku vladu u Londonu o njegovom putu i preporučila ga. To mu je, uprkos njegove funkcije u kvislinškoj upravi i njegovog položaja poverljive ličnosti Dimitrija Ljotića, unapred obezbedilo i poverenje majora Perića. Ovaj je, izveštavajući o svojim razgovorima sa Kostićem emigrantsku vladu, okarakterisao BdS-ovog agenta kao »poštenog čoveka, dobrog patriotu i ličnost potpuno odanu jugoslovenskoj emigraciji«. Kostić se u Turskoj našao i sa emigrantskim poslanikom u Ankari Šumenkovićem, i sa, generalnim konzulom u Carigradu Hadži-Đorđevićem, sve tobože pod vidom traženja da se ovi založe za dodeljivanje pamuka i mleka. Štaviše, uspeo je da se ovi jugoslovenski emigrantski pretstavnici zauzmu kod šefa britanskog obaveštajnog servisa na Bliskom Istoku, pukovnika Masterson-a (o kome je napred već bilo reči) da on tu stvar uredi, pa da bi se, eventualno, istovremeno rešilo i pitanje ubacivanja u Srbiju većeg iznosa za potrebe Draže Mihailovića. Britanski servis je zaista obećao Kostiću da će mu nabaviti 50 vagona pamuka i 3 vagona konzerviranog mleka, ali nije sigurno da je to obećanje u celini ispunjeno.

Vrlo- je značajna činjenica da je Kostić dao Periću niz obaveštenja o situaciji u Srbiji. Perić ih je prihvatio kao tačna i, kao takva, preneo emigrantskoj vladi u London, a svakako i britanskoj obaveštajnoj službi. Ta obaveštenja su bila povoljna za sva lica bliska Ljotiću, a nepovoljna za one iz kvislinških redova koji su sa Ljotićem bili u zategnutim odnosima (naprimer, Aćimović, Jonić i, dr.). Obaveštenja o Nediću bila su veoma pozitivna, a o Ljotiću prividno negativna, ali uz vešto podvlačenje velikih usluga koje on, navodno, čini narodu, spašavajući ga od nemačkog terora, zbog čega mu Nemci, tobože, prete streljanjem. Kostić je, između ostalog, upotrebio svoj boravak u Carigradu i da se, u kući majora Perića, sastane sa napred pominjanim kapetanom Malcolm-om Burr-om, za koga se nemačka obaveštajna služba u Srbiji veoma interesovala. O svojim razgovorima Kostić (koji je Periću bio izjavio da mu je pri polasku iz Srbije najstrožije zabranjeno sastajanje sa jugoslovenskim emigrantima, izuzev eventualno sa Šumenkovićem, zbog pamuka) podneo je BdS-u opširan izveštaj.

Po drugi put Kostić je došao- u Carigrad juna 1943, a po> treći oktobra iste godine. Oba ta puta zvanični razlog njegovih dolazaka bio je opet poslovne prirode, tobože po nalogu Nedićeve vlade. Juna sa njim je došao još jedan član »Zbora«,, industrijalac Vojislav Veljković iz Beograda. Kostić je ponovo dao Periću čitav niz podataka iz Srbije, sa istim karakteristikama kao i u njegovom prethodnom izveštaju: isticanje pozitivnih osobina i rada svih lica koja, su bila u prisnim odnosima sa Ljotićem, uključujući i samoga Ljotića, a negativne ocene o- Ljo-tićevim protivnicima u redovima kolaboratera. Situacija u zemlji prikazana je na način, koji je odgovarao fikciji o snazi i delatnosti DM-a, negovanoj tada među, jugoslovenskom, emigracijom. Odnose između »Srpskog dobrovoljačkog korpusa« i četnika DM, Kostić je prikazao potpuno iskrivljeno-, prikrivajući međusobno neprijateljstvo. S-em toga, on je ovoga puta dao i izvesne podatke- o jačini nemačkih jedinica u Srbiji, i, njihovim pokretima. Vrlo je verovatno- da se tu radilo- o- materijalu za dezinformaciju (Spielmaterial), koji, je pripremljen radi poturanja britanskoj obaveštajnoj službi.

Nemačka obaveštajna služba raspolagala je šifrom kojom se služio jugoslavenski emigrantski generalni konzulat, u Carigradu, a koju je upotrebljavao i Perić za svoje opštenje sa emigrantskom vladom,. Pored toga, indiskrecije, koje su procurile- iz jugoslovenskog emigrantskog obaveštajnog centra u Carigradu i omogućile nemačkoj obaveštajno službi da bude informisana o izve-snim zbivanjima u tim krugovima. S druge strane, Perić je radio n,a otkrivanju raznih nemačkih obaveštajnih agenata i organa u Turskoj, bez obzira na to da li su oni pripadali Ab-wehr-u ili Upravi VI RSHA, čime je u više mahova nanosio- udarce tim servisima. Izuzetak u tome pretstavlja Boško Kostić. Pada takođe u oči i linija Perićevog izveštavanja, koja se provlači ne samo kroz prenošenje informacija koje- je dobio od, Kostića, nego- i kroz druge njegove izveštaje, a u kojoj se u priličnoj meri uzima u zaštitu Nedić i štedi Ljotić.

Vrlo- je verovatno da je Perić bio umešan u Ljotićev plan o dovođenju kralja Petra u zemlju. Ovaj plan proistekao je iz želje- da se- NOP-u, koji je- postajao sve snažniji i koji je pokrenuo najšire mase u borbu protiv okupatora, suprotstavi nekakav kraljev autoritet, stim da se Petar II, uz tajnu saglasnost merodavnih nemačkih ustanova, vrati u zemlju i,

tobože, lično učestvuje u voćstvu četnika, u štabu Draže Mihailovića. Referent za jugoistočnu Evropu Uprave VI RSHA, Walter Hoettl, bio je zainteresovan za tu ideju i, u vezi stim, Kostić je, po Ljotićevom nalogu, dva ili tri puta dolazio u Berlin na razgovor. Zamišljalo se, da bi Petrova pojava mogla da objedini, pod pokroviteljstvom Nemaca, u zajednički front protiv NOP-a sve snage reakcije, čiji su istaknuti rukovodioci inače međusobno vodili razne sporove, zbog uzajamne ljubomore i prestiža. Što se Ljotića tiče, on je svakako zamišljao da bi na taj način dobio najznačajniju ulogu, pošto bi on ispao čovek koji je kralja vratio u zemlju. Kostić je nosio iz Beograda u Carigrad i neka pisma namenjena Petru. U ovoj igri najznačajnije je bilo da se Ljotiću pronađe neposredni kanal do emigrantskog kralja, mimo londonskih političara. Nije isključeno da je taj zadatak preuzeo Perić. Međutim, čitavo ovo- poglavlje je prilično nejasno[1] i iz raspoloživih podataka se ne može u potpunosti rekonstruisati. Ali, sasvim je sigurno da je Perić u pogledu Kostića bio neuobičajeno poverljiv, što bitno odudara od njegovog izvanredno opreznog stava prema svim licima koja bi dolazila sa okupirane teritorije u Carigrad. Što se tiče nemačke obaveštajne službe, ona je preko Kostića dobila niz veoma važnih podataka, koji su joj omogućili uvid u unutrašnji mehanizam savezničkih obaveštajnih centara u Carigradu i Turskoj uopšte.

Ast Beograd sarađivao[1] je, kao neka vrsta relejne baze, sa Ast-om Prag u jednom daljem poduhvatu protiv savezničkih, a naročito jugoslovenskih emigrantskih obaveštajnih centara u Turskoj. To je bio zamašni obaveštajni kompleks, vezan, u prvom redu, za agenta Ast-a Prag, Antonina Križeka, a u Srbiji za Ikoniju Jeftić i pripadnike ranije Zemljoradničke stranke. U pitanju je bio široko postavljen »GV-Spiel«, igra sa poturenim agentom, sa mnogostrukim ciljevima i povezanostima.

Križek je još pre nemačkog napada na Jugoslaviju, bio u službi referata III F Ast-a Prag, gde mu je rukovodilac bio šef referata, kapetan Alfred Klausnitzer (pseudonim: d-r Klement). Ast ga je smestio kod neke firme koja se bavila izvoznim i uvoznim poslovima sa zemljama Jugoistoka i Türskom, što mu je dalo mogućnost da često putuje i da se neupadljivo kreće, kao poslovni agent te firme. Između ostalog, u vreme pre napada na Jugoslaviju, Križek je upotrebljavan za obaveštajni rad prema čehoslovačkoj emigraciji, izbegloj iz zem-

lje prilikom nemačke okupacije. Usto' on je obavljao i druge obaveštajne zadatke, dolazeći često u Jugoslaviju.

Februara 1941 godine Križek je upućen u Tursku, sa nalogom da u Carigradu uspostavi vezu sa nekim tamošnjim agentom Abwehr-a, a i da nastoji da prodre u britansku obaveštajnu mrežu. Sem toga, stavljeno mu je u zadatak da traga za čehoslovačko-m emigracijom i njenim vezama, naročito- s obzirom na to- da se u Carigradu nalazio čehoislovački emigrantski konzulat. Juna 1941 godine Križek je ponovo došao u Carigrad i tom prilikom je uspostavio vezu sa jugoslovenskim emigrantima Vasilijem Trbićem, Dušanom Radovićem i drugima, a naročito se intimno povezao sa bivšim narodnim poslanikom Zemljoradničke stranke, Milošem Tupanjaninom, koji je bio agent britanske obaveštajne službe. Tim putem Križek je došao u vezu sa nizom jugoslovenskih emigranata, pa i sa zvaničnim pretstavnicima emigrantske vlade, između ostalih i sa poslanikom u Ankari, Ilijom Šumenkovićem. Pristao- je da za njih prenosi u Srbiju pisma i novac, koji će po spisku predavati njihovim srodnicima, a isto- tako- i razne predmete, odeću, zlato i drago kamenje. Pisma koja su mu emigranti predavali, Križek je prvo odnosio u Prag, gde su kopirana. Isto tako postupao je i kada je, pri narednom putovanju, uzimao u Beogradu pisma namenjena emigrantima.

Naročito je važna bila veza koju je Križek uspostavio-, po uputstvu Tupanjanina, sa Iko-nijom Jeftić, nastavnicom gimnazije u Beogradu. Ona je služila kao veza između Tupanjanina i istaknutih pripadnika Zemljoradničke stranke u Srbiji, od kojih su neki kasnije i sami stupili u neposredni kontakt sa Križekom. Jedan od njih bio je Mato Rusković, inače činovnik Narodne banke, naročito blizak Tupanjaninu.

Sa Ruskovićem je Ast Prag, uz pomoć Križeka i pečatoresca Mirka Šmata, a u saradnji; sa Ast-om Beograd, izveo naročito interesantan poduhvat. Tu se, očigledno, radilo- o tome da Križekov kanal stekne među jugoslovenskom emigracijom potpuno poverenje, da se tim putem učvrste veze između njega i britanske obaveštajne službe, za koju je radio Tupanjanin, i da se postignu određeni politički ciljevi u odnosu na jugoslovensku emigraciju. Već prilikom svojih raznih putovanja, u toku 1941 i u prvoj polovini 1942 godine, Križek je Tupanjaninu prenosio razne slike ustaških zverstava u Hrvatskoj, počinjenih nad srpskim stanovništvom. Te slike je

delom davao Rusković, a delom ih je nabavljao sam Abwehr. Tendencija je, očigledno, bila da se tim putem izazove rascep u jugoslovenskoj emigraciji, odnosno da se taj rascep produbi pothranjivanjem srpsko-hrvatskih antagonizama. Na toj liniji došlo- je i do ideje da se, tobože ilegalno, i sam Rusković prebaci u inostranstvo. On je, po svoj prilici, izabran zbog toga što je i sam bio poreklom Hrvat — iako član Srpske zemljoradničke stranke — pa je zbog toga njegov iskaz i nastup, baš po- pitanju na koje je ciljao Abwehr, mogao biti verodostojniji. Naravno-, ostaje otvorena i mogućnost da je Rusković, pored toga, bio- zavrbovan i kao Abwehr-ov agent sa specijalnim zadacima u Londonu.

Da bi se organizovalo Ruskovićevo prebacivanje, koje je izvršeno oktobra 1942 godine, došao je u Beograd sam rukovodilac III F iz Praga, Klausnitzer, sa Križekom i Šmatom. Na jednom originalnom formularu pasoša »Češko-Moravskog protektorata« udareni su u Beogradu pečati prolaznih viza, koje je falsifikovao Šmat. Pasoš je glasio na ime Mateja Ružičke i sa njim je Rusković, u pratnji Križeka, otputovao za Carigrad. Do Sofije je sa njima putovao i Klausnitzer, noseći pisani materijal koji je Rusković imao da prenese, a koji je jednim delom opet sadržao podatke i slike namenjene već pomenutim ciljevima. Rusković je iz Carigrada uskoro prešao u London gde je, međutim, izvesno vreme bio sumnjiv britanskim kontraobaveštajnim organima, ali je zatim ipak zauzeo istaknuti položaj u emigrantskim krugovima.

Križek je iz Praga, preko Beograda, putovao za Carigrad i natrag po ovim obaveštajnim zadacima juna i decembra 1941, aprila, jula i oktobra 1942 i februara 1943 godine. Tupanjaninu je iz Beograda, pored pisama i poruka od grupe njegovih političkih prijatelja, donosio i obaveštajni materijal, koji je pripremao Abwehr. Tako je, naprimer, jednom prilikom doneo za britansku obaveštajnu službu plan grada Praga, u koji su bili uneti vojni objekti, sedišta komandi SS-a i Wehrmacht-a i razne fabrike. S druge strane, on je u Carigradu dobijao od Tupanjanina razne podatke, skice nekih aviona, a od britanskog agenta Vasilija Trbića situacionu skicu jedne radiostanice koja se, navodno, nalazila u Beogradu. Međutim, utvrđeno je da na označenom mestu nema nikakve radio-stanice, kao što je — po svoj prilici — i pomenuta karta Praga sadržala lažne podatke. Svaki put bi, sem toga, u Carigradu

Križek dolazio u kontakt i sa češkom emigracijom, prema kojoj je dugo vremena sprovodio obaveštajnu provokaciju. I njoj je donosio materijal koji je pripremao Abwehr, između ostalog, podatke o porodici d-r Beneša, sa naznakom gde je ko od njenih članova interniran, itd.

Čitava ova igra je utoliko interesantnija što je jula 1942 godine, Križek doneo Tupanjaninu iz Beograda i poruku Draže Mihailovića, dobijenu preko beogradske grupe Tupanjaninovih prijatelja. U toj poruci citirana su četiri Mihailovićeva poverenika u Beogradu, preko kojih treba predavati sav materijal koji se njemu upućuje. Tupanjanin je ovo iz Carigrada javio telegramom emigrantskoj vladi u London, onom šifrom generalnog konzulata emigrantske vlade, koja je bila provaljena. Usto on je tada napomenuo da je tu poruku iz zemlje doneo agent koji je za njega već četiri puta prenosio vesti u Srbiju i natrag i koji je apsolutno siguran. Taj telegram je uhvatio RSHA i to je imalo za posledicu prekid dalje Križekove delatnosti.

BdS, kome je RSHA krajem jula 1942 godine saopštio sadržaj uhvaćenog telegrama, posumnjao' je da se tu radi o nečemu što je u vezi sa Ikonijom Jeftić. Međutim, do njenog hapšenja nije došlo, pošto je VB II Mueller saopštio da je u vezi sa njom u toku agentska igra (GV-Spiel), koju ne treba ometati. Abwehr nije želeo da mu BdS ometa igru, pa ni da bude isuviše detaljno u nju upućen. Zato je Klausnitzer naložio Križeku da poseti, prilikom prolaza kroz Beograd odeljenje VI BdS-a i da tamo pruži izvesna objašnjenja. Tako je oktobra 1942 godine Križek kod BdS-a izjavio da, preko Ruskovića, ima neposrednu vezu ka Draži Mihailoviću i da je u to umešana i Ikonija Jeftić. Izjavio je, takođe, da je ovoj donosio iz Carigrada, od Tupanjanina, zlatnike, drago kamenje i dolare i da je on preneo onu informaciju Mihailovića koju je prislušna služba RSHA bila uhvatila. Usto, Križek je najavio da će narednih dana ponovo otputovati za Carigrad, pometi važne vesti Draže Mihailovića i prebaciti Ruskovića. Referent BdS-a koji je zabeležio ova Križekova objašnjenja dodao je da treba izbegavati svaki zahvat u krug lica sa kojima Križek održava veze, kako bi se ova agentska igra sprovela do kraja. Pred kraj oktobra, BdS je posetio i sam kapetan Klausnitzer, donevši sa sobom i obiman materijal koji je Križek dobio u Beogradu, stim da ga prenese za Carigrad. Taj je ma-

terijal fotokopiran. U pogledu Rusko-vića, čije je prebacivanje za Carigrad baš u tim danima obavljano, Klausnitzer je BdS-u izjavio da će se ovaj vratiti posle desetak dana ponovo u Beograd, da bi doneo odgovore i materijal, namenjen organizaciji DM, — naravno, opet stim da sve to prođe kroz ruke Abwehr-a. Dalje je Klausnitzer pomenuo da je Ruskoviću dao i pismo- sa saglasnošću za stvaranje stalne radio-veze između radio-stanice organizacije DM u Beogradu, poznate pod šifrom »506«, i neke britanske obaveštajne radio-stanice u Carigradu ili nekom drugom, mestu.

Aprila 1943 godine, međutim, čitava ova agentska igra je naglo prekinuta. BdS, smatrajući da postoji opasnost da će Ikonija Jeftić pobeći iz Beograda, odlučio je da izvrši hapšenje cele nje-ne grupe. Neki od članova grupe su streljani. Ast Prag nije mogao da ga u tome spreči, mada je činio- pokušaje. Jedino što je još mogao- da uradi, bilo- je- da izvuče samu Ikoniju i da. je- prebaci u. Prag, pošto je BdS obavio sa. njom potrebna saslušanja. Ovakav odnos praškog Ast-a prema Ikoniji Jeftić nameće zaključak da je ona u ovoj agentskoj igri, najverovatnije od samog početka, a svakako u kasnijem toku, učestvovala svesno, znajući da iza Križekovih manipulacija stoji nemačka obaveštajna služba, čijem je radu i ona doprinela. Križeku je, odmah zatim, zabranjeno da odlazi za Tursku, pošto je igra s njom, postala bespredmetnom.

U Carigradu, je-, u isto vreme, bilo- došlo- do- jedne afere. Još avgusta 1942, godine, kada je- u. London stigao već p-ominjani radiogram sa porukom Draže Mihailovića koju je bio preneo Križek, emigrantska vlada se, drugom linijom obratila Mihailoviću, tražeći potvrdu autentičnosti poruke. Dobila je, međutim, odgovor da Mihailović nije slao nikakve poruke Tupanjaninu. Na osnovu toga, postavljeno- je pitanje Tupanjaninu, koji je, inače-, stalno- boravio u Kairu, a u Carigrad dolazio jedino na sastanke sa Križekom. Tupanjanin je odgovorio da je- pre stupanja, u vezu sa Križekom dobio- i od britanske i od čehoslovačke emigrantske obaveštajne službe informaciju da se sa Križekom može raditi i da se uverio u nje^-govu ispravnost i na taj način što je on stalno prenosio poštu u potpunom redu. Ob-aveštajni oficir emigrantske vlade- u Turskoj, major Perić, je međutim, stalno- i uporno javljao u London da je Tupanjanin naseo provokaciji i da je Križek nemački agent. Emigrantska vlada u Londonu se na to obratila

nadležnim britanskim ustanovama, odakle je dobila informamaciju da Križek radi za britansku obaveštajnu službu. Decembra 1942 godine stigla je emigrantskoj vojnoj komandi u Kairu vest Draže Mihailovića, koja takođe Križeka prikazuje kao nemačkog agenta. Hapšenje jugoslovenskih emigrantskih agenata u Bukureštu, kao i neka hapšenja koja su izvršena u to vreme u Beogradu, izazvala su bučno međusobno optuživanje Tupanjanina i Perića, nakon čega je Tupanjaninu zabranjeno da dolazi ponovo- u Carigrad na sastanak sa Križekom. To je bilo nekako u isto vreme kada je BdS zahvatio grupu Tupanjaninovih prijatelja u Beogradu, a Ast Prag zabranio Križeku dalja putovanja u Carigrad. Britanske vlasti na Srednjem Istoku demantovale su raniju izjavu londonskog obaveštajnog centra, sa kojim je emigrantska vlada stajala u vezi, utoliko što su izjavile da one ne rade sa Križekom. Time je konačno prekinuta veza, koju je Ast Prag bio izradio i prema britanskoj obaveštajnoj službi, i prema jugoslovenskoj emigraciji, a i prema organizaciji DM i grupi koja je u Beogradu radila sa Tupanjaninom.

Na kraju treba ukazati na još jedan interesantan detalj, koji pokazuje isprepletenost Abwehr-ovih veza. Križek je u Beogradu dolazio- u vezu sa ing. Erichom Grothe-om, koji je već u više mahova pominjan kao ličnost koja je služila za održavanje Abwehr-ovih veza sa organizacijom DM. Štaviše, on je Grothe-u donosio izve-sne sastavne delove za radio-stanice DM-a, koje je Gro-the održavao u redu i povremeno' opravljao. Izgleda da je Grothe čak pripremao sastanak Križeka sa Mihailovićem, jer je Križek u tom smislu davao neke izjave i BdS-u. Najzad, u Grothe-ovom stanu Križek se sastao sa beloemigrantskim generalom Bermont-om Avalov-om, za koga je za sve vreme okupacije BdS sumnjao da održava veze sa nekim britanskim linijama.

Križekov rad, ukoliko se odnosio- na prenošenje pošte i novca između Beograda i Carigrada, bio je poznat i kvislinško-j vladi. Za njega, je znala i obaveštajna organizacija DM-a u Beogradu oko Vlastimira Petkovića i Aleksandra Milikića. Milikić je čak dobio od Petkovića nalog da o radu Križeka prikupi obaveštenja i podnese informaciju. Podatke za ovo on je dobio- od Stevana Pavlovića, inače- agenta BdS-a.

Zaključci o- čitavoj veoma interesantnoj i razgranatoj, ali nedovoljno isleđenoj aferi oko Križeka, nameću se sa priličnom

jasnoćom iz materijala koji je o toj stvari sačuvan. Pre svega, očigledno je da je Abwehr Prag, koji je Križeka prvo- upotrebio za kontrolu češke emigracije, posle sloma Jugoslavije želeo da ga ubaci i u linije jugoslovenske emigracije u Carigradu, a preko njih u britanske obaveštajne kanale, na koje je Križek svakako- morao naići i u svom radu protiv češke emigracije. Treba istaći da je češka emigracija — kao i poljska — predstavljala stalni objekt velikog interesovanja nemačke kontraobaveštajne službe, pošto je davala britanskim obaveštajnim servisima saradnike i veoma aktivne diverzante. Treba uočiti da je Križek bio agent referata III F Abwehr-a, dakle onog koji je bio poznat po svojim veoma smelim metodima i čestom upotrebom dvojnika. To- pokazuje, uostalom, da je Križekov zadatak bio- da prodre u protivničke obaveštajne linije, u izvršavanju kontraobaveštajnih zadataka Abwehr-a.

Križek je, pored održavanja veze sa češkim emigrantskim krugovima, što- nas ovde manje interesuje, uspeo zaista da u Carigradu prodre u britanske obaveštajne linije koje- su išle preko jugoslovenske emigracije. Tipične su usluge koje je on činio toj emigraciji prenošenjem raznih stvari i novca, što je očigledno imalo za cilj jačanje njenog poverenja. Križekov zadatak je proširen i prema organizaciji DM, kao britanskoj ob-aveštajnoj ekspozituri, i to po- dve linije: jedne-, na koju je on sam naišao- zahvaljujući Tupanjaninu koji ga je uputio na Ikoniju Jeftić i Matu Rusko-vića; druge, koju mu je otvorio Ast Beograd, preko svoga agenta Grothe-a. Križekovom delatnošću, pod kontrolu Abwehr-a došao je jedan od kanala između jugoslovenske emigracije, kao britanskog oruđa, i organizacije DM u zemlji, kao britanske obaveštajne ekspoziture. Ustvari, Križek je, prema metodama III F, sam stvorio taj kanal koji je Abwehr-u omogućavao- da, prvo-, eenzuriše poštu koja je njime išla, da je koristi za svoje- obaveštajne ciljeve i da upoznaje rad obeju strana između kojih je Križek tu poštu prenosio. Drugo, u taj kanal Abwehr je ubacio- sopstveni materijal za dezinformaciju ili za izazivanje određenih političkih reakcija (Spielmaterial).

Uopšte pada u oči izvanredno obimna upotreba takvog materijala u čitavom ovom slučaju. Preko Križeka su, prvo, davani jugoslovenskoj emigraciji materijali koji su imali za cilj podjarivanje srpsko-hrvatskih razmirica; drugo za bri-

tansku obaveštajnu službu poturan je Spielmaterial o strategiskim objektima u Pragu i drugim mestima; treće češkoj emigraciji poturan je materijal o licima za koja se ona interesovala, itd. Ali, vrhunac u ovom obaveštajnom poturanju i podmetanju nesumnjivo pretstavlja upućivanje Mata Ruskovića u London. Bez potrebe da bude neposredno zavrbovan za Abwehr (što, međutim, nije isključeno), Rusković je mogao mnogo koristiti Abwehr-ovim ciljevima. S jedne strane, njegovo uspelo prebacivanje je pojačalo poverenje onih ličnosti iz emigrantskih krugova sa kojima je Križek radio u upotrebljivost i ispravnost ove veze. S druge, Rusković je nesumnjivo mogao koristiti politici razbijanja jedinstva jugoslovenske emigracije na već pomenutoj liniji.

Najzad, treba obratiti pažnju na saopštenje dato emigrantskoj vladi da britanska obaveštajna služba radi sa Križekom, kao i na kasniji demanti te izjave od strane drugih britanskih organa. Ovo bi, pravilno- tumačeno, značilo da su izvesne centralne britanske obaveštajne ustanove ne samo znale za veze Tupanjanin—Križek, već da su ih čak i odobravale i, sa svoje strane, vodile u ovom slučaju izvesnu obaveštajnu igru. To dokazuje i činjenica da je Tupanjanin stalno mogao da dolazi na sastanke sa Križekom, iz Kaira u Carigrad i da zbog tih sastanaka — za koje je znala, cela jugoslovenska emigracija i savezn̈ička obaveštajna služba u Turskoj — nije imao nikakvih teškoća u Kairu, kod britanskih vojnih vlasti. Treba potsetiti i na materijal koji je on donosio Križeku, pri čemu se svakako radilo o britanskom »chicken food-u«. Tek kada je izbila afera, Tupanjaninu je zabranjeno da i dalje odlazi u Tursku — ali tada je čitava ova veza već bila kompromitovana i neupotrebljiva.

Kako bi se Križekova aktivnost razvijala dalje, da nije došlo do njenog naglog prekida, sada je teško- pogađati. Činjenica je da su taj prekid, izazvale, na beogradskoj i nemačkoj strani, zahvat BdS-a kojim je, istovremeno, izraženo- nepoverenje koje je aparat Sipo i SD-a imao prema ovom Abwehr-ovom poduhvatu, na liniji opšteg nepoverenja prema Abwehr-u u Hitler-ovom aparatu. Na carigradskoj strani, prekid je u isto to vreme izazvao, svojim istupanjem, major Perić, koji nije bio posvećen u igru, pa stoga nije ni mogao da razume kako to britanski agent Tupanjanin nesmetano dolazi iz Egipta u Carigrad na sastanke sa licem koje je za Perića bilo nesumnjivo

nemački agent. Štaviše. Periću je i Ruskovićevo prebacivanje za Carigrad bilo sumnjivo i on ga je pred emigrantskim poslanikom u Carigradu takođe nazivao nemačkim agentom. Međutim, Perić je i sam, ubrzo posle izbijanja afere sa Križekom, pozvat, po britanskom naređenju, u Kairo- i tamo prinudno zadržan. On nije puštan u Carigrad sve do oktobra 1944 godine, dakle do vremena kada je Srbija već bila oslobođena i kada on nije više mogao da ometa razne obaveštajne igre i planove britanskih servisa.

Sličan ovome, mada uži po svojim implikacijama, bio je i slučaj Abwehr-ovog agenta Milovana Jankovića. On je u Carigrad došao kao agent Ast-a Beograd, i; to- zakamufliran trgovačkim poslovima, a upotrebijen je prvenstveno prema emigrantskim pretstavnicima. U Carigradu je bio povezan sa Ottom Meyer-om, a izgleda da mu je specijalni zadatak bio da utvrdi veze koje je emigracija održavala u okupiranoj Srbiji. Zanimljiva je njegova povezanost sa industrijalcem Dragim Rakićem, iz Mladenovca, koji je od nemačkih okupacionih vlasti još 1941 godine dobio dozvolu za odlazak u Carigrad, radi nabavke jute. Janković se u Carigradu pojavio, prateći Rakića. I Janković je prenosio- poštu, a činio je i neke usluge rođacima emigranata u Beogradu, itd. Međutim, na njegov račun ide hapšenje izvesnih emigrantskih i britanskih veza u Rumuniji (jedne grupe oficira koja je htela da se prebaci za Tursku) i u Beogradu. S druge strane, Janković je bio umešan u finansiranje organizacije DM, koje je vršeno preko Rakića britanskim novcem, i to- sa znanjem — ako ne i uz saradnju — nemačke obaveštajne službe. Na kraju, januara 1943 godine, Janković je uhapšen zbog malverzacija i otpremljen u neki logor u Reich-u.

Kao i u Carigradu, nemačka obaveštajna služba pratila je delatnost jugoslovenske emigracije u Švajcarskoj, koja je pretstavljala drugi važan centar, iz koga je ona održavala veze prema okupiranoj jugoslovenskoj teritoriji, u saradnji sa britanskom obaveštajnom službom. Slučaj beogradskog advokata Ranka Brašića, pokazao je da je nemačka agentura bila ugrađena u samom emigrantskom poslanstvu u Bernu, ili u krugovima oko njega.

Nemačka obaveštajna služba u Srbiji sarađivala je sa obaveštajnim službama svojih saveznika, u prvom redu sa bugarskom. Oficir za vezu bugarske vojske, koji je bio dodeljen

Vojnom zapovedniku, dostavljao je često razne izveštaje obaveštajnog karaktera o licima i zbivanjima, koje je dobijao preko svoje mreže u okupiranoj Srbiji. Ti su izveštaji često bili netačni i preterani i po njima je nemački bezbednosno-policiski aparat — kome su po nadležnosti dolazili u ruke — retko preduzimao kakve konkretne korake. Obično bi se stvar sa ovakvim bugarskim prijavama svršavala na tome što bi BdS, preko svoje agenture ili — ako se radilo o NOP-u — preko kvislinške policije izvršio provere, koje su, mahom davale slabe rezultate, i stavljao predmet u akta. Tipičan je za postupanje sa prijavama ili traženjima bugarske obaveštajne službe, naprimer, postupak po- traženju bugarskog oficira za vezu od septembra 1943 godine da se bugarski državljanin Dimitar Dimitrov, student u Beogradu, stavi kao komunista pod nadzor i eventualno uhapsi. Prvi koraci po ovom traženju bugarske obaveštajne službe preduzeti su tek tri meseca nakon prijema prijave, tj. decembra 1943 godine. Pošto je Dimitrov stanovao u Zemunu, to je BdS pisao po njegovoj stvari mesnoj ispostavi Sipo i SD-a, podređenoj Zagrebu. Međutim, tada je utvrđeno da je on otputovao za Zagreb, ili za Bugarsku. Tako je stvar stavljena u akta i pojavila se na stolu referenta tek posle godinu dana, avgusta 1944 godine, kada je za Dimitrovim raspisana poternica preko poterne centrale GFP-a.

Inače, BdS nije mnogo ozbiljno shvatao ni političke informacije koje je dobijao od bugarske obaveštajne službe o raznim licima iz kvislinške uprave. Te su informacije mahom bile toliko jednostrane i obojene, da se nisu mogle upotrebiti u druge svrhe sem. za upoznavanje sa bugarskim stavom, odnosno sa njihovim simpatijama i antipatijama prema pojedinim kolaboraterima u Beogradu. Tako je, naprimer, protiv Cvetana Đorđevića, državnog sekretara pri pretsedništvu Nedićeve vlade, oktobra 1943 godine, bugarska obaveštajna služba podnela prijavu kojom ga je optuživala za najveće neprijateljstvo prema bugarskoj državi, za prijateljstvo sa Dražom Mihailovićem, pa i za veliki atentat u Sofiji 1925 godine, kada je bačena u vazduh katedrala u kojoj su se u tom trenutku nalazili najvažniji pretstavnici bugarskog javnog života. Bugarski oficir za vezu podneo je Vojnom zapovedniku iste godine još jednu optužbu, prema kojoj se Đorđević trudi da pokvari »dobre prijateljske odnose između Nemaca i Bugara«. U optužbi se od Vojnog zapovednika traži da preduzme brze i ener-

gične mere za sprečavanje »ovog podmuklog i veštačkog« Đorđevićevog delovanja. Kao što je poznato, Đorđević je ostao na svom položaju, sve dok ga jedna četnička trojka nije ubila.

Sa mađarskom obaveštajnom službom postojali su, s jedne strane, odnosi saradnje, a s druge nepoverenja. Abwehr je sarađivao sa mađarskom obaveštajnom službom preko svog agenta Georga Baur-a, čijih smo se odnosa sa mađarskim obaveštajnim rukovodicem d-r Bertalamom Kun-om u ovom izlaganju već dotakli. Ti su odnosi bili toliko prisni, da ga je Kun upoznavao sa poverljivim dokumentima i cirkularima mađarskog generalštaba i raznih mađarskih vojnih i civilnih vlasti, kao i sa materijalima koje je dobijao po svom službenom zvanju. Štaviše, Baur je često dolazio kod Kun-a koji mu je sam diktirao svoje izveštaje u pero.

Ova veza je, istina, pretstavljala više agentski poduhvat referenta III F nego službenu vezu između mađarske i nemačke obaveštajne službe, ali su i odnosi koji su postojali, naprimer, između Abwehr-a i mađarskog oficira za vezu pri Vojnom zapovedniku u Beogradu takođe bili umnogome vrlo prisni. Mada je on radio na formiranju mađarske obaveštajne mreže na srpskoj teritoriji, krišom od Nemaca i protiv njihovih interesa, ipak je, s druge strane, tamo gde se to ne bi kosilo sa radom njegove mreže, davao i informacije Abwehr-u.

Saradnja je ostvarivana, naprimer, i po pitanju izdavanja i pozajmljivanja zatvorenika. Tako su mađarske vlasti u Bačkoj svog zatvorenika Danila G'rujića, predale 1942 godine, ispostavi BdS-a u Zrenjaninu, stim da im se ovaj, po sprovedenim saslušanjima, vrati na dalju nadležnost. Kada je marta 1942 godine u Sokobanji uhapšen Alfred Dijamantstein (Milan Danić), zatražena je od mađarske obaveštajne službe informacija 0 njemu, a ona je i dala podatke o njegovom identitetu.

S druge strane, međutim, nemačka kontraobaveštajna služba aktivno je radila na suzbijanju mađarske obaveštajne službe, koja je, sa svoje strane, naročito bila aktivna u Banatu, računajući da će ga pre ili posle priključiti mađarskoj državi. Tako je, naprimer, otkriveno da je pripadnik mađarske manjine u Banatu, Wilhelm Hinterecker, bio, još od početka okupacije, zavrbovan za mađarsku obaveštajnu službu. Njemu je u leto 1941 godine dolazio organ te službe Josef Kertesz 1 tražio popunjavanje opširnog upitnika, koji je sadržao razna pitanja privrednog karaktera, pitanja o vlastima i njihovoj

strukturi, o imenima glavnih funkcionera i njihovom raspoloženju, o jevrejskom problemu, o raspoloženju stanovništva, 0 komunistima, mađarskim školama, itd. Hinterecker je Kertesz-u dao i spisak lica koja je smatrao protivnicima Mađarske. U jesen 1941 godine, Hinterecker-ov slučaj je raspravljen, 1 to na taj način što je postupak obustavljen, a on otpušten, uz opomenu. Sud Feldkommandanture u Pančevu, koji je doneo ovu odluku, uzeo mu je kao olakšavajuću okolnost činjenicu da su u to vreme Mađari računali da će im Nemački Reich ubrzo predati i Banat. Zato njegovo delo nije okvalifikovano kao špijunaža.

Kasnije su, međutim, ovakvi postupci pripadnika mađarske manjine i interesovanje Mađara za prilike u Banatu, čak i u mnogo lakšim slučajevima, ne samo kvalifikovani kao špijunaža, već su povlačili i hapšenja. Tako je, naprimer, Abwehr februara 1944 godine, preko jednog svog agenta, dobio informaciju o delatnosti mađarskog obaveštajnog centra u Starom Bečeju. Preko Tise, gde je čuvar nasipa na banatskoj strani bio takođe u mađarskoj službi, prebacivali su se povremeno agenti te mreže, čija je jedna grupa radila u Pančevu. Abwehr-ov agent Heinrich Sohl (pseudonim: »Heini«) ubacio se u ovu pančevačku grupu i dospeo tako do centra u Starom Bečeju, koji je bio podređen ustanovi mađarske obaveštajne službe u Segedinu. O ovom svom otkriću referat III F Abwehr-ove Leitgruppe AO izvestio je, prvo, svoje pretpostavljeno centralno nadleštvo u Berlinu, a istovremeno i Ast Beč, Ic-službu Vojnog zapovednika, Abwehrkommando 310 kod Vrhovnog komandanta za Jugoistok i Zapovednika Sipo i SD-a, — odeljenje VI.

Ast-ov potureni V-Mann dobio je od rukovodioca mađarske obaveštajne ustanove u Segedinu nalog da iz niza mesta u unutrašnjosti Srbije pribavi izveštaje o brojnom stanju jedinica Wehrmacht-a, njihovim oznakama i brojevima vojne pošte, zatim o fabrikama ratne industrije i onima koje rade za Wehrmacht, i to sa podacima o proizvodnji, brojnom stanju i narodnosti radnika, itđ. Isto tako, trebalo je da pribavi i podatke o bugarskim jedinicama u Srbiji, o »Srpskoj državnoj straži« i »Srpskom dobrovoljačkom korpusu«, kao i o položaju, jačini, naoružanju, delatnosti i kretanju četničkih i partizanskih grupa u okolini tih mesta. V-Mann Sohl je, istovremeno, saznao i za postojanje jedne ilegalne mađarske civilne

organizacije, koja je nosila naziv »Rongyos garda« i koja je obavljala obaveštajne i sabotažne zadatke za račun mađarske obaveštajne službe.

Izveštavajući o svemu tome Ast Beč, Leitgruppe AO je zatražila obaveštenje, imaju li lica, koja je njen V-Mann otkrio, kod toga Ast-a svoja dosijea, da li je poznat obaveštajni oficir u Segedinu i da li što zna o »Rongyos gardi«. Od BdS-a je isto' tako zatraženo obaveštenje ima li podataka o licima umešanim u ovu stvar, a naročito da li su dvojica od njih zaista agenti Sipo i SD-a, kao što je to V-Mann Sohi naveo u svom izveštaju. Od pretpostavljene ustanove u Berlinu zatraženo je odobrenje da se spremi dezinformacioni materijal (Spielmaterial) koji bi se preko V-Mann-a poturio mađarskom obaveštajnom centru u Segedinu, sa kojim je ovaj trebalo da održava i dalje veze.

Preko V-Mann-a Sohl-a Abwehr je i dalje pratio rad mađarske obaveštajne grupe, otkrivajući sve nova i nova lica, kao i vezu koja je postojala između te grupe i mađarskog obaveštajnog oficira ugrađenog u mađarski konzulat u Beogradu pod vidom vice-konzula. Od novih zadataka koje je, marta 1944 godine, mađarska obaveštajna služba dala poturenom V-Mann-u Sohl-u, glavni su bili sledeći: utvrđivanje imena komandanta nemačkog vazduhoplovstva u Pančevu, kao i naziva, broja vojne pošte i brojnog stanja njegove jedinice; pribavljanje podataka o procentualnom udelu Austrijanaca u vazduhoplovnoj bazi u Pančevu, o tamošnjim radio-stanicama, itd. Isto tako, V-Mann je dobio zadatak da u plan grada Pančeva ucrta sedišta nemačkih vojnih ustanova. Leitgruppe AO je iz ovoga zaključila da treba sa izvesnošću pretpostavljati da izviđanja koja je naredila mađarska obaveštajna služba, nisu namenjena samo' njoj pošto prelaze okvir obezbeđivanja mađarske južne granice. Naročito je Leitgruppi palo u oči interesovanje mađarske obaveštajne službe za Austrijance u vazduhoplovnoj bazi. Iz toga je izvukla zaključak da tu izvesnu ulogu igraju i legitimistički krugovi.

U daljem toku praćenja ovog kompleksa, utvrđeno je, neposrednim kontaktom između kapetana Kraigher-a, rukovodioca referata III F Leitgruppe AO, i SS-majora Sattler-a, rukovodioca odeljenja IV BdS-a, da stvar treba i dalje pratiti preko poturenog V-Mann-a, stim da se ovaj postara da, do-

bije u ruke pismeni obaveštajni materijal. Hapšenju je trebalo pristupiti tek tada.

Zbivanja u Mađarskoj, gde je došlo do aktivnijeg nemačkog zahvata u političku situaciju naveli su bezbednosno-policisku službu -da egzekutivno zahvati pre nego što je dobila očekivane pismene dokaze, pogotovu što je V-Mann Sohi javio da je jedan od pripadnika mađarske obaveštajne grupe, zbog događaja u Mađarskoj, spalio izvestan materijal koji je bio prikupio. Abwehr je zatražio od BdS-a da na 48 časova uhapsi i Sohl-a i da ga u zatvoru dovede u vezu sa ostalim hapšenicima, kako- bi mogao da ih provocira i eventualno sazna još i nove pojedinosti. To je sa uspehom i učinjeno. Prilikom hapšenja, koje je izvršilo uporište BdS-a u Pančevu, rukovodilac uporišta je utvrdio da je jedan od uhapšenih njegov višegodišnji agent, koji ga je obaveštavao o zbivanjima u krugovima mađarske manjine. On ga je, na svoju ruku, pustio, sa zadatkom da mu izradi izveštaj o tome kako je primljen ulazak nemačkih jedinica u Mađarsku. Pušteni poverenik uporišta, Pal Berta, inače jedna od najmarkantnijih figura u mađarskoj obaveštajnoj grupi, prebegao je u Bačku i odatle je odmah uspostavio vezu sa rukovodiocem ispostave BdS-a u Zrenjaninu, SS-poručnikom Pamer-om. Organi BdS-a su izvršili njegovo saslušanje u Starom Bečeju, na teritoriji pod mađarskom okupacijom, i tom prilikom su dobili od njega opširne izjave iz kojih se videlo da je Berta radio na dve strane, kako- za mađarsku tako i za nemačku obaveštajnu službu. Na osnovu njegovih iskaza otkrivene su i druge krupnije veze i mreže mađarske obaveštajne službe u Banatu. Međutim, u međuvremenu je vojna situacija u okupiranoj teritoriji na kojoj su nadirale jedinice NOV, bila toliko izmenjena da je dalje praćenje ove stvari zapostavljeno, a ubrzo su i nemačke ustanove napustile Srbiju.

Jedno od lica na koja je nemačka kontraobaveštajna služba u Banatu obraćala naročitu pažnju, bio je d-r Denes Groeftner, koji je u početku okupacije, po nacionalnom ključu, postavljen za načelnika u Novom Kneževcu. Groeftner je bio umešan u ilegalno- prebacivanje oružja za pripadnike mađarske manjine u Banatu, a zahvaljujući svom, položaju, omogućavao je i nesmetano cirkulisanje raznih mađarskih elemenata preko granice. Zbog toga je posle izvesnog vremena smenjen sa svog položaja. On je posle toga i dalje ostao pod prismotrom,

pri čemu se stalno sumnjalo da obaveštajno radi za Mađarsku, mada za to nije bilo konkretnih podataka. Njegovo ime pojavljuje se i u mreži koju je otkrio Pal Berta.

U pogledu italijanske obaveštajne službe, interesovanje nemačkih kontraobaveštajnih organa u Srbiji bilo je naročito usmereno na italijansko poslanstvo u Beogradu i na oficire koji su pripadali italijanskom štabu za vezu pri Vojnom zapovedniku. Te su ustanove bile, uglavnom, ukinute posle italijanske kapitulacije, septembra 1943 godine.

Među pripadnicima italijanskog poslanstva u Beogradu naročitu pažnju je privukao kancelariski službenik Tommaso Baldani. On je već bio poznat RSHA-u, iz izveštaja koje je Helm, u svojstvu policiskog atašea u Beogradu, uputio 1940 godine u Berlin i u kome je ukazivao na veze između Baldani-a i britanske obaveštajne službe. Zbog toga je RSHA, već u prvim mesecima okupacije uputio Einsatzgruppi upit o Baldani-u, posle čega je otpočelo intenzivnije interesovanje nemačkih bezbednosno-policiskih organa za njegovu ličnost. SS-major Nassenstein, koji se naročito interesovao za zbivanja u italijanskom poslanstvu, koristio je protiv Baldani-a i svog agenta Desanku Pajčić. Podatke o Baldani-u dao je i Vehbi Frasheri, informator EG-a. Prateći Baldani-ev rad, BdS je njemu i drugim pripadnicima poslanstva poturao i druge agente. Izveštaji, ponekad vrlo opširni, koje je od njih dobijao, govorili su prvo, o izvesnim pojavama antinemačkog držanja i raspoloženja u poslanstvu, a zatim i o izvesnim delatnostima koje su Sipo i SD-u dale traženi povod da se umeša. Radilo- se 0 krijumčarenju deviza i o prodavanju ili ustupanju pasoša 1 propusnica za Jevreje koji su bežali iz Srbije. Kod Italijana je, u vezi s tim, interven'sano, pri čemu je traženo uklanjanje Baldani-a iz Srbije. Početkom 1942 godine on je morao napustiti Beograd.

Koliko je praćenje italijanskih pretstavnika bilo intenzivno, vidi se, naprimer, iz činjenice da je SS-major d-r Heinrich, rukovodilac Einsatzkommande Sarajevo Sipo i SD-a, jula 1942 godine, odmah izvestio BdS, kada mu se učinilo da se u Sarajevu nekoliko- dana zadržala Brigitta Haring, službenica BdS-a, i da je tom prilikom bila u društvu Italijana. Utvrđeno je da. je Haring-ova u to vreme bila u Beogradu i da se radilo o zabuni: Heinrich je nju zamenio sa Ljubicom Gopčević, poznatom agentkinjom Ast-a Beograd. Međutim,

BdS je i nju posmatrao preko svoje agenture zbog njenih italijanskih veza, a naročito zato što je kod nje stanovao italijanski kapetan Zenchi, za koga se pretpostavljalo da radi u italijanskoj obaveštajnoj službi. Kod BdS-a se javila sumnja da Ljubica preko njega daje informacije i italijanskoj obaveštajnoj službi. Koliko je praćenje italijanskih organa bilo intenzivno, jasno se vidi iz detalja da su kod BdS-a. bile, naprimer, registrovane i dosetke sa oštricom protiv Nemaca koje je Zenchi pričao u društvu svojih srpskih poznanika.

Obaveštajna služba prema Italijanima naročito je intenzivirana u leto 1943 godine, kada se pred nemačko vojno- rukovodstvo postavilo pitanje italijanske kapitulacije, koja se očekivala, naročito posle smenjivanja Mussolini-a. Tada su, s jedne strane, u Beogradu pripremani agenti odnosno diverzanti iz redova albanskog odnosno šiptarskog stanovništva, a s druge, u velikom broju ubacivani agenti na albansku teritoriju, naročito preko Kosova. Brzo savlađivanje i inače slabog italijanskog otpora u Albaniji ima se, velikim delom, pripisati i ovim pripremama, koje je sprovela naročito nemačka vojna obaveštajna služba.

7. Streljanja, logori, prinudni rad

a. Odmazde

Jedno cd najtežih poglavlja okupacije pretstavljaju mere odmazde koje je okupator sprovodio protiv stanovništva, a koje su dovele do masovnog streljanja mnogih hiljada, do spaljivanja naselja i fizičkog istrebljivanja stanovništva. Odmazde, koje su imale sve karakteristike terora prema najširim narodnim slojevima, počele su da se vrše uskoro posle formiranja okupacionog režima, a u vezi sa aktima slobodoljubivih elemenata protiv okupatora. Prvi put se u okupiranoj Srbiji pitanje sprovodenja odmazdi postavilo juna 1941 godine, kada su u okolini Beograda oboreni neki telegrafski stubovi. Već tada se pojavilo izvesno razmimoilaženje između mišljenja da na svaku sabotažu, bez obzira odakle je ona potekla, treba odgovoriti određenim merama prema stanovništvu, i mišljenja da su ovakve šematske odmazde politički neoportune, pošto mogu dovesti samo do pojačanja otpora, a neće pogoditi lica koja se

zaista bore protiv okupatora. Tada je još prevagnulo drugo gledište, koje je zastupao upravni štab, pa je Vojni zapovednik izdao preporuku teritorijalnim komandanturama Wehrmacht-a da umesto- hapšenja talaca i represalija protiv njih upotrebljavaju takve mere kao što je određivanje stanovništva da vrši stražarsku službu kraj važnih objekata, nalaganje novčanih kontribucija, itd.

Međutim, već nekoliko nedelja kasnije, je sam vojni zapovednik Schroeter pristupio prvim odmazdama. Tada, 28 juna, trebalo je da on primi, sa specijalno podignute tribine, defile volksdeutscherskih jedinica. Nemačka policija otkrila je na tribini bombu. Schroeter je zbog toga, naredio da se obesi 15 lica, između njih i nekoliko Jevreja. Ovo je nesumnjivo pretstavljalo flagrantnu povredu Haških konvencija o vođenju kopnenog rata, pošto- se tu nije radilo o licima koja su bila. prethodno uhapšena kao taoci ili označena kao taoci. Istovremeno, Schroeter je naredio i hapšenje nekoliko stotina lica iz Beograda, koja bi imala da posluže kao taoci u slučaju da se ubuduće pojave slični pokušaji protiv okupacionih vlasti. Spisak talaca dao je Dragomir Jovanović. Tom prilikom je ponovo došlo do razmimoilaženja u vrhovima okupacione uprave. Upravni štab je, sasvim pravilno, pretpostavljao da lica koja sprovode aktivni otpor protiv okupatora ili koja rukovode ovakvim otporom ne treba tražiti u redovima srpske buržoazije. Ovakva lica treba tražiti u širokim masama radnog naroda, koje uzimanjem talaca iz redova buržoazije uopšte ne bi bile tangirane. Ovaj spor je izbio u predvečerje narodnog ustanka, kada bi svaki politički posmatrač već morao da oseti odakle može doći do organizovanja borbe protiv okupatora. Ipak, ostalo se pri naređenom hapšenju koje je sprovela Einsatzgruppe. Treba naglasiti da niko od ovih talaca nije bio streljan, pošto je Schroeter-a na položaju vojnog zapovednika ubrzo zamenio Dankelmann, koji je naredio puštanje uhapšenih.

Da se akcija okupatora ubrzo okrenula prema stvarnim nosiocima otpora protiv njega, pokazuje činjenica da je, po naređenju Vojnog zapovednika, već 5 jula u Beogradu streljano 13 pripadnika KP, sa obrazloženjem da su »pripremali akciju nasilja i sabotaže«. Otada se lanac uništavanja narodnih elemenata više ne prekida.

PO NAREDBI OKW-a

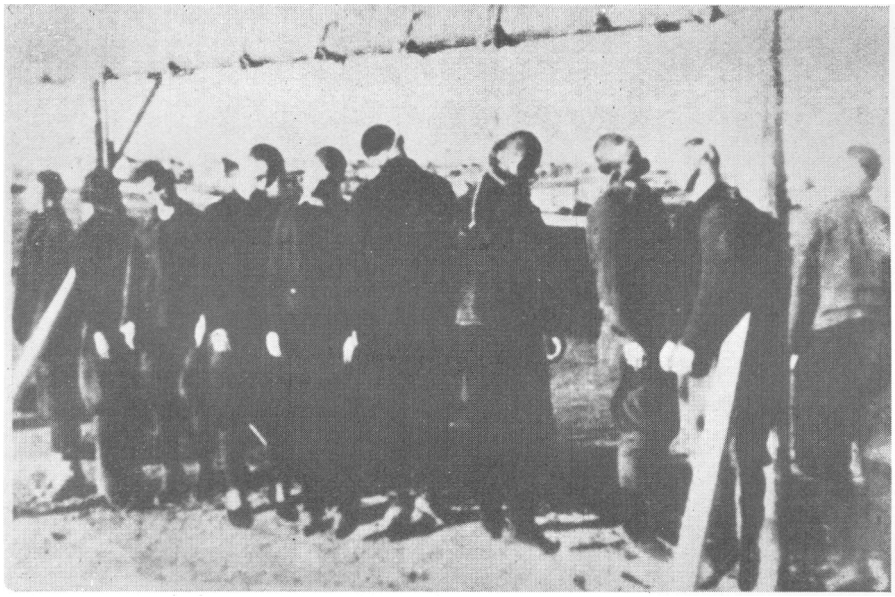

„OKW smatra potrebnim da se, u slučajevima sabotaže, smrtne kazne vrše vešanjem i da se primenjuju sva ostala sredstva zastrašivanja..." (iz naredbe Zapovednika Wehrmacht-a za Jugoistok od 29 jula 1941). Na fotografiji: masovno vešanje omladinaca iz okoline Kragujevca

Brutalno postupanje prema uhapšenim naređeno je sa najviših mesta Trećeg Reich-a. Tako je 29 jula Vojni zapovednik dobio obaveštenje od Zapovednika Wehrmacht-a za Jugoistok, 0 tome da »OKW smatra potrebnim da se, u slučajevima sabotaže, smrtne kazne vrše vešanjem i da se primenjuju sva ostala sredstva za zastrašivanje koja odgovaraju navikama stanovništva«. Polovinom septembra, istovremeno sa pojavom generala Boehme-a i početkom »kaznene ekspedicije«, došlo je 1 do prvih konkretnih naredaba OKW-a u pogledu ključa koji je trebalo primenjivati prilikom odmazdi. Naredbom od 16 septembra 1941 godine, sa Keitel-ovim potpisom, saopšteno je da je Hitler naredio primenjivanje najoštrijih mera, protiv svih pokušaja ustanaka protiv okupatora. Tom naredbom je naređena »neobična svirepost« stim da »način izvršenja smrtne kazne mora pojačati zastrašujuće dejstvo«, a istovremeno utvrđeno da se za merilo pri streljanjima mora uzeti »50 do 100 komunista« za jednog ubijenog nemačkog vojnika..

General Boehme, koji je tri dana posle toga preuzeo- komandu u Srbiji, naredio- je da se norma utvrdi na 100 : 1 za ubijenog, a 50 : 1 za ranjenog nemačkog vojnika ili Volksdeutschera. Pri tome, prema toj naredbi, streljanja treba da izvrši jedinica koja je pretrpela gubitke zbog kojih je odmazda naređena. Rezultat ove naredbe bili su masovni pokolji u Kragujevcu i Kraljevu, koji po broju i sastavu žrtava nisu do tada još imali presedana i koji nesumnjivo pretstavljaju jednu od najcrnjih stranica istorije nemačke okupacije Srbije. Na osnovu toga je, 25 oktobra, Boehme izdao novu naredbu, kojom se prethodna donekle menja. Masakri u Kragujevcu i Kraljevu, koje su sproveli oficiri operativne trupe, izazvali su i u vrhovima okupacionog režima bojazan da će ovakav način postupanja doneti okupatoru više štete nego koristi, pogotovu što je u Kraljevu pobijeno i radništvo- fabrike aviona koja je radila za Wehrmacht i koja je, zbog toga, morala da obustavi rad. Tako Boehme u ovoj svojoj novoj naredbi konstatuje da »hapšenja i streljanja Srba bez izbora teraju i onaj deo- stanovništva u ustanike, koji dosada nije učestvovao u ustanku« i »jačaju otpornu snagu komunizma«, a »oslabljuju izglede na brzo savlađivanje- ustanka i nanose štete krajnjem političkom cilju akcije«. Zato je naredbom nadležnost Feld- i Kreiskommandantura stimulirana na davanje materijala za hapšenje talaca. Ovo je nesumnjivo bilo u vezi sa događajem u Kragu-

jevcu, gde je Kreiskommandant uzaludno pokušavao da se suprotstavi načinu na koji je komandant bataljona operativne trupe, major Koenig, naredio masovno ubijanje.

Dakle, pitanje odmazdi je u toku 1941 godine bilo stvar koja se, uglavnom, raspravljala u vojnim krugovima okupacionog režima. Kvotu 1 : 100 utvrdio je Boehme, u okviru koji je propisao OKW. Žrtve za odmazde prikupljale su, prvo-, same operativne jedinice, a zatim u saradnji sa teritorijalnim komandanturama, a streljanja su vršile Wehrmacht-ove jedinice. Uloga bezbednosno-policiskog aparata u kompleksu odmazdi povećala se tek onda kada je Wehrmacht počeo da za odmazde koristi rezervoar koji su predstavljali zatvorenici EK odnosno BdS-a. Treba, međutim, napomenuti da je bezbednosno-policiski aparat još 1941 godine za streljanja po odmazdama stavljao: na raspoloženje Jevreje iz svojih logora.

Prenoseći odmazde sa stanovništva pohapšenog od strane samog Wehrmacht-a na terenu na zatvorenike EK odnosno BdS-a, upravni štab se svakako u izvesnoj meri rukovodio željom da se za odmazde upotrebe lica koja su nemačkom aparatu u najmanju ruku sumnjiva kao protivnici. O tome rečito govori naređenje Upravnog štaba Feld- i Kreiskommandanturama, izdato* 26 oktobra 1941 godine, u kome se ističe da uloga kcmandantura ne treba da se ograniči na davanje saveta trupi, već treba da obuhvati i stavljanje na raspoloženje lica za streljanje. Naređenje, dalje, predviđa da komandanture ponekad neće biti u mogućnosti da snabdeju trupu dovoljnim brojem lica, ako' makar donekle budu uzimale u obzir »izvestan pojam o krivičnom delu, pa bilo to samo i na osnovu opšteg ponašanja onih koje treba uhapsiti«. Tražeći da ga komandanture u takvom slučaju izveste, Turner, koji je naređenje potpisao, nalaže im da načelno uvek stavljaju trupi na raspoloženje za streljanje sve muške Jevreje i Cigane.

Sa okončanjem Boehme-ove akcije u Srbiji, pitanje odmazdi se postepeno uredilo na taj način, što je Vojni zapovednik, po primljenom izveštaju o kakvom delu ili događaju za koji je smatrao da treba narediti odmazdu, zatražio od BdS-a da za tu svrhu stavi na raspoloženje potreban broj lica. Da bi imao dovoljno žrtava za streljanje na terenu, BdS je vodio posebne spiskove u koje su unošena lica koja su — na predlog islednika i nadležnog referenta — naređenjem rukovodioca odeljenja IV bila određena za pogubljenje. Drugim recima, for-

malno je masovna ubijanja naređivala vojna okupaciona vlast, a uloga bezbednosno-policiskog aparata bila je da stavi na raspoloženje lica potrebna da se naređenje Vojnog zapovednika izvrši. Ustvari, međutim, nosilac masovnog ubijanja bio je BdS, pošto je on, po svom. kriterijumu, nekontrolisan ni od koga, određivao koja lica među uhapšenim treba streljati, koja slati u logore, na prinudni rad, ili, eventualno-, pustiti. Lice, uneseno u spisak odmazdi prema odluci nadležnog funkcionera BdS-a, bilo je osuđeno na smrt, bez postupka, bez mogućnosti makakve žalbe, čak, obično, i bez obaveštenja osuđenog, tako da on o tome ništa nije znao sve do trenutka kada je izveden na streljanje. Vojni komandni faktor je pretstavljao giljotinu, čije se sečivo kretalo mehanički, nezainteresovano za toi čiju glavu seče, a bezbednosno-policiski faktor je skupljao žrtve i stavljao ih pod taj nož. Tako su ova dva aparata sarađivala u uništavanju naroda.

U sprovođe-nju odmazdi polazilo se, posle odlaska Boehmeove »kaznene ekspedicije«, od načela da se za delo koje su prouzrokovali pripadnici NOP-a ubije, po mogućstvu odgovarajući broj uhapšenih pripadnika ili simpatizera pokreta za narodno oslobođenje. Međutim, u svakom slučaju, bez obzira na političku pozadinu izvršioca dela, za odmazde su upotrebljavani Jevreji —• naravno, dok ih je još bilo u životu.

Merilo odnosno ključ, koji je Boehme bio utvrdio na 1 : 100, pretrpelo je — u toku okupacije — dve modifikacije. Prvo je general Kuntze, došavši na položaj vršioca dužnosti zapovednika Wehrmacht-a za Jugoistok, u prvoj polovini 1942 godine, snizio stopu od 100 na 50 streljanja za jednog ubijenog. Kasnije, u drugoj polovini 1943 godine, a u vezi sa Neubacher-om i njegovim nastojanjima da unese izvesne političke metode u primenjivanje odmazdi, uopšte je ukinuta utvrđena, automatska stopa i umesto- nje je u svakom pojedinom slučaju odlučivano koliko lica treba streljati u odmazdu za konkretno' delo. O tome je Vrhovni komandant za Jugoistok i Komandant vojne grupe F, feldmaršal von Weichs, izdao 22 decembra 1943 godine naredbu u kojoj se naglašava da je Hitler naredio- »jedinstvenu protivakciju protiv komunističke opasnosti na Jugoistoku, za čije je političko sprovođenje zadužen poslanik Neubacher«. U vezi stim, »dosada uobičajene mere odmazde, kazne i ispaštanja moraju, ubuduće, da vode računa o novim političkim ciljevima«. U daljem tekstu, naredba detaljno utvr-

đuje šta se sve ima kažnjavati merama odmazde i kakva lica treba za takve mere upotrebljavati. Naređenje odmazde zbog dela. protiv operativnih jedinica spada u nadležnost operativnog komandanta, koji mora biti najmanje u rangu komandanta divizije, a u sporazumu sa nadležnom Feldkommandanturom. Odmazde za gubitke vazduhoplovstva, mornarice, policije i Organizacije Todt spadaju u nadležnost teritorijalnih komandi, kao i odmazde za dela protiv nemačkih civila, lica koja se nalaze u službi okupacionih vlasti ili objekata. Za dela protiv vojnih lica odmazde naređuje nadležni Vojni zapovednik, a za dela protiv civila i objekata — Feldkommandanture. U izboru lica za odmazdu moraju učestvovati i organi SS i policije (konkretno, Sipo i SD-a) i Abwehr-a. Ova naredba je zaista dovela do ukidanja automatskog primenjivanja kvota za streljanje, a samim tim i do njihovog znatnog sniženja. Ali se, u praksi, na teritoriji Srbije stvari nisu mnogo izmenile u pogledu samog postupka. I dalje je BdS po zahtevu vojnih vlasti stavljao na raspoloženje svoje zatvorenike, određujući sam i bez udela makakvih drugih organa ko> se ima streljati.

O evidenciji lica određenih za odmazde starao se referat IV C 2 BdS-a. On je od operativnih referata IV A 1, 2 i 3, kao i od drugih referata, dobijao odluke o unošenju pojedinih lica u spisak za odmazdu. Spisak je, zatim, potpisivao d-r Schaefer ili njegov zamenik Teichmann, posle čega su, kad se naredi sledeća odmazda, sa njega automatski uzimani zatvorenici i izvođeni na streljanje.

Do naredbe Vrhovnog komandanta za Jugoistok koja je napred citirana, tok procedure odmazdi bio je, uglavnom, sledeči: Kod Vojnog zapovednika sticali su se izveštaji o napadima na nemačke organe i pripadnike Wehrmacht-a. Te je izveštaje odeljenje Ia zapovednikovog štaba podnosilo lično zapovedniku. Zatim bi se, po njegovoj odluci, akt uputio mesno nadležnoj Feldkommandanturi, sa nalogom koliko i kakvih lica treba streljati. Tako, je, naprimer, juna 1943 godine general Bader uputio Feldkommandanturi 599 u Beogradu kratko pismeno naređenje da se strelja 25 komunista kao odmazda za napad izvršen kod Ralje na motociklističkog kurira, žandarmeriskog narednika Putsch-a, kome je tom. prilikom, prestreljena leva podlaktica. Feldkommandantura se obratila BdS-u, a on joj je predao* iz svojih zatvora 25 lica, koje je kvalifikovao kao komuniste. Ta, je lica streljala kod Ralje, na mestu na-

pada, jedna jedinica Feldkomm,andanture. Spisak streljanih stavljen je u dosije o odmazdama, koji je vodio- BdS, a u njegovoj kartoteci su izvršene odgovarajuće zabeleške. Time je za BdS ovaj slučaj bio okončan.

Usto treba p-rimetiti da je u pogledu streljanja vođena neka vrsta knjigovodstva. Kako je ono izgledalo pokazuje, naprimer, izveštaj koji je štab 342 pešadiske- divizije podneo generalu Boehme-u u toku »kaznene ekspedicije«, 30 oktobra 1941 godine. U izveštaju se konstatuje da je od ranije zaostalo 1900 još neizvršenih streljanja, a da za nove gubitke divizije, od 10 mrtvih i 19 ranjenih, treba streljati još 2.950 lica, što sa zaostatkom od ranije čini 4.850 lica. Divizija je za to vreme streljala svega 1.600 lica, te je ostalo još 3.250 lica koja bi trebalo streljati. Izveštaj se, posle ovog obračuna, završava rečima: »Divizija moli za dalje instrukcije, pošto trenutno ne raspolaže zarobljenicima«. Ovaj svoj izveštaj divizija je dopunila 15 novembra konstatacijom da je u međuvremenu imala još jednog mrtvog i 5 ranjenih, što- zahteva streljanje još 350 lica. Međutim, pošto- je, u tom istom periodu, protivnik imao gubitke od 73 mrtva i 129 streljanih, to- preostaje da se od tih 350 izvrši još 148 streljanja. Sa prenosom iz vremena do 31.X. od ukupno 3.250 potrebnih streljanja, »neo-svećeni gubici« pretstavljaju 3.398 neizvršenih streljanja.

Ovakvi su obračuni vršeni i kasnije, kada je pitanje odmazdi prešlo na aparat Vojni zapovednik —- BdS. Treba primetiti da je, posle odlaska generala Boehme-a, ostalo više hiljada neizvršenih streljanja, po ovakvim i sličnim računima. U sporazumu između upravnog štaba i Boehme-ovog nadležnog saradnika ovaj je manjak zataškan.

Drugi vid ovakvog jezivog knjigovodstva pojavljuje se u slučajevima kada je odmazda bila naređena na području jedne Feldko-mmandanture odnosno jedne ispostave BdS-a, a tamo ne bi bilo- dovoljno zatvorenika za njeno izvršenje. U tom slučaju su uzimani zatvorenici iz bilo koga zatvora u Srbiji i uračunavani su u broj glava koji je trebalo- da padne. Tako je, naprimer, po jednoj naredbi Vojnog zapovednika iz avgusta 1943 godine trebalo da bude streljano 150 zatvorenika za odmazdu za dva ubijena i dva ranjena nemačka vojnika na drumu kraj Požarevca. Na osnovu tog naloga, koji joj je upućen, Feldkommandantura u Beogradu je zatražila odgovarajući broj streljanja od BdS-a. Postupajući po tome, BdS je naredio isposta-

vi Požarevac da strelja određeni broj lica. Međutim, tamo se raspolagalo sa svega 56 hapšenika. Oni su streljani, a ispostava Kosovska Mitrovica dobila je nalog da »ispomogne« svojim zatvorenicima. Ona je streljala 11 komunista, dok je sam BdS u Beogradu izvršio streljanje 19 svojih zatvorenika i daljih 24 lica koja su mu u tom trenutku stajala na raspoloženju u Banjičkom logoru. Međutim, trenutno nije bilo dovoljno komunista, te je uzeto 25 Jevreja.

Novembra iste godine, kod Valjevske Kamenice ubijena su 3 pripadnika Policije poretka. Nadležni Feldkommandant u Šapcu dobio je od Vojnog zapovednika nalog da strelja 150 zatvorenika. On se po toj stvari obratio BdS-u Beograd, navodeći da zbog većeg broja odmazdi koje su u poslednje vreme vršene nema na raspoloženju u svom području zatvorenika koji bi bili pogodni da se za to' upotrebe, te* mu sie obraća s molbom da naređenu egzekuciju izvrši i da ga o> tome obavesti, kako bi Feldkommandantura Šabac mogla Vojnom zapovedniku podneti izveštaj da je odmazda; sprovedena.

Ova stalna streljanja — koja su često obuhvatala i lica koja nisu, ni mesno ni po svom držanju ili delatnosti, bila u vezi sa izvršiocima dela za koja su naređivane odmazde — imala su negativnih posledica i po samog okupatora. Tako je, naprimer, juna 1943 godine, Vojno-privredni štab za Jugoistok izvestio BdS da dva radnika fabrike glicerina u Beogradu — koja je kao preduzeće važno za vojnu privredu bila pod kontrolom tog štaba — misle da beže, pošto je u njihovom zavičajnom mestu, Kruševcu, bilo napadnuto 12 nemačkih vojnika. Mesne vlasti su tamo[1] prikupile 1.200 lica, a porodice ove dvojice radnika su im javile da im je rečeno kako će i njih dvojica biti uhapšeni, iako ne žive u svom mestu. Preduzeće, u kome su ovi radnici radili važne poslove, obratilo se Vojno-privrednom štabu, koji je na to preduzeo intervenciju kod BdS-a. Ovaj slučaj je uzet kao primer koji pokazuje kako su Nemci smatrali, da odmazde teraju u šumu i one elemente, koji bi inače ostali pasivni i ne bi uzeli učešća u otporu protiv okupatora.

Ovome je naročito doprinela stupidnost mehanizma odmazdi koji je funkcionisao slepo, bez ikakve stvarne logične veze sa događajima i bez onog dejstva koje; je, teoretski, određivanje odmazdi trebalo da donese okupatoru. Tako je, na-

primer, u Mladenovcu jedna pripadnica NOP-a na ulici ubila iz pištolja mesnog četničkog rukovodioca, a teško ranila dva nemačka oficira i zatim izvršila samoubistvo. Radilo se o Radojci Ćuković, pripadnici KP, koja se nalazila neko vreme u Kosma,jskom. partizanskom odredu. Bez dubljeg ispitivanja, iako nije bilo nikakvih dokaza da je ate-ntato-rka imala bilo kakve veze u Mladenovcu, Vojni zapovednik je naredio beogradskoj Feldkomm,andanturi, kao teritorijalno nadležnoj, da odmah u Mladenovcu strelja 50 lica »koja potiču iz krugova atentatorke«. Međutim, pošto takvih lica tamo, prirodno, nije bilo, prebačeno je iz Beograda 40 ljudi optuženih za pripadništvo NOP-u, a u samom Mladenovcu prikupljeno- 10, koje su pretsednik opštine i sreski načelnik označili kao »nepouzdana i komunistički orijentisana«. Ovih 50 lica streljano je, posle toga, u Mladenovcu, a sem toga za kaznu je u gradu ograničeno vreme slobodnog kretanja (zaveden rani p-o-liciski čas). Izviđaji, sprovedeni preko- kvislinške Specijalne- policije pošto su ta streljanja, već bila obavljena, pokazali su da Ćukovićeva nije imala sa Mladenovcem nikakve veze i da je tamo- došla, po svo-j prilici, sa namerom da izvrši atentat, zbog čega je nekoliko nedelja radila kao- čistačica u nekoj jedinici Wehrmacht-a. Prirodno- da su ovakvi postupci morali uneti i u redove građana koji su imali pasivno držanje prema okupatoru nemir i izazvati dejstvo koje nije išlo u prilog njegovim interesima.

Treba napomenuti da su streljanja vršena i van odmazdi, naprimer, u slučajevima kada odmazdi duže vremena nije bilo. Takoi je, naprimer, ispostava BdS-a u Kosovskoj Mitrovici primila iz Sandžaka grupu lica koje je tamoi bila uhapsila neka nemačka ustanova. Ta su lica u ispostavi sumarno preslušana, kojom je prilikom, kako je to ispostava javila BdS-u, tobože »utvrđeno da se radi o komunističkim elementima-;!. Bliži podaci BdS-u nisu bili -dati, nego je odmah zatražena saglasnost za njihovo- streljanje. Obrazloženje za ovaj zahtev glasilo je doslovce: »To su najvećim delo-m izraziti zločinački tipovi, kojima nikako nije me-sto u ljudskom, društvu. Odustalo se od pismenog saslušanja, pošto imenovani nisu mogli dati nikakvih podataka. Pošto nisu pogodni za upućivanje na rad, imenovani su predloženi za pogubljenje«. Predlog je učinjen telefonskim putem i BdS se je sa njim saglasio.

Kada je reč o ispostavama, treba pomenuti da su one u pogledu predloga za streljanje bile, najčešće, veoma nagle, tako da slučaj sa grupom iz Kosovske Mitrovice ne pretstavlja nikakav izuzetak. Ispostava BdS-a Leskovac je, naprimer, dostavila jula 1944 godine grupu zatvorenika koju je bila primila od »Srpskog dobrovoljačkog korpusa«. Radilo se o pripadnicima ili simpatizerima NOP-a. Ispostava je predložila da se od 8 zatvorenika njih 4 streljaju, a 4 upute na prinudni rad. Ovde je interesantno' videti kako su predloži odnosno odluke:, u kojima se radilo o životima zatvorenika, donesene od oka i prema ličnom nahođenju pojedinih funkcionera BdS-a. Pripadnik referata IV A 1 koji je dobio ispostavin predmet u rad ocenio je da nijedan od osmorice predatih zatvorenika ne treba da ostane u životu i predložio referentu da petorica budu odmah streljani, a trojica preostalih unesu u spiskove za odmazdu. Referent je ovaj predlog izmenio utoliko što je prvu petoricu odredio za odmazdu, a preostalu trojicu za prinudni rad. Ovaj referentov predlog usvojio je i rukovodilac odeljenja IV, pa je prema njemu i postupijeno. Inače su predloži ispostava, gotovo* po pravilu, kod BdS-a usvajani bez nekih naročitih izmena.

Bilo je i terenskih akcija koje je organizovao BdS, a koje su unapred određene kao* »akcije za odmazdu«. Za lica koja. bi u takvim akcijama bila privedena, bez obzira da li se radilo o sumnjivim, opterećenim ili ne, nije vršeno nikakvo[1] naročito proveravanje i ispitivanje, već su ona upotrebljavana prema trenutnoj situaciji: ako* nije bilo naređenih odmazdi, moglo se desiti da budu upućena na prinudni rad u. Reich, a ako bi, slučajno*, njihovo privođenje u zatvor BdS-a palo u vreme kad su bili potrebni pritvorenici za vršenje odmazdi, bila bi izvedena na streljanje. Tipičan je, u vezi stim, slučaj grupe seljaka, uhapšenih u selu Loboder, u akciji koja je sprovedena zato što su u tom selu ubijena trojica pripadnika »Srpskog Gestapo-a«. Islednik koji je vršio saslušanja 28 uhapšenih seljaka utvrdio je da se radi o »veoma zaostalim i gotovo slaboumnim, ljudima«, koje su četnici terorisali, pa je* predložio da se oni upute na rad u Nemačku. Referent je, međutim, odbio predlog, ističući da je u pitanju bio poduhvat za odmazdu, da »nije isključeno« da su ona, trojica agenata, ubijeni od strane »lica iz Lobodera«, pa je od oka, trojicu najstarijih među uhapšenim odredio* za odmazdu, stim da ostali budu upućeni

ODMAZDE I

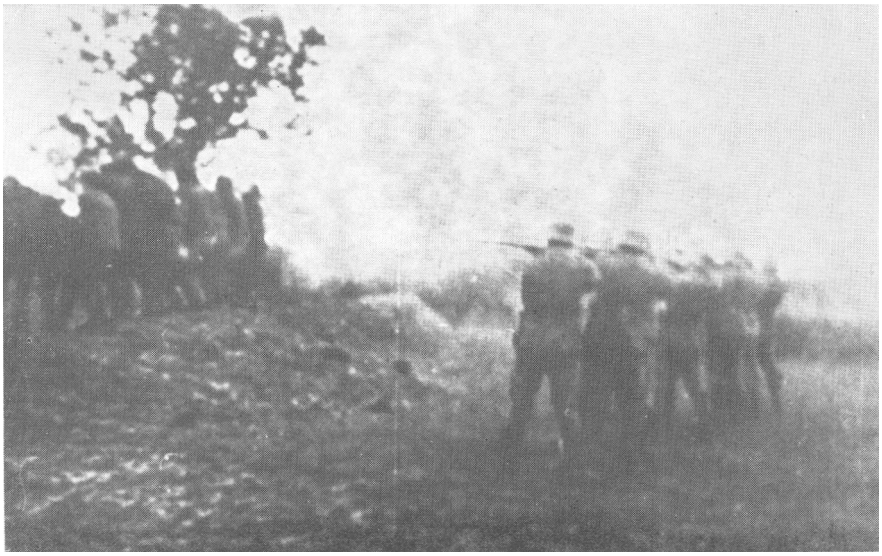

Širom Srbije praštali su plotuni. Sto glava za jednu, zatim pedeset za jednu — to je bila kvota kojom je okupator vršio odmazde nad stanovništvom, za napade protiv pripadnika svojih snaga. Tek pred kraj okupacije je ovaj ključ bio izmenjen

na prinudni rad. Jedan petnaestogodišnji dečko je pušten. Na nesreću je baš tada, a pre no što se stiglo da određeni za prinudni rad budu transportovani za Nemačku, naređena neka odmazda, te su streljani svi uhapšeni u toj grupi.

Sličan slučaj se dogodio i sa jednim transportom od četrnaest zatvorenika ispostave BdS-a u Kosovskoj Mitrovici, upućenim uleta 1943 godine BdS-u u Beograd. Od njih je sedam trebalo da bude, po predlogu ispostave, upućeno u Reich na prinudni rad, a ostala sedmorica određena su. za »slobodni rad«. Međutim, opet je iskrsla neka naređena odmazda, te je već usvojeni predlog ispostave naknadno izmenjen i šest od sedmorice određenih za prinudni rad streljano u okviru odmazdi, a sedmi je zadržan u zatvoru ispostave. Ostalih sedam predato je nadleštvu Generalnog opunomoćenika za privredu u Srbiji, radi upućivanja na »slobodni rad« na srpskoj teritoriji.

Za odmazdu su određivana i lica koja su, inače, bila određena za prinudni rad, ako su bila bolesna i neupotrebljiva za posao. U grupi zatvorenika koje je ispostava BdS-a u Požarevcu uputila u Beograd, stim, da se pošalju na prinudni rad u Nemačku, nalazila se je i, Milica Stepić, zajedno sa jednom svojom ćerkom, dok su joj druga kći i muž bili streljani u vezi sa istom provalom u omladinsku grupu KP u Požarevcu. Kada je Milicu već trebalo' transportovati, lekar je utvrdio da je ona, zbog srčane bolesti, nesposobna za rad. Zato je referent predložio da se ona strelja u okviru odmazdi, što je i učinjeno. Njena preživela kći bila je upućena u koncentracioni logor.

Važno[1] je napomenuti da je u organizovanju ovih odmazdi kvislinški aparat delom aktivno sarađivao, a delom ih je bez otpora prihvata«. Sem toga, on je naređivao odmazde i sam, po sopstvenoj inicijativi. Posle događaja u Kraljevu i Kragujevcu, 1941 godine šef Upravnog štaba Turner bio je uveren da će kvislinška vlada podneti ostavku, pa je, zbog toga, i sam nameravao da se povuče. Međutim, na njegovo iznenađenje Nedić je i dalje ostao na svom položaju, ističući da je to zbog »spasavanja srpskog naroda«. Ovakav stav kvislinška vlada je zadržala do kraja.

Uleto 1941 godine, u početnoj fazi narodnog ustanka u Srbiji, Upravni štab je pokušao da u mere odmazde uključi i kvislinšku komesarsku upravu. U blizini Kosjerića je nemački

general-major Lontschar upao u zasedu koju su postavili partizani, kojom prilikom su poginula dvojica pripadnika njegove pratnje. Feldkommandant u Užicu, von Stockhausen, nameravao je da preduzme oštre mere odmazde, a d-r Kiessel je, u vezi stim, uverio vojnog zapovednika, generala Schroeter-a, da te odmazde treba da izvrši kvislinška uprava, po prethodno sprovedenoj istrazi. U Upravnom štabu je održana konferencija, kojoj su prisustvovali, s nemačke strane, d-r Kiessel i šef EK Kraus, a od strane kvislinške uprave Milan Aćimović, Tasa Dinić i Dragomir Jovanović. Doneta je odluka da Dinić i Kraus krenu za Užice, gde bi Dinić, u svom tadašnjem svojstvu »komandanta Javne sile Srbije«, trebalo da sprovede istragu i odredi kaznene mere. Kraus-ov zadatak je bio da Dinića pretstavi Stockhausen-u. Za Užice je pošao i Dragomir Jovanović. Dinić je tada ostao u Užicu nekoliko[1] dana i učestvovao[1] u donošenju odluke o merama odmazde.

Kada je izvršen pokolj u Kragujevcu, takođe je došlo do aktivne saradnje kvislinških funkcionera u sprovođenju odmazde. U vršenju masovnih hapšenja i odabiranju lica koja su odvođena na streljanje učestvovao je i odred ljotićevskih »dobrovoljaca«, pod komandom Marisava Petroviča. On se naročito trudio da odmazdu što više skrene protiv naprednih elemenata, nastojeći da oni prilikom masakra budu pobijeni u prvom redu.

Kod dosada navedenih primera radilo se samo o sudelovanju kvislinških organa u odmazdama koje su izvršavali pripadnici, nemačkih okupacionih vlasti. Međutim, treba istaći da je bilo odmazdi koje su neposredno naređivale — ili bar predlagale — same kvislinške vlasti. Tako je streljano oko 600 hapšenika iz zatvora Specijalne policije, a koji su bili gotovo svi do- jednog pripadnici ili simpatizeri NOP-a i KP. Njihova streljanja je, istina, izvršio nemački aparat, ali prema predlogu kvislinških organa. Te predloge je odobravao Dragomir Jovanović, posle čega su oni bili upućivani BdS-u, koji ih je, bez izuzetka, usvajao. Tako je, praktično-, Jovanovićeva odluka o upućivanju predloga — koji su potpisivali Bećarević ili Paranos — isto tako značila smrtnu presudu, kao i odluka rukovodioca odeljenja IV BdS-a. Jovanoviću je za donošenje ovakvih odluka bilo dovoljno da se iz istražnog materijala, koji su mu poslali njegovi organi, videlo »da se radi o ljudima koji, su pripadali komunističkoj organizaciji, učestvo-

ODMAZDE II

U pojedinim terenskim akcijama protiv partizana i njihovih pomagača vršena su streljanja i na licu mesta, prilikom zarobljavanja ili hapšenja. Streljana su i lica koja su bila samo u rodbinskoj vezi sa aktivnim pripadnicima NOP-a

vali u delima sabotaže, ili su pak uhvaćeni sa oružjem u borbi protiv okupatora ili tadašnjih vladinih odreda«.

Isto tako treba istaći da je Dragomir Jovanović zastupaoi mišljenje da kvislinške vlasti treba da vrše odmazde samo zbog akcija partizana protiv njihovih organa. U vezi s tim pitanjem interesantan je akt koji je Vojni zapovednik uputio Nediću decembra 1942: godine. Akt je saopštavao da je na silu odveden predsednik jedne seoske opštine u Ražanjsko*m srezu i da, ako se on u roku od dve nedelje ne bi vratio*, Kreiskommandantura u Kruševcu će, svakcg trećeg dana streljati po dva lica iz redova svojih hapšenika. Izveštavajući o ovom Nedića, Vojni zapovednik je postavio* pitanje da li bi kvislinška vlada želela da u tom slučaju sama izvrši mere odmazde. Tada bi izbor ljudi za streljanje i obnarodovanje preduzetih mera bili prepušteni »srpskoj vladi«. Nedić, želeći da odgovornost prebaci na Jovanovića, koga inače nije trpeo*, uputio mu je akt na mišljenje. Jovanović je na ovo odgovorio Nediću da »odmazdu za zločine*, izvršene na organima srpske vlade«, kvislinške vlasti treba same da propisuju, izvršuju i objavljuju, a u cilju zaštite svog autoriteta. Dalje, Jovanović se izjasnio protiv predloženog načina streljanja — dvoje* svakog trećeg dana — već je tražio* da se, »radi efekta«, sva lica streljaju odjednom. Tražio je da se svakako* prepusti kvislinškim vlastima da same* odaberu lica koja će biti streljana, pa i u slučaju da streljanja vrše nemačke' vlasti. Torn, prilikom je napomenuo* Nediću da »Srpska državna bezbednost«, čiji je on tada bio šef, »za svoje pripadnike sama izriče kazne i pribavlja autoritet putem odmazde«.

Ovo gledište Jovanović je* zastupao vrlo konzekventno*, pa je u više navrata potpisivao naređenja da se, za odmazdu zbog dela protiv organa »Srpske državne straže«, vrši streljanje partizana. Tako je, naprimer, doneo odluku da se zbog akcije partizana protiv organa »Srpske državne straže«, marta 1943 godine, u nekim selima strelja 30 ljudi, i da se ta sela kazne time što će o svom trošku, u toku dva meseca, hraniti 150 pripadnika »Srpske državne* straže« i, sem toga, platiti novčanu kaznu u iznosu od 2,300.000 dinara.

Već je citiran raspis koji je Nedić uputio* po pitanju hapšenja i stavljanja u logore kao i kategorisanja protivnika svoje uprave, avgusta 1944 godine. Međutim, njegova vlada se čim je obrazovana predstavila Uredbom o* prekim sudovima,

koju je donela već 16 septembra 1941 godine, a prema kojoj se kažnjava smrću praktično svaki otpor protiv okupatora ili kvislinških vlasti, ukoliko je sproveden uz »upotrebu vatrenog ili hladnog oružja ili kog drugog opasnog sredstva«. Smrtnom kaznom se kažnjava i lice koje »rečima. ili delom ispoljava komunizam ili anarhizam ili koje pripada organizaciji koja to ispoveda«. Kazne su imali da izriču preki sudovi koje će formirati oružani odredi kvislinške uprave. Dragomir Jovanović je na ovo odmah, nekolikoi dana kasnije, doneo naredbu o obrazovanju stalnog prekog suda, za teritoriju Uprave grada Beograda. Krajem oktobra 1941 godine, Nedić je izdao novu naredbu kojom je naredio da »svi saboteri, njihovi potstrekači, pomagači, jataci, ubeđeni komunisti aktivisti, njihovi satelili i uopšte svi oni koji su delom ili rečju, aktivnošću ili pasivnošću doprineli dosadašnjoj narodnoj nesreći, budu egzemplarno i bez ikakve milosti kažnjeni i u svakom pogledu onemogućeni«. A u preambuli ovog naređenja, iza koga je došlo i uputstvo o postupku koji će se primenjivati, Nedić je naglasio da naredbu donosi zato da se ne bi »usled nedovoljne obaveštenosti, deplasirane sentimentalnosti ili iz kojih drugih razloga dešavalo da se preteški krivci dosadanje narodne nesreće prikrivaju, pa da ponovo u zgodnoj prilici kidišu na javni red i mir, kao i na bezbednost života i imovine prepaćenih građana i njihovih porodica«.

U vezi sa već napred pomenutom aktivnošću kvislinške policije po pitanju određivanja lica za streljanja, treba naglasiti da je prilikom velikog broja odmazdi Specijalna policija svoje pritvorenike stavljala na raspoloženje organima BdS-a za streljanje, ne dajući pri tom nikakva bliža, obrazloženja o kakvim se licima radi, niti kakve su im krivice. U spiskovima o izvršenim odmazdama, koji se nalaze među zaplenjenim spisima BdS-a, mogu se naći i napomene da je određeni broj streljanih lica bio predat od strane Specijalne policije, uz primedbe da »predmeti nisu poznati«. To znači da je BdS s punim poverenjem primao ovakva lica i vršio njihovo streljanje, ne interesujući se ni za njihovu krivicu, niti za postupak koji je prethodio njihovom određivanju za odmazde. U svim ovim slučajevima redovno se radilo o komunistima i pripadnicima NOP-a.

Postavlja se pitanje broja zatvorenika BdS-a streljanih za odmazdu. Taj je broj, naravno, samo deo onog broja koji

ODMAZDA ZA UBIJENE SLUGE OKUPATORA

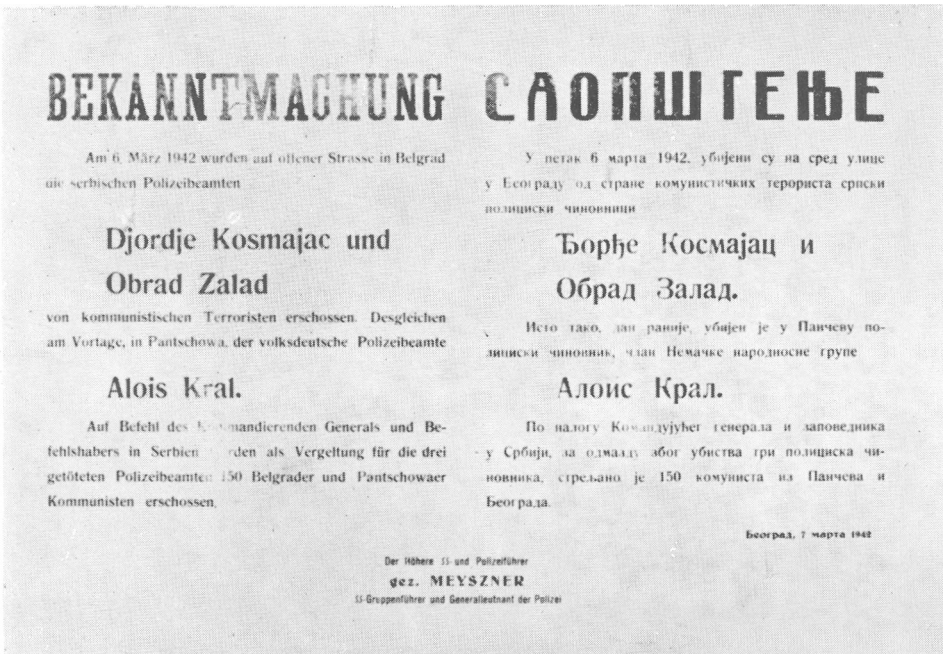

BEKANNTMACHUNG

Am 6. März 1942 wurden auf offener Strasse in Belgrad die serbischen Polizeibeamten

Djordje Kosmajac und

Obrad Zalad

von kommunistischen Terroristen erschossen. Desgleichen am Vortage, in Pantschowa, der volksdeutsche Polizeibeamte

Alois Kral.

Auf Befehl des [illegible]kommandierenden Generals und Befehlshabers in Serbien [illegible]rden als Vergeltung für die drei getöteten Polizeibeamten 150 Belgrader und Pantschowaer Kommunisten erschossen.

САОПШТЕЊЕ

У петак 6 марта 1942. убијени су на сред улице у Београду од стране комунистичких терориста српски полицијски чиновници

Ђорђе Космајац и

Обрад Залад.

Исто тако, дан раније, убијен је у Панчеву полицијски чиновник, члан Немачке народносне групе

Алоис Крал.

По налогу Командујућег генерала и заповедника у Србији, за одмазду због убиства три полициска чиновника, стрељано је 150 комуниста из Панчева и Београда.

Београд, 7 марта 1942

Der Höhere SS- und Polizeiführer

gez. MEYSZNER

SS-Gruppenführer und Generalleutnant der Polizei

Zbog ubistva zloglasnog Kosmajca i još dvojice policajaca, marta 1942 godine, okupator je za odmazdu streljao 150 pripadnika NOP. Saopštenje koje je o tome izdao Viši vođa SS i policije u Srbiji, SS-general Meyszner, izlepljeno je, u vidu plakata, na beogradskim i pančevačkim ulicama

se dobije sabiranjem streljanih u svim odmazdama koje su izvršene na teritoriji Srbije u toku okupacije, pri čemu treba napomenuti da većina njih uopšte nije evidentirana. Prema jednoj statistici BdS-a, streljano[1] je od 15 jula 1941 do* 25 septembra 1943 godine ukupno 3.690 BdS-ovih zatvorenika. Po spiskovima raznih pogubljenja izvršenih od 25 septembra 1943 do poslednje registrovane odmazde, 15 jula 1944 godine, tom broju treba dodati još 507 lica. Na osnovu ove evidencije bi se ukupni broj streljanih zatvorenika BdS-a popeo na 4197, što, kao ni u drugim zvaničnim dokumentima okupatora ni izdaleka ne predstavlja stvarno* stanje stvari. U pomenutom statističkom pregledu BdS-a nisu računati Jevreji, kao ni druge žrtve posebno* i pojedinačno ubijane po* zatvorima BdS-a i njegovih ispostava. Naravno, ove brojke ne obuhvataju žrtve masovnih pokolja i drugih odmazdi izvršenih od vojnih jedinica.

Od polovine 1943 godine okupator je počeo da preduzima izvesne mere koje pretstavljaju pokušaj uklanjanja tragova masovnih streljanja na teritoriji Srbije, kao* što* je to učinio i na drugim, okupiranim teritorijama, a, naročito u Rusiji. Posebne komande Sipo* i SD-a otpočele su tada, svugde u Evropi gde se nemačka vojna sila nalazila u povlačenju, da iskopavaju leševe pobijenih i vrše njihovo spaljivanje. Obično su posle toga bili pobijeni i spaljeni i oni zatvorenici kojima su se te komande služile za ovaj svoj posao*.

Ovom akcijom uništavanja tragova zločina rukovodio je SS-pukovnik Blobel, koji je sredinom 1943 godine uputio u Beograd SS-podoficira i kriminalističkog sekretara Willy Tempel-a,. On je dodeljen odeljenju IV BdS-a, stim da za izvršenje ovih zadataka formira posebnu komandu. Komanda je obuhvatala 10 do 12 pripadnika Sipo-a, kojima je bilo do≈ dato i oko 60 pripadnika Policije poretka. Delatnost ove posebne komande, poznate pod nazivom, »Sonderkommando 1005«, sastojala se u tome što* su njeni pripadnici, članovi Sipo-a, koristeći rad zatvorenika BdS-a, vršili iskopavanja leševa odnosno kostura pobijenih iz masovnih grobova, dok su dodeljeni pripadnici Policije* poretka čuvali za to vreme stražu. Iskopane leševe i ostatke pobijenih, zatvorenici su bacali na gomilu, u koju su stavljali katranisanu hartiju i drva, a zatim bi je prelili mešavinom benzina i petroleja i zapalili. Kada bi spaljivanje bilo završeno, ostaci i pepeo su, pretraživani, iz njih

bi se vadili plemeniti metali, ukoliko ih je, eventualno bilo, i zatim potpuno usitnili. Nađeni metali su svako veče stavljani u specijalan sanduk, koji je odnesen u Berlin po- naređenju SS-pukovnika Blobel-a, početkom marta 1944 godine, kada je on došao da lično pregleda rad ove svoje komande. Tri pripadnika »Sonderkommande« su kasnije bila streljana zbog utaje skupocenih metala, a sam Tempel je iz istog razloga uhapšen.

Iskopavanje je vršeno ne samo u okolini Beograda, u Jajincima, gde je navodno iskopano i spaljeno oko 22.000 leševa, već i kod Jabuke, Kikinde i Zrenjanina u Banatu, a i u Nišu. Prostor u krugu od otprilike dva kilometra oko mesta spaljivanja se tom prilikom blokirao, kako stanovništvo ne bi moglo posmatrati ovaj rad. Svakog dana je spaljivano po 300—400 leševa. U samoj Jabuci bilo je iskopano i spaljeno oko 2.000 leševa.

Za ovaj posao BdS je Sonderkommandi dodelio zatvorenike, i to takve koji su bili određeni za odmazde, iz redova pripadnika i pristalica NOP-a i KP. Međutim, jula 1944 godine Sanderkommando je sam izvršio streljanje 20 zatvorenika BdS-a, uklonio je one koji su dotle vršili iskopavanje po njegovom nalogu. Izgleda da je Sonderkommando usput vršio i druga streljanja. Tako je, naprimer, streljao grupu od 54 zatvorenika koja je bila dovedena iz Zrenjanina. Posle Tempel-ovog premeštaja iz Beograda njegovu dužnost je preuzeo poručnik Policije poretka Erich Gruenwald, koji je dotle komandovao odredom te policije u sastavu Sonderkommande.

U isto vreme, tj. nekako početkom 1944 godine, u Srbiji se počelo i sa spaljivanjem starih spiskova streljanih za odmazdu, i to onih iz perioda do juna 1943 godine, dakle iz onog perioda u čijem toku je bilo najviše streljanja. Spiskovi su paljeni kako kod samog BdS-a u Beogradu, tako i kod njegovih ispostava. To je kasnije ometalo evidenciju.

Kada je, naprimer, BdS, aprila 1944 godine, tražio od svoje ispostave u Kragujevcu obaveštenje, da li je tamo u odmazdama streljan brat Olge Stanojlović, za čije je puštanje intervenisao bivši senator Kamenko Božić, ispostava je odgovorila da od juna 1943 to lice nije bilo streljano »prilikom ovde poznatih odmazdi«, a da se ne može utvrditi da li je to učinjeno ranije, pošto su stari spiskovi, prema naređenju, uništeni.

Tako je aparat Trećeg Reich-a pokušao — istina, bez mnogo uspeha — da prikrije svoja dela u okupiranoj Srbiji. Važno je pri tom primetiti da je on ujesen 1943 godine već računao sa napuštanjem Srbije, iz koje je proteran tek godinu dana kasnije.

b. Logori

Govoreći o logorima, u koje su zatvarani odnosno sprovođeni oni koje je nemački, a i kvislinški, bezbednosno-policiski aparat u toku okupacije lišavao slobode, treba razlikovati, pre svega, logore u samoj Srbiji od logora u Reich-u i zemljama pod nemačkom okupacijom. Zatim, kod ovih prvih, postojali su logori koji su služili umesto zatvora, pošto je broj hapšenika bio toliki da se u postojećim istražnim odnosno policiskim zatvorima nisu mogli smestiti. Zatim, bilo je i prihvatnih odnosno prolaznih logora, koji su služili za privremeni smeštaj zatvorenika, pre nego što su bili dalje raspoređeni. Sem toga, bilo je i radnih logora, u koje su smeštana lica osuđena na prinudni rad, zatim takvih, čiji su pripadnici bili na tzv. »slobodnom radu« i, najzad, u logore su smeštani i oni koji su na radove upućivani na osnovu propisa ili naređenja o izvršavanju radne obaveze.

Kod logora van Srbije treba razlikovati četiri kategorije. Prvu su pretstavljali logori u koje su smeštana lica koja su se javljala na slobodni rad u Nemačkoj. Drugu, radni logori, tj. takvi u kojima su se nalazili zatvorenici Sipo-a koji su bili upućeni na prinudni rad. Takvi su logori, van Srbije, bili u prvom redu organizovani u Reich-u, a zatim u nekim okupiranim zemljama, naročito u Norveškoj, ali i u Grčkoj. U sledeću kategoriju spadali su koncentracioni logori, čiji su pripadnici bili stavljeni pod posebni režim, ali su, i radili, u raznim pogonima, preduzećima ili gradilištima, a u režiji Glavne uprave SS-a za privredu i administraciju (SS-Wirtschafts- und Verwaltungshauptamt). Ovi logori su ustvari bili neposredno namenjeni sistematskoj fizičkoj likvidaciji zatvorenika, te im u potpunosti odgovara naziv logora za uništavanje. Najzad, četvrtu kategoriju činili su zarobljenički logori, u kojima su bili smešteni ratni zarobljenici, pri čemu treba razlikovati oficirske logore, čiji pripadnici nisu određivani i upotrebljavani ni za kakve radove, i logore za podoficire i

vojnike koji su bili raspoređivani na razne radne dužnosti, u poljoprivredi i industriji.

Prema tome, pregled raznih vrsta logora, u koje je aparat .Sipo i SD-a u Srbiji upućivao lica koja su prošla kroz njegov egzekutivni postupak ili u koje su lica smeštana po drugim osnovama — daje sledeću sliku:

U Srbiji:	*Van Srbije:*
1 — Logori za smeštaj lica u radnoj obavezi;	1 — Logori za lica na »slobodnom radu« u Reich-u;
2 — logori za smeštaj lica na »slobodnom radu«;	2 —- radni logori za prinudni rad (Reich, Norveška, Grčka, itd);
3 — radni logori za prinudni rad;	3 — koncentracioni logori (izdržavanje »zaštitnog zatvora«);
4 — prihvatni i prolazni logori;	4 — zarobljenički logori: a — za oficire (Oflag) b — za ljudstvo (Stalag).
5 — logori koji su služili umesto' zatvora.	

Potrebno je, u vezi s tim, naglasiti da je praktična razlika između smeštaja u koncentracioni ili u radni logor bila, kako po proceduri i nadležnosti za odluku, tako i po samom postupku različita, mada je bilo[1] vrlo malo razlike u osećanjima zatvorenika ovih logora u pogledu svoje lične sudbine. Za odluku o upućivanju u koncentracioni logor bio je načelno nadležan RSHA, dok je upućivanje u radne logore bilo u isključivoj nadležnosti BdS-a. U praksi je, međutim, predlog BdS-a o stavljanju u koncentracioni logor bio ravan odluci, pošto je potvrda od strane RSHA postala u toku rata običnom formalnošću.

Kada je nemački bezbednosno-policiski aparat počeo da funkcioniše u okupiranoj Srbiji, on je svoje zatvorenike prvo smeštao u zatvore koji su se nalazili u sedištima njegovih ustanova. U Beogradu je to bio zatvor Okružnog suda za Okrug beogradski, koji je dotle služio kao istražni zatvor tog suda. Broj zatvaranih je, međutim, naglo rastao, pa je

stoga naređeno kvislinškom 'aparatu da organizuje logor u koji bi se mogao smestiti veći broj uhapšenih. Feldkommandantura u Beogradu, nadležna da raspolaže zgradama koje su pripadale staroj jugoslovenskoj vojsci, stavila je za tu svrhu na raspoloženje kompleks kasarni na Banjici. Tamo je kvislinška policija organizovala logor, čiji je jedan deo preuzeo EK Beograd.

U Šapcu je formiran logor koji je Kreiskomma,ndantura izgradila za Jevreje-izbeglice iz Austrije. Kasnije je formiran i logor sa sličnom namenom kao i Banjički. Ovaj logor je nastao u vezi s »kaznenom ekspedicijom« generala Boehme-a, a uređen je od 342 nemačke pešadiske divizije za smeštaj velikog broja hapšenika tokom sprovođenja Boehme-ove akcije. Logor je zatim predat na upravu EK Sipo i SD. Kasnije logori u Srbiji su nastajali bez nekog naročitog plana, prema potrebama odnosno prilikama. Za razliku od Banjičkoga logora, oni su spadali u nadležnost aparata Sipo i SD-a, mada ih je, u izvesnim slučajevima, i kvislinška policija koristila za svoje zatvorenike (naprimer u Nišu). Posebnu vrstu logora činili su oni, u koje su koncentrisani Jevreji i odakle su, najvećim delom, izvođeni da budu likvidirani a manjim, delom da budu upućeni u koncentracione logore u Reich. Samovlasno su zatvoreničke logore formirali Volksdeutschen u Banatu.

Kroz Banjički logor prošao je najveći broj zatvorenika aparata Sipo i SD-a. Tamo su prihvatani transporti zatvorenika, koje su u Beograd upućivale ispostave iz unutrašnjosti. U njemu su bili smešteni i zatvorenici određeni za odmazdu. Dalje, tu su držani i pritvorenici za vreme istrage, ukoliko ne bi bili češće potrebni radi saslušavanja i si., a, isto tako- i posle završene istrage, do donošenja odluke o njihovoj daljoj sudbini. Tu su, zatim, prikupljani zatvorenici za koje je doneta odluka da se upute u razne logore u Reich ili druge zemlje, pa i na prinudni rad u Srbiji. Najzad, na Banjici je izdržavana i kazna zatvora, u trajanju do godinu dana, koju je administrativno izrekao bezbednosno-policiski aparat.

Za Banjički logor je karakteristično da su se njime služili podjednako i EG-EK i kvislinška policija. Prema tome, on je imao dvostruku upravu. Zatvorenici u logoru bili su odvojeni samo utoliko što je svaki od dva partnera vodio računa o licima koje je on priveo u logor i držao u njemu. S obzirom na činjenicu da je kvislinškoj policiji bio prvenstveno

poveren rad na sektoru suzbijanja NOP-a i komunizma, to su i njeni zatvorenici mahom pripadali toj kategoriji.

Upravnik logora od strane UgB bio je Svetozar Vujković, i to za. sve vreme okupacije. Kada je EK preuzeo jedan, deo logora za svoje potrebe, određen je pripadnik SS-a Peter Krieger da rukovodi nemačkim delom logora, a pod neposrednim nadzorom referenta IV C EK. Posle nekoliko meseci njega je zamenio na toj dužnosti SS-podoficir Willy Friedrich, koji je tu ostao do početka aprila 1944 godine. Posle njega su se, u kratkim razmacima, do kraja okupacije kao starešine nemačkog dela logora izredali SS-potporučnik Winter i SS-poručnici Becker i Kraemper. Do pred kraj 1943 godine stražu je davala kvislinška policija. Tada se, međutim, desilo veliko bekstvo iz logora, u kome su učestvovali i sami pripadnici straže. Zato je otada stražu za logor davao' stražarski, bataljon BdS-a.

Presečno brojno stanje u Banjičkom logoru, bilo je oko 2.000 pa i više zatvorenika. Ovaj se broj povećao naročito u poslednjim mesecima okupacije, kada je na Ban.ji.cu prebačen i veći deo- BdS-ovih zatvorenika iz drugih zatvora u Beogradu. Ukupno je kroz Banjički logor, do polovine aprila 1943 godine, prošlo 12,868 lica. Početkom aprila 1944, taj se broj popeo- na preko[1] 18.000. Za konačni broj zatvorenika nema podataka, ali je nesumnjivo, da je do kraja okupacije kroz logor prošlo više od 20.000 zatvorenika.

Za. kategorizaciju zatvorenika koji su spadali u nadležnost kvislinške policije, postojala je posebna komisija određena od strane Dragomira Jovanovića, Ta komisija je zatvorenike, koji su, uglavnom, bili pripadnici NOP-a i KP, delila u četiri kategorije. U prvu su ulazila lica određena za streljanje. Iz te kategorije davani su zatvorenici kada je trebalo popunjavati broj za odmazde. U drugoj kategoriji bila su lica osuđena na prinudni rad u Nemačkoj, a među njima je bilo i takvih koji su slati na »slobodni rad«. Treću kategoriju sačinjavali su oni koji su, prema odluci policije, imali da provedu u logoru više od godine dana, a četvrtu oni koji su imali da provedu manje od godine dana.

Prilike u Banjičkom logoru dovoljno su poznate, te se ne bi na njima duže zadržavali. Sadistička maltretiranja zatvorenika, pljačka, a naročito razgrabljivanje stvari streljanih bili su stalna pojava.

Treba još samo potsetiti na citiranu Nedićevu naredbu iz 1944 godine, po> kojoj je u logor trebalo dopremiti internirce, čije je zatvaranje tom naredbom: bilo naređeno.

U Beogradu je, u leto 1941 godine, postojao logor za registrovanje Jevreja na Tašmajdanu, a zatim su Jevreji — muškarci zatvoreni u privremenom logoru kod Autokomande. Kada se postavilo- pitanje stvaranja jevrejskog geta u Beogradu, uređen je za, tu svrhu, kao što je već pomenuto, posebni logor na Sajmištu. Dok je tamo bilo Jevreja, postojala je u njemu neka vrsta jevrejske logorske uprave, pod nemačkim komandantom, dok je stražu davala Policija poretka. Kada su Jevreji iz njega bili likvidirani, logor je i dalje ostao u nadležnosti BdS-a, kao- prihvatni logor za one uhapšene i zarobljene koji su imali da budu upućeni u radne i koncentracione logore van Srbije.

U logor na Sajmištu su u velikom broju dovođeni zarobljeni partizani, lica, optužena za njihovo pomaganje, saradnju sa NOP-om itd. Pri tome se nije samo radilo o takvim licima sa teritorije Srbije, već i o zatvorenicima koje su ovamo upućivale ustanove Sipo i SD-a i Wehrmacht sa teritorije čitavog Balkana. Bez obzira na to, uprava logora bila je u rukama BdS-a koji je, za potrebe odmazdi na teritoriji NDH sastavio- poseban spisak u koji su uncišena lica sa te teritorije i stavljala ih na raspoloženje za streljanje po odmazdama kada su takve bile naređivano. Uglavnom su, međutim, zatvorenici iz logora na Sajmištu vrlo brzo upućivani dalje, od toga mnogi u Norvešku, na prinudni rad. S obzirom na veliku mogućnost smeštaja u raznim paviljonima, koji su ranije služili za izlaganje robe prilikom održavanja sajmova, zemunski logor je, mahom, imao znatno[1] veće brojno stanje od Banjičkog. Tako je, naprimer, samo u jedan mah, februara 1943 godine, u logor dopremljeno iz požarevačkog kraja 884 lica, od kojih je 730 upućeno na »slobodni rad« u Nemačkoj.

Postepeno se logor na Sajmištu, na levoj obali Save, pretvorio u veliki Sabirni logor za čitav Balkan,, i to prvenstveno za lica određena za prinudni, rad, za smeštaj u koncentracione logore, ali i takva koja su upućivana u Nemačku na »slobodni rad«. Ne samo što su iz raznih okupiranih zemalja Balkana dovođeni u logor na Sajmištu zatvorenici pojedinih ustanova Sipo i SD-a, već je i Wehrmacht slao na Sajmište veće grupe zarobljenih u raznim svojim akcijama, pri čemu BdS-u obično

uopšte nisu bili poznati razlozi za njihovo- hapšenje ili zarobljavanje. Tako je, naprimer, novembra 1943 godine, neki narednik vojne žandarmerije priveo u logor 118 muškaraca i 2 žene srpske narodnosti, otpremljenih iz Skadra. Uz njih nije predat nikakav akt, tako da nije bilo poznato zbog čega se oni nalaze u logoru. Saznavši drugim putem za ovaj transport, kvislinški komesar za izbeglice obratio se Vojnom zapovedniku s molbom da mu se ovi Srbi iz Albanije, odnosno iz krajeva koji su podelo-m Jugoslavije potpali pod albansku upravu, predadu na zbrinjavanje. SS-kapetan Hausding, koji je tada kao šef jedne ustanove Sipo i SD boravio u Skadru posle italijanske kapitulacije, izvestio je BdS da se tu radi o licima sa Kosova, koja je italijanska policija još pre ulaska nemačkih trupa na teritoriju Albanije bila internirala zbog sumnje da su se bavili komunističkom delatnošću. Hausding navodi da se tu, svakako-, radi i o žrtvama albanskih denuncijacija Srba, kao- i o licima protiv kojih su albanske- vlasti iz nacionalnih razloga preduzele postupak, ali da se oni ne mogu pustiti na slobodu pošto se, verovatno-, među njima nalaze i neki komunistički funkcio-neri. Ta lica se ne mogu likvidirati, jer nema nikakvih dokaza o njihovoj krivici, ali bi ih trebalo uputiti na rad. Nova albanska vlada, formirana pod nemačkim okriljem u Albaniji, tražila je posle izvesnog vremena da jo-j se ta lica predadu radi »strogog kažnjavanja ili streljanja, ukoliko- su učinila komunistički ili neki. drugi prekršaj«. U međuvremenu ih je nekoliko- umrlo od pegavca, a preostali, zajedno sa još nekim drugim, zatvorenicima sa istog teritorijalnog područja, predati su, na kraju, avgusta 1944 godine, kvislinškom izbegličkom komesarijatu.

Dirugi primer koji pokazuje zašta jei sve upotrebljavan logor na. Sajmištu — koji je nosio zvanični naziv »Pritvo-renički logor Zemun«—pretstavlja slučaj grupe od 169 zatvorenika koju je- prebacila iz Siska na Sajmište neka jedinica Wehrmacht-a. Izuzev desetak žena među njima, koje su predate kvislinškom izbegličkom komesarijatu, i nekolicine nesposobnih za rad, svi ostali upućeni su, bez ikakvog postupka, u koncentracioni logor Mauthausen. Mada je odmah započela serija intervencija, kako od strane- njihovih rođaka tako i opštinskih vlasti njihovih mesta stanovanja i civilnih i vojnih vlasti NDH, BdS uopšte nije- reagirao-. Iz. Mauthausen-a su, već nakon nekoliko meseci posle prebacivanja grupe, počeli

da pristižu propisani stereotipni i lakonski izveštaji o njihovoj smrti. Grupa je bila upućena u Mauthausen februara 1943 godine, a do kraja te godine je skoro polovina njenih članova već bilo umrlo.

Za stanje u logoru na Sajmištu, karakterističan je slučaj Milovana Borića,. Komandant logora je uputio decembra 1942 godine BdS-u akt kojim ga moli da se Đorić, inače poručnik bivše jugoslovenske vojske, strelja u okviru sprovođenja odmazdi, Taj svoj zahtev obrazlaže doslovce ovako: »Za vreme svoje delatnosti u logoru je (Đorić) najtačnije upoznao prilike u ovome logoru. Bojim se da će Đorić, ako bi bio upućen na rad ili pušten na, slobodu, uprkos obaveze na čuvanje tajne, koja bi mu bila nametnuta, govoriti trećim licima o svojevremenim, prilikama«. Iz ovog se lako može izvesti nedvosmisleni zaključak da je Đorić radio kao poverenik uprave u logoru i da je, ustvari, bio predviđen za puštanje na slobodu, ali da ga je komandant logora, predložio- z„a streljanje!—- koje je ubrzo i izvršeno — zbog toga što> su prilike u logoru bile tako- strašne da je trebalo- sprečiti da makakva informacija o njima prodre u javnost. Izraz o- »svojevremenim prilikama«, kojim se želelo reći da su se prilike u vreme podnošenja ovog zahteva bile popravile, demantuje činjenica da je Đorić bio svega tri meseca u logoru, kada je logorski komandant već smatrao potrebnim da ga likvidira. To znači da se to odnosilo- ne samo- na nekakve prošle prilike, već i na one koje su tada vladale.

Kao komandanti logora, na Sajmištu smenjivali su se, u toku okupacije, SS-kapetani Forster i Meinecke-, SS-potporučnik Scherzinger, kao i SS-poručnik Becker. Sem, toga, od pripadnika logorske uprave treba navesti, još i SS-podoficire Reitzig-a, Halter-a i Konrad-a.

U Šapcu je logor bio- formiran od strane 342 nemačke pešadiske divizije. U vezi s tim logorom od interesa je i£veštaj koji je po-dneo šef EG-a, SS-pukovnik Fuchs, šefu Sipo i SD-a početkom oktobra 1941 godine. Tu se ko-ns-tatuje da je prilikom »akcije čišćenja«, koju je preduzeo Wehrmacht u prostoru oko Šapca, privedeno- odnosno zarobljeno 22.000 ljudi, koji su smešteni u privremeni logor, gđe ih p-ro-verava određena komanda Sipo i SD-a uz pomoć kvislinške policije. Ustvari, radilo se o »kaznenoj ekspediciji«, za vreme koje su u Šabac privedeni svi muškarci, zatečeni u krajevima kroz koje

je tom prilikom Wehrmacht bio prošao. Prema ovom Fuchs-ovom izveštaju, bilo je predviđeno da će definitivni logor u Šapcu podići organizacija Todt, sa kapacitetom za 50.000 zatvorenika, stim da se on kasnije poveća na 500.000. Logor je trebalo da bude izgrađen po tipu nemačkih koncentracionih logora.

Plan, međutim, nije bio ostvaren u predviđenom opsegu, ali se šabački logor ipak održao sve do kraja okupacije. U njemu je funkcicnisala posebna komanda Sipo i SD-a pod rukovodstvom SS-majora Paul-a, o čijoj je delatnosti već bilo govora. Komandant logora je, od 1942 godine pa do kraja okupacije, bio SS-podoficir Straube. Pošto je, u prvom periodu posle njegovog formiranja iz njega streljano preko 5.000 lica, šabački logor je postao prolaznim logorom, odakle su ljudi upućivani na prinudni rad, a i vrbovani za »slobodni rad« u Nemačkoj.

U Nišu je takođe obrazovan logor, koji se nalazio pod upravom mesne :'spostave Sipo i SD-a. Tim se logorom služio i kvislinški policiski aparat, čija je specijalna policija tu smeštala svoje zatvorenike, između ostalog i takve koje je bila kaznila zadržavanjem na određeni rok u logoru (manje od godinu dana).

I ispostava BdS-a u Negotinu imala je svoj logor u Zaječaru. Taj je logor formiran kasnije, u toku okupacije, a služio je i za smeštaj talaca. Prvobitno je uprava tog logora bila u rukama Kreiskommandanture, a ispostava BdS-a ga je preuzela u drugoj polovini 1943 godine. Međutim, i pre toga je zatvorenike saslušavala ispostava, koja je tamo u tu svrhu upućivala svoje organe. Najveće brojno stanje u tom logoru bilo je oko 100 uhapšenih. U prvoj polovini 1944 godine, logor je likvidiran. Akcija NOP-a u tom kraju učinila je da ispostava logor više nije smatrala bezbednim od eventualnih partizanskih napada.

U Starom Trgu bio je formiran logor u kome su držana lica određena za prinudni rad u rudničkim postrojenjima preduzeća Trepča. U tom logoru broj zatvorenika se kretao između 600 i 700 ljudi. Jednom prilikom je iz tog logora streljano 44 prinudnih radnika, mahom partizana iz Bosne, zarobljenih na Kozari i u njenoj okolini, i pripadnika NOP-a.

U Banatu su Volksdeutschen formirali logor u Pančevu. Taj je logor preuzeo EG početkom oktobra 1941 godine, sa

brojnim stanjem od 129 zatvorenika, od kojih je pustio na slobodu 93, nekolicinu streljao, a ostale prebacio u Beograd, svakako na Banjicu. U Banatu su postojali logori još u Zrenjaninu, Čoki i Boki.

Treba pomenuti da je u logorima na teritoriji Srbije bilo i talaca, uhapšenih bez ikakve optužbe, Već su pomenuta pritvaranja većeg broja talaca u Beogradu uleto i u novembru 1941 godine, kada je zatvoren veći broj uglednih pripadnika beogradske masonerije. Sem nekoliko izuzetaka, ova su lica posle kraćeg ili dužeg zadržavanja u Banjičkom logoru bila puštena na slobodu. Međutim, taoci su hapšeni i kasnije, i to naročito članovi porodica odbeglih lica koje je Sipo i SD bezuspešno[1] tražio na osnovu odluka o hapšenju. Već su napred prikazani takvi slučajevi. Ovakvi taoci su puštani ako bi se traženo lice pojavilo' ili ako bi se utvrdilo, da njihovo, dalje držanje u logoru nema svrhe. Dešavalo se da, se kao' taoci uhapse i deca traženog lica,

U pogledu upućivanja u koncentracione logore važilo je, kao što je već naglašeno, i za vreme rata odnosno okupacije pravilo, da pravo donošenja formalne odluke zadržava za sebe RSHA. Pri tome je formalno pravljena već istaknuta razlika između radnih i koncentracionih logora. Kada je BdS, januara 1943 godine, u jednom slučaju dostavio koncentracionom logoru Sachsenhausen za deset svojih ranijih zatvorenika — koji su prvobitno određeni za prinudni rad u Norveškoj — odluke o upućivanju u koncentracioni logor, RSHA je odgovorio da će te odluke, u smislu propisa, smatrati predlozima, i istovremeno stavio do znanja BdS-u da nije nadležan za donošenje formalnih konačnih odluka o upućivanju u koncentracioni logor.

Međutim, ovo ograničenje je zaista bilo čisto formalno, pošto je RSHA automatski potvrđivao sve ovakve »predloge« BdS-a, a on je lica koja je odredio za koncentracioni logor, odmah uz predlog slao, mahom u logor Mauthausen. Žene su upućivane u logor Ravensbrueck ili Auschwitz. Tipičan za uobičajeni postupak koji je primenjivan u takvom slučaju, je umnožen formular, upotrebljavan na osnovu jednog naređenja Zapovednika Wehrmacht-a za Jugoistok, koji je zahtevao pooštrene mere protiv politički sumnjivih lica. Januara 1943 godine izvršila je naročito volksdeutscherska SS-divizija »Prinz Eugen« veći broj zarobljavanja i hapšenja u srednjoj i zapadnoj

Srbiji. Lica, lišena tom prilikom slobode, upućena su u sabirni logor na Sajmištu, gde su kratko, samo formalno saslušana, a na osnovu tog saslušanja je, na istom formularu, službenik koji. je saslušanje izvršio, naznačio da li predlaže koncentracioni logor Mauthausen, prinudni rad, »slobodni rad« ili vremenski i ograničeno zatvaranje u logor. Ako je u pitanju bio prinudni rad, dato- je, isto tako umnoženim formularom, obrazloženje u kome se konstatuje da se radi o licu koje je »zatečeno pod sumnjivim okolnostima ili okrivijeno- zbog učešća u pokretu otpora. Sadašnje prilike zahtevaju — nastavlja to obrazloženje — da se svi nesigurni elementi uklone iz srpskoga prostora. S obzirom na pooštreno naređenje Zapovednika Wehrmacht-a za Jugoistok naređuje se stoga, kao- preventivna policiska mera, uklanjanje iz Srbije i upućivanje na, prinudni rad«. Na prinudne radove su ovakvi zatvorenici mogli biti upućivani u prvom redu u Norvešku, a zatim i na tzv. »radnu akciju Jugoistok« (Suedost-Einsatz), ali se takav zatvorenik mogao odrediti i na radove u okupiranim zemljama Jugoistoka. Jedan deo ovakvih prinudnih radnika bio je upućen u Grčku, pa i na Krit, gde su obavljani fortifikacioni radovi.

Slično lakonsko obrazloženje davano je i prilikom upućivanja lica u koncentracioni logor. Tom prilikom je, naprimer, navođeno, kao- razlog hapšenja, »protivnemačko nastrojenje-«. Kao svrha, kojoj je imalo da služi zatvaranje takvog lica u koncentracioni logor, navedeno je »uklanjanje lica iz srpskog prostora«, a kao termin za ponovno ispitivanje daljeg postojanja razloga za držanje u logoru predviđan je »kraj rata«.

Na kakav je način dolazilo-, ponekad, do upućivanja u koncentracioni logor pokazuje naprimer slučaj poručnika Čivovića i nekih drugih bivših oficira, koji su uhapšeni pošto je Nedić zatražio- da se uhapse i sprovedu u ratno- zarobljeništvo u Nemačku. Postupajući po Nedićevoj želji, BdS je od šestorice predloženih uhap-sio- dvojicu oficira i jednog podoficira, dok ostala trojica nisu mogli biti pronađeni. Međutim, islednik BdS-a, pošto- je izvršio saslušanje, došao je do zaključka, da trojica uhapšenih nisu imali nikakve krivice, da su pripadali Pećančevim četničkim odredima i sarađivali lojalno sa okupatoro-m. Zato je tražio- da se utvrdi ko- je protiv njih podneo prijavu. Kvislinško Ministarstvo unutrašnjih poslova mu je odgovorilo da to nije poznato, da je- postojala nekakva prijava i da je Ne-dić tu prijavu jednostavno,

bez proveravanja uputio- BdS-u. Što se tiče držanja kvislinškog ministarstva, islednik konstatuje da je od državnog sekretara Cvetana Borđevića dobio objašnjenje da se- radi o oficirima koji uživaju dobar glas i da se, svakako, radilo o denuncijaciji. Islednik, mada je dobio izveštaj od svog agenta Savkovića, koji je takođe potvrdio da trojica uhapšenih predstavljaju žrtve lažnog optuživanja, ipak je predložio) da se sva trojica upute u zarobljeništvo- u Nemačku. Sada se, štaviše, javio i Nedić sa intervencijom u njihovu korist, zahtevajući da budu pušteni. Međutim, nadležni referent je doneo odluku da se uhapšeni upute u koncentracioni logor Mauthausen i oni su zaista tamo transporto-vani. Jedan od njih je već mesec dana kasnije u logoru umro, a drugi posle godinu dana.

U vezi sa stanjem u koncentracionim logorima, interesantan je slučaj Radmila Jankovića koji je uhapšen u Beogradu i upućen u koncentracioni logor Mauthausen. Za Radmilovo puštanje zauzeo- se- Opunomoćenik Ministarstva inostranih poslova, a koncentracioni logor je stvar uputio- na odluku Glavnoj upravi SS-a za privredu i administraciju, koja je izvestila BdS da je- Himmler lično- naredio da se iz logora Mauthausen niko ne može pustiti do kraja rata. Očigledno- da je posredi bio strah da javnost nešto ne sazna o prilikama koje su u tom logoru vladale.

Treba ukazati na činjenicu da je nemački bezbednosno-policiski aparat nastavljao svoju delatno-st prema svojim zatvorenicima, iako- bi o-vi bili smešteni u neki, logor. On je i u koncentracionim logorima imao svoju agenturu i svoje- doušnike koji, su pratili delatnost, kretanje, pa i razgovore i o-pšte držanje logoraša. Gestapo je naročito intenzivno koristio metod provokacija, stvarajući p-o logorima tobožnje »ilegalne antifašističke organizacije«. Pravi zadatak takvih organizacija bio je da otkriju naročito napredne aktiviste među pripadnicima logora, da prate njihovo kretanje i da, u slučaju potrebe, ukažu logorskim vlastima na ovakva lica, kako bi bila iz logora uklonjena, likvidirana ili stavljena pod naročiti nadzor. Ovo- je omogućavalo- upravama logora da u logorima očuvaju red i disciplinu sa manjim stražarskim kadrom, da spreče izbijanje pobuna itsl. U logoru Buchenwald je, naprimer, postojao- i »jugoslovenski partiski komitet«, čiji su neki članovi bili, ustvari, agenti Gestapo-a. Bile su tu formirane i, provokatorske »vojničke udarne grupe«, koje- su služile

istom cilju. Poznato je da je u logoru Mauthausen grupa četnički orijentisanih interniraca bila privilegisana i vodila u samom logoru akciju protiv partizana, vršeći velikosrpsku propagandu. Na čelu te grupe bio je beogradski advokat Slobodan Subotić. Slična situacija bila je i u ženskom koncentracionom logoru u Auschwitz-u, gde je[1] jedna grupa četnički orijentisanih Srpkinja istupala provokatorski prema ostalim zatvorenicama.

U logorima u kojima su bili smešteni oni koji su se nalazili na tzv. »dobrovoljnom radu«, obaveštajna služba je takođe vršila svoju ulogu. Ovi logori bili su ili skupni ili su pripadali pojedinim preduzećima kojima su radnici bili upućeni na rad. Tu je obaveštajna služba vršena delom preko nemačkih starešina takvih logora, a delom preko zavrbovanih agenata u redovima samih radnika. Treba potsetiti i na ulogu koju je, u tom pogledu, igrala grupa ranijih pripadnika »Srpskog Gestapo-a«, pod rukovodstvom Strahinje Janjića.

Kao posebna interesantnost može se pomenutii da je šef Sipo i SD-a, Heydrich, ličnim raspisom regulisao i pitanje javnih kuća za inostrane radnike u Nemačkoj — kao što su, uostalom, javne kuće bile uređene i u muškim radnim logorima. Tim problemom se bavilo i nadleštvo »zamenika Fuehrar-a«, Rudolfa Hess-a. Šef njegovog štaba, kasniji najbliži Hitler-ov saradnik, Bormann, dao je o tome načelna uputstva, ističući da treba, zbog očuvanja čistoće rase, sprečiti polno opštenje između inostranih radnika i Nemica, a da u tome zabrane mogu samo delimično da koriste, a iz političkih razloga nisu uvek ni moguće. Zato je i naređeno da se ustanove javne kuće za strane radnike, u svim mestima gde ih ima u većem broju. U te kuće trebalo je dovesti žene iz onih zemalja iz kojih su radnici regrutovani. Ukoliko nije bilo drugih mogućnosti za angažovanje dovoljnog broja žena za te kuće, za vrbovanje su se morali starati zapovednici Sipo i SD-a u tim zemljama, i to na taj način što će podupreti odgovarajuću delatnost preduzimača koji rukuju ovakvim kućama, a dodati im i jednog svog kriminalističkog službenika.

Specijalno poglavlje, koje je od naročitog interesa za Jugoslaviju, čine radni logori u Norveškoj, u koje su upućivani na prinudni rad uhapšeni, u jugoslovenskom prostoru. Tu je bilo koncentrisano više hiljada zatvorenika, naročito zarobljenih partizana i pripadnika NOP-a, koji su radili na izgrad-

LOGORI

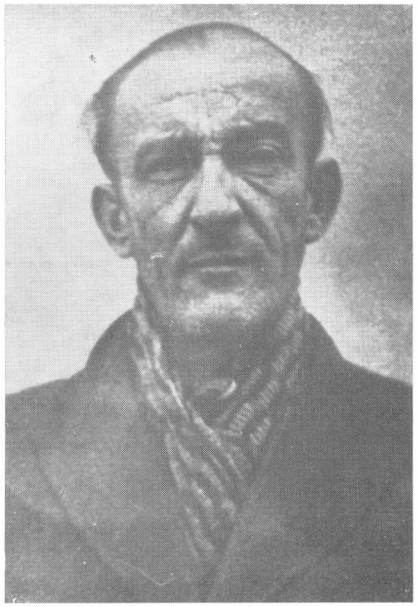

Friedrich

Rad.emacher

U Srbiji je centralni logor bio u Beogradu, na Banjici; u njega su smeštali svoje zatvorenike BdS i Specijalna policija. Nemački rukovodilac logora je bio Willy Friedrich. Logori za zarobljenike u Nemačkoj stajali su pod nadležnošću vojnih vlasti. U njima je delovala Abwehr-ova obaveštajna kontrola. U velikom logoru za zarobljene oficire, u Osnabrueck-u, Abwehr-ov logorski oficir bio je kapetan Friedrich Rademacher

nji drumova i utvrđenja, pod. veoma teškim, uslovima. U početku su logori u Norveškoj bili mahom podređeni Organizaciji Todt, koja je i inače razne svoje zamašne radove u celoj Evropi dobrim, delom, vršila pomoću prinudne radne snage. Kasnije je te logore preuzeo SS, čime se režim u njima donekle izjednačio sa onim u, koncentracionim logodima u Reich-u. Od 1943 godine stanje u logorima se opet poboljšalo, pošto su oni tada prešli pod nadležnost Wehrmacht-a, a zatvorenici logora su proglašeni za ratne zarobljenike. Ipak je i tada Uprava IV RSHA — dakle Gestapo — zadržala-, u sporazumu sa OKW-om, pravo da u logorima obavlja zadatke održavanja bezbednosti, dok je Uprava VI RSHA vršila proveravanje logoraša u pogledu njihove podesnosti za obaveštajnu službu. Specijalno određeni organi posmatrali su u ovim radnim logorima logoraše. Onima od njih koji, su izgledali pogodni, poveravali su se obaveštajni zadaci u okviru samog logora. Posle toga, ako bi se logoraš pokazao pouzdanim, organ logorske uprave ga je dovodio u vezu sa predstavnicima RSHA koji su u tu svrhu povremeno posećivali logore. Dešavalo se da se tada zavrbovani agenti premeste u druge logore, gde ih nisu poznavali ostali zatvorenici odnosno prinudni radnici. Iz ovih radnih logora vršeno je i vrbovanje naročito- pogodnih lica za diverzantske kurseve Uprave VI RSHA.

I u norveškim logorima stvarane su provokatorske, tobože ilegalne organizacije, pa i »partiske ćelije«, sastavljene od agenata Gestapo-a, koji su na taj način otkrivali prave aktiviste KP i NOP-a. Unutar samih logora je formalno postojala neka vrsta, samouprave pa i vodstvo- logora sastavljeno- od logoraša koje ih je predstavljalo kod nemačke logorske uprave. U logorima se razvijao i izvestan politički život. Njegovoj kontroli i dirigovanju odnosno- onemogućenju, imale su, takođe da služe ove provokatorske tvorevine nemačke obaveštajne službe. Štaviše, u logorima je češće dolazilo i do ubistava, koja su ponekad kamuflirana kao ilegalne akcije ovakvih »p-artiskih grupa« za likvidaciju tobožnjih protivnika ili »izdajnika«.

Ukupno se u raznim radnim logorima u Norveškoj nalazilo oko 4.000 partizana i pripadnika NOP-a, od kojih su, prema izvesnim podacima, pomrle od gladi, premlaćivanja, zlostavljanja i streljanja više od dve trećine. Treba, najzad, pomenu di da je bilo- slučajeva da su zavrbovani logoraši bili, upotrebljeni od strane nemačke obaveštajne službe kao p-rovo-

katori i prema norveškom stanovništvu koje se, inače, sa simpatijama odnosilo[1] prema ovim prinudnim radnicima, pomagalo njihova bekstva, itd.

Među ostalim logorima, kojih je bilo veliki broj, poznati su, zbog težih prilika u njima, naročito logori u Korgen-u, Aasera-u, Karasjok-u, Baisfjord-u, na Polarnom krugu, u Oestret-u i dr. Kao i kod logora u Dachau, Buchenwald-u i drugima, bilo je posle rata dosta teško raspraviti, koji su logoraši bili zaista aktivni politički radnici, a kojima je njihov tobožnji politički rad služio kao kamuflaža za obavljanje zadataka u korist logorskih uprava odnosno nemačke obaveštajne službe.

Priličan broj Srba, aktivnih i rezervnih oficira, nalazio se za vreme okupacije u zarobljeničkim logorima u Nemačkoj. Ne samo što je veći deo oficira zarobljenih u ratnim operacijama aprila 1941 godine, bio otpremljen u te logore, već su i za sve vreme okupacije tamo upućivani aktivni i rezervni oficiri iz Srbije. Treba se setiti, naprimer, akcije »Dora«, koja je obuhvatila sve oficire stare jugoslovenske vojske koji nisu bili u kvislinškim formacijama ili u kakvom stalnom radnom odnosu. U logore je, isto tako, upućen i, priličan broj oficira »Srpske državne straže«, na koje je pala, više ili manje osnovana sumnja da rade protiv interesa okupatora. U logorima za zarobljene oficire radio je Abwehr. Organi RSHA, po pravilu, nisu mogli u njima obavljati nikakvu delatnost, jer je OKW (u čiju su nadležnost zarobljenički logori spadali) stajao na gledištu da se ne može odobriti predavanje ratnih zarobljenika — naročito oficira — policiskim organima. Ovakvog stava se OKW nije pridržavao kada su bili u pitanju logori sovjetskih ratnih zarobljenika koje su »pročešljavale« specijalne komande RSHA. Videli smo, u slučaju zarobljenih rezervnih oficira Antona Batagelja i Dragomira Drinčića, da se OKW odlučno i sa uspehom suprotstavio zahtevu RSHA za izručenje ove dvojice:, koje je BdS tražio[1] zbog njihove predratne obaveštajne delatnosti protiv Nemačke, odnosno zbog pomaganja britanske obaveštajne službe. Drinčića je, istina, po odobrenju OKW-a, saslušao organ RSHA, ali u uniformi oficira Wehrmacht-a, i to u logoru. Predaja zarobljenih oficira bezbednosno-policiskim organima u cilju saslušavan]a nije odobravana. Međutim, ako je u pitanju bilo bekstvo ili kakvo delo koje je spadalo, inače, u nadležnost Sipo-a, dešavalo se da su mu takvi oficiri predavani.

Logori u kojima su bili jugoslovenski ratni zarobljenici
Schleswig XA
Lübeck XC
Greifswald IIC
Sandbostel XB
Schwerin IIE
Neubrandenburg IIA
Rödertz IID
Hammerstein IIB
DANZIG
Marienburg XXB
Stablack 1A
Hochenstein 1B
Starbard IID
Barkebrügge 65-4
Fallingbostel XIB
Barhorn VIC
Nienburg XC
Alt Drewitz IIIC
Thorn XXA
POLJSKA
HOLANDIJA
Aleksisdorf
Osnabrück VIC
Berlin-Uchlerfelde IIID
Schocken
Bocholt VIF
Neu-Wersen Emsland VIB
Altengrabow XIA
Fürstenberg IIIB
Schildberg XXIA
Harlmansdorf VIF
Luckenwalde IIIA
Posen XXID
BELGIJA
Dortmund VID
Krefeld-Fichtenheim VIJ
Wehrburg VIC
Mühlberg IVB
Torbau IVD
Sagan VIIIC
328-Forellkrug VIK
Bonn Duisdorf VIB
Hemmer VIA
Bad-Sulza IXC
Oschatz IVB
Hoerswerde IVD
Sulbach XIIIA
Webschneide IXB
Annaburg IVE
Goerlitz VIIIA
Nohnstein IVA
Limburg XIIA
Ziegenheim IXA
Wistritz IVC
Trier XIID
Weiden XIIIB
Hammelburg XIIIB
Hammelburg XIIIC
Forbach XIIF
Ludwigsburg VA
Nürnberg XIIIB
Teschen VIIID
ČEHOSLOVAČKA
Striy 371
Hohenfels
Strassburg 65 B
Strassbug VD
Offenburg VC
Offenburg VD
FRANCUSKA
Villingen VB
Mosburg VIIA
Gneixendorf XVIIB
Gänserndorf
Memminge VIIB
Keiserslembrück XVIIA
ŠVAJCARSKA
AUSTRIJA
Markl-Pongau XVIIIC
Spital XVIIIB
Wolfsberg XVIIIA
MADJARSKA
Ujdombovar
Bergamo
Vestone
Bogliacco
ITALIJA
JUGOSLAVIJA
Aressid
Corle Magiore
Montemale
Aquapendente
Solmone
Averso

U svakom zarobljeničkom logoru postojao je oficir Abwehr-a III, podređen mesno nadležnom Ast-u. On je rukovodio tzv. »Grupom Abwehr-a«, koja je pretstavljala otsek komandanture logora. Nije imao samostalne naredbodavne nadležnosti, već su naređenja, koja su poticala od njega, morala ići preko logorskog komandanta. Abwehr-ovom oficiru u logoru bili su obično pridodati pomoćni oficiri, kojih je moglo biti po dva, tri ili više. Zadatak »Grupe Abwehr-a« u zarobljeničkom logoru bio* je da kontroliše pismeni saobraćaj zarobljenika, obezbeđenje logora i opštenje civilnog stanovništva i zarobljenika. Dalje, zadatak grupe bio je da sprečava špijunažu, sabotaže i bekstva, da sprovodi potere prilikom, bekstava, da vodi kartoteku zarobljenika i da vrši kontrolu identiteta u zajednici sa logorskom upravom, da sarađuje sa Gestapo-om, da vrši pretrese u logo-ru i da logorskom nadzornom personalu daje uputstva u pogledu njegovog rada, a: sa stanovišta Abwehr-a.

Interesantan je pregled mera koje je preduzimao Abwehr-ov oficir u slučaju kakvoga bekstva. Prvo bi bio dat telefonski izveštaj Ast-u, kriminalnoj policiji, Carinskoj pograničnoj straži, nadležnom sreskom načelniku, nadležnoj šumskoj upravi i najbližoj železničkoj stanici —• s molbom da ga prenese i susednim stanicama kao i železničkoj policiji. Istovremeno su stavljane u pokret biciklističke patrole sa psima, ali i druge patrole koje su dobijale pismena uputstva. Tako su, naprimer, patrole kojima je stavljeno u zadatak da vrše pregled vozova nalazile u svojim kovertiranim uputstvima i potrebne vozne karte. Sve patrole, koje su se obično^ sastojale od podoficira i dvojice vojnika, dobijale su u omotu sa instrukcijama i kartu u srazmeri 1 : 100.000. Delatnost patrola je određivana po zonama, od kojih je prva išla do 5, druga do 10, a treća do 15 km od logora. U ovu treću zonu patrole su prevožene automobilima. Akcija je trajala deset časova. Ako dotada odbegli zarobljenik ne bi bio pronađen, smatralo se da je prešao zonu od 15 km. Iza toga, a najkasnije za osam dana, podnošena je pismena prijava, sa svim, detaljnim podacima, Komandi za ratne zarobljenike i Ast-u.

Za svakog zarobljenika Abwehr je vodio posebni karton, u koji je unošeno sve što je moglo koristiti njegovom karakterisanju. Materijal za ovo dobijan je pregledom kod njega nađenih stvari, iz njegove pošte, iz anonimnih pisama koja su

dolazila iz samog logora, iz izjava pojedinih zarobljenika, iz izvestaja stražarskog personala i iz ličnih zapažanja Abwehr-ovog oficira.

Saradnja sa Gestapo-om, o kojoj je napred bilo reči tačno je regulisana naredbom. Gestapo je trebalo pozvati samo kod slučajeva političkog karaktera, kod otkrivanja organizacije otpora ili prilikom pobune u logoru. Što se tiče kontrole prepiske, naročita pažnja obračana je prikupljanju privrednih informacija o protivničkoj zemlji, kao i obaveštenja koja su se odnosila na kretanje trupa, na pozivanje u vojsku, na dejstvo bombardovanja, na raspoloženje, itd. Izvodi iz pisama sa takvim podacima bili su korišćeni za izradu izveštaja koji se podnosio Komandi za ratne zarobljenike i Ast-u.

Abwehr je u svakom logoru izgradioi obaveštajnu mrežu. Kao primer, može se uzeti mreža u logoru Osnabrueck, gde je Abwehr-ov oficir bio Friedrich Rademacher. U toj mreži je vodeću ulogu igrao zarobljeni jugoslovenski potpukovnik Josip Mojić, poznat kasnije, pošto' je pušten iz zarobljeništva, kao agent sektora III F Ast-a Beograd. Mojić je prisno sarađivao sa komandom logora i izgradio je takvu mrežu agenata da je u svakoj baraci imao po jednog poverenika. Materijal koji je od tih svojih poverenika primao Mojić je prenosio logorskoj upravi, uz svoj komentar. Mojićev uticaj bio je tako veliki da je[1] po njegovoj inicijativi stvoren posebni logor sa pooštrenim režimom, u koji su smešteni napredniji oficiri i oni, koji su se izjašnjavali za NOP.

U logoru za zarobljene oficire u Strasisbcurg-u, koji je formiran u kasnijem toku rata, radila je takođe, kao i u svakom drugom, obaveštajna mreža, koja se naročito oslanjala na pročetničke elemente. Na osnovu njihovih izveštaja, izvršeno je i tamo, kao i u Osnabrueck-u, odvajanje onih oficira koji su se izjasnili za NOP. Tu je glavni poverenik bio' pukovnik Pantić, čiji su saradnici, kao agenti logorskog Abwehr-a, bili majcr Ogorelac, potporučnik Lazarević i Sedlar. Pantić je vodio i svoju posebnu kartoteku. Kada je logor posetio pretstavnik Nedićeve kvislinške vlade, Milosav Vasiljević, on. je pregledao Pantićevu kartoteku i po njoj se orijentisao o situaciji koja je vladala u logoru. Logor je kasnije bio premešten u mesto Barkenbuegge, u Severnoj Nemačkoj. Tada je, kao Abwehr-ov glavni agent, u njemu radio zarobljeni oficir Prvoslav Odović. On je, naprimer, izvestio Abwehr-ovog ofi-

cira Erich-a Heringhaus-a da oficiri pristalice NOP-a sprovode organizaciju po ćelijama, da se sastaju u raznim barakama i da nagomilavaju životne namirnice i druge stvari radi organizovanja bekstva. Logorski tumač, Volksdeutscher Schlarp, podoficir Wehrmacht-a, takađe je imao svoje agente među zarobljenim oficirima.

Na kraju treba dodati da je i lično Milan Nedić davao nemačkim okupacionim vlastima u Srbiji obaveštenja o stanju u logorima zarobljenih oficira, koja je dobijao od povratnika iz zarobljeničkih logora, puštenih da bi, po svojoj želji, uzeli aktivnog učešća u kvislinškim odredima ili iz drugih razloga. Tako je, naprimer, juna 1942 godine dostavio Vojnom zapovedniku obaveštenje da se u zarobljeničkom logoru Osnabrueck nalazi oko' 340 Jevreja i izvestan broj komunistički nastrojenih oficira, koji »šire u logoru bezobzirnu komunističku propagandu«. Nedić dalje izražava bojazan da bi neki zarobljenici »usled svog duševnog stanja, zbog apatije i nostalgije« mogli podleći ovakvoj propagandi, pa zbog toga traži da se »ovi jevrejski i levičarski elementi.. izdvoje i u logoru smeste potpuno odeljeno i odvojeno«.

VII

TERITORIJE SA POSEBNIM REŽIMOM I SUSEDNE OBLASTI

U okviru Srbije, pod nadležnošću Vojnog zapovednika u Beogradu, nalazile su se i dve oblasti u kojima je, u prvom redu zbog specifičnog etničkog sastava, bio zaveden specijalni režim. Uprava u tim oblastima, mada su one pretstavljale sastavni deo Srbije i spadale u nadležnost okupacionog i — formalno — kvislinškog aparata, bila je izgrađena na načelima donekle različitim od onih kojih su se pridržavali na ostalom teritorijalnom području pod Vojnim zapovednikom. U tim oblastima su postojale neke specifične ustanove, proistekle iz posebnih lokalnih uslova. Isto tako je u njima i nemačka obaveštajna služba, kako vojna tako i politička, takođe u njima imala neke specifične zadatke i u svojoj delatnosti koristila izvesne posebne oblike.

Te oblasti sa specifičnim režimom bile su Banat i Kosovo. Prva od njih dobila je posebna obeležja zbog brojne nemačke, a druga zbog šiptarske manjine. U ove dve oblasti, Treći Reich, sa svojom okupacionom upravom, imao je svojih specijalnih ciljeva što se odrazilo na strukturi raznih njegovih vojnih, političkih i obaveštajnih ustanova u njima, a i u njihovom delovanju.

Zato su Kosovo i Banat, mada se i ograncima uprave i ispostavama obaveštajne službe dirigovalo' iz Beograda, u okviru opšteg upravljanja okupiranom teritorijom, izdvojeni i nisu pominjani u dosadašnjim prikazima delatnosti nemačke obaveštajne službe na području Vojnog zapovednika Srbije. Za njih važe opšta načela koja su prikazana u dosadašnjem

izlaganju, ali sa izvesnim modifikacijama. Na ovim teritorijama pojavljivali su se izvesni posebni problemi i izgradili posebni metodi kojima je obaveštajna služba nastojala da te probleme reši.

Drugu grupu teritorija koji će se razmatrati u okviru ove glave pretstavljaju one oblasti koje nisu spadale u uže područje okupirane Srbije, ali u kojima je delovao nemački obaveštajni aparat izgrađen na toj teritoriji. To su oblasti neposredno, organski povezane sa obaveštajnim kompleksima kojima se je taj aparat bavio u Srbiji. Iako rasparčana i izdeljena, teritorija Jugoslavije je, po mnogim pitanjima, pretstavljala i pod okupacijom izvesnu celinu — bar po[1] tome što su se identični ili srodni problemi — pojavljivali i u onim oblastima koje su planom, o- raspodeli Jugoslavije bile dodeljene pojedinim osovinskim partnerima. Pre svega, Narodnooslobcdilački pokret, koji je Jugoslaviju načelno tretirao' kao celinu, bez obzira na granice kojima je okupator ispresecao njeno telo, prinudio je obaveštajnu službu koja, je za račun okupatora delovala protiv narodnog ustanka da praktično, iako ne i formalno, pocepanu teritoriju takođe tretira kao celinu. Sem toga, posle italijanske kapitulacije, u neposredni domen okupacionih ustanova u Beogradu pripao je i deo onih jugoslovenskih oblasti, koje su dotle držali Italijani. Funkcija Vojnog zapovednika za Srbiju proširena je tada i na Crnu Goru i Sandžak, (jer je zvanično to bila i funkcija Vojnog zapovednika za Jugoistok), a na isti način proširio je svoju nadležnost na te oblasti; i Viši vođa SS i policije sa njemu podređenim BdS-om i BdO-om. U tom periodu, od jeseni 1943 godine pa do kraja okupacije, praktično je, u obaveštajnom pogledu, sem Srbije, jedinstveno obrađivana i Crna Gora sa Sandžakom, a isto tako i Makedonija, dobar deo Bosne i Hercegovine, pa čak i Albanija. Organi nemačke obaveštajne službe iz Beograda formirali su ogranke u tim oblastima, koji su jednim delom ostali pod neposrednom kontrolom centara u Beogradu, a drugim sa ovim centrima ostali u vezi.

Zbog svega tog neophodno je potrebno, da bi se dobila celovita slika delatnosti nemačke obaveštajne službe u Srbiji i u oblastima koje su obaveštajno obrađivane iz nje, u okviru ovog izlaganja prikazati i njenu aktivnost na susednim teritorijama: u Makedoniji, Sandžaku, Crnoj Gori, Albaniji, a.

i Bačkoj. Svaka od tih oblasti ima, naravno, svoje posebne karakteristike, a delimično su bile obuhvaćene i delatnošću drugih obaveštajnih centara, izvan onih koji su se nalazili u Beogradu. Zato će svaka od njih biti posebno obrađena.

1. Banat

a. Opšti politički okviri obaveštajne delatnosti

Prilikom priprema napada na Jugoslaviju, Treći Reich je pozvao na saradnju i svoje satelite. U pogledu severnog dela naše zemlje došlo je naročito u obzir učešće Mađarske, za koju joj je obećano proširenje na račun jugoslovenskih teritorija. U početku je bilo u izgledu da se Mađarskoj ustupe sve one jugoslovenske teritorije koje su nekada pripadale tzv. »Kruni Sv. Stevana«, izuzev Hrvatsku koja je trebalo da dobije status formalno samostalne i »suverene« države. Prema tome, tu je imao da bude obuhvaćen i Banat. Međutim, ovoj prvobitnoj nameri odlučno se suprotstavila Rumunija. Rumunski diktator, maršal Antonescu, čija je zemlja po osovinskom, diktatu morala da ustupi Mađarima veliki deo svoje teritorije, izjavio je ing. Hermannu Neubacher-u, u to vreme nemačkom privrednom pretstavniku u Rumuniji, da će ulazak mađarskih trupa u Banat smatrati kao' »casus belli«. Nemačka je, naročito s obzirom na pripremanje džinovskih operacija protiv SSSR-a, morala, da prihvati, ovakav stav svog saveznika, pa je nemačkom tenkovskom korpusu improvizovanom od jedinica Wehrmacht-a na području T'emišvara naređeno da 11 aprila pređe jugoslovensku granicu iz Rumunije i da tako spreči okupaciju te teritorije od strane Mađara.

Ova predistorija statusa koji je Banat dobio pod okupacijom je naročito interesantna ako se uzme u obzir, s jedne strane, politička aktivnost Trećeg Reich-a među nemačkom manjinom u Jugoslaviji u godinama koje su prethodile ratu, a s druge strahovito razočarenje i oštro reagovanje te manjine u Bačkoj, kada je saznala da će ova teritorija biti dodeljena Mađarskoj. Slučaj sa Banatom, u prvoj polovini aprila, 1941 godine, pokazuje da je vrhovno rukovodstvo Trećeg Reich-a na, ovo pitanje gledalo isključivo- sa stanovišta svoje strategije i da nije, u tom trenutku, vodilo računa ni o kakvim

političkim rešenjima u kojima bi nemačka politička i obaveštajna ekspozitura u Jugoslaviji, volksdeutscherska manjina, sa svojim, željama ii koncepcijama, bila uzimana u obzir.

Međutim, otpor Rumuna učinio je da Treći Reich, koji je Mađarima već bio obećao Banat, nađe neko privremeno rešenje, ne napuštajući, ipak, u prvi mah ideju o predaji te pokrajine Mađarskoj. O privremenosti tog rešenja govori i već citirana odluka Adolfa Hitler-a od 12 aprila 1941 godine, kojom je naređeno da »područje istočno' od Tise ostaje zasad pod nemačkom zaštitom«. To je bila jedina odluka sa merodavnog mesta u Reich-u kojom se određivao status Banata. Bila je toliko neodređena da je omogućila i razna tumačenja i razna razmimoilaženja između pojedinih faktora i, najzad, stvaranje režima koji iz samog Reich-a nikada nije bio pravno' sankcionisan.

Nemačka manjina u Vojvodini, držeći se čvrsto naloga Trećeg Reich-a uperenih protiv zemlje čije je državljanstvo nosila, pretstavljala je važan instrumenat Nemačke u razbijanju Jugoslavije unutrašnjim podrivanjem u kritičnim aprilskim danima. Njoj je bilo došaptavano, od strane onih SS-ovskih ustanova preko kojih je Treći Reich održavao sa njom vezu, da će posle uništenja Jugoslavije doći do stvaranja volksdeutscherske države u Panonskoj niziji, »Prinz Eugen-Staat-a«, kao neke vrste isturenog germanskog položaja sa specijalnom nacionalnom i istoriskom misijom u korist germanstva i njegovog »hiljadugodišnjeg Reich-a«.

Utoliko je teže bilo razočarenje kada se pokazalo da od ovih ideja, u koje je nacistički fanatizovano', a politički analfabetsko', volksdeutschersko< rukovodstvo čvrsto verovalo, neće biti ništa. Ekstremisti, koji su se, pod okriljem i uz pomoć »Volksdeutsche Mittelstelle«, dokopali rukovodećih pozicija u redovima nemačke manjine u Jugoslaviji, bili su demantovani. Oni su pokušali da u Banatu stvore nešto što bi, makar donekle, ličilo na ostvarenje njihovih ideja. U tome su, u aprilskim danima 1941 godine, dobili podršku nekih mladića, oficira divizije »Grossdeutschland« koja se u to vreme nalazila u Banatu. U ovoj diviziji nalazili su se mnogobrojni rukovodioci, Hitler-ove omladine. Jedan od njih, poručnik Uslar, dao je potstreka funkcio-nerima nemačke manjine da proglase »Slobodnu državu Banat«. Zaista su, mimo rukovodioca manjine, »Volksgruppenfuehrer-a« d-r Seppa Janka, neki od

BANAT — DOMEN VOLKSDEUTSCHER-a I SS-a

Spiler

Lorenz

Sepp

Mada u sastavu Nedićeve Srbije, Banat je pretstavljao odvojenu oblast, u kojoj je vlast bila u rukama Volksdeutscher-a, a koju je SS smatrao svojim posebnim domenom. Šef centralne ustanove za rad sa nemačkim manjinama, SS-general Lorenz (u sredini) dolazio je u Banat u inspekciju. Predratni pretsednik „Kulturbund-a" pretvorio se u „Vodu narodnosne grupe" i postao i sam kapetanom SS-a. D-r Sepp Janko, iako zvanično „vođa Volksdeutscher-a", postao je, ustvari, izvršnim organom za sprovođenje naređenja SS-ovskih nadležnih ustanova. Šef bezbednosti bio je đ-r Juraj Špiler

volksdeutscherskih zagrejanih šovena nameravali da 1 maja 1941 godine proglase »Slobodnu državu Banat«. U ovom poduhvatu bili su naročito angažovani volksdeutscherski rukovodioci d-r Jakob Awender i Franz Reith. Međutim, za tu njihovu nameru saznao je šef Upravnog štaba Turner i uspeo da je osujeti, između ostalog i uz pomoć šefa Einsatzgruppe Sipo i SD-a, d-r F'uchs-a, Kolovođe pokreta za stvaranje banatske države (Uslar, Awender, Reith i dr.) pozvani su u Beograd i tu im je, u Upravnom štabu, oštro zamereno zbog nenadležnog uplitanja u politička pitanja i zaprećeno najstrožijim merama, pa i hapšenjem, ako pokušaju da svoj plan privedu u delo.

Kada im. ovo nije uspelo, Volksdeutscher-i su pokušali da u Banatu ostvare bar takav svoj režim koji; bi bio neposredno podređen Vojnom zapovedniku, i ne bi imao nikakve veze sa ostalom srpskom teritorijom,. Upravni štab vojnog zapovednika je, naprotiv, nastojao da ostvarenje ove želje spreči, zauzevši stav da Banat sve do njegove predaje Mađarskoj, pretstavlja deo srpskog područja pod okupacionom upravom i da, prema tome, i ta oblast spada u nadležnost kvislinškog upravnog aparata, kao ostali delovi okupirane teritorije, stim da se u tom okviru Banatu obezbedi specijalno povlašćeni položaj za nemačku nacionalnu manjinu. Tako je, posebnim uredbama kvislinške uprave, stvorena pravna osnova za izvesnu autonomiju Banata, pri čemu je nemačkoj narodnosnoj grupi priznat javno-pravni karakter i obezbeđeno merodavno učešće u banatskom upravnom aparatu. Formirano[1] je i specijalno nadleštvo, sa sedištem u Bečkereku (Zrenjaninu), koje je nosilo* naziv »nadleštvo pomoćnika bana Dunavske banovine za Banat«. Taj je funkcioner morao biti po narodnosti Nemac i mogao je biti postavljen samo u sporazumu sa »vođom. nemačke narodnosne grupe«. Taj položaj poveren je Josef-u Lapp-u. U nadleštvu su svi načelnici bili Volksdeutscher^, a Volksdeutscher-i su postavljeni i za sreske načelnike, izuzev dvojice ili trojice, od kojih je jedan bio Mađar, a ostali Srbi. Na čelu opštinskih uprava u Velikoj Kikindi i Pančevu trebalo je da budu Srbi, a u svim ostalim gradskim opštinama — Nemci. Praktično, Volksdeutscher-i su i tu preuzeli vlast. Kada su u. Srbiji ukinute banovine, decembra 1941 godine, a uvedeni okruži kao drugostepene upravne jedinice, Banat je postao posebnim okrugom sa istim autonomnim pri-

vilegijama kakve je uživao i dotada, a po kojima je celokupna uprava, zajedno sa sudstvom, bila, praktično, u volksdeutscherskim rukama.

Između vojne okupacione uprave i organizacije nemačke manjine u Banatu došlo je ubrzo do vrlo ozbiljnog spora. Feldkommandantura za Banat, na čijem, se čelu nalazio pukovnik Hesterberg, nije mogla da se pomiri sa samovoljom Volksdeutscher-a. Iz političkih razloga ona nije odobravala samovlasne postupke Volksdeutscher-a koji su bezobzirno prigrabljivali jevrejsku i srpsku imovinu, neovlašćeno stvorili na svojoj teritoriji koncentracione logore i sprovodili najteži teror protiv svih ostalih narodnosti na banatskom tlu. Ocenjujući da takvi postupci nanose političke štete okupatoru, u Feldkommandanturi su banatske Volksdeutscher-e nazivali banditima. Međutim, oni su uživali podršku Sipo i SD-a, koja je naročito dolazila do izražaja preko novoformiranog volksdeutscherskog policiskog aparata u Banatu. Na čelu te policije se nalazio, sa titulom prefekta policije, volksdeutscherski ekstremiteta, Franz Reith. Došlo je do takve situacije da je, na kraju, Feldkcmmandantura morala biti premeštena iz Banata. U Bečkereku (Zrenjaninu) je ostala samo Kreiskommandantura, čiji je rukovodilac, kapetan Amelung, u civilu bio službenik kriminalističke službe. Pošto je po svom. građanskome zvanju pripadao' Himmler-ovom aparatu, bio je pod jakim pritiskom SS-a, koji je sve više uzimao u ruke glavni nadzor nad Banatom.

Natezanje oko Banata okončano je porazom Upravnog štaba i definitivnom afirmacijom SS-ovske linije kada je u Srbiju stigao Meyszner, Viši vođa SS i policije. On je od Himmler-a dobio mandat za kontrolu nad Volksdeutscher-ima. Otprilike u isto vreme u Banatu je počelo i formiranje posebne SS-divizije, pod komandom nekadašnjeg austro-ugarskog oficira Phleps-a, koji je između dva rata pripadao rumunskom oficirskom koru, a zatim je primljen u SS u rangu generala. Phleps je za svoje sedište uzeo' Pančevo, a, u zajednici sa Meyszn.er-om, Banat i upravu u njemu potpuno prepustio SS-u. Time su svi pokušaji da se ta oblast tretira kao sastavni — pa makar i autonomni — deo Srbije konačno propali. Usto je i Neuhausen, u privrednom pogledu, proglasio Banat oblašću isključivo svoje nadležnosti, zatvarajući ga privremeno hermetički za ostalu Srbiju.

Iako proglašenje volksdeutscherske države nije u maju 1941 godine uspelo, stvarna situacija u toj oblasti, nastala pod okriljem SS-a, u mnogome se približavala ovakvoj soluciji. Banat je samo formalno spojen sa ostalom Srbijom u jednu celinu. Kvislinška uprava nije imala tamo nikakvog uticaja. Međutim, ni lokalni Volksdeutscher-i nisu vršili onaj merodavni uticaj koji su priželjkivali, nego su tretirani kao pomoćni izvršioci, kao podređeni saradnici nemačkih SS-ovskih ustanova. Logično je da su pri tom u prve redove među Volksdeutscher-ima izbili oni najradikalniji i najekstremniji, potisnuvši čak i zvanično rukovodstvo »narodnosne grupe«, na čelu sa d-r Seppom Jankom. To rukovodstvo je praktično izgubilo uticaj, a uprava Banatom je prešla, gotovo u potpunosti, u ruke SS-a i onih njegovih saradnika koje je on odabrao među volksdeutscherskim elementima. Veze sa ostalom Srbijom, — koje su se izražavale, naprimer, u tome što je i u Banatu postojala »državna straža« kao teoriski ogranak »Srpske državne straže« — postojale su samo na papiru.

Uloga koju su Volksdeutscher-i odigrali u Banatu, njihovo držanje za vreme okupacije, njihova nasilja prema stanovništvu, naročito prema srpskom, delom su već prikazani u dosadašnjem izlaganju, ukoliko je to bilo od značaja za temu ove studije. Treba još dodati da je sa pojavom, narodnog ustanka u Srbiju, u Banatu naročito pojačano gonjenje srpskog življa drastičnim merama, hapšenjima i streljanjima, uzimanjem talaca, zlostavljanjima, upućivanjem na prinudne radove i u koncentracione logore itd. Nemačka narodnosna grupa, uz podršku SS-ovskog aparata, obespravila je srpski živalj, s ciljem da Banat pretvori u bazu germanstva na Jugoistoku. Usto je išla i bezobzirna korupcija, otimanje, pljačkanje, borba za brzo bogaćenje volksdeutscherskih funkcionera, koji su prisvajali preduzeća, imanja i ostalu imovinu svojih žrtava. Aparat policije i javne bezbednosti postao je u njihovim rukama instrumentom ne samo borbe protiv NOP-a, vođene sa izuzetnom brutalnošću, već i istrebljivanja svih onih koji bi pokazivali makakav znak otpora ili neslaganja sa stanjem koje su pripadnici nemačke manjine stvorili u ovoj oblasti.

Kao svoj borbeni instrument, Volksdeutscher-i su prvo stvorili svoje naoružane formacije pod imenom »Deutsche Mannschaft«. Isto tako, dosta ih je bilo regrutovano za for-

macije Policije poretka. Ali glavna njihova snaga bila je koncentrisana, počev od mobilizacije naređene u prvim mesecima 1942 godine, u SS-diviziji »Prinz Eugen« koja se naročito angažovala u Srbiji i na teritoriji NDH, u borbama protiv NOP-a. Kada su svi mlađi i u smislu odgovarajućih propisa za vojsku sposobni pripadnici »Deutsche Mannschaft-a« prešli u tu diviziju, »Mannschaft« je popunjena starijim godištima i nastavila svoj rad na terenu Banata, tako da odlazak pripadnika divizije »Prinz Eugen« nije doveo ni do kakvih promena. Uostalom, u Banatu su i dalje ostali centri za regrutovanje i popunjavanje te divizije, a u smislu stava da ova oblast treba da posluži kao baza SS-a u vojničkom, političkom i ideološkom smislu.

b. Aparat bezbednosti i njegova obaveštajna služba

Za bezbednosno-policiski aparat u Banatu i za njegovu obaveštajnu službu karakteristično je veliko učešće domorodačkih — u ovome slučaju volksdeutscherskih — ustanova u čitavom sklopu policiskog sistema. Ove ustanove nalazile su se pod kontrolom nemačkih vojnih i — naročito — bezbednosno-policLskih vlasti, tako da je volksdeutscherski element, na sopstvenom tlu, ipak pretstavljao podređenog saradnika svojih sunarodnika iz Reich-a. Taj element i njegove formacije i ustanove se u mnogo većem stepenu identifikuju sa okupatorom i njegovim bezbednosno-policiskim nadleštvima, nego što je to bio slučaj u užoj Srbiji. Tamo se radilo o saradnji u kojoj je kvislinški faktor, istina, bio podređeni izvršilac okupatorskih naredbi, ali nije pri tom gubio oznake predstavništva domaće reakcije, koja je tom saradnjom želela da ostvari i sopstvene ciljeve, zbog čega je bila objekt budnog i često sumnjičavoga posmatranja od strane okupatorovih ustanova. Kod Volksdeutscher-a nije bilo u pitanju ostvarivanje drugih ciljeva, izvan onih koji su bili i ciljevi okupatora. Ne samo SS-divizija »Prinz Eugen«, koja je sastavni deo okupatorove vojne snage i neposredni deo oružane sile Trećeg Reich-a, već i organizacije policije i ostale formacije u Banatu dejstvovale su kao instrument za ostvarivanje ciljeva Hitler-ove Nemačke. U ciljevima i pravcu rada, nije bilo n-kakvih razlika između okupatora i onih domaćih sila na koje

se on u Banatu oslanjao, kojima je upravljao i koje su mu se stavile bez rezerve na raspoloženje.

S obzirom na važnost koju je okupator od samog početka pridavao Banatu, odmah po dolasku Einsatzgruppe Sipo i SD-a jedan Einsatzkommando je upućen u Pančevo, gde se od početka juna 1941 nalazila i Feldkommandantura. Ubrzo je, međutim, Einsatzkommando preseljen u Zrenjanin i tamo ostao sve do kraja okupacije, promenivši, posle formiranja BdS-a, samo ime, i to prvo u »Aussenkommando«, a zatim, od oktobra 1942 godine, u »Aussendienststelle«, tj. ispostava. Kratko vreme pre povlačenja Nemaca nazivala se »Einsatzkommando Banat«, a bila je personalno pojačana. Na čelu ustanove u Zrenjaninu nalazio se prvo SS-potporučnik Zoeller, a od kraja 1941 do marta 1943 godine, SS-poručnik Pamer. U toku 1943 godine izvesno vreme zamenjivao ga je SS-kapetan Đitges. Pamer-a. je, marta 1944 godine, nasledio SS-poručnik Fehrmann. Maja iste godine za rukovodioca ispostave postavljen je SS-kapetan Schräder, a krajem avgusta taj položaj je zauzeo SS-major Boehm, koji je tu ostao do povlačenja.

Specijalni zadatak ispostave u Zrenjaninu, u vezi sa nemačkom narodnosnom grupom u Banatu, odredio je i glavne pravce njene aktivnost. Tu nije na prvo mesto dolazila egzekutivna bezbednosno-policiska služba po liniji IV, pošto ie za to postojala odgovarajuća organizacija Volksdeutscher-a, koja je preuzela, po direktivama Sipo-a, glavni teret tog zadatka. Po toj liniji ispostava je radila, uglavnom, kao nadzorna ustanova, koja daje naređenja i uputstva i kontroliše praktičan rad. Težište ispostavine delatnosti je, međutim, bilo na sektoru SD-ovskoga rada, dakle u delokrugu linije III.

U početku je predviđeno predavanje Banata Mađarskoj davalo osnovnu notu zadacima koje je u toj oblasti vršio tadašnji Einsatzkommando. Između ostalog, trebalo je pre te predaje srediti i ojačati volksdeutschersku organizaciju, tako da u trenutku priključenja Mađarskoj pozicije nemačke manjine budu toliko čvrste i obezbeđene da nova vlast neće moći da ih uništi ili bitno ošteti. U vezi stim je najvažniji deo posla ogranka Sipo i SD-a — čiji je premeštaj u Zrenjanin takođe u vezi sa formiranjem rukovodstva nemačke narodnosne grupe u tome mestu — bio koncentrisan na izradu izveštaja sa područja svih životnih oblasti i na posmatranje i

upućivanje nemačke narodnosne grupe. Trebalo je naročito dejstvovati u pravcu privrednog jačanja Volksdeutscher-a, pa i u pravcu unutrašnjeg učvršćenja njihovih organizacija. Tako se Einsatzkommando, u vreme previranja u volksdeutscherskim redovima, aktivno mešao u njihove unutrašnje sporove i uzeo je merodavnog učešća u postepenom raščišćavanju personalnih prilika, kao, naprimer, u eliminisanju Jakoba Awender-a itd. Einsatzkommando i, kasnije, ispostava BdS-a održavali su stalni kontakt sa rukovodstvom nemačke narodnosne grupe, sa Kreiskommandanturom za Banat, Policijom poretka, ali i sa banatskim volksdeutscherskim vlastima, sa okružnim načelstvom, prefekturom policije itd. U Beograd su slali nedeljne izveštaje o opštoj situaciji, raspoloženju stanovništva, narodnosnim pitanjima, ishrani itd. Uporedo s tim išlo je i posmatranje ostalih narodnosnih grupa (Srba, Mađara, Rumuna), naravno, uvek sa stanovišta političkih i narodnosnih ciljeva okupatora u Banatu.

Ispostava je imala i svoj logor, čiji je najveći deo zatvorenika bio zaposlen na spoljnim radovima.

U delatnosti po liniji IV glavna pažnja ispostave bila je usmerena na NOP. U tom pravcu na terenu su bila aktivna njena uporišta u Pančevu, Vršcu, Jaši Tomiću, Kikindi, Beloj Crkvi i Čoki. Razume se da je za sve vreme svoga delovanja u Banatu aparat Sipo i SD-a imao izvanredno razgranatu agenturu, sastavljenu u prvome redu od Volksdeutscher-a, ali i od pripadnika drugih narodnosti. U obaveštajnom radu ispostavi su pružali veliku pomoć organizacije Volksdeutscher-a, a isto tako i čitav kompleks lokalnih bezbednosno-policiskih ustanova.

Dok je ispostavi u Zrenjaninu rukovodioca i veći deo osoblja dao Sipo i SD iz redova svojih stručnih kadrova, dovedenih iz Nemačke, dotle su se uporišta nalazila mahom pod voćstvom priučenih Volksdeutscher-a koji su dobili SS-ovske činove. Otuda je njihova delatnost imala, u stručnom pogledu, dosta ozbiljnih nedostataka ali se zato isticala samovoljom i brutalnošću. Za rad po liniji III ova uporišta praktično nisu uzimana u obzir, već su u prvom redu služila kao terenski pipci ispostave za borbu protiv NOP-a i za vršenje kontrole nad lokalnim volksdeutscherskim organizacijama i ograncima banatskog aparata bezbednosne policije.

Banatski policiski aparat, koji su sačinjavali uglavnom Volksdeutscher-i, počeo je da se organizuje odmah posle dolaska nemačkih jedinica na teritoriju Banata. Tada su Volksdeutscher-i nasilno preuzeli celi aparat vlasti, njihovi pretstavnici su postali pretsednicima opština i sreskim načelnicima, koji su određivali šefove mesnih policija, sastavljenih od pripadnika »Deutsche Mannschaft-a«. Kada je organizovano nadleštvo podbana u Zrenjaninu, u njegovom, sastavu je formirano i upravno odeljenje, čiji je načelnik bio Franz Reith, a čiji je jedan otsek vršio drugostepenu policisku vlast nad policiskim funkcijama sreskih načelstava i pretstojništva gradskih policija. Na položaj šefa toga otseka postavljen je Volksdeutscher Ernst Pelikan, bivši austro-ugarski aktivni žandarmeriski oficir, koji je u danima prigrabljivanja vlasti u Banatu bio određen za pretsednika opštine u Kikindi.

Posle formiranja okružnoga načelstva u Zrenjaninu, koje je nasledilo poslove nadleštva podbana, stvorena je policiska prefektura za Banat, kao zasebna ustanova. Njoj su bili povereni svi policiski poslovi, koji su time izuzeti iz nadležnosti upravnog odeljenja novog okružnog načelstva. Za policiskog prefekta postavljen je Reith. Prefektura je obuhvatala dva otseka ili komande i to komandu javne bezbednosti i komandu državne straže. Za rukovodioca prvog otseka postavljen je d-r Juraj Špiler, koji je dotada bio rukovodilac gradske policije u Zrenjaninu, inače stari jugoslovenski policiski službenik. Drugi otsek je vodio Ernst Pelikan. Pod otsekom odnosno komandom javne bezbednosti nalazila su se pretstavništva gradskih policija, a pod otsekom odnosno komandom državne straže sreske komande policiskih straža, formiranih od Volksdeutscher-a na terenu, a sa zadacima neke vrste Policije poretka.

Mada je policiska prefektura, po svojoj formaciji, bila podređena okružnom načelstvu za Banat, ona se ipak razvila u samostalnu vrhovnu policisku ustanovu te teritorije, vezanu za rukovodstvo nemačke narodnosne grupe, ako ne formalno a ono stvarno. Sem toga, komanda javne bezbednosti, u sastavu policiske prefekture, ubrzo je, u stručnom pogledu potpala pod vrhovno rukovodstvo i kontrolu ispostave BdS-a. Uporedo stim, rad komande državne straže stajao je pod vrhovnim rukovodstvom i nadzorom nemačke Policije po-

retka, koja je formirala u Zrenjaninu svoju oblasnu komandanturu.

Komanda javne bezbednosti formirana je jednim delom od osoblja koje je okupio i obučio u pretstojništvu gradske policije Zrenjanina d-r Špiler. Pored toga, on je angažovao i izvestan broj novih službenika i stvorio od otseka razgranate nadleštvo, koje je preuzelo sve zadatke u vez sa borbom protiv neprijatelja okupatora na čitavoj teritoriji Banata, ukoliko su ti zadaci spadali u bezbednosno-policiski delokrug. Otsek je bio podeljen na referate, i to sledeče: delovodnik, finansiski referat, administrativni referat, krivični referat, politički referat, zbor policiskih agenata i zatvor. Zamenik d-r Špilera (koji je dobio čin pukovnika »Srpske državne straže«) bio je Volksdeutscher Rudolf Retl, inače poručnik »državne straže«. On je istovremeno vodio i krivični referat. Šef političkog referata bio je nadzornik policiskih agenata Josip Mežnar, koji je vodio i zbor policiskih agenata.

Do formiranja policiske prefekture otsek javne bezbednosti u upravnom odeljenju vršio je one funkcije koje su u staroj Jugoslaviji spadale u delokrug tih otseka u upravnim odeljenjima banskih uprava. Za staru Jugoslaviju je, u pogledu ustrojstva upravnog aparata, bila karakteristična gotovo potpuna identičnost tog aparata sa policijom. Tako su upravne vlasti, naprimer, sreski načelnici, bili istovremeno i organi upravne vlasti i organi policiske egzekutive, a služba bezbednosti pretstavljala je jednu od funkcija upravnog aparata. Tu karakteristiku ustrojstva zadržao je, u okupiranoj Srbiji, i kvislinški aparat, a u Banatu upravni aparat, koji je tamo izgrađen na osnovi volksdeutscherskih organizacija. Međutim, sa Meyszner-ovim dolaskom u Srbiju ovo ustrojstvo je znatno izmenjeno. On je izvršio odvajanje egzekutive od uprave, što se u Srbiji izrazilo u stvaranju nadleštva »Srpske državne bezbednosti«, a u Banatu formiranjem policiske prefekture, kao posebnih organa državne egzekutive, odvojenih od upravnog aparata. U Srbiji je to izazvalo stalna trvenja u kvislinškom taboru, i to između ministra unutrašnjih poslova Nedićeve vlade, pod čijom je nadležnošću ostao upravni aparat, i šefa »Srpske državne bezbednosti«, koji je upravljao egzekutivom. U Banatu ova promena dovela je do pojačane samostalnosti policiske prefekture, koja je faktički bila neposredno vezana za aparat Sipo i SD-a odnosno Policije po-

retka, dok je značaj okružnog načelstva u političkom pogledu znatno smanjen.

Između okružnog načelstva u Banatu i policiske prefekture, kao posebnog štićenika SS-ovskog policiskog režima, došlo je do zategnutosti slične onoj u vrhu kvislinške uprave u Beogradu. Okružni načelnik, pošto nije mogao da spreči razvoj koji je vodio ka samostalnosti njemu ranije podređenog policiskog aparata, izuzeo je iz nadležnosti tog aparata sreska načelstva i opštinske uprave. Tako su pod komandom javne bezbednosti u okviru policiske prefekture ostala jedino pretstojništva gradskih policija u pet banatskih gradova.

S druge strane, drugi otsek policiske prefekture, tj. komanda državne straže za Banat, formirao je u svakom sedištu sreskoga načelstva svoj ogranak, koji se zvao komandom poljske straže za taj srez i koji je u pojedinim mestima sreza imao svoje policiske stanice. Tako se u Banatu, na terenu razvio paralelizam, sličan onom u Srbiji. Prema sreskom načelniku, kao organu upravne vlasti, podređenom okružnom načelniku, stajao je sreski komandant poljske straže, kao organ policiske prefekture. Čak se i između samih dvaju otseka policiske prefekture pojavila surevnjivost. Otseku javne bezbednosti bilo je zabranjeno da se neposredno obraća sreskim komanadantima poljske straže ili policiskim stanicama. Prilikom akcija na terenu moralo se zamoliti preko komande državne straže u policiskoj prefekturi teritorijalno nadležnog sreskog komandanta da svojim organima naredi saradnju sa organima komande javne bezbednosti.

Zadaci komande javne bezbednosti bili su sledeči:

— suzbijanje i onemogućavanje akcija protiv okupatora i njegovog poretka u Banatu, kao i sprovođenje terenskih istraga i egzekutivnih zahvata u vezi! stim, što je bilo identično sa borbom protiv NOP-a;

— organizovanje obaveštajne službe na terenu, a u vezi sa napred pomenutom delatnošću;

— donošenje odluke po molbama za dozvole nastanjenja u Banatu, kao i za putovanja između Srbije i Banata;

— donošenje drugostepenih rešenja o žalbama protiv rešenja i presuda pretstojništava gradskih policija;

— rukovođenje radom pretstojništva gradskih policija i kontrola nad njima;

— obavljanje administrativnih poslova u delokrugu policije bezbednosti.

Praktički se, međutim, celi rad komande javne bezbednosti u Banatu usretsredio na sprovođenje jednog jedinog zadatka: borbe protiv NOP-a i KPJ. Ona je postala glavnim nosiocem bezbednosno-policiske delatnosti, pri čemu je saradnja ostalih organa na tome sektoru bila neznatna. Jedino u terenskim istragama i akcijama, koje su sprovodile odnosno kojima su dirigovale nemačke bezbednosno-policiske ustanove, došlo je do saradnje između aparata komande javne bezbednosti, organa državne straže za Banat, jedinica »Deutsche Mannschaft«, pa i odreda Wehrmacht-a ili nemačke pomoćne policije.

Za svoj rad protiv NOP-a je komanda javne bezbednosti bila izgradila svoj sopstveni aparat, to jest zbor policiskih agenata, koji je kasnije nazvan udarnom grupom. Ovi su organi obavljali svoje poslove u ćelom Banatu, sprovodeći hapšenja, vodeći istrage itd. Zbog organizovane akcije NOP-a, ta grupa je sve više primala karakter sprovodioca borbenih akcija. Tako je bila snabdevena i naročitim uniformama, pa su jedino pri manjim egzekutivnim zahvatima njeni pripadnici izlazili na teren u civilnom odelu. Grupa policiskih agenata, koja je imala 14 do 17 pripadnika, bila je naoružana pištoljima, ručnim bombama, puškama, a imala je i dva laka mitraljeza i izvestan broj mašinki.

Zadaci ove grupe bili su:

— sprovođenje hapšenja prema, nalozima, na osnovu materijala iz ranijih istraga ili na osnovu podataka pribavljenih preko obaveštajne službe, kao i vršenje ličnih i kućnih pretresa i sprovođenje prethodnih informativnih saslušanja;

— hvatanje naoružanih građanskih lica ili lica koja su prijavljena kao sumnjiva, — prema primljenim prijavama;

— učešće u akcijama »čišćenja«, koje su sprovođene prema nalozima ispostave BdS-a i oblasne policiske komandanture Policije poretka.

Uglavnom je u rukama otseka — komande javne bezbednosti bila koncentrisana sva istražna delatnost o stvarima NOP-a odnosno policiske i obaveštajne borbe protiv njega. O terenskim istragama i akcijama trebalo je izveštavati ispostavu BdS-a, koja bi u takvim prilikama izaslala svoga pretstavnika.

To bi, obično, bio SS-podoficir Karl Stoetzer, koji je inače vršio ulogu službenika za vezu ispostave BdS-a pri komandi bezbednosti i faktički kontrolisao njen rad. Od svoga obrazovanja, februara 1942 godine, pa do svoga povlačenja, krajem septembra odnosno prvih dana oktobra 1944 godine, komanda javne bezbednosti sprovela je oko 120 terenskih istraga i akcija, prilikom kojih je pohapšeno oko 2.000 do 2.500 lica.

Istrage protiv lica koja bi sami organi javne bezbednosti uhapsili ili koja bi sprovela komandi mesna policija, vodili su policiski agenti. U samim mestima akcije vršena su kratka informativna saslušanja sa ciljem da se otkriju nova lica koja su stajala u vezi sa hapšenicima. Time se naročito bavio pod-, nadzornik policiskih agenata Josef Wilhelm, koji se smatrao stručnjakom za organizaciju i delovanja KPJ. U važnijim slučajevima, informativna saslušanja je vršio sam d-r Špiler ili njegov zamenik Retl. I u sedištu komande javne bezbednosti vršena su, obično, kratka prethodna saslušanja, posle čega bi tek došlo do sistematskog protokolarnog saslušanja na osnovu svih prikupljenih podataka. Ta su saslušavanja vršili posebno određeni službenici sa većim iskustvom, a u važnijim slučajevima šef političkog referata Josip Mežnar ili Rudolf Retl. Po sprovedenom saslušanju i istrazi uhapšeno lice je moglo biti pušteno na slobodu, što je morao da odobri policiski prefekt Reith. Posle njegovog smenjivanja 1944 godine, te je odluke samostalno donosio d-r Špiler. Ako bi postupkom bila utvrđena kakva njihova krivica protiv okupatora i njegovog poretka, uhapšenici su predavani ispostavi BdS-a na dalji postupak. U prvo- vreme su takva lica stavljana u zatvor Okružnoga suda u Zrenjaninu, a kasnije u tamošnji koncentracioni logor, koji je stajao pod upravom ispostave BdS-a. Uz hapšenika bi ispostava primila i kratak izveštaj o utvrđenom činjeničnom stanju, koji je sadržavao i predlog za buduće postupanje sa predatim licem. Taj je predlog prvo odobravao Reith, a kasnije ga je formulisao sam Špiler, uključujući tu i predloge za streljanje.

U ćelom svom radu se komanda javne bezbednosti naročito služila snažno izgrađenom obaveštajnom agenturom. Špiler, koji je imao dugogodišnje policisko iskustvo, osobito u pogledu borbe protiv KPJ, radio je lično na njenom formiranju. Lično fanatično antikomunistički nastrojen, on se gotovo isključivo posvetio borbi protiv NOP-a, a u toj borbi je svojim

najvažnijim sredstvima smatrao agenturni rad, prilagodivši ga specifičnim lokalnim uslovima. Načelno se nije upuštao u izrađivanje sistematske obaveštajne mreže koju bi vaspitavao i postepeno plasirao u redove NOP-a, smatrajući da je to proces koji traje suviše dugo za tadašnje prilike. Zbog toga je nastojao da prema konkretnoj potrebi i datom momentu na određenim sektorima, na sve moguće načine i svim sredstvima koja su mu stajala na raspolaganju, traži agente među licima koja su već bila u KPJ ili pripadala NOP-u, a koje je njegov aparat bio otkrio i uhapsio.

Jedan od prvih takvih krupnijih slučajeva u vezi je sa većim hapšenjem u selu Kumanima, kada je lišeno slobode oko tridesetak lica. Među hapšenicima su se nalazili Živa Kumrić i Racko, kojima je u istrazi dokazana saradnja sa NOP-om. Naročito je Kumrić dao izjave iz kojih se videlo da je spreman da svoje puštanje na slobodu plati agentskim radom. Obojica su zavrbovani. Dok je Racko posle puštanja pobegao, a kasnije bio uhvaćen i streljan, dotle je Kumrić za kratko vreme posle svoga puštanja prikupio toliko podataka da je u Kumanima mogla biti sprovedena nova akcija. Tom prilikom je uhapšeno oko 200 lica — članova KPJ, SKOJ-a i NOP-a, među njima pripadnici Kumaničkog partizanskog odreda sa oružjem. Tada je otkriveno i oko 35 tajnih skloništa. Komandir partizanskog odreda, Žarko Milankov, izvršio je pre hapšenja samoubistvo[1], isto tako sekretar MK Makso Kovačev i inž. Ivan Knežić, koga je Partija bila uputila u Banat u specijalnoj misiji. Kumrić je i posle ove provale, najveće u Banatu, radio za Špilera, ali nije dao više nekih naročitih rezultata. Godine 1944 su ga partizani likvidirali.

Držeći se i dalje svoga sistema vrbovanja agenata ad hoc među uhapšenim pripadnicima ili simpatizerima NOP-a, Špiler je zavrbovao Radoslava Grujića, mašinskog bravara iz Bečkereka, inače člana biroa sekretarijata PK SKOJ-a za Vojvodinu. Uhapšen prilikom jedne terenske akcije septembra 1942 godine, Grujić je posle nekoliko meseci ležanja u zatvoru pristao na saradnju. Fingirano je njegovo bekstvo iz zatvora, posle čega je uspeo da uspostavi svoje stare veze. Njemu su davani konkretni zadaci, kao što je, naprimer, bilo pronalaženje pripadnika Melenačkog partizanskog odreda, naročito njegovog komandira. Na osnovu Grujićevih izveštaja su izvršene razne akcije, kojima su zadati teški udari NOP-u

u Banatu. Pošto je usled toga Grujić bio dekonspirisan, primljen je javno kao policiski agent u Spilerov aparat. Otada je učestvovao u svim terenskim akcijama, a naročito u saslušavanjima, pri kojima mu je dobro poznavanje unutrašnje strukture SKOJ-a i KP znatno koristilo. Grujić je krajem 1943 godine otišao na rad u Nemačku.

Ratar iz Melenaca Bogaroški radio je kao agent od proleća 1942 godine. Prema spisku koji je on dao sprovedena su obimna hapšenja u Melencima. Tom prilikom je bilo zavrbovano nekoliko agenata, između ostalih student Bibin. On je dobio zadatak da se ubaci u Melenački partizanski odred, u čemu je i uspeo. Pošto je utvrdio veze pripadnika toga odreda u selu, izvršena je na osnovu njegovih podataka nova velika akcija protiv pripadnika NOP-a i partizana, kojom prilikom su pronađene i veće količine oružja. Bibin je, naposletku, bio otkriven i u proleće 1944 godine likvidiran. Drugi student, neki, Jakšić, prijavio se sam Špileru kao »veliki nacionalista i protivnik komunizma«. Njegov je zadatak bio da se ubaci među srednjoškolsku omladinu i da utvrdi ko među njom širi komunističku propagandu.

Učiteljica Micika Papež, iz Srpskog Araca, zavrbovana je na taj način što je na njenu intervenciju pušten neki njen bliski rođak koji je bio uhapšen. Sve do oktobra 1944 godine radila je kao agent, a u zajednici sa agentom Perom Krkljušem, ratarom iz sela Dukljaje. Između ostaloga je dobila zadatak da sa Krkljušem uspostavi vezu sa Deliblatskim partizanskim odredom. Krkljušu je u agenturnom radu pomagao i njegov otac, koji je u svoju kuću domamio pripadnika toga odreda Jelenu Radulj, pa je predao policiji.

Špiler se kasnije služio i podmetanjem agenata u zatvoru odnosno logoru. Tako je, naprimer, Mita Rakitovan, učenik učiteljske škole iz Deliblata, koji je uhapšen prilikom jedne terenske akcije početkom 1943 godine, bio zavrbovan sa zadatkom da u zatvoru i koncentracionom logoru jedno vreme radi kao agent. On je taj posao obavljao na zadovoljstvo svojih nalogodavaca, podnoseći krišom pismene izveštaje. Posle izvesnoga vremena je, kao što mu je bilo obećano, pušten na slobodu, ali se tada pojavio revolt u porodicama onih lica koja je on bio pre svoga hapšenja angažovao za NOP. Zato

je ponovo uhapšen i stavljen u logor, gde je produžio svoj agentski rad. Kasnije je ponovo pušten, ali je ubrzo provaljen kao izdajnik i pripadnici Deliblatskog partizanskog odreda su ga likvidirali.

Materijal koji bi Špilerov aparat dobio priznanjem kakvog svog hapšenika mahom nije bio upotrebljen odmah po dobijanju, već tek posle izvesnog vremena, često i nakon nekoliko meseci. Lice koje bi takav materijal dalo bilo bi strogo izolovano, kako se izvan zatvora ne bi saznalo da je dalo priznanje odnosno podatke. Za vreme dok se na osnovu tih podataka pripremao zahvat obazrivo su se, preko' policiskih agenata, opštinskih službenika itd., prikupljale informacije 0 licima koja bi u takvim priznanjima bila pomenuta, kao 1 o njihovom radu i kretanju. Tek tada bi usledila akcija hapšenja. Ova je taktika primenjivana zbog toga što je Špilerovom aparatu bilo poznato da se posle hapšenja kakvog člana Partije ili NOP-a održavalo izvesno vreme stanje uzbune među licima koja su sa uhapšenim stajala u vezi (odlaženje iz svojih kuća, spavanje na drugim mestima, premeštanje materijala itd.). Kada bi, međutim, od hapšenja prošlo duže vreme bez novih egzekutivnih radnji, ukinulo bi se ovakvo stanje pripravnosti, pošto se smatralo da uhapšeno lice nije na istrazi dalo nikakvih podataka. Organizacija kojoj je ono pripadalo produžila bi posle toga svoj normalni rad, a time je policija dobila mogućnost nove provale. Sličan je metod upotrebljavan i ako bi se kod uhapšenih ili poginulih pripadnika NOP-a, naročito kurira ili članova pojedinih komiteta, našao pismeni materijal sa podacima.

Do izvesnih rezultata je Špilerov aparat dolazio i na osnovu posebnih postupaka sa zatvorenicima. Ponekad bi se po dvojica uhapšenih puštali prilikom istraga nasamo u neku sobu, kojom je prilikom osluškivan njihov razgovor ili krišom posmatrano njihovo ponašanje. U zatvoru su postojale specijalno udešene dušeme u koje bi se sakrio neki od policiskih organa, prisluškujući odatle razgovor lica stavljenih u tu ćeliju. Materijal i podaci dobijeni na taj način ne bi se u toj istrazi iskoristili, pa čak ni u slučaju ako je zbog toga trebalo ta lica pustiti na slobodu. Njima nikakvim znakom nije odavano da je njihov prisluškivani razgovor pružio po-

liciji izvesna obaveštenja. Ova bi bila iskorišćena tek u nekoj kasnijoj istrazi, a tada bi i ta puštena lica bila ponovo uhapšena.

Za davanje podataka o pojedinim licima, Špiler i njegov aparat obraćali su se i opštinskim beležnicima, a ponekad i pretsednicima cpština i drugim opštinskim službenicima, a pored toga su svi pretstavnici gradskih policija imali zadadatak da nađu poverenike za rad na suzbijanju NO'P-a. Pre nego što bi opštinskim beležnicima i službenicima bili davani takvi zadaci, otsek javne bezbednosti bi ih proveravao, delom preko upravnog odeljenja okružnoga načelstva, a delom pomoću policiskih agenata koji bi bili upućeni u njihova mesta. Zatim bi Špiler lično razgovarao sa takvim službenikom i zavrbovao ga za saradnju, i to na ideološkoj osnovi borbe protiv komunizma. Opštenje sa tim licima vršeno je tako što ih je Špiler posećivao prilikom prolaska kroz njihove opštine, ili bi ih pozivao u Bečkerek preko upravnog odeljenja okružnog načelstva. Uopšte je Špiler polagao naročitu važnost ličnom održavanju dodira sa agentima.

Komanda javne bezbednosti u Banatu održavala je veze sa voćstvom nemačke narodnosne grupe, ispostavom BdS-a, policiskom oblasnom komandanturom i Kreiskommandanturom.

Dok su ove ustanove vršile odgovarajući uticaj na rad Špilerove policije, dotle su formalno pretpostavljene ustanove, to jest okružno načelstvo u Zrenjaninu i centralna nadleštva kvislinške uprave u Beogradu, praktički bile potpuno otsečene od svakog uticaja na banatske poslove. Uglavnom se komanda javne bezbednosti pretvorila u organ ispostave BdS-a. Dok je na čelu ispostave bio SS-poručnik Karl Pamer, a organ za vezu SS-podoficir Karl Stoetzer, nije bilo jačeg mešanja u konkretno poslovanje komande, već se ispostava zadovoljila opštom kontrolom i direktivnom ulogom. Kada je Pamer-a zamenio Schräder, ova se situacija promenila i ispostava je počela da obavlja radnje koje su bile usmerene na neposredno uplitanje u poslove komande javne bezbednosti, što je dovelo i na ovoj strani do trvenja i zategnutosti.

Neposredno sa bezbednosno-policiskom granom političke prefekture izgrađena je i »državna straža«, kao opštepoliciska

organizacija, to jest neka vrsta policije poretka. Ona je poslovala kao otsek policiske prefekture. Zadaci i delatnost ove formacije ne ulaze u okvir naših razmatranja. Potrebno je, međutim, pomenuti da je odnos između ove formacije i službe javne bezbednosti bio veoma zategnut. Ovo stoga što su organi državne straže uzimali sebi pravo da ulaze i u delokrug koji je inače, po prirodi stvari, bio predodređen aparatu javne bezbednosti. Ipak je, posle dužih nastojanja, ovaj uspeo da sprovede načelnu direktivu po kojoj su postepeno ograničavane nadležnosti komandanata »državne straže« u pogledu hapšenja i vođenja istrage. Ovi su morali lica uhapšena pod sumnjom komunističke delatnosti ili aktivnosti za NOP predavati posle najnužnijeg informativnog saslušanja na dalju istragu komandi javne bezbednosti.

Inače se može pomenuti da je pod nadležnost »državne straže« potpadala delatnost na obezbeđivanju objekata protiv sabotaža, patrolna služba, ekonomska policiska služba itd.

»Deutsche Mannschaft« je radio u vidu mesnih milicija i upotrebljavan je za pomoćne policiske zadatke. I na toj strani je došlo do izvesnih trvenja, pošto su se kompetencije »državne straže« ispreplitale sa onima »Deutsche Mannschaft«, zbog čega je između te dve formacije vladala surevnjivost i slaba saradnja.

Bez obzira na unutrašnja razmimoilaženja između raznih organa i organizacija koje su okupator i Volksdeutscher-i bili organizovali u Banatu, prema stanovništvu su svi ovi ogranci okupacione vlasti i njihovih saradnika istupali kao jedinstven teroristički aparat. Po mnogim mestima u Banatu vršene su odmazde, i to obično streljanjem, a ponekad i vešanjem. Koliki je broj lica bio obuhvaćen ovim odmazdama nije tačno poznato, a naročito nedostaju podaci za one masovne zločine koji su izvršeni u prvim mesecima okupacije, kada su Volksdeutscher-i nekontrolisano vršili razne masakre.

Da bi se sagledali moralni kvaliteti terorističkog aparata koji je organizovan u Banatu, dovoljno je osvetliti ličnost policiskog prefekta Franz-a Reith-a, koji je bio najvažniji lokalni funkcioner i uživao dugo vremena podršku aparata Sipo i SD-a. S vremenom, međutim, prikupili su se protiv Reith-ovog ponašanja toliki negativni podaci da je, najzad, ispostava bila primorana da protiv njega preduzme mere..

Izveštaj koji je o njemu podneo starešina ispostave BdS-a, SS-poručnik Karl Pamer, govori da je Reith prvobitno studirao teologiju, a kasnije prešao na pravo i postao advokat u Odžacima. Radio je do rata aktivno politički u volksdeutscherskim organizacijama. U izvestaju se konstatuje da je »stručno Reith bio spreman«, da je bio »brutalan prilikom akcija i ulivao strah stanovništvu«, pri čemu je »saradnja sa ovim nadleštvom bila otvorena i iskrena«, — ali je u moralnome pogledu Reith »apsolutno neprihvatljiv«. U celome Banatu je poznato-, veli Pamer dalje u izveštaju, da kod njega poslove mogu obavljati žene i devojke, i zbog toga je njegovo pretsoblje stalno- puno takvih ženskih lica. Pamer je, najzad, intervenisao u ovakvoj jednoj prilici, kada je iz saslušanja Valerije Bašlić saznao da je ona morala da se poda Reith-u da bi ovaj omogućio njenom mužu bekstvo iz zatvora i, kasnije, iseljenje u Nemačku. Slični su Reith-ovi pothvati kasnije otkriveni u većem broju, a takođe se postavilo i pitanje porekla njegovog imanja od 100 jutara, koje je stekao pod sumnjivim okolnostima. Te okolnosti nisu bile- nemačkim bezbednosno-policiskim vlastima sumnjive zbog toga što je tu bilo posredi: prigrabljeno jevrejsko imanje, nego zbog toga što se pojavilo pitanje nije li Reith kao uzdarje omogućio ranijem vlasniku da pobegne- u Mađarsku. Ustvari su sve razne Reith-ove zloupotrebe bile od ranije poznate, ali je sve do 1944 godine aparat okupatora prelazio preko njih. Tada je, izgleda, bila prevršena mera, pa su svi stari; računi izneseni na videlo. Reith je prvo poslan na otsustvo-, zatim, smenjen i naposletku kao podoficir mobilisan u SS-diviziju »Prinz Eugen«. No više nije bio postavljan nov prefekt policije, već je tu dužnost vršio šef otseka prefekture, inače komandant »državne straže« u Banatu, E-rnst Pelikan.

Povlačenje Volksdeutscher-a i njihovog terorističkog aparata iz Banata počelo je krajem septembra 1944 godine, a pretvorilo se u masovno panično bekstvo u prvim danima oktobra. Naredbama iz Berlina bilo je evakuisanje volksdeutscherske manjine zadržavano- do poslednjeg trenutka, pošto se želelo sprečiti da pojava izbeglica u drugim nemačkim krajevima prikaže do očiglednosti nemački slom na Balkanu. Oslobođenje Banata pretstavljalo je, u isto vreme, i kraj volksdeutscherskog terora.

2. Kosovska oblast

a. Opšti politički okviri obaveštajne delathosti

Prilikom određivanja granica na osnovu Hitler-ove naredbe od 12 aprila 1941 godine, područje Kosova ušlo je u sastav nemačke okupacione teritorije i pridruženo je Srbiji. Tome nisu bili razlog obziri prema Srbiji ili srpskom stanovništvu u toj oblasti, već isključivo želja Nemačke da za svoju ratnu privredu osigura trepčanski rudni basen. Rudarske koncesije toga područja i na njima zasnovani rudarsko-topionički pogoni bili su u rukama britanske finansiske grupe »Selection Trust«, koja je u godinama pre rata tamo osnovala nekoliko preduzeća, fuzionisanih najzad u veliko društvo »Trepča Mines Ltd.« sa sedištem u Londonu. Proizvodnja društva — cink i olovo sa sporednim dobijanjem srebra — bila je veoma obilna i po njoj su trepčanski pogoni spadali među najbogatije u Evropi. Nemačka, prema tome, nije bila zainteresovana za tu teritoriju iz vojnostrategiskih razloga. Po ovima bi je, svakako, bila ustupila Italiji, odnosno tadašnjem italijanskom protektoratu Albaniji. Vojno-ekonomski razlozi su, međutim, učinili da taj kraj, uprkos jake šiptarske manjine, bude izdvojen od ostalih oblasti nastanjenih Šiptarima koje su pripojene Albaniji. To je, prirodno, dovelo do uključenja Kosova u okupiranu Srbiju, odnosno do stavljanja te oblasti pod nadležnost Beograda.

Može se, kao karakteristično, pomenuti da je britanski tehnički i službenički aparat pred nadiranjem Nemaca napusto Trepču ne izvršivši u postrojenjima nikakva razaranja, a da je, isto tako, preduzeće sa svima svojim instalacijama ostalo potpuno neoštećeno i kada su se, tri i po godine kasnije, Nemci povukli odatle. Teško je poverovati da bi to moglo biti slučajno. Isto tako nije slučaj ili neki specijalni razlog učinio da za vreme okupacije na čelo preduzeća bude postavljen Holanđanin van der Steen, raniji službenik kompanije »Philips«, a ne neki naročiti stručnjak. Najzad, činjenica je, takođe, da za sve vreme okupacije u trepčanskom basenu britanska obaveštajna služba nije organizovala nikakve značajnije pokušaje sabotaže, uprkos razgranatih veza koje su raniji britanski službenici i rukovodioci preduzeća imali u tome kraju i uprkos tome što su se neki od njih, kao,

naprimer, Stanley Bailey, zadržavali u toku okupacije dugo vremena u svojstvu britanskih obaveštajnih oficira na okupiranoj srpskoj teritoriji. Ovim zanimljivim pojedinostima, koje, nesumnjivo, ukazuju na zakulisne povezanosti kapitalističkih interesa bez obzira na rat između zemalja kojima je određeni kapital pripadao, može se dodati još jedna: godina 1940, u doba kada se Velika Britanija bila našla sama prema Hitlerovoj ratnoj mašini, koja je poklopila praktički celu Evropu, kanalima britanske obaveštajne službe je ponuđeno Nemcima, preko Neuhausen-a, koji je bio tada njihov privredni pretstavnik u Beogradu, da otkupe preduzeće Trepču za dolare odnosno zlato. Ta je ponuda išla preko britanske obaveštajne službe, a cilj joj je bio da Velika Britanija dođe do dolarskih iznosa odnosno zlata kojim može platiti nabavke oružja i opreme u Sjedinjenim Američikm Državama. Transakcija nije bila ostvarena i zato što je nešto kasnije. Washington doneo zakon o zajmu i najmu koji je omogućio da se Velika Britanija snabdeva bez plaćanja u Americi, čime je zamenjen dotadašnji princip američke trgovine »cash and carry« (plati pa nosi).

Dok je, dakle, nedvosmisleno bilo utvrđeno od samog početka, već u toku operacija koje su se vodile u aprilskim danima 1941 godine protiv Jugoslavije, da će Kosovska oblast ostati pod nemačkom okupacijom i time, u nedostajanju boljeg rešenja, ući u sastav Srbije ili bar ovoj biti pridružena, dotle što se tiče režima na Kosovu nije bilo nikakvih određenih pogleda. Komandant nemačke pešadiske divizije koja je aprila 1941 godine izbila na Kosovo, general Eberhard, bio je sa pretstavnicima šiptarske reakcije sklopio neku vrstu sporazuma koji je sadržavao obećanje da će oni u Kosovskoj oblasti imati potpunu autonomiju, s tim da srpsko stanovništvo tamo bude praktički obespravljeno. Doista su, koristeći se totalnim slomom stare jugoslovenske vlasti, profašistički nastrojeni pretstavnici šiptarske manjine bili zauzeli u Kosovskoj oblasti sve ustanove i položaje vlasti. Poznati nemački agent, predratni politikant, Džafer Deva, prigrabio je najpre zvanje pretsednika opštine u Kosovskoj Mitrovici, a zatim i položaj sreskog načelnika. Oslanjajući se na obećanja nemačkog generala, Deva, Ali Draga i drugi šovinistički nastrojeni pripadnici šiptarske manjine radili su na formiranju autonomne Kosovske oblasti, s tim da ova bude ujedinjena sa

Albanijom, pod nemačkim protektoratom. S druge strane je za Nemce postupak generala Eberhard-a bio još i utoliko neugodan što je davao Italijanima mogućnost da postave zahtev na Kosovsku oblast, a po principu da se italijanska interesna sfera načelno prostire na sve teritorije gde živi većina albanske narodnosti. Nemački general je svojim istupanjem bio implicitno proglasio oblašću i Kosovo.

Sa ovom situacijom se srela okupaciona uprava kada je otpočela da funkcioniše u okupiranoj Srbiji i pokušala da uvede red u Kosovskoj oblasti. Pritom je ona bila ometana još i obaveznim instrukcijama Ministarstva spoljnih poslova Reich-a, prema kojima se Šiptarima, zbog njihovog prijateljskog stava ispoljenog prema Nemcima, ima, po mogućnosti, izići ususret.

Turner i Kiessel poveli su sa pretstavnicima šiptarskih nacionalista pregovore, nastojeći pritom da ih uvere da Kosovska oblast sa centrom u Mitrovici neopozivo pripada srpskoj okupacionoj teritoriji, da se u toj oblasti ima uvesti uprava koja će biti potčinjena srpskom kvislinškom aparatu i da zbog toga treba šiptarski pretstavnici o pojedinostima da raspravljanju sa komesarskom kvislinškom upravom, pri čemu je okupaciona vlast spremna da ovu uputi da uzme u obzir želje šiptarskih nacionalista. Za nemačku okupacionu upravu je bilo naročito važno da, zbog svojih interesa, spreči formiranje jakih veza između šiptarskog življa na Kosovu i Albanije. Tako je, naprimer, bilo odbijeno traženje da se dopusti na Kosovu zapošljavanje službenika i učitelja iz Albanije, već se insistiralo na tome da u aparatu koji se imao izgraditi na Kosovu budu zapošljeni jedino tamošnji Šiptari.

Tako je došlo na Kosovu do formiranja mešovite srpsko-šiptarske uprave, pri čemu je za okružnog načelnika u Kosovskoj Mitrovici biio postavljen istaknuti šiptarski nacionalista Ibrahim Lutvi, s tim da mu zamenik bude Srbin. Da bi se stvorio odnos ravnoteže između šiptarskog i srpskog stanovništva, mitrovačkom okrugu je pridružena još i Raška, a u ovako proširenom kosovskom okrugu su sva uprava, žandarmerija —• odnosno »Srpska državna straža« — i celi ostali aparat formirani na mešovitoj osnovi.

Ipak je, i pored ovog aranžmana, Kosovska oblast bila stalno potresana nemirima. Naročito su takve nemire potsticali Italijani, potstrekavajući napade šiptarskog življa na srp-

sko stanovništvo, a želeći da na Kosovu stvore uslove koji bi omogućili da se ova oblast, u pogodnom trenutku, pripoji Albaniji. S druge strane su se formirale srpske četničke grupe, koje su, sa svoje strane, vodile akciju protiv Šiptara, uveravajući pritom nemačke okupacione vlasti u svoju lojalnost. Izgledalo je, ipak, da se položaj donekle kreće u pravcu izvesnog smirivanja nacionalnih suprotnosti kada je, s dolaskom Meyszner-a u Srbiji, bila obezbeđena prevlast SS-a u stvarima unutrašnje uprave i politike. No Meyszner-ov aparat, uključujući i Sipo i SD, sistematski je podupirao albanski šovimzam i pothranjivao svojim postupcima i politikom agresivnost šiptarskih šovinista. Pored toga su još i prisustvo izvesnih delova SS-divizije »Prinz Eugen«, a i formiranje albanskih i šiptarskih jedinica u okviru SS-a i nemačke policije — imali određenog efekta u istome smislu. Naročito je pred kapitulaciju Italije Kosovska oblast postala za nemačku politiku važnom bazom prema Albaniji, a kosovski šiptarski element je favoriziran i zbog toga što je smatrano da je nastrojen prijateljski prema Nemačkoj. To je učinilo da se politička situacija niukoliko nije mogla smiriti i da je cela ta oblast bila potresana stalnim trzavicama, pri čemu je oštrica nasilja bila uperena prema srpskom stanovništvu.

U tom pogledu je, za situaciju koja je početkom 1942 godine vladala na Kosovu, od značaja izveštaj koji je o svom informativnom putovanju u tu oblast sastavio i podneo BdS-u jedan njegov pripadnik, verovatno SS-kapetan Hammer (on je kasnije postao prvim starešinom ispostave koju je BdS u proleće iste godine obrazovao u Kosovskoj Mitrovici). Ovaj izveštaj pokazuje kako je jedan funkcioner BdS-a sagledao situaciju na Kosovu sa svim njegovim tačnim zapažanjima ili pogrešnim ocenama i zabludama. Političko stanje na Kosovu podnosilac izveštaja označava nejasnim i bliskim anarhiji. Od strane Šiptara primećuje se pasivna rezistencija prema sprovođenju svih naredaba nemačkih okupacionih vlasti, naročito onih koje su težile ograničavanju samovolje šovinističkih šiptarskih elemenata. Za držanje Šiptara, u izveštaju se baca krivica prvo na već pomenuto obećanje generala Eberhard-a, a zatim i na držanje prve Kreiskommandanture koja je u početku bila formirana na Kosovu, a čiji se komandant, kapetan Friedrichs, oslanjao isključivo na Šiptare, ispoljavajući neprijateljstvo prema srpskom življu. Izveštaj, zatim, konstatuje

da ovaj živalj stoji potpuno postrani, mada prema statističkim podacima na Kosovu ima 62 posto pravoslavnih, a prema podacima Kreiskommandanture treba da ih bude 50 posto. Ustvari, prema mišljenju podnosioca izveštaja, između Srba i Šiptara-domorodaca ne vlada ona mržnja o kojoj se uvek govori, već su netrpeljivost uneli elementi sa strane, naročito Albanci. Među Šiptarima su, prema izveštaju, postojale tri grupe, od kojih je jednu vodio stari šiptarski politički prvak Ferhad-beg Draga, drugu Džafer Deva, a treću bivši jugoslovenski aktivni oficir Bajazit Boljetinac-Boletini, reaktiviran kao žandarmeriski major na Kosovu. Grupa Ferhad-beg Drage, kaže se u izveštaju, oslanja se na Italijane, ali se on lično može pridobiti novcem. U toj grupi je naročito aktivan Ferhadov sin, Ali-beg Draga, koji je i rukovodilac »Albanskog narodnog saveza« u Kosovskoj Mitrovici. Oko Ferhad-beg Drage nalaze se uvek italijanski oficiri, a on za svoje odluke dobija uglavnom uputstva iz Tirane. Pripadnici njegove grupe naročito su vršili paljenje srpskih sela i nastojali da širenjem alarmantnih vesti nateraju srpski živalj u bekstvo.

Ono što Ferhad-beg Draga — veli se u izveštaju — teži da postigne pomoću Italijana, a pasivnom rezistencijom protiv Nemaca, — Džafer Deva, koji je na čelu druge grupe, pokušava da sprovede pomoću Nemaca. On nema veze sa Tiranom, a njegov položaj je naročito jak i zbog toga što je vezan sa Abwehr-om. Deva je izgradio razgranatu obaveštajnu mrežu u svima važnijim ustanovama, a teži da pridobije za sebe ne samo šiptarski već i srpski živalj. Iza Deve stoji, kao glavni intelektualni rukovodilac, profesor Bedri Pejani.

Od ostalih ličnosti pominje se još Vehbi Frasherija, koji ima dobre veze sa nemačkim ustanovama u Reich-u, a inače izaziva nemire u Kosovskoj Mitrovici.

Naposletku, izveštaj se dotiče još i prisustva partizanskih grupa, protiv kojih se bore i šiptarske formacije, kao i četnici pod komandom Mašana Durovića, koji je sa albanskom žandarmerijom sklopio sporazum o međusobnom nenapadanju. Međutim i ta žandarmerija i četnici čine mnogobrojna nasilja. Za trojicu šiptarskih trgovaca čije je ubistvo izazvalo veliko uzbuđenje među Šiptarima i zbog čega se digla hajka protiv Srba, u izveštaju se pretpostavlja da su ih ubili sami Šiptari, i iz toga svega se dolazi do zaključka da se mir može zavesti

jedino prebacivanjem jakih policiskih ili SS-ovskih jedinica u Kosovsku oblast. U isto vreme u izveštaju se traži da se u Kosovskoj Mitrovici formira ispostava Sipo i SD-a.

U tome se ovaj izveštaj prilično poklapa sa izveštajem koji je podnela kvislinška granična straža februara 1943 godine šefu »Srpske državne bezbednosti«. Jasno je sa kojih pozicija tretira situaciju na Kosovu podnosilac ovog izveštaja. Prema tome izveštaju postoji izvesno smirivanje odnosa i približavanje između Šiptara i Srba na Kosovu, pošto se kod ovih drugih pojavilo strahovanje u vezi sa pojavom bugarskih jedinica u tim krajevima. Ipak, šiptarski kolaborateri i dalje denunciraju Srbe kod nemačkih okupacionih vlasti. Oni su podeljeni na dve struje. Govoreći o grupi Džafera Deve, izveštaj veli da on snosi veliki deo krivice što je posle sloma stare Jugoslavije srpski živalj morao osetiti »arnautska zverstva«. I u ovom. izveštaju se ukazuje na Devino naslanjanje na Nemce, ali se pominje da mu je najvažniji saradnik Bajazit Boljetinac. Drugu grupu vodi Ali-beg Draga, pošto je njegov otac, Ferhad-beg, prešao u Tiranu, a glavni mu je saradnik okružni načelnik Ibrahim Lutvi.

Za stanje u tome kraju karakteristično je i to što su tamo vođeni pravi privatni lokalni ratovi, naročito na granici prema Sandžaku i u samome Sandžaku. Tu je četnička grupa generala Blaže Đukanovića iz Crne Gore popalila preko trideset šiptarskih i muslimanskih sela kao odmazdu za nasilja koja su Šiptari bili izvršili prema Crnogorcima, pa je zatim tamo došlo do pregovora i neke vrste primirja. Ukratko, i ovaj izveštaj pokazuje da je nakon godine dana, posle podnošenja ranije citiranog izveštaja, situacija ostala skoro isto tako anarhična kao što je bila.

Tu situaciju nije niukoliko popravila pojava ispostave BdS-a u Kosovskoj Mitrovici. Ova je, naprotiv, svojim bezuslovnim favorizovanjem šiptarskih šovinističkih i reakcionarnih elemenata, imala velikog udela u onemogućavanju svakoga smirivanja nacionalnih suprotnosti, koja je još i sistematski pothranjivala i podržavala. U tom sklopu najrazličitijih suprotnosti i obračunavanja jedino je NOP sa svojim borcima i pristalicama pretstavljao onu snagu koja se zalagala da onemogući politiku rasplamsavanja nacionalnih suprotnosti i bratoubilačke borbe i uspevala da i Šiptare i Srbe ujedini u svoje redove i okupi ih na izvršenju zajedničkog zadatka:

oslobađanju od okupatora. Za borbu protiv KP i NOP-a bila je nadležna ispostava BdS-a, pa će o tome biti reči u poglavlju posvećenom radu te ispostave.

Kapitulacija Italije je donela promene u političkoj situaciji na Kosovu. Pre svega, došlo je do razmimoilaženja između Šiptara sa Kosova i Albanaca (sa teritorije Albanije). Ovi drugi su tražili priključenje Kosovskog okruga Albaniji. Džafer Deva se u to doba već bio istakao kao onaj eksponent šiptarske buržoazije koji je bio najbliži Nemcima. On se izjasnio, uz podršku Bajazita Boljetinca, za formiranje povećanog Kosovskog okruga koji bi obuhvatio i Metohiju, dotle pod italijansko-albanskom okupacijom. U isto vreme je Boljetinac, sa znanjem BdS-a, stupio- u vezu i sa Dražom Mihailovićem, preko četničkog rukovodioca majora Đurića. Ta veza, međutim, nije dugo održavana pošto je Boljetinac prešao u Albaniju, gde je, po nalogu tamošnjih nemaekih okupacionih vlasti, imao da formira policiski puk i da zavrbuje u tu svrhu i izvestan broj stanovnika Kosova. U Albaniju je prešao i Džafer Deva, koji je postao član vlade, obrazovane tamo pod okriljem Nemaca. Sa njim je pošao i izvestan broj oficira »Srpske državne straže« sa Kosova pripadnika albanske narodnosti.

Status Kosovskog okruga nije se, ni posle toga, promenio. Kosovo je ostalo u okviru Nedićeve Srbije, s tim da i upravni aparat bude i dalje podređen kvislinškoj upravi u Beogradu. Međutim između Kosovskog okruga i Albanije pojačane su personalne veze — što se vidi već i iz uloge koju je Džafer Deva sa drugim Kosovcima uzeo na sebe u Albaniji — i pritom je faktička situacija toga okruga u političkom pogledu postala još nepostojanijom nego što je bila. Okružni načelnik Lutvi naslanjao se čvršće na Beograd, a pošto je u Albaniji grupa Džafera Deve došla do snažnog uticaja, to se grupa Ali-beg Drage približila u pojačanoj meri Nemcima, a u isto vreme i Nedićevoj upravi. Sa svoje strane je Nedić uputio u Kosovsku Mitrovicu, kao svog posebnog izaslanika, službenika ministarstva finansija Zenona Demića, rodom iz tih krajeva, koji je imao zadatak da sprovede političku akciju u smislu jačanja uticaja srpske kolaboracije na zbivanja u Kosovskom okrugu, a u isto vreme da tu deluje u obaveštajnom smislu za Nedića, u naslonu na Lutvija.

DVA VAŽNA OKUPATOROVA SARADNIKA SA KOSOVA

Draga

Deva

Sa nemačkim vlastima i nemačkom obaveštajncm službom sarađivali su na Kosovu mnogi pretstavnici šiptarske reakcije. Među njima su vodeću ulogu imali Ali-beg Draga i, naročito Džafer Deva

Nasuprot ovim nastojanjima je takozvani Centralni komitet za Kosovo i Metohiju, koji su pod pretsedništvom Bedrija Pejanija, a po inicijativi Džafera Deve, formirali šiptarski iredentisti i reakcionari, nastojao da organizuje šiptarske mase, u prvom redu za borbu protiv NOP-a, a u isto vreme i radi stvaranja nacionalnog albanskog centra na Kosovu, kao skloništa reakcionarima iz severne Albanije. Ovaj je komitet naročito aktivizirao svoju delatnost u prvoj polovini 1944 godine, ali su se naporedno sa sve jačim nastupanjem NOVJ i rasplamsavanjem narodnog ustanka, s obzirom na opštu vojnu situaciju i sve očevidiji slom nemačke vojne pozicije na Balkanu, javile tendencije ka slabljenju saradnje sa Nemcima. Albanski reakcionari očekivali su iskrcavanje zapadnih saveznika i svoju politiku pripremili i na saradnju sa njima. Međutim, kako nije dolazilo do iskrcavanja zapadnih saveznika profašistički i buržoaski albanski elementi su smatrali da im je veza sa Nemcima ostala jedinom mogućnošću za održavanje pred nabujalim NOP-om.

Naporedno sa ovim događajima otpočelo je i obrazovanje posebne SS-divizije koja je imala da regrutuje svoje ljudstvo iz redova Šiptara u Makedoniji i na Kosovu. Bilo je predviđeno da ta divizija, koja je nosila ime »SS-divizija Skenderbeg«, obuhvati 25.000 ljudi. Taj broj nije mogao biti popunjen, naročito i zbog toga što je element iz koga je divizija trebala da regrutuje svoje pripadnike odbijao da se udalji iz svojih krajeva.

U poslednjoj fazi okupacije je na čelo šiptarskog »Centralnog komiteta« na Kosovu došao Džafer Deva, namesto Pejanija. Glavni rad je bio usmeren na stvaranje vojne organizacije koja bi se, u zajednici sa nemačkim jedinicama, suprotstavila izbijanju NOV i POJ na Kosovo i u druge susedne oblasti nastanjene šiptarskim življem. Međutim ovaj je rad ostao uzaludan; snage NOV goneći jedinice Wehrmacht-a, izbile su na Kosmet. Nemačko otstupanje branila je nepotpuno formirana divizija »Skenderbeg«, ali nije mogla zadržati napredovanje oslobodilačkih snaga. Kosovo je bilo oslobođeno i između Jugoslavije i Albanije uspostavljene su stare granice. U završnim borbama učestvovali su, zajedno sa Wehrmacht-om i uz bok albinskih i šiptarskih grupa, još i četnici sa svojim formacijama.

b. *Delatnost Abwehr-a*

Abwehr je na Kosovu razvio snažnu delatnost još pre napada na Jugoslaviju i u godinama pred rat je stvorio tamo jake obaveštajne pozicije. On se pri toj delatnosti koristio osnovama koje su bile postavile još pre Prvog svetskog rata diplomatija i obaveštajna služba austrougarske monarhije. Abwehr je, dakle, gradio svoje pozicije delom na političkom uticaju koji je na albanske nacionaliste od početka ovoga veka — još u vremenu kada se Albanija, zajedno sa Kosovom, Makedonijom, severnom Grčkom i Trakijom, nalazila u sastavu Otomanske imperije — bila razvila Austro-Ugarska.

Rad Abwehr-a na Kosovu u godinama pred Drugi svetski rat bio je usmeren više na političku nego na vojnu stranu. Svakako je nemačka vojna obaveštajna služba, koja je raspolagala i stručnjacima za te oblasti, poznavaocima prilika, jezika i običaja, uspela da stvori sebi tamo takve pozicije da je posle okupacije mogla lako sa njih nastaviti svoj rad u novim uslovima. Ast Beograd je na Kosovu i susednim teritorijalna bio zastupljen sa sve tri svoje linije. Najjaču mrežu je tamo bilo formirano odeljenje I Ast-a, pri čemu se u prvom redu istakao šef referata I H toga odeljenja, kapetan d-r Mati. U Kosovskoj Mitrovici je bio obrazovan Meldekopf, kojim je neko vreme rukovodio podoficir Wagner, u civilnom zanimanju inženjer. Kako je ova pozicija postojala sve važnijom, to je za rukovodioca Meldekopf-a kasnije postavljen poručnik Anton Hoffmann (pseudonim: »Vuk«), Volksdeutscher, koji je za Abwehr radio još pre rata kao student u Beogradu. Hoffmann je imao znatne veze na celome Kosmetu i izgradio je sebi — više društvenom špijunažom, a manje vrbovanjem plaćenih agenata — razgranatu agentsku mrežu. Pri sprovođenju svoje obaveštajne delatnosti on je u najvećoj meri uzimao u obzir mentalitet i karakter Šiptara, njihove običaje i njihov moral, i postigao je znatne uspehe. Pošlo mu je za rukom da ugradi svoje agente kod četnika, a neki njegovi agenti imali su mogućnosti i za neposredniju obradu kompleksa NOP-a. Zajedno sa Matl-om i sa glavnim agentom Abwehr-a I na toj teritoriji, Džaferom Devom, uveliko je doprineo pripremama za kasnije razoružavanje Italijana i prelazak Albanije pod nemačku okupaciju.

Značajan je za ovaj rad naročito veliki broj agenata među najuglednijim pripadnicima šiptarske reakcije. Pored Deve, ovamo treba ubrojiti i Bajazita Boletini-Boljetinca, Aga Agaja, Bedrija Pejanija i druge istaknute nacionalističke »političke figure«. Velikim delom su ovi agenti bili i u neposrednoj vezi sa Ast-om, a opštili su sa njim bilo prilikom povremenih poseta kapetana Matl-a, bilo preko radio-veza. Agenti Ast-a, od koji su neki bili snabdeveni sa radio-stanicama i održavali vezu sa Ast-om ili sa MK-om u Kosovskoj Mitrovici, bili su smešteni u mnogim mestima nastanjenim u većoj ili manjoj meri šiptarskim življem kao što su: Kosovska Mitrovica, Vučitrn, Podujevo, Gnjilane, Uroševac, Prizren, Đakovica, Peć, Rakoš, kao i u područjima Šalja i Drenice. Isto tako raspoređeni su i u Prijepolju, Bijelom Polju. Sjenici, Dugoj Poljani, Tutinu i Novom Pazaru.

Po liniji II je Ast Beograd radio u tome kraju na stvaranju mreže koja se nalazila naročito duž glavnih saobraćajnih veza i u blizini strategiski važnih tačaka. Tu je radio poručnik Wuensche, a u Sandžaku naročito kapetan Richter, poznat pod pseudonimom »Buerger«. Bile su tu prvenstveno u pitanju ove linije: Andrijevica—Čakor—Kosovska Mitrovica—Raška—Kraljevo; Berane—Rožaj—Tutin—Novi Pazar; Uroševac—Kačanička klisura—Skoplje. Ast je ova područja ispitivao, pripremio ih obaveštajno i obuhvatio kartografski. U toj delatnosti je pomoćnu ulogu imao i vojnoupravni savetnik Rolfs, pripadnik Kreiskommandanture u Kosovskoj Mitrovici, a isto tako i organizacija Todt, koja je u tim krajevima izvodila neke radove.

Treba pomenuti da je u Peći operisao jedno vreme FAT 207, takođe podređen FAK-u 201, pod rukovodstvom poručnika, kasnije kapetana, Henns-a. Težište delatnosti ovoga FAT-a, čije je područje rada inače obuhvatalo i Andrijevicu, Đakovicu i Kosovsku Mitrovicu, prenelo se u Albaniju, a njegova su uporišta, između ostaloga, postojala u Plavu i Gusinju. FAT je bio delom sastavljen od pripadnika puka »Brandenburg«, a pridružena mu je bila jedinica Tadžika, od oko 90 pripadnika, dovedenih iz Rusije, gde je ovaj FAT ranije operisao. Januara 1944 godine dodeljeno je tome FÄT-u još 50 Turkmena, a sem toga su se u njegovom sastavu nalazili i neki ruski zarobljenici, nenaoružani, za obavljanje radnih du-

žnosti, kao i grupa Albana'ca zavrbovanih na području FAT-ove delatnosti.

Uporišta u Plavu i Gusinju, kojima je komandovao narednik Radke, imala su zadatak da spreče spajanje partizana severne Albanije i Crne Gore. Odatle su vođene razne oružane borbe protiv partizanskih jedinica, između ostaloga, ofanziva protiv Andrijevice, koju su držali partizani. Kasnije su Tadžici većim delom i sami prešli partizanima, ubivši prethodno nemačkog podoficira koji im je komandovao, posle čega su uporišta u Plavu i Gusinju bila napuštena, a preostali Tadžici upućeni su u Francusku.

Štab FAT-a je bio u Peći sve do avgusta 1944 godine, kada je prešao u Istok, a odatle se, kasnije, povukao prema severozapadu. Glavni zadaci FAT-a su bili u regrutovanju i formiranju četa od domorodačkog stanovništva, naročito Šiptara muslimana za oružanu borbu protiv partizana. Sa toga razloga su mu bile dodeljene jedinice muslimana iz Sovjetskog Saveza, preko kojih je trebalo da stvori dodire sa domaćim muslimanskim življem. U Istoku su koncentrisani zavrbovani domoroci i tu se nalazio centar za njihovu obuku i školovanje. Pripadnici FAT-a su naročito imali i da ulaze u trag britanskim štabovima odnosno obaveštajnim oficirima koji su se nalazili u Albaniji i da ih, po mogućnosti, zarobe. FAT je stajao u prisnoj vezi i sa nemačkim operativnim jedinicama, uz čiju je saradnju sproveo neke od svojih akcija. Isto tako je vršio i poturanje agenata britanskim obaveštajnim eksponentima čije bi postojanje na terenu utvrdio.

Važna je bila Abwehr-ova veza sa Holanđaninom van der Steen-om, a isto tako i sa mnogim Šiptarima, poznatim nacionalistima. Karakteristično je da se, protivno običaju Abwehr-a, istim agentima koristio Ast i za rad po liniji I, i za pomaganje delatnosti po liniji II, a isto tako i za kontraobaveštajnu aktivnost po liniji III.

Sektor III je naročito radio svojim referatom III F, pri čemu je sarađivao, sem van der Steen-a, još i tehnički direktor trepčanskih rudnika, Nemac Hellwig, a kao glavni agent se tu pojavio bivši jugoslovenski obaveštajni oficir pukovnik Konstantin Plavšić.

Pre prelaska na prikaz delatnosti triju Abwehr-ovih linija na Kosovu i među Šiptarima i njihovih glavnih pretstavnika treba ukazati na opšti politički okvir u kojem se,

izražena u odnosima između Abwehr-a i onih pretstavnika šiptarske reakcije na koje se Abwehr oslanjao, razvijala saradnja Abwehr-a sa njima. Politički centri koji su se obrazovali oko važnih pripadnika i rukovodilaca šiptarske reakcije — Džafera Deve (Kosovska Mitrovica), Aga Agaja (Prizren), Hasana Zvizdića (Sjenica), Begolija Begovića (Peć) — težili su, uz veću ili manju podršku Abwehr-a, uglavnom ovim ciljevima:

— širenje nacionalnoga šovinizma među Šiptarima, uz propagiranje načela nacifašističke države i stavljanje u izgled ostvarenja takvih ideja u predviđenoj velikoj Albaniji, koja bi obuhvatala, pored Albanije u užem smislu, još i sve jugoslovenske krajeve nastanjene Šiptarima, s tim što bi ovi imali u tom okviru autonomiju i političku prevagu nad celinom;

— borba protiv NOP-a, naročito protiv KPJ kao njegovog rukovodioca i organizatora;

— borba protiv velikosrpskog i velikobugarskog nacionalizma, kao prepreke za ostvarenje velikoalbanskih ciljeva;

— stvaranje muslimanskog pokreta sa ciljem okupljanja svih muslimanskih elemenata na Balkanu oko Albanije kao svoga političkog centra i kao veze između bosanskih muslimana i muslimanskih masa Bliskog Istoka;

— uklanjanje Italijana sa Balkana, a u isto vreme i eliminisanje uticaja svih ostalih velikih sila, sem nemačkog uticaja, pri čemu je stavljeno u izgled da bi u gornjem smislu proširena Albanija postala glavnim balkanskim eksponentom Trećeg Reich-a. Tu bi najsmeliji albanski šovinistički ciljevi imali svoje ostvarenje, u naslonu na Nemačku, zbog čega im se i postavio prirodni zadatak da Nemačku podupiru i politički i — što je za Abwehr bilo još važnije — obaveštajno.

Takvo postavljanje političkih ciljeva, kao temelja na kojima je izgrađena obaveštajna delatnost odnosno okvira u kojima se ona kretala, pretstavlja izvanredno zanimljiv primer korišćenja i pothranjivanja političkih težnji sa izrazito obaveštajnim ciljevima, i, obrnuto, ostvarivanje političkih ciljeva uz upotrebu obaveštajne službe i uz korišćenje politički pridobljenih snaga za obavljanje izvanredno značajnih obaveštajnih zadataka.

Džafer Deva, imućni trgovac iz Kosovske Mitrovice, bio je u svome kompleksu najvažniji od Abwehr-ovih saradnika na Kosovu. Obrazovan u američkom koledžu u Carigradu, a svršeni učenik trgovačke akademije u Beču, Deva je poznavao i Srednju Evropu i Bliski Istok, govorio mnoge evropske i istočne jezike, bio je muslimanski fanatik i tipični pretstavnik šovinističke velikoalbanske buržoazije. Naročito je širok bio krug njegovih veza u redovima albanskih intelektualaca, a još od 1936 godine bio je stekao i veze sa nacionalsocijalističkim krugovami u Nemačkoj. Kao takav je Deva bio neobično pogodan da bude ono što je ubrzo postao — glavni organizator obaveštajne službe Abwehr-a na Kosovu, kako protiv NOP-a tako i protiv britanskih linija, a i protiv Italijana. Kao nemački eksponent je, po italijanskoj kapitulaciji, ušao u novu albansku vladu kao ministar unutrašnjih poslova, a od maja 1944 godine je uzeo na sebe rukovodstvo već pomenutog komiteta za Kosovo, čiji su ciljevi spajali iredendističko albanizovanje svih područja Jugoslavije nastanjenih Šiptarima, sa beskompromisnom borbom protiv NOP-a.

U jesen 1943 godine, kada je bilo u pitanju to da se bez većih trzavica u Albaniji preuzme vlast od Italijana, koji su tamo imali jake garnizone, Deva je učinio Wehrmacht-u znatne usluge. Zajedno sa Boljetincem, a uz učestvovanje kapetana Matl-a i poručnika Hoffmann-a, pridobio je komandanta albanskog 4 puka u Prištini, Redžepa Giljana, a preko njega i oficire njegovog puka, zatim bataljone u Peći i Đakovici, žandarmeriju, sreske i okružne načelnike, pretsednike opština i lokalne milicije na teritorijama pod italijanskom okupacijom. Celi ovaj posao je bio obavljen blagovremeno. Jednim udarcem, 9 i 10 septembra 1943 godine, posle objavljivanja italijanske kapitulacije, došlo je do akcije svih ovih pridobijenih lica. Italijani su bili potpuno iznenađeni i predali su se bez otpora.

Za Abwehr II je Deva prikupio izvestan broj Šiptara koji su u Beogradu bili obučeni kao diverzanti i padobranci. Jedinica, sastavljena od ovih lica u nemačkim uniformama je spuštena padobranima u Tirani, 9 septembra 1943 godine, i tamo je učestvovala u zarobljavanju komandanta XI italijanske armije i njegovog štaba, kao i u razoružavanju italijanskog garnizona. Februara 1944 godine je uz saradnju Deve, ali i pretstavnika druge šiptarske struje, Ali-beg Drage, regruto-

vano u Kosovskom okrugu oko 5.000 Šiptara, od kojih je formiran jedan SS-ovski puk koji je upućen na obuku u Francusku.

Za Džafera Devu je bila vezana rasprostranjena agentska mreža. Tu je znatnu ulogu imao i Bajazit Boljetinac-Boletini sa svojom braćom, koji su svi u kvislinškoj upravi na Kosovu zauzimali razne položaje. Boljetinac je bio i u neposrednoj vezi sa Abwehr-om. Drugi značajni pripadnici Devine mreže bili su: trgovci Zoja Kosova i Osman Solid iz Kosovske Mitrovice, sreski načelnik u Podujevu, Jahja Fuša; Ali Nojla, vlasnik motornog mlina u istom mestu, zajedno sa svojim bratom gostioničarem; trgovci braća Hodžmulići u Prištini; hodža Alija Banjska iz Banjske; iz Prištine trgovac Bahri Abdurahmani, nekadašnji pomoćnik šefa albanske kvesture Kemalbej, hotelijer Malić Kosova; Bedri Pejani u Peći i mnogi drugi. Ovom svojom mrežom je Deva bio od velike koristi Abwehr-u, a zbog nje je i uživao ugled veći nego ijedan od Abwehr-ovih saradnika, ma koliko ga drugi germanofilski šiptarski krugovi napadali kao neiskrenog i nepouzdanog, tvrdeći da je u suštini anglofil.

Druga važna ličnost bio je Ago Agaj, kratko vreme pre Lutvija okružni načelnik u Kosovskoj Mitrovici. On je već 1941 godine iz Prizrena izvršavao važne zadatke za Abwehr u Albaniji. Naročito je organizovao obaveštajnu mrežu u samome Prizrenu, kao i u njegovoj bližoj i daljnoj okolini prema staroj albanskoj granici. On je učestvovao i u akcijama protiv Italijana, pa je od 1943 godine bio u albanskoj vladi Redžepa Mitrovice, obrazovanoj posle ulaska Nemaca u Albaniju. On je i lično sudelovao u borbama protiv NOP-a, komandujući decembra 1943 godine kaznenim bataljonom koji je sprovodio akcije protiv partizana.

Dok protivnik Devin, Ferhad-beg Draga, nekadašnji šef stranke »Džemijet« u starom jugoslovenskom parlamentu, nije sarađivao sa Abwehr-om, dotle je njegov sin Ali-beg Draga, zvanični »vođa albanske narodnosne grupe u Srbiji«, sarađivao i sa Ast-om i sa BdS-om. Posle italijanske kapitulacije je tražio veze sa britanskom obaveštajnom službom, zbog čega je, po nalogu Abwehr-a, preko Deve i Boljetinca, izvršen na njega neuspeo atentat. Tu treba pomenuti i Vehbija Frasherija. On je stajao u vezi i sa BdS-om i sa Abwehr-om, ali je naročito BdS živo sumnjao u njegovu iskrenost. Sumnje BdS-a

su jačale i kasnije, kada je Frasheri neko vreme bio u Albaniji državni sekretar za inostrane poslove, zbog njegovih prisnih veza sa Italijanima. Pored toga, BdS je još sumnjao da je Frasheri čak radio na uspostavljanju veza sa NOP-om. Ukratko — što se tiče Frasherija, BdS nije bio na čisto za koga je i za čiji račun Frasheri bio aktivniji: za nemačku obaveštajnu službu ili za njene protivnike.

Sektor III F Ast-a Beograd je jedan od glavnih oslonaca imao u ličnosti van der Steen-a. Ovaj je pre svega imao zadatak da suzbije protivničku špijunažu i sabotažu u preduzeću kojim je rukovodio, da bi se sprečilo svako ugroženje ili smanjivanje proizvodnje. Naročiti mu je zadatak bio i sprečavanje formiranja organizacije KP u Trepči. Van der Steenova mreža se prostirala i izvan područja trepčanskog basena, naročito prema pravcima koji iz Albanije vode u unutrašnjost Balkana. Van der Steen je imao agenturu koja ga je brzo obaveštavala o prilikama i zbivanjima u Albaniji i među Italijanima, a mnogo je putovao i po Kosmetu i po Albaniji.

Vrlo je začajno da je BdS i van der Steen-a i tehničkog direktora Trepče Hellwig-a, inače takođe agenta Ast-a, smatrao sumnjivim za vezu sa britanskom obaveštajnom službom. U jednom slučaju je i utvrđeno da se iz Kosovske Mitrovice krijumčare na teritoriju pod italijanskom okupacijom pisma koja odlaze i u protivničko inostranstvo. Tako je Tamarina Budarina, inače sekretarica Hellwig-a, osumnjičena da održava pismenu vezu sa svojim verenikom, Englezom Walter-om Warrington-om, ranijim službenikom »Trepča a. d.«, koji je za vreme rata boravio u Kairu. Za ta pisma je, kako izgleda, znao i Hellwig. Abwehr je za tu stvar javio BdS-u, saopštavajući mu da će nastojati da kontroliše ovaj saobraćaj bez znanja korespondenata, ali da ga ne misli ometati kako bi mogao objasniti pozadinu korespondencije. Ast je izvestio BdS-a o sumnjivoj korespondenciji svakako preventivno, kako bi sprečio da je ovaj otkrije nezavisno od njega i kako bi time uklonio eventualnu intervenciju koja bi mogla ometati Abwehr-ove veze. Ispostava BdS-a u Kosovskoj Mitrovici je posmatrala Budarinu, ali nije mogla utvrditi ništa konkretno, sem sumnje da ona stoji u vezi sa britanskim padobranskim agentima spuštenim u Srbiji. Tipično je da je Abwehr — za razliku od postupka u pitanju ovih britanskih veza odnosno sumnji o njima — odmah zahvatao čim bi se

negde pojavio trag italijanske obaveštajne službe. Tu je došla do izražaja odlučna težnja da se italijanski uticaj na Balkanu suzbije i ograniči (do Badoglio-ve kapitulacije), odnosno da se potpuno eliminiše sa Balkana (posle toga).

Po liniji III F je najvažniji Ast-ov agent na Kosovu bio već pomenuti Konstantin Plavšić. On je, još 1941 godine, dobio zadatak da izvidi u delovima Kosmeta okupiranim od Italije i u Albaniji opštu političku situaciju, zatim politički rad Italijana, njihove ciljeve, teškoće sa kojma se oni susreću i način na koji ih savlađuju, kao i rad britanske obaveštajne službe na toj teritoriji i protiv Italijana. Njegov važan zadatak bio je i obaveštajno osmatranje delovanja KPJ, kao i nacionalističkih organizacija na Kosmetu i Albaniji.

Plavšić je ugrađen u preduzeće Trepču u svojstvu koje mu je omogućavalo putovanja, pa i prelazak granice prema oblasti pod italijanskom okupacijom. Proučio je odgovarajuću literaturu i konkretne aktuelne prilike, posle čega je počeo intenzivan rad. Pošao je od uverenja da formiranje mreže, s obzirom na razne interese i mentalitet sredine, može ugroziti uspeh njegovoga rada. Zato se odlučio da prvenstveno radi sam ili sa malim brojem saradnika i da težište svoga obaveštajnoga rada prebaci na što življu društvenu špijunažu. Tako je i uspeo da skrije svoj rad od oka vrlo oprezne italijanske obaveštajne službe. Mnogo mu je koristila lična veza sa Ali Gašijem, Albancem, protivnikom ranijeg albanskog kralja Zogua. Poznavalac italijanske i britanske delatnosti u Albaniji, Gaši je održavao vezu sa Gani-begom Crnoglavićem-Krijezijem i sa albanskim pukovnikom Muharemom Bajraktarijem, pripadnicima probritanske struje među istaknutim albanskim reakcionarnim rukovodiocima. Tako je i Gaši bio u grupi Albanaca koji su sa britanskim pukovnikom Oakley-em Hill-om hteli da organizuju ustanak protiv Italijana u Albaniji pre sloma stare Jugoslavije. Ustanak nije uspeo, a Gaši je morao da se prebaci u Kosovsku Mitrovicu, gde je postao, prvo, jednim od sekretara albanske nacionalističke grupe, a kasnije kapetanom pogranične straže u Vučitrnu. Marta 1943 godine je ubijen u unutrašnjim albanskim razračunavanjima. Mada nije bio agent u pravom smislu, Gaši je bio najvažniji Plavšićev informator, odajući mu bezbrojna obaveštenja o licima, zbivanjima i odnosima u Albaniji, a sem toga ga je podučavao i u albanskom jeziku, istoriji i pravu iz zakonika

Leke Dukađina. Naročito su dragoceni bili za Plavšića podaci koje je od ovoga svoga saradnika dobijao o italijanskoj obaveštajnoj službi.

Postupajući izvanredno temeljito, Plavšić je podneo Ast-u opširan izveštaj o tematici koja mu je stavljena u zadatak, davši i opštu sliku problema, odnosa i političkih uticaja u prostoru koji je posmatrao. Karakteristično je da je on došao do zaključka da stvaranje narodno-oslobodilačkog fronta pod vođstvom komunističkih partija ima na Balkanu, a naročito u onom delu koji je on proučavao, više izgleda na uspeh od britanskoga plana za stvaranje nacionalističkih frontova pojedinih balkanskih država. Po Plavšićevom mišljenju je britanskoj koncepciji nedostajala zajednička ideja, pa otuda i kohezija, u suprotnosti prema tezi naprednih snaga o uklanjanju svega staroga i izgrađivanju nove društvene zajednice. Plavšićev izveštaj je Ast, zbog njegove temeljitosti, uputio u celini Amt-u Ausland/Abwehr.

Plavšićev metod je bio da sklapa što više poznanstava, ali specijalno tamo i u onim krugovima gde je to bilo korisno za njegovu delatnost. Doista je, na taj način, postao ubrzo najbolje obaveštenim odnosno najobjektivnijim čovekom koga je Abwehr imao na toj teritoriji. Njegova je obaveštajna delatnost bila usmerena koliko protiv rada italijanske obaveveštajne službe, toliko i protiv britanskog delovanja, a pogotovu i protiv NOP-a. Preko svojih poznanika je naročito o ovoj poslednjoj temi dobio mnogo pojedinačnih podataka, koji su mu, pri njegovom metodu rada, mogli dati jasnu sliku.

c. *Ispostava Sipo i SD-a*

U Kosovskoj Mitrovici je formirana ispostava BdS-a februara 1942 godine. Obrazovanju ispostave prethodilo je već pomenuto informativno putovanje jednoga pripadnika Sipo i SD-a, koji je obišao teren i o svojim utiscima podneo izveštaj koji je napred opširno citiran.

Razlozi za formiranje ispostave bili su višestruki. Pre svega, sama oblast Kosova, sa svojim specifičnim narodnosnim i političkim problemima, pretstavljala je teren koji je bio nesumnjivo važan za bezbednosno-policiski aparat okupacione sile, pošto je zbog veoma složene problematike stalno posto-

jala mogućnost da se tu pojave ozbiljni nemiri i ugroženje okupacionoga poretka. Drugo, kao centar Šiptara, Kosovo je bilo naročito zanimljivo u pogledu delatnosti Sipo i SD-a prema njima. U vezi sa političkim ciljevima Trećeg Reich-a i njihovim ostvarivanjem, albanski živalj na Balkanu, uključujući i snažni šiptarski centar u Kosovskoj oblasti, pretstavljao je činilac za koji je i aparat Sipo i SD-a nužno morao biti u velikoj meri zainteresovan. Najzad, Kosovo je bilo geografski isturena pozicija prema italijanskoj okupacionoj zoni, odnosno prema proširenoj Albaniji, s jedne, i Sandžaku, s druge strane. Tu je bila, i zbog narodnosnih i zbog političkih prilika, najpogodnija osmatračnica za događaje preko granice i za praćenje italijanske političke i obaveštajne delatnosti. Svemu ovome se može dodati još i činjenica da je tu bio i trepčanski rudni basen, izvanredno važan za nemačku ratnu privredu, sa svojom velikom aglomeracijom radništva koja je pretstavljala potencijalnu opasnost za okupatora i njegove interese.

Ispostava je obrazovana najpre pod nazivom »Aussenkommando«, a posle nekoliko meseci je njen naziv promenjen u »Aussendienstelle«, kakav je ostao do kraja. Prvi rukovodilac ispostave bio je SS-kapetan Hammer. On je tada ostao u Mitrovici vrlo kratko vreme, svega nekoliko nedelja, a zatim je na njegovo mesto došao SS-kapetan Guenther Hausding. Oktobra iste, 1942 godine, došao je ponovo Hammer na čelo ispostave, a njega je juna 1943 godine nasledio SS-kapetan Bordiert. Ovaj je na tome položaju ostao do januara 1944 godine, ali ga je septembra i oktobra 1943 godine zamenjivao izvesno vreme SS-poručnik Hansy. Posle Borchert-a je rukovođenje ispostavom uzeo na sebe SS-poručnik Feistritzer, koji je ostao njen starešina do povlačenja.

Ispostava je imala dosta osoblja, koje se češće smenjivalo, a bilo je sastavljeno od SS-podoficira, tumača i kancelariskih službenika. Radi održavanja veze, ispostava je imala i sopstvenu radio-stanicu.

Delatnost ispostave je bila usmerena u više pravaca, koji su proistekli iz same situacije na tome terenu, a u vezi sa već pominjanim njegovim značajem. Pre svega, svoj osnovni zadatak, borbu protiv NOP-a, ispostava nije sprovodila u delo samo na uskom planu neposredne delatnosti suzbijanja njegovih ilegalnih organizacija, iako se na tome uveliko anga-

žovala, već je nastojala da celoj problematici suzbijanja NOP-a priđe što šire. Ocenjujući situaciju u Kosovskoj oblasti, ispostava je zaključila da će njeno znatno angažovanje i sprovođenje određene politike korišćenja nacionalnih suprotnosti olakšati držanje ove teritorije pod nemačkom kontrolom. Po toj liniji naročito se istakao njen rukovodilac Hausding, koji je uporno radio na potstrekavanju nepoverenja i suprotnosti između Šiptara i Srba, favorizirajući one prve. Inače, u praktičkoj operativnoj delatnosti ispostave izvanredno mesto je zauzimala obaveštajna obrada i egzekutivno suzbijanje ilegalnih organizacija KPJ i SKOJ-a u raznim mestima Kosovske oblasti. Dalja aktivnost je bila usmerena prema britanskoj obaveštajnoj službi, pošto je ova, prirodno, morala imati svoje veze u tome kraju, gde je dugo godina delovala kompanija »Trepča Mines Ltd.«, čije je rukovodno osoblje u rudarsko-topioničkim postrojenjima bilo isključivo britansko. Iz krila toga osoblja je i proizišlo nekoliko najvažnijih britanskih obaveštajnih oficira koji su u toku rata operisali u Srbiji ili se sa Bliskog Istoka bavili obaveštajnim radom prema srpskoj teritoriji. Takođe je obraćena pažnja i na italijansku obaveštajnu službu (uglavnom do kapitulacije Italije), čije se dejstvo osećalo preko granice koja je razdvajala nemačko okupaciono područje od italijanskoga. Ona je tražila i nalazila podrške u jednom delu šiptarske buržoazije. Naposletku, obaveštajna delatnost ispostave je i ofanzivno dejstvovala preko te granice, u pravcu Sandžaka i Albanije odnosno dela Kosmeta i Makedonije koji je bio pod albansko-italijanskom okupacijom.

U radu ispostave pada naročito u oči da je ona, veoma mnogo radila i po liniji SD-a, što inače nije bio slučaj sa drugim ograncima BdS-a na teritoriji okupirane Srbije. Taj se rad kretao u dva glavna pravca, od kojih je jedan bio obrada etničkih i političkih problema, naročito u pogledu manevrisanja prema šiptarskoj manjini, a drugi se bavio poglavito privrednim problemima, u vezi sa trepčanskim rudnicima i njihovom problematikom.

Zatim treba primetiti da je ispostava imala svoj ogranak, pod nazivom »Aussenposten«, u Novom Pazaru. To je uporište bilo formirano septembra 1942 godine radi rasterećenja ispostave i, naročito, radi lakšeg i bržeg otpravljanja poslova u delu Kosovske oblasti prema Sandžaku i Srbiji, odnosno u

samom Sandžaku. Uporištem u Novom Pazaru, koje je postojalo od tada pa do leta 1944 godine, rukovodio je najpre SS-poručnik Andorfer, kasnije SS-poručnik Jonas i naposletku SS-poručnik Hansy. Važan kao rukovodilac agenture, bio je u tome uporištu SS-podoficir Klaar. Uporište nije imalo svoju radio-stanicu, već je održavalo vezu sa ispostavom putem telefona i kurira. Naročito važan zadatak uporišta bio je da neposredno rukovodi agenturom u tome kraju Kosovske oblasti i preko granice u Sandžaku. Posebnu pažnju uporište je poklanjalo suzbijanju NOP-a u studeničkom srezu, u kojem je postojala dosta snažna partizanska aktivnost. Ostale dužnosti uporišta bile su uglavnom istovetne sa dužnostima ispostave.

U političkom radu ispostave, u kojem se jasno ocrtava izrazito antisrpska linija pri obradi etničkih problema i u praktičkoj delatnosti, naročito je došla do izražaja tendencija da se, preko šiptarske reakcije, stvore političke i obaveštajne veze ka Albaniji. Tu je važnu ulogu imao Džafer Deva, koji je radio i sa ispostavom i sa Abwehr-om. Delatnost po toj liniji, pri čemu je u Kosovskoj oblasti povlašćivan šiptarski elemenat na štetu srpskog, nanela je velike štete odnosima između dveju narodnosti na toj teritoriji i doprinela je stalnim nacionalnim trvenjima i progonima. Naročito je štetna bila aktivnost SS-kapetana Hausding-a, koji je istupao svojim negativnim izveštajima i protiv onih Šiptara koji su bili za stvaranje snošljivih odnosa između dveju narodnosti, nazivajući ih »srpskim agentima« i dajući o njima nepovoljno mišljenje u svakoj zgodnoj prilici. Protiv okružnog načelnika Lutvija, koga je smatrao pretstavnikom te linije, on je čak organizovao atentat. No ni posle Hausding-ovog odlaska nije se politička linija ispostave promenila. Što se Hausding-a lično tiče, pojavio se on ponovo u Mitrovici pred italijansku kapitulaciju, kada je sa jednom grupom pripadnika Sipo i SD-a, prateći Wehrmacht, krenuo na albansku teritoriju iz Mitrovice. Sa tom njegovom grupom, koja je nosila naziv »Nebeltrupp Hausding« (jedinica za zamagljivanje Hausding), srešćemo se kasnije na drugom mestu.

U svojoj delatnosti protiv britanske obaveštajne službe, ispostava je naročito pratila zbivanja u službeničkom aparatu i radništvu trepčanskih rudnika. Specijalno se interesovala za Stanley-a Bailey-a, pretpostavljajući da je on sačuvao veze u

Trepči i da će ih iskoristiti za svoj obaveštajni rad, pa i za sabotaže. Kada je juna 1943 godine pala u nemačke ruke britanska sabotažna grupa majora Selby-a, nađen je kod nje plan za sprovođenje sabotaža u postrojenjima Trepče. Ispostava je tada preduzela mnoštvo mera, naročito unutrašnje kontrole radnika, sa ciljem da blagovremeno upozna i spreči rad eventualnih Bailey-evih veza. Ukoliko su postojali zakulisni britansko-nemački aranžmani oko Trepče — što je vrlo verovatno —, ispostava za njih nije znala. Zato je i sa mnogo sumnje posmatrala rukovodioce trepčanskih rudnika, koje je na njihove položaje bio postavio Generalni opunomoćenik za privredu u Srbiji, Neuhausen.

Delatnost ispostave protiv NOP-a bila je naročito zanimljiva i u vezi sa njom je formirana razgranata agentura. Delom na osnovu njenih podataka, a delom i na osnovu informacija koje bi dobijala od drugih nemačkih ili kvislinških ustanova, ispostava je, u toku svoga rada, izvršila nekoliko većih egzekutivnih zahvata, koji su doveli do mnogobrojnih hapšenja. Između ostalih je, od agenata ispostave, bio važan sreski načelnik sreza lapskog, Jahja Fuša, raniji saradnik NOP-a, koji je pomagao u prebacivanju ljudi u partizanske redove. Zavrbujući ga, ispostava je dobila važnoga agenta koji joj je omogućio jednu od krupnijih provala. Najvažniju ulogu u provali imao je partizanski kurir Hamid Dedić, koji je bio veza između partizanskih odreda i ilegalnih organizacija na Kosovu. On je svu poštu koju bi prenosio najpre davao ispostavi, koja bi je prepisivala, pa zatim, po Dediću, dostavljala organizaciji kojoj je bila upućena. Tako je BdS dolazio do podataka o pozadinskim partiskim organizacijama i o jedinicama na terenu Jablanice. U gračaničkom srezu izvršeno je masovno hapšenje pripadnika i pristalica NOP-a. Istražnim postupkom, uz upotrebu fizičkoga pritiska, otkrivene su u tome srezu organizacije KP i NOP-a, a broj uhapšenih popeo se na preko stotinu.

Inače je, sem ove, ispostava uspela da izvrši još pet sličnih provala u organizacije NOP-a u Kosovskoj Mitrovici, Zvečanu i Starom Trgu. Od toga je jedna izvršena još 1942 godine, tri u toku 1943, a jedna — sem one preko Dedića — 1944 godine. Sve te provale su imale teške posledice u pogledu ljudskih žrtava.

Do ovih svojih egzekutivnih realizacija došla je ispostava obaveštajnim putem. Slučaj Hamida Dediča nije bio jedino ubacivanje ispostavinog agenta u ilegalne organizacije i njihove veze. Ona se uopšte trudila da uvlači svoje agente u organizacije KPJ i NOP-a, nastojeći pritom da strpljivo prikuplja podatke, tako da bi do zahvata došlo u trenutku kada bi se raspolagalo već znatnim i zaokruženim pregledom i materijalom. Prilikom hapšenja obično* bi ispostava ostavila nekoga od pripadnika organizacije na slobodi, pa bi pratila dalje njegov rad preko svoje agenture, tako da bi dolazila do novih podataka, otkrivala nove veze i pripremala nova hapšenja. Same istrage su vođene veoma brutalno, naročito protiv pripanika KPJ i SKOJ-a, tako- da je ispostava obično putem fizičkog pritiska dolazila do dopune podataka iz agenturnog rada. Često bi u samom zatvoru, pritiskom ili privilegisanjem pojedinih hapšenika, bilo vršeno njihovo vrbovanje, pa bi oni, zatim, bili upotrebljeni kao provokatori u cilju prikupljanja novih podataka u samom zatvoru, ili za razbijanje morala među zatvorenicima. Iskazima onih koji bi u zatvoru popustili operisala je ispostava prema ostalim zatvorenicima, upotpunivši tako svoje poznavanje rada i delatnosti cele organizacije.

Pri prvoj od navedenih velikih provala važnu ulogu je odigrao provokator Dušan Vukotić ubačen u redove KP. Pri drugoj provali, marta 1943 godine, ispostava je zavrbovala uhapšenoga Momčila Tvrtkovića, na osnovu čijeg agentskog rada su, zatim, uhapšena ostala lica. Juna 1943 godine, pri trećoj provali, pohapšeno je 38 lica, cd kojih je njih 8 pušteno. Deset ih je streljano odmah, 8 je trebalo da bude upućeno na prinudni rad i 12 na slobodni rad. Kako se, međutim, pojavila potreba za sprovođenjem neke odmazde, to su šestorica od onih određenih za prinudni rad takođe streljani. Prilikom ove provale uhapšen je u Kosovskoj Mitrovici funkcioner Sreten Gezović, a prilikom hapšenja funkcionerke Jelene Pavlović zaplenjen je obiman pismeni materijal, na osnovu kojeg je produžena obrada, pa je zatim izvršeno novo hapšenje izvesnog broja lica. Ispostava je tada na osnovu iskaza pohapšenih i iz materijala koji je prilikom njihovog hapšenja dospeo u ruke ispostave izvršila delimičnu rekonstrukciju organizacije KP i SKOJ-a u Kosovskoj Mitrovici i njenoj okolini, a isto tako saznala i za neke članove Oblasnog komiteta za Ko-

sovo i Metohiju, kao i Glavnog štaba za Srbiju. Do ove provale je bilo došlo, između ostaloga, i sadejstvom Milke (Menke) Najdanović, koja je predala ispostavi izvesnu količinu letaka, dobijenih u cilju rasturanja, a zatim je bila upotrebljena kao provokator u zatvoru, među uhapšenim pripadnicima ilegalnih grupa KPJ i SKOJ-a.

Oktobra 1943 godine došlo je do nove velike provale, pete po redu, koja je naročito pogodila organizaciju KPJ u Starom Trgu. Do te provale je došlo putem hapšenja Abdule Rafeta, političkog instruktora, i Bahrija Džabirija, glavnog kurira. Rafet je provalio sekretare partiskih organizacija na Kosmetu, među njima i Đuru Atalića, koji je u zatvoru dao opširne iskaze.

Mada je agenturni rad ispostave bio izvanredno razgranat i pretstavljao osnov na kojem je ona izgradila svoju delatnost protiv NOP-a, ipak je konspirativnost u radu ispostave i njene agenture bila dosta slaba, sem kada je reč o onim agentima koji su ubacivani u organizacije NOP-a i KPJ ili koji su iz tih redova zavrbovani. Neki od ovih agenata dekonspirisali su se tek posle hapšenja grupe u koju bi bili ubačeni ili iz koje bi bili zavrbovani, i to bilo svojim držanjem u samom zatvoru, bilo na osnovu činjenice što su pušteni dok bi ostali uhapšenici bili streljani ili upućivani na prinudni rad. Međutim i tu se dešavalo da bi među puštenim zatvorenicima bio poneki koji je u zatvoru zavrbovan, a koji je uspeo da se ponovo ubaci u organizaciju, ne dekonspirišući se, dajući time osnova za novu obradu i, kasnije, za nova hapšenja.

Kao zanimljivu pojedinost treba istaći da je ispostava tražila i agente iz Beograda radi sprovođenja svojih mesnih zadataka, ukoliko ne bi sama za neki određeni posao imala pogodno lice u svojoj agenturi. Tako je, naprimer, jednom prilikom upućen iz Beograda od BdS-a ispostavi Branko Nikolić, koji je zatim ubačen među radnike rudnika Trepče.

Agenti ispostave se mogu podeliti u nekoliko grupa. Pre svega su Volksdeutscher-i nastanjeni u Kosovskoj oblasti stavili svoje usluge ispostavi na raspoloženje. Među ovima je bilo i nekoliko predratnih saradnika nemačke obaveštajne službe. Oni među njima koji su već duže vreme živeli u tome kraju bili su i važan izvor za proveravanje lica. Dalja grupa ispostavine agenture regrutovala se iz redova šiptarske reakcije odnosno šiptarskih iredentističkih elemenata, pa bilo

da su zavrbovani novcem, bilo na osnovu političkog ubeđivanja. Najzad, naročito u pogledu rada protiv NOP-a i ilegalnih organizacija KPJ i SKOJ-a, agentura je sticana i vrbovanjem u zatvoru odnosno na osnovu optužnoga materijala koji bi bio takvom licu predočen uz stavljanje pred dilemu ili da radi za ispostavu, ili da i samo bude žrtva gestapovskih mera.

Agentura ispostave prostirala se i izvan Kosovske oblasti, tako da su rezidenture — obaveštajni punktovi postojali kako u mestima na Kosovu, tako i u susednim područjima. Tako su poznati takvi agenturni punktovi u Peći, Prištini, Vučitrnu, Podujevu i Raškoj.

Veza između ispostave i BdS-a putem radio-saobraćaja bila je veoma živa. Dešavalo se da bi uzajamno opštenje putem radiotelegrafije bilo vršeno četiri do pet puta svakog dana kada bi na teritoriji ispostave došlo do važnijih zbivanja.

Ispostava u Kosovskoj Mitrovici je svoj zadatak, sa gledišta okupatora i proceni njegovog bezbednosno-policiskog aparata, izvršila sa prilično uspeha. U pogledu delatnosti protiv NOP-a, ispostava je zabeležila nekoliko većih egzekutivnih zahvata i uspela je da u izvesnoj meri ometa organizovanu partisku delatnost. Međutim, ona nije postigla trajan uspeh i organizacije KP i NOP-a su čitavo vreme okupacije pretstavljale protivnika koji je remetio ostale političke planove ispostave i okupatora uopšte i sprečavao postizanje željenih uspeha u njenom razornom delovanju, naročito u pogledu raspirivanja mržnje i suprotnosti između šiptarskog s jedne i srpskog i crnogorskog življa s druge strane. To je onemogućilo veći uspeh taktiziranja ispostave i drugih činilaca okupatora prema šiptarskom stanovništvu, mada je koriščenje i huškanje šiptarskih reakcionarnih i iredentističkih krugova, s jedne i saradnja sa četnicima s druge strane donela teške posledice i žrtve domaćeg stanovništva. U saradnji sa drugim nemačkim ustanovama, ispostava je dosta doprinela stvaranju oružanih šiptarskih formacija, sastavljenih od reakcionarnih i šovinističkih elemenata, koje su upotrebljavane u borbi protiv NOP-a. Ispostava je uspela da parališe delatnost italijanske obaveštajne službe. Ostaje otvoreno pitanje koliki je udeo ispostave u činjenici što za sve vreme okupacije u rudarsko-topioničkim postrojenjima trepčanskog basena nije bilo većih sabotaža. Svakako je rad britanske obaveštajne službe na Kosovu ostao bez osetnih posledica.

3. Bačka

Posle ukidanja Einsatzkommando Sipo i SD-a, koju je Einsatzgruppe za Jugoslaviju bila isturila u prvim danima okupacije u Novi Sad, a kasnije je prebacila u Petrovaradin, u Bačkoj više nije bilo delatnosti nemačkog bezbednosno-policiskog aparata, sem agenturnog rada iz centara izvan Mađarske tj. izvan teritorije koji su okupirali Mađari ili iz zakamufliranih centara na njenoj teritoriji koji su bili u vezi sa RSHA. Mađarska je bila za Treći Reich formalno inostranstvo, pa je prema tome i Bačka, obuhvaćena njenim proširenim granicama, pretstavljala za nemačku obaveštajnu službu inostranu teritoriju. Tako Sipo i SD u Bačkoj nije imao centara, a agentura koja bi tamo radila bila je, uglavnom, na liniji VI. Izvesne agenturne delatnosti prema Bačkoj je bilo i sa okupirane srpske teritorije, odnosno iz Banata, i to mahom po liniji kontraobaveštajne službe, dakle: po sektoru IV E, a i po sektoru VI.

Za vojnu obaveštajnu službu važi to isto. Abwehr je pokušao da održi izvesno vreme u Novom Sadu svoj obaveštajni centar oko ilegalne radio-stanice »Nora«, vezane za Ast Beograd odnosno za njegovu radio-stanicu »Bernhard«. Međutim izgleda da je već 1941 godine ovaj centar bio demontiran. Inače je mreža nemačke vojne obaveštajne službe u Mađarskoj bila vezana za tamošnju »Kriegsorganisation« Abwehr-a, koja je i tamo postojala kao u svima zemljama nemačke interesne sfere i onima sa kojima je Nemačka održavala diplomatske odnose. Međutim III F Ast Beograd je, delom preko agenta Baur-a i njegovih veza sa mađarskim kontraobaveštajnim rukovodiocem Bertalanom Kunom, pružio svoju agenturu ne samo u Bačku nego i na teritoriji stare Mađarske, došavši čak u sukob sa teritorijalno nadležnim Abwehr-ovim ustanovama u Mađarskoj. Drugo-, u kontraobaveštajnom radu na teritoriji pod Vojnim zapovednikom Srbije, linija III F je nailazila na ogranke odnosno na agenturu mađarske obaveštajne službe koja se pružala na tu teritoriju. Prateći te mađarske linije, Abwehr-ova delatnost je prelazila i granice prema mađarskoj okupacionoj teritoriji, dakle u Bačku, kao što je to već poznato iz slučaja sa delatnošću Abwehr-ovog agenta Heinrich-a Sohl-a odnosno mađarskog agenta Pala Berte. Ipak,

na bačkoj teritoriji nije bilo stalnih Abwehr-ovih ustanova, a najmanje takvih koje bi bile vezane za Beograd.

Situacija se promenila marta 1944 godine, kada je praktički bila izvršena okupacija Mađarske, naporedno sa nasilno izvedenom promenom vlade i režima u njoj. Tada je u Budimpešti ustrojeno nadleštvo Zapovednika Sipo i SD-a, sa SS-pukovnikom Geschke-om na čelu. Ova je ustanova isturila na teritoriju Mađarske nekoliko komandi Sipo i SD-a, to jest službene ustanove.koje su nosile naziv »Kommandeur der Sicherheitspolizei und des SD«, skraćeno: KdS, kakav su, naprimer, imale i nemačke bezbednosno-policiske ustanove u Mariboru i na Bledu. Između ostalih je bio formiran takav KdS u Segedinu, a ovaj je isturio svoje ispostave na bačku teritoriju.

Osoblje KdS-a, formiranog u Segedinu, stiglo je prvo u Novi Sad, u jačini od 15 do 20 pripadnika Sipo i SD-a, a pocl komandom SS-majora Blunk-a. Toj komandi je dodeljen i SS-kapetan Pamer, koji je ranije, kao poručnik, stajao na čelu EK Novi Sad u sastavu EG Beograd, a zatim bio rukovodilac ispostave BdS-a u Zrenjaninu. Blunk je sa glavninom svoga ljudstva prešao u Segedin, dok je u Novom Sadu ostala ispostava segedinskog KdS-a, sa Pamer-om na čelu. Pored ispostave u Novom Sadu, pod ovim KdS-om su bile još ispostave u Somboru i Keczkemet-u, kao i logor u Bačkoj Topoli, namenjen prikupljanju Jevreja, koje je odmah započelo. Taj je logor, sem toga, služio[1] i za pritvaranje lica osumnjičenih za saradnju sa partizanima. Pod upravom KdS-a logor je ostao do avgusta 1944 godine, kada ga je preuzela mađarska vojska.

Delatnost KdS-a Segedin i njegovih ispostava u Bačkoj bila je kratkotrajna, svega nekoliko meseci, to jest od marta do avgusta 1944 godine. Ta delatnost je bila usmerena prvenstveno protiv NOP-a, a oslanjala se naročito na Volksdeutscher-e u Bačkoj. Ovi su tamo* bili organizovani u okviru nemačke manjine u Mađarskoj, u kojoj je ova imala specijalni status. I u Bačkoj je veliki broj pripadnika nemačke manjine služio u SS-u, uprkos tome što su tu bili posredi formalno mađarski državljani. Od svih volksdeutscherskih grupa u granicama tadašnje Mađarske, ona u Bačkoj je stalno isticana kao uzor, baš u pogledu dobrovoljnih prijava za stupanje u SS, kao i u političkoj i privrednoj delatnosti u korist Trećega Reich-a. Sipo i SD se mogao utoliko pre osloniti na volks-

deutscherske elemente pošto su ovi bili i prema slovenskom, ali i prema mađarskom životu i mađarskoj državi apsolutno neprijateljski nastrojeni, nezadovoljni i samom činjenicom što je Bačka bila dodeljena Mađarskoj, a i postupcima kojima su Mađari pokušavali da vrše mađarizaciju te teritorije i potiskivanje volksdeutscherskog dominantnog uticaja.

4. Makedonija

a. Opšti politički okviri obaveštajne delatnosti

U pogledu Makedonije, Hitler-ova odluka o deobi Jugoslavije, od 12 aprila 1941 godine, sadrži svega kratku napomenu da »područje u kojem su naseljeni bugarski Makedonci pripada Bugarskoj prema etničkoj granici«. Zatim se, tehnički, još naređuje da će privremenu granicu odrediti OKH, prema vojnostrategiskim momentima, a da treba pripremiti predaju te oblasti Bugarima.

Više jasnoće u pitanju sudbine Makedonije — o kojoj, očevidno, Hitler nije imao neku jasnu pretstavu prilikom donošenja ove opšte odluke — uneo je u taj problem razgovor između Ribbentrop-a i grofa Ciano-a u Beču, 21 i 22 aprila 1941 godine. Na tome sastanku su se dva osovinska partnera sporazumela o podeli plena. Ustvari je to bio razgovor između jačeg partnera koji je slabijem saopštavao prilično jednostrano šta misli zadržati sebi, šta dodeliti drugima, a šta prepustiti njemu. Ribbentrop je, između ostalog, saopštio Ciano-u da se Hitler obavezao bugarskom kralju Borisu da će Makedoniju potpuno prepustiti Bugarskoj. Ciano je tu učinio rezervu u pitanju razgraničenja i zatražio da se Albaniji — koja je tada praktički bila pod italijanskom okupacijom — dodele područja Debra, Gostivara i Tetova, kao i neka druga, nastanjena albanskom manjinom, kako bi se dobila granica »koja je snažna i logična u vojnom pogledu«. Praktički je doista Makedonija podeljena na dva dela: na jedan, veći, koji je priključen Bugarskoj, i drugi, manji, koji je dodeljen Albaniji odnosno Italiji.

Ova je podela ostala na snazi i posle italijanske kapitulacije, kada su u zapadni, albanski deo ovako pocepane Makedonije ušle razne nemačke ustanove i vlasti. Mada je takvih ustanova, bez obzira na formalno uvažavanje »bugarskog su-

vereniteta« tj. aneksije, bilo i u istočnom, bugarskom delu, ipak nije izvršeno povezivanje raznih nemačkih vojnih, policiskih i obaveštajnih ogranaka koji su se nalazili na dva dela makedonske teritorije. Ogranci koji su postojali i delovali u bugarskom delu Makedonije, kao, naprimer, vojnoprivredne, obaveštajne i druge ustanove, bili su vezani za centre u Sofiji i Beogradu. Ogranci istureni u albanski deo Makedonije pripadali su mahom ustanovama koje su nemačke vlasti formirale u Albaniji, sa centrom u Tirani. Prema tome, ni nadmoćni uticaj Nemačke u bugarskom delu Makedonije ni nemačka okupacija u Albaniji i zapadnom pojasu Makedonije, koji je ovoj dodeljen, nisu posle isključenja italijanskog uticaja na Balkanu doveli ni do kakvih izmena u samoj činjenici da je Makedonija pocepana u dva dela i da joj je negirana etnička egzistencija.

U danima operacija protiv Jugoslavije, na teritoriju Makedonije došle su isključivo nemačke jedinice. One su naišle na manje-više haotično stanje. Stari aparat državne vlasti bivše Jugoslavije bio je potpuno razbijen. Otuda su svugde prve organe vlasti pod okupacijom postavile nemačke jedinice, i to kako u onome delu koji je kasnije dodeljen Albaniji, tako i u istočnom, kasnije bugarskom delu. Krajem aprila i u toku maja uspostavilo se u Makedoniji ono teritorijalno stanje koje je, zatim, ostalo sve do kraja okupacije. Nemačke komandanture su se povukle i na njihovo mesto došli su novi organi vlasti koje su formirali novi gospodari Makedonije.

U zapadnom delu su za to vreme, to jest dok nije sproveden u život sporazum Ribbentrop—Ciano, radile razne iredentističke i šovinističke sile na organizovanju svojih snaga, pokušavajući da se nametnu u nastaloj situaciji. Formirali su se razni komiteti, koji su pokušavali da kod okupatora dobiju mandat za vršenje izvesnih političkih funkcija, ali koji su mahom bili kratka veka. U nekim mestima zapadne Makedonije bili su, naprimer, naporedno obrazovani albanski i probugarski komiteti, koji su imali znatnog udela u trovanju odnosa među etničkim grupama stanovništva. Kada su, naposletku, sredinom maja, u sva mesta područja koje je priključeno Albaniji ušle italijanske vojne vlasti, delatnost ovih komiteta je praktički prestala, ali je nova okupaciona vlast uveliko favorizovala šiptarski živalj prema ostalim etničkim grupama i, naročito, prema samoj makedonskoj većini. Mada su

Italijani držali rukovodne položaje u novoj upravi, koja je nosila, uglavnom, vojnoupravni karakter, ipak su svi pomoćni položaji, u kojima bi se pojavljivali domoroci, bili u rukama albanske iredente i šiptarskih reakcionara.

Glavni gradovi Makedonije i njen pretežni deo, uključivši Skoplje, vardarsku dolinu, Ohrid i Bitolj, predati su Bugarima delom već krajem aprila. Ipak su se izvesne nemačke ustanove zadržale i duže vreme na toj teritoriji, vršeći upravne ili političke funkcije. Takođe su se tu zadržale razne komandanture i ustanove Wehrmacht-a, naročito vojnosaobraćajnog karaktera, a u vezi sa komunikacijama koje su postojale između nemačkih okupacionih trupa u Grčkoj i onih u Srbiji i drugim, delovima Jugoslavije. Sem toga su u bugarskom delu Makedonije formirane razne nemačke vojnoprivredne i, naročito, obaveštajne ustanove, koje su dobrim delom održavale službene veze savezničkog karaktera sa bugarskim vlastima, ali u isto vreme vodile i sopstvenu politiku i obavljale sopstvene delatnosti mimo Bugara, pa čak i prema njima odnosno protiv njih.

Uopšte se situacija koja je dala okvir nemačkoj obaveštajnoj delatnosti u Makedoniji za vreme okupacije može okarakterisati ovako:

U delu koji je predat italijansko-albanskim vlastima nisu ostale nikakve službene nemačke ustanove. Tamo je ulogu okupatora vršila Italija, a ukoliko bi nemačka obaveštajna služba dejstvovala na toj teritoriji, ona bi to mahom činila krišom od italijansko-albanskih vlasti i, naročito, iza leđa Italijana. Ta je situacija vladala do 1943 godine, to jest do italijanske kapitulacije. Posle nje su italijansku vlast zamenile nemačke ustanove vojnoupravnog, bezbednosno-političkog i vojnoobaveštajnog karaktera. Nemci su produžili da se oslanjaju na albanske kolaboratere, favorizujući ih prema ostalom životu na isti način kao što su to dotle činili i Italijani, pri čemu su težili da Šiptare na jugoslovenskoj okupiranoj teritoriji — isto kao i stanovništvo same Albanije — pridobiju za sebe. Tu se pojavljuju nemački instruktori za formiranje albanske kvislinške žandarmerije, radi se na obrazovanju SS-formacija od ljudstva albanske narodnosti pod nemačkom komandom i. pothranjuju se i dalje šovinistički planovi albanske reakcije.

Prodrevši iz Bugarske, nemačke jedinice su okupirale Makedoniju. Prema Hitler-ovoj odluci o podeli Jugoslavije, Makedonija je bila predata Bugarima. Ipak su Nemci zadržavali u njoj znatan obaveštajni i privredni aparat i razne vojne ustanove. Na fotografiji: Nemci i Bugari na jednoj svečanosti u Skoplju. Kroz špalir, koji sačinjavaju postrojeni bugarski (levo) i nemački vojnici, prolaze bugarski general Mihov (pozdravlja rukom) i nemački konzul Witte (u crnoj uniformi)

U delu Makedonije koji je priključen Bugarskoj, Nemci ne istupaju u onoj okupatorskoj ulozi u kojoj se pojavljuju od jeseni 1943 godine u albanskom delu, ili koju su dotle tamo imali Italijani. Na području pod bugarskom okupacijom Nemci su dominantni saveznik koji formira one ustanove za koje ima potrebu u cilju zaštite svojih interesa, ali nastoje da održe fikciju nemešanja u stvari same uprave na toj teritoriji. Tu oni obezbeđuju za sebe određene privredne interese, u koju svrhu stvaraju svoje ustanove, a isto tako obrazuju i razne vojne komande radi obezbeđivanja svojih strategiskih i vojnih interesa. Ali i, radi postizanja svojih opštih ciljeva, oni formiraju na toj teritoriji snažnu vojnoobaveštajnu mrežu. Celi taj aparat, priznajući teoriski da se nalazi na stranoj teritoriji i da na ovoj postoji bugarski suverenitet, radio je službeno u saradnji sa bugarskim vlastima, no u veoma neravnoj sprezi. Odnos koji su imale razne nemačke ustanove prema bugarskim vlastima u Makedoniji bio je odnos u kojem su Bugari, uprkos svoje formalno priznate nezavisnosti, bili slabiji i podređeni partner. Na tlu koje je formalno bilo njima dato i priznato kao deo njihove državne teritorije, oni su morali prihvatiti postojanje nemačkih ustanova koje su — uza sve formalno očuvane privide »savezništva« i »saradnje« — faktički postupale bezobzirno, vodeći računa isključivo o sopstvenim interesima i ciljevima.

Tipično za ovo jeste, naprimer, postavljanje opunomoćenika za rudarstvo u Skoplju, kao poverenika Generalnog opunomoćenika za privredu u Srbiji, Neuhausen-a. Ustvari je sam Neuhausen dobio i tu funkciju, ali ju je vršio u Makedoniji preko svoga punomoćnika Robert-a Duerrigl-a, ranijeg direktcga preduzeća »Allatini Mines Ltd.«, koje je bilo vlasnik rudnika hroma Raduša (Đorče Petrov). Svi važni rudnici u Makedoniji su, bez obzira na to što su se 1941 godine našli na bugarskoj državnoj teritoriji, bili stavljeni pod upravu nemačkih komesara. Tako je lično Duerrigl vodio komesarijat »Allatini Mines Ltd.« i »Zletovo Mines Ltd.«. Nemački komesar d-r Ufer postavljen je da rukovodi firmom Aseo, sa rudnic - ma u Rabrovu i Štrpcu. Rudnici Mačkatica i Dadica bili su još od ranije pod nemačkom direkcijom, pod njom su i ostali itd. Komesarijati i direkcije svih rudnika u Makedoniji nisu pojedinačno održavali veze sa bugarskim vlastima, već jedino preko opunomoćenika za rudarstvo, dakle preko Nemca

Duerrigl-a. Ovaj je opštio, kao jedini ovlašćeni pretstavnik, u ime ovih raznih rudnika sa bugarskim centralnim vlastima u Sofiji i lokalnim oblasnim vlastima u Skoplju. Pritom je, međutim, on bio organ Neuhausen-a, sa kojim je stajao u svakodnevnoj vezi i, od koga je primao instrukcije.

Veoma je značajno što je opunomoćenik za rudarstvo sam organizovao Werkschutz, industrisku miliciju, radi obezbeđivanja rudničkih i topioničkih objekata koji su stajali pod njegovom nadležnošću. U tu svrhu je bio upućen iz Beograda, od nadleštva Generalnog opunomoćenika za privredu u Srbiji, bivši jugoslovenski žandarmeriski pukovnik Gustav Steinfel, koji je najpre organizovao Werkschutz u Mačkatici, a zatim prešao u Skoplje i odatle, iz Duerrigl-ovog nadleštva, izvršio organizaciju obezbeđenja i milicije u svima rudnicima. Osoblje za Werkschutz je dobrim delom dobio od bugarske policije. Ovaj detalj jasno ilustruje odnose koji su postojali među »saveznicima«. A tome treba dodati još i činjenicu da je Organizacija Todt i u Makedoniji vršila obimne radove, da je tu delovala i nemačka Tajna vojna policija (GFP), da je glavna železnička pruga Beograd—Solun praktički bila pod nemačkom vojnom kontrolom i da bi tamo gde su se sukobljavali nemački interesi sa bugarskim ovi drugi morali uvek ustuknuti. Duerrigl, glavna ličnost na sektoru privredne eksploatacije u Makedoniji, u isto vreme je bio i jedan od najvažnijih političkih i obaveštajnih eksponenata, pa ćemo se njime u ovom drugom njegovom svojstvu još zabaviti.

Jedna od bugarskih ustanova koja je stalno sarađivala sa nemačkom obaveštajnom službom, ako je ova tražila saradnju, a podzemno povremeno protiv nje vodila konkurentsku borbu u pojedinim konkretnim pitanjima, ako bi se to usudila da čini, — bila je Oblasna policiska direkcija, i to specijalno njena »Državna sigurnost«. Za njen odnos prema nemačkim ustanovama karakteristična je, naprimer, napomena iz godišnjeg izveštaja Odeljenja A »Državne sigurnosti« u Skoplju, za period od 23 aprila 1941 (kada je ona počela da funkcioniše) pa do kraja te godine. U tome izveštaju, koji je podnela Direkciji policije u Sofiji, ona javlja da je u avgustu, »koristeći se traženjem nemačkog guvernera za Srbiju« (to jest vojnog zapovednika), služba državne sigurnosti predala nemačkim, vlastima grupu od 80 lica, za koje je imala podatke da su to »ljudi sa levičarskim shvatanjima, a neki od

njih i aktivni komunisti«. Predaja je izvršena preko bugarskih vojnih vlasti i tako je služba »svršila preventivni rad, oslobađajući se mnogih nepoželjnih komunista i njihove anglofilske i komunističke propagande«. Zanimljiva je još jedna konstatacija iz istoga izveštaja, prema kojoj su se »radi gornjih mera i... stalnog ubijanja komunista koje vrše Nemci u Beogradu« mnogi komunisti u Vranju »sakrili u obližnjim šumama, proglasivši se ilegalcima, a neki od njih su se i naoružali«.

U vezi, sa ovim izveštajima treba ukazati na činjenicu da su u oba dela pocepane Makedonije vršena teška nasilja prema stanovništvu, naročito prema svima naprednim elementima. U sektoru dodeljenom Albaniji sprovođeno je sistematsko iseljavanje Makedonaca i naročito Srba, koji su prebacivani za teritoriju pod bugarskom okupacijom. Bugari, sa svoje strane, iseljavali su ili proterivali stanovništvo[1] koje se ne bi deklarisalo bugarskim, zastupajući tezu da je makedonski narod sastavni deo bugarskoga, to jest da kao samostalan narod uopšte ne postoji, i sprovodeći sve mere koje su iz ovakvog načelnog stava proizlazile kao korisne za velikobugarsku šovinističku politiku. Naročito[1] su odmah, u samom početku, iseljavani Srbi, još od maja i juna 1941 godine. Prema izvesnim podacima iseljeno je tada preko 20.000 lica, s tim da teritoriju pod bugarskom okupacijom napuste za tri dana posle saopštenja naredbe o iseljenju.

Treba naročito istaći i uvek imati u vidu da. je i u Makedoniji osnovnu notu političkoj situaciji i delatnosti bugarskih vlasti i nemačkih ustanova, osobito bezbednosno-policiskoj obaveštajnoj službi, davala borba protiv NOP-a. Snaga narodnog ustanka je rasla iz meseca u mesec, sve dok nije, najzad, od 1943 godine cela teritorija Makedonije bila pretvorena u bojište na kome su operisale partizanske jedinice, te su na kraju snage NOV i POJ i potisle okupatora.

b. Abwehr i njegova delatnost

Dok je u delu Makedonije pod italijansko-albanskom okupacijom Abwehr sve do italijanske kapitulacije delovao oprezno i iz centara koji su se nalazili izvan teritorije, na Kosovu ili na bugarskom okupacionom području, dotle je na

teritoriji koja je predata Bugarskoj postojalo mnoštvo njegovih ustanova koje su službeno sarađivale sa bugarskim vlastima. Sačuvani materijal o ovim raznim ustanovama i o njihovoj međusobnoj povezanosti je, međutim, donekle nepregledan, jer je Abwehr istupao veoma konspirativno u pogledu karaktera i ustrojstva svojih ustanova.

Na teritoriji Makedonije pod bugarskom okupacijom Abwehr je radio iz dva centra. Prvi od njih je bio u Sofiji, gde je postojala »Kriegsorganisation Bulgarien« kao centar Abwehr-ovog rada po sve tri njegove glavne linije za celu Bugarsku, pa prema tome i za deo Makedonije pod njenom okupacijom. Drugi je bio u Beogradu, kao središtu za okupiranu jugoistočnu Evropu, ili u Vrnjačkoj Banji, kao sedištu komande operativnih jedinica Wehrmacht-a na jugoslovenskom i albanskom tlu. Na makedonskoj teritoriji formirane su ispostave teritorijalnog karaktera, kao istureni ogranci KO Bulgarien, a isto tako su tu delovale i ustanove frontnog karaktera, dakle Abwehr- odnosno Frontaufklaerungstrupp-ovi sa raznim zadacima. U vezi sa obezbeđenjem i kontraobaveštajnom zaštitom rudarskih i drugih značajnih objekata, sa terenskom borbom protiv NOP-a, sa odbranom od britanske obaveštajne i sabotažne delatnosti, stvoreni su razni posebni oblici ustanove Abwehr-a koji ne ulaze u svemu u okvir opštih, već poznatih, organizacionih šema i načela. Specifičnost zadataka i političkog položaja na toj teritoriji, spojena sa gipkošću koju je Abwehr ispoljavao naročito u kasnijim fazama rata, prilagođavajući se lokalnim uslovima, stvorila je mnogobrojne dosta pokretne centre i ustanove. Iz tog razloga, iako su ustanove i ličnosti Abwehr-a koje su delovale na makedonskem tlu poznate, izvesna pitanja njihove međusobne povezanosti, karaktera njihovih odnosa i njihove delatnosti, u pojedinostima nisu mogla biti potpuno razjašnjena.

»Kriegsorganisation Bulgarien« isturila je na makedonsku teritoriju najpre svoju agenturu i obaveštajne oficire, a zatim i svoje stalne ustanove teritorijalnog karaktera. Tako je ona aprila 1941 godine uputila iz Sofije u Skoplje Štefana Štefanova i Vasila Hadži-Kimova u pratnji nemačkih oficira, sa zadatkom da tamo organizuju makedonski komitet. Oba ova Abwehr-ova agenta pripadala su makedonskoj organizaciji u Bugarskoj, VMRO, sa kojom je nemačka obaveštajna služba stalno održavala bliske veze. Komitet je i formiran,

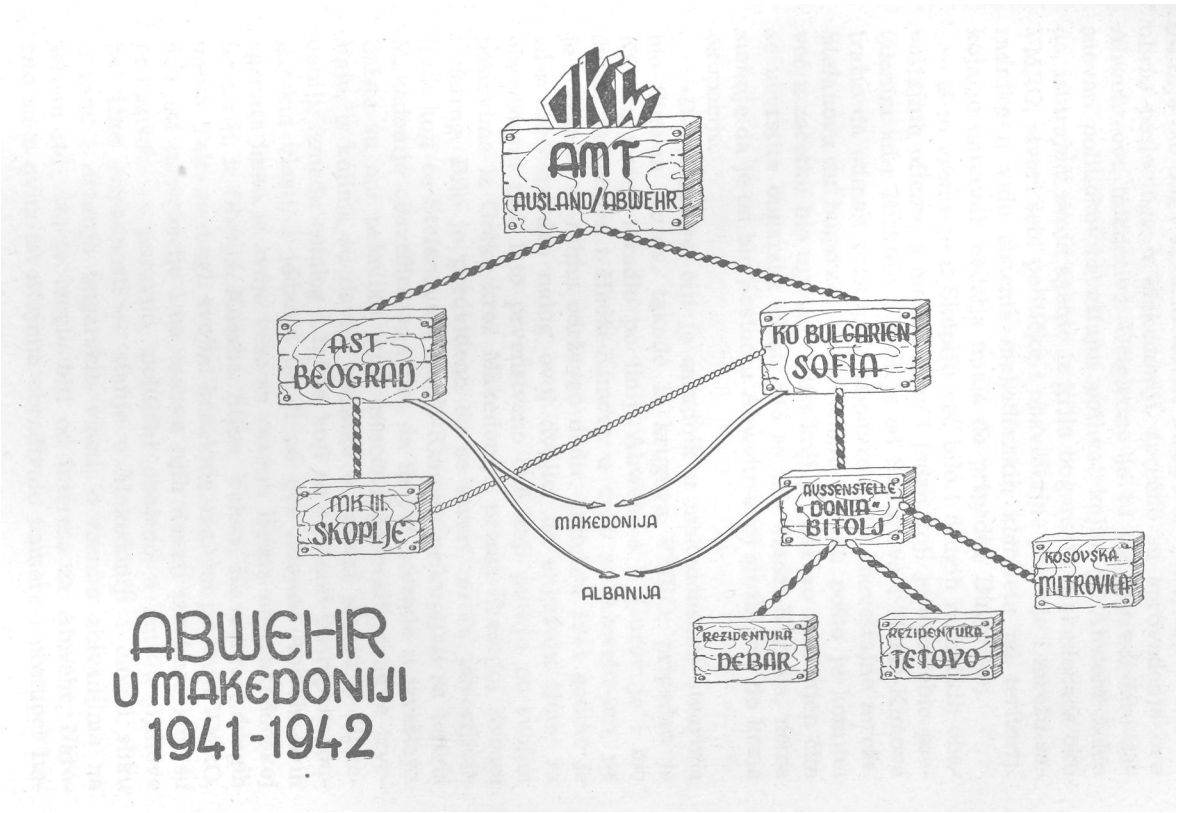

ABWEHR U MAKEDONIJI 1941-1942

ali nije bio duga veka. Redovne bugarske vlasti, uspostavljene ubrzo posle toga u Makedoniji, sprečile su sprovođenje ove Abwehr-ove inicijative. Očigledno je tu bio posredi šire zasnovan političko-obaveštajni pothvat kojim je Abwehr želeo da, isturajući svoje agente iz krila bugarskih Makedonaca oko VMRO, stvori sebi političke i obaveštajne pozicije i mrežu saradnika u vidu sistema makedonskih komiteta na teritoriji koja je narednih nedelja imala da pripadne Bugarskoj.

U to vreme je u Skoplju već bilo i drugih nemačkih obaveštajnih oficira, a među njima i jedan koji je upotrebio pseudonim »d-r Richter« i koji je od Štefanova i Hadži-Kimova tražio da odmah pristupe i organizovanju obaveštajne mreže. Štefanova šu bugarske vlasti omele u radu pošto je komitet već u začetku bio ugušen, a list koji je izdavao zabranjen čim se učvrstila bugarska vlast. Što se tiče Hadži-Kimova, nema sumnje da je on bio i ostao u Abwehr-ovoj službi sve do kraja okupacije.

»D-r Richter«, čiji je saradnik u makedonskim stvarima bio Simeon Gurov, takođe iz krugova VMRO, pripadao je KO Bulgarien i radio po liniji Abwehr-a I. Gurov je i bio doveo Štefanova i Hadži-Kimova u vezu sa Abwehr-om, pa je i kasnije sa njima održavao dodir. Oktobra 1941 godine je »d-r Richter« dao nalog ovoj dvojici da angažuju ljude za obaveštajni rad, i to* prvenstveno one koji putuju po svojim poslovima iz Grčke kroz Makedoniju prema Srednjoj Evropi i natrag. Bilo je predviđeno da se stvori mreža poverljivih ljudi koji će Stefanovu i Hadži-Kimovu prikupljati sa terena Makedonije obaveštenja, s tim da ih ovi prerade u izveštaje. Zaista su oni nekoliko puta mesečno podnosili ovakve izveštaje, u kojima su davali podatke o opštem stanju u Makedoniji, između ostalog i takve koji su se ticali postupaka bugarskih vlasti. I jedan i drugi od ove dvojice Abwehr-ovih agenata imao je svoje veze sa raznim licima na makedonskoj teritoriji, iz Ohrida, Kočana, Štipa, Velesa, Kavadara i drugih mesta. Tako su mogli svojim kanalima, mahom po liniji VMRO, dobijati informacije i na osnovu njih davati izveštaje koji su prikazivali — naravno, politički obojeno u smislu njihove političke pripadnosti — stanje u Makedoniji i davali sliku o radu i držanju bugarskih vlasti, o raznim zbivanjima na terenu itd., što je moglo biti od interesa za Abwehr. Naročito su u ovim izveštajima obrađivani namere i postupci Ita-

lijana i Albanaca u zapadnom makedonskom području, priključenom Albaniji. Osnovna linija toga izveštavanja, urnesto da se trudi da objektivno informiše, bila je nadahnuta političkim propagiranjem ideje da se Bugarskoj priključi i taj deo Makedonije, zbog čega Abwehr-ovi organi njima nisu bili naročito* zadovoljni.

Za mrežu koju je Abwehr I bio* organizovao i među samim bugarskim funkcionerima u Makedoniji karakteristično je da je načelnik Državne sigurnosti u Skoplju, Vasil Cankov, koga je Hadži-Kimov mislio da zavrbuje, lično saopštio ovome da je on već u vezi sa Nemcima kojima daje sav interesantni materijal.

Doista su bugarske vlasti čak imale i naređenje iz Sofije da sarađuju sa Abwehr-om, naročito u pitanju borbe protiv Komunističke partije i partizana. Ta je borba, uglavnom, išla u delokrug Abwehr-a III, ali je, svakako, postojala slična kolaboracija i sa Abwehr-om I, pojačana još i time što bi pojedini bugarski funkcioneri bili i lično zavrbovani za nemačku obaveštajnu službu.

Iz podataka kojima se raspolaže o radu Abwehr-a u Skoplju vidi se da je tamo postojala bliska saradnja i manje-više potpuna koordinacija rada između raznih Abwehr-ovih linija, odnosno da su sektor I i sektor III sa svima svojim granama bili operativno objedinjeni. Ovo* se vidi, naprimer, i po> tome što je sa Hadži-Kimovom i Stefanovom radio i Robert Duerrigl, čija je delatnost bila usretsređena na liniju Abwehr-a III. Isto tako je slično objedinjavanje rada po ova dva glavna sektora postojalo i u ustanovama koje je Abwehr bio formirao na terenu, to jest u mestima van Skoplja.

Godine 1941 je rad Abwehr-a u Skoplju velikim delom obavljao Robert Duerrigl, koji je živeo dugo vreme pre rata u Makedoniji, kao komercijalni direktor preduzeća »Allatini Mines Ltd.« i do 1938 počasni vice-konzul Austriske Republike u Skoplju. Posle priključenja Austrije Reich-u, Duerrigl je radio i u okviru nemačke obaveštajne službe, a od kraja 1939 godine živeo je u Beogradu, kao jedan od direktora firme »Jugomontan a. d.«, koju je osnovao Neuhausen kao preduzeće u čijim je rukama trebalo koncentrisati razne rudarske koncesije na jugoslovenskoj teritoriji. Duerrigl se u Skoplju, u proleće 1941 godine, pojavio ubrzo posle ulaska nemačkih jedinica u Makedoniju. Tada je već bio pripadnik ustanove

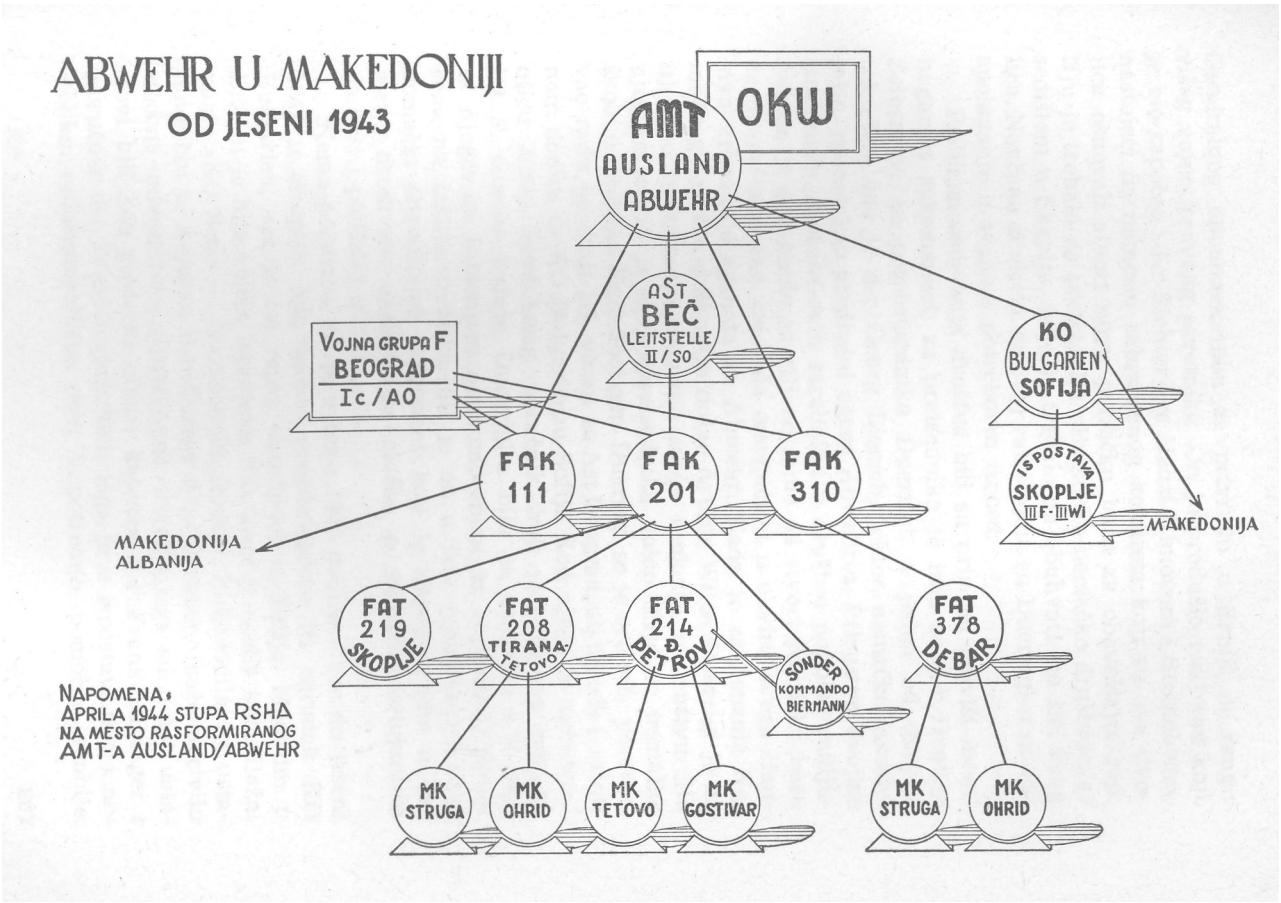
ABWEHR U MAKEDONIJI
OD JESENI 1943
OKW
AMT
AUSLAND
ABWEHR
AST
BEČ
LEITSTELLE
II / SO
VOJNA GRUPA F
BEOGRAD
Ic / AO
KO
BULGARIEN
SOFIJA
FAK
111
FAK
201
FAK
310
ISPOSTAVA
SKOPLJE
III F - III Wi
MAKEDONIJA
MAKEDONIJA
ALBANIJA
FAT
219
SKOPLJE
FAT
208
TIRANA-
TETOVO
FAT
214
Đ.
PETROV
SONDER
KOMMANDO
BIERMANN
FAT
378
DEBAR
MK
STRUGA
MK
OHRID
MK
TETOVO
MK
GOSTIVAR
MK
STRUGA
MK
OHRID
NAPOMENA:
APRILA 1944 STUPA RSHA
NA MESTO RASFORMIRANOG
AMT-A AUSLAND/ABWEHR

Generalnog opunomoćenika za privredu u Srbiji, u rangu višeg vojnoupravnog savetnika. On je produžio onaj rad koji je bio započeo »d-r Richter« sa Hadži-Kimovom i Stefanovom, nastojeći da namesto zabranjenog komiteta koji su ova dvojica osnovali stvori novu političku bazu za obaveštajni rad. Nju je trebalo da pretstavlja »Bugarsko-nemačko društvo«, sa sedištem u Skoplju, koje je trebalo da obuhvati što širi krug lica. Novčana sredstva za ovaj rad stajala su Duerrigl-u na raspolaganje u svakom potrebnom iznosu.

Prilikom osnivanja društva bili su prisutni najviši mesni bugarski rukovodioci; za pretsednika je izabran d-r Dimitar Železarov, za potpretsednika Duerrigl, a jedan od dvojice sekretara bio je d-r Georg Liersch, lektor nemačke Akademije, poznat kao predratni agent Abwehr-a, Prisustvo dvojice istaknutih Abwehr-ovih saradnika u društvu dopušta zaključak da je ono imalo za cilj ne samo da stvori političku bazu za obaveštajni rad već i da omogućava u okviru svoga članstva vrbovanje agenata za Abwehr. Kada je za konzula Nemačkog Reich-a u Skoplju došao Arthur Witte, Duerrigl je na njegovo insistiranje napustio svoju funkciju u društvu. Na njegovo mesto je za potpretsednika došao direktor nemačke škole u Skoplju, Karl Soeliger. Duerrigl se je sve više posvećivao radu po liniji III, vezan za Ast Beograd, ali takođe i u stalnom dodiru sa KO Bulgarien u Sofiji. Kod njega je ugrađen i oficir Ast-a Josef Lang, poručnik, koji je pripadao sektoru III F. Glavna pažnja Duerrigl-a bila je, naročito i u vezi sa njegovom funkcijom opunomoćenika za rudarstvo, usmerena na zaštitu rudnika, ali je on u isto vreme bio i onaj nemački obaveštajni eksponent koji je najviše radio u domenu društvene obaveštajne službe sa stalnim nastojanjem da vrši i politički uticaj.

Nema podataka da je u toku 1941 godine i- sve do jeseni 1942 u Skoplju bilo kakvo pretstavništvo ili ogranak KO Bulgarien, već je taj rejon obrađivan iz Sofije. Međutim u Bitolju je bila veliko ispostava KO, koja je nosila kamuflažni naziv »KO Sofia — Aussenstelle Donia«. Rukovodilac te ustanove bio je kapetan d-r Gustav Stratil-Sauer, inače u civilu docent univerziteta, Austrijanac. Pored njega su u toj ustanovi bili kao pomoćni oficiri kapetan d-r Franz Babinger i poručnik d-r Fritz Goebel. Sem toga je u ispostavi bilo i nekoliko radiotelegrafista, kao i potrebno pomoćno osoblje.

»Aussenstelle Donia« radila je po linijama I i III Abwehr-a, a sarađivala je sa mesnim bugarskim vlastima u Bitolju. Njena se delatnost nije ograničila samo na deo Makedonije pod bugarskom okupacijom, već se rasprostirala i na deo pod Albanijom, a sem toga i na Grčku. Raspolagala je obimnom agentskem mrežom, koja je naročito bila usmerena i na eventualne linije britanske obaveštajne službe na ćelom tom delu Balkana. Stratil-Sauer je lično radio po liniji I, a naročito je intenzivno obrađivao teritoriju Makedonije pod italo-albanskom okupacijom i samu užu Albaniju. Poručnik Goebel je bio pripadnik linije III.

Između bugarske oblasne direkcije u Bitolju i ustanove d-ra Stratil-Sauer-a postojala je bliska saradnja, koja je obema stranama koristila. Prisni odnosi su ispoljavani i time što je oblasni direktor u Bitolju, d-r D. Dimitrov, predložio pripadnike »Aussenstelle Donia« za bugarska odlikovanja. Bugarske su vlasti olakšavale, u granicama svojih mogućnosti, rad Abwehr-ovim organima, a ovi bi ih, opet, izveštavali o nekim pitanjima obaveštajnog i kontraobaveštajnog karaktera koja bi bila za njih od značaja. Otvorenost tih odnosa svedoči o tome da je oblasnom direktoru Dimitrovu, koji je o svome dodiru sa ustanovom d-ra Stratil-Sauer-a redovno izveštavao lično pretsednika bugarske vlade d-ra Bogdana Filova, palo naročito u oči kako ustanova Abwehr-a s velikom pažnjom prati delatnost italijanske politike i italijanske obaveštajne službe. Njemu su otvoreno davane informacije koje su se, u tom pogledu, ticale makedonskog područja koje je bilo priključeno Albaniji, pa i makedonskog područja u samoj Albaniji i u Grčkoj. Stratil-Sauer je čak sugerirao Dimitrovu da bi bilo potrebno da se i sa bugarske strane preduzmu strože i zamašnije mere protiv »komunističke, srpske, anglo-grčke i italo-albanske propagande«, pošto bi naročito prve tri mogle da se znatno pojačaju ako bi došlo do pogoršavanja situacije na nemačkom afričkom frontu.

U odnosu između ovog pretstavnika Abwehr-a i njegovog bugarskog partnera ocrtava se Stratil-Sauer-ova težnja da stekne što više simpatija kod Bugara solidarisanjem sa bugarskim shvatanjima u pitanju onog dela Makedonije koji je potpao pod italo-albansku okupaciju. Bez obzira na savezničke odnose u samoj Osovini, Abwehr je u Bugarskoj istupao kao pobornik bugarskih interesa protiv italijanskih. Stratil-

Sauer je u poverenju izražavao d-ru Dimitrovu ne samo svoje antipatije prema Italijanima, već mu je saopjn štavao i da je vrhovno rukovodstvo Trećeg Reich-a u tome italijansko-bugarskome razmimoilaženju na bugarskoj strani, pa da čak preduzima i izvesne korake kod Italijana u bugarskom interesu. U ovome se, opet, izražava politika kao jedan od domena rada kojim se Abwehr bavio, koristeći se političkim potezima za svoj obaveštajni rad.

Ovo se naročito izrazilo i u tome što je Stratil-Sauer poveo oblasnog direktora d-ra Dimitrova u obilazak svojih obaveštajnih punktova u makedonskom području pod italijansko-albanskom okupacijom, posle čega su njih dvojica prešli i u Albaniju i tamo imali raznih dodira sa nemačkim pretstavnicima u Tirani i Elbasanu. Tendencija toga putovanja je, verovatno, bila da se bugarskom funkcioneru, za čije je neposredne veze sa pretstavnikom bugarske vlade Stratil-Sauer nesumnjivo znao, prikaže što upečatljivije potreba da u datom času Nemačka okupira i Albaniju, zbog toga što je tamo italijanska vlast omrznuta, a nije u stanju da u toj zemlji održava red. Štaviše, Dimitrovu je prikazano tom prilikom kako italijanske vlasti pothranjuju i šire među albanskim življem traženje da se Albaniji priključe novi delovi Makedonije, a u isto vreme i uverenje da postoje agresivne bugarske namere prema Albaniji. Dimitrovu je saopšten i podatak da italijanske vlasti u Tirani potpiruju u Makedoniji antibugarsko raspoloženje.

Petnaestog decembra 1942 godine Abwehr-ova ustanova pod rukovodstvom d-ra Stratil-Sauer-a prešla je iz Bitolja u Skoplje. Bugarima je objašnjeno u poverenju da je razlog ove selidbe predusretanje napora organizacije DM da rasprostre svoju mrežu u Makedoniji ili Albaniji. Ustvari je bila u pitanju jača koncentracija obaveštajne delatnosti u Skoplju, kao središtu Makedonije, naročito s obzirom na sve snažnije dejstvo NOP-a. Nemački kontraobaveštajni aparat odlučio je da u Skoplju izgradi jak centar i da odatle kontroliše makedonsku teritoriju i organizuje obaveštajnu službu i akciju protiv NOP-a. Prema tome, od 15 decembra 1942 godine funkcioniše u Skoplju, ispostava KO Bulgarien za Makedoniju. U vezi s tim je sprovedena i obimna personalna i stvarna reorganizacija, pri čemu je došlo do formiranja novih specijalizovanih Abwehr-ovih centara. Rad po liniji I, koji je spro-

vodio Stratil-Sauer, produžen je iz Skoplja i to prvenstveno prema italo-albanskom prostoru u Makedoniji, dok je na teritorije pod bugarskom okupacijom na prvo mesto došla linija III koja je u Skoplju radila po sektoru III F i III Wi, a takođe se nešto kasnije pojavila i linija II. Velika konspirativnost je onemogućila čak i bugarskim policiskim vlastima da jasno razaznaju kakvu organizaciju imaju prema sebi. Bugarska politička policija luta, nazivajući Gestapo-om izvesne Abwehr-ove centre sa kojima je bila u vezi. Uz to je ubrzo došlo do opšteg reorganizovanja Abwehr-ovog aparata i obrazovanja frontnih ustanova, što je još više pomutilo sliku organizacione šeme.

Svakako je kraj 1942 i početak 1943 godine pretstavljao izvesnu prelaznu tačku, posle koje je Abwehr-ov rad u Makedoniji postao mnogo intenzivniji i specijalizovao se u većoj meri nego ranije.

Ispostava kojoj je bio na čelu d-r Stratil-Sauer nije više radila u onome sastavu u kojem je poznata iz vremena svoje delatnosti u Bitolju. On lično je i dalje radio obaveštajno prema Albaniji, produžavajući svoju delatnost koja ga je tako intenzivno bila zaokupljala 1942, godine, u vreme dok mu je baza bila u Bitolju. Održavao je i dalje svoje obaveštajne punktove koji su se nalazili u Mitrovici, Tetovu i Debru. Iz perioda te reorganizacije poznat je slučaj italijanskog agenta Šerifa Jašar Šerifa u Bitolju, koga je Stratil-Sauer pokušao da pridobije. O tome je Jašar izvestio svoju italijansku vezu, konzula Castellani-a u Bitolju, što je izazvalo intervenciju italijanske vlade, jer je bila posredi delatnost oko organizovanja šiptarskih grupa za borbu protiv NOP-a na teritoriji pod italo-albanskom okupacijom.

U prvi plan, međutim, stupa od početka 1943 godine rad Abwehr-a po liniji III. Ispostava KO Bulgarien radi sada u Skoplju, a njen rukovodilac bio je d-r Fritz Goebel, poznat kao pripadnik ispostave »Donia« u Bitolju. Izgleda, međutim, da je on ispostavu vodio jedino zamenjujući njenog rukovodioca, koji je, prema raspoloživim podacima, stigao u Skoplje maja iste godine. Goebel je u međuvremenu bio unapređen za kapetana. Za njega je poznato da je pre rata živeo u Sofiji i verovatno već tada radio za Abwehr. Njegova delatnost u prvoj polovini 1943 godine obuhvatala je i sektor III F i sektor III Wi.

Duerrigl i njegov saradnik, pripadnik referata III F Ast-a Beograd, kapetan Josef Lang, obavili su svoje zadatke na ovom sektoru do jeseni 1943 godine. Lang je posle toga dobio drugo zaduženje, a Duerrigl je, s obzirom na to da je on bio u prvome redu organ Neuhausen-a, odgovoran za proizvodnju rudnika u Makedoniji u korist nemačke ratne privrede, posvetio svoju delatnost baš pitanju tih rudnika, dakle Werkschutz-a, i ostalim merama njihovog obezbeđenja. Njegovi drugi obaveštajni zadaci koje je vršio 1941—1942 godine dobrim delom su prešli na Abwehr-ove oficire u ustanovama koje su se pojavile od kraja 1942 i početka 1943 godine u Skoplju. Svakako se Duerrigl-ovo ime, gde god se pojavljuje u kasnijem materijalu, stalno vezuje za rudarska preduzeća i Werkschutz, odnosno obezbeđenje u njima. Pritom je, međutim, on i dalje vrlo aktivno politizirao, održavao veze na sve strane i nesumnjivo koristio obaveštajnoj službi Abwehr-ovog aparata po svima njegovim linijama.

U proleće 1943 godine je d-r Stratil-Sauer premešten u Tiranu i konačno nestaje sa makedonske pozornice. Major Ganter dolazi za starešinu ispostave Abwehr-a u Skoplju i tu preuzima u isto vreme i rad po liniji III Wi, dok d-r Goebel produžava da radi po sektoru III F.

Pošto se u kasnijem materijalu više ne pojavljuje delatnost po liniji Abwehr-a I na makedonskoj teritoriji, to je dopušten zaključak da se po toj liniji posle Stratil-Sauer-ovog odlaska uopšte više nije radilo iz centara u Makedoniji, već da je ta delatnost bila dirigovana neposredno iz Sofije. Rad prema Albaniji po toj liniji, koji je ranije obavljao Stratil-Sauer iz Makedonije, postao je bezpredmetnim, jer je u međuvremenu tamo već stvoren jak Abwehr-ov centar, koji je s dolaskom Sauer-a u Albaniju bio pojačan. Na delatnosti po liniji I u toj su se zemlji sreli eksponenti iz Sofije (d-r Stratil-Sauer) i iz Beograda (d-r Mati), a sem toga je tamo bilo i Abwehr-ovih pretstavnika koji su bili u neposrednoj vezi sa Amt-om Ausland/Abwehr.

Koncentrisanje Abwehr-ovog rada u Makedoniji na liniji III, dakle na kontrašpijunaži, uz pojavu delatnosti po liniji II, odgovara razvoju situacije na toj teritoriji. Aktivnost NOP-a i partizanskih jedinica apsorbovala je u sve većoj meri pažnju i aktivnost nemačke obaveštajne službe. Zato i novi Abwehr-ov glavni eksponent u Makedoniji, major Ganter, više nije pri-

padnik linije I, kao što je to bio Stratil-Sauer, već linije III. S dolaskom jednog istaknutog pretstavnikä toga sektora Abwehr-ovoga rada, uloga Duerrigl-a u pogledu obaveštajne službe po liniji III se naposletku svela uglavnom na saradnju sa Abwehr-ovom ustanovom u Skoplju i njenim pripadnicima u pitanjima obezbeđenja i zaštite rudarskih preduzeća. Štaviše, ima indikacija da su odnosi između Ganter-a i Duerrigl-a bili dosta hladni, ako ne baš i zategnuti. Kada je 1943 godine padobranom bio spušten na makedonsku teritoriju raniji britanski direktor preduzeća »Allatini Mines Ltd.«, George Morgan, upućen sa Bliskog Istoka kao obaveštajni oficir na tu teritoriju, Ganter je pravio smetnje Duerrigl-u kada je ovaj hteo, posle Morgan-ovog zarobljavanja, s njim da razgovara. Štaviše, Ganter je nastojao da Duerrigl bude smenjen i sa dužnosti komesara rudnika odnosno opunomoćenika za rudarstvo u Makedoniji, s obzirom na to da je ovaj pre rata bio godinama u službi britanskoga društva i imao mnoge veze sa Britancima.

Između bugarskih vlasti il Abwehr-a postojala je i dalje prisna saradnja, naročito u pitanju rada protiv NOP-a. Bugarska policija davala je Abwehr-u sve podatke o hapšenicima, o zaplenjenom materijalu, o sastavu partizanskih jedinica, njihovom naoružanju, o gubicima u borbama između partizanskih grupa i bugarskih formacija itd. Za uzvrat je Abwehr davao podatke o NOP-u i partizanima do kojih bi on dolazio, naročito sa teritorija koje su bile izvan domašaja bugarskih policiskih vlasti, a graničile se sa makedonskim područjima pod bugarskom okupacijom, kao Srbija, Albanija, Grčka itd. Glavna zajednička delatnost je bila usmerena na rad u pogledu zaštite privrednih objekata od partizanskih napada. O popunjavanju Werkschutz-a ljudstvom brinula se bugarska policija, a o njihovoj opremi i naoružanju — Duerrigl sa Abwehr-om.

Uprkos ove saradnje, bugarska policija je vršila posmatranje Abwehr-ovog rada da bi otkrila agente sa kojima Ganter i njegovo nadleštvo rade. Tom prilikom je primetila nekoliko agenata, od kojih je najinteresantniji bio Dušan Karamitrov, bivši jugoslovenski podoficir, rodom iz Bujanovaca. Da bi se ubacili u ovu Abwehr-ovu obaveštajnu liniju, Bugari su pod nekim fiktivnim razlogom uhapsili Karamitrovljevu nećaku, sa namerom da tako izvrše na ovoga izve-

stan pritisak. Zaista je on intervenisao kod bugarskih vlasti za uhapšenicu i tom prilikom se sastao sa policiskim direktorom Bogdanovom, koji mu je obećao puštanje devojke s tim da Karamitrov radi i za bugarske vlasti. U prvome redu je od njega zatražio da mu iznese zadatke koje mu daje major Ganter, a da materijal koji za ovoga prikuplja podnese njemu pre nego što će ga davati Abwehr-u.

Bugarska policija je imala naročiti interes da prodre u Abwehr-ove veze u Makedoniji, pošto je bila obaveštena da postoje dodiri, pa i saradnja između nemačke obaveštajne službe dl štabova DM na liniji borbe protiv NOP-a. Sa bugarskog gledišta je takva saradnja pretstavljala opasnost, pošto su četnici DM propagirali, prvo, vraćanje Makedonije Srbiji, a vodili su i mesne borbe protiv bugarskih organa na terenu. Zadaci koje je Karamitrov dobijao od Ganter-a bili su upravljeni na uspostavljanje veza sa majorom Đurićern rukovodiocem jednog od viših štabova DM. Kao bivši podoficir, Karamitrov je i od ranije imao veze sa četnicima DM, pa je zato i mogao sa uspehom da obavlja Ganter-ove zadatke. Štavile, on je upotrebljavan i kao kurir u okviru organizacije DM, pošto mu je njegovo svojstvo službenika Organizacije Todt omogućavalo ne samo neupadljivo kretanje nego i prelaženje granice između bugarskog okupacionog područja u Makedoniji i Srbije.

Mada je veza između Bogdanova i načelnika odeljenja Državne sigurnosti u Skoplju Stoilova, s jedne, i Karamitrova, s druge strane, održavana veoma konspirativno, ipak je Abwehr saznao za nju. Ganter je preko nemačkih organa uhapsio Karamitrova. Ovo je pretstavljalo kršenje bugarskog suvereniteta, pošto je bio u pitanju bugarski državljanin, prema kome Abwehr il nemačke vlasti uopšte nisu imale pravo na vršenje egzekutivnih mera i na lišavanje slobode. Bogdanov je zato zatražio da se Karamitrov pusti. Kada je Ganter to odbio, on je izveo jednu motorizovanu jedinicu koja je blokirala zgradu Abwehr-a, a u isto vreme uputila zahtev da se Karamitrov preda bugarskim vlastima u određenom roku od nekoliko časova, ili će biti Abwehr-u silom oduzet. Na ovo je Ganter popustio, a Karamitrova je kasnije Bogdanov upotrebljavao kao svoga agenta prema organizaciji DM, snabdevajući ga i dezinformativnim materijalom, koji je ovaj poturao svojim četničkim vezama i, naročito, majoru Duriću.

Ganter se na Bogdanova žalio u Sofiji, ali je on sam uskoro posle ovoga događaja bio smenjen. Verovatno su i bugarske vlasti podnele zbog ovoga Ganter-ovog postupka odgovarajuće žalbe nemačkim komandama u Sofiji.

Posle Ganter-ovog odlaska, izvesno vreme je Abwehr-ovom ustanovom u Skoplju rukovodio kapetan d-r Ohnesorge, koji je već od ranije bio u Skoplju. Njegov je prisni saradnik bio beloemigrant Dorđe von Paulen. I on je radio po liniji III Wi. Izgleda da je Ohnesorge samo zamenjivao šefa Abwehr-ove ispostave u Skoplju za vreme dok nije odlučeno o Ganter-ovom nasledniku. Doista je već početkom 1944 godine na čelo ispostave u Skoplju došao major Kustos. On je rukovodio tom Abwehr-ovom ustanovom do kraja okupacije.

Zanimljivo je da je kapetan d-r Goebel u drugoj polovini 1943 i početkom 1944 godine organizovao na terenu grupe, sastavljene od raznog domorodačkog elementa, za borbu protiv partizana. Naročito je u tome smislu delovao u severnoj Grčkoj, u kraju oko Kostura. I on je u Makedoniji ostao do povlačenja Nemaca.

Ast Beograd je bio isturio u Debar svoj Meldekopf po liniji III odmah posle italijanske kapitulacije. S obzirom na mesto gde mu je bilo sedište i na vreme kada je isturen onamo, očevidno je tu bilo posredi nastojanje Abwehr-a da kontraobaveštajno podupre razoružanje Italijana, da se domogne materijala italijanske obaveštajne službe i da odmah uđe u njene kanale kako bi ih neutralisao. Treba znati da su Nemci imali u vidu i opasnost da Italijani stave svoje linije i stečene pozicije u Albaniji i Makedoniji na raspolaganje obaveštajnoj službi zapadnih saveznika.

Prvi rukovodilac Meldekopf-a bio je poručnik Haffner. Ubrzo je, u vezi sa reorganizacijom Abwehr-a, Meldekopf pretvoren u FAT koji je dobio broj 378. Na čelo FAT-a došao je, posle Haffner-a, kapetan Lang, pripadnik ranijeg Ast-a Beograd, koji je poznat i sa svoje saradnje sa Duerrigl-om u Skoplju. Najzad je FAT 378 preuzeo poručnik Beuger (pseudonim: d-r Brehm), koji je pre toga stajao na čelu FAT-a 379 na Cetinju.

Krajem juna 1944 godine FAT 378 je premešten u Ohrid. Tada je u Debru ostavio svoje uporište, a još od ranije je imao uporište i u Struzi, gde se nalazila Feldkommandantura sa nadležnošću za taj deo Makedonije. Izgleda da je pre pre-

ABWEHR U MAKEDONIJI

Skoberne

Duerrigl

U Makedoniji su delovale razne Abwehr-ove ustanove svih sektora rada. Sa sedištem u Dorče P'etrovu (Hanrijevo), isturio je FAT 214 svoje ogranke u razna mesta. Tome je FAT-u pripadao potporučnik Skoberne, Volksdeutscher iz. Slovenije. U Skoplju, gde se nalazio jak nemački privredni i obaveštajni centar, radio je za Abwehr Robert Duerrigl, pre rata direktor hromnih rudnika grupe Raduša, a za vreme okupacije pretstavnik Generalnog opunomoćenika za privredu u Srbiji, koji je u isto vreme bio i komesar za rudarstvo u Makedoniji

meštenja u Ohridu postojalo' FAT-ovo uporište. Naposletku je FAT prešao u Tiranu, a zatim se povukao sa ostalim nemačkim jedinicama iz Albanije preko Bosne prema severozapadu. Inače, delatnost ovoga FAT-a prostirala se i na teritoriju Albanije. Sa lokalnim albanskim vlastima stajao je u prisnoj vezi, organizujući i balističke bande za borbu protiv NOP-a. Poznato je da je sa FAT-om sarađilvao i komandant albanske žandarmerije u Debru, Husni Demi.

Na sektoru Abwehr-a II je jedna od najaktivnijih ličnosti u Makedoniji bio poručnik Biermann. Njegova delatnost zapažena je u vreme oko italijanske kapitulacije, a prema nekim podacima pojavio se u Makedoniji već 1942 godine. U prvim danima posle italijanske kapitulacije, došao je u Tetovo i tamo organizovao nemačku komandanturu. Ubrzo[1] je formirao tamo i jedinicu, uglavnom od albanskoga življa, predavši komandanturu nekom oficiru operativne trupe.

Biermann je svoju delatnost koncentrisao na borbu protiv NOP-a, uz upotrebu grupe domorodaca kojom je krstario Makedonijom. Naročito u krajevima gde su se pojavljivale jače partizanske jedinice vršio je ofanzivno obezbeđenje objekata, u prvome redu rudnika, vodeći borbe i služeći se svima sredstvima terora. Biermann je ilzišao na glas kao naročito brutalan, vršeći po selima kroz koja bi prolazio masovne odmazde ako bi se u njima prethodno bili zadržavali partizani. Njegova grupa, koju je povremeno označavao kao »Kampf- und Abwehrtrupp« (borbena i odbrambena jedinica), bila je sastavljena od oko 60 lica, Bugara, beloemigranata i Šiptara.

Radi vršenja svoga zadatka, Biermann je održavao bliske veze sa bugarskom policijom, koja mu je dodelila i izvestan broj svojih pripadnika, kao i nekoliko agenata Državne sigurnosti. Naročito je Biermann-ov odred dejstvovao u skopskoj i vranjskoj oblasti. Kada je bugarska policija izvršila provalu u organizaciju KP u Kumanovu, Biermann je u sporazumu sa policiskim direktorom Bogdanovom preduzeo tamo akciju u zajednici sa bugarskim organima, kojom prilikom je njegov odred streljao otkrivene pripadnike KPJ. Uopšte je veza između Biermann-a i Bogdanova bila i u operativnom i u obaveštajnom pogledu veoma prisna. Tako je, naprimer, od Biermann-a bugarska policija dobila obaveštenje o sastanku rukovodilaca NOP-a Makedonije u manastiru Sv. Prohora Pčinjskog, u leto 1944 godine. Kada bi dolazio na trag parti-

zanskih grupa ili terenskih organizacija KP, Biermann bi sarađivao i sa bugarskim jedinicama koje su se nalazile na datom terenu, obaveštavajućil ih o svojim saznanjima i planirajući zajedno sa njima akcije. On je imao svoje obaveštajne centre u raznim mestima, u kojima bi formirao svoju agenturu, i raspolagao je sa nekoliko radio-stanica.

Biermann se u svome radu naslanjao na FAT 214, koji se pojavio u Makedoniji u doba oko italijanske kapitulacije. Ovaj FAT, podređen FAK-u 201, koji je sa svoje strane stajao pod Ic/AO Vojne grupe F, vodio je kapetan Kirchner, čije je sedište bilo duže vreme u tadašnjem Hanrijevu, današnjem Dorče Petrovu. Teritorijalna nadležnost FAT-a 214 prostirala se koliko na Makedoniju pod bugarskom okupacijom, toliko i na područje koje je bilo priključeno Albaniji. FAT je formirao dva svoja Meldekopf-a u Tetovu i Gostivaru. U njegovom sastavu je bio poručnik Ernest Skoberne, poznat iz predratnog vremena kao agent nemačke obaveštajne službe u Celju, odakle je bio rodom. Skoberne je rukovodio kratko vreme Meldekopf-om u Gostivaru, pa je ubrzo zatim prešao u Tetovo, gde je pre njega već bio stigao, neposredno posle italijanske kapitulacije, poručnik Biermann. Formirajući i tamo Meldekopf FAT 214, on se ponovo vratio u Gostivar, a u Tetovo je došao na čelo Meldekopf-a poručnik Reinhard Kops, (pseudonim: Ben Ali). Pošto se Skoberne mnogo nalazio na terenu, radeći naročito sa borbenim grupama koje je sastavljao od šiptarskoga življa u cilju oružanog suzbijanja partizana i NOP-a, Meldekopf u Gostivaru je praktički vodio Jakob Wolfgang, inače podoficir i Skoberne-ov zamenik.

Ova dva Meldekopf-a ostala su u Tetovu odnosno Gostivaru sve do kraja 1943 odnosno početka 1944 godine, kada je celi FAT 214 prešao u Dalmaciju, sa centrom -u Šibeniku. Skoberne je tada ostao u Makedoniji i ušao u sastav Biermannove grupe, koja je upotrebljavala za sebe i naziv »Sonderkommando Biermann« (Specijalna komanda Biermann). Pri odlasku Meldekopf-a iz Gostivara odnosno Tetova produžio je njihov tamošnji rad — preuzevši delom i njihovu agenturu — Sipo i SD, koji je onamo isturio svoje ogranke iz Tirane. O tome će biti reči kasnije.

Na teritoriji Makedonije pojavljuju se, naročito u poslednjem periodu razdoblja između italijanske kapitulacije i nemačkog povlačenja, još i drugi FAT-ovi, delom takvi koji su

stigli onamo, napuštajući Grčku, na prolazu prema severozapadu. Tu je radio i FAT 219, koji je prvobitno, u drugoj polovini 1943 ili početkom 1944 godine, imao svoje sedište u Skoplju, prešavši kasnije u Sandžak. Postoje podaci prema kojima je ovaj FAT bio obrazovao dve čete od zavrbovanih Šiptara, sa kojima je, između ostaloga, vodio borbe protiv partizana i u vranjskom okrugu.

Isto tako je i FAT 208, poznat i kao »Sonderkommando Lange« (kasnije: »Sonderkommando Eggers«), dejstvovao u Makedoniji. Njegovo je sedište bilo najpre u Tirani, a zatim u Tetovu. Na makedonskom tlu imao je svoja uporišta u Struzi i Ohridu.

U svojoj delatnosti u delu Makedonije pod albanskom formalnom vlašću, FAT-ovi su — pored nastojanja da za svoje potrebe aktivne borbe protiv partizana vrbuju i obučavaju ljudstvo — aktivno sarađivali i u radu oko formiranja albanske žandarmerije. Ovaj je zadatak, inače, potpadao pod delokrug Policije poretka, a Nemci su na tome radili zbog toga što su smatrali nepouzdanim ranije albanske žandarmeriske jedinice, koje su se do italijanske kapitulacije nalazile pod obukom i kontrolom italijanskih instruktora.

c. *Delatnost Sipo i SD-a*

Dok je vojna obaveštajna služba sprovodila svoju delatnost u ovom ili onom obliku u oba razdvojena dela Makedonije za sve vreme okupacije, dotle je rad ustanova Sipo i SD-a na tome području bio ograničen i vremenski i prostorno. Abwehr je, do italijanske kapitulacije, radio iz centara koji su se nalazili na teritoriji priključenoj Bugarskoj, ali se njegova delatnost prostirala i na područje pod italijansko-albanskom okupacijom. Kamuflirana dobrim delom, u početku, svojim radom oko obezbeđivanja posla i proizvodnje u rudnicima, Abwehr-ova aktivnost je, od prve polovine 1943 godine, postala mnogo snažnijom i otvorenijom. Ona se razvijala u saradnji sa bugarskim vlastima, istupajući često otvoreno pred njima ako je bila posredi zajednička borba protiv NOP-a. Posle italijanske okupacije počele su u izvesnoj meri da se brišu u Abwehr-ovoj delatnosti granice između dela Makedonije pod Bugarskom i dela koji je

priključen Albaniji. Nasuprot tome je Sipo i SD bio formirao novi ogranak 1941 godine, ali ga je uskoro ukinuo. Sve do pred kraj rata se nije ponovo pojavio na području pod bugarskom upravom. Na teritoriji priključenoj Albaniji formirao je posle italijanske kapitulacije svoje ustanove, priključene centrima nemačke bezbednosno-policiske službe u Albaniji. Sipo i SD se u radu i teritorijalnom prostiranju nadležnosti svojih ustanova na makedonskom tlu držao, dakle, potpuno drukčijih pravila i rešenja nego što* ih je primenjivao Abwehr.

Već je bilo napred reči o delatnosti ustanove koju je u Skoplje, aprila 1941 godine, bio isturio Sipo i SD iz Beograda. Kao što je poznato, Einsatzgruppe za Jugoslaviju uputila je u Skoplje SS-kapetana Ruppert-a Mandl-a, koji je tamo obrazovao Einsatzkommando Sipo i SD-a. Kada je, ubrzo posle dolaska nemačkih trupa u Makedoniju, predata uprava njenim većim delom Bugarskoj, Einsatzkommando se našao na teritoriji pod stranom okupacijom. Zato je krajem 1941 godine Mandl i povučen.

Već je pomenuto, na drugom mestu, da je Mandl-ova glavna delatnost bila na sektoru Uprave VI RSHA. On je, s jedne strane, obaveštajno obrađivao lokalna pitanja Makedonije, koja su mogla imati političkoga značaja za Treći Reich i bila obaveštajno interesantna, a s druge strane, radio je i preko granice prema Grčkoj i Albaniji. Vezama koje je formirao u Skoplju i na teritorijama koje je iz Skoplja obrađivao za vreme svoga boravka u Makedoniji, Mandl se koristio i kasnije, kada se već odatle bio povukao. Agenturna mreža koju je tada bio stvorio delom je radila i po njegovom odlasku za Upravu VI RSHA, a neki njeni pripadnici bili su povezani sa ustanovama Sipo i SD-a u Grčkoj. Tako je Mandl, naprimer, jednog svog agenta bio 1941 godine smestio u Grčkoj, u nekom primorskom gradu, gde mu je RSHA kupio kafanu. Na taj način je bilo postignuto ne samo potpuno kamufliranje agenta već i njegovo materijalno obezbeđenje i finansiranje njegovog obaveštajnog rada. Taj je agent radio za RSHA sve do sredine 1944 godine u Grčkoj, a tada se, pomoću Uprave VI, vratio u Srbiju, odakle je bio rodom.

Nekoliko primera iz Mandl-ovog rada u Skoplju pokazaće pravce njegove delatnosti na makedonskoj teritoriji. Tako je on, naprimer, proučavao, između ostaloga, tursku nacionalnu manjinu u Makedoniji, kao i sva zbivanja u njoj. O

tome je juna 1941 godine uputio svoj prvi izveštaj EG-u u Beograd, kojem su sledili i novi o istoj temi. Jula iste godine bavio se Mandl u jednom svom izveštaju rukovodiocem italijanske obaveštajne službe. On ga ocenjuje kao sposobnog i javlja EG-u da je izdao nalog da se sakupe bliži podaci o italijanskoj obaveštajnoj službi u Albaniji. Formalna zabrana sa najvišeg mesta Trećeg Reich-a, prema kojoj nije trebalo obaveštajno raditi prema Italiijanima, nije pretstavljala nikakvu prepreku za obaveštajni rad koji je Sipo i SD vršio prema osovinskom partneru. Semo toga, ova pojedinost pokazuje da je Mandl iz Skoplja bio formirao u Albaniji svoju agenturu, odakle je mogao da dobije podatke o agenturnom i ostalom obaveštajnom radu Italijana.

Traganje Mandl-a za ilegalnim komunističkim organizacijama pokazuje slučaj sa Ružicom Back, ćerkom jednog od predratnih nemačkih agenata u skopskoj železničkoj radionici, Johann-a Back-a. Pošto su tu bili u pitanju Volksdeutscher-i, Mandl je, uglavnom sa nemačkim Ortskomandantom, preduzeo i egzekutivne mere protiv Back-ove, koja je stavljena u vojni zatvor. Na kraju je bilo odlučeno da se porodica Back preseli u Maribor, kako Ružica ne bi više mogla da održava veze sa levičarskim krugovima, pošto nije htela te svoje veze da oda. Međutim ona je, pred putovanje, pobegla od svojih roditelja i prešla u ilegalnost. Zato je Mandl zatražio da se njena porodica u Mariboru drži pod prismotrom, kako bi se primetila eventualna veza koju bi Ružica sa svojima mogla da uspostavi, s tim da se ona uhapsi ako bi se pojavila u Mariboru.

Mandl se interesovao i za predratne linije britanske obaveštajne službe u Makedoniji. Po svoj prilici je on, još u prvim danima okupacije, došao u Radušu u tamošnje rudarsko preduzeće »Allatini Mines Ltd.«, tragajući za njegovim direktorom, George-om Morgan-om, a učestvujući i u bezuspešnoj poteri za njim. Po istoj liniji je tragao i za Allan-om Thomas-om, koji je do okupacije bio britanski konzul u Skoplju. Uspeo je da utvrdi da je Thomas avgusta 1941 godine boravio u Kiičevu sa svojom ženom, ali su dalja traganja za njim ostala bezuspešna. Postoje izveštaji iz kojih se vidi da je Mandl imao svoju agenturu i na Kosovu, odakle je prikupljao informacije o prilikama, a naročito o istaknutim pripadnicima šiptarske reakcije.

Postoje samo fragmentarni podaci o agenturi Mandl-a. Prema bugarskim izvorima, za kapetana Mandl-a su radili kao agenti Josef Materna i Franz Baubin, Volksdeutscher-i. Baubin je bio jedan od pripadnika porodice toga imena, čijih je nekoliko članova radilo za RSHA još od pre rata, delom i u svojstvu funkcionera nemačkog bezbednosno-policiskog aparata. Zatim su u Skopiju bili Mandl-ovi agenti lekar d-r Andonov i pripadnik turske manjine Rustem-beg. Mandl-ova je agentura u Makedoniji delom bila ukotvljena u krugovima pripadnika VMRO — vančovista, jer je za to povezivanje postojala osnova u dugogodišnjim obaveštajnim vezama Vanče Mihailova sa RSHA.

Personalni sastav EK Sipo i SD-a u Skoplju bio je ograničen svega na nekoliko lica. Pored Mandl-a, EK-u je pripadao Wilhelm Knetsch, SS-podoficir i pripadnik Gestapo-a. On je naročito obrađivao pitanja u vezi sa KPJ. Kasnije je službovao u ispostavi BdS-a u Zrenjaninu. Kratko vreme je u Skoplju bio Mandl-ov tumač Volksdeutscher Josef Baenderek, ali usled neslaganja s Mandl-om je on već maja ili juna 1941 godine vraćen u Beograd, a odatle je upućen drugi tumač. Najzad je Mandl imao i svoga šofera, koji je sa njim došao iz Beograda. Inače, izgleda da su već pomenuti Materna i Baubin imali u vezi sa EK u Skoplju ulogu koja je prešla okvire običnog agentskog rata. Materna se kasnije pojavljuje u važnoj ulozi u Albaniji.

O Mandl-u će na drugom mestu biti opširno reči, pošto se on, kao jedan od najinteresantnijih saradnika Uprave VI RSHA u odnosu na Jugoslaviju i NOP, ističe ne samo svojim radom u centrali Uprave VI već i na jugoslovenskom tlu, gde obavlja specijalne vrlo važne zadatke.

Po odlasku Mandl-a, na teritoriji Makedonije više nije bilo zvaničnih ogranaka Sipo i SD-a, sve do posle italijanske kapitulacije, ali i tada, kao što je rečeno, ovi ogranci nisu formirani u oblastima koje su bile priključene Bugarskoj, već na području formalno obuhvaćenom proširenim albanskim granicama.

U tome periodu je, nesumnjivo, RSHA i dalje vodio obaveštajnu delatnost u Makedoniji naročito po liniji VI. Međutim ta je delatnost dirigovana iz centara koji su se nalazili van makedonske teritorije, a sprovođena je preko agenture koja je bila u neposrednoj vezi sa tim centrima. Svakako je Mandl, koji se nalazio u Upravi VI RSHA, održavao i dalje

veze sa svojim agentima — ili bar nekim od njih. BdS je iz Beograda takođe održavao obaveštajne linije prema makedonskom prostoru, delom neposredno, a delom preko svojih ispostava u Nišu, Leskovcu i Kosovskoj Mitrovici. Najzad, i nemački policiski ataše u Sofiji, kao pretstavnik RSHA, imao je, nesumnjivo, cbaveštajnih veza i u Makedoniji. Uprava VI RSHA imala je i u Bugarskoj svog glavnog opunomoćenika, kao što ga je imala u drugim satelitskim i neutralnim zemljama. To je bio SS-kapetan Rudolf Kob, koji je imao naročito dobre veze sa VMRO i Vančom Mihailovim.

Na makedonskom tlu pojavljuju se ponovo ispostave odnosno ogranci Sipo i SD-a posle italijanske kapitulacije, i to od vremena kada je u Albaniji došlo do formiranja aparata nemačke bezbednosno-policiske službe i njegovih obaveštajnih ogranaka. O tome će biti reči malo kasnije, no važno je već ovde zapaziti da su organi za formiranje toga aparata bili u Albaniju upućeni iz Beograda, od BdS-a.

Na makedonsku teritoriju isturene su ispostave januara i februara 1944 godine, a tamo su ostale sve do nemačkog povlačenja. U Tirani, gde se nalazio specijalni opunomoćenik Reichsfuehrer-a SS Himmler-a, SS-general Fitzthum, formiran je Einsatzkommando Sipo i SD-a. On je bio neposredno podređen RSHA-u, ali je stajao u direktnoj vezi i sa BdS-om u Beogradu. Lokalno mu je bio disciplinski, u SS-ovskom smislu, pretpostavljen Fitzthum. Uglavnom je delatnost ovog EK Sipo i SD i njegovih organaka bila obaveštajna, pri čemu je u tome sektoru njihovog rada posebno važan pravac bio i u Albaniji i u Makedoniji: rad protiv NOP-a, a u Albaniji još i suzbijanje delatnosti britanske obaveštajne službe. Pored rada protiv NOP-a, koji je obavljan formiranjem agentske mreže u cilju prikupljanja podataka o partizanima, ispostave odnosno ogranci na terenu Makedonije vršili su i vrlo aktivan rad na organizovanju oružane borbe protiv partizanskih odreda, između ostaloga naoružavanjem onih seljaka koji su iz svojih reakcionarnih ili šovinističkih ubeđenja bili spremni da vode ovakvu oružanu borbu. Štaviše, pripadnici ovih ogranaka uzimali su aktivnog učešća u samim oružanim akcijama, kao organizatori i rukovodioci. Oni su prisno sarađivali sa albanskim vlastima, sa žandarmerijom koja je tu formirana u okviru nemačke Policije poretka ili uz njenu pomoć, ali i

sa albanskim šovinističkim balističkim bandama koje su vodile terensku borbu protiv partizana i pripadnika NOP-a.

Prema tome, delatnost ogranaka Sipo i SD-a u zapadnoj Makedoniji izlazi iz okvira obaveštajnog rada, prelazeći i u oblast direktne oružane akcije, pa i na sektor IV.

U obaveštajnom pogledu je aparat Sipo ii SD-a ovde nastojao da uđe u linije ranije italijanske mreže i da je eventualno delom preuzme. Pored toga je naročito težio da dođe u vezu sa reakcionarnim šiptarskim krugovima i lokalnim vlastima i faktorima, mobilišući ih za borbu protiv NOP-a ili pomažući ih u tome pravcu.

Terenske ustanove je isturio EK Sipo i SD iz Tirane u razna mesta Albanije, a na makedonskoj teritoriji mu je glavni centar bio u Struzi. Tu je postojala »Aussendienststelle«, to jest ispostava, kojoj su bila podređena isturena uporišta u Tetovu, Gostivaru, Debru i Kičevu. EK Sipo i SD Tirana je obrazovao i svoje uporište u Prizrenu. Sem toga je postojala u njegovoj mreži ogranaka i ekspozitura u Peći, koja je, verovatno, bila vezana za Prezren.

Pored rada preko ovih ogranaka, na teren Makedonije odnosno Kosmeta — ako je ovaj obrađivan iz Albanije — izlazio je i rukovodilac EK Sipo i SD u Tirani. Na tome su se položaju redali razni funkcioneri BdS-a Beograd, koji su bili upućeni na službu u Albaniji. Tako je, naprimer, SS-kapetan Ditges, koji je bio na čelu EK Sipo i SD u prvoj polovini 1944 godine, posetio na području zapadno od Debra dvojicu šiptarskih plemenskih vođa koji su raspolagali nekakvom svojom privatnom vojskom od oko 4.000 ljudi, kako su mu to objasnili. Cilj posete je bio da se oni pridobiju za saradnju sa nemačkim ustanovama, naročito u pogledu hvatanja padobranaca koje bi na tome terenu mogli da spuštaju savezнички avioni, kao i za prikupljanje oružja i materijala namenjenog partizanskim odredima. Do ovoga dodira je i došlo stoga što je EK Sipo i SD u Tirani dobio obaveštenja da se na tome području često dotura razni materijal padobranima. Postignut je sporazum da ovi domoroci britanske padobrance — ako bi se pojavili — uhvate svojim snagama, a isto tako da o bacanju materijala odmah izveste najbližu nemačku ustanovu. Njima je data veza sa ogrankom EK Sipo i SD-a u Debru.

Za rad na makedonskoj teritoriji bila je zanimljiva i veza koja je postojala između EK Sipo i SD-a i tamošnjeg bugar-

skog oficira za vezu, potpukovnika Dejanova. Sa ovim bugarskim eksponentom postojala je saradnja koja se uglavnom ticala problema makedonskoga terena. Verovatno je tu bilo i izmene obaveštenja koja su se odnosila na zajedničke nemačko-bugarske ciljeve na toj teritoriji.

Ispostava u Struzi imala je trojicu ili četvoricu pripadnika, a na čelu joj je stajao SS-poručnik Engel. Ona je, u naslonu na mesne albanske vlasti, bila izgradila znatnu obaveštajnu mrežu, sarađujući pritom sa prefekturom u tome mestu i sa albanskom žandarmerijom, među čijim je pripadnicima imala i svoje agente. Ova saradnja se naročito odnosila na zajedničku borbu protiv partizana. Ispostava je i saslušavala lica koja bi albanski organi hapsili, ili koja bi zarobljavale balističke bande, a učestvovala je i u naoružavanju reakcionarnih seljaka okolnih sela, naročito tamo gde je bilo snažnije partizanske delatnosti. Između ispostave nemačke Feldkommandanture i ostalih nemačkih formacija i komandi na ovoj teritoriji postojala je takođe prisna saradnja. Ovde treba pomenuti i posebnu komandu Abwehr-a II, poznatu pod nazivom »Sonderkommando Lange«, prema imenu svoga rukovodioca, kapetana Lange-a. »Sonderkommando Lange« je naročito dejstvovao na albanskoj teritoriji, ali je u svojim akcijama prelazio i na makedonsko područje, priključeno Albaniji.

U Debru, gde je postojalo uporište podređeno ispostavi u Struzi, nalazio se SS-ovski podoficir Eugen Petz. U istome mestu je postojala i nemačka Ortskommandantura, sa kojom je uporište EK Sipo i SD-a održavalo prisnu vezu. Uporište u Debru se bavilo naročito prikupljanjem podataka o partizanskim jedinicama, njihovim snagama, pokretima i simpatizerima. Ono je radilo na vrbovanju agenata, koji su upotrebljavani u tome pravcu. Petz je odlazio mnogo i na teren, povezujući se sa balističkim grupama i dajući direktive za borbu protiv partizana na području debarskog sreza.

I tu je postojala saradnja sa lokalnim albanskim vlastima, u prvome redu sa albanskom prefekturom u Debru i albanskom žandarmerijom, ali i sa drugim upravnim vlastima, kao i sa opštinskim upravama koje su izveštavale Sipo i SD o pojavi partizana ili NOP-a na njihovim područjima. Inače je u Debru postojao i odred nemačke Policije poretka i vod za vezu sa jačom radio-stanicom. Odatle je održavana veza sa nemačkim

jedinicama na terenu koje su učestvovale u borbi protiv partizana. Tom se radio-stanicom služilo i uporište Sipo i SD-a.

Za uporište u Kičevu se zna da se i ono sastojalo od svega jednoga pripadnika SD-a u podoficirskom rangu i da je njegova delatnost bila na opisanoj liniji. Više podataka ima o uporištu u Gostivaru. Ono je formirano januara 1944 godine i uzelo je na sebe poslove koje je do tada vodio Meldekopf FAT-a 214, uselivši se čak i u njegove prostorije. Pripadnik Abwehr-a Jakob Wolfgang, koji je zamenjivao starešinu Meldekopf-a, potporučnika Skoberne-a, predao je SS-podoficiru Karlu Berger-u, koji je došao* da formira uporište Sipo i SD-a, i celu svoju obaveštajnu mrežu.

Sa svojom pretpostavljenom ustanovom u Struzi održavalo je uporište vezu kurirom, ali je bilo i u neposrednom dodiru sa centrom u Tirani. Takođe je održavana stalna veza između ovoga uporišta i onoga koje je bilo obrazovano u Tetovu. Kratko vreme je od Berger-a preuzeo vođenje poslova i SS-podoficir Karl Nagel, koji je inače vodio tetovsko uporište, ali se Berger ubrzo vratio na svoj položaj.

Rad uporišta svodio se, uglavnom, na aktivnu delatnost protiv NOP-a, izgradnju obaveštajne mreže u tome pravcu i egzekutivne zahvate, pri čemu je sa uporištem sarađivala i lokalna albanska žandarmerija. Sem. toga je ono vršilo naoružanje balističkih grupa za borbu protiv partizana, a propagiralo je i stupanje u SS-diviziju »Skenderbeg«, koji je SS formirao od šiptarskog življa. Uopšte je linija uporišta, u političkom pogledu, došla do izražaja naročito u oslanjanju na šiptarske iredentističke i reakcionarne elemente, među kojima je ono sebi formiralo najveći broj svojih agenata, a preko kojih je vršilo i naoružavanje borbenih grupa za antipartizansku delatnost.

U Tetovu je takođe bilo obrazovano uporište EK početkom 1944 godine. Formirao ga je SS-podoficir Berger, koji je zatim prešao u Gostivar. Posle njega je preuzeo tetovsko uporište SS-podoficir Karl Nagel. Uporište je održavalo vezu sa pretpostavljenom ustanovom u Struzi, a sarađivalo je lokalno sa ostalim nemačkim ustanovama koje su se nalazile u mestu i okolini. Pre svega je tu bila nemačka Ortskommandantur-a, zatim jedna manja jedinica vojne žandarmerije, nemačka škola za obuku albanske žandarmerije, a najzad i jedi-

nica SS-a u kojoj su rukovodioci bili Nemci, a ljudstvo regrutovano iz redova šiptarskog stanovništva.

Podaci o radu uporišta u Tetovu govore o istoj vrsti delatnosti; koja je već opisana u vezi sa radom gostivarskog uporišta. Glavni ili čak isključivi protivnik, protiv koga je bila usmerena sveukupna delatnost uporišta, bio je NOP. Protiv njegovih pripadnika i, naročito, protiv partizanskih odreda i veza, uporište je delovalo obaveštajno i egzekutivno. Pritom se naročito oslanjalo na mesne albanske vlasti, što je u političkom pogledu doprinelo i proganjanju slovenskog življa. Jedan od važnijih agenata uporišta bio- je Vladimir Dmohovski, beloemigrant, upravnik električne centrale u Tetovu. On je sarađivao sa svima nemačkim. ustanovama u Tetovu, kako vojnim i vojnoobaveštajnim, tako i bezbednosno-policiskim. Ostala agentura se uglavnom sastojala od pripadnika šiptarskog življa, sem d-ra Josipa Kovača, lekara, po narodnosti Slovenca.

U vezi sa delatnošću svih napred pomenutih ogranaka nemačke bezbednosno-policiske službe u Makedoniji pod albanskom, upravom, proizlazi nedvosmisleno da su se one bavile koliko obaveštajnom, toliko i egzekutivnom delatnošću. Štaviše, naoružavanje balističkih grupa i drugih elemenata spremnih za borbu protiv NOP-a prelazi normalne granice rada egzekutivne službe aparata RSHA. Ovde je već posredi delatnost koja bi se mogla podvesti pod sektor VI/S, to jest onu diverzantsku službu koju je u sklopu RSHA bio formirao Skorzeny, mada između ogranaka u Makedoniji i Skorzeny-evog aparata nije bilo nikakve veze. Ustanove RSHA u Makedoniji prilagodile su svoju delatnost lokalnim i vremenskim prilikama, usmerivši je isključivo na cilj borbe protiv NOP-a. Pritom su, u završnoj fazi okupacije, u potpunosti ostavljene postrani šeme koje su postojale u pogledu organizacije i delokruga pojedinih sastavnih delova bezbednosno-policiskog aparata. Rad opisanih ogranaka u Makedoniji je po svome karakteru specifikum svoje vrste, diktiran realnim i konkretnim okolnostima na terenu, kao i ciljem borbe protiv NOP-a i njegovih oružanih snaga.

Svi ogranci bezbednosno-policiske službe u Makedoniji povukli su se septembra 1944 godine, pred nastupanjem snaga NOV i POJ, zajedno sa ostalim nemačkim ustanovama koje su dejstvovale na tome terenu.

Govoreći o Makedoniji treba, na kraju, pomenuti i veze koje su postojale između Vanče Mihailova, rukovodioca VMRO, i Uprave VI RSHA. Te su veze bile starijega datuma, još od pre nemačkog napada na Jugoslaviju. Mihailov, koji je bio došao u sukob sa bugarskom vladom, živeo je nekoliko godina u inostranstvu, ne prekidajući veze sa svojim pristalicama u Makedoniji, niti one koje je izgradio i sačuvao u bugarskom upravnom i političkom aparatu, prožetom velikobugarskim elementima iz Makedonije. Ipak je on politički bio već uveliko izgubio od svoga nekadašnjeg uticaja, kada su izvesni nemački krugovi počeli na njega da obraćaju veću pažnju. Službena politika Trećeg Reich-a, oličena u von Ribbentrop-u i njegovom ministarstvu; nije pokazivala nikakvo interesovanje za njega, oslanjajući se potpuno na zvaničnu bugarsku političku garnituru sa kraljem Borisom na čelu. Međutim RSHA je ocenio da bi Mihailova sa njegovim vezama mogao u zgodnoj prilici korisno da upotrebi. Nije tačno poznato koji su pretstavnici RSHA prvi stupili sa Mihailovom u dodir i sa njim održavali vezu. Zna se, međutim, da je 1940 godine bio u kontaktu sa njim pripadnik RSHA SS-kapetan Kob. Činjenica da je ovaj pripadao Upravi VI jasno ukazuje na karakter tih veza.

Za vreme okupacije Mihailov se nalazio u Zagrebu, gde ga je Pavelić bio prihvatio uz velike počasti. To je bio rezultat starih veza koje su postojale između Pavelića i ustaškog pokreta, s jedne, i terorističke VMRO Mihailova, s druge strane, još iz vremena kada su se dve grupe bile našle na istome terenu, boreći se zajednički za uništenje Jugoslavije i razbijanje njene državne celine. Što Mihailova Bugarska nije prihvatila i što on nije pod okupacijom odigrao nikakvu ulogu u Makedoniji — mada je ona tada bila odvojena od Jugoslavije i pripojena Bugarskoj, što je pretstavljalo cilj dugogodišnje politike i terorističke borbe Mihailova i njegove VMRO, — ima se pripisati razmimoilaženju između njega i zvanične Bugarske. Mihailov je lično svojim prohtevima i metodima, kao **i** sa svojom težnjom za ličnom vlašću, pretstavljao za bugarsku vladu opasnu i neželjenu figuru. Zatim, Mihailov je imao svoje ideje o nekom posebnom statusu Makedonije u sastavu Bugarske. Zvanična Bugarska, međutim, nazivajući Makedoniju »zapadnim bugarskim pokrajinama«, nije priznavala nikakvo specijalno etničko svojstvo makedonskome životu, već

ga je proglasila Bugarima i u Makedoniji uredila čisto bugarsku upravu. Ovde potsećamo uzgred na već pomenuto rasturanje makedonskih komiteta, koji su se bili formirali pod nemačkim pokroviteljstvom u prvim danima okupacije, a koje su bugarske vlasti odmah zabranile čim su preuzele upravu u Makedoniji.

Iz slučaja ovih komiteta se vidi da je nemačka obaveštajna služba — konkretno: Abwehr, koji je kumovao njihovom obrazovanju, — bila sklona da radi sa pripadnicima VMRO Vanče Mihailova na makedonskom tlu. Ona je i dalje ostala delimično na toj liniji, iako se ona zbog odlučnog protivljenja zvanične Bugarske nije mogla ostvariti. Poznato je da je, naprimer, inž. Robert Duerrigl, sve do 1943 godine istaknuta figura Abwehr-a u Makedoniji, smatrao potpuno pogrešnom nemačku politiku u toj oblasti, ističući da bi se ona morala oslanjati u prvome redu na VMRO, a ne na one bugarske snage koje su bile prema organizaciji Vanče Mihailova neprijateljski raspoložene. Agenture Duerrigl-a, a i drugih Abwehr-ovih eksponenata, sastojala se znatnim delom od lica koja su pripadala organizaciji Mihailova ili joj bila bliska.

Uprava VI RSHA, stvorivši vezu sa Mihailovom, održavala ju je i dalje za sve vreme okupacije. Ta je veza, između ostaloga, bila i razlog što je SS-kapetan Kob upućen u Bugarsku, jer mu je Mihailov stavio na raspolaganje usluge svojih pristalica, kojih je bilo u ćelom bugarskom službenom aparatu i javnom životu, često na vrlo uticajnim mestima. Kob je uspostavio veze sa Mihailovim u Zagrebu kada je, nastavljajući svoju predratnu delatnost, postao glavni opunomoćenik Amt-a VI RSHA za NDH. Uprava VI je ove veze smatrala toliko važnim i korisnim, da je Kob postavljen za glavnog opunomoćenika za Bugarsku. Odatle je Kob održavao i dalje vezu sa Mihailovim, koristeći se njegovim ljudima u Bugarskoj i Makedoniji. U Zagrebu je neposrednu vezu sa Mihailovim održavao Kob-ov naslednik Adalbert Kungel. Mihailov je bio spreman na saradnju, mada je bio veoma razočaran rešenjem koje je doneseno u pogledu Makedonije 1941 godine. Sem RSHA je, u to doba, sa njim bio u dodiru i nemački vojni pretstavnik u NDH, general Glaise von Horstenau. Veza koja je postojala između Mihailova i nemačkih ustanova bila je, u vremenu od 1941 do 1944 godine, gotovo isključivo obaveštajne prirode. RSHA je računao, verovatno slično kao i ge-

neral von Horstenau, na eventualnu kasniju korisnu upotrebu Mihailova u političke ciljeve. Kao saradnik obaveštajne službe je on bio, svakako, veoma koristan. Omogućio je RSHA-u da se putem Kob-a koristi njegovim mnogobrojnim vezama u Bugarskoj, Makedoniji, Grčkoj i Albaniji. S druge strane je i u Zagrebu davao aparatu Uprave VI obaveštenja koja su mu priticala od mreže njegovih pristalica u tim zemljama i oblastima.

Mihailov je stajao u obaveštajnoj vezi i sa BdS-om u Beogradu. Sa njim je održavao dodir BdS-ov agent Daskalov, koji je, novembra 1943 godine, po nalogu putovao u Zagreb i tamo konferisao sa Mihailovom.

Ima podataka prema kojima izgleda da je od kasnog leta 1943 godine došlo i do izvesne promene u odnosima između Mihailova i zvanične Bugarske. Čini se da je kralj Boris, tada merodavni činilac bugarske politike, bio došao do zaključka da sa sve snažnijim nezadovoljstvom makedonskog življa i sa nezadržljivim jačanjem NOP-a u Makedoniji ne može izići nakraj dotadašnjim metodima primenjenim u toj oblasti. Sa Mihailovom je bio u ličnome sporu, pošto ga je ovaj, zbog nemačkog porekla, napadao kao stranca, a uz to je još i stalno isticao svoju koncepciju o formiranju autonomne Velike Makedonije u okviru Velike Bugarske, ali uz najširu samoupravu. Izgleda da je situacija u Makedoniji tada bila navela Borisa da revidira svoj stav prema Mihailovu i da se pozabavi idejom o soluciji, u kojoj bi i Mihailovu bilo mesta. Sam Mihailov se nadao da će doći do takvog obrta u bugarskoj politici i bio je spreman na saradnju sa Borisom, a u isto vreme i sa Trećim Reich-om, u koji je polagao stalne velike nade. Borisova smrt presekla je ove kombinacije i sve do avgusta 1944 godine se u situaciji nije izmenilo ništa. Istina, prema nekim podacima je Mihailov za to vreme dolazio u dodir sa Kaltenbrunner-om, šefom RSHA, a po nekim tvrđenjima i sa Himmler-om lično.

Kapitulacija Rumunije i prodiranje sovjetskih trupa prema Bugarskoj naveli su Upravu VI RSHA na pokušaj u kojem je glavna uloga bila namenjena Mihailovu. SS-potpukovnik Wannek, šef grupe VI E RSHA, pod čiju je nadležnost potpadao Balkan, predložio je da se za otpor Sovjetskoj armiji upotrebi Mihailov sa svojim VMRO i da obrazuje centar otpora u Makedoniji. Mihailov je pozvan da dođe u Beč, gde je pregovarao sa Wannek-om i referentom Uprave VI za Bu-

garsku, Pratsch-om. Kaltenbrunner je za ovaj posao dobio saglasnost inž. Hermann-a Neubacher-a. On je i sam učestvovao u razgovorima sa Mihailovom, koji je u prvim danima septembra 1944 godine krenuo za Makedoniju u društvu sa grupom svojih saradnika. Najpre je avionom prebačen u Srbiju, odakle je prešao za Skoplje. Tu je sazvao sastanak svojih pristalica, iznevši im plan da se formira nezavisna Makedonija kojoj bi on bio na čelu, a koja bi bila pod zaštitom Trećeg Reich-a. Međutim brzo nadiranje sovjetskih jedinica, a i situacija u Makedoniji, u kojoj je narod bio krenuo za NOP-om, unapred su ovaj pokušaj nemačke političke obaveštajne službe osudili na neuspeh. Mihailov je nameravao čak i da se sastane sa partizanskim rukovodiocima i raspitivao se za mogućnost dodira sa Mihailom Apostolskim. Videvši da je njegova akcija potpuno besciljna, on je napustio Skoplje u koloni automobila kojom su se odatle evakuisali i pripadnici nemačkog konzulata i drugi nemački funkcioneri. Tu su kolonu napali partizani pred Kragujevcem i tom prilikom je poginuo SS-kapetan Kob, a sem njega još i sekretar Mihailova, Dimče Cilev.

Pre napuštanja Skoplja su pretstavnici Abwehr-a pokušali da obrazuju još jednom nekakav komitet, sastavljen od pripadnika VMRO, koji je imao da preuzme vlast. Između ostalih je agent Štefanov, poznat iz prvog perioda okupacije kao saradnik Abwehr-a, uzeo na sebe komandu nad nekakvom građanskom milicijom koju je trebalo tada obrazovati. Naravno da je i taj pokušaj bio bespredmetan, pošto je i Skoplje bilo ubrzo oslobođeno.

Mihailov je kasnije prešao u Austriju, ostavši i dalje u neposrednom dodiru sa Upravom VI RSHA. Ova je, svakako, računala na njegove veze, nadajući se da će ih moći iskoristiti za obaveštajni i diverzantski rad u pozadini NOV. Potpunosti radi mora se pomenuti da je, još pre nemačkog povlačenja, bilo u Jegejskoj Makedoniji pokušaja da se formiraju kontra-čete koje bi imale da se bore protiv tamošnjih partizana. Taj su rad obavljali pripadnici Wehrmacht-a odnosno nemačke obaveštajne službe, a oslanjali su se pritom na pomoć pristalica VMRO Mihailova. Pokušaj je bio kratkoga veka i nije dao rezultata.

d. Delatnost GFP-a

Pregled delatnosti nemačke obaveštajne službe bio bi nepotpun ako bi se iz njega izostavila intenzivna obaveštajna delatnost koju je razvila Tajna vojna policija — GFP. Njene su se formacije pojavile sa Wehrmacht-om, aprila 1941 godine, prilikom prodiranja nemačke 12 armije na jugoslovensku teritoriju. To je bila GFP-Gruppe 510, koja je iz Makedonije prešla u Grčku prateći operacije Wehrmacht-a. Tada je i kratko vreme, do predaje istočne Makedonije Bugarima, imala svoje ogranke i na makedonskoj teritoriji.

Pored ove, u Makedoniji je radila i GFP-Gruppe 640, čije je sedište bilo u Sofiji, dok je GFP-Gruppe 510 prebacila svoj centar u Dimotiku, na bugarsko-grčko-turskoj tromeđi. Tamo je ustanovom GFP-a rukovodio GFP-komesar Tokler. Treba pretpostaviti da je centar u Dimotici imao terenski karakter, dok je, nesumnjivo, kod komande Vojnog zapovednika Grčke odnosno Vojne grupe E u Solunu ostalo i dalje teritorijalno sedište mreže GFP-a.

Jača delatnost GFP-a se u Makedoniji ponovno pojavljuje krajem 1942 odnosno početkom 1943 godine. Tada se formira u Skoplju sekretarijat GFP-a, koji je nosio naziv »Aussenstelle«, -— podređen GFP-Gruppi 510. Na čelu mu je stajao GFP-sekretar Alfred Fiedler. Njegov zamenik je bio podoficir Karl Abel, koji se naročito intenzivno bavio organizovanjem obaveštajne mreže. Pored njega su poznati po svojoj delatnosti u tome pravcu još i podoficir d-r Richter, Eduard Bandhold, Hans Hanneshofer, tumač Erich Derbrack i dr.

Ispostava GFP-a u Skoplju bila je podeljena na tri otseka, od kojih je prvi radio po obaveštajnoj liniji, posmatrajući politički život u Makedoniji, naročito razvoj NOP-a. Taj je otsek ranije često dobijao obaveštenja o sabotažama, napadima i borbama sa partizanima od bugarske policije, što dokazuje, takođe, da je obaveštajna mreža GFP-a bila rasprostranjena. Otsek je vodio i posebnu kartu u koju je ubeležavano kretanje jedinica NOV i POJ na makedonskoj teritoriji. Ovim se zadatkom bavio pripadnik GFP-a Richter, u civilnom zanimanju novinar iz Muenchen-a. Otsek je vodio Karl Abel. Drugi otsek se bavio delatnošću po kriminalističkoj liniji, a naročito i zloupotrebama koje bi se pojavljivale u okviru Organizacije Todt i rudarskih preduzeća pod nemačkom kon-

GFP u Makedoniji

1943~1944

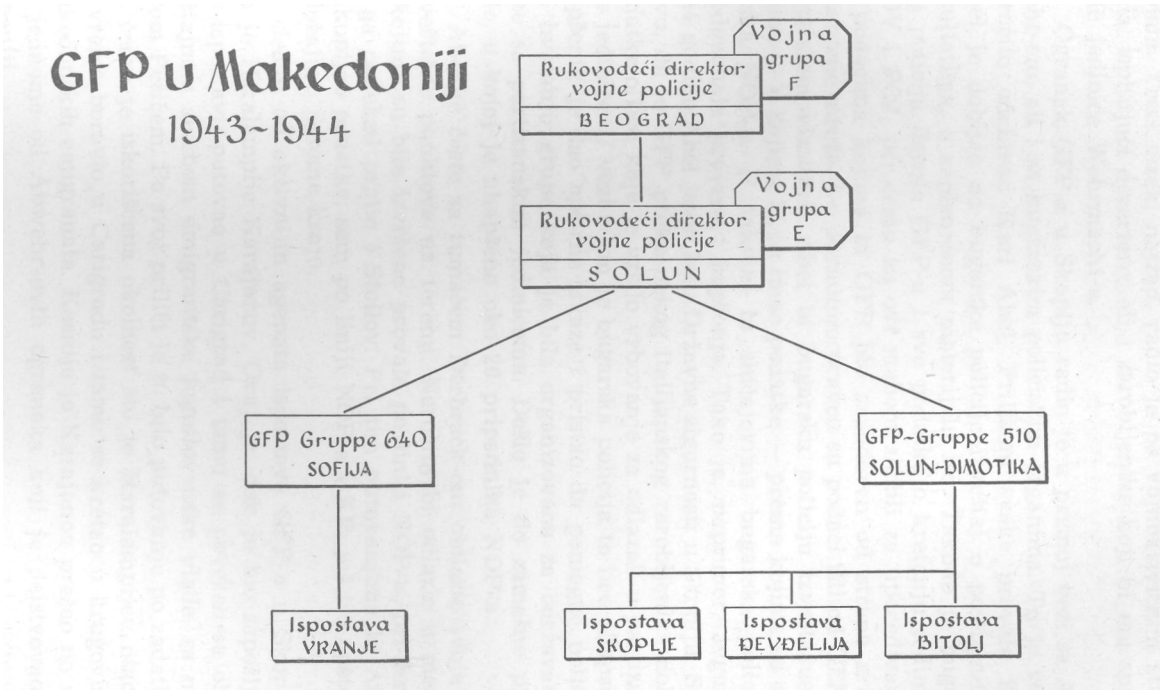

trolom. Treći otsek, najzad, radio je po vojnokrivičnim stvarima, ispitujući dezertere, ali i zarobljenike koji bi mu sprovele jedinice Wehrmacht-a.

Ogranak GFP-a u Skoplju radio je u prisnoj vezi sa Abwehr-om, ali i sa bugarskim policiskim organima. Tu je vezu naročito održavao Karl Abel. Prilikom svake provale KP, Abel je dobijao od bugarske policije izveštaj o postignutim rezultatima, o zaplenjenom materijalu itd. Takođe je bugarska policija davala GFP-u i sve podatke o kretanju jedinica NOV i POJ, pri čemu su ovi mahom služili za upoređivanje sa podacima kojima bi GFP bio snabdeven od strane svoje sopstvene mreže. I u obrnutom pravcu su podaci išli od GFP-a bugarskim vlastima. Abel bi bugarsku policiju izveštavao o licima — o kojima bi on imao podatke — prema kojima su ova bliska NOP-u. U takvim bi slučajevima bugarska policija preduzimala provere i hapšenja. Tako je, naprimer, avgusta 1944 godine Abel javio šefu Državne sigurnosti u Skoplju, Stoilovu, da je GFP preko nekog italijanskog zarobljenika dobio podatke o licu koje je vršilo vrbovanje za odlazak u partizanske jedinice. U vezi s tim je bugarska policija to lice uhapsila. Hapšenik je dao opširne iskaze i pristao da pomogne policiji pri hvatanju grupe koja je bila organizovana za održavanje veze sa partizanskim jedinicama. Došlo je do zamašne provale, u kojoj je uhapšeno oko 20 pripadnika NOP-a.

Abel je često sa tumačem Derbrack-om obilazio svoje obaveštajne punktove na terenu. Naročito bi odlazio u mesta u kojima su bile izvršene provale po liniji NOP-a, pri čemu bi ga ponekad pratio i Stoilov. Pri tim putovanjima bi Abel prikupljao podatke, sem po liniji NOP-a i KP, još i o opštem položaju u datome kraju.

Jedan od aktivnijih agenata ispostave GFP-a u Skoplju bio je Haralampije Karajanov. Ovaj je, dok je bio zapošljen pri ispostavi, putovao u Carigrad i tamo se povezao sa obaveštajnom službom emigrantske jugoslovenske vlade, sa majorom Perićem. Po svoj prilici je to bilo putovanje po zadatku, pri čemu je iskorišćena okolnost što je Haralampijev otac u to vreme boravio u Carigradu i tamo se kretao u krugovima makedonskih emigranata. Kasnije je Karajanov prešao na vezu jednome od Abwehr-ovih ogranaka koji je dejstvovao u Albaniji.

Ogranak GFP-Gruppe 510 formiran je i u Devđeliji. Prema nekim izvorima, tu je bilo u pitanju uporište koje je bilo podređeno ispostavi GFP-a u Skoplju, ali organizacione veze njegove nisu jasne. Od pripadnika toga ogranka poznata su imena Karl-a Tomsen-a, Hubert-a Eisinger-a, von Adam-a i dr. Ogranak je sarađivao, u okviru svoje nadležnosti, sa nemačkim vojnim ustanovama u mestu, a svoje izveštaje je dostavljao i u Skoplje i centru GFP-a u Solunu. Imao je, takođe, i svoju agenturu, a prvenstveno je radio na sprečavanju i suzbijanju sabotaža na železničkim i drugim važnim objektima.

Ima podataka prema kojima je neki ogranak GFP-a postojao i u Bitolju, a isto tako u Vranju. S obzirom na to što je GFP-Gruppe 510 delovala sve do Skoplja, treba pretpostaviti da je ogranak u Bitolju pripadao njoj. Za ogranak u Vranju postoji mogućnost da je bio podređen GFP-Gruppi 640 u Sofiji, pošto se u njenim izveštajima o situaciji u Bugarskoj često nalaze opširniji podaci iz toga kraja.

Kao što je već bilo pomenuto, rukovodni direktor GFP-a d-r Loos, koji je do 1943 godine sa sedištem bio u Solunu i posle toga prešao u Beograd, bio je u obaveštajnom pogledu veoma zainteresovan. Izgleda da je — za razliku od GFP-a u Srbiji, gde je postojanje mnogih drugih ustanova (u prvom redu Sipo i SD-a) prirodno skučavalo izvesne pravce njegove delatnosti, — rad GFP-Gruppa u Makedoniji i Bugarskoj bio u obaveštajnom pravcu mnogo bliži intencijama svoga glavnog starešine. Svakako su izveštaji koje je iz Sofije GFP-Gruppe 640 upućivala Loos-u pretstavljali opširna i temeljita, a pritom objektivna i upadljivo otvorena obaveštenja o svima pojavama koje su bile od značaja. To su tipični izveštaji savesno vođene obaveštajne službe koji daleko prelaze okvire one delatnosti GFP-a sa kojima se srećemo, naprimer, u Srbiji ili u Sloveniji. Očigledno je ovome razlog, između ostaloga, i u tome što u Makedoniji i užoj Bugarskoj nije bilo aparata Sipo i SD-a (sem policiskog atašea i opunomoćenika Uprave VI u Sofiji, a od početka 1944 godine, i ispostava i uporišta u delu pod albanskom okupacijom), zbog čega je i GFP mogao bez konkurencije i sukoba nadležnosti da razvije svoju aktivnost i u tome pravcu.

5. Sandžak i Crna Gora

a. Delatnost u Sandžaku

Prilike u Sandžaku su za vreme okupacije bile u pogledu nadležnosti okupacionih vlasti nad tom oblašću potpuno nejasne, a u pogledu uprave u njoj, nesređene i često haotične. Formalno je Sandžak bio dodeljen NDH. Faktički, međutim, ustaška vlast se u njemu najmanje i najkraće vreme osećala. Na tromeđi između Srbije, Crne Gore i Bosne, sa jako izmešanim življem, Sandžak je pretstavljao teren na kojem su dejstvovale razne oružane grupe, čije je različne ciljeve i često potpuno oprečnu političku orijentaciju spajala u saradnju borba protiv NOP-a. Snage Narodnooslobodilačkog pokreta su se tu zadržavale za sve vreme okupacije, kontrolišući velike delove ove oblasti i stvarajući svoju vlast na oslobođenim područjima. Sandžak je, najzad, pretstavljao domen u kojem su se živo udejstvovale razne obaveštajne službe, ne vodeći pritom računa ni o formalno priznatim granicama ni 0 savezničkim odnosima u taboru sila Osovine i njihovih satelita.

Ubrzo posle kapitulacije stare Jugoslavije pokušale su vlasti NDH sa ustašama da u Sjenici, kao prirodnom centru Sandžaka, ustroje svoj aparat. Međutim mesni živalj se odupro toj nameri, tako da do formiranja ustaške uprave u Sandžaku praktički nije došlo. Došlo je do povezivanja reakcionarnih pretstavnika muslimanskog življa Sandžaka sa takvim predstavnicima — Šiptarima na Kosovu. Najuticajniji mesni rukovodilac reakcije te etničke grupe, Hasan Zvizdić, prisustvovao je zajedno sa još nekolicinom šiptarskih pretstavnika iz Novog Pazara i Sjenice konferenciji koju je u Kosovskoj Mitrovici bio sazvao Džafer Deva. Na konferenciji je komandant nemačke 30 divizije, general Eberhardt, dao svoje već pominjano obećanje o formiranju šiptarske samouprave. Tada je rešeno da muslimani uzmu i u Sandžaku upravu u svoje ruke 1 da stari državni aparat zamene svojim. To je bilo i učinjeno, a pod rukovodstvom Hasana Zvizdića stvorena je nova uprava, iz koje su bili uklonjeni Srbi. Isto tako je tada stvorena i nova žandarmerija, sastavljena od Šiptara odnosno muslimana.

Nešto kasnije su u Sjenicu došle italijanske trupe. Zvizdić i njegov saradnik Mehmed Ćesović stupili su u vezu sa komandantom italijanske divizije »Pusteria«, Giovanni-em Deposit-om. Već oktobra iste godine su se italijanske snage opet povukle, ostavivši Zvizdiću izvesnu količinu oružja. Tada je formiran, sa sedištem u Sjenici, tzv. upravni odbor, sastavljen od pet članova. Pretsednik mu je bio Hasan Zvizdić, potpretsednik Rade Karamarković, a članovi Sveto Živanović, Mirko Jelić i Hilmo Kugić, dok je Ćesović ostao uz Zvizdića kao njegov sekretar.

Zbog sve jačeg okupljanja partizana i porasta NOP-a, Zvizdić je odmah pristupio i formiranju naoružanih odreda. Zaista je došlo, decembra 1941 godine, do partizanskoga napada na Sjenicu i do teških borbi. Zarobljene partizane Zvizdić je predao italijanskom garnizonu u Prijepolju, dok su drugi pobijeni u samoj Sjenici. Uskoro posle toga stvoren je dodir »upravnoga odbora« sa organizacijom DM, i to preko kapetana Slovića, koji je rukovodio jednim četničkim štabom u tome kraju. »Upravni odbor« je stalno održavao veze sa italijanskim komandama u Pljevljima i Prijepolju, ali takođe i sa nemačkim pretstavnicima. Tu su bili posredi pripadnici Abwehr-a koji su intenzivno radili u ovome kraju, a među kojima je najistaknutiji bio d-r Mati.

Sredinom 1942 godine je u Sjenici opet smešten italijanski bataljon, a uskoro posle toga održan je tu veliki sastanak sa četničkim komandantima koji su sarađivali sa italijanskim vlastima u Crnoj Gori, među kojima su se nalazili general Blažo Đukanović, major Lašić, tadašnji kapetan Pavle Đurišić i drugi. Tom prilikom je stvoren zajednički plan četnika, Italijana i mesne muslimanske reakcije u borbi protiv NOP-a i partizanskih jedinica koje su operisale na teritoriji Sandžaka. Uprkos ovog sporazuma, ubrzo je između četnika i lokalnih muslimanskih rukovodilaca došlo do sukoba, tako da su četnici izvršili pokolj muslimanskoga življa u jednome delu Sandžaka.

Zvizdić, koji je bio centralna ličnost u svim lokalnim zbivanjima i priznati starešina muslimanske reakcije i šiptarske iredente, vodio je veoma zapletenu političku igru na mnoge strane, a sa glavnim ciljem da za svoju političku grupu osigura vlast u Sandžaku. Pritom je tražio saveznike u svima taborima koji bi pomogli njegovoj reakcionarnoj grupi da se

održi pred pritiskom NOP-a, koji je već oslobodio velike oblasti i nadirao dalje. Zato je, krišom od svojih italijanskih saveznika, stalno održavao vezu sa Matl-om i sa Džaferom Devom u Kosovskoj Mitrovici. S druge strane se intimno povezao sa italijanskim vovnim ustanovama, pa i sa guvernerom Crne Gore, generalom Pirzio-m Birolli-em. U Sjenici je obrazovana muslimanska milicija za borbu protiv NOP-a, kojoj je stajao na čelu Ćamil Prašević, a koja je delovala u naslonu na oba osovinska partnera i na njihovu pomoć. A u isto vreme je grupa oko Zvizdića slala i deputacije u Albaniju, tražeći od vlasti u Tirani da zahtevaju priključenje Sandžaka.

Od proleća 1943 godine Italijani su se povukli iz jednog dela Sandžaka. Odmah po njihovom odlasku došli su u Sjenicu pretstavniici Wehrmacht-a. U prvome redu su to opet bili eksponenti Abwehr-a, d-r Mati i kapetan Richter (pseudonim: Buerger). Sa njim je bio i podoficir Egon Sabukoschek, inače poznat kao predratni agent nemačke obaveštajne službe u Beogradu. Tom prilikom su bili utvrđeni principi saradnje, s tim da se pod nemačkim rukovodstvom stvori i posebna oružana formacija, o kojoj će još biti reči. Sastanku u Sjenici je prethodilo putovanje Zvizdića u Beograd, koje je pripremio Abwehr. Tu je on, od Vojnog zapovednika generala Bader-a i Nedića, tražio da Sandžak okupiraju nemačke jedinice. Štaviše, ima i podataka da je u Sjenicu kasnije dolazio lično general Bader i da se tamo sastao sa Zvizdićem i njegovim ljudima.

Svakako su Nemci, čuvajući vrlo labavo fikciju da priznaju italijansku vrhovnu nadležnost nad Sandžakom, radili organizaciski i, obaveštajno u sjeničkom kraju, nastojeći da tim putem mobilišu sve tamošnje reakcionarne snage za borbu protiv NOP-a. Kada je, međutim, došlo do italijanske kapitulacije, nemačke su se ustanove odmah raširile po Sandžaku. Wehrmacht je sproveo razoružanje Italijana koji su tu držali neke garnizone. U Sandžaku su se pojavile razne formacije: linije Wehrmacht-a, SS-a, policija poretka i bezbednosti. Otada pa do kraja okupacije u Sandžaku su delovale nemačke vojne i policiske vlasti, koje su među mesnim šiptarskim i muslimanskim stanovništvom organizovale svoje oružane grupe. Na tome su se terenu stalno vodile teške borbe

sa partizanima, kako oko pojedinih oslobođenih mesta, tako i oko sedišta samih nemačkih i kvislinških garnizona.

U sledstvu Neubacher-ove politike na Balkanu pojavilo se pitanje priključenja Sandžaka i Crne Gore Nedićevoj Srbiji, naravno, pod nemačkom upravom odnosno vojnom okupacijom. Neubacher se nadao da će na taj način, s jedne strane, podići unekoliko Nedićev autoritet, a, s druge, da će u Sandžaku i Crnoj Gori pridobiti za saradnju sa Nemcima i za borbu protiv NOP-a one tamošnje elemente koji bi podržavali takvu političku liniju. U ovim oblastima je, u vezi sa tim političkim kombinacijama, došlo i do upotrebe kvislinških jedinica iz Srbije. Radi rešavanja političkih problema i mobilisanja reakcije u Crnoj Gori i Sandžaku u korist okupatora i politike priključenja ovih dveju oblasti Srbiji, Nedić je uputio onamo kao svog ličnog izaslanika Mihaila Olćana, istaknutog pripadnika »Zbora«. Ovaj je, obilazeći i konferišući sa mesnim glavarima iz krugova buržoaske reakcije, održavao dodir i sa Neubacher-om odnosno njegovim političkim saradnikom, savetnikom ministarstva spoljnih poslova Reich-a, Kramarz-om, čiije je sedište bilo na Cetinju.

Na terenu Sandžaka uošlo je, uostalom, do zanimljivog spoja raznih kvislinških i reakcionarnih grupa. Tu je tipičan, naprimer, slučaj četničkog rukovodioca Pavla Đurišića, koji je upućen u Sandžak s tim da formalno pretstavlja komandanta jedne jedinice »Srpskog dobrovoljačkog korpusa«. U isto vreme Đurišić je bio i komandant štaba organizacije DM u Sandžaku, a radio je, isto tako, po uputstvima i u prisnoj vojnoj saradnji sa nemačkim jedinicama, odnosno jedinicama pod nemačkom komandom.

Pored Olćana, koji je imao da sprovede misiju na liniji Nedić—Neubacher, pred kraj okupacije upućen je u Sandžak i Crnu Goru i član rukovodstva »Zbora« Ratko Parežanin. Njegov politički zadatak je bio da utiče na lokalne kvislinške i četničke rukovodioce i na reakcionarne političare u Crnoj Gori i Sandžaku u smislu završnog Nedićevog programa o formiranju jedinstvenog »Nacionalnog fronta«, koji bi pri odlasku Nemaca preuzeo vlast, oslonjen na očekivane trupe zapadnih saveznika. Ukoliko ovih ne bi bilo, taj »front« bi imao da se zajedno sa Nemcima povuče preko Sandžaka, Bosne i severne Dalmacije za Sloveniju i Istru. Pred ofanzivom NOV i, POJ, koja je čistila teren od okupatora i njegovih

saradnika i konačno oslobodila te krajeve od okupatora i kvislinga, Đurišić se sa svojim četničkim jedinicama prebacio u Bosnu i tamo pridružio Mihailoviću. Parežanin se sa jednom manjom grupom pristalica »Zbora« pridružio Wehrmacht-u, koji se povlačio preko Hrvatske za Sloveniju.

Kratko skicirana slika položaja u Sandžaku za vreme okupacije pokazuje, dakle, da je taj teren bio za okupatora nesiguran. Tu su se stalno nalazili partizanski odredi, a kasnije i jedinice NOV, i držali pod svojom kontrolom velike delove teritorije. Postojala su stalna trvenja i između reakcionarnih i kvislinških elemenata šiptarske i srpske narodnosti. Do* italijanske kapitulacije zakulisno su se gložile dve okupatorske sile, Nemačka i Italija. Razne reakcionarne grupe, četnici, formacije Nedićeve kvislinške uprave, proalbanski elementi, lokalni albanski iredentisti, i sve mogućne frakcije raznih političkih boja činile su gotovo nerazrešljiv splet izukrštanog politiziranja u senci neprekidnih i teških borbi sa nesavladljivim pokretom narodnog oslobođenja. Četnici DM su tu javno sarađivali sa oba okupatora, najpre sa Italijanima i Nemcima, a zatim samo sa Nemcima. Njihovi rukovodioci očekivali su da će se, posle povlačenja Nemaca, pridružiti zapadnim saveznicima koji će se iskrcati na Balkanu i da će se koristiti njihovom pomoću za nastavak borbe protiv NOP-a.

Zanimljivu sliku o prilikama koje su vladale u Sandžaku, naročito od 1944 godine, daje izveštaj kapetana Richter-a sa terena, na osnovu informacija koje je prikupio delom od MK Abwehr-a u Užicu i Koviljači, delom od prislušne službe, a delom i iz saopštenja koja mu je davao Mihailo Olćan. U izveštaju, koji nosi datum 25 mart 1944 godine, javlja se da se na Limu, između Priboja i Prijepolja, protiv NOV bore bataljon »Srpskog dobrovoljačkog korpusa«, četnici pod komandom Pavla Đurišića i Vuka Kalaitovića, i jedinice divizije »Brandenburg«. S druge strane je, u isto vreme, četnički rukovodilac Račić napao jedinice »Srpskog dobrovoljačkog korpusa« koje su operisale na srednjem toku Drine.

Treba pritom reći da je čitav ovaj splet nemačkih i ra-znih kvislinških formacija koji su nastojale da se u Sandžaku suprotstave snagama NOP-a — dao kao rezultat teška nasilja protiv mesnog stanovništva, mnogobrojne pokolje, paljenja

sela i naselja i krvavo bezvlašće čiji je teret snosio narod Sandžaka.

U takvom političkom okviru razvijao se rad nemačke obaveštajne službe. Već je rečeno u kolikoj je meri Abwehr aktivno radio na teritoriji[1] Sandžaka. Mati, a naročito kapetan Richter nisu u tome poslu istupali samo kao obaveštajni organi, već i kao politički inspiratori, kao organizatori! kvislinških političkih i vojnih grupacija i, u prvome redu, kao naročito eksponirani organi okupatora za borbu protiv NOP-a.

Za bliske odnose između Abwehr-a i lokalnih političkih činilaca, a u prvome redu Hasana Zvizdića, pruža dokaz i putovanje pripadnika Ast-a Beograd, Otta Meyer-a (pseudonim: Brandlmeyer), decembra 1941 godine, u oblast Raška—Novi Pazar—Sjenica radi izviđanja situacije i prikupljanja podataka o partizanskim snagama. Na izvršenje toga svog zadatka pošao je preko Kosovske Mitrovice. Tu ga je lokalna nemačka komandantura povezala sa Džaferom Devom, koji ga je zatim upućivao dalje šiptarskim i albanskim iredentističkim kanalima. Tako je Meyer najpre krenuo u Novi Pazar. Informacije je u tome mestu prikupio od pretsednika opštine i sreskog načelnika. Odatle je prešao u Sjenicu, gde se sastao sa Hasanom Zvizdićem i upotpunio informacije koje je dotle bio prikupio. Zvizdić se pojavljuje i ovde kao najvažniji Abwehr-ov oslonac u Sandžaku.

Do reorganizacije Abwehr-a, u jesen 1943 godine, na teritoriji Sandžaka radio je, uglavnom, Ast Beograd preko svojih isturenih Meldekopf-a, a specijalno preko oficira iz samoga Ast-a koji bi izlazili na teren i tamo dolazili neposredno u vezu sa agenturom, odnosno formirali svoje obaveštajne mreže. Od Meldekopf-a su, u tome periodu, dolazili u obzir naročito onaj u Užicu i Kosovskoj Mitrovici odnosno Peći, kao i povremeni obaveštajni punktovi — rezidenture u Sjenici, Raškoj i Novom Pazaru. Posle reorganizacije, kada je u Beogradu formiran FAT 125 kao obaveštajni centar Abwehr-a pri Vojnom zapovedniku Srbije po liniji I (odnosno FAK-u 111), a u Vrnjačkoj Banji rukovodni FAT 176 kao centar iste Abwehr-ove linije pri štabu 2 tenkovske armije, — radila su oba ova Abwehr-ova ogranka na terenu u Sandžaku.

FAT 125 je u Sandžaku isturio jedan svoj Meldekopf, smešten najpre u Dugoj Poljani, a zatim u Sjenici. Ovim Meldekopf-om je rukovodio podoficir Egon Sabukoschek. Na toj

teritoriji je radio i Meldekopf istoga FAT-a u Novom Pazaru, pod rukovodstvom podoficira Basler-a. Sem toga je i sam Richter izlazio redovno na teren i bavio se lično organizovanjem obaveštajne službe na tome području.

Rukovodni FAT 176 je radio preko svoga Meldekopf-a koji je formiran u Sjenici neposredno pred Šestu ofanzivu. Njime je rukovodio potporučnik Heuser. I potpukovnik Hemprich, šef FAT-a 176, dolazio je u Sjenicu. U vezi sa obaveštajnim radom oko operacija protiv NOP-a radio je sa Pavlom Burišićem. Po padu Prijepolja Heuser-ov Meldekopf je iz Sjenice prešao onamo. Kasnije se prebacio u Crnu Goru, a posle Sedme ofanzive se ponovo vratio u Prijepolje, gde je ostao sve do povlačenja divizije »Brandenburg«, septembra 1944 godine.

Terenski aparat FAT-a 125 je u Sandžaku sarađivao sa svima nemačkim ustanovama i jedinicama. Svoje izveštaje je slao štabu FAT-a u Beogradu, preko njega Vojnom zapovedniku Srbije i FAK-u 111 pri Vojnoj grupi F, odnosno Vrhovnom komandantu Jugoistoka. Meldekopf FAT-a 176 radio je u neposrednoj vezi sa nemačkim operativnim jedinicama — konkretno: sa 4 pukom divizije »Brandenburg« i drugim formacijama koje su operisale na tome terenu —, a izveštavao je centar koji se nalazio pri komandi 2 tenkovske armije u Vrnjačkoj Banji.

Prema tome području radio je donekle i sektor II Abwehr-a, i to iz uporišta koja bi bila isturena prema toj teritoriji, odnosno koja bi radila sa agenturom sa te teritorije. Tu se, naprimer, pojavljuje već pominjani FAT 207 sa sedištem u Peći, a sa uporištima u Plavu i Gusinju, čija je delatnost išla i prema Sandžaku. Zatim, po liniji II je u Sandžaku radio neko vreme i FAT 219, povlačeći se iz Grčke, a zadržavši se izvesno vreme na toj teritoriji. Ipak, na samom terenu nije bilo neposredne diverzantsko-organizatorske aktivnosti Abwehr-ovog sektora II kakva se razvila, naprimer, u Makedoniji ili Albaniji. No, ako tu nisu radile Abwehr-ove ustanove u užem smislu, utoliko je življa bila delatnost jedinica »Brandenburg« divizije odnosno njenog 4 puka.

Ovde je potrebno sagledati pojavu da je dužnosti koje bi potpadale naročito pod delokrug sektora II Abwehr-a — kao: organizovanje diverzantskih grupa ili borbenih jedinica za akciju protiv NOP-a i naoružavanje elemenata koji su

spremni da učestvuju u toj borbi — vršila formalno nenadležna grana Abwehr-a. Dok se u Makedoniji pojavljuje linija III (naprimer, poručnik Goebel, koji je radio po sektoru III F ispostave Abwehr-a u Skoplju) i takvim radom, u Sandžaku se tom aktivnošću bavi sektor I Abwehr-a. Ovakvu delatnost je, naprimer, sprovodio u Sandžaku MK FAT-a 125. Jedan od razloga za to' treba videti i u tome što je rukovodilac ovog FAT-a, kapetan Richter alias Buerger, ranije pripadao Abwehr-u II i radio na ovom sektoru u okviru Ast-a Beograd. Ovo je još jedan dokaz više da su prilike na terenu i okolnosti sa kojima bi se sretali ogranci Abwehr-a bili povod za određene delatnosti. Abwehr se nije držao kruto formalnih šema i delokruga rada propisanog ustrojstvom njegovih pojedinih grana i referata. Delovao je veoma gipko naročito posle unutrašnje reorganizacije i od druge polovine 1943 godine.

Po liniji III Abwehr-a radila je prema sektoru u Sandžaku Leitgruppe AO pri Vojnom zapovedniku u Beogradu. Kao što je poznato, Leitgruppe AO je preuzela i veliki deo ranijih Meldekopf-a Ast-a, pa i one koji su bili u Sandžaku i okolnim oblastima. Između ostaloga su takvi Meldekopf-i odnosno uporišta postojala u Sjenici, Raškoj i Novom Pazaru. Iz izveštaja koje je upućivala Leitgruppe AO Vojnom zapovedniku i pretpostavljenim centralnim ustanovama u Berlinu vidi se da su njeni terenski saradnici pratili i operativne trupe u Sandžaku i u pograničnoj oblasti prema Bosni, Hercegovini ii Crnoj Gori. Na ovom području je delovao i neposredno iz Beograda i iz svojih centara u Albaniji i Crnoj Gori FAK 310 pri Vojnoj grupi F.

U vezi sa Abwehr-ovom delatnošću treba pomenuti i 4 puk divizije »Brandenburg«, koji je operisao na teritoriji Sandžaka, kako izgleda, još od maja 1943 godine, a svakako od italijanske kapitulacije pa do povlačenja nemačkih snaga iz te oblasti, u jesen 1944 godine. Pre nego što se sam puk tu pojavio odlučeno je marta 1943 godine, na sastanku u Sjenici, da se od muslimansko-šiptarskog elementa formira domorodačka jedinica koja bi imala da uđe u sastav divizije »Brandenburg«. Tome sastanku su prisustvovali Hasan Zvizdić i mesni reakcionari, s jedne, kapetan d-r Mati i Richter, podoficir Sabukoschek sa drugim funkcionerima nemačke vojne obaveštajne službe, s druge strane, a takođe i Džafer Deva iz Kosovske Mitrovice. Naročito aktivni u pogledu organizovanja

te formacije, koja je ušla kao deveta četa u 4 puk divizije »Brandenburg«, bili su Mati i Džafer Deva, a od domorodaca Hasan Zvizdić.

Vrbovanje ljudstva za 9 četu vršio je Zvizdić sa Česovićem i Džemom Konjičaninom, inače agentom uporišta Sipo i SD-a u Novom Pazaru. Mahom su bili zavrbovani mladići iz šiptarskih reakcionarnih krugova, od kojih su neki ranije radili kao doušnici italijanske obaveštajne službe, a mnogi su pre bili, u lokalnim naoružanim formacijama. Pošto se u Sjenici, s obzirom na to što tu tada (proleće 1943) formalno nije bila nemačka okupaciona teritorija, nije moglo izvršiti obrazovanje nove jedinice, to je ona formirana sa sedištem u Raškoj, a kasnije popunjavana u Vučitrnu. Okvirno i rukovodno osoblje 9 čete bilo je sastavljeno od oficira i podoficira divizije »Brandenburg«. Komandant čete je bio poručnik Jaksch, čiji je zamenik bio potporučnik Springer, a glavni instruktor za obaveštajnu službu, u kojoj su pripadnici čete obučavani, — narednik Dinger. Podoficiri su, mahom, bili Volksdeutscher-i iz Banata.

Deveta četa je brojala, dok je bila u Raškoj, oko 80 pripadnika. Po pravilu je nosila uniforme Wehrmacht-a, ali su njeni pripadnici imali i civilna odela, koja bi oblačili prilikom nekih akcija, već prema terenu. Tako su oni, naprimer, kada su upotrebljavani u Srbiji, nosili šumadisko seljačko odelo, a u drugim oblastima bi se presvlačili u tamošnju nošnju. Svi su pripadnici dobili pseudonime, mahom imena i prezimena koji bi počinjali početnim slovima njihovih pravih imena. Naoružani su bili većinom lakim automatskim oružjem. Četa je imala i svoju radio-stanicu.

Iz grupe određene za 9 četu, poručnik Jaksch je izdvojio izvestan broj pripadnika i uputio u 7 četu 4 puka divizije »Brandenburg«, koja je inače bila sastavljena od Nemaca. Izdvojena grupa završila je u Raškoj posebni tečaj, na kojem su predavali poručnik Jaksch i narednik Dinger. Tu su specijalno vršena obučavanja u raznim praktičkim diverzantskim znanjima, naprimer: ubacivanje u partizanska sela, način uvlačenja u protivničke formacije, prikupljanje podataka itd. Pripadnici posebne grupe su pri akcijama uvežbavali teoriski stečena znanja, pri čemu su se presvlačili u civilna odela. Po završenom kursu, ta je grupa sa 7 četom 4 puka divizije »Brandenburg« krenula prema Sutjesci, pretresajući sela i

šume ispred nemačkih jedinica koje su nastupale u tome pravcu. Njen je zadatak bio da vrši nasilno izviđanje u pozadini fronta NOV i POJ. Kasnije je 7 četa, posle operacije kod Sutjeske, vršila masovna streljanja zarobljenika.

Preostali deo ljudstva, namenjen 9 četi 4 puka divizije »Brandenburg«, popunjen je izvesnim brojem omladinaca sa teritorije Kosmeta i podvrgnut takođe obaveštajno-diverzantskoj obuci. Juna ili jula 1943 godine četa je prebačena u Užice, gde je njena obuka nastavljena. U isto vreme je u okolini vršila zadatke izviđanja i prikupljanja informacija, pri čemu su njeni pripadnici bili u civilnim odelima, pretstavljajući se kao partizani ili partizanski simpatizeri. Isto tako su nastojali da se ubacuju u partizanske jedinice. S druge strane je 9 četa vršila i nasilne akcije, hapšenja i proveravanja civilnog stanovništva, predajući svoje hapšenike najbližem Meldekopf-u Abwehr-a. Njeni pripadnici su učestvovali i u akcijama koje bi organizovala ispostava BdS-a u Užicu. Karakterisali su se naročitom brutalnošću.

Iz Užica je 9 četa bila prebačena u Požarevac i vršila akcije po istočnoj Srbijii, a njen član Ismet Pećanin bio je ubačen kao provokator izvesno vreme u Banjički logor. Neki pripadnici 9 čete poslati su i u Tiranu, gde je kapetan Mati rukovodio FAT-om 173.

Dejstvujući još izvesno vreme u nekim mestima u Srbiji, kao u Ivanjici, Arilju i Čačku, i vršeći i tamo nasilja, 9 četa je oktobra 1943 godine prešla u Sjenicu. Tu je povezana kako sa Meldekopf-om FAT 125 i sa kapetanom Richter-om lično, tako i sa komandom SS-a za Sandžak, o kojoj će kasnije biti više reči. Njen povratak na teritoriju Sandžaka stoji u vezi sa italijanskom kapitulacijom, posle koje je na tom području bila uspostavljena nemačka vlast, — naravno, ukoliko ono nije bilo oslobođeno od partizana. Tako je četa učestvovala i u razoružanju nekih zaostalih italijanskih jedinica, ali je uglavnom dejstvovala protiv NOP-a.

Došavši u Sjenicu, 9 četa je ušla u sastav 4 puka divizije »Brandenburg«, koji je bio, kako izgleda, ovde proširen u neku vrstu »borbene grupe« (Kampfgruppe), kao što je to u kasnijim fazama rata bivalo često u okviru nemačkih oružanih snaga. Komandant puka bio je pukovnik Pfeifer (?), a Ic-oficir poručnik Seigrad, verovatno Volksdeutscher iz Beograda. U manjim grupama, ili u sastavu većih delova puka,

pripadnici 9 čete vršili su u Sandžaku mnoge akcije, kako obaveštajne i diverzantske, tako i operativne prirode. Pri onim prvim zadacima, pripadnici 9 čete pretstavljali bi se čas kao partizani čas kao četnici, nastojali bi da se ubacuju u mesta pod partizanskom kontrolom, na oslobođenu teritoriju, pa i u jedinice.

Deveta četa je služila kao rezervoar odakle su uzimani i diverzanti i agenti za razne obaveštajne zadatke, a njeni pripadnici su upotrebljavani i kao provokatori po zatvorima. Tako je, naprimer, posle zauzimanja Prijepolja među zarobljene partizane i uhapšena lica ubačen jedan pripadnik te čete sa zadatkom da među njima vrši, kao tobožnji zatvorenik, prikupljanje podataka i da deluje kao provokator. Četa je rasformirana sredinom februara 1944 godine. Veći deo njenog ljudstva stupio je u lokalnu šiptarsku miliciju, poznatu u tome kraju pod nazivom »muslimanska banda«, nekoliko ih je ušlo u muslimansku SS-legiju, formiranu u Novom Pazaru, a izvestan broj je ostao u sastavu divizije »Brandenburg«.

Ovde se može pomenuti da je lokalnu muslimansku miliciju formirao u Sandžaku reakcionarni šiptarski deo tamošnjeg stanovništva. Do italijanske kapitulacije ta je milicija bila povezana sa italijanskim vojnim vlastima i garnizonima, služeći im kao neka vrsta pomoćne policije, specijalno za terorisanje stanovništva i za borbu protiv NOP-a. Neke su se grupe bile još u to doba povezale i sa nemačkim ustanovama, i to sa Abwehr-om, ali i sa operativnim jedinicama. Posle italijanske kapitulacije milicija je stupila potpuno u nemačku službu. Kako je tada veći deo Sandžaka bio oslobođen, to se, pred nemačku vojnu akciju, Abwehr mnogo koristio pripadnicima muslimanske milicije za obaveštajni rad prema oslobođenoj teritoriji, prikupljajući preko njenih pripadnika podatke na osnovu kojih je, kasnije, došlo do velike oružane akcije prema Prijepolju i oslobođenom području. U tom pogledu je muslimanska milicija sarađivala sa eksponentima FAT-a 125, podoficirima Sepp-om Basler-om i Hans-om Welker-om, koji su takođe izlazili na teren, dok je kapetan Richter, rukovodilac FAT-a, za to vreme bio smestio svoje sedište u Sjenici.

U toku borbi koje su se razvijale u Sandžaku od sredine 1943 godine i koje nisu prestajale do oslobođenja, muslimanska milicija pod komandom Husejina Rovčanina je vrlo ak-

tivno sarađivala sa nemačkim jedinicama. Davala je svoje pripadnike i manje grupe za obaveštajno-diverzantske zadatke, a s većim formacijama je učestvovala i u operativnim pothvatima. Sem Rovčanina, važnu ulogu u muslimanskoj miliciji imao je dl Rifat Hadžagić, raniji pripadnik NOP-a, koji je 1942 godine dezertirao iz partizanskih jedinica i prešao okupatoru. Hadžagić je kasnije u muslimanskoj miliciji zauzeo komandni položaj. Od ostalih komandanata milicije treba pomenuti još Sulejmana Pačariza u Prijepolju, Ibru Saračevića i Čamila Praševića ü Sjenici, Selima Jukovića u Gostunu, Čazima Sijarića u Bjelom Polju i Čamila Hasanagića u Priboju.

Jedna od najzanimljivijih ličnosti nemačkog aparata u Sandžaku, a možda i uopšte u čitavom spletu nemačkog rada na okupiranoj jugoslovenskoj teritoriji, bio je Karl von Krempler, centralna ličnost nemačke uprave u tome kraju. Krem--pier je bio inženjer i živeo je pre rata u Jugoslaviji i na Bliskom Istoku. Po majci je bio Volksdeutscher, a otac mu je bio austriski činovnik u Vojvodini. Krempler je 1943 godine došaoi u Sjenicu u činu SS-kapetana. (O njegovoj delatnosti na vrbovanju ljudstva za SS-diviziju u Bosni biće govora u V knjizi). Uskoro je postavljen za vođu SS i policije za Sandžak, sa činom SS-pukovnika. Tamo je formirao muslimansku SS-legiju, čije je ljudstvo bilo sastavljeno od lokalnog šiptarskog življa u jačini jednoga puka sa četiri bataljona, a koja je pod nazivom »Policiski puk Sandžak« ušla u sastav jedinica, podređenih BdO-u u Beogradu. Ustvari je Krempler svoje formacije vodio samostalno i operisao u Sandžaku sa njima bez veze sa štabom BdO-a. Isto tako je Krempler održavao i neposredne veze sa Neubacher-om, važeći kao njegov zastupnik za Sandžak. On je radio sa muslimanskom milicijom, dirigujući njenom delatnošću, a održavao je stalni dodir sa »Upravnim odborom« Hasana Zvizdića.

Krempler je stigao u Sandžak sa svega nekoliko pripadnika SS-a, a svoje jedinice je formirao tamo, naročito uz pomoć »Upravnog odbora«. Po njegovim naređenjima radila je vojna žandarmerija u Sandžaku, koja je brojala oko stotinak ljudi, takođe dobrim delom regrutovanih u samome Sandžaku, isto kao i dve čete policije poretka koje su formirane u Sjenici.

Glavni posao i zadatak Krempler-a bili su organizovanje borbe protiv NOP-a. Taj je svoj rad sprovodio u prisnoj vezi

ORGANIZATOR BORBE PROTIV NOP-a U SANDŽAKU

Inž. Karl von Krempler organizovao je u Sandžaku od reakcionarnih elemenata muslimansku SS-legiju, koja je kao „Policiski puk Sandžak" ušla u sastav nemačkog policiskog aparata. Pre nego što je 1943 godine došao u Sjenicu i počeo organizovanje oružanih grupa, Krempler je sarađivao pri formiranju SS-divizije „Handžar" u Bosni. Imao je najpre rang SS-poručnika, a ubrzo je proizveden za kapetana i, odmah zatim, za SS-pukovnika. Njegove su formacije vodile naročito zagriženu borbu protiv NOP-a

sa raznim formacijama Wehrmacht-a, čija se jedna borbena grupa pod komandom generala Leeb-a nalazila u Sandžaku, sa jedinicama divizije »Brandenburg«, kao i sa isturenim organima Abwehr-a i BdS-a Beograd. U" njegovim rukama je bila usretsređena sva policisko-egzekutivna vlast, a za operacije koje bi organizovao protiv partizanskih jedinica i NOP-a koristio bi se svim vrstama naoružanih grupa i formacija koje su postojale na terenu i od njega primale direktive i naređenja.

Krempler-ov najbliži saradnik i pomoćnik bio je d-r Klaus Massong, Volksdeutscher, koji] je neko vreme bio pri SS-diviziji »Prinz Eugen«. On je u Krempler-ovom nadleštvu obavljao sve administrativne poslove, kao: pitanja polieiskopravne prirode, dozvole za putovanje, noćno kretanje, nošenje oružja itd. Zanimljivo je da je stanovništvo podnosilo Krempler-ovom nadleštvu takođe i tužbe građanskopravnog karaktera, koje bi ovo uzimalo u postupak, naročito i sa razloga da u svojim rukama koncentriše što više vlasti i uticaja u Sandžaku. Takve bi stvari obrađivao Massong, koji je inače imao i ulogu glavnog islednika u Krempler-ovoj komandi.

Krempler je naročito politizirao sa muslimanskim životom u Sandžaku, oslanjajući se na reakcionarne elemente oko Zvizdića. Njegovo poznavanje ličnosti i prilika u muslimanskom svetu Bliskoga Istoka (bio je u ličnim vezama i sa jerusalimskim velikim muftijom Eminom el Huseini-em) mnogo mu je koristilo da se pretstavi kao naročiti prijatelj ortodoksnog muslimanskog življa. Po toj liniji je on za sebe pridobijao konzervativne muslimanske krugove, a preko njih i zaostali muslimanski živalj u Sandžaku. Zaista je Krempler tim putem uspeo da za svoje ciljeve i u akciju koju je organizovao i vodio u Sandžaku protiv NOP-a upregne veliki broj muslimana iz redova reakcije i zaostalih slojeva i da pomoću njih, koristeći se njihovom političkom i oružanom saradnjom, dobrim delom drži u rukama situaciju u Sandžaku.

Mada zadatak Krempler-a, kao vođe SS i policije, nije bio da organizuje obaveštajnu službu i da njcrne rukovodi (za taj posao je bila stvorena ispostava BdS-a) ipak je on, pored egzekutivnog i policiskog rada i pored organizovanja oružane borbe protiv NOP-a, dosta radio i po obaveštajnoj liniji. Tu je, pre svega, bilo posredi prikupljanje podataka o pojedinim licima i o situaciji na terenu. Prvenstveno bi ovakve podatke

Krempler dobijao od članova »Upravnog odbora«, naročito od Hasana Zvizdića, koji su često dolazili u Krempler-ovo nadleštvo i bili sa njim u stalnom dodiru. Isto tako je dobijao obaveštajne podatke preko muslimanske milicije, a u prvom redu od komandanta milicije u Sjenici, Čamila Praševića. Pored toga je Krempler imao i svojih ličnih agenata, među kojima je jedan od najokretnijih bio Mithad Ćatović, šesnaestogodišnji dečak izvanredne inteligencije i spretnosti. Zatim su poznati kao njegovi agenti još i trgovac Osman Zvizdić i Ismet Ćatović, opančarski radnik.

Veze sa pretpostavljenim ustanovama, prvenstveno sa Višim vođom SS i policije u Beogradu, Krempler je održavao putem radio-stanice. Ova je upotrebljavana i za održavanje ostalih veza.

BdS je do italijanske kapitulacije teren Sandžaka obrađivao obaveštajno preko uporišta u Novom Pazaru, koje je bila onamo isturila ispostava u Kosovskoj Mitrovioii. Tu je rad prema Sandžaku naročito sprovodio i organizovao SS-podoficir Konrad Klaar. Ta delatnost je bila usretsređena na tri osnovna problema: na nacionalno pitanje Šiptara i muslimana u Sandžaku, na NOP i na četnički kompleks. Za svoj rad je uporište vrbovalo i agente odnosno informatore koji su mu donosili podatke.

Posle italijanske kapitulacije formirana je u Sandžaku ispostava BdS-a, sa sedištem u Sjenici. Na čelu ispostave stajao je SS-poručnik Errelis, a izvesno vreme SS-poručnik Schubert i SS-kapetan Urbanek. Pomoćno osoblje sačinjavali su dvojica podoficira i tumač.

Zadatak ispostave je bio naročito koncentrisan na sektor III, to jest na SD-ovski rad. Ovo stoga što je egzekutivni rad dobrim delom bio uzeo na sebe Krempler sa svojim nadleštvom vođe SS i policije. Ipak je ispostava radila i po liniji IV, koordinirajući tu svoju delatnost sa Krempler-om.

U pogledu svoje obaveštajne delatnosti, ispostava se oslanjala na iste elemente sa kojima je prvenstveno radio i vođa SS i policije, kome je ona, uostalom, mesno bila podređena. I za ispostavu je bio najvažniji informator Hasan Zvizdić sa svojim saradnicima. Inače je ispostava uglavnom radila sa Krempler-ovom mrežom, odnosno vršila je obaveštajne zadatke u okviru opšteg rada nadleštva vođe SS i policije. Isto tako je dobijala obaveštenja i od jedinica »Brandenburg«,

pri čemu je ponekad i saslušavala njene zarobljenike. Najzad, informacije bi priticale ispostavi i od ostalih nemačkih ustanova i formacija, a takođe i od četničkih jedinica Pavla Durišića i Vuka Kalaitovića. Neku egzekutivnu delatnost, kao hapšenja, pretrese i slično, ispostava, jedva da je vršila, pošto je to bio domen Krempler-a i formacija podređenih njemu. Uglavnom je ona, putem radio-veze, svakodnevno izveštavala BdS o razvoju vojne i političke situacije.

Kada bi to vojni položaj dopuštao, to jest kada bi nemačke i kvislinške formacije uspele da otmu od partizana Pljevlja, Prijepolje i Bijelo Polje, ispostava bi iz Sjenice istурila onamo svoja uporišta, sastavljena od po jednog podoficira i jednog tumača. Uporišta bi obično bila pridružena nekoj jedinici Wehrmacht-a ili SS-a koja bi operisala na tome području. Njihov zadatak bi u prvome redu bio obaveštajni, a usmeren je bio na prikupljanje podataka o NOP-u i partizanskim jedinicama. Međutim uporišta bi se delimično bavila i saslušavanjem zarobljenih partizana.

Na terenu ispostave radio je agent BdS-a Petar Aldan pod pseudonimom »Marko Pandurov« ili »Hans«. Ovaj je, pošto je izvršio svoj ranije opisani zadatak u Banatu, bio prebačen najpre u Rašku, odakle je obaveštajno obrađivao teritoriju Sandžaka, a zatim u Bosnu. Kretao se, posle toga, teritorijom Sandžaka i Crne Gore, vršeći i javno i kamuflirano razne zadatke za Sipo i SD. Svakako je, kao i drugi naročito kvalifikovani agenti BdS-a, Aldan ovaj svoj posao obavljao u dodiru sa lokalnim ispostavama ili ograncima na terenu koji bi obrađivao, ali po zadacima samog BdS-a i u dodiru sa njim. Na kraju, pred oslobođenje, Aldan je bio povezan sa SS-kapetanom Guenther-om Hausding-om, koji je rukovodio ispostavom Sipo i SD-a u Skadru.

Slično Aldan-u radio je na teritoriji Sandžaka i student Muhamed Avdagić, takođe nekadašnji član KPJ. On je bio svojevremeno uhapšen u Novom Pazaru, pa je tada zavrbovan i upotrebijen u Crnoj Gori. Kada je, u jesen 1943 godine, došao u Beograd da nastavi studije, uhapsila ga je beogradska kvislinška policija kojoj je bio poznat kao komunista. Aldan je BdS-u za ovo javio iz Novog Pazara, a u isto vreme je BdS dobio obaveštenje od svoje ispostave iz Sjenice, koja je tražila da se Avdagić oslobodi i odmah pošalje u Novi Pazar, radi izgradnje agenturne mreže u Sandžaku. Zaista je

na zahtev BdS-a Specijalna policija predala Avdagića i Šemsu Mujčinovića, koji je zajedno sa njim uhapšen, posle čega su obojica upućeni u Novi Pazar. Avdagić je, zatim, radio dalje na terenu, krećući se Sandžakom i Kosovskom oblašću, a dostavljajući svoje izveštaje BdS-u preko uporišta u Novom Pazaru i ispostave u Sjenici.

b. Delatnost u Crnoj Gori

U Crnu Goru su nemačke jedinice ušle posle italijanske kapitulacije. Ova je teritorija, za sve vreme okupacije, bila poprište neprekidnih borbi naroda, koji je ustao na oružje i protiv okupatora, i protiv četničkih grupa, koje su najpre bile u službi Italijana i zatim na isti način sarađivale sa Nemcima, i protiv raznih kvislinških snaga i formacija. Nigde se saradnja reakcionarnih elemenata svih boja sa okupatorom nije ispoljila tako rano i u tako izrazitoj formi kao što je to bio slučaj baš u Crnoj Gori. Međutim, i pored potpune koordinacije svih snaga okupatora, domaće reakcije, organizacije DM i svega ostaloga što je pripadalo ovome taboru, pokret naroda koji je ustao da izvojuje svoje oslobođenje nije mogao biti savladan.

Kada su nemačke jedinice ušle u Crnu Goru, prvi zadatak im je bio da razoružaju tamošnje italijanske garnizone, što je obavljeno bez većih teškoća i vrlo brzo. Zatim, jedinice Wehrmacht-a su se u Crnoj Gori odmah grupisale na način koji bi im omogućio da presretnu eventualni pokušaj iskrcavanja zapadnih saveznika na ovoj teritoriji. U isto vreme one su odmah povele vrlo energičnu borbu protiv NOP-a, pri čemu su, međutim, naročito tražile saradnju lokalnih reakcionarnih i četničkih elemenata. Ovde treba potsetiti i na slučaj Pavla Đurišića, koji je bio iz Beograda upućen u ove krajeve sa specijalnim zadacima, o čemu će već biti opširno reči.

Položaj u Crnoj Gori pod nemačkom okupacijom, koja je trajala oko godinu dana, karakterišu, prvo, nastojanja i rad nemačkih okupacionih ustanova svih vrsta, koje su se trudile da drže položaj pod kontrolom. Drugo, na uobličenje toga položaja dejstvovali su i lokalni kvislinški i reakcionarni faktori koji su se okupatoru stavili na raspoloženje i, služeći mu, pokušali da ostvare i svoje posebne ciljeve, a naročito da

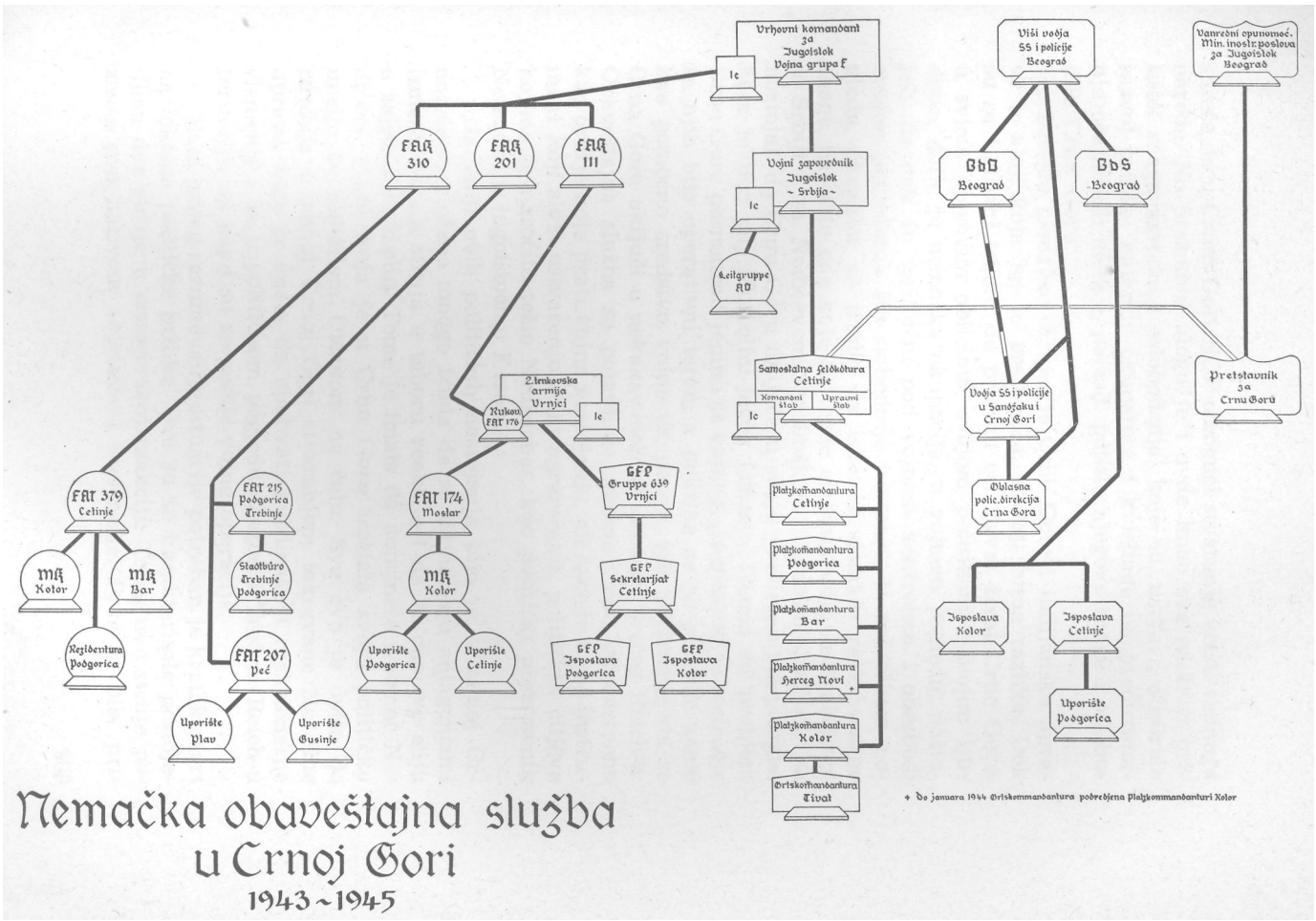

Nemačka obaveštajna služba u Crnoj Gori

1943 ~ 1945

spreče da u Crnoj Gori NOP omogući stvaranje vlasti radnoga naroda. No presudnu ulogu je i ovde imao sve snažniji pritisak snaga narodnog oslobođenja, koje su, ustvari, diktirale razvoj prilika, naterale okupatora i kvislinge na preduzimanje očajničkih mera i, najzad, potisle njegove snage i oslobodile Crnu Goru.

Između nemačke okupacije Crne Gore i italijanske uprave u njoj, koja joj je prethodila, postoji bitna razlika. Dok su se Italijani trudili da prožmu celi javni život Crne Gore, u svima njegovim oblicima, svojom politikom i svojim ljudima, dotle je nemačka okupacija, u vojnom pogledu, nastojala da drži tu teritoriju pod vojnom kontrolom i obezbedi svojim jedinicama što slobodnije kretanje. U političkom pogledu, okupator se trudio da iskoristi domaće reakcionarne snage, naročito one koje su težile sjedinjavanju sa reakcijom u Srbiji i sa Nedićevom kvislinškom upravom. Italijani su nastojali da Crnu Goru uključe u svoju proširenu »imperiju«, koja je bila cilj Mussolini-jevog fašizma. Nemci su problem Crne Gore posmatrali jedino sa vojnog gledišta; to je područje za njih bilo operativni teren, a politika se tu pojavila samo kao pomoćno sredstvo vojne okupacije, bez pretenzija da se Crna Gora uključi u nekakav politički sistem Trećeg Reich-a. Obaveštajna služba se pojavljuje, prema tome, prvenstveno kao oružje koje prati vojna nastojanja, ali takođe i kao instrument koji služi, ostvarenju onih ograničenih političkih ciljeva kojima je naročito težio Neubacher, kao politički pretstavnik Nemačke u jugoistočnoj Evropi.

Na liniji ovih političkih nastojanja bilo je, u samoj Crnoj Gori, uloženo mnogo truda da se likvidiraju antagonizmi između raznih struja u taboru reakcije i da se one sve sliju u zajedničko korito. Tome je imala da doprinese i pomoć Nedićeve vlade, koja je u Crnu Goru izaslala svoju političku misiju sa Mihajlom Olćanom na čelu. Sve ovo je došlo do izražaja u samoj Crnoj Gori stvaranjem takozvane Narodne uprave, koja je imala da obuhvati kvislinške i reakcionarne elemente i da u političkom pogledu obezbedi Trećem Reich-u teritoriju na kojoj su se vodile vojne operacije.

Radi boljeg razumevanja situacije potreban je kratak osvrt na lokalne političke prilike. Ove su se karakterisale postojanjem dve struje u crnogorskoj reakciji. Te ,su dve struje poznate pod nazivom »bjelaši« i »zelenaši«. Prva je bila pri-

stalica velikosrpskog programa. Druga je ispoljavala separatističke ili federalističke težnje, boreći se protiv beogradskog centralizma, koji je negirao postojanje crnogorskog naroda, oslonjen lokalno na »bjelaše« koji su ušli u razne velikosrpske građanske stranke. Dolazak italijanske okupacije pozdravili su »zelenaši«, sem jednog njihovog manjeg dela, koji se kasnije priključio NOP-u. Od kolaboracionističkih i »zelenaških« elemenata sastavljen je crnogorski »Administrativni komitet«, kasnije pretvoren u »Konsultu«, koji je pokušao da formira u Crnoj Gori kvislinšku upravu.

Kada je 13 jula 1941 godine buknuo narodni ustanak, najpre je u Crnoj Gori nastupilo proganjanje »bjelaša«, ali je kasnije okupator pokušao da pokupi sve reakcionarne snage oba zavađena krila u zajednički tabor koji bi se borio protiv NOP-a. Između ostalih su tom zajednicom obuhvaćeni i četnički rukovodioci, kao Bajo Stanišić, Pavle Đurišić i drugi. Glavnu ulogu u toj grupaciji, čiji je rukovodni organ bio »Glavni nacionalni odbor za Crnu Goru«, bio je Blažo Đukanović. U Crnu Goru je došao i Draža Mihailović, i tamo je uspostavljena potpuna saradnja kvislinških, četničkih i ostalih reakcionarnih elemenata sa italijanskim okupacionim vlastima, a u borbama protiv NOP-a i sa nemačkim jedinicama koje su operisale u susedstvu Crne Gore.

Kada je, posle italijanske kapitulacije, Crna Gora potpala pod nemačku okupaciju, Neubacher se trudio da formira i održava zajednicu svih reakcionarnih grupa, uz sadejstvo pripadnika organizacije DM. Njegov eksponent za Crnu Goru i Albaniju bio je savetnik ministarstva inostranih poslova Kramarz, čije je sedište bilo na Cetinju. Ove su težnje pomagali i eksponenti Abwehr-a u Crnoj Gori. Nastojanjem okupatora obrazovana je, novembra 1943 godine, »Narodna uprava«, u čijem sastavu je bilo elemenata raznih građanskih reakcionarnih struja, četnika i ljotićevaca. Na čelu joj je stajao Ljubo Vuksanović, koji je naročito zastupao ideju o priključenju Crne Gore Nedićevoj Srbiji. Ova je uprava funkcionisala pod nemačkim vojnim komandantom za Crnu Goru, generalom Keiper-om, Feldkommandantom na Cetinju, gde je bilo formirano vojnoupravno nadleštvo pod nazivom »Samostalne Feldkommandanture 1040 za Crnu Goru i oblast Kotora«.

»Narodna uprava« je po naređenju generala Keiper-a formirala svoju žandarmeriju, s tim da u svakome srezu bude

U CRNOJ GORI — SARADNJA SA ČETNICIMA

Armee-Zeitung

HERAUSGEGEBEN VON DER PROPAGANDA-KOMPANIE UNSERER PANZERARMEE

Alle machen sie mit...

I u Crnoj Gori se nemački okupator oslanjao na četnički elemenat, koji mu je davao saradnike za borbu protiv NOP-a, a njegovoj obaveštajnoj službi mnoge agente. Prva strana lista koji je izdavala 2 tenkovska armija prikazuje nekoliko odabranih četničkih tipova koji su se istakli u saradnji sa nemačkim jedinicama i vojnim vlastima

po jedan žandarmeriski bataljon. Na čelo žandarmerije postavljen je Pero Marušić, ljotićevac, bivši jugoslovenski major. Isto tako je formirana i »nacionalistička milicija«, u čiji je sastav trebalo da uđu svi oficiri i podoficiri ranije crnogorske i bivše jugoslovenske vojske, a i sve grupe »zelenaša« na terenu. Obrazovan je i preki vojni sud »Narodne uprave«, koji je imao da sudi »komunistima i njihovim simpatizerima«, a zatim i »Narodni sud«.

Karakteristično je da je general Keiper, prilikom proglašenja »Narodne uprave«, istakao da Nemački Reich nema interesa da drži Crnu Goru pod stalnom okupacijom, ali da »ratne prilike iziskuju podređivanje svih upravnih mera vojnim potrebama«. Tendencija je bila da se celi unutrašnji red u Crnoj Gori prenese u nadležnost kvislinga, s tim da se nemačke vojne ustanove mogu baviti čisto vojnim pitanjima.

Zatim je od značaja, kao ilustracija heterogenosti u sastavu i shvatanjima u »Narodnoj upravi« i čitavom kvislinškom aparatu, da su četnici mogli imati sopstvene sudove koji su sudili u ime kralja Petra, da je četnički rukovodilac Pavle Đurišić bio odlikovan s nemačke strane Gvozdenim krstom, a od strane emigrantske vlade, na predlog Draže Mihailovića, gotovo u isto vreme i Karađorđevom zvezdom, i da je, uprkos angažovanju »zelenaša« u kvislinškoj upravi, u Crnu Goru dolazila misija Milana Nedića sa Mihajlom Olćanom i Ljotićev izaslanik Ratko Parežanin.

Juna 1944 godine došlo je do reorganizacije u sastavu »Narodne uprave«, kojom su prilikom na mesto »zelenaša« došle druge ličnosti. Ljubo Vuksanović, koji je ostao na čelu kvislinškog aparata, formulisao je tada osnovne linije »Narodne uprave« ovim tačkama: »Beskompromisnost borbe protiv komunista i drugih subverzivnih elemenata; lojalna saradnja sa okupatorom, isključenje politike i političkih tendencija; otstranjivanje svih neželjenih stranih elemenata ...«

»Narodna uprava« se smatrala nekom vrstom filijale Nedićeve vlade (zbog čega je za nju i upotrebljen naziv »uprava«, a ne »vlada«), Vuksanović je održavao sa Nedićem vezu preko bivšeg pomoćnika ministra unutrašnjih poslova stare Jugoslavije Arse Petroviča. Bila je donesena i rezolucija o prisajedinjenju Crne Gore Nedićevoj Srbiji. Međutim vrhovno rukovodstvo Reich-a se nije moglo odlučiti da formalno donese u tom pogledu odluku, mada je Neubacher to u Beogradu i

na Cetinju stavljao u izgled, a u Berlinu nastojao da dejstvuje u tome smislu.

Kada je krajem septembra i početkom oktobra 1943 godine završena okupacija Crne Gore od strane Wehrmacht-a, na Cetinju je bila formirana već pomenuta »samostalna Feldkommandantura« sa generalom Keiper-om na čelu. Ona je bila podređena Vojnom zapovedniku za Jugoistok, čije je sedište bilo u Beogradu i koji je, u isto vreme, bio u prvome stepenu Vojni zapovednik Srbije. Feldkommandantura je imala, shodno organizacionom ustrojstvu koje je već poznato iz Srbije, upravni štab i komandni štab. Na čelu upravnoga štaba nalazio se viši vojnoupravni savetnik Hanke, koji je bio nadležan za sva pitanja civilne uprave i koji je stajao u stalnoj vezi sa Ljubom Vuksanovićem i drugim rukovodećim ličnostima kvislinške uprave. Šef komandnog štaba Feldkommandanture bio je major Ammann. U ovome štabu postojalo je i odeljenje Ic, kojim je rukovodio; kapetan Ternus. Pri Feldkommandanutri postojao* je i vojni sud.

Kao teritorijalne vojne ustanove pod Feldkommandanturcm Cetinje postojale su na teritoriji Crne Gore komande mesta, Platzkommandanture i Standortskommandanture, sa zadacima garnizonskih uprava, kojima su bile dodeljene jedinice vojne žandarmerije. Međutim one su vršile i upravne zadatke prema lokalnim kvislinškim vlastima, i to po naređenjima upravnoga štaba Feldkommandanture. Ova bi im prikomandovala i vojno upravne službenike ako* su to iziskivale lokalne potrebe. Mesne komandanture obavljale su i određene obaveštajne zadatke, pa su neke od njih imale i svoju veću ili manju agenturu. Tim se poslom bavila i njima pridružena vojna žandarmerija. Platzkommandanture su postojale na Cetinju, u Podgorici, Baru, Herceg Novom i Kotoru. Kao podređene vojnoteritorijalne ustanove stvorene su u nekim mestima Ortskommandanture. Tako je pod Platzkommandanturom u Kotoru bila obrazovana Ortskommandantura u Tivtu, a do januara 1944 godine je funkcionisala ovakva podređena komandantura i u Herceg Novom, koja je tada pretvorena u Platzkommandanturu i neposredno podređena Feldkommandanturi na Cetinju.

Na Cetinju je postojalo i nadleštvo Opunomoćenika ministarstva inostranih poslova Reich-a za Jugoistok, inž. Hermann-a Neubacher-a. Tim je nadleštvom rukovodio već po-

minjani savetnik ministarstva Kramarz. Upadljiva je naročito bliska saradnja između Kramarz-a i pretstavnika Abwehr-a u Crnoj Gori.

Abwehr je radio u Crnoj Gori po sva tri sektora svoje delatnosti. Na tome terenu su se, pre obrazovanja frontnih ustanova, sretali sa svojim eksponentima Ast Beograd i Ast Zagreb. Tako je po liniji I u Podgorici, uskoro posle uspostavljanja nemačkog okupacionog režima, delovao Sonderfuehrer Bruno Wozak. Isto-tako se tu pojavljivao i kapetan Fritz Junge, koji je takođe pripadao Ast-u Zagreb. Posle reorganizacije i formiranja frontnih ustanova, Junge je došao na čelo FAT-a 174 sa sedištem u Mostaru, a Wozak, koji se služio pseudonimom »d-r Vollmer«, preuzeo je rukovodstvo Meldekopf-a toga FAT-a, koji je osnovan krajem 1943 godine u Kotoru. Prema raspoloživim podacima je Vollmer još ranije, već u periodu italijanske vojne okupacije u Crnoj Gori, delovao na tome području, zbog čega je dobro poznavao ljude i prilike.

Posle italijanske kapitulacije, od strane Ast-a Beograd bio je upućen u Crnu Goru pripadnik Odeljenja I, Otto Meyer. Ovaj je došao u vezu ne samo sa nemačkim okupacionim organima, kao sa generalom Keiper-om i kapetanom Ternus-om, već i sa istaknutim licima iz krugova kolaboracionista, nastojeći da se što svestranije obavesti o položaju. Isto tako je tom prilikom došao u vezu i sa raznim licima za koja je imao preporuke iz Beograda. To je putovanje učinio Meyer u prvoj polovini oktobra 1943 godine, a pošto se vratio u Beograd na podnošenje izveštaja, stigao je po drugi put u Crnu Goru krajem istoga meseca. Tom prilikom se sastao sa Sonderfuehrerom Wozak-om, koji je tada već svoje stalno sedište bio preneo u Crnu Goru, a i sa kapetanom Junge-om — tada već rukovodiocem FAT-a 174 u Mostaru —, koji je bio došao u kraću službenu posetu. Pošto je Crna Gora bila dodeljena u nadležnost najpre Ast-u Zagreb, a zatim FAT-u 174, koji je proistekao iz njegovog ljudstva, Meyer je obavestio Junge-a i Wozak-a da je njegova misija u Crnoj Gori samo prolazna i političkoinformativna i dobio je od njih podatke o veoma zamršenom položaju. Tom prilikom je Meyer bio poneo mnoštvo pisama, koja su delom nađena kod njega kada je u drugoj polovini novembra iste godine zarobljen od partizana kod Trogira. Između ostaloga se tu nalazilo i opširno Ljotićevo pismo upućeno popu Momčilu Dujiću, četničkom rukovodiocu.

U Crnoj Gori, pre nego što je pošao u Dalmaciju, Meyer se sastao i sa Markom Čejovićem, bratom bivšeg ministra Dure Čejovića, koji je u to vreme živeo u Beogradu i Meyer-a uputio na ovoga svoga brata.

Dok je ova Meyer-ova misija jedini sačuvani trag aktivne delatnosti Ast-a Beograd u Crnoj Gori, dotle je, na osnovu ranije delatnosti Ast-a Zagreb, po tome sektoru Abwehr-a radio za sve vreme nemačke okupacije u Crnoj Gori FAT 174. Ovaj FAT je bio podređen rukovodnom FAT-u 176 pri komandi 2 tenkovske armije u Vrnjačkoj Banji, a njegovo je osoblje bilo sastavljeno od bivših pripadnika zagrebačkoga Ast-a. FAT 174 je iz Mostara isturio u Crnu Goru svoj Meldekopf, koji je sedište ustrojio u Kotoru. Na čelo Meldekopf-a došao je, kako po svemu izgleda, raniji pripadnik Ast-a Zagreb Bruno Wozak, pod pseudonimom »d-r Vollmer«. Meldekopf je imao svoje uporište i u Podgorici — takođe nazivano »Meldekopf-om«, ali i »Aussenstelle« —, a na Cetinju agentsku rezidenturu (Haupt-V-Mann-Stelle). Zadaci Meldekopf-a i ogranaka povezanih sa njim bili su u sektoru I, dakle: aktivno izviđanje, prikupljanje podataka i uopšte ofanzivna obaveštajna služba usmerena prema NOP-u i partizanskim jedinicama. Preko svoje agenture je Meldekopf prikupljao podatke ne samo na teritoriji pod nemačkom okupacijom, odnosno pod vlašću okupatora i kvislinške uprave, nego i sa oslobođene teritorije. Štaviše, u leto 1944 godine bio je uputio dva agenta sa zadatkom u Italiju, u cilju prikupljanja izvesnih podataka. Rukovodilac Meldekopf-a je i sam odlazio na teren i mnogo se kretao Crnom Gorom.

Bruno Wozak (»d-r Vollmer«) lično se bavio aktivno i crnogorskom politikom i sarađivao je sa pretstavnikom inž. Neubacher-a na prikupljanju i organizovanju kolaboracionističkih elemenata radi stvaranja lokalne uprave.

Sa štabom FAT-a u Mostaru Meldekopf je održavao vezu preko radio-stanice koja je nosila naziv »Cara« ili »Časa«. Kao što se vidi, po Abwehr-ovom običaju je i ovde upotrebljeno prvo slovo mesta u kojem se radio-stanica nalazila (Cattaro, tj. Kotor), kao prvo slovo kamuflažnoga naziva. Tom se radio-stanicom služio i Meldekopf po liniji III, koji je takođe bio, sredinom januara 1944 godine, formiran u Kotoru. Po prirodi svoje delatnosti je Meldekopf sarađivao sa svima ustanovama nemačke okupacione vlasti u Crnoj Gori.

Može se pomenuti da je pre formiranja uporišta odnosno Meldekopf-a u Podgorici, kao ogranka Meldekopf-a Kotor FAT-a 174, postojala u tome mestu agentska rezidentura koju je bio formirao još od ranije Wozak zajedno sa pripadnikom Nest-a Sarajevo Zwillinger-om, a koja je bila povezana sa Nest-om Sarajevo. Taj obaveštajni punkt je imao i svoju radiostanicu sa kamuflažnim nazivom »Vroni«, čiji je radiotelegrafista bio kaplar Suchy. Ispostava FAT-a 174 je, po svoj prilici, uzela na sebe dotadašnju delatnost ovog punkta, otpočevši da radi krajem 1943 godine. Pored Wozak-a (»d-r Vollmer«), koji je rukovodio ogrankom u Podgorici isto kao oni u Kotoru, u Podgorici je radio i Josef Zwillinger, koji je još u vremenu italijanske okupacije Crne Gore bio aktivan na tome terenu. Izgleda da je Suchy ostao pri ovome Meldekopf-u, održavajući preko svoje radio-stanice vezu sa FAT-om 174 u Mostaru i sa Meldekopf-om u Kotoru.

Zanimljivo je da je u Podgorici, kako izgleda, postojala i ispostava ili rezidentura Meldekopf-a Dubrovnik FAT-a 174. Svakako je rukovodilac toga Meldekopf-a dolazio u Podgoricu na sastanke sa svojim tamošnjim V-Mann-cm. Mogućno je da je tu reč o jednoj te istoj ispostavi odnosno Meldekopf-u koji je prvo bio vezan za Kotor, a zatim za Dubrovnik.

Po liniji II radio je na crnogorskoj teritoriji FAT 215, sa sedištem u Podgorici. Ovaj se FAT najpre nalazio u Rusiji, a u Crnu Goru je prebačen januara 1944 godine, podređen FAK-u 201, pri Vojnoj grupi F. Područje njegove delatnosti bilo je južni deo Crne Gore i južni deo Hercegovine, sa centrima u Podgorici i Trebinju.

Prvi komandant FAT-a 215 bio je kapetan Kramer, koji je poginuo maja 1944 godine prilikom bombardovanja Podgorice od strane savezničkog vazduhoplovstva. Posle njegove smrti ovaj FAT je preuzeo kapetan Herbert Kniesche, koji je njime rukovodio do septembra 1944 godine.

FAT je u Podgorici imao svoj Stadtbuero, koji je, kasnije, pretvoren u neku vrstu ispostave ili uporišta kada je Kniesche prebacio FAT-ovo sedište u Trebinje. Stadtbuero je služio kao mesto sastanka između rukovodioca odnosno saradnika FAT-a i raznih četničkih komandanata koji su sa FAT-om sarađivali. Tu je, isto tako, postojala i veza sa agenturom, kamo su se sticala obaveštenja, a gde su agentima davani nalozi i razne nagrade u novcu i materijalu.

Zadaci FAT-a su se kretali u poznatim okvirima Abwehr-a II. Glavni cilj njegove delatnosti je bio da uspostavi saradnju sa četničkim jedinicama i da pomoću njih, a i pomoću drugih domorodačkih grupa koje bi formirao, organizuje i vodi aktivnu borbu protiv partizana. Pored ove diverzantske i borbene delatnosti, FAT je imao i zadatak da prati raspoloženje i držanje stanovništva i njegovih raznih grupa, a takođe i da prikuplja podatke, potrebne i korisne za njegovu delatnost, preko izveštaja iz redova četnika ili izjava zarobljenika.

FAT-u je bio pridružen odred đurđijanskih dobrovoljaca, bivših crvenoarmejaca i beloemigranata iz Francuske, u jačini oko 60 ljudi, sa sopstvenim podoficirima. Sem toga mu je, u proleće 1944 godine, dodeljen još jedan vod od 35 azerbejdžanskih dobrovoljaca sa nemačkim podoficirima. Prema ovim dobrovoljcima, regrutovanim od stranih narodnosti, delom pod prilično sumnjivim okolnostima, rukovodilac FAT-a d-r Kniesche osećao je izrazito nepoverenje, pa je nastojao da ih iz sastava FAT-a ukloni. Đurđijanci su stoga juna 1944 godine prebačeni u južnu Francusku, gde im se nalazio kadrovski puk. Pre nego što su mogli biti otkomandovani i Azerbejdžanci, oni su prilikom jedne operacije na terenu prešli partizanima, pošto su prethodno zarobili ili likvidirali jednog nemačkog potporučnika, dvojicu podoficira i nekoliko drugih nemačkih instruktora u njihovoj jedinici.

U sastavu FAT-a 215 nalazili su se, sem rukovodioca — najpre Kramer-a, a zatim d-ra Kniesche-a —, potporučnik Hammerschmidt (koji je nestao prilikom dezertiranja Azerbejdžanaca), zatim zastavnik Straub (pseudonim »Tauregg«), potporučnik d-r Wuensch, a kasnije i poručnik Giersch. Ovaj poslednji je, po svoj prilici, identičan sa ranijim lektorom nemačke Akademije, Liersch-om, poznatim sa svoga predratnog obaveštajnog rada u Jugoslaviji. Početkom septembra 1944 godine on je preuzeo rukovodstvo FAT-a od kapetana d-ra Kniesche-a. Ostalo osoblje je bilo sastavljeno od podoficira i vojnika.

Dok je do maja 1944 godine težište FAT-ove delatnosti bilo u Crnoj Gori, Kniesche ga je prebacio, uz saglasnost FAK-a 201, iz Podgorice u Trebinje, odnosno iz Crne Gore u južnu Hercegovinu. Zbog konkretnih uslova i zbog situacije na terenu, tu su bile povoljnije prilike za FAT-ov rad, a i veća potreba za njegovim aktivnim sadejstvom u operacijama. U-

koliko je delatnost FAT-a 215 sprovođena na sektoru južne Hercegovine, o njoj će biti reči na drugome mestu. Ovde je dovoljno primetiti da je d-r Kniesche naročito nastojao da se koristi saradnjom sa lokalnim četničkim komandantima i da se tu sreo sa problematikom stvaranja snošljivih odnosa između njih i divizije Wehrmacht-a, sastavljene od hrvatskoga ljudstva, koja je tu operisala.

Prilikom premeštaja sedišta FAT-a u Trebinje, u Podgorici je, kao što je već pcumenuto, ostao dotadašnji Stadtbuero, pretvoren u ekspozituru FAT-a, a pod voćstvom podoficira d-ra Schmidt-a, koji je pre rata bio lektor nemačke Akademije negde u Jugoslaviji. On je imao zadatak da održava već stvorene veze FAT-a, da se koristi njima kao izvorom informacija i da, prema potrebi, snabdeva agente robom i municijom. Naročito prisnu saradnju je Schmidt bio uspostavio sa komandantom kvislinške žandarmerije Jakovom Jovovićem.

Delatnost FAT-a na teritoriji Crne Gore izražavala se, između ostaloga, i organizovanjem terenskih akcija uz saradnju sa drugim formacijama, naročito sa četnicima i kvislinškim oružanim jedinicama. Zatim, FAT je naoružavao lica koja bi bila spremna da se bore protiv NOP-a, a snabdevao je svoje agente i namirnicama, odećom, obućom itd. Od meštana je obrazovao manje grupice, od po 5 do 6 lica, koje su imale zadatak da odlaze na teren i tamo deluju propagandistički, rasturajući letke itd. TJ isto vreme su imale da prikupljaju podatke o kretanju partizanskih jedinica, o njihovoj brojnoj snazi, naoružanju itd. Po povratku sa svake od ovih, unapred tačno određenih, terenskih akcija grupe su podnosile FAT-u izveštaj o svome radu i o podacima koji su na taj način prikupile. Od FAT-ovih agenata treba pomenuti Ivu Horvatina, koji je za vreme italijanske okupacije bio rezident italijanske obaveštajne službe u Baru.

FAT 215 je u Crnoj Gori održavao vezu sa drugim nemačkim ustanovama, u prvom redu sa ostalim tamošnjim ograncima Abwehr-a, sa Feldkommandanturom na Cetinju, sa d-rom Kramarz-om i sa GFP-om, koji je učestvovao i u FAT-ovim terenskim akcijama.

Kao što je na drugom mestu već ranije pomenuto, na teritoriji Crne Gore je delimično dejstvovao i FAT 207 (u nekim izvorima pogrešno naveden kao FAT 202). Njegovo

sedište je bilo u Peći, a na crnogorsku teritoriju je bio istu-rio uporišta u Plavu i Gusinju, o kojima je takođe već bilo govora.

Po sektoru III Abwehr-a dejstvovao je u Crnoj Gori FAT 379. Sedište FAT-a je bilo na Cetinju, a njegovi Meldekopf-i su poznati u Kotoru i Baru. Sem toga je u Podgorici imao svoju rezidenturu. Na čelu FAT-a bio je poručnik Walter Beuger, koji se služio pseudonimom »d-r Brehm«. Nemae ro-dom iz Bosne, Beuger je pre rata studirao, između ostalog, i na Beogradskom univerzitetu i poznavao je dobro jezik, a u priličnoj meri i prilike i običaje sredine u kojoj je radio. Najpre je pripadao Ast-u Atina, zatim Ast-u Beograd, a oda-tle je upućen na Cetinje, gde je bio na čelu FAT-a 379. Odatle je, marta 1944 godine, premešten u Tiranu, za šefa FAT-a 378. Posle njega je na Cetinje došao, kao rukovodilac FAT-a, poručnik Horst Neunkirchner, koji se služio pseudonimom »d-r Neumann«.

Beuger je bio živo angažovan i u političkom zbivanju u Crnoj Gori, i tu je uzeo učešća prilikom formiranja »Narodne uprave«. Meldekopf FAT-a 379 u Kotoru vodio je Franz Be-nedek, a u Baru Franz Becherer. Po svoj prilici su obojica bili podoficiri. U Podgorici se nalazila rezidentura kojom je rukovodio bivši italijanski kapetan Donato Ricco, čiji je pse-udonim bio »d-r Rinaldini«. Celokupno osoblje FAT-a, zajedno sa Meldekopf-ima, brojalo je oko 15 podoficira i vojnika, sem rukovodioca. Isto tako je tu bilo i izvesnog tehničkog pomoć-nog osoblja. Agentura je bila uglavnom uperena protiv NOP-a, a koristila se naročito razmimoilaženjem u taboru kolabora-cionista, koja su postojala između »zelenaša« i četnika, u ci-lju razgranjavanja svoje obaveštajne mreže i u tim krugovima.

Oktobra 1944 godine, prilikom povlačenja nemačkih je-dinica iz Albanije i Crne Gore, stigli su na crnogorsku teri-toriju i pripadnici ustanove Abwehr-a III u Skadru. Među ovima se nalazio Sonderfuehrer Walter Peinsipp, rodom iz Beča, koji je vodio Meldekopf u Skadru, podređen takođe FAT-u 379. Peinsipp se služio pseudonimom »Kretnik«. Sem njega je tada prešla u Crnu Goru još i grupa saradnika i agenata Meldekopf-a Skadar, koja se podelila, dok je njen veći deo prešao u Kotor i tamo radio i obaveštajno protiv NOP-a.

Rad Abwehr-a u Crnoj Gori trajao je do pred nemačko povlačenje iz tih krajeva. Izgleda da je najpre prestala de-

latnost po liniji I, jer je septembra 1944 godine poginuo, u sukobu sa partizanima, rukovodilac Meldekopf-a Kotor FAT-a 174, Bruno Wozak. Po liniji II je težište i inače od sredine 1944 godine bilo preneseno u južnu Hercegovinu, a grupa iz Crne Gore prebacila se na to područje kada je odande počelo povlačenje u pravcu Sarajeva. Pripadnici FAT-a 379 pošli su iz Crne Gore decembra 1944 godine, prateći jedinice u povlačenju, takođe prema Sarajevu. U toj grupi je bio veći broj ruskih beloemigranata koji su dotle radili obaveštajno za ovaj FAT u severnoj Albaniji i Crnoj Gori.

Na kraju, u vezi sa radom nemačke vojne obaveštajne službe u Crnoj Gori, treba pomenuti da je na Cetinju obrazovan, ubrzo posle italijanske kapitulacije, sekretarijat GFP-Gruppe 639, čije je sedište bilo u Vrnjačkoj Banji. Teritorijalna nadležnost sekretarijata na Cetinju prostirala se na celu Crnu Goru. Svoje ispostave je ona formirala u Podgorici i Kotoru.

Na čelu sekretarijata na Cetinju stajao je GFP-sekretar Schmidt, koji je kasnije prešao za rukovodioca GFP-a u Tiranu. Što se tiče ispostave u Podgorici, poznato je da je njome rukovodio narednik Felder, a da je u ispostavi radilo još nekoliko podoficira i tumača. U ispostavi u Kotoru radilo je do šest pripadnika GFP-a.

Rad sekretarijata GFP-a na Cetinju kretao se u granicama propisanim za ovu formaciju Wehrmacht-a. U prvom redu je on sa svojim organima služio kao pomoćna formacija Abwehr-a, vršeći po nalogu Abwehr-ovih ustanova hapšenja, provere itd. Pored toga je sekretarijat razvio i veoma živu sopstvenu delatnost, naročito u opštoj borbi svih nemačkih i kvislinških ustanova protiv NOP-a. U tom pogledu je on sarađivao sa kvislinškim aparatom, naročito sa kvislinškom žandarmerijom.

Obim delatnosti GFP-a u Crnoj Gori može se oceniti po tome što je u toku jedanaest meseci, koliko je, naprimer, funkcionisala ispostava sekretarijata u Podgorici, tamo saslušano oko hiljadu lica, mahom zarobljenih partizana i pripadnika NOP-a. Pri njihovom hapšenju vršila je dužnost pomoćnog organa i kvislinška policija i žandarmerija. Saslušavajući ova lica, ispostava je primenjivala i »pooštreno« saslušavanje, posle kojeg bi se predmeti podnosili sa predlogom Feldkommandantu na Cetinju. U podgoričkom zatvoru, kojim se služila

ispostava GFP-a, držano je stalno u pripremi 50 do 70 talaca za eventualne mere odmazde. Inače je GFP u pitanju odmazde za prepade na terenu bio nadležan utoliko što bi, po naređenju Feldkommandanta, određivao lica koja bi se imala streljati. Februara 1944 godine izvršeno je preko GFP-a hapšenje Jevreja, koji su, zatim, transportom otpremljeni iz Crne Gore.

U radu sa agentima, GFP je nastojao da se pridržava konspirativnosti. Poznato je, naprimer, da u Podgorici sastanci sa agentima nisu održavani u službenim prostorijama, već u nekoj gostionici.

Posle italijanske kapitulacije, sa proširenjem svoje nadležnosti na Sandžak i Crnu Goru, i BdS Beograd je isturio na crnogorsku teritoriju svoje ogranke. Izgleda da je, prema podacima koji su sačuvani o delatnosti tih ogranaka, u Kotoru i na Cetinju bila formirana po jedna ispostava (Aussendienststelle), s tim da obe budu pod rukovodstvom SS-kapetana Schrader-a, kasnijeg rukovodioca ispostave BdS-a u Zrenjaninu. Pored toga je u Podgorici osnovana ekspozitura (Aussenposten), koja je, verovatno, bila podređena ispostavi na Cetinju, ali je opštila i neposredno sa BdS-om. Između sve tri ustanove BdS-a na crnogorskoj teritoriji postojali su vrlo bliska saradnja i stalni dodir. To se vidi iz činjenice što su isti funkcioneri BdS-ovog aparata radili u sve tri ove ustanove, smenjujući se na njihovom čelu. Ovde je reč o jedinstvenoj celini koja je funkcionisala kao jedno telo, bez obzira na to što su postojala tri formalno zasebna ogranka. U ovim ograncima se, sem Schrader-a, pojavljuju u rukovodnim ulogama još SS-poručnik Thomas, SS-potporučnik Wulf i SS-potporučnik Franz Sadleder. Thomas je, kako po svemu izgleda, zamenio Schrader-a kada je ovaj premešten u Banat. Wulf je uglavnom radio u Podgorici, ali i u Kotoru. Sadleder se pojavljuje, takođe, u Podgorici i Kotoru, ali i na Cetinju. Isto tako su i u pogledu opštenja sa BdS-om upotrebljavane radio-stanice pri ograncima na Cetinju i Kotoru, a navodno je i Aussenposten u Podgorici raspolagao svojom radio-stanicom. Međutim je zanimljivo da je o stvarima Podgorice tamošnji ogranak opštio sa BdS-om i preko radio-stanice u Kotoru.

Zadaci ispostava Kotor i Cetinje i Aussenposten-a u Podgorici bili su prvenstveno na liniji IV, pri čemu se za hapšenje i terenske akcije nemački bezbednosno-policiski aparat služio

kvislinškom žandarmerijom, a i četnicima. Međutim ogranci u Crnoj Gori dostavljali su BdS-u i izveštaje o zbivanjima u području svoje delatnosti, kao, naprimer, o kretanju Mihajla Olćana. Dosta podataka je BdS dobijao od ovih svojih organa o zbivanjima u okviru NOP-a, pri čemu izgleda da su tu informatori bili, uglavnom, iz četničkih redova. S druge strane je, međutim, BdS-ov aparat u Crnoj Gori posmatrao i rad četničkih komandi i ustanova, podnoseći i o njima izveštaje. Naposletku, kao posebna linija delatnosti treba da bude istaknuta i obaveštajna aktivnost prema linijama britanske obaveštajne službe, koje su se pojavile ili za koje se pretpostavljalo da postoj«, mahom u vezi sa četničkim štabovima kod kojih su se nalazili britanski oficiri.

Krempler, koji je bio postavljen za vođu SS i policije za Sandžak i Crnu Goru, uglavnom nije svoju delatnost naročito širio i na crnogorskom teritoriju, obrađujući prvenstveno Sandžak egzekutivno i obaveštajno. Pre nego što je on bio postavljen na tu svoju funkciju, BdO u Beogradu je bio formirao dve policiske oblasne komandanture (Polizeigebietskommandanturen): jednu za Sandžak, a drugu za Crnu Goru. Dok je prva, s postavljenjem Krempler-a, praktički prestala da dejstvuje pre nego što je upravo i počela rad, dotle je ona za Crnu Goru dejstvovala i posle Krempler-ovog postavljenja, podređena prvenstveno njemu, a u drugom stepenu i naporedno, BdO-u u Beogradu.

6. Albanija

Delatnost nemačke obaveštajne službe u Albaniji treba, uglavnom, pomenuti potpunosti radi, zato što je ona delimično bila podređena centrima koji su se nalazili na teritoriji Srbije, a i zato što je iz albanskog prostora delovala i prema onim oblastima koje ulaze u okvir naših prikaza.

Pitanje Albanije se postavilo kao vojni problem pred rukovodstvo Trećeg Reich-a kada se po izvesnim znacima moglo zaključiti da pretstoji, »izvlačenje« Italije iz rata. U obaveštajnom pogledu je, međutim, ova zemlja već od ranije pretstavljala teritoriju na kojoj su — bez obzira na savezničke odnose sa Italijom i na pominjanu Hitler-ovu zabranu — intenzivno radile i vojna i politička nemačka obaveštajna služba. Već u leto 1943 godine je Treći Reich, zbog mogućne italijan-

ske kapitulacije, počeo da vrši izvesne pripreme, poštoi bi u tom slučaju Albanija ostala otvorenom kapijom za eventualno savezničko iskrcavanje na Balkanu. U prvi mah je, čak u sporazumu sa italijanskim rukovodstvom, bilo prebačeno nekoliko bataljona vazdušnim putem na albanske aerodrome, tobože radi sprečavanja eventualnog vazdušnog desanta. Kasnije su za ovim bataljonima došle dve divizije, i to sa objašnjenjem da je reč o pojačanju italijanskih obalskih obezbeđenja. Najzad je u Kosovskoj Mitrovici formirana komanda armiskog korpusa, na čije čelo je stavljen general Bader, dotadašnji vojni zapovednik u Srbiji, s tim da iz Kosovske Mitrovice, u kojoj je bilo sedište korpusnog štaba, pređe u Albaniju čim se ukaže potreba. Korpus je bio u sastavu 2 tenkovske armije sa generalom Rendulic-em na čelu.

Kada je doista i došlo do italijanske kapitulacije, Rendulic je sam odleteo u Tiranu, kamo su vazdušnim putem prebačene i izvesne diverzantske grupe koje je Abwehr blagovremeno bio obučio u Beogradu i Pančevu. Bez većeg otpora je tamo zarobljeno italijansko vojno rukovodstvo, uključivši i komandanta armije.

U političkom pogledu je Albanija potpala pod nadležnost Opunomoćenika ministarstva inostranih poslova Reich-a za Jugoistok, inž. Hermann-a Neubacher-a. Ovaj je — po instrukcijama rukovodstva Reich-a — zastupao tezu da u Albaniji ne treba stvarati nemački upravni aparat, niti treba tu zemlju tretirati kao okupaciono područje, već priznati njen formalni suverenitet i njene vlasti, s tim da ona čak i ne bude u statusu saveznika Trećeg Reich-a iako na njenoj teritoriji operišu nemačke jedinice. Ustanove Trećeg Reich-a na toj teritoriji imale su biti ograničene na vojne potrebe, i to naročito na one koje su proistekle iz nastojanja da se pripremi odbrana albanske obale pred eventualnim pokušajima iskrcavanja zapadnih saveznika iz Italije.

Praktički je to značilo da je nemačka politika nastojala da u Albaniji dovede na vlast režim koji bi bio spreman da sarađuje sa Trećim Reich-om, održava u zemlji red i omogući nemačkim jedinicama da obavljaju tamo svoje vojne zadatke. Tako je pod Neubacher-ovim pokroviteljstvom obrazovano albansko regentsko veće, a pod ovim albanska vlada koja je, tobože, suvereno imala da upravlja civilnim poslovima Albanije.

Pri polaženju od ovakve konstrukcije stvarne nemačke okupacije u Albaniji nastojalo se da se tamo pojave samo vojni štabovi i. one vojne ustanove, čije bi prisustvo u Albaniji opravdavalo neposredne izložene vojne potrebe, ali ne i politički funkcioneri. Politički pretstavnik koji je održavao vezu sa regentskim savetom i vladom bio je, neposredno u Albaniji, nemački konzul i, kasnije, poslanik u toj zemlji, Schliep, a u višem stepenu Neubacher, kome je Schliep bio podređen. Sem toga je, specijalno radi brige o ekonomskim interesima, Neubacher pridružio poslaniku svoga naročitog poverenika, d-ra Gstettenbauer-a.

Mada je pretsednik regentskog saveta, Midhat Frasheri, naročito izrazio želju da se na albansku teritoriju ne uvedu i formacije Sipo i SD-a, ove su se ipak pojavile u Albaniji od samog početka, prateći Wehrmacht. To su bili Einsatzkommando Sipo i SD za Albaniju pod rukovodstvom dotadašnjeg rukovodioca odeljenja IV BdS-a Beograd, SS-majora Bruna Sattler-a i njemu podređena posebna komanda Sipo i SD-a pod rukovodstvom SS-kapetana Guenther-a Hausding-a (dotadašnjeg rukovodioca odeljenja VI BdS-a Beograd), koja je formirana u Kosovskoj Mitrovici i koja je ušla na albansku teritoriju sa jedinicama nemačke vojske. Da ne bi pala u oči, komanda je svoje pripadnike odenula u uniforme Wehrmacht-a, a upotrebljavala je za sebe naziv »Nebeltrupp Hausding«, to jest jedinica za zamagljivanje. Ubrzo je i Himmler odredio svoga specijalnog pretstavnika za Albaniju — SS-generala Fitzthum-a, koji je svoje sedište imao u Tirani i formalno bio savetodavac albanske vlade u policiskim pitanjima.

Što se tiče ustrojstva vojnih komandi na albanskoj teritoriji, treba primetiti da je general Bader ubrzo smenjen zbog razmimoilaženja sa svojim pretpostavljenim, generalom Rendulic-em. Njega je zamenio general Fehn, a u prvoj polovini 1944 godine dotadašnji komandant XV planinskog korpusa, general von Leyser. Načelnik štaba je bio pukovnik Kaulbach — do početka 1944 godine, a od tada pukovnik von Klocke. Ic-odeljenje vodio je major Calsow. Dok je ovaj korpus sa svojim jedinicama vršio operativne zadatke, obrazovana je u Albaniji i ustanova vojnoteritorijalnog karaktera pod nazivom »Nemački general u Albaniji«. Na taj je položaj najpre postavljen general Kuhlmann, a njega je ubrzo zamenio general Geib. Njegov načelnik štaba je bio major

von Thuengen, a Ic-oficir poručnik Kunde. Pod ustanovom »Nemačkog generala u Albaniji« formirane su Feld- i Orts-kommandanture. Ovaj vojnoteritorijalni aparat nije vršio i one upravne zadatke koje su, naprimer, vršile komandanture u Srbiji, već se ograničio na poslove koji su bili u neposrednoj vezi sa Wehrmacht-om i sa boravkom nemačkih jedinica u Albaniji. Sem toga je načelno bilo propisano da se operativne komande u svome dodiru sa albanskim vlastima služe posredovanjem mesnih vojnoteritorijalnih komandantura. Ovde se može dodati da je mreža komandantura u Albaniji obuhvatala onaj deo makedonske teritorije koji, je 1941 godine bio priključen Albaniji. Tako je postojala Feldkommandantura u Struzi, a Orts- odnosno Kreiskommandanture su bile ustrojene u drugim mestima.

Konstrukcija kakvu je Reich pokušao da stvori u Albaniji ubrzo se pokazala neodrživljivom utoliko što je u toj zemlji pokret protiv okupatora, uz aktivnu podršku koju je dobijao od Narodnooslobodilačkog pokreta Jugoslavije, uzimao sve više maha ispoljavajući, se i u partizanskoj delatnosti. Sem toga je teško prohodni teren vezivao Nemce samo za glavne saobraćajne pravce i gradove, pre svega u obalskom pojasu, a vlada koja je u Albaniji bila formirana pod njihovim okriljem nije imala ni autoriteta ni sredstava vlasti kojima bi mogla održavati u zemlji svoj poredak. U Albaniji je veoma aktivna bila i britanska obaveštajna služba, koja je dejstvovala preko grupa obučenih diverzanata i obaveštajnih oficira spuštenih padobranima u teže dostupne krajeve. Sve je to činilo da je Wehrmacht bio stvarno u neprijateljskoj zemlji, bez obzira na to što su kvislinški građanski pretstavnici sarađivali sa okupatorom. Istoriju nemačke okupacije u Albaniji karakteriše, ustvari, niz neprekidnih borbi, u prvome redu protiv lokalnih partizana, koje je savetima i podrškom, instruktorima i političkim radnicima pomagao NOP naroda Jugoslavije. U ovom je okviru delovala nemačka vojna i politička obaveštajna služba u Albaniji.

Delatnost Abwehr-a u Albaniji pre italijanske kapitulacije sprovodila se mimo znanja italijanskih vlasti. Izgleda da je sve do kraja 1942 godine centralna ličnost nemačke vojne obaveštajne službe u Albaniji bio inž. Viktor Pan, koji je stalno živeo u toj zemlji. No prema Albaniji je radio i kapetan

d-r Mati, u najmanju ruku od vremena kada je preuzeo rukovodstvo referata I H u Ast-u Beograd.

Godine 1943 ugrađeno je, pod raznim vidovima, nekoliko pripadnika Ast-a Beograd u ustanove pri, štabu IX italijanske armije. Pod rukovodstvom majora Wiestler-a stvorena je tu mala Abwehr-ova organizacija koja je radila krišom od Italijana i imala svoj centar u nemačkom poslanstvu u Tirani. Jedan od najistaknutijih Wiestler-ovih saradnika bio je, od maja te godine, kapetan Stratil-Sauer, koji je ranije vodio ispostavu KO Bulgarien u Bitolju i radio tu po liniji I prema Albaniji. Kada je ta ustanova premeštena iz Bitolja u Skoplje, Stratil-Sauer je prebačen u Tiranu, gde je, prema izvesnim podacima, postavio tri radio-stanice. Očevidno je prebacivanje Stratil-Sauer-a u Tiranu već bilo u vezi sa onom intenzivnijom obradom te teritorije koja je stajala u vezi sa sve većim Abwehr-ovim sumnjama u pogledu trajnosti italijanskog savezništva. Nije poznato u kakvome je svojstvu Stratil-Sauer bio ugrađen u Tirani, ali je verovatno da je zauzimao nekakvu vojnu funkciju, pri nekom štabu za vezu ili sličnoj ustanovi.

Za razliku od Stratil-Sauer-a, pripadnik Abwehr-a Schwenzer bio je kamufliran u Draču kao trgovački agent. Verovatno povezan sa Sauer-om, radio je za Abwehr neki elektro-inženjer, poznat pod pseudonimom »Janko«, namešten u nekoj elektro-firmi u Tirani. Već u to doba, dakle pre italijanske kapitulacije, sa Abwehr-om je sarađivalo i nekoliko istaknutih Albanaca. Među ovima se pominje bivši albanski general Mirdacz, austriskog porekla, zatim albanski prefekt Tafil Boletini, rođak poznatog Bajazita Boletini-Boljetinca, albanski pukovnik Džalal Preveza, Ali Draga .i drugi.

Sa celim ovim aparatom održavao je iz Beograda vezu kapetan Mati, koji se pojavio odmah posle ulaska nemačkih jedinica u Albaniju, kao rukovodilac FAT-a 173, koji je tada formiran sa sedištem u Tirani.

U sastav FAT-a 173 ušao je inž. Viktor Pan, mobilisan u Wehrmacht u činu poručnika. Pošto je odlično poznavao teren, na kojem je radio i na građenju puteva, Pan je bio za FAT i njegovu delatnost izvanredno koristan agent. Svakako je potpuno odgovarao i kapetanu Matl-u, tako da je delatnost njihove ustanove bila za nemačke okupacione snage od velike koristi. Kao oficiri u sastavu FAT-a 173 pominju

se, isto tako, potporučnik Hoffmann, poznat od ranije kao rukovodilac Meldekopf-a Ast-a Beograd u Kosovskoj Mitrovici, i potporučnik von Brettenburg, Ovaj je sa poručnikom Pan-om obilazio često teren u informativne svrhe. Najzad je od ostalih saradnika FAT-a poznat profesor Bertram, nastanjen u Skadru.

FAT 173 je bio podređen rukovodnom FAT-u 176 pri komandi 2 tenkovske armije u Vrnjačkoj Banji, a preko njega FAK-u 111 pri Vojnoj grupi F. Krajem 1944 godine, kada je završeno povlačenje nemačkih jedinica iz Grčke i Albanije, FAT je prešao u bosansko-hercegovački prostor, a bio je neposredno podređen Leitstelle I pri Vojnoj grupi F odnosno, posle njenog rasformiranja, pri Vojnoj grupi E.

FAT je, koliko je poznato, imao tri svoja uporišta odnosno Meldekopf-a: u Valoni, u oblasti Devoli-a i u Peći. Uglavnom je Matl-ov FAT obrađivao srednju i severnu Albaniju, dok se u južnoj Albaniji nalazio drugi FAT, po liniji I, čiji broj nije tačno poznat (verovatno FAT 169).

Kapetan Mati i poručnik Pan sarađivali su sa Ic-službom operativne trupe. To je bio, u prvome redu, Ic-oficir XXI planinskog korpusa, major Calsow. Saradnja se izražavala u čestom ličnom dodiru i davanju informacija i izveštaja. Isto tako siu rukovodioci FAT-a 173 primali i naloge za konkretne obaveštajne radnje u interesu armiskog korpusa. Calsow im je stavljao na raspolaganje i obaveštenja koja bi dobijao drugim putem.

Delatnost FAT-a 173 se nije ograničavala samo na albanski prostor. Mati lično je, kao što je poznato, obrađivao i Sandžak, odlazeći tamo u vezi sa raznim zadacima. S druge strane je FAT radio obaveštajno i prema pozadini savezničkog fronta u južnoj Italiji. Tako je, između ostaloga, jedan agent FAT-a spušten padobranom nad južnom Italijom, sa zadatkom da tamo obaveštajno radi, naročito u pogledu prikupljanja podataka o eventualnim savezničkim namerama za iskrcavanje u Albaniji ili na, istočnoj jadranskoj obali uopšte. Ovaj agent je bio snabdeven specijalnom malom radio-stanicom, koja mu je omogućavala održavanje veze sa Matl-om i sa FAK-om 111. Ubrzo posle svog spuštanja javio se i izvestio da se smestio kao nastavnik jezika u nekom britanskom štabu. Njegovi izveštaji su se ticali pokreta savezničkih jedinica na italijanskoj istočnoj obali.

U pogledu prebacivanja agenata u savezničku pozadinu, FAT 173 je sarađivao sa FAT-om 128 R, koji se nalazio u Beogradu. O tome je već bilo govora prilikom prikazivanja delatnosti toga pozadinskog FAT-a. Tako je, naprimer, organizovano prebacivanje agenta Olega Lepehina, koji je završio radiotelegrafski kurs FAT-a 128 R, a zatim bio upućen u Tiranu, odakle je Mati imao da ga prebaci u Italiju. Januara 1944 godine trebalo je da Matl-ov saradnik d-r Bertram organizuje prebacivanje Lepehina čamcem, i to iz Skadra. Pošto se taj plan pokazao nesprovodljivim, odlučeno je da se ovaj legalno prebaci avionom iz Valone. To je, najzad, i bilo učinjeno, maja 1944 godine. Međutim Lepehin se tamo odmah stavio u službu saveznika, i delovao za njih dezinformišući Abwehr.

Isto tako je u Italiju, u pozadini savezničkih linija, Mati prebacio i Ludovica Dedu, Albanca iz Skadra. Dedin zadatak je bio da prikuplja podatke o dislokaciji savezničkih trupa i da se zatim vrati u Albaniju. Jedino ako u tome ne bi uspeo, trebalo je da dođe u vezu.sa Lepehinom i da svoje informacije saopšti Matl-u preko Lepehinove radio-stanice. Prebacivanje u Italiju organizovao je Bertram zajedno sa majorom albanske žandarmerije Linšanom Dedom, Ludovicovim bratom. Ono je izvršeno u vidu krijumčarskog pothvata i spašavanja Jevreja iz Albanije. Ribarskim brodom je tada prešlo u Italiju oko 70 lica, među kojima je pored Jevreja bilo i Italijana, pa i dva Albanca. I pored ove obimne kamuflaže, upotrebijene za plasiranje agenta Dede, ovaj je pao Britancima u oči i interniran je, odmah po svome dolasku, u Monopoli, na italijanskoj jadranskoj obali. U međuvremenu, dok je bio interniran radi provere u nekom logoru, albanski partizani su zarobili nemačkog kaplara Foerster-a, koji je radio za Abwehr. Ovaj je izdao misiju Ludovica Dede i dao njegov lični opis. Britanska misija koja se nalazila kod partizana saopštila je sve to svojoj vezi u Italiji, tako da je Deda u potpunosti dekonspirisan pre nego što je uopšte stupio u akciju. Po svemu se čini da je on upotrebljen na sličan način kao Lepehin, to jest za dezinformisanje Abwehr-a upućivanjem lažnih izveštaja.

Nije verovatno da je ovaj britanski pokušaj sa Ludovicom Dedom imao naročitog uspeha, jer ga je i sam Abwehr namerno dekonspirisao preko majora Linšana Dede, koji je

održavao neke veze sa jednim oficirom iz britanske misije pri partizanskom štabu u Albaniji. Pošto se Ludovico Deda duže vreme nije bio javio, FAT 173 je došao do zaključka da mu se dogodila kakva nezgoda i da na njega više ne može računati. Zato je i majoru Dedi naloženo da svojoj vezi u britanskom štabu, o kojoj je Abwehr bio obavešten, saopšti sve o zadatku svoga brata Ludovica. Time se želeo pojačati majorov položaj u očima Britanaca,, a u korist Abwehr-a, za koji je on radio.

FAT 173 je ostao u Albaniji sve do povlačenja nemačkih snaga, i prešao je sa njima u Crnu Goru i, dalje, za Bosnu. Po liniji I je na krajnjem severu Albanije radio još FAT 174, sa sedištem u Mostaru, a čije je područje inače obuhvatalo i Crnu Goru.

Po sektoru II radila su na albanskoj teritoriji tri FAT-a. Od ovih je FAT 207 imao svoje sedište najpre u Peći, a zatim u Istoku, a svoju delatnost je naročito razvijao u severnoj Albaniji i delu Makedonije koji je bio pod albanskom okupacijom. U srednjoj Albaniji, sa centrom u Tirani, operisao je FAT 208, poznat po svome rukovodiocu i kao »Sonderkommando Lange«. Ovaj je FAT svoju delatnost obavljao po naročitim zadacima i na ostalim delovima albanske teritorije. Najzad, na tome je području delovao i FAT 214, čije je sedište najpre bilo u današnjem Đorče Petrovu, a kasnije je prebačeno u Dalmaciju, kamo su se povukli i svi njegovi dotadašnji ogranci na teritoriji pod albanskom okupacijom.

O FAT-u 207 (u nekim izvorima pogrešno nazivanom FAT-om 202) izneseni su već izvesni podaci u vezi sa prikazom njegove delatnosti na makedonskom tlu. Ovde će biti oni dopunjeni, ukoliko se ta delatnost prostirala i na albansku teritoriju.

FAT 207 je u Albaniji imao svoja uporišta u Tropoji i Degu. Iz centra u Peći dejstvovao je naročito u jako brdovitom i neprohodnom području na tromeđi Makedonije, Albanije i Sandžaka odnosno Crne Gore, nastojeći da kontroliše puteve kojima su se partizanske formacije mogle prebacivati iz jednog područja u drugo. Trudio se da tu, propagandom i neposrednim vrbovanjem, pridobije za saradnju mesno stanovništvo preko njegovih reakcionarnih pretstavnika i plemenskih rukovodilaca i da, uz njihovu pomoć, svojim pridatim jedinicama vodi aktivnu borbu protiv partizanskih grupa.

Naročito je radio na suzbijanju akcije koju je britanska obaveštajna služba u tome kraju vršila preko većeg broja svojih oficira, spuštenih padobranima ili prebačenih ovamo iz drugih područja.

Ljudstvo FAT-a — koje su sem nemačkog osoblja sačinjavale i pridate jedinice Turkmena, Rusa i Tadžika, a i jedna grupa zavrbovanih Albanaca — dobilo je najstrože instrukcije da Albaniju ne smatra okupiranom teritorijom, već prijateljskom zemljom, a naročito da se ne meša u sukobe između srpskog i šiptarskog življa na tome području. U cilju pronemačke propagande i pridobijanja slovenskog življa, FAT 207 je radio lecima koji su mu dostavljani iz Tirane ili Beograda. Drugačiju su sadržinu imali leci namenjeni muslimanskom i katoličkom albanskom življu; njihov osnovni ton je bio — stvaranje jake Albanije pod nemačkom zaštitom. U isto vreme je ta propaganda nastojala naročito da izazove mržnju protiv NOP-a i zapadnih saveznika. FAT je, takođe, delio oružje plemenskim glavarima radi podele pripadnicima njihovih plemena. Tu su, mahom, bile posredi zaplenjene italijanske puške i veće količine municije, ali povremeno i mitraljezi.

Pored Plava i Gusinja na crnogorsko-sandžačkoj strani, Đakovice i Peći na staroj jugoslovanskoj teritoriji, FAT je nastavio da kontroliše i područje Šalja i Nićaj na albanskoj teritoriji, u kome cilju su i stvarani tamo pomenuti punktovi u Tropoji i Degu.

Pod rukovodstvom poručnika, kasnije kapetana, Henss-a, FAT je od nemačkog osoblja imao izvestan broj podoficira i vojnika. Bio je snabdeven radio-stanicom koja je opštila kako sa pretpostavljenim FAK-om 201 u Beogradu, tako i sa Ic/AO 2 tenkovske armije u Vrnjačkoj Banji. Isto tako je putem radio-veze održavan dodir sa FAT-om 208 u Tirani. Sem radio-stanicom u Peći, FAT je raspolagao još stanicom koja je najpre bila u Plavu, a zatim, od maja 1944 godine, u Tropoju.

Kao rukovodioci posebnih formacija dodeljenih FAT-u pominju se potporučnici Hoffmann i Buttgenbach, za koje je utvrđeno da su pripadali FAT-u. Međutim, za potporučnika Schubert-a, koji je komandovao jednim sabotažnom trupom i do kraja novembra 1943 godine bio u Peći, nije sasvim jasno je li on dotle bio pridružen FAT-u ili nekoj drugoj nemačkoj formaciji.

Karakteristično je za delatnost ovoga FAT-a da je raspolagao vrlo malim fondovima za plaćanje svoje agenture i za pridobijanje plemenskih glavara. Sem toga su ta sredstva bila u papiru, a ne u zlatu, koje je u Albaniji tada pretstavljalo jedino pravu platnu vrednost. Otuda je razumljivo što FAT 207 nije u svome radu sa lokalnim albanskim vođama imao mnogo uspeha, pošto je prema sebi imao britanske obaveštajne misije koje su raspolagale velikim fondovima u zlatu. Tako je, naprimer, Henss nudio jednom od ovih lokalnih glavara 10.000 leka u papiru (otprilike vrednost 3 zlatnika) za zarobljavanje jednog britanskog oficira. Prirodno je što je ova ponuda slabo mogla zainteresovati Albanca.

Više je uspeha postigao FAT svojom propagandom, naročito onom koja je bila usmerena protiv NOP-a i koja je nastojala da pridobije reakcionarne plemenske glavare za borbu protiv partizana, pošto su oni i sami osećali svoje položaje i interese ugroženim od strane narodnoga ustanka. Preko Albanaca je pripadnik FAT-a Friedrich Brandt, inače u civilu entomolog i dugogodišnji saradnik Abwehr-a, došao u vezu sa britanskim obaveštajnim oficirima. Nije potpuno razjašnjeno je li ova veza, koju je Brandt održavao više od pola godine sa britanskom misijom u severnoj Albaniji, prvobitno bila formirana zato da bi se tim putem stvorila mogućnost za zarobljavanje i eliminisanje misije. Svakako je Brandt uspeo da bude sa britanskim oficirima u stalnome dodiru i da o tome stalno obaveštava svoga pretpostavljenog, poručnika Henss-a. Štaviše, tim povodom je došao u Peć šef FAK-a 201, potpukovnik Strojil, koji je Brandt-u dao odrešene ruxe da produži i prodube ovu vezu, s tim da u pogodnom trenutku zarobi Britance. Po svemu se čini da je Brandt igrao na obe strane i da je, nakraju, kada je ocenio da je ratna situacija za Nemačku nepovratno izgubljena, prešao Britancima. Oktobra 1944 godine prebacio se u Brindizi, morskim putem, prateći britanske oficire koji su se vraćali u svoju komandu u Italiji.

FAT 208, poznat kao »Sonderkommando Lange« prema svome rukovodiocu, kapetanu Lange-u, bio je stavljen na raspolaganje Neubacher-u za specijalne akcije. G'lavni pravac delatnosti FAT-a je bio na političkom terenu. On je imao specijalni zadatak da vrlo velikim finansiskim sredstvima nastoji da suzbije delatnost britanske misije u Albaniji, koja je ope-

risala novcem među raznim plemenskim glavarima, a i drugim lokalnim vođama albanske reakcije. Za razliku od FAT-a 207, Lange-ova jedinica je bila obilno snabdevena novcem i zlatom, između ostaloga velikim američkim zlatnicima od po 20 dolara.

Politička delatnost Lange-a je naročito bila usmerena prema dve političke grupe u srednjoj i severnoj Albaniji, čiji su šefovi bili plemenski kneževi Don Maka Đon i Abas Kupi. Prvog od njih Nemci su ocenjivali kao najuticajnijeg čoveka severne Albanije, naročito u oblasti Skadra. Abas Kupi je vršio svoj uticaj uglavnom u srednjoj Albaniji. Dok je sa Đon Maka Đon-om Lange mogao da uspostavi dobre odnose i da ga pridobije za držanje koje se, u najmanju ruku, moglo označiti neutralnim prema Trećem Reich-u — prema njegovim jedinicama i pretstavnicima u Albaniji, dotle je Abas Kupi postao potpuno neprijemčiv za Lange-ove pokušaje. On je bio jedan od glavnih pretstavnika zogističke grupe među albanskim političarima, a kao takav je sa svojim interesima i simpatijama bio povezan sa Britancima.

Lange-a, povređenog prilikom nekog lova, nasledio je na čelu FAT-a poručnik Eggers. Po njemu je otada jedinica nazivana »Sonderkommando Eggers«.

Razume se da delatnost FAT-a 208 nije bila iscrpena političkim manevrima koje je vršio njegov rukovodilac po nalogu Neubacher-a. FAT, većim delom sastavljen od pripadnika divizije »Brandenburg«, specijalno izvežbanih za obaveštajne i diverzantske zadatke, vršio je i aktivne akcije protiv partizana i NOP-a, u okviru opštih zadataka koje je u to vreme Abwehr II sprovodio na Balkanu. Sa istim tim zadatkom, FAT je kasnije premešten iz Tirane u Tetovo. Jedno njegovo odeljenje je smešteno u blizini Sruge. Tu se nalazilo i nekakvo »dobrovoljačko odeljenje«, sastavljeno uglavnom od zavrbovanih Makedonaca iz debarskog kraja. Njima je bilo stavljeno u izgled da će, po završenoj obuci, biti upotrebijeni za borbu protiv albanskog terora prema slovenskom življu. Ustvari je tu bilo posredi pripremanje jedne nove borbene jedinice za akcije protiv partizana. FAT 208 se povukao sa ostalim nemačkim jedinicama pred oslobođenje. Uoči nemačkog sloma pojavljuje se FAT 208 u .Dobriši kod Celja.

Po liniji III je na teritoriji Albanije radio FAT 378. On je bio vezan za FAK 310 pri Vojnoj grupi F u Beogradu. Nje-

govo je sedište bilo prvobitno u Debru, gde je njegova delatnost već opisana. Kada mu je na čelo došao, sredinom 1944 godine, poručnik Beuger, FAT je premešten u Tiranu. Kao njegov prethodnik, poručnik Haffner, tako je i Beuger održavao vezu sa balističkim rukovodiocem Halilom Alijom na području Piškopeje i sa grupom balista u Debru. Te su grupe upotrebljavane za borbu protiv partizana.

U okviru vojne obaveštajne službe treba pomenuti još i komeisarijat GFP u Tirani, pod rukovodstvom komesara Vojne policije Falk-a (?). Mada je delatnost komesarijata i njemu podređenih sekretarijata na albanskoj teritoriji uglavnom bila usretsređena na poslove u okviru Wehrmacht-a, ipak treba pomenuti da se GFP bavio i obaveštajnom službom. Ova, međutim, nije dala naročito zapažene rezultate. Zanimljivo je da je u Korči delovao starešina male jedinice vojne žandarmerije, koji se po sopstvenoj inicijativi bavio obaveštajnim radom i u tom pogledu davao, naročito Ic-odeljenju XXI armiskog korpusa, vrlo korisne podatke.

Takođe je potrebno pomenuti da je za albansku teritoriju bila veoma korisna delatnost radioprislušne službe, čiji su podaci stizali nemačkim komandama u Albaniji preko Ic-odeljenja Vojne grupe F. Tom prilikom je obaveštajnim oficirima koji su vršili dalju obradu na osnovu uhvaćenih radiograma partizanskih radio-stanica palo naročito u oči da na celokupni unutrašnji razvoj u Albaniji, specijalno na razvoj i delatnost tamošnjih partizana, vrši izuzetno jak uticaj NOP Jugoslavije, koji je pomagao i usmeravao delatnost albanske oslobodilačke borbe.

Osobitim uspehom je nemačka vojna obaveštajna služba u Albaniji smatrala zarobljavanje šefa britanske vojne misije u Albaniji, generala Davies-a. Ovoga je, ustvari, zarobila jedna albanska grupa i predala ga, teško ranjenog, Wehrmacht-u. Davies je prenesen najpre u Tiranu, gde je operisan, a posle toga je prebačen u Beograd. Nije, međutim, uspelo zarobljavanje britanskog majora Mac Neel-a, sa kojim je održavao vezu već pomenuti pripadnik FAT-a 207 Brandt. Mac Neel je, uostalom, pokušao da dođe u vezu i sa poručnikom Viktor-om Pan-om,. a pozvao je i 181 nemačku diviziju da se sa njim sporazume oko kapitulacije. Najzad je, oktobra 1944 godine, napustio Albaniju, povevši sa sobom i Brandt-a.

BdS je iz Beograda obaveštajno radio prema Albaniji, isto kao i vojna obaveštajna služba, još pre italijanske kapitulacije. Ta se delatnost, uglavnom, sprovodila preko ispostave u Kosovskoj Mitrovici, i to naročito dodirom između nje i emigranata iz Albanije koji su živeli na području Kosova. Tim se poslom specijalno bavio SS-kapetan Hausding, rukovodilac ispostave. Mada je još 1942 godine vraćen u centar BdS-a u Beogradu, Hausding je i dalje bio ostao zainteresovan za albanske stvari, i pred italijansku kapitulaciju se pojavio ponovo u Kosovskoj Mitrovici sa grupom pripadnika Sipo i SD-a. To je bio već pominjani »Nebeltrupp Hausding«, koji je ušao u Albaniju naporedno sa Wehrmacht-om i koji je svoje sedište ustrojio u Skadru. Hausding-ova komanda se naročito bavila Italijanima, njihovim razoružavanjem odnosno otkrivanjem kanala italijanske obaveštajne službe, pa je preuzela i političke zatvorenike koje su Italijani bili držali u logorima.

Isto tako je BdS uputio u Albaniju i posebnu komandu pod rukovodstvom SS-majora Sattler-a, rukovodioca Odeljenja IV BdS-a,. Sattler je ostao kaö šef EK Sipo i SD-a u Tirani do decembra 1943 godine, a tada ga je zamenio SS-major Marmon, koji je takođe pripadao BdS-u Beograd. Februara 1944 godine došao je na njegov položaj, kao rukovodilac te ustanove, SS-kapetan Ditges, pripadnik Odeljenja IV BdS-a Beograd, a juna iste godine zamenio ga je SS-kapetan Hausding.

Sa Sattler-om je u Albaniju bio došao i SS-poručnik Pamer, tada inače rukovodilac ispostave BdS-a u Zrenjaninu, kao i još neki pripadnici aparata Sipo i SD-a iz Srbije.

Prvobitni je zadatak ovih isturenih komandi BdS-a u Albaniji bio naročito da prikupe materijal italijanske političke obaveštajne službe OVRA i Vojne obaveštajne službe SIM. Na tome pitanju se, još prilikom samog ulaska u Albaniju, razvila između pretstavnika Abwehr-a i Sipo i SD-a znatna konkurencija, koja se pretvorila u trvenje i podzemnu borbu, pošto je svaka od ove dve grane nemačke obaveštajne službe želela da stavi ruku na što više italijanskog materijala. Međutim, kada je ovaj prvi posao bio obavljen, ustanove Sipo i SD-a se nisu povukle, već su razgranale svoju mrežu po Albaniji, stvarajući na njenoj teritoriji svoje ispostave i uporišta.

Sa formalnog aspekta je formiranje aparata Sipo i SD-a u Albaniji pretstavljalo prilično složen problem, s obzirom na to što je toj zemlji obećano da će je Nemci smatrati suverenom, štaviše da će tolerisati i njenu neutralnost. Otuda se pretstavnici Sipo i SD-a u Albaniji pojavljuju zvanično kao pretstavnici SD-a, dakle čisto informativne obaveštajne službe, bez egzekutivnih ovlašćenja, i kao organi linije III odnosno VI RSHA. Ustvari, međutim, već i sam personalni sastav rukovodilaca i istaknutijih pripadnika nemačke bezbednosno-policiske službe u Albaniji pokazuje da su tu posredi bili baš zadaci po liniji IV, prvenstveno kontraobaveštajni i antikomunistički. Sattler, koji je prvi formirao u Tirani ustanovu, Hausding, koji je obrazovao centar u Skadru, Marmon, koji je nasledio Sattler-a, i, najzad, Ditges — svi su oni bili pripadnici Odeljenja IV BdS-a. Ditges je, štaviše, bio i rukovodilac antikomunističkog referata u okviru toga odeljenja. Hausding je doduše od jeseni 1942 godine rukovodio odeljenjem VI BdS-a, dakle obaveštajnom službom u inostranstvu, ali je po karijeri bio> činovnik Gestapo-a. Pa i sam formalni razlog prisustva ovih ustanova — stručno savetovanje prilikom izgradnje albanske policije i zavođenje borbe protiv partizana — uslovljavao je takav sastav kadra BdS-a. S obzirom na delokrug rada kao i na važnost koja se pridavala ovim pitanjima njihovo rešavanje je sasvim normalno povereno stručnjacima Gestapo-a.

Međutim, ogranci nemačkog bezbednosno-policiskog aparata, formirani u Albaniji i na teritoriji pod albanskom okupacijom, nastojali su, iz razumljivih razloga, da se formalno prikažu kao ogranci SD-a. Tako je ustanova koju je formirao Sattler, a koja je ostala u Tirani do nemačkog povlačenja iz Albanije, trebalo da se pretstavi kao »SD-Kommando«, a ispostave i uporišta na terenu kao ogranci SD-a.

Međutim nesumnjivo je da su u najmanju ruku oni terenski ogranci koji su se nalazili na makedonskom tlu pod albanskom okupacijom vršili funkcije izrazito egzekutivne prirode, sprovodeći hapšenja i saslušavanja, sarađujući sa albanskim vlastima i sa pojedinim oružanim antipartizanskim grupama, naoružavajući takve grupe ili organizujući ih i, uopšte, vodeći aktivnu borbu protiv NOP-a. Sve te delatnosti su daleko od posmatračke obaveštajne službe SD-ovskog tipa.

Prema tome, bez obzira na ovu formalnu kamuflažu, sprovedenu time što je celi ovaj nemački aparat u Albaniji delovao pod zastavom SD-a, faktički je bila posredi delatnost koja je nosila oznake obeju glavnih grana bezbednosno-policiskog i obaveštajnog aparata. Razume se da je u samoj Albaniji, naročito u centrima u kojima nije bilo neposredne borbe protiv partizana, taj aparat nastojao da održava fikciju i da ne ispoljava svoj pravi karakter. Na terenu, međut'm, njegovi su ogranci u tom pogledu bili kudikamo manje rezervisani i, štaviše, sasvim su otvoreno prebacili težište svoga rada na praktičku egzekutivnu i borbenu delatnost. Uostalom i u internoj prepisci se ustanova u Tirani ne pojavljuje kao SD-komando nego kao Einsatzkommando.

Einsatzkommanda u Tirani je bila neposredno podređena RSHA-u, ali je ostala u bliskoj vezi i sa BdS-om, izveštavajući ga i održavajući prema njemu u personalnom, administrativnom i materijalnom pogledu odnos podređene ustanove. Tako je sve upravno-materijalne poslove kod komande u Tirani •obavljao pretstavnik BdS-a, odakle je vršeno i snabdevanje komande njenih pripadnika.

U početku je, sem EK Sipo i SD u Tirani, na albanskom tlu postojala samo još ispostava u Skadru pod Hausding-om. Međutim početkom 1944 godine formirane su razne ispostave i u drugim mestima. Na albanskom tlu su one bile u Valoni, najpre pod SS-poručnikom Wagner-om, a zatim pod SS-majorom Sander-om. Isto tako je formirana i ispostava u Korči, sa poručnikom Mlodzek-om na čelu. Na teritoriji Makedonije pod albanskom upravom stvorene su ispostave u Struzi, pod SS-poručnikom Engel-om, i uporišta u Gostivaru, Tetovu, Kičevu i Debru. Isto tako je istureno i jedno iiporište u Prizren, koje je imalo naročito da održava vezu sa štabom SS-divizije »Skenderbeg«. O svima ovim ograncima na jugoslovenskom tlu je već bilo opširno reči.

Na tlu same Albanije su EK Sipo i SD u Tirani i njegove ispostave u Skadru, Korči i Valoni radile intenzivno agenturom, nastojeći da se tim putem obaveštavaju o licima i događajima, a i da uzimaju udela u političkom zbivanju i da na njega vrše uticaj. Među njihovim agentima bili su istaknuti pripadnici albanske reakcionarne buržoazije, a zatim i razni plemenski glavari, među kojima je bilo i dosta lica koja su

uzimala aktivnog učešća u albanskoj upravi, formiranoj pod nemačkim pokroviteljstvom.

Zanimljivo je da se i tu opet susrećemo sa štedljivošću nemačkog obaveštajnog aparata, od koje jedini izuzetak pretstavlja pominjani slučaj »Sonderkommando Lange«. Taj izuzetak nesumnjivo ima veze sa činjenicom što je ta komanda bila stavljena na raspoloženje Neubacher-u, koji je, u pogledu novca kao sredstva za zadobijanje političkih veza i obaveštajnih saradnika na Balkanu imao neuporedivo šira shvatanja. Dok je »Sonderkommando Lange«, pravilno postupajući s obzirom na lokalne albanske prilike, radio mnogo zlatom, dotle je, naprimer, FAT 207, kao što je već pomenuto, operisao sa bezvrednim papirnim novcem, i to u vrlo skromnim iznosima.

Karakteristično je šta o upotrebi zlata u Albaniji govori rukovodilac EK Sipo i SD Ditges. Navodeći da je nemačkom obaveštajnom aparatu stajalo na raspolaganju novčanih sredstava u papiru i zlatu »u neograničenom obimu, kao što je to bilo uobičajeno kod Gestapo-a i SD-a«, on produžava da njegove veze »nisu izazvale naročitih troškova«. Kao ilustraciju iznosi da je u Beču, u proleće 1944 godine, primio od rukovodioca nadležnog odeljenja Uprave VI RSHA 50 zlatnika, od kojih je 20 predao pretstavniku Reichsfuehrer-a SS u Albaniji, SS-generalu Fitzthum-u. Od preostalih 30 je, za sve vreme svoje misije u Albaniji na čelu EK Tirana, potrošio svega 3 zlatnika. Kao upoređenje može poslužiti činjenica da je ranije pominjani podoficir Brandt, pripadnik FAT-a 207, primio u nekoliko mahova od britanskih obaveštajnih oficira, sa kojima je bio u vezi, veće iznose u zlatu, i da je uopšte bilo poznato da Britanci plaćaju svoje albanske saradnike zlatnicima u većim količinama.

Sto se tiče odnosa Einsatzkommande (EK) u Tirani prema Fitzthum-u, treba primetiti da je tu bila u pitanju jedna vrsta lokalne disciplinske podređenosti, koja, međutim, nije bila toliko izražena kao, naprimer, podređenost BdS-a pod Višeg vođu SS-a i policije u područjima u kojima su ovakve dve ustanove naporedno postojale. Tako je, naprimer, komanda Policije poretka u Albaniji ušla u sastav nadleštva SS-generala Fitzthum-a, dok je EK bila zasebno nadleštvo. S druge strane je ona, međutim, imala zadatak da obaveštajno pomogne političku delatnost Fitzthum-a kao' poverenika Reichsfuehrer-a SS u Albaniji. Tu je, pre svega, bila reč o tome da

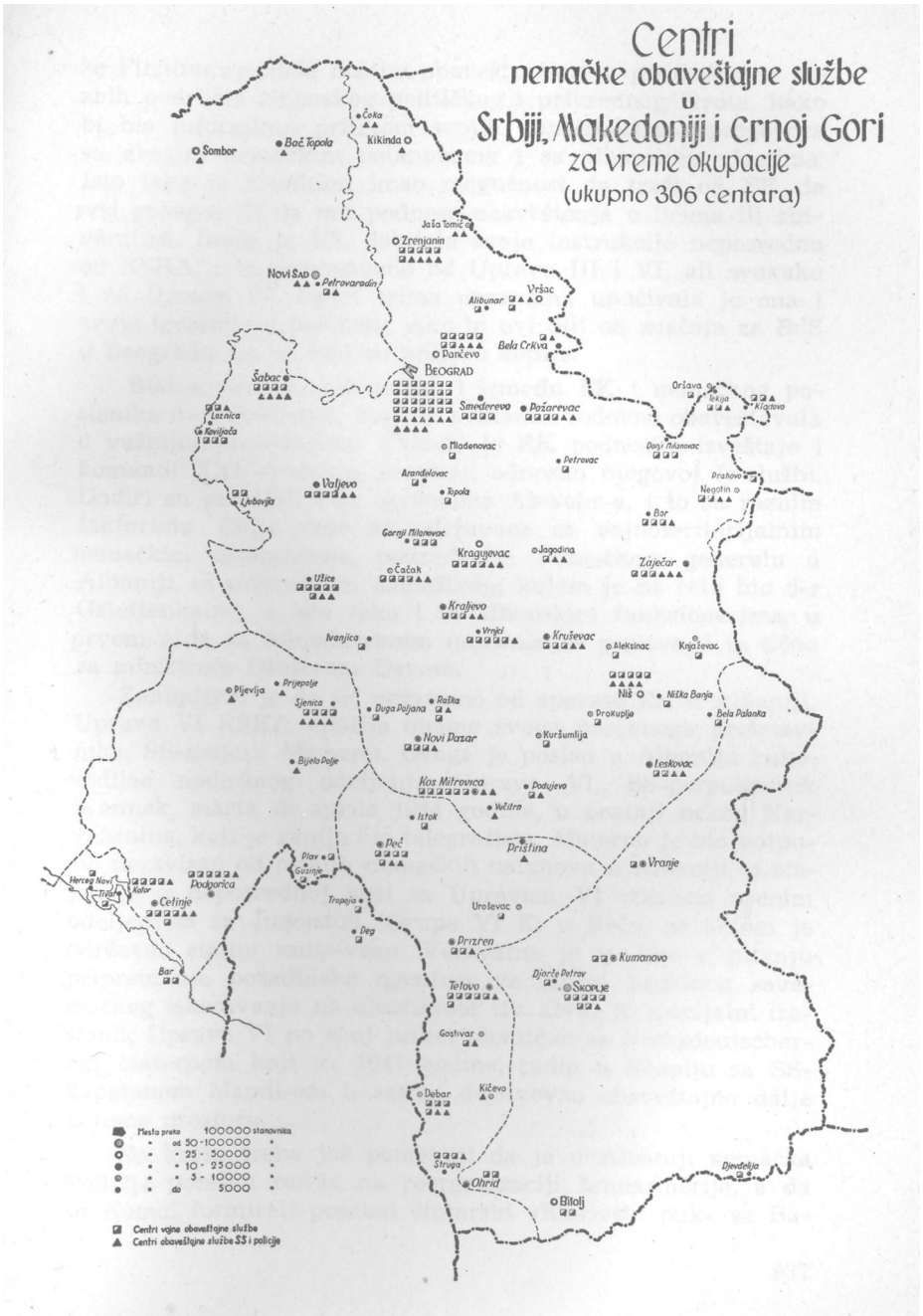
Centri
nemačke obaveštajne službe
u
Srbiji, Makedoniji i Crnoj Gori
za vreme okupacije
(ukupno 306 centara)
Čoka
Kikinda
Sombor
Bač Topola
Jaša Tomić
Zrenjanin
Novi Sad
Petrovaradin
Vršac
Alibunar
Bela Crkva
Pančevo
Beograd
Šabac
Smederevo
Požarevac
Oršava
Tekija
Kladovo
Loznica
Koviljača
Mladenovac
Petrovac
Donji Milanovac
Prahovo
Negotin
Arandelovac
Topola
Valjevo
Ljubovija
Bor
Gornji Milanovac
Kragujevac
Jagodina
Zaječar
Čačak
Užice
Kraljevo
Vrnjci
Kruševac
Aleksinac
Knjaževac
Ivanjica
Pljevlja
Prijepolje
Niš
Niška Banja
Sjenica
Duga Poljana
Ražka
Prokuplje
Bela Palanka
Novi Pazar
Kuršumlija
Bijelo Polje
Leskovac
Kos Mitrovica
Podujevo
Vučitrn
Istok
Peć
Priština
Vranje
Plav
Gusinje
Herceg Novi
Kotor
Tivat
Podgorica
Cetinje
Tropoja
Uroševac
Deg
Prizren
Kumanovo
Bar
Djorče Petrov
Tetovo
Skoplje
Gostivar
Kičevo
Debar
Struga
Ohrid
Djevđelija
Bitolj
Mesta preko 100000 stanovnika
od 50-100000
25-50000
10-25000
5-10000
do 5000
Centri vojne obaveštajne službe
Centri obaveštajne službe SS i policije

se Fitzthum snabde opštim obaveštenjima o prilikama iz raznih područja albanskog političkog i privrednog života, kako bi bio informisan prilikom svojih konferencija i pregovora sa drugim nemačkim ustanovama i sa albanskim vlastima. Isto tako je Fitzthum imao mogućnost da traži od EK da vrši provere ili da mu podnese obaveštenja o licima ili zbivanjima. Inače je EK dobijala svoje instrukcije neposredno od RSHA, i to prvenstveno od Uprave III i VI, ali svakako i od Uprave IV. Ovim trima upravama upućivala je ona i svoje izveštaje o položaju. Ako bi ovi bili od značaja za BdS u Beogradu, on bi dobijao njihove kopije.

Stalne veze su održavane i između EK i nemačkog poslanika d-ra Schliep-a, koga bi komanda redovno obaveštavala o važnijim događajima. Takođe je EK podnosila izveštaje i komandi XXI armiskog korpusa, odnosno njegovoj Ic-službi. Dodiri su postojali i sa ograncima Abwehr-a, i to sa raznim faktorima. Dalje veze su održavane sa vojnoteritorijalnim nemačkim ustanovama, podređenim Nemačkom generalu u Albaniji, sa privrednim nadleštvom kojem je na čelu bio d-r Gstettenbauer, a isto tako i sa albanskim funkcionerima, u prvom redu sa Ministarstvom unutrašnjih poslova, i to lično sa ministrom Džaferom Devom.

Zanimljivo[1] je da je, nezavisno od aparata, EK u Albaniji, Uprava VI RSHA uputila onamo svoga posebnoga pretstavnika, SS-majora Maternu. Ovoga je poslao u Albaniju rukovodilac nadležnog odeljenja Uprave VI, SS-potpukovnik Wannek, marta ili aprila 1944 godine, u pratnji nekog Norvežanina, koji je ranije bio telegrafista. Materna je bio potpuno nezavisan od ostalih nemačkih ustanova u Albaniji, a stajao je u neposrednoj vezi sa Upravom VI odnosno njenim odeljenjem za Jugoistok (Grupe VI E) u Beču, sa kojom je održavao stalnu radio-vezu. Verovatno je tu bilo u pitanju pripremanje pozadinske agenture za slučaj uspešnog savezničkog iskrcavanja na albanskom tlu. .Ovaj je specijalni izaslanik Uprave VI po svoj prilici identičan sa Volksdeutscherom Maternom koji je, 1941 godine, radio u Skoplju sa SS-kapetanom Mandl-om i, zatim, dejstvovao obaveštajno dalje u tome prostoru.

Na kraju treba još pomenuti da je u Albaniji nemačka Policija poretka radila na reorganizaciji žandarmerije, a da su Nemci formirali posebni šiptarski »Kosovski puk« sa Ba-

jazitom Boletini-Boljetincem na čelu. Pored ovoga je formirana, kao što je već pomenuto, SS-divizija »Skenderbeg«, za čijeg je komandanta bio određen SS-pukovnik Schmiedhuber. Ta je divizija manje prikupljala ljudstvo u samoj Albaniji, a više ga regrutovala među šiptarskim življem u krajevima Makedonije i Kosmeta. Uporište EK u Prizrenu imalo je zadatak da pomogne prilikom regrutovanja ljudstva njegovim političkim proveravanjem.

Kao i ostale nemačke ustanove, tako je i aparat Sipo i SD-a iz Albanije napustio tu zemlju prilikom povlačenja Wehrmacht-a, oktobra 1944 godine.

VIII

DIVERZANTSKI RAD

1. Nemački planovi sa izbeglom kolaboracijom i kvislinškim formacijama posle povlačenja Wehrmacht-a iz Srbije

a. Politiziranje sa izbeglim saradnicima okupatora

U prvoj polovini septembra 1944 godine uključena je Srbija u operativnu zonu Wehrmacht-a, Sa toga razloga imale su u njoj prestati da funkcionišu sve civilne vlasti, s tim; da uprava pređe isključivo[1] u ruke nemačkih komandi. Trebalo je da samim tim prestane i uloga Nedićeve kvislinške vlade. Međutim kao u tolikim, drugim, tako se i u ovome pitanju pojavilo razmimoilaženje između raznih nemačkih organa vlasti na okupiranoj teritoriji. Dok je komanda Vojne grupe F tražila da kvislinška vlada prestane da funkcioniše i da se po ministarstvima kvislinške uprave zadrže činovnici koji će primati svoja naređenja neposredno od nemačkih vojnih vlasti, dotle je Neubacher, iz političkih razloga, želeo da sačuva kvislinšku vladu kao nekakvo političko telo za kasnije politiziranje sa njom. Oko toga je trajalo^ natezanje do[1] kraja septembra, kada je, naposletku, vojna situacija učinila dalje postojanje kakve srpske uprave bespredmetnim. Jedan od poslednjih činova Nedićeve vlade je bio da naredi povlačenje svih kvislinških jedinica u pravcu ka Šapcu i na Drinu, a pod komandom dotadašnjeg Nedićevog šefa kabineta, generala Damnjanovića. Cilj je bio sjedinjavanje kvislinških snaga sa četničkim i stvaranje zajedničkog fronta sveukupne reakcije protiv NOP-a.

U toku septembra, još pre nego što je formalno prestala da funkcioniše Neđićeva uprava, počeli su istaknuti kvislinški elementi da se prebacuju u Beč. U prvom transportu je onamo prešao Tasa Dinić, sa zadatkom da organizuje prihvat izbeglica.

Krajem septembra prešla je u Beč i neka grupa kvislinške policije, sa kojom je otišla druga, veća partija Nedićevih ministara, a početkom oktobra prešao je i Nedić sa Kronholzom i preostalim kvislinškim rukovodiocima.

Kvislinška grupa sa Nedićem na čelu ubrzo je iz Beča prebačena u Kitzbuehel u Tirolu. Tasa Dinić se uskoro odvojio od grupe koju je predvodio Nedić. On je u Berlinu održao sastanak sa Kaltenbrunner-om, šefom RSHA, i Mueller-om,, šefom Gestapo-a. Izgleda da mu je taj razgovor prikazao jasno situaciju kvislinške vlade i da je na osnovu toga odlučio da se povuče od svakog dodira sa njom. Ipak je kasnije i on prešao u Kitzbuehel, neposredno pred nemačku kapitulaciju.

Dragomir Jovanović je stigao u Beč početkom oktobra, pošto je prethodno otpremio 13 činovnika i 67 agenata Specijalne policije. U isto vreme sa Jovanovičem napustile su Beograd i sve nemačke ustanove, sem operativnih trupa. I on je vrlo kratko vreme održavao dodir sa Nedićevom grupom. Ubrzo je otišao u Berlin i tamo imao nekoliko sastanaka sa šefom Uprave IV RSHA, Mueller-om, i drugim važnijim rukovodiocima Gestapo-a. Posle toga je prešao u mesto Iffen, u dolini Walser-a, gde su bili konfinirani mnogi ugledni francuski i italijanski građanski političari i diplomati pod nadzorom Gestapo-a. Jovanović je onamo upućen sa zadatkom da se tu, u dodiru sa ovim internircima, udejstvuje obaveštajno za RSHA. Svakako je njegova uloga u vezi sa srpskom kvislinškom garniturom tada prestala.

Treći istaknuti kvislinški eksponent, Milan Aćimović, odigrao je od dolaska srpskih kolaboratora u Austriju pa do pred nemački slom, najznačajniju ulogu pored Nedića. On je na kratko vreme pre odlaska kolaboracije iz Srbije bio interniran sa grupom pripadnika civilnog štaba organizacije DM u Semmering-u, u blizini Beča. Ustvari je tu bilo posredi uslužno interniranje, da bi se našla forma kojom bi se ovaj važni saradnik nemačke politike u Srbiji prebacio u Reich, a da pritom prema javnosti ne bude u tolikoj meri otvoreno kompromitovan kao što su to bili ostali pripadnici emigrant-

ske grupe. Sa Aćimovićem je u prvome redu Neubacher imao zamašnih namera, u vezi sa njegovim planom o stvaranju jedinstvene političke i vojne organizacije za borbu protiv NOP-a. Aćimović je postao zvaničnim pretstavnikom Draže Mihailovića, u čije ime je istupao' prema nemačkim vlastima, naročito prema Neubacher-u, sa kojim je bio- u stalnom prisnom dodiru.

Ljotić, najzad, bio je sa svojim jedinicama preko teritorije NDH prešao na područje Slovenačkog Primorja i Istre, sa namerom da tamo uspostavi i centar otpora protiv nadiranja NOV i POJ, udružen sa četnicima i slovenačkim kvislinškim formacijama.

U Beču je ubrzo otpočelo politiziranje oko srpske emigracije. Ono je išlo u više pravaca. Centralna figura je tu bio Neubacher, koji se s izvanrednom upornošću trudioi da iz raznih emigrantskih kvislinških grupa, koje su se koncentrisale u Austriji, stvori kakav-takav politički instrument koji bi mogao biti od koristi propagandi Trećeg Reich-a i njegovoj politici prema jugoistočnoj Evropi. On je u Beču osnovao svoje nadleštvo pod nazivom »Nadleštvo ministarstva inostranih poslova Reich-a za Srbiju, Grčku, Albaniju i Crnu Goru«. Pored njegove, postojala je slična ustanova u Beču za Rumuniju i Bugarsku, na čijem je čelu stajao poslanik u Ministarstvu inostranih poslova Altenburg.

U mnogim dodirima sa Nedićem Neubacher se trudio da ga navede na obrazovanje nekakve nove srpske vlade u emigraciji, u koju bi ušli i Dimitrije Ljotić i jedan opunomoćenik Draže Mihailovića. Nedić je, međutim, u toj poslednjoj fazi računao da se na neki način prebaci na liniju zapadnih saveznika, verovatno računajući na veze koje je bio uspostavio sa Dražom Mihailovićem. On je i pismeno i usmeno objašnjavao Neubacher-u da njegova »vlada« želi lojalnu saradnju sa Nemačkom, ali da »srpski narod gaji izvesna strahovanja i bojazni zbog velike neizvesnosti koja vlada o planovima Nemačke u pogledu granica buduće Srbije, o kojima se nikad i ni u kakvom obliku Nemački Reich nije izjasnio«. U daljem izlaganju u svom opširnom memorandumu, koji je podneo Neubacher-u januara 1945 godine, Nedić u vezi s tim pitanjem naglašava da Srbija treba da »sačeka razvoj političke i vojne situacije u Evropi«. Pritom on govori o »izvesnim spoljnopolitičkim odnosima«, aludirajući na zapadne saveznike,

i izražava uverenje da će u bliskoj budućnosti doći do jedinstvenog fronta u Evropi protiv »boljševizma i komunizma«. Time je ponovio poznatu ideju da će u poslednjoj fazi rata doći do sukoba između zapadnih sila i Sovjetskog Saveza, ne želeći da se pre toga još jednom demonstrativno veže za Nemačku, koja je bila u poslednjim trzajima svoje agonije. On govori o »svetoj borbi« protiv komunizma, ali stavlja Neubacher-u jasno do znanja da ova, što se tiče njega i onih snaga koje je on pretstavljao, može započeti tek kada nastupi očekivani trenutak. U isto vreme je zahtevao da Nemačka omogući »srpskoj vladi« da izvrši pripreme za taj trenutak.

Nedić je kasnije, zbog nastale situacije, smatrao neoportunim da se nekom deklaracijom ili kakvim javnim istupanjem solidariše sa Trećim Reich-om, kao njegov saveznik. Plašeći se daljeg kompromitovanja i odgovornosti on se u to vreme libio učešća čak i u pogledu stvaranja nekakvog »antikomunističkog bloka« u kojem bi učestvovali i emigrirani ostaci kolaboratera iz drugih balkanskih zemalja. Ljotić je, međutim, zauzeo stav bezuslovne saradnje u borbi protiv NOP-a. On je bio za borbu protiv NOP-a uz Nemce, sve dok to bude mogućno, odnosno dok Nemci još budu pretstavljali makar kakav politički i vojni faktor, s tim da se, kasnije, ta borba produži u naslonu na zapadne saveznike. I on je računao na famozni obrt u situaciji, koji je u onim danima bio poslednja nada Trećeg Reich-a i sa njim povezane kvislinške reakcije u Evropi. Štaviše, Ljotić je insistirao na tome da se vodi što energičnija borba i zbog toga je nastojao da se i sve jedinice DM povuku u Sloveniju, kako bi zajedno sa ostalim kvislinškim grupama formirale nekakvu jaču borbenu snagu koja bi mogla pretstavljati i vojnog i političkog činioca.

Sam Neubacher je smatrao Ljotića najistaknutijim i najsnažnijim političkim faktorom u emigraciji, izražavajući uverenje da će on u »budućem razvoju Srbije« imati presudnu ulogu. Ipak, protivljenje ostalih grupa onemogućilo je da Ljotić i formalno bude predviđen kao šef emigracije. Štaviše, zbog njegovog stava je došlo do sukoba između njega i Nedića, tako da ga je čak ovaj u jednom pismu Neubacher-u nazvao »kupljivim«, poričući mu pravo da istupa u ime emigriranih kolaboratera.

Politički je najzanimljivija bila igra koja se razvijala u pitanju odnosa prema četnicima. Aćimović, koji je istupao kao zvanični pretstavnik Draže Mihailovića, održavao je sa Neubacher-om stalni, dodir, težeći da za četničke grupe u Bosni dobije što više podrške i materijalne pomoći u odeći, sanitetskom materijalu i osoblju. Isto tako je tražio i novčanih sredstava. Za vezu prema njemu je upotrebljavan i dalje Rudolf Staerker, Neubacher-ov lični poverenik, koji je sa Aćimovićem putovao i u Bosnu, u štab Draže Mihailovića.

Da bi sve ove sastavne delove razbijene srpske reakcije nekako sastavio, Neubacher je došao na pomisao da obrazuje akcioni komitet u kojem bi se nalazili pretstavnici Draže Mihailovića i Ljotića, a sem njih i patrijarh Gavrilo Dožić i episkop Nikolaj Velimirović, koji su u tu svrhu dovedeni u Beč na razgovor sa njim. U vezi s tim komitetom trebalo je da važnu ulogu odigra bivši jugoslovenski ministar inostranih poslova Aleksandar Cincar-Marković, koji je 25 marta 1941 godine bio potpisao pristupanje stare Jugoslavije Trojnom paktu, a nekoliko nedelja kasnije i njenu kapitulaciju. Cincar-Marković se pojavio[1] kao čovek od poverenja Draže Mihailovića, pa bi u planiranom komitetu imao da bude jedan od njegovih pretstavnika, a, u isto vreme i pretsednik toga tela.

U ova opšta politiziranja, kojima je Neubacher pokušavao da na neki način iskoristi heterogene emigrante za političke ciljeve Reich-a, uplitale su se i razne druge ustanove, u prvom redu obaveštajne. Pre svega je Neubacher-u dodat, kao oficir za vezu prema RSHA-u, SS-kapetan Wuehrer. Formalno je trebalo da on, kao održač veze, prenosi uzajamne želje između ustanove koja ga je dodelila Neubacher-u i Neubacher-ovog štaba. Međutim on je bio i oko i uho koje je RSHA — kraj svega prijateljstva između Kaltenbrunner-a i Neubacher-a — isturio u štab političkog pretstavnika Trećeg Reich-a za Jugoistok. Ovaj odnos karakteriše Wuehrer-ova zabeleška od početka januara 1945 godine, dostavljena pod oznakom najveće tajnosti (kao »tajni predmet Reich-a«) šefu odeljenja za Jugoistok Uprave VI RSHA, SS-potpukovniku Wannek-u, i SS-majoru Rexeisen-u, koga je RSHA bio odredio za svoga poverenika prema emigrantima iz Srbije. U toj zabeleški Wuehrer se naročito žali na činjenicu što Neubacher vodi svoju politiku prema kompleksu DM preko Staerker-a, krišom od bezbednosno-policiskih vlasti. »Uprkos toga što sam u više

mahova potsetio poslanika (to jest Neubacher-a) na svoju dužnost da izvestavam šefa Sipo i SD-a (to jest Kaltenbrunner-a) o svima razgovorima koje on vodi sa ljudima DM-a«, veli Wuehrer, »poslanik često[1] propušta da me pozove prilikom ovih razgovara. Imam otuda utisak da, iz razloga koji se objektivno ne mogu objasniti, postoji nastojanje da se ne dopusti ni SD-u sticanje tačne slike o politici prema DM koju vodi poslanik sa Staerker-om«. Wuehrer traži da se u tom pogledu preduzmu koraci koji će omogućiti da on bude potpuno informisan.

RSHA je, s jedne strane, posmatrao obaveštajno srpsku emigraciju preko Rexeisen-a, koji je izveštavao grupu VI E, to jest odeljenje Uprave VI RSHA, nadležno za jugoistočnu Evropu. Kao agent je u srpskoj emigraciji, između ostalih, upotrebljavan i neki nemački novinar Scmidt, a takođe i nekadašnji glavni opunomoćenik Uprave VI RSHA u NDH, Adalbert Kungel, koji je upućen u Kitzbuehel. Među emigrantima su, isto tako, i bivši agenti BdS-a produžili svoj obaveštajni rad (naprimer publicista Milan Banić).

Radi, obaveštajnog posmatranja Nedićeve vlade, Rexeisen je zahtevao da mu se dodeli Heinz Schroeter, poznat kao referent odeljenja III BdS-a Beograd. On je pripadao Upravi IV RSHA, koja nije htela da ga ustupi za tu svrhu, već je nudila umesto njega bivšeg jugoslovenskog policiskog komesara, Volk,sdeut,s:cher-a Schurk-a. Mada je Rexeisen insistirao na Schroeter-u, navodeći da ovaj poznaje lično sve Nedićeve ministre i sve važnije kolaboratere kod kojih je veoma omiljen (!), zbog čega bi mu bilo lako da ih obaveštajno i bezbednosno-policiski nadzire, — ipak je Uprava IV ostala pri svome. On joj je bio* potreban u balkanskom referatu kontraobaveštajnog odeljenja Gestapo-a (IV E 3).

RSHA je nastojao da iskoristi srpsku emigraciju za buduće ciljeve. Tako je Rexeisen uputio u Berlin beogradskog advokata Milana Fotića, brata nekadašnjeg poslanika stare Jugoslavije u Washington-u, Konstantina Fotića, da tamo bude obučen u upotrebi radiošifre. Obuka je izvršena u radiotelegrafskoj centrali RSHA, takozvanom Wannseeinstitut-u. U isto vreme su sa njim ugovorena tačna vremena emisije. Ideja je bila da Fotić, uz potporu Uprave VI RSHA, bude prebačen u Sjedinjene Američke Države, da bi pokušao odatle stvoriti radio-vezu. Fotić je prebačen februara ili marta 1945 godine

u Trst, a tamošnji BdS mu je omogućio odlazak u Švajcarsku Odatle je trebalo da sam pokuša da pređe u SAD. Fotić'je za svoje putovanje dobio i izvestan. iznos u italijanskim lirama.

Slučaj sa Milanom Fotićem je zanimljiv iz više razloga. Pre svega je tu, svakako, bilo[1] i čisto političkih motiva koji su potstakli RSHA na ovaj pokušaj. Kao brat pretsednika emigrantskog komiteta u Washington-u —- što je Fotić bio postao pošto je tamo formirano poslanstvo nove Jugoslavije —, Konstantin Fotić je raspolagao tada još jakim vezama prema reakcionarnim američkim grupama i činiocima, a i u jugoslovenskoj ekonomskoj emigraciji. Nesumnjivo je bilo zamišljeno da Milan Fotić (inače rođak i bliski saradnik Dimitrija Ljotića, s jedne, i u srodstvu sa Milanom Nedićem, sa druge strane) bude neka vrsta mosta između jugoslovenske reakcionarne emigracije u Washington-u, i na Zapadu uopšte, i srpske emigracije u Reich-u. Drugo, zanimljivo je da se u poslednjim samrtnim trzajima Trećeg Reich-a njegov obaveštajni aparat odlučuje na ovakav pothvat koji je, nesumnjivo, zahtevao priličnoi vremena, dok bi mogao da da izvesne rezultate. To pokazuje, s jedne strane, da je taj aparat produžavao svoju delatnost bez obzira na realnu situaciju, koja je nedvosmisleno ukazivala na brz i neposredan krah Nemačke. S druge strane, u ovom pokušaju je izražena i prilična naivnost, jer se teško moglo' pretpostaviti da će Fotić ovo svoje prebacivanje u neutralnu zemlju, a zatim u Ameriku, iskoristiti ma za šta drugo do, u prvome redu, za svoje lično spasavanje. Zaista se on, pošto je prešao u Švajcarsku, više nikome nije javljao.

Dok se ostala delatnost Uprave VI RSHA ponajviše usretsredila, što se tiče njenog rada prema srpskoj emigraciji u Reich-u, na formiranje diverzantskih grupa od pripadnika ljotićevskih formacija i beogradske Specijalne policije, dotle je onaj ostatak Abwehr-a koji je bio upućen u RSHA nastojao da se koristi svojim ranijim vezama za delatnost među srpskom emigracijom i, preko nje, prema jugoslovenskom prostoru i novoj Jugoslaviji. U Upravi VI RSHA bilo je stvoreno novo odeljenje VI Z, čiji je zadatak bio, kako je to bilo zvanično formulisano: da organizuje obaveštajnu zaštitu od neprijateljske špijunaže i sabotaže u neutralnim zemljama koje su radile za nemačko naoružanje. U to odeljenje je bio prešao i kapetan Kraigher, nekadašnji šef referata III F Ast-a Beograd odnosno Leitgruppe AO pri Vojnom zapovedniku Srbije.

Kraigher je od ranije bio izgradio vezu prema Draži Mihailoviću preko bivšeg jugoslovenskog kapetana Rajka Pavlovića. Postojala je namera da se ta veza, posle prelaska Kraigher-a u Berlin, održava i dalje putem, radio-veze.Doista je P'avlović, na Kraigher-ov poziv, početkom 1945 godine došao u Berlin, pa je tom prilikom utvrđeno da će se kod pojedinih četničkih grupa ustrojiti radio-stanice koje će održavati neposrednu vezu sa odeljenjem VI Z Uprave VI RSHA. Taj se rad imao ograničiti na vojnoobaveštajnu službu i obavljanje zadataka koji stoje s tim u vezi. Politička obrada, ako bi se pojavljivala za njom potreba, ostavljena je Neubacher-u. U ovoj stvari je, sem Kraigher-a, sarađivao i kapetan Fiedler, takođe poznat kao raniji; pripadnik Abwehr-a u Srbiji.

Ovde treba pomenuti da je i Neubacher imao neposrednu radio-vezu sa štabom Draže Mihailovića. S Neubacher-ove strane je sa Mihailovićem opštio tim putem Aćimović, preko koga je Mihailović upućivao Neubacher-u i svoje želje u pogledu isporuka municije, odećnog materijala i lekova.

Dok je Neubacher nastojao da svojim politiziranjem, izvuče nekakve, makar fiktivne, političke koristi za Treći. Reich — pri čemu su njegova nastojanja nailazila, na otpor većine onih istih činilaca koji su za vreme okupacije prisno sarađivali sa Nemcima i koji. su želeli, u poslednjem trenutku, da sebi stvore neku vrstu otstupnice — , dotle je u obaveštajnom pogledu u gomili emigranata i raznih nemačkih obavSštajnih ustanova stvoren gotovo nepregledan haos. Naročito u Beču su se koncentrisale razne nemačke obaveštajne ustanove koje su pre povlačenja delovale u jugoistočnoj Evropi. Njihovi su ostaci tu pokušavali, da nastave svoj rad. O tome piše SS-kapetan Wuehrer svojim pretpostavljenima, navodeći da svaka od ovih ustanova nastoji da opet formira svoju agenturu, što omogućuje da se tu. okupljaju elementi čije su glavno zanimanje korupcija i ilegalna špekulacija. Neubacher je naročito ukazao na to kako mu se čini da kod nekadašnjih Abwehr-ovih ustanova nalaze zaklona i prihvata ljudi »kojima je odavno mesto u zatvoru«. Između ostalih se tu pojavio nekadašnji. nemački obaveštajni agent u Beogradu Gostentschnik, poznat od ranije iz raznih afera sa streljanim nemačkim eksponentom Dost-om. Neubacher je smatrao potrebnim da se, s obzirom na nagomilavanje emigranata u Beču, izgradi odgovarajući kontraobaveštajni aparat, ali je izrazio bojazan da

BEČKI GESTAPO I

Siegl

Leutgeb

Sanitzer

Funkcioneri kvislinške policije koji su izbegli u Beč dodeljeni su na službu bečkoj rukovodnoj ustanovi Gestapo-a. Om su podeljeni na razne referate ove ustanove. Neki su dodeljeni SS-majoru d-ru Viktor-u SiegL-u, nadležnom za pitanja inostranih radnika. Drugi su radili za obaveštajni referat, koji je vodio SS-kapetan Lambert Leutgeb, poznat i sa svoje obaveštajne delatnosti među jugoslovenskom emigracijom, a i prema Jugoslaviji. Najzad, nekoliko pripadnika Specijalne policije dodeljeno je i kriminalističkom savetniku Sanitzer-u, nadležnom za odbranu od sabotaža

bi takav rad, ako bi se oslanjao na ljude koji su dotada radili na Balkanu, pre mogao da doprinese raznim emigrantskim nastojanjima nego odbrani Reich-a.

O ovim, emigrantima i bezbednosno-policiskom problemu koji su oni pretstavljali za Treći Reich, rečitu sliku daje telegram koji je Neubacher o tome uputio Ministarstvu inostranih poslova krajem januara 1945 godine. Sve jači defetizam emigranata u odnosu na nemačku otpornu snagu, kaže Neubacher u telegramu, vodi do toga da mnogobrojni emigranti premišljaju kako bi se prema protivnoj strani još blagovremeno mogli legitimisati. On izražava bojazan da se među emigrantima nalaze i u većem broju protivnički agenti, zbog čega traži da šef Gestapo-a u Beču pripremi bezobzirnu raciju protiv balkanske emigracije. Zanimljivo' je da je postojao i strah od jugoslovenske obaveštajne službe. Tvrdilo se da za sve stvari o kojima se u pogledu saradnje sa srpskom emigracijom raspravlja u Beču sazna, najkasnije u roku od tri dana, i vlada u Beogradu. Kao jedna od veza koje su tobože imale direktni kanal sa Beogradom pominjan je Sava Selenić, bivši profesor, koji je radio kao služitelj u jednom od najvećih bečkih hotela.

Rezimirajući ovu opštu skicu 0[1] politiziranju sa, srpskom emigracijom i oko nje, u periodu od oslobođenja Srbije pa do konačnog sloma Trećeg Reich-a, mogu se, kao karakteristike toga faktičkog nastojanja usred atmosfere tonjenja, izvući ovi momenti:

U političkom pogledu je Neubacher težio da stvori jedinstven front svih emigrantskih snaga, zajedno sa Dražom Mihailovićem, a pod krilaticom borbe protiv komunista. Ovaj pokušaj nije uspeo iz više razloga, od kojih je prvi bila želja većega dela kvislinške emigracije da se u poslednjem trenutku na neki način prebaci na liniju zapadnih saveznika. Ponajviše su još bili prijemčivi za Neubacher-ove sugestije Ljotić i crkveni rukovodioci Gavrilo Dožić i Nikolaj Velimirović. Ovi su se svojim držanjem i govorima u priličnoj meri i izjasnili u tome pogledu, identifikujući se politički sa delatnošću ljotićevskih i četničkih grupa. Četnici Draže Mihailovića oslanjaju se u punoj meri na Nemce, od kojih traže sve vrste pomoći, a kojima upućuju službene pretstavnike u vezi sa političkim zadacima (Aćimović) i vojnoobaveštajnim pitanjima (Rajko Pavlović). Međutim s nemačke strane postoji i dalje

nepoverenje prema Mihailoviću, kome se pomoć u materijalu daje u ograničenoj meri i sa dosta natezanja, uprkos njegovog ponovljenog insistiranja, a otvoreni kredit od 100 miliona dinara imao je trošiti pod računskim nadzorom pretstavnika Wehrmacht-a. Razlog tome nepoverenju bilo je verovanje da bi Mihailović ako bi se u njegovoj blizini pojavile savezničke snage pristupio njima. Uza sve nastojanje da se formira kakav bilo »zajednički front« srpske reakcije svih boja protiv NOP-a, ipak se Nemački Reich u tom trenutku ne može odreći onog svog osnovnog stava prema Srbiji i Srbima koji je zauzeo u početku okupacije. Ni u tome trenutku, kada je tonuo u krvi i plamenu, Hitler-ov Reich nije bio spreman da pruži makar kakvo obećanje u pogledu političke budućnosti Srbije ako bi se u dvanaestom času desilo neko čudo. Mada su sve zemlje Jugoslavije, već bile oslobođene, a najveći deo Jugoslavije bio pod upravom nove jugoslovenske vlade uz uspostavljanje svih starih granica, ipak Treći Reich s grotesknom tvrdoglavošću i dalje ne želi da se izjasni u pitanju bugarskih, mađarskih, albanskih i ostalih revandikacija na srpsko tie. On je tražio od srpske emigracije da se bori za njega ne dajući joj nikakvu političku protivuslugu, ma koliko bi ona bila, ustvari, potpuno iluzorna i platonska.

Na kraju treba pomenuti još i sudbinu kvislinške policije, koja se, kao što je to već rečeno, bila povukla u Beč. Šef antikomunističkog odeljenja Specijalne policije, Bećarević, bio je u početku priključen rukovodnoj ustanovi Gestapo-a u Beču, isto kao i poznati službenik te policije Gubarev. Kasnije je Bećarević prešao pod nadležnost Uprave VI RSHA i tamo dobio specijalnu obuku u diverzantskoj delatnosti. Gubarev je ostao na radu kod Gestapo-a sa izvesnim brojem svojih ranijih agenata iz Beograda. Sem toga je tu bio i jedan od rukovodilaca Specijalne policije, Ljubomir Jovanović, koji je zajedno sa Gubarevom bio dodeljen kriminalističkom savetniku Sanitzer-u, nadležnom za pitanja odbrane od sabotaže, padobranskih agenata i si.

Jugoslovenskim emigrantima uopšte bavio se i referat IV N bečke ustanove Gestapo-a, koji je vodio SS-poručnik Lambert Leutgeb. U posebnom otseku toga referata bili su okupljeni agenti koji su radili među srpskom emigracijom i jugoslovenskim radnicima. Tu je radio činovnik Jan, a kao tumač Karolina Pišmat, a takođe su upotrebijeni i bivši agenti

BEČKI GESTAPO II

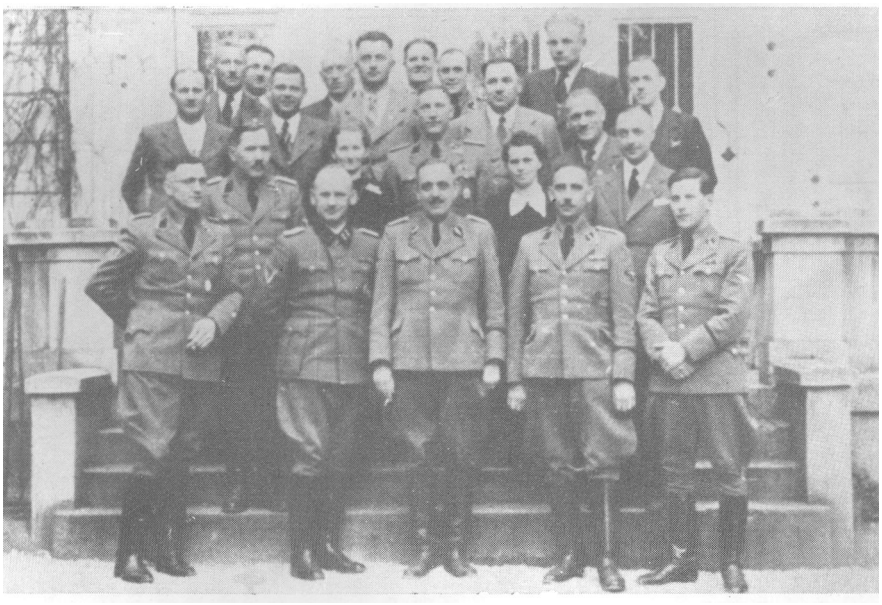

Bečka rukovodna ustanova Gestapo-a imala je svoju razgranatu mrežu agenata i provokatora među radnicima iz Srbije i ostalih jugoslovenskih krajeva i među ostalim Jugoslcvenima koji su živeli u Beču i Austriji. Preko te agenture ona je kontrolisala političku delatnost, pa i ilegalne organizacije NOP-a koje su se stvarale među jugoslovenskim radnicima. Fotografija prikazuje glavno osoblje bečkoga Gestapo-a. U prvom redu, u sredini, stoji SS-pukovnik (kasnije general) Huber, šef rukovodne ustanove Gestapo-a

Specijalne policije. Svoje izveštaje su ovi podnosili mahom usmeno.

Neki pripadnici beogradske kvislinške policije bili su dodeljeni i SS-majoru d-ru Siegel-u, koji je vodio referat IV D, nadležan za obradu pitanja inostranih radnika. Inače je taj referat imao< mnogobrojne agente među licima koja su se prijavljivala za rad u Nemačkoj, u logorima stranih radnika itd. Ti su agenti bili regrutovani iz redova samih radnika ili drugih Jugoslovena koji su živeli u Beču i Austriji.

U pogledu Gubareva, prema jednome podatku postoji osnov za verovanje da je on radio i na suzbijanju austriskog pokreta otpora, i to na celoj teritoriji Austrije, sve do Koruške i Donje Štajerske. U ustanovama Gestapo-a na toj teritoriji delovali su, povezani sa Gubarevom, politički agenti koji su emigrirali iz Srbije. Na istom poslu je, kako izgleda, radio i bivši upravnik Banjičkog logora, Vujković.

b. Koncentracija četnika i »Srpskog dobrovoljačkog korpusa«

Pored političkog aspekta koji je imalo povlačenje kvislinga u Reich, koncentrisanje znatnih kvislinških i četničkih snaga na teritoriji Reich-a pretstavljalo je i pitanje vojnog karaktera. Kao što se trudio da stvori nekakav »skupni front« srpske reakcije, uz sadejstvo dvojice visokih pretstavnika pravoslavne crkve, Neubacher je tako isto bio i veoma zainteresovan za pitanje vojnog korišćenja ovih oružanih formacija u korist Trećeg Reich-a. Tu se radilo o njihovom povezivanju sa svima snagama koje su još postojale na strani Nemačke i bile spremne da se bore protiv NOV. Kao vojno, to pitanje nije po prirodi stvari potpadalo pod njegovu nadležnost kao političkog eksponenta. Međutim izuzetni položaj koji je on uspeo sebi da stvori više ličnom spretnošću i preduzimljivošću nego na osnovu kakvog određenog plana ili naloga sa rukovodnog mesta u Reich-u — učinio je da se Neubacher pojavljuje i u vojnim pitanjima kao merodavni faktor, mada ne i kao isključivi.

Treba ovde potsetiti na razvoj u Srbiji u doba njenog oslobođenja. Tada je Nedić, pred svoj odlazak iz Beograda i bekstvo u Beč, a posle razgovora koje je imao sa Dražom Mihailovićem, bio obrazovao komitet za objedinjavanje svih voj-

nih snaga reakcije, računajući da će u kritičnome času, to jest prilikom povlačenja Nemaca, te snage preuzeti u vojnom pogledu vlast u Srbiji. Događaji su se, međutim, razvili takvom brzinom da je ovaj plan već u začetku propao, pa je tako došlo do[1] drugog naređenja, po kojem su Nedićeve oružane formacije imale da se pod generalom Damjanovićem koncentrišu u Šapcu i pređu u Bosnu. Ni ovo naređenje nije ostvareno, već je jedan deo tih snaga prišao neposredno četničkim komandama na teritoriji Srbije, drugi se razbegao, a treći prebacio u Bosnu. Glavnina »Srpske državne straže« se pod generalom, Stevom Radcvanovićem bila prikupila u Jagodini i stavila pod komandu Draže Mihailovića. Sa četničkim jedinicama prešli su i ovi nekadašnji Nedićevi vojnici u Bosnu, odakle su se povukli u Beč. Preostalo ih je, najzad, oko 1.500, pa je ovaj njihov ostatak primljen u »Srpski dobrovoljački korpus«, koji se tada već nalazio u Slovenačkom Primorju.

Što se ovoga korpusa tiče, on je bio uz pomoć Nemaca prešao preko teritorije NDH i stigao, u prvoj polovini novembra, u sektor Postojne, Sv. Petra na Krasu i Ilirske Bistrice. Ukupno brojno stanje korpusa iznosilo je krajem 1944 godine oko 8.000 ljudi.

Pored »Srpskog dobrovoljačkog korpusa« koncentrisali su se u istome prostoru i četnički odredi iz Dalmacije, pod komandom popa Momčila Đujića i četničkog vojvode Jevđevića. Ovo je odgovaralo Ljotićevoj ideji da na toj teritoriji prikupi sve oružane reakcionarne snage, pretpostavljajući da će tu one najpre doći u dodir sa snagama zapadnih saveznika i pretstavnicima nekadašnje izbegličke jugoslovenske vlade. Zamisao je bila da se posle toga, uz pomoć zapadnih saveznika, sa tih pozicija preduzme oružana akcija u pravcu prema jugoistoku, kako bi se sprečilo konsolidovanje nove vlasti u Jugoslaviji i kako bi se ova eventualno preotela od NOP-a.

Da bi ovaj plan ostvario, Ljotić je uputio u Crnu Goru svoga saradnika Ratka Parežanina, o čemu je već bilo reči. Trebalo je da se četnici tih krajeva privuku u oblast koncentracije reakcionarnih oružanih snaga, — isto tako kao što je Ljotić postigao i da se poveže sa slovenačkim grupama te vrste oko Rupnika i pukovnika Prezelja. Celi ovaj konglomerat je, po Ljotićevoj ideji, trebalo staviti pod komandu Draže Mihailovića, da bi se time dobila legitimacija prema zapadnim saveznicima. Radi ostvarenja ovog svog cilja, Ljotić je upu-

tio misiju Mihailoviću, a ovaj je poslao u Istru i Slovenačko Primorje generala Miodraga Damnjanovića, koji je tamo imao da preuzme komandu nad svima okupljenim kvislinškim i četničkim snagama, u svojstvu »isturenog dela vrhovne komande«. Zanimljivo je da je Ljotić poslao Mihailoviću svoga saradnika Boška Kostića, poznatog sa svojih veza sa Upravom VI RSHA odnosno sa BdS-om Beograd i sa svojih ranijih misija u Carigradu i Berlinu. U isto vreme je, s obzirom, na svoje široko postavljene planove, Ljotić postavio za šefa obaveštajne službe »Srpskog dobrovoljačkog korpusa« i »Zbora« svoga brata Jakova Ljotića, ranijeg savetnika ministarstva inostranih poslova, koji je za vreme okupacije bio načelnik u pretsedništvu Nedićeve vlade.

Ljotić je u Ilirskoj Bistrici organizovao jak obaveštajni centar, u kojem su sarađivali neki istaknuti članovi njegove političke organizacije, ali i bivši komesar Uprave grada Beograda Radan Grujičić, pripadnik Specijalne policije. Zatim su tu osnovane dve škole: jedna političko-upravna, a druga kao centar za obuku oficira, neka vrsta vojne akademije ili oficirske škole. Ova je stajala pod komandom samoga Ljotića i nosila je zvanično naziv »Centar za obuku«.

Planovi Ljotića su se, u fazi svoga ostvarivanja, u prilično meri poklapali sa interesima Nemačke. Identičnost se pojavila u pitanju beskompromisne borbe protiv NOP-a. Međutim Ljotić nije imao< interesa — kao ni Nedić — da se u potpunosti i politički još dublje eksponira vezujući se, nekom deklaracijom ili učešćem u kakvoj »srpskoj vladi« ili u sličnoj formi, za Treći Reich koji je bio na umoru. Naprotiv, potez sa Mihailovićem pokazuje jasno pravac njegovih političkih računa. Situacija Nemačke je, međutim, tada već bila takva da joj je bilo jedino stalo da nađe još ljude koji bi se sa oružjem u ruci borili protiv nezadržljivog vala Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije. Na' toj su liniji stajali Ljotić i četnici. Pritom je Neubacher verovao da bi, istina, četnici mogli prevrnuti verom i udariti na nemačku ruku koja ih je hranila, ali da je to nemogućno kod Ljotića, koji se isuviše kompromitovao svojom dotadašnjom saradnjom sa Trećim Reich-om.

Na terenu u Slovenačkom Primorju i Istri bio je u svima ovim stvarima nadležan Viši vođa SS i policije u Trstu, Odilo Globocnik, u svojstvu rukovodioca »Štaba za suzbijanje ban-

di«. To pokazuje da je formalno uloga kvislinških i četničkih formacija u tome prostoru tretirana kao stvar koja ide u okvir bezbednosno-policiskih mera i vojnih pothvata za suzbijanje NOP-a. U isto vreme, takva kvalifikacija daje ovim snagama i karakter nemačke pomoćne policije ili pomoćnih vojnih jedinica.

Za tadašnje odnose »Srpskog dobrovoljačkog korpusa« sa Trećim Reich-om od najvećeg je značaja načelna odluka OKW-a, od 18 novembra 1944 godine, po kojoj korpus prelazi od podređenosti Wehrmacht-u pod podređenost Reichsfuehrer-u SS. Ova je odluka stupila na snagu sa 1 decembrom iste godine. Bliže odredbe su donesene januara 1945 godine, kada je odlučeno da se »Srpski dobrovoljački korpus«, zajedno sa nemačkim komandama za vezu, u svom sveukupnom sastavu prebacuje u oružani SS (Waffen SS) i da se podređuje u pogledu snabdevanja Višem vođi SS i policije u Trstu. Glavna uprava SS-a (SS-Hauptamt), koja je bila nadležna za pitanja organizacije i formiranja jedinica oružanog SS-a, vršila je i snabdevanje i plaćanje korpusa. Na ovu odluku intervenisao je Neubacher, tražeći da se »Srpski dobrovoljački korpus« i četničke formacije Đujića pridruže oružanom SS-u samo u pogledu opreme i snabdevanja, ali da se nemaju smatrati formacijama SS-a. »Uključenje ovih formacija kao sastavnoga dela nemačkog Wehrmacht-a ili oružanog SS-a«, kaže Neubacher, »imalo bi za posledicu da one izgube na sopstvenom tlu svoju političku udarnu snagu«. Po njegovom mišljenju trebalo je da »Srpski dobrovoljački korpus« zadrži karakter nacionalno-srpske jedinice«, pri čemu bi upotreba te jedinice ostala i dalje stvar nemačkog vojnog rukovodstva.

Uprkos njihovom uključivanju u nemački borbeni potencijal, Neubacher je razvojem događaja počeo da oseća nepoverenje i prema ljotićevcima, a u pojačanoj meri prema četnicima koji su se nalazili zajedno sa njima u Istri i Primorju. Od Globocnik-a je tražio da mu javi kakvo se dejstvo vojnog položaja Nemačke može primetiti kod srpskih jedinica, ističući da ove utoliko više polažu svoju nadu u antikomunističkoj borbi na Anglo-Amerikance ukoliko negativnije prosuđuju nemački vojni položaj. Zato traži od Globocnik-a povećanu opreznost, a naročito da se kod ovih jedinica ne vrši nagomilavanje municije.

Zanimljivo je da je Neubacher, od formiranja centra kvislinških oružanih snaga u Primorju, imao tamo stalno[1] svog posebnog oficira za vezu, koji ga je redovno izveštavao o svima zbivanjima. To je bio potporučnik Skoberne, pripadnik Abwehr-a II, poznat kao predratni nemački agent, a za vreme rata kao pripadnik FAT-a 214 u Makedoniji. Skoberne-a je stavila Neubacher-u na raspoloženje Leitstelle II za Jugoistok u Beču, koja je posle ukidanja Amt-a Ausland/Abwehr bila podređena RSHA-u. Skoberne je bio i Neubacher-ova veza pri »Srpskom dobrovoljačkom korpusu«, na koji je proširio svoju nadležnost ubrzo po svome dolasku u Primorje.

U vezi sa ovim kompleksom treba još dodati da je Ljotić imao i nekakav biro »Srpskog dobrovoljačkog korpusa« u Beču, sa poručnikom Nikićem na čelu. Tu je vršeno vrbovanje za korpus, pri čemu su zavrbovana lica prethodno politički proveravana od strane Gestapo-a, a zatim bila upućena u štab korpusa.

Poznato je kako se završio pokušaj sa stvaranjem »jedinstvenog fronta« srpskih kvislinških i četničkih oružanih snaga. Ljotić je poginuo u automobilskoj nesreći, tako[1] da nije doživeo kraj i slom svoga plana. Jedinice koje su bile okupljene u Slovenačkom Primorju i Istri povukle su se, boreći se protiv NOP-a, na italijansku teritoriju i tamo su razoružane. Kao što je politiziranje u Beču bilo besplatno, tako je i pokušaj objedinjavanja oružanih formacija ostao jalov. Jedini stvarni rezultat toga je bio što su te formacije izvesno vreme na teritoriji na kojoj su operisale vršile teror nad stanovništvom. Ni ta avantura, rođena iz očaja agonije Trećeg Reich-a i kvislinga koji su se vezali za njegovu sudbinu, nije mogla imati nikakvog uticaja na nezadržljivi pohod oslobodilačkih oružanih snaga naroda Jugoslavije.

2. Jagdverband Suedost

a. Opšte napomene

S povlačenjem nemačkih jedinica sa okupirane teritorije, sa slomom okupacionih režima i brzim napredovanjem snaga antihitlerovske koalicije na svima frontovima, nemačka obaveštajna služba se našla pred novim zadacima. Ona je na

njih odgovorila izgrađivanjem svoje pozadinske mreže, sastavljene od probranih i obučenih agenata koji su imali da vrše iz protivničke pozadine obaveštavanje nemačkih centara u vojnom, i političkom pogledu. Tu je bila posredi čisto obaveštajna delatnost, pri čemu je bilo važno da agent ostane što[1] duže vreme neotkriven, da ničim, ne padne u oči i ne izazove sumnju u svoje postojanje, a da zato' što intenzivnije prati i osmatra sva zbivanja i preko svoje radio-stanice o svemu izveštava centar sa kojim je bio povezan,. Što' se tiče srpske teritorije, oslobođene u jesen, 1944 godine, rad, na stvaranju ove pozadinske mreže obavljao je, uglavnom, Abwehr preko svojih R-FAT'-ova i radiotelegrafskih i obaveštajnih tečajeva.

Međutim sem ovoga »Ruecknetz-a« je obaveštajna, služba Trećeg Reich-a nastojala da na teritorijama koje je morala napustiti ostavi i posebne grupe, diverzantske jedinice, koje su imale da, dejstvuju iza fronta oslobodilačkih snaga raznim sabotažama i diverzionim pothvatima. Pored ostavljanja blagovremeno pripremljenih grupa na napuštenom terenu, koji bi oslobodilačke snage preotete od Wehrmacht-a, trebalo je na oslobođena područja spuštati i iz aviona diverzante, koji bi onamo krišom bili ubacivani preko' frontova, sa konkretnim, ili opštim sabotažnim zadacima. Ovaj posao je, u prvom redu, organizovao RSHA, i to ono odeljenje njegove Uprave VI koje je stajalo[1] pod rukovodstvom, inž. Otta Skorzeny-a, a koje je nosilo službeni naziv VI/S. Zadatak, kojii je ova grana RSHA dobila i pokušala, da sprovede vršio[1] je upočetku i Abwehr II preko svojih frontnih ustanova. Ove su, kao što je to' već poznato, u, vezi sa rasturanjem Abwehr-a i reorganizacije vojne obaveštajne službe, potpale, pod RSHA, kao grupa D novostvorene Uprave Mil. Ovom grupom (odeljenjem) rukovodio je Skorzeny koji je u isto vreme vodio i grupu S uprave VI.

Upočetku je, ponesen sopstvenom, propagandom, nemački obaveštajni aparat zamišljao^ da će se ratna sreća okrenuti i da će Wehrmacht ponovo zauzeti teritorije koje je morao napustiti. Kasnije, međutim, od kraja 1944 i početkom 1945 godine, sve se više sumnjalo u vraćanje izgubljenih teritorija, pa je zato bilo posredi pre svega organizovanje konkretnih pothvata sabotažno-diverzantskih akcija na izvesne ciljeve i si. Sve se manje govorilo o zadacima koji bi mogli, imati trajnije

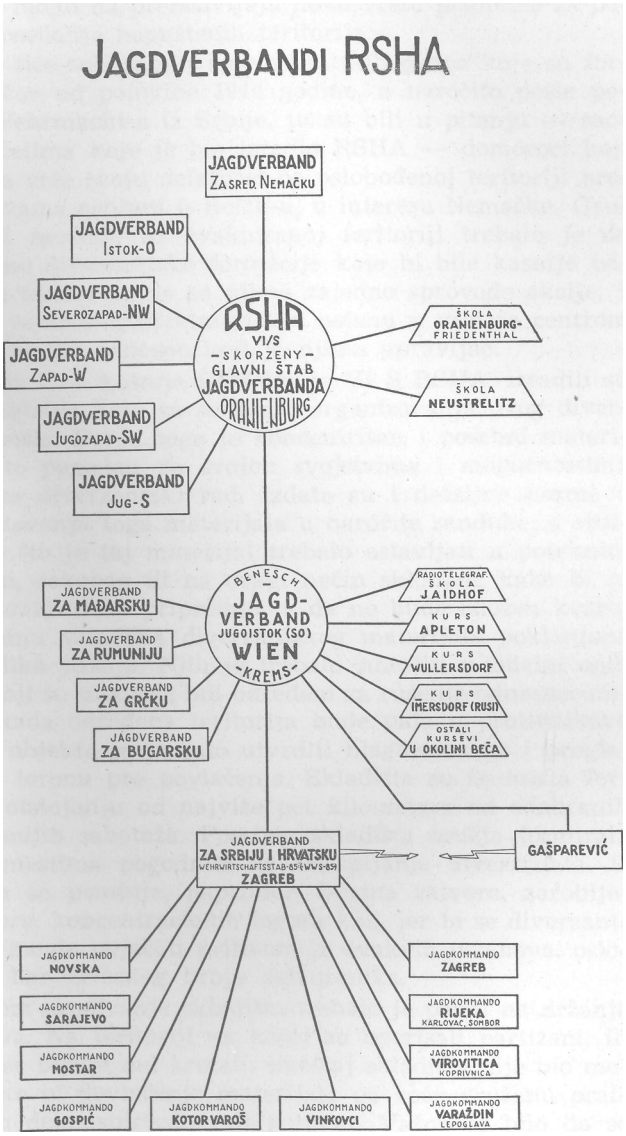
JAGDVERBANDI RSHA
JAGDVERBAND ZA SRED. NEMAČKU
JAGDVERBAND ISTOK-O
JAGDVERBAND SEVEROZAPAD-NW
JAGDVERBAND ZAPAD-W
JAGDVERBAND JUGOZAPAD-SW
JAGDVERBAND JUG-S
RSHA VI/S -SKORZENY- GLAVNI ŠTAB JAGDVERBANDA ORANJEENBURG
ŠKOLA ORANIENBURG-FRIEDENTHAL
ŠKOLA NEUSTRELITZ
BENESCH - JAGD-VERBAND JUGOISTOK (SO) WIEN -KREMS-
JAGDVERBAND ZA MAĐARSKU
JAGDVERBAND ZA RUMUNIJU
JAGDVERBAND ZA GRČKU
JAGDVERBAND ZA BUGARSKU
RADIOTELEGRAF. ŠKOLA JAIDHOF
KURS APLETON
KURS WULLERSDORF
KURS IMERSDORF (RUSI)
OSTALI KURSEVI U OKOLINI BEČA
GAŠPAREVIĆ
JAGDVERBAND ZA SRBIJU I HRVATSKU WEHRWIRTSCHAFTSSTAB-65-EWV S-B31 ZAGREB
JAGDKOMMANDO NOVSKA
JAGDKOMMANDO SARAJEVO
JAGDKOMMANDO MOSTAR
JAGDKOMMANDO GOSPIĆ
JAGDKOMMANDO KOTOR VAROŠ
JAGDKOMMANDO VINKOVCI
JAGDKOMMANDO ZAGREB
JAGDKOMMANDO RIJEKA KARLOVAC, SOMBOR
JAGDKOMMANDO VIROVITICA KOPRIVNICA
JAGDKOMMANDO VARAŽDIN LEPOGLAVA

posledice i mogli da pretstavljaju neku vrstu pripreme za ponovno zaposedanje napuštenih teritorija.

Što se tiče sabotažnih i diverzantskih grupa koje su formirane počev od polovine 1944 godine, a naročito[1] posle povlačenja Wehrmacht-a iz Srbije, tu su bili u pitanju — saobrazno načelima koje je bio izradio RSHA —• domoroci koji su imali da vrše svoju delatnost na oslobođenoj teritoriji prema^ direktivama centara u Reich-u, u interesu Nemačke. Grupe koje bi zaostale na evakuisanoj teritoriji trebalo je da prihvate one diverzantske formacije koje bi bile kasnije bačene na tu teritoriju, da sa njima zajedno sprovode akcije, a pritom da radiotelegrafskim putem ostanu u vezi sa, centrom koji ih je poslao odnosno koji je njima upravljao.

Abwehr II, a kasnije i Odeljenje VI S RSHA, izradili su obimna uputstva koja su se ticala organizovanja ovog diverzantskog posla. Pored toga je koncentrisan i posebni materijal, naročito pogodan po svojim svojstvima i mogućnostima upotrebe za diverzantski rad. Izdate su i detaljne norme o načinu pakovanja toga materijala u naročite sanduke, s obzirom, na to' što je taj materijal trebalo ostavljati u posebnim skrovištima, zakopan ili na drugi način sklonjen, kako bi se mogao u svako> doba pripremiti, a da ne bude izložen kvaru.

Stvaranju skladišta diverzantskog materijala poklanjana je vrlo velika pažnja. Njih je trebalo smestiti u blizini onih objekata koji su unapred bili određeni za rušenje odnosno uništavanje, kada određena teritorija bude pala u protivnikove ruke. Ove objekte je trebalo utvrditi blagovremeno i pregledati ih na terenu pre povlačenja. Skladišta su se imala formirati na otstojanju od najviše pet kilometara od odabranih ciljeva kasnijih sabotaža. Posebna skladišta oružja formirala bi se na mestima pogodnim za sakupljanje diverzanata. U uputstvima se pominje, naprimer, blizina zatvora, zarobljeničkih logora, koncentracionih logora i si., jer bi se diverzantske grupe mogle pojačati prilivom iz ovakvih ustanova, oslobađanjem bar izvesnog broja zatvorenika.

Prilikom uređivanja skladišta trebalo je paziti na držanje stanovništva. Na teritoriji na kojoj su operisali partizani, ili u čijoj su se blizini oni kretali, smeštaj skladišta nije bio mogućan, pošto bi dovlačenje materijala uz veću oružanu pratnju odmah dekonspirisalo celi pothvat. Važno je bilo da se skladište smesti tako da ga agent odnosno diverzant može u

svako doba, danju i noću, lako naći i neometano upotrebitl odnosno isprazniti. Zato je te depoe trebalo smestiti tako da u njihovoj blizini bude nekakav predmet kao kilometarski kamen, trigonometriska tačka, upadljivo drvo, neka ruševina, spomenik, kapela ili slično.

Izvršena je specifikacija sadržaja koji treba da imaju skladišta prema svrsi kojoj su imala da služe, pri čemu je njihov sadržaj tipiziran. Količina kamuflirano smeštenog materijala određivala bi se prema očekivanom broju diverzanata koje treba odatle naoružati ili snabdeti. sabotažnim materijalom. Data su i tačna uputstva u pogledu kamuflaže koja bi se primenjivala prilikom pravljenja skladišta. Tako je, naprimer, trebalo u tome kraju vršiti kakve vojne vežbe ili kamuflirati celu akciju kao rad geometara na premeravanju zemljišta. O skladištima bi se izradile tačne orijentacione karte, s tim da budu pregledno ucrtana, a isto tako je za svako skladište trebalo izraditi tačnu skicu položaja ili fotografski snimak po kojem se ono u svako godišnje doba može lako[1] naćL Celu akciju zakopavanja ili zaziđivanja skladišta trebalo je izvršiti blagovremeno, a nikako neposredno pre povlačenja. Inače je za celi ovaj kompleks naređena najstrožija konspiracija.

Lica koja su došla u obzir za diverzantski rad posebno su odabrana i obučavana. Njihova obuka obuhvatala je upoznavanje sa diverzantskim materijalom i njegovom upotrebom sa raznim vrstama oružja koje treba da im posluži pri njihovim akcijama. Vršena je, takođe, i borbena obuka, kao i obuka u svima delatnostima koje bi mogle iskrsnuti kao potrebne ili korisne u toku diverzantskih akcija. Proučavana je orijentacija na terenu, borba pod raznim uslovima, pravljenje i uklanjanje uličnih, drumskih i minskih prepreka, savlađivanje i onesposobljavanje raznog oružja, između ostalog i tenkova, pravljenje svih vrsta zaklona i skrovišta, i to na raznom terenu i u snegu, izrada karata i krokija itd. Isto tako je nastava obuhvatala i ideološku stranu, sa ciljem fanatizovanja diverzanata koji su se regrutovali iz redova protivnika komunizma.

U pogledu Jugoslavije, nemački obaveštajni aparat se u svojoj delatnosti oko organizovanja diverzije i upravljanja diverzantskim grupama naročito koristio rezervoarima ljudskog materijala koje su pretstavljali razni kvislinški oružani

odredi. Ta su lica već za vreme okupacije vodila na najbrutalniji način borbu protiv NOP-a u službi okupatora i u saradnji sa njim. Posle sloma nemačkih pozicija u Srbiji, u toku nadiranja oslobodilačkih snaga prema severozapadu, povezanost između kvislinških borbenih elemenata i Trećeg Reich-a pojačana je još zajedničkim povlačenjem, zajedničkom sudbinom i mržnjom prema NOP-u.

U sklopu nemačke obaveštajne službe je ovaj sektor najpre obrađivao Abwehr. Njegova grana II stvorila je jedinicu koja je nosila, posle početnih faza svoga razvoja, naziv »Puk Brandenburg« — po mestu sedišta svoga štaba. O genezi toga puka i njegovom pretvaranju u diviziju, kao i o njegovoj sudbini bilo je već dosta reči u ranijim izlaganjima[1]). Posmatrajući delatnost nemačke obaveštajne službe na području okupirane Srbije naišli smo u više mahova na pojedine jedinice ove formacije, i to uvek tamo gde su se pojavljivali specijalni zadaci obaveštajno-diverzantskog i sličnog karaktera. Značajno je bilo da je ta formacija od samog početka bila sastavljena u svojoj masi od elemenata koji nisu bili po rođenju iz samog Reich-a. U* prvom redu su tu bili u pitanju razni Volksdeutscher-i, poglavito iz zemalja Srednje Evrope, ali i iz istočnih zemalja. Kasnije se taj krug odakle su regrutovani pripadnici »Brandenburg-a« proširivao[1], prema konkretnim prilikama i mogućnostima. Tako smo videli formiranje jedne čete »Brandenburg-a« u Sandžaku i na Kosovu od tamošnjeg šiptarskog življa. Mada je četa kao celina bila kasnije rasformirana, njeno ljudstvo je izvesnim delom ipak ostalo u sastavu formacije »Brandenburg«, podeljeno na razne njene jedinice.

Ukoliko je rat u Evropi, naročito na Jugoistoku, sve više dobijao specijalno obeležje s pojavom snažnih vojnih grupa i pokreta otpora u samoj Hitler-ovoj »Evropskoj tvrđavi«, utoliko je i Nemačka više nastojala da razvije svoje protivmere, da sprovede akciju protiv ove pojave, koja je velike oblasti teoretski okupiranih zemalja pod nemačkom vlašću ili kontrolom praktički pretvarala u permanentna bojišta. Što se tiče razvoja NOP-a i borbe koja se vodila između njega i okupatora, padaju u prvom redu u oči velike vojne operacije koje je protiv NOV i POJ vodio Wehrmacht svojim velikim forma-

cijama. Međutim naporedno s tim je NOP i na onom terenu na kojem ne bi operisale jedinice NOV vršio snažnu vojnu akciju partizanskim grupama, a oslonjen na široke slojeve stanovništva. Ta je akcija bila specifičan oblik ratovanja, za okupatora veoma bolan i neprijatan zato što ga je pogađao na vrlo osetljivim mestima. Tu su velike formacije »Wehrmacht-a« bile nemoćne za preduzimanje protivakcije, a bezbednosno-policiski aparat okupatora bio je isuviše slab da iziđe nakraj sa ovim svojim protivnikom ili da se sa njim ponese sa izgledima na trajniji uspeh. Ovaj specifični oblik ratovanja izazvao je i upotrebu specifičnih protivmera, a ove su pretstavljale kasnije osnovu za formiranje diverzantskih jedinica, koje pretstavljaju logični nastavak delatnosti Abwehr-a II i formacija koje je on bio sebi stvorio ili regrutovao na terenu.

Ustvari, geneza diverzantskih grupa i njihove organizacije išla je ovom linijom:

— stvaranje posebnih obaveštajno-diverzantskih grupa za borbu protiv partizana;

— upotreba tih grupa kao saradnika regularnih formacija Wehrmacht-a u obavljanju specijalnih zadataka, a u vezi sa velikim operacijama u kojima su angažovane Wehrmachtove divizije;

— specijalizovanje ovih grupa za diverzantski rad na terenu prožetom partizanskim jedinicama i formacijama NOV;

— preorijentacija ovih grupa za rad u protivničkoj pozadini, na oslobođenoj teritoriji, u cilju ometanja njene konsolidacije, unošenja nemira i podrivanje reda sprovođenjem sabotaža.

U poslednjoj razvojnoj fazi, okvire i pravce rada određuje konkretna vojna situacija. Ova se karakterisala opštim povlačenjem nemačkih snaga sa okupiranih područja pod pritiskom jedinica NOV, stvaranjem novoga reda i učvršćenjem organa narodne vlasti u oslobođenim delovima Jugoslavije, koji su se vojnim operacijama i napredovanjem fronta stalno povećavali, zatim postojanjem velikih grupa kvislinških formacija na teritoriji koja je Reich-u još bila preostala i bavljenjem ostataka razbijenih četničkih i drugih reakcionarnih grupa u područjima iz kojih se Wehrmacht već bio povukao, a u kojima još nije bila konsolidovana narodna vlast nove Jugoslavije.

Operativno-tehnički, ovu delatnost karakteriše postojanje centara za organizovanje diverzantskih grupa, ili za upravljanje njima na teritoriji Reich-a, i diverzantskih grupa koje su odatle ubacivane na oslobođenu teritoriju, u pozadinu NOV, gde su imale da operišu prema uputstvima i zadacima koji su im postavljeni pre njihovog upućivanja na teren na kojem je trebalo da dejstvuje.

Pri ovome je manje važno, posmatrajući ovaj razvoj kao celinu, što je upravljanje diverzantskom aktivnošću prešlo postepeno sa Abwehr-a na aparat SS-a odnosno RSHA. Razvojna linija je u tom pogledu išla naporedno sa jačanjem SS-ovske obaveštajne službe prema službi Abwehr-a i pretstavlja deo opšteg procesa koji se završio potpunim rasformiranjem Abwehr-a i preuzimanjem njegovih razbijenih delova i radnih funkcija od strane RSHA.

Važno je, međutim, u vezi sa ovim kompleksom, potsetiti na to da su se u toku ranijih razvojnih faza ustanove nemačke obaveštajne službe koje su dejstvovale u obaveštajno-diverzantskom smislu uveliko koristile lokalnim narodnosnim suprotnostima koje su postojale na jugoslovenskoj teritoriji. Štaviše, videli smo kako su one nastojale da te suprotnosti održavaju ili potpiruju ako im je to bilo korisno za vršenje njihovih zadataka. Tipičan primer za ovo pretstavlja delatnost u Sandžaku za formiranje 9 čete 4 puka »Brandenburg«, ili obuhvatanje zavrbovanih Šiptara koje je vršio FAT 207 u Istoku, a takođe i rad sa raznim balističkim bandama u Makedoniji i na Kosovu.

Povlačenje Wehrmacht-a iz jugoistočne Evrope izmenilo je ovu situaciju. Sada kada je najveći deo Jugoistoka bio oslobođen i kada je Nemačka bila zainteresovana da tamo u svoju korist upotrebi sve snage koje su bile spremne da se bore protiv NOP-a, međusobna narodnosna trvenja mogla su biti samo faktor ometanja poslednjih grčevitih napora Trećeg Reich-a da balkansku reakciju i njene borbene snage mobilise za svoje ciljeve u borbi protiv naroda rešenog da dokraja izvojuje i učvrsti svoju slobodu. Zato tada prestaje igranje na kartu podjarivanja narodnosnih trvenja.

Još jedna napomena, pre nego što ćemo preći na prikaz delatnosti diverzantskog aparata Trećeg Reich-a protiv oslobođenja Jugoslavije u poslednjim mesecima rata. Moglo bi se pojaviti pitanje u kojoj su meri diverzantske grupe koje je

stvorila nemačka obaveštajna služba bile po svojoj organizaciji i oblicima svoga rada inspirisane britanskim komandosima koji su bili ubacivani u razne oblasti okupirane Evrope i u njima dejstvovali, oslonjeni na lokalne pokrete otpora, obavljajući određene diverzantske zadatke.

Nesumnjivo je rad britanskih komandosa bio objekt posmatranja i proučavanja odgovarajućih nemačkih ustanova. Međutim između njih i sabotažnih grupa koje je ustrojila obaveštajna služba Trećeg Reich-a pod nazivom »Jagdverbaende« i »Jagdkommandos« (doslovce: lovačke jedinice odnosno lovačke komande) postoje, pored izvesnih sličnosti, i bitne razlike. Britanski komandosi su ubacivani na teritoriju koja je bila podjarmljena i čije je stanovništvo simpatisalo sa njima i pomagalo ih. Drugo, njihova je upotreba pretstavljala ofanzivnu operaciju, a bila je u logičnoj vezi sa pripremanim masovnim pokretom džinovskih vojnih snaga koji je imao da se sruči na Hitler-ovu »Evropsku tvrđavu«. Naposletku, britanski komandosi su mahom upućivani sa konkretnim zadacima, koji su se ticali određenih pothvata kao što je, naprimer, rušenje izvesnih objekata i si. Diverzantske grupe Trećeg Reich-a, međutim, ubacivane su na teritorije koje su u svojoj ogromnoj većini bile nastanjene elementom koji je bio sav na strani svoje vlasti, a neprijateljski nastrojen prema taboru odakle su dolazili ubačeni diverzanti. Drugo, tu je bila u pitanju defanzivna operacija, jer je trebalo da rad diverzantskih grupa u pozadini protivničkog fronta rastereti front Wehrmacht-a koji sie drobio pod udarcima antihitlerovske koalicije. Treće, grupe koje su pripremane za ubacivanje na teritoriju Jugoslavije bile su određene za opštu seriju zadataka, koliko vojnih toliko i političkih, i za dugo zadržavanje na terenu na kojem su imale da operišu.

Nesumnjivo su nemačke diverzantske grupe — ma koliko su možda pojedini detalji njihovoga rada i ustrojstva bili slični britanskim komandosima — proizvod konkretne situacije sa kojom se Wehrmacht imao da nosi, konkretnog političkog i vojnog položaja koji je dao lik vremenu i teritoriji nemačkih diverzantskih operacija. One su rezultat razvoja koji je kroz mnoge faze na osnovu sopstvenog nemačkog iskustva oblikovao određene forme rada. Prema tome se može govoriti jedino o izvesnom koriščenju upoznatih metoda britanskih komandosa i materijala zaplenjenog od njih. Ne-

mački organizmi i organi za vršenje diverzantskih zadataka pretstavljali su inače samostalan oblik, izrastao na osnovi stvarnoga stenja sa kojim se Treći Reich, zajedno sa svojom obaveštajnom službom, imao na terenu da nosi.

U opštem razmatranju o diverzantskoj delatnosti koju je organizovala nemačka obaveštajna služba na teritoriji Jugoslvije treba, prema onome što je dosada rečeno, obratiti pažnju na ove momente:

— organizaciju diverzantskih ustanova i jedinica i njihovu organizacisku povezanost;

•— odabiranje ljudstva za diverzantske grupe;

— školovanje i obučavanje diverzanata za njihove zadatke;

— upotrebu diverzanata na terenu i njihovu akciju.

Ovaj konačni oblik dobili su organi RSHA za diverzantsku delatnost onda kada je Skorzeny, pored svojih dotadašnjih zaduženja preuzeo i rukovodstvo odeljenjem Mil D (ranije Abwehr II). Ovaj je organizovao glavni štab svojih »Jagdverbaende« u Oranienburg-u, kod Berlina. Pod ovim štabom nalazile su se veće jedinice koje su nosile naziv »Jagdverband«, a bile određene za diverzantsku delatnost prema izvesnim zemljama. Tako su postojali »Jagdverbaende« za severozapad (NW — Nordwest), zapad (W — West), jugozapad (SW — Suedwest), jug (S — Sued), istok (O — Ost), za srednju Nemačku i za Jugoistok (SO — Suedost). Pored toga su glavnome štabu bile podređene diverzantske škole, od kojih je jedna bila kraj samog Oranienburg-a, u Friedenthal-u, a druga u Neustrelitz-u.

»Jagdverband SO«, dakle za Jugoistok, imao je svoje sedište u Beču i, zatim, u Jaidhof-u kod Kremsa, u Austriji. Njemu su bili podređeni »Jagdverbaende« za Mađarsku, Rumuniju, Grčku, Bugarsku i za Srbiju i Hrvatsku. Pored toga je za »Jagdverband SO« bila povezana serija raznih škola i tečaja za diverzante, i to radiotelegrafska škola u Jaidhof-u, kursevi u Apleton-u, Wullersdorf-u, Immersdorf-u, Kaiserwald-u i drugim mestima u Austriji.

Sem »Jagdverband-a SO«, bila je neposredno za glavni štab Skorzeny-a u Oranienburg-u vezana još i diverzantska organizacija koja je nosila naziv »Čuvari evropskih interesa«. Ova je organizacija imala svoje diverzantske grupe za Bugar-,sku, Čehoslovačku, Mađarsku, Rumuniju, Austriju, SSSR i

Jugoslaviju. U grupi za Jugoslaviju postojale su jedinice za pojedine jugoslovenske oblasti, a škole za diverzante su bile organizovane u mestu Ehrenhausen-u.

Pošto je podređivanje Abwehr-a pod RSHA, odnosno Abwehr-a II (Mil D) pod Skorzeny-a, usledilo posle 20 jula 1944 godine, to se i ova konstruktura »Jagdverbanđ-a« i ostalih diverzantskih organizacija, kakva je tu ocrtana, mogla razviti tek u jesen iste godine. Tada je, međutim, Srbija već bila praktički oslobođena. Prema tome je i vreme tu bilo isuviše kratko da bi se na srpskoj teritoriji formirala onakva mreža za pripremu i kasniji prihvat diverzije kao što je to bilo učinjeno docnije, na teritoriji NDH, u periodu između oslobođenja Srbije i konačnog proterivanja okupatora sa jugoslovenske teritorije. Tu je uzrok što je diverzantski rad prema Srbiji imao donekle drukčiji karakter od onoga koji je bio organizovan da dejstvuje prema NDH i na njenoj teritoriji, kao i u drugim delovima Jugoslavije koji u doba organizovanja sistema »Jagdverband-a« još nisu bili oslobođeni. Zato se i diverzantska aktivnost prema Srbiji ima razmatrati odvojeno od te aktivnosti prema onim delovima Jugoslavije koji su tek kasnije oslobođeni.

»Jagdverband SO« se razvio, ustvari, iz delatnosti raznih diverzantskih grupa koje je u Bosni za borbu protiv NOP-a bio organizovao Abwehr II, naročito sa naslonom na pripadnike puka »Brandenburg«. O toj predistoriji će biti govora na drugome mestu, pošto se ona sva razvijala na teritoriji NDH. Sa onim diverzantskim jedinicama koje su kasnije operisale na srpskoj teritoriji ili bile organizovane za dejstvo na njoj, ovaj raniji razvoj nema nikakve veze. Može se napomenuti da je u prvoj polovini 1944 godine ova grupa diverzantskih jedinica — među kojima je značajnu ulogu imala jedinica potporučnika Kirchner-a divizije »Brandenburg« — objedinjena pod komandom majora Benesch-a (koji nije identičan sa majorom Leopold-om Benesch-om, pripadnikom obaveštajne mreže Ast-a Beč po liniji I L). Pod nazivom »Odeljenje Benesch« (Abteilung Benesch), ova formacija je učestvovala u mnogim diverzantskim akcijama protiv partizana, u zajednici sa četnicima i ustašama, pa i u napadu na Drvar. Posle ovoga je bila kratko vreme u Kraljevu, a već avgusta 1944 godine je Benesch ustrojio svoj centar u Jaidhof-u kod Krems-a. Uklapanje Abwehr-ovog aparata u RSHA dovelo

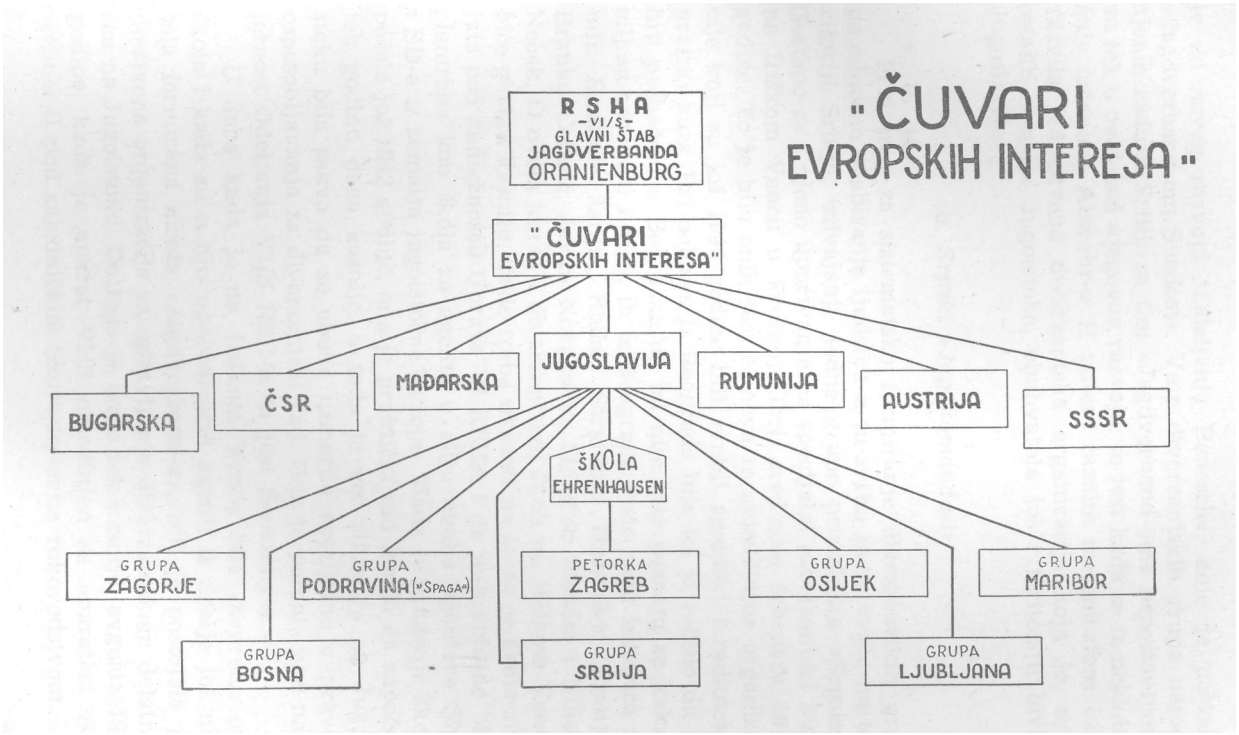
RSHA
-VI/S-
GLAVNI ŠTAB
JAGDVERBANDA
ORANIENBURG
"ČUVARI EVROPSKIH INTERESA"
"ČUVARI
EVROPSKIH INTERESA"
BUGARSKA
ČSR
MAĐARSKA
JUGOSLAVIJA
RUMUNIJA
AUSTRIJA
SSSR
ŠKOLA
EHRENHAUSEN
GRUPA
ZAGORJE
GRUPA
PODRAVINA (»SPAGA«)
PETORKA
ZAGREB
GRUPA
OSIJEK
GRUPA
MARIBOR
GRUPA
BOSNA
GRUPA
SRBIJA
GRUPA
LJUBLJANA

je do novog razvoja »Odeljenja Benesch«, koje je postalo »Jagdverband-om Suedost«. Veze diverzantskih grupa namenjenih radu u Srbiji sa tim »Jagdverband-om« uspostavljene su tek u ovoj fazi njegovog razvoja, to jest kada se iz nekadašnje ustanove Abwehr-a II putem raznim metamorfoza bila razvila jedinstvena diverzantska organizacija koja je, sem ostalih zemalja Jugoistoka, obuhvatala još i teritoriju bivše Jugoslavije.

b. Srpski »Jagdkomandosi«

Prvi trag za sistematsko formiranje diverzantskih grupa odnosno odabiranje ljudstva u tu svrhu pretstavlja, na teritoriji Srbije, izdvajanje jedne grupe pripadnika »Srpskog Gestapo-a« i njeno upućivanje na specijalni diverzantski kurs na Iriškom Vencu u Fruškoj Gori, sredinom februara 1944 godine. To je bilo onih šest članova te obaveštajne organizacije koji su još 1943 godine bili svršili agentski i radiotelegrafski kurs. Pri polasku iz Beograda bilo im je rečeno da će biti prebačeni u Beč, tako da im nije bilo poznato za kakav cilj su određeni i kuda ih iz Beograda vode. Ova šestorica su bili: Budimir Janjić, Rudolf Strahinja Bukovšek, Franjo-Branko Colarić, Jovan Novaković, Momčilo Mančić i Nikola Nećak. O ovom kursu i diverzantskoj školi na Iriškom Vencu biće govora kasnije. Ovde treba ukazati na to da je škola stajala pod nadležnošću Uprave VI RSHA i da je prvobitno bila planirana kao škola za agente u cilju obuke agenture Sipo i SD-a iz zemalja jugoistočne Evrope. Mada je građenje škole počelo još 1942 godine, ona je praktički rad mogla da započne tek godinu dana kasnije, a tada je već situacija na Jugoistoku bila takva da se obuka usmerila specijalno u pravcu osposobljavanja za diverzantski rad. Ona je potpala pod nadležnost Odeljenja VI/S RSHA, to jest Skorzeny-a.

U doba kada je na Iriškom Vencu bila otvorena ova škola i kada su u nju upućeni prvi agenti iz Srbije još nije bila formirana mreža »Jagdverband-a«, niti je postojala jedinstvena organizacija za upravljanje diverzantskom delatnošću na Jugoistoku. Do toga je došlo tek kasnije, avgusta 1944 godine, kada je aparat VI/S objedinjen sa aparatom Abwehr-a II pod zajedničkim Skorzeny-evim rukovodstvom.

U to vreme je RSHA izdao svojim područnim ustanovama na okupiranim teritorijama naređenje da od domaćih kolaboraterskih snaga obrazuju diverzantske grupe koje su imale da se pripreme za zadatke na područjima sa kojih će se Wehrmacht povući. BdS Beograd je takođe primio to naređenje, a njegovo sprovođenje je tu stavljeno u dužnost SS-majoru Rexeisen-u. Kao što je poznato, ovaj je radio po liniji VI, a u okviru Uprave VI je i vršena organizacija diverzantskog rada.

Kada je ovo naređenje stiglo u Beograd, situacija u Srbiji je po okupatora već bila kritična u najvećem stepenu. Snage NOV su nadirale prema Beogradu, Wehrmacht se povlačio nastojeći da drži jedino one pravce kojima je trebalo da se vrši povlačenje nemačkih snaga iz Grčke, Crvena armija je napredovala prema granicama Srbije s istoka, a kvislinški aparat je bio u raspadanju.

Postavio se problem ljudstva koje bi se moglo iskoristiti za zadatke koji su stavljeni u nadležnost diverzantskim grupama. Tu su mogle doći u obzir, kao rezervoari za regrutovanje budućih diverzanata one kvislinške formacije koje su najbezuslovnije sarađivale sa okupatorom i koje su u toku okupacije dale dokaza o svojoj borbenosti. Što se tiče »Srpskog Gestapo-a«, koga je BdS bio i formirao za posebne zadatke, bila je upotreba njegovih pripadnika ograničena na nekolicinu odabranih. Ovi su već od ranije bili upućeni na Frušku Goru, a po završetku toga tečaja u Zagreb, gde su dobili još i dopunsku obuku u rukovanju radio-stanicama, na kursu u okviru priprema za diverzantski rad. Međutim u prvom redu su dolazili u obzir pripadnici »Srpskog dobrovoljačkog korpusa«. Tu su bili u pitanju elementi koji su ideološki bili obrađivani i podvrgnuti sistematskoj indoktrinaciji u duhu ideja koje su bile bliske osnovnim postulatima nacizma, uz istovremeno razbuktavanje mržnje protiv NOP-a i naprednih misli. Dok se među pripadnicima »Srpskog Gestapo-a« moglo za taj zadatak naći svega nekoliko pogodnih ličnosti, dotle je »Srpski dobrovoljački korpus« dao veliki broj spremnih diverzanata.

Sem ove dve organizacije, za predviđene zadatke je došao u obzir još i aparat Specijalne policije UgB. Manje kvalifikovan sa ideološke strane, on je bio sastavljen od ljudstva koje je dugogodišnjom neprekidnom borbom protiv KPJ ste-

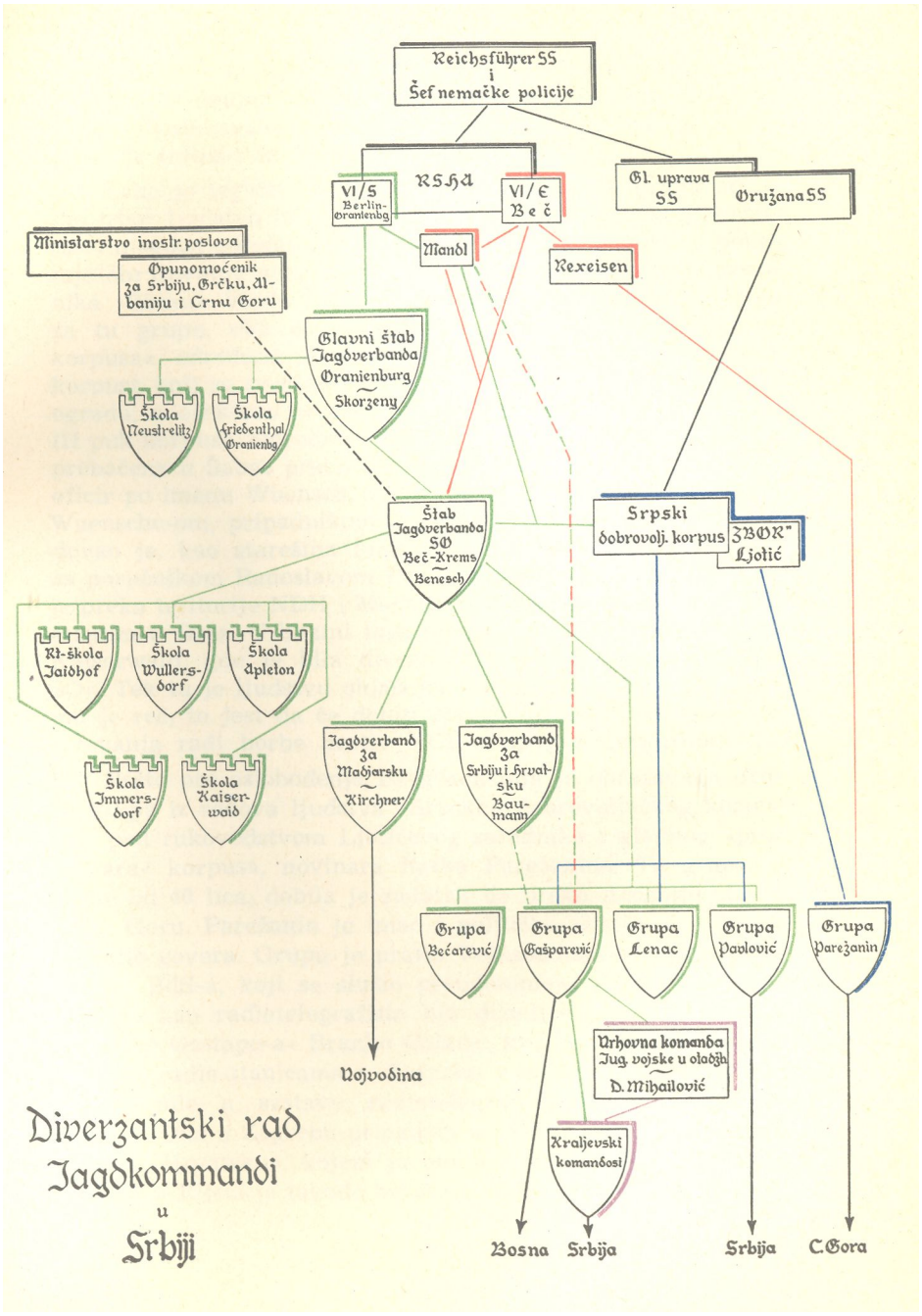
Reichsführer SS i Šef nemačke policije
RSHA
VI/S Berlin-Oranienbg
VI/E Beč
Gl. uprava SS
Gružana SS
Ministarstvo inostr. poslova
Opunomoćenik za Srbiju, Grčku, Albaniju i Crnu Goru
Mandl
Rexeisen
Glavni štab Jagdverbanda Oranienburg ~ Skorzeny
Škola Neustrelitz
Škola Friedenthal Oranienbg
Štab Jagdverbanda SO Beč-Krems ~ Benesch
Srpski dobrovolj. korpus
ZBOR" Ljotić
Rł-škola Jaidhof
Škola Wullersdorf
Škola Apleton
Škola Immersdorf
Škola Kaiserwald
Jagdverband za Madjarsku ~ Kirchner
Jagdverband za Srbiju i Hrvatsku ~ Baumann
Grupa Bećarević
Grupa Gašparević
Grupa Lenac
Grupa Pavlović
Grupa Parežanin
Vojvodina
Vrhovna komanda Jug. vojske u otadžbi ~ D. Mihailović
Kraljevski komandosi
Bosna
Srbija
Srbija
C.Gora
Diverzantski rad Jagdkommandi u Srbiji

klo prilično znanja o ovome svome protivniku i koje je saradnjom sa okupatorom u tolikoj meri bilo kompromitovano da je otpala svaka mogućnost da pređe protivniku prema kome je trebalo da bude angažovano.

Kako je izgledalo formiranje diverzantskih grupa odnosno izbor ljudstva iz redova »Srpskog dobrovoljačkog korpusa« i njegovo određivanje na ove nove posebne zadatke pokazuje obrazovanje grupe pod rukovodstvom istaknutih pripadnika »Zbora« Vlade Lenca i Radoslava Pavlovića. Ljudstvo za tu grupu, oko 60 pripadnika »Srpskog dobrovoljačkog korpusa«, određeno je prozivkom iz većeg broja pripadnika korpusa koji se sredinom oktobra 1944 godine zatekao u Beogradu, a očekivao je prebacivanje u Šabac, gde se nalazio III puk korpusa. Određenim licima je rečeno da će biti vozom prebačena u Šabac preko Rume. Transport je pratio nemački oficir po imenu Wuensch, verovatno identičan sa poručnikom Wuensche-om, pripadnikom Abwehr-a II (FAT 215). Komandovao je, kao starešina formacije, poručnik Lenac, zajedno sa poručnikom Radoslavom Pavlovićem. Umesto u Šabac, voz je preko teritorije NDH i Mađarske odvezao grupu u Maribor, a zatim u Graz. U blizini toga mesta nalazio se logor u šumi Kaiserwald, gde je bila diverzantska škola »Jagdverband-a SO«. Tek tu je ljudstvu objašnjeno, u glavnim linijama, o čemu je reč, to jest da će dobiti specijalnu obuku iz gerilskog ratovanja radi borbe protiv NOP-a na jugoslovenskom tlu.

Nešto pre oslobođenja Beograda bila je obrazovana druga grupa iz redova ljudstva »Srpskog dobrovoljačkog korpusa«, pod rukovodstvom Ljotićevog saradnika i glavnog »prosvetara« korpusa, novinara Ratka Parežanina. Ta grupa, u jačini od 40 lica, dobila je zadatak da preko Albanije ide za Crnu Goru. Parežanin je imao i političku misiju, o kojoj je već bilo govora. Grupu je pratio Volksdeutscher Heintz, pripadnik BdS-a, koji se služio pseudonimom »Hans Vidmar«. Njoj je kao racfiotelegrafista bio dodeljen raniji pripadnik »Srpskog Gestapo-a« Branko Colarić, koji je imao da održava vezu sa radio-stanicama u Zagrebu i na Rijeci. Ove su dve stanice bile u sastavu radiotelegrafske mreže »Jagdverband-a«. Ona u Zagrebu pripadala je »štabu Jagdverband-a za Srbiju i Hrvatsku«, kojem je bio na čelu SS-poručnik Baumann. Na Rijeci je takođe bio formiran centar koji je bio ve-

zan za organizaciju »Jagdverband-a« za Hrvatsku i Srbiju, a tamo je postojao i veliki »Jagdkommando«.

Bilo je u planu da kapetan Lapčević, pripadnik »Srpskog dobrovoljačkog korpusa«, organizuje »Jagdkommando« za Srem, a kapetan Kraguljac ovakvu grupu za Slavoniju. Boško Bećarević, šef komunističkog otseka Specijalne policije UgB, trebalo je da formira grupu od pripadnika svoje ustanove, koja je imala da ostane u Beogradu, po specijalnom zadatku. Toj grupi je bio dodeljen bivši pripadnik »Srpskog Gestapo-a« Rudolf Bukovšek, ali se ona rasturila pre nego što je bila konačno obrazovana. Bukovšek je upućen u Sarajevo, i tamo je ušao u sastav diverzantskog aparata, s tim da sačeka Bećarevićevu grupu, koja je imala nalog da se formira. Sa njim je u Sarajevo poslat i treći pripadnik »Srpskog Gestapo-a«, Nikola Nećak. Bećarević je, međutim, otišao u Beč, sa jednom grupom pripadnika i agenata Specijalne policije.

Događaji su se u Srbiji tako brzo razvijali da nije moglo biti govora o sistematskom ustrojavanju diverzantskih grupa i o njihovom raspoređivanju na terenu pre nego što bi ovaj bio evakuisan pred nadiranjem NOP-a. Zato je odlučeno da se one sve odvedu u Beč odnosno u Austriju i da se tamo izvrši njihovo konačno formiranje i upotpuni obuka za buduće zadatke. Ipak su i pre evakuacije Srbije izvesne grupe »Srpskog dobrovoljačkog korpusa« bile raspoređene na terenu, pri čemu je bilo planirano da one posluže za prihvat diverzantskih komandi koje će na pogodan način biti kasnije ubačene na srpsku teritoriju. Tako je, naprimer, u okolini Kopaonika ostao kapetan »Srpskog dobrovoljačkog korpusa« Aca Stojković.

Treba ovde još pomenuti da je transport raznih grupa u Austriju i Beč obavljen uglavnom bez većih incidenata, mada su one prebacivane preko ustaške teritorije. Međutim, velikoj grupi oficira »Srpskog dobrovoljačkog korpusa«, sa glavnim sekretarom »Zbora« Miloradom Mojićem na čelu, inače majorom korpusa, isprečile su se u Zagrebu ustaške vlasti pod rukovodstvom poznatog funkcionera Maksa Luburića. Mada je ovu grupu pratio jedan nemački podoficir, koji je imao da je zaštiti od eventualnih nezgoda, i mada je ona putovala sa nemačkim objavama, Mojić je sa svojim pratiocima skinut s voza, i cela grupa je odmah bila streljana. Tom prilikom je

poginulo i nekoliko pripadnika korpusa koji su bili određeni da uđu u predviđenu »Sremsku grupu«.

Praktički, od napuštanja srpske teritorije pa do početka 1945 godine, nije bilo nikakve organizovane akcije od strane štaba »Jagdverband-a« na srpskoj teritoriji. Težište delatnosti je bilo preneseno u Beč, Austriju i Slovenačko Primorje. Tu su oblikovani politički uslovi i operativni modaliteti diverzantske delatnosti, vršen je izbor ljudstva za diverzantske grupe i obavljeno njegovo obučavanje. Akcije su počele u prvim mesecima 1945 godine.

Treba ovde pomenuti da je Parežaninova grupa stigla u Beč tek u drugoj polovini januara. Ona je, pošto je krenula iz Beograda, putovala najpre do Skadra, vozom i nemačkim vojnim prevoznim sredstvima, a zatim je prešla u Crnu Goru. U kraju oko Podgorice ostala je oko mesec dana, za koje je vreme Parežanin obavljao politički deo svoga posla. Sto se tiče vojno-diverzantskog dela zadatka njegove grupe verovatno je da se grupa borila na odgovarajući način u zajednici sa četničkim jedinicama i specijalnim nemačkim formacijama.

Kao što je već pomenuto, Parežaninova misija da povuče crnogorske četničke snage i njihove reakcionarne političke rukovodioce u Slovenačko Primorje i Istru, kako je to Ljotić bio planirao, nije uspela. Umesto toga je on iz Crne Gore krenuo sa svojom grupom u vreme kada je došlo do velikog povlačenja nemačkih jedinica i četnika. Dok su četnici ostali u Bosni i pridružili se tamo nekim jedinicama Draže Mihailovića, dotle je Parežaninova grupa stigla prvo u Sarajevo, odatle prešla u Zagreb i na kraju u Beč. Posle svega nekoliko dana zadržavanja, grupa je odatle prebačena preko Lijubijane u Postojnu. Tamo se pridružila jedinicama »Srpskog dobrovoljačkog korpusa« koje su se nalazile u prostoru Slovenačkog Primorja i Istre.

U pogledu upotrebe grupa diverzanata formiranih iz ljudstva »Srpskog dobrovoljačkog korpusa« pojavilo se nekoliko međusobno suprotnih tendencija. Konkretno, gledišta Dimitrija Ljotića, kao stvarnog šefa korpusa (iako je ovaj u vojnom pogledu stajao pod komandom pukovnika Koste Mušickog), zatim Neubacher-a, kao glavnog političkog pretstavnika Trećeg Reich-a za pitanja koja se tiču Jugoslavije, i SS-a, kao ustanove koja je dobila pod svoju nadležnost »Srpski dobrovoljački korpus« u trenutku kada je on došao na terito-

riju Reich-a, — bitno su se razmimoilazila. Ljotić je tražio da se ove grupe, isto kao i korpus, sačuvaju sa svojim srpskim karakterom, da se ne pretope u SS. Što se tiče diverzantskih grupa, tražio je da one ostanu i dalje u prvom redu vezane za korpus i da opšte sa njim, s tim što će ovaj održavati vezu između njih i komande »Jagdverband-a«. Neubacher je želeo da sačuva Ljotiću što više ugleda, smatrajući ga predodređenim rukovodiocem Srbije pod nemačkom zaštitom, srpske države koja bi se formirala kada — nekim neizrečenim čudom — Treći Reich ponovo »oslobodi« Srbiju. Zato se usprotivio odluci o utapanju ljotićevskih »dobrovoljačkih« formacija u oružanu SS smatrajući da bi one time, zajedno sa Ljotićem, izgubile od svoje »političke udarne snage«. Oružani SS, međutim, nije niukoliko bio spreman da se odrekne komande nad »Srpskim dobrovoljačkim korpusom« kada je već ovaj njemu bio odlukom OKW-a podređen i kada je imao da se brine o njegovom snabdevanju i o vojnom usmeravanju njegove delatnosti.

Naposletku, ovde treba sagledati organizatorsku nadležnost RSHA za diverzantske grupe. Pripadnici diverzantskih grupa iz sastava »Srpskog dobrovoljačkog korpusa« bili su podređeni hijerarhiji Odeljenja VI/S RSHA. Korpus je bio podređen Glavnoj upravi SS-a, kao rukovodećem telu oružanog SS-a. Prema tome, ako bi neki od pripadnika diverzantskih grupa ovu iz kakvog razloga napustio, on bi iz nadležnosti RSHA prešao pod nadležnost oružanog SS-a, i obrnuto.

U ovoj stvari nadjačalo je, u formalnom smislu, gledište oružanog SS-a. Doista su »dobrovoljačke« jedinice smatrane sastavnim delom oružanog SS-a i u vojnom pogledu stavljene pod komandu nadležnog Višeg vođe SS i policije za Jadransko Primorje, SS-generala Odil-a Globocnik-a. Takođe su pripadnici diverzantskih grupa — ali ne svi — dobili SS-ovske činove. Jedna od tih grupa, naprimer, stajala je pod komandom kapetana »Srpskog dobrovoljačkog korpusa« Branka Gašparevića. Ovaj je postao, kada je formirana njegova grupa, kapetanom SS-a (SS-Hauptsturmfuehrer). Pripadnici njegove grupe su isto tako dobili one SS-ovske činove koji su odgovarali njihovim činovima u »korpusu«. Grupa Vlade Lenca i Radeta Pavlovića, o kojoj je već napred bilo reči, nije dobila nikakvih SS-ovskih oficirskih i podoficirskih činova.

Sličan je delimični kompromis napravljen i u pitanju održavanja veze između diverzantskih grupa-i njihovih centara, Ljotićev otpor zahtevima da veza između grupa i »Jagdverband-a« ide mimo štaba »Srpskog dobrovoljačkog korpusa« doveo je do toga da je, naprimer, Gašparević, prilikom odlaska njegove grupe na teren, dobio nalog da svoje radiograme upućuje u isto vreme i štabu »Jagdverband-a« i štabu korpusa. Grupa Radeta Pavlovića, međutim, slala je svoje radiograme neposredno štabu »Jagdverband-a«.

U pogledu svoga položaja u sklopu Skorzeny-evih »Jagdverbaende«, srpske »Jagdkommande«, koje su formirane u Reich-u i bile namenjene upotrebi na teritoriji Srbije, imale su poseban status. U Zagrebu je postojao štab »Jagdverband-a« za Srbiju i Hrvatsku. Po svome nazivu, trebalo bi da je taj štab bio nadležan za sve diverzantske grupe na jugoslovenskoj teritoriji, odnosno, bar na teritoriji Nedićeve Srbije i Pavelićeve NDH, bez obzira na to što je ona prva već bila oslobođena, a druga bila još samo izvesnim delom pod ustaškom vlašću, dok su jedinice NOP-a nezadržljivo napredovale prema Zagrebu. Stvarno, međutim, srpske »Jagdkommande« nisu ušle u sklop štaba u Zagrebu, mada je to bilo protivno logici organizacione šeme, a i u protivnosti sa stvarnom situacijom na terenu na kojem se, bez obzira na već prevaziđene granice iz okupacionog perioda, prema snagama Trećeg Reich-a nalazio samo jedan protivnik: NOP.

I pored ovakve realne situacije, zadržana je organizaciska razlika između »okupirane srpske teritorije« i »teritorije NDH« — iz političkih razloga i motiva lične surevnjivosti. Politički moment je tu bio obzir prema Paveliću, koji je insistirao na strogom odvajanju srpskog prostora od hrvatskog, o čemu je trebalo voditi računa da se ne bi došlo u otvoren sukob sa ovim preostalim — iako potpuno nemoćnim — saveznikom Trećeg Reich-a. Lični momenti su bili rezultat razmirice između Neubacher-a i Kasche-a, nemačkog poslanika u Zagrebu. Neubacher je bio nadležan za teritoriju Srbije i Crne Gore, ali ne i za NDH. Kasche je svoju nadležnost za to područje ljubomorno čuvao prema svakome, a pogotovu prema Neubacher-u. Na toj liniji razmimoilaženja između nemačkih faktora moglo je i doći do već pomenutog pokolja onih oficira »Srpskog dobrovoljačkog korpusa« koji su sa nemačkim ispravama i nemačkom pratnjom putovali preko NDH

u Beč, po nemačkom zahtevu. Osećajući Kasche-ovu podršku, ustaše su mogle na sebe primiti rizik ovakvog postupka koji je bio neposredan udar protiv nemačkih vojnih interesa i nemačkog prestiža, i doista se zbog ovog ubistva nije nikome od njegovih učesnika ništa ni desilo.

Zato je konkretno štab u Zagrebu, bez obzira na svoj naziv, operisao sa diverzantskim grupama jedino na teritoriji NDH, a grupe su mu, uglavnom, bile sastavljene od tamošnjeg življa, naročito uz oslanjanje na ustaše. Srpske »Jagd kommande« — bilo da su operisale na srpskoj teritoriji, bilo da su stavljene u dejstvo na bosanskom tlu koje je formalno pripadalo NDH, ali je faktički bilo operativno područje na kojem se nalazio Wehrmacht sa svojim četničkim saveznicima, — nisu bile podređene štabu u Zagrebu, već neposredno »Jagdverband-u Suedost«. One su imale da održavaju supsidijarno radio-vezu sa Zagrebom ako bi ovu izgubile sa Bečom. Isto tako su se mogle obraćati Zagrebu kad god im je bilo nešto potrebno što bi zagrebački štab mogao da im brzo stvori, kako ne bi morali čekati na popunjavanje svojih potreba čak iz Beča odnosno Austrije.

Postojala je, uostalom, namera da se i »Jagdverband« za Srbiju i Hrvatsku odnosno štab u Zagrebu rasformira, na taj način što bi se stvorila dva štaba, od kojih je onaj za srpske »Jagdkommande« imao da preuzme SS-poručnik Baumann, rukovodilac zagrebačkog štaba, a »Jagdkommande« na području Hrvatske — SS-major Lichtenberger. Od ovoga plana je ostvaren svega drugi deo, to jest Lichtenberger je preuzeo zagrebački štab. Nemačka kapitulacija je, međutim, usledila pre nego što je došlo do formiranja posebnog štaba za srpske »Jagdkommande«.

Ovde treba, u vezi s hijerarhiskom podređenošću srpskih »Jagdkommandi«, pomenuti da se tu kao važna figura pojavio SS-kapetan Rupert Mandl. On je bio službeno oficir za vezu između odeljenja VI/S, nadležnog za diverzije i sabotaže, i odeljenja VI E RSHA, nadležnog za rad prema jugoistočnoj Evropi. Ustvari je on imao neuporedivo važniju ulogu od one koja bi prirodno mogla proizići iz ovakvog njegovog svojstva. Mandl je u toku 1943 i 1944 godine imao posebne zadatke u vezi sa organizovanjem atentata na maršala Tita. Veoma ambiciozan, on je nesumnjivo želeo da dobije rukovodstvo »Jagdverband-a SO« umesto majora Benesch-a, koji je, kao biv-

ši pripadnik Abwehr-a, i inače politički bio u neku ruku sumnjiv ili bar nedovoljno pouzdan. Mandl je, naprimer, bio sprečio da Benesch bude prebačen u SS. Na svaki način se on vrlo aktivno ukopčao u dirigovanje delatnošću srpskih »Jagdkommandi«, a po svoj prilici je pritom računao da će tim putem, pomoću izvežbanih diverzanata, moći da izvrši svoj stari zadatak, to jest uklanjanje maršala Tita.

Izgleda da je taj zadatak bio predviđen za Boška G'atalicu; pripadnika »Jagdkommande« kojoj je bio na čelu već pominjani Gašparević. Ovaj je, u vezi sa planom da se vrše atentati na istaknute pripadnike NOP-a i njegove rukovodioce, bio sa terena radiogramom zatražio od Mandl-a otrove, i to sa trenutnim i sa kasnijim dejstvom, bezbojne i jake, koji se mogu podmetnuti u vino, rakiju, supu, mleko i slično.

c. *Obuka i školovanje*

Kao što je već pomenuto, pripremanje ljudstva za diverzantske aktivnosti bilo je naređeno BdS-u Beograd u vreme kada je u okupiranoj Srbiji napredovanje NOV već onemogućavalo organizovanje sistematske obuke i vršenje potrebnih priprema. Zato su, uglavnom, pripadnici »Srpskog dobrovoljačkog korpusa« namenjeni diverzantskim odredima bili prebačeni na teritoriju Reich-a, gde je njihova obuka vršena u posebnim školama i na naročitim tečajevima. Pre nego što će ta obuka biti prikazana treba, međutim, pomenuti školu kroz koju su prošli pripadnici »Srpskog Gestapo-a« koji su bili ugrađeni u razne diverzantske grupe, mahom kao radiotelegrafisti. Tu je reč o onoj šestorici koji su već napred pominjani, a škola u kojoj su obučeni bila je na Iriškom Vencu, u Fruškoj Gori.

Škola na Iriškom Vencu nije, upočetku, bila predviđena za obuku diverzanata onoga tipa kakav se razvio kasnije, prilikom formiranja »Jagdverbaende« i utvrđivanja osnovnih načela i smernica za njihov rad. Međutim kada je stvoreno Odeljenje VI/S, a naročito kada je Skorzeny preuzeo i rukovodstvo onoga dela vojne obaveštajne službe kojom je bio obuhvaćen Abwehr-ov rad, on je uzeo pod svoju nadležnost i agentske škole koje su već postojale. Tada je njihov program bio proširen prema potrebama njegovoga odeljenja.

Iako, dakle, školovanje na Iriškom Vencu nije ulazilo u vreme kada su tamo obučavani pripadnici »Srpskog Gestapo-a«, u užem smislu u okvir obuke za »Jagdverbaende«, ipak ga ovde treba prikazati jer su iz te škole proizišli u većem broju diverzanti koji su upotrebljavani na jugoslovenskoj teritoriji, a i na području drugih zemalja jugoistočne Evrope.

Pre nego što je odeljenje VI/S RSHA preuzelo u svoju nadležnost školovanje agenata, njima se bavila grupa F Uprave VI RSHA. To je bila grupa koja je imala dužnost da pribavlja tehnički materijal za vršenje diverzantskog i sabotažnog rada. Drug:'m rečima, težište obuke agenata bilo je već u ono vreme usmereno na upotrebu .oružja, eksploziva i ostalih sredstava sabotaže i diverzije. Kada je Skorzeny preuzeo ove škole, radila su — prema raspoloživim podacima — tri centra ovoga tipa: na Iriškom Vencu, u Haag-u (Holandija) i u Muerzzuschlag-u, u austriskom delu Štajerske. Sve su ove škole bile pod rukovodstvom SS-majora Seibold-a, kasnijeg rukovodioca škole na Iriškom Vencu.

Za obuku agenata iz zemalja evropskoga Jugoistoka trebalo je prvobitno organizovati školu na teritoriji Srbije. Međutim SS-pukovnik Karl Appel, određen da bude rukovodilac te škole, smatrao je područje Fruške Gore podesnijim. Škola je dobila naziv »Heinrichsburg« (Heinrich-ov zamak), prema imenu Heinrich-a Himmler-a.

Mada je građenje škole, kako je već rečeno, počelo još 1942 godine, njeno je uređenje trajalo duže vreme zbog oskudice građevinskog materijala i dejstva partizana na Fruškoj Gori. Rukovodilac škole je najpre bio Appel, a zatim Seibold, dok je zamenik rukovodioca bio SS-kapetan Reinelt. Kroz školu je prošlo, navodno, više stotina kursista, pripadnika raznih jugoistočnih evropskih zemalja. Izgleda, međutim, da obuka nije bila završena u predviđenim srazmerama pošto je razvoj ratnih događaja sprečio da se u potpunosti sprovedu postavljeni planovi. Škola je bila neposredno podređena Upravi VI RSHA.

Prikupljanje kursista, njihovo odabiranje i upućivanje na Iriški Venac i njihovu prethodnu obuku vršile su ustanove Sipo i SD-a. Kursisti su dobili uniforme SS-a, bili su smešteni pod vojnom disciplinom u krugu škole, a u cilju kamuflaže služili su se isključivo lažnim imenima.

Sama škola se sastojala iz dva dela — spoljnjeg i unutrašnjeg. Spoljnji deo, takozvani logor, sastojao se od izvesnog broja zgrada u kojima je bilo smešteno komandno, stražarsko i služiteljsko osoblje, zatim od magacina, konjušnice, garaže itd. Unutrašnji deo je obuhvatao učionice i zgrade za smeštaj kursista. Oba dela su bila ograđena bodljikavom žicom, a sem toga je veći kompleks terena oko škole bio takođe obuhvaćen takvom ogradom. U školi je bila i radiotelegrafska stanica, koja je održavala vezu sa Upravom VI RSHA, ali i sa BdS-om Beograd. Obezbeđenje škole dali su prikomandovana četa bosanskih muslimana, regrutovanih u SS, kao i odeljenje konjice, sastavljeno od istog elementa. Služiteljsko osoblje je takođe bilo sastavljeno od Bosanaca.

Režim u školi je bio uglavnom vojnički, uz svakodnevnu nastavu od pet časova. Iz konspirativnih razloga, pojedine grupe kursista nisu smele opštiti međusobno, niti da izlaze van ograđenog dela bez pratnje nekog od nastavnika odnosno komandnog osoblja. Iz škole su kursisti odlazili na teren jedino radi obuke. U vreme kada su u školi bili pripadnici »Srpskog Gestapo-a« tamo je pohađala tečaj i jedna grupa Bugara, pripadnika fiskulturne organizacije »Mladi Junak«, i jedna grupa Italijana.

Predmeti na kursu su bili: radiotelegrafija, miniranje i vršenje sabotaža, naoružanje, gađanje, gimnastika, boks, džijudžicu, jahanje i šofiranje. Kao što se iz ovog nastavnog programa vidi, tu je reč o obuci čisto diverzantskog tipa. Nastavu su vršili SS-ovski oficiri i podoficiri, Nemci, koji su sa kursistima opštili preko tumača.

Radiotelegrafska obuka, koju je vodio SS-podoficir Illinger, sastojala se iz obuke o poznavanju aparata i o rukovanju njime. Sem toga se učilo i šifriranje po sistemu duple kocke, na osnovi ugovorenih rečenica od po 31 slova, a uz zamenu slova brojevima. Trebalo je postići, u davanju i primanju, tempo od 80 do 90 znakova na minut.

Miniranje i vršenje sabotaža predavao je SS-podoficir Stein (Steiner). Kursisti su upoznati sa raznim vrstama upaljača, fitilja i načina paljenja, s proračunavanjem količine eksploziva, a naročito i s rukovanjem britanskim plastičnim eksplozivom. Ovaj je Uprava VI RSHA dobijala zahvaljujući radio-obmani prema britanskoj obaveštajnoj službi, koja je eksploziv bacala u Francuskoj i Holandiji verujući da to čini

na traženje svojih agenata, dok su ovi, međutim, već bili ili pohapšeni ili prevrbovani. Uostalom, odeljenje VI/S RSHA imalo je i svoj institut za visokobrizantne eksplozive. U vezi sa ovom nastavom objašnjeno je kursistima da se, posle povlačenja Nemaca, treba da ubace u kakvo važno industrisko preduzeće ratne proizvodnje i da tu, pošto su stekli svojim radom poverenje, vrše sabotaže. Sem toga su imali da vrše sabotaže na saobraćajnim objektima i telekomunikacijama.

Čitanje karata je predavao SS-podoficir Danner; ono je obuhvatalo i orijentaciju na terenu. Naoružanje je predavao SS-potporučnik Schmiedel uz pomoć dva SS-podoficira. Obuka je vršena u lakom oružju (puška, pištolj, mašinka, puškomitraljez). Istim oružjem je vršena nastava gađanja. Schmiedel je, takođe, bio nastavnik za sve vrste gimnastike i sporta, sem jahanja, za koje je postojao drugi nastavnik.

Za pripadnike »Srpskog Gestapo-a« kurs je trajao tri meseca. Nije poznato da li je to bio celokupni program, ili je nastava drugih grupa trajala duže ili kraće vreme.

Neposredno pod nadležnošću glavnog štaba u Oranienburgs nalazila se škola za »Jugdverbaende« u Neustrelitz-u, severno od Berlina. U toj školi je pet pripadnika »Jagdverband-a« za Srbiju i Hrvatsku bilo na tečaju koji je trajao 26 dana, novembra i decembra 1944 godine. Ovi kursisti iz Jugoslavije bili su, pošto su završili svoju obuku u Neustrelitz-u, dodeljeni raznim »Jagdkommandama« na jugoslovenskoj teritoriji. Prema izvesnim podacima je i diverzantska grupa Boška Bećarevića prošla kroz tu školu. Isto tako je tamo obučena i diverzantska grupa koju je vodio Gašparević, pripadnik »Zbora« i »Srpskog dobrovoljačkog korpusa«.

Kroz školu u Neustrelitz-u prošlo je još nekoliko jugoslovanskih kurseva. Tamo je bila školovana i jedna grupa dalmatinskih četnika. Najveći procent kursista izgleda da je otpao na Bugare. Prema nekim podacima treba da ih je bilo oko 30 grupa sa prosečno 70 do 80 učesnika u svakoj. I rumunskih grupa je bilo tek nešto manje od bugarskih. U školi su još bile turske, grčke, italijanske, francuske, mađarske i druge grupe.

Nastava u školi Neustrelitz je karakteristična za pravac i način obuke u okviru »Jagdverband-a«. Kada su, naprimer, pomenuti pripadnici »Jagdverband-a« za Srbiju i Hrvatsku bili na tečaju, u školi su bile i grupe Francuza, Mađara,

Rusa, a možda i drugih narodnosti. Grupe su bile međusobno odvojene. Obuka je bila teoriska i praktička, a obuhvatala je ove predmete: gimnastiku i sport, fizičko osposobljavanje; praktičke vežbe gađanja, naročito pištoljem iz džepa, za vreme hodanja, bočno, levom rukom i,td.; jahanje sa sedlom i bez sedla na različitom terenu i pri različitom vremenu, sedlanje i zauzdavanje, tovarenje konja ili mazgi, voltiziranje; topografija, poznavanje karata, orijentisanje na terenu; postupak sa raznim diverzantskim materijalom, udarnim i tempiranim upaljačima, upaljačima koji stupaju u akciju pri pojačavanju ili smanjivanju pritiska ili tereta, na određenoj visini itd., eksplozivnim olovkama, raznim fitiljima, bombama za zamagljivanje itd.; eksplozivna sredstva za miniranje, kao plastit E2, nipolit, dinamit, minima punjenja, eksplozivne kutije, eksplozivni ugalj, eksplozivni naboji; upaljači za upaljiv materijal, kao džepni upaljači, upaljive ampule, boce sa upaljivim smesama, upaljivi naboji, električni upaljači itd.; uništavanje mašina raznim kiselinama; miniranje drumova. Isto tako je u školski program ušlo i poučavanje o pitanjima obaveštajnoga rada, formiranje mreže, uspostavljanje i održavanje veza itd.

Rukovodilac tečaja je bio SS-kapetan Winter, koji je predavao o sabotaži na terenu, o taktici i o planu diverzije i njegovom sprovođenju. Pored njega su bili instruktori SS-potporučnik Bochmann, za fizičko osposobljavanje i jedan deo nastave gađanja, kao i SS-podoficiri Hen (sabotaža i diverzantska delatnost), Schulz (isto, kao i jahanje) i Steiner (jahanje). 0 razaranju električnim putem i o hemiskim i fizičkim razornim sredstvima predavao je neki von der Heide. Najzad, 1 sam Skorzeny je na kursu držao predavanja.

U školi u Friedenthal-u, kraj Oranienburg-a, nastavni plan je bio sličan onome u Neustrelitz-u. Ta škola je prvobitno bila zamišljena kao centar za obuku jedne jedinice u području nadležnosti RSHA, koja bi konkurisala Abwehr-ovom puku »Brandenburg«.

Pod nadležnošću »Jagdverband-a Suedost« radila je diverzantska škola u mestu Wullersdorf-u, severozapadno od Beča. Bila je smeštena u seoskoj školi. U istoj zgradi su se nalazile i prostorije za stanovanje i učionice, kao i kancelarija škole. Rukovodilac tečaja je bio potporučnik Ulrich, a njemu je pomagao SS-podoficir Awender. Ljudstvo za kurs je mahom bilo zavrbovano iz raznih trupnih i rezervnih je-

dinica Wehrmacht-a i oružanog SS-a. Izbor polaznika kursa izvršili su Ulrich i Awender, mahom na osnovu dobrovoljnih prijava. Uglavnom su tu bila posredi lica koja su vladala srpskohrvatskim jezikom. Školovanje je započelo nekako u drugoj polovini januara 1945 godine.

Prilikom prikupljanja ljudstva dato je bilo prvenstvo licima sa izvesncm školskom spremom. Objašnjeno im je da su dobrovoljci potrebni za specijalnu jedinicu, određenu za akciju na teritoriji NDH. Veći broj lica se javio zbog toga što su njihove jedinice imale biti u najskorijoj budućnosti bačene u borbu, pa su se nadali da će tako izbeći upotrebu na frontu. Treba usput primetiti da su Ulrich i Awender vrbovali i lica sa znanjem drugih stranih jezika. Od ovih su poznavaoci mađarskog smešteni takođe u Wullersdorf, a ostali u druge škole odnosno na druge tečajeve u bližoj i daljnoj okolini Beča. Poznat je, naprimer, kurs u Immersdorf-u, u blizini Wullersdorf-a, gde su školovani Čerkezi.

Plan nastave u Wullersdorf-u odgovarao je, uglavnom, sistemu obuke u Neustrelitz-u. Ulrich je predavao o političkoj i vojnoj situaciji, kao i o nekim drugim temama, ali se uglavnom ipak zadržao na kontroli nastave, koju su obavljala četiri instruktora. Nastava je bila teoriska i praktička sa vežbama na terenu. Ove su obuhvatale razna miniranja manjim količinama eksploziva. Mada je prvobitno bio predviđen na 3 do 4 meseca, tečaj je zbog razvoja ratne situacije skraćen i završen već krajem marta. Inače, kursisti su morali da potpišu obavezu čuvanja tajne, a bili su fotografisani u civilu, tobože radi istavljanja legitimacija kojima bi imali da pokušaju da se smeste na rad u pozadini protivničkih frontova. Sem toga su fotografije upotrebljavane za kartoteku Odeljenja VI/S RSHA. Po završetku školovanja učesnici su dobili civilna odela i obuću, zatim pušku, pištolj i dva raketna pištolja. Prema nekim podacima, po jedan broj učesnika kursa došao je iz Zagreba rukovodilac tamošnjeg »Jagdverband-a«, Baumann. Sa njim su se ovi odvezli u Zagreb, dok su ostali dodeljeni jedinicama koje su upotrebljene za odbranu Beča pred Crvenom armijom.

U Jaidhof-u, u blizini Krems-a, gde je bio jedan od centara »Jagdverband-a SO«, osnovana je bila i škola za diverzante. Ona je ustrojena oktobra 1944 godine, a centar je počeo da radi u isto vreme ili kratko vreme pre toga. Onamo

su bili prebačeni pripadnici već pominjane »jedinice Kirchner«, koja je u drugoj polovini 1944 godine operisala u Bosni i pretstavljala sastavni deo začetka iz kojeg su se razvili »Jagdverbaende Suedost«. Brojno stanje u Jaidhof-u bilo je normalno oko 120 ljudi od čega je jedan deo otpadao na stalno osoblje, a drugi na kursiste.

U Jaidhof-u je vršena obuka naročito radi usavršavanja radiotelegrafista raznih »Jagdkommandi« iz sastava štaba »Jagdverband-a SO«. Kursisti su mahom imali izvesno prethodno znanje radiotelegrafije, koje je trebalo upotpuniti i prilagoditi specijalnim zadacima. Tako su među njima bili i radiotelegrafisti koji su već ranije bili na dužnosti kod raznih jedinica, a koje je trebalo obučiti na specijalnim aparatima, predviđenim za »Jagdkommande«, i u šifriranju i dešifriranju.

Formalno je naziv »Jagdverband Suedost« u Jaidhof-u prvi put upotrebljen sredinom novembra 1944 godine, kada je tamo boravio major Benesch i održao ljudstvu predavanje 0 ovim formacijama i njihovom zadatku. Posle toga su od ljudstva uzete pismene obaveze o dobrovoljnom stupanju u »Jagdverbaende«. Oni koji nisu pristali da takve izjave potpišu bili su prekomandovani na front.

Kroz Jaidhof su prošle razne grupe; one su tu dobile kratku obuku, a zatim bivale upućene prema Jugoistoku. Načelno su se pripadnici grupa služili pseudonimima za prikrivanje pravog identiteta.

Ustvari je u školi Jaidhof vršeno neprekidno obučavanje po manjim grupama, i to individualno za svaku od njih. Kako bi koja grupa bila obučena, ona bi napustila školu i odlazila, verovatno na teren. Ostajalo je stalno osoblje, koje je obučavano u isto vreme i u raznim vidovima terenske borbe.

Postoje, naprimer, podaci da je decembra 1944 godine dobila radiotelegrafsku obuku u Jaidhof-u grupa od preko 10 Srba. Obuka je trajala oko mesec dana. Prema drugim podacima, jedan radiotelegrafski tečaj je bio februara i marts> 1945 godine, sa oko 50 do 60 učesnika. Načelno, kursevi nisu bili kruti, već su polaznici koji bi brže savladali gradivo bili 1 ranije upućivani na teren.

U Jaidhof-u je stalno boravio Benesch-ov ađutant, poručnik Barth, a u poslednjoj fazi rata je tamo bilo sedište samoga Benesch-a. Radiotelegrafske tečajeve je organizovao i njima rukovodio potporučnik Hilbig.

Grupa »Srpskog dobrovoljačkog korpusa« koja je pod komandom Vlade Lenca i Radoslava Pavlovića bila prebačena iz Beograda u Kaiserwald, u blizini Graz-a, podvrgnuta je u svome logoru i posebnoj obuci. Njenim pripadnicima je Pavlović saopštio da su prebačeni u logor da tamo završe .padobranski tečaj, posle kojeg će biti upućeni u Srbiju. Zatražio je apsolutnu konspirativnost i strogu poslušnost. Grupa je podeljena na dva dela od po 30 ljudi, a ove su obuhvatale po dva voda od oko 15 ljudi. Cete i vodovi su bili pod' komandom starešina iz »Srpskog dobrovoljačkog .korpusa«, koje su sprovodile vojnu službu prema starim jugoslovenskim pravilima. Nemački oficiri i podoficiri koji su se nalazili pri logoru dolazili su sa ljudstvom u dodir jedino kao nastavnici.

Nastava je bila usmerena na pripremanje ljudstva za diverzantske zadatke. Pod rukovodstvom poručnika Koch-a, instruktori (uglavnom tri nemačka podoficira) izvodili su obuku o upotrebi eksploziva, rukovanju njime, miniranju, načinu rušenja pojedinih objekata, zatim o rušenju kombinovanom sa izazivanjem požara itd. Ovakve diverzantske delatnosti fiazivane su »velikom sabotažom«. Pod »malom sabotažom«, koja je takođe izučavana, podrazumevalo se sabotiranje sitnim trikovima bez naročitog tehničkog materijala, kao, naprimer: onesposobljavanje kočnica na vozovima ubacivanjem peska ili sone kiseline; presecanje žica signalnih naprava pred železničkim stanicama; onesposobljavanje skretnica ubacivanjem kamenja ili nekog drugog pogodnog objekta; postavljanje oštrih predmeta po drumovima, pod prašinom, radi cepanja automobilskih guma; pravljenje jednostavnih drumskih prepreka itd. Isto takoi je predavano i o gerilskom ratovanju i o kretanju jedinica terenom, o njenom osiguranju, o kretanju po specijalnim uslovima (sneg, prelazak reka, pravljenje splavova), zatim o čitanju karata, orijentaciji na terenu i upotrebi naročitih oružja.

Neposredno sa ovom nastavom, koju je izvodilo nemačko osoblje, oficiri »Srpskog dobrovoljačkog korpusa« držali su predavanja o konspiraciji, upotrebi lažnih imena, čuvanju tajni itd. Zatim su davana uputstva o kretanju terenom na koji će diverzanti biti spušteni, a naporedno je vršena i ideološka nastava i indoktrinacija. Tu je kao predavač istupaoi i istaknuti pripadnik »Zbora« Roko Kaleb. O gerilskom, ratovanju su predavali i poručnici Lenac i Filipović.

Nastava je trajala oko dva meseca u Kaiserwald-u, a zatim je grupa prebačena u selo Gaistal, kod Graz-a. Tu je ona provela do kraja januara, ponavljajući u produženoj nastavi predeno gradivo.

d. Terenske akcije

Diverzantske grupe su imale na terenu da deluju u smislu pozadinske sabotaže, s tim da naporedno sa diverzijama i prepadima sprovode i podzemnu propagandu, to jest da organizuju reakcionarno orijentisane građane i seljake, pokušavajući da stvore front protiv narodne vlasti. Radi postizanja ovog drugog cilja, radilo se mnogo i na ideološkoj izgradnji pripadnika pojedinih grupa, naročito onih koje su regrutovane iz redova »Srpskog dobrovoljačkog korpusa«. Cilj je bilo da se, po dolasku na teren, svaki član diverzantske grupe može udejstvovati kao propagandista i organizator.

Bilo je predviđeno da će se diverzantske grupe na terenu rasturiti, formirajući ćelije od po tri člana. One bi imale da pridobijaju protivnike režima, da ih vaspitavaju politički i vojnički, i da ih osposobe kako bi i oni mogli sa svoje strane stvarati nove tročlane ćelije. Jedino bi uz komandanta grupe ostale dve trojke i centralna radio-stanica. Ostale radio-stanice diverzantske grupe trebalo je rasporediti tako da svaka može poslužiti za održavanje veze sa tri do pet najbližih trojki, koje bi sa ovom svojom radio-stanicom morale svakoga dana biti u dodiru preko kurira. Na taj se način htelo postići da komandant grupe bude uvek tačno obaveštavan o zbivanju na terenu. Iz dobivenih izveštaja bi eventualna grupna radio-stanica slala svoj izveštaj pretpostavljenoj vezi. Na teritoriji Srbije trebalo je da Radoslav Pavlović bude komandant svih spuštenih diverzantskih grupa, a da se njihovi rukovodioci odmah po svom dolasku na teren povezu sa njim. Trebalo je da Gašparević bude centralni obaveštajni organ, s tim da sa svih strana prikuplja od diverzantskih grupa izveštaje i da ih radiotelegrafskim putem, dostavlja Mandl-u.

Krajnji cilj terenske diverzantske delatnosti bio je organizovanje protivnika NOP-a i naredne vlasti na ideološkoj osnovi koju bi dala politička saradnja Draže Mihailovića, Milana Nedića i, Dimitrija Ljotića, na osnovima »zboraške« ideologije, a uz isticanje monarhizma. Radi sprovođenja ove po-

litičke koncepcije trebalo je da diverzantske grupe rade na stvaranju jake podzemne vojne organizacije koja bi u datom trenutku (predviđalo se ili vraćanje Wehrmacht-a na Jugoistok, ili pojava zapadnih saveznika na jugoslovenskoj teritoriji) imala da digne oružani ustanak protiv nove vlasti koju je NOP uspostavio u zemlji. Sabotažama je trebalo dotle unositi stalno uznemiravanje u područje na kojem su diverzantske grupe operisale, a u isto vreme ometati učvršćenje organa narodne vlasti. Njih je trebalo vršiti naporedno u raznim delovima zemlje, a tom prilikom ostavljati traga, pošto je sav materijal za sabotažu bio gotovo isključivo britanskog porekla. Ovi tragovi su imali da izazovu u narodu uverenje da je na delu grupa otpora nacionalističkog karaktera, koja se oslanja na Britance i preko njih dobija svoje snabdevanje. Na taj bi način i vlasti nove Jugoslavije dolazile do materijala koji bi prouzrokovao diplomatske konflikte i ubrzao onaj sukob između SSSR i zapadnih saveznika koji je pretstavljao poslednju nadu Trećeg Reich-a i kvislinga.

Da bi se celi ovaj plan mogao što uspešnije izvesti, trebalo je sabotaže vršiti jedino prema naređenju komandanta »Jagdkommandi« za Srbiju, to jest Pavlovića. Trojke, rasejane po terenu, imale su zadatak da osmatraju pogodne objekte za sabotažu i da o tome podnose komandantu izveštaje. Na osnovu njih bi ovaj određivao kakve sabotaže treba preduzimati i u koje vreme.

Iznenadni prepadi manjih razmera i lokalnog značaja imali su se izvoditi sadejstvom tri do četiri trojke, napadom na kakvu milicisku stanicu, komunikaciski objekt, fabriku ili slično. Pritom je glavni cilj bio izazivanje što veće uzbune, a zatim rasturanje trojki pre nego što bi stupile u dejstvo veće protivmere. I ovakve prepade je trebalo, isto kao i sabotaže, vršiti u isto vreme u raznim krajevima zemlje, kako bi se dobio utisak o većem prostranstvu podzemnoga pokreta. Naoružanje i oprema stizali bi diverzantskim grupama vazdušnim putem, na osnovu potreba o kojima bi ove javljale svojim pretpostavljenim vezama.

Karakterist'čno je da je Mandl, koji je razvio čitav svoj plan akcije, izjavio da je indiferentno za diverzantske grupe hoće li Nemačka izgubiti rat. »Nacionalna Srbija« bila bi u tom slučaju podržavana od strane Velike Britanije.

DIVERZANTSKE GRUPE

U završnoj fazi rata obrazovala je nemačka obaveštajna služba specijalne diverzantske grupe za rad na oslobođenim teritorijama. Te grupe su nosile naziv „Jagdkommando", a upućivane su u Srbiju delom kopnenim putem, a delom su spuštane padobranima. Grupu pod rukovodstvom Branka Gašparevića trebalo je da prebaci u Srbiju Draža Mihailović, koji je u to vreme otvoreno sarađivao sa Nemcima. Fotografija prikazuje Gašparevićevu grupu, odevenu u nemačke uniforme, a sastavljenu od ljotićevskih i četničkih elemenata. Sam Gašparević (gore) nosio je čin SS-kapetana. Dole: rukovodilac diverzantske aktivnosti nemačke obaveštajne službe, SS-pukovnik Otto Skorzeny

Što se tiče obaveštajne službe na terenu, Mandl je ukazao na potrebu da se vodi računa o tri kontraobaveštajne službe koje bi stupile u dejstvo pri pojavi ubačenih diverzanata. To bi bile, pored kontraobaveštajne službe NOV i POJ — za koju je Mandl isticao da je veoma solidna —, još i sovjetska i britanska. U smislu ovih ocrtanih Mandl-ovih koncepcija bila je i vršena obuka diverzanata pripremljenih za terenski rad u Srbiji. Gašparevićeva grupa je dobila naziv »Ringelnatter« (belouška), a grupa Bećarevića naziv »Sandwiper« (poskok).

Branko Gašparević, određen da rukovodi važnom »Jagdkommandom«, bio je učitelj. Služio je u Slavoniji. Za vreme okupacije došao je u Srbiju. U njegovom mestu su mu ustaše ubile roditelje. U Beogradu je stupio u »Zbor« i krajem 1941 godine ušao u »Srpski dobrovoljački korpus«, kao kapetan, prema činu koji je imao kao rezervni oficir jugoslovenske vojske. Aprila 1942 godine napustio je korpus, bio neko vreme nastavnik Doma za izbegličku decu u Smederevu i učitelj muzike. U kasno leto 1944 godine ponovo je mobilisan u »Srpski dobrovoljački korpus« i dodeljen diverzantskoj grupi, namenjenoj radu u Slavoniji, kojom je rukovodio Jovan Kraguljac. Tada je dobio i pseudonim »Gara de Bara«. Grupi je bio dodeljen kao nemački oficir za vezu Volksdeutscher Anton Schwarz, bivši fabrikant tutkala u Zaječaru, za vreme okupacije mobirsan u nemačku pomoćnu policiju, a naposletku primljen u SS, u kojem je dobio čin poručnika. Krajem septembra je cela grupa otputovala u Beč, gde ju je prihvatio SS-kapetan Rudolf Schrems, referent za NDH odeljenja VI E RSHA. Brojno stanje grupe je bilo 40 ljudi, a njen tadašnji zvanioni naziv »I srpski odred u Slavoniji«.

Mada je Rexeisen hteo grupu što pre da uputi u akciju, u Slavoniju, pojavile su se teškoće usled držanja NDH i usled komplikacija koje su mogle nastupiti zbog upotrebe jedne srpske diverzantske grupe na području ustaške vlasti.

Novembra 1944 godine je po naređenju Mandl-a i Schrems-a grupa upućena u diverzantsku školu u Neustrelitz-u i tamo podvrgnuta obuci koja je trajala nekoliko[1] nedelja. Bilo joj je priključeno još 10 ljudi, tako da je ukupno obuhvatala 50 pripadnika. Po završenom tečaju je grupa stigla u Jaidhof, a Gašparević i Schwarz su sa nekoliko pratilaca vraćeni u Friedenthal, kod Oranienburg-a, radi preuzimanja naoružanja i

materijala. Tom prilikom je Gašparević došao u vezu i sa Skorzeny-em.

Mandl je promenio prvobitni operativni plan i odredio da grupa ide u Sarajevo. Odatle je trebalo da uspostavi vezu sa pukovnikom Borotom i četničkim vojvodom Baćevićem, pripadnikom organizacije DM, sa kojima je Mandl stajao u vezi. Borota je imao da grupu dovede u vezu sa Dražom Mihailovićem, koji bi na samom terenu odredio akciju grupe.

Pre nego što je krenula u Bosnu, grupa je upućena u Apleton, na Neusiedel-skom jezeru, gde je postojala škola sa, logorom »Jagdverbaende Suedost«, pod rukovodstvom majora Boehm-a. Tu je u to vreme bila već grupa Boška Bećarevića. U Apleton-u je napravljen dogovor o budućoj akciji, u čijem je toku trebalo da na terenu dođe do saradnje između ove dve grupe, s tim da se Bećarević sa' nekolicinom svojih najboljih ljudi prikljuci Gašpareviću. Pre odlaska na teren je došlo do razlaza između Kraguljca i Gašparevića, pošto onaj prvi nije hteo da krene u akciju bez Ljotićevog naređenja. Mandl ga je smenio, postavio Gašparevića na čelo grupe, dok je Kraguljac upućen u Ilirsku Bistricu, štabu »Srpskog dobrovoljačkog korpusa«. Pre nego što je Gašparević otputovao' sa svojim ljudima u Bosnu pridružila mu se još i grupa ličkih četnika pod rukovodstvom Milana Kosanovića. Plan saradnje Gašparevićeve grupe sa vrhovnom komandom Draže Mihailovića predviđao[1] je, prema Mandl-ovim uputstvima, da Mihailović lično i preko svojih komandanata korpusa snabde grupu potrebnim objavama kako bi se ona mogla pretstaviti kao jedinica DM. Gašparević je imao da utvrdi i pravo držanje Mihailovića prema Nemcima, zatim njegove veze sa saveznickim pretstavnicima i njegov odnos prema Britancima i Amerikancima. Naposletku je trebalo da utvrdi stvarnoi stanje »jugoslovenske vojske u otadžbini«, njenu organizaciju, moral, naoružanje i spremu, sastav Mihailovićeve vrhovne komande i, kao najvažnije, Mihailovićeve namere u vojnooperativnom i političkom pogledu. Gašparević je imao da saopšti Mihailoviću da se za najpotrebnije stvari može obratiti odmah OKW-u preko najbliže nemačke komande, a da će mu doći, ako' je spreman na punu saradnju, delegacija OKW-a radi utvrđivanja njegovih potreba i uređenja isporuka. Iz ovoga se vidi da je Mandl hteo da se mimo formalno nadležnog Neubacher-a i Mihailovićevih pretstavnika Aćimovića i Rajka Pavlovića

koristi grupom Gašparevića za postizanje određenih političkih ciljeva prema Draži Mihailoviću.

U Sarajevu je Gašparevićeva grupa došla u vezu sa pukovnikom Borotom posredstvom Rudolf-a Treu-a, koji je tamo vodio ekspozituru nemačkog policiskcg atašea u NDH, a radio za Upravu VI RSHA. Zanimljivo je da se tu našao i inž. Erich Grothe, poznat iz vremena okupacije kao Abwehr-ov agent za održavanje veze sa organizacijom DM.

U selu Koprivni je Borota priveo Gašparevića Draži Mihailoviću, pored koga su bili generali Trifunović-Dronja. i Damnjanović, pukovnici Simić i Milovanović i još! neki drugi pripadnici »vrhovne komande«. Mihailoviću, kome se Gašparević sa svojom grupom stavio na raspoloženje, bilo je poznato da će mu ova doći, a znao je i za diverzantske kurseve u Austriji. Gašparević mu je izložio svoj zadatak i objasnio< da je naoružanje i sprema njegove grupe britanskog porekla, a da sve akcije treba da se pojavljuju kao pothvati britanskih komandosa protiv NOP-a, NOV i komunizma. Nemačku pozadinu celoga preduzeća treba prikriti. Mihailović se saglasio sa zadacima i metodima i odlučio je da zadrži pri »vrhovnoj komandi« grupu četnika koja je Gašpareviću bila priključena u Beču. Ovu je dodelio potpukovniku Sergiju Ivanoviću, jednome od rukovodilaca takozvanih »kraljevskih komandosa«, koji su bili obrazovani sa diverzantskim zadacima u okviru Mihailovićevih četničkih grupa. Gašparević je imao da formira novu grupu, čije je ljudstvo odabrano iz četničke »Kačerske brigade«.

Mihailović je naredio da grupa u prvo vreme po svome prelasku u Srbiju ne vrši nikakve sabotaže, već da stvori obaveštajni centar. U tu svrhu joj je pridodat poručnik Terzić, radiotelegrafista bivšeg jugoslovenskog vazduhoplovstva, koji je imao da dođe na čelo centra, s tim da se ovaj formira na području Rudnika. Potcentri, vezani za centar, trebalo je da budu izgrađeni u Šapcu, Beogradu, Požarevcu, Zaječaru, Nišu, Kragujevcu i Užičkoj Požezi, kao i u Zviždu.

Dok su Gašparević i Schwarz, koji ga je pratio upotrebljavajući pseudonim »Alexander Schreck«, hteli da što pre stignu u Srbiju, Mihailović je želeo da iskoristi spremnost Uprave VI da ga podupre obučenim diverzantima. Zato je u drugoj polovini februara 1945 godine vratio Schwarz-a u Beč s tim da tamo od Mandl-a zatraži upućivanje novih diver-

zantskih grupa, a naročito instruktora. Gašpareviću je izjavio da će svoje jedinice reorganizovati pomoću Nemaca, uklonivši iz njih sve elemente koji nisu sposobni za predviđene zadatke. Tražio je da mu se isporuči radio-stanica koju bi upotrebljavao za propagandu pod imenom »Slobodna Srbija« ili »Slobodna Jugoslavija«. Pored toga je tražio još i pet manjih radiostanica radi uspostavljanja veze sa grupama u Srbiji, kao i sanitetski materijal. Sem toga je zahtevao da bude obavešten 0 budućim nemačkim vojnim namerama na Balkanu. Ako bi došlo do ofanzive Wehrmacht-a, on bi prešao u Srbiju, s tim da je uz nemačku pomoć okupira. Ako bi se Nemci povukli, treba da mu predadu Sarajevo.

Iz radiograma koji je u to vreme, to> jest krajem februara 1945 godine, Gašparević uputio Mandl-u vidi se da je najvažniji i najkrupniji zadatak koji je primio bio potpuno svojevrstan 1 da nije imao veze sa samom diverzantskom grupom. »Schwarz odmah da krene«, javlja Gašparević. »Ja moram preko Drine dok nisam izgubio kanal... Sve stvari neka bezuslovno ponese, a naročito su važni otrovi. Četiri velika komunistička funkcionera treba da se uklone tim otrovima ...«.

Gašparević je doista imao lični zadatak da sa još nekim specijalno odabranim svojim saradnikom pređe u Beograd. Schwarz, koji je iz Beča stigao natrag u Bosnu aprila 1945 godine, požurivao ga je, opominjući ga da »u najskorije vreme treba da stigne u Beograd«. Tada je Gašparević, uostalom, i saopštio Schwarz-u, kao što je već ranije pomenuto, da mu se razboleo »najbolji čovek« — Boško Gatalica — koji ima da izvrši atentate na maršala Tita i visoke rukovodioce NOP-a.

Inače, veza koju je Gašparević bio uspostavio između Mihailovića i Mandl-a, a po kojoj je radio Schwarz kao posrednik, dobro je funkcionisala i ovaj je doneo zatraženi materijal, a za Mihailovića radio-stanicu i lekove. Tu je od značaja da je Mandl najpre morao od Neubacher-a dobiti saglasnost pre nego što je mogao poslati Mihailoviću traženu radio-stanicu. To pokazuje da je Neubacher imao važnih ingerencija i prema radu »Jagdkommandi«, koje su, inače, bile pod Upravom VI RSHA.

Preko Semberije je Gašparević, čija se preostala grupa počela rasturati usled sve očevidnijeg sloma stvari za koje se i ona bila angažovala, bezuspešno pokušao da pređe u Srbiju. Grupa mu se naposletku raspršila, a on sam je zarobljen.

Tako se završio ambiciozni pothvat u koji je Uprava VI bila uložila toliko truda i nade.

Može se još pomenuti da je Gašpareviću, po njegovom dolasku u Bosnu, bio priključen Nikola Nećak, bivši pripadnik »Srpskog Gestapo-a, koji je bio prošao kroz obuku na Iriškom Vencu, u Zagrebu, kao i na drugim mestima, i najzad bio dodeljen za diverzantski rad i kao radiotelegrafista centru u Sarajevu.

Dok je Gašparevićev pothvat pretrpeo slom pre nego što je cn sam uspeo sa svojim ljudstvom da stigne do Srbije, grupa koja je obrazovana u Kaiserwald-u zaista je bila spuštena na srpsku teritoriju. Ona je u Gaistal-u, po završenoj obuci, bila podeljena u dva dela. Jedan je bio određen za Dalmaciju i u nju su ušli oni pripadnici grupe koji su bili odande rodom. Na njeno čelo je došao Vlado[1] Lenac. Drugi deo grupe je određen za Srbiju, pod komandom i rukovodstvom Radoslava Pavlovića.

Pošto je u Gaistal-u primila još neke delove spreme, kao doglede, kompase, pištolje, džepne električne lampe, itd., grupa za Srbiju je otpremljena u Wiener Neustadt. Prethodno su njeni pripadnici imali da ostave sve svoje lične stvari. Naročito im je zabranjeno da nose sa sobom pisma, slike i ma šta iz čega bi se moglo utvrditi njihovo pravo ime ili identitet. Dobili su i lažne dokumente, prema kojima su njihovi imaoci bili radnici u raznim fabrikama.

U Wiener Neustadt-u posetio je grupu još i Ljotić u pratnji svoga saradnika Boška Kostića. On je pripadnicima grupe održao govor pun religioznih obrta, ali i raznih bližih uputstava. U pogledu njihovog zadatka, rekao je pripadnicima grupe da je u pitanju velika stvar koju će »istorija srpskog naroda zapisati zlatnim slovima«. Naročito je pozvao grupu da bezuslovno sluša Pavlovića, kome je on dao sva konkretna uputstva. Naredio je da se ništa ne preduzima na svoju ruku, bez Pavlovićevog znanja i odobrenja.

Na prebacivanje u Srbiju grupa je čekala celi februar 1945 godine. Zbog nepogodnih vremenskih uslova nije mogla biti transportovana. Pavlović je tada saopštio da će se na samom terenu grupa podeliti u dva dela, pri čemu će jedan biti određen za okolinu Valjeva i zapadni deo Srbije, a drugi za okolinu Kruševca.

Uoči polaska došao je poručnik Wuensch, a izvršen je još i specijalni lekarski pregled pripadnika grup2, kojom prilikom su dvojica otpali. Najzad je noću između 1 i 2 aprila 1945 godine Pavlović sa 16 fizički najsposobnijih pripadnika grupe prebačen avionom do nad Kopaonik, gde su spušteni padobranom. Druga polovina Pavlovićevog ljudstva ostala je da čeka njegov poziv, pa da i ona bude prebačena. Međutim pošto se već nekoliko dana po spuštanju prve grupe njena radio-stanica bila pokvarila, to ovaj poziv nije mogao biti upućen. Ipak je preostali deo Pavlovićeve grupe dvadesetak dana kasnije bio spušten kod Podujeva, pošto joj je prethodno pokazana lažna depeša koja je, tobože, došla od Pavlovića iz Srbije. Dalmatinska grupa pod Lencem, o kojoj je napred bilo reči, nije uopšte stigla da bude transportovana, već je prebačena u Slovenačko Primorje, u sastav »Srpskog dobrovoljačkog korpusa«.

Pre prebacivanja u Srbiju bilo je predviđeno da se grupa sa Kopaonika prebaci prema Belom Brdu, a zatim da nastoji da uspostavi vezu sa kapetanom Acom Stojkovićem, ranijim komandantom bataljona u sastavu »Srpskog dobrovoljačkog korpusa«, koji je sa ostacima svoje bivše jedinice bio tobože negde »u šumi«. Međutim kada se grupa spuštala na Kopaonik, umesto na čistinu pala je u neki potok, u dubok sneg. Prilikom pada jedan od njenih pripadnika je poginuo, a drugi je bio teže povređen. Četvorica pripadnika grupe bili su izbačeni podalje odatle, pri drugom naletu aviona. Od deset kutija sa hranom i spremom otkrivena je svega jedna, zatrpana u snegu, i to tek posle nekoliko dana. Rastureni, diverzanti su lutali u tome kraju, podeljeni na manje grupice, pokušavajući da stignu u svoje krajeve. Oni su svi do jednoga bili pohapšeni ili su poginuli. Druga grupa od 14 ljudi, koja se spustila kod Podujeva, isto je tako odmah čim se pojavila na terenu pala u ruke narodne vlasti. Jedan od njenih pripadnika prijavio je grupu mesnoj partizanskoj jedinici i doveo je na mesto gde se grupa skrivala.

Grupa Boška Bećarevića, koja je stigla u Beč, zajedno sa ostalim grupama, septembra 1944 godine, brojala je oko 50 ljudi. Od ovih je 30 do 35 otišlo na kurs u Friedenthal, kod Oranienburg-a. Dvojica radiotelegrafista su upućeni u Jaidhof na radiotelegrafski tečaj, zajedno sa nekim pripadnicima »Srpskog dobrovoljačkog korpusa«. U grupi koja je prošla

TO JE BIO KRAJ

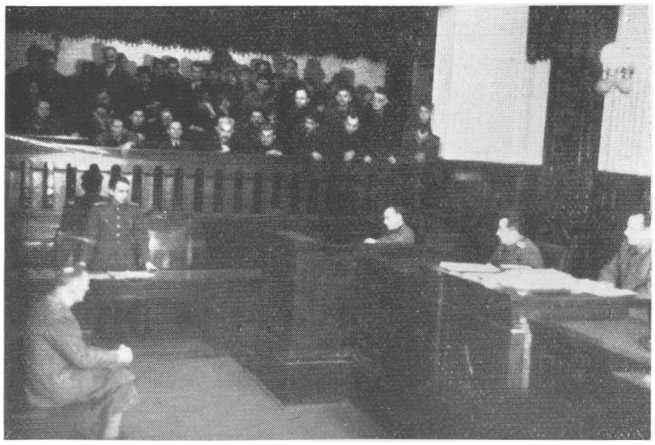

Posle vojnog poraza Hitler-ovog Trećeg Reich-a, pretstavnici okupacionog režima u Srbiji stigli su na optuženičku klupu. Na gornjoj fotografiji: suđenje nekolicini istaknutih okupatorskih funkcionera. Prvi sleva je general Dankelmann, nekadašnji Vojni zapovednik Srbije. Treći zdesna je Franz Neuhausen, nekadašnji svemoćni „Generalni opunomoćenik za privredu u Srbiji". Drugi zdesna je Viši vođa SS i policije, SS-general Behrends. Dole: šef upravnoga štaba Vojnog zapovednika, državni savetnik Turner, pred Vojni sudom

kroz kurs u Friedenthal-u (po drugim izvorima: u Neustrelitz-u) nalazili su se, sem Bećarevića, još i šefovi policiskih agenata iz raznih mesta u Srbiji (iz Požarevca, Leskovca itd.). Po završetku kursa vraćena u Beč, Bećarevićeva grupa je imala da ubrzo krene ili u Bosnu, ili da bude vazdušnim putem spuštena u koloni Beograda. Međutim decembra 1944 godine ona je još bila u Apleton-u, na Neusiedel-skom jezeru. Bila je prošla kroz još jedan tečaj, na kojem su, uglavnom, rađene stvari iz sektora obaveštajne službe. Tada je izgledalo da će grupa ipak biti prebačena u Srbiju i da će se njeni pripadnici razići po raznim mestima, u sprovođenju svojih zadataka. Bili su snabdeveni civilnim odelima, neki od njih britanskim i sovjetskim uniformama. Kao što je već pomenuto, postojao je i plan da se Bećarević sa svojom grupom udruži sa Gašparevićevom grupom. Doista je Borota, februara 1945 godine, očekivao da će Bećarević sa svojim ljudima stići u Sarajevo. Međutim grupa je sredinom marta još bila u Beču, pa je zatim upućena u Ilirsku Bistricu. Došao je i kraj rata a ona nije stavljena u akciju kao što je bilo predviđeno.

Pozadina ovog zadržavanja pripremljene i obučene grupe, sastavljene od naročito kvalifikovanih pripadnika, nije potpuno jasna. Rudolf Staerker, glavni agent inž. Neubacher-a za rad sa četnicima DM, zabeležio je 17 februara 1945 godine razgovor koji je u njegovom prisustvu vodio Milan Aćimović sa Bećarevićem. Tada je Bećarević bio zatražio od Aćimovića da sa 45 ljudi, iz Apleton-a, pređe u Bosnu, Draži Mihailoviću. Nedić je bio tražio da Bećarević sa svojom grupom ode u Sloveniju, ali je ovome stalo da stigne u Srbiju, pa je zato Nedićevo traženje odbio. Zatim je Bećarević izvestio Aćimovića da je njegova grupa stekla izvanrednu obuku i da je odlično opremljena.

Izgleda da je glavni razlog za prebacivanje Bećarevićeve grupe štabu »Srpskog dobrovoljačkog korpusa« bio u tome što su on i njegovi ljudi ocenjeni negativno, kao korumpni i kao nepouzdani po pitanju odnosa prema zapadnim saveznicima. Tako bar navodi SS-kapetan Schrems, koji je od strane Uprave VI RSHA držao dodir sa grupom. Zaista bi ovo objašnjenje moglo u izvesnoj meri biti tačno, s obzirom na to da je nemačka obaveštajna služba u početku okupacije sumnjala da je Bećarević pre rata radio za francuski obaveštajni

servis. No potreba za njim, kao za najistaknutijim poznavaocem borbe protiv KPJ, prevagnula je tada nad svima ostalim momentima. S druge strane, međutim, opravdano se može Schrems-ovom objašnjenju prigovoriti da je pomagan Mihailović, da su mu upućivani i obučeni diverzanti, pa i materijal, oružje itd., mada se znalo da bi on, čim se eventualno pojave na jugoslovenskoj teritoriji zapadni saveznici, okrenuo leđa Nemačkoj i pristao uz njih. Protivnik prema kome je trebalo upotrebiti Bećarevićevu grupu bio je NOP, a ne eventualni anglo-američki desant.

Prema tome je morao uz ove opšte razloge postojati i kakav specijalni, koji se pojavio pošto je okončano specijalno i skupo obučavanje Bećarevićeve grupe, a koji je bio dovoljno jak da Mandl odustane od njene predviđene upotrebe i da je pošalje u Primorje. To nije mogla biti sumnja u rešenost grupe da protiv NOP-a izvrši postavljene zadatke, jer je Bećarević čak bio odbio Nedićevo traženje da pređe u Sloveniju i zahtevao da bude upotrebljen za diverzije u Srbiji. Isto je tako bilo isključeno da se pretpostavi ma kakva namera o eventualnom prelaženju Bećarevićeve grupe na stranu NOP-a, pošto su tu sve bila u pitanju lica koja su se službom okupatoru i nedelima protiv naroda bila nepopravljivo kompromitovala.

Uostalom, i »dalmatinska grupa« Vlade Lenca, koja je obučena u Kaiserwald-u, a koja je nesumnjivo bila politički pouzdana u očima okupatora, nije upotrebijena na terenu. Je li tome bio razlog što su Nemci uvideli da je ovakva upotreba postala bespredmetnom i besciljnom, jer je njihov neposredni slom već stajao pred vratima? Možda je slabi uspeh koji su postigle grupe Radoslava Pavlovića i Branka Gašparevića bio presudan u odluci da Lenac sa svojim ljudima ne bude poslat u planiranu akciju.

Međutim, ovde treba pomenuti da su na terenu bili upotrebljeni diverzanti koji su obučeni u okviru »Jagdverband-a« za Mađarsku, koji se nalazio u sastavu »Jagdverband-a Suedost«. Ti su diverzanti obučeni na terenu na teritoriji Jugoslavije, u Vojvodini. Kao primer za ovaj rad može se uzeti slučaj Stevana Polareckog iz Beča, koji je za vreme okupacije služio u SS-u, a novembra 1944 godine stupio u »Jagdverband«.

Dinić

Mihailović i Jovanović

PRED LICEM NARODA

Jovanović

Zajedno su se našli na optuženičkoj klupi dva najvažnija saradnika okupatorovog policiskcg i obaveštajnog aparata: Tasa Dinić i Dragomir Jovanović. Pred sudijama, pred mikrofonom koji je omogućio ceiome narodu da prati suđenje, pokušavali su da pravdaju svoje zločine. Suočeni, Draža Mihailović i Jovanović uzajamne su se optuživali. Neumitna presuda izrekla im je zasluženu kaznu: smrt za izdajstvo i zločine protiv svoga naroda

Polarecki je u to vreme, zbog nekih disciplinskih krivica, bio predviđen za kazneni bataljon. Zajedno sa drugim pripadnicima SS-a, među kojima je bilo Vojvođana srpske, slovačke i nemačke narodnosti, Polareckog je odabrao kapetan Kirchner, poznat kao raniji rukovodilac FAT-a 214. Prilikom odabiranja objasnio im je da će biti upotrebljeni u pozadini fronta, s tim da ometaju borbu i transport Crvene armije, da vrše atentate na ruske oficire i rukovodioce gde im se za to bude ukazala prilika, i da će u tu svrhu biti kao civili kamuflirano ostavljeni u mestima iz kojih će se nemačke jedinice povući. Nekoliko dana kasnije je Kirchner podelio 12 Vojvođana, koje je tom prilikom bio odabrao za svoj »Jagdverband« za Mađarsku, na tri grupe od po četiri čoveka. Rukovodioci ovih grupa su bili pripadnici SS-a Ninčević, Stevan Sabo i Gagić. Polarecki je bio u Sabovoj grupi. Pripadnici grupa su dobili civilna odela, a umesto svih isprava — propusnice otštampane na tankoj svili koje su imale da budu ušivene u odelo. Naoružani su britanskim mašinkama i pištoljima, kao i prigušivačima zvuka, zatim ručnim bombama, eksplozivom (plastičnim), upaljačima i fitiljima i »Panzerfaust-ima«. Sem toga su primili i konzerviranu hranu.

Bez ikakve posebne prethodne obuke, sem teoriskih objašnjenja koja je diverzantima dao sam Kirchner, grupe su padobranom spuštene iz aviona u Vojvodinu. Ninčevićeva grupa je spuštena na sektor Subotica-Palić, Gagićeva kod Novog Sada, a Sabova grupa u oblasti Bača i Parabuća. Grupe nisu snabdevene radio-aparatima, već im je bilo naloženo da međusobno uspostave kurirsku vezu, a da se zatim jedan od njihovih pripadnika vrati preko fronta na nemačku stranu sa izveštajem, posle čega bi dobili pojačanje i radio-stanicu.

Cela je Sabova grupa odmah posle spuštanja pohapšena, a tako su prošle i Ninčevićeva i Gagićeva grupa. Polareckog je prevrbovala sovjetska obaveštajna služba i dala mu zadatak da se vrati svome »Jagdverband-u«, da tamo utvrdi što više imena, da se slika sa drugim pripadnicima »Jagdverband-a« i da prikupi podatke o njegovom radu. Između ostaloga je trebalo da utvrdi gde se nalazi štab »Jagdverband-a« i kako je kamufliran, koje su šifre njegovih radio-stanica, u kakvim odelima se šalju ljudi na diverzantske zadatke iza linija Crvene armije, pod kakvom lozinkom prelaze front kada se vraćaju, gde se bunkeriše eksploziv itd. Polareckom je na-

loženo još i da nastoji da se što duže zadrži kod »Jagdverband-a« i da insistira na tome da ovaj svakoj grupi spuštenoj iza sovjetskog fronta pošalje radio-stanicu i da grupama dodeli podoficire ili oficire kao vođe. Najzad je trebalo da zavrbuje neke od pripadnika »Jagdverband-a«, s tim da se ovi odmah jave najbližoj sovjetskoj komandi čim budu spušteni. Preko ovih je trebalo da šalje i izveštaje.

Krajem januara je Polarecki prebačen preko fronta u blizini Pitomače na nemačku stranu, pošto je prethodno potpisao obavezu za sovjetsku obaveštajnu službu. Po prelasku fronta prijavio se sa svojom nemačkom svilenom propusnicom prvom nemačkom oficiru na koga je naišao i sproveden je u Koprivnicu, a odatle u diverzantski centar »Jagdverband-a« za Srbiju i Hrvatsku u Peterancu. Pošto je kratko vreme proveo tamo i u Zagrebu, Polarecki je upućen preko Maribora u Ebreichsdorf, u blizini Beča, gde se nalazio štab »Jagdverband-a« za Mađarsku. Pored Kirchner-a bili su još SS-poručnici Lux i Jaksch, — ovaj drugi poznat kao raniji komandir 9 čete puka SS-divizije »Brandenburg«, formirane u Sandžaku.

Krajem marta je grupa u Ebreichsdorf-u, koja je brojala oko 150 lica, pročišćena i oko 40 njenih pripadnika je upućeno na front kod Beča. Jedna manja grupa je bila otpremljena u Linz, s tim da se odatle prebaci avionom u pozadinu fronta, a druga grupa je upotrebljena u Mađarskoj. Početkom aprila je u Austriji, kod mesta Ramsau-a, preostalo ljudstvo »Jagdverband-a« iskopalo veći broj bunkera i tamo sklonilo velike količine opreme, oružja, pa čak i motorna vozila, kao i hrane, radio-stanice itd. Ubrzo se ovaj kraj, usled napredovanja sovjetskih jedinica, našao u pozadini fronta i Polarecki se doista ponovo prijavio sovjetskoj obaveštajnoj službi, pomažući joj da otkriva lica koja su pripadala »Jagdverband-u«.

Zanimljivo je da se za »Jagdverband« za Mađarsku ljudstvo odabiralo i u mađarskoj vojsci. Tako je iz sastava tenkovskog bataljona mađarske I konjičke divizije odabrano ljudstvo koje je decembra 1944 godine bilo dodeljeno SS-poručniku Jaksch-u. Sa Jaksch-om su pri obuci odabranog ljudstva sarađivali i mađarski oficiri. Ljudstvo je prošlo najpre kroz pripremni kurs, a zatim je, početkom 1945 godine, bilo

SARADNTCI OKUPATORA
NA OPTUŽENIČKOJ KLUPI

Mušicki

Mihailović

Vujković

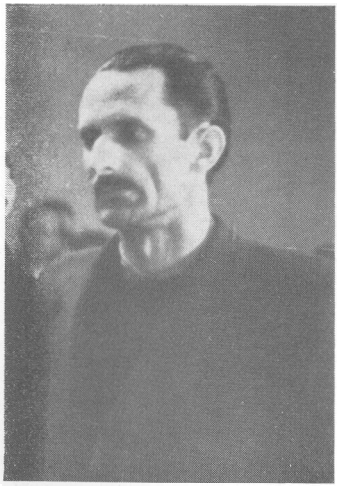

Bećarević

Na optuženičkoj klupi našli su se, posle oslobođenja i mnogi okupatorovi saradnici. Gore: komandant „Srpskog dobrovoljačkog korpusa", Košta Mušicki i Draža Mihailović. Dole: starešina Banjičkog logora Vujković i šef protivkomunističkog cdeljenja Specijalne policije, Boško Bećarević, dva čoveka koja su skrivila smrt hiljade rodoljuba

prebačeno u Ebreichsdorf. Tu je upotrebljeno u sklopu delatnosti »Jagdverband-a«.

Na kraju treba reći da je i u okviru »jugoslovenske vojske u otadžbini« Draže Mihailovića bila formirana posebna diverzantska grupa pod nazivom — već pomenutih — »kraljevskih komandosa«. Škola u kojoj su obučavani pripadnici ovih komandosa nalazila se u Modricu, u Bosni, a njen komandant je bio generalštabni pukovnik Pavlović. Kroz školu je prošlo nekoliko grupa od po 70 do 100 ljudi, od kojih se prva, predvođena majorom Sašom Mihajlovićem, prebacila u Srbiju, na područje beogradskog okruga, druga je bila pohvatana prilikom prebacivanja preko Drine, a treća je krajem marta 1945 godine stigla na područje Višegrada. Četvrta grupa je bila još na obuci i trebalo je da se prebaci u Srbiju aprila 1945 godine.

U vezi sa ovom delatnošću četnika, čije bliže razmatranje ne ide ovamo, treba pomenuti da je svakako za tu školu Mihailović bio tražio instruktore i diverzantski materijal preko Gašparevića, o čemu je već bilo reči. Zatim, u nastojanju da stvori diverzante za akciju u Srbiji, a na osnovu nade da će se moći održati duže vreme u Bosni, Mihailović je upućivao i svoje četničke rukovodioce na diverzantske kurseve u Reich-u. Tako je potpukovnik Sergije Živanović, komandant »Vučjačkog četničkog korpusa«, otišao sa grupom svojih vojnika na kurs u Austriji, s tim da se kasnije sa svojim ljudima padobranom spusti u Srbiji, u okolini Zaječara.

U ćelom kompleksu srpskih »Jagdverband-a« zanimljivo je, na kraju, sagledati ulogu koju je u ovom odabiranju aktivista imao SS. Uzevši u svoje ruke komandu nad aktivnim oružanim snagama kvislinških grupa, SS ne samo što je stekao ljudski rezervoar za svoje posebne akcije već je sebi obezbedio i značajan politički uticaj. Isto tako je SS uzeo na sebe i snabdevanje Draže Mihailovića, gde se ukopčao Mandl, potiskujući dotadašnju funkciju Wehrmacht-a u tom pogledu. Naročito je i traženje Mihailovića da se snabdeva obučenim diverzantima i posebnim diverzantskim materijalom olakšalo RSHA-u da neposrednim dodirom stvori sebi u četničkom kompleksu obaveštajne pozicije i politički uticaj. U ovoj delatnosti je postojala koordinacija između RSHA i Glavne uprave SS, nadležne za oružanu SS (Waffen SS). Ne-

sumnjivo da ovaj prodor SS-ovskog uticaja u vojnom i političkom pogledu, ne govoreći o obaveštajnom, treba oceniti delimično i u sklopu opšte težnje Heinrich-a Himmler-a da osvoji što više ključnih pozicija, izgrađujući svoj položaj najmoćnijeg čoveka u Reich-u posle Hitler-a.

Ovaj razvoj je prekinut nemačkim slomom. Ruševine Trećeg Reich-a zatrpale su Himmler-a sa njegovim ambicioznim planovima i njegov SS kojem je bio poverio njihovo ostvarenje.

SPISAK CENTARA

nemačke obaveštajne službe u Srbiji po mestima.

CCentri operativne Ic-službe uneseni su u ovaj spisak jedino •ukoliko su rukovodili Abwehr-ovim frontnim ustanovama, ili su sami vršili obaveštajnu delatnost izvan operativnoga okvira).

Aleksinac:	— Stanica vojne žandarmerije (kao ispostava FK Niš)
Alibunar:	— Luftwaffen-Funküberwachungskompanie — odred
Aranđelovac:	— Ortskommandantura
Bačka Topola:	— Logor KdS-a Segedin
Bar:	— Meldekopf FAT-a 379 — Platzkommandantura
Bela Crkva:	— FAT 387 — Uporište BdS-a
Bela Palanka:	— Stanica vojne žandarmerije (kao ispostava FK Niš)
Beograd:	— Abwehrkommando Hofmeister — Abwehrkommando Kiesewetter — Abwehrkommando' Schmalschlaeger — Afulei — Abwehr-Funkleiter (Ast Beograd) — Ast — Wehrmachtsverbindungsstelle — Auswertungsstelle odeljenja Ausland — BdO — BdS — BdS —• logor Banjica — BdS — logor Sajmište — BdS — oficir za vezu Zemun — „Deutsche Wochenschau" — punkt d-r

Georg Krause-a
— Einsatzgruppe Sipo i SD-a
— Einsatzkommando Sipo- i SD-a
— FAK 111
— FAK 201
— FAK 310
— FAT 125
— FAT 128
— FAT 185 L
— FAT 218
— Feldkommandantura (V)
— Feldnachrichtenkommandantur
— GFP-Gruppe 20
— GFP-Gruppe 612
— Komanda vazduhoplovne oblasti — Ic
— Landposten Beograd/Zemun (Abwehr III Wi/Do)
— Leitgruppe AO Beograd
—- Luftwaffen-Funküberwachungskompanie z. b. V.
— Oblasna policiska komandanturä
— Opunomoćenik ministarstva inostranih poslova — oficir za vezu BdS-a
— Ortskommandantura
— „Passbuero d-r Rauter" — agent. Stadle, referat III F (odeljenje III Ast-a Beograd)
—• Rukovodni direktor tajne vojne policije — potema centrala
— Specijalno izviđačko- odeljenje za vezu (Na 4)
— Stadtbuero „Saturn" — referat III C (odeljenje III Ast-a Beograd)
— Viši vođa SS i policije za Srbiju
— Vojna grupa F — Ic/AO
—- Vojni, zapovednik — Ic

Bijelo Polje:
— Uporište BdS-a

Bitolj:
— Ispostava GFP-Grupe 510
•— KO Sofija — Aussenstelle Dcnia

Bor:
— Ispostava BdS-a
— Meldekopf Ast-a Beograd
— Ortskommandantura
— Uporište Leitgruppe AO

Cetinje:
— FAT 379
— Feldkommandantura
— Ispostava BdS-a
—• Oblasna policiska komandantura (BdO Beograd)

— Platzkommandantura
— Sekretarijat GFP-Gruppe 639
— Uporište FAT-a. 174

Čačak:
— Feldkommandantura
— Ispostava BdS-a
— Kreiskommandantura
— Logor
— Meldekopf Ast-a Beograd
— Ortskommandantura

Coka:
— Logor
— Uporište BdS-a

Debar:
— FAT 378
— Meldekopf Ast-a Beograd
— Obaveštajni punkt (Donia)
— Ortskommandantura
— Policija poretka (BdO Beograd)
— Uporište EK Sipo i SD Tirana

Deg:
— Uporište FAT-a 207

Đevđelija:
— Ispostava GFP-Gruppe 510

Đorče Petrov (Hanrijevo):
— FAT 214

Donji Milanovac:
— Landposten III Wi/Do Ast-a Beograd
— Stuetzpunkt Ast-a Beograd
— Uporište Leitgruppe AO

Duga Poljana:
— Meldeko^f Ast-a Beograd

Gornji Milanovac:
— Abwehrtrupp (Meldekopf) Ast-a Beograd
— Ortskommandantura
— Uporište Leitgruppe AO

Gostivar:
— Meldekopf FAT-a 214
— Uporište EK Sipo i SD (Tirana)

Gusinje:
— Uporište FAT-a 207

Herceg Novi:
— Platzkommandantura

Istok:
— FAT 207

Ivanjica:
— Meldekopf Ast-a Beograd

Jagodina:
— Ispostava B'dS-a
— Kreiskommandantura
— Okružna policiska uprava (BdO Beograd)

Jaša Tomić:
— Ispostava carinske pogranične zaštite
— Uporište BdS-a

Kičevo:
— Uporište EK Sipo i SD (Tirana)

Kikinda:
— Uporište BdS-a

Kladovo:
— Ispostava BdS-a
— Landposten III/Wi/Do Ast-a Beograd
— Meldekopf (rezidentura) Ast-a Beograd

Knjaževac:
— Rezidentura Ast-a Beograd

Kosovska Mitrovica:
— Armiski korpus — Ic/AO
— Ispostava BdS-a
— Ispostava GFP-Gruppe 20
— Kreiskommandantura
— MK Ast-a Beograd
— Obaveštajni punkt (Donia)
— Okružna policiska uprava (BdO Beograd)
— Uporište Leitgruppe AO

Kotor:
— Ispostava BdS-a
— Ispostava GFP-Gruppe 639
— Meldekopf FAT-a 174
— Meldekopf FAT-a 379
— Platzkommandantura

Roviljača:
— Abwehrtrupp (Meldekopf) Ast-a Beograd
— Ispostava specijalnog izviđačkog odeljenja za vezu
— Meldekopf FAT-a 125

Kragujevac:
— Ispostava BdS-a
— Ispostava GFP-Gruppe 20
— Kreiskommandantura
— Meldekopf Leitgruppe AO
— Okružna policiska uprava (BdO Beograd)
— Uporište Ast-a Beograd

Kraljevo:
— Ispostava BdS-a
— Meldekopf Ast-a Beograd
— Kreiskommandantura
— Oblasna policiska komandantura (BdO Beograd)
— Uporište Leitgruppe AO

Kruševac:
— Ispostava BdS-a
— Kreiskommandantura
— Okružna policiska uprava (BdO Beograd)

— Stuetzpunkt Ast-a Beograd
— Uporište Leitgruppe AO

Kumanovo:
— Meldekopf Ast-a Beograd
— Meldekopf Leitgruppe AO

Kuršumlija:
— Ortskommandantura

Leskovac:
— Ispostava BdS-a
—• Kreiskommandantura
— Okružna policiska uprava (B'dO Beograd)
— Stuetzpunkt Ast-a Beograd

Ljubovija:
— Stuetzpunkt Ast-a Beograd
— Uporište Leitgruppe AO

Loznica:
— Ispostava BdS-a
— Stuetzpunkt Ast-a Beograd
— Uporište Leitgruppe AO

Mladenovac:
— Ispostava Ic/AO Vojnog zapovednika za Srbiju

Negotin:
— Ispostava BdS-a
— Ispostava carinske pogranične zaštite
- Meldekopf FAT-a 125
—• Rezidentura Ast-a Beograd

Niš:
— Einsatzkommando EG Beograd
—• Feldkoimmandantura
— Ispostava BdS-a
— Ispostava GFP-Gruppe 20
— Kreiskommandantura
— Logor
— Meldekopf Ast-a Beograd
—• Oblasna policiska komandantura (BdO Beograd)

Niška Banja:
— Feldnachrichtenkommandantur

Novi Pazar:
— Meldekopf FAT-a 125
— Meldekopf Leitgruppe AO
— Obaveštajni punkt Ast-a Beograd
— Uporište BdS-a

Novi Sad:
— Einsatzkommando EG Beograd
— Ispostava Sipo i SD KdS-a Segedin

Ohrid:
— Meldekopf FAT-a 208
— Meldekopf FAT-a 378

Oršava:
— Aussenposten Ast-a Beograd

Pane evo:	— Diverzantski kurs (Abwehr II) — Einsatzkommaiido EG Beograd — Feldkcmmandantura — Ispostava GFP-Gruppe 20 — Komanda vojnog vazduhoplovstva za Jugoistok — Ic — Landposten III Wi/Do Ast-a Beograd — Logor — Meldekopf Ast-a Beograd — Meldekopf Leitgruppe AO — Uporište BdS-a
Peć:	— Ekspozitura EK Sipo i SD-a (Tirana) — FAT 202 — FAT 207 — Meldekopf Ast-a Beograd — Meldekopf FAT-a 173 — Punkt BdS-a — Uporište Leitgruppe AO
Petrovac na Mlavi:	— Ortskommandantura
Petrovaradin:	— Einsatzkommando EG Beograd
Plav:	— Landposten III Wi/Do Ast-a Beograd — Uporište FAT-a 207
Pljevi ja:	— Uporište BdS-a
Podgorica (Titograd):	— Ekspozitura BdS-a — FAT 215 — Ispostava GFP-Gruppe 639 — Platzkommandantura — Rezidentura FAT-a 379 — Uporište MK Kotor FAT-a 174
Podujevo:	— Ogranak Ast-a Beograd — Punkt BdS-a
Požarevac:	— Abwehrtrupp (Meldekopf) Ast-a Beograd — Ispostava BdS-a — Kreiskommandantura — Meldekopf FAT-a 125 — Okružna policiska uprava (B'dO Beograd) — 704 nemačka divizija — Ic
Prahovo:	— Punkt Ast-a Beograd
Prijepolje:	— Uporište BdS-a
Priština:	— Punkt BdS-a

Prizren:	— Ispostava GFP-Gruppe 639 — Punkt Ast-a Beograd — Uporište EK Sipo i SD-a (Tirana)
Prokuplje:	— Ortskommandantura
Raška:	— Meldekopf Leitgruppe AO — Punkt Ast-a Beograd — Punkt BdS-a
Sjenica:	— Abwehrtrupp II Ast-a Beograd — Ispostava BdS-a — Meldekopf FAT-a 125 — Obaveštajni punkt Ast-a Beograd — Oblasna policiska komandantura — Policiski puk Sandžak — Uporište Leitgruppe AO — Vođa SS i policije za Sandžak i Crnu Goru
Skoplje:	— EK Sipo i SD (EG Beograd) — FAT 175 — FAT 219 —• Ispostava GFP-Gruppe 510 — Ispostava KO Bulgarien — MK „Donia" KO Bulgarien — Meldekopf III Ast-a Beograd — Ortskommandantura
Smederevo:	— Feldkommandantura — Landposten III Wi/Do Ast-a Beograd — Meldekopf FAT-a 125 — Stuetzpunkt Ast-a Beograd
Sombor:	— Ispostava KdS-a Segedin
Struga:	— Feldkcmmandantura — Ispostava EK Sipo i SD-a (Tirana) — Meldekopf FAT-a 208 — Meldekopf FAT-a 378
Šabac:	— Einsatzkommando EG Beograd — Feldkommandantura — Ispostava BdS-a — Kreiskommandantura — Logor — Meldekopf Leitgruppe AO — Okružna policiska uprava (BdO Beograd) — Stuetzpunkt Ast-a Beograd
Tekija:	— Štab za obezbeđenje Dunava — Uporište BdS-a — Wasserschutzpolizei

Tetovo:	— FAT 208 — Kampf- und Abwehrtrupp KO Bugarske (kasnije FAT-a 214) — „Biermann" — Meldekopf Ast-a Beograd — Meldekopf FAT-a 214 — Obaveštajni. punkt (Donia) KO Bulgarien — Ortskommandantura — Upctrište EK Sipo i SD-a (Tirana)
Tivat:	— Ortskommandantura
Topola:	— 714 nemačka divizija — Ic
Tropoja:	— Uporište FAT-a 207
Uroševac:	— Uporište FAT-a 173
Vžice:	— Abwehrtrupp I (Meldekopf) Ast-a Beograd — Feldkommandantura — Ispostava BdS-a — Ispostava GFP-Gruppe 20 — Ispostava Leitgruppe AO — Kreiskommandantura — Meldekopf FAT-a 125 — Okružna policiska uprava (BdO Beograd)
Valjevo:	— Ispostava BdS-a — Ispostava Ic 704 nemačke divizije — Kreiskommandantura ' — Meldekopf Leitgruppe AO — Okružna policiska uprava (BdO Beograd) — Stuetzpunkt; Ast-a Beograd
Vranje:	— Ispostava GFP-Gruppe 640
Vrnjci:	— FAT 176 — Feldkommandantura — GFP-Gruppe 639 — Ispostava BdS-a — Rukovodni direktor tajne vojne policije — 2 tenkovska armija — Ic
Vršac:	— Ispostava carinske pogranične zaštite — Meldekopf Ast-a Beograd — Meldekopf Leitgruppe AO — Uporište BdS-a
Vu \ Htrn:	— Punkt BdS-a

Zaječar:

— Ispostava BdS-a
— Kreiskommandantura
— Logor
— Meldekopf Leitgruppe AO
— Okružna policiska uprava (BdO Beograd)
— Stuetzpunkt Ast-a Beograd

Zrenjanin:

— Einsatzkommando EG Beograd
— Feldkommandantura
— Ispostava BdS-a
— Ispostava carinske pogranične zaštite
— Ispostava GFP-Gruppe 20
— Kreiskommandantura
— Kurs Abwehr-a II
— Logor
— Meldekopf Leitgruppe AO
— Stuetzpunkt Ast-a Beograd.

SPISAK SKRAĆENICA

ABP — *Auslandsbriefpruefstelle* — Ustanova za cenzuru poštanskog saobraćaja sa inostranstvom.

Afulei — *Abwehrfunkleiter* — Rukovodilac radio-saobraćaja Abwehr-a (pri Ast-ovima).

Ag WNV — *Abteilung Wehrmachtsnachrichtenverbindungen* — Odeljenje službe veze Wehrmacht-a (pri ustanovi Šefa službe veze Wehrmacht-a u OKW-u).

Ag WNV/Fu — *Abteilung Wehrmachtsnachrichtenverbindungen/Funkabwehr* — Služba za radio saobraćaj (Radio odbranu) — Odeljenja službe veze Wehrmacht-a.

AK — *Abwehrkommando* — Komanda (odeljenje) Abwehr-a.

***A**-kartoteka* — Kartoteka Gestapo-a u kojoj su bili registrovani aktivni protivnici nacizma.

Amt Ausl/Abw. — *Amt Ausland/Abwehr* — Uprava (odeljenje) Inostranstvo/Odbrana — Centrala vojne obaveštajne službe u sastavu OKW-a.

Amt Mil RSHA — *Amt Militaer des Reichssicherheitshauptamtes* — Uprava (odeljenje) vojne obaveštajne službe Glavne uprave bezbednosti Reich-a.

Amt Wi/Rue — *Amt Wirtschaft-Ruestung* — Uprava (odeljenje) OKW-a za ratnu privredu i industriju naoružanja.

AO — *Abwehroffizier* — Oficir Abwehr-a (oficir u štabu zadužen obaveštajnim ili kontraobaveštajnim zadacima).

AO der NSDAP — *Auslandsorganisation der Nationalsozialistischen Deutschen Arbeiterpartei* — Inostrana (zagranična) organizacija Nemačke nacionalsocijalističke radničke partije.

AOK — *Armeeoberkommando* — Vrhovna komanda armije.

AOK Pz — *Armeeoberkommando Panzer* — Vrhovna komanda tenkovske armije.
Ast — *Abwehrstelle* — Ustanova Abwehr-a (teritorijalna).
AT — *Abwehrtrupp* — Trup Abwehr-a (ogranak Abwehr-a u operativnom području).

BdO — *Befehlshaber der Ordnungspolizei* — Zapovednik policije poretka.
BdS — *Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des Sicherheitsdienstes* — Zapovednik policije bezbednosti i službe bezbednosti.
BV-akt — *Posebni predmet* — dosije koji je BdS Beograd ustrojavao[1] za svakog agenta (za razliku od PA).

CdO — *Chef der Ordnungspolizei* — Šef policije poretka.
CdS — *Chef der Sicherheitspolizei und des Sicherheitsdienstes* —• Šef policije bezbednosti i službe bezbednosti.
CdZ — *Chef der Zivilverwaltung* — Šef civilne uprave.

DAF — *Deutsche Arbeitsfront* — Nemački front rada.
DDSG — *Erste Donaudampfschiffahrtsgesellschaft* — Prvo dunavsko parobrodarsko društvo.
Dinafue — *Divisionsnachrichtenfuehrer* — Diviziski voda službe veze.
DM — *Deutsche Mannschaft* — Nemačka momčad (poluvojnička organizacija Volksdeutscher-a).
DNB — *Deutsches Nachrichtenbuero* — Zvanična nemačka novinska agencija.

EG — *Einsatzgruppe* — Operativna (delatna) grupa (formacija Sipo i SD na okupiranim teritorijama).
EK — *Einsatzkommando* — Operativna (akciona) komanda (formacija Sipo i SD na okupiranim teritorijama).

FAK — *Frontaufklaerungskommando* — Komanda za izviđanje fronta (Abwehr-ovo nadleštvo u operativnom području).
FAT —- *Frontaufklaerungstrupp* — Trup za izviđanje fronta (Abwehr-ov ogranak u operativnom području podređen FAK-u).
FK — *Feldkommandantur* — Vojna komandantura (vojno-upravno nadleštvo na okupiranim teritorijama).

GBW — *Generalbevollmaechtigter fuer die Wirtschaft in Serbien* — Generalni opunomoćenik za privredu u Srbiji.

Gestapo — *Geheime Staatspolizei* — Tajna državna policija (politička).

GFP — *Geheime Feldpolizei* — Tajna vojna policija.

Grepo — *Grenzpolizei* — Pogranična policija.

Gruppe AO — *Gruppe Abwehroffiziere* — Grupa oficira Abwehr-a (kontraobaveštajno nadleštvo Abwehr-a dodeljeno teritorijalnim komandama Wehrmacht-a na okupacionim područjima).

GV-Spiel — *Gegner Vertrauensmann Spiel* — Poturanje agenata stranoj obaveštajnoj službi.

Hipo — *Hilfspolizei* — Pomoćna policija.

Hö Nafue — *Hoeherer Nachrichtenfuehrer (beim Militaerbefehlshaber Serbien)* — Viši vođa službe veze (pri Vojnom zapovedniku za Srbiju).

HVM — *Haupt-V-Mann (Hauptvertrauensmann)* — Glavni agent (rezident).

IdS — *Inspektor der Sicherheitspolizei* — Inspektor policije bezbednosti.

I-Netz — *Invasionsnetz* — Invaziona (pozadinska) mreža Uprave VI RSHA.

JNS — Jugoslovenska narodna stranka.

KdO — *Kommandeur der Ordnungspolizei* — Komandant policije poretka.

KdS — *Kommandeur der Sicherheitspolizei und des Sicherheitsdienstes* — Komandant policije bezbednosti i službe bezbednosti (teritorijalna ustanova na okupiranim teritorijama, kasnije i u Reich-u, podređena BdS-u).

KK — *Kreiskommandantur* — Okružna komandantura, (vojno-upravno nadleštvo na okupiranim teritorijama).

KO — *Kriegsorganisation* — Ratna organizacija (ustanova Abwehr-a u neutralnim zemljama i u zemljama u savezu sa Reich-om).

Kripo — *Kriminalpolizei* — Kriminalna policija.

Leitgruppe AO — *Leitgruppe Abwehroffiziere* — Rukovodeća grupa Abwehr-ovih oficira.

LW — *Luftwaffe* — Vojno vazduhoplovstvo (nemačko).

MK — *Meldekopf* — Obaveštajni punkt (Abwehr-a).

Na — *Nachrichtenaufklaerungsabteilung* — Izviđačko odeljenje (bataljon) službe veze (kod prislušne službe kopnene vojske).

Nest — *Nebenstelle* — Ogranak Abwehr-a (teritorijalna ustanova podređena Ast-u).

N**-Referat —** *Nachrichtenreferat* — Obaveštajni referat (kod Gestapo-a).

NRSNP — Nacionalni radni savez novog pokoljenja (profašistička beloemigrantska organizacija).

NSDAP — *Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei* — Nemačka nacicnalsocijalistička radnička partija (zvanični naziv nacističke partije).

NSFK — *Nationalsozialistisches Fliegerkorps* — Nacionalsocijalistički vazduhoplovni korpus (nacistička vazduhoplovna organizacija).

OK — *Ortskommandantur* — Komanda mesta (niže vojno-upravno nadleštvo na okupiranim teritorijama).

OKH — *Oberkommando des Heeres* — Vrhovna komanda suvozemne vojske.

OKL — *Oberkommando der Luftwaffe* — Vrhovna komanda ratnog vazduhoplovstva.

OKW — *Oberkommandoi der Wehrmacht* — Vrhovna komanda Wehrmacht-a.

OKW/FWSt — *Oberkommando der Wehrmacht/Wehrmachts-fuehrungsstab* — Vrhovna komanda Wehrmacht-a/Rukovodeći štab Wehrmacht-a.

OKW/Wi Rue Amt •— *Oberkommando der Wehrmacht/Wirtschaft Ruestung* — Vrhovna komanda Wehrmacht-a/Privreda Naoružanje (Uprava za ratnu privredu u sastavu OKW-a).

Orpo —- *Ordnungspolizei* — Policija poretka.

OT — *Organisation Todt* — Organizacija Todt (tehnička organizacija Trećeg Reich-a).

OVRA — *Opera Volontaria Repressions Antifascismo* (obaveštajna služba italijanske fašističke partije).
PA — *Personalakt* — »Lični akt« (redovni dosije BdS-a Beograd za registrovana lica).
Pz — *Panzer* — Tenk (oznaka za tenkovske jedinice).

R-Netz — *Ruecknetz* — Pozadinska mreža.
RR — *Reichsleiter Rosenberg* — Vođa Reich-a Rosenberg.
RSHA — *Reichssicherheitshauptamt* — Glavna uprava bezbednosti Reich-a.

SD — *Sicherheitsdienst* — Služba bezbednosti (obaveštajna služba nacističke partije).
SDK — Srpski dobrovoljački korpus.
SDS — Srpska državna straža.
SFL — *Sonderfahndungsliste* — Vanredni spisak poternica.
SIM — *Servizio informazioni militari* — Vojna obaveštajna služba (italijanska).
Sipo —- *Sicherheitspolizei* — Policija bezbednosti.
SO/B — *Suedost/Balkan* — Jugoistok/Balkan.
SS — *Schutzstaffeln* — Zaštitni odredi (formacija nacističke partije).
Stapo — *Staatspolizei* — Državna policija (Gestapo).

TK — *Teilkommando* — Deona komanda (ispostava podređena EK-u).

UgB — Uprava grada Beograda.

V — *Verwaltung* — Uprava (oznake kod Feldkommandantura).
VAO — *Vorgeschobener Abwehroffizier* — Istureni oficir Abwehr-a.
VB I (VB II) — *Verbindungsfuehrer/Befehlshaber* — Oficiri za vezu (I i II) BdS-a Beograd sa okupacionim vlastima.
VM (V-Mann) — *Vertrauensmann* — Poverenik (agent).
VMRO — Vnatrešna makedonska revolucionerna organizacija.
VOMI — *Volksdeutsche Mittelstelle* — Centralna ustanova SS-a za rad sa Volksdeutscher-ima (jedna od 12 glavnih uprava).

WB-SO — *Wehrmachtsbefehlshaber Suedost* — Zapovednik Wehrmacht-a za Jugoistok.
WFSt — *Wehrmachtsfuehrungsstab* — Rukovodeći štab Wehrmacht-a.
WNV — *Wehrmachtsnachrichtenverbindugen* — Službe veze Wehrmacht-a (u sastavu OKW-a).

z. **b. V.** — *zur besonderen Verwendung* —- za specijalnu upotrebu (upotrebljava se kod jedinica radio-nadzorne službe).

Ia — Operativni oficir (odeljenje) u štabovima Wehrmacht-a.
Ic — Obaveštajni oficir (odeljenje) u štabovima Wehrmacht-a.
Ic/AO — *Ic/Abwehroffizier* — Obaveštajni oficir Ic odeljenja (u višim štabovima Wehrmacht-a).

r e g i s t r i

LIČNI REGISTAR

Abas Kupi, albanski plemenski knez, 931.
Abdurahmani Bahri, trgovac, agent, 845.
Abel Karl, podoficir GFP-a, 890, 891.
Abetz Otto, nemački ambasador u Vichy-u, 575
Abromeit, SS-ovski kapetan, 530.
Achatz Ladislav, SS-ovski podoficir, funkcioner za vezu pri UgB-u, 457, 638.
Ackermann, tumač, 219.
Aćimović Milan, pretsednik komesarske kvislinške uprave, 23, 24, 26, 50, 51, 69—76, 79—85, 90, 95—99, 101, 102, 174, 175, 243, 269, 395, 399, 408, 412, 424, 425, 428, 432, 623, 632, 644, 645, 664, 695, 699—701, 711, 713, 721, 722, 726, 760, 788, 940, 941, 943, 946, 947, 982, 987.
Aćimović Simeon, službenik, 618.
Adam von, pripadnik GFP-Grappe 510, 892.
Agaj Aga, agent Abwehr-a, 257, 258, 841, 843, 845.
Ahac Nikola, agent »Srpskog Gestapo-a«, 601.
Ajdanić Zivorad, učenik, agent BdS-a Beograd, 688.
Alagić, protojerej, agent BdS-a Beograd, 584.
Alajbegović Mahmud, agent BdS-a Beograd, 542, 555, 643.
Aldan Petar »Hans«, »Pandurov Marko«, agent BdS-a Beograd, 544, 558, 584, 686, 687, 907.
Allan Thomas, britanski konzul u Skoplju, 879.
Aleksandrić Srećko, kapetan SDK, 343.
Alenjin Boris, agent Abwehr-a, 733.
»Alfa« vidi Pavlović Ilija.
Ali-beg Ferhad Draga, šiptarski političar, agent, 258, 390, 836, 837, 845.

Ali-beg Draga, sin Ferhad Ali-beg Drage, rukovodilac albanske manjine na Kosovu, 833, 836—838, 844, 845, 925.
Ali Gaši, 847.
Ali Nojla, vlasnik mlina, agent, 845.
Alješina, beloemigrantkinja, tumač, 219.
Altenburg, kapetan, Ia-oficir FK 610 (V), 155.
Altenburg, pripadnik Ministarstva spoljnih poslova Reich-a, 941.
Amelung, kapetan, Kreiskommandant u Zrenjaninu, 816.
Ammann, major, pripadnik Feldkommandanture Cetinje, 912.
Anastasije, mitropolit ruske pravoslavne crkve, 730.
Anastasijević Olga vidi Grothe Olga (rođ. Anastasijević).
Andonov d-r, lekar, agent, 880.
Andorfer, SS-ovski poručnik, rukovodilac uporišta BdS-a u Novom Pazaru, 851.
Andrae, potpukovnik, šef specijalnog odeljenja za vezu pri Zapovedniku Wehrmacht-a za Jugoistok, 199.
Andrejević Jovanka, studentkinja, agent BdS-a Beograd, 567, 568.
Andrejević Mileta, poručnik, komandant leskovačke brigade DM, 524.
Andrić d-r Vojin, advokat, funkcioner DM, 246, 252, 609, 647.
Andrijuščenko Petar, 733.
Andru Gherasim, prota, agent BdS-a Beograd, 549.
Angelis, general, komandant 2 tenkovske armije, 170, 171.
Antić Branko, student, 484.
Antić, majka Branka A., 484.
Antić, sestra Branka A., 484.
»Antić Miloš« vidi Nećak Svetozar.
Antonescu, maršal, 813.
»Antonović d-r« vidi Starec d-r Anton.
Apostolski Mihailo, partizanski rukovodilac, 889.
Appel Karl, SS-ovski pukovnik, rukovodilac diverzantske škole, 972.
Apuhtin, beloemigrant, general, 440, 735.
Arapović Sulejman, agent, 567.
Ariškim Aleksandar, beloemigrant, agent BdS-a Beograd, 542.
Arning, potporučnik FAK-a 201, 323.
Arsenije, episkop, 723.

Arsenijević Raša »Rtanjski Radomir«, »R-13«, četnički vojvoda, agent BdS-a Beograd, 34, 517, 550, 551, 559, 562, 612—615.
Ašiku d-r Anton, profesor teologije, agent BdS-a Beograd, 584.
Atalić Đuro, 854.
Atherton Terence, major, dopisnik »Daily Mail-a«, 745.
Avalov, knez, beloemigrant, 34,
Avalov Bermont, beloemigrant, general, 767.
Avdagić Muhamed, student, agent, 545, 566, 569, 584, 907, 908.
Avramović Mihajlo, osnivač Saveza srpskih zemljoradničkih zadruga, 472, 473.
Awender, SS-ovski podoficir, nastavnik diverzantskih kurseva, 975, 976.
Awender d-r Jakob, volksdeutscher-ski rukovodilac, 496, 815, 820.

Babinger d-r Franz, kapetan, pripadnik KO Bugarske, 867.
Babunski Božidar, kapetan SDS, 568.
Bach-Zelewski von dem, SS-ovski general, 447.
Back Johann, agent, 879.
Back Ružica, kći Johanna B., 879.
Baćević Petar, četnički rukovodilac, 440, 982.
Bader, general, Vojni zapovednik Srbije, 22, 49, 59, 103, 133, 134, 139, 140, 142, 144, 146, 183, 383, 438, 782, 895, 922, 923.
Badoglio, general, 847.
Baenderek Josef, tumač, 880.
Baethe, kapetan, Ic-oficir FK 610 (V), 155.
Baeumle, major, pripadnik FAK-a 111, 316.
Bagge von, major, pripadnik Amt-a Ausland/Abwehr, 217.
Bailey Stanley inž. William »Beli«, pukovnik, britanski obaveštajni oficir, 714, 745—748, 833, 851, 852.
Bajanov, 403.
Bajraktari Muharem, albanski pukovnik, 489, 847.
Balabanov Teodor, agent, 533, 562.
Baldani Tommaso, pripadnik italijanskog poslanstva u Beogradu, 490, 776.
Balg, tumač GFP-a, 376.
Balogh Laszlo, agent BdS-a Beograd, 560.

Bandhold Eduard, podoficir GFP-a, 890.
Banić Aleksandar, pripadnik kvislinške policije, agent BdS-a, 542.
Banić Milan »Weber«, bivši poslanik, agent BdS-a, 100, 580, 581, 944.
Banjska Alija, hodža, agent, 845.
Banković Bogdan, savetnik kvislinškog Ministarstva unutrašnjih poslova, 175.
Baranjikov, beloemigrant, agent BdS-a, 542.
Barbir Rašal, nameštenik DNB-a, agent Abwehr-a, 292, 492, 493.
»Bart d-r« vidi Hotzel, potpukovnik.
Barta, ministar mađarske vojske, 178.
Barte, poručnik, pripadnik Auswertungsstelle Beograd, 219.
Barth, poručnik, ađutant Odeljenja Benesch, 977.
Basler Sepp, podoficir, pripadnik Abwehr-a, 235, 299, 317, 899, 903.
Basta Dragutin, pripadnik »Srpskog Gestapo-a«, 601.
Bastian Johann, pripadnik GFP-a, 390.
Bašlić, muž Valerije B., 831.
Bašlić Valerija, 831.
Batagelj Anton, funkcioner Ministarstva unutrašnjih poslova bivše Jugoslavije, 127, 401, 402, 404, 422, 740, 806.
Batelsen, kapetan, Ic-oficir FK 809 (V), 154.
Batugovski Đorđe, beloemigrant, agent Ruecknetz-a, 734.
Baubin Franz, agent, 880.
Bauderer Marion, agentkinja Ast-a Beograd, 271, 281, 283, 288, 289.
Baumann, SS-ovski poručnik, pripadnik Jagdverbanda u Zagrebu, 965, 970, 976.
Baumann, Sonderfuehrer, tumač Ic-odeljenja 704 pešadiske divizije, 195, 301.
Baumann Heinrich, SS-ovski podoficir, rukovodilac ispostave Kraljevo BdS-a Beograd, 519.
Baur Georg »D-r Bergmann«, Haupt-V-Mann Ast-a Beograd, 262, 266, 271, 273, 283, 286, 287, 294, 301, 737, 738, 772, 856.
Beatović Vladimir, agent BdS-a Beograd, 566.
Becherer Franz, rukovodilac MK Bor, 918.
Becker, SS-ovski poručnik, 796, 799.

Becker Herbert »Brandt«, podoficir, radiotelegrafista, 236, 360.
Bećarević Boško, pripadnik Srpske specijalne policije, 631—633, 635, 638, 711, 788, 948, 966, 974, 981, 982, 986—988.
Begović Begoli, rukovodilac šiptarske reakcije, 843.
Begović Grigorije, 498.
Begović Uglješa, novinar, agent BdS-a Beograd, 530, 585, 586.
Behrends Hermann, SS-ovski general, Viši vođa SS i policije za Srbiju, 446, 451.
Beisner Wilhelm, SS-ovski major, šef EK Sipo i SD Zagreb, 395, 396, 400, 435—437.
Belard Pierre, francuski sveštenik, britanski agent, 273.
Belavić Olga, agent Abwehr-a, 300.
»Beli« vidi Bailey Stanley William.
Belić inž., pripadnik Ast-a Beograd, 277, 282.
Belić d-r Aleksandar, pretsednik Akademije nauka, 83.
Belić Božidar »Weisser«, agent FAT-a 128 R, 338, 340, 364.
Belić Dragutin »Kent«, agent FAT-a 128 R, 338, 339.
Belić Gvozden, pekarski pomoćnik, 480.
»Ben-Ali« vidi Kops Reinchard, poručnik, pripadnik Abwehr-a.
Benedek Franz, podoficir, rukovodilac MK Kotor FAT-a 379, 918.
Benesch, major, rukovodilac »Odeljenja Benesch«, 962, 971, 977.
Benesch Leopold, major, pripadnik Ast-a Beč, 962.
Beneš d-r, čehoslovočki premijer, 40, 765.
Benzler d-r, Opunomoćenik ministarstva spoljnih poslova Reich-a kod Vojnog zapovednika za Srbiju, 35, 37, 45, 46, 55, 63, 77, 78, 81, 84, 93, 94, 101, 103, 126, 175, 282, 397, 450, 607, 608, 621—624, 725, 728.
Berchert, SS-ovski kapetan, pripadnik BdS-a Beograd, 454.
Berezecki, beloemigrant, agent Ast-a Beograd, 281.
Berg Rudolf, komesar GFP-a, 386, 387.
Berge — Hribovschek Josef vidi Hribovschek — Berge Josef.
»Berger« vidi Imberger.
Berger, SS-ovski general, 62, 63.
Berger, pripadnik Abwehr-a, 339.
Berger Hans, SS-ovski potporučnik, 458.
Berger Karl, SS-ovski podoficir, 884.

»Bergmann d-r« vidi Baur Georg.
Bergmann Heinrich, trgovac, 117.
Bernhard, poručnik, pripadnik Abwehr-a, 242, 284.
Bernhard, podoficir, rukovodilac diverzantskog kursa u Pančevu, 359.
Berović Izidor, keiner, agent Abwehr-a, 259, 270.
Berta Pal, mađarski agent i agent BdS-a Beograd, 775, 776, 856.
Bertoux Jules, agent BdS-a Beograd, 563.
Bertram, profesor, agent Abwehr-a, 926, 927.
Best d-r, zamenik šefa RSHA, 180.
Bešić Sulejman, britanski agent, 292, 752.
Beuger Walter »d-r Brehm«, poručnik, šef FAT-a 378, 874, 918, 932.
Bibin, student, agent, 827.
Biermann, poručnik, pripadnik Abwehr-a II, 875, 876.
Biermann, SS-ovski poručnik, rukovodilac ispostave Kraljevo i Čačak BdS-a Beograd, 521.
Bilav Pavle, magacioner ergele Ljubičevo, 480, 528, 688.
Birolli Pirzio, general, italijanski guverner Crne Gore, 895.
Bjeličić Srećko, trgovački putnik, pripadnik DM, 547, 653.
Blagojević Olga, agent, 195.
Blassmann Ernst, SS-ovski podoficir, pripadnik ispostave Kladovo BdS-a Beograd, 516.
Blobel, SS-ovski pukovnik, 791, 792.
Bloess, poručnik, pripadnik FK 599 (V), 153.
Bluhm Rolf, SS-ovski poručnik, pripadnik Uprave VI RSHA, 395, 405.
Blunk, SS-ovski major, šef ispostave Novi Sad KdS-a Segedin, 857.
Bobel, poručnik, pripadnik FK 599 (V), 153.
»Bobi» vidi Pavlović Aleksandar.
Bobić Petar, agent BdS-a Beograd, 542.
Bock, podoficir, pripadnik BdS-a Beograd, 676.
Boden Willy, SS-ovski potporučnik, 455.
Bodenbauer Karl, službenik Stadtbuero-a »Saturn«, 278.
Bodi d-r Aleksandar, bivši diplomata, 568, 569, 706.
Bodi Antonije, učenik, 528.
Bodnarov Stevan, slikar-vajar, 483, 637.
Boehm, major, rukovodilac diverzantske škole, 982.

Boehm, SS-ovski major, šef ispostave Zrenjanin BdS-a Beograd, 819.
Boehmann, SS-ovski potporučnik, instruktor diverzantske škole, 975.
Boehme, general, Opunomoćeni komandujući general Srbije, 11, 12, 141—147, 151, 173, 183—185, 187, 245, 253, 305, 371, 397, 398, 409, 529, 665, 695, 696, 717, 779—781, 783, 795.
Bogaroški, ratar, agent, 827.
Bogdanov, direktor Policiske direkcije u Skoplju, 873—875..
Bogdanović inž. Nikodije, bivši pretsednik Udruženja rezervnih oficira, 409.
Bogić Borivoje, agent, 485.
Bogićević Mira, agent BdS-a Beograd, 570.
Bojanić Nada, 569.
Boletini Tafil, prefekt, agent Abwehr-a, 925.
Boljetinac-Boiletini Bajazit, žandarmeriski major, agent Abwehr-a, 257, 258, 264, 356, 390, 836—838, 841, 844, 845, 925, 938.
Boock Hans, SS-ovski podoficir, 418, 431, 454, 476.
Borchardt, SS-ovski kapetan, 470.
Bcrchert, SS-ovski kapetan, rukovodilac ispostave Kosovska Mitrovica, 849.
Bordasch, SS-ovski major, pripadnik RSHA, 465, 466, 498.
Borđoški Milisav, agent, 442, 530, 584, 687.
Boris, bugarski kralj, 40, 41, 372, 858, 886, 888.
Bormann, šef partiske kancelarije NSDAP, 804.
Borota, pukovnik DM, 982, 983, 987.
Bossmann, pripadnik Abwehr-a, nastavnik radiotelegrafije, 356, 357.
Bošković, sin beogradskog trgovca, 289.
Bothmer von Carl, baron, pukovnik, Feldkommandant 809 (V), 154.
Božanić Radomir, pretstojnik gradske policije u Kragujevcu, 388.
Božić Kamenko, advokat, bivši senator, 527, 546, 792.
Božinović Anđelko, funkcioner UgB-a, 117, 122, 123, 253, |575.
Božović, majka Vladete B., 484.
Božović, otac Vladete B., 484.
Božović inž. Vladeta, službenik Ministarstva poljoprivrede, 484.

Brajjer d-r Ludwig, pripadnik mađarske manjine, 618, 619.
»Brandelmeyer«-kapetan korvete vidi Meyer Otto, Sonaer-fuehrer.
»Brandt« vidi Becker Herbert, vodnik.
Brandt Friedrich, pripadnik FAT-a 207, 930, 932, 936.
Brandt Heinrich, SS-ovski kapetan, referent BdS-a Beograd, 206, 455, 526, 591, 596, 601, 686.
Branković Nedeljko, advokat, član >Zbora«, 647.
Brašić Ranko, advokat, 119, 120, 123, 208, 209, 262, 288, 497, 498, 547, 548, 770.
Brauchitsch, feldmaršal, 134.
Brčić Anton, 555.
Bredow, kapetan, pripadnik Abwehr-a, 316.
»Brehm d-r« vidi Beuger, poručnik, šef FAT-a 378.
Breitenberg von, potporučnik, pripadnik Abwehr-a, 235.
Brettenburg von, potporučnik, pripadnik Abwehr-a, 926.
Brkić Jovan, činovnik Pretsedništva Nedićeve vlade, agent BdS-a, 252, 548, 596, 627.
Broz Ivan vidi Broz Josip Tito.
Broz Josip Tito, 102, 170, 313—315, 665, 672—674, 676—678, 681, 695, 696, 699, 706, 747, 753, 754.
Brušija-Lončarić Matija vidi Lončarić-Brušija Matija.
Budarina Tamarina, službenica rudnika Trepča, 846.
»Buerger Erhard« vidi Richter Erich »Pfeil«, kapetan pripadnik Abwehr-a.
Buerkner, admiral, pripadnik Amt-a Ausland/Abwehr, 217.
Bugarinović Melanija, operska pevačica, 475, 476.
Bugersch, poručnik, pripadnik FK 599 (V), 153.
Bukovšek Rudolf, pripadnik »Srpskog Gestapo-a«, agent, 596, 963, 966.
Bulei Erich, podoficir GFP-a, 386.
Bulić, sveštenik, agent BdS-a Beograd, 544.
Bulić Dragutin, pripadnik »Zbora«, 647.
Bullock A., 12, 39.
Buonaccorsi di Castelsanpietro, grof, major fašističke milicije, 489.
Bureković Aleksandar, pripadnik »Srpskog Gestapo-a«, 595, 601, 603.
Bureković Micheline, agent, 513, 595.
Burr Malcolm, britanski kapetan, 757, 760.

Butgereit Richard, SS-ovski poručnik, rukovodilac ispostave Leskovac BdS-a Beograd, 523.
Buttgenbach, potporučnik, pripadnik Abwehr-a, 929.
Buzančić, četnički vojvoda, 289.
»B 0015« vidi Frasheri Vehbi.
»B 0018« vidi Kostić Bcško, pripadnik »Zbora«.
»B 0025« vidi Dost, funkcioner Nadzorne ustanove za Jugo-istok.

»C« vidi Ćosić Đorđe, šef obaveštajne službe SDS.
Calsow Carl, major, Ic-oficir Više komande L-XV i Vojnog zapovednika Srbije, 139, 146, 184, 185, 191, 670, 923, 926.
Canaris, admiral, šef Abwehr-a, 232, 307.
Cankov Vasil, načelnik Državne sigurnosti u Skoplju, 866.
Castellani, italijanski konzul u Bitolju, 870.
Cegen Šakir, turski novinar, 225, 491, 757, 758.
Cecil Rodes vidi Nassenstein Adolf, funkcioner Gestapo-a.
Chesshire James, britanski major, 755.
Churchill Tom, britanski potpukovnik, 754.
Churchil Randolph, britanski oficir, 714, 753, 754.
Ciano, grof, 11, 858, 859.
»Ciga« vidi Pajčić Desanka, agent.
Cilev Dimče, rukovodilac VMRO, 889.
Cinamzgvarov Igor »Z-l«, agent BdS-a Beograd, 541,551. 559, 571, 734.
Cincar-Marković Aleksandar, bivši ministar, 72, 943.
Colarić Franjo-Branko, pripadnik »Srpskog Gestapo-a«, 963, 965.
Conti d-r, SS-ovski general, 646.
Crnoglavić-Krijezi Gani-beg, albanski političar, 847.
Crvčanin Milivoje, protojerej, agent BdS-a Beograd, 549, 556, 583, 584, 725.
Crvenić Dragoljub, agent Abwehr-a, 256, 261.
Cvejanov Ziva, železnički službenik, 214.
Cvetić Josip, novinar, 617.
Cvetković Dragiša, bivši pretsednik vlade, 72, 78, 79, 109, 176, 221, 222, 252, 432, 492, 526, 576, 589, 723.
Cvjetan Gojko, pripadnik »Zbora« i SDK, 651.

Čejović Dura, bivši ministar, 914.
Čejović Marko, brat Dure Č., 914.

Čerepov Aleksandar, beloemigrant, 619.
Čiča Milan, pripadnik DM, agent BdS-a Beograd, 543, 567, 640.
Civović, poručnik, 802.
Colić Josip, tumač GFP-a, 384.
Cudnovski Leonid, sreski načelnik u Kladovu, 300.
Cvrkić Vojko, bivši ministar, 647, 648.

»C« vidi Čosić Đorđe, šef obaveštajne službe SDS.
Ćačić, kapetan, četnički rukovodilac, 513.
Catić Dragomir, pripadnik »Srpskog Gestapo-a«, 562, 592, 593, 597, 598.
Catović Ismet, opančarski radnik, agent, 806.
Ćatović Mithad, agent, 806.
Cejović Đuro-, agent, 259.
Česović Mehrned, agent, 894, 901.
Ćirković Aleksandar vidi Lawrence Christie, britanski oficir.
Cirković Darko, pripadnik DM, 568, 704.
Civović, pretsednik opštine u Gornjem Milanovcu, 299.
Čosić Đorđe »C«, »C«, šef obaveštajne službe SDS, agent BdS-a Beograd, 543, 551, 554, 555, 573, 574, 650, 652, 655.
Čosić Dragomir, bivši pomoćnik ministra, 577.
Ćuković Radojka, 785.

Daberger Rudolf, komesar GFP-a, 386.
Dabović Vojislav, agent Ast-a Beograd, 290.
Daluege Kurt, general, šef Policije poretka, 443, 656.
Damaskin, episkop, 584.
Damnjanović, general, šef Nedićevog kabineta, 653, 708, 710, 939, 950, 951, 983.
Dangić Jezdimir, četnički komandant, 58—63, 113, 121, 126, 173, 191, 234, 254, 265, 442, 460, 671, 698.
Danić Milan (Dijamantstein Alfred), 772.
Dankelmann, general, Vojni zapovednik Srbije, 22, 75, 76, 80, 82, 83, 85, 87, 88, 102, 139, 140, 142, 144, 150, 431, 434, 778.
Dankwerts, šef vcjno-upravnog odeljenja OKH, 180.
Danner, SS-ovski podoficir, nastavnik diverzantske škole, 974.
Daragan Nikola, poručnik, 562.
Darre R. Walter, šef agrarno-političkog referata NSDAP, 394.

Daskalov »Omega«, agent BdS-a Beograd, 488, 551, 568, 586. 710, 888.
Da,vies, general, šef britanske vojne misije u Albaniji, 755, 932.
Deda Linšan, major albanske žandarmerije, 927, 928.
Deda Ludovico, agent Abwehr-a, 927, 928.
Dedič Hamid, partizanski kurir, 852, 853.
Deisenberg Marko, rukovodilac u rudniku Zajača, 525.
Dejanov, bugarski potpukovnik, 883.
Dekaneva Linus, general carske vojske, 473.
»Delani Antonio«, vidi Lepehin Oleg.
Delly Elizabeta, agent EK Beograd, 158, 421, 557.
Demi Husni, komandant albanske žandarmerije u Debru, 875.
Demić Zenon, inspektor Ministarstva finansija (kvislinškog), 252, 253, 838.
Deposit Giovanni, komandant divizije »Pusteria«, 894.
Deppermann, podoficir, instruktor radiotelegrafske škole, 350, 362.
Derbrack Erich, tumač GFP-a, 890, 891.
Deubel Georg, komesar GFP-a, 375, 382.
Deva Džafer, agent Abwehr-a, 257, 258, 264, 318, 356, 489, 833, 836—839, 841, 843—845, 851, 893, 895, 898, 900, 901, 937.
Deyerler Adolf, SS-ovski podoficir, rukovodilac ispostave Leskovac BdS-a Beograd, 523.
Dijamantstein Alfred vidi Danić Milan.
Dimić Branko, službenik Ministarstva spoljnih poslova bivše Jguoslavije, 411.
Dimitrijević Dragutin »Apis«, šef »Crne ruke«, 760.
Dimitrijević Filip, pukovnik SDS, 123, 625, 654, 655.
Dimitrijević Milorad, pomoćnik Ministarstva pošta kvislinške vlade, 176, 413.
Dimitrijević Milutin-Mića, novinar, agent RSHA, 57, 58, 176, 618.
Dimitrijević Neven, kapetan SDS, agent Abwehr-a, 289.
Dimitrijević Sanča, žena Milutina D., 176.
Dimitrov d-r D., oblasni policiski direktor u Bitolju, 868, 869.
Dimitrov Dimitar, student, 771.
Dimović Georg, tumač EK Beograd, 433.

Dinger, narednik, 901.
Dinić Andra, kasacioni sudija, 410.
Dinić Branislava, 159, 692.
Dinić Tanasije-Tasa, 23, 26, 40, 41, 69, 73, 90, 95, 98—101, 160, 175, 288, 372, 373, 410—413, 424, 428, 449, 535, 543, 576, 577, 579—581, 600, 617, 627, 628, 712, 725, 788, 940.
Ditges Carl Benno, SS-ovski kapetan, pripadnika BdS-a Beograd, 454, 455, 553, 635, 819, 882 933, 934, 936.
Dittrich d-r, pripadnik FK 809 i 816 (V), 154.
Djon Maka Djon, albanski plemenski knez, 931.
Dmitrović Čedin, agent »Srpskog Gestapo-a«, 595.
Dmohovski Vladimir, beloemigrant, agent, 885.
Dnatkowsky, poručnik, pripadnik FK 599 (V), 153.
Dobravec Adolf, tumač GFP-a, 386, 387.
Dobrić Todor, četnički rukovodilac, 377.
Dobrosavljević Stojimir, ministar kvislinške vlade, 89, 624.
Dodić Vladislav, major DM, 560.
Dokić Dura, general, ministar kvislinške vlade, 85.
Domansky Eugen von »E«, agent BdS-a Beograd, 551.
Doroslovac d-r Milan, lekar, 741, 743.
Dost »B 0025«, funkcioner Nadzorne ustanove za Jugoistok, 32, 293, 552, 587, 621, 946.
Dožić d-r Gavrilo, patrijarh, 210, 405, 421, 532, 543, 578, 720—728, 943, 947.
Draga Ali-beg Ferhad vidi Ali-beg Ferhad Draga.
Draga Ali-beg vidi Ali-beg Draga.
»Dragi« vidi Durđulov Zoran.
»Drago«, agent BdS-a Beograd, 564.
»Drago« vidi Tatalović Radoslav.
Dragutinović Vladeta, glumac, 476, 619.
Draškić Panta, ministar kvislinške vlade, 85.
Drašković Zdravko, podoficir DM, 695.
Drecoll, SS-ovski potporučnik, rukovodilac ispostave Leskovac i Jagodina BdS-a Beograd, 512, 523.
Drecun d-r Pavle, lekar, 723.
Drinčić Dragomir, upravnik UgB, 126, 402, 404, 806.
Drljević d-r Sekula, crnogorski političar, 490.
Drobac Nikola, pripadnik »Srpskog Gestapo-a«, 595, 597, 602.
Dronja-Trifunović vidi Trifunović-Dronja, general, četnički vojvoda.
»D-r Sa« vidi Šarenac d-r Veselin.

Druschkowitz Karl (Drušković Karlo), agent, 63, 126, 219.
»Duce« vidi Lepehin Oleg.
Duerrigl Robert, Neuhausen-ov punomoćnik u Skoplju, agent Abwehr-a, 861, 862, 866, 867, 871, 872, 874, 887.
Dukađin Leko>, 848.
Durnovo-Petrović Petar, vlasnik firme »Metal a. d.«, agent Abwehr-a, 259, 293, 294, 733.
Dussing Friedrich, SS-ovski podoficir, 457.

Daković Jovo, šofer, kurir Ast-a Beograd, 283.
Dekić Jelena, 564.
Đivanović Foska, beogradska mondenka, 628.
Đorđev Milan, učitelj, 569.
Đorđević Cvetan-Ceka, pomoćnik kvislinškog ministra unutrašnjih poslova, 89, 175, 574, 583, 617, 771, 772, 803.
Đorđević Danilo, direktor transportnog preduzeća, 570.
Đorđević Dušan, ministar kvislinške vlade, 92, 93.
Đorđević Dušan, profesor iz Prokuplja, 637.
Đorđević-Hadži vidi Hadži-Đorđević, konzul emigrantske vlade u Carigradu.
Đorđević Irinej, episkop, 584, 720, 727.
Đorđević Mika, službenik kvislinške policije, agent BdS-a Beograd, 542.
Đorđević Micdrag, učitelj, agent BdS-a Beograd, 560, 570.
Đorđević Sibe, četnik, 302.
Đorđević Vojislav-Voja, pretsednik Glavnog saveza srpskih zemljoradničkih zadruga, 93, 120, 269, 423, 432, 571, 572, 646, 647.
Đorđević Žarko, 571.
Đorđević Živojin pripadnik SDK, agent Abwehr-a, 340.
Đorić Milovan, poručnik, 799.
Đujić Momčilo, pop, četnički vojvoda, 236, 254, 913, 950, 952.
Đukanović Blažo, četnički rukovodilac, 837, 894, 910.
Đukić Svetolik (Svetomir), general, pripadnik DM, 488, 568.
Đurđulov Zoran »Dragi«, agent BdS-a Beograd, 551.
Đurić, sestre Nikole Đurića, agentkinje, 595.
Durić, četnički oficir, 191.
Đurić, potpukovnik, četnički rukovodilac, 755.
Đurić, major, četnički rukovodilac, 838, 873.
Đurić Aleksandar, konjički kapetan, 637.
Đurić d-r Dimitrij, advokat, 411.

Durić Nikola, agent »Srpskog Gestapo-a«, 595.
Đurić Radojko, poručnik, agent BdS-a Beograd, 572.
Đurić Zivojin, pukovnik, okružni načelnik u Leskovcu, agent. 121, 234, 523, 547, 579, 580.
Đuričić d-r Vojin, bivši ministar, 269.
Durišić Pavle, četnički vojvoda, 191, 254, 317, 460, 698, 707. 708, 894, 896, 897, 899, 907, 908, 910, 911.
Đurović Mašan, četnički rukovodilac, 836.
Durović Vasilije, partizanski komandir, 527.

Džabiri Bahri, partizanski kurir, 854.
Džafer Mujko, učesnik diverzantskog kursa, 359.
Džigurski Slobodan, radiotelegrafista DNB-a, 618.
Džindžić Safet »V-3«, agent BdS-a Beograd, 551.

»E« vidi Domansky Eugen von.
Eberhard, general, komandant pešadiske divizije, 833—835, 893.
Eckert Josef, SS-ovski podoficir, rukovodilac ispostave Kraljevo BdS-a Beograd, 520.
Eckert Josef, SS-ovski potporučnik, rukovodilac ispostave Bor BdS-a Beograd, 511.
Eckhardt Otto, komesar GFP-a, 384, 390.
Eggers, major, oficir za vezu pri bugarskom okupacionom korpusu, 154.
Eggers, poručnik, šef »Sonderkommando Eggers«, 931.
Eisinger Hubert, pripadnik GFP-a, 892.
Eisner Rosa, 571.
Emilijan, episkop, 727.
Enden Ana, beloemigrantkinja, 486.
Engel, SS-ovski poručnik, 883, 935.
Engelmann, kapetan, pomoćnik Ic-oficira Vojnog zapovednika Srbije, 186.
Engelmann, SS-ovski potporučnik, pripadnik BdS-a Beograd, 453.
Erny Bogoslav, mornarički oficir, službenik britanskog konzulata u Zagrebu, 436, 439, 740, 741.
Errelis, SS-ovski poručnik, šef ispostave Sjenica BdS-a Beograd, 806.
Ertl Josef »Eugen«, »Karl«, »Fray«, major, pripadnik Ast-a Beograd, 236, 316, 332, 334, 336, 337, 366, 367.

Ertl Rudolf, operski pevač, 432.
Ertolitsch Josef »Pautsch«, »Josef Wolf«, kriminalistički inspektor, šef Stadtbuero-a »Saturn«, 241, 277—280, 282, 356, 357, 367.
»Eugen« vidi Ertl Josef, major.
»Eurich« vidi Lasser Erich von, potpukovnik.
Ever Georgij, beloemigrannt, 735.
Everding Fritz, SS-ovski poručnik, 455.

Falk, pukovnik, pripadnik vazduhoplovne komande Jugoistok, 495.
Falk (?), komesar GFP-a, 932.
Falke, SS-ovski poručnik, 454.
Fechner Friedrich, potpukovnik, šef Leitstelle II Beč, 311.
Fehervary Irena, agent Abwehr-a, 290.
Fehervary Istvan, agent Abwehr-a, 262, 280, 283, 289, 290.
Fehn, general, komandant armiskog korpusa, 923.
Fehn, pukovnik, komandant FK 809 (V), 154.
Fehrmann Heinz, SS-ovski poručnik, šef ispostave Bor i Zrenjanin BdS-a Beograd, 511, 819.
Feine d-r Gerd, 48, 66, 67, 70, 175.
Feist, braća, tumači GFP-a, 376.
Feistritzer, SS-ovski poručnik, rukovodilac ispostave Leskovac i Kosovska Mitrovica BdS-a Beograd, 523, 849'.
Felber, general, Vojni zapovednik za Jugoistok/Srbiju, 166, 184, 578, 711.
Felder, narednik, pripadnik GFP-a, 919.
Fellgiebel, general, rukovodilac službe veze, 198, 215.
Fellinger Johann, SS-ovski podoficir, funkcioner za vezu pri Specijalnoj policiji, 457.
Fenster Olga, agent BdS-a Beograd, 556.
Ferhad Ali-beg Draga vidi Ali-beg Ferhad Draga.
Ferid d-r Murad, pripadnik FAK-a 201, 323.
Fero Franja, 635.
Ferro von, poručnik bojnog broda, pripadnik Abwehr-a, 240.
»Feuer« vidi Fuhrmann Fritz, poručnik.
Fidagić Avdo, agent BdS-a Beograd, 686.
Fiedler, kapetan, pripadnik Abwehr-a, 238, 946.
Fiedler Alfred, sekretar GFP-a, 890.
Fiedler Siegfried, podoficir, pripadnik Ast-a Beograd, 298.
Filbert d-r, SS-ovski potpukovnik, 458.

Filipović, poručnik SDK, nastavnik diverzantske škole, 978.
Filipović Dušan, agent, 576.
Filipović Stevan, partizanski rukovodilac, 693.
Filipović Zika, agent, 576.
Filov d-r Bogdan, bugarske premijer, 868.
Fischer, generalmajor, komandant FK 610 (V), 155.
Fisenko Aleksandar, beloemigrant, agent Abwehr-a, 260.
Fitzthum, SS-ovski general, specijalni opunomoćenk RFSS u Tirani, 881, 923, 936.
Flade, kapetan, pripadnik Afulei Beograd, 360.
Flucher d-r »Fuchs«, »Fuoino«, nastavnik radiotelegrafskog kursa, 360, 362—364.
Flucher, podoficir, pripadnik Ast-a Beograd, 236.
Foerster, general, Vojni zapovednik Srbije, 35, 73, 132, 133, 137, 138, 182, 431.
Foerster, kaplar, pripadnik Abwehr-a, 927.
Foertsch, generalmajor, načelnik Generalštaba vojnog zapovednika za Jugoistok, 41, 62, 133, 170, 180, 193, 372, 373.
Forster, SS-ovski kapetan, komandant logora »Sajmište«, 799.
Fotić Konstantin, bivši poslanik, 25, 944, 945.
Fotić Milan, advokat, 944, 945.
Fradl Franz, tumač EK Beograd, 423.
Franke inž., rudarski stručnjak, 265.
Franzoesy, tumač BdS-a Beograd, 557.
Frasheri Mehmed, 264.
Frasheri Midhat, pretsednik regentskog saveta Albanije, 923.
Frasheri Vehbi »B 0015«, agent EG Beograd, 264, 552, 776, 836, 845, 846.
»Fray« vidi Ertl Josef, major.
Frees, SS-ovski poručnik, 453.
Freund, potpukovnik, rukovodilac Abwehr-a, 326.
Fricke, pukovnik, komandant grupe 717 pešadiske divizije, 698.
Friderici, potpukovnik, šef Odeljenja III Ast-a Beograd, 232, 233, 238, 278, 374, 387.
»Fridolin« vidi Zonsius Werner.
Friedrich Willy, SS-ovski podoficir, pripadnik BdS-a Beograd, 511, 796.
Friedrichs, kapetan, Kreiskommandant na Kosovu, 835.
Fritz Karl, kapetan, pripadnik Ast-a Beograd, 242.
Fritzsche Hans, 10.
»Froehlich inž.« vidi Lang Heinz, kapetan.

»Fuc^s« vidi Flucher d-r.
Fuchs d-r Wilhelm, SS-ovski pukovnik, šef EG Sipo i SD za Jugoslaviju, 68, 393—400, 404, 408, 412, 414, 419, 433, 434, 437, 451, 503, 612, 799, 800, 815.
Fuchs, Volksdeutscher, službenik Auswertungs-Helle Beograd, 218.
Fuhrmann Fritz »Feuer«, poručnik, pripadnik Ast-a Beograd, 241.
»Fucino« vidi Flucher d-r.
Fuhrmann, blagajnik Ast-a Beograd, 233.
Fuša Jahja (Janja), sreski načelnik u Podujevu, 845, 852.

Gabel, major, 446.
Gagić, diverzant, 989.
Gajčanski Ljubica, 283.
Gani-beg Crnoglavić — Krijezi vidi Crnoglavić-Krijezi Gani-beg.
Ganović Mustafa »Musa«, 349, 351.
Ganter, major, pripadnik Abwehr-a, 871—874.
»Gara de Bara« vidi Gašparević Branko.
Gaši Ali vidi Ali Gaši.
Gašparević Branko »Gara de Bara«, kapetan SDK, rukovodilac diverzantske grupe, 968, 969, 971, 974, 979—985, 987, 988, 991.
Gatalica Boško, pripadnik Jagdkommande, 971, 984.
Gatzke, SS-ovski podoficir, 453.
Gavanski, porodica, 284.
Gavrilo-, patrijarh vidi Dožić Gavrilo.
Gavrilović Dužan, 570.
Gavrilović Radosava, 570.
Gebauer, poručnik, 212.
Geib, general, Nemački general u Albaniji, 166, 923.
Gerić Borivoje, 571.
»Gero« vidi Uskoković Žarko, agent Abwehr-a.
Geršeljman Boris, beloemigrant, 572.
Geršellman Vladimir (Hoerschelmann Waldemar) »H-15«, »Jelen«, agent, 495, 497, 542, 550, 551, 555, 557, 558, 561, 562, 572—575, 643, 650, 728, 731—733.
Gertner Franz, agent Abwehr-a, 280.
Geschke, SS-ovski pukovnik, BdS Budimpešta, 857.
Gezović Sreten, partiski rukovodilac, 853.

Giergolini Ana, agent Abwehr-a, 347. «
Giersch, poručnik, pripadnik FAT-a 215, 916.
Giese, narednik, nastavnik diverzantskog kursa, 354.
Giljan Redžep, komandant 4 albanskog puka, 844.
Glaisse Horstenau von, general, Nemački opunomoćeni general u Hrvatskoj, 166, 887, 888.
Glass, major, pripadnik Ast-a Beograd, 236.
Glišić Dušan, pretstavnik Inženjerske komore u Beogradu, 83.
Globocnik Odilo, Viši vođa SS i policije u Trstu, 951, 952, 968.
Glombik, major, pripadnik Abwehr-a, 325, 328, 329.
Glumac d-r Dušan, 584.
Gode, SS-ovski kapetan, 395, 413, 418, 426.
Goebbels, 38, 591.
Goebel d-r Fritz, poručnik, pripadnik Abwehr-a, 867, 868, 870, 871, 874, 900.
Goering Hermann, 31, 32, 45, 51—55, 131, 132, 136, 139, 167, 607.
Goerlitz Walter, nemački istoričar, 46, 47, 675, 676.
Goerner d-r, kapetan, pripadnik Abwehr-a, 240.
Cohrbandt Bert, SS-ovski major, šef ispostave Vrnjačka Banja BdS-a Beograd, 452, 457, 460, 466, 532.
Goli Erich, SS-ovski poručnik, pripadnik BdS-a Beograd, 212, 419', 430, 458, 586.
Gopčević Ljubica, H-V-Mann Abwehr-a, 123, 209, 259, 283, 287, 288, 335, 776, 777.
Gordić Bogdan, četnički vojvoda, 48—50, 158, 194, 195.
Goriup Zdenko, pukovnik, agent EK Osijek, 438.
Gorohov Mihajlo, agent BdS-a Beograd, 571.
Gostentschnik Ivan-Hans, agent Abwehr-a, 293, 328, 329, 946.
Gravenhorst, pukovnik, šef komandnog štaba Vojnog zapovednika Srbije, 77, 82, 137, 141' 175, 656.
Grbić Miloje, četnički rukovodilac, 706.
Greenless Kenneth, britanski kapetan, 755.
Greenwood Arthur, britanski major, 751, 755.
Gregorić d-r Danilo, novinar, 69.
Gressmann Anton, komesar GFP-a, 386.
Groeftner Denes, sreski načelnik u Novom Kneževcu, 160, 224, 775.
Grol Vojislav, 206.

Grossmann. Rudolf, SS-o<vski podoficir, rukovodilac ispostave Negotin BdS-a Beograd, 514.
Grothe inž. Erich, agent Abwehr-a, 254—256, 285, 707, 767, 768, 983.
Grothe Olga (rođ. Anastasijević), 255.
Gruber Johann, podoficir, pripadnik GFP-a, 390.
Gruber d-r Walter, dopisnik DNB-a, 477.
Grubić Milan, radiotelegrafista DM, 191, 204, 205, 378, 379, 701.
Gruenberg, agentkinja EK Beograd, 719.
Gruenwald Erich, poručnik, 792.
Grujičić Radan, komesar UgB-a, 951.
Grujić Danilo«, 689, 772.
Grujić Milisav, pripadnik SDK, agent BdS-a Beograd, 542. 547, 577, 650, 653, 654.
Grujić Radoslav, bravar, agent, 826, 827.
Grujin Nestor, agent, 570, 571, 587.
Gstetenbauer d-r, poverenik Neubacher-a u Albaniji, 923, 937.
Gubarev Nikola, funkcioner Specijalne policije, agent BdS-a Beograd, 117, 542, 631, 948, 949.
Guenther Fritz vidi Mueller Guenther Fritz.
Guertler Josef, pripadnik GFP-a, 389, 390.
Gurov Simeon, član VMRO, agent Abwehr-a, 865.
Gyldenfeldt von, pukovnik, načelnik štaba Vojnog zapovednika za Jugoistok/Srbiju, 170.

Hadnađev Predrag, student, 639.
Hadžagić Rifat, pripadnik muslimanske milicije, 904.
Hadžić Muhamed, 570.
Hadžić Sveta, 486.
Hadži-Đorđević, konzul emigrantske vlade u Carigradu, 760.
Hadži-Ilić Konstantin, poručnik DM, 704.
Nadži-Kimov Vasil, agent Abwehr-a, 864—867.
Haeckel, major, pripadnik Ast-a Beograd, 238.
Haffner, poručnik, šef MK Debar Ast-a Beograd, 874, 932.
Hafner, poručnik, pripadnik Ast-a Zagreb, 325.
Hagedorn Karl, SS-ovski poručnik, 397.
Hahn, pripadnik MK Požarevac, 301.
Hahn Walter, pripadnik MK Vršac, 302, 303.
Halder, general, 131.
Halila Alija, balistički rukovodilac, 932.

»Haller« vidi Hanslik d-r.
Halter, SS-ovski podoficir, službenik uprave logora »Sajmište«, 799.
Hammer, SS-ovski kapetan, pripadnik BdS-a Beograd, 441, 453, 526, 835, 849.
Hammerschmidt, poručnik, pripadnik FAT-a 215, 916.
Hanke vidi Hauke d-r, šef upravne grupe FK 809 (V), 816 (V) i 1040 (V).
Hannesfaofer Hans, podoficir GFP-a, 890.
Hanns d-r, pripadnik BdO-a Beograd, 657.
»Hans« vidi Aldan Petar.
»Hans Vidmar« vidi Heintz, pripadnik BdS-a Beograd.
Hanslik d-r »Haller«, »D-r Schmidt«, rukovodilac radiotelegrafske škole Ast-a Beč, 348, 351, 352.
Hansmann Martin, SS-ovski kapetan, rukovodilac ispostave Kragujevac BdS-a Beograd, 519.
Hansy, SS-ovski poručnik, rukovodilac ispostave Kosovska Mitrovica BdS-a Beograd, 452, 849, 851.
Hantschel, poručnik, 346.
Harazim Lujo, agent, 117.
Hargreaves Edgar, britanski kapetan, 214, 216, 714, 750—754.
Haring Brigitta, službenica BdS-a Beograd, 776.
Harling von, pukovnik, Ic-oficir Vojnog zapovednika za Jugoistok / Srbiju, 170, 185.
Haršić Dragutin, pripadnik »Srpskog Gestapo-a«, 602, 603.
Hasanagić Ćamil, pripadnik muslimanske milicije, 904.
Haug, Sonderfuehrer, pripadnik FK 599 (V), 592, 597.
Hauke (Hanke), d-r, šef uprave grupe FK 809 (V), 816 (V) i 1040 (V), 154, 156, 912.
Haupt-Scharu Thea, pripadnica Ast-a Beograd, 283, 286.
Hausding Guenther, SS-ovski kapetan, pripadnik BdS-a Beograd, 48, 397, 418, 433, 458, 461, 489, 519, 556, 591, 599, 798, 849—851, 907, 923, 933, 935.
Hawksworth John, britanski kapetan, 755.
»Hecht d-r« vidi Kohoutek von, d-r, pukovnik.
Heeren von, nemački poslanik u Beogradu (pre rata), 176.
Heide von der, nastavnik diverzantske škole, 975.
»Heini« vidi Sohl Heinrich.
Heinrich d-r Alfred, SS-ovski major, rukovodilac EK Sarajevo, 395, 404, 438, 439, 776.

Heinrich Kurt, poručnik, nastavnik radiotelegrafske škole, 350, 363.
Heintschel Josef, SS-ovski kapetan, 418, 453, 454, 462, 463.
Heintz »Hans Vidmar«, poručnik, pripadnik BdS-a Beograd, 965.
Heitier, kaplar, instruktor radiotelegrafske škole, 348.
Heller Karl, SS-ovski kapetan, pripadnik EG Beograd, 395, 397, 418, 453, 466.
Hellermann, SS-ovski podoficir, pripadnik BdS-a Beograd, 458, 557.
Hellwig, tehnički direktor rudnika Trepča, agent Abwehr-a, 842, 846.
Helm Hans, SS-ovski major, policiski ataše, 66—68, 70, 72, 76, 98, 99, 126, 175, 395, 397, 399—403, 408, 409, 411—413, 425, 428, 431, 432, 434, 438, 439, 463, 562, 575—577, 612, 628, 631, 634, 644, 645, 667—669, 685, 723, 776.
Hemprich, potpukovnik, rukovodilac FAT-a 176, 319, 899.
Hen, SS-ovski podoficir, nastavnik diverzantske škole, 975.
Henderson, britanski narednik, 755.
Henns, kapetan, rukovodilac FAT-a 207, 841, 929, 930.
Hering, SS-ovski poručnik, 471.
Heringhaus Erich, oficir Abwehr-a u zarobljeničkom logoru, 809.
Hermann, kapetan, 446.
Hermann, podoficir vidi Reiher Hermann.
Hess Rudolf, zamenik Hitler-a, 804.
Hesterberg, potpukovnik, komandant FK 610 (V), 155, 816.
Heuer, SS-ovski podoficir, 456.
Heuser, potporučniik, rukovodilac MK Sjenica, 899.
Heydrich Reinhard, šef RSHA, 40, 44, 70, 72, 136, 137, 371, 393, 395, 396, 399, 444, 584, 804.
Hieber d-r, 125.
Hilbig, potporučnik, rukovodilac radiotelegrafskog kursa, 977
Hill Oakley, britanski pukovnik, 847.
Himmelsbach Andrija, agent Abwehr-a, 263.
Himmler Heinrich, RFSS i šef nemačke policije, 37, 40, 41, 44, 51, 62, 63, 111, 137, 146, 180, 304, 307, 311, 372, 444, 445, 450, 468, 623, 803, 816, 881, 888, 923, 972, 992.
Hinterecker Wilhelm, gostioničar, 224, 379, 380, 772, 773.
Hinterseer, potpukovnik, zamenik Ic-oficira Vojnog zapovednika za Jugoistok/Srbiju, 185.

Hintsch, poručnik, pripadnik Abwehr-a, 323.
Hintze Karl, SS-ovski major, 395, 404, 405, 418—420, 426, 428, 433, 438, 721.
Hirš Dragutin, tumač GFP-a, 384, 385.
Hitler Adolf, 9—13, 16, 17, 29, 33, 39, 41, 46, 47, 51, 52, 56, 66, 80, 101, 103, 129—133, 135, 138, 141, 162, 164—166, 171, 180, 181, 197, 272, 294, 305, 307, 311, 372, 393, 435, 510, 607, 622, 663, 699, 706, 717, 779, 781, 804, 814, 818, 832, 833, 858, 921, 948, 957, 960, 992.
Hobacher Anton, agent BdS-a Beograd, 556, 559.
Hodap Anica, 635, 636.
Hodolej Boris, beloemigrant, šofer, 403, 404, 742, 743.
Hodorovski inž. Georgije, 486.
Hodžić d-r Mehmed, upravnik čačanske bolnice, agent BdS-a Beograd, 521.
Hodžmulić, braća, trgovci, agenti, 845.
Hoecke Horst, SS-ovski poručnik, rukovodilac ispostave Bor BdS-a Beograd, 511.
Hoehn, podoficir, pripadnik Abwehr-a, 360.
Hoeller, SS-ovski kapetan, 459.
Hoeller, podoficir, pripadnik Abwehr-a, 345.
Hoenig, glavni urednik »Donauzeitung-a«, 493.
Hoerschelmann Waldemar von vidi Geršeljman Vladimir, beloemigrant.
Hoessler Heinz Anton, podoficir GFP-a, 386.
Hoettl d-r Wilhelm, funkcioner RSHA, 293, 648, 762.
Hoffmaiier, kapetan, pripadnik Ast-a Beograd, 236.
Hoffmann, potporučnik, pripadnik Abwehr-a, 923.
Hoffmann Anton »Vuk«, poručnik, rukovodilac MK Kosovska Mitrovica, 257, 303, 840, 844, 926.
Hoffmann Karl, pukovnik, komandant FK 809 (V), 154.
Hofmann Valentin, Sonderfuehrer, pripadnik Abwehr-a, 235.
Hofmeister, kapetan, pripadnik Abwehr-a, 228, 229, 370.
Holley, kapetan, pripadnik Abwehr-a, 345, 346.
Holst, major, Ia-oficir BdO-a Beograd, 657.
Holstein vidi Prinz zu Holstein, konjički kapetan.
Hoppe Marijana, učesnica radiotelegrafske škole, 349.
Horn inž., podoficir, šef radiotelegrafske škole, 35L
Horvat, kaplar, pripadnik Abwehr-a, 299.
Horvat, agent, 302.

Horvat d-r Cvetko, službenik kvislinškog Ministarstva unutrašnjih poslova, 628.
Horvat Ladislav, agent EK Osijek, 438.
Horvat Margita, agent BdS-a Beograd, 719.
Horvatin Ivo, agent, 917.
Horvatski Milan, pomočnik ministra kvislinške vlade, 618, 627.
Hossfeld, generalni inspektor Carinske pogranične zaštite, 224.
Hotzel »d-r Bart«, potpukovnik, rukovodilac Afulei Suedost, 345.
Houck, narednik, pripadnik Abwehr-a, 346.
Hreljanović Lujo, agent, 559.
Hribovschek-Berge Josef, ataše za štampu nemačkog poslanstva (pre rata) u Beogradu, 543.
Hristić Milutin, radnik, 125, 223, 498.
Hrnjak Dane »Ibinjak«, trgovac, 565, 637.
Hros Milan, agent Gestapo-a Berlin, 606.
»H. S. J.« vidi Janjić Strahinja.
Huber, pripadnik MK Požarevac, 301.
Huber Martin »Max«, agent BdS-a Beograd, 562, 568.
Huber Rudolf, SS-ovski podoficir, 453.
Hucko, SS-ovski major, 457.
Hudson Ariadna (rođena Proskurnik), 380, 381, 748.
Hudson Dyrrl Douane, britanski obaveštajni oficir, 210, 380, 381, 748, 749.
Huebner d-r, lekar, nastavnik diverzantskog kursa, 354.
Huebner Gerhard, SS-ovski poručnik, 419.
Hufnagel Erwin, podoficir GFP-a, 386.
Hugo, pukovnik, komandant FK 816 (V), 156.
»Humboldt« vidi Humhey, podoficir.
Humhey »Humboldt«, podoficir, radiotelegrafista Abwehr-a, 348, 351.
Huseini el Emin, veliki jerusalimski muftija, 292, 752, 905.
Huwe d-r Wolfgang, pripadnik Ast-a Beograd, 218, 240, 241, 271, 278, 281, 288, 326.
Hyclova Olga, 635.
»H-15« vidi Geršeljman Vladimir, beloemigrant.
»H XV« vidi Geršeljman Vladimir, beloemigrant.

»Ibinjak« vidi Hrnjak Dane, trgovac.
Ibrahimović Muharem, trgovac, 258.

Ikonikov Ivan, agent BdS-a Beograd, 529, 544, 569.
Učenko Aleksandar, beloemigrant, 687, 688.
Ilić Aleksandar, učesnik radiotelegrafskog kursa, 350—352.
Iilić Branko, krojač, 429.
Ilić Cako, agent Abwehr-a, 299.
Ilić-Hadži Konstantin vidi Hadži-Ilić Konstantin.
Ilić d-r Mihajlo, profesor, 477, 478.
Ilić Milorad, agent BdS-a Beograd, 599, 603.
Ilić Vlada, industrijalac, 83.
Ilković Zika, keiner, 486.
Illinger, SS-ovski podoficir, nastavnik diverzantske škole, 973.
Imberger »Berger«, rukovodilac radiotelegrafske škole, 350.
Inđić Miodrag, novinar, 65, 712.
»Intass« vidi Dinić Tanasije-Tasa.
Irinej vidi Đorđević Irinej, episkop.
Ivanić, kći d-r Stevana I., 646.
Ivanić d-r Stevan, lekar, pripadnik »Zbora«, 72, 646.
Ivanov Tatjana, beloemigrant, agent BdS-a Beograd, 564, 567, 731.
Ivanović Dragoljub, bivši poslanik i senator, agent, 195.
Ivanović Sergije, potpukovnik DM, 983.
Ivković, general, pripadnik DM, 254.

Jaederlund Christer, švedski novinar, 58, 63—65.
Jahn Hans, instruktor radiotelegrafske škole, 350.
Jakovljev, pukovnik, beloemigrant, agent BdS-a Beograd, 542.
Jakovljević, četnički rukovodilac, 519.
Jakovljević Spasoje, šofer, 429.
Jaksch, poručnik, komandir 9 čete divizije »Brandenburg«, 901, 990.
Jakšić, student, agent, 827.
Jan, pripadnik Gestapo-a Beč, 948.
Janačković Atanasije, pripadnik Ic-otseka SDK, 651.
Janaćkcvić Atanasije, sreski načelnik u Sopotu, 91, 658.
Jančić Gligorije, agent, 122.
Janeš Nada, agent mornaričkog Abwehr-a, 347.
Janić Vojislav, bivši ministar, 486.
Janja Fuša vidi Fuša (Jahja) Janja, sreski načelnik u Podujevu.
Janjić Budimir, pripadnik »Srpskog Gestapo-a«, 593, 963.

Janjić Strahinja »H. S. J.«, rukovodilac »Srpskog Gestapo-a«, agent BdS-a Beograd, 289, 290, 551, 562, 589—598, 600, 601, 603—606, 803.
»Janko«, elektro inženjer, agent Abwehr-a, 925.
Janković Dragoljub, 733.
Janković Marko, 638, 639.
Janković Milovan, agent Ast-a Beograd, 770.
Janković Momčilo, advokat, član komesarske uprave, 71, 86, 95, 97.
Janković Radmilo, 803.
Janković Trifun, zemljoradnik, 564, 565, 637.
Janković-Velmar Vladimir, pomoćnik ministra prosvete kvislinške vlade, 583, 629.
Janošević Aleksandar, četnik, 698.
Jeftić Ikonija, agent Abwehr-a, 705, 762, 763, 765, 766, 768.
»Jelen« vidi Geršeljman Vladimir, beloemigrant.
Jeličić Ante, pripadnik SDK, 343.
Jeličić Lazar, 694.
Jellć Mirko, član upravnog odbora u Sandžaku, 894.
Jenč Brana, radnik, 429.
Jennig, poručnik, 155.
Jentsch, podoficir, pripadnik FAK-a 201, 323.
Jeremić Božidar, 423, 639.
Jeremić Milenko, sveštenik, 639.
Jevđević, četnički vojvoda, 950.
Jevtić Boško, bivši pretsednik vlade, 580.
Jevtić Dušan, okružni načelnik u Šapcu, 160, 615, 616.
Jevtić Ivanka, 569.
Jezepov Igor, beloemigrant, 563.
Joanović Vasilije-Vasa, agent Ast-a Beograd, 245, 300, 385.
Jojić Milan, bivši direktor JDZ, 422.
Jojić inž. Milivoje, šef obaveštajnog otseka SDK, 649—651.
Jojić Rista, član komesarske uprave, 71, 83.
Joković Milovan, zemljoradnik, 299.
Joković Radomir, zemljoradnik, 299.
Joksić Miodrag, službenik kvislinške policije, agent BdS-a Beograd, 542, 548.
Jonak, SS-ovski major, 394—396.
Jonas, SS-ovski poručnik, rukovodilac uporišta Novi Pazar BdS-a Beograd, 851.

Jonić Velibor, ministar prosvete kvislinške vlade, 26, 56, 57, 90, 95, 101, 175, 412, 413, 475, 610, 627, 711, 727, 728, 760.
Josif, episkop, 584, 722, 727, 728.
Josten Adolf, major, pripadnik Policije poretka, 656.
Jovan, episkop niški, 527, 727.
Jovanović, arhitekta, 563.
Jovanović Aca, pretsednik Trgovačke komore, 83.
Jovanović Aleksandar, kurir DM, 158.
Jovanović Anka, agent, 158.
Jovanović Božidar, mehaničar, 486.
Jovanović Dragomir-Dragi, upravnik UgB, 26, 33, 68—70, 73, 74, 91, 99—103, 122, 152, 153, 175, 395, 399, 400, 408, 411, 412, 424, 425, 428, 437, 449, 464, 535, 542, 574, 580, 581, 611, 627, 628, 631—635, 643, 644, 650, 652, 654, 655, 664, 674, 689, 711—713, 778, 788—790, 796, 940, 948.
Jovanović Dragutin, kurir DM, 643, 747.
Jovanović Jelena, agent, 559.
Jovanović Jovan, pravnik, 485, 636, 637.
Jovanović Jovan, kapetan, četnički rukovodilac, 517.
Jovanović Katica, profesor, 486.
Jovanović Ljuba, novinar, 477.
Jovanović Ljubomir, četnički rukovodilac, 752.
Jovanović Mihajlo, advokat, 482, 611, 679.
Jovanović Milan, kafedžija, agent BdS-a Beograd, 527.
Jovanović Olga, 638.
Jovanović Radivoje-Bradonja, 690.
Jovanović Stanko, novinar, pripadnik DM, 709, 710, 752.
Jovanović U. Vasa, član Industriske komore, 83.
Jovanović Vladimir, službenik, 486.
Jovanović Vladimir, sreski načelnik, pripadnik DM, 711.
Jovanović Vule, sudski službenik, agent, 604.
Jovanović Zorka, studentkinja, 479, 480, 692.
»Jović« vidi Šarić Stevan, agent.
Jović Bosiljka, službenica, 636.
Jović Mihajlo, agent BdS-a Beograd, 525.
Jović Mihajlo, pripadnik »Srpskog Gestapo-a«, 602.
Jović Jakov, komandant kvislinške žandarmerije u Crnoj Gori, 917.
Juković Selim, pripadnik muslimanske milicije, 904.
Jung d-r Erwin, SS-ovski major, lekar BdS-a Beograd, 452.
Jung d-r Hans, SS-ovski major, lekar EG Beograd, 397.

Junge Fritz, kapetan, pripadnik Ast-a Zagreb, 913.
Jurišić Momčilo, poslanik emigrantske vlade u Svajcarskoj, 208, 209, 288.

Kaćanski, porodica, 284.
Kaemena, SS-ovski potporučnik, 453, 459.
Kaiser Wilhelm, poručnik Policije poretka, 446.
Kalabić Nikola, četnički rukovodilac, 699, 712.
Kalaitović Vuk, četnički rukovodilac, 708, 897, 907.
Kaleb Roko, pripadnik »Zbora«, 978.
Kalmar, kapetan, Ic-oficir Vojnog zapovednika za Srbiju, 81. 501.
Kaltenbrunner, šef RSHA, 37, 450, 483, 578, 608, 888, 889, 940, 943, 944.
Kappler, policiski ataše u Rimu, 403.
Kara Margareta, agent, 559.
Karađorđević Pavle, knez, 78.
Karađorđević Petar II, kralj, 747, 761, 762, 911.
Karajanov Haralampije, agent GFP-a, 891.
Karamarković Rade, član upravnog odbora u Sandžaku, 894.
Karamitrov Dušan, bivši podoficir, agent Abwehr-a, 274, 872, 873.
Karch Rudolf, sekretar GFP-a, 390.
Kargel Walter, podoficir GFP-a, 384.
»Karl« vidi Ertl Josef, major.
Kasche Siegfried von, nemački poslanik u Zagrebu, 35, 63, 167, 168, 438, 969, 970.
Kasim Nikolaj, beloemigrant, agent Abwehr-a, 362.
Kaulbach, pukovnik, načelnik štaba armiskog korpusa u Albaniji, 923.
Kaysenberg von, komandant FK 599 (V), 68, 152, 399.
Keil, radiotelegrafista, 348,
Keiper, general, komandant Crne Gore, 910—913.
Keitel, feldmaršal, načelnik OKW-a, 141, 779.
Kelmbach d-r, poručnik, Ic-oficir FK 599 (V), 152.
Kemalbej, pomoćnik šefa albanske kvesture, 845.
Kenschitzki, potpukovnik, pripadnik Amt-a Ausland/Abwehr, 217.
»Kent« vidi Belić Dragutin.
Kerečki inž. Simeon, 645.

Kertesz Josef, .pripadnik mađarske obaveštajne službe, 772, 773.
Keserović, major, četnički rukovodilac, 158, 522, 532, 596, 699, 713.
Kesić Miroslav, agent FAT-a 128-R, 340.
Kewisch, pukovnik, pripadnik štaba Vojnog zapovednika Srbije, 59—62, 139, 140, 146, 175, 398, 440, 625, 734.
Kiesewetter, kapetan, rukovodilac AK, 77, 228—231, 294, 370, 401, 403, 422, 740.
Kiessei d-r Georg, pomoćnik šefa upravnog štaba Vojnog zapovednika za Srbiju, 48, 49, 52, 60, 62, 76, 79—83, 96, 136, 137, 142, 147, 172—181, 185, 371, 382, 408, 413, 431, 448, 613—616, 634, 671, 696, 788, 834.
Kiessling Erich vidi Kissling Erich, poručnik.
»Kika«, partizanski rukovodilac, 596.
Kinberger, poručnik, 155.
Kindsvogel Otto, agent Ast-a Beograd, 300, 302.
Kirchner, kapetan, šef FAT-a 214, 876, 989, 990.
Kirchner, potporučnik, pripadnik divizije »Brandenburg«, 962.
Kirimbeg, agent Ast-a Beograd, 287, 335.
Kirschbaum, podoficir, instruktor radiotelegrafske škole, 364.
»Kisch«, radiotelegrafista stanice »Nora«, 249.
Kissling, major, pripadnik Abwehr-a, 239, 291.
Kissling Erich »Fritz Kuntz«, »Konrad«, poručnik, pripadnik Ic-odeljenja Vojne grupe F i FAK-a 111, 316, 363.
Klaar Konrad, SS-ovski podoficir, 851, 906.
Klajić Milija, radiotehničtr, 206.
Klausnitzer Alfred »D-r Klement«, pripadnik Ast-a Prag, 762, 764—766.
Kleist, general, 131.
»Klement d-r« vidi Klausnitzer Alfred.
Klinkmuller, potpukovnik, šef FAK-a 310, 325, 328, 329.
Klocke von, pukovnik, načelnik štaba armiskog korpusa u Albaniji, 923.
Kluić Stevo, agent, 69, 576—580.
Knesebeck von dem, major, Ic-oficir 2 tenkovske armije, 170.
Knetsch Wilhelm, SS-ovski podoficir, 880.
Knežić inž. Ivan, 826.
Kniesche d-r Herbert, kapetan, šef FAT-a 215, 354, 915—917.
Knigge, SS-ovski kapetan, 453, 612.

Knippl Georg, tumač GFP-a, 384.
Kob Rudolf, SS-ovski kapetan, pripadnik Uprave VI RSHA, 881, 886—889.
Kober, major, Ic-oficir BdO-a Beograd, 657.
Koch, poručnik, nastavnik diverzantske škole, 978.
Koch Erich, Gauleiter, komesar Reich-a u Ukrajini, 28, 132.
Koenen von, major, 214.
Koenig, major, 387, 589, 780.
Kogarth, potpukovnik, Ia i Ic-oficir Vojnog zapovednika za Srbiju, 139, 144, 185, 695, 696.
Kohl Hans »Ivan Kolić«, Sonderfuehrer, šef MK Užice Ast-a Beograd, 297—299, 338, 340, 343, 344, 530.
Kohoutek von, d-r »D-r Hecht«, pukovnik, šef Ast-a Beograd, 232—234, 252, 262, 315, 380.
Kojić Milan, elekrotehničar, 688.
Kolb, gostioničar, agent Abwehr-a, 283.
Kolbe, major, Ia-oficir Više komande LXV, 139.
»Kolić Ivan« vidi Kohl Hans, Sonderfuehrer.
Konitzer, Sonderfuehrer, tumač, 696.
Konjičanin Džemo, agent, 901.
Konjović Đorđe, pripadnik »Srpskog Gestapo-a«, 602.
»Konrad« vidi Kissling Erich, poručnik.
Konrad, SS-ovski podoficir, pripadnik logorske uprave »Sajmište«, 799.
Kcppenhoefer Fritz, SS-ovski major, 457, 460.
Kops Reinhard »Ben Ali«, poručnik, šef MK Tetovo, 876.
Korać Manojlo, okružni načelnik u Užicu, 57, 91, 482, 611.
Korica Nedeljko, keiner, agent BdS-a Beograd, 546.
Kosanović Milan, četnički rukovodilac, 982.
Košić Miladija, 693.
Košić Mirko, profesor, 83.
Košić Petar, general, 77.
Kosova Malić, hotelijer, agent, 845.
Kosova Zoja, trgovac, agent, 845.
Kostić Boško »B 0018«, pripadnik »Zbora«, agent, 491, 578, 648, 757, 759[1]—762, 951, 985.
Kostić Josif, general, ministar kvislinške vlade, 85.
Kostić d-r Laza, profesor, član komesarske uprave, 71, 83.
Kotur Đuro, 83.
Kotur Krstivoje, student teologije, pripadnik »Zbora«, 651.
Kovač d-r Josip, agent, 885.

Kovačev Makso, 826.
Kovačevič, major, četnički komandant, 531.
Kovačevič Vitomir, agent, 602.
Kraemer, poručnik, pripadnik Ast-a Beograd i FAT-a 185 L, 300, 316, 321, 332, 567.
Kraemper, SS-ovski poručnik, rukovodilac u upravi logora Banjica, 796.
Kraguljac Jovan, kapetan SDK, 966, 981, 982.
Kraigher Franz »D-r Rauter«, kapetan, pripadnik Ast-a Beograd, 242, 253, 255, 260, 270, 271, 282, 285, 288, 301, 774, 945, 946.
Krakov Stanislav, novinar, 477.
Kramarz, savetnik Ministarstva spoljnih poslova Reich-a, 896, 910, 912, 917.
Kramer, kapetan, šef FAT-a 215, 356, 915, 916.
Krasznay, potpukovnik, mađarski oficir za vezu pri Vojnom zapovedniku Srbije, 177—179, 251.
Kraus Josef, podoficir GFP-a, 390.
Kraus Karl, SS-ovski major, Glavni opunomoćenik Uprave VI RSHA za Jugoslaviju i šef EK Beograd, 66—74, 76, 77, 79—82, 96, 98, 99, 126, 175, 176, 231, 395, 396, 399, 400, 402, 410, 412, 415, 416, 418, 419, 424—426, 428—434, 494, 541, 574, 576, 578, 580, 618, 622, 631, 634, 644, 645, 665, 722, 788.
Krause, šef MK Kladovo Ast-a Beograd, 300.
»Krause d-r Georg« (vidi i Kraemer, poručnik), 332, 333, 337, 366, 367.
Krehl d-r, kapetan, pripadnik Ast-a Beograd, 237, 355.
Kreiper, general, komandant FK 1040 (V), 166.
Kreisler Johann, sekretar GFP-a, 375, 384.
Kreiter Vladimir, ruski carski general, 732.
Krempler Karl von, SS-ovski pukovnik, Vođa SS i policije u Sandžaku, 317, 904—907, 921.
»Kretnik« vidi Peinsipp Walter, Sonderfuehrer.
Kreuter, beloruski general, 497.
Kreuzinger »Mišo«, agent Ast-a Beograd, 364.
Krieger Peter, rukovodilac u upravi logora Banjica, 796.
Krijezi-Crnoglavić Gani-beg vidi Crnoglavić-Krijezi Gani-beg.
Krisch, kapetan, pripadnik Ast-a Beograd, 237, 355.
Krist, podoficir, pripadnik Abwehr-a, 345.
Križek Antonin, agent Ast-a Prag, 247, 255, 259, 762—770.

Krkljuš, otac Pere K., agent, 827.
Krkljuš Pero, ratar, agent, 827.
Kronholz Robert, direktor »Schenker a. d.« u Beogradu, agent Abwehr-a, 51, 243, 244, 252, 940.
Krosigh vidi Schwerin-Krosigh von, grof.
Krukow, pukovnik, komandant FK 610 (V), 155.
Kuensberg, baron, savetnik Ministarstva spoljnih poslova Reich-a, 219.
Kugić Hilmo, član upravnog odbora u Sandžaku, 894.
Kuhlmann, Nemački general u Albaniji, 166, 923.
Kukić Ilija, potpukovnik, komandant SDK, 649.
Kumanudi d-r Košta, bivši ministar, 83.
Kumrić Ziva, agent, 826.
Kun d-r Bertalan, potpukovnik, mađarski obaveštajni oficir, 738, 772, 856.
Kunde, poručnik, Ic-oficir Nemačkog generala u Albaniji, 924.
Kungel Adalbert, Glavni opunomoćenik Uprave VI RSHA za NDH, 395, 887, 944.
Kunst Adalbert-Vojko, agent Ast-a Beograd, 272, 286.
»Kuntz Fritz« vidi Kissling Erich, poručnik.
Kuntze, general, Zapovednik Wehrmacht-a za Jugoistok, 61, 144, 145, 781.
Kuntze, SS-ovski poručnik, 455, 456.
Kupfer, podoficir GFP-a, 391.
Kupi Abas vidi Abas Kupi.
Kurtović Slavko, potporučnik, 299.
Kuschel, SS-ovski potporučnik, pripadnik BdS-a Beograd, 495.
Kuschel Alfred, SS-ovski podoficir, pripadnik BdS-a Beograd, 456, 521.
Kustos, major, pripadnik Abwehr-a, 874.
Kušljanski Vadim, železničar, agent Ast-a Beograd, 259, 260, 280, 281, 301.
Kutschke, kapetan, nastavnik radiotelegrafskog kursa, 354.
Kumanović Ognjen, ministar kvislinške vlade, 85.
Kvaternik Slavko, »vojskovođa« NDH, 400.

Labudović Milorad, komandant partizanskog odreda, 519.
Lahousen de Vivremont von, potpukovnik, šef Odeljenja II Amt-a Ausland/Abwehr, 232, 235.
Lang Heinz, »inž. Froehlich«, kapetan, pripadnik Ast-a Beograd, 242, 270, 284.

Lang Josef, kapetan, pripadnik Ast-a Beograd i šef FAT-a 378, 867, 871, 874.
Lange, kapetan, šef »Sonderkommando Lange«, 883, 928, 930, 931, 936.
Lange, kapetan, Kreiskommandant u Zemunu, 158, 161.
Lanjin Aleksandar »M-12«, »12«, beloemigrant, agent BdS-a Beograd, 122, 541, 550, 551, 558, 561, 562, 572, 574, 575, 728, 731—733.
Lapčević, kapetan, pripadnik SDK, 966.
Lapp, potpukovnik, pripadnik Ast-a Beograd, 239, 241.
Lapp Josef, volksdeutscher-ski rukovodilac u Banatu, 815.
Laske, potporučnik, nastavnik radiotelegrafskog kursa, 351, 362.
Lasser Erich von »Eurich«, potpukovnik, šef KO Jugoslawien i Odeljenja I Ast-a Beograd, 114, 232, 233, 288, 315, 335.
Lašić, major, četnički rukovodilac, 894.
Lawrence Christie »Cirković Aleksandar«, britanski obaveštajni oficir, 749, 754.
Lazarević, potporučnik, agent, 808.
Lazarević Dimitrije »Mita Biftek«, funkcioner bivše jugoslovenske policije, 271.
Lazarević Smiljka, student, 302.
Lazarević Zivko, 480, 528, 688.
Lazić Vladimir, pripadnik »Zbora« i SDK, 651.
Lechner, kapetan, pripadnik Ast-a Beograd, 241.
Lederer Karl, SS-ovski podoficir, 456.
Leeb, general, komandant borbene grupe, 905.
Lenac Vladimir-Vlado, poručnik SDK, rukovodilac diverzantske grupe, 645, 965, 968, 978, 985, 986, 988.
Lepehin Nikola, beloemigrant, agent Abwehr-a, 287, 335.
Lepehin Oleg »Duce«, »Werner«, »Antonio Delani«, beloemigrant, agent Abwehr-a, 287, 335, 336, 362, 972.
Letica Dušan, bivši ministar, član komesarske uprave, 71.
Leutgeb Lambert, SS-ovski kapetan, pripadnik Gestapo-a Beč, 948.
Levandovski Evgenije, beloemigrant, agent BdS-a Beograd, 733.
Leyser von, general, komandant armiskog korpusa u Albaniji, 923.
Lichtenberger, SS-ovski major, šef »Jagdkommande«, 970.
Lichtenberger, pripadnik MK Požarevac, 301.

Lichtenecker, major, 734.
Liebold, major, Ic-oficir 704 pešadiske divizije, 195, 301.
Liersch d-r Georg, lektor Nemačke akademije u Skoplju, 867, 916.
Lilić Božidar, agent, 595.
Linde, komesar GFP-a, 392.
Lippert, major, šef Propagandnog odeljenja za Jugoistok, 193.
List, feldmaršal, Zapovednik Wehrmacht-a za Jugoistok, 82—85, 133, 140, 141, 143—145, 184, 371.
Loehr, general, Zapovednik Wehrmacht-a za Jugoistok, 147, 165, 171, 172, 676, 677.
Lohrer, rudarski preduzimač, agent, 161.
Lončarić-Brušija Matija, agent, 742.
Lontschar, generalmajocr, komandant FK 599 (V), 152, 788.
Loos d-r, SS-ovski kapetan, pripadnik RSHA, 722.
Loos d-r Roman, Rukovodeći direktor Tajne vojne policije, 370—374, 382, 391, 392, 892.
Loran, fototehničar Ast-a Beograd, 236.
Lorković d-r Mladen,ministar NDH, 757.
»Lotte« vidi Lubej Jože.
Lubej Jože »Lotte«, pripadnik SDK, agent Abwehr-a, 340, 364.
Luburić Maks, ustaški funkcioner, 966.
Lukačević Voja, četnički rukovodilac, 699, 708, 709.
Lukatela Ljubomir, pripadnik grupe »Signal«, agent, 576.
Lukul Marija »Pasquali«, učesnica radiotelegrafskog kursa, 349.
Lutvi Ibrahim, okružni načelnik u Kosovskoj Mitrovici, 834, 837, 838, 845, 851.
»Lutz inž.« vidi Wachernig Franz, kapetan.
»Lutze R« vidi Stević Zvezdan, agent.
Lux, SS-ovski poručnik, rukovodilac ispostave Jagodina BdS-a Beograd, 512, 990.

Ljotić Dimitrije, šef »Zbora«, 24—26, 50,51, 59, 65, 72, 73, 76—82, 84, 86, 95—99, 101, 126, 174, 175, 177, 192, 236, 241, 243, 244, 252, 264, 265, 269, 298, 323, 334, 358, 424, 427, 432, 437, 448, 461, 462, 471, 473—475, 497, 536, 539, 540, 543, 578, 589, 593, 617, 631, 644—649, 651—653, 710,

711, 726, 727, 757, 759—762, 913, 941—945, 947, 950, 951, 953, 963, 964, 967—969, 979, 982, 985.
Ljotić Jakov, načelnik Pretsedništva Nedićeve vlade, 951.
Ljubojević Danilo »Narek«, agent Abwehr-a, 334, 335.

Mac Dowell, američki brigadir u štabu DM, 699, 714.
Mac Neel, britanski major, 932.
Macher, potpukovnik, Ia-oficir Vojnog zapovednika za Jugoistok, 62.
Maciček (Matauschek) Hubert, pripadnik FAT-a 128 R, 333, 349.
Mačck d-r Vlatko, 492, 757.
Maechler, SS-ovski kapetan, 454.
Maerz Jakob, Sonderfuehrer, tumač, 219, 240, 260.
Mahin Fjodor, beloemigrant, 733.
Maier Franz, komesar GFP-a, 375, 376, 382, 391.
Majstorović, četnički vojvoda, agent BdS-a Beograd, 543.
Majzner Josif »1/2«, »131«, vajar, agent BdS-a Beograd, 483, 552, 582, 583, 635, 637, 638.
Maksimović Toma, rukovodilac Komesarijata za preseljenje i zaštitu izbeglica, 253, 414.
Malešević Milivoje, pripadnik »Hrvatske legije«, 605.
Malicky Georgij, radiotelegrafista Abwehr-a, 299.
Malić Kosova vidi Kosova Malić.
Mallethan Paul, SS-ovski podoficir, rukovodilac ispostave Valjevo BdS-a Beograd, 531.
Mameli, italijanski poslanik u Beogradu, 581.
Mančić Momčilo, pripadnik »Srpskog Gestapo-a«, 963.
Mandić Ljubica »Mila«, agent FAT-a 128 R, 340, 364, 365.
Mandl Ruppert, SS-ovski kapetan, šef EK Skoplje i pripadnik Uprave VI RSHA, 441, 594, 878—880, 937, 970, 971, 979—984, 988, 991.
Mangelsdorf »Muzius«, kapetan, šef Afulei Suedost, 345.
Manteuffel von, major, komandant AK, 229, 370.
Marčetić Momir, agent BdS-a Beograd, 525.
Maričić Nikola, pripadnik »Srpskog Gestapo-a«, 555, 596, 597.
Marinković Mirko, pripadnik DM, 706.
Marinkcvić d-r Nikola-'Niko, pretstavnik »Zbora« u Berlinu, 24, 126, 578, 648.

Marinović Dušan »Mirković Mirko«, agent Abwehr-a, 124, 259, 271, 302, 348, 351.
Marjanović d-r Čedomir, ministar kvislinške vlade, 85.
Markov Dimitrije, tumač EK Beograd, 418.
Marković, kapetan, četnički rukovodilac, 708.
Marković-Cincar Aleksandar vidi Cincar-Marković Aleksandar.
Marković Dragoslav, student, 528.
Marković d-r Lazar, bivši ministar, 83, 90, 268, 269.
Marković Miodrag, sin ministra izbegličke vlade, 206.
Marković Momčilo, partizanski komesar, 690.
Marković Svetozar, osnivač Radikalne stranke, 472.
Marmon Franz, SS-ovski major, rukovodilac ispostave Kragujevac BdS-a Beograd, 454, 518, 933, 934.
Marquart, kapetan, pripadnik Na 4, 199.
Marquart Johann, SS-ovski poručnik, pripadnik EG Beograd i rukovodilac ispostave Loznica BdS-a Beograd, 399, 524.
»Martin« vidi Matz, poručnik.
Marušić Pero, major, komandant žandarmerije u Crnoj Gori, 911.
Masalović, pukovnik, šef Nedićevog kabineta, 574.
Massong d-r Klaus, pripadnik ustanove Vođe SS i policije u Sandžaku, 905.
Masterson Thomas, britanski kapetan, 741—743, 760.
Mataković Dimitrije, agent »Srpskog Gestapo-a«, 595.
Matauschek vidi Maciček (Matauschek) Hubert.
Materna, SS-ovski major, pripadnik Uprave VI RSHA, 397.
Materna Josef, agent, 880.
Matić Pavle, službenik Patrijaršije, agent BdS-a Beograd, 584, 727.
Mati d-r Josef »Pandur«, kapetan, pripadnik Abwehr-a, 58, 114, 121, 122, 190, 234, 237, 245, 253, 254, 257, 336, 354, 579, 671, 695—698, 840, 841, 844, 871, 894, 895, 898, 900—902, 925—927.
Matz »Martin«, poručnik, pripadnik Abwehr-a, 345, 360.
Matzker, SS-ovski potporučnik, rukovodilac ispostave Šabac BdS-a Beograd, 529.
Maurass, 175.
»Max« vidi Huber Martin.
May Andreas, potpukovnik, pripadnik BdO-a Beograd, 443, 656.

May Heinz »Mohr«, nastavnik radiotelegrafskog kursa, 360, 364.
May »Modrinjak«, major, šef FAK-a 201, 323.
Mayr Georg, SS-ovski poručnik, pripadnik BdS-a Beograd, 418, 454, 463, 578, 583, 723, 724, 727, 728.
Medić Stojan, šofer, 429.
Meinecke, SS-ovski kapetan, upravnik logora »Sajmište«, 799.
Meissner Josef vidi Majzner Josif, agent BdS-a Beograd.
Merrem, kapetan, pripadnik Ic-odeljenja Vojnog zapovednika za Jugoistok/Srbiju, 185.
Messerschmidt d-r Ernst, pripadnik RSHA, 493.
Messner Evgenije, 619.
Metzler, major, Ia-oficir FK 599 (V), 152.
Meyer Otto »Brandlmeyer«-kapetan korvete, Sonderfuehrer, pripadnik Ast-a Beograd, 234—236, 254, 258, 266, 758, 759, 770, 898, 913, 914.
Meyszner August, SS-ovski general, Viši vođa SS i policije za Srbiju, 27, 47—53, 55, 62, 100, 126, 146, 169, 173, 424, 445—451, 468, 474, 477, 502, 587, 608, 623, 656, 733, 816, 822, 835.
Meznik, kapetan, Ic-oficir FK 599 (V), 152.
Mežnar Josip, policiski funkcioner Prefekture za Banat, 822, 825.
Micić Obrad, apotekar, agent E'K Osijek, 500.
Mihailov Vanča, šef VMRO, 586, 880, 881, 886—889.
Mihailović Draža, 22—24, 48, 49, 58, 61, 63—65, 75, 76, 90, 91, 96—98, 102, 103, 113, 123, 127, 171, 208—210, 234, 243, 245, 253—257, 264, 268, 317, 380, 381, 465, 478, 499, 531, 563, 579, 585, 609, 631, 643, 644, 647, 648, 652, 653, 670, 676, 677, 681, 689, 694—701, 703, 704, 706—715, 726, 746—748, 753—755, 758, 759, 760, 762, 765—767, 771, 838, 897, 910, 911, 941, 943, 946—951, 963, 979, 982—984, 987, 988, 991.
Mihajlović Ilija, bivši senator, 711.
Mihajlović Saša, major, pripadnik DM, 103, 488, 712, 991.
Mihajlović d-r Sava, agent Abwehr-a, 299.
Mijušković d-r Jovan, ministar kvislinške vlade, 85.
Mikas, fabrikant, agent Abwehr-a, 284.
Mikić Ilija, narednik SDK, 651.
Mikić d-r Ljubiša, ministar kvislinške vlade, 86.

»Mila« vidi Mandić Ljubica.
Milankov Žarko, komandant partizanskog odreda, 826.
Miletić Radomir, agent »Srpskog Gestapo-a«, 595, 596.
Milić-Zumberski von, bračni par, 218.
Milikić Aleksandar, pripadnik DM, 706, 767.
Milikić Đorđe, advokat, pripadnik DM, 706.
Milikić Ilija, pripadnik DM, 706.
Miljkov Radmila, agent, 365.
Milojčić Vladimir, student, pripadnik »Zbora« i SDK, 651.
Milosavljević, agent, 33.
Milošević Miloš, glavni urednik »Srpskog naroda«, 618.
Milošević Vojislav, drvarski trgovac, agent, 562.
Milovanović, pukovnik, pripadnik DM, 983.
Milovanović Milutin, 423.
Milunović Vukosava, kurir, 642.
Milutinović Olga, partiski rukovodilac, 521.
Mirdacz, albanski general, agent Abwehr-a, 925.
»Mirković Mirko« vidi Marinović Dušan.
Mirner, danski otpravnik poslova u Beogradu, 177.
Mišić, major DM, 696.
Mišić, sreski načelnik u Gornjem Milanovcu, 712.
»Mišo« vidi Kreuzinger.
»Mita Biftek« vidi Lazarević Dimitrije.
Mitić, poručnik, četnički komandant, 524.
Mitrovica Redžep, 845.
Mitrović Nenad, kapetan DM, 696, 697.
Mitrović Ratko, 675, 690.
Mitterer d-r, Sonderfuehrer, pripadnik Ast-a Beograd, 234.
Mitterhammer Otto, ataše za štampu pri Opunomoćeniku ministarstva spoljnih poslova u Beogradu, 57, 64, 65, 617.
Mladenović inž. Milutin, 525.
Mlodzek, SS-ovski poručnik, pripadnik ispostave Korča EK Tirana, 935.
Model, pripadnik FK 599 (V), 32.
Moderčin Dragutin, pripadnik »Zbora«, agent BdS-a Beograd, 542.
»Modrinjak« vidi May, major, šef FAK-a 201.
Moeller Hermann, potpukovnik, pripadnik BdO-a Beograd, 657.
Mogila Andrej, beloemigrant, 735.
»Mohr« vidi May Heinz.

Mohrherr Josef, komesar GFP-a, 384.
Mojić Josip, potpukovnik, agent Ast-a Beograd, 255, 259, 260, 285, 707, 808.
Mojić Milorad, major SDK, 651, 966.
Molder Fritz, SS-ovski poručnik, 453.
Molder Werner, SS-ovski poručnik, ađutant BdS-a Beograd, 452.
Molter, komesar brodarske agencije u Kladovu, šef MK Kladovo, 300.
Moos Georg, trgovac, agent BdS-a Beograd, 548, 558.
More, kapetan, britanski obaveštajni oficir, 749.
Morgan, britanski major, 755.
Morgan inž. George, britanski obaveštajni oficir, 749, 872. 879.
Morten Romeo, italijanski obaveštajni organ, 335, 712.
Moser, potporučnik, 212, 213.
Mosthoff Franz, H-V-Mann, rukovodilac Stadtbuero-a Ast-a Beograd, 270, 282—286, 290, 328.
Mrazek Teodor, agent Abwehr-a, 245, 386.
Muellejans, kapetan, pripadnik Ast-a Beograd, 238.
Mueller d-r, instruktor obaveštajne škole (Abwehr-a), 365—367.
Mueller Fritz, major, Ia-oficir FK 809 (V), 154.
Mueller Guenther Fritz, SS-ovski kapetan, oficir za vezu BdS-a Beograd, 204, 206, 214, 255, 395, 398, 417, 446, 452, 466, 494, 495, 498, 502, 547, 573, 653, 700, 704, 705, 714, 750, 753, 765.
Mueller Heinrich, šef Gestapo-a, '13, 14, 40, 41, 60—62, 70, 96, 98, 372, 400, 632, 662, 663, 665—667, 684, 686, 713, 722, 725, 940.
Mueller Rudolf, sekretar GFP-a, 386.
Mujčinović Šemso, agent BdS-a Beograd, 908.
Mujezinović Avdo, agent BdS-a Beograd, 525.
Munckel, generalštabni pukovnik, 54, 55.
Munetić Stefan, 643.
Munjas Vladimir, agent UgB-a, 636.
Mura Antonio, agent BdS-a Beograd, 567.
»Musa« vidi Ganović Mustafa.
Mussolini, .164, 305, 777.
Mustafić Mustafa, trgovac, agent BdS-a Beograd, 547.
Mušicki Košta, pukovnik, komandant SDK, 649, 651, 967.

Muzikravić Marko, četnički rukovodilac, 519.
»Muzius« vidi Mangelsdorf, kapetan.
»M-12« vidi Lanjin Aleksandar.

Nadlački, agent UgB-a i BdS-a Beograd, 542.
Nadler, SS-ovski podoficir, rukovodilac ispostave Leskovac BdS-a Beograd, 523.
Nagel Karl, SS-ovski podoficir, 884.
Najdanović Milka (Menka), agent, 854.
Narandžić Spiro, pripadnik grupe »Signal«, agent, 576.
»Narek« vidi Ljubojević Danilo.
»Nash«, kapetan, 750—752.
Nassenstein Adolf »Cecil Rodes«, SS-ovski major, pripadnik Uprave VI RSHA, 211, 212, 395, 397, 405, 406, 413, 419, 430, 436, 439, 458, 490, 580, 586, 741, 776.
Nećak Nikola, agent, 963, 966, 985.
Nećak Svetozar »Antić Miloš«, pripadnik »Srpskog Gestapo-a«, 551, 566, 591—594, 597—602.
Nećević Ciril, trgovački pomoćnik, 465, 466, 498.
Nedeljković Milorad, ministar kvislinške vlade, 280.
Nedeljković Radoje, kapetan, 745.
Nedić, sin Milana N., 77.
Nedić, snaha Milana N., 77.
Nedić Milan, pretsednik kvislinške vlade, 22—32, 34, 39, 52. 56, 57, 59—61, 76—104, 117, 126, 140, 143—145, 163, 169, 231, 252, 253, 260, 264, 280, 288, 290, 317, 318, 323 372, 412, 413, 424, 425, 436, 437, 443, 448, 449, 462, 471, 473—475, 479, 531, 539, 543, 574, 576, 577, 581, 583, 590, 598, 600, 605, 610—612, 617, 623, 624, 626, 627, 629—631, 634, 645, 646, 652, 656, 683, 689, 691, 695—697, 699, 702, 707, 708, 710, 711, 713, 726—728, 757, 760, 761, 787, 789, 790, 797, 802, 803, 808, 809, 822, 838, 895—897, 909, 911, 939—942, 945, 949—951, 969, 979, 987, 988.
Nedić Milutin, brat Milana N., 101.
Nedić N., kapetan SDS, agent BdS-a Beograd, 543.
Nedić Neško, poručnik, četnički rukovodilac, 713.
Nektarije, episkop, 727.
Nemetz, major, pripadnik Ast-a Beograd, 239.
Neubacher inž. Hermann, Opunomoćenik ministarstva spoljnih poslova Reich-a za Jugoistok, 16, 36—39, 41, 46, 52, 54—56, 93—95, 98, 104, 126, 169, 171, 181, 233, 234, 254,

315, 373, 374, 450, 452, 490, 607, 608, 621, 624, 654, 681, 698—700, 703, 707, 710, 711, 713—715, 728, 758, 781, 813, 889, 896, 904, 909, 911, 912, 914, 922, 923, 930, 931, 936, 939, 941—944, 946, 947, 949, 951—953, 967—969, 982, 987.
Neuhaus, SS-ovski potporučnik, pripadnik RSHA, 622, 623, 722, 723, 725.
Neuhausen Franz, Generaini opunomoćenik za privredu u Srbiji, 28, 31, 32, 35, 36, 45, 51—55, 58, 60, 66, 74, 78, 79, 81, 91—93, 103, 136, 139, 166, 169, 177, 411, 458, 463, 478, 587, 607, 620, 621, 626, 646, 714, 718, 734, 816, 833, 852, 861, 862, 866, 871.
»Neumann d-r« vidi Neunkirchner Horst, poručnik.
Neumann, radiotelegrafista Abwehr-a, 298.
Neunkirchner Horst »D-r Neumann«, poručnik, pripadnik Abwehr-a, 918.
Niebuhr, SS-ovski poručnik, rukovodilac ispostave Kraljevo BdS-a Beograd, 520.
Nienaus, sekretar GFP-a, 375.
Niesse, major, Ia-oficir FK 610 (V), 155.
Nikić, poručnik, šef biroa SDK u Beču, 953.
Nikić Budimir, kapetan SDK, 650, 651.
»Nikola« vidi Sarapa Đuro.
Nikolaj vidi Velimirović Nikolaj, episkop.
Nikolajev, 571.
Nikolajev, pukovnik, pripadnik »Ruskog zaštitnog korpusa«, 735.
Nikolica Leo, radiotelegrafista Abwehr-a, 298.
Nikolić Branko, agent BdS-a Beograd, 854.
Nikolin Slavko, agent BdS-a Beograd, ,556, 584, 585.
Nikolov, general, komandant bugarskog okupacionog korpusa, 146, 154.
»Nina«, beloemigrant, agent BdS-a Beograd, 562.
Ninaus, SS-ovski podoficir, pripadnik BdS-a Beograd, 528.
Ninčević, pripadnik SS-a, 989.
Nojla Ali vidi Ali Nojla. '
Novak, major, poverenik DM u Sloveniji, 209.
Novaković Jovan, pripadnik »Srpskog Gestapo-a«, 963.
Nuechterlein, SS-ovski poručnik, pripadnik EG Beograd, 397.

Obenland Karl, sekretar GFP-a, 384, 386.
Oberding, pripadnik Auswertungsstelle Beograd, 218.

Oberheiden d-r, kapetan, pripadnik Abwehr-a, 241.
Oblaković Nenad »Undine«, agent Abwehr-a, 364.
Obradović, potpukovnik SDS, agent BdS-a Beograd, 543.
Ocokoljić-Pazarac Siniša, četnički komandant, 713, 751.
Odović Prvoslav, agent Abwehr-a, 808.
Ogorelac, major, agent Abwehr-a, 808.
Ohnesorge d-r, kapetan, pripadnik Abwehr-a, 874.
Olarg Micheline vidi Bureković Micheline, agent BdS-a Beograd.
Olćan Mihajlo, pripadnik »Zbora«, 85, 86, 175, 252, 317, 448, 474, 627, 647, 648, 726, 759, 896, 897, 909, 911, 921.
Olujić Marko, major, Nedićev oficir za vezu sa DM, 102.
»Omega« vidi Daskalov, agent.
»Oskar« vidi Uskoković Žarko, agent.
Ostojić Aleksandar, agent BdS-a Beograd, 563.
Ostojić Dušan, partizanski komesar, 687.
Ostojić Zaharije, potpukovnik, pripadnik DM, 254.
Ozerov Gligorije »S-5«, agent BdS-a Beograd, 541, 544, 563, 568, 704, 733.

»P«, agentkinja BdS-a Beograd, 563.
Pacher, komandant pristaništa Prahovo, agent Abwehr-a, 302.
Pačariz Sulejman, pripadnik muslimanske milicije u Sandžaku, 904.
Pahlen Georgij von, beloemigrant, agent, 734.
Pajčić Desanka »Ciga«, agent, 211, 212, 551, 571, 586, 776.
Pal Berta vidi Berta Pal.
Paligorić Košta, hotelijer, agent, 302.
Palten, poručnik, pripadnik Abwehr-a, 241.
Pamer Karl, SS-ovski poručnik, šef EK Novi Sad i ispostave Zrenjanin BdS-a Beograd, 439, 440, 443, 775, 819, 829, 831, 857, 933.
Pan inž. Viktor, pripadnik Abwehr-a, 924—926, 932.
»Pandur« vidi Mati d-r Josef, kapetan Abwehr-a.
»Pandurov Marko« vidi Aldan Petar, agent BdS-a Beograd.
Panthen d-r, major, pripadnik Ast-a Beograd, 236.
Pantić, pukovnik, agent, 808.
Pantić Branislav, pukovnik, pripadnik DM, 695, 696.
Pantić Dušan, bivši ministar, član komesarske uprave, 72, 576.
Pantić Milka, učiteljica, 485.

Pantović Milka, zemljoradnica, 485.
Papež Micika, učiteljica, agent, 827.
Paranos Ilija, pomoćnik upravnika UgB, 152, 574, 631, 635, 641, 788.
Parežanin Ratko«, pripadnik »Zbora«, rukovodilac diverzantske grupe, 896, 897, 911, 950, 965, 967.
Paskalov, bugarski diplomata, 738.
»Pasquali« vidi Lukul Marija.
Pašić Nikola, 472.
Patrnogić Živorad (Zivojin) »Šiptar«, pripadnik SDK, agent Abwehr-a, 340, 364.
Paul Willy, SS-ovski major, šef EK Šabac, 442, 529, 800.
Paulen Đorđe von, beloemigrant, agent Abwehr-a, 874.
Paulun, poručnik, pripadnik Ast-a Beograd, 233.
»Pautsch« vidi Ertolitsch Josef.
Pavelić d-r Ante, 35, 99, 167, 168, 677, 757, 886, 969.
Pavić, učesnik radiotelegrafskog kursa, 349.
Pavlović, pukovnik, pripadnik DM, 991.
Pavlović Aleksandar »Bobi«, agent FAT-a 128 R, 347, 364.
Pavlović Boško, pukovnik, pripadnik SDS, 712.
Pavlović Dragoslav, pukovnik, pripadnik DM, 698.
Pavlović Ilija »Alfa«, kapetan SDS, agent BdS-a Beograd, 543, 553, 557, 560.
Pavlović Ivo, četnički komandant, 711.
Pavlović Jelena, 853.
Pavlović Radoslav-Rada, učitelj, rukovodilac diverzantske grupe, 647, 965, 968, 969, 978—980, 985, 986, 988.
Pavlović Rajko, advokat, kapetan, pripadnik DM, 255, 946, 947, 982.
Pavlović Stevan, agent BdS-a Beograd, 543, 569, 705, 706, 767.
Pavlović Živko, general, 268, 269.
Pazarac-Ocokoljić Siniša vidi Osokoljić-Pazarac Siniša.
Pećanac Košta, četnički vojvoda, 86, 117, 176, 253, 299, 430, 431, 434, 506, 517, 539, 612, 613, 668, 671, 689, 694—698, 701—703, 802.
Pećanin Ismet, pripadnik divizije »Brandenburg«, agent, 902.
Peinsipp Walter »Kretnik«, Sonderfuehrer, pripadnik Abwehr-a, 918.
Pejani Bedribej, profesor, 257, 836, 839, 841, 845.
Pekar Emil, pripadnik Stadtbuero-a Ast-a Beograd, 218, 278.

Pelikan Ernst, volksdeutscher-ski funkcioner u Banatu, 821, 831.
Perić, major, obaveštajni oficir emigrantske vlade, 758—762, 766, 767, 769, 770, 891.
Perić Đorđe, novinar, šef Nedićeve propagande, 69, 90, 117, 757.
Perišić Selimir, agent BdS-a Beograd, 570,
Perovič Milivoje, poručnik, pripadnik DM, 524.
Pešić Vera, agent, 121, 234, 523, 578—580.
Petar II vidi Karađorđević Petar II, kralj.
»Peter« vidi Stević Zvezdan, agent.
Petković Sima, agent BdS-a Beograd, 705, 706.
Petković Vladimir, agent Ast-a Beograd, 259.
Petković Vlastimir, pripadnik DM, 706, 712, 767.
Petrovič Arso, bivši ministar, 911.
Petrovič Dragutin, brodarski motorista, 602.
Petrovič Marisav, pripadnik SDK, 589, 788.
Petrovič Petar, pripadnik SDK, 654.
Petrovič Petar vidi Durnovo-Petrovič Petar.
Petrovski, kapetan, beloemigrant, agent BdS-a Beograd, 542.
Petschar Jakob, komesar GFP-a, 384.
Petz Eugen, SS-ovski podoficir, 883.
Pfafferoth, pukovnik, Ic-oficir Zapovednika Wehrmacht-a za Jugoistok, 133, 185.
Pfeffer Thomas, tumač BdS-a Beograd, 563.
Pfeifer (?), pukovnik, komandant 4 puka divizije »Brandenburg«, 902;
»Pfeil« vidi Richter Erich, kapetan.
Phleps Arthur, SS-ovski general, komandant divizije »Prinz Eugen«, 53, 816.
Picht, kapetan, Ic-oficir Vojnog zapovednika za Srbiju, 137, 184, 185.
Piletić, major, četnički komandant, 225, 255, 377, 517, 528, 750.
Pirsch Alfons, pripadnik Stadtbuero-a Ast-a Beograd, 335.
Pišmat Karolina, tumač Gestapo-a Beč, 948.
Platzer Franz, podoficir GFP-a, 386.
Plavšić Konstantin, pukovnik, agent Abwehr-a, 120, 258, .259, 261, 262, 266, 275, 355, 739, 842, 847, 848.
Plivelić Oskar-Tomislav, fotograf, agent i tumač, 158, 302.

Poeck, SS-ovski kapetan, rukovodilac ispostave Kragujevac i Kraljevo BdS-a Beograd, 518, 519.
Polarecki Stevan, pripadnik SS-a i diverzantske grupe, 988—990.
Polte Friedrich, SS-ovski major, pripadnik EG Beograd, 397, 407, 408.
Popović, kapetan, četnički rukovodilac, 710.
Popović inž., rukovodilac »Komesarijata za preseljenje i zaštitu izbeglica«, 414.
Popović Jovan, bivši pomoćnik ministra, 705.
Popović Vladimir-Vlada, član CK KPJ, 678.
Popović Zora, 521.
Poretschnik, major, komandant Nachrichtenregiment 506, 346.
Prachfeld, pripadnik firme »Omnipol«, agent, 540.
Prah Jakob, podoficir, pripadnik Abwehr-a, 239.
Prašević Ćamil, rukovodilac muslimanske milicije u Sandžaku, 895, 904, 906.
Pratsch, referent Uprave VI RSHA, 889.
»Preiss« vidi Priegel, kaplar.
Preisser Erich, SS-ovski podoficir, pripadnik ispostave Bor BdS-a Beograd, 511.
Preissner Erich, direktor »Antimon a. d.«, 177.
Preveza Džalal, albanski pukovnik, agent Abwehr-a, 925.
Prezelj, pukovnik, 950.
Priegel »Preiss«, kaplar, 350, 361, 362, 364.
Primerov Nikola, beloemigrant, agent BdS-a Beograd, 733.
Prinz zu Holstein, konjički kapetan, Ic-oficir Vojnog zapovednika za Srbiju, 185.
Probst, major, pripadnik FAK-a 111, 316.
Prodanov Vikentije, episkop, 727.
Prokić d-r Lazar, osnivač grupe »Signal«, agent, 69, 223, 575—579.
Proschko d-r Adalbert, kapetan, pripadnik Ast-a Beograd, 242.
Proskurnik Arijadna vidi Hudson Ariadna.
Protić Jevrem, član komesarske uprave, 71.
Pržić Ilija, profesor, 83.
Ptičar Marko, agent UgB-a i BdS-a Beograd, 586.
Pulkowski, poručnik, pripadnik Ast-a Beograd, 242.
Putsch, žandarmeriski narednik, 782.

Račko, 826.
Račić, četnički komandant, 713, 897.
Radak Radcmir, službenik »Lufthanse« Beograd, 568.
Rademacher Friedrich, pripadnik Abwehr-a, 808.
Radenković inž., pripadnik DM, 712.
Radenković Karl-Dragutin, pripadnik Stadtbuero-a Ast-a Beograd, 278, 280, 328, 332, 335, 336, 367.
Radke, narednik, pripadnik Abwehr-a, 842.
Radojević, major, pripadnik DM, 255.
Radojević Dušan, student, 302.
Radojković Miloš, profesor, pripadnik DM, 706.
Radosavljević d-r Miloš, ministar kvislinške vlade, 86.
Radovanović Steva, general, komandant SDS, 711, 950.
Radović, pripadnik SDK, 654.
Radović Dragica, agent Ast-a Beograd, 364.
Radović Dušan, 763.
Radulj Jelena, 827.
Radulović, pukovnik, komandant straže UgB, 712.
Rafet Abdul, 854.
»Rajko« vidi Topalović Aleksandar-Aca.
Rakić Dragomir, industrijalac, 758, 770.
Rakitovan Mita, učenik, agent, 827.
Raković Predrag, kapetan, četnički rukovodilac, 520, 521, 698, 711—713.
Rampf, podoficir, pripadnik Ast-a Beograd, 236, 360.
Ranković Aleksandar, 673.
Rantze d-r, pripadnik FK 599 (V), 32, 152, 557.
Rauch Emmerich, sekretar GFP-a, 389, 390.
Rauch Josef, komesar GFP-a, 375.
»Rauter d-r« vidi Kraigher Franz, kapetan.
Redić Dragutin, potpukovnik SDS, agent BdS-a Beograd, 543.
Regenauer, vojni arhivski savetnik, 219.
Reich »Reiter«, podoficir, instruktor radiotelegrafske škole, 348.
Reichold, pripadnik štaba Vojnog zapovednika za Srbiju, 616, 617.
Reiher Hermann, podoficir, nastavnik radiotelegrafske škole. 351.
Reiher Rudolf, podoficir, nastavnik radiotelegrafske škole, 351.

Reinel Heinrich, SS-ovski kapetan, pripadnik Uprave VI RSHA, 458, 466, 594.
Reinelt, SS-ovski kapetan, zamenik rukovodioca diverzantske škole u Fruškoj Gori, 972.
Reisswitz, pripadnik štaba Vojnog zapovednika za Srbiju, 177.
»Reiter«, vidi Reich, podoficir.
Reith Franz, policiski prefekt u Banatu, 815, 816, 821, 825, 830, 831.
Reitzig Paul, SS-ovski podoficir, pripadnik logorske uprave »Sajmište«, 456, 799.
Rendulic Lothar, general, komandant 2 tenkovske armije, 164, 165, 170, 184, 185, 210, 305, 532, 675—677, 706, 922, 923.
Retl Rudolf, policiski funkcioner u Banatu, 822, 825.
Rezler Josip, britanski agent, 748.
Rexeisen Hans, SS-ovski major, rukovodilac EK Osiijek i šef Odeljenja III BdS-a Beograd, 437, 438, 452, 453, 458, 466, 471, 473, 474, 483, 490—492, 500, 540, 544, 563, 573, 577, 579, 580, 583, 617, 624, 627, 629, 644—647, 727, 943, 944, 964, 981.
Ribbentrop von, ministar spoljnih poslova Reich-a, 11, 36, 63, 64, 70, 78, 80, 82, 84, 101, 103, 121, 477, 577, 580, 622—624, 858, 859, 886.
Ricco Donato »D-r Rinaldini«, kapetan, pripadnik Abwehr-a, 918.
»Richter d-r«, nemački obaveštajni oficir u Makedoniji, 865, 867.
Richter d-r, podoficir GFP-a, 890.
Richter, podoficir, rukovodilac MK Požarevac, 301.
Richter Erich »Buerger Erhard«, »Pfeil«, kapetan, pripadnik Ast-a Beograd, 114, 234, 235, 237, 254, 257, 300, 317, 318, 354, 361, 841, 895, 897, 898, 900, 902, 903.
Richter Hans, SS-ovski major, 409, 410.
Rieger, funkcioner za vezu Carinske pogranične zaštite, 223.
»Rinaldini d-r« vidi Ricco Donato, kapetan.
Ristanović Bojan, četnik, agent BdS-a Beograd, 521.
Ristić, industrijalac, 154.
Rochester, britanski radiotelegrafista, 754.
Rodok, major, Ia-oficir FK 816 (V), 156.
Rogov Aleksandar, beloemigrant, agent Abwehr-a, 734.
Rolfs, pripadnik Kreiskommandanture Kosovska Mitrovica, 841.

Rootham Charles, britanski major, 751, 755.
Rosenberg Alfred, Reichsleiter, 226.
Roš Đorđe, norveški počasni konzul u Beogradu, agent, 176, 431.
Roš Dušan, agent, 176.
Roth, kapetan, pomoćnik Ic-oficira Vojnog zapovednika za Jugoistok/Srbiju, 186.
Rovčanin Husejin, komandant muslimanske milicije u Sandžaku, 903, 904.
»Roy« vidi Weber d-r, kapetan.
»Rtanjski Radomir« vidi Arsenijević Raša.
Rupnik, šef slovenačke kvislinške vlade, 950.
Rusković Mato »Ružička Matej«, 763—766, 768—770.
Rustem-beg, agent, 880.
»Ružička Matej« vidi Rusković Mato.
Ružić inž. Dragoslav, 563.
»R-13« vidi Arsenijević Raša.

»Sa« vidi Sarapa Đuro.
»Sa« vidi Šarenac d-r Veselin.
»Sa d-r« vidi Šarenac d-r Veselin.
Sabljar Milan, agent BdS-a Beograd, 567.
Sabo Stevan, pripadnik SS-a, 989.
Sabukoschek Egon, podoficir, agent Abwehr-a, 117, 235, 299, 317, 895, 898, 900.
Sadleder Franz, SS-ovski potporučnik, rukovodilac ispostave Vrnjačka Banja BdS-a Beograd, 532, 920.
Salamon d-r, kapetan, Ic-oficir FK 809 (V), 154.
Sali Hasan, učesnik diverzantskog kursa u Pančevu, 359.
Salzer Anton, čehoslovački oficir, agent, 549.
Sander, SS-ovski major, pripadnik EK Tirana, 935.
Sanders Hannes, agent RSHA, 494.
Sanitzer, kriminalistički savetnik, 948.
Saračević Ibro, pripadnik muslimanske milicije u Sandžaku, 904.
Sarapa Đuro »Sa«, »Nikola«, savetnik kvislinškog Ministarstva unutrašnjih poslova, agent, 90, 543, 548, 583, 584, 746, 748.
Sattler Bruno, SS-ovski major, šef Odeljenja IV BdS-a Beograd, 454, 466, 511, 569, 592, 634, 635, 694, 774, 923, 933, 934.

Sauer-Stratil d-r Gustav vidi Stratil-Sauer d-r Gustav, kapetan.
Sauerwein, pripadnik štaba Vojnog zapovednika za Srbiju, 89.
Savković Miodrag »118«, novinar, agent BdS-a Beograd, 259, 290, 328, 543, 546, 571, 581, 582, 636, 643, 725, 803.
Savojski Eugen, princ, 469.
Schaefer d-r Emanuel, SS-ovski pukovnik, BdS Beograd, 34, 40, 41, 49, 55, 60—62, 211, 330, 372, 373, 382, 450—452, 459, 462, 466, 467, 470, 471, 479, 491, 500, 527, 536, 546, 548, 613, 614, 617, 621, 623, 624, 628, 629, 634, 643, 724, 782.
Scharm Johann, sekretar GFP-a, 386.
Scharu Thea vidi Haupt-Scharu Thea.
Schatz Josef, podoficir GFP-a, 384.
Schell Heinrich, rukovodilac Ic-službe »Ruskog zaštitnog korpusa«, 735.
Schemmel Rudolf, SS-ovski podoficir, pripadnik BdS-a Beograd, 458, 490, 557.
Scherzinger, SS-ovski potporučnik, pripadnik logorske uprave »Sajmište«, 799.
Schiffbauer d-r, major, pripadnik Ast-a Beograd, 237.
Schilly, narednik, pripadnik Auswertungsstelle Beograd, 218.
Schlarp, podoficir, tumač u zarobljeničkom logoru, 809.
Schlichting von, pripadnik FK 610 (V), 155.
Schliep, nemački poslanik u Albaniji, 922, 937.
Schlutt Hans, SS-ovski poručnik, pripadnik EK Beograd i rukovodilac ispostave Kruševac BdS-a Beograd, 410, 419, 455, 522.
Schmalschaeger, major, komandant AK pri 12 armiji, 228, 229, 370.
Schmaus Lore, pripadnik Auswertungsstelle Beograd, 218.
Schmidt, novinar, agent, 944.
»Schmidt d-r« vidi Hauslik d-r.
Schmidt d-r, podoficir, pripadnik FAT-a 215, 917.
Schmidt, sekretar GFP-a, 919.
Schmidt Anton, pripadnik MK Vršac, 302, 303.
Schmidt d-r Paul, pripadnik Ministarstva spoljnih poslova Reich-a, 64.
Schmiedel, SS-ovski potporučnik, nastavnik diverzantske škole, 974.

Schmiedhuber, SS-ovski pukovnik, komandant SS-divizije »Skenderbeg«, 938.
Schober Magdalena, pripadnik Auswertungsstelle Beograd i Stadtbuero-a Ast-a Beograd, 218, 278—280, 357.
Schoderboeck, sekretar GFP-a, 375.
Schoeller, kapetan korvete, pripadnik Abwehr-a, 217.
Schoeller, major, pripadnik FAK-a 111, 315, 316.
Schräder PYanz, SS-ovski kapetan, rukovodilac ispostave Bor BdS-a Beograd, 511.
Schräder Hans, SS-ovski kapetan, pripadnik BdS-a Beograd i rukovodilac ispostave Zrenjanin i Cetinje BdS-a Beograd, 454, 455, 591, 819, 829; 920.
Schramm Otto, instruktor radiotelegrafske škole, 348.
»Schreck Alexander« vidi Schwarz Anton, SS-ovski poručnik.
Schrems Rudolf, SS-ovski kapetan, pripadnik Uprave VI RSHA, 981, 987, 988.
Schroeder von, general, Vojni zapovednik za Srbiju, 133, 134, 138, 139, 408, 778, 788.
Schroeter Heinz, SS-ovski poručnik, pripadnik BdS-a Beograd, 418, 454, 462, 475—477, 483, 617, 618, 944.
Schubert, potporučnik, pripadnik Abwehr-a, 929.
Schubert Friedrich, SS-ovski poručnik, pripadnik BdS-a Beograd i šef ispostave Sjenica BdS-a Beograd, 419, 455, 456, 497, 575, 598, 906.
Schuld Jakob, pripadnik Stadtbuero-a Ast-a Beograd, 278.
Schulz, SS-ovski podoficir, nastavnik diverzantske škole, 975.
Schulz, SS-ovski poručnik, 454.
Schulze, SS-ovski kapetan, 531.
Schurk, bivši policiski komesar, 944.
Schuster Max, SS-ovski podoficir, 455.
Schwanke, opunomoćenik Glavne arhive Reich-a, 219.
Schwarz, kapetan, Ic-oficir Višeg vođe SS i policije za Srbiju, 446.
Schwarz, SS-ovski potporučnik, pripadnik EK Beograd, 418.
Schwarz Alexander, potporučnik, pripardnik Ast-a Beograd, 240, 260.
Schwarz Anton »Schreck Alexander«, SS-ovski poručnik, 981. 983, 984.
Schwarzkopf, direktor »Donauzeitung-a«, 493.
Schwenzer, pripadnik Abwehr-a, 925.
Schwerin-Krosigh von, grof, 224.

Scott, britanski radiotelegrafista, 755.
Sedlar, agent u zarobljeničkom logoru, 808.
Seefeldt, blagajnik Ast-a Beograd, 233.
Seib »Seifert«, podoficir, instruktor radiotelegrafske škole, 348, 351.
Seibold, SS-ovski major, rukovodilac diverzantske škole, 972.
Seidel, kapetan, pripadnik vojne žandarmerije FK 599 (V), 153.
Schwarz Alexander, potporučnik, pripadnik Ast-a Beograd, i rukovodilac ispostave Valjevo BdS-a Beograd, 419, 455, 531.
»Seifert« vidi Seib, podoficir.
Seifert Karl, podoficir GFP-a, 386.
Selby Beauchamp Neil, britanski major, 747, 749, 750, 754, 852.
Selenić Sava, profesor, 947.
Selgrad, poručnik, Ic-oficir 4 puka divizije »Brandenburg«, 902.
Selmayr Josef, pukovnik, Ia-oficir Vojnog zapovednika za Jugoistok/Srbiju, 170.
Semenov Mihajlo, beloemigrant, SS-ovski kapetan, agent BdS-a Beograd, 542, 561, 656, 732, 733, 736.
Senkijevič Nikolaj, beloemigrant, agent, 734.
Sensburg, potpukovnik, pripadnik Ast-a Solun, 315.
Sepp d-r Janko, volksdeutscher-ski rukovodilac u Banatu, 814, 817.
Shenton, britanski narednik, radiotelegrafista, 755.
Sidorov, agent, EG Beograd, 562, 563.
Siebert d-r, major, Ic-oficir Vojnog zapovednika za Srbiju, 185, 204.
Siebke, rukovodilac Werkschutz-a u Srbiji, 226.
Siegel d-r, SS-ovski major, pripadnik Gestapo-a Beč, 949.
Sijarić Ćazim, pripadnik muslimanske milicije u Sandžaku, 904.
Simić, pukovnik, pripadnik DM, 983.
Siminski, carski pukovnik, agent Abwehr-a, 734.
Simović Dušan, general, 69, 71, 73, 99, 405, 409, 720, 721.
Skaržinski Matvej, beloemigrant, agent, 733.
Skoberne Ernest, poručnik, pripadnik Abwehr-», 876, 884, 953.
Skorodumov Mihailo, carski general, 731.

Skorzeny inž. Otto, pripadnik Uprave VI RSHA, 885, 954, 961—963, 969, 971, 972, 975, 982.
Slović, kapetan, četnički rukovodilac, 894.
Smiljanič Mirko, četnički komandant, 519.
Soeliger Karl, pctpretsednik Bugarsko-nemačkog društva u Skoplju, 867.
Soengen, nemački komesar Narodne banke u Beogradu, 411.
Soergel Max, SS-ovski podoficir, pripadnik EK Beograd, 395, 433.
Sohl Heinrich »Heini«, agent Abwehr-a, 773—775, 856.
Sokić, braća, vlasnici izdavačkog preduzeća »Pravda«, 403, 439.
Sokolović Sreten, šofer, kurir Ast-a Beograd, 283.
Soldatov Dimitrije, beloemigrant, agent Abwehr-a, 734.
Solid Osman, trgovac, agent, 845.
Somborac vidi Stefanović-Somborac d-r, bivši senator.
»Sommer« vidi Stellmach Hubert.
Sommerfeld Theodor von, pukovnik, pripadnik Ast-a Beograd, 238, 288, 326.
Sotirović Ratko, novinar, 712.
Spalajkcvić Miroslav, bivši diplomata, 101.
Spinner, rukovodilac Werkschutz-a u Srbiji, 226.
Springer, potporučnik, pripadnik divizije »Brandenburg«, 901.
Stadler d-r, SS-ovski kapetan, 453.
Staerker Rudolf, trgovac, agent, 126, 171, 254, 624, 699—701, 758, 943, 944, 987.
Stahl, kapetan, pripadnik Ast-a Beograd, 233.
Stambolić Petar, 678.
Stanisavljević Dragiša, agent Abwehr-a, 334, 340, 365.
Stanisavljević Toša, funkcioner »Zbora«, 334.
Stanišić Bajo, četnički komandant, 910.
Stanka Johann, komesar GFP-a, 386.
»Stanković« vidi Zonsius Werner.
Stanojević Mića-Miodrag, pripadnik »Srpskog Gestapo-a«, 596, 603.
Stanojlović Mirko, pripadnik DM, 302.
Stanojlović Olga, studentkinja, 527, 546, 792.
Starec d-r Anton »D-r Antonović«, pripadnik Ast-a Beograd, 355—359.
Steen van der, komesarski rukovodilac »Trepča Mines Ltd.«, 275, 832, 842, 846.

Štefanov Stefan, pripadnik VMRO, agent Abwehr-a, 864, 865, 867, 889.
Stefanović Borislav, advokat, pripadnik DM, 706.
Stefanović-Somborac d-r, bivši senator, 431.
Stein (Steiner), SS-ovski podoficir, nastavnik diverzantske škole na Iriškom Vencu, 973.
Steiner (vidi i Stein), SS-ovski podoficir, nastavnik diverzantske škole, 975.
Steinfel Gustav, bivši jugoslovenski žandarmeristi pukovnik, **862.**
Stellmach Hubert »Sommer«, nastavnik radiotelegrafskog kursa, 347, 361—364.
Stephanus, generalmajor, komandant FK 599 (V), 152.
Stepić Ljubomir, opštinski službenik, 688.
Stepić Milica, 481, 787.
Stern, potporučnik, 212.
Stević Zvezdan »Peter«, »Lutze R«, agent Ast-a Beograd, 274, 333, 336, 337, 364.
Stockhausen, generalmajor, komandant FK 816 (V), 156, 788.
Stoetzer Karl, SS-ovski podoficir, pripadnik ispostave Zrenjanin BdS-a Beograd, 824, 829.
Stoilov, načelnik Državne sigurnosti u Skoplju, 873, 891.
Stojadinović Augusta, žena Milana S., 288.
Stojadinović d-r Milan, bivši pretsednik vlade, 25, 40, 70—72, 74, 81—83, 86, 95, 288, 413.
Stojanov Neofit, 122.
»Stojanović inž.« vidi Toplak, poručnik.
Stojanović Aleksandar, general, šef obaveštajne službe Pretsedništva Nedićeve vlade, 252.
Stojanović Milan, pretsednik Zanatske komore, 83.
Stojković Aca, kapetan SDK, 966, 986.
Stojković Aleksandar, novinar, agent Abwehr-a, 543.
Stošić, major, pripadnik DM, 524, 532,
Stracke Fritz, SS-ovski poručnik, pripadnik EK i BdS-a Beograd, 419, 455, 519, 528, 590, 591, 718.
Strandmann Vasilije, beloemigrant, 730, 731.
Strasser Pavle, agent Ast-a Beograd, 284.
Stratil-Sauer d-r Gustav, pripadnik Abwehr-a, 867—872, 925.
Straub, SS-ovski podoficir, komandant logora Šabac, 800.
Straub »Täuregg«, zastavnik, pripadnik FAT-a 215, 916.
Straus, SS-ovski podoficir, 454.

Strauss d-r, Sonderfuehrer, pripadnik Ast-a Beograd, 242.
Strnad, poručnik, pripadnik Ic-odeljenja Vojnog zapovednika za Jugoistok/Srbiju, 185.
Strojil, potpukovnik, šef FAK-a 201, 323, 930.
Strugar Joko, 635.
Stuckardt, državni sekretar Ministarstva unutrašnjih poslova Reich-a, 180.
Stueckler Franz, komesar GFP-a, 389, 390.
Stumpf d-r Karl, kaluđer, britanski agent, 273.
Subotić Slobodan, advokat, 803.
Suchardt, poručnik, pripadnik Policije poretka, 446.
Suchy, radiotelegrafista Abwehr-a, 915.
Susani d-r von, kapetan, pripadnik Ast-a Beograd, 240, 241.
»S-5« vidi Ozerov Gligorije.

Šakić Radovan, agent, 159.
Šarenac d-r Veselin »D-r Sa«, »Sa«, agent BdS-a Beograd, 584, 726, 727.
Šari Paula, agent BdS-a Beograd, 512.
Šarić Stevan »Jović«, agent, 124, 259, 261, 267, 356—358, 545.
Satiri Murteša, sreski načelnik u Uroševcu, 355.
Ščerbović Jurij, beloemigrant, agent, 734.
Šćepanović Branko, agent BdS-a Beograd, 553, 559, 560, 570, 685.
Šerif Jašar Šerif, agent, 870.
Šinkovec Jovan »Tino«, kursista radiotelegrafske škole, 352.
Šipailo, beloemigrant, trgovac, 178, 179'.
»Šdptar« vidi Patrnogić Zivorad (Zivojin), agent.
Širok Karlo, službenik jugoslovenskog konzulata u Celovcu, 740.
Škekić, general, 300.
Škoro Borivoje, agent FAT-a 128 R, 340.
Škrbina Stevo>, agent Ast-a Beograd, 357, 358.
Šmat Mirko, pečatorezac, 763, 764.
Šoškić, agent Gestapo-a, 606.
Špartalj, agent UgB-a, 673.
Špiler d-r Juraj, šef Javne bezbednosti za Banat, 821, 822, 825—829.
Štejfon Boris, carski general, komandant »Ruskog zaštitnog korpusa«, 732, 735.
Šterić, policiski komesar UgB-a, 674.

Štirba Mihajlo, beloemigrant, agent BdS-a Beograd, 585.
Štula Dragutin, pripadnik »Zbora«, 651.
Šumenković Ilija, poslanik emigrantske vlade u Turskoj, 760, 763.
Šutić Toma, 520.
Švabić Mileta, šofer, kurir Ast-a Beograd, 283.

Tamchina, funkcioner Carinske pogranične zaštite, 223.
»Tassin« vidi Dinić Tanasije-Tasa.
Tatalović-Tomić Radoslav »Drago«, major, pripadnik SDK. agent BdS-a Beograd, 542, 651, 652.
»Tauregg« vidi Straub, zastavnik, pripadnik FAT-a 215.
Teichmann Ludwig, SS-ovski potpukovnik, šef EG' Beograd i zamenik BdS-a Beograd, 397, 434, 452, 453, 466, 511, 548, 562, 569, 582, 591, 610—612, 616, 634, 644, 645, 703, 726, 782.
Tempel Willy, SS-ovski podoficir, 791, 792.
»Tempo« vidi Vukmanović Svetozar.
Teodorović Dušan, agent BdS-a Beograd, 550, 558, 559, 567, 719.
Teokarević, industrijalac, 154.
Ternus, kapetan, Ic-oficir FK 1040 (V), 912, 913.
Terzić, poručnik, radiotelegrafista DM, 983.
Terzić Miodrag, pripadnik »Srpskog Gestapo-a«, 602.
Thomas, general, šef privredne uprave OKW-a, 18.
Thomas, SS-ovski poručnik, S20.
Thomas Alfred, SS-ovski podoficir, 456.
Thuengen von, major, načelnik štaba Nemačkog generala u Albaniji, 924.
Tiller, Sonderfuehrer, Ic-oficir Kreiskommandanture Zaječar, 158, 159, 302.
»Tino« vidi Šinkovec Jovan.
»Tinto« vidi Treu Rudolf, profesor.
Tito vidi Broz Josip Tito.
Todorović Žarko »Walter«, major, pripadnik DM, agent BdS-a Beograd, 541, 704.
Tokler, komesar GFP-a, 890.
Tollkuehn Erich, SS-ovski podoficir, 456.
Tolstoj Marija, pripadnica Ast-a. Beograd, 286.
Tomasini Silvira, profesor, 693, 694.
Tomić-Tatalović Radoslav vidi Tatalović-Tomić Radoslav.
Tominski Viktor, beloemigrant, agent, 734.

Tomsen Karl, pripadnik GFP-a, 892.
Topalovič Aleksandar-Aca »Rajko«, grafički radnik, agent, 338—340, 368.
Toplak »Inž. Stojanovič«-Sonderfuehrer, poručnik, pripadnik Abwehr-a, 235, 240, 292, 332—334, 339, 340, 349, 364, 366.
Torkar Jože, radnik, 465, 466.
Traeger Toni, podoficir, pripadnik Ast-a Beograd, 239, 240.
Trbić Vasilije, britanski agent, 763, 764.
Treu Rudolf »Tinto«, profesor, 437, 438, 474, 540, 645, 646, 732, 983.
Tribrođanin, četnički vojvoda, 377.
Trifunović-Dronja, general, četnički vojvoda, 328, 983.
Trifunović Miša, bivši ministar, 492.
Trivunac d-r Miloš, profesor, ministar kvislinške vlade, 83. 86, 90.
Troetschel Hans (Hermann), pripadnik nemačkog poslanstva u Beogradu. 578.
Tronnier Georg, SS-ovski poručnik, rukovodilac ispostave Kladovo BdS-a Beograd, 516—518.
Tschentscher Heinrich, radiotelegrafista Ast-a Beograd, 336.
Tscherne d-r, podoficir, pripadnik FAK-a 201, 323.
Tupanjanin Miloš, britanski agent, 705, 763—769.
Turner d-r Harald, SS-ovski brigadni general, šef upravnog štaba Vojnog zapovednika za Srbiju, 27, 30—32, 37, 38, 47—53, 59, 60, 62, 66, 68—74, 76, 81, 83, 85, 96, 98, 99, 130, 134—138, 142—145, 147, 151, 166, 172—182, 189, 243, 396, 398—400, 408, 410, 431, 440, 443, 444, 447, 448, 502, 608—610, 612, 615, 616, 625, 634, 647, 656, 664, 674, 696, 716, 726, 780, 787, 815, 834.
Tvrtkovič Momčilo, agent, 853.

Ufer d-r, nemački komesar firme »Aseo«, 861.
Ujčič Marijan, komesar jugoslovenske policije, 740.
Ulisberger Edmund von, pripadnik Ast-a Beograd, 278.
Ulmanski Milan, bivši ministar, 81.
Ulmer inž., direktor Borskih rudnika, 621.
Ulrich, potporučnik, rukovodilac diverzantskog kursa, 975, 976.
»Undine« vidi Oblaković Nenad.
Uppenkamp d-r, 138, 610, 611.

Urbanek, SS-ovski kapetan, šef ispostave Sjenica BdS-a Beograd, 906.
Uroševič Košta, sreski načelnik, 565.
Uskoković Žarko »Oskar«, »Gero«, »302«, agent FAT-a 128 R, 337, 338, 364.
Uslar, poručnik, 814, 815.
Uzelac Jovan, agent Ast-a Beograd, 357, 358.

Vadpoljska, kneginja, beloemigrant, tumač Auswertungsstelle Beograd, 219, 283.
Vago d-r, direktor firme »Astra d. d.«, 741.
Vanov, agent, 225.
Vasić Dragiša, advokat, pripadnik DM, 698.
Vasiljević inž. Milosav, član komesarske uprave, 72, 808.
Veesenmayer d-r Edmund, pripadnik Ministarstva spoljnih poslova Reich-a, 80—84, 126, 578.
Velčev Damjan, 491.
Velimirović Nikolaj, episkop, 210, 211, 575, 582, 611, 612, 720, 722, 725—728, 943, 947.
Veljković Vojislav, industrijalac, pripadnik »Zbora«, 761.
Velmar-Janković Vladimir vidi Janković-Velmar Vladimir.
Venjamin, episkop, 727.
Vensan Andre vidi Vincent (Vensan) Andre.
Verbeek, major, rukovodilac kursa u Pančevu, 354.
Vidanović Mile, kapetan SDS, agent BdS-a Beograd, 517.
»Vidmar Hans« vidi Heinz, pripadnik BdS-a Beograd.
Vierow, generalmajor, komandant FK 599 (V), 152.
Vikentije vidi Prodanov Vikentije, episkop.
Vincent (Vensan) inž. Andre, agent Ast-a Beograd, 301, 302, 349.
Viseković Tihomir, 519.
Vitou Maurice John, britanski obaveštajni oficir, 749.
Vlahović Veljko, 226.
Vlasov Andrej, general, 541, 704, 732.
Volkmann Eitel, Ic-oficir 734 pešadiskog puka, 196.
»Vollmer« vidi Wozak Bruno, Sonderfuehrer.
Volmer Jakob, sekretar GFP-a, 386.
Vučković Nikola, komandant odreda SDK, 654.
Vujković Svetozar, upravnik logora Banjica, 634, 796, 949.
Vujnović Cedomir, student medicine, pripadnik »Zbora«, 651, 654.

Vujnović Nikola, pripadnik »Zbora«, 651.
»Vuk« vidi Hoffmann Anton, poručnik.
Vukadinović Ljubomir, novinar, 477.
Vukčević Rado'je, advokat, 52, 53.
Vukmanović Svetozar-Tempo, 678, 690.
Vukotić Dušan, agent, 853.
Vuković Petar, pripadnik »Zbora«, 338.
Vuković Zoran »Zorvuk«, pripadnik »Zbora« i SDK, agent BdS-a Beograd, 252, 265, 289, 333—335, 337, 338, 542, 646—649, 652, 654.
Vuksanović Ljubo, šef »Narodne uprave« u Crnoj Gori, 910—912.
»V-3« vidi Džindžić Safet.

Wachernig Franz »inž. Lutz«, kapetan, pripadnik Ast-a Beograd, 242, 284, 498.
Wade, kapetan, britanski obaveštajni oficir, 749.
Wagner, general, Generalquartiermeister OKH, 130, 136.
Wagner inž., podoficir, pripadnik Abwehr-a, 303, 840.
Wagner, poručnik, pripadnik Ic-odeljenja Vojne grupe F i nastavnik radiotelegrafske škole, 363.
Wagner, SS-ovski poručnik, rukovodilac ispostave Valona EK Tirana, 935.
Waldmann inž. Theodor, 497, 732.
»Walter« vidi Todorović Žarko, major.
Walter, SS-ovski poručnik, pripadnik EG i EK Beograd, 397, 418.
Wandesieben, SS-ovski potporučnik, pripadnik Uprave IV RSHA, 549, 583, 723.
Waneck (Wannek), SS-ovski potpukovnik, pripadnik Uprave VI RSHA, 471, 888, 937, 943.
Warosch, pripadnik Auswertungsstelle Beograd, 218.
Warrington Walter, službenik »Trepča Mines Ltd.«, 846.
Watson, 741.
»Weber« vidi Banić Milan.
Weber d-r, major, pripadnik Ast-a Beograd i Dresden, 238.
Weber d-r »Roy«, kapetan, rukovodilac radiotelegrafske službe Ast-a Beograd i Afulei Beorad, 236, 332, 345, 360, 362.

Weichs Maximilian von, feldmaršal, Vrhovni komandant za Jugoistok i komandant Vojne grupe F, 133, 165, 166, 170, 171, 184—186, 201, 305, 306, 394, 781.
Weiland, poručnik, 155.
Weilbach, kapetan, rukovodilac Čete radionadzorne službe vojnog vazduhoplcvstva za specijalne zadatke 1, 212—214, 216.
Weiner, poručnik, pripadnik Ast-a Beograd, 242.
Weinmann d-r Ernst, SS-ovski potpukovnik, VB I BdS-a Beograd, 397, 398, 414, 415, 452, 466, 497, 501, 612, 616.
Weiss Alfons von, kapetan kcrvete, pripadnik Ast-a Beograd, 239, 240, 354.
Weiss Maria, pripadnica Stadtbuero-a Ast-a Beograd, 278.
»Weisser« vidi Belič Božidar.
Weizsaecker, pripadnik Ministarstva spoljnih poslova Reich-a, 62, 63.
Welker Hans, podoficir, pripadnik FAT-a 125, 903.
Wenzel Hermann, sekretar GFP-a, 390.
»Werner« vidi Lepehin Oleg.
Weyhe von, major, Ia-oficir FK 809 (V) i 610 (V), 154. 155.
Wielgorski, tumač BdS-a Beograd, 584.
Wienecke Erich, SS-ovski poručnik, pripadnik EG Beograd i rukovodilac ispostave Niš BdS-a Beograd, 418, 526, 527.
Wiestier, major, pripadnik Abwehr-a, 925.
Wilhelm Josef, policiski funkcioner u Banatu, 825.
Wilke, generalmajor, pripadnik Vazduhoplovne komande za Jugoistok u Pančevu, 495.
Wille Walter, SS-ovski potporučnik, rukovodilac ispostave Užice BdS-a Beograd, 530.
Winter, general, načelnik štaba Vojnog zapovednika za Jugoistok/Srbiju, 170.
Winter, SS-ovski kapetan, rukovodilac diverzantske škole, 975.
Winter, SS-ovski potporučnik, komandir Stražarske čete BdS-a Beograd i rukovodilac u upravi logora Banjica, 459, 796.
Wircherek Wolfgang, pripadnik FAK-a 201, 323.
Witte Arthur, nemački konzul u Skoplju, 867.
Wolf d-r, podoficir, pripadnik Ast-a Beograd, 240.
»Wolf Josef« vidi Ertolitsch Josef.
Wolff Karl, SS-ovski general, načelnik Himmler-ovog štaba, 180.

Wolfgang Jakob, podoficir, pripadnik Abwehr-a, 876, 884.
Wollmeringer, rukovodilac Carinske pogranične zaštite u Vršču, 225.
Wollny, poručnik, komandir izviđačkog voda za vezu, 199, 201, 204, 205, 211, 702, 744.
Wozak Bruno »D-r Vollmer«, Sonderfuehrer, pripadnik Ast-a Zagreb, 913—915, 919.
Wrangel, 735.
Wrede, knez, kapetan, Ic-oficir Vojnog zapovednika za Jugo-istok/Srbiju, 170, 186.
Wuehrer T'h., SS-ovski kapetan, 943, 944, 946.
Wuensche (Wunsch) d-r, poručnik, pripadnik Ast-a Beograd i FAT-a 215, 237, 257, 841, 916, 965, 986.
Wulf, SS-ovski potporučnik, 920.
Wurster, pukovnik, 199, 204, 221.

Zappe Georg, SS-ovski poručnik, pripadnik EK i BdS-a Beograd, 418, 455, 529.
Zauner Franz, podoficir GFP-a, 384.
Zeissenberger, komesar GFP-a, 376.
Zellhoefer Lcuis, rukovodilac GFP-Gruppe 20, 375, 382, 389.
Zeltner d-r Hermann, 219.
Zenchi, kapetan, italijanski obaveštajni oficir, 288, 777.
Ziegel, narednik, nastavnik kursa u Pančevu, 354.
Zieger Joachim, tumač radiotelegrafske škole, 348, 350.
Zitzelsberger Andreas, pripadnik Abwehr-a, 348.
Zmučilo, potpukovnik, beloemigrant, agent Abwehr-a, 355, 525, 547, 739.
Zoeller, SS-ovski potporučnik, šef EK Zrenjanin i rukovodilac ispostave Zrenjanin BdS-a Beograd, 443, 819.
Zogu, albanski kralj, 489, 847.
Zoja Kosova vidi Kosova Zoja.
Zonsius Werner »Fridolin«, »Stanković«, Sonderfuehrer, pripadnik Ast-a Beograd, 233, 240, 328, 367.
Zore d-r Vinko, advokat, 209.
»Zorvuk« vidi Vuković Zoran.
Zuber Laie, brodovlasnik, 711.
Zvizdić Hasan, trgovac, agent Abwehr-a, 254, 258, 318, 343, 893—895, 898, 900, 901, 904—906.
Zvizdić Osman, trgovac, agent Abwehr-a, 906.

Zwillinger Josef, pripadnik Abwehr-a, 915.
»Z-l« vidi Cinamzgvarov Igor.

Železarov d-r Dimitar, 867.
Živadinović Ratko, urednik »Obnove«, 617, 618.
Zivanović, kapetan, četnički komandant, 318.
Zivanović Sergije, potpukovnik, četnički komandant, 991
Zivanović Stevka, agent, 512.
Zivanović Sveto, član upravnog odbora u Sandžaku, 894
Zivković Petar, general, 71.
Zumberski vidi Milić-Zumberski von, bračni par.

»1/2« vidi Majzner Josif.
»12« vidi Lanjin Aleksandar.
»77«, agent BdS-a Beograd, 569.
»118« vidi Savković Miodrag.
»131« vidi Majzner Josif.
»302« vidi Uskoković Žarko.

PREDMETNI REGISTAR

ABP Beč, 125, 223, 241, 250, 367, 498.
ABP Beč — ispostave vidi pod Ispostavama.
Abteilung Benesch vidi Odeljenje Benesch.
Abwehr (opšte), 57, 105, 106, 111, 112, 115, 116, 124, 125, 148, 170, 197, 199, 200, 216, 217, 227—368, 489, 660, 680, 682, 709, 737, 738, 811, 836, 840, 856, 863—866, 870, 872, 877, 878, 887, 889, 910, 924.
Abwehr I, 112, 148, 232, 233, 306—312, 315—321, 325—327, 329—368, 737, 746, 864—866, 868—872, 900, 913, 914, 919, 925—928, 962.
Abwehr II, 112, 114, 115, 148, 232, 233, 235, 237, 248, 249, 257 259, 264, 306—312, 315, 321—324, 331, 341—345, 348, 352—360, 362, 844, 864, 870, 871, 875, 883, 899, 900, 913, 915, 916, 919, 928, 931, 939, 945, 953—955, 957—959, 961—963, 965.
Abwehr III, 111, 113, 148, 229, 232, 233, 240—242, 258, 259, 272, 293, 306—315, 324—329, 331, 344, 345, 348, 737, 746, 762, 807, 864, 866—868, 870—872, 900, 913, 914, 918, 931.
Abwehrbeauftragter (opšte), 239, 291, 292, 531.
Abwehrfunkleiter vidi Afulei.
Abwehrfunkleiter Beograd vidi Afulei Beograd.
Abwehrfunkleiter Suedost vidi Afulei Suedost pri Ast-u Beč.
Abwehrkommande vidi Frontaufklaerungskommande.
Abwehrkommande — početkom rata, 116, 117, 217—219, 227—231, 245, 294, 369, 401, 402, 738.
Abwehrkommando I vidi FAK 111.
Abwehrkommando II vidi FAK 201.
Abwehrkommando III vidi FAK 310.
Abwehrkommando 111 vidi FAK 111.

Abwehrkommando 201 vidi FAK 201.
Abwehrkommandoi 310 vidi FAK 310.
Abwehrkommando Hofmeister, 228, 229, 370.
Abwehrkommando Kiesewetter, 77, 116, 117, 228—231, 294, 369, 370, 401, 403, 422, 740.
Abwehrkommando Manteuffel, 229, 370.
Abwehrkommando' Richter vidi MK Požarevac Ast-a Beograd.
Abwehrkommando Schmalschlaeger, 228, 229, 370.
Abwehrkommando Sued vidi Abwehrkommando Manteuffel.
Abwehr — kursevi vidi Kursevi Abwehr-a.
Abwehr — Leitstelle fuer Frontaufklaerung vidi Leitstelle fuer Frontaufklaerung.
Abwehr — Meldekopf-i vidi pod MK.
Abwehr •— mornarički vidi Mornarički Abwehr.
Abwehr — Nest-ovi vidi pod Nest.
Abwehr-ove frontne ustanove vidi FAK-ovi i FAT-ovi.
Abwehr — pozadinska mreža vidi Pozadinska mreža Abwehr-a (opšte).
Abwehr' — reorganizacija vidi Reorganizacija Abwehr-a.
Abwehrstelle vidi pod Ast.
Abwehrstelle im Wehrkreis XVII vidi Ast Beč.
Abwehrstelle im Wehrkreis XVII, Aussenstelle 19 vidi Radiotelegrafska centrala Ast-a Beč.
Abwehrtrupp (MK) Gornji Milanovac Ast-a Beograd vidi MK Gornji Milanovac Ast-a Beograd.
Abwehrtrupp (MK) Koviljača Ast-a Beograd vidi MK Koviljača Ast-a Beograd.
Abwehrtrupp (MK) Požarevac Ast-a Beograd vidi MK Požarevac Ast-a Beograd.
Abwehrtrupp »Uhu« vidi MK Užice Ast-a Beograd.
Abwehrtrupp-ovi Abwehrkommande Kiesewetter, 294, 295, 740.
Abwehrtrupp-ovi Ast-a Beograd vidi pod MK.
Abwehrtrupp-ovi — početkom rata, 228, 294, 295.
Abwehrtrupp-ovi vidi Frontaufklaerungstrupp-ofvi.
Abwehr —• uporišta vidi pod Uporištima.
Abwehrtrupp 125 vidi FAT 125.
»Administrativni komitet« u Crnoj Gori, 910.
Aerodrom Alibunar, 280.
Aerodrom Pančevo, 237, 280.
Aerodrom Zemun, 280.

Aerodrom Zrenjanin, 280.
»Afera« — list, 581.
Afulei (opšte), 199, 200, 236, 360.
Afulei Beograd, 199, 236, 237, 310, 332, 340, 344, 345, 347, 350, 356, 360, 362, 363.
Afulei Suedost pri Ast-u Beč, 199, 310, 344—347, 360, 362—364.
AFZ, 678, 679.
Agentske nagrade (opšte), 124, 233, 236, 237, 262, 266, 312, 330, 337—339, 342, 349, 352, 365, 366, 376, 385, 388, 461, 515, 537, 542, 553, 554—556, 561, 571, 584, 752, 855, 917, 930, 931, 936.
Agentske nagrade Ast-a Beograd, 273, 279, 280, 284, 285, 290, 291, 301, 355, 357, 358, 840.
Agentske plate vidi Agentske nagrade.
Agentske šifre, 550—552, 560, 564, 566, 569, 573, 578, 582—584, 586, 593, 600, 602, 746, 748, 773, 907.
Agentske škole Abwehr-a vidi Kursevi Abwehr-a.
Agentski izveštaji, 25, 74, 123, 124, 181, 186, 193, 195, 242, 267—269, 271, 272, 276, 278—281, 283, 285, 291, 301, 339, 361, 472, 477, 535, 541, 543, 549, 557, 558, 561—567, 571—574, 580—582, 584—586, 594, 595, 604, 605, 616, 617, 637, 644, 647, 687, 705, 706, 727, 731, 733, 758, 776, 803, 826, 827, 848, 865, 908.
Agentski kursevi Ast-a Beč vidi Radio-telegrafske škole Ast-a Beč.
Agenture (opšte), 25, 33, 34, 63, 69, 72, 85, 91, 106, 108, 117. 122, 143, 186, 201, 204, 205, 219, 263, 287—289, 299, 314, 330, 424, 426, 446, 533, 538, 576, 662, 666—668, 682—689, 730, 731, 748, 758, 761, 765—767, 833, 854, 867, 879, 895, 903, 946, 947.
Agenture Abwehr-a (opšte), 50, 51, 112, 120, 124, 126, 234, 248, 257, 259, 281, 300, 303, 318, 323, 335, 341, 344—368, 572, 707, 761—764, 836, 840, 867, 870, 873, 875, 876, 887, 889, 914, 915, 883.
Agenture Abwehr-a I, 341, 342, 348, 356, 360—368, 840, 866.
Agenture Abwehr-a II, 235, 237, 248, 249, 341—343, 345, 352—360, 875, 876, 953.
Agenture Abwehr-a III, 345, 672—765, 768, 808, 809, 866.
Agenture Ast-a Beograd, 39, 112, 113, 120, 122—124, 209, 218, 239, 241—250, 252—303, 327—329, 333, 335, 348, 349,

355—359, 380, 385, 386, 541, 542, 545, 548, 567, 580, 649, 672, 714, 728, 733, 734, 736, 737, 739, 756, 758, 759, 764, 765, 768, 769, 770, 772, 773, 776, 808, 840—848, 851, 856, 867, 871, 895, 897, 898, 913, 925.

Agenture BdS-a Beograd (opšte), 34, 56, 98—100, 102, 107, 108, 120, 124, 174, 205, 211, 212, 234, 239, 248, 255, 260, 270, 289, 290, 372, 373, 468, 485, 486, 494—498, 500, 513, 516, 527, 530, 533—606, 610, 614, 615, 627—629, 631, 635—638, 640, 643—653, 656, 658, 679, 684—688, 704—706, 710, 713, 714, 719, 725—728, 730—734, 736, 746, 753, 758, 759, 761, 762, 767, 771, 774, 777, 803, 804, 838, 846, 852, 854, 881, 888, 907, 908, 944.

Agenture BdS-a Beograd — ispostava, 121, 122, 506, 508, 510—513, 515—518, 520, 521, 523—531, 545, 547, 549—552, 557, 558, 560, 566, 567, 569, 579, 580, 585, 595, 600, 602, 612—615, 686—688, 775, 820, 845, 846, 851—855, 881, 906—'908, 920, 921.

Agenture BdS-a Beograd — odeljenja III (SD), 100, 110, 121, 461—463, 472—478, 483, 534, 535, 540—544, 546, 552, 556, 573, 575, 577, 580—584, 590, 616, 627, 644—648.

Agenture BdS-a Beograd — Odeljenja IV (Gestapo), 454, 456, 463, 465, 479—482, 484, 534, 535, 541, 542, 544, 545, 551, 553, 556,^ 557, 569, 573, 575, 584—586, 590, 599, 645, 648, 733, 739.

Agenture BdS-a Beograd — Odeljenja VI, 247, 248, 488—492, 534, 547, 548, 551, 552, 557, 573, 578, 586, 587, 599, 621, 648, 757, 881, 888.

Agenture carinske pogranične zaštite, 223—225.

Agenture EG Sipo i SD Beograd, 68—71, 73, 411—414, 422, 423, 436—439, 441, 442, 553, 558, 562, 564, 571, 576, 577, 669, 672, 719, 726, 732, 776, 856.

Agenture Eins (I)c-službe (opšte), 194.

Agenture Eins(I)c-službe Sedamstočetvrte (704) pešadiske divizije, 195, 301.

Agenture Eins (I)c-službe Sedamstočetrdesetdevetog (749) pešadiskog puka, 194, 195.

Agenture Eins (I)c-službe Vojnog zapovednika za Jugoistok/Srbiju, 194.

Agenture EK Sipo i SD Beograd, 68, 69, 71, 73, 79, 89, 90, 98, 99, 109, 158, 412—415, 421—425, 427, 430, 432, 557,

562, 576, 577, 579, 583, 590, 612, 636, 640, 685, 719, 732, 741.
Agenture EK Sipo i SD Skoplje, 441, 878—881.
Agenture EK Sipo i SD Tirana, 881—885, 907, 933, 935—937.
Agenture FAK-a 201, 842.
Agenture FAK-a 310, 328, 329.
Agenture FAT-a 125, 317—319, 899, 903, 904.
Agenture FAT-a 173, 925—928.
Agenture FAT-a 214, 876.
Agenture FAT-a 215, 915—917.
Agenture FAT-a 379, 918, 919.
Agenture Feldkommandantura (opšte), 149, 150, 153, 154, 159—161, 179, 192, 193, 912.
Agenture Gestapo-a (opšte), 290, 570, 603—606, 803—805, 808, 948, 949.
Agenture GFP-Gruppe 20, 190, 376, 377, 385—390.
Agenture GFP-Gruppe 510 — ispostave Skoplje, 890—892.
Agenture GFP-Gruppe 639, 920, 932.
Agenture GFP-Gruppe 640, 892.
Agenture KO Bugarske, 864—874.
Agenture Komande javne bezbednosti u Banatu, 823—829.
Agenture Kreiskommandantura (opšte), 158, 159, 161, 192, 193.
Agenture Leitgruppe beim Militaerbefehlshaber Suedost/Serbien, 327, 328, 774, 775, 900.
Agenture MK »Caesar« (Zitzelsberger-a), 348.
Agenture Ortskommandanture Aranđelovac, 160, 161.
Agenture Ortskommandanture Petrovac na Mlavi, 160.
Agenture policije poretka, 106, 657, 658.
Agenture policiskog atašea (nemačkog) u Zagrebu, 499, 540, 586, 704.
Agenture pozadinske mreže, 329—340, 345, 374—352, 355—368, 734, 954—958, 963.
Agenture rezidenata Abwehr-a vidi Rezident (opšte).
Agenture RSHA (opšte), 100, 108, 535, 536, 551, 572, 578, 592.
Agenture Srpske specijalne policije, 73, 87, 122, 123, 463, 548, 558, 586, 602, 632, 633, 635, 636, 673, 684, 690, 940, 966.
Agenture Uprave IV RSHA, 67, 70, 108, 109, 605, 805.
Agenture Uprave VI RSHA, 57, 67—70, 108, 176, 209, 233, 410, 411, 416, 430, 489—491, 493, 523, 541, 574—576, 578—

580, 586, 592, 599, 618, 631, 761, 878, 880, 881, 886—889, 937, 944—946, 948—950, 963.
Agenture Upravnog štaba Vojnog zapovednika za Srbiju, 74, 89, 98, 99, 172—181, 192, 431.
Agenture Vođe SS i policije za Sandžak i Crnu Goru, 905—907, 921.
Agenture — vrbovanja vidi Vrbovanje agenata.
Agenture Werkschutz-a, 226, 239.
»Agrarprodukt« — preduzeće u Zrenjaninu, 560.
Akademija nauka u Beogradu, 83.
A-kartoteka Gestapo-a, 663.
Akcija »Dora« BdS-a Beograd, 496, 806.
Akcija »Gewitter« (nepogoda) BdS-a Beograd, 496.
Akcija »Morgenblatt« (jutarnji list) BdS-a Beograd, 495, 496.
Akcije odmazdi vidi Odmazde.
Akcije »Srpskog Gestapo-a« na terenu, 596—600.
Albanija, 20, 36, 161, 162, 164, 165, 169, 232, 234, 237, 252, 257, 258, 275, 316, 319, 320, 324, 327, 331, 358, 389, 406, 441, 488—490, 552, 556, 584, 755, 798, 812, 832, 834, 835, 838—847, 849—851, 858—860, 863, 866, 868—872, 874—876, 878—882, 888, 891, 895, 899, 900, 918, 919, 921—938, 941, 985.
Albanska manjina vidi Manjina, albanska.
Albanska vlada vidi Vlada, albanska.
Albanska žandarmerija vidi Žandarmerija, albanska.
Albanske vlasti vidi Vlasti, albanske.
»Albanski narodni savez« u Kosovskoj Mitrovici, 836.
Albansko regentsko veće, 922, 923.
»Allatini Mines Ltd.« — hromni rudnici grupe Raduša, 749, 861, 866, 872, 879.
Američka obaveštajna služba vidi Obaveštajna služba, američka.
Američka propaganda vidi Propaganda, američka.
Američka vojna misija kod DM-pokreta, 699, 714, 746.
Američko poslanstvo, predratno u Beogradu vidi Poslanstvo, američko u Beogradu.
Amt Ausland/Abwehr, 114, 124—126, 194, 216—220, 230, 232, 233, 235, 242, 248, 268, 306, 307, 309, 312—315, 326, 746, 848, 871, 953.
Amt Ausland/Abwehr — Abteilung Ausland, 108, 197, 216—220, 401.

Amt Ausland/Abwehr — Abteilung Ausland — ustanova Beograd, 197, 217.
Amt Mil RSHA, 242, 308, 309, 311, 312, 962, 963.
Amt Mil RSHA — grupa D, 954, 961—963.
Amt Mil RSHA — grupa F, 311, 312.
Amt Wirtschaft/Ruestung (Wi/Rue) OKW-a vidi OKW — Amt Wirtschaft/Ruestung (Wi/Rue).
Anglikanska crkva, 720.
»Anschluss« Austrije, 37, 371, 866.
Antifašistički front žena vidi AFŽ.
Antifašistički omladinski kongres u Moskvi vidi Drugi antifašistički omladinski kongres (1942 godine) u Moskvi.
Antimasonska i antikomunistička izložba u Beogradu, 578, 579, 604.
Antimon a. d., 157, 525.
Antimonski rudnici Krupanj i Zajača vidi Rudnici Krupanj i Zajača.
Antimonski rudnici Lisa vidi Rudnik Lisa.
Arbeitsamt vidi Uprava rada.
Arhive, jugoslovenske, 108, 118, 197, 216—220, 228, 229, 231, 235, 258, 385, 395, 401, 405, 413, 417, 432, 435, 684, 740.
Armija, italijanska vidi Vojska, italijanska.
»Aseo« — firma, 861.
Ast-ovi (opšte), 250, 251, 305, 306, 309, 310, 344, 346, 807, 808.
Ast Atina, 229, 233, 306, 918.
Ast Beč, 114, 125, 218—220, 223, 228, 229, 233, 234, 238—240, 249, 250, 271, 277, 278, 286, 289, 307, 308, 311, 339, 342, 344—352, 354, 395, 773, 774, 962.
Ast Beč — I Wi vidi Referat I Wi Ast-a Beč.
Ast Beograd, 23, 24, 33, 39, 50, 51, 58—60, 77, 90, 106, 107, 111, 112, 114, 118—125, 127, 130, 147, 173, 180, 189—192, 194, 195, 204, 207, 209, 218, 219, 221, 223—226, 229, 231—303, 306, 307, 310, 315—317, 321, 324—326, 328, 329, 332, 336, 343—345, 349, 355—357, 362, 367, 373—375, 377—384, 387, 390, 402, 420, 422, 425, 498, 502, 541, 567, 570, 579, 580, 609, 646, 647, 671, 672, 695—698, 702, 705, 709, 710, 733, 734, 738, 739, 746, 748, 749, 753, 756, 758, 759, 762—766, 768—770, 782, 811, 840—843, 845, 846, 856, 857, 867, 871, 874, 891, 894, 895, 898, 900, 905, 913, 914, 918, 922, 925, 926.

Ast Beograd — Aussenposten Oršava vidi Isturena stanica Oršava Ast-a Beograd.
Ast Beograd — Landposten vidi Landposten Ast-a Beograd.
Ast Beograd — Meldekopf-i vidi MK-ovi Ast-a Beograd.
Ast Beograd— obaveštajni punktovi vidi Obaveštajni punktovi Ast-a Beograd.
Ast Beograd — Odeljenje I, 112—114, 232—234, 236, 237, 245, 257, 277, 292, 310, 315, 328, 356, 362, 367, 695—698, 840—842, 871, 913, 914.
Ast Beograd — Odeljenje I H, 113, 114, 234, 235, 288, 300, 328, 332, 840—842, 925.
Ast Beograd — Odeljenje II, 112, 232, 233, 237, 257, 264, 328, 355, 356, 840—842, 900.
Ast Beograd — Odeljenje III, 112, 113, 120, 232, 233, 237—241, 247, 252, 257, 260, 263, 270, 272, 276—281, 284, 286, 288, 293, 296, 301, 310, 324—328, 357, 367, 374, 380, 387, 422, 580, 737, 739, 840, 842, 867, 874.
Ast Beograd — Odeljenje III F, 113, 120, 232, 241, 242, 247, 248, 253, 257—260, 262, 265, 266, 270—272, 276, 277, 280, 281—290, 293, 297, 301, 326, 328, 380, 498, 737, 739, 762—766, 768—770, 772, 773, 842, 846—848, 856, 867, 871, 945.
Ast Beograd — Odeljenje III Wi, 236, 239, 240, 291, 292, 320, 502, 871, 874.
Ast Beograd — Odeljenje III Wi/Do, 239, 240, 297, 328.
Ast Beograd — Schiffsposten vidi Schiffsposten Ast-a Beograd.
Ast Beograd — uporišta (Stuetzpunkt-ovi) vidi Uporišta Ast-a Beograd.
Ast Berlin, 126, 240.
Ast Bukurešt, 233.
Ast Dresden, 238.
Ast Hamburg, 238.
Ast Jugoslawien vidi Ast Beograd.
Ast Koenigsberg, 233.
Ast Krakov, 238.
Ast Muenchen, 125.
Ast Muenster, 238—240.
Ast Nuernberg, 229.
Ast Prag, 247, 255, 256, 259, 705, 762—770.
Ast Salzburg, 229.
Ast Solun, 233, 236, 237, 306, 315, 320.

Ast Zagreb, 233, 241, 242, 271, 273, 297, 306, 310, 315, 319, 324, 913, 914.
»Astra d. d.«, 741.
Atašei — policiski vidi Policiski atašei.
Atašei za štampu vidi pod Poslanstvo —
Atentat na Hitler-a vidi Hitler —
AT-ovi vidi Abwehrtrupp-ovi.
Auslandsbriefpruefstelle Beč vidi ABP Beč.
Aussendienststelle vidi Ispostave.
Aussenkommando BdS-a Beograd vidi Ispostave BdS-a Beograd.
Aussenkommando Sipo i SD-a vidi Einsatzkommando Sipo i SD-a.
Aussenposten-i Ast-a Beograd vidi Isturene stanice.
Aussenposten-i BdS-a Beograd vidi Ekspoziture ispostava BdS-a Beograd (opšte).
Aussenposten Sarajevo Leitgruppe AO vidi Leitgruppe AO — Aussenposten Sarajevo.
Aussenstelle »Donia« KO Bugarske u Bitolju-Skoplju vidi Ispostava »Donia« KO Bugarske u Bitolju-Skoplju.
Auswertungsstelle Beograd, 197, 218, 219, 229, 278.
Auswertungsstelle Suedost, 197, 198, 218, 220, 228, 229, 312, 395.
»Avala« — novinska agencija, 69, 70, 117, 584.
Avalski korpus DM-pokreta vidi DM-pokret — Avalski korpus.
Azerbejdžanci u nemačkoj službi, 916.

Bačka, 178, 226, 235, 248, 249, 283, 285, 415, 435, 439, 440, 470, 636, 688, 738, 772, 775, 813, 814, 856—858, 989.
Balisti, 875, 882—885, 932, 959.
Banat, 7, 31, 38, 111, 120, 142, 146, 155, 178, 210, 214, 224, 235, 249, 283, 285, 325, 331, 407, 415, 435, 443, 470, 495, 496, 509, 530, 533, 544, 549, 556, 562, 569, 584, 585, 596, 600, 603, 618, 619, 636, 656, 657, 678, 686, 687, 689, 716, 772, 773, 775, 792, 795, 801, 811, 813—831, 856, 901, 904, 907, 920, 989.
Banska uprava Dunavske banovine, 678, 815, 822.
»Basler Nachrichten« — švajcarski list, 170.
»Bata« — fabrika obuće, 253.

Bataljon Koenen divizije »Brandenburg« vidi Nemačke jedinice.
Bataljon Koenig vidi Nemačke jedinice.
Bataljon pomoćne policije na Kosovu vidi Nemačke jedinice.
Bataljon pomoćne policije u Leskovcu vidi Nemačke jedinice.
Bataljon pomoćne policije u Raškoj vidi Nemačke jedinice.
BdO Beograd vidi Nemačke jedinice.
BdO Norveška vidi Nemačke jedinice.
BdS (opšte), 47, 314, 451, 804.
BdS Beograd, 19, 21, 23, 34, 40, 41, 48—53, 55—58, 60—63,. 65, 90, 94—96, 98, 106—108, 111—114, 118—120, 122—127, 144, 147, 149, 151, 153, 169, 170, 173, 174, 180, 192, 194, 195, 203—206, 209, 211—214, 220—224, 226, 234, 239, 240, 243, 246, 247, 250, 252, 255, 256, 260—263, 268—270, 288—291, 295, 312, 314, 318, 326—330, 335, 357, 358, 372, 373, 377—379, 381—384, 386, 392, 445—447, 449—655, 658, 661, 677—680, 683—685, 688—690, 693, 694, 701—707, 710, 712—714, 718, 719, 724—728, 732—734, 737, 738, 745—748, 750, 751, 754, 756, 759, 760, 765—767, 769, 771, 773—777, 780—785, 787, 788, 790—792, 794, 797—799, 801—803, 806, 811, 812, 819, 831, 835—838, 845, 846, 850, 852, 854—856, 881, 882, 888, 905—908, 920, 921, 923, 933—937, 950, 964, 965, 971, 973.
BdS Beograd — ispostave vidi Ispostave BdS-a Beograd.
BdS Beograd — Nebeltrupp »Hausding« (jedinica za zamaglji-vanje »Hausding«), 556, 798, 851, 923, 933.
BdS Beograd — Obaveštajni referat (N), 456, 463, 478.
BdS Beograd — Odeljenje I, 447, 452, 453, 466, 467, 653.
BdS Beograd — Odeljenje II, 447, 452, 453, 466, 467, 653.
BdS Beograd — Odeljenje III (SD), 19, 28, 57, 61, 62, 105, 106, 110, 111, 113, 121—123, 174, 191, 447, 452—455, 461, 463, 466—468, 471—478, 483, 496, 505, 511, 517, 525, 526, 528, 534—536, 542, 543, 546, 552, 563, 573, 575, 577, 578, 580—583, 590, 591, 610, 616—620, 624, 629, 644, 645, 653, 684, 819, 820, 850, 906, 944.
BdS Beograd — Odeljenje IV (Gestapo), 53, 57, 61, 62, 105, 106, 110, 111, 113, 120—123, 126, 204—206, 211, 212, 240, 326, 328, 337, 447, 452, 454—457, 461, 463—468, 471, 478—486, 488, 501, 504, 505, 508, 511, 517, 522, 525, 526, 528, 530, 534, 535, 541, 542, 546, 553, 555—557, 564, 565, 569, 573, 575, 584, 585, 590—592, 599, 635, 642, 644, 645, 653,

678, 684, 689, 694, 718, 733, 739, 774, 780, 782, 786, 788, 791, 819, 820, 856, 906, 920, 923, 933, 934.
BdS Beograd — Odeljenje V (Kripo), 447, 449, 451, 452, 457, 458, 466, 467, 488, 592, 653.
BdS Beograd — Odeljenje VI, 247, 248, 447, 451, 452, 458, 459, 465—467, 471, 488—493, 534, 547, 552, 557, 573, 578, 586, 587, 591, 592, 599, 621, 653, 724, 756, 765—767, 769, 773, 774, 856, 881, 888, 923, 933, 934, 964.
BdS Beograd — uporišta vidi pod Uporištima.
BdS Budimpešta, 466, 470, 471, 491, 857.
BdS Krakov, 384.
BdS Trst, 471, 945.
Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD vidi BdS.
Befehslhaber der Ordnungspolizei vidi BdO.
Belgija, 64, 129, 134, 208, 227, 321.
Beloemigracija, 33, 38, 90, 178, 192, 193, 219, 225, 259, 260, 263, 264, 279, 281, 283, 294, 335, 355, 357, 358, 362, 403, 404, 433, 440, 455, 456, 461, 486, 492, 493, 495, 497, 506, 525, 530, 539, 541, 542, 544, 561, 562, 564, 572, 574, 575, 585, 619, 631, 656, 657, 687, 704, 728—736, 767, 874, 875, 885, 916, 919.
Beogradska opštinska uprava, 68, 74, 152, 153, 157, 399, 425, 687, 712.
»Berigar« vidi Ast Beograd.
»Bernhard« vidi Radio-stanica Ast-a Beograd.
Bevollmaechtigter des Auswaertigen Amtes beim Militaerbefehlshaber Serbien vidi Opunomoćenik ministarstva spoljnih poslova Reich-a pri Vojnom zapovedniku Srbije.
Bevollmaechtigter des Heeresarchiv vidi Opunomoćenik arhive nemačke suvozemne vojske.
»Bijelaši« u Crnoj Gori, 909, 910.
»Biro za zaštitu interesa ruske emigracije u Srbiji«, 561, 572, 574, 731.
Bliski i Srednji istok, 111, 213, 232, 235, 247, 258, 292, 293, 335, 344, 347, 717, 742, 743, 749, 752, 753, 756, 758, 759, 767, 843, 844, 850, 904, 905.
Borbena grupa Bader u Bosni vidi Nemačke jedinice.
Borbena grupa Leeb vidi Nemačke jedinice.
Borbena grupa Werl vidi Nemačke jedinice.
Borski rudnici, 130, 131, 384, 385, 487, 505, 510, 511, 620, 621, 664, 738, 751.

Bosna i Hercegovina, 38, 58—60, 62, 63, 102, 171, 210, 265, 323, 383, 408, 415, 437—440, 442, 492, 500, 525, 547, 671, 672, 687, 698, 700, 701, 710, 752, 800, 812, 875, 893, 896, 897, 900, 904, 907, 915—919, 928, 943, 950, 962, 967, 982, 984, 985, 987, 991.

»Brandenburg« — divizija vidi Nemačke jedinice.

»Brandenburg« — puk vidi Nemačke jedinice.

Britanska obaveštajna služba vidi Obaveštajna služba, britanska.

Britanska propaganda vidi Propaganda, britanska.

Britanska vojna misija kod DM-pokreta, 256, 547, 710, 713, 714, 743—748, 754, 755, 921.

Britanska vojna misija kod partizana u Albaniji, 927, 928, 930, 932.

Britanska vojna misija kod Vrhovnog štaba NOV i POJ, 216, 313, 698, 754.

Britanska vojna misija na Solunskom frontu, 757.

Britanski konzulat u Zagrebu vidi Konzulat, britanski u Zagrebu.

Britansko poslanstvo u Beogradu vidi Poslanstvo, britansko u Beogradu.

Brodarska agencija Kladovo, 300.

Bugarska, 40, 154, 161, 178, 232, 274, 282, 288, 321, 368, 370, 384, 441, 488, 490, 491, 515, 736, 752, 756, 771, 858, 861, 864—866, 877, 878, 880, 881, 886—889, 892, 941, 961.

Bugarska državna sigurnost, Skoplje vidi Državna sigurnost, bugarska u Skoplju.

Bugarska obaveštajna služba vidi Obaveštajna služba, bugarska.

Bugarska policija vidi Policija, bugarska.

Bugarska policiska oblasna direkcija, Skoplje vidi Oblasna policiska direkcija, bugarska u Skoplju.

Bugarska vojska vidi Vojska, bugarska.

Bugarske vlasti u Makedoniji vidi Vlasti, bugarske u Makedoniji.

Bugarski oficir za vezu kod EK Sipo i SD u Tirani vidi Oficir za vezu, bugarski kod EK Sipo i SD u Tirani.

Bugarski oficir za vezu kod nemačkih vojnih vlasti u Beogradu vidi Oficir za vezu, bugarski kod nemačkih vojnih vlasti u Beogradu.

Bugarski okupacioni korpus u Srbiji vidi Okupacioni korpus, bugarski u Srbiji.
Bugarsko ministarstvo inostranih poslova vidi Ministarstvo inostranih poslova, bugarsko.
Bugarsko ministarstvo vojske vidi Ministarstvo vojske, bugarsko.
Bugarsko-nemačko društvo u Skoplju, 867.
Bugarsko poslanstvo u Beogradu vidi Poslanstvo, bugarsko u Beogradu.
»Bunker-ćelija«, 603.
Buržoazija, srpska, 7, 8, 68, 69, 72, 75, 76, 83, 96—98, 103, 176, 179, 269, 286, 298, 627, 630, 631, 645, 706, 710, 728, 778.

Carinska pogranična straža vidi Carinska pogranična zaštita.
Carinska pogranična zaštita, 19, 148, 191, 197, 223—225, 302, 379, 389, 627, 739, 758, 807.
Carinska pogranična zaštita — ispostave vidi pod Ispostavama.
CdO vidi Šef policije poretka.
Centrala Gestapo-a u Berlinu vidi Uprava IV RSHA (Gestapo).
Centrala organizacije Todt za jugoistočnu Evropu vidi Organizacija Todt — centrala za Jugoistok.
Centrala političke obaveštajne službe u Berlinu vidi Uprava VI RSHA.
Centrala SD-a u Berlinu vidi Uprava III RSHA (SD).
»Centrala za humor« — beogradsko humorističko pozorište, 57.
Centrala za korišćenje (uzapćenog materijala) vidi Auswertungsstelle Suedost.
Centrala za žito u Beogradu, 93.
Centralni dom JNA u Beogradu, 203, 558.
Centralni komitet KP Hrvatske, 678.
Centralni komitet KPJ, 661, 665, 669, 673, 678, 690.
»Centralni komitet« za Kosovo i Metohiju — iredentistička organizacija, 839, 844.
Cenzura pošte vidi Auslandsbriefpruefstelle Beč.
Cenzura PTT saobraćaja u okupiranoj Srbiji, 88, 197—199, 220—223.
»Cereal Import-Export A. G.« — Beograd, 286,301.
»Cereal Import-Export A. G.« — filijala u Nišu, 301.
Chef der Militaerverwaltung beim Militaerbefehlshaber Suedost/Serbien vidi Šef vojne uprave kod Vojnog zapovednika za Jugoistok/Srbiju.

Chef der Sipo und des SD, 37, 136, 137, 180, 371, 393, 395, 444, 450, 482, 578, 584, 608, 662, 663, 665, 804, 888, 889, 940, 944.
Chef der Wehrmachtnachrichtenverbindungen vidi Šef službe veze Wehrmacht-a.
Chef der Wehrmachtnachrichtenverbindungen — ispostave vidi pod Ispostavama.
Chef der Heeresnachrichtenwesens vidi Šef službe veze nemačke suvozemne vojske.
Chef des Verwalturigsstabes beim Militaerbefehlshaber Serbien vidi Upravni štab "Vojnog zapovednika za Srbiju.
Cigansko pitanje, 143, 145, 151, 668, 780.
Civilna uprava u Sudetskoj oblasti, 135, 136.
Crkveni problem u Srbiji vidi Srpska pravoslavna crkva.
Crkveni referat Uprave IV RSHA vidi Uprava IV RSHA — crkveni referat.
Crna Gora, 20, 36, 102, 162, 165, 169, 236, 237, 252, 254, 316, 319, 320, 323, 324, 358, 405, 435, 438, 450, 490, 509, 530, 533, 585, 642, 657, 671, 672, 687, 698, 707, 708, 710, 721, 812, 842, 893—921, 928, 941, 950, 965, 967, 969.
»Crna ruka«, 759.
»Crne trojke«, 521, 524.
»Crnogorski odbor«, 236.
Crvena armija, 321, 337, 339, 350, 351, 363, 712, 735, 888, 889, 964, 976, 989, 990.
Crveni krst, srpski, 706.
Crveni krst u Velikoj Kikindi, 603.

Cehoslovačka, 12, 40, 129, 178, 549, 961.
Čehoslovačka brigada vidi Partizanske jedinice.
Cehoslovačka emigracija vidi Emigracija, čehoslovačka.
Čehoslovačka obaveštajna služba vidi Obaveštajna služba, čehoslovačka.
Čehoslovački konzulat u Carigradu vidi Konzulat, čehoslovački u Carigradu.
Čehoslovačko poslanstvo u Beogradu vidi Poslanstvo, čehoslovačko u Beogradu.
Čerkezi u nemačkoj službi, 976.
Češko-Moravski protektorat vidi Protektorat Češko-Moravski.
Četa radionadzorne službe nemačkog vazduhoplovstva za specijalne zadatke 1 vidi Nemačke jedinice.

Četnici Draže Mihailovića vidi DM-pokret.
Četnici Koste Pećanca, 48—50, 86, 96, 176, 253, 299, 430, 431, 434, 506, 517, 539, 612, 613, 668, 671, 689, 694—698, 701—703, 802.
Četnici-legalizovani (»lojalni«), 24, 34, 48—50, 57, 96, 98, 102, 159, 697, 698, 701, 702.
Četničko-nemačka saradnja vidi DM-pokret — saradnja sa Nemcima.
Četrnaesta (14) divizija NOV vidi Partizanske jedinice.
Četvorogodišnji plan, 18, 19, 45.
Četvrti (4) albanski puk u Prištini, 844.
Četvrti (IV) — N referat BdS-a Beograd vidi Obaveštajni referat BdS-a Beograd.
Četvrti (IV) —• N referat Gestapo-a Beč vidi Obaveštajni referat Gestapo-a Beč.
Četvrti (4) puk divizije »Brandenburg« u Sandžaku vidi Nemačke jedinice.
Činovi vojne uprave, 135.
»Čuvari evropskih interesa« — diverzantska organizacija, 961, 962.

Daily Mail — list, 745.
Dalmacija, 162, 164, 165, 171, 236, 405, 406, 408, 430, 435, 436, 439, 672, 727, 741, 754, 876, 896, 914, 928, 950, 985.
Danska, 129.
Dansko poslanstvo u Beogradu vidi Poslanstvo, dansko u Beogradu.
DDSG vidi Erste (1) Donaudampfschiffahrtsgesellschaft.
Delatne grupe Sipo i SD vidi Einsatzgruppe Sipo i SD.
Delatne komande Sipo i SD vidi Einsatzkommande Sipo i SD.
Delegat srpske pravoslavne crkve u Čehoslovačkoj, 549.
Delegat za zaštitu ruskih emigranata u Jugoslaviji, 730, 731.
Deliblatski partizanski odred vidi Partizanske jedinice.
Demokratska omladina — Niš, 338.
Demokratska stranka, 72.
Desant na Drvar, 962.
Deutsche Mannschaft, 817, 818, 821, 824, 830.
Deutsches Nachrichtenbuero vidi DNB.
Deutsche Volksgruppe-centar Beograd vidi Nemačka narodnosna grupa — centar Beograd.

Deutsche Volksgruppe-centar Zrenjanin vidi Nemačka narodnosna grupa — centar Zrenjanin.
»Deutsche Wochenschau, Schmalfilmvertrieb G. m. b. H., d-r Georg Krause« — Muenchen, 367.
Deveta (9) četa 4 puka divizije »Brandenburg« u Sandžaku vidi Nemačke jedinice.
Deveta (9) italijanska armija u Albaniji vidi Italijanska deveta (9) armija u Albaniji.
Deveta (9) srpska partizanska brigada vidi Partizanske jedinice.
Devisenschutzkommando, 578, 739.
»Dienststelle Forstrat« vidi Stadtbuero »Dienststelle Forstrat« — Ast-a Beograd I H.
»Dienststelle 20 579« vidi Ast Beograd.
Direkcija bugarske policije u Sofiji, 862, 863.
Direkcija državnih železnica u Srbiji, 422.
Direkcija za ishranu beogradske opštine, 576.
Diverzantska albanska grupa Ast-a Beograd, 235, 777, 844, 922.
Diverzantska grupa Bećarevića Boška Jagdverbanda Suedost, 966, 969—971, 974, 980—982, 986—988.
Diverzantska grupa Gagića Jagdverbanda za Mađarsku, 989.
Diverzantska grupa Gašparevića Branka Jagdverbanda Suedost, 968—971, 974, 979—984, 987, 988, 991.
Diverzantska grupa Lenca Vladimira Jagdverbanda Suedost, 965, 968—971, 974, 978—980, 985, 986, 988.
Diverzantska grupa Ninčevića Jagdverbanda za Mađarsku, 989.
Diverzantska grupa Parežanina Ratka Jagdverbanda Suedost, 965, 967, 969—971, 974, 980.
Diverzantska grupa Pavlovića Radoslava Jagdverbanda Suedost, 647, 965, 968—971, 974, 978—980, 985, 986, 988.
Diverzantska grupa »Ringelnatter« (belouška) Jagdverbanda Suedost vidi Diverzantska grupa Gašparevića Branka Jagdverbanda Suedost.
Diverzantska grupa »Sandviper« (poskok) Jagdverbanda Suedost vidi Diverzantska grupa Bećarevića Boška Jagdverbanda Suedost.
Diverzantska grupa Szabo Jagdverbanda za Mađarsku, 989.
Diverzantska organizacija »Čuvari evropskih interesa« vidi Čuvari evropskih interesa« — diverzantska organizacija.
Diverzantska organizacija »Jupiter« vidi »Organisation Jupiter«.

Diverzantska škola Apleton Jagdverbanda Suedost, 961, 982. 987.
Diverzantska škola Beč-Jaidhof Jagdverbanda Suedost, 976, 977, 986, 987.
Diverzantska škola Den Haag Uprave VI RSHA — grupa S, 972.
Diverzantska škola Ehrenhausen (»Čuvari evropskih interesa«), 962.
Diverzantska škola Friedental Uprave VI RSHA —• grupa S, 961, 975, 986, 987.
Diverzantska škola »Heinrichsburg« Uprava VI RSHA — grupa S vidi Diverzantski kursevi na Iriškom Vencu.
Diverzantska škola Immersdorf Jagdverbanda Suedost, 961, 976.
Diverzantska škola »Kraljevskih komandosa« u Modriču, 991.
Diverzantska škola na Iriškom Vencu Uprave VI RSHA — grupa S vidi Diverzantski kursevi na Iriškom Vencu.
Diverzantska škola Neustrelitz Uprave VI RSHA — grupa S, 961, 974—976, 981, 987.
Diverzantska škola u Gaistal-u Jagdverbanda Suedost vidi Diverzantska škola u Kaiserwald-u Jagdverbanda Suedost.
Diverzantska škola u Kaiserwald-u Jagdverbanda Suedost, 961, 965, 978, 979, 985, 988.
Diverzantska škola u Mürzzuschlag-u Uprave VI RSHA — grupa S, 972.
Diverzantska škola u Wullersdorf-u Jagdverbanda Suedost, 961, 975, 976.
Diverzantske grupe diverzantske organizacije »Čuvari evropskih interesa«, 961, 962.
Diverzantske grupe, srpske (opšte), 963—992.
Diverzantski kurs Abwehr-a II u Pančevu, 353—359.
Diverzantski kurs Abwehr-a II u Zrenjaninu, 359.
Diverzantski kursevi Ast-a Beograd — Odeljenja II, 237, 355, 922.
Diverzantski kursevi na Iriškom Vencu, 599, 963, 964, 971—974, 985.
Diverzije Abwehr-a vidi Abwehr II.
Diverzije RSHA vidi Uprava VI RSHA — grupa S.
Divizija »Brandenburg« vidi »Brandenburg« -— divizija.
Divizija »Grossdeutschland« vidi »Grossdeutschland« — divizija.

Divizija '»Pusteria« vidi »Pusteria« — italijanska divizija.
Divizija »Venezia« vidi »Venezia« — italijanska divizija.
DM-obaveštajna služba vidi Obaveštajna služba DM-pokreta.
DM-organizacija vidi DM-pokret.
DM-pokret, 22, 24, 34, 35, 37, 38, 48—50, 56—65, 75, 76, 90, 91, 96—98, 101, 103, 108, 113, 120, 121, 123, 125—127, 158, 159, 168, 171, 173, 184, 185, 191, 194, 195, 203—213, 225, 234, 236, 243—247, 252—257, 262, 264, 265, 268, 279, 289, 298, 299, 302, 317—319, 321, 328, 329, 338, 352, 364, 367, 376—380, 385, 387, 418, 420, 421, 430, 431, 440^142, 446, 454, 455, 459, 460, 464—467, 478, 487—489, 494, 499, 512—514, 516, 517, 519—525, 527, 528, 530—532, 537, 539, 541, 543, 544, 546, 547, 557, 561, 563, 568, 572, 574, 579, 580, 585, 586, 591, 593, 596, 601, 602, 609, 614, 617, 624, 630, 631, 641, 643, 644, 647, 648, 650, 652—654, 658, 660, 667, 670, 672, 676, 677, 681, 684, 689, 694—715, 726, 733, 743, 745—747, 752—755, 758—762, 765—768, 770, 771, 773, 786, 804, 808, 835—840, 855, 869, 873, 894, 896, 897, 904, 906—908, 910, 911, 913, 915—918, 921, 940, 941, 943—945, 947—953, 958, 962, 967, 970, 974, 979, 982—984, 987, 988, 991.
DM-pokret — avalski korpus, 364.
DM-pokret — ibarski odred, 595.
DM-pokret — kačerska brigada, 983.
DM-pokret — leskovačka brigada, 524.
DM-pokret — moravska brigada, 524.
DM-pokret — poverenik za Sloveniju, 209.
DM-pokret — saradnja sa Nemcima, 34, 35, 48—50, 57—65, 75, 91, 98, 102, 103, 113, 121, 127, 159, 168, 207, 253—256, 298, 299, 302, 318, 319, 321, 329, 431, 465, 513, 516, 517, 520, 524, 525, 531, 654, 660, 671, 684, 685, 695—700, 702, 703, 706—711, 713, 752, 767, 897, 970.
DM-pokret — »Štab 2«, 210, 211.
DM-pokret — »Štab 128«, 553, 560.
DM-pokret — »Štab 133«, 704.
DM-pokret — vlasotinačka brigada, 524.
DM-pokret — vrhovna komanda, 102, 208—213, 254—256, 380, 465, 701, 709, 713, 714, 744, 746—748, 760, 762, 946, 932—984.
DM-pokret — vučjački korpus, 991.
DM-pokret — zlatiborski korpus, 318.
DM-pokret — 2 ravnogorski korpus, 520.

DNB — centrala Berlin, 466, 618.
DNB — pretstavništvo Beograd, 292, 477, 493, 618.
DNB — pretstavništvo u Turskoj, 492.
Dobrovoljci, Ljotićevi vidi SDK.
Dolmetscherkompanie des OKW vidi Tumačka četa OKW-a.
Dom Sv. Ane — Beograd, 267.
Domobranstvo NDH, 59, 141, 162, 165, 605, 672, 706.
»Donau Cereal A. G.« — Beograd, 603.
»Donauzeitung« — Beograd, 493, 494.
»Dora« vidi Akcija »Dora« BdS-a Beograd.
Druga (2) armija vidi Nemačke jedinice.
Druga (2) tenkovska armija vidi Nemačke jedinice.
Drugi antifašistički omladinski kongres (1942 godine) u Moskvi, 226.
Drugi (2) ravnogorski korpus vidi DM-pokret — 2 ravnogorski korpus.
Državna bezbednost, srpska vidi Srpska državna bezbednost (kvislinška).
Državna sigurnost, bugarska u Skoplju, 862, 866, 873, 875, 876, 891.
Državna straža u Banatu, 817, 822, 824, 829—831.
Državni sud za zaštitu države u Beogradu, 218, 219, 684.
Državno tužioštvo pri Državnom sudu za zaštitu države, 219.
Durchlasscheinstelle der Wehrmacht, Beograd vidi Ustanova Wehrmacht-a za propusnice u Beogradu.
Dvadesetprvi (XXI) planinski korpus vidi Nemačke jedinice.
Dvadesettreća (23) divizija NOV vidi Partizanske jedinice.
Dvanaesta (12) armija vidi Nemačke jedinice.

Burđijanci u nemačkoj službi, 916.

»Džemijet« — stranka, 845.

EG E, Osijek-Zagreb, 459, 499.
EG Sipo i SD Beograd, 19, 21, 68, 70, 72, 74, 76, 106, 107, 116—119, 136, 137, 144, 175, 177, 189, 218, 230, 245, 247, 393—417, 419, 422, 425, 426, 430, 434—443, 451, 461, 477, 483, 490, 494, 502—504, 529, 533, 539, 553, 558, 564, 570, 576, 586, 606, 608, 609, 622, 634, 635, 644, 649, 661, 663, 665—669, 671—673, 678, 684, 689, 696, 716, 718—724, 726,

741, 776, 778, 795, 799, 800, 815, 816, 819, 856, 857, 878, 879.
EG Sipo i SD Beograd — Odeljenje III (SD), 68, 397, 399, 407, 408, 410, 425, 434.
EG Sipo i SD Beograd — Odeljenje IV (Gestapo), 68, 397, 399, 407—409, 411—413, 434, 667—669, 673, 678, 689, 856.
EG Sipo i SD za Poljsku, 393, 394.
Egzekucije vidi Streljanja.
Egzekutivne mere, 8, 10, 107, 110, 112, 113, 117, 119, 141, 150, 159, 194, 201, 214, 231, 246, 250, 369, 370, 382, 396, 402, 404—408, 417, 422, 423, 427, 435, 438, 461, 478, 479, 504—506, 517, 531, 537, 538, 563, 565, 573, 625, 632, 640, 663, 686, 735, 873, 879, 884, 885, 907, 934, 935.
Eins (I)a-oficir BdO-a Beograd, 657.
Eins (I)a-oficir Feldkommandantura (opšte), 149, 152, 154—156.
Eins (I)a-oficir Komandujućeg generala i zapovednika za Srbiju, 783.
Eins (I)a-oficir Više komande LXV, 139, 140.
Eins (I)a-oficir Višeg vođe SS i policije za Srbiju, 445, 446.
Eins (I)a-oficir Vojne grupe F, 170, 186.
Eins (I)a-oficir Vojnog zapovednika za Jugoistok/Srbiju, 782.
Eins (I)a-oficir Vojnog zapovednika za Srbiju, 144, 185, 245.
Eins (I)a-oficir Zapovednika Wehrmacht-a za Jugoistok, 61, 62, 372, 373.
Einsatzgruppe der Sicherheitspolizei und des SD beim AOK 2 vidi Einsatzgruppe der Sicherheitspolizei und des SD fuer Jugoslawien.
Einsatzgruppe der Sicherheitspolizei und des SD Beograd vidi EG Sipo i SD Beograd.
Einsatzgruppe der Sicherheitspolizei und des SD fuer Jugoslawien vidi EG Sipo i SD Beograd.
Einsatzgruppe der Sipo und des SD in Kroatien vidi Einsatzgruppe E.
Einsatzgruppe der Sipo und des SD za Poljsku vidi EG Sipo i SD za Poljsku.
Einsatzgruppe E vidi EG E, Osijek-Zagreb.
Einsatzkommando der Sicherheitspolizei und des SD EK Sipo i SD.
Eins (I)c-oficir vidi Eins (I)c-služba.

Eins (I)c-služba (opšte), 105, 106, 115, 118, 119, 147, 169, 170, 181—197, 244, 306, 309, 374, 421, 682, 736, 926.
Eins (I)c-služba BdO-a Beograd, 446, 655, 657, 658.
Eins (I)e-služba Četvrtog (4) puka divizije »Brandenburg«, 902.
Eins (I)c-služba Druge (2) armije, 397.
Eins (I)c-služba Druge (2) tenkovske armije, 170, 184, 186, 187, 213, 319, 532, 929.
Eins (I)c-služba Dvadesetprvog (XXI) planinskog korpusa, 196, 923, 926, 932, 937.
Eins (I)c-služba Feldkommandantura (opšte), 149, 150, 152, 154, 155, 158, 173, 179, 181, 183, 189, 192, 193, 327.
Eins (I)c-služba Feldkommandanture 1040 (samostalna) za Crnu Goru i oblast Kotora, 912.
Eins (I)c-služba Komande jedinica za zaštitu železničkog saobraćaja, 183.
Eins (I)c-služba Komande tridesete (XXX) vazduhoplovne oblasti u Beogradu, 183.
Eins (I)c-služba Komande vojnog vazduhoplovstva za Jugoistok u Pančevu, 183.
Eins (I)c-služba Komandujućeg generala i zapovednika za Srbiju, 49, 90, 115, 142, 144, 146, 180, 182—185, 187—193, 204—206, 211, 213, 214, 244, 245, 268, 377—379, 619, 620, 670, 701, 702, 714, 746.
Eins (I)c-služba Kreiskommandantura (opšte), 150, 158, 173, 189, 192, 193, 302, 520.
Eins (I)c-služba Nemačkog generala u Albaniji, 924.
Eins (I)c-služba Opunomoćenog komandujućeg generala u Srbiji, 142, 144, 146, 187, 245, 398, 695, 696.
Eins (I)c-služba Ruskog zaštitnog korpusa, 192, 547, 735, 736.
Eins (I)c-služba SDK, 192, 225, 542, 547, 577, 649—654, 951.
Eins (I)c-služba Sedamstočetvrte (704) pešadiske divizije, 195, 196, 211, 301.
Eins (I)c-služba Sedamstočetvrte (704) pešadiske divizije — ispostava Valjevo vidi Ispostava Valjevo[1] Eins (I)c-službe 704 pešadiske divizije.
Eins (I)-služba Sedamstočetrnaeste (714) pešadiske divizije, 195, 421, 528.
Eins (I)c-služba Sedamstosedamnaeste (717) pešadiske divizije, 590.

Eins (I)c-služba Sedamstotridesetčetvrtog (734) pešadiskog puka, 160, 196.
Eins (I)c-služba Sedamstočetrdesetdevetog (749) pešadiskog puka, 194, 195.
Eins (I)c-služba SS divizije »Prinz Eugen«, 520.
Eins (I)c-služba Stočetrnaeste (114) pešadiske divizije vidi Eins (I)c-služba Sedamstočetrnaeste (714) pešadiske divizije.
Eins (I)c-služba Više komande LXV, 139, 182—184, 187, 191, 244, 398, 670.
Eins (I)c-služba Višeg vođe SS i policije za Srbiju, 115, 204, 445—447, 495, 573, 700.
Eins (I)c-služba Vojne grupe E, 115, 186, 311, 312, 371.
Eins (I)c-služba Vojne grupe F, 115, 180, 184—188, 191, 213, 306, 309—312, 320, 324, 327, 353, 363, 371, 754, 876, 932.
Eins (I)c-služba Vojnog zapovednika u Parizu, 136.
Eins (I)c-služba Vojnog zapovednika za Jugoistok/Srbiju, 106, 115, 170, 182, 185—195, 213, 214, 318, 327, 653, 751—753, 773.
Eins (I)c-služba Vojnog zapovednika za Jugoistok/Srbiju — ispostave vidi pod Ispostavama.
Eins (I)c-služba Vojnog zapovednika za Srbiju, 49, 81, 90, 106, 115, 119, 137, 182—185, 187, 189—193, 213, 244, 245, 377, 398, 501.
Eins (I)c-služba Zapovednika Wehrmacht-a za Jugoistok, 133, 170, 180, 184, 185, 188, 191, 193, 371.
Eins (I)Wi Ast-a Beč vidi Referat I Wi Ast-a Beč.
Eisenbahnsicherungsabschnitt vidi Komanda jedinica za zaštitu železničkog saobraćaja.
»Eitel« vidi Radio-stanica »Eitel« Ast-a Beograd.
EK Sipo i SD Banat vidi EK Sipo i SD Zrenjanin.
EK Sipo i SD Beograd, 19, 21, 68—70, 72—74, 76, 77, 79—83, 89, 96, 98, 106—109, 116, 144, 158, 175, 177, 189, 218, 230, 231, 271, 293, 394—397, 399, 401, 402, 405—410, 412, 415—435, 440, 443, 461, 503, 557, 576, 579, 590, 606, 622, 634, 636, 639—641, 644, 647, 661, 663, 665, 673, 678, 685, 689', 692, 695, 716, 718, 719, 721, 722, 724, 740, 741, 743, 745, 780, 788, 795, 796.
EK Sipo i SD Beograd — leteća komanda, 417.
EK Sipo i SD Beograd — Odeljenje I, 397, 416—418, 434.
EK Sipo i SD Beograd — Odeljenje II, 397, 416—418, 434.

EK Sipo i SD Beograd — Odeljenje III (SD), 89, 93, 105, 106, 407, 410, 416, 417, 419, 420, 425—427, 430, 434, 461.
EK Sipo i SD Beograd — Odeljenje IV (Gestapo), 89, 93, 105, 106, 406—409, 411, 416, 417, 419, 420, 425—432, 434, 461, 493, 562, 634, 678, 689, 796.
EK Sipo i SD Beograd — Odeljenje VI, 397, 405—407, 416, 419, 426, 430.
EK Sipo i SD Hintze, 404, 405, 438, 721.
EK Sipo i SD Niš (vidi i Ispostava Niš BdS-a Beograd), 396, 399, 402, 441, 504, 525, 526, 529, 800.
EK Sipo i SD Novi Sad vidi EK Sipo i SD Petrovaradin.
EK Sipo i SD Osijek, 19, 396, 399, 402, 430, 435, 437, 438, 453, 500, 503.
EK Sipo i SD Pančevo (vidi i EK Sipo i SD Veliki Bečkerek), 396, 399, 402, 430, 442, 503, 819.
EK Sipo i SD Pečuj, 466.
EK Sipo i SD Petrovaradin, 19, 430, 438—440, 443, 503, 740, 856, 857.
EK Sipo i SD pri Feldkommandanturi 816 u Šapcu vidi EK Sipo i SD Sabac.
EK Sipo i SD Sarajevo, 18, 396, 399, 402, 404, 405, 430, 436, 438, 439, 503, 504, 509, 776.
EK Sipo i SD Skoplje, 396, 399, 402, 438, 440, 441, 503, 878—880.
EK Sipo i SD Šabac (vidi i Ispostava Šabac BdS-a Beograd), 396, 399, 402, 430, 441, 442, 503, 529, 625.
EK Sipo i SD Tirana, 876, 881—885, 923, 933—938.
EK Sipo i SD Tirana — uporišta vidi pod Uporištima.
EK Sipo i SD Veliki Bečkerek (vidi i EK Sipo i SD Pančevo i Ispostava Veliki Bečkerek BdS-a Beograd), 440, 442, 443, 503, 504, 819, 820.
EK Sipo i SD Zagreb (EG Sipo i SD Beograd), 19, 395, 396, 399, 400, 402, 411, 430, 435-438, 503, 504, 684, 727, 740.
EK Sipo i SD Zagreb (EG Sipo i SD E), 556, 746.
EK Sipo i SD Zrenjanin vidi EK Sipo i SD Veliki Bečkerek.
EK Sipo i SD III BdS-a Beograd vidi Ispostava Vrnjačka Banja BdS-a Beograd.
Ekspozitura Čačak ispostave Kraljevo BdS-a Beograd vidi Uporište Čačak BdS-a Beograd.
Ekspozitura Peć EK Sipo i SD Tirana vidi Uporište Peć EK Sipo i SD Tirana.

Ekspozitura Podgorica BdS-a Beograd vidi Uporište Podgorica ispostave Cetinje BdS-a Beograd.
Ekspoziture ispostava BdS-a Beograd (opšte), 504, 509.
Emigracija, bugarska, 586.
Emigracija, čehoslovačka, 493, 762, 763, 765, 768, 769.
Emigracija, jevrejska, 716, 717.
Emigracija, jugoslovenska, 71, 72, 99, 247, 258, 259, 357, 418, 454, 455, 493, 501, 705, 740, 742, 758, 760—764, 767—770, 945.
Emigracija, poljska, 430, 493, 751, 752, 759, 768.
Emigracija, srpska, 104, 418, 454, 455, 728, 939, 940—949.
Emigrantska vlada, jugoslovenska vidi Vlada, emigrantska jugoslovenska.
Engleska obaveštajna služba vidi Obaveštajna služba, britanska.
Englesko-srpsko društvo, 30.
Erste Donaudampfschiffahrtsgesellschaft vidi Prvo dunavsko parobrodarsko društvo.

Fabrika kože u Zemunu, 178.
Fahndungszentrale beim Leitenden Feldpolizeidirektor beim Oberbefehlshaber Suedost vidi Poterna centrala Rukovodećeg direktora Tajne vojne policije kod Vrhovnog zapovednika za Jugoistok.
FAK-ovi (opšte), 306—315, 319, 321—324, 327, 331, 344, 354, 812, 870, 913, 954.
FAK 111 (pri Vojnoj grupi F), Beograd, 306, 308, 309, 311, 315, 316, 318—320, 327, 332, 340, 363, 367, 898, 899, 926.
FAK 201 (pri Vojnoj grupi F), Beograd-Zagreb, 306, 308, 309, 311, 323, 324, 353, 841, 876, 915, 916, 929, 930.
FAK 310 (pri Vojnoj grupi F), Beograd-Zagreb, 306, 308, 309—312, 324—329, 710, 773, 900, 931.
FAK 311 (pri Vojnoj grupi E), 325.
Fašistička milicija, italijanska, 164, 166, 489.
FAT-ovi (opšte), 148, 227, 245, 295, 303—316, 319—324, 327, 331, 344, 350, 354, 682, 812, 864, 870, 876, 877, 913, 954.
FAT — Meldekopf-i vidi pod MK.
FAT — uporišta vidi pod Uporištima.
FAT 121, Grčka, 311, 320.
FAT 122, Grčka, 311, 320.
FAT 123, Grčka—Srbija—Bosna, 311, 320.

FAT 124, Grčka—Skoplje—Kraljevo—Sarajevo—Nova Gradiška, 311, 320.
FAT 125, Beograd—Nuštar, 235, 310, 316—320, 323, 326, 898—900, 902, 903.
FAT 126 Ost, Sarajevo—Nova Gradiška— Zagreb—Celje, 320.
FAT 126 West, Zagreb, 320.
FAT 127 R, Grčka—Ljubljana, 311, 316, 320, 364, 954.
FAT 128 R, Beograd, 316, 320, 329—340, 347—349, 356—368, 927, 954, 962.
FAT 128 R, Beograd — obaveštajna škola vidi Obaveštajna škola FAT-a 128 R.
FAT 128 R, Beograd — radio-telegrafska škola vidi Radio-telegrafska škola FAT-a 128 R.
FAT 129 R, Zagreb, 316, 320, 363, 954, 962.
FAT 168, Grčka—Albanija—Brčko—Vukovar—Mađarska, 311, 320.
FAT 169, Albanija—Sarajevo, 320, 321, 926.
FAT 170, Grčka—Mostar—Sarajevo—Doboj—Slavonski Brod—Našice—Nova Gradiška—Zagreb, 311, 320, 321.
FAT 171, Rijeka—Sušak—Trst, 320, 321.
FAT 172, Banja Luka—Bihać—Šibenik—Knin—Zagreb, 320.
FAT 173, Tirana—Bosna, 320, 336, 902, 925—928.
FAT 174, Mostar—Zenica—Sarajevo—Zagreb—Trst, 320, 913—915, 928.
FAT 175, Sofija—Skoplje—Sarajevo—Brčko—Đakovo, 320, 321.
FAT 176-rukovodeći pri Ic/AO 2 tenkovske armije, Zagreb—Vrnjačka Banja—Slavonski Brod—Nova Gradiška, 316, 317, 319, 320, 326, 898, 899, 914, 926.
FAT 177, Albanija—Vinkovci, 320, 321.
FAT 185 L, Beograd, 316, 321, 332, 567.
FAT 202, Peć vidi FAT 207.
FAT 207, Albanija—Peć—Istok, 323, 324, 841, 842, 899, 917, 918, 928—932, 936, 959.
FAT 208, Tirana—Tetovo—Dobriša kod Celja, 323, 324, 877, 883, 928—931, 936.
FAT 214, Đorče Petrov—Šibenik, 323, 324, 876, 884, 928, 953, 989.
FAT 215, Titograd—Trebinje, 324, 915—917, 965.
FAT 216, Zagreb—Sisak, 310, 324.

FAT 219, Grčka—Skoplje—Sandžak—Doboj, 311, 324, 358, 877, 899.
FAT 375, Atina—Mostar—Sarajevo, 311, 325, 326.
FAT 376, Atina, 311, 325, 326.
FAT 377, Janjina—Doboj, 325, 326.
FAT 378, Debar—Ohrid—Tirana, 296, 325, 326, 874, 875, 918, 931, 932.
FAT 379, Cetinje, 325, 326, 874, 918, 919.
FAT 380, Crikvenica, 325, 326.
FAT 381, Sarajevo, 325, 326.
FAT 382, Krit, 311, 325, 326.
FAT 383, Mitilena, 311, 325, 326.
FAT 384, Rodos, 311, 325, 326.
FAT 386, Kanija na Kritu, 311, 325, 326.
FAT 387, Grčka—Bela Crkva, 311, 325, 326.
FAT 390, Solun, 311, 325, 326.
Feindlage (»situacija kod neprijatelja«), 181, 182, 186, 187, 189, 196, 446, 447.
Feldgendarmerie vidi Vojna žandarmerija, nemačka.
Feldkommandantura (opšte), 68, 88, 92, 134, 144, 147—161, 179, 181, 183, 189, 192, 398—400, 420, 421, 428, 447, 448, 502—504, 508, 616, 631, 702, 718, 779, 780, 782, 783, 924.
Feldkommandantura Beograd vidi Feldkommandantura (V) 599.
Felkommandantura Cetinje vidi Feldkommandantura 1040 — samostalna (V), Cetinje.
Feldkommandantura Čačak vidi Feldkommandantura (V) 610.
Feldkommandantura Niš vidi Feldkommandantura (V) 809.
Feldkommandantura Pančevo vidi Feldkommandantura (V) 610.
Feldkommandantura Smederevo vidi Feldkommandantura (V) 610.
Feldkommandantura Struga, 874, 883, 924.
Feldkommandantura vidi Feldkommandantura (V) 816.
Feldkommandantura Užice vidi Feldkommandantura (V) 816.
Feldkommandantura Vrnjačka Banja vidi Feldkommandantura (V) 610.
Feldkommandantura (V) 599, Beograd, 32, 68, 74, 149', 150, 152, 153, 243, 377—379, 399, 420, 447, 504, 557, 592, 597, 718, 782, 783, 785, 788, 795.

Feldkommandantura (V) 610, Smederevo—Pančevo—Vrnjačka Banja—Čačak, 48, 154—156, 383, 447, 482, 504, 522, 611, 702, 773, 816, 819.
Feldkommandantura (V) 809, Niš, 153—155, 157, 161, 383, 384, 431, 447, 504, 526, 529, 532, 613, 615.
Feldkommandantura (V) 816, Užice—Šabac, 75, 156, 160, 383, 447, 504, 530, 615, 616, 784, 788.
Feldkommandantura 1040 —samostalna (V), Cetinje, 166, 310, 327, 910—913, 917, 919, 920.
Feldnachrichtenkommandantur Beograd, 148, 188, 221, 222.
Feldnachrichtenkommandantur Niška Banja, 148, 221, 222.
Feste Horchstelle, 198, 756.
Finansiska straža, srpska, 665.
Finska, 64.
Francuska, 17, 129, 130, 134, 135, 153, 166, 208, 217, 227, 294, 321, 371, 375, 708, 752, 842, 845, 916, 973.
Francuska obaveštajna služba vidi Obaveštajna služba, francuska.
Francusko-srpska banka a. d., 738.
Francusko-srpsko društvo, 30.
Frontaufklaerungskommando vidi FAK.
Frontaufklaerungstrupp vidi FAT.
Fuehrender Abwehrtrupp 176 vidi FAT 176.
Fuehrender FAT 176 vidi FAT 176.
Fuehrender Frontaufklaerungstrupp I vidi FAT 176.
Fuehrender Frontaufklaerungstrupp 176 vidi FAT 176.
Fuehrender Meldekopf B Serbien vidi FAT 125.
Fuehrender Meldekopf I beim Pz AOK 2 vidi FAT 176.
Funkabwehr OKW-a, 197—216, 329, 756.
Funkabwehr OKW-a — ispostave vidi pod Ispostavama.

GBW vidi Generalbevollmaechtigter fuer die Wirtschaft in Serbien.
Geheime Feldpolizei vidi GFP.
Generalbevollmaechtigter fuer die Wirtschaft in Serbien vidi Generalni opunomoćenik za privredu u Srbiji.
Generalni gouvernement u Poljskoj, 129, 752.
Generalni konzulat, italijanski u Sarajevu, 288.
Generalni konzulat jugoslovenske emigrantske vlade u Carigradu, 760, 761, 765.
Generalni konzulat, švajcarski u Beogradu, 208.

Generalni konzulat, turski u Beogradu, 756.
Generalni opunomoćenik za privredu u Srbiji, 18, 19, 21, 28, 31, 32, 35, 36, 43, 45, 52—54, 58, 60, 66, 67, 78, 79, 91—93, 103, 136, 139, 148, 157, 166, 167, 411, 463, 465, 478, 552, 577, 587, 607, 620, 621, 714, 718, 734, 746, 787, 816, 833, 852, 861, 862, 866, 867, 871.
Generalquartiermeister nemačke suvozemne vojske, 47, 130, 132, 136, 138.
Generalštab Austriske Republike, 141.
Generalštab bivše jugoslovenske vojske, 77, 78, 218, 220, 240, 258, 262, 278, 289, 300, 401, 405, 577, 739, 740, 742.
Generalštab Komandujućeg generala i zapovednika za Srbiju, 55, 146—148, 153, 160, 173, 182, 187, 190, 219, 242, 448, 466, 610, 616, 617, 631.
Generalštab, mađarske vojske, 772.
Generalštab nemačke suvozemne vojske, 131, 140, 197.
Generalštab, ruski (carski), 293.
Generalštab Vojnog zapovednika za Jugoistok/Srbiju, 41, 57, 187, 219, 466.
Generalštab Vojnog zapovednika za Srbiju, 43, 44, 54, 55, 77, 82, 107, 135, 137, 138, 141, 146—148, 153, 166, 173, 175, 180, 182, 187, 190, 191, 219, 242, 372, 398, 466, 608, 625.
Germanizacija slovenačkih oblasti, 7, 414.
Gestapo (opšte), 116, 117, 121, 429, 456, 498, 505, 580, 663, 737, 740, 803—805, 807, 808, 870, 934, 936, 940, 953.
Gestapo BdS-a Beograd vidi BdS Beograd — Odeljenje IV (Gestapo).
Gestapo Beč, 125, 290, 308, 371, 403, 404, 429, 469, 471, 498, 499, 948, 949.
Gestapo Berlin, 570, 603—606.
Gestapo Celovec, 375, 498.
Gestapo EG Sipo i SD Beograd vidi EG Sipo i SD Beograd — Odeljenje IV (Gestapo).
Gestapo EK Sipo i SD Beograd vidi EK Sipo i SD Beograd — Odeljenje IV (Gestapo).
Gestapo Graz, 230, 231, 404, 429, 466, 471, 497, 498.
Gestapo Koeln, 452.
Gestapo Muenchen, 125.
Gestapo Nuernberg, 137, 174, 375, 382.
Gestapo Potsdam, 465, 498.

Gestapo Salzburg, 436, 741.
»Gewitter« vidi Akcija »Gewitter« (nepogoda) BdS-a Beograd.
GFP (opšte), 105, 106, 116, 134, 149, 151, 190, 223, 293, 369—374, 376, 383, 387, 391, 392, 852, 890.
GFP-Grupe 9, Sesvete kod Zagreba, 370, 391.
GFP-Gruppe 20, Celovec—Graz—Beograd, 119, 190, 191, 204, 205, 245, 246, 320, 373—391, 402, 460, 702, 749.
GFP-Gruppe 20 — Einzelposten Zemun vidi GFP-Gruppe 20 — stanica Zemun.
GFP-Gruppe 20 — ispostava Kosovska Mitrovica, 377, 383, 388—390.
GFP-Gruppe 20 — ispostava Kragujevac, 383, 386—388.
GFP-Gruppe 20 — ispostava Niš, 24, 245, 246, 300, 384—386, 389.
GFP-Gruppe 20 — ispostava Pančevo, 383, 386.
GFP-Gruppe 20 — ispostava Sarajevo, 383.
GFP-Gruppe 20 — ispostava Užice, 390.
GFP-Gruppe 20 — ispostava Veliki Bečkerek, 373, 380, 383, 391.
GFP-Gruppe 20 — ispostava Zrenjanin vidi GFP 20 — ispostava Veliki Bečkerek.
GFP-Gruppe 20 — ispostave (opšte), 149, 190, 224, 375, 376, 382—391.
GFP-Gruppe 20 — komesarijat Beograd, 375, 376, 380, 381.
GFP-Gruppe 20 — stanica Zemun, 383, 391.
GFP-Gruppe 510, Solun—Sarajevo—Nova Gradiška—Rešetari—Dimotika, 230, 231, 293, 370, 391, 890—892.
GFP-Gruppe 510 — ispostava Bitolj, 370, 391, 890, 892.
GFP-Gruppe 510 — ispostava Đevđelija, 370, 391, 890, 892.
GFP-Gruppe 510 — ispostava Skoplje, 370, 391, 890, 891.
GFP-Gruppe 510 — ispostava Vranje vidi GFP-Gruppe 640 — ispostava Vranje.
GFP-Gruppe 510 — ispostava Zagreb, 370.
GFP-Gruppe 612, Zagreb—Beograd, 230, 231, 293, 370, 374.
GFP-Gruppe 639, Vrnjačka Banja, 391, 392, 919.
GFP-Gruppe 639 — glavni sekretarijat Tirana, 392,919,932.
GFP-Gruppe 639 — ispostava Elbasan, 392.
GFP-Gruppe 639 — ispostava Kotor, 392, 919.
GFP-Grupe 639' — ispostava Podgorica, 392, 917, 919, 920.
GFP-Gruppe 639 — ispostava Prizren, 392.
GFP-Gruppe 639 — ispostava Skadar, 392.

GFP-Gruppe 639 — komanda za obezbeđenje, Beograd, 392.
GFP-Gruppe 639 — potsekretarijat Valona, 392.
GFP-Gruppe 639 — sekretarijat Cetinje, 392, 917, 919.
GFP-Gruppe 640, Sofija, 374, 391, 890, 892.
GFP-Gruppe 640 — ispostava Vranje, 374, 391, 892.
GFP-Heeresfeldpolizeichef vidi Heeresfeldpolizeichef.
GFP-Leitender Feldpolizeidirektor bei der Heeresgruppe E vidi Rukovodeći direktor Tajne vojne policije kod Vojne grupe E.
GFP-Leitender Feldpolizeidirektor bei der Heeresgruppe F vidi Rukovodeći direktor Tajne vojne policije kod Vojne grupe F.
GFP-Leitender Feldpolizeidirektor bei der Pz AOK 2 vidi Rukovodeći direktor Tajne vojne policije kod 2 tenkovske armije.
GFP-Leitender Feldpolizeidirektor beim Wehrmachtsbefehlshaber Suedost vidi Rukovodeći direktor Tajne vojne policije kod Zapovednika Wehrmacht-a za Jugoistok.
GFP-Wehrmachtsfeldpclizeichef vidi Wehrmachtsfeldpolizeichef.
Glavna uprava bezbednosti Reich-a vidi Reichssicherheitshauptamt.
Glavna uprava policije poretka, 445, 446, 656.
Glavna uprava SS-a, 62, 63, 111, 496, 952, 968, 991.
Glavna uprava SS-a za privredu i administraciju, 793, 803.
Glavni generalštab bivše jugoslovenske vojske vidi Generalštab bivše jugoslovenske vojske.
»Glavni nacionalni odbor za Crnu Goru«, 910.
Glavni opunomoćenik Uprave VI RSHA za Bugarsku, 491, 881.
Glavni opunomoćenik Uprave VI RSHA za Jugoslaviju, 66—68, 176, 395, 574, 578, 580.
Glavni opunomoćenik Uprave VI RSHA za NDH, 488, 887, 888, 944.
Glavni poverenik Abwehr-a u industriskim preduzećima vidi Abwehrbeauftragter.
Glavni savez srpskih zemljoradničkih zadruga, 93, 120, 423, 432, 472, 571, 646, 647.
Glavni sekretarijat GFP-Gruppe 639 u Tirani vidi GFP-Gruppe 639 — glavni sekretarijat Tirana.
»Glavni stan« Hitler-a vidi Hitler —
Glavni štab Jagdverband Oranienburg, 961, 967—969, 974.

Glavni štab partizanskih odreda za Srbiju vidi Partizanske jedinice.
»Goldleiste A. G.« vidi Stadtbuero »Goldleiste A. G.« — Ast-a Beograd III F.
Građanske stranke bivše Jugoslavije, 23, 24, 68, 70—73, 99, 176, 177, 674.
Gradska policija Pančevo vidi Policija, gradska u Pančevu.
Gradska policija Zrenjanin vidi Policija, gradska u Zrenjaninu.
Gradski biroi Ast-a Beograd vidi Stadtbuero-i Ast-a Beograd.
Granična straža, srpska vidi Srpska granična straža.
Grčka, 9, 11, 20, 36, 133, 136, 141, 154, 162, 165, 169, 217, 229, 232, 242, 282, 311, 320, 370, 371, 373, 413, 441, 450, 487, 840, 860, 865, 868, 872, 877, 878, 888, 890, 899, 926, 941, 964.
Grčki partizani vidi Partizani, grčki.
»Grossdeutschland« — divizija vidi Divizija »Grossdeutschland.
Grupa Abwehr-a u zarobljeničkim logorima, 806—809.
Grupa AO kod Nemačkog generala u Albaniji, 327.
Grupa AO kod Nemačkog opunomoćenog generala u Hrvatskoj, 310, 327.
Grupa Mil D RSHA vidi Amt Mil RSHA — grupa D.
GV-Spiel, 286, 317, 362, 705, 762.

Haška konvencija, 778.
»Handžar« SS-divizija vidi Nemačke jedinice.
Hapšenja, 13—16, 32, 33, 40, 41, 49, 50, 52, 55, 57, 60—63, 65. 86, 91, 93, 94, 103, 116—123, 125, 126, 143, 150—152, 159, 167, 191, 194, 196, 201—204, 206, 208, 209, 211—213, 220, 227, 228, 230, 231, 235, 245, 246, 248, 256, 260—262, 269, 271, 281, 289, 293, 299, 335, 337, 338, 357, 358, 375, 377, 378, 380, 381, 387, 392, 395, 396, 400—406, 408—411, 417, 418, 421, 423, 428-430, 433, 435, 436, 438, 442, 448, 449, 456, 459—461, 465, 466, 477, 479—485, 487, 488, 494^197, 501, 507—509, 511, 517, 519—523, 526—530, 544—547, 558, 560, 562—564, 566—572, 579, 581, 582, 590, 593—595, 597, 600, 601, 604—606, 609, 612—614, 621, 625—629, 632, 633, 635, 636, 638—644, 647—649, 652—655, 658, 659, 663—669, 673, 675, 684, 685, 687, 688, 690, 691, 693, 694, 703—707, 709', 715—717, 721, 726, 727, 732, 733, 735, 738, 740, 741, 746, 765—767, 770—773, 775, 778—781, 784—789, 791, 793,

795, 798, 800—804, 815, 817, 824—830, 852—854, 872, 873, 879, 883, 891, 901, 903, 907, 908, 919, 920, 934, 974, 986, 989'.
Hauptamtordnungspolizei vidi Glavna uprava policije poretka.
Haupt-V-Mann vidi pod Rezident.
Hauskapelle Ast-a Beograd, 278.
Heeresarchiv vidi Opunomoćenik arhiva nemačke suvozemne vojske.
Heeresgruppe E vidi Vojna grupa E.
Heeresgruppe F vidi Vojna grupa F.
Heeresfeldpolizeichef vidi Šef Tajne vojne policije nemačke suvozemne vojske.
»Heinrichsburg« — diverzantska škola Uprave VI RSHA vidi Diverzantski kursevi na Iriškom Vencu.
»Hermann Goering« vidi Koncem »Hermann Goering«.
Hitler — atentat-zavera (20.VII.1944 godine), 307.
— »Glavni stan«, 164, 180, 294, 699.
— Naredba o napadu na Jugoslaviju (27.III.1941 godine), 16, 129, 130, 131.
— Naredba o podeli Jugoslavije (12.IV.1941 godine), 13, 16, 17, 59, 66, 130, 131, 162, 164, 393, 435, 510, 814, 832, 858.
— Sastanak sa Nedićem, 29, 101, 623, 624, 699.
Hoeherer Nachrichtenfuehrer Serbien vidi Viši vođa službe veze za Srbiju.
Hoeherer SS-und Polizeifuehrer Serbien vidi Viši vođa SS i policije za Srbiju.
Hoeherer SS-und Polizeifuehrer fuer Serbien, Sandžak und Montonegro vidi Viši vođa SS i policije za Srbiju, Sandžak i Crnu Goru.
Hoeherer SS-und Polizeifuehrer Triest vidi Viši vođa SS i policije Trst.
Hoeheres Kommando LXV vidi Viša komanda LXV.
Holandija, 129, 227, 321, 973.
»Norny« vidi Stadtbuero »Horny« — Ast-a Beč.
Hrvatska vidi NDH.
»Hrvatska legija«, 605.

Ibarski odred DM-pokreta vidi DM-pokret — ibarski odred.
IdS vidi Inspektor Sipo i SD.
Industriska zaštita vidi Werkschutz.

Inspekcija zemaljske odbrane bivše Jugoslavije, 220.
Inspektor Sipo i SD Beč, 453.
Inspektor Sipo i SD za Vojnu oblast XI, Hannover-Braunschweig, 393, 394.
»Internacionala« — lozinka Sipo i SD-a (BdS-a Beograd) za hapšenje komunista, 663.
Invasionsnetz (I-Netz) Uprave VI RSHA vidi Invaziona mreža Uprave VI RSHA.
Inavaziona mreža Uprave VI RSHA, 330, 331, 578, 592, 599, 889, 937.
Iseljavanje Slovenaca u Srbiju, 407, 408, 414, 415.
Iseljavanje Srba iz Makedonije, 863.
Ispostava Balkan-Jug (u Beogradu) Funkabwehr OKW-a, 215, 216.
Ispostava Beč Funkabwehr OKW-a, 215, 216.
Ispostava Bitolj KO Bugarske vidi Ispostava »Donia« KO Bugarske Bitolj—Skoplje.
Ispostava Bor BdS-a Beograd, 509—512, 518, 602, 709.
Ispostava Cetinje BdS-a Beograd, 509, 533, 642, 920, 921.
Ispostava Čačak BdS-a Beograd, 485, 504.
Ispostava »Donia« KO Bugarske Bitolj—Skoplje, 864, 867—872, 874, 891, 900, 925.
Ispostava Jagodina BdS-a Beograd, 509, 512, 513.
Ispostava Jaša Tomić Carinske pogranične zaštite, 224.
Ispostava Kečkemet KdS-a Segedin, 857.
Ispostava Kladovo BdS-a Beograd (vidi i Ispostava Negotin BdS-a Beograd i Ispostava Zaječar BdS-a Beograd), 509, 513—518.
Ispostava Korča EK Sipo i SD Tirana, 935.
Ispostava Kosovska Mitrovica BdS-a Beograd, 253, 377, 390, 505, 507, 509, 533, 567, 627, 688, 694, 746, 748, 784—786, 835, 837, 838, 846, 848—855, 881, 906, 933.
Ispostava Kotor BdS-a Beograd, 533, 642, 920, 921.
Ispostava Kragujevac BdS-a Beograd, 386, 388, 507, 509, 518, 519, 597, 792.
Ispostava Kraljevo BdS-a Beograd, 509, 519—522, 642.
Ispostava Kruševac BdS-a Beograd, 522.
Ispostava Leskovac BdS-a Beograd, 121, 122, 509, 523, 524, 526, 532, 579, 786, 881.
Ispostava Ljubljana KdS-a Bled, 94, 95.

Ispostava Loznica BdS-a Beograd, 509, 524, 525, 547, 566, 686, 709.
Ispostava Mladenovac Ic-službe Vojnog zapovednika za Jugo-istok/Srbiju, 194.
Ispostava Negotin BdS-a Beograd (vidi i Ispostava Zaječar BdS-a Beograd i Ispostava Kladovo BdS-a Beograd), 124, 159, 509—511, 513—518, 526, 545, 549, 602, 612, 614, 709, 800.
Ispostava Negotin Carinske pogranične zaštite, 302, 384, 385, 515.
Ispostava Niš BdS-a Beograd (vidi i EK Sipo i SD Niš), 123, 124, 221, 256, 269, 384, 386, 504, 507, 509, 525—529, 546, 595, 601, 613, 658, 800, 881.
Ispostava Novi Sad KdS-a Segedin, 857.
Ispostava Podgorica BdS-a Beograd, 509, 533, 642, 920, 921.
Ispostava Požarevac BdS-a Beograd, 509, 528, 529', 688, 698, 784, 787.
Ispostava Sarajevo BdS-a Beograd vidi EK Sipo i SD Sarajevo.
Ispostava Sarajevo nemačkog policiskog atašea u Zagrebu vidi Policiski ataše, nemački u Zagrebu — ispostava Sarajevo.
Ispostava Sjenica BdS-a Beograd, 505, 509, 533, 566, 709, 905—908.
Ispostava Skadar EK Sipo i SD Tirana, 687, 907, 934, 935.
Ispostava Skoplje KO Bugarske vidi Ispostava »Donia« KO Bügarske Bitolj—Skoplje.
Ispostava Sofija ABP Beč, 250.
Ispostava Sombor KdS-a Segedin, 857.
Ispostava Struga EK Sipo i SD Tirana, 876, 882—884, 935.
Ispostava Šabac BdS-a Beograd (vidi i EK Sipo i SD Šabac), 60, 160, 442, 504, 509, 525, 529, 530, 615, 616, 687.
Ispostava Tekija BdS-a Beograd, 532.
Ispostava Titograd BdS-a Beograd vidi Ispostava Podgorica BdS-a Beograd.
Ispostava Užice BdS-a Beograd, 246, 299, 504, 509, 530, 531, 585, 902.
Ispostava Valona EK Sipo i SD Tirana, 935.
Ispostava Valjevo BdS-a Beograd, 509, 531, 693, 706.
Ispostava Valjevo Ic-službe 704 pešadiske divizije, 195.
Ispostava Veliki Bečkerek BdS-a Beograd, 120, 214, 255, 443, 496, 504, 505, 507, 509, 533, 549, 556, 560, 566, 569, 600,

619, 688, 689, 709, 772, 775, 819—821, 824, 825, 829—831, 857, 880, 920, 933.
Ispostava Veliki Bečkerek Carinske pogranične zaštite 225, 379, 380.
Ispostava Vranje GFP-Gruppe 640 vidi GFP-Gruppe 640 — ispostava Vranje.
Ispostava Vrnjačka Banja BdS-a Beograd, 452, 504, 509', 532, **626.**
Ispostava Vršac Carinske pogranične zaštite, 225.
Ispostava Zagreb ABP Beč, 250.
Ispostava Zaječar BdS-a Beograd (vidi i Ispostava Kladovo BdS-a Beograd i Ispostava Negotin BdS-a Beograd), 125, 384, 470, 509, 513—518, 559.
Ispostava Zemun Sipo i SD vidi Teilkommando Sipo i SD Zemun.
Ispostava Zrenjanin BdS-a Beograd vidi Ispostava Veliki Bečkerek BdS-a Beograd.
Ispostava Zrenjanin Carinske pogranične zaštite vidi Ispostava Veliki Bečkerek Carinske pogranične zaštite.
Ispostave Ast-a Beograd vidi pod MK.
Ispostave BdS-a Beograd (opšte), 149, 295, 381—383, 427, 444, 447, 448, 451, 452, 454, 460, 464, 467, 468, 470, 479, 495, 502—534, 538, 551, 552, 557, 558, 566, 595, 610, 612, 641, 642, 655, 658, 683, 684, 709, 746, 783, 786, 791, 792, 795, **811, 812.**
Ispostave GFP-a (opšte), 149.
Ispostave Ic-službe Vojnog zapovednika za Jugoistok/Srbiju, 194.
Ispostave GFP-Gruppe 20 vidi GFP-Gruppe'20 — ispostave.
Ispostave GFP-Gruppe 510 vidi GFP-Gruppe 510 —- ispostave.
Ispostave GFP-Gruppe 639 vidi GFP-Gruppe 639 — ispostave.
Ispostave Leitgruppe AO beim Militaerbefehlshaber Suedost vidi pod MK.
Ispostave Sipo i SD (opšte), 149, 398—400.
Istra, 710, 951—953, 967.
Istrebljenje Srba, 11, 12, 500, 817.
Isturena stanica Oršava Ast-a Beograd vidi MK Oršava Ast-a Beograd.
Italija, 94, 161, 163, 164, 180, 210, 264, 272, 294, 305, 321, 322, 335, 336, 340, 341, 347, 368, 403, 409, 489, 490, 493, 568,

584, 727, 740, 741, 832, 858, 860, 897, 914, 921, 922, 926, 927, 933.
Italijanska armija vidi Vojska, italijanska.
Italijanska Deveta (9) armija u Albaniji vidi Italijanske vojne jedinice.
Italijanska divizija »Pusteria« vidi Divizija »Pusteria« — italijanska.
Italijanska divizija »Venezia« vidi Divizija »Venezia« — italijanska.
Italijanska kapitulacija vidi Kapitulacija, italijanska.
Italijanska obaveštajna služba vidi Obaveštajna služba, italijanska.
Italijanska policija vidi Policija, italijanska.
Italijanska vojna obaveštajna slušba vidi SIM.
Italijanska vojska vidi Vojska, italijanska.
Italijanske vlasti u Albaniji vidi Vlasti, italijanske u Albaniji.
Italijanske vojne jedinice
Armiski korpusi u Jugoslaviji (opšte), 164, 166, 894, 902, 903.
Divizija »Pusteria«, 894.
Divizija »Venezia«, 747.
Pešadiske divizije u Jugoslaviji (opšte), 164, 166, 677, 894, 902, 903.
9 armija u Albaniji, 922, 925.
11 armija u Tirani, 844, 922.
Italijanski generalni konzulat u Sarajevu vidi Generalni konzulat, italijanski u Sarajevu.
Italijanski oficir za vezu kod nemačkih vlasti u Beogradu vidi Oficir za vezu, italijanski kod nemačkih vlasti u Beogradu.
Italijansko ministarstvo inostranih poslova vidi Ministarstvo inostranih poslova Italije.
Italijansko poslanstvo u Beogradu vidi Poslanstvo, italijansko u Beogradu.
Italijansko vojno izaslanstvo kod nemačkih vlasti u Beogradu vidi Oficir za vezu, italijanski kod nemačkih vojnih vlasti u Beogradu.
Izbeglički komesarijat srpskog kvislinškog aparata vidi Komesarijat za preseljenje i zaštitu izbeglica.
Izvanredni komesar za grad Beograd, 68, 74, 399.
Izviđački ešalon vojnog vazduhoplovstva vidi Nemačke jedinice.

Izviđački vod za vezu poručnika Wollny-a vidi Nachrichtenaufklaerungsabteilung 4.

Jagdkommande, srpske vidi Srpske Jagdkommande.
Jagdkommando (opšte), 860, 974, 977.
Jagdkommando Rijeka Jagdverbanda za Srbiju i Hrvatsku, 965, 966, 974.
Jagdverband (opšte), 960, 961.
Jagdverband Nordwest (NW), 961.
Jagdverband Ost (O), 961.
Jagdverband Sued (S), 961.
Jagdverband Suedost (SO) Beč-Jaidhof, 953—992.
Jagdverband Suedwest (SW), 961.
Jagdverband West (W), 961.
Jagdverband za Bugarsku, 961.
Jagdverband za Grčku, 961.
Jagdverband za Jugoistok vidi Jagdverband Suedost (SO) Beč-Jaidhof.
Jagdverband za Mađarsku, 961, 988—991.
Jagdverband za Rumuniju, 961.
Jagdverband za Srbiju i Hrvatsku, 961. 965—970, 972, 974, 976, 990.
Jagdverband za srednju Nemačku, 961.
Jedanaesta (11) italijanska armija u Tirani vidi Italijanske vojne jedinice.
Jedinica Kirchner (divizije »Brandenburg«), 977, 989, 990.
Jevrejsko pitanje, 111, 143, 145, 151, 153, 178, 224, 226, 279, 356, 379, 405, 414, 417, 418, 427, 453, 455, 460, 490, 539, 570, 571, 594, 618, 623, 648, 668, 715—719, 773, 776, 778, 780, 781, 784, 791, 795, 797, 809, 816, 831, 857, 920, 927.
JNA, 339.
JNS, 71.
Jugcmontan a. d., 866.
Jugoras, 358.
Jugoslovenska emigracija vidi Emigracija, jugoslovenska.
Jugoslovenska emigrantska vlada, vidi Emigrantska vlada, jugoslovenska.
Jugoslovenska narodna stranka vidi JNS.
Jugoslovenska policija vidi Policija bivše Jugoslavije.
»Jugoslovenska pošta« — list u Sarajevu, 617.
Jugoslovenska vlada vidi Vlada, jugoslovenska (predratna).

»Jugoslovenska vojska u otažbini« vidi DM-pokret.
Jugoslovenske arhive vidi Arhive, jugoslovenske.
Jugoslovenski emigrantski komitet u Vašingtonu, 945.
Jugoslovenski konzulat u Celovcu vidi Konzulat, jugoslovenski u Celovcu.
Jugoslovenski kreditni zavod a. d., 738.
Jugoslovensko-engleski klub u Nišu, 385, 429.
Jugoslovensko-nemačko društvo, 86.
Jugoslovensko poslanstvo u Bernu vidi Poslanstvo, jugoslovensko (predratno) u Bernu.
Jugoslovensko poslanstvo u Parizu vidi Poslanstvo, jugoslovensko (predratno) u Parizu.
»Jugoslovensko Shell a. d.«, 738.
Južna Štajerska, 394, 414, 415, 445, 500, 949, 972.

Kačerska brigada DM-pokreta vidi DM-pokret — kačerska brigada.
Kampfgruppe vidi Borbene grupe.
»Kampf-und Abwehrtrupp Skoplje« vidi Sonderkommando Biermann.
»Kapetanska liga« — politička bugarska grupa, 491.
Kapitulacija bivše Jugoslavije, 7—9, 68, 99, 130, 131, 161, 231, 287, 304, 439, 742, 768, 833, 837, 947, 893, 943.
Kapitulacija, italijanska, 36, 94, 101, 114, 147, 164—166, 169, 235, 237, 238, 254, 257, 258, 296, 305, 321, 331, 335, 341, 356, 362, 363, 450, 489, 490, 530, 556, 642, 776, 777, 798, 812, 835, 838, 840, 844, 845, 847, 850, 851, 858, 860, 863, 874—878, 880, 881, 895, 897, 900, 902, 903, 906, 908, 910, 913, 919, 920, 922, 924, 925, 933.
Kapitulacija, nemačka, 23, 95, 97, 168, 171, 303, 345, 368, 371, 392, 940, 970, 992.
Kapitulacija, rumunska, 888.
Kartoteka agenata BdS-a Beograd, 551, 552.
Kartoteka Ast-a Beograd, 240, 268.
Kartoteka BdS-a Beograd (opšte), 453, 456, 464, 465, 783.
Kartoteka radiotelegrafista i agenata Ast-a Beč, 345.
Kartoteke (opšte), 268, 313, 409, 418, 434, 447, 453, 511, 551, 552, 649, 663, 664, 668, 807, 808, 976.
Katolička crkva, 273, 584, 720, 724, 929.
»Kaznena ekspedicija« u okupiranoj Srbiji 1941 godine, 8, 12, 30, 138, 141—147, 150, 156, 163, 173, 183—185, 254, 305, 409, 442, 529, 665, 683, 717, 779, 781, 783, 795, 799.

»Kažnjavanje Srba«, 9, 10, 15, 16, 21, 27, 47, 412.
KdS Bled, 535, 666, 857.
KdS Maribor, 458, 466, 471, 498—500, 535, 666, 857, 879.
KdS Segedin, 856, 857.
KO Bugarska, 122, 233, 758, 864—866, 869, 871, 872, 925.
KO Bugarska — Aussenstelle »Donia« Bitolj—Skoplje vidi Ispostava »Donia« KO Bugarske Bitolj—Skoplje.
KO Bugarska — obaveštajni punktovi vidi pod Obaveštajni punkt.
KO Italien, 250, 251.
KO Jugoslawien, 114, 232, 235, 237, 239, 317.
KO Mađarska, 250, 251, 856.
KO Rumunija, 233, 351.
Kolaboracija, srpska, 8, 21—26, 28, 30, 33, 39—42, 47, 56, 57, 72, 73, 75, 76, 82, 83, 95, 97, 98, 100, 108, 109, 143, 173—175, 179, 181, 183, 192, 252, 279, 288, 410, 412, 413, 424, 428, 436, 449, 496, 576, 580, 582, 583, 588, 626, 630, 645, 653, 671, 710, 713, 761, 838, 939—949, 964,
Komanda američkog vazduhoplavstva u Italiji, 210.
Komanda državne straže za Banat, 821, 823, 831.
Komanda javne bezbednosti za Banat, 678, 821—830.
Komanda jedinica za zaštitu železničkog saobraćaja vidi Nemačke jedinice.
Komanda nemačke policije poretka u Albaniji vidi Nemačke jedinice.
Komanda Niš SDS-a vidi SDS — komanda Niš.
Komanda poljske straže u Banatu, 821, 823.
Komanda Tridesete (XXX) vazduhoplovne oblasti Beograd vidi Nemačke jedinice.
Komanda vazduhoplovne oblasti Beč vidi Nemačke jedinice.
Komanda vojnog vazduhoplovstva za Jugoistok u Pančevu vidi Nemačke jedinice.
Komanda za obezbeđenje GFP-Gruppe 639, Beograd vidi GFP-Gruppe 639 — komanda za obezbeđenje, Beograd.
Komanda za ratne zarobljenike, 807.
Komanda žandarmerije bivše Jugoslavije, 220, 836, 862.
»Komandant javne sile Srbije«, 73, 99, 788.
Komandant NOV i PO Slovenije vidi Partizanske jedinice.
Komandant Sipo i SD Bled vidi KdS Bled.
Komandant Sipo i SD Maribor vidi KdS Maribor.
Komandant Sipo i SD Segedin vidi KdS Segedin.

Komandanture službe veze vidi Feldnachrichtenkommandajitur.
Komandanture službe veze OKW-a vidi Nachrichtenkommandantur OKW-a.
Komandosi britanske obaveštajne službe vidi Obaveštajna služba, britanska — komandosi.
Komandujući general i zapovednik Srbije vidi Nemačke jedinice.
Komandujući general i zapovednik Srbije — generalštab vidi Generalštab Komandujućeg generala i zapovednika Srbije.
Komesar Reich-a u okupiranoj Ukrajini, 28, 132.
Komesar za preseljavanje pri Vojnom zapovedniku za Srbiju, 398, 414, 501.
Komesarijat GFP-Gruppe 20 Beograd vidi GFP-Gruppe 20 — komesarijat Beograd.
Komesarijat srpske policije u Boru vidi Policija, srpska (kvislinška) u Boru.
Komesarijat za preseljenje i zaštitu izbeglica, 253, 414, 415, 798.
Komesarska uprava Srbije, 13, 69—77, 85, 96, 98, 99, 140, 176, 413, 425, 539, 577, 623, 646, 664, 694, 721, 787, 788, 834.
Kominterna, 674.
Komisija za ispitivanje predistorije puča od 27.III.1941 godine vidi Puč od 27 marta 1941 godine.
Komitet jugoslovenske emigracije u Vašingtonu vidi Jugoslovenski emigrantski komitet u Vašingtonu.
Komitet, makedonski u Skoplju vidi Makedonski komitet u Skoplju.
Komiteti KPJ u Beogradu, 521, 553, 559, 560, 570, 632, 637, 638, 673, 678, 685, 686, 690.
Kommandomeldegebiet Wien vidi Ast Beč.
Kommando III BdS-a Beograd vidi Ispostava Vrnjačka Banja BdS-a Beograd.
Koncentracioni logori vidi Logori, koncentracioni (opšte).
Koncern »Hermann Goering«, 531.
Konferencija okupacionih vlasti i kvislinga u Beagradu 22. VI. 1941 godine, 81, 83, 428, 664.
Kongres DM-pokreta u selu Ba, 708.
Konspirativni stanovi Ast-a Beograd, 267, 276, 279, 283, 302.
Konspirativni stanovi BdS-a Beograd, 557, 559, 687.

Kontrao'baveštajni biro Ministarstva unutrašnjih poslova bivše Jugoslavije vidi »Ujka a. d.«.
Kontrašpijunaža Abwehr-a vidi Abwehr III.
Konzulat, američki u Beogradu, 429, 486.
Konzulat, britanski u Skoplju, 879.
Konzulat, britanski u Zagrebu, 436, 738, 741.
Konzulat, čehoslovački u Carigradu, 763.
Konzulat, italijanski u Bitolju, 870.
Konzulat, jugoslovenski (predratni) u Celovcu, 401, 740.
Konzulat, mađarski u Beogradu, 290, 774.
Konzulat, nemački u Skoplju, 867.
Konzulat, norveški u Beogradu, 431.
»Konzulta« vidi »Administrativni komitet« u Crnoj Gori.
Kopneni punktovi Ast-a Beograd na Dunavu vidi Landposten Ast-a Beograd.
Korupcija u okupacionom aparatu, 32, 33, 53, 55, 73, 152, 293, 443, 458, 511, 527, 587, 621, 946.
Kosmajski partizanski bataljon vidi Partizanske jedinice.
Kosmajski partizanski odred vidi Partizanske jedinice.
Kosmet, 155, 303, 839, 840, 846, 847, 850, 882, 902, 938.
Kosovo, 7, 38, 237, 252, 253, 257, 264, 303, 388, 389, 407, 415, 489, 509, 533, 567, 627, 657, 688, 777, 798, 811, 832—855, 863, 879, 893, 908, 933, 957, 959.
Kosovski puk u Albaniji, 937, 938.
KP Bugarske, 122, 454, 866, 868, 869, 875, 876, 879—891.
KPJ, 8, 39, 58, 70, 73, 74, 87, 138, 142, 162, 167, 175, 184, 185, 241, 266, 281, 415, 418, 420, 423, 428—430, 442, 454, 464, 480, 481, 499, 521, 522, 527, 529, 538, 541, 544, 545, 553, 561, 565, 566, 569—571, 575, 584, 585, 592, 602, 629, 631—633, 635—637, 640—642, 653, 661—694, 710, 733, 778, 787, 788, 792, 796, 805, 824—828, 839, 843, 846, 847, 850, 852—855, 863, 866, 875, 876, 879, 880, 891, 907, 964, 988.
KP Makedonije, 875, 876.
»Kraljevski komandosi«, 983, 991.
Kreiskommandantura (opšte), 68, 88, 92, 134, 144, 147, 148, 150, 151, 156—161, 189', 192, 296, 398—400, 421, 428, 447, 448, 502, 503, 508, 616, 779, 780, 829, 841, 924.
Kreiskommandantura Beograd, 77, 152, 157, 377, 447.
Kreiskommandantura Čačak, 155—157, 447.
Kreiskommandantura Jagodina, 155, 157, 447, 512, 513.

Kreiskommandantura Kosovska Mitrovica (861), 154—157, 159, 161, 257, 388, 390, 447, 702, 835, 836, 898.
Kreiskommandantura Kragujevac, 155, 157, 386, 388, 447, 519.
Kreiskommandantura Kraljevo, 155, 157, 447, 520.
Kreiskommandantura Kruševac, 154, 155, 157, 158, 447, 611, 612, 789.
Kreiskommandantura Leskovac, 154, 155, 157, 159, 447, 523, 524, 532.
Kreiskommandantura Niš vidi Feldkommandantura (V) 809 Niš,
Kreiskommandantura Požarevac, 152, 155, 157, 447.
Kreiskommandantura Šabac (847), 156, 157, 161, 447, 795.
Kreiskommandantura Uzice, 155, 157, 447.
Kreiskommandantura Valjevo, 156, 157, 161, 447, 531.
Kreiskommandantura Veliki Bečkerek, 155, 157,- 159, 160, 379, 447, 816, 820.
Kreiskommandantura Zaječar, 154, 155, 157—159, 300, 302, 384, 447, 612—614, 800.
Kreiskommandantura Zemun (838), 157, 158, 161, 421, 422, 447, 557.
Kreiskommandantura Zrenjanin vidi Kreiskommandantura Veliki Bečkerek.
Kriegsorganisation (Abwehr-a) vidi KO.
Kripo (opšte), 807.
Kripo BdS-a Beograd vidi BdS Beograd — Odeljenje V (Kripo).
Kućna kapela Ast-a Beograd vidi Hauskapelle Ast-a Beograd.
Kukavički partizanski odred vidi Partizanske jedinice.
Kulturbund u Beogradu vidi Nemačka narodnosna grupa — centar Beograd.
Kulturbund u Novom Sadu vidi Nemačka narodnosna grupa — centar Novi Sad.
Kumanački partizanski odred vidi Partizanske jedinice.
Kursevi (opšte), 341—368, 468—470.
Kursevi Abwehr-a (opšte), 324, 331, 341—368, 961.
Kursevi Ast-a Beč vidi Radio-telegrafske škole Ast-a Beč.
Kursevi BdS-a Beograd, 468, 469.
Kursevi Eins (I)c-službe, 196.
Kursevi Jagdverbanda za Srbiju i Hrvatsku, 964, 965.
Kursevi Werkschutz-a, 226.
Kursevi za nastavnike i agente Afulei Suedost, 347—352.

Kvislinški aparat u Srbiji, 7, 8, 16, 20—23, 25—33, 38, 40, 42,. 47—51, 65—104, 108—110, 140, 143—145, 148—150, 153, 154, 159, 160, 163, 168, 169, 172, 173, 176, 179, 182, 183, 188, 189, 221, 225, 243, 252, 253, 260, 264, 279, 289, 290, 298, 323, 329, 372, 388, 399, 400, 411—414, 424, 425, 430, 432, 443, 447—449', 454, 462, 473—475, 478, 481, 482, 488, 495—497, 506, 518, 528, 536, 539, 540, 543, 554, 565, 573, 575, 576, 581—583, 587—591, 598, 600, 610, 626—655, 658, 662, 665, 668, 669, 672, 680, 683, 689—694, 718, 731, 760, 771, 787—790, 793, 795, 811, 815, 817, 818, 822, 823, 829, 834, 838, 852, 896, 897, 909, 939—949, 957, 958, 964, 980.

Landesschuetzen, 152, 154.
Landposten Donji Milanovac Ast-a Beograd, 296, 297.
Landposten Kladovo Ast-a Beograd, 293.
Landposten Pančevo Ast-a Beograd, 297.
Landposten Petrovaradin Ast-a Beograd, 297.
Landposten Smederevo Ast-a Beograd, 296, 297.
Landposten Vukovar Ast-a Beograd, 297.
Landposten Zemun Ast-a Beograd, 297.
Lebensgebiete SD-a vidi Životna područja SD-a.
Legitimacije (opšte), 195, 249, 267, 273, 274, 277, 279, 291, 292, 337, 349, 552, 553, 560, 593, 595, 596, 601, 731, 976, 985, 989, 990.
Leitender Feldpolizeidirektor bei der Heeresgruppe E vidi GFP-Leitender Feldpolizeidirektor bei der Heeresgruppe E.
Leitender Feldpolizeidirektor bei der Heeresgruppe F vidi GFP-Leitender Feldpolizeidirektor bei der Heeresgruppe F.
Leitender Feldpolizeidirektor beim Militaerbefehlshaber Suedost vidi GFP-Leitender Feldpolizeidirektor beim Wehrmachtsbefehlshaber Suedost.
Leitgruppe AO (Abwehroffizier) beim Militaerbefehlshaber Suedost, 238, 240, 310, 312, 313, 324—329, 773, 774, 876, 900, 945.
Leitgruppe AO beim Militaerbefehlshaber Suedost — agenture vidi Agenture Leitgruppe AO beim Militaerbefehlshaber Suedost.
Leitgruppe AO beim Militaerbefehlshaber Suedost — Aussenposten Sarajevo, 326.
Leitgruppe AO beim Militaerbefehlshaber Suedost — ispostave vidi pod MK.

Leitgruppe AO beim Militaerbefehlshaber Suedost — Meldekopf-i vidi pod MK.
Leitgruppe AO beim Militaerbefehlshaber Suedost — uporišta vidi pod Uporištima.
Leitstelle fuer Frontaufklaerung (opšte), 311, 312.
Leitstelle I fuer Frontaufklaerung (kod Vojne grupe F odnosno E), 311—313, 320, 325, 326.
Leitstelle II fuer Frontaufklaerung (Suedost u Beču), 311, 323, 953.
Leitstelle III fuer Frontaufklaerung (kod Vojne grupe F), 311, 325, 773, 774.
Lektorat Skoplje (Nemačke akademije), 867, 916.
Leskovačka brigada DM-pokreta vidi DM-pokret — leskovačka brigada.
Leteča komanda EK Sipo i SD Beograd vidi EK Sipo i SD Beograd —• leteča komanda.
Logor (opšte), 15, 261, 358, 406, 418, 429, 481, 501, 521, 567, 620, 634, 638, 664, 668, 672, 675, 715, 716, 770, 777, 781, 789, 793—809, 933, 949.
Logor Aasen, 806.
Logor Auschwitz (koncentracioni), 481, 716, 718, 801, 804.
Logor »Autokomanda« u Beogradu (Sipo i SD-a), 456, 716, 717, 719, 780, 797.
Logor Bačka Topola KdS-a Segedin, 857.
Logor Baisfjord, 806.
Logor Banjica (Sipo i SD-a), 246, 456, 459, 460, 478, 482, 484, 487, 513, 522, 546, 556, 560, 567, 568, 590, 598, 620, 628, 633, 634, 636, 638, 639, 691, 692, 717, 784, 795—797, 801, 902, 949.
Logor Barkenbuegge vidi Logor Strassbourg.
Logor Boka (Sipo i SD-a), 456, 801.
Logor Bor (kazneni), 602.
Logor Buchenwald (koncentracioni), 803, 806.
Logor Čačak, 246.
Logor Čoka (Sipo i SD-a), 456, 716, 780, 801.
Logor Dachau (koncentracioni), 806.
Logor Dedinje vidi Logor Banjica.
Logor Karasjok, 808:
Logor Korgen, 806.
Logor Luckenwalde (zarobljenički), 753.

Logor Mauthausen (koncentracioni), 568, 694, 798, 799, 801—804.
Logor Niš (Sipo i SD-a), 456, 509, 526—528, 546, 601, 719, 795, 800.
Logor Oestret, 806.
Logor Osnabrueck (zarobljenički), 260, 808, 809.
Logor Oszwienczim (koncentracioni) vidi Logor Auschwitz (koncentracioni).
Logor Pančevo, 716, 800, 801.
Logor Ravensbrueck (koncentracioni), 801.
Logor Sachsenhausen (koncentracioni), 483, 801.
Logor »Sajmište« vidi Logor Zemun (Sipo i SD-a).
Logor Stari Trg (radni), 800.
Logor Strassbourg (zarobljenički), 808.
Logor Šabac (Sipo i SD-a), 442, 456, 509, 529, 530, 625, 687,' 717, 795, 800.
Logor Šabac za Jevreje (Kreiskommandanture Šabac), 417, 719, 780, 795, 799.
Logor »Tašmajdan« u Beogradu (Sipo i SD-a), 456, 715—717, 797.
Logor Veliki Bečkerek (Sipo i SD-a), 456, 509, 716, 801, 820, 825, 827, 828.
Logor Zaječar (Sipo i SD-a), 456, 518, 800.
Logor za obuku agenata FAK-a 111, Beograd, 316.
Logor Zemun (Sipo i SD-a), 2.05, 417, 456, 460, 483, 694, 716—~ '719, 780, 797—799, 802.
Logor Zrenjanin vidi Logor Veliki Bečkerek (Sipo i SD-a).
Logori koncentracioni (opšte), 14, 15, 32, 85, 99, 118, 212, 231, 403, 430, 480—483, 485, 487, 521, 523, 546, 564, 585, 662, 664, 692, 693, 730, 731, 787, 793—795, 797, 800—803, 805, 816, 817, 825, 827, 955.
Logori koncentracioni u Norveškoj, 205, 483, 793.
Logori radni (opšte), 358, 481, 487, 692, 793, 794, 797, 804—806.
Logori za radnu obavezu, 794.
Logori zarobljenički (opšte), 50, 126, 127, 255, 260, 261, 402, 449, 481, 487, 496, 707, 740, 754, 756, 793, 794, 806—808, 955.
Logori za slobodni rad, 793, 794, 804.
Luftgaukommando XXX Beograd vidi Komanda Tridesete (XXX) vazduhoplovne oblasti, Beograd.
Lufthansa Beograd, 568.

Luftwaffe vidi Vojno vazduhoplovstvo, nemačko.
Luftwaffenfunkuberwachung vidi Radionadzorna služba nemačkog vazduhoplovstva.
Luftwaffenfunkueberwachungskompanie z. b. V. 1, Beograd vidi Četa radionadzorne službe nemačkog vazduhoplovstva za specijalne zadatke 1, Beograd.

Ljotićevci vidi »Zbor«.

Mađarska, 141, 161, 178, 224, 248, 262, 286, 289, 300, 320, 368, 438, 439, 466, 469, 471, 488, 491, 492, 564, 623, 775, 776, 813—815, 819, 856—858, 961, 965, 990.
Mađarska manjina u Banatu vidi Manjina, mađarska u Banatu.
Mađarska narodnosna grupa u Banatu vidi Manjina, mađarska u Banatu.
Mađarska obaveštajna služba vidi Obaveštajna služba, mađarska.
Mađarska vojska vidi Vojska, mađarska.
Mađarske vlasti u Bačkoj vidi Vlasti, mađarske u Bačkoj.
Mađarski konzul u Beogradu vidi Konzul, mađarski u Beogradu.
Mađarski oficir za vezu kod nemačkih vojnih vlasti u Beogradu vidi Oficir za vezu, mađarski kod nemačkih vojnih vlasti u Beogradu.
Makedonija, 38, 162, 252, 303, 324, 331, 367, 370, 408, 435, 441, 578, 734, 735, 749, 812, 839, 840, 850, 858—892, 899, 900, 928, 935, 938, 959.
Makedonski komitet u Skoplju, 864, 867, 887, 889.
Manastir Gornjak, 211.
Manastir Ljubostinja, 726.
Manastir Nikolje kod Čačka, 698.
Manastir Ostrog, 405, 721.
Manastir sv. Prohor Pčinjski, 875.
Manastir Rakovica, 210, 721, 723, 725.
Manastir Vojlovica u Banatu, 210, 211, 725—727.
Manastir Žiča, 725.
Manjina, albanska, 257—259, 264, 355, 359, 383, 389, 390, 407, 418, 441, 454, 489, 539, 584, 627, 777, 811, 832—855, 858—860, 869, 870, 875—877, 879, 882, 884, 885, 893, 894, 897, 898, 900, 901, 904, 906, 957, 959.

Manjina, mađarska u Banatu, 160, 224, 259, 379, 418, 454, 539, 618, 619, 636, 772, 773, 775, 816, 820, 858, 903.
Manjina, nemačka vidi Volksdeutscher-i.
Manjina, rumunska, 251, 259, 418, 454, 514—517, 549, 816, 820.
Manjina, šiptarska vidi Manjina, albanska.
Manjina, turska u Makedoniji, 259, 418, 454, 878—880.
Manjine u Makedoniji (opšte), 259, 418, 441, 454, 858, 863, 886—888.
Marschall braća — volksdeutscher-ska firma u Beogradu, 356, 358.
Masoni, 30, 73, 90, 226, 268, 409—411, 418, 432, 455, 465, 477, 581, 619, 628, 727, 730, 801.
Masovna streljanja (opšte) vidi Streljanja.
Masovno streljanje u Kragujevcu, 144, 387, 589, 665, 779, 780, 787, 788.
Masovno streljanje u Kraljevu, 144, 665, 779, 787.
Materijal za dezinformacije vidi pod »Spielmaterial«.
Međunarodna komisija kriminalne policije, 458.
Meldekommande vidi Frontaufklaerungskommande.
Meldekopf vidi MK.
Meldekopf B Serbien vidi FAT 125.
Meldetrupp 125 vidi FAT 125.
Meldetrupp-ovi vidi Frontaufklaerungstrupp-ovi.
Melenački partizanski odred vidi Partizanske jedinice.
Memorandumi (Nedića Milana), 42, 78, 79, 87, 89, 126, 941, 942.
Mesne komandanture, nemačke vidi Ortskommandantura (opšte).
Mesni komitet KPJ u Kraljevu, 520.
Mesni komiteti KPJ u Beogradu vidi Komiteti KPJ u Beogradu.
Mesni narodni odbor u Bajinoj Bašti, 482.
Metal a. d„ 259, 294.
Milicija, muslimanska vidi Muslimanska milicija.
Milicija, volksdeutscher-ska u Osijeku vidi Volksdeutscher-ska milicija u Osijeku.
Militaerbefehlshaber Serbien vidi Vojni zapovednik za Srbiju.
Militaerbefehlshaber Suedost/Serbien vidi Vojni zapovednik za Jugoistok/Srbiju.
Militaerbezirksverwaltung (opšte), 134.
Ministarstvo finansija, prusko, 134, 135.

Ministarstvo finansija srpskog kvisiinškog aparata, 29, 85, 86, 88, 92, 221, 618, 627; 838.
Ministarstvo građevina srpskog kvisiinškog aparata, 29, 85, 88, 221.
Ministarstvo inostranih poslova bivše Jugoslavije, 72, 118, 127, 219, 220, 411, 486, 543, 706, 843.
Ministarstvo inostranih poslova Bugarske, 738.
Ministarstvo inostranih poslova Italije, 11.
Ministarstvo inostranih poslova Trećeg Reich-a, 11, 19, 20, 45, 46, 59, 62—65, 70, 80, 83, 93, 103, 126, 167—169, 217, 219, 220, 575, 578, 590, 624, 834, 886, 941, 947.
Ministarstvo ishrane Trećeg Reich-a, 394.
Ministarstvo poljoprivrede bivše Jugoslavije, 705.
Ministarstvo narodne ishrane i poljoprivrede srpskog kvisiinškog aparata, 29, 85, 86, 88, 92, 93, 221, 484, 577.
Ministarstvo pravde bivše Jugoslavije, 220, 673.
Ministarstvo pravde srpskog kvisiinškog aparata, 29, 30, 85, 88, 221, 611.
Ministarstvo privrede Trećeg Reich-a, 19.
Ministarstvo privrede srpskog kvisiinškog aparata, 29, 88, 92, 93, 221, 280, 648.
Ministarstvo propagande Trećeg Reich-a, 577.
Ministarstvo prosvete srpskog kvisiinškog aparata, 29, 56, 86, 88, 101, 221, 475, 560, 583, 610, 651, 727.
Ministarstvo p.t.t.-a srpskog kvisiinškog aparata, 29, 85, 88, 176, 221.
Ministarstvo rada srpskog kvisiinškog aparata, 29, 85, 88, 92, 221.
Ministarstvo saobraćaja srpskog kvisiinškog aparata, 29, 85, 88, 92, 221.
Ministarstvo socijalne politike srpskog kvisiinškog aparata, 29, 85, 88, 89, 101, 221, 624.
Ministarstvo trgovine i industrije bivše Jugoslavije, 572.
Ministarstvo trgovine i industrije srpskog kvisiinškog aparata, 29, 85, 88, 92, 221.
Ministarstvo unutrašnjih poslova Albanije, 258, 844, 937.
Ministarstvo unutrašnjih poslova bivše Jugoslavije, 70, 118, 401, 422, 740, 911.
Ministarstvo unutrašnjih poslova Trećeg Reich-a, 180.
Ministarstvo unutrašnjih poslova srpskog kvisiinškog aparata, 29, 41, 73, 81, 85, 88—90, 99, 101, 160, 175, 189, 221, 372,

449, 462, 482, 539, 543, 548, 583, 590, 596, 610, 611, 616, 627—630, 644, 659, 691, 701, 802, 803, 822.
Ministarstvo vazduhoplovstva Tteće g Reich-a, 225, 226.
Ministarstvo vojske, bugarsko, 758.
Ministarstvo vojske i mornarice bivše Jugoslavije, 78, 220, 235, 252, 258.
Ministarstvo za okupirane teritorije SSSR-a (nemačko), 226.
Misija nemačkog vojnog vazduhoplovstva vidi Vojna misija nemačkog vojnog vazduhoplovstva u predratnoj Jugoslaviji.
MK (opšte), 148, 306, 309, 316, 318, 323.
MK Ast-a Beograd (opšte), 244, 294, 295—303, 317, 326, 811, 812, 900, 902.
MK Banja Luka FAT-a 176, 320.
MK Bar FAT-a 379, 918.
MK Bihać FAT-a 176, 320.
MK Bor Ast-a Beograd, 296, 301, 302, 326.
MK Bor Leitgruppe AO beim Militaerbefehlshaber Suedost, 326.
MK Čačak Ast-a Beograd, 296.
MK Debar Ast-a Beograd, 296, 874.
MK »Donia« vidi Ispostava »Donia« KO Bugarske Bitolj—Skoplje.
MK Donji Milanovac Ast-a Beograd, 296, 326.
MK Donji Milanovac Leitgruppe AO beim Militaerbefehlshaber Suedost, 326.
MK Dubrovnik FAT-a 174, 915.
MK Duga Poljana FAT-a 125 vidi MK Sjenica FAT-a 125.
MK FAT-a 125 (opšte), 318, 319, 898—900, 902, 903.
MK FAT-a 173 vidi pod Uporištima.
MK Gornji Milanovac Ast-a Beograd, 296, 299, 302, 326, 709.
MK Gornji Milanovac Leitgruppe AO beim Militaerbefehlshaber Suedost, 326.
MK Gostivar FAT-a 214, 876, 884.
MK Ivanjica Ast-a Beograd, 246.
MK Karlovac FAT-a 176, 320.
MK Kladovo Ast-a Beograd, 300.
MK Kosovska Mitrovica Ast-a Beograd, 257, 296, 303, 326, 388, 389, 840—842, 845, 846, 898, 926.
MK Kosovska Mitrovica Leitgruppe AO beim Militaerbefehlshaber Suedost, 326.

MK Kotor FAT-a 174, 913—915, 919.
MK Kotor FAT-a 379, 914, 918.
MK Koviljača Ast-a Beograd, 296, 355, 897.
MK Koviljača FAT-a 125, 317.
MK KPJ vidi pod Mesni komitet.
MK Kragujevac Ast-a Beograd, 296, 326.
MK Kragujevac Leitgruppe AO beim Militaerbefehlshaber Suedost, 326.
MK Kraljevo Ast-a Beograd, 296, 326.
MK Kraljevo Leitgruppe AO beim Militaerbefehlshaber Suedost, 326.
MK Kruševac Ast-a Beograd, 296, 326.
MK Kruševac Leitgruppe AO beim Militaerbefehlshaber Suedost, 326.
MK Kumanovo Ast-a Beograd, 296, 303, 326.
MK Kumanovo Leitgruppe AO beim Militaerbefelshaber Suedost, 326.
MK Leskovac Ast-a Beograd, 296.
MK Loznica Ast-a Beograd, 296, 326.
MK Loznica Leitgruppe AO beim Militaerbefehlshaber Suedost, 326.
MK Ljubovija Ast-a Beograd, 296, 326.
MK Ljubovija Leitgruppe AO beim Militaerbefehlshaber Suedost, 326.
MK Negotin Ast-a Beograd, 271, 2S6, 301, 302, 349, 515.
MK Negotin FAT-a 125, 317.
MK Niš Ast-a Beograd, 296, 300, 301, 385, 386.
MK Niš FAT-a 125, 317.
MK Novi Pazar Ast-a Beograd, 296, 326, 898.
MK Novi Pazar FAT-a 125, 317, 899.
MK Novi Pazar Leitgruppe AO beim Militaerbefehlshaber Suedost, 326, 900.
MK Oršava Ast-a Beograd, 251, 297, 516.
MK Pančevo Ast-a Beograd, 296.
MK Pančevo Leitgruppe AO beim Militaerbefehlshaber Suedost, 326.
MK Peć Ast-a Beograd vidi MK Kosovska Mitrovica Ast-a Beograd.
MK Podgorica FAT-a 174, 914, 915.
MK Podgorica FAT-a 215, 317, 915—917.
MK Podujevo Ast-a Beograd, 296.

MK Požarevac Ast-a Beograd, 195, 296, 301.
MK Požarevac FAT-a 125, 317.
MK Prijepolje FAT-a 176 vidi MK Sjenica FAT-a 176.
MK Prizren Ast-a Beograd, 296, 303.
MK Raška Ast-a Beograd, 296, 326, 898.
MK Raška Leitgruppe AO beim Militaerbefehlshaber Suedost, 326.
MK Ruma FAT-a 176, 320, 900.
MK Sarajevo FAT-a 176, 320.
MK Sjenica Ast-a Beograd, 296, 326, 894, 895, 898.
MK Sjenica FAT-a 125, 317, 898—900, 902, 903.
MK Sjenica FAT-a 176, 899.
MK Sjenica Leitgruppe AO beim Militaerbefehlshaber Suedost, 326, 900.
MK Skadar FAT-a 379, 918.
MK Slavonski Brod FAT-a 176, 320.
MK Smederevo Ast-a Beograd, 296.
MK Šabac Ast-a Beograd, 296, 326.
MK Šabac Leitgruppe AO beim Militaerbefehlshaber Suedost, 326.
MK Tetovo Ast-a Beograd, 296, 303.
MK Tetovo FAT-a 214, 876.
MK Užice Ast-a Beograd, 296, 298—299, 340, 343, 530, 531, 897, 898.
MK Užice FAT-a 125, 316, 318.
MK Užice Leitgruppe AO beim Militaerbefehlshaber Suedost, 326.
MK Valjevo Ast-a Beograd, 296, 326.
MK Valjevo Leitgruppe AO beim Militaerbefehlshaber Suedost, 326.
MK Varaždin FAK-a 310, 328.
MK Veliki Bečkerek Ast-a Beograd, 296, 326.
MK Veliki Bečkerek Leitgruppe AO beim Militaerbefehlshaber Suedost, 326.
MK Vršac Ast-a Beograd, 296, 302, 303, 326.
MK Vršac Leitgruppe AO beim Militaerbefehlshaber Suedost, 326.
MK Zagreb Ast-a Beograd vidi Nest Zagreb.
MK Zagreb FAT-a 176, 320.
MK Zaječar Ast-a Beograd, 296, 326.

MK Zaječar Leitgruppe AO beim Militaerbefehlshaber Suedost, 326.
MK Zrenjanin Ast-a Beograd vidi MK Veliki Bečkerek Ast-a Beograd.
MK Zrenjanin Leitgruppe AO beim Militaerbefehlshaber Suedost vidi MK Veliki Bečkerek Leitgruppe AO beim Militaerbefehlshaber Suedost.
»Mladi Junak« — fiskulturna organizacija, 973.
Moravska brigada DM-pokreta vidi DM-pokret — moravska brigada.
»Morgenblatt« vidi Akcija »Morgenblatt«.
Mornarica ratna, nemačka vidi Ratna mornarica, nemačka.
Mornarički Abwehr, 217, 347.
»Mosthof« vidi Stadtbuero »Mosthof«.
Muslimanska legija u Sandžaku vidi Policiski puk Sandžak.
Muslimanska milicija u Sandžaku vidi Policiski puk Sandžak.
Muslimanska SS-legija u Bosni, 752, 903—905.
Muslimanski pokret, 292, 415, 657, 752, 757, 837, 842—844, 893—895, 897, 900, 904—906, 929, 973.

NA 4 vidi Nachrichtenaufklaerungsabteilung 4.
Nachrichtenaufklaerungsabteilung 4, 197—212, 215, 312, 377, 378, 459, 465, 494, 685, 704, 714, 743—745, 897.
Nachrichtenaufklaerungsabteilung 4 — ispostava Banja Koviljača, 211, 459, 685, 744.
Nachrichtenaufklaerungsabteilung 4 — izviđački vod za vezu poručnika Wollny-a, 188, 191, 199, 201, 204, 205, 211, 702, 744.
Nachrichtenkommandantur OKW-a, 198, 221.
Nachrichtenregiment 310 vidi FAK 310.
»Nachrichtenregiment 506, Abteilung I« vidi Afulei Suedost.
»Nachrichtenregiment 506« — Dolmetscherabteilung vidi Radiotelegrafska škola »Lauterbach«.
Nacionalistička milicija u Crnoj Gori, 911.
»Nacionalni front« (Nedića), 896, 897, 939, 948, 949, 953.
Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije, 585.
Nacionalni radni savez novog pokoljenja, 733.
Nacionalsocijalistički vazduhoplovni korpus vidi Nationalsozialistisches Fliegerkorps.

Nadleštva ministarstva inostranih poslova Reich-a za Srbiju, Grčku, Albaniju i Crnu Goru vidi Sonderbevollmaechtigter des Auswaertigen Amtes fuer den Suedosten.
Nadieštvo pomoćnika bana Dunavske banovine za Banat vidi Okružno načelstvo Zrenjanin.
»Nadzorna ustanova za Jugoistok«, 18, 19, 32, 293, 587.
Nagrade agenata vidi Agentske nagrade (opšte).
»Napred«—list, 477.
Naredbe generala Bcehme-a, 11, 12, 142—145, 779—781.
Naredbe Hitler-a o napadu i podeli Jugoslavije vidi Hitler —
Naredbe Uprave IV RSHA vidi Uprava IV RSHA — naredbe.
Narodna banka u Beogradu, 411, 700, 763.
»Naredna uprava« u Crnoj Gori, 909—912, 918.
»Narodni sud« u Crnoj Gori, 911.
Narodno pozorište u Beogradu, 475, 476, 483, 542, 619.
Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei vidi NSDAP.
Nationalsozialistisches Fliegerkorps, 31.
NDH, 34, 35, 38, 58, 59, 63, 80, 87, 99, 120, 121, 141, 155, 161—163, 165, 167, 168, 171, 229, 233, 234, 253, 254, 284, 316, 319, 320, 323, 326, 327, 348, 363, 370, 391, 400, 405, 415, 435—439, 446, 459, 488, 491, 497, 499—501, 520, 524, 525, 556, 575, 580, 605, 635, 636, 672, 677, 684, 704, 706, 710, 749, 753, 757, 797, 813, 818, 887, 893, 897, 941, 950, 962, 965, 969, 970, 976, 981.
Nebeltrupp »Hausding« BdS-a Beograd vidi BdS Beograd — Nebeltrupp »Hausding«.
Nedićeva vlada vidi Vlada, Nedićeva.
Nemačka akademija vidi Lektorat Skoplje (Nemačke akademije).
Nemačka kapitulacija vidi Kapitulacija, nemačka.
Nemačka nacionalsocijalistička radnička partija vidi NSDAP.
Nemačka narodnosna grupa vidi Volksdeutscher-i.
Nemačka narodnosna grupa — centar Beograd, 117, 249, 263, 278, 407, 425.
Nemačka narodnosna grupa — centar Novi Sad, 249, 407, 439, 440, 442.
Nemačka narodnosna grupa — centar Zrenjanin, 249, 263, 383, 407, 440, 442, 496, 819, 820, 829.
Nemačka obaveštajna služba vidi Obaveštajna služba, nemačka (opšte).
Nemačke jedinice

Wehrmacht

Vojne grupe

Vojna grupa E, 165, 171, 172, 186, 306, 310, 311, 320, 325, 371, 391, 890, 926.

Vojna grupa F, 55, 165, 166, 170, 171, 183—188, 199, 201, 213, 216, 233, 305, 306, 308—311, 315, 319—325, 327, 345, 353, 363, 369, 371, 391, 392, 452, 677, 680, 708, 754, 773, 781, 782, 899, 900, 915, 926, 931, 932, 939.

Armije i grupe

Tenkovska grupa Kleist (Panzergruppe Kleist), 131.

2 armija, 228, 229, 370, 394, 397.

2 tenkovska armija, 164, 165, 170, 171, 183—187, 210, 213, 294, 305, 316, 319, 320, 374, 391, 435, 452, 532, 626, 675—677, 898, 899, 922, 926, 929.

12 armija, 133, 136, 165, 228, 294, 370, 371, 435, 890.

Zapovednici i Opunomoćeni generali

Komandujući general i zapovednik Srbije, 22—24, 26, 41, 43—47, 49—52, 54, 55, 57, 59—62, 88—92, 100, 106—112, 114, 115, 141—151, 153, 154, 157, 160, 163, 166, 169, 172, 173, 182—185, 187—193, 199, 201—206, 211, 219, 223, 226, 243—245, 250, 251, 257, 274, 379', 445, 447, 450, 462, 466—468, 490, 494, 503, 509, 598, 606, 611, 614, 619, 693, 700, 702, 707, 746, 782, 784, 785, 789, 809, 811, 895, 922.

Nemački general u Albaniji, 166, 310, 327, 859, 923, 924, 937.

Nemački opunomoćeni general u Hrvatskoj, 166, 310, 327, 887, 888.

Opunomoćeni Komandujući general u Srbiji, 11, 12, 141—147, 150, 151, 156, 163, 164, 173, 183, 184, 186, 187, 397, 398, 409, 529, 665, 695, 696, 717, 779—781, 783, 795.

Vojni zapovednik u Francuskoj, 134—136.

Vojni zapovednik za Grčku, 890.

Vojni zapovednik za Jugoistok/Srbiju, 18, 20, 29—31, 36, 43, 44, 46, 52, 54—57, 115, 165—167, 169, 182, 183, 185—195, 219, 223, 274, 310, 312, 316,

319, 325—327, 391, 466, 467, 509, 533, 578, 606, 634, 660, 683, 711, 752, 771, 781, 782, 798, 802, 811, 812, 898—900, 912, 945.

Vojni zapovednik za Srbiju, 7, 17—22, 24, 26, 34—38, 41, 43-47, 49, 52, 54—56, 59—61, 66, 68, 69, 73, 75—77, 79, 80, 82, 83, 85, 87, 88, 92—94, 102, 103, 106—109, 111, 114, 115, 129—134, 136—151, 153, 154, 160, 163, 166, 169, 172, 175, 182—185, 187, 189—193, 199, 203, 219, 223, 226, 234, 243—245, 250, 251, 257, 280, 274, 294, 372, 377, 396—398, 400, 408, 414, 420, 422, 428, 431, 434, 466, 482, 490, 503, 606, 608, 609, 622, 625, 652, 665, 668, 674, 693, 711, 722, 730, 777, 778, 781, 788, 801, 811, 815, 856, 862.

Zapovednik Wehrmacht-a za Jugoistok, 36, 44, 47, 54, 55, .59—62, 76, 82—85, 133, 134, 140—145, 147, 165, 166, 170, 173, 180, 183—185, 187, 188, 193, 199—201, 216, 244, 257, 310, 312, 324, 370—373, 375—377, 676, 778, 781, 899.

Armiski korpusi i više komande

Viša komanda (Hoeheres Kommando) LXV, 129, 133, 139, 140, 142, 144, 146, 175, 182, 185, 187, 189, 244, 245, 398, 400, 409, 670, 734.

XV planinski korpus, 923.

XXI planinski korpus, 926, 932, 937.

Borbene grupe

Borbena grupa Bader, 383, 438.

Borbena grupa Leeb, 935.

Borbena grupa Werl, 328.

Divizije

Divizija »Brandenburg«, 115, 131, 214, 237, 264, 323, 324, 362, 510, 714, 750, 841, 897, 899—903, 905, 906, 931, 957, 962, 975, 990.

Divizija »Grossdeutschland«, 814.

30 pešadiska divizija, 893.

60 pešadiska divizija, 833, 835, 893.

104 lovačka divizija vidi 704 pešadiska divizija.

114 pešadiska divizija vidi 714 pešadiska divizija.
181 pešadiska divizija, 932.
342 pešadiska divizija, 441, 783, 795, 799.
704 pešadiska divizija, 139, 195, 196, 211, 301.
714 pešadiska divizija, 139, 195, 421, 528, 695.
717 pešadiska divizija, 139, 590, 698.
718 pešadiska divizija, 139.

Pukovi

»Brandenburg«-puk vidi Divizija »Brandenburg«.
4 puk divizije »Brandenburg« u Sandžaku, 317, 899—903, 906, 957, 959.
734 pešadiski puk, 160, 196, 301.
749 pešadiski puk, 194, 195.

Bataljoni

Bataljon Koenen divizije »Brandenburg«, 214.
Bataljon Koenig, 387, 589, 780.

Cete

7 četa divizije »Brandenburg« u Sandžaku, 901, 902, 957.
9 četa divizije »Brandenburg« u Sandžaku, 264. 318, 901—903, 906, 957, 959, 990.

Jedinice vazduhoplovstva

Ceta radionadzorne službe vazduhoplovstva (nemačkog) za specijalne zadatke z.b.V. 1, Beograd, 203, 212—216, 744, 745, 751, 752.
Izviđački ešalon vojnog vazduhoplovstva, 188.
Komanda vojnog vazduhoplovstva za Jugoistok u Pančevu, 183, 495, 774.
Komanda vazduhoplovne oblasti Beč, 183, 213, 335.
Komanda XXX vazduhoplovne oblasti Beograd, 280, 452.

Jedinice za obezbeđenje

Komanda jedinica za zaštitu železničkog saobraćaja, 183.
Štab za obezbeđenje Dunava, 112, 131, 141, 239, 251, 300, 514.

SS-jedinice

Divizije

»Handžar« (13-ta) SS-divizija, 292, 904.

»Prinz Eugen« (7-ma) SS-divizija, 53, 146, 156, 298, 391, 487, 520, 573, 656, 801, 816, 818, 831, 835, 905.

»Skenderbeg« SS-divizija, 359, 839, 845, 884, 935, 938.

Jedinice policije poretka

Bataljon pomoćne policije BdO-a Beograd na Kosovu, 377, 657.

Bataljon pomoćne policije BdO-a Beograd u Leskovcu, 496, 657.

Bataljon pomoćne policije BdO-a Beograd u Raškoj, 657.

BdO Beograd, 19, 106, 138, 149, 151, 153, 173, 194, 444—447, 495, 496, 506, 512, 518—520, 522, 523, 526, 530, 531, 557, 595, 625, 654—660, 666, 708, 736, 746, 791, 812, 817, 818, 820, 904, 921.

BdO Norveška, 444.

Komanda nemačke policije poretka u Albaniji, 883, 936, 937.

Policiski dobrovoljački pukovi BdO-a Beograd, 657.

Policiski puk 5 BdO-a Beograd, 657.

Posebni konjički odred BdO-a Beograd, 657, 736, 973.

Samozaštitni policiski puk Sandžak (BdO Beograd), 317, 525, 657, 838, 844, 895, 903—905.

64 policiski rezervni bataljon BdO-a Beograd, 656

Nemački front rada, 125.

Nemački general u Albaniji vidi Nemačke jedinice.

Nemački opunomoćeni general u Hrvatskoj vidi Nemačke jedinice-

Nemački policiski atašei^ vidi pod Policiski atašei, nemački.

Nemački policiski oficir za vezu u Jugoslaviji vidi Policiski oficir za vezu, nemački u Jugoslaviji (pre rata).

Nemačko poslanstvo u Beogradu (predratno) vidi Poslanstvo, nemačko u Beogradu (predratno).

Nemačko poslanstvo u Tirani vidi Poslanstvo, nemačko u Tirani.

Nemačko poslanstvo u Zagrebu vidi Poslanstvo, nemačko u Zagrebu.
Nest (opšte), 305, 306, 309, 344.
Nest Graz, 114, 234, 344.
Nest Sarajevo, 915.
Nest Zagreb, 242.
Nest Zemun, 297.
NOP, 8, 11, 12, 21, 22, 24, 34, 36, 37, 40, 47, 48, 56—59, 63, 64, 74, 75, 80, 82, 84, 86, 94, 96—98, 101—103, 108, 112, 114, 118, 127, 138—140, 142—145, 150, 156, 158, 159, 161—164, 167, 168, 170, 175, 182, 184, 185, 196, 210, 241, 244, 245, 264, 266, 279, 281, 284, 290, 296, 298, 299, 302—305, 313—315, 317—319, 322, 324, 327, 329, 343, 352, 353, 373, 374, 376, 385, 387, 390, 414, 415, 418, 420, 423, 427—431, 441, 442, 446, 454, 464—466, 468, 480, 487, 492, 500, 503, 509, 510, 512—514, 516—525, 527, 528, 530—532, 537, 538, 541, 544, 556, 561, 564, 569, 534,1575, 579, 580, 583—585, 592, 594, 595, 597, 601, 604, 611, 629—631, 633—635, 637, 641, 642, 647, 653, 658, 660—699, 701, 707—709, 711—713, 715, 716, 728, 730, 733, 735, 737, 747, 761, 762, 771, 781, 785, 786, 788, 790, 792, 796, 797, 800, 804, 805, 808, 809, 812, 817, 818, 820, 823, 824—830, 837—840, 843—846, 848, 850—855, 857, 863, 864, 869—873, 875—877, 880—885, 888—891, 893—896, 898, 899, 902—904, 907—911, 914, 917—919, 921, 924, 929—932, 934, 939, 941, 942, 948, 950—953, 957—959, 962, 964—966, 969, 971, 979, 980, 984, 988.
Norveška, 129, 240, 483, 794, 797, 804, 805.
NOV i POJ, 115, 166, 169, 171, 194, 196, 210, 236, 238, 253, 254, 313, 317, 318, 322, 323, 337, 338, 423, 446, 470, 499, 500, 502, 520, 525, 527, 601, 620, 631, 660, 676, 680, 682, 683, 685, 712, 718, 735, 775, 801, 802, 839, 863, 885, 889—891, 896, 897, 902, 941, 949, 951, 953, 957—959', 969, 971. 981, 983.
NSDAP, 117, 121, 137, 393, 394, 469, 616, 663, 681.
NSFK vidi Nationalsozialistisches Fliegerkorps.
NRSNP vidi Nacionalni radni savez novog pokoljenja.
Nuernberški proces, 10.

Obaveštajna služba, američka, 314, 371, 406, 489, 586, 724, 927.

Obaveštajna služba BdO-a Beograd vidi Eins (I)c-služba BdO-a Beograd.
Obaveštajna služba, britanska, 118, 203, 205—211, 213, 214, 216, 225, 238, 251, 255, 257—259, 273, 275, 289, 293, 294, 314, 317, 319, 336, 373, 380, 404—406, 454, 459, 464, 488, 489, 491, 493, 514, 516, 517, 519, 527, 528, 562, 574, 575, 586, 594, 648, 698—700, 703, 705, 710, 713, 714, 724, 727, 737—750, 752, 753, 755—764, 766—770, 776, 806, 832, 833, 842, 844—848, 850—852, 855, 864, 868, 872, 874, 879, 881, 921, 924, 927—931, 936, 973, 981.
Obaveštajna služba, britanska — centar Carigrad, 114, 213, 214, 216, 491, 743, 749, 757—763, 767—770, 891.
Obaveštajna služba, britanska —• centar Kairo, 209—211, 213, 714, 743, 744, 749—752, 760, 766, 767, 769, 770.
Obaveštajna služba, britanska — centar na Malti, 213, 743, 744, 749.
Obaveštajna služba, britanska — komandosi, 754, 960, 983.
Obaveštajna služba, bugarska, 251, 520, 569, 770, 771, 868, 872, 873, 880.
Obaveštajna služba carinske pogranične zaštite, 626.
Obaveštajna služba, čehoslovačka, 766.
Obaveštajna služba DM-pokreta, 123, 171, 172, 204—211, 319, 497, 514, 517, 705, 706, 712, 744, 768.
Obaveštajna služba Feldkommandantura vidi Eins (I)c-služba Feldkommandantura (opšte).
Obaveštajna služba Feldkommandanture Beograd, 149, 150, 153, 179, 557.
Obaveštajna služba FNRJ, 947, 981.
Obaveštajna služba, francuska, 118, 293, 294, 595, 740, 987, 988.
Obaveštajna služba, italijanska, 288, 293, 294, 335, 389, 405, 406, 490, 569, 586, 712, 737, 768, 776, 777, 844, 847—850, 855, 868, 870, 874, 879, 882, 895, 901, 917, 933.
Obaveštajna služba, italijanska vojna vidi SIM.
Obaveštajna služba, jugoslovenska (predratna), 40, 117, 118, 127, 289, 293, 401, 404, 577, 738—742, 842.
Obaveštajna služba jugoslovenske emigrantske vlade, 114, 491, 492, 547, 648, 758, 759, 766, 769, 770, 891.
Obaveštajna služba Kreiskommandantura vidi Eins (I)c-služba Kreiskommandantura (opšte).
Obaveštajna služba, mađarska, 120, 177—179, 251, 286, 289, 290, 300, 313, 314, 379, 737, 771, 773—776, 856.

Obaveštajna služba, mađarska — centar Novi Sad, 738.
Obaveštajna služba, mađarska — centar Stari Bečej, 773.
Obaveštajna služba, mađarska — »Ronđoš garda«, 774.
Obaveštajna služba, mađarska — ustanova u Segedinu, 773, 774.
Obaveštajna služba, nemačka (opšte), 8, 10, 65, 66, 80, 82, 83, 87, 104—118, 139, 164, 182, 197, 201, 203, 220, 240, 248. 265, 272, 287, 293, 299, 304, 329, 330, 401, 577, 661, 662, 666, 677, 678, 681, 682, 720, 748, 749, 755, 756, 758, 761, 811, 812, 818, 832, 856, 860—862, 866, 874, 890, 909, 921, 954, 957, 961.
Obaveštajna služba nemačkih operativnih jedinica vidi Eins (I)c-služba.
Obaveštajna služba NOV i POJ, 238.
Obaveštajna služba pretsedništva Nedičeve vlade, 87, 252, 838.
Obaveštajna služba, rumunska, 251, 313.
Obaveštajna služba, ruska, 178, 314, 329, 330, 981, 989, 990.
Obaveštajna služba ruske carske armije, 293, 294.
Obaveštajna služba SDK vidi Eins (I)c-služba SDK.
Obaveštajna služba Srpskog kvislinškog aparata, 105, 318.
Obaveštajna služba, turska, 491, 757.
Obaveštajna služba Upravnog štaba Vojnog zapovednika za Srbiju, 172—181, 189, 192, 226, 243.
Obaveštajna služba Vođe SS i policije za Sandžak i Crnu Goru, 905, 906.
Obaveštajna služba vojne žandarmerije, nemačke, 151, 158, 159, 190, 191.
Obaveštajna služba Werkschutz-a, 226.
Obaveštajna služba »Zbora«, 25, 252, 265, 289, 497, 646—649, 689, 759—762, 951.
Obaveštajna škola u Neuberg-u FAT-a 128 R vidi Radiotelegrafska škola Neuberg FAT-a 128 R.
Obaveštajne škole FAT-a 128 — R u Beogradu, 331, 332, 360—368, 954.
Obaveštajni centar Zvornik ispostave Loznica BdS-a Beograd vidi Ispostava Loznica BdS-a Beograd.
»Obaveštajni centri« (OC) SDK vidi Eins (I)c-služba SDK.
Obaveštajni punkt Debar KO Bugarske, 870.
Obaveštajni punkt Novi Pazar Ast-a Beograd vidi MK Novi Pazar Ast-a Beograd.

Obaveštajni punkt Raška Ast-a Beograd vidi MK Raška Ast-a Beograd.
Obaveštajni punkt Sjenica Ast-a Beograd vidi MK Sjenica Ast-a Beograd.
Obaveštajni punkt Tetovo KO Bugarske, 870.
Obaveštajni referat BdS-a Beograd vidi BdS Beograd — obaveštajni referat.
Obaveštajni referat Gestapo-a Beč, 948.
Obaveštajno odeljenje SDS vidi SDS — obaveštajno odeljenje.
Oberbefehlshaber Suedost vidi Vojna grupa F.
Oberfeldkommandantur (opšte), 134.
Oberkommando der Luftwaffe vidi OKL.
Oberkommando der Wehrmacht vidi OKW.
Oberkommando des Heeres vidi OKH.
Oblasna policiska direkcija, bugarska u Bitolju, 868—870, 872.
Oblasna policiska direkcija, bugarska u Skoplju, 862, 870, 872—876, 890, 891.
Oblasna policiska komandantura BdO-a vidi Polizeigebietskommandantur (opšte).
Oblasna policiska komandantura BdO-a u Banatu, 447, 657, 820—822, 824, 829.
Oblasna policiska komandantura BdO-a u Beogradu, 447, 557, 657.
Oblasna policiska komandantura BdO-a u Crnoj Gori, 447, 921.
Oblasna policiska komandantura BdO-a u Kraljevu, 447, 520, 642.
Oblasna policiska komandantura BdO-a u Nišu, 447, 526, 527, 625, 657, 658.
Oblasna policiska komandantura BdO-a u Sandžaku, 447, 921.
Oblasne komande SDS vidi SDS — oblasne komande.
Oblasni komitet KP za Kosovo i Metohiju, 688, 853, 854.
»Obnova«-novine, 477, 617, 648.
Odeljenje Ausland Amt Ausland/Abwehr vidi Amt Ausland/Abwehr — Abteilung Ausland.
Odeljenje Benesch vidi Jagdverband Suedost (SO) Beč — Jaidhof.
Odmazde, 11, 30, 53, 55, 56, 65, 91, 139, 141, 144, 145, 150, 151, 159, 163, 387, 428, 456, 478, 481, 482, 485—487, 496, 508, 509, 518, 519, 522, 527, 530, 546, 556, 569, 611, 642,

658, 660, 665, 667, 668, 675, 688, 692, 694, 710, 717, 718, 735, 777, 790, 793, 795—797, 799, 830, 837, 853, 875, 92o!
Ofanziva, peta, 690.
Ofanziva, prva, 671, 682, 683, 702.
Ofanziva, sedma, 899.
Ofanziva, šesta, 899.
»Oficir Abwehr-a pri komandi vojne oblasti XVII« vidi Ast Beč.
Oficir vojne žandarmerije pri Generalštabu vojnog zapovednika Srbije, 190.
Oficir za vezu Abwehr-a sa Vanrednim opunomoćenikom ministarstva inostranih poslova Reich-a za Jugoistok, 233, 234, 315.
Oficir za vezu BdS-a Beograd sa Drugom (2) tenkovskom armijom vidi Ispostava Vrnjačka Banja BdS-a Beograd.
Oficir za vezu BdS-a Beograd sa Komandujućim generalom i zapovednikom za Srbiju vidi Oficir za vezu II BdS-a Beograd.
Oficir za vezu BdS-a Beograd sa Opunomoćenikom ministarstva spoljnih poslova Reich-a vidi Oficir za vezu I BdS-a Beograd.
Oficir za vezu BdS-a Beograd sa Upravnim štabom vojnog zapovednika Srbije vidi Oficir za vezu I BdS-a Beograd.
Oficir za vezu BdS-a Beograd sa Vojnom grupom F vidi Oficir za vezu I BdS-a Beograd.
Oficir za vezu BdS-a Beograd sa Vojnim. zapovednikom za Jugoistok/Srbiju vidi Oficir za vezu II BdS-a Beograd.
Oficir za vezu BdS-a Beograd pri Upravi grada Beograda, 457, 633, 634, 638, 640, 679.
Oficir za vezu, bugarski kod EK Sipo i SD Tirana, 882, 883.
Oficir za vezu, bugarski kod nemačkih vojnih vlasti u Beogradu, 146, 250, 251, 398, 770, 771.
Oficir za vezu carinske pogranične zaštite sa nemačkim vojnim vlastima u Beogradu, 223—225.
Oficir za vezu EG Sipo i SD Beograd sa Feld- Kreiskommandanturama, 395, 398, 399', 503, 526, 529, 612.
Oficir za vezu EG Sipo i SD Beograd sa Višim komandom LXV vidi Oficir za vezu II BdS-a Beograd.
Oficir za vezu EG Sipo i SD Beograd sa Upravnim štabom vojnog zapovednika Srbije vidi Oficir za vezu I BdS-a Beograd.

Oficir za vezu EK Sipo i SD Beograd pri Feldkommandanturi u Nišu vidi EK Sipo i SD Niš.
Oficir za vezu EK Sipo i SD Beograd pri ustaškoj policiji u Zemunu, 399.
Oficir za vezu, italijanski kod nemačkih vojnih vlasti u Beogradu, 250, 251, 398, 490, 776.
Oficir za vezu, mađarski kod nemačkih vojnih vlasti u Beogradu, 177, 178, 250—252, 398, 772.
Oficir za vezu, Nedičev kod DM-pokreta, 102.
Oficir za vezu, nemački sa Ruskim zaštitnim korpusom, 735.
Oficir za vezu, nemački sa bugarskim okupacionim korpusom u Srbiji, 146, 154.
Oficir za vezu, nemački sa SDK, 652.
Oficir za vezu RSHA sa Vanrednim opunomoćenikom ministarstva inostranih poslova Reich-a za Jugoistok, 943, 944, 946.
Oficir za vezu I (VB I) BdS-a Beograd, 56, 189, 397, 398, 415, 452, 466, 467, 492, 494, 612, 616, 624.
Oficir za vezu II (VB II) BdS-a Beograd, 56, 189, 204, 206, 214, 255, 397, 398, 400, 446, 452, 466, 467, 494, 495, 498, 502, 547, 610, 653, 700, 704, 705, 714, 747, 750, 753, 765.
Oficir za vojnu privredu u Srbiji vidi Wehrwirtschaftsoffizier Serbien.
Oficiri za vezu SDK sa okupacionim vlastima, 652, 653.
Ogranak Đevđelija GFP-Gruppe 510 Solun vidi GFP-Gruppe 510 — ispostava Đevđelija.
OKH, 44, 47, 53, 54, 77, 85, 130—135, 140, 150, 151, 166, 180, 184, 186, 197—199, 205, 216, 231, 311, 375—377, 379.
OKL, 213, 216.
Okružna komandantura, nemačka vidi Kreiskommandantura (opšte).
Okružna načelstva kvisiinškog aparata (opšte), 49, 54, 155, 157, 159, 160, 447, 651, 658, 823.
Okružna policiska uprava BdO-a (opšte), 447, 657, 659.
Okružna policiska uprava Jagodina BdO-a Beograd, 447, 513, 657.
Okružna policiska uprava Kosovska Mitrovica BdO-a Beograd, 447, 657.
Okružna policiska uprava Kragujevac BdO-a Beograd, 447, 519, 597, 657.

Okružna policiska uprava Kruševac BdO-a Beograd, 33, 49, 447, 522, 657.
Okružna policiska uprava Leskovac BdO-a Beograd, 447, 523, 657.
Okružna policiska uprava Požarevac BđO-a Beograd, 447, 528, 657.
Okružna policiska uprava Šabac BdO-a Beograd, 447, 530, 657.
Okružna policiska uprava Užice BdO-a Beograd, 447, 530, 657.
Okružna policiska uprava Valjevo BdO-a Beograd, 447, 531, 657, 784.
Okružna policiska uprava Zaječar BdO-a Beograd, 447, 518, 657.
Okružne komande BdO-a vidi Okružne policiske uprave.
Okružne komande SDS vidi SDS — okružne komande.
Okružni komitet KPJ u Kosovskoj Mitrovici, 688, 693.
Okružni komitet KPJ u Kraljevu, 521, 642.
Okružni komitet KPJ za severni Banat, 689.
Okružni sud za grad Beograd, 417, 460, 794.
Okružni sud u Kragujevcu, 600.
Okružni sud u Zrenjaninu, 825.
Okružno načelstvo Kosovska Mitrovica, 157, 834, 837, 838, 845, 851.
Okružno načelstvo Kraljevo, 155, 520.
Okružno načelstvo Leskovac, 157, 234, 523, 579.
Okružno načelstvo Niš, 526.
Okružno načelstvo Šabac, 160, 615, 616.
Okružno načelstvo Užice, 57, 91, 157, 482, 530, 611.
Okružno načelstvo Zaječar, 157, 158, 517, 518, 612.
Okružno načelstvo Zrenjanin, 157, 159, 815, 820, 821, 823, 829.
Oktobarska revolucija, 293.
Okupaciona uprava u Srbiji vidi Vojna uprava u Srbiji (opšte).
Okupacioni aparat nemački u Srbiji vidi Vojna uprava u Srbiji (opšte).
Okupacioni korpus, bugarski u Srbiji, 22, 32, 146, 154, 156, 159, 258, 357, 384, 385, 388, 448, 490, 496, 520, 521, 523, 545, 586, 773, 837, 872, 876.
OKW, 18, 44, 47, 59, 80, 85, 115, 130, 131, 133, 134, 140, 141, 164, 175, 180, 184, 186, 198, 203, 215, 216, 293, 308, 326,

344, 345, 380, 401, 402, 680, 708, 734, 740, 778, 780, 805, 806, 952, 968, 982.
OKW — Amt Wirtschaft Ruestung (Wi/Rue), 18, 131.
OKW — uprava za propagandu, 422.
»Omnipol«-firma, 540, 541.
Operativni oficir BdO-a Beograd vidi Eins (I)a-cficir BdO-a Beograd.
Operativni oficir Više komande LXV vidi Eins (I)a-oficir Više komande LXV.
Operativni oficir Višeg vođe SS i policije za Srbiju vidi Eins (I)a-oficir Višeg vođe SS i policije za Srbiju.
Operativni oficir Vojne grupe F vidi Eins (I)a-oficir Vojne grupe F.
Operativni oficir Vojnog zapovednika za Jugoistok/Srbiju vidi Eins(I)a-oficir Vojnog zapovednika za Jugoistok/Srbiju.
Operativni oficir Vojnog zapovednika za Srbiju vidi Eins(I)a-oficir Vojnog zapovednika za Srbiju.
Operativni oficir Zapovednika Wehrmacht-a za Jugoistok vidi Eins (I)a-oficir Zapovednika Wehrmacht-a za Jugoistok.
Opština Kragujevac, 589, 590, 600.
Opština Leskovac, 589.
Opštinska uprava Beograda vidi Beogradska opštinska uprava.
Opunomoćeni Komanđujući general u Srbiji vidi Nemačke jedinice.
Opunomoćenik arhiva nemačke suvozemne vojske, 219.
Opunomoćenik GBW-a za rudarstvo^ u Skoplju, 861, 862, 867, 871, 872, 887.
Opunomoćenik Glavne arhive Reich-a, 219.
Opunomoćenik ministarstva spoljnih poslova Reich-a pri Vojnom zapovedniku Srbije, 20, 21, 35—37, 43, 45, 46, 48, 55, 57, 63—65, 77, 78, 81, 84, 90, 93, 94, 101, 103, 106, 110, 111, 116, 126, 167, 175, 180, 222, 242, 276, 277, 282, 397, 450, 477, 578—580, 584, 607, 608, 617, 618, 621—624, 719, 723, 725, 728.
Opunomoćenik Reich-a u Danskoj, 180.
Opunomoćenik Reich-a za Mađarsku, 80, 81.
Opunomoćenik Reichsfuehrer-a SS za Albaniju vidi Specijalni opunomoćenik RFSS u Tirani.
Opunomoćenik Reichsfuehrer-a SS za Hrvatsku, 677.
Opunomoćenik za metalne rude na Jugoistoku, 31.
Ordnungspolizei vidi Policija poretka, nemačka.

»Organisation Jupiter«, 235.
Organisation Todt, 249, 250, 275, 296, 301, 302, 338, 487, 561, 602, 753, 781, 805, 873, 890.
Organisation Todt — centrala za jugoistočnu Evropu u Beogradu, 249, 250, 257, 273—275, 296, 301, 302, 336, 337, 511—513, 561, 563, 603, 751, 800, 841, 862.
Organizacija generala Vlasova, 541, 542.
Organizacija Vojne uprave vidi Vojna uprava — organizacija (opšte).
Orpo vidi Ordnungspolizei.
Ortskommandantura (opšte), 68, 88, 147, 148, 150, 151, 156, 157, 159, 160, 448, 508, 912, 924.
Ortskommandantura Aranđelovac, 157, 160.
Ortskommandantura Beograd vidi Kreiskommandantura Beograd.
Ortskommandantura Bor, 157, 511, 512.
Ortskommandantura Čačak, 157, 521.
Ortskommandantura Debar, 157, 883, 924.
Ortskommandantura Gornji Milanovac, 157.
Ortskommandantura Kuršumlija (Kreiskommandantura Leskovac), 157, 159, 924.
Ortskommandantura Prokuplje, 159.
Ortskommandantura Skoplje, 157, 879, 924.
Ortskommandantura Tetovo, 157, 884, 924.
Ortskommandantura Tivat (Feldkommandantura 1040 — samostalna), 157, 9}2.
Oružani SS vidi Waffen-SS,
»Osovina«, 409, 436, 737, 812, 813, 868, 879, 893.
Osma (8) Crnogorska brigada vidi Partizanske jedinice.
OT vidi Organisation Todt.
OVRA vidi Obaveštajna služba, italijanska.
Ozrenski partizanski odred vidi Partizanske jedinice.

»Pacifikacija« Srbije, 61.
Panzergruppe Kleist vidi Tenkovska grupa Kleist.
Partizani, 61, 82, 91, 102, 159, 164, 297, 298, 300, 318, 319, 321, 322, 329, 343, 352, 354—357, 376, 385, 418, 421, 431, 446, 482, 495, 516, 519, 522, 523, 527, 528, 530, 541, 545, 556, 562, 565, 570, 579, 585, 589, 595—597, 601—603, 632, 634, 639, 646, 648, 650, 653, 660, 665, 666, 668, 669, 674—676, 682, 683, 686, 687, 689—699, 702, 709, 714, 726, 745, 747,

773, 783, 789, 797, 800, 804, 805, 826, 827, 836, 842, 845, 851, 852, 857, 863, 866, 871, 872, 874—877, 881, 882—885, 889—891, 894, 896—898, 901—905, 907, 913, 914, 916, 917, 919, 927, 928, 931—932, 934, 935, 955, 957, 958, 969, 972.
Partizani, grčki, 313, 328, 373, 676.

Partizanske jedinice

Komandni štabovi

Vrhovni štab NOV i POJ, 140, 162, 163, 210, 213, 661, 665, 690, 695, 698, 714, 753, 754.
Glavni štab partizanskih odreda za Makedoniju, 690.
Glavni štab partizanskih odreda za Srbiju, 527, 690, 854.

Komandant NOV i PO Slovenije, 500.

Divizije

14 divizija NOV i POJ, 500.
23 divizija NOV, 216.

Brigade

Čehoslovačka brigada, 313.
Šumadiska brigada, 602.
8 Crnogorska brigada, 603.
9 Srpska brigada, 527.

Odredi

Deliblatski partizanski odred, 827, 828.
Kosmajski partizanski odred, 528, 529, 603, 785.
Kukavički partizanski odred, 579.
Kumanački partizanski odred. 579, 826.
Mačvanski partizanski odred, 530, 687.
Melenački partizanski odred, 826, 827.
Noćajski partizanski odred, 530.
Ozrenski partizanski odred, 512.
Partizanski odred Milorada Labudoviča. 519.
Rasinski partizanski odred, 522.

Bataljoni

Kosmajski partizanski bataljon, 602.
Partizanski bataljon »Petefi«, 313.
Šumadiski partizanski bataljon, 602.

Partizanski bataljon »Petefi« vidi Partizanske jedinice.

Partizanski odred Milorada Labudovića vidi Partizanske jedinice.
»Passbuero d-r Rauter« vidi Stadtbuero »Passbuero d-r Rauter« (Ast Beograd — III F).
Passierscheinstelle Beograd vidi Ustanova Wehrmacht-a za propusnice u Beogradu.
Peta kolona, 114.
Peta ofanziva vidi Ofanziva, peta.
Peti (5) policiski puk BdO-a Beograd vidi Policiski puk 5.
Petnaesti (XV) planinski korpus vidi Nemačke jedinice.
»Philips«-kompania, 832.
PK KPJ za Srbiju (Beograd), 521, 632, 673, 678, 686, 690, 691.
PK KPJ za Vojvodinu (Novi Sad), 686.
PK SKOJ-a za Vojvodinu, 669, 686, 826, 827.
Plan stvarnih akata EK Sipo i SD Beograd, 419, 420, 426.
Platzkommandantura Bar (Feldkommandanture 1040), 912,
Platzkommandantura Cetinje (Feldkommandanture 1040), 912.
Platzkommandantura Herceg Novi (Feldkommandanture 1040), 912.
Platzkommandantura Kotor (Feldkommandanture 1040), 912.
Platzkommandantura Podgorica (Feldkommandanture 1040), 912.
Platzkommandantura Titograd vidi Platzkommandantura Podgorica (Feldkommandanture 1040).
Pljačke, 33, 590, 593, 596, 598, 636, 675, 708, 796, 817.
Plovni punktovi Ast-a Beograd na Dunavu vidi Schiffsposten Ast-a Beograd.
Podmetnuti obaveštajni materijal vidi »Spielmaterial«.
Pogranična carinska straža vidi Carinska pogranična straža.
Pogranična policija, nemačka vidi Policija, pogranična — nemačka.
Pogranična straža vidi Srpska granična straža.
POJ vidi Partizani i Partizanske jedinice.
Pokrajinski komiteti KPJ vidi pod PK KPJ.
Policija bezbednosti, nemačka vidi Sipo.
Policija, bugarska, 123, 862, 870, 872—874, 890.
Policija, crnogorska (kvislinška), 642.
Policija, gradska u Pančevu, 568, 821.
Policija, gradska u Zrenjaninu, 379, 821, 822.
Policija, italijanska, 403, 436, 798.

Policija, jugoslovenska (predratna), 67, 127, 271, 289, 664, 740, 821, 822.
Policija NDH, 435-437, 684.
Policija, pogranična — nemačka, 739.
Policija, pomoćna vidi Pomoćna policija.
Policija poretka, nemačka (opšte), 19, 32, 49, 50, 53, 57, 92, 106, 149—151, 153, 194, 201, 444, 445, 447, 557, 625, 655, 666, 791, 877, 881, 895.
Policija poretka, nemačka — jedinice vidi Nemačke jedinice (Jedinice policije poretka).
Policija poretka, nemačka u Debru, 883.
Policija, srpska (kvislinška), 20, 28, 32, 73, 91, 100, 103, 107—109, 145, 153, 163, 183, 271, 408, 420, 423, 425, 428, 443, 444, 448, 449, 454, 455, 458, 464, 484, 497, 542, 548, 552, 574, 587—590, 598, 626—656, 658, 662, 664, 666, 671, 673, 679, 689, 690, 692, 716, 771, 790, 793, 795, 829, 940, 948.
Policija, srpska (kvislinška) u Boru, 511, 512.
Policija, srpska (kvislinška) u Čačku, 521, 690.
Policija, srpska (kvislinška) u Kragujevcu, 388.
Policija, srpska (kvislinška) u Kraljevu vidi Srpska specijalna policija u Kraljevu.
Policija, ustaška u Zemunu, 399, 501.
Policiska prefektura za Banat, 816, 820—823, 825, 829—831.
Policiski ataše, nemački u Beogradu (predratni) vidi Policiski oficir za vezu, nemački u Jugoslaviji (pre rata).
Policiski ataše, nemački u Rimu, 403, 405, 436.
Policiski ataše, nemački u Sofiji, 758, 881, 891.
Policiski ataše, nemački u Zagrebu, 438, 439, 499, 504, 575, 586, 677, 678, 749, 983.
Policiski ataše, nemački u Zagrebu — ispostava Sarajevo, 437, 438, 983.
Policiski dobrovoljački pukovi BdO-a Beograd vidi Nemačke jedinice.
Policiski oficir za vezu, nemački u Jugoslaviji (pre rata), 66—68, 395, 399, 403, 776.
Policiski puk 5 vidi Nemačke jedinice.
Policiski puk Sandžak vidi Samozaštitni puk BdO-a Beograd u Sandžaku.
Polizeigebietskommandantur (opšte), 149, 447, 448, 659.
Polizeigebietskommandantur Beograd vidi Oblasna policiska komandantura BdO-a u Beogradu.

Polizeigebietskcmmandantur fuer das Banat vidi Oblasna policiska komandantura BdO-a Beograd u Banatu.
Polizeigebietskommandantur fuer den Sandžak vidi Oblasna policiska komandantura BdO-a Beograd u Sandžaku.
Polizeigebietskcmmandantur feur Montenegro vidi Oblasna policiska komandantura BdO-a Beograd u Crnoj Gori.
Polizeigebietskommandantur Kraljevo vidi Oblasna policiska komandantura BdO-a Beograd u Kraljevu.
Polizeigebietskommandantur Niš vidi Oblasna policiska komandantura BdO-a Beograd u Nišu.
Polizeikreisstelle Jagodina vidi Okružna policiska uprava Jagodina BdO-a Beograd.
Polizeikreisstelle Kcsovska Mitrovica vidi Okružna policiska uprava Kosovska Mitrovica BdO-a Beograd.
Polizeikreisstelle (31) Kragujevac vidi Okružna policiska uprava Kragujevac BdO-a Beograd.
Polizeikreisstelle Kruševac vidi Okružna policiska uprava Kruševac BdO-a Beograd.
Polizeikreisstelle Leskovac vidi Okružna policiska uprava Leskovac BdO-a Beograd.
Polizeikreisstelle Požarevac vidi Okružna policiska uprava Požarevac BdO-a Beograd.
Polizeikreisstelle Šabac vidi Okružna policiska uprava Šabac BdO-a Beograd.
Polizeikreisstelle Užice vidi Okružna policiska uprava Užice BdO-a Beograd.
Polizeikreisstelle Valjevo vidi Okružna policiska uprava Valjevo BdO-a Beograd.
Polizeikreisstelle Zaječar vidi Okružna policiska uprava Zaječar BdO-a Beograd.
Poljska, 12, 17, 80, 129, 134, 196, 227, 238, 393, 447, 470, 716, 752.
Poljska emigracija vidi Emigracija, poljska.
»Poloniziranje« Srbije, 10.
Pomoćna policija, nemačka, 544, 558, 575, 656, 657, 733, 736, 824, 952, 981.
Pomoćna policija, ruska, 656, 732, 736.
Pooštreno saslušavanje, 406, 479, 480, 523, 545, 688, 919.
Popravni dom za omladinu srpske kvislinške uprave u Smederevskcj Palanci, 488, 498, 499, 522, 560, 570, 692, 693, 981.

Posebna komanda »Hausding« vidi BdS Beograd — Nebeltrupp »Hausding«.
Posebna komanda Nassenstein vidi Sonderkommando Nassenstein.
Posebna komanda »1005« RSHA, 791, 792.
Posebna komanda RSHA za uništenje Jevreja, 718, 790—793
Posebna komanda Sipo i SD Hintze vidi EK Sipo i SD Hintze.
Posebni konjički odred BdO-a Beograd vidi Nemačke jedinice.
Poslanstvo, američko u Beogradu, 279, 486.
Poslanstvo, britansko u Beogradu, 279, 486, 738, 739, 741—743.
Poslanstvo, bugarsko u Beogradu, 405, 490, 738.
Poslanstvo, čehoslovačko u Beogradu, 242, 282.
Poslanstvo, dansko u Beogradu, 177.
Poslanstvo, italijansko u Beogradu, 294, 405, 490, 581, 776.
Poslanstvo, jugoslovenske emigrantske vlade u Ankari, 210, 760, 763.
Poslanstvo, jugoslovenske emigrantske vlade u Bernu, 208, 209, 288, 770.
Poslanstvo, jugoslovenske emigrantske vlade u Vašingtonu, 944, 945.
Poslanstvo, jugoslovenske (predratno) u Parizu, 575.
Poslanstvo, nemačko u Beogradu (predratno), 66, 67, 70, 176, 276, 282, 543, 576, 578.
Poslanstvo, nemačko u Tirani, 923, 925, 937.
Poslanstvo, nemačko u Zagrebu, 35, 63, 167, 168, 438, 969.
Poslanstvo^, rusko u Beogradu, 279.
Poslanstvo, rusko u Sofiji, 122.
Poslanstvo¹, tursko u Sofiji, 758.
Poslanstvo, tursko u Sofiji — ataše za štampu, 225.
Pošta Beograd 2, 553, 559, 560, 570, 685.
Poštanska cenzura u Srbiji, 220—223, 241, 455, 576, 604.
Poštanska štedionica u Beogradu, 280.
Potema centrala kod Rukovodećeg direktora Tajne vojne policije kod Vrhovnog zapovednika za Jugoistok, 377, 381. 392, 458, 666, 771.
Poterni otsek EK Sipo i SD Beograd, 417, 666.
Poterni spisak komunista BdS-a Beograd, 666, 667.
Poturanje — ubacivanje agenata (opšte) (vidi i GV-Spiel), 123, 158, 261, 272, 273, 317, 336, 341, 342, 529, 550, 568—571, 579, 586, 596, 601—603, 633, 666, 667, 685, 686, 705, 762,

768, 769, 773, 774, 777, 805, 826—828, 840, 842, 852—854, 872, 903, 927.
Pcvereništvo ruske beloemigracije u Beogradu, 497.
Pozadinska mreža (opšte), 112, 236, 237, 316, 320, 329—343, 345, 349—351, 355—368, 646, 682, 734, 759, 954—958, 962.
Pozadinska mreža RSHA vidi Invaziona mreža RSHA.
Pozadinska mreža za Grčku vidi FAT 127 R.
Pozadinska mreža za NDH vidi FAT 129 R.
Pozadinska mreža za Srbiju vidi FAT 128 R.
»Pravda«-novinsko izdavačko preduzeće Beograd, 403, 439.
Pravoslavna crkva, srpska vidi Srpska pravoslavna crkva.
Prefektura, albanska u Debru, 883.
Prefektura, albanska u Skadru, 883.
Preki sud BdS-a Beograd, 456, 459.
Preki sud SDS vidi SDS — preki sud.
Preki sud UgB, 790.
Preki sudovi, nemački, 32.
Preki vojni sud »Narodne uprave« u Crnoj Gori, 911.
Pretsedništvo Nedićeve vlade, 568, 590, 600, 650, 712, 951.
Pretsedništvo vlade bivše Jugoslavije, 589.
Pretstavnik »Zbora« u Berlinu vidi »Zbor«-pretstavnik u Berlinu.
Pretstavnik ministarstva spoljnih poslova Reich-a u Parizu, 575.
Pretstavništva gradske policije u Banatu, 821, 829.
Pretstojništva gradske policije (opšte), 159, 388, 821, 823, 829.
Priključenje Austrije Reich-u vidi »Anschluss« Austrije.
Prinudni boravak, 14, 15.
Prinudni rad, 160, 247, 274, 338, 429, 456, 460, 480, 481, 485—488, 501, 510, 512, 528, 547, 567, 570, 620, 688, 691, 692, 694, 710, 733, 777, 781, 786, 787, 793—798, 800—802, 804—806, 817, 853, 854.
Princip »kažnjavanja Srba« vidi »Kažnjavanje Srba«.
»Prinz Eugen« SS-divizija vidi Sedma (7) SS-divizija »Prinz Eugen«.
Prisluškivanje telefona kvislinškog aparata, 25, 188, 221, 479.
Prislušna radioslužba (opšte), 115, 186, 197, 198, 200, 212, 255, 312, 704, 714, 743, 754, 932.
Prislušna radioslužba Ic-službe 2 tenkovske armije, 210.
Prislušna radioslužba OKW-a vidi Funkabwehr OKW-a.
Prislušna radioslužba RSHA, 765.

Pritvorenički logor Zemun vidi Logor Zemun (Sipo i SD).
Propaganda, američka, 281, 337.
Propaganda, britanska, 78, 281, 705, 727.
Propaganda Nedićeve vlade vidi Srpska državna propaganda (kvislinška).
Propaganda, nemačka, 10, 63, 64, 78, 674, 675, 929, 941.
Propagandaabteilung Suedost vidi Propagandno odeljenje Wehrmacht-a za Jugoistok.
Propagandno odeljenje Wehrmacht-a za Jugoistok, 110, 179, 193, 422, 432, 462, 476, 477, 617—620.
Protektorat Češko-Moravski, 21, 40, 69, 114, 129, 314, 556, 584, 764.
»Protektorat Serbien«, 69.
Prva ofanziva vidi Ofanziva, prva.
Prvi ruski dobrovoljački korpus generala Vlasova, 732.
»Prvi srpski odred« u Slavoniji vidi Diverzantska grupa Gašparevića Branka.
Prvi svetski rat, 9, 12, 135, 197, 240, 367, 757, 840.
Prvo dunavsko parobrodarsko društvo, 240.
Puč od 27 marta 1941 godine, 9, 10, 12, 69, 73, 409, 720, 721, 724, 725.
Puk »Brandenburg« vidi Nemačke jedinice.
»Pusteria« italijanska divizija vidi Italijanske vojne jedinice.

Radikalna stranka, 71, 472.
Radio Beograd, 241, 476, 673.
Radio London, 566.
Radio Moskva, 566.
Radio New York, 25.
Radionadzorna služba nemačkog vazduhoplovstva, 203, 212—216, 743, 744, 751.
Radioprislušna služba vidi Prislušna služba OKW-a.
Radioprislušna služba, nemačka vidi Prislušna radio-služba (opšte).
Radiosaobraćaj NOP, 210, 685, 754.
Radio-stanica »Ambra« Ast-a Zagreb, 364.
Radio-stanica Ast-a Beograd vidi Radio-stanica »Bernhard« Ast-a Beograd.
Radio-stanica Ast-a Zagreb vidi Radio-stanica »Ambra« Ast-a Zagreb.

Radio-stanica »Bernhard« Ast-a Beograd, 233, 236, 249, 301, 302, 360, 364, 841, 856.
Radio-stanica »Cara« (»Casa«) MK Kotor FAT-a 174, 914.
Radio-stanica »Eitel« Ast-a Beograd, 351, 362.
Radio-stanica »Friedrich« Ast-a Atina, 362.
Radio-stanica MK Gornji Milanovac Ast-a Beograd, 299.
Radic-stanica MK Niš Ast-a Beograd, 301.
Radio-stanica MK Užice Ast-a Beograd, 298.
Radio-stanica MK Vršac Ast-a Beograd, 302.
Radio-stanica »Nora« Ast-a Beč u Novom Sadu, 248, 249, 856.
Radio-stanica, partizanska (lažna), 674, 675.
Radio-stanica »Prinz« Ast-a Pariz, 362.
Radio-stanica Rijeka Jagdverbanda za Srbiju i Hrvatsku, 965.
Radio-stanica »Slobodna Jugoslavija«, 745.
Radiio-stanica Smederevo rezidenture FAT-a 125, 317.
Radio-stanica u Kaiserwald-u (Abwehr-a), 337.
Radio-stanica »Vroni« Nest-a Sarajevo u Titogradu, 915.
Radio-stanica Zagreb Jagdverbanda za Srbiju i Hrvatsku, 965, 970.
Radio-stanica »506« DM-pokreta, 206, 209, 744, 766.
Radio-stanice britanske vojne misije kod DM-pokreta, 203, 207—209, 213, 214, 216, 256, 496, 714, 743, 744, 750, 755, 756, 766.
Radio-stanice DM-pokreta, 203—213, 254, 256, 378, 379, 459, 465, 520, 704, 743, 744, 751, 766, 767, 984.
Radio-stanice FAT-a 128 R, 333—340.
Radio-stanice partizana, 685, 932.
Radio-telegrafska centrala Ast-a Beč vidi Afulei Suedost.
Radio-telegrafska centrala Uprave VI RSHA, 944.
Radio-telegrafska centrala »Wera« vidi Afuiei Suedost.
Radio-telegrafska centrala »Wiese« vidi Afulei Suedost.
Radio-telegrafska centrala »Wroni« vidi Afulei Suedost.
Radio-telegrafska služba BdS-a Beograd, 451, 453, 469, 505, 511, 512, 516, 523, 525, 526, 528, 531, 532, 849, 851, 855, 920.
Radio-telegrafska škola (opšte), 341—344.
Radio-telegrafska škola »Annenheim« Ast-a Beč, 346, 350, 351, 363.
Radio-telegrafska škola Ast-a Beograd na Dedinju, 300, 344, 350, 355—358, 362.
Radio-telegrafska škola »Breitenfurt« Ast-a Beč vidi Radio-telegrafska škola »Annenheim« Ast-a Beč.

Radio-telegrafska škola »Buero« Ast-a Beč, 346, 348—351.
Radio-telegrafska škola »Hietzing« Ast-a Beč, 339, 346—348, 350, 364.
Radio-telegrafska škola »Hinterbruehl« Ast-a Beč, 351.
Radio-telegrafska škola Jagdverbanda Suedost/Jaidhof, 961, 976—978, 986.
Radio-telegrafska škola »Lager« Ast-a Beč vidi Radio-telegrafska škola »Annenheim« Ast-a Beč.
Radio-telegrafska škola »Lauterbach« Ast-a Beč, 351, 352.
Radio-telegrafska škola Ljubljana Ast-a Beč, 363.
Radio-telegrafska škola Neuberg FAT-a 128 R, 363—367.
Radio-telegrafska škola pozadinske mreže vidi Radio-telegrafske škole FAT-a 128 R.
Radio-telegrafska škola St. Ulrich Ast-a Beč, 351.
Radio-telegrafske škole Abwehr-a (opšte), 341—368.
Radio-telegrafske škole Ast-a Beč (opšte), 342, 344—352.
Radio-telegrafske škole FAT-a 128 R, 332, 333, 336—339, 342, 360—368, 927, 954.
Radio-telegrafske škole RSHA vidi Radio-telegrafska škola Jagdverbanda Suedost/Jaidhof.
Radio-telegrafski kurs, Ast-a Beograd na Dedinju vidi Radio-telegrafska škola Ast-a Beograd na Dedinju.
Radio-telegrafski kurs Ast-a Beograd — odeljenje II, 355—359.
Radio-telegrafski kurs BdS-a Beograd kod »Srpskog Gestapo-a« vidi Radio-telegrafski kurs »Srpskog Gestapo-a«.
Radio-telegrafski kurs MK Užice Ast-a Beograd, 298, 338, 340, 343, 344, 364.
Radio-telegrafski kurs »Srpskog Gestapo-a«, 466, 599, 971.
»Radna akcija na Jugoistoku« (prinudni rad) vidi »Suedost Einsatz« (Arbeitseinsatz Suedost).
»Radna akcija« Wiking, u Norveškoj, 487.
»Radne zajednice« (Arbeitsgemeinschaften) vidi GFP-Gruppe 20 — komesarijat Beograd.
Radni logori vidi Logori radni (opšte).
Rasinski partizanski odred vidi Partizanske jedinice.
Ratna mornarica, nemačka, 138, 215.
Ratna organizacija (Abwehr-a) vidi Kriegsorganisation.
Ratni sudovi, 11, 236.
»Ratnički dom« vidi Centralni dom JNA.
Rečna flotila, mađarska, 141.

Rečna flotila, rumunska, 141.
Rečna policija u Tekiji vidi Wasserschutzpolizei Tekija.
Referat I Wi Ast-a Beč, 250, 308.
Referat VI E 3 RSHA vidi Referat za Jugoslaviju Uprave VI RSHA.
Referat za Jugoslaviju Uprave VI RSHA, 395, 943, 944, 970, 981.
Reichsarchiv vidi Opunomoćenik Glavne arhive Reich-a.
Reichsfuehrer SS i šef nemačke policije, 44, 46, 47, 62, 63, 111, 180, 304, 307, 311, 372, 444, 445, 450, 468, 803, 816, 881, 888, 923, 952, 992.
Reichsluftschutzbund, 138.
Reichsnaehrstand, 394.
Reichssicherheitshauptamt vidi RSHA.
Reonski komiteti KPJ u Beogradu vidi Komiteti KPJ u Beodradu.
Reorganizacija Abwehr-a, 107, 115, 124, 125, 190, 227, 233, 245, 295, 296, 303—316, 321, 324, 328, 331, 344, 346, 682, 870, 8S8, 900, 954, 959.
Reorganizacija Wehrmacht-a, 36, 44, 107, 145, 146, 161—172, 183, 187, 305, 306, 391, 452.
Revizionizam, 10, 948.
Rezervat četnika vidi »Vertragsgebiet« četnika.
Rezident (opšte), 259, 262, 266, 267, 270, 271, 273, 276, 280, 282, 283, 286, 287, 289, 293, 296, 297, 301, 317, 335, 542, 550, 551, 558, 561, 562, 573—575, 585, 604, 733, 847, 848.
Rezidenti ispostave Kosovska Mitrovica BdS-a Beograd vidi Ispostava Kosovska Mitrovica BdS-a Beograd.
»Ringelnatter« vidi Diverzantska grupa »Ringelnatter« (belouška) Jagdverbanda Suedost.
R-Netz vidi Pozadinska mreža.
»Rondoš garda« vidi Obaveštajna služba, mađarska — »Rondoš garda«.
Rotary-klub, 409.
»Royal Exchange Assurance« — englesko osiguravajuće društvo, 738.
RSHA, 44, 47, 84, 105—107, 117, 125—127, 136, 137, 147, 151, 218, 230, 293, 304, 307—309, 311, 330, 331, 394, 396, 397, 400, 402—408, 411, 412, 419, 426, 433—436, 439, 443—446, 450, 451, 455—457, 465—468, 470, 479, 482, 483, 491—493, 497, 498, 502—504, 533, 535, 540, 541, 548, 551, 552, 566,

578, 592, 603, 606, 621—624, 671, 677, 678, 716, 718, 721, 740, 745, 746, 753 ,757, 765, 776, 794, 801, 806, 880, 881, 885, 886, 935, 937, 944, 953, 955, 959, 960, 962, 968, 975.
»Rtanj« — firma za uvoz i izvoz, 562.
Rudnici Krupanj i Zajača, 156, 177, 524, 525.
Rudnici Senj, 512, 563.
Rudnici u Rabrovu i Štrpcu, 861.
Rudnik Bor vidi Borski rudnici.
Rudnik Dadica, 861.
Rudnik Kostolac, 487, 528, 620.
Rudnik Lisa, 57, 177.
Rudnik Mačkatica, 861, 862.
Rudnik Raduša, 749, 755, 861, 879.
Rudnik Ravna Reka, 512.
Rudnik Rtanj, 664.
Rudnik Trepča vidi »Trepča Mines Ltd«.
Ruecknetz vidi Pozadinska mreža.
Rukovodeća grupa oficira Abwehr-a vidi pod Leitgruppe.
Rukovodeći FAT 176 vidi FAT 176 — Rukovodeći pri Ic/AO 2 tenkovske armije, Zagreb — Vrnjačka Banja.
Rukovodeći direktor Tajne vojne policije kod 2 tenkovske armije, 391.
Rukovodeći direktor Tajne vojne policije kod 12 armije, 371.
Rukovodeći direktor Tajne vojne policije kod Vojne drupe E, 371, 391.
Rukovodeći direktor Tajne vojne policije kod Vojne grupe F, 371, 391, 392.
Rukovodeći direktor Tajne vojne policije kod Zapovednika Wehrmacht-a za Jugoistok, 41, 370, 372—377, 379, 382, 892.
Rukovodeći štab Wehrmacht-a vidi Wehrmachtsfuehrungs-stab.
Rumunija, 136, 137, 141, 153, 224, 282, 284, 303, 314, 322, 368, 394, 470, 514, 515, 549, 575, 657, 752, 770, 813, 888, 941, 961.
Rumunska obaveštajna služba vidi Obaveštajna služba, rumunska.
Rumunska vojska vidi Vojska, rumunska.
Ruska obaveštajna služba vidi Obaveštajna služba, ruska.
Ruska obaveštajna služba, carska vidi Obaveštajna služba ruske carske armije.
Ruska pomoćna policija vidi Pomoćna policija, ruska.

Ruska pravoslavna crkva u emigraciji, 722, 730.
Ruska vojna misija kod Vrhovnog štaba NOV i POJ, 313.
Ruski zaštitni korpus, 154, 156, 192, 225, 260, 264, 279, 281, 335, 355, 440, 512, 518, 525, 528, 530, 542, 547, 561, 728—736.
Rusko poslanstvo u Beogradu (predratno) vidi Poslanstvo, rusko u Beogradu (predratno).
Rusko poslanstvo u Sofiji vidi Poslanstvo, rusko u Sofiji.
Rusko-srpsko društvo, 30.
Russisches Schutzkorps vidi Ruski zaštitni korpus.

Sabirni logor Zemun vidi Logor Zemun (Sipo i SD).
Sabotaža Abwehr-a vidi Abwehr II.
Sabotažna grupa ruskog zaštitnog korpusa u Koviljači, 355.
Sachaktenplan vidi Plan stvarnih akata EK Sipo i SD Beograd.
SAD, 429, 833, 944, 945.
Samostalna Feldkommandantura 1040 vidi Feldkommandantura 1040 — samostalna (V) za Crnu Goru i oblast Kotora.
Samozaštitni puk BdO-a u Sandžaku vidi Nemačke jedinice.
»Sandviper« vidi Diverzantska grupa »Sandviper« (poskok) Jagdverbanda Suedost.
Sandžak, 163, 169, 234, 237, 254, 257, 258, 264, 297, 317, 323, 324, 358, 359, 450, 490, 505, 509, 532, 545, 585, 657, 671, 672, 687, 709, 785, 812, 837, 841, 849—851, 877, 893—921, 926, 928, 957, 959.
Saradnja četnici-Nemci vidi DM-pokret — saradnja sa Nemcima.
Saslušanja, 40, 77, 117—120, 122—124, 126, 127, 153, 158, 188, 191, 194, 196, 202, 204—206, 213, 214, 230, 231, 245, 253, 299, 318, 336, 378—381, 402, 406, 409, 410, 421, 429, 438, 442, 466, 468—481, 483, 487, 494, 495, 498, 501, 508, 519, 521, 523, 527, 529, 530, 532, 544, 546, 559, 564, 568, 571, 597, 626, 635, 636, 638—642, 648, 652—654, 666, 669, 674, 687, 689, 690, 693, 695, 698, 702, 704, 705, 714, 722, 725, 740, 741, 745, 748, 749', 751, 752, 756, 772, 775, 785, 786, 795, 800, 802, 806, 824, 825, 827, 830, 831, 883, 907, 919, 934.
Sastanak Hitler—Nedić vidi Hitler —
»Saturn« vidi Stadtbuero »Saturn« — Ast-a Beograd III C.

Savez organizacija za civilnu vazdušnu odbranu Reich-a vidi Reichsluftschutzbund.
Saveznici, zapadni vidi Zapadni saveznici.
»Schenker a. d.« — Beograd, 51, 126, 177.
Schiffsposten Ast-a Beograd, 297.
Schutzhaft vidi Zaštitni zatvor.
SD (opšte), 15, 28, 43, 109, 110, 115, 134, 393, 394, 407, 408, 418, 425—427, 433, 434, 444, 460, 461, 498, 499, 505, 511, 528, 533, 535, 540, 550, 570, 662, 683, 677, 680, 682, 683, 737, 797, 877, 878, 892, 923, 934—936, 963, 972.
SD BdS-a Beograd vidi BdS Beograd — odeljenje III (SD).
SD Beč, 475, 623.
SD Celovec, 437, 453.
SD Dresden, 394.
SD EG Sipo i SD Beograd vidi EG Sipo i SD Beograd — odeljenje III (SD).
SD EK Sipo i SD Beograd vidi EK Sipo i SD Beograd — odeljenje III (SD).
SD Graz, 114, 122, 234, 466.
SDK, 84, 86, 95, 97, 98, 100, 191, 192, 225, 252, 298, 317, 318, 333, 334, 338, 340, 343, 344, 352, 358, 448, 488, 497, 526, 539, 542, 547, 577, 593—595, 598, 631, 647—654, 658, 667, 683, 689, 691, 707, 710, 711, 713, 761, 773, 786, 788, 896, 897, 949—953, 958, 964—989, 974, 978, 979, 981, 982, 986, 987.
SDK — biro u Beču, 953.
SDK — »centar za obuku« u Ilirskoj Bistrici, 951, 967, 982, 987.
SDK — nemački oficir za vezu vidi Oficir za vezu, nemački sa SDK.
SDK — obaveštajna škola, 343, 344.
SDK — obaveštajni centar u Ilirskog Bitrici, 951.
SDK — oficiri za vezu sa okupacionim vlastima vidi Oficiri za vezu SDK sa okupacionim vlastima.
SDK — 3 puk u Šapcu, 965.
SDS, 27, 32, 73, 87, 88, 91, 100, 103, 153, 189, 289, 352, 376, 388, 449, 482, 495, 517—519, 523, 526, 528, 539, 543, 551, 553, 554, 560, 568, 573, 579, 588, 593, 598, 611, 625, 650, 852, 654—660, 683, 689, 691, 703, 710—712, 754, 773, 789, 806, 809, 817, 818, 822, 834, 838, 950, 958.
SDS — komanda Niš, 123, 526, 543, 625, 654, 655, 658.
SDS — obaveštajno odeljenje, 543, 554, 573, 588, 650, 655, 684.

SDS — oblasne komande, 659.
SDS — okružne komande, 159, 659, 660.
SDS — preki sud, 482, 611, 660, 789, 790.
SDS — sreske komande, 659.
SDS — škode vidi Škole BdO-a Beograd za pripadnike SDS.
Sedamstočetrdesetdeveti (749) pešadiski puk vidi Nemačke jedinice.
Sedamstočetrnaesta (714) pešadiska divizija vidi Nemačke jedinice.
Sedamstoosamnaesta (718) pešadiska divizija vidi Nemačke jedinice.
Sedamstosedamnaesta (717) pešadiska divizija vidi Nemačke jedinice.
Sedamstotridesetčetvrti (734) pešadiski puk vidi Nemačke jedinice.
Sedma (7) četa 4 puka divizije »Brandenburg« u Sandžaku vidi Nemačke jedinice.
Sedma ofanziva vidi Ofanziva, sedma.
Sedma (7) SS-divizija »Prinz Eugen« vidi »Prinz Eugen« SS-divizija.
Sekretarijat Cetinje GFP-Gruppe 639 vidi GFP-Gruppe 639 — sekretarijat Cetinje.
Sekretarijati GFP-Gruppe 510 vidi GFP-Gruppe 510 — sekretarijati.
»Selection Trust« — britanska finansiska grupa, 832.
Senjski rudnici vidi Rudnici Senj.
Servizio Informazioni Militari vidi SIM.
»Shell — Royal Dutch«, 738.
Sicherungskommando GFP-Gruppe 639 u Beogradu vidi GFP-Gruppe 639 — Komanda za obezbeđenje Beograda.
»Signal« — fašistička politička i obaveštajna grupa u Beogradu, 223, 424, 425, 536, 539, 575—577.
SIM, 567, 933.
Sipo (opšte), 15, 28, 43, 57, 134, 393, 425, 433, 434, 444, 460, 498, 499, 533, 550, 570, 662, 663, 666, 677, 680, 682, 683, 715, 737, 797, 818, 877, 878, 892, 923, 935, 963, 972.
Sjedinjene američke države vidi SAD.
»Skenderbeg« SS-divizija vidi Nemačke jedinice.
SKOJ, 523, 528, 603, 667, 669, 686, 688, 693, 826, 827, 850, 853—855.
Slavonija, 178, 323, 437, 966, 981.

»Sloboda ili smrt« — list DM-pokreta, 747.
»Slobodna država Banat«, 814, 815, 817.
»Slobodni rad«, 125, 271, 481, 485—487, 501, 522, 591, 598, 787, 793, 794, 796, 797, 800, 802, 804, 853.
Slovačka, 21, 64, 314.
Slovenačko Primorje, 653, 710, 740, 941, 950—953, 967, 986.
Slovenija, 7, 94, 162, 209, 228, 229, 294, 320, 348, 370, 374, 394, 414, 426, 535, 672, 712, 892, 896, 897, 942, 987, 988.
Slučaj »506« vidi Radio-stanica »506« DM-pokreta.
Smrtne kazne, 140, 141, 456, 482, 611, 660, 668, 693, 754, 779, 781, 788, 790.
Sonderbevollmaechtigter des Auswaertigen Amtes fuer den Suedosten, 20, 36—38, 46, 54—56, 93—95, 98, 104, 115, 126, 127, 167—169, 171, 181, 233, 254, 315, 373, 374, 450, 452, 490, 578, 607, 608, 621, 624, 631, 654, 681, 698—701, 703, 707, 710, 711, 713—715, 728, 758, 781, 803, 889, 896, 904, 909—913, 922, 923, 930, 931, 936, 939, 941—944, 946—949, 951—953, 967, 969, 982, 984, 987.
Sonderbevollmaechtigter des Auswaertigen Amtes fuer den Suedosten — pretstavništvo za Albaniju, 20, 36, 922, 923, 941.
Sonderbevoollmaechtigter des Auswaertigen Amtes fuer den Suedosten — pretstavništvo za Crnu Goru, 20, 36, 896, 910—914, 917, 941.
Sonderbevollmaechtigter des Auswaertigen Amtes fuer den Suedosten •— pretstavništvo za Grčku, 20, 36.
Sonderbevollmaechtigter des Reichsfuehrer SS u Tirani vidi Specijalni opunomoćenik RFSS u Tirani.
Sonderfahndungsliste Jugoslawien vidi Vanredni spisak poternica za Jugoslaviju.
Sonderkommando Biermann, 875, 876.
Sonderkommando »Eggers« vidi FAT 208.
Sonderkommando Hintze vidi EK Sipo i SD Hintze.
Sonderkommando Lange vidi FAT 208.
Sonderkommando Nassenstein, 405, 406, 413, 436, 439, 490, 586, 741, 776.
Sonderkommando Reichsleiter Rosenberg Suedost vidi Sonderkommando RR Suedost.
Sonderkommando Richter vidi MK Požarevac Ast-a Beograd.
Sonderkommando »1005« RSHA vidi Posebna komanda »1005« RSHA.

Senderkommando RR Suedost, 226.
Senderkommando RSHA za uništenje Jevreja vidi Posebna komanda RSHA za uništenje Jevreja.
»South Slav Herald«-list, 745.
Sovjetska obaveštajna služba vidi Obaveštajna služba, ruska.
Specijalna policija, srpska vidi Srpska specijalna policija.
»Specijalni odred pri pretsedništvu vlade« (Nedićeve), 590, 593, 600.
Specijalni opunomoćenik RFSS u Tirani, 881, 923, 936, 937.
Specijalno odeljenje za vezu 4 vidi Nachrichtenaufklaerungs-abteilung 4.
»Spielmaterial«, 362, 761, 768, 769, 774, 873.
Sporazum Draža Mihailović—Nedić, 102, 710—713.
Sporazum NOP—DM, 58, 102, 689, 695, 696.
Sporazum Tito—Draža Mihailović vidi Sporazum NOP—DM.
Srem, 35, 36, 142, 143, 178, 235, 283, 285, 297, 338, 339, 407, 415, 437, 492, 601, 603, 966.
Sreska načelstva kvislinškog aparata (opšte), 160, 821, 823.
Sreske komande policiskih straža u Banatu, 821.
Sreske komande SDS vidi SDS — sreske komande.
Sresko načelstvo u Gornjem Milanovcu, 299, 712.
Sresko načelstvo u Kladovu, 300, 517, 518.
Sresko načelstvo u Nišu, 526.
Sresko načelstvo u Novom Kneževcu, 160, 224, 775.
Sresko načelstvo u Požarevcu, 157, 480, 528.
Sresko načelstvo u Sopotu, 91, 658.
Sresko načelstvo u Zrenjaninu, 159, 379, 678.
Srpska buržoazija vidi Buržoazija, srpska.
Srpska državna bezbednost (kvislinška), 74, 100, 102, 449, 611, 655, 659, 712, 789, 822, 837.
Srpska državna propaganda (kvislinška), 31, 32, 60, 82, 90, 110, 576, 705, 722, 725, 757.
Srpska državna straža vidi SDS.
Srpska emigracija vidi Emigracija, srpska.
Srpska granična straža, 148, 251, 352, 530, 691, 747, 837.
Srpska kolaboracija vidi Kolaboracija, srpska.
Srpska policija vidi Policija, srpska.
Srpska pravoslavna crkva, 38, 111, 210, 211, 226, 247, 405, 418—421, 454, 455, 463, 486, 500, 527, 532, 539, 543, 544, 549, 556, 575, 578, 582—584, 611, 612, 622, 623, 719—728, 830, 943, 947, 949.

Srpska specijalna policija, 103, 159, 189, 423, 424, 442, 454, 455, 457, 463, 464, 471, 517, 538, 545, 563, 565, 585, 631—644, 652, 674, 679, 683, 684, 689—691, 693, 711, 785, 788—790, 796, 907, 908, 940, 945, 948, 949, 951, 964, 966.
Srpska specijalna policija — agenture vidi Agenture Srpske specijalne policije.
Srpska specijalna policija — DM-otsek, 631, 641.
Srpska specijalna policija — antikomunistički otsek, 631—633, 635, 638, 639, 641, 674, 679, 683, 684, 689, 690, 966.
Srpska specijalna policija Kraljevo, 520, 521, 642.
Srpska specijalna policija Kruševac, 522, 690, 693.
Srpska specijalna policija Leskovac, 523, 579, 690.
Srpska specijalna policija Niš, 526, 795, 800.
Srpska žandarmerija vidi Žandarmerija, srpska (kvislinška).
Srpske Jagdkommande vidi Diverzantske grupe Lenca Vladimira, Gašparevića Branka, Pavlovića Radoslava, Bećarevića Boška, Parežanina Ratka i Diverzantske grupe, srpske (opšte).
Srpski dobrovoljački korpus vidi SDK.
»Srpski front« — Nedića i Mihailovića, 711.
»Srpski Gestapo«, 33, 34, 289, 290, 466, 551, 553, 555, 562, 566, 587—606, 78'6, 804, 963—966, 971—974, 985.
»Srpski kulturni klub«, 30.
»Srpski narod.« — list, 618.
Srpsko novinarsko udruženje, 476, 617.
SS (opšte), 28, 47, 63, 65, 111, 112, 114, 135, 169, 371, 393, 414, 470, 497, 534, 567, 573, 597, 614, 655, 733, 736, 764, 805, 814, 816, 817, 835, 858, 860, 881, 884, 885, 895, 967, 968, 971—973, 981, 991, 992.
SS-Ausbildungsabteilung Könitz (posebno odeljenje za obuku-školovanje), 470.
SS-divizija »Handžar« vidi »Handžar« SS-divizija.
SS-divizija »Prinz Eugen« vidi »Prinz Eugen« SS-divizija.
SS-divizija »Skenderbeg« vidi »Skenderbeg« SS-divizija.
SS-Hauptamt vidi Glavna uprava SS-a.
SS-und Polizeifuehrer fuer den Sandžak und Montenegro vidi Vođa SS i policije za Sandžak i Crnu Goru.
SS-Wirtschafts-und Verwaltungshauptamt vidi Glavna uprava SS-a za privredu i administraciju.
SSSR, 12, 97, 133, 163, 175, 226, 229. 236, 237, 239, 267, 306, 311, 314, 321, 322, 329, 346, 375, 389, 410, 428, 544, 573,

662, 663, 673, 674, 730—732, 791, 813, 841, 842, 915, 942, 961, 980.
Staatspolizeileitstelle vidi pod Gestapo.
Stadtbuero (opšte), 267, 273, 275—280, 282, 284, 328.
Stadtbuero Ast-a Beograd (opšte), 267, 273, 275—277.
Stadtbuero »Dienststelle Forstrat« — Ast-a Beograd I H, 277.
Stadtbuero »Goldleiste A. G.« — Ast-a Beograd III F vidi Stadtbuero »Passbuero d-r Rauter« — Ast-a Beograd III F.
Stadtbuero »Horny« — Ast-a Beč, 277.
Stadtbuero »Mosthof« vidi Stadtbuero »Passbuero d-r Rauter« Ast-a Beograd III F.
Stadtbuero »Passbuero d-r Rauter« — Ast-a Beograd III F, 242, 276, 277, 281—286, 290, 328.
Stadtbuero »Saturn« — Ast-a Beograd III C, 276—280, 282, 284, 328, 335, 356, 357, 367.
Stadtbuero-i FAT-a 215, 915, 917.
Stalež ishrane Reich-a vidi Reichsnaehrstand.
Stalne radioprislušne stanice Wehrmacht-a vidi Feste Horchstelle.
Standard Vacum Oil Comp., 738.
Standortskommandanture Feldkommandanture 1040, 912.
Stanica Oršava Ast-a Beograd vidi MK Oršava Ast-a Beograd.
Stanica Sarajevo Leitgruppe AO beim Militaerbefehlshaber Suedost vidi Leitgruppe AO beim Militaerbefehlshaber Suedost — Aussenposten Sarajevo.
Stockholms Tidningen-švedske novine, 64.
Stočetvrta (104) lovačka divizija vidi Nemačke jedinice.
Stoosamdesetprva (181) pešadiska divizija vidi Nemačke jedinice.
Stražarska četa BdS-a Beograd, 451, 459, 460, 470, 553, 634, 796.
Streljanja, 8, 30, 32, 50, 56, 65, 85, 91, 120, 121, 127, 139, 140, 143, 144, 150, 151, 159, 166, 206, 220, 231, 236, 293, 302, 338, 387, 406, 409, 428, 429, 442, 455, 478, 480—485, 487, 488, 496, 508, 509, 517, 521, 522, 527, 530, 546, 556, 563, 567, 569, 571, 572, 580, 585, 596, 597, 611, 614, 636, 638, 639, 642, 646—648, 660, 669, 675, 679, 687—689, 692—694, 702, 710, 716—719, 740, 745, 754, 766, 772, 777—793, 795—801, 805, 817, 825—828, 830, 836, 847, 853, 854, 875, 916, 920, 946, 966.

Stuetzpunkt-ovi Ast-a Beograd vidi pod Uporištima.
Sudetska oblast, 135—137.
Sudovi, ratni vidi Ratni sudovi.
Sudovi, vojni vidi Vojni sudovi (opšte).
»Suedost Einsatz« (Arbeitseinsatz Suedost), 487, 802.
Suedost Lehrgang u Pančevu vidi, Diverzantski kurs Abwehr-a II u Pančevu.

Šef jedinica za suzbijanje bandi, 115, 447.
Šef policije poretka, 443, 656.
Šef RSHA vidi Chef der Sipo und des SD.
Šef službe veze nemačke suvozemne vojske, 197, 198, 212, 215, 216.
Šef službe veze Wehrmacht-a, 197, 198, 215, 221, 312, 314.
Šef Tajne vojne policije nemačke suvozemne vojske, 375—377, 379.
Šef Tajne vojne policije Wehrmacht-a, 380.
Šef Upravnog štaba kod Vojnog zapovednika za Srbiju vidi Chef des Verwaltungsstabes beim Militaerbefehlshaber Serbien.
Šef Vojne uprave kod Vojnog zapovednika za Jugoistok/Srbiju, 38, 45, 53, 59, 136, 166, 167, 169, 462.
Šesta ofanziva vidi Ofanziva, šesta.
Šestojanuarska vlada, 71.
Šezdeseta (60) pešadiska divizija vidi Nemačke jedinice.
Šezdesetčetvrti (64) rezervni policiski bataljon BdO-a Beograd vidi Nemačke jedinice.
Šiptari vidi Manjina, albanska.
Škola Abwehr-a II u Pančevu vidi Diverzantski kurs Abwehr-a II u Pančevu.
Škole BdO-a Beograd za pripadnike SDS, 659.
Škole Jagdverbanda Suedost vidi Diverzantske škole Jagdverbanda Suedost.
Škole »Kraljevskih komandosa« vidi Diverzantske škole »Kraljevskih komandosa« u Modriču.
Škole FAT-a 128 R vidi Obaveštajne škole FAT-a 128 R.
Škole pozadinske mreže (opšte), 331, 360—368, 971.
Škole, radiotelegrafske vidi Radiotelegrafske škole.
Školovanje agenata Abwehr-a, 258, 316, 324, 331—333, 341—368.
Školovanje agenata BdS-a Beograd vidi Kursevi BdS-a Beograd.

Školovanje Jagdverbanda Suedost vidi Diverzantske škole Jagdverbanda Suedost.
Školovanje Jagdverbanda za Srbiju i Hrvatsku vidi Kursevi Jagdverbanda za Srbiju i Hrvatsku.
Španski borci, 483, 664.
Špijunaža Abwehr-a vidi Abwehr I.
Štab za obezbeđenje Dunava vidi Nemačke jedinice.
Štab za suzbijanje bandi kod Višeg vođe SS i policije u Trstu, 951, 952.
Štab za vezu, nemački pri bugarskom okupacionom korpusu u Srbiji vidi Oficir za vezu, nemački pri bugarskom okupacionom korpusu u Srbiji.
»Štab 133« DM-pokreta vidi DM-pokret — »Štab 133«.
Štabovi za suzbijanje bandi vidi Šef jedinica za suzbijanje bandi.
Štampa, kvislinška, 57, 63, 110, 179, 338, 418, 422, 462, 476, 539, 543, 577, 581, 617—619, 626, 633, 675, 689, 725.
Šumadiska partizanska brigada vidi Partizanske jedinice.
Šumadiski odred Ljotičevih dobrovoljaca, 589.
Šumadiski partizanski bataljon vidi Partizanske jedinice.
Švajcarska, 208, 209, 262, 288, 313, 497, 547, 770, 945.

Tadžici i Turkmeni u nemačkoj službi, 841, 842, 929.
Tajna vojna policija vidi Geheime Feldpolizei.
Taoci, 85, 139, 143, 144, 150, 408, 409, 411, 428, 484, 522, 614, 668, 675, 691, 692, 778, 779, 800, 801, 817, 820.
Teilkommando (TK) Sipo i SD Zemun, 771.
Tenkovska grupa Kleist vidi Nemačke jedinice.
Teror (opšte), 8, 10, 31, 47, 48, 85, 162, 429, 603, 673, 674, 702, 777, 831, 875, 953.
Transportne komande Wehrmacht-a za Jugoistok, 668.
»Trepča Mimes Ltd.«, 257, 275, 390, 487, 664, 713, 714, 738, 746, 800, 832, 833, 846, 847, 849, 850, 852, 855.
Trinaesta (13) SS-divizija »Handžar« vidi »Handžar« SS-divizija.
Tristočetrdesetdruga (342) pešadiska divizija vidi Nemačke jedinice.
Trojni pakt, 72, 109, 409, 723, 943.
TSF — francusko društvo, 618.
Tumači (opšte), 190, 193, 195, 212, 213, 217, 218, 228, 249, 266, 267, 286, 301, 302, 323, 336, 348, 360, 376, 385—387, 732, 733.

Tumači BdS-a Beograd, 158, 418, 420, 421, 423, 433, 457, 460, 464, 468, 485, 505, 506, 511, 514, 515, 534, 538, 542, 555, 557—559, 563—565, 571, 584, 696, 732, 733, 809, 849, 880, 891, 906, 907, 919.
Tumačka četa OKW-a, 217.
Turkmeni vidi Tadžici i Turkmen! u nemačkoj službi.
Turska, 64, 122, 232, 235, 258, 259, 292, 293, 491, 492, 526, 648, 756—763, 766, 769, 770, 840.
Turska obaveštajna služba vidi Obaveštajna služba, turska.
Turski ataše za štampu u Sofiji vidi Poslanstvo, tursko u Sofiji — ataše za štampu.
Turski generalni konzulat u Beogradu vidi Generalni konzulat, turski u Beogradu.
Tursko poslanstvo u Sofiji vidi Poslanstvo, tursko u Sofiji.

Udarne grupe Komande javne bezbednosti u Banatu, 824, 825.
Udruženje Nemaca iz Rusije — organizacija, 497, 572.
Udruženje rezervnih oficira i ratnika bivše Jugoslavije, 409.
»Ueberwachungsstelle Suedost« vidi Nadzorna ustanova za Jugoistok.
UgB, 68, 70, 74, 117, 122, 123, 126, 152, 153, 157, 220, 252, 253, 271, 399, 400, 402, 408, 410, 411, 422, 423, 425, 458, 460, 471, 526, 539, 542, 545, 546, 558, 559, 563, 565, 574, 575, 585, 586, 590, 598, 602, 632—634, 636, 638, 641—644, 647, 663, 664, 674, 679, 680, 689, 691, 712, 713, 716, 723, 739, 741, 790, 796, 907, 908, 948, 949, 951, 964.
UgB — preki sud vidi Preki sud UgB-a.
»Ugovorni četnik«, 707, 708.
»Ugovorno područje« četnika, 707, 708.
»Ujka a. d.« Beograd, 118, 740.
»Uljarica a. d.« Beograd, 93.
»Unirea« — petrolejsko preduzeće Bukurešt, 741.
Uništenje Jevreja, 111, 715—719.
Univerzitet Beč, 348.
Univerzitet Beograd, 83, 86, 363, 408, 477, 646, 706, 918.
Univerzitet Graz, 114, 234, 237.
Uporišta Ast-a Beograd vidi pod MK.
Uporišta BdS-a Beograd (opšte), 504, 509.
Uporišta Leitgruppe AO beim Militaerbefehlshaber Suedost vidi pod MK.

Uporište Bela Crkva ispostave Veliki Bečkerek BdS-a Beograd, 533, 820.
Uporište Bijelo Polje ispostave Sjenica BdS-a Beograd, 509, 533.
Uporište Čačak ispostave Kraljevo BdS-a Beograd, 509, 521, 522.
Uporište Čoka ispostave Veliki Bečkerek BdS-a Beograd, 533, 820.
Uporište Debar FAT-a 378, 874, 932.
Uporište Debar ispostave Struga EK Sipo i SD Tirana, 882—884, 935.
Uporište Deg FAT-a 207, 928.
Uporište Devoli FAT-a 173, 320, 926.
Uporište Gostivar ispostave Struga EK Sipo i SD Tirana, 876, 882, 884, 885, 935.
Uporište Gusinje FAT-a 207, 841, 842, 899, 918, 929.
Uporište Jaša T'omić ispostave Veliki Bečkerek BdS-a Beograd, 533, 820.
Uporište Kičevo ispostave Struga EK Sipo i SD Tirana, 876, 882, 884, 935.
Uporište Kikinda ispostave Veliki Bečkerek BdS-a Beograd vidi Uporište Velika Kikinda ispostave Veliki Bečkerek BdS-a Beograd.
Uporište Novi Pazar ispostave Kosovska Mitrovica BdS-a Beograd, 509, 533, 545, 850, 851, 901, 906—908.
Uporište Ohrid FAT-a 208, 877.
Uporište Pančevo ispostave Veliki Bečkerek BdS-a Beograd, 495, 533, 775, 820.
Uporište Peć EK Sipo i SD Tirana, 876, 882.
Uporište Peć FAT-a 173, 320, 926.
Uporište Plav FAT-a 207, 841, 842, 899, 918, 929.
Uporište Pljevlja ispostave Sjenica BdS-a Beograd, 509, 533, 907.
Uporište Podgorica ispostave Cetinje BdS-a Beograd, 509, 533, 920, 921.
Uporište Pljevlja ispostave Sjenica BdS-a Beograd, 509, 533, 533, 907.
Uporište Prizren EK Sipo i SD Tirana, 876, 882, 935, 938.
Uporište Struga FAT-a 208, 877.
Uporište Struga FAT-a 378, 874, 876.
Uporište Tanger Ast-a Beograd, 232.

Uporište Tetovo ispostave Struga EK Sipo i SD Tirana, 876, 882, 884, 885, 935.
Uporište Titograd ispostave Cetinje BdS-a Beograd vidi Uporište Podgorica ispostave Cetinje BdS-a Beograd.
Uporište Tropoja FAT-a 207, 928, 929.
Uporište Valona FAT-a 173, 320, 926.
Uporište "Velika Kikinda ispostave Veliki Bečkerek BdS-a Beograd, 533, 820.
Uporište Vršac ispostave Veliki Bečkerek BdS-a Beograd, 533, 820.
Uprava grada Beograda vidi UgB.
Uprava policije Niš vidi Srpska specijalna policija Niš.
Uprava rađa-Berlin, 487, 604.
Uprava vojnog okružja, nemačka (opšte) vidi Militaerbezirks-Verwaltung (opšte).
Uprava za privredu i naoružanje OKW-a vidi OKW — Amt Wirtschaft/Ruestung (Wi/Rue). .
Uprava za propagandu OKW-a vidi OKW — uprava za propagandu.
Uprava I RSHA, 308, 397, 470.
Uprava II RSHA, 308, 397.
Uprava III RSHA (SD), 105, 407, 408, 410, 425—427, 573, 620, 934, 937.
Uprava IV RSHA (Gestapo), 13—15, 40, 41, 47, 60—62, 67, 72, 84, 96, 98, 105, 107, 111, 116, 117, 126, 127, 218, 231, 240, 247, 307, 308, 311, 372, 396, 397, 400, 402, 404, 406—408, 425, 426, 432, 456, 465, 499, 500, 549, 604, 605, 632, 662, 663, 665, 713, 722—725, 805, 934, 937, 940, 944, 947.
Uprava IV RSHA — crkveni referat, 247, 419, 420, 455, 549, 583, 622, 623, 721—725.
Uprava IV RSHA — naredbe, 13—15, 479, 482, 483, 662, 663. 665—667, 684.
Uprava V RSHA (Kripo), 392, 457, 458.
Uprava VI RSHA, 67, 105, 209, 223, 248, 293, 308, 395, 403—407, 425, 426, 430, 441, 451, 458, 459, 466, 471, 488—494, 573, 575, 578, 580, 592, 594, 599, 623, 648, 731, 737, 738, 754, 762, 805, 878, 880, 881, 885—889, 934, 936, 937, 943—946, 948, 951, 954, 963, 964, 968, 970, 972—975, 981, 983—985, 987, 991.
Uprava VI RSHA — grupa E, 471, 888, 937.

Uprava VI RSHA — grupa F, 458, 972.
Uprava VI RSHA — grupa S, 805, 885, 889, 939, 945, 948, 959, 971, 972, 974, 976, 992.
Uprava VI RSHA — odeljenje VI Z, 945, 946.
Uprava VII RSHA, 409.
Upravna grupa (vojno-upravna komanda u okupiranim oblastima) vidi Verwaltungsgruppe.
Upravni odbor u Sandžaku, 894, 904, 906.
Upravni štab Komandujućeg generala i zapovednika za Srbiju vidi Upravni štab Vojnog zapovednika za Srbiju.
Upravni štab Vojnog zapovednika za Srbiju, 17, 18, 20, 24, 27, 29, 30, 34, 35, 37, 38, 43, 44, 48, 49, 51, 56, 57, 59, 62, 66, 68—71, 73, 74, 76, 79—83, 88, 89, 92, 96, 98, 100, 101, 106, 111, 133—138, 142—145, 147, 148, 151, 153, 155, 160, 166, 172—181, 185, 188, 189, 191, 219, 221, 222, 224, 243—245, 269, 371, 372, 377, 382, 396—398, 401, 408, 410, 412, 414, 431, 440, 441, 443, 444, 447, 448, 466, 473, 475, 482, 502, 608, 610, 612, 613, 616, 617, 631, 634, 645, 656, 644,, 671, 674, 695, 696, 715, 716, 722, 778, 780, 787, 788, 815, 816, 834.
Ustanova Wehrmacht-a za propusnice u Beogradu, 35, 240.
Ustanova za obradu Ast-a Beograd vidi Auswertungsstelle Beograd.
Ustanova za obradu Jugoistok vidi Auswertungsstelle Suedost.
Ustanova za progon deviznih prekršaja vidi Devisenschutzkommando.
Ustaše, 59, 83, 198, 408, 436, 471, 500, 672, 763, 886, 893, 962, 966, 970, 981.
Ustaška policija u Zemunu vidi Policija, ustaška u Zemunu.

»Vanredni komesar za personalna pitanja« srpskog kvislinškog aparata, 83, 95, 98.
Vanredni opunomoćenik ministarstva inostranih poslova Reich-a za Jugoistok vidi Sonderbevollmaechtigter des Auswaertigen Amtes fuer den Suedost.
Vanredni spisak poternica za Jugoslaviju, 77, 116, 117, 126, 127, 228—231, 293, 369, 395, 402—404, 417, 427, 429, 435, 436, 477, 574, 721, 738, 741, 742, 745, 757.
VAO Celovec, 242.
Vatikan, 273.

Vazduheplovna komanda Jugoistok u Pančevu vidi Komanda vojnog vazduhoplovstva za Jugoistok u Pančevu.
VB I BdS-a Beograd vidi Verbindungsfuehrer I BdS-a Beograd.
VB II BdS-a Beograd vidi Verbindungsfuehrer II BdS-a Beograd.
Velika Britanija, 64, 75, 153, 404, 405, 429, 727, 731, 738, 833, 980.
Veliki vojni sud bivše Jugoslavije, 220.
»Venezia« — italijanska divizija vidi Italijanske vojne jedinice.
Verbindungsfuehrer bei der Feldkommandantur 809 in Niš vidi EK Sipo i SD Niš.
Verbindungsfuehrer I BdS-a Beograd vidi Oficir za vezu I BdS-a Beograd.
Verbindugsfuehrer II BdS-a Beograd vidi Oficir za vezu II BdS-a Beograd.
»Vertrags-četnik« vidi »Ugovorni četnik«.
»Vertragsgebiet« četnika vidi »Ugovorno područje« četnika.
Verwaltungsgruppe, 134.
Vešanja vidi Streljanja.
Vešanje rodoljuba na Terazijama, 429, 665, 692.
»Vistad« — industrisko postrojenje, 531.
Viša komanda LXV vidi Nemačke jedinice.
Viša vojna komandantura vidi Oberfeldkommandantur (opšte).
Viši vođa službe veze za Srbiju, 88, 199, 204, 221, 377—379.
Viši vođa SS i policije (opšte), 46, 100, 216.
Viši vođa SS i policije Trst, 951, 952, 968.
Viši vođa SS i policije za Grčku, 450.
Viši vođa SS i policije za Srbiju, 19, 21, 27, 47—49, 55, 62, 100, 110, 111, 126, 146, 147, 151, 169, 173, 204, 246, 268, 312, 412, 424, 443—452, 466—468, 474, 477, 502, 503, 527, 573, 587, 590, 608, 609, 615, 623, 625, 653, 656, 659, 733, 746, 812, 816, 822, 835, 906, 936.
Viši vođa SS i policije za Srbiju, Sandžak i Crnu Goru, 450, 812, 907.
Vlada, albanska, 258, 798, 836, 838, 844, 845, 922—924.
Vlada, Cvetković—Maček, 72, 432, 576, 589, 723.
Vlada, emigrantska jugoslovenska, 25, 71, 75, 114, 206, 208, 212, 256, 288, 491, 492, 585, 586, 742, 760—763, 765—767, 911, 950.

Vlada, jugoslovenska (Stojadinovičeva), 25, 40, 70, 71, 74, 414.
Vlada, Nedićeva, 20, 22, 24, 25, 28, 31, 41, 52, 60, 61, 76—89, 91—99', 101—104, 126, 140, 143—145, 160, 163, 169, 175, 221, 252, 253, 260, 280, 372, 412, 413, 424, 425, 437, 443, 449, 462, 471, 473—475, 479, 539, 577, 581, 583, 598, 600, 610, 617, 618, 624, 627, 629, 634, 651, 652, 660, 683, 689, 691, 695, 701, 707, 708, 728, 759, 761, 767, 769, 771, 787, 789, 790, 797, 802, 808, 822, 838, 895, 896, 909—911, 939—942, 944, 949, 951.
Vlasotinačka brigada DM-pokreta vidi DM-pokret — vlasotinačka brigada.
Vlasti, albanske, 798, 860, 875, 877, 880, 881, 883, 885, 924, 928, 934—937.
Vlasti, bugarske u Makedoniji, 408, 441, 858, 860—865, 868, 872, 873, 877, 878, 880, 886, 890, 891.
Vlasti, italijanske u Albaniji, 489, 844, 849, 858—860, 863, 868—870, 877—924, 925.
Vlasti, italijanske u Crnoj Gori i Dalmaciji, 273, 405, 435, 436, 439, 450, 530, 698, 721, 812, 844, 846, 847, 849, 850, 860, 870, 877, 882, 894, 895, 897, 903, 908—910, 913, 915.
Vlasti, mađarske u Bačkoj, 226, 284, 439, 440, 636, 688, 772, 856, 857.
Vlasti, okupacione (nemačke) vidi Vojna uprava u Srbiji (opšte).
V-Mann-i vidi Agenture (Abwehr-a i Sipo i SD-a).
VMRO (Vnatrešna makedonska revolucionema organizacija), 586, 864, 865, 880, 881, 886—889.
Vođa SS i policije za Sandžak i Crnu Goru, 169, 902, 904—906, 921.
Vojna akademija, jugoslovenska (predratna), 335.
Vojna grupa E vidi Nemačke jedinice.
Vojna grupa F vidi Nemačke jedinice.
Vojna komanda Kairo jugoslovenske emigrantske vlade, 767.
Vojna komanda za vezu u Srbiji vidi Hoeherer Nachrichtenfuehrer Serbien.
Vojna misija, američka kod DM-pokreta vidi Američka vojna misija kod DM-pokreta.
Vojna misija, britanska kod DM-pokreta vidi Britanska vojna misija kod DM-pokreta.
Vojna misija, britanska kod Vrhovnog štaba NOV i POJ vidi Britanska vojna misija kod Vrhovnog štaba NOV i POJ.

Vojna misija nemačkog vazduhoplovstva u predratnoj Jugoslaviji, 132.
Vojna misija, ruska kod Vrhovnog štaba NOV i POJ vidi Ruska vojna misija kod Vrhovnog štaba NOV i POJ.
Vojna uprava — organizacija (opšte), 44, 45, 66, 129, 134—137, 148.
Vojna uprava pri 12 armiji, 136.
Vojna uprava u Parizu, 130, 134—137, 174, 180.
Vojna uprava u Srbiji (opšte), 8, 22—24, 26, 27, 30, 32, 35, 38, 39, 43, 45—47, 53, 74—76, 87, 94, 109, 110, 112, 115, 118, 121, 129, 130—132, 134, 136, 138, 145, 147, 148, 152, 161—163, 243, 246, 265, 398, 400, 414, 416, 419, 421, 422, 425, 428, 431, 432, 446—448, 452, 462, 467, 479, 502—504, 506, 508, 510, 540, 554, 606—626, 653, 662, 663, 665, 669, 671, 695, 697, 715, 719, 721, 778, 816, 834, 835.
Vojna žandarmerija (opšte), 53, 92, 134, 148, 150—152, 155, 157, 159, 190, 191, 512, 513, 518, 521—523, 531, 625, 904, 912, 932.
Vojna žandarmerija kod Feldkommandanture Beograd, 148, 150, 151, 153, 157, 190, 191, 377, 625.
Vojna žandarmerija kod Feldkommandantura 610 i 816, 148, 150, 151, 157, 521, 522, 531, 625.
Vojna žandarmerija kod Feldkommandanture Niš, 148, 150, 151, 154, 155, 157, 159, 512, 513, 518, 523, 613, 625.
Vojna žandarmerija u Aleksincu (Kreiskommandanture Niš), 154, 155.
Vojna žandarmerija u Beloj Palanci (Kreiskommandanture Niš), 154, 155.
Vojne komandanture vidi Feldkommandanture.
Vojni ataše, nemački pri poslanstvu u Beogradu, 549.
Vojni atašei (opšte), 217.
Vojni sud Feldkommandanture 599 (V), 153, 205, 375, 378—380, 459, 568.
Vojni sud Feldkommandanture 610 (V), 482, 611, 773.
Vojni sud Feldkommandanture 1040 — samostalne, 912.
Vojni sud za oficire bivše Jugoslavije, 220.
Vojni sudovi (opšte), 32, 142, 375, 377, 379.
Vojni zapovednik u Francuskoj vidi Nemačke jedinice.
Vojni zapovednik za Grčku vidi Nemačke jedinice.
Vojni zapovednik za Jugoistok vidi Zapovednik Wehrmacht-a za Jugoistok.

Vojni zapovednik za Jugoistok/Srbiju vidi Nemačke jedinice.
Vojni zapovednik za Srbiju vidi Nemačke jedinice.
Vojni zapovednik za Srbiju -— generalštab vidi Generalštab vojnog zapovednika za Srbiju.
Vojni zapovednik za Srbiju — komandni štab vidi General-štab vojnog zapovednika za Srbiiu.
Vojno-privredni štab za Jugoistok, 784.
Vojno-tehnički zavod Kragujevac, 156, 386—388, 519.
Vojno vazduhoplovstvo bivše Jugoslavije, 35, 132, 335, 983.
Vojno vazduhoplovstvo:, nemačko, 132, 138, 141, 203, 212, 215, 225, 226.
Vojska, bugarska, 141, 146, 496.
Vojska, italijanska, 162, 164, 165, 254, 272, 362, 672, 836.
Vojska, jugoslovenska (predratna), 73, 182, 184, 228, 229, 279, 496, 579, 589, 593, 594, 659—671, 739, 795, 806, 836, 911.
Vojska, mađarska, 141, 178, 439, 813, 857, 990.
Vojska, poljska, 750—752.
Vojska, rumunska, 141, 816.
Volksdeutsche Mittelstelle vidi VOMI.
Volksdeutscher-i, 7, 38, 53, 142—144, 146, 155, 156, 159, 193, 217—219, 235, 248, 249, 257, 259, 263, 266, 283, 303, 327, 355, 356, 364, 367, 376, 407, 414, 415, 420, 425, 428, 432, 437, 439—442, 449, 454, 457, 459, 460, 464, 467, 468, 470, 479, 485, 487, 496, 506, 512, 516, 535, 538—540, 544, 558, 559, 564, 565, 656, 657, 665, 678, 716, 729, 732, 778, 779, 795, 800, 809, 811, 813—831, 840, 854, 857, 858, 879, 880, 901, 904, 905, 944, 957, 981.
Volksdeutscher-ska milicija u Osijeku, 694.
VOMI, 439, 440, 442, 469, 496, 814, 817.
Vrbovanje agenata (opšte), 108, 124, 253, 255, 259—264, 266—268, 270, 274, 276, 286, 287, 291, 292, 300, 301, 327, 328, 330, 333—336, 338, 340, 342, 346, 352, 355, 356—358, 362, 363, 365, 367, 376, 387, 454, 463, 485, 497, 498, 512, 518, 536—539, 541, 543—550, 557, 569, 584, 587, 588, 593—595, 602, 604, 632, 633, 644, 666, 672, 684, 686—688, 705, 734, 736, 759, 769, 772, 804, 805, 826, 827, 829, 840, 842, 853—855, 865—867, 877, 883, 891, 906, 907, 928—930, 959, 974, 989.
»Vreme«-novine, 338, 617.
Vrhovna komanda DM-pokreta vidi DM-pokret — vrhovna komanda.
Vrhovna komanda nemačke suvozemne vojske vidi OKH.

Vrhovna komanda nemačkog vazduhoplovstva vidi OKL.
Vrhovna komanda Wehrmacht-a vidi OKW.
Vrhovni komandant za Jugoistok vidi Vojna grupa F.
Vrhovni štab NOV i POJ vidi Partizanske jedinice.
Vučjački četnički korpus vidi DM-pokret — vučjački korpus.

Wachkompanie BdS-a Beograd vidi Stražarska četa BdS-a Beograd.
Waffen-SS, 62, 460, 470, 496, 952, 968, 976, 991.
Wannseeinstitut vidi Radiotelegrafska centrala Uprave VI RSHA.
Wasserschutzpolizei u Tekiji, 515, 656.
Wehrmacht, 7, 12, 18, 30, 43, 44, 47, 50, 59, 62, 63, 68, 74, 75, 83, 105, 112, 115—117, 119, 121, 122, 126, 127, 129, 138, 143, 145, 147, 149, 151, 156, 160, 162, 163, 167—171, 181, 197, 199, 201—203, 205, 207, 215—217, 227—231, 234, 238, 239, 244, 245, 250, 254, 263, 264, 274, 275, 285, 287, 289, 294, 296—299, 302, 304—307, 315, 318, 319, 329, 330, 341, 347, 352, 356, 359, 369—371, 373, 374, 375, 378, 383, 384, 388, 392—394, 398, 400, 401, 421, 435, 438, 446, 452, 471, 481, 484, 488, 494, 495, 508, 510, 512—514, 522, 528, 532, 549, 553, 566, 573, 595—597, 600, 614, 619, 625, 626, 634—636, 638, 639, 647, 652, 658, 666—668, 670, 672, 676, 677, 680, 682, 683, 695, 699, 701—703, 706—709, 715, 717, 734—737, 743, 746, 764, 773, 778, 791, 797—800, 805, 813, 824, 833—835, 839, 844, 851, 856, 859, 860, 864, 889, 890, 891, 895, 897, 901, 905, 907—910, 912, 917, 919, 922—924, 932, 933, 938, 939, 948, 952, 954, 955, 957-960, 964, 970, 976, 980, 983, 991.
Wehrmachtsbefehlshaber Suedost vidi Zapovednik Wehrmacht-a za Jugoistok.
Wehrmachtsfeldpolizeichef vidi Šef Tajne vojne policije Wehrmacht-a.
Wehrmachtsfuehrungsstab, 133, 215, 216, 308.
»Wehrmachtsverbindungsstelle Beograd« vidi Ast Beograd.
Wehrwirtschaftsoffizier Serbien, 18.
Weimarska Republika, 138.
»Wera« vidi Afulei Suedost.
Werkschutz, 225, 226, 239, 292, 510, 512, 862, 871, 872.
»Wiese« vidi Afulei Suedost.

WNV vidi Chef der Wehrmachtsnachrichtenverbindung.
»Wroni« vidi Afulei Suedost.

Zakon o zajmu i najmu, američki, 833.
Zapadni saveznici, 75, 97, 101, 163, 164, 168, 171, 172, 186, 238, 258, 264, 291, 314, 329, 331, 336, 341, 342, 355, 406, 464, 489, 491, 580, 586, 630, 631, 654, 677, 700, 703, 709, 714, 730, 750, 759, 839, 874, 882, 896, 897, 908, 922, 926, 927, 929, 937, 941, 942, 947, 950, 952, 980, 987, 988.
Zaplena jugoslovenskih arhiva vidi Arhive, jugoslovenske.
Zapovednik policije poretka vidi Befehlshaber der Ordnungspolizei.
Zapovednik Sipo i SD vidi Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD.
Zapovednik Wehrmacht-a za Jugoistok vidi Nemačke jedinice.
Zarobljenici (opšte), 62, 86, 87, 94, 95, 102, 119, 126, 127, 144, 149, 166, 186, 188, 191, 194, 196, 202, 203, 209, 213, 214, 216, 234, 236, 241, 254, 260, 261, 314, 318, 350, 357, 401, 402, 421, 442, 468, 470, 488, 484, 495, 508, 519, 522, 523, 527, 529, 545, 547, 568, 579, 580, 625, 633, 634, 645, 652, 660, 669, 678, 684, 692, 695, 697, 698, 704, 706, 708, 714, 747—751, 753—756, 783, 793, 794, 797—809, 841, 842, 872, 874, 883, 891, 894, 903, 907, 913, 916, 919, 927, 930, 932, 984.
Zarobljenički logori vidi Logori zarobljenički (opšte).
Zaštitni zatvor BdS-a Beograd, 456, 662, 794.
»Zaštitno područje«, 130—132.
Zatvor na Adi Ciganliji, 664.
Zatvori BdS-a Beograd, 120, 124, 205, 213, 214, 231, 260—262, 357, 378, 406, 410, 417, 418, 428, 456, 459, 460, 479, 480, 483—486, 509, 511, 517, 518, 526, 529, 544—546, 550, 566, 567, 569, 571, 572, 587, 598, 602, 609, 620, 627, 635—641, 654, 686, 707, 714, 721, 751, 753, 754, 780, 782—784, 786, 787, 790—796, 853—855, 903.
Zavod za prinudno vaspitanje omladine u Smederevskoj Palanci vidi Popravni dom za omladinu srpske kvislinške uprave u Smederevskoj Palanci.
»Zbor«, 25, 65, 69, 72, 76, 78, 79, 81, 82, 84, 85, 95—99, 174, 192, 236, 241, 243, 244, 252, 259, 264, 265, 269, 289, 298, 299, 317, 323, 333—335, 338, 340, 424, 427, 432, 437, 448, 461, 462, 471—475, 491, 492, 497, 506, 530, 531, 536, 539, 540, 542, 543, 548, 578, 589, 644—652, 654, 689, 710, 757,

761, 762, 896, 897, 910, 911, 914, 941—943, 945, 947, 950—953, 965—969, 974, 978, 979, 981, 982, 985.
»Zbor« — odeljenje »S« vidi Obaveštajna služba »Zbora«.
»Zbor« — pretstavnik u Berlinu, 126, 578, 648.
»Zelenaši« u Crnoj Gori, 909—911, 918.
»Zemaljski strelci« vidi Landesschuetzen.
»Zemlja i rad« — ustanova za propagandu (kvislinška) na selu, 576.
Zemljoradnička stranka, 72, 705, 762—764.
Zlatiborski korpus DM vidi DM-pokret — zlatiborski korpus.
»Zletovo Mines Ltd.«, 861.
Zollgrenzschutz vidi Carinska pogranična zaštita.
»Zveno« — politička organizacija u Bugarskoj, »491.

Žandarmerija, albanska, 258, 836, 844, 860, 875, 877, 881, 883, 884, 927, 937.
Žandarmerija, crnogorska (kvislinška), 910, 911, 917, 919, 921.
Žandarmerija, srpska (kvislinška), 73, 85, 99, 182, 183, 652, 659, 664, 665, 689, 834.
Životna područja SD-a, 109, 110, 408, 426, 427, 461, 471, 505, 528, 819.

RASPORED ŠEMA

		Str.
I	Obaveštajne veze okupacionih ustanova u Srbiji — početak okupacije — do juna 1941.	20
II	Obaveštajne veze okupacionih ustanova u Srbiji — juni—septembar 1941.	22
III	Obaveštajne veze okupacionih ustanova u Srbiji — septembar—decembar 1941.	144
IV	Obaveštajne veze okupacionih ustanova u Srbiji — januar 1942 — septembar 1943.	146
V	Obaveštajne veze okupacionih ustanova u Srbiji — jesen 1943 do oslobođenja.	162
VI	Teritorijalna Ic-služba — jesen 1943.	182
VII	Ast Beograd 1941—1943.	232
VIII	Abwehr u Srbiji, Makedoniji, Crnoj Gori i susednim oblastima 1943—1944.	304
IX	Centri nemačke vojne obaveštajne službe u Srbiji, Makedoniji i Crnoj Gori za vreme okupacije (ukupno 212 centara).	318
X	Pozadinska mreža u Srbiji.	330
XI	GFP u Srbiji 1943/1944.	392
XII	Einsatzgruppe Sipo i SD-a za Jugoslaviju — 1941 .	394
XIII	BdS Beograd 1942—1944.	454
XIV	Centri obaveštajne službe SS i policije u Srbiji, Makedoniji i Crnoj Gori za vreme okupacije (ukupno 94 centra).	532
XV	Logori u kojima su bili jugoslovenski ratni zarobljenici	806
XVI	Abwehr u Makedoniji 1941—1942.	864

XVII Abwehr u Makedoniji od jeseni 1943. 866
XVIII GFP u Makedoniji 1943—1944. 890
XIX Nemačka obaveštajna služba u Crnoj Gori 1943—1945 908
XX Centri nemačke obaveštajne službe u Srbiji, Makedoniji i Crnoj Gori za vreme okupacije (ukupno 306 centara). 936
XXI Jagdverbandi RSHA. 954
XXII „Čuvari evropskih interesa". 962
XXIII Diverzantski rad Jagdkommandi u Srbiji. 964

RASPORED FOTOGRAFIJA

		Str.
I	„Kažnjavanje Srba"	10
II	Gestapo protiv srpske inteligencije Nalog Heinrich-a Mueller-a za upućivanje u koncentracioni logor	14
III	Stvara se okupacioni režim Foerster; Schroeter; Dankelmann; Bader	18
IV	Tri važna funkcionera okupacione uprave Kiessei; Neubacher; Neuhausen	46
V	Kvislinzi Jovanović; Aćimović	68
VI	Nesuđeni srpski „firer" Ljotić	84
VII	Sa svojim gospodarima Meyszner, Schaefer, D. Jovanović, Dinić i J. Kostić	88
VIII	„Privredni diktator" na poslu Neuhausen	92
IX	„Čovek od poverenja" Dinić	100
X	Kod Hitler-a Nedić, Hitler i von Ribbentrop	102
XI	Rukovodioci Wehrmacht-a na Balkanu Loehr; List	132
XII	„Kaznena ekspedicija"	142
XIII	Bugarska vojska i Volksdeutscher-i u službi Trećeg Reich-a Nikolov i Phleps; Phleps nad kartom, sa bugarskim oficirima	146

XIV Okupaciona uprava
Kogarth, Bader, Ohlendorf i Turner; Lontschar 148
XV Komandanti Wehrmacht-a na Balkanu
Weichs; Loehr 164
XVI Obaveštajni rad društvenim dodirom
Jovan Popović, Jonić i Kiessel 174
XVII Prislušna služba — izvor obaveštenja
Ranko Brašić; britanski radio-agenti u Homoljskim Planinama 208
XVIII Abwehr
Meyer; Maerz 236
XIX Mesna agentura u Beogradu
Ertolitsch; Šarić 278
XX Trojica iz Abwehr-ove mreže
Joanović; Kunst; Lepehin 286
XXI Pozadinska mreža I
Uskoković; Ljubojević; D. Belić; B. Belić . 338
XXII Pozadinska mreža II
Topalović; Lubej; Patrnogić; Stević . . . 340
XXIII Radio-kursevi
Stellmach; Škrbina; Uzelac 360
XXIV Tajna vojna policija I
Loos; Rauch 374
XXV Tajna vojna policija II
Berg; Hirš 386
XXVI Heydrich-ov specijalista za Srbiju
Helm 396
XXVII Einsatzkommando Sipo i SD-a na delu
Vešanje rodoljuba na Terazijama 428
XXVIII Uspostavljanje policiskog režima
Lontschar, Meyszner, Dinić i Jovanović . . 444
XXIX Himmler u Srbiji
Himmler, Phleps, Berger i Schaefer 448
XXX Meyszner-ov naslednik
Behrends 450
XXXI Rukovodioci Sipo i SD-a
Koppenhoefer; Schaefer; Rexeisen 452
XXXII Funkcioneri BdS-a sa svojim najboljim saradnikom
Jovanović, Hausding i Wienecke 456

XXXIII Likovi funkcionera BdS-a
Blassmann; Tronnier; Ronacher; Wille . . . 514
XXXIV Agentura Sipo i SD-a I
Prokić; Gušić 576
XXXV Agentura Sipo i SD-a II
Lanjin; Bogić; Aldan 584
XXXVI „Zvezde" kvislinške policije
Banković, C. Đorđević, Jovanović i P. Ralić 630
XXXVII Agenti iz; kvislinškog aparata
Golubjev; Milovančević 636
XXXVIII Rukovodioci kvislinških oružanih formacija
d-r Birčanin, general Jonić i Mušicki . . . 656
XXXIX „Srpska državna straža"
Meyszner i Jovanović vrše smotru postroje-
nih četa SDS 658
XL Na klanicu 666
XLI Berba omladine i aktivista 668
XLII U borbama Prve ofanzive 672
XLIII Operacije protiv NOP-a
Phleps, Bader i Meyszner 676
XLIV Izdajnik
Aldan Petar 686
XLV Teror
Obešeni Borota i Majer 692
XLVI Šef četnika i njegov savetodavac
Mihailović i Topalović 696
XLVII Dva krvnika
Kalabić; Keserović 698
XLVIII Protiv naroda sa Nemcima ...
Četnici sa Nemcima 702
XLIX ... i sa Italijanima
Četnici sa Italijanima 704
L Četnici u nemačkoj službi
Pećanac sa Devom; Đurišić; Jevđević . . . 708
LI Ruski beloemigranti u nemačkoj službi
Geršeljman; Semenov 732
Lil „Ruski zaštitni korpus" 734
LIII Britanska misija kod Draže Mihailovića
Vučković, Mihailović i Bailey 744
LIV Traganje za britanskim obaveštajnim oficirima I
R. Churchill; Atherton 746

LV Traganje za britanskim obaveštajnim oficirima II
Bailey; Hudson 748
LVI Britanski obaveštajni oficiri u Srbiji
Greenwood i Rootham; Hargreaves 754
LVII Po naredbi OKW-a
Vešanje omladinaca 778
LVIII Odmazde I 786
LIX Odmazde II 788
LX Odmazda za ubijene sluge okupatora
Odmazda zbog Kosmajčevog ubistva . . . 790
LXI Banjica i Sajmište 796
LXII Logori
Friedrich; Rademacher 804
LXIII Banat — domen Volksdeutscher-a i SS-a
Špiler; Lorenz; Sepp 814
LXIV Dva važna okupatorova saradnika sa Kosova
Ali-beg Draga; Džafer Deva 838
LXV Makedonija pod okupacijom
Nemci i Bugari na svečanosti u Skoplju . . 860
LXVI Abwehr u Makedoniji
Skoberne; Duerrigl 874
LXVII Organizator borbe protiv NOP-a u Sandžaku
Krempler 904
LXVIII U Crnoj Gori — saradnja sa četnicima
Naslovna strana lista koji je izdavala 2 tenkovska armija 910
LXIX Bečki Gestapo I
Siegl; Leutgeb; Sanitzer 946
LXX Bečki Gestapo II
Osoblje bečkog Gestapo-a 948
LXXI Diverzantske grupe
Gašparević sa grupom; Skorzeny 980
LXXII ... to je bio kraj
Suđenje Dankelmann-u, Neuhausen-u, Behrends'-u i ostalima; Turner na sudu . . . 986
LXXIII Pred licem naroda
Na sudu: Dinić; Jovanović; suočenje Mihailović—Jovanović
LXXIV Saradnici okupatora na optuženičkoj klupi
Mušicki; Mihailović; Vujković; Bećarević . . 990

S A D R Ž A J

Str.

UVOD 7

I

OKUPACIONI REŽIM I MESTO I ULOGA OBAVEŠTAJNE DELATNOSTI 9

1. Princip „kažnjavanja Srba" 9
2. Formiranje okupacionog režima 17
   a. Glavni činioci — okupacionog poretka . . 17
   b. Osnovni elementi okupacione politike . . . 20
   c. Odnosi između faktora okupacije 43
   d. Kvislinška uprava 65
3. Mesto i osnovna obeležja obaveštajne službe u okupacionom režimu 104
   a. Karakter i opšta delatnost obaveštajnih ustanova 104
   b. Međusobni odnosi obaveštajnih servisa . . 118

II

VOJNE OKUPACIONE USTANOVE I NJIHOVA OBAVEŠTAJNA SLUŽBA 129

1. Okupaciona uprava Wehrmachb-a 1941—1943 . . 129
   a. Vojni zapovednik Srbije i Viša komanda LXV 129
   b. „Kaznena ekspedicija" i reorganizacija vojne uprave 141
   c. Teritorijalne ustanove vojne okupacije i njihov obaveštajni rad 147

(1) Feldkommandanture 148
(2) Kreiskommandanture 153
2. Reorganizacija ustrojstva teritorijalnih i operativnih komandi (1943—1944) 161
3. Obaveštajna delatnost teritorijalnih okupacionih ustanova i operativnih jedinica 172
a. Upravni štab Vojnog zapovednika 172
b. Služba Ic 181
c. Posebne ustanove vojne obaveštajne službe . 197
(1) Nachrichtenaufklaerungsabteilung 4 . 197
(2) Luftwaffen — Funkueberwachungskompanie z. b. V. 1 212
(3) Wehrmachtsnachrichtenverbindungen Fu — Funkabwehr 215
(4) Odeljenje Ausland Amt-a Ausland Abwehr i korišćenje jugoslovenskih arhiva 216
(5) Cenzura P'TT-saobraćaja 220
(6) Carinska pogranična staža 223
(7) Ostale ustanove 225

III

ABWEHR I NJEGOVA DELATNOST 227
1. Pokretne Abwehrkommande (1941) 227
2. Abwehrstelle Beograd 232
a. Organizacija, sastav, delatnost 232
b. Agentura 259
c. Ogranci na terenu 294
3. Obrazovanje i rad Abwehr-ovih frontnih ustanova 303
a. Reorganizacija i novo ustrojstvo Abwehr-a . 303
b. Abwehr I 315
c. Abwehr II 321
d. Abwehr III 324
4. Pozadinska mreža u Srbiji — FAT 128 R 329
5. Školovanje agenata 341
a. Opšte napomene 341
b. Radio'telegrafske škole Ast-a Beč 344
c. Školovanje agenata Abwehr-a II 352
d. Školovanje agenata pozadinske mreže . . . 360

IV

TAJNA VOJNA POLICIJA — GFP 369

1. GFP u Srbiji do formiranja Vrhovne komande za Jugoistok (1941—1943) 369
   a. Opšte primedbe 369
   b. GFP-Gruppe 20 u Beogradu 374
   c. Ispostave GFP-Gruppe 20 382
2. GFP pri Vojnoj grupi F (1943—1944) 391

V

APARAT SS-a I POLICIJE I NJEGOVA OBAVEŠTAJNA SLUŽBA 393

1. Einsatzgruppe Sipo i SD-a za Jugoslaviju (EG) . 393
   a. Organizacija, sastav i delatnost EG-a . . 393
   b. Einsatzkommando Beograd i njegov rad . . 415
   c. Ostali EK 435
2. Viši vođa SS i policije i zavođenje policiskog režima u Srbiji 443
3. Zapovednik Sipo i SD-a Beograd (BdS) 451
   a. Organizacija i sastav 451
   b. Delatnost 471
   c. Ispostave 502
      (1) Opšte napomene 502
      (2) Ispostava BdS-a Bor 510
      (3) Ispostava BdS-a Jagodina 512
      (4) Ispostava BdS-a Kladovo — Negotin ⟶ Zaječar 513
      (5) Ispostava BdS-a Kragujevac . . . 518
      (6) Ispostava BdS-a Kraljevo 519
      (7) Ispostava BdS-a Kruševac 522
      (8) Ispostava BdS-a Leskovac 523
      (9) Ispostava BdS-a Loznica 524
      (10) Ispostava BdS-a Niš 525
      (11) Ispostava BdS-a Požarevac 528
      (12) Ispostava BdS-a Šabac 529
      (13) Ispostava BdS-ia Užice 530
      (14) Ispostava BdS-a Valjevo 531

(15) Ispostava BdS-a Vrnjačka Banja Kommando III. 532
(16) Ostale ispostave. 532
4. Agentura Sipo i SDna. 533
a. Opšta načela i metodi. 533
b. Primeri agenturnoga rada. 572
c. „Srpski Gestapo". 587
5. Položaj Sipo i SD-a u okupacionom režimu . . . 606
a. Odnosi sa nemačkim okupacionim vlastima . 606
b. Odnosi prema kvislinškoj upravi, policiji i organizacijama. 626
6. Policija poretka i „Srpska državna straža" . . . 655

VI

DELATNOST OBAVEŠTAJNE SLUŽBE PO GLAVNIM PROBLEMIMA. 661
1. Borba protiv NOP-a i KPJ. 661
a. Opšti aspekti. 661
b. Agenturna delatnost. 682
c. Saradnja sa kvislinškim ustanovama i organizacijama. 689
d. Postupak sa članovima KP i pripadnicima NOP-a. 692
2. Četnici. 694
3. Jevrejsko pitanje. 715
4. Pitanje pravoslavne crkve. 719
5. Ruska beloemigracija i „Ruski zaštitni korpus" . 728
6. Borba protiv stranih obaveštajnih službi 737
7. Streljanja, logori, prinudni rad. 777
a. Odmazde. 777
b. Logori. 793

VII

TERITORIJE SA POSEBNIM REŽIMOM I SUSEDNE OBLASTI. 811
1. Banat. 813
a. Opšti politički okviri obaveštajne delatnosti 813
b. Aparat bezbednosti i njegova obaveštajna služba. 818

2. Kosovska oblast 832
a. Opšti politički okviri obaveštajne delatnosti 832
b. Delatnost Abwehr-a 840
c. Ispostava Sipo i SD-a 848
3. Bačka 856
4. Makedonija 858
a. Opšti politički okviri obaveštajne delatnosti 858
b. Abwehr i njegova delatnost 863
c. Delatnost Sipo i SD-a 877
d. Delatnost GFP-a 890
5. Sandžak i Crna Gora 893
a. Delatnost u Sandžaku 893
a. Delatnost u Crnoj Gori 908
6. Albanija 921

VIII

DIVERZANTSKI RAD 939
1. Nemački planovi sa izbeglom kolaboracijom i kvislinškim formacijama posle povlačenja Wehrmacht-a iz Srbije 939
a. Politiziranje sa izbeglim saradnicima okupatora 939
b. Koncentracija četnika i „Srpskog dobrovoljačkog korpusa" 949
2. Jagdverband Suedost 953
a. Opšte napomene 953
b. Srpski „Jagdkommandosi" 963
c. Obuka i školovanje 971
d. Terenske akcije 979

SPISAK CENTARA NEMACKE OBAVEŠTAJNE SLUŽBE U SRBIJI PO MESTIMA 993

SPISAK SKRAĆENICA 1003

REGISTRI 1009
Registar lica 1011
Predmetni registar 1071

RASPORED ŠEMA 1169

RASPORED FOTOGRAFIJA 1171

ISPRAVKE

VAŽNIJIH ŠTAMPARSKIH GREŠAKA

Strana	*Red*	*Stoji*	*Treba*
29	21 ozgo	da su ponekad	da su se ponekad
32	4 ozdo	Ranze-a	Rantze-a
57	13/14 ozdo	Fritz Mitterhammer	Otto Mitterhammer
, 5 9	5 ozgo	skloni da se	skloni da sa
116	8/9 ozdo	„Nabavljana",	„Nabavljalna",
119	10 ozgo	obaveštajnih lica	obaveštajnih ser-
133	11 ozgo	Schroeter	Schroeder
134	3 i 4 ozgo	Schroeter	Sehroeder
137	3 ozgo	Kiesel	Kiessel
138	2, 5, 7 i 19 ozdo	Schroeter	Schroeder
139	3 i 7 ozgo	Schroeter	Schroeder
155	8!, 11 i 20 ozgo	Vmjačkoj banji	Vrnjačkoj Banji
161	13/14 ozdo	Pretpostavljalo je	Pretpostavljalo se
184	11 ozgo	Calsov	Cal sow
198	7 ozgo	Fillgiebel	Fellgiebel
228	3 ozgo	Posle	Bile
325	umesto 20 reda ozgo dovazi novi: pretvaranje FAK-a 111 u Leitstelle, dotle je FAK 310, iako je		
325	6 ozdo	na Mitilini	na Mitileni
326	13 ozdo	Ljubiji	Ljuboviji
397	17 ozdo	Neuchterlein	Nuechterlein
476	20 ozdo	oba vestenja	obaveštajna
479	8 ozgo	upravnik	upravnih
509	9 ozdo	čačku,	Čačku, —
527	18/19 ozdo	Stanojević	Stanojlović
693	13 ozdo	Miladija Kostić	Miladija Košić
699	9 ozgo	Kalabi	Kalabić
727	8 ozgo	Josip	Josif
762	3 ozgo	Walter Hoettl	Wilhelm Hoettl
868	6 ozdo	Stratil-Saer'-ova	Stratil-Sauer-ova
874	1 ozgo	on kam uskoro	on uskoro
880	3 ozgo	Volksdeutscher-i	Volksdeutscher-i.
907	2 ozdo	da se Avdić	da se Avdagić
931	12 ozgo	Don Maka Đon	Djon Maka Djon
983	2 ozdo	dolazi na kraju stranice	
985	9 ozgo	Gašparević	Gašparevićev